

પૂર્ણા

રૂનિ જેવી આંખડિયાં મિત્રી
તમે દીવડીયાં કાં જાળો !
હિંદુ મુસલમાન એક જ પિયાલે,
નૂરીજન નજરે ભાળો.
સાંઈ સેલાનીસ

તંત્રી : રણછોડજી પરાગજી મહેતા

: પૂર્ણા કાર્યાલય :

: મોટા ખર્ચ :

: : નવસારી : :

પ્રકાશન

અનુક્રમશિકા

નુક્રમ	વિષય	લેખક	પાન
૧	સોન પાંચ-એકમોને ગાય	..	૪૬
૨	ના, જુલો	શ્રી. પ્ર	૫૦
૩	પ્રતિભા દર્શન	..	૫૧
૪	ગૈરવના મન-લો	..	૫૨
૫	માગનાણના પ્રદેશનો પરિચય	..	૫૩
૬	મૂક અલિશાપ	..	૫૪
૭	કરિતો પ્રદેશ	..	૫૫
૮	હિંમત, યના ગગનચુમિત શિખરો	..	૫૭
૯	ગેગમમજ	..	૭૩
૧૦	ફેફડા	..	૭૮
૧૧	પૂર્ણાના માઝ અંદા (એક તટસ્થ મમીકા)	..	૮૨
૧૨	અમાલોચના	..	૮૩
૧૩	માકરીઆ ચણા	..	૮૪
૧૪	લટકેલી તલનાર	..	૮૫
	અગમમની સોતો.	..	૮૬
	કોએસ મગકા	..	૮૭

પૂર્ણા કાર્યાલયના નિયમો

૬. અંગ્રેજી મહિનાની ૧૫મી તારીખે માસિક નિયમિત પ્રક્ટ થાય છે. તા ૨૫મી મુધીના અંક ન મળે તો પ્રયાવયતે અગામે પત્ર સ્વી જણાવાથી ખીજી નંન મોકલતા ન્યાય્યા હન મા આવશે

૨ ચેરટેજ એ કલ્પુ હશે તો નાંદિ રાકાર નવને લેખો લેખકાને પરત 'કન' નમવીજ કરવામા આવશે

૩ લેખના મતલબો માથે ત ડી મગમત ન છે એમ માની નુ લેખ

૪ દરેક લેખકને તેમના હપાથેના લેખોની પાચ છૂટી પ્રતો તથ તેમના લેખ હપાથે, હાય, તે અજ મોડપત ના અવગ

૫ વાર્ષિક લગભગ દેશમા રૂ ૨-૮-૦ જમો માટે રૂ ૩-૦-૦ અને અર્ધ દેશો માટે રૂ ૨-૮-૦ ગણવ મા અવુ છે

પ્રકાશક : અનુજોડજ પગગજ મહેતા; પ્રકાશન સ્થળ : પૂર્ણા કાર્યાલય, મોટામગન-નવમારી મદદ સુનામશાહ બીમબાદ દેગાઈ, મંજી મુદ્રણાલય, નવસારી, તા ૧૫-૬-૩૮

પૂર્ણા

તંત્રી રાજરાજાલ મરાગાલ મહેતા

પુસ્તક ૨ -

સોમવાર ૧૯૩૮

અંક ૧ લો

દેશ માટે

શાહજહાન આદશાહના વખતની વાત છે. વાર્તા છે તો જુની પણ કેટલીક વાતો
કદિયે જુની મતી નથી

આદશાહ ખીમાર હતા

બેગમોને ખાતુ લાવતુ નહિ, બાદીઓને લાંબુ ગમતુ નહિ

નગરદક્ષીમ આ-આ-દોડતા આ-આ, જેના ચમત્કાર જોઇ અહીંને બહેર મારી ગય
તેના હંમેશા લાંબા આ-આ

ગજવૈદ્ય આ-આ-વગર તેડા-આ આ-આ, તે મહાઓને પણ કરી મેમ કરે તેવી
માથાએ સાથે બાંધ્યા

પણ આદશાહની ખીમારી બગડતી ન આવી

હામોના હાથ દેખ પાયા, 'વેલોની વિલા વિમાસલો વહી

વડા રાજાએ 'હાથ ! કિસ્મત !' નથી કપાતુ કુચુ વડા વહારે રાઈ દીધુ. 'આ
મધુરાસન પર કાણુ બેસશે ?' આદશાહના તિલમાં કાંઈ થયો 'મારો' તોજામહેલ અધુરો
રહી જશે'

નગર આખામાં હાહાકાર વાળો મરિજદે મરિજદે બહીઓ થવા લાગી મહિરે મહિરે
હામ હવન શર થયા ખુનાના દ-બાગમાં અ-જાઓ થવા લાગી 'હે પરવરદિગર ! અમારા
આદશાહને મલામત રાખો !'

એવામાં નગરસૈદ દોડતા દોડતા મહેલમાં આ-આ, 'જહાપનાહ ! નેગ-આ એક પ-હેલી
મસાફ આ પો છે તે દાકતર છે એકેય બોલાવી નોંધશું ?'

દાકતરે આદશાહને બે ચાપ તિલમાં માગ કર્યા એ દાનતર હતો છતાંયી હિદ
આવેનો વેધારી કો બહિટન

માલાહ ખુશ ખુશ થઇ ગયા 'માગમાગ જો માગે તે આપુ'

અંગ્રેજ બચ્ચાએ માગ્યુ તો ખર પણ તેણે પોતા માગે ન માગ્યુ

તેણે ધન ન માગ્યુ, ગામ ન માગ્યુ, હાથી ન માગ્યા, મોડા ન માગ્યા, જર ન
માગ્યુ જવાહર ન માગ્યુ.

એણે માત્ર માગ્યુ હતુ.

'ખુદાનદ અંગ્રેજ પ્રજાને હિદને કાંઈ વગર જકાતે વેપાર કરવાનો પરવાનો આપો'
તમે દાત નો ચુ માગ્યુ હોત !

છે પાડોશી

કહો એ માટે કાણ છે દોષી ?

એકને પાંચે નખમી બેસી, બીજાને પનોતી પાંચ;

એકના ચારે પાંચ મજૂરો, બીજાને મજૂરી નામ

પહેલો ખાજ મોગની બેચે,

બીજાને સુકા ઢેકલા કેલે

એકને ગહેરા મહેનદારો, બીજાને ઝૂપડી છેક;

મહેનમાં કુંવે કુંમર હાડી, હાડલી બીજામાં એક

પહેલે ઘેર પોપટી રાખી,

બીજા ઘેર 'મજગા-માખી.

એકને ખાધે થાય અજીરણ, બીજાને લાધણ થાય.

એકને મેલા મીઠાણ ખાવા, બીજાને હવા લાજ.

કુરે એક ચિણ્ડ-મોગે,

કુલે બીજા પાણુ રોગે

એકને પીના કેસરી દુધો, બીજાને વાસી જાસ;

એકને લાવે દ્રાખના દાઝ બીજાને અરીણ-વાસ.

પહેલો મધુમરતી માણે,

બીજાને છેક જાકટો જાણે

એકની કાચે હીંગના ચીરા, બીજાને છે ચિ ચરેહાવ

એક ગાતેલા મલના નેવો, બીજાને સુકા કળાવ.

પહેલે શિંગ ઝીકનો ફેટો,

બીજા શિર ચીચગા-વીટે

એક બેસે છે પાનખી-ધોડે, બીજાને ધસે છે પાંચ,

એકની ચાને ધગી ધૂજે, બીજાની ધૂજતી કચ

પહલાની જમ લખાતી,

બીજાની હાથ સ્પાતી,

એક મળામાં લાપણ આપે બીજાને માલગવા નામ,

એકને માટે પીજના વિજળ, બીજાને પ્રમેવે ન્હાય

પહેલાનો વર્ગ પહેલો,
બીજાનો ૩મો છેલો.

અભામાં બેટયા કુળનાં જોશી, એ કાઢે કુળનાં મૂળ;
એક પડોશીના વડનાદઓ એક હતા, ના ભૂલ.

કરી તો ભૂલ એ કાણે
જુદાઈ આવડી આણે ?

—૫.

નાવડી છોડી. મૂકને ભાઈ.

નાવડી છોડી મૂકને ભાઈ.
તે દિ અધારે એકલો એકલો
પાટપરે હતો શોયતો બેઠો
મૂન્ય પડી હતી નાવડી તારી
જલના ઓવાળે.

કેમ કરીને લાવશે મોતી
દિશાએ દિશાના અંતર શોધી
લાવશે કેમ પ્રકાશને જોતી
અધારના આરે ?

ભલેને માગર ધુધવે ખારો
કલ્પનાનો છું છોડ મિનારો
તારે વળી કેવા નીલ કિનારો
ખાળકળું ન્યા ન હોય આગ ?
ફાટલ શકનો અંચલ ઓઢી
લાવ અમૂલ્ય લેણું છું શોધી.
હાથમાં જો કદિ આવે છીપલા
એકલી કોડીને સ્યામલ સંખના
દિમલ હાગના ભાઈ.

મૃત્યુને મોતીની હોડમાં મૂકી
લાવ અમૂલ્ય આજ છું જોતી,
પ્રાણે પ્રાણે પ્રંગટાવી દે જોતી.
કાઠે કાઠે નથી તારી વડાઈ
નાવડી છોડી મૂકને ભાઈ.

સુરેશ ગાંધી

તહારી સ્મૃતિ

(સાધના)

ત્રિલુદ્ધતી જખૂદે કનકનિકપશી જેમ ગાદાધવારે
તહારા સાન્નિધ્ય કેરા ત્યમ જગતિમિરે એ પ્રમજો મુદ્ધાયે
ધરમુ ખેચાવ એ ના કદિય પ્રમન આકાનના વેગમાલ,
બીજી ના તૂંચ તેના ઉરદલદનમા ગચવા યોગ્ય મહારે
રાત્રિને ખાન્ત અતે કનવટ વધ વ્યોમનો ચોક ઘડે,
કેમુકાના શુ ગગે દુહિતગ વિમલા દ્યોતણી દર્શને એ,
હરે ત્યા પ્રાણુ પ્રાણે અધિવરઉન્મા પ્રેન્ધાના દુવાન
મન્ત્રો દૈવી જણાયે હૃદયકુહરમા આગપ્રથા સ્વર્ણવર્ણે
એવી રીતે જ તહારા વિવિધગમયના નર્સનો ધન્ય પામી
પાધેલી પ્રેન્ધાથી અમૃત ગસલરી નિર્ઝરી પ્રાણુમાથી
કોઇ ધન્ય ક્ષણેમા વિરલ સુભગકો પમિતઓ કાંચ કેરી
રજે ગગી કુસુબી કુસુમ મુદ્દલ એ પુષ્પભાવે ભરેલી
ઝીલીને છવદાતા સુભગ કિરણને મૌખ્યદર્શ મૂર્ચકગ
દોરી ગહે દૂર દૂરે જયમ ન્દયદલએ પદ્મકેશ પગગે,
હુ ખે, શોકે છવાયા ત્યમ મુજ છવને ભૂર્ગ ઝીની ઝીનીને
તહારી મીઠી સ્મૃતિના શતદન મમ આ મૌનને દિન દોરે

વિનિત્યુ

સ્વપ્નાના શબ્દ

(શિખરિણી)

દિનો ગદા વીત્યા કુસુમ શુ કગમાઇ સરી પડ્યા,
કરી બીના નેત્રે અગમનિગમે કયા મરી પડ્યા ?
મીઠા સ્વપ્નાગારે અમર સ્મરણે શુ લસી ગદા
અમોલી આરા કે સીમી હૃદયમાહી વસી ગદા ?
લચ્ચુ ધાન્યે કંકુ અમર કણુથી શુ મુજ ન્દયા ?
ન વા રંકુ કેકુ મધુન પુલનુ આ ઉગ તથા,
અમ માયુ મહે કે અમર ધન એ વેશી બધુ,
વધ્યો બાન્ધી રેને જગત સહારમા - હજ વધુ
દિનો વીતેલાએ છવનપથ પાછા કદિ દળે,
હરે સ્વપ્નાઓનુ શય નિરખીને મૂર્ચિત દળે,
તૃપાર્તિ એ પીતા મૃગજળ હર શુ દળવળે,
અરે ધનજળા દગ જવનિમા શુ ચળા રળે ?

અનુકુલ

સુવર્ણા ધન્ય મુદ્દતો, - ચનાવી ખૂનગેશ મહે,
ક્યા હા - અરે મા - નિન્દગાની તણે જ એ

જાતનાકુસુમાર

એવામા એક જુવાને મારો હાથ પકડ્યો. 'આવો મારેબા, જોડે જોખમ હતો તે આટલા વહેલા શું કામ નીકળ્યા છે ?'

મારો જીવ થાળે પડ્યો મેં જોયું મવાલીનો પત્તો નથી. તે પાએતી ગલીમાથી પસા થઇ ગયો હતો એક ઉઠાવરીય મવાલી પણ જેના એક જ બોલે બદલાઇ ગયો હતો એવ એ જુવાન લાણી મને માન ઉપજ્યું. મેં તેને હાથ જોડ્યા.

'લાઇ ! તમાગ ઉપકારનો બદલો ક્યારે વાળીશ ?'

દોડી આવતા પોલીસ તન્દ તાકી તેણે કહ્યું 'અત્યારે જ. જુઓ પેલો પોલીસ આં છે, તે તમને પૂડે તો કહેજો કંઈ થયું નથી.'

'એમ કેમ ?' મને એની વિચિત્ર માંગણી માંલગી નવાઇ લાગી.

'પેછીયી કહીશ'

ત્યારે જરૂર હતી ત્યારે ઝોડો ખાઇ હવે બધું પતી ગયું ત્યારે પોલીસ ફવાબો આવી પહોંચ્યો. વીસ, પચીસ રૂપડીના પગાર ખાતર જીવને જોખમમાં નાખી બચાવવાના અગતા મૂકવાનો ઉત્સાહ કોને હોય ?

'કિધર હૈ ચોર ? પકડો માલેક.'

ઉપગના માળાની પાચ માત બારીઓ પોલીસના અવાજે એક સામરી ઉઘડી. તેમાથ ઢાંચે પોલીસને પા'નો ચડાવ્યો. પોલીસ પડખે હોય છે ત્યારે બાયબોઓ પણ શરૂ બન જાય છે.

'જમાદાર મારેબા ! આતો વસ્તી છે કે ચોર બન્યો ? સાંધાને બગબગ કાપગપા પસાવો'

ખરે અચમંદે એ કોપતાપાકતુ પોતાના જ ગુલહસ્તે દાન કરવા જેટલી એમનામ મત ન હતી એઓની અને મને બચાવનાર જુવાન વચ્ચેનો તફાવત તરત જ માર નજરે ચડ્યો. એક આગના અગારામા કુદી પડ્યા આવ્યો હતો ત્યારે ખીન 'પાણું રડા, પાણી રેડા'ની આથે ઉભા રહી બૂમ પાડતા હતા.

પોલીસ હતો તો સામાન્ય સીપાઇ પણ 'જમાદાર સા'બના નામે સંબોધાવાથી તેને ફવાબ વધી ગયો.

'માલે પાણું' આ વખતે બહોત કડી મગ દીવાઉંગા. એની ઉદ્દેશ મૂજરાતી પ્રલ ધુસી જતી હતી.

મરી પડખે ઉભેલા જુવાને એની ઉર્ફે ઉપર અને પાણી વહી ગયા પછીની બહાદુર યગ હસતા હમતા કહ્યું

'મગ મીયા મા'બ આગે ઉમકો કનજોમે લીજીએ તો-સહી.'

'હા ! ઠીક કહા ! બતાવ વો કહા ગયે ? ઉરેડો ગિરકતાં કરેગા'

'આપહિ દુદ લીજીએ. હમકો કાષક બિચમે ડાવને હો.'

પણ પોલીસ શું પથર પકડ્યોનો હતો. ચોરે તો કચારનીય બે પાચ ગલીઓ ગણી નાખી હતી.

કદાચ એ ધરપકડ કરવા આવ્યો જ ન હતો પોતે પોતાની ફરજ બજાવે છે એનું નાંટકે કરવા જ તે આવ્યો જણાતો હતો.

છતાં હાથમાં આવેલો શિકાર છટકવાથી પોલીસ નાગજન ચતો જણાયો. હમણાં જ લોકો તરફથી 'મજેલી, જમાદાર'ની પાવરી પરથી તે પોતાને નીચે ગળડતો જોઈ, વળો. તેનું મન મવાલીની પેટું નસીમ કાઢું હતું. નહિ તો જાનેના હાથ વેંતમાં આવેલો શિકાર આમ છટકી ગત ?

એ જીવાનની દુકાન પાસે જ હતી. એ મને ત્યાં તેડી લઈ ગયો.

એ દુકાન જોઈ મને 'વાહ આંધુ' કે ટ્રામમાંથી ઉતરી મેં તેમાંથી જ છાપુ ખરીદ્યું હતું. તેણે મને અંદર ગાદી પર બેસાડ્યો, આ પાન મંગાવી આપ્યાં અને આ પીતાં પીતાં ચાતે વળગાડ્યો. મને ક્યાનુંય કુતૂહલ થતું હતું કે આવા સજ્જન જેવા જણાતા જીવાનને મવાલીઓ જેડે કેમ મળ્યું હશે? એને સંબંધ નહિ હોત તો મવાલી એની આમન્યા શાન્નારે ગમત ? વળી તેણે મને પોલીસમાં ફરિયાદ કરવાની 'પણ શું' કામ ના પાડી હશે? છેવટે મેં પૂછ્યું ?

'ભાઈ મવાલીને જવા દીધો તે કીક થયું છે ?'

'શેઠ! એમાં ખોટું પણ શું છે ? તે તેને ગતે અને આપણે આપણા'

'પણ એ ફરીને ચોરી કરશે.'

'ફુનિયા જ એને ચોરી કરવા ફરજ પાડે છે. એમાં એનો શો વાંક ?'

'ફુનિયા ફરજ પાડે છે!' મેં નવાઈ દેખાડી.

'તો બીજું કોણ ?' તેણે જવાબ આપ્યો. 'જે બિચારને ચોવીસ કલાકમાં એક-ટક ખાવાનું પણ ન મળે, રોતજોરે એકવા પાચગવાનું તો કીક પણ દુંડીયાં વળી છુટપાથ પગ સુવાનુંય ન મળે તે મવાલી નહિ થાય ? ચોરી નહિ કરે ?'

હું જવાબ ન દઈ શક્યો. મમાજવાદી ન હોવા છતાં મને તેની વાત સાચી લાગી. વળી તરતજ મને ખીજો વિચાર પણ આવ્યો. ચોરી કોણ નથી કરતું ? મજેલ, જાગીરદાર, પેસાદાર એમની તે ચોરોની નાતમાં ફરક નથી. હા. એ ઉર્જળા ચોર છે ખીજા કાળા ચોર છે. પછી મેં મારા કુતૂહલ નાંજ ખીજતો ખુલાસો માગ્યો.

'પણ લાંબ તને અને એને ક્યાંની ઓળખાણ ?'

'ઓળખાણ ? ઓળખાણ ઘણી લાંબી છે. કંટાળતા ન હોય તો કહું.' મારે જે અજવાળું થતાં સુધી આવી સદીસલામત જગ્યામાં વખત કાઢવાનો જ હતો એટલે મેં તેની વાત માંલગવા આગરતા બતાવી.

'શેઠ! જ ગાત વર્ષ પહેલાંની વાત છે. હું ગામગામમાં નિગદાર હોવાથી મુળ્ય આવા નીકળ્યો હતો. મારે એક ટક ખાવાનાય સાંભા હતા ત્યાં ગાદી ભાડું ક્યાંથી લાવું ? એટલે હું વગર ટીકીટના અનુગ્રહસોની નાતમાં લખ્યો. એ મારું પહેલું જ માહમને પહેલી જ મુમાફરી એને એ પહેલી યાત્રામાં મને જે પહેલો અનુભવ થયો તે મોકો તે કડવો બને હતો. મેં ખુલ્લોખુલ્લો મવાલીમાં દયા જોઈ અને માળા તીલકવાળા ધર્માતુમાં નિર્દયતા જોઈ. મેં જોયો તે શક્યતે જે કબજામાં મેં પગ મુક્યો તેજ કબજામાં આ મવાલીના મને મેટો થયેલો. તેણે મારી ધુનગી પારખી લીધી. ટીકીટ નથી ? ચાલ તો આ પારિયાં નીચે મારી જોડે સંતાપ જા'

તેણે મને પોતાને પડમે સુવાડી કાઢી ઓઢી વીધી

પાટની નીચે અમે બને મેક પોના જેવા પડી ગયા

સુત રેશન પર તેણે મને સેન મમન લઈ આપ્યા તે ખાઈ પાણી પી જેવે હું
માગ છુપાવના રથાને જતો હતો તેવામા સામે મેરેના એક મહાગૃહસ્થેની માન પડ
1977 પડી તમને કપાણે ત્રિપુડ હતુ હાથમા આગ હતી મુમે બગવાનતુ નામ હતુ
૨૪ તમના હૃદયમા દયાતુ નામ ન હતુ રે વે કપનીની નતી તેમણે મને દમડનવા
નાડ્યો કાચ અસત્યાચરણ માટે તેમનો ધર્મોત્તુ આત્મા કકળાં જાડ્યો હશે !

‘ મનુ કે અત્યા ? નીકળ દીક્રીટ નથી ને ? ’

હું કરી ગયા, ન ગેરીઆઓની ભણી હાથ જોડતો જોડતો ઉતરી જવુ તૈયાર થયો
મનાસી નીચે ઉતર્યો હતો તેણે ઉપર આની મને રોક્યો ‘ ગાડી ! જ મતાઈ જ
એટલામા જ ગણગણ ગયો ડગોક યશે તો મુમઘમા નહિ છવાય ’

પેના શેકીઆઓ તરફ કરી તે જોડ્યો ‘ ગાડી કાઢ એમના બાપની નથી ’

પેનામાથી એમદ જણુ ‘ પોનીમ ! પોનીમ ! મહવા જતો હતો ત્યાતો મનાનીચાચ એ
નેહ કે ખરી ? ’ કહી તેને ચૂપ કરી દીધો

મે હાથ જોડ્યા હતા આખમા આમુ આખ્યા હતા ત્યારે તે ચૂપ ન હતા થયા પણ
જી જોઈ તેઓ ગમ નામના લેજનમા જ એક ધ્યાન થઈ ગયા

મુખમમા મુઠાએ ઓળખતો નહિ વળી માગ ગમવા પણુ ખાની હતા એમને મારે
મ્યા જવુ, શુ ક નુ તેની મને ગમના પડી રેશન ખહાર ઉમે લિમે હું રડના લાગ્યો
ધણુએ મને ડતો જયો નમા શેકીઆઓ હતા, શેકાણીઓ હતી, મહનાગીઓ હતા તેમને
મોઝમા એમવ ની ઉતાવળ હતી ધરે જવાની અધીર્ગઈ હતી, તેડવા આવેના લાઈમ ઘો
નેડે વાતો કરનાની તાનવેની હતી એટલે કોઈએ માગી પુછપરખ ખે કની, કોઈને માગી
વ્યા ન આવી માત્ર પોનીમની માન પર નજર પડી તેણે દયાને બલે દડો માર્યો
આન નીમગ અહીથી ’ દુનિઆમા ઘણીવાર દયાના બીખારીને દડાતુ જ દાન મળે છે

જે મેઠએ ન ક્યુ તે પેના મવાનીએ ક્યુ તે લાગ મળે તો પેમા ભરેલા ગજવા પર
માત્ર ચલાવના એટલામા જ આગ માનતો હતો તેને માગીદયા આવી તે મને તેના અડું
તઈ ગયો હું ત્યાજ ખાતો, પીતો, સુતો અને રોજ રોજ મુખમ જેતો મનાની જયારે
જેના ધધા માટે નીકળતો ત્યાગ મને સચે ગાખતો એણે મને મુખમની માચી ઓળખ
આપી ‘ છાક ! અહી જેટલી આ મોગી મોગી હવેરીઓ છે તેટલી જ નગકની ગનીઓ
જેવી ચાલે છે અહી આ કુગ્રાધિપતિઓ છે તે લાખ લાખ લોકોને રડાડીને જ મોટા
થયેના છે અહી મુખી લોકો છે તેથી રધારે દુખી છે અહી નોકો એક જ બજારને ચોગ
બજારને નામે એ જાણે છે પણ ખરી રીતે તો આખુ મુખમ જ ચોગ બજાર છે અહી
ગટુ હાથ ને શવરુ રોય તો તારે પણ ચોરી લીખની પડશે ! ’

માગી ઉગર નાની હતી તેથી તે મને માન લાયકની ચોરીઓ ગતાવતો એક વિમ
તેણે મને હનુમનજીના પાળીયા પામે પડેલા પેમા કપાડી વચગ ક્યુ.

હું ગજપૂથીમાંથી જ શીખ્યો હતો કે હનુમાનઘડાનો પેસો ના ચોરાય. મેં કહ્યું
'હનુમાનજી ગુસ્સે થશે તે.'

આચ્છા હસી પડ્યા.

'અધ્યા એ હનુમાનને ગુસ્સો જ કરવો હશે તો પેલા તેલિયા રાગ ક્યાં નથી કે
તારા જેવા ગરીબને શોધશે. તને ક્યાં ખચર છે કે હનુમાનનાં તેલની ચોરી કરી ધરાકેને
ખાંસીનાં ખપ્પરમાં દાડસેવી હોમેલીને જ એણે આવડો મોટો માળો બંધાવ્યો છે.'

ખીજે દિવસે તેણે શુટપોલીશ ને કસ આપ્યાં. જા, માળે માળે શુટપોલીશની
ખૂમ પાડને અને ફરને. એકાદ પરમાં ઘણી આઘોપાછો હોય ત્યારે જે મળે તે બગસમાં
દબાવતો જાજે. તે પછી મારાથી ન બન્યું. ખીનઆવડતને લઈ વગર વોકેય હું માર ખાતો
ખાતો જાવ્યો. મને તેમ હું હતો ગામઘડાનો રહીશ અને ચોરીનો ધંધો અને ચોરાનો અડો
પસંદ ન પડ્યો. એક દિવસ દ્વિમત કરી મેં કહ્યું.

'આચ્છા મને જરા દો.'

તે પછી ઘણા વખતથી સમજી ગયા હતા કે ચોરી છોકરાની ધાતમાં જ નથી, છતાં
તેણે પૂછ્યું 'ક્યાં જમરા ભાઈ?'

'આચ્છા! બીખ માંગીશ, જૂએ મરીશ પણ હવે મારાથી ન તો ચોરી થશે કે ન તો
ચોરીનું અમ ખચશે.'

'જો, તને એક રૂતો બતાવું છું. જા, તારે ન તો જૂએ મરણ પડશે કે ન તો
તારે બીખ માંગી પડશે એ આ જે રૂપિયા, પ્રાર્થનાસમાજ આગળ જાપાની દુકાન છે
ત્યાં ડીપાઝીટ મૂકને અને જાપા લઈ વેચજે.' હું બહાર નીકળી નિરાધાર બનું તે તેને મરણ
નહિ. એવા મવાલીઓનું હૃદય પણ સ્નેહાળ હોય છે એની ફેટલાને ખચર છે?

શરૂઆતમાં જાપાવાળા છોકરાઓ મને માગતા, મારા જાપાં ફાડી નાખતા, મને
હરિકાઈ કરતો જોઈ રાના પીળા થતા પણ મને આચ્છાની દુકે હતી. મને કનડનારાના તો
હાડકાં ખોખાં કરી દેતા. રાતે પણ તે મને પુટપાયના એકાદ ખુણા પર સુતાડીને જ
પેતાના ધંધે નીકળતા.

શેઠ, એ જાપાના ફેરીઆમાંથી આજે હું જાપાની દુકાનવાળો થયો છું અને તેથી
આચ્છાનો અહેસાસ જુલો શક્યો નથી.'

મારી મરૂદરયાઈ હતી અને હોડતી ન હતી. કેમે કરી હું ચોર અને મવાલી બણી
નમ થઈ શકતો ન હતો મેં દલીલો રાફ કરી.

'ભાઈ તું જેમ તેમ જ જે રૂપિએ સુધરી ઠેકાણે પડ્યો છે તેમ એ પણ ધારત તો
આજે ધંધે લાગી શક્યો હોત.

'શેઠ! મેં પણ એક દિવસ એને એવી જ સલાહ આપી હતી. તે સાંભળી તે ખર-
ખટત હમી પડ્યો હતો. 'છોકરા! મારા એવાં સહભાગ્ય ક્યાંથી કે ઉધાડે હોગે આપ
કમાઈનો રોટલો ખાઉ. માંભળ! મારા બાપા ચોર હતા, મામા ચોર હતા, મા ચોર
હતા. એટલે ચોરી માથ હાડેહાડમાં પચી મૂઈ છે,

વળી તું તો મુ'બદ્દમાં છવનની દોરી પાટી લઇને આવ્યો છે એટલે તે પર મરજી મુજબની છબી દોરી શક્યો છે. અમારી પાટીમાં તો કેટકેટલીય ચોરીની પાદી નવરચંદર લખાઇ ચુકી છે. અમારાથી ખુદશા પડી ધૂધો થાય જ નહિ. અમે ઉધાગ પડીએ તો બીજેજ દિવસે પોલીસ પકડી લે અને જેલમાં મોકલે.'

શેક ! આસાની વાત હમી કહવા જેવી નથી. આ અવતારે એ બિચારાઓ માટે સમાજે બચવાનો એકે આરા રાખ્યો નથી.'

આ દુકાનદારની વાતમાં મને રસ પડ્યો હતો. એટલે વાત લંબાવવા મેં બીજા પ્રશ્ન પૂછ્યો.

'તો એવા અઠંગ ચોરે હાથમાં આવેલો શિકાર કેમ જવા દીધો ? તારા એક જ વેળે તેણે મને મુકી દીધો છે.'

શેક ! એ લેણી મવાલી કહેવાય છે પણ એમનાં હૃદય મવાલી નથી. કાંઈકે ઉપકાર તેણી બૂલતા નથી. આજકાલ રાતભર પોલીસો ખુબ નાપતો રાખે છે તેથી એ બિચારાને ધાળીવાર ખાલી હાથે જ આવવું પડે છે. સહવારમાં તે બ્યારે હાથ ધમ્મતા ધમ્મતા આ દુકાન પાસેથી પસાર થાય છે ત્યારે હું એને વગર ગામ્મે પાવલી, અઠધી કાઠી આપું છું. તે લઇ તે ગોસ્ટ ને ડબ્બા શેડી બેગો થાય છે. વળી પોલીસ બહુ પીછો પકડે ત્યારે તેને હું મારી દુકાન પાછાડી સંતાડી પણ રાખું છું. એટલે તે મારા ભોસ ઉઘાપતો નથી.'

'એ તો નહોં સમજ્યો, પણ તે' આહીચેલી માગ જેવા એક અનુભવા ધમ્મમ માટે એને શું કામ રોક્યો ? તું જો વચ્ચે પડ્યો ન હોત તો આજે એને બેમાર મહિનાની ખાધાખોરાકી મળી જત.'

'શેક ! તમે માગ માટે અનુભવા માગુસ નથી, તમે ટ્રામમાંથી ઉતરી મારી દુકાને જાણું લેવા આન્યા ત્યારથી હું તમને ઓળખી ગયો હતો. હું તમને ગોલાવી વધુ પરિચય કહું તે અગાઉ તમે આન્યા ગયા હતા. તમારો પણ મારા પર મોટો ઉપકાર છે તમે એક દિવસ મદદ કરી ન હોત તો આજે મારી હાલત પણ એના જેવીજ હોત. શેક ! તમે આટલા વરસ ક્યાં ગયા હતા ?'

હું ચમકી ઉઠ્યો, અત્યાર સુધીમાં અજવાળુ યથ સુસુ' હતું. ઉગતા સુરજનો તકકો પણ દુકાનમાં પ્રવેશી ચુક્યો હતો. હું આંખ ઉઘાડી દુકાનદાર તરફ તાકી રહ્યો. મારી આંખ આગળથી પચેક વરસનો અંતરાય ખસી ગયો.

'તું સામજ તો નહિ?'

'હા શેક હું સામજ જ.' તેણે મારા પગની ધુળ લીધી.

સામજે જે પ્રશ્નગનો ઉદ્દેશ્ય કર્યો હતો તેને પાંચેક વરસ પીતી ગયાં હતાં. એ બનાવ ને બીજે ત્રીજે દહાડે મારી પુને બદલી થઇ હતી. પુનામાં મારી પત્નિ-ઉંઘા ચૂંચરી ગઇ. પછી હું મોહના તુકકા મુજબ પકડે ચડ્યો હતો. મારી બદલી થતી જ રહી. મારે કસકતા, રંગુન, કાલંબો વગેરે જ્ઞેતાં પડ્યાં. હું દમજા ત્રણેક દિવસથી જ મુ'બદ્દ આવ્યો હતો. આ ધોરડોમાં હું સામજને શાવ રિકરી ગયો હતો. આજે સામજને જ્ઞેતાં તે પ્રેસંગ મારી

નજર મામે તાદશ મધ ગયો. રત્નીચરનો દિવસ હતો. આ પીને હું વીકલી કોનીકલનાં પાનાં ઉથલાવતો હતો. રંગ દોવાથી દહેરથી હું ફલેટના વરન્ડામાં આરામખુરશી નાખી પડ્યો હતો એવામાં પચ પર મચ્છરે ચટકો લાચો. તેને મારવા મોં માંભેથી છાપું ખસેડ્યું તો મેં જોયું કે સામે દુર્જળકાય અને ક્યામમુખો એવો એક છોકરો ઉભો હતો.

‘અરો શામળ તું?’

‘હા ! સાહેબ.’

‘આટલા દિવસ ક્યા ગયો હતો?’

શામળ એ એક વરમથી મને જાણ્યું આપી જતો. તે તેના કામમાં બહુ નિયમિત રહેતો તેથી મારી તેના પર મત્તા બધાર્ષ હતી. ઉપાને પણ તેની દયા આવતી. વારે પગે તે તેને ઘણીવાર છાપાં વેચી રહ્યા પછી પાછો આવવા ફેટેલી ને આવે ત્યારે કંઈ કંઈ ખાવાનું આપતી. શામળ પણ ખાધેલાનો ગુણ જુવતો નહિ. તે, ઉપાને થઈ કામમાં મદદ કરતો, અન્નમાંથી જોઈતી ચીજ લાવી આપતો, ખુણે ખાચરના બગાં પાડી આપતો. ઉપા શામળને પૂછતી “શામળ ! તું ક્યા ગહે છે ?”

‘પુન્યાય પર, આ !’

‘તો તું અમારા વરન્ડામાં સુષ રહેતો હોય તો.’

નારે આ ! આટલો ઉપકાર કરો છો તે જમ છે. અમે મેરીનાં છોકરા શેરીમાં જ શોભીએ.

શામળ પણ આ ઉપર બહુ લાવ ગળતો. તેની જગ પ્રમાણે તે વારે તહેવારે શુભાનું પુલ કે બનારસી મસાલાવાળાં પાનનું બીકું ખરીદી લાવતો. તેણે જોયું હતું કે ઉપાને એ બે વસ્તુઓ વ્હાલી હતી. પોતાને ખાતર ગરાબ શામળ એ મણ પેમા ખરચી નાખે તે તેને મમતું નહિ તે ફૂત્રિમ રીમ કરી પાનનું બીકું ફેંકી દેવા ઉઠતી. શામળનું મ્હોં પડી જતું. તે માત્ર બોલતો ‘આ !’ અને ઉપા અધો શરસો બૂલી જઈ તે પાનને બારી બહાર નાખવાનું બૂલી મ્હોંમાં જૂ મકી દેતી શુભાનું પુલ પણ તે અંબોડે ખોમતી. તરત જ શામળનું ઉતરી ગયેલું મ્હોં એ શુભાનના પુલ અને પાનનાં રંગ જોઈતું રાવું થઈ જતું.

આજે બેએડ મંદિતાથી તે અચાનક આવતો જઈ થઈ ગયો હતો. મને નવોછ થઈ હતી ક્યાં ગયો હતો ? ઉપાએ તો જીદ કરી મને બેકવાર તપાસ કરવા પણ મોકલ્યેલો પણ પત્તો લાગ્યો ન હતો. આજે તેને આમ દુર્જળકાય અને વિહવસભાવે મંતાઈને ઉભેલો જોઈ મને આશ્ચર્ય થયું.

જવાબ આપતાં આપતાં પણ નેને કંઈ થયું હતું.

‘રોડ જરા મારો પડ્યો હતો.’

શામળનો અવાજ ઓળખી ઉપા બહાર આવી હતી તે દરે લાચો ગળે બોલી ઉઠી.

‘શું થયું હતું લાલલા ?’

‘આ ! દાઝ્યો હતો.’

‘ક્યા ?’

‘આ ગીરગામમાં મોટી આગ લાગી હતી તેમાં?’

‘હું ત્યાં શું કરતો હતો?’

શેક ! હું તે દિવસે માળામાં છાપાં આપવા જતો હતો. હું ત્યાં પહોંચ્યો ત્યાં તો જોયું કે આગ લાગી છે. હું દોડી ગયો. એક શેકને શેઠાણી છાતી ફૂટી ફૂટી રેતાં હતાં. ‘હાયરે! મારી અચુડી અંદર રહી ગઈ છે. કોઈ બચાવો! બચાવો!’ બંબાવાળા હજી આવ્યા ન હતા. પોલીસ ટોળાને કાણુમાં રાખી રહી હતી. બાકી ‘બચાવો બચાવો’ની ખૂમ પાડતા હતા પણ કોઈ બચાવવા જવાની હામ ભીડનું ન હતું. ‘શેકને નોકરો હતા, મ્હેતાઓ હતા. પણ તેઓને ને શેકને મંજૂર ઉદર મિલાડીતો હતો. તેઓ શેકને રેતા જોઈ મનમાં મનમાં રાજી થતા હશે. માલિકીના મ્હેંની ગાળો ખાઈ ખાઈ નોકરચાકરોની માનવતા મરી ગઈ હોય છે તેથી જ તેઓને અચુડીની પણ દયા નહિ આવી હોય. મારાથી ન રહેવાયું. શેકના બાથવાપણા પર તો મને ગુસ્સો આવ્યો પણ અચુડીની મને દયા આવી. હું રોજ બપોરે માળામાં જતો ત્યારે તે મને કાલાકાલા શબ્દોમાં ચાળા પાડતી. ‘સમા...ચાર કે...ની...ક...લ.’ તેના એ ચાળાથી જ મારું આગમન બંધર થયું. હું અંદર ધુસી ગયો. માળાની ઓગડીએ ઓગડીથી હું વાકેફ હતો. અચુડીને ઉગાડી હું કેવી રીતે બહાર આવ્યો તેનું મને બાન ન હતું બાનમાં આવ્યો ત્યારે તો હું એક ઇસ્પીતાલમાં હતો.’

‘શાબાશ! શાબાશ!’ ઉપાએ સામળની બહાદુરીમાં ગૌરવ માણ્યું.

‘પણ તે અમને ખબર ન કહેવડાવી, આ તારી બા તો ચિંતા કરી કરી અડધી ગઈ ગઈ છે.’

‘જોની જોડે કહેવડાવું શેક !’

‘ઇસ્પીતાલમાંથી ક્યારથી રજા મળી?’

‘અઠવાડિયુંક થઈ ગયું.’

‘તો આટલા દિવસ કેમ ન આવ્યો?’

‘સાહેબ હવે હું છાપાં વેચતો નથી એટલે આવતાં શક્યાનો હતો.’

‘કેમ નથી વેચતો?’

‘શેક ! તે દહાડે મેં મારાં છાપાં પડતાં મૂક્યાં હતાં તે ઉડી ગયાં હતાં, છુદાઈ ગયાં હતાં. પછી તો હું દુકાને જઈ ચક્રો નહિ તેથી દુકાનદારે તે છાપાં પેરે મારી ડીપોઝીટ જપન કરી હતી. હવે તે મને ઉધાર છાપાં નથી આપતો.’

‘જે શેકની અચુડીને માટે તે જીવ જોખમમાં નાંખ્યો હતો તેણે કંઈ મદદ ન હતી કરી?’

‘એ શેક ઇસ્પીતાલમાં મને એએક વાર જોશ આવેલા જે દિવસે મને રજા મળી તેને આવડે દહાડે પણ તે આવ્યા હતા. આવી તેણે મને થોડાએક સવાલ પૂછ્યા હતા.’

‘છોકરા તારી નાત કંઈ?’

‘મારીને તેની એક નાન નીકળી. તે ચોંક્યા.’

‘તારૂ મામ કયું ?’

‘મારૂં ને તેનું’ ગામ પામે પાસે નીકળ્યું, તે વધારે ચોંક્યા, કોઈએ સાંભળ્યું તો નથી એ ભયે તેમણે ચોતરફ નજર ફેરવી, તેને પોતાની જ નાત ને ગામનો છાંડેરા છાપાં વેચે તેની નહાનમ લાગી. તરત જ તેણે મને સલાહ આપી.

‘છાંડેરા હું’ ગાડીની ટીટીટ કઢાવી આપીશ દેશમાં ચાલ્યો જા અહીં રખડી મરશે.’ કહાય તે અમુક શેઠનો સગો થાય છે એવી કોઈને ખબર પડી જાય તો નીચું જોવાનું થશે એવી તેને બહીક લાગી હશે.

મેં દેશમાં જવા ના પાડી મેં કરતાં કરતાં કહ્યું.

‘શેઠ ! દેશમાં તો મારૂં કોઈ નથી.’

‘કોઈ નથી તો દેશ તો છે ને.’

‘શેઠ ! દેશમાં તો નહિ જાઉં, દયા કરી એકાદ નોકરી અપાવી દો તો ઉપકાર.’

‘નોકરી રસ્તામાં પડી છે કે અપાવી દઉં, વળી તારા જેવા રખડેલની હું લલામણુ કશું ત્યારે ને ?’

પછી તેણે મને દેશમાં મોકલવા હઠ પકડી. મેં ન જવા હઠ પકડી. પરિણામે તે ગુસ્સામાને ગુસ્સામાં ચાલી નીકળ્યા. બીજો દિવસે રજા મળતાં હું પણ મુંબઈની રસ્તા પર રખડવા ચાલી નીકળ્યો.

‘તો શું આ સાત દિવસ તેં રખડ્યા જ કયું છે ?’ ઉપાએ પૂછ્યું.

‘હા, બા ! રખડ્યા જ કયું છે. અને સાત દિવસમાં મેં સાત જિંદગીનો અનુભવ મેળવ્યો છે. મેં મુંબઈને પૂરેપૂરી હમણાં જ જોળખી.’

‘જીવી રીતે ?’ મને છતાસા યથા.

‘માહેજ ! ઇસ્પીતાલેથી નીકળી હું સીધો અમારા સાતિ-નિવાસે ગયો. ત્યાં મેં માન્યું સાતિનું મકાન છે એટલે મને માંદાને થોડા દિવસ આશ્રય મળશે. સેક્રેટરીએ હું સાતિને જ છું કે તેમ તે માટેની કોઈની જોળખાણ માગી. મેં કહ્યું કોઈની જોળખાણ હોત તો તેને જ ઘેર જઈ ન રહેત.’ તેનો જવાબ સ્પષ્ટતા હું ઠડો થઈ ગયો. ‘સાતિનિવાસ કંઈ રજાતા મરાઠીઓની પરિજ્ઞાપોળ નથી. મમજ્યો ?’

પાંજરાયોજ શબ્દ પ્રેરાઈ હું તે તરફ ધસડાયો.

મેં મન જોડે દલીલ કરી ‘હું’ જનાવર કરતાં પણ ગયો ? કંઈ નહિ તો માત્ર એટલે પડી રહેવા દેજો તોય જમ,’ પણ સાહેબ ! મને ત્યાં જાકારો મળ્યો. ‘આવતે જલે ગાય જન્મીને આવજો.’ હું માણ્યમ જનમ્યો એ શું ભૂલ હશે ? પછી તો પેટમાં ભુખ એવી તો ઉપડી કે હું કણતરખાનાં પાસેનાં ચણા વટાંણા વણી કાપ્યાને કાપ્યા ફેકાટવા લાગ્યો. કણતરોને મત દયા આવી તે આધાં ખસી ગયાં. ‘અમને તો અહીં નહિ’ તો બીજો બહુચ ચણુ મળશે, જલે એ અહીંના ચણા વણી ખાતો.’ પણ માણસ જેવા માણસમાં કણતર જેટલીય સમજ નથી, કંઈના નથી કારણ પાસેની દુકાનમાંથી કોઈએ બરાડો પાડ્યો. ‘હરામખોર ! તારે માટેજ ચણુ ન ખાવ્યા હશે નહિ ? એ ભેંયાણ !...’ એ વાક્ય પુરું થાય તે અગાઉ

ન ગી ગયો કાન્યુ મારે ખાવુ તો હવે પણ લૈયાના હાથનો ધક્કો ખાવો ન હતો ભાગતો ભાગતો હું મંદિરે આ ચો ત્યા આત્મીનો પ્રમાદ નહે ચાતો હતો બધાની દેખાદેખી મેં પણ હાથ નમા ચો. તરત જ પૂજારીએ આખ કહાડી 'આત્મીની યાળીમા પૈસો નાખ્યો હતો ?'

મને ખમગ પડી કે મંદિરની હવેલીઓમા પણ ભગવાનના પ્રમાત્નો વેપાર ચાલ છે ખાસજો પાગીયુ ન હતુ, છાપામા જાહેર ખમગ ન હતી છતાં એ વીરીમા જમનાગતી પડાપડી હતી.

ઉપાધી હવે વધુ ન મહસાસુ. 'શામળ રહેના દે તારી શમકલાણી આમ બધે અપમાન ખાધ ખર્ષ આ ચો કે તેથી કંઈ પેટની જીખ મગી નહિ હોય એસ હું આ ને પુરી લાવુ છું.'

હિરા અદર ગઈ એટલે મેં શામળને પુછ્યુ 'શામળ ! તું સીપો અધી જ કેમ ન હતો આવ્યો ?'

'શેઠ ! તમારી ભલામનો તે કેટલોક લાભ લઉં ? મન શામ આત્મી હતી' /

'તો પછી આજે કેમ આવ્યો ?'

'શેઠ ! આત્મના દિવસ તો જૂમે કાઢળા આજે ચરીઝ કચું કચું નથી મને ખાતરી થઈ છે કે દુનિયા બધી ચોન હ એમા જીવવું રોષ તો ચોરી કર્યા વગર છુટકો નથી આજથી ચોરી કરવી 'શરૂ કરીશ. ચોન થઈશ એટલે થોડો જ તમરે ઘેર આવનાનો છું એટલે આજે ધ મના નામના આપધાત કરતા પહેલા તમાગ ને બા ના દર્શન કરવા આવ્યો છું.'

હિરાએ તેને ઘેગી ઘેગીને ખવડાવ્યુ પછી તે અમારે જાનેને પગે પડી જવા ઉઠ્યો નેના ગજવામા પાચતી નોટ મુકી દીધી 'લે, શામળ ! તારો જીનો છાપાનો ધધો. કન્ને ફરી જરૂર પડે તો બીજા માગી જજો લાલે દુનિયા ચોરી કરે પણ તું ચોરી કર્યો.'

'બાપુ ! તમારો આર્થિવાદ સફળ થાવ એવી મારી ધંધિય પામે પ્રાર્થના છે' જતા તા તે એટલું કહી ગયો.

તેના ગયા પછી મેં તે હિરાએ એના વિષે, સુમારતના દલ વિષે ઘણી વાર્તા રી હતી તે દિવસે મેં લવિષ્ય ભાખ્યુ હતુ હિરા 'તારો શામળ એક દિવસ જરૂર મોગે માણસ થશે' કારણ એ ઉઘમી હતો, સહનિક હતો નેકી હતો.

તે દિવસની મારી એ લવિષ્યવાગી મારી પડી છે કે નહિ તે જોવા મેં દુકાનમા ન જ ફેગવી, તે માન છાપાની જ દુકાન ન હતી અદર એપડીઓથી ખીચોખીચ ભરેના બ્યારે પણ હતા હું મણગળ્યા લાગ્યો 'એ ફેરીઆમાથી આટલી પાચરીએ પડેાવ્યો છે તો હવે એને આગળ વધતા વાગ નહિ લાગે એ પ્રેમ કાઢજે, પનમાર થશે, જાણીતો થશે અને તે દિવસે એને હડકન કરનાર એની જ જાતિના પેન મચુડીના નાખા અચુના એની નેડે લગન પણ કરશે કાગ્યુ તે દિવસે એ શામળ નહિ હોય એ હવે શામળનામ શેઠ.'

હું શામળ તરફ ફર્યો. 'શામળ' આજે તારી હિયાના છવતી હોત તો તેના હરખ માયો મમાત નહિ'

'છવતી હોત' એ શબ્દે મારો અવાજ ગગનગળા થયો. મેં સામે જોયું. શામળની આંખમાંથી પણ દડદડ આંસુ પડતાં હતાં.

— પ્ર.

પેશાબનાં ભયંકર દર્દોનો ફતોહમંદ ઇલાજ

ડોક્ટરે જસાણીની જગમણાદુર દવા

ખેધડક આજેજ અજમાવો

પેશાબ અને ધાતુનાં ભયંકર રોગો માટે ઇન્જેક્શનો અને પીચકારીઓ લીધા વીના જાનોકિલર ખરેખરો નિર્દોષ અને મલામતી ભરેલો એક જ અને છેલ્લો ગમ્યાણુ ઇલાજ છે. પહેલે જ દિવસે તેના ચમત્કારીક શુભનો પરચો બતાવે છે.

તમે તે કાગળથી કાશુ થયેલ તગતનો અથવા જુનામાં જુનો પ્રમેહ(પરમીઓ), સ્વપ્નામાં તથા પેશાબમાં જતી ધાતુ, તથા જતી રસી, ચતી સખ્ત બળતરા, ડીપુ ડીપુ તથા અટકી અટકીને થતો પેશાબ, મુત્રાશયમાં આવેલો મોત્તે તથા થયેલો જખમ તથા સ્ત્રીઓનાં પ્રદરનાં ભયંકર રોગો વગેરે પેશાબને લગતા તમામ દર્દોનો જડમુજથી નાશ કરી ખગડેલી ધાતુને સુધારી અસ્વચ્છ અને ઘટ્ટ કરે છે.

પચામ ગોળીની આટલી કી. ડા. ૩૦ વી. પી ખર્ચ આઠ આના જુદું દરેક આગેવાન દવાવાળાને ત્યાં વેચાય છે.

એકવા
અનાવનાર
ડો. ડી. એન. જસાણી

ચેતવણી

દવા ખરીદતાં પહેલાં

દવાનું નામ

જાનોકિલર અને કુકડા છાપ
મીલખધ પેકેટ તપાસીને લેવો.

ગીરગમ બક રોડમુખ્યમંત્ર-નં ૪

સમ્રાટ ઈશ્વરસેન

લે. પંકજ

‘ભાઈઓ આજે આપણી પાસે એક મુખ્ય વિષયની ચર્ચા આવી ઉભી છે. આપણું મર્ગતત્ત્વ અત્યાગ મુદ્ધી પોતાની રક્ષા કરતું આવું છે શકિતી પ્રમળ ત્રિકટવાદીનીને પણ આપણા મર્ગતત્ત્વે અટકાવી મમગ્ન દક્ષિણપથનું કલ્યાણ કીધું છે આપણને તેમા શાતવાદનોની સહાયના હતી પરંતુ આજે શાતવાદનો નિર્મળ થઈ ગયા છે. આપણે તે તરફથી કોઈ પક્ષ સહાયતાની આરા નહીં શકીએ તેમ નથી ઉત્તર ભાગતમા નાગોનુ પ્રાગલ્ભ્ય વધતું જાય છે આપણે બે મુખ્ય મત્રાઓની મધ્યમા પોતાનું અસ્તિત્વ કેવી રીતે ટકવી શકશું તેનાપર આપણે વિચાર કરવાનો છે.’ સધમુખ્ય ઇશ્વરસેન બોલ્યો.

મત્રામા મળુગણાટ થયો ચોર્ડાવે મિત્રસેન બોલ્યો, ‘ભાઈઓ, આપણી શકિતને કાયમ ગપવા માટે હવે આપણે પણ સામાજ્ય ધ્યાપતુ પડશે અત્યાર મુદ્ધી નક્ષા માટે આપણે લડ્યા છીએ પરંતુ એનું પંજિણમ એજ આવું કે આપણી નજરની સામે જ અનેકો સાધાનુ મળ્યોએ મોટા સામાજ્ય રચાયા છે અને આપણું મળુતત્ત્વ ફક્ત મળુતત્ત્વ જ મળુ. હવે રોકો, શાતવાદનો અને નાગોની વચ્ચે નીકળે આપણે સ્વતંત્ર કયા મુદ્ધી રહીશું ? આપણે શકિતનો મયમ અવસ્થ કેવો નોંધ્યો હું અત્યાર મુદ્ધી એમ માનતો હતો કે આત્મરક્ષા માટે જ લડતુ પરંતુ મને હવે એમ લાગે છે કે એ રીતે તો આપણામા જીવન શકિતનો દિવસે દિવસે અભાવ થતો જાય છે હું સધમુખ્યની વાતમા મુગ્ધમિતિ આવું છું’

‘પરંતુ સામાજ્ય રચાપન કરવાની એષ્ટામા આપણે જીવન શકિતનો અપભ્ય કરું એ પણ પ્રત્યક્ષ છે’ શિવદત્ત બોલ્યો.

‘હા એ વાત હું માનું છું પરંતુ આધુનિક પરિચિતિને જોતા સામાજ્ય ધ્યાપન કરવાથી ધરતોને આપણે પશ્ચિમ આર્યાવર્તની ભાગતર્જમ તરફ વધતા અટકાવી શકશું.’ ઇશ્વરસેન બોલ્યો.

‘પરંતુ એ તો આપણે ખીળ મળુતત્ત્વોની સહાયતાથી પણ કરી શકશું.’ યશદત્ત બોલ્યો.

‘એમા એક મુખ્ય દોષ એ છે કે મળુતત્ત્વો મર્વે એકમતના શીઘ્ર થતા નથી અને એક ખીળની આરા માનના નથી. છુટક છુટક તેમનું સૌર્ય વેડફાઈ જાય છે. ભાઈઓ ધનનગજ ગીકદના આક્રમણ વખતે મળુતત્ત્વો સામુદ્રિક રીતે તેનો પરાજય કરી ન શક્યા. આપણા પૂર્વજ વિષ્ણુગુપ્તે એ નિર્મળના પાળી હતી અને મત્રાટ સદ્ગુપ્તની ત્રિકટવાદીનીએ કરેલા ધરતો ના પરાજય આજે મમગ્ન આર્યાવર્તના ગૌરવનો વિષય છે આપણે રોકોની માથે લડના આવ્યા છીએ પરંતુ હવે શાતવાદનોની નીર્મળતા આપણને એક જ રસ્તો મૂકવે છે અને તે છે કે આપણું એક સમાજ્ય રચાપતું.’ મધમુખ્ય ઇશ્વરસેન બોલ્યો.

‘ભાષ્યો, સંઘમુખ્યની વાતમાં એક વિચક્ષણ વિદ્વાનની શુદ્ધિમત્તા છે. આપણે એ વાત માનીએ તો આપણી ઉત્પત્તિ યશે.’ મિત્રસેન બોલ્યો.

મલા શાંત બેઠી. થોડીવારે યતદત્ત બોલ્યો ‘સંઘમુખ્ય, તમારી વાતપર હમે વિચાર કરી જોઈશું.’ કાંત્રે નિર્ણય આપીશું.’

૨

જાતનો પ્રદેશ ભારતનાં ઇતિહાસમાં ધણે જ મહત્વનો ભાગ ભજવતો આવ્યો છે. પંડિતશ્રી ગમ ગમદએવના સમયથી આર્યવર્ત એ પ્રદેશને ઓળખતો થયો. મૌર્યોના સમયમાં એ સમ્રાટ ગિંદુશ્ચ અને અભાત્ય ચાલુક્યનો પ્રિય પ્રદેશ બન્યો. મૌર્યોના પતન પછી વિદીશા નગરીના નાગરાજ શેષના સમયમાં નાગોનું ઉદ્ધાન થવા લાગ્યું. શેષ નાગના પૌત્ર રામચંદ્રે ચંદ્રમાંશુએ ઇ. મ. પૂર્વે ૭૦૦ના લગભગ લાટમાં એક મહાન યત્ર કર્યો અને દેશ પંદેશથી બ્રાહ્મણો બોલાવ્યા. ચાલુક્યની માથે આવી નર્મદાતટે રહેલા બ્રાહ્મણોએમાં મુખ્ય હતા યત્રમાં આવેલા બ્રાહ્મણોને જાર હજાર નાગ કન્યાઓ પરણાવી રામચંદ્રે એ સ્ત્રી બ્રાહ્મણોને દાન દીધી. પાછળથી ખટપટ થવાથી રામચંદ્રનો રાય એ બ્રાહ્મણો પર ‘ઉત્તર્યો’ અને નાગોની શક્તિના પ્રસારક અન્વ બ્રાહ્મણોએ યત્રમાં આવેલા બ્રાહ્મણોને પતિત જાહેર થ્યાં. સ્વતંત્રતાપ્રેમી એ બ્રાહ્મણોનું ગણતંત્ર પોતાની વ્યવસ્થા પોતે જ કરવા લાગ્યું. શોકના આક્રમણ વખતે એ બ્રાહ્મણ ગણતંત્રે શાંતવાહન વિક્રમાદિત્યને શોકના નાશ વખતે સારી મદદ દીધી. એ ગણતંત્ર પછી શાંતવાહનોના રદાણમાં રહી ઉન્નત થયું. પરંતુ પાછળથી શાંતવાહનો નિર્ભય થયા. નાગો પાછા ઉન્નત થયા. પોતાનું અન્તિત્વ કેમ સાચવવું તેના વિચારમાં એ ગણતંત્રોના મુખીઆઓ પડ્યા. શોકની સામે રક્ષા કરવા માટે શક્તિના સંચયની આવશ્યકતા મમજી મંઘમુખ્ય ઇશ્વર્યેન સામ્રાજ્ય સ્થાપવાના નિર્ણય પર આવ્યો.

૩

‘તો પછી સભાએ શું નિર્ણય આપ્યો?’

‘જહમતથી એમજ દેગવ થયો છે કે આપણું એક સુદદ સામ્રાજ્ય સ્થાપવું અને જનતાની ઈચ્છા છે કે સમ્રાટપદ મારે લેવું.’

‘તમે શે વિચાર કરીએ છો?’

‘મુનિશ્રી, મેં સમ્રાટ થવા મંમતિ આપી છે. સાંભળ, આદ્યાવસ્થાથી જ્યારે હું મૌર્યો અને શાંતવાહનોના સુદદ સામ્રાજ્યની વાત સાંભળતો હતો ત્યારે મારા મનમાં પાણુ આપણું એક સુદદ રાષ્ટ્ર સ્થાપવાની ઈચ્છા થતી હતી. આજે મારા હૃદયનો દિવસ છે. મારી ઈચ્છા પૂર્ણ થઈ છે. જહમતથી હું સમ્રાટ થયો છું. આપણને પતિત કહેનાર બ્રાહ્મણો હવે આપણા જ શુભગાન કરશે. આપણા સામ્રાજ્યની ચિકિત્સાલીની શોક, નાગો અને શાંતવાહનોના હન્ય કંપાવી દેશે. ભારતવર્ષમાં આપણી શક્તિ પાનુ અમર થઈ જશે. શોકની પુર્નહવીત થતી શક્તિને હું ઈન્નભિન્ન કરી નાખીશ. આર્યવર્તમાં પાણુ સુદદ સામ્રાજ્ય સ્થાપીશ.’

સુમિત્રા ચૂપચાપ ઇશ્વરમેનને જોઈ નહી

૪

અનાદિપુત્રા આજે પુણ્ય ઉત્સાહ હતો મમ્મટ ઇશ્વરમેનની સેના દિગ્વિજય કરવા નીકળવાની હતી બ્રાહ્મણ યુવકો શસ્ત્રોનો ચમકાટ એક બીજાને બતાવી પોતાના શસ્ત્રોની ઉત્તમતા બતાવતા હતા મેનાનો સેનાપતિ ઇશ્વર ચલાતો હતો તેનો નિર્ણય મમ્મટ આજે કરશે એમ ખબર સાંભળી જનતા તે વ્યક્તિ માટે તર્ક કરવા લાગી અનાદિપુત્રના ગંગાતટમાં કુશળ મેનાપતિ તરિકે સુભટમેન ગણાતો હતો પરંતુ તે માત્રાજય સ્થાપવાની વિચ્છેદમાં હતો લોકો અનેક પ્રકારે અટકાવ કરવા લાગ્યા મેનાની તૈયારીએ અનાદિપુત્રને ગમ્મની થી યુ

૫

‘ભાઈઓ, આપણી સેના તૈયાર થઈ ગઈ છે એક લક્ષ યુવકો આપણી મેનામાં દિગ્વિજય કરવા માટે તલસી રહ્યા છે આપણે સેનાપતિની ચૂટણી કરવાની છે’

‘સમ્રાટ, આપની ચૂટણી સર્વે માન્ય કરશે’

ઇશ્વરમેને આરે તરફ જોયું સર્વત્ર શાંતિ હતી તે જોયો, ‘બધુઓ, આ મેનાના મેનાપતિ તરિકે કુશળ ન્યુપડિત સુભટમેનને બતાવવા હ-છુ છું અને આશા રાખું છું કે સુભટમેન આપણને નિગરા નહીં કરશે’

જનતા અશ્ચર્ય અને આનંદથી ચિત્કાર કરી ઉઠી.

સુભટમેન ગદગદ થઈ ગયો તે આગળ વધ્યો અને ઇશ્વરમેનના ચન્દ્રોમાં પડી બેઠો, ‘સમ્રાટ, આજે તમને હૃદયથી સમ્રાટ કબ્જાં છું. પ્રતિસ્પર્ધાના તરફ તમારી આવી વિશાળ ઉદારતા તમને યોગ્યતા બતાવે છે બધુઓ, ગઈ રાત્રે આ દાસે રાખમાં આપણી કુળદેવીને જોઈ છે કુળદેવીનો આદેશ છે કે આર્યાવર્તને મનેચ્છેથી બચાવવો હું તમારા સામે પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે સૌ ૧૪ અપરાધ, માનવામાંથી શકેલું અસ્તિત્વ મિત્રની દષ્ટિ આપણું ગણતર-મમ્મટનું માત્રાજય—એકજ છે જોલો મમ્મટ ઇશ્વરમેનની જય !

‘મમ્મટ ઇશ્વરમેનની જય’ જનતામાં જયોવા થયો ઇશ્વરમેન સુભટમેનને પ્રેમપૂર્વક બેગીને જોલ્યો ‘બધુ જાઓ વિજય કરો’

અનાદિપુત્રની કુળવધુઓ મમ્મટની સેનાના સુભટમેને જોઈ પુષ્પવર્ષા કરતી હતી અનાદિપુત્રની ચેતન શક્તિ મમ્મટ આર્યાવર્તને સદેશો આપવા જતી હતી

૬

‘સુમિત્રા, આજે સુભટમેન દિગ્વિજય કરીને પાછા ફરે છે’

‘હું કહો છો ?’

‘સુમિત્રા આર્યાવર્તમાં આજે મમ્મટ, ઇશ્વરમેનની આજુ ફરે છે’

એક દૂત આવીને જોલ્યો ‘મમ્મટ સુભટમેન પધાર્યા છે’

‘અદા લઈ આવ’

સુભટમેને આવી નમન ફીધું ઇશ્વરમેને પ્રેમપૂર્વક અભિગમ કરી પૂછ્યું, ‘બધુવર, શું થયો ?’

‘હા સમ્રાટ, આર્યોવર્તના પ્રત્યેક નગરમાં આજે તમારું નામ ગવાય છે. શકોને મેં આર્યોવર્તમાંથી વિલીન કરી દીધા છે. તમારી મેનાની વિકટ જ્યોષ્ણ સાલળી પારમનરેશ પણ કંપી ઉઠ્યા છે તેમનો દૂત તમારી મેવામાં પ્રવ્રુત થયો છે.’ સુમિત્રા આનંદથી મત યાદ ગઇ. બહાર અનાદિપુ-ની જનનાના ઉપગયાપરી જ્યોષ્ણે ત્રણે લોકને કંપાયમાન કરી દીધા. સમ્રાટ બહાન આવર્તા જ એકે વગોટક બ્રાહ્મણ બોલ્યો,

ગાયત્રિ દેવા : કિલ ગીતકાનિ

ધન્યાસ્તુ યે ભારત ભૂમિભાગે

સ્વર્ગાપવર્ગાસ્તદમાર્ગભૂતે

અવન્તિ મૂયઃ પુરુષાઃ સુસ્તવાઃ

(દેવો ગાન કરે છે કે ભાન્તભૂમિના વાગી ધન્ય છે. હમે પણ મનુષ્ય અવતાર ત્યાં ધન્યા લયયાઇએ છીએ.)

‘સમ્રાટ, આજે તમે ભારતભૂમિ મલેન્ડોથી વિલીન કરી દીધી છે.’ જનતામાં ફરી સમ્રાટ ઇશ્વરમેનનો જ્યોષ્ણ થયો.

૮

પુગણોને મિથ્યા અને રૂપક બનાવીને પ્રાચાત્ય લેખકોએ ભારતના ઇ. સ. પૂર્વે ૭૦ થી ૨૦૦ ઇ. સ. સુધીના ઇતિહાસને દબાવવાની અનધિકાર મેષ્ટા કરી દીધી હતી. પરંતુ ભાગતિય વિદ્વાનોએ એ ઇતિહાસને પુનઃ શોધી કાઢ્યો છે. આજે ભારતના અડધેગે પોતાના ઇતિહાસ પુનઃજીવીત થયેલો જોઇ રિમત અનુભવે છે પરંતુ ભારતના વાસીઓ ઉદાસ છે. એક દિવસ એવો હતો જ્યારે દેવતાઓ પણ અહીં જન્મ લેવા તલમતા હતા આજે શું છે. ?

સમ્રાટ ઇશ્વરસેનના અસ્તિત્વને પુનઃ પ્રકાશમાં લાવવાનું કામ એક પારમિક શિલાખંડ છે. જે કુદિરિતાનમાં મળ્યો છે. ભારતમાં વિક્રમ સવત જન્મ્યો, ભારતમાં શકોનો નારા થયો અને ભારતનું સામ્રાજ્ય બહાર પણ ગવાયું.

કોઈ એમ ના કહેશે કે ઘટેલાં મુઠ્ઠા બોદવાનું ક્યાંથી શરૂ કરું. પરંતુ હૃદયની વાણી લેખિનીમાં આવીને આપોઆપ ઉતરે છે.

રહેવા તથા જમવા માટે ઉત્તમ સ્થાન

જોશી હિંદુ લોજ

ટે. નં. ૨૭૩૮-૬. ટે. અ. જોશીલોજ

ઠે. બેવેરી ખમાર. મુળજી જેઠા મારકેટ સામે મુંબઈ

જગદીશ : શું દાકતરો દર્દીને મારી નાંખે છે ?

લક્ષ્મી : બેશક, અને હું એક માણસને ઓળખું છું. તેણે નિર્વિઘ્ન ક્યું છે કે, અમુક માણસ તાવ કે ત્રિદોષથી શુદ્ધ થઈ ગયો એમ કહેવું બહુ છે. દાકતર અને બે વૈદ્યો મૃત્યુ પામ્યા એમ કહેવું જોઈએ.

જગદીશ : ચૂપ, આ ગૃહસ્થોને ખોટું લાગશે.

લક્ષ્મી : શેઠ માહેજે, પેલે દિવસે આપણી બિલાડી ઘરના મેલ પછી ગઈ હતી. તેણે ત્રણ દિવસે આધું પીધું નહિ અને પંજો સરળો હવાબો નહિ થઈ. પણ તેવું મદ્દભાગ્ય કે બિલાડી દાકતર હતા નહિ. નહિ તો તેની નુકસાની કે જીવન આપી તેને ખલાસ કરી મૂકી હોત !

જગદીશ : હવે તું મુંગી મર. કેવું હાલમાં આપમાન કરે છે. એ એ ?

લક્ષ્મી : સંભાળજો. હવે તમને જ્ઞાન આપવામાં આવશે. તેઓ તે કહેશે કે તમારી દીકરી માંદી છે !

પ્રવેશ ૨

જગદીશ : વાડ, ગૃહસ્થો.

દા.હકકર : આજે દર્દીને સંભાળપૂર્વક તપાસી છે. તેનામાં ઘણી આ

જગદીશ : શું મારી દીકરી અપવિત્ર છે ?

દા.હકકર : નહિ, નહિ, હું એમ કહેવા માશું છે કે તેના શરીરમાં મેલ-એર છે. બમડેકું માનસ !

જગદીશ : હવે હું મમળ્યો.

દા.હકકર : પંચુ અને ભેગા મળી કનસલ્ટ કરવા માંગીએ, છીએ.

જગદીશ : લાવો, બીજી પુરશી લાવો.

લક્ષ્મી : (દા.હકકરને) સાહેબ, તમે અધિ છે ?

જગદીશ : (લક્ષ્મીને) તું આ ગૃહસ્થને ઓળખે છે ?

લક્ષ્મી : તમારી ભત્રીજીની મખિને ઘેર એમને થોડા દિવસ પર જો

દા.હકકર : ને ગાડી હાંકનારની તખીયત હવે કેવી છે ?

લક્ષ્મી : ઘણી જ સારી. હવે તે શુદ્ધ થઈ ગયો છે.

દા. હકકર : શુદ્ધ થયો !

લક્ષ્મી : હા, જી.

દા. હકકર : અને જ નહિ.

લક્ષ્મી : અને કે નહિ અને તે હું નહિ સમજું. હું જાણ

દા. હકકર : હું તને કહું કે તે શુદ્ધ થઈ ગયો

લક્ષ્મી : અને હું તમને કહું કે તે શુદ્ધ થઈ ગયો છે.

દા. ઠંકર તારી ભુલ થાય છે. !

લક્ષ્મી : મારી પ્રત્યક્ષ આ થયું હતું.

દા. ઠંકર : અસકય. દિપોદેટીસ કહે છે કે આ વ્યાધિ ૧૪ કે ૨૨ દિવસ સુધી રહે છે અને તે તો માત્ર ૭ જ દિવસ પર મારો પડ્યો હતો.

લક્ષ્મી : દિપોદેટીસ ગમે તે કહે. આડીવાલો જિયારો મરી ગયો છે.

જગદીશ : ચૂપ. નાદાન છાકરી, ચાલો સાહેબો અહીંથી જમણું. ગૃહસ્થો હું તમને વિનંતી કરું છું કે ધણી ચોક્કસથી મારી પુત્રીની તબીબત જોઈ તમે બેગા બેગી વિચાર કરી ઉત્તમ ઉપાય યોજો. શી પહેલાં આપવાનો રિવાજ નથી; છતાં કદાચ પાછળથી મને વિચરતિ થાય માટે.

(તે શી આપે છે અને દરેક ઠાકર શી લેતા જુદી જુદી રીતે મલામ ભરે છે.)

પ્રવેશ ૩

દા. ફેડનીસ : મુજબ બહુ મોટું છે, થોડી પ્રેક્ટીસ હોય તો મોટી મોટી દ્રીપ કરી શકાય.

દા. ઠંકર : મારે કહેવું જોઈએ કે એમ કરવા માટે મારી પામે મજાની બેબી ઓરડીન કાર છે.

દા. ફેડનીસ : મારી રોસ્મરોઇમ-અદા શું મજાની ?

દા. ઠંકર : આજે હું મારી બેબી લઇને વર્લી, દાદર, પ્રિન્સેસ, ડેડ, એપોલો પર થઈ ઠાલાના, મોપાટી ફરતો આવ્યો. શું મજા ?

દા. ફેડનીસ : આ બધે ફરવા ઉપરાંત હું કલ્યાણ પણ આજે જઈ આવ્યો.

દા. ઠંકર : વાંદ તમે થીઓફ્રેસ અને આર્ટીમીયસ એ બેમાંથી કેને માનો છો ? આખી ઠાકતરી દુનિયા બે પક્ષમાં વહેંચાઈ ગઈ છે. તમે બેમાંથી કેને આધારરૂપ ગણો છો ?

દા. ફેડનીસ : હું તો આર્ટીમીયસનાં મતનો છું.

દા. ઠંકર : હું પણ તેને જ માનું છું જો કે તેની સુમના અનુમાર ચાલતાં આગતરી મરી ગયો. થીઓફ્રેસ વધારે મારો છે પણ સંજોગો વિચારતા થીઓફ્રેસે તેનાથી સીનીયર આર્ટીમીયસથી વિરૂદ્ધ પડવાની ભૂલ કરી, ખરેખર ?

દા. ફેડનીસ : બેસક ગમે તે ચાપ પણ ધંધાની અમુક રીતજાતો સાચવવી જ જોઈએ.

દા. ઠંકર : મિત્રો જિવાયનાં બીજા ઠાકરો જોડે હું હોઉં ત્યારે આવી બાબતોમાં હું ધણો મક્કમ રહું છું. પેરે દિવસે આપણને ત્રણ જણને એક અગ્રણ્ય ઠાકર જોડે કનચક્કેશનમાં બોલાવ્યા હતા, ત્યારે એટીકેટ જળવાય તો જ આગળ વધવું એ મેં કેટલી મક્કમતાથી જતાવ્યું હતું. અને ત્યારે બધા દીલા પડ્યા ત્યારે જ આગતરીની ઓરડીમાં બધાને જવા દીધા. ધરનાં માળસોએ જનવું કયું. પણ વ્યાધિ વધતો ગયો, મેં જરા પણ નમવું આપ્યું નહિ અને એ વિવાદ દરમિયાન દરદી બિચારો મરી ગયો.

દા. ફૂંડનીમ લોકોએ કેવી રીતે વર્ણવું જોઈએ તે મનાવવા તારી મરકમતા ખરેખર
વખાણતે પાન હતી

દા. ઠંકર એ તો મરી એ જાય પણ દાકતરી એગિડ તો અથલે મળતી
જ નોંધએ નહિ તો દાકતરના સમૂહાયને હાનિ પહોંચે લોકોને તો શું?

અવેશ ૪

જગતીશ : ગૃહસ્થો મારી દીકરીની હાલત ગમી ગયી જાય છે તમે શું નિર્ણય
પગ આપ્યા તે કહેશે

દા. ઠંકર (ફૂંડનીમને) બોલો, માહેમ

દા. ફૂંડનીસ માહેમ તમે જ બોલો

દા. ઠંકર માહેમ તમે મરકરી કરો કે ?

દા. ફૂંડનીસ ના, હું પહેલો બોલીશ નહિ

દા. ઠંકર માહેમ !

દા. ફૂંડનીસ માહેમ !

જગતીશ : તમારી મધી એગિડ જગ માણુએ મૂકી મને જગની મ્હો માણુ કે
હાલન ધણી ગમી છે

દા. ઠંકર તમારી દીકરીની મા ગી —

દા. ફૂંડનીમ આ બધા ગૃહસ્થોના એકમત —

(મધા ગાયે બોલે છે)

જગદીશ : આ શું ગૃહસ્થો ? મહેંગાની ઠરી એક પછી એક બોલો !

દા. ઠંકર તમારી દીકરીની મિમારી વિષે અમે વિગતારૂં ચર્ચા અચાવી છે અને
હું મનુ છું કે તેનું કાળુ લોકોનું સખત દગાણ છે મારી સનહ ? કે તમ કાપી
થોડું મોલી જ નહીયો બહાર કાઢી નાખવું જોઈએ

દા. ફૂંડનીસ વ્યાધિનું કાળ અઝણ અને કમજબાત છે એને જીવાન અને
એનીમા આપવો જોઈએ

દા. ઠંકર : હું ચોક્કસ કહું છું કે એનીમા આપવાથી એ મરી જશે

દા. ફૂંડનીસ : હું કહું છું કે હોરી મઠી નાખવાથી એ તગત જ ખનામ થઈ જશે

દા. ઠંકર : શું ચતુર અને હોશિયાર દામતો !

દા. ફૂંડનીસ હા, હા હું ચતુર અને હોશિયાર છું હવે કંઈ કરું છું ?

દા. ઠંકર તેમા જ થોડા દિવસ પર તમારે હાથે પેનો માયમ મગી ગયો !

દા. ફૂંડનીસ અને તારી દીકરીના દલીલો તે બાહ પગ દિવસે મગી ગઈ તે ?

દા. ઠંકર (જગતીને) તમને મેં માલે અભિપ્રાય જગા થો છે

દા. ફૂંડનીમ (જગદીને) મેં પણ તમને માગ અભિપ્રાય આપ્યો છે

દા. હકર : તમારી દીકરીના હાથની ધોરી નસમાંથી લોહી નહિ કાઢી નાંખો તો જરૂર એ મરી જ જશે. (નય છે)

દા. ફૂડનીસ : જો લોહી કાઢ્યું તો એ કદિ ન જીવે. (નય છે)

પ્રવેશ ૫

જગદીશ : આ બેમાંથી કોનું કશું કરું ? આ વિરોધી સલાહોમાંની કયી હું સ્વીકારું? ગૃહસ્થો ! હું તમને વિનંતિ કરું છું કે આમાં કોની સલાહ વ્યાજબી છે, તે કોઈ પણ જનની હાગણીને વશ થયા વિના મને કહેો.

દા. મસાણી : (તોતડાનો) આ...આવી, આ...આ...બાબતોમાં અમારે ઘણા જ વિ...વિચાર પૂર્વક વર્તવું જોઈએ, અને હિતા...વળા યત્ન જોઈએ નહિ કારણ કે આ કેસમાં હમાંનાં વિદ્વાન હિપોક્રેટીમનાં જેવાં જે લેખકર પરિણામો આવવા સંભવ છે.

દા. લાહેના : (ખટુ જ ઉતાવળે)—ખટું છે, હમરે સંભાળથી કામ કરવું જોઈએ. આ કાંઈ અચ્ચાંની રમત નથી, અને જો એકવાર ભૂલ કરી, તો સુધારવી ભારી થઈ પડે અને ક્યુંકારવું ધૂળ મળે. અખતગ ચાલે નહિ તેટલા માટે ખુબ વિચાર કરવો જોઈએ. બધી બાબતોનું તોલ કરવું. માંદાનું શરીરજાદવ્ય આનમાં ગ્રાખવું, વ્યાધિનાં કારણો તપાસવાં અને પછી તે નિવારણ થાય એવા ઉપાયો યોજવા.

જગદીશ : (મનમાં) બોલવામાં એક કાચબા જેટલો ધીરો, અને બીજો મસક્કા જેવો ઝડપી !

દા. મસાણી : સાહેબ, હું ધાર છું કે આ...આ...લાંબા વખતની માંદગી છે. એ...એ...અને જો હમે કંઈ મદદ નહિકરીએ તો...તો...તે લ...લ...લયમાં આવી પડશે, વ્યાધિના ચિહ્ન સ્પષ્ટ છે. એને પિત્તનો વાયુ અને વાયુનું પિત્ત ધર્મ મગજ એની વડાળથી ભરાઈ ગયું છે. આ બધા મોકાણની શરૂઆત પેટમાંથી જ થઈ છે. લેટીનમાં હમે એને એટ્રામાય કહીએ છીએ.

દા. લાહેના : પેટમાં પેદા થયેલા આ વિકારો બહાઈ જઈ નેની અસર મગજ પર થઈ રહી છે.

દા. મસાણી : તે...તે...થી આ બધા વાયુને દૂર કરવા સખત જુલાબની જ જ...જરૂરીઆત છે. પ...પ...પણ પહેલાં એને જરવું પાણી આપવું પડશે.

દા. લાહેના : પછીથી જોઈએ તો જુલાબ પણ આપીશું અને લોહી પણ કાઢી નાંખશું.

દા. મસાણી : જો એમ કરતાં થે તમારી દીકરી મરી નય તો...તો...પણ ત...ત તમને સંતોષ તો રહેશે કે સારામાં સારા દાકતરની સલાહ અને ટ્રીટમેન્ટ તો આપી હતી. સ...સત્યા ?

દા. લાહેના : એમને એમ મરવું એના કરતાં દાકતરની ટ્રીટમેન્ટમાં રહી મરવું હમને દરજ્જે સારું છે.

દા. મસાણી : અ...અમે બહુ જ વિચાર કરી બોલીએ છીએ સાહેબ.

દા. ભાડેના : અને કરું જ છુપાવતા નથી.

જગદીશ : (મસાણીને તેની માથે જ અચકાઈ તોતડાતા)

મ...મ...મ. માહેબો ! હું ત...ત...મારે ઉપકાર મા...માનું છું (ભાડેનાને તેની માથે જ તગથી બોલી) કાંઈ ન છુપાવવા આપે લીધેલી તગી મટે આપના આભારી છું.

પ્રવેશ ૬

જગદીશ : (મનમાં) પહેલા કગત હવે હું તમારે અચોક્કસ થયો છું. જમ પેલા ભાડા ભગતની સારી રોગહર રામબાણ મત્રા લઈ આવું, અને એને થોડી આપું. એ મમબાણથી ધણીને કાયદો થયાનું કહેવાય છે.

જગદીશ : ભગતજી ! મને તમારી રામબાણ મોનાની એક મોગટી આપો. એની કિંમત ?

ભગત : કિંમત ! મારી દુનિયાનું ધન, કે કુબેરેનો ભંડાર પણ આપો તો તે જોડો છે. એ મને રોગો નિવારે છે. વા, તાવ, દમ, દાવ, રોગ, કોલેરા, શિતળા ભગદર, જખંદર, પાકું અને બીજા કોઈપણ રોગ મટાડે એવી માત્રા છે.

જગદીશ : તે તો હું જાણુ છું પણ માત્ર એ મળુ નહિં. આઠ આને આપરી દોષ તો એક આપો !

ભગત : હો ત્યારે એ તો તમે આવ્યાજ એટલે જ ક્યાં ના કહું ? બાપી જે માત્રાથી વા, તાવ, દમ, દાવ, રોગ, કોલેરા શિતળા, ભગદર, જખંદર, પાકું અને આપું વર્ષ બોધ્યા કરે અને જોટલા રોગનાં નામ બોલાય તે બધા જ રોગો એથી મટે છે, એવી દવા હું બીજાને આઠ આનામાં આપું ? પણ આપણુ તો ધનનું કામ.

અંક ૩ પ્રવેશ ૧

દા. ફેડાકીઆ : તમારું જેવા ઠાણપણવાળા ગૃહસ્થોને નાદાન, અને મુખી માથેક ટંટે કરતા નથી આવતી? આવા કંઈઆથી, આપણા ધધાને કેટલી દાનિ પડે એ છે, તે તમને વપોટ દેખતું નથી? આપણા વેંક ગોધબોગ કરનાગએ અને મહાન દાકતરોના વિચારોમાં પગપ. જે વિચાર અને તકાવત છે, તે શું આ આપણા દંભ ઉરાણ પાડનાર, આવા કંદામ અટકાવવા માટે પુતા નથી? આપણાગાના કેટલાક બધુઓનાં આવા તોફાન હું મમજી સકતો નથી અને મારે કશુંપ કરવું પડે છે કે આવા વિખવાદથી આપણી કીર્તિને હમણા દમણ દાનિ પડેલી છે. જે આપણે મંલાગપૂર્વક વર્તીશું નહિ, તો આપણો નાશ થશે. હું આગે સ્વાર્થ માટે કરુંતો નથી. દારણ કે મારો મધો તો ધીકતો ચાલે છે. વગમા આવો, કે હિમ પડે. મને કાંઈ અમર થાય તેમ નથી, જે મરી ગયા અને દવાન છે તેમની માથે હું અમર અમરમા રહી સકું છું. પણ આવા કંઈઆ દાકતરી ધધાને નુકસાન કરે છે લોક મોદમા રહી, આપણી પાસે આવ્યા કરે એવી ખુદ મહેરબાની ગણે છે, ત્યારે આપણા મતનેથી નેરતો ભરમ દૂર કરે નહિ, પણ તેઓની મુખાધનો

બને તેટલો લાભ લે. માણસ જનમાં રહેલી નળગામનો દાકતરો જ લાભ લે છે. એમ નથી, પણ મંત્રારનો મોટો લાગ એમ જ કરે છે. પ્રશંસાની આશાનો ખુશામતીઆ લાભ મેળવે છે. ખુશામત એવી એક કળા છે કે નેતાથી અગ્રાધ સમૃદ્ધિ-ઉત્પન્ન કરી શકાય છે. માણસોની પૈસાની જાખનો લાભ કિમિઆગરો લે છે. સોનાનાં મેર મેળવી આપવાનાં વચન આપી લૂટે છે. પણ માણસની સૌથી મોટી નળગામી તો જીવતા રહેવાની ઈચ્છા છે, અને આપણે લેડીન અને મોટા મોટા શબ્દો વાપરી તેમનો લાભ લઈએ છીએ. મોતના પંજામાંથી છોડવાનાર તરીકે આપણે ધધા જે માન ઉત્પન્ન કરે છે, તે મમજીએ છીએ, તેઓની નળગામને લીધે જે ઉચ્ચપદ પર આપણે છીએ તે માનવ્ય દો અને આજની મામે રોગમાટે એકમત યાવ અને બગડેલા આપણી ભૂલોનો ભારો, કુદરતને માથે નાખો જે ભરમથી કેટલાંક આપણાં ધધાદારી ભાઈઓને અન્ન મળે છે, કેટલાંકને વાડી, વઢકા અને મોટી એરેરો મળે છે, તે ભરમ જાળવી રાખો.

દા. ઠંકર : તમારું કહેવું તદ્દન અર્થાત્ છે, પણ આતો કોધમાં જનવા પામ્યું. કોઇ વાર ઉત્કેર્ગ નંવાય છે, આપણે બધે કોધવિગ્નેના નથી બન્યા.

દા. ફેડાકીઆ : વાર રહેશે ચાલો ત્યારે લગાઇ માંડીવાળો, અને ફરીથી દેસ્તી કરો.

દા. ફેડનીસ : હું કશુંક યાદ છું. પણ એની પાસે કહેવડવો કે મેં સૂચવેલો. જુલાખનો ઉપાય જ બગાડ છે અને હું વચન આપું છું કે અમને ફરીથી સાચે કનસ્ટ કરવું પડે, ત્યારે એ જે કંઈ કહેશે તે હું કશુંક રાખીશ.

દા. ફેડાકીઆ : ધણું જ ઉત્તમ એનાં કરનાં વધારે શું થઈ શકે ? -

દા. ફેડનીસ : ત્યારે કળલ.

દા. ફેડાકીઆ : વાર ત્યારે, રોકેડેન્ડ કરો. બીજાં વર વધારે ઝોલા થાને.

પ્રવેશ ૨

લક્ષ્મી : ચૂકરો તમે અહિં છો. અને પેલાએ જે હાની કરી છે, તે તમે નહિ સુધારશો?

દા. ઠંકર : શું છે ? શું છે ?

લક્ષ્મી : તમારા ધધા. પર. એક બટો ત્રાપ. મારગની. ધૂણતા. ફરી. જે. વગર. પીઝીએ. તરવાર આપનાર. પોંચી એક માણસને મારી નાંખ્યો છે.

દા. ઠંકર : યાદ રાખ, તું હમોરી મસ્કરી કરે છે. હમારા હાથમાં કે.ઇ દિવમ તું આવ પછી તારો વાન.

લક્ષ્મી : બહુ મારું હું તમારી દવા લઉં તો તમે ગમે તે કરજો.

પ્રવેશ ૩-

મુરેશ : વાર લક્ષ્મી હું કેવો દેખાઉં છું ? આવા પોશાકમાં ખુદો છેતરાશે કે ? આ દ્રેમમાં હું શંકો લાગુ છું કે ?

લક્ષ્મી : દુનિયામાં સર્વોત્તમ, હું આજુરતાથી તમારી ગદ્દ જોતી હતી. ઇશ્વરે મને શુદ્ધ હૃદયની બનાવી છે. અને આજ-માગની પીપ દેખી તેમનાં દંબ દર કરે ત્યારે જ

હું જ'પુ છું. લીલીને જીલમમાધી મુક્ત કરી ગમે તે ભોગે તમાગ દાયમાં મોંપવા મેં નિશ્ચય કર્યો છે તમને જોતાંજ હું ખુશ થઈ હતી. હું માણુમોને રમાડવામાં કુશળ છું અને લીલીને મારા કરતા કોઈ સારી મદદગાર મળતે પણ નહિ. પ્રેમ અજળ સાદમ કરાવે છે અને અમે બેમાં થઈ એવી સુકિત રચી છે કે તે મદદગાર થશે જોઈતી પ્રાયમિક તૈયારીઓ કરી ગળી છે. જે માણુમની આંખમાં ધૂળ નાખવાની છે તે દુનિયાનો કોઈ અડંગ લુઓ નથી, અને કદાચ આ સાદમ નિષ્કળ નીવડે તો આપણું ધાણું કરવા બીજા હાતર દાવ મોઢી કાઢીશ. જરા અહીં યોમો, હું હમણા જ તમને જોલાવવા પાછી આવું છું. (વદ્મી જાય છે.)

પ્રવેશ ૪

લક્ષ્મી : ખુશ ખજર શેક ! ખુશ ખજર !

જગદીશ : શું છે ?

લક્ષ્મી : ખુશ થાવ !

જગદીશ : કેમ ?

લક્ષ્મી : હું કેહું છું કે ખુશ થાવ.

જગદીશ : શા માટે તે મને કહે, પછી હું કદાચ ખુશ થાઉં.

લક્ષ્મી : નહિ પહેલાં ખુશ થાઓ. નાઓ, દૂદો, ગાયન ગાઓ.

જગદીશ : શા ઉપર ?

લક્ષ્મી : મારાં વચન ઉપર.

જગદીશ : એમ ? પણ કહે તો ખરી.

લક્ષ્મી : શેક, તમાગી છોકરીની તળીઅત સુધરી ગઈ છે.

જગદીશ : સુધરી ગઈ ?

લક્ષ્મી : હા. હું એક વૈઘ લાવી છું. મવોતમ વૈઘ જે અજળ કામ કરે છે, અને બીજા વૈઘ દાકતરોને ધિકકારે છે.

જગદીશ : એ કાણુ છે ?

લક્ષ્મી : હું જોનારી લાવું છું.

જગદીશ : (અગત) બીજા દાકતરો કરતાં આ વધારે હોશીઆર લાગે છે ! જોડે નો ખરો !

પ્રવેશ ૫

લક્ષ્મી : આ ગલા સાહેબ !

જગદીશ : ઉમતી દાદી વાલો જીરાન જ ?

લક્ષ્મી : દાદીની લંઆધવી વિદ્યાનું માપ થતું નથી. અને હાડપંચીમાં આતુર્ક રહેતું નથી.

જગદીશ : સાહેબ, મને કેહેવામા આવ્યું છે કે તમે અજળ દવા લાપરી બધાંકર રોગો મારા કરો છો.

મુરેશ : બીજા વૈદ્યો કરતાં મારી દવા તદ્દન જ લુપ્ત પડે છે. બીજાઓ લુપ્તાળ આપી લાંબી કાલી નાંખી, મલમપટા મારી રોગ સારા કરે છે. હું તો શબ્દ, અપાજ, મંત્રો, માંડગાઆ, અને વીંટીઓથી સ્વર્ગ-રોગ દૂર કરું છું.

લક્ષ્મી : કેમ મેં કહેલું ને ?

જગદીશ : મહાન વૈદ્ય, અશ્વનિક્રમાર ?

લક્ષ્મી : તમારી ઠોકરી પેલી ખુરશીમાં બેઠેલી છે, તેને અહિં લાવું.

જગદીશ : વાર.

મુરેશ : (જગદીશની નાડ તપાસી) માહેબ, તમારી દીકરીની માંડગી લયંકર છે.

જગદીશ : મોરી નાડ તપાસી તમે એ કહી શકો છો ?

મુરેશ : પિતા, પુત્રી વચ્ચે રહેલા સંજ્ઞા ઉપરથી.

લક્ષ્મી : (મુરેશને) મોહુંબ, આ પાસેની ખુરશી પર બેસો. (જગદીશને) આલો અહીંથી. એ જન્મેને એકલાં વાત કરવા દો.

જગદીશ : શા મારે ? હું તો અહિં જ રહીશ.

લક્ષ્મી : રોક, તમે મરકરી કરો છો. આપણે અહિંથી જવું જોઈએ. વૈદ્યને હળ્લર સવાલ પુછવાના હોય, જે આપણી રૂબરૂ નહિ પુછી શકાય.

(જગદીશ અને લક્ષ્મી જાય છે)

મુરેશ : (લીલીને) મને કેટલો આનંદ થાય છે ! મારે કેવી રીતે બોલવાનું શરૂ કરવું તે હું જાણતો નથી. જ્યારે હું તમારી જોડે આંખ માત્રથી વાત કરતો ત્યારે હળ્લરો વાત કરવાનું મારા પાનમા હવું. અને હવે જ્યારે મને ઇચ્છિત વાત કરવાની છૂટ મળે છે ત્યારે હું મૂંગો થાઉં છું. અસાધારણ આનંદ શબ્દોને ગુંગળાવી નાંખે છે.

લીલી : મારી રિયતિ પણ તમાગ જેવી જ છે, આનંદ અને પણ બોલતાં અટકાવે છે.

મુરેશ : મારા જેવી જ સાગણીનો જે ખરેખર તમને અનુભવ થતો હોય તો હું કેવો સુખી થઈ જાઉં ! આપણી આ મુલાકાત તમારી શુદ્ધિ અને સુક્તિને આભારી છે.

લીલી : આ સુક્તિ મારી નથી, મેં તો માત્ર અનુભવન જ આપ્યું છે.

જગદીશ : (લક્ષ્મીને) એ તો ઘણો નજીક જઈ વાત કરે છે ?

લક્ષ્મી : (જગદીશને) એ તો એની સુખમુદ્રા અને ચહેરા તપાસે છે.

મુરેશ : (લીલીને) માગ પ્રત્યે તમારો લાગ તમે કાયમ રાખશો ?

લીલી : તમાગ નિશ્ચયમાં તમે દૃઢ રહેશો ?

મુરેશ : જીવનભર મને આ જગતમાં તમારા મિવાય બીજું કંઈ જોઈતું નથી, અને હું જે પગલું લઉં છું તે પરથી તમારી ખાત્રી થશે.

જગદીશ : (મુરેશને) દરદીને કેમ લાગે છે ! મને તો રીક દેખાય છે.

મુરેશ : હા, મેં એના પર મારી નિદાનો એક પ્રયોગ અજમાવ્યો છે. મનની શરીર પર બદ્ધ અસર થાય છે, હણીવાર રોગનું કારણ મન જ હોય છે, તેથી શરીર પહેલાં હું

દરદીનું મન સ્વસ્થ થાય એમ કરું છું. તેનું મોઢું, ચહેરો, અને હસ્તરેખા તપાસતાં સાચે છે કે એના વ્યાધિનું કારણ મન છે અને એના મનથી જ અસ્વસ્થ કંપનાઓ જન્મી ઉઠવાથી, એને પરણવાની અપવિત્ર ઇચ્છા થયા કરે છે. મારા વિચાર પ્રમાણે તો, લગ્નની ઇચ્છા જેવું, દુનિયામાં ખીજું કંઈ નહિ ઇચ્છવા જોગ નથી.

જગદીશ : (મનમાં) ખરેખર ચતુર પુરુષ !

સુરેશ : આવી વૃત્તિઓ માટે મને બહુ તિરસ્કાર છે.

જગદીશ : (મનમાં) ધન્યવંતરી !

સુરેશ : પણ દરદીઓની વૃત્તિઓને આપણે અનુમોદન આપતાં રહેી, - તક મળતાં તેના વિચારનું વલણ ખીજી દિશામાં ફેરવી આપવું અને એવા ઉપાયો પણ મિલ્લ થયા જોઈએ. નહિ તો પછી રોગ અસાધ્ય થઈ જાય છે. એના ભ્રમને ગાઢ કરવા મેં એને કથું કે ડું તમાગ આપ પાસે જઈ તમાગ હાથની માગણી કરીશ. એટલું કહેતાં જ તેના ચહેરા પર આનંદનાં સ્પષ્ટ ચિહ્ન દેખાયાં, આંખો ચળકવા લાગી. તમે જો થોડા દિવસ એનો આ ભ્રમ જાગવી રાખશો તો ડું ખાતરી આપું છું કે એ તંદન રોગમુક્ત થઈ જશે.

જગદીશ : હા, ડું ઘણી જ ખુશીથી એમ કરીશ.

સુરેશ : પાછળથી આપણે એને આ મિથ્યા કંપનામાંથી મુક્ત કરવા ખીજા ઉપાયો શોધીશું.

જગદીશ : હા એતો આપણે અવસ્થ કરવાનું જ. (લક્ષ્મી તરફ ફરી) તારું બેટા, આ મૃદસ્થ તને પરણવા ઇચ્છે છે અને મેં એને હા કહી છે.

લીલી : શું કહ્યો છો પપ્પા ? શું ખરેખર !

જગદીશ : હા, બહેન !

લીલી : ખરેખર !

જગદીશ : હા, હા,

લીલી : (સુરેશને) શું તમે મારી સાથે લગ્ન કરવા ઇચ્છા રાખો છો ?

સુરેશ : જરૂર.

લીલી : અને મારા પપ્પા તેમાં સુમત છે ?

જગદીશ : હા, દીકરી !

લીલી : જો આ બધું સત્ય જ હોય, તો ડું કેવી સુખી !

સુરેશ : તમે કશી શંકા રાખો નહિ. મારો તમારે માટેનો પ્રેમ કંઈ આજનો નથી. તમારો હાથ મેળવવા માટે તો આજે અહીં આવ્યો છું. અને તમારે માટે તો ડું વેલ જુઓ છું.

લીલી : તમારી લાગણીઓ માટે ડું ખરેખર આભારી છું. તમારો ઉપકાર ડું મમત્ર ચક્રું છું.

જગદીશ : (મનમાં) નાદાન છોકરી !

લીલી : પપ્પા, ત્યારે આ મૃદસ્થ સાથે મને પરણાવશો ?

જગદીશ : હા, તારો હાથ મને આપ. માહેજ, તમારો હાથ પણ જરા લાંબો કરજો.

મુરેશ : (હાથ લાંબો કરી વિના) પણ સાહેબ,—

જગદીશ : નહિ, નહિ, (હાથ રોકતાં) એ તો જરા એને રાંત કરવા.

મુરેશ : મારા માયા પ્રેમના ચિહ્ન તરીકે આ વીંટી સ્વીકારો ! (જગદીશને ધીમેથી) એ મંગેલી વીંટી છે, જે એતો બ્રમ નટ કરશે.

લીલી : વિધિવર લમે પૂર્ણ કરાં જોઈએ.

મુરેશ : જરૂર, જરૂર, [જગદીશને ધીમેથી] મારા કમ્પાઉન્ડરને બોલાવું. તે ગજાદાર છે. એમ આપણે એને કહીશું.

જગદીશ : એ તો ઘણું સારું.

મુરેશ : એ ! એ ! રજીસ્ટ્રારને અહીં બોલાવો.

લીલી : શું તમે ગજાદારને પણ સાથે લાવ્યા છે ?

મુરેશ : (મસ્કરીની હાથે) હા, હા.

લીલી : મને બહુ જ આનંદ થાય છે.

જગદીશ : (દયા ખાતો હોય તેમ મનમાં) મૂરખ બોળી છેકરી ! એવું શું થશે ?

પ્રવેશ ૭

જગદીશ : (રજીસ્ટ્રારને) સાહેબ ! તમારે બે જણનાં લગ્ન રજીસ્ટર કરવાનાં છે. લખો (લીલી તરફ આંગળી ચીંતારી) લગ્ન આ છેકરીના છે. હું વીશ લાખ રૂપિયા કન્યાદાનમાં આપું છું. લખો.

લીલી : પપા ! હું તમારી બહુ જ આભારી છું.

રજીસ્ટ્રાર : આ લખ્યું. બધું ગરાબર છે. તમે માત્ર હવે તમારી મહી જ કરો.

જગદીશ : (મનમાં) કેટલી ઝડપથી બધું લખી દીધું ?

મુરેશ : (જગદીશને) પણ સાહેબ,—

જગદીશ : અરે કંઈ નહિ ! કંઈ નહિ ! શું હું બહુતો નથી ? (રજીસ્ટ્રારને) મહી કરવા એને કલમ આપો. (લીલીને) ચાલ, ચાલ, તું મહી કર પૂછી હું સહી કરીશ.

લીલી : નહિ, મને જોવા દો.

જગદીશ : ચાલ લે (મહી કરી આપીને) હવે તને મંત્રોપ થયો ?

લીલી : તમને કલ્પનામાંયે ન હોય એટલો મને આજે આનંદ થાય છે.

જગદીશ : એનાથી રૂકું શું ?

મુરેશ : ગજાદાર લાવવાની જ માત્ર અગમચેતી ગળી હતી એટલું જ નહિ, પણ માથે વાળવાળા મંગીતકાશ અને નાચનારીઓ પણ લાગ્યા છું કે જેથી પ્રસંગ બરોબર ઉજવી શકાય. બધાને અંદર બોલાવો. રોગીની અસ્વસ્થતા દૂર કરવા આનો પણ મારે ઉપયોગ કરવો પડે છે.

પ્રવેશ ૮

પ્રહસન, નૃત્ય અને સંગીત દેવી માથે.

તણુ દેવી તણી, અમ સા'ય વિના
જગ રોગ પીડે, સહુ દુઃખી બને.
નવ ઔષધિઓ કંઈ કામ કરે,
અમ સા'ય થકી, મહુ રોગ ટળે.

• પ્રહમન દેવી—બહુ સુખ અને અતિ આનંદમાં ;
મન રોગ હરો, મમ સા'ય થકી ;
તમ વૈદ્ય અને સહુ દાકતરમાં
કંઈ જ્ઞાન નહિ, નવ બાવ તહિં.

તણુ ભેગા—તણુ દેવી તણી અમ સા'ય વિના ;
જગ રોગ પીડે, સહુ દુઃખી બને.
નવ ઔષધિઓ કંઈ કામ કરે ;
અમ મા'ય થકી, મહુ રોગ ટળે.

(આનંદ દેવી વીગેરે નૃત્ય કરે છે)

પ્રવેશ ૯

જગદીશ : લોકોને મારા કરવાની આ આનંદદાયક રીત છે. મારી દીકરી અને દાકતર ક્યાં ગયા ?

લક્ષ્મી : લખની બાકી રહેલી વિધિ પૂર્ણ કરવા ઉપડી ગયાં છે.

જગદીશ : લક્ષ્મી કેવું ?

લક્ષ્મી : (મનમાં) હુઓ બરાબર સપડાયો છે. (ઘોરથી) તમે મશ્કરી માનેશા નમ ખર્ગ નીકળ્યાં છે.

જગદીશ : (સુરેષ્ઠ અને લીલીને પકડવા દોડે છે પણ વાળવાળા વગેરે રોકે છે)
બદમાશો ! ખસો, ખસો, મને જવા દો, મને જવા દો. હું કહું છું કે ખસો. (તેઓ જગદીશને પકડી રહે છે.) ગધેડાઓ ! જહાનમમાં જાઓ ! અરેરે ! (બે હાથે માથું પકડી બેમીં જાય છે.)

રણછોડજી પ. મહેતા.

[સપૂર્ણ]

પૂર્ણાના બાર અંકો

(એક તટસ્થ સમીક્ષા)

‘પૂર્ણા’ માસિક પોતાના જીવનનું એક વર્ષ પૂરું કરી બીજા વર્ષમાં પ્રવેશ કરે છે. આ પ્રસંગે કોઇને પણ સ્વાભાવિક પ્રશ્ન થાય કે ‘પૂર્ણા’એ પોતાની પ્રતિભા કેટલે અંશે પૂર્ણ કરી. સાહિત્યની દૃષ્ટિએ પૂર્ણાએ શેા કાળો આપ્યો એ સાહિત્યરસિકોનો પ્રશ્ન વ્યાજબી છે, અને તે દૃષ્ટિએ જ આ દુઃક લેખમાં પૂર્ણાના બાર અંકો ઉપર બહુ ઉંડી નહીં, વેધક નહીં પણ જરા ઉડતી દૃષ્ટિ ફેંકી, થોડી સમીક્ષા કરવાનો પ્રયત્ન છે.

‘પૂર્ણા’ના પ્રારંભકાળમાં એના તંત્રીજીએ કરેલો ઉદ્દેશ આપણે પુનઃ જોઇ જઇએ:

“હાસ્યમગ્નિયતા એ સુગતી જીવનની તળપદા ખાસિયત છે. એને સંતોષની એ પૂર્ણાનો આવશ્યક ધર્મ ગણાશે. એ સુગતી સંસાર, સાહિત્ય અને ઇતિહાસમાં વિચરવા છતાં દેશ વિદેશની રસધારાએ શ્રીલીશ્રીલી વાંચકોના કરકમળમાં રંજીત કરશે. પૂર્ણાના તંત્રી અને મોટાભાગના લેખકો નવતરા છે એટલે એના સંવાસનમાં ઉણપો આવવા સંભવ છે. પણ તે તેમના ઉત્સાહથી દંકાઇ જશે. પૂર્ણાનો પરિધિ નાનો છે એટલે એ રસધારામાં ખાસ ખાસ પસંદગીની વાનગીઓજ પીરસાશે. અનિષ્ટ તત્ત્વો રાખત ક્યો સિવાય એવું સાહિત્ય અર્પણું કે, જે લોકપ્રિય નીવડે અને તે એવું નહીં હોયું જોઇએ કે વિદ્વાનો વાંચતાં મુશ્કેલી વિગેરે.”

‘પૂર્ણા’નો ઉદ્દેશ અને તેને ફલિતાર્થ કંઠવાને સ્પષ્ટ નીતિ વા રીતિનો ઉપરના શબ્દોમાં સ્પષ્ટ ઉદ્દેશ આવી જાય છે અને એ પ્રમાણે આ બાર અંકો જોતાં કેટલું થયું છે અને કેટલું નથી થયું, એ જો કોઇ મર્મગ્રાહી વાંચનાર બારે અંકો ધણા ધ્યાનથી જોઇ જાય, તો તે આ મંબંધમાં ધણે સારો વિવેક કરી શકે, અને તે હેતુથી જ મેં તંત્રીજીની ત્રાધનો સ્પષ્ટ ઉદ્દેશ કયો છે.

સુગતી સાહિત્યમાં આજકાલ એટલા બધા માસિકો, ત્રિમાસિકો નીકળે છે, કે જે બધા માત્ર જોઇ જવા જેટલો પણ અવકાશ ભાગ્યેજ મળે. તો પછી તેમાંના બધા લેખોનું સાહિત્યની દૃષ્ટિએ મૂલ્યાંકન કરવું એ કેવળ અશક્ય છે, છતાં જે અમુક ઉચ્ચ ડોરિના ગણાતાં માસિકો—ઉર્મી નવચેતન, પ્રસ્યાન, કુમાર, ચારણ, વસંત વિગેરેનું જો આપણે ઉંડું અવલોકન કરીએ, તો થોડે અંશે બાદ કરતાં બીજાં કેટલાક લેખો ધણા સુંદર અને મનનીય જણાયા વિના નહીં રહે, અને તે સાથે પ્રત્યેક માસિકમાં રહેલું વિશિષ્ટત્વ પણ જણાશે. કોઇમાં સારી નવલિકા તો કોઇમાં સારા નિબંધો, કોઇમાં સુંદર ભાવના અને ચિંતનપ્રધાન કાવ્યો તો કોઇમાં સુંદર મંવાદો, કોઇમાં હળવો હાસ્યરસ તો કોઇમાં કટાક્ષ ભિન્ન વિનોદ લેખો, કોઇમાં જીવન ચરિત્રો અને રેખા ચિત્રો, તો કોઇમાં પ્રવાસવર્ણન કે દેશના આર્થિક, સામાજિક, રાજકીય, ધાર્મિક વિષયો સંબંધમાં વિવિધ ચર્ચા—આમ અનેક પ્રકારની વિવિધ રસ સામગ્રી આપણને પ્રતિભાસે મળે છે કેટલાક લેખો વિદ્વદ્ભોગ્ય નીવડે છે. કેટલાક મંબમ પ્રકારના હોય છે. બપોરે કેટલાક બાળકોને મારે

ખામ લખાવના હોય છે. જેની જેવી રૂચિ તે પ્રમાણે પોતાની મામત્રી પોને મદદ કરે છે અને મળુદ થાય છે અને એ મામિત્રના તત્ત્વો અને મ'આલોકો પણ એટલી ખામ કાઠી નામે છે કે પોતાના મામિકના વાંચનાગએને એ રીતેને મતોપ થાય છે કે નહી, અને ત્યાજ મામિકના લેખની સફળતા કે નિષ્ફળતા જણાઈ આવે છે, છતાં આપણે રાનીવાન નોંધએ છીએ કે માર્ક કાંઈ વખત આપણને આખા મામિકમા એક કે બેજ લેખો માન વાગે છે, અને કટલીક વખત તે આપણને નહી ગમતા લેખો જેતા કે રા નિનશજ વધુ પડે છે આ વસ્તુ ચિત્તિમા કવણ તત્ત્વોના પણ હોય નથી. એમા ખીજા ઘણા કાંચો હોય છે જેની ચર્ચા આ ગ્રંથજે અપ્રામગિક છે

મામિકમા આવતા લેખોનું આદ્ય દિગ્દર્શન કર્યા પછી આપણે હવે 'પૂર્ણા' તન્દ દષ્ટિ કરીશું અને તેમ કરતા આજે ગુજરાતમા ગુજરાતી માસિકોના કેવો મત્કાર થાય છે તે ખ્યાનમા ગમ્મતુ પડશે જેને માત્ર દુકી વાર્તાઓ (નર્નાનકાઓ)નો જ શોખ હોય તેમને ખીજા લેખો અને કાવ્યોનું આકર્ષણ નથી હોતું અને જેમને ઉચ્ચપ્રતિના કાવ્યો ગમતા હોય તેમને આવી વાર્તાઓ ગમતી નથી કોઇને હાથુ સાહિત્ય (Light literature) વધારે વાચવા ગમે છે, તે કોઇને શિષ્ટ સાહિત્ય વિષય નિયમો કે લેખો વાચનાનો શોખ તાય છે એ મધી દષ્ટિએ 'પૂર્ણા'મા પ્રમિદ્ધ થયેલા લેખોનું આપણે વર્ગીકરણ કરવું પડશે.

'પૂર્ણા'મા કાવ્યો, નવલિકા (દુકી વાર્તા), લોક-આદિત્ય, હાસ્ય-રમ, ઇતિહાસ-અન્વેષણ મમાજશાસ્ત્ર અને જૂગોગ વિષયક લેખકો—મારા પ્રમાણમા આવ્યા છે એમ નિશ્ચય કહી શકાય અને એ બધામા પણ નવલિકા અને ઇતિહાસ-અન્વેષણ એ એના વિશિષ્ટ તરવો હી મકાય કાવ્યોનું તત્ત્વ પણ છેક ઉત્તરુ તો નહી મળાય પણ કવિતા-લેખકોના મહકાન જેતા આપણને એ વિષયમા જગ નિગરા થાય એવું છે, જે કે એ સાથે એટલું તો સ્પષ્ટપણે નોંધવું પડશે કે કાવ્યો-ગમે તેના લેખ એ નીતિયે તો દૂર જ ગમ્મતમા આવી છે અને તેથી જે થોડા કાવ્યો આપણને મળ્યા છે તે સુદર ભાવના અને ચિતનાત્મક છે, એટલું તો કલા વિના આવે એમ નથી

(૧) કાવ્યો — 'કાવ્ય' વેળકામા મૌથી પ્રથમ દષ્ટિ ખાસ જે લેખકો ઉપર પડે છે શ્રી. પ્ર. અને શ્રી સેવાનંદ. શ્રી પ્ર નું લગભગ અત્યેક અકમા કાવ્ય છે, શ્રી પ્ર. ની કવિતા વિષે એક જૂરેજ સ્વતન્ત્ર લેખ લખી શકાય પણ જે કાવ્યો 'પૂર્ણા'મા અકામા પ્રસિદ્ધ થયા છે, તેમાના કેટલાક ચિચારો ભગવાન, આદર્શ, ગુજરાત, મક્રતિ, દીવાસળી, મસ્કૃતિ એટલા કાવ્યો તો કમિત્તે દષ્ટિથી ઉત્તમ કોગીના કહી શકાય શ્રી પ્ર ના કાવ્યો પ્રથમ 'લોક-વાણી'મા હું વાંચી ત્યારથી જ એમનામા ભાવના અને ચિતનશીલ કાવ્યો લખવાની શક્તિ છે એ જાણુ છું અને ગુજરાતી કાવ્યમાહિત્યમા જે થોડા સાગ કાવ્યવેળકા છે તે નામાવલીમા હું એમનું નામ વિના સંકોચે ઉમેરી શકું. શ્રી ભાન પ્ર હવું પ્રમિદ્ધિમા આવ્યા નથી, છતાં એમનું એક માત્ર કાવ્ય 'અથ અને અથકાર' ના એક પુગનકમા મઝાલુ છે એ એમની કવિતા લખવાની પ્રતિષ્ઠા સિદ્ધ કરે છે અને હું આશા નાખુ છું કે બ્યારે એમના કાવ્યો પુગ્તકાકારે પ્રમિદ્ધ થશે ત્યારે સાહિત્યમા સારો

સત્કાર થશે. એમના કાવ્ય પ્રવાહ સતત ગતિથી વહે છે; તેમાં ઉર્મિ-ભાવના-ચિંતન છે અને કેટલાંક કાવ્યોમાં ચિંતન એટલું બધું છે કે તેમાં રહેલી ભાવના સ્પષ્ટ સમજાતી નથી. ભાવાની દૃષ્ટિએ પણ ભાષાસાહિત્યે તેમજ કવિતાસાહિત્યની દૃષ્ટિએ કેટલીક ભૂલો, જણાય પણ એ બધી ક્ષતિઓ એમના કાવ્ય પ્રવાહ આગળ જણાતી નથી એમના કાવ્યોમાંથી કેટલીક ક્ષીટિઓ અંકી ઉદ્ભૂત કરવાનો વિચાર થાય છે પણ સ્વયં મંકાયને લીધે હું કરી શકતો નથી. છતાં એમનાં કાવ્યો કવિના પ્રિય વાંચકો જરૂર એકવાર પુનઃ વાંચી જાય એટલી સુચના તો કર્યો સિવાય ચાલતું નથી. તેમાં પણ બિચારો ભગવાન, સકાંતિ, સ્વતંત્રતા, ગુજરાત, મંદુકિત એટલા કાવ્યો તો ખામ વાંચવા યોગ્ય છે.

બીજા કાવ્ય લેખકોમાં શ્રી. આષ સેવાનંદનું સ્થાન છે. એમનાં કાવ્યો પીડિતોનાં કાવ્યો કહી શકાય. જૂગળાતળાને, આપણ ! અમે તમારું ટેક, મન્દૂરીઆં, શપથાનો સોટો— આટલાં કાવ્યો વાંચતાં જ કાવ્યનો વિષય જણાઈ આવે છે અને પીડિતોનાં હૃદયનાં દુઃખ હૃદયગમ સૈદ્ધીમાં પ્રદર્શિત કર્યાં છે. એ રીતે આજની કવિતાનું જે એક ખામ લક્ષણ—જે શ્રી. સુદંભ, શ્રી. ઉમાશંકર જોષી, શ્રી. ઇન્દુલાલ ગાંધી વગેરેમાં જોવામાં આવે છે, તે વિશિષ્ટ શ્રી. સેવાનંદનાં કાવ્યોમાં જોઈ શકાય છે. આ સિવાય શ્રી. ઉમાશંકર જોષીનું ‘રમકુંડું’ ગીત અને શ્રી. ઇન્દુલાલ ગાંધીનું ‘આરણ્ય’ એ એ કાવ્યો આપણને મળ્યાં છે, એ આપણું અલ્પાંશ છે. શ્રી. કુસુમાકર, રતુભાઈ દેસાઈ, જનાર્દન પ્રભાકર અને શ્રી. જહાંગીરજી દેસાઈનાં પણ એ ત્રણ કાવ્યો એકંદરે સુંદર છે, તેમાં ‘અમરુનાં અથુ’ નામનું શ્રી. જહાંગીરજી દેસાઈનું કાવ્ય ખાસ ધ્યાન ખેંચે એવું છે.

કાવ્યવિભાગના મંજંધમાં એટલું તો ચોક્કસ કહી શકાય કે હજી જેમણે તેટલાં પ્રમાણમાં અને જેમણે તેવાં કાવ્યો મળ્યાં નથી, અને ભવિષ્યમાં એ ઉણપ દૂર કરવા ‘પૂર્ણા’ના તંત્રીએ ગુજરાતના આગ કાવ્ય લેખકોનો સહકાર મેળવવા ધણે પ્રયત્ન કરવો પડશે; તોજ આપણને સારા વિવિધ પ્રકારનાં કાવ્યો મળશે અને તોજ શ્રી. સુદંભ, શ્રી. રતુભાઈ જોષીનાં સુંદર કાવ્યકૃતિઓ આપણે ‘પૂર્ણા’માં વાંચવાને ભાગ્યશાળી થઈશું.

(૨) ઇતિહાસ અન્વેષણ:— આ દૃષ્ટિએ આપણને જે લેખો મળ્યા છે તેમાં શ્રી. મણિભાઈ દિવેદીનાં લેખોનું મુખ્ય સ્થાન છે. આપણા ગુજરાતમાં પુરાતત્ત્વવિદોની મંજ્યા ધણીજ થોડી છે અને એ વિષયમાં સ્વ ક્ષેત્રોગ પણ થોડા છે. એ વિષયના લેખો પણ અહીં થોડા મળે છે. એ મંજંગોમાં શ્રી દિવેદીના પૂર્ણાને મળેલો ફાળો કોઈ રીતે એછો હિતંતો નથી. પૂર્ણાના પ્રદેશનો ભૂતકાલીન ઇતિહાસ એમણે શિલાલેખો, તંત્રપત્રો, ફત્તવાઓ વિગેરેની મદદથી એવી સુંદર રીતે સાંકળ્યો છે કે આપણને કેવળ શુષ્ક માહિતીનો ભંડાર નથી મળ્યો, પણ એમની રસમય વિશિષ્ટ સૈદ્ધીમાં શ્રી. દિવેદીએ પોતાનું પુરાતત્ત્વવિદ તરીકેનું વ્યક્તિત્વ બતાવી આપ્યું છે. એમના પૂર્ણાના પ્રદેશમાં, કેસાલા, ઇતિહાસની આરસીમાં સુરત, દશિય ગુજરાતના પુરાતન ઇતિહાસની કડીઓ, તવારીખી સુરત અટ્ટાવીસી, અમેરીકાને સાગર તીરે મપ-અર્જત, આ બધા લેખોમાં શ્રી. દિવેદીનો પરિશ્રમ, એમની વિદ્વતા અને ને સાથે એમની અન્વેષણપદ્ધતિ માણુમ પડ્યા વિના નદેશે

હી. આ વિષય એવા પ્રદર્શનો છે કે એમાં મતભેદને ધ્યાન હોઇ શકે પણ એ ગમે તે હાય, આપણને આપણી આમપામના પ્રદેશ વિશે થાણું જાણવાનું મળે છે, એટલું તો હજી કંઈ મિવાય છૂટકો નથી. એ મિવાય, સુપ્રસિદ્ધ સાક્ષર શ્રી. રમણલાલ વ. દેસાઈનો જવાબ-આવી અને તેની મંરૂતિ વિશેનો એક અધ્યાસ-પૂણી અને વિદ્યુદ્બોધ લેખ આપણને મળ્યો છે અને શ્રી. વિજયલાલ કનૈયાલાલ મુખતો 'પૂણી'—ભૌગોલિક દૃષ્ટિએ લેખ પછી સુદર પાંચવા જેવો છે. આ બધા લેખો જોતાં 'પૂણી'ના તંત્રીજીને ધન્યવાદ આપવો જ જોઈએ કારણકે એમની એ સંબંધમાં કરેલી પ્રતિજ્ઞા ધણે અંશે સફળ નીવડી છે, અને પૂણી પ્રદેશ સંબંધમાં આપણું જાણવાનું મળ્યું તે કંઈ જોઈતું નથી. હજી આપણે આશા રાખીશું કે ભવિષ્યમાં આ પ્રદેશનું પ્રાચીન સાહિત્ય આપણને મળે.

(૩) નવલિકા (ટુંકી વાર્તા):— પ્રત્યેક અંકમાં એક કે બે વાર્તા આપણને મળી છે. એ લેખકોમાં શ્રી. પ્ર. અને શ્રી પંદરજી ટુંકી વાર્તાઓ આપણું ધ્યાન ખેંચે છે. શ્રી. પ્ર. ની વાર્તાઓ—ગુ-હેગાર, સનાતનધર્મ, નનામી નારી, શોભા—ખાસ વાંચવા જેવી છે. એ વાર્તાઓમાં પણ શ્રી. પ્ર. ની વિશિષ્ટ શૈલી જણાય છે. આજના નવલિકા લેખકોમાં શ્રી. પ્ર. નું સ્થાન કેવું છે એ પ્રશ્નની ચર્ચા હું કરવા ઇચ્છતો નથી, પણ ટુંકમાં એટલું જ કહી શકાય કે એક રીતે એમની વાર્તાઓ Problem stories કહી શકાય. અમુક એક પ્રશ્ન દૃષ્ટિ સનમુખ રાખી શ્રી. પ્ર. પોતાની વાર્તાઓનો વિદ્યમ કરે છે. વાર્તાનો વિષય અને વસ્તુ (Plot) એમને સામાન્ય જીવનમાંથી જ મળી આવે છે, અને પછી પોતાની વિશિષ્ટ પદ્ધતિએ એ વિષયની ચર્ચા ઉપાડે છે. એ વાર્તાઓમાં ખામ કરીને સંવાદ-પદ્ધતિ મુખ્ય છે, ચારિત્ર્યાલેખન, વર્ણન, મનોભાવ વ્યક્ત કરવાની શક્તિ વિગેરે સંબંધમાં શ્રી. પ્ર. ને માટે વાર્તા લેખકનું માન ઉપજાવી શકે એમ છે. એક બે વાર્તાઓ કેટલાંક શૃંગારોત્તેજ નહીં મળી હોય, તેના કારણે છે, પણ જે આલેખ, કટાક્ષ અને પ્રહાર એ વાર્તાઓમાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે, તે જોતાં શ્રી. પ્ર. ની વાર્તા લખવાની શક્તિ સિદ્ધ થાય છે.

ઉમિયાસાંકર જોશાંકર મહેતા

[અપૂર્ણ]

તાર
ARJANIVAS

આર્યનિવાસ

હિંદુ લોન્

વિશાળ
નિવાસ સ્થાન
અમીરી
ભોજન પ્રબંધ

ટોલ ફ્રી
૨૩૧૩૬૬

કાલબદિવી રોડ મહેલ

પ્રલયનાં પગરણુ

શ્રી વલ્લભભાઈ પટેલ

What man has made of man !

પ્રતિપક્ષે પ્રલયનો પગરવ વધુને વધુ સ્પષ્ટ થતો જાય છે. અંતરે અંતરે અવિશ્વાસ જાગ્યો છે. જગતના મુત્સદ્દીઓ અને સત્તાધારીઓ પોતપોતાની જાગમા જ ફગાતા જાય છે. સર્વ પ્રતિકૂળતાનો દોષ પારકા ઉપર નાખવામાં આવે છે. શાનથી કે સમજૂતિથી શુદ્ધિપૂર્વક સમજવાની શક્તિ ગુમાવી બેઠા લાગે છે. વ્યક્તિ પ્રયુક્તિ સર્વ નિષ્ફળ જતાં હવે હથિયાર ઉપાડવાનો વારો તબીબ આવતો જાય છે. ગરકાઇ સર્વકાષ્ટને ખાઇ જવા માગે છે. અને મૌ પોતપોતાની શક્તિ પ્રમાણે પોતાના સ્વાર્થ અને લોભના રક્ષણાર્થે લડવાની તૈયારી કરતા જાય છે. દુનિયા આથી કદી ન અનુભવેલ એવી પરિસ્થિતિમાંથી પસાર થઈ રહી છે. ભયંકર ભવિષ્યમા હાથ નાખી ભવિષ્યને વધુ વિકરાળ બનાવ્યું છે. પરિણામનો ખ્યાલ ગમ્યા વિના અનેક ભાવિ યોજનાઓ, પ્રગતિ અને સંસ્કૃતિના સુવાળા ખોળીઆ નીચે ધડાઇ. પ્રગતિ અને સંસ્કૃતિના નામે દુનિયાની ભૂમિ ઉપરથી સ્વતંત્રતા અને માનવતાને કચડી નાખવામાં આવી અથવા બંદીવાન બનાવવામાં આવી.

આજે પોર્ટ આર્થગ્યથી માઢી પેરે સુધી આખી દુનિયા મુરોપની સ્વાર્થી, લોભી, જડવાદી સંસ્કૃતિના કાંમા ભયંકર ઘેરા કાળા પડછાયામાં સપડાતી જાય છે. એમણે મોજ-મજા, તાગડધિના અને સત્તાપ્રાપ્તિને જીવનનું ધ્યેય નક્કી કર્યું અને એ મોજમજા કે તાગડધિના પારકાને ભોગેજ કરવાં એમાંજ સારી સંસ્કૃતિ રહેલી છે એમ એમના આગ્રહે સાબીત કરી આપ્યું છે. છતાં આખી દુનિયા એ વિજળીના ઝબકારામાં અંતર આધળી બની છે. અને એમનું અંધ અનુકરણ કરી આજે ભયંકર કાળના મુખમાં આગળને આગળ ધસ્યે જાય છે.

બધા લક્ષ્મીના ઉપાસકો મરીને એને કબજે કરવા માહોમાહે માદવારચળી જમાવે છે. એ માદવારચળી સર્વનો સંહાર કરનારી ભયંકર છે. કોઈ એમાંથી ઉગરી શકે એમ નથી. ગંધ મહાન લડત વખતે લડનાર અને ન લડનાર પ્રજા વચ્ચે બેઠા હોતા પણ હમણા હમણા એ રહ્યો નથી. છટલી એખીસીનીઆ વિગ્રહ વખતે ઇંગ્લેન્ડને કેટલું નુકશાન થયું? સ્પેનના આલુ વિગ્રહમાં કયાં બેઠાબેઠ રહી છે. હમણા પણ એક બ્રિટિશ સ્ટીમર પર બોંબનો મારો-ચલાવવામાં આવ્યો છે. છટલી જર્મની, ઇંગ્લેન્ડ, ફ્રાન્સ, રશિયા ન લડતાં હોવા છતાં લડે છે. ચીનમાં, ચીન, જાપાન, જર્મની, અમેરિકા, ઇંગ્લેન્ડ, રશિયા બધાવને સહન કરવાનું બાકી નથી રહેલું. બધી જગ્યાએ વારંવાર લડવાથી ઘણું નુકશાન જાય છે. દોષ પણ નિરાતે રહી શકતું નથી: એના કરતાં એકી વખતે એકીવારે બધા લડી લે તો માફ થોડસ માનવું છે કે માલુસ જાતને આજુ નુકશાન વેઠવું પડે.

પણ જોડી કીર્તિ અને મત્તા તથા પૈસાનો લોભી સ્વાર્થ આજે આધળો બન્યો છે. એઓ એમ માને છે કે હજી એઓ એમની સ્વાર્થ સાધનામાં પ્રગતિ કરી શકશે. પણ એ ફાંદા

છે. એમનો સ્વાર્થ અનંત છે. સનાતન છે. હડતોમાં થતો કફોડો રૂપિયાનો ધુમાડો માણસ મતને મુંગળાવી મીરી નાંખશે. તદ્દન સાફ ન કરે તો અર્ધમૂઆ, નમાઝા, નિર્મળ અને પતિત બનાવી મુકશે. એના કૃતાં બહેતર છે કે એ પ્રલયમાં સર્વનો નાશ થાય.

જપાને ચીન માથે હડતાં હડતાં રશિયાની હેડતી કરી. એક સામાન્ય ૧૯૨૬ની અમલદારને ખેટી કીર્તિનો લોભ લાગ્યો. અને રશિયાના પ્રદેશમાં જઈ જપાનને એ પ્રદેશના માસીક હાગવાની ધૂષ્ટતા કરી. આમેય તો રશિયા અને જપાન વચ્ચે ઘણા લાંબા વખતથી બનતું નથી. ૧૯૦૪માં રશિયાને જપાને હેરાવેલું એ રશિયા ભૂધું નથી. રશિયા-રશિયા શા માટે હુરોપનો કોષપણુ દેશ-પૂર્વનો કોષ દેશ બગવાન બની એમનાં જેવાં સામાન્ય હાગવાની ધૂષ્ટતા કરે એ માંખી શકતું નથી. પણ રશિયાની આંતરિક વ્યવસ્થા જપાનને અત્યાર મુધી તેમ કરતાં અટકાવી સગી નથી. રશિયા કોષપણુ વિમલના. કારણ રૂપ થવા નથી માગતું. અરે કોષપણુ દેશ એ રીતે પોતાને માથે પાંભરી નં ઝોડી લે. નહિ તો ૧૯૧૪-૧૯ના જર્મનીની દશા એમની પણ થાય એ મોટી બીક ગ્રહે છે. જપાને કોરિયા લીધું, મંચુરિયા લીધું અને ચીનમાં એ આગળ વધ્યું. પણ એ બધો વખત એણે મીઠી રીતે એની સાથે ન હડવાની નીતિજ અખવાર કરી છે. આથી જપાનને શરૂ થયું. અને ખેંચ પકડ મુએ જોર આતા હે એ કહેવત પ્રમાણે એનાથી ન ગ્રહેવાયું ત્યારે રશિયાની માથે સીધી હાથ વહોરી લેવાની ધૂષ્ટતા કરી. અને એના એક અમલદારે પોતાનું લશ્કર લઈ કોરિયા, મંચુરિયા અને રશિયાની સરહદ આગળ આવેલી ચેંગ-કુ-ફેંગ Chan-ku-fengની ટેકરી કબજે કરી.

આમ તો જપાનીસોએ રશિયાની આ સરહદ આગળ ખૂબ ગોટાળા કર્યા છે. પણ બા વખતે રશિયાએ જપાનને પદાર્થ પાક આપવાનું નક્કી કર્યું અને પૂર્વમાં એને માટે લશ્કર જમા જ રાખ્યું હતું. એક પછી એક ટૂંકરીઓ મોકલવામાં આવી. અને જપાને ટકી રહેવા ખૂબ પ્રયત્ન કર્યો પણ જપાન ટકી શકતું નથી. મોસ્કોમાંના જપાનીસ એલચી શીગે-માસ્ત્રે-Shigomastu એ વાધો ઉઠાવ્યો. પણ રશિયાના દહ અને કડક પરદેશ મંત્રી મોન લીટવીનોફ આગળ એની ચાલાકી ચાલી નહિ.

શરૂઆતમાં તો એને સરહદ આગળનો સામાન્ય અને મ્યાનિક ટટો મનાવવા પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો. પણ થોડા જ દિવસમાં અનુમાન પ્રમાણે એનાં રૂપો બદલાયાં અને ભયંકર સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. આવા સરહદ બાબતના સ્થાનિક ટટા અનેક થાય છે. ૧૯૩૪ પછી ઓહામાં ઓહા એવા સરહદના ટટા ૨૦૦ જેટલા થયા હશે. પણ એકે લાંબો વખત ચાલ્યો નથી. અને ટૂંક સમયમાં આટલું ભયંકર સ્વરૂપ એકેયે ધારણ કર્યું નથી.

આ બનાવ ભયંકર જ બને. રશિયા જપાનની સામાજિકની ભૂખ જાણે છે. એટલા માટે એનાં જેટલાં થોડાં વર્ષ થયાં લશ્કરનો સારો સરખો ભાગ પૂર્વમાં જ રાખવામાં આવે છે. સરહદ ઉપર Safety cells જમીનની નીચે સહીમલામતી માટે રૂપો તૈયાર કરવામાં આવી છે. વેલેડિવેરોકનું નીકા સૈન્ય પણ પૂરતું તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે. અને હવાઈ વિમાનનું મથક પણ તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે. આ બધી તૈયારીઓ અગમચેતી થી

કરવામાં આવી હતી. અને વખત આવે જાપાનને એવી છક્કડ આપવી કે, ફરી રશિયાનું નામ લેવાનું બૂલી જાય. આવો મોટો કેમ જતો કરાય ?

ઉપરાંત મુત્તમ્મી રશિયા ચીનને મદદ કરી જાપાનને ઢીણું કરવા મળે છે. રશિયાની મદદ વિના ચીન આટલા દિવસ ન ટકી શકે. અઢવાડિયામાં ફોરિયા પ્રાંતનો કબજો લેનાર જાપાનને આજે એક વર્ષ થયાં છતાં ચીનનો કબજો ન મળે એનું મુખ્ય કારણમાંનું એક રશિયાની આડકતરી દગમિયાનગીરી છે. એ જાપાનને ખૂબ ખૂંચે છે, અને હમણાં યાંગ્સે અને પીળી નદીના પૂરથી જાપાન આગળ વધતું અટકી ગયું છે. એટલે નવરો વાણીઓ કાટલાં સામે—Devil always finds idle hands for mischief—એ ન્યાયે જાપાનના હાથમાં ચળ આવી અને રશિયાને છેડયું. પણ રાણા એ ચીન નથી, એ પેસે-સ્ટાઇન નથી, નથી હિંદુસ્તાન કે નથી ઓર્ગેનિઝિયા, એ તો રીંછનું રશિયા છે. ચીવટાઇ અને મક્કમતાનો નમૂનો. પકડેલું છોડે નહિ.

આ વખતની એની હક મૂર્ખતા લરી નથી. પણ ગણગીની મજબુતી ઉપર એની એ હક, મક્કમતા ટકેલી છે. ચીનની સાથે લડતા જાપાને પોતાનો સાગ સારા માણસો અને ફાર્ગોજો શુભાવ્યાં છે. કરોડો રૂપિયાનો—૪૭,૦૦,૦૦,૦૦૦, પૌંડ ચીનની માથે લડતાં એક વર્ષમાં થયેલો અંજાજ ખર્ચ—ચીનની લડતનો ખર્ચ એને ભારે પડ્યો છે. રશિયાની સાથે બાય બીડવાની હીમત નથી. ગ્લી. સંહનના એ કહેવાતા રથાનિક મામલાને પહોંચી વળવા હેન્કાઉનો મારો બંધ રાખવો પડ્યો. અને જાપાને પોતાનું ઘણું ખર્ચ લશ્કર, બંધનીનું કારણ આપી ઉત્તરમાં એચ્યું છે, એનો અર્થ તો સ્પષ્ટ જ છે કે જાપાન ચીન રશિયા બન્ને માથે ન લડી શકે. રશિયા સાથે લડવા જતાં જતેલું ચીન શુભાવનું પડે. કરોડોનો ખર્ચ અને હમરોનો જીવ પાણીમાં જાય. ઉપરાંત ચીન સાથે લડતાં જાપાનને આટઆટલું વેદનું પડે છે તો રશિયા જેવા મહાન, છેલ્લામાં છેલ્લી જાતના અને સંપૂર્ણ શસ્ત્રસંપન્ન દેશની માથે લડતાં એને નવનેચ થાય. એમા શંકા નથી.

ઉતાવળીઆ, ઉદત જાપાને આનો ખ્યાલ ન રાખ્યો. એણે એમ માન્યું કે રશિયા હમણાં લડી શકે એમ નથી. કાંગ્સુ કે પશ્ચિમમાં જર્મની ધૂરકી ગહું છે અને એકાદનોવેકીઆના પ્રશ્નનો અંત—આશા નથી કે સંતોષકારક આવે—આવે નહિ ત્યાં મુખી તો રશિયા કાંઈ પણ નિર્ણયાર્થક લડત કરી શકે નહિ જ. પણ રશિયાએ જણુતરી કરી જોઈ કે એ પચનું કાંઈ નહિ તો દોઢ બે મહિના વિના સ્પષ્ટ પરિણામ જણાવાનું નથી, અને ત્યાર પછી તો જર્મની લડવાની તૈયારી જ કરશે. પણ એ દોઢ બે મહિનામાં જાપાનને એવી જબ્બર લડાઈ આપવી કે એને પૂરાપૂરો પદાર્થપ્રહ મળે.

જાપાને પોતાની નજાણાઈ મોડામોડા પણ જોઈ અને નમતું આપવાની તૈયારી બતાવી લીટવીતોફ અને સીગેમાત્સુએ કરાર કર્યોની વાત જાહેર થઇ છે. પણ એ કરારમાંથી કાંઈ રશિયાને લાભ થાય એમ નથી. જાપાનની આ એક તરફીય લાગે છે. રશિયાને થોડો વખત થોભાવવા એક તપામ સમિતિ નીમવામાં આવી છે. બે રશિયન અને બે જાપાનીસની એ સમિતિ સરહદ બાબત તપાસ કરશે. પણ જેમાં બન્ને પક્ષના બબે પ્રતિનિધિ હોય અને

નિષ્પક્ષપાત સખ્ય કાર્ષ ન હોય તો એનું પરિણામ કુન્ય આવવાનું એ નિર્વિવાદ છે. આખરે એનોએ પ્રશ્ન આવીને ઉભો રહેશે. અને ફરીથી મોઢા મળતાં વધુ બચાંકર લગાડ શરૂ થશે.

યાદવાસ્થ્યમાં આ એક ઉમેરો. અને હિટલર ન્યારે જંગશે ત્યારે સૌને અદર ખેંચશે એમ માનવાને કારણ છે. કારણ કે સામાન્ય રીતે હિટલર પણ સીધેસીધી લગાડ કરવા માગતો નથી, પણ એની શુકિત એક લુટારૂની છે. બ્રિટીશરોની ખામીયત લુટી છે. એમને સંપૂર્ણ પણે નિષ્પ્રાણ શાંતિ જોઈએ છીએ છે; ગઈલતી, ઘેનવાણું વાતાવણ જોઈએ છે. અને ન્યારે શાંત અધારી રાતના જેમ ચોર ચોરી કરી જાય તેમ ગઈલત અને ઘેનથી ઘેરાએલા નિષ્પ્રાણ અને શાંત વાતાવરણમાં બ્રિટીશરોએ સામાજ્ય મેળવ્યું છે. અને એ વધારવા કે એને સલાળી રાખવા એવાજ વાતાવરણની એમને જરૂર છે. ન્યારે હિટલર અવ્યવસ્થિત તોફાન, ગલરાટ અને ઉચાટલયાં વાતાવરણમાં પોતાનું કામ કરી લે છે; જેમ મેળાની ભીડમાં અથવા આગ કે અધાધુધીના પ્રસંગે ખરિસા કાતર અથવા લુટારૂઓ લૂટી જાય છે તેમજ એટલે ન્યારે હિટલરને આવી તંક ન મળે ત્યારે છેવટના હંધિયાર તરિકે જામાચિટ્ટીને જોડકાંખાંધ કરી એણે સાચેસાચ એના વીર જમનાનું પાણી ખતાવવું પડશે. અને એકાંકલોવાકીઆ એની જામાચિટ્ટીને ગંજકારણ નથી. કદાચ હવે પ્રલયાખ્તે ચેતાવવાનો વખત નજીક આવ્યો લાગે છે. કોણ અને કેવી રીતે ચેતાવશે એ કેવું કંઠણ છે, પણ હમણાં ઠેર ઠેર ચાલતા વિગ્રહની એકજ ચિનગારી કદાચ દુનિયા સળગાવી મૂકે.

આવ પ્રલય ચિનગારી! આવી નવ માનવ નવ દુનિયા દે!

ગણુદેવા ટેલરીંગ એન્ડ કરીંગ કલોસ

ધર ખેઠાં રૂપિયો રોજ કમાવો!

શીખવાની મુદત માસ બેથી ત્રણ. આખા કોર્સના માત્ર રૂ. ૨૧૫ માં હમારાં કપડાં શીખણ તથા વેતરકામ મણિત પદ્ધતિસર શીખવવામાં આવે છે. આજ સુધીમાં સેંકડો વિદ્યાર્થીઓએ લાભ લીધો છે. તો આ બેકારીના જમાનામાં મુઝવણમાં નહિ પડતાં ધંધો હાથ કરી સ્વતંત્ર અને સ્કૂલ માસ્તરો માટે મેકેસનની રજામાં માસ એકમાં સ્પેશિઅલ કલાસ શીખવામાં આવશે. સવડતા સાથે રહેવાનું મક્ત.

લખો વા મળો:—

૭૦ ખારેલ, મુ. પો. ગણુદેવા

એલ. નરશી ટેલર

સાકરીઆ ચણા

એક મગફળામાં એક સીદી નોકરીએ ગહો. મેનેજરે તેને ખેવ વખતે પી જરામાં એક પચારી બતાવી કહ્યું “આ પચારીમાં સુધ જ ન પડી તારી જોડે એમાં એક મિલને સુવડાવવામાં આવશે તમને બનેને એક પચારીમાં માથે જોડ લોકો અતિ ખૂશ થશે” આ સાંભળી સીદી મિચારો આભો બની ગયો “સિલને મારી જોડે પચારીમાં, આ તમારી નોકરી-આપણે નથી જોડતી!” મેનેજરે ગમગમનું. “ગણના નહિ, આ મિલ તને કંઈ ઇન ન કરે એને માત્ર દૂધ પાછ ઉછેરવામાં આવ્યો છે.” મીદીએ રડમડ કંઈ કહ્યું. “આહા, હું પણ દૂધ પગ ઉધરેલો, પણ હવે મામ ખાઉ છું?”

લોડ લોન્ડોન અમેરિકામાં ગયા, ત્યારે એક વખતે તેમના કેન્સાક પ્રથમને તેને પાળી આપી જમણ કરી ગયા પછી લોડે એક વાત કહી ‘મારી આફ્રિકાની મુસાફરી અભિયાન મે એક આખું જગત પાપાણુવત જડ થયેલું જોયું. તેમાં ઘણા મિલો અને અને હાથીઓ પાપાણુ થઈ ગયા હતા’ આ માલળી મર્વ પ્રશસા દેવા લાગ્યા પણ એક અમેરિકનને લોડે લેન્ડોન કન્ટા પાછળ પડ્યું ન ગમ્યું તેણે કંઈ પહેરે મૂક્યું. ‘મે રેક્સાસમાં એક જગત તેમાં જોડતા પદીઓ સાથે જડવત થયેલું જોયું.’ ‘નોનસન્સ’ લોડે લોન્ડોનથી ગહેવાયું નહિ, ‘વિગ્નાનના દરેક જાણીતા નિયમની વિરૂદ્ધ એ જાય છે’ ‘હા’ અમેરિકને કહ્યું, ‘પણ ત્યાં દરેક વૈજ્ઞાનિક નિયમો પણ પાપાણુવત થઈ ગયા હતા!’

લેન્ડોન એન્ગલેન્ડન એક ખેડૂત વિશે ઘણીવાર વાત કરતા. કોઈએ એક ખેડૂતને એક છત્રી ભેટ આપી પડનના મપાટામાં અકસ્માતે છત્રી ઉધડી જતા પામી ગિયાન ખેડૂતે અગાઉ કદી છત્રી જોઈ ન હતી તેને તે કેમ બધ કંવી તે આવડતું નહતું. થોડા નિયમ પછી તે છત્રી આપનાર ગૃહસ્થ પાસે ગયો અને તેને તે પાછી આપી કહ્યું, ‘આહા, તમારી ભેટ પાછી લઈ લો મને તો તે ભારે પડી ગઈ મેં પણ બાળ્યામાંથી તે પચાર કરી ધન્ય લઈ જઈ રહતી નથી મારે તો તેને વાડામાં મળાણ સાથે આપી મૂકવી પડે છે!’

મુત્તમ્મી કોણ ? મુડીવાળાએને મજૂરોનો અને મજૂરોને મુડીવાળાનો લય ખતાવી નને પાસેથી મતો મેળવી ગજ કન્ટા પુરશે

એક બે ત્રણ

એક અંગ્રેજ એટને મેવુકે

બે અંગ્રેજો „ કલમ

ત્રણ અંગ્રેજો „ આસાન્ય

નિષ્પક્ષપાત સૂચ્ય દાઠ ન હોય તો એનું પરિણામ શુન્ય આવવાનું એ નિર્વિવાદ છે. આખરે એનોએ પ્રશ્ન આવીને ઉભો રહેશે. અને ફરીથી મોકા મળતાં વધુ ભયંકર ઘટાડ શરૂ થશે.

યાદનાસ્થળોમાં આ એક ઉમેરો. અને હિટલર ન્યારે જગશે ત્યારે મૌને અંદર એમનો એમ માનવાને કારણ છે. કારણ કે સામાન્ય રીતે હિટલર પણ સીધેમીધી લડાઈ કરવા માગતો નથી, પણ એની શુદ્ધિ એક છુટાડની છે. બિટીશરોની ખામીયત છુટી છે. એમને સંપૂર્ણ પણ નિપ્રાણ શાંતિ જોઈએ છીએ છે; ગફલતી, ઘેનવાળું વાતાવણ્ય જોઈએ છે. અને ન્યારે શાંત અંધારી રાતના જેમ ચોર ચોરી કરી જાય તેમ ગફલત અને ઘેનથી ઘેરાએલા નિપ્રાણ અને શાંત વાતાવરણમાં બિટીશરોએ સામાન્ય મેળવ્યું છે. અને એ વધારવા કે એને સંભાળી રાખવા એવાજ વાતાવરણની એમને જરૂર છે. ન્યારે હિટલર અવ્યવસ્થિત તોફાન, ગભરાટ અને હિમાટભર્યા વાતાવરણમાં પોતાનું ઠામ કરી લે છે; જેમ મેળાની બીડમાં અથવા આગ કે અંધારું ધીના પ્રસંગે ખીરસા કાતર અથવા છુટાડો લૂરી જાય છે તેમજ એટલે ન્યારે હિટલરને આવી તંદ ન મળે ત્યારે છેવટના હથિયાર તરિકે જાસાચિટ્ટીને જોડકામીખંધ કરી એણે સાએમ્રાય એના વીર જર્મનોનું પાણી બતાવવું પડશે. અને એકદરેજોવાદીઆ એની જાસાચિટ્ટીને ગણકારવું નથી. કદાચ હવે પ્રસયાબિને એનાવવાનો વખત નજીક આવ્યો લાગે છે. કાણ અને કેવી રીતે એનાવશે એ કેવું કહણ છે. પણ હમણાં ઠેર ઠેર ચાલતા વિગ્રહની એકજ ચિનગારી કદાચ હુનિયા સળગાવી મૂકે.

આવ પ્રસય ચિનગારી! આવી નવ માનવ નવ હુનિયા દે!

ગણુદેવા ટેલરીંગ એન્ડ કટીંગ કલાસ

ધર બેઠાં રૂપિયો રોજ કમાવો!

શીખવાની મુક્તિ માસ બેથી ત્રણ આખા કોર્સના માત્ર રૂ. ૨૫ માં હમારો કપડાં શીખવણ તથા વેતરકામ ગણિત પદ્ધતિસહ શીખવવામાં આવે છે. આજ મુધીમાં સેક્ટો વિદ્યાર્થીઓએ લાભ લીધો છે. તો આ બેકરીના જમાનામાં મુઝવણમાં નહિ પડતાં ધણો હાથ ફરી સ્વતંત્ર બનેા રૂઢી માસ્તરી માટે વેકેશનની રજામાં માસ એકમાં સ્પેશિયલ કલાસ રાખવામાં આવશે. સવડતા માથે રહેવાનું મક્કત.

સજો યા મજો!—

૬૦ ખારેલ, મુ. પો. ગણુદેવા

એલ. નરશી ટેલર

સાકરીઆ ચણા

એક મરફસમાં એક સીદી નોકરીએ રહો. મેનેજરે તેને ખેલ વખતે પીંજરામાં એક પથારી બતાવી કહ્યું. “આ પથારીમાં સુઇ જા. પછી તારી જોડે એમાં એક સિંહને સુવાડવામાં આવશે. તમને જાનેને એક પથારીમાં સાથે જોઇ લોકો અતિ ખૂશ થશે.” આ સાંભળી સીદી બિચારો આભો બની ગયો. “સિંહને મારી જોડે પથારીમાં, આ તમારી નોકરી-આપણે નથી જોઇતી!” મેનેજરે સમજાવ્યું. ‘ગભરા નહિ, આ સિંહ તને કંઈ ધમ ન કરે એને માત્ર દૂધ પાછ ઉછેરવામાં આવ્યો છે.’ સીદીએ રડમસ કુંઠે કહ્યું. ‘સાહેબ, હું પણ દૂધ પરજ ઉધરેલો, પણ હવે માંસ ખાઉ છું?’

લોડ લોન્ડોનમાં અમેરિકામાં ગયા, ત્યારે એક વખતે તેમના ફેટલાક પ્રશંસકોએ તેને પાર્ટી આપી. જમણ કરી રહ્યા પછી લોડે એક વાત કહી: “મારી આફ્રિકાની મુસાફરી દરમિયાન મેં એક આણું જંગલ પાપાણુવત જડ થયેલું જોયું. તેમાં ઘણા સિંહો અને અને હાથીઓ પાપાણુ યજ ગયા હતા.” આ સાંભળી ‘સર્વ પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. પણ એક અમેરિકનને લોડ લોન્ડોન કરતાં પાછળ પડવું ન ગમ્યું. તેણે કહે ‘પહેલે મૂક્યું. ‘મેં દેશાસમાં એક જંગલ તેમાં જોડતાં પક્ષીઓ સાથે જડવત થયેલું જોયું.’ ‘નોનસન્સ’ લોડ લોન્ડોનમાંથી રહેવાયું નહિ, ‘વિજ્ઞાનના દરેક જાણીતા નિયમની વિરૂદ્ધ એ જાય છે.’ ‘હા’ અમેરિકને કહ્યું, ‘પણ ત્યાં દરેક વૈજ્ઞાનિક નિયમો પણ પાપાણુવત યજ ગયા હતા!’

જેસેફ એબ્રહેમન એક ખેડૂત વિષે ઘણીવાર વાત કરતા. કોઈએ એક ખેડૂતને એક છત્રી બેટ આપી. પવનના મપાટામાં અકસ્માતે છત્રી ઉધરી જવા પામી. બિચારા ખેડૂતે અગાઉ કંઈ છત્રી જોઈ ન હતી તેને તે કેમ જાણ કરવી તે આવશ્ય ન હતું. થોડા દિવસ પછી તે છત્રી આપનાર ગૃહસ્થ પાસે ગયો અને તેને તે પાછી આપી કહ્યું, ‘સાહેબ, તમારી બેટ પાછી લઇ લો. મને તો તે ભારે પડી ગઇ. કોઇ પણ ખાદ્યમાંથી તે ખસાર કરી ધરમં લઇ જઇ શકાતી નથી. મારે તો તેને વાગમાં ગણાણુ સાથે ખાંધી મૂકવી પડે છે!’

મુલ્મદી કોણ ? મુડીવાળાએને મજૂરોનો અને મજૂરોને મુડીવાળાનો લય બતાવી જાને પાસેથી મનો મેજવી રાજ કરતા પુરો.

એક બે ન તણ

એક અંગ્રેજ એટલે ખેવકુક

બે અંગ્રેજો “ કલમ

ત્રણ અંગ્રેજો “ આખાળ્ય

એક રોકાય એટલે ગોદેની ગમત
 બે રોકાય „ એક
 ત્રણ રોકાય „ ઇગ્નાડની સગકાર

...

...

એક હિદી માણુમ એટલે તત્ત્વજ્ઞાન
 બે હિદી માણુમે „ કછયા ટટા
 ત્રણ હિદી માણુસો „ પગેશી સત્તા

[દાડીઓ]

...

...

(૩) ગીલગના સુગતના ભાષણમાથી.)

હવે અતમા એક દુયકો કહીને હું મારે ભાષણ અતમ કરીશ એક વખતના વિવાયતના એક મોટા પ્રધાન ભાષણ કરીને પોતાની પત્ની સાથે મોટગમા ઘેર પાછા ફરતા હતા. ગરતામા પ્રધાન માહેબે પોતાના પત્નીને પૂછ્યુ 'કેમ પત્ની ! મારે ભાષણ કેવુ હતુ ?' પત્નીએ જવાબ આપ્યો 'તમારે ભાષણ હતુ તો ઘણું મહેતુ પણ તમે ઘણી તકે ગુમાવી હતી' પ્રધાને પૂછ્યુ 'કય તકે મે, ગુમાવી તે મને મમળતુ નથી' ત્યારે પત્નીએ જવાબ આપ્યો 'તમને બેમી જવા માગે ઘણા આન્સ મળ્યા હતા પણ તમે બેમી ન ગયા' આજે મારી સાથે તો મારી પત્ની નથી, એમ જતા બે આજના ભાષણમા બેમી જવાની તક મને મળા હોય ને તે મે' ન લીધી હોય તો મને માર કરજો. [લોકવાણી]

— લેયાજી

ફરેક જાતની આંખાની કલમો તથા અહધોશેરીઆ
 થીકુ, લીંબુ, મોસંબી, સંત્રાં, ગ્રેપફુટ, ઇટાલીઅન
 ક્રીંબુ, બી વગરની જમરૂબી, ત્રણ વરસે ફળનારી
 ત્રાળીઅરે, મીઠી પીસાબવેલ વગેરેની કલમો
 મનાવી વેચનાર

વશી કાગલામાં ભાણાભાષ

જરૂર પડે પ્રાઇસલીસ્ટ મંગાવો
 આ. પો. ધમડાછા રેશન, અમલસાડ

કાંગ્રેસ સરકાર

મધ્ય પ્રાંત મંત્રકર વાંકડા પદ્ધતિ પર પ્રતિબંધ મૂકવું બીજા ચોજાંદહી છે.

જીનીય થયેલા અને ગાંધી માટે પ્રેમમાં જતાં કર્મી કોઈ ભેગભેગ કરશે અને તેને ઇલાજ પૂર્વક લીધું કરશે તેને રૂ. ૫૦૦૦ સુધીનો દંડ કરવાની મુજબ મંત્રકરે નવા ચનારા કાયદામાં યોજના કરી છે.

સાગરમતી અને મહી નદીનો પાણીમાંથી એક જગી નહેરુ કરવાનો મું. સ. નો ઇંગદો છે.

મું. સ. માટી બહાર પાડી જણાવ્યું છે કે ગાંધી રથભેગે શાહનોમાં અને ગાંધી પાનપાનનાં રથભેગે હરિજનોને અટકાયત કરનાગમો મામે મખન પગલાં લેવામાં આવશે.

મું. સ. જેલમાં ફટકાની મામે ફેટલાક અંકુરો મૂક્યા છે.

દારિનિષેધ અંગે આવતી ખોટા પૂરવા મગમમાં વીજળી ઉપર તેમજ બીજા કરોન ખાશે.

મુંબઈમાં હરિજનો માટે કુલ ૪૧ મંદિરો ખૂલ્યાં મૂક્યાં છે.

સરહદ પ્રાંતની સરકારે ધાગમજાના મતદારોને બંદુક ગખવાની છુટ આપી છે.

મું. સ. કાગળ, ચામડું, રેસમ વગેરેના ઉલોગો ઇલાકામાં ખોટા પાયા પર ચાલુ થાય તે માટે તજવીજ ચલાવે છે.

મું. મ ગુમાસ્તાઓને રાહત આપનાર બીજા મખેજામાં રજૂ કરશે.

મું. સ તખાકુના કાયદાના અંગે મેક્સરેફ વિસ્તાગની ગાંધીકાર કરી છે. તેમાંથી મુરત. શહેર અને ઇસ્લાને બાકાત ગખવામાં આવ્યા છે.

પુનામાં પ્રોપ્રિનીવ મુરિકમો ને મહાસભાવાદીઓ તરફથી હાલના પ્રધાન મંડળના માનમાં થયેલા સમારંભમાં કેળવણી ખાતાના માણ પ્રધાન સરહદીહીદીન આદમદે જણાવ્યું હતું કે પુનામાં એંગ્લો હિંદુ સ્કૂલને હાઈસ્કૂલના ધોરણ પર મૂકવા માટે અને એ રીતે સ્ત્રી કેળવણી માટે હાલની મંત્રકરે રૂ. ૫૦,૦૦૦ ની બેગવાઈ કરી તે માટે મુરિકમો ખર્ચ આભારી છે. એક વરંમનુ બાગક (કોએમ મંત્રકર) આટલું કરી શકે તો ભવિષ્યમાં તે વધુ માન કામની આગાહી આપે છે.

મુંબઈ સરકાર અંગ્રેસુધી ગાંધીકાર અને વડોદરા પ્રેમનાં કેલેન્જના શિક્ષકોને અને પ્રેન્ડ ગણતી હતી અને તે અંગે સુરત પ્રાથમિક શાળાઓના એવા શિક્ષકોને અનપ્રેન્ડ ગણી પગર અપાતો હતો હવે સરકારે એવા શિક્ષકોને પ્રેન્ડ ગણવાનું ઇંગ્યું છે.

મદાસ સરકારે ત્યાંની બધી કન્યાશાળાઓમાં પુરૂષ વિઝીટર માટે બંધી કરી છે.

મુકત પ્રાંતની ધારાસભામાં પરબીડીયાંમાં પર 'ઓન હીઝ એગેરડીઝ સંધીસ' ને બદલે 'ઓન મર્વાઈ' જ લખવાની દરખાસ્ત આવી છે.

મુંબઈ મંત્રકરે સરકારી ઉપયોગ માટે નેમ્પતી મીઝે સ્વદેશી ખરીદી રાકાય તે માટે તપાસ ચલાવી તો જણાવ્યું છે કે એક કેરંડ રિપબ્લિકે માથ તો હિંદમાં બુનેશો જ ખરીદી રાકશે.

મુંબઈની હાઈકોર્ટ એક પત્રથી જણાવ્યું છે કે દેશી અને વિદેશી દબના બેગ વચ્ચે કેમપન પ્રકારનો ભેદ ગખવો નહિ અને માર્ટમાં સાક્ષી માટેના પીજરામાં જતી વખતે ભોગન લેની વખતે તેજો પહેરેલા બેગ દેશી હોય તો પણ કેદાવવાનહિ.

મધ્ય પ્રાન્ત, સરકારે કરાવ્યું છે કે હવે પછી સરકારી પત્ર વચલા પ્રગટનો કે દેવતરમા 'પ્રાન્ત ભાગામા' શબ્દ વાપરવો નહિ

ગણોતીઆ ગણોત આખ્યા કરતા હોય તો જમીન આવેકો તેમની પામે જમીન ન હોયવી શકે એમ મુ મ દગવ્યુ છે

શ્રીમાન સમ્રાટના રાજ્યાશિરે પ્રમ જે સુગત મ્યુ ની આગતી બોર્ડ શ ૩૫૦૦ નો ખર્ચ ૨૭ મતે મળુ મ્યો હતો કાચલ પ્રમાણે નેષ્ટતી બહુમતી ન હતી હિ વિભાગના કમીશરે મત આપનારા ૨૭ સમ્યો પર નેગીશ મોકલી તેમની પાસે આનાણા કેમ વસુલ ન કરા એમ જવાબ માગ્યા છે

મુ મ પુખ્ત વયનાને કેગવણી આપવાની યોજનાનો અમન સુરતમા કરવા હતું છે એ અંગે સુરત શહેરમા બે શાળાઓ ખોલવામા આનશે

મુળધના પ્રધાનો માટે વહીવટી ટેકરી ઉપર નાના નાના દશ બગલાઓ બાધવા હતું ઈ

મદ્રામ મગકાં દેવદાસની પ્રયા નાખૂફ કરવા કાયદો કરશે

મુ મ મગકારી નોકરો જાહેર સભામા જઈ શકે એવી છૂટ આપી છે તેમણે મકિય ભાગ ન લેવો

મુ સ ના મહેસુલી પ્રધાન જોન મી દેશાઈએ વીગમગામ તાલુકામા મટેટના ગીસીવર ઇન્ડાગ તર્કે મી જીનવાગાને ખેડૂતો મિલકત લેશા પે જમ કરવાનો હક હતો ત ગદ કર્યો છે

મુ ગઈ સ દોઢ કરોડની મૂડીથી મોટા કારખાનુ મદવાનો યોજના વિચારી રહી છે

એક વિનતિ

'પૂર્ણા'ને પ્રથમ વરસમા આહકો વાચકો, મામયિકો અને વર્તમાનપત્રો તરફથી જે નુ ર આવકાર મળ્યો છે તેથી અમને સતોષ થાય છે બાગ્યાગ મામ સુધી અકો મળ્યા હતા કેવાકે ભાઈઓએ હજી લનાજમ લયું નથી એ અર્થ દુ ખની વાત છે જે પહેલા તથા બીજા વરસના જુના તેમજ નવા આહકો તરતજ લવાજમ ભરી દે 'તો પૂર્ણા'ને પ્રિયતમ બનાવવાના અમાગ મનોરથોને ઉત્પાદ મળશે

માસિકના સચાલનમા નકાની વાતો તો અન્ય રહી પણ તેમા જોઈતી મહેનત અને સહી લેની પડતી જોઈત તો અનુભવીઓ જ જાણે છે પ્રથમ વગમના પ્રથમાકમા નિર્દેશ કરેના પ્યેયો સાધવામા 'પૂર્ણા' કેવુ ફતેહમદ નીવડ્યું છે એ તો વાચકો જોઈ શકયા છે બીજા વગમના આ પ્રથમાકમા અમારે જણાવવુ ગ્હે છે કે 'પૂર્ણા'ના પ્રકાશનમા નફો કરવાનો મૂળભૂત હેતુ જ નથી લોકપ્રિય નીવડેના એક મરકાગિક માસિકને ઉત્તેજન આપવાની ફગજ મમજી જે આહકમંધુઓ લવાજમ ભરી દેશે તો 'પૂર્ણા'ને હજી ઉચ્ચતર ક્રાંતિ પર લઈ જવાની અમારી અભિનાયા પાર પાડી શકીશુ અહક ભાઈઓ મમજી તેમના લવાજમ અત્વર ભરી દેવા બ્યવરથા કરે

જે જે લેખકો, આહકો અને જ ખ આપનાગઓએ અમને 'પ્રથમ વર્સે સાથ આપ્યો છે તેના અમે આભારી બન્યા છે તેઓનો સહકાર મતત ગ્હે, એજ પ્રાર્થના

પૂર્ણા

તંત્રી : રણછાડજી પરાગજી મહેતા

પુસ્તક ૨

સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૮

અંક ૨ જો.

સોને પાંચ-એકસોને પાંચ

પારવો વનમાં બેઠકવા લાગ્યા ને હીરવો મનમાં મંત્રણવા લાગ્યા.

પણ એમનો એ મલકાટ લાગેલુ વખત ન ટક્યો.

કારણ મુખદુઃખને સમાન સમજી ફરનારા પારવો વનવાસમાં પણ જાણે મ્વર્ગવાસનું સુખ માણતા હતા.

હવા ઉમળી ને નદીઓના ઘાટ શિલાએ શિલાએ ઉમળાની લાલચની પાટલીઓ મંડાતી, ત્યાં બેસી તેઓ મનાવ કરતા.

સૂરજ ઉમળો કે ટુંગરાના ગિખરે શિખરે પ્રકાશની સોનાની સાદીઓ પથરાતી, તે પર બેસી તેઓ સંધ્યાપૂર્ણ કરતા.

અને બપોર ચઢતા જોડે એમની મદૂલીએ કંદમૂળ અને કંઈકાદિના ઢગલાઓ નખાવતા. અતિથિ-અભ્યાયોને ભોળા કરાવી તેઓ ભોળાવ કરતા.

એ સાંભળી નદેઆ હીરવો બળવા લાગ્યા. પારવોને પગપથા તેમજ તેમની પશુકુદીથી થોડેક છેડે બાંધી નાખી.

ત્યાં રંગના હડતા ને ગાનતાનું થતાં એ અમનચમનની પારવોને ઈર્ષા ન થતી.

કોઈપણ હીરવો તેઓ ત્યાં રતાવ કરવા જતા તે ઘાટના પાણી રહેણા નાખતા, તેઓ ત્યાં સંધ્યાપૂર્ણ કરવા બેસતા ત્યાં મળનૂત કરી આવતા છતાં ગાતચિત પારવો ઉદ્દેશને એકાદો ઉઠેલો ધાર્સ પણ ન કાઢતા.

ઉમળા હીરવોના ઉત્પાત ને ડીખલો વધી ગયા તર્જનજો એ દિવસ પારકા મઠિ ખાડા બોલવા જતા તેઓને તેમ મપરાઈ પડ્યા.

એકાદા સંગેવરમાં જલકીટા કરવા આવેલા મંધવો તેના પર છેડાઈ પડ્યા. મંધવરાજ વિવરજ માંજે હીરવોને એકજ દોરડે બાંધી આગ્રસ મારે વસડી નયા.

એમના ત્રાસથી તોખા તોખા પોકારતા વનપક્ષીઓ દારા દહી રાજ થયા.

એમના રંભડથી જોતર થયેલા ઋષિમુનિઓ પણ હસવા લાગ્યા બધા રાજ થયા પણ પારવો નારાજ થયા. તેઓ હીરવોની વ્હાલે ચઢતા.

મંધવરાજ નવાઈ પામ્યો.

“હે પાંડુપુત્રો આ નરાત્રમેજે તમને હુઃમ દેવામાં પાણી પાની ફરી નથી છતાં તમે બીની દમકે આવ્યા છો ?”

ધર્મરાજે જવાબ દીધો.

હડવા હોયે લીખડાંસિતળ આવે છાંય,

બોલકણા હોય બંધવા તોય પોતાની બંધાય.

હે મંધવરાજ! અમારી અંદર અંદરની લડાઈમાં તેઓ એકસો છે અને અમે પાંચ છીએ. બંને સામાસામી છીએ. પણ પારવોની સામે અમે એકમાના જવા એકસોને પાંચ છીએ.

બરતબપણ ધર્મરાજનું આ વાક્ય સૌઓને સડીઓથી પણ જાણું છે. પણ આપણામાંથી કેટલાએ એનો સાચો મર્મ પિછાર્યો છે ?

ના ભૂલને

લૈયા ઉપર ઉપર રહાને

પણ ના પદ પહેલું ભૂલને,

સીડી રહાને, મેડી રહાને, નભકેડી રહાને;

વેડી વેડી નભવાડીને ભવ—જોળા ભરને.

બધુંય કરને પણ ના ભૂલને

ધરતીનાં કુલને

નિજનાં વૃત્તનતણાં ધૂળને—લૈયા

પળને પેદા કે સુખપાલે, રથબેલે પળને,

નેડી ઘોડી, જંતર-ગાડી ભવ-જવા કરને.

બધુંય કરને પણ ના ભૂલને

આલણીયા ગાડી

પ્રેમે પકડાવે માડી—લૈયા.

વાડે ફરને, વગડે ફરને, પહાડ રહી ફરને,

ધાડાં વન આડાં તે ભેડી ભવ-ખડે ફરને.

બધુંય કરને પણ ના ભૂલને

ધરના ઉપરને

મેલા મેલા પાદરને—લૈયા.

ત્રાપે તરને, ટુંબે તરને, તરી ધરી તરને,

જાતે તરને, જહાને તરને ભવ-દરિઆ તરને.

બધુંય કરને પણ ના ભૂલને

કાગળની હોડી

તરવા બાળપણે નેડી—લૈયા

દીપક ધરને, દીવડી ધરને, વીજદીવડા ધરને,

રોશની રોનકદાર રચીને ભવ-તમને હરને.

બધુંય કરને પણ ના ભૂલને

નાની દીવામળા

એ સળગાવે આપ બળા—લૈયા

ખાળે માલે, મલીદા ખાળે, મોદક ખુબ ખાળે,

ભાવે એવાં ભોજન કરીને ભવ-ભુખને હરને

બધુંય કરને પણ ના ભૂલને

ખારે-બિસ મીઠું

ના ના સખરસ એ મીઠું—લેયા.

શરખત પીજો, મધુરસ પીજો, યતુરસ પણ પીજો,
તીરથ તીરથ ચરણામૃત પી ભવ-વૃણા હરજો.

બધુંય કરજો પણ ના ભૂલજો

માવડીનાં દુધને

મીઠાં મળચૂથીનાં મધને—લેયા.

કવિતા લખજો, કલંમા લખજો, કુરાન પણ લખજો,
ગીતા ને ગાયત્રી લખીને ભવ-ભાંયાં ભરજો.

બધુંય કરજો પણ ના ભૂલજો

મીઠાં હાંલરડાં

ડોસીમાનાં જોડકણાં—લેયા.

—પ્ર

પ્રતિમા દર્શન

(મન્દાકાન્તા)

જમારે મહારં મુખ મુકુરમાં હું નિહાળી રહું છું,
ત્યારે મહારી વિષદ પ્રતિમા ફક્ત બાળી રહું છું,
ન્દાના સોતે છબિ નિરખતાં દર્શનો દિવ્ય લાઘે,
વિશ્વોનાં કે' મુજ મીટડી તો દર્શનો લખ્ય સાધે...(૧)

દંબે દૃષ્ટે ભરી છબિ દીસે દર્પણે. દષ્ટિ માંડયે,
એ દષ્ટિમાં નયન નિરખે તાંડવી નૃત્ય કડિ.
મહારી મીટે શુચિઝરણમાં ડોકતાં આચડે છે,
ગીતા ગાયો શુણી શું દિષ્ટગ્જ દષ્ટે ચડે છે...(૨)

સાચું શું હું અનુભવ ધડયો દુર્વિદ્ય સુરાની,
સાચી ભુંડી અગર કવિતા નેન નતે' પુશની ?
હેવાનાં હું સુણી નવ શકું શુભ પતાળ નાદ,
ત્યાં સુધી તો પ્રમુલ જગરે ! ક્યાંથી હૈયે પ્રસાદ ?...(૩)

(અનુષ્ટુબ)

સંતોની કીકીમાં લાઘે પ્રતિમા દિવ્ય દર્શન,
પોતાના પ્રતિબિમ્બો કે પારસમણિ રૂપર્શન ?

અતૂનાં કુસુમાકર :-

શૈશવનાં સ્મરણા

(પૃથ્વી)

વહુ સંજગ આલ્ય એ મુદ્દલ મુદ્દલ લાવે લાડું,
મધું જ ઝળુતાતણુ સુખદ દિવ્ય એ નિર્ઝર,
ગયા પ્રકૃતિદર્શનો ઉર હવે ન થેલું બને,
યતી ન દગ નિરમયે ચક્રિત કોઇ ધન્યક્ષણે . ૧

વિગટ જગે ઓધડે, દગ સમીપ હૈયું હમે
અવર્યા કંઈ લાગણી, હૃદયસાગરે ઊછળે,
અનેક શિશુ માયમા, ઉર અદોષ મોળે બળે
વિદેહ મુદુ લાડુને નયન લાગતા નાદળે . ૨

ગવિ દિલિજમાં સરે ઉગ તણુાય તે પાછળે
શકે હૃદય-સખ્ય એ મહ અતીવ જૂનું હશે ?
તરે સ્મરણમા હવે હરિત છોડવા આશ્રના
ધરી ધગરા વાવિયા, સુહૃદ સાથ કે આશમાં . ૩

ગયો જ જનપિત્રોનો મુદ્દ અક ચાલ્યો ગયો
વહો વદનથી જહી દગ ધરી સુધા નિર્ઝરો,
ભરેલ હૃદયે અને રમગે જ વાત્મલ્ય એ
પ્રતિક્ષણ છતુ ચતુ, સ્મૃતિ સમાપ્તી જીવને...૪

નવો ઉરહિમગ ને . ઉમટતી મહેઝા નવી,
વમત નવથી સદા હૃદયમા રહે પાગરી,
ન'તી, વિફલતા તહી . પ્રણયમધ્ય મત્યુપ્રદા,
મૃત્તા જીવન વિમલો : હૃદયને દળી ગાખતા...૫

નરી નિકટતાં ગઈ . પુનિત દેવદેવેશની
નર્મી સુખચક્રી 'ભરી : દિગ્ધિત વાટ મસાગ્ની.
વહી જ ગયુ આલ્ય એ નહિ મળે ફરીયા હવે
નહી ધગરા પૂર્ણ જ્યા : ઉગ અસહયતા ઓગળે . ૬

બાગલાણુના પ્રદેશનો પરિચય

શ્રી. મણિભાઈ દિવેદી

‘પૂર્ણા’ મામિદના ગયા વગરના નવેમ્બર તથા ડિસેમ્બર મામના અંકમાં ‘દક્ષિણ ગુજરાતનો કુબેર કાંઠારી-ડાંગનો પ્રદેશ’ એ નામથી મારા એ લેખ પ્રસિદ્ધ થયા છે.

એ લેખમાં ડાંગની મધ્યમાં આવેલી બાગલાણુની ભૂમિની સ્થાળ સમૃદ્ધિનો ઉલ્લેખ કરેલો છે. પશ્ચિમ અને દક્ષિણ બાજુએ સાગ અને નનાશિક શુદ્ધના સહયોગિના પહાડી શિખરાથી વિદળાપલી બાગલાણુની ભૂમિ એ તો દક્ષિણ ગુજરાતનો પ્રગતન સમયમાં રત્ન-કોરો હોઈ શકાય. એની ઉત્તરે નવસરી પ્રાંતનો સોનગઢ તાલુકોનો માલ્હેર હરપાડા ભાગ ને ડાંગનો પ્રદેશ લાગેલો છે પશ્ચિમ-દક્ષિણે ડાંગના મધન વનો ઉભા છે.

અગ્રેજ સરકારની હકુમત નીચે તે એક રવત્ર તાલુકો ગણાય છે અને ગાંધી-અમલ બદલાતાં તથા વેપાર-વખજ અને વ્યવહારનાં માધન બદલાતાં આ પ્રદેશની હકુમત તેમજ ગુજરાત માથેનો સમ્પત્તિ છુટી ગયો છે.

જુના વખતમાં ગુજરાતની સીમા બાગલાણુના પ્રદેશને ઘેરી વળતી. માલ તો ગાયકવાડ સરકારની હકુમતમાં માર માલ્હેર અને હરપાડાના કુંગરી ભાગો સિવાય બીજું રહ્યું નથી. પાંચ સ્વ. નંદરાંકરે ભાષ્યે કહ્યું છે વાંચેલાની ઐતિહાસિક નવલકથા લખીને ગુજરાતની જનતામાં નિગમ બાગલાણુના ગિરિજાની લબ્ધ કથના અને પરિચય કરાવ્યો છે. ગુજરાતથી છુટા પડેલા પ્રદેશ માથે ગુજરાતના માનમમાં તેને શુભત ગણવાના સ્વ નંદરાંકરભાઈના પ્રયાસને ખરેખર ધન્યવાદ ધરે છે.

બાકી એમની નવલકથાની શુરૂણીમાં કહ્યું છેવતું ચરિત્ર, કેશવ-સાધવની વેન્વૃત્તિ, રાજકુમારી લેવા દિલ્લીશ્વરનાં સૈન્યોની કૃત્ય ત્રિ. બાપતો આજના ઇતિહાસનાં અજવાળાના જમાનામાં આધાર વિનાની અને ગુજરાતના એક આદિત્વશીન રાજા પર આક્ષેપનક જણાય છે. એ વસ્તુ દુર્લભવંશકલિન ખુદ હરલાખી તવારીખનવેરા ચહીઆ બીન અહમદ બીન અબ્દુલ્લાહ મર દિલીની એતિહાસિક નોંધ પઠ્યા પછુ સિદ્ધ થાય છે.

આ પ્રસિદ્ધ ઇતિહાસકાર દેવગિરિ પર સુલતાન અલ્લાઉદ્દીનની એ ચદાઇઓનો ઉલ્લેખ કરે છે. તેમાંની એક તો સુલતાન બ્યારે સુલતાન જલાલુદ્દીનના વખતમાં કેવળ એક અમીરનો ફજલો ભોગવતો હતો ત્યારે સન ૧૨૯૨માં અને બીજી સુલતાન પદ મેળવ્યા પછી સન ૧૨૯૮-૯૯માં સુલતાન અલ્લાઉદ્દીનના ફરમાનથી ઉલુખખાન મોટા સૈન્ય સાથે ગુજરાતમાં આવે છે, આ યુદ્ધમાં કહ્યું છેવતો પગલવ થાય છે અને તે નાસી માંમનાથ પાટણ તરફ જાય છે.^૩

સુલતાન અલ્લાઉદ્દીનની દેવગિરિ પરની ચદાઈ ગુજરાત પર ઉલુખખાનની ચદાઈ પહેલાની. ત્યાર પછી દક્ષિણની કોઠપણ ચદાઇનો ઉલ્લેખ આવતો નથી.

૧. પૂર્ણા, પુ. ૧ અ. ૪ પુ. ૫

૨. ભૂઓ : તારીખ. ઇ. રબારશાહી શ્રી. કે કે બાસુદ ભાવાન્તર વડોદરા પ્રાચ્ય વિદ્યામંદિર.

૩. તારીખ ઇ. રબારશાહી. પૃ ૬૪-૬૫. પૃ ૭૪-૭૫

મમય ઇતિહાસમંશોધક મહામહોપાધ્યાય રાવ બ્રહ્મદુર ગૌરીશંકર ઓઝા દ્વારા સમ્પાદિત થતી નાગરી પ્રચારિણી પત્રિકામાં બાણુ જગનલાલ ગુપ્તે દેવલદેવી ઔર ખિન્ડખા'૪ નામનો એક મનનીય લેખ લખી ૨૯ નવેમ્બર ૧૯૫૭એ બાગલાણના કિલ્લાઓ માથે ગુથેલી ખીનાને આધાર વિનાની જણાવી છે.

૨૯. નવેમ્બર ૧૯૫૭એ નવલકથામાં ગુથેલી વસ્તુનું મંડાણ ક્યાં છે એ કંઈપી શકાય એવી બાળત છે પણ પ્રસ્તુત લેખ બાગલાણની ભૂમિનો ઐતિહાસિક પરિચય કરાવવા પડે તો હોવાથી એ ચર્ચા વિષયબહાનની ચર્ચ પડે એટલે બાગલાણનો પરિચય આપતાં આટલી પ્રાસંગિક કે અપ્રાસંગિક નોંધ અત્રે રજૂ કરી લઈ સંતોષ માતું છું.

બાગલાણની ભૂમિમાં મુદ્દેર, સાદેર અને હાટગદના પ્રસિદ્ધ પહાડી કિલ્લાઓ આવેલા છે. પ્રાચીન મમયમાં મયુગચવ, મયુગિરિ, મયુગખંડી એ નામથી મુદ્દેર ઓળખાતું અને તેનો દુર્ભેદ કિલ્લો 'બાળ-કિલ્લા'ને નામે પ્રસિદ્ધ હતો. સાદેરનું જુનું નામ શાલાગિરિ હતું. બાગલાણના પ્રદેશમાં આવેલા આ કિલ્લાઓ પાછળ અનેક ઐતિહાસિક કથાઓ ગુથાયેલી છે.

ભૂગૂણના ભગવાન પરશુમનની પરાક્રમ પ્રસાદિની પૌર્ણણિક કથા સાદેરના કિલ્લા સાથે સંકળાયેલી છે. મહાભારતના સમયમાં બાગલાણની ભૂમિમાં આવેલા સાદેર અને મુદ્દેરના કિલ્લાઓ મયુગ્ધવજ અને તામ્રધ્વજ નામના બે ભાઈઓની હકૂમત નીચે હતા એવી હંતકથાના ઉલ્લેખ નાશિક ગેઝેટીઅરમાં મળી આવે છે.

મમયના પહાડો સાથે બાગલાણના પ્રદેશમાં પણ અનેક હકૂમતો આવી અને ગઇ પણ તેના આ બે અગ્ર્ય કિલ્લાઓએ તેની કીર્તિ લાંબા કાળ સુધી અણનમ રાખી છે. તે ઉપરાંત સત્તાના ઉદયકાળ સુધી બાગલાણના પ્રદેશમાં ગજસત્તા ધરાવનારનું મુદ્દેર પાટનગર રહ્યું છે.

ઈ. સ. પૂ. ૨૦૦ થી ઇ. સ. ૨૦૦ સુધીના ચારસો વરમના લંબાણ ગાળા દરમિયાન આ બધા પ્રદેશ પર પ્રતિષ્ઠાનના સાતવાહન કે આદ્રભૂત્યોની મત્તા ચઢી છે અને એ વિદ્યાની પીઠ મરખી પ્રતિષ્ઠાન નગરી તે હાલનું ભાગેલુ 'ચે.ક.' સાતવાહનોની મત્તા નીચે બાગલાણે પણ સમૃદ્ધિ અનુભવી. સાતવાહનોની સત્તા નબળી પડતા નાશિકની આસપાસ આબીરો બળવાન બન્યા ઇ. સ. ની પાંચમી મીમાં. પણ તેમની સત્તા માડ પોણી સદીએ ટકી નહીં.

આ પછી તો દક્ષિણમાં ચાલુક્ય મત્તાનો ઉદય ઇસુની છઠી સદીના પૂર્વાર્ધમાં થયો અને તેમના પ્રભુત્વ નીચે બાગલાણનો પ્રદેશ ગયો. ઇસુની આઠમી થી દસમી સદી સુધી ગણદુરો બળવાન બન્યા. દમમી સદીના અન્ત ભાગમાં તેમની સત્તા તૂટી.^૪

આ રાષ્ટ્રદુરોના ગજયકાલ દરમિયાન બાગલાણનો પ્રદેશ અને તેના પ્રસિદ્ધ કિલ્લાઓ ગણદુરોની મત્તા નીચે હોવાનું જણાય છે.

૪. નાગરી પ્રચારિણી પત્રિકા ભા. ૧૧. અં. ૪ સં. ૧૯૮૭

૫. History of Mediaeval Hindu India. Vol I Chap. IX

૬. રાષ્ટ્રદુર સામ્રાજ્ય આ ઇતિહાસ. ટી. આ. સ. અજતેકર.

રાષ્ટ્રકૂટ રાજા ત્રીજા ગોવિંદના બે તામ્રપત્રો વણી અને રાધનપુરમાંથી મળેલાં છે. વણીમાંથી મળેલા તામ્રપત્ર પર શક સંવત ૭૩૦ વૈશાખ સુદ પૂર્ણિમા અને રાધનપુર-વાળા તામ્રપત્ર પર શક સં. ૭૩૦ શ્રાવણ અમાવાસ્યાને દીવસે દાન જાહેર કર્યાની તારીખ છે. આ બંને દાનપત્રોમાં—“શ્રી મયુસ્વલ્લીસમાવાસિતેન...” એટલે કે: મયુરખણ્ડીમાં વાસ કરીને—આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ છે. દાનમાં આપેલાં ગામો પણ આગલાણના પ્રદેશની આસપાસનાં હોવાનું જણાય છે અને એથી રાષ્ટ્રકૂટ રાજાઓની હકુમત નીચે આગલાણનો પ્રદેશ અને તેના કિલ્લાઓ હોવાનું ક્ષિત થાય છે. વણીના દાનપત્રમાં વટનગર-વિપવમાં આવેલું અગ્નિક-ગામ દાનમાં અપાયેલું ઉલ્લેખ છે. અને આ ગામ તે સાહેબની ઉત્તરે લગભગ આઠેક માઇલ દુર આવેલું વડવાણ હોવાનું હું અનુમાન કરું છું. ઇસુની દશમી સદીનાં અન્ત ભાગમાં તૈલપેને હાથે રાષ્ટ્રકૂટ મત્તાનો અન્ત આવ્યો. બારમી સદીમાં કલ્યાણનો કલચુરીઓ બળવાન બન્યા આમ આ દેશવાતી જતી સત્તાના સમયમાં આગલાણનો પ્રદેશ ચન્દોર અને દેવગિરિના યાદવ રાજાઓની સત્તા નીચે ગયો. આ સમયે ગુજરાતની માદી પર સોલંકી જયસિંહદેવની આજ્ઞા વર્તતી હતી.

મયુરગિરિના રાજા નારાયણ શાહના રાજ્યાશ્રયે ૩૬ નામનો કવિ હતો. આ કવિએ મન ૧૫૬૬માં “રાષ્ટ્રોદય-રામહાકાવ્ય” નામનું વીસ સર્ગનું એક કાવ્ય લખ્યું છે. કવિના પોતાના કથન-અનુસાર આ કાવ્યની સંકલના મયુરગિરિના રાજદરબારે રહેતા થી લક્ષમણ પંડિત તરફથી હકીકતો સાંભળીને કરેલી છે. આજથી લગભગ સાદી ત્રણસો વરસ પર લખાએલું આ કાવ્ય આગલાણના ઇતિહાસ પર ધણેજ મહત્વનો પ્રકાશ પાડે છે.

ગુજરાતમાં જ્યારે જયસિંહદેવ સોલંકીની મત્તા હતી તે વખતે કોનાજના રાહોડ રાજા સિંહનના હરિહર, યશરવાન અને સોહડ નામના ત્રણ રાજપુતો તેના દરબારમાં આવ્યા. હરિહર ઇડરદુર્ગનો માલિક બન્યો અને યશરવાન તથા સોહડ પોતાના વડિલ ભાઈ જખગજ પાસે ગયા અને ત્યાંથી સૈન્ય લઈ પાછા દેશ જતાવા નીકળ્યા.

આ સમયે દક્ષિણ ગુજરાતના તાપી કોંઠાના પ્રદેશમાં અને ડાંગની ધરતી પર બીલો બળવાન બન્યા હતા. આગલાણના પ્રદેશમાં આબીરોની સત્તા ઝામી હતી. માધારણ રીતે આ પ્રદેશ દેવગિરિના યાદવોને અધીન હતો તોપણ સાહેર—મુલ્હેરના સુરક્ષિત કિલ્લાઓ અને આસપાસના પ્રદેશમાં આબીરોની દકગતી આજુ વર્તતી હતી અને કિલ્લા-બારીઓ તેમના કબજામાં હતી.

સોહડ દક્ષિણમાં આવતાં પિંપલગામના પાંચસો બીલોનો નાશ કરી નાહલ-મંડળનો ઈચ્છે કયો આથી ત્યાંનો રાજા સોહડ પર ખૂબ પ્રચન્ન થયો અને ત્યાંની રાજસત્તા તેને સુપ્રત કરી. યશરવાન આગળ વધ્યો અને દક્ષિણમાં દેવગિરિના રાજ્યાશ્રયે ગયો.

૭. ગુજરાતના ઐતિહાસિક લેખો. ભાગ ૨, નં. ૧૨૧-૧૨૨

૮. Geology of Baroda State. Map. R. Bruce Foote

૯. ભારતકે પ્રાચીન રાજવંશ લે. શ્રી. રેડ. (રાષ્ટ્રકૂટ)

અહીં એ વસ્તુ તન્દ્રિયાન બેસુ છું પ્રથમ તો આ પિપ્પલગ્રામ તે કસુ રથા
એ નકળી થઇ શા તુ નથી પણ અટની વાત તો નિશ્ચિત છે કે એ દેવગિરિના યાદોની
મત્તા નહારની અને એ પ્રદેશની ઉચ્ચ સીમા તન્દ્રિની કોઠાના ડી દંડરાત હોવી જોઇએ

આ રીતે જોતા પિપ્પલગ્રામ એ તાપી અને ડાંગની વચ્ચેના કોઈ રથા હાતુ
જોઇએ એમ અનુમાન થાય છે ઉત્તરમાંથી દક્ષિણ ગુજરાત તન્દ્રિ આ નાના બે જુના માર્ગો
હતા એક તાપી કોઠે ચોપડા ઓગળી નદુરમા પર થઇ સાંધો દક્ષિણમાં જતો બીજો
હ ના નવમ રી પ્રાતના નાનછળના જગત છતા પ્રદેશમાં નાનાસુતપડકા થઇ ભરૂચ તન્દ્રિ
અને મોનાગઢ-માડવીને ગત તાપી ઓગળી ડાંગમાં થઇ નાશિક તન્દ્રિ આ ગતે ઉત્તરમાંથી
દક્ષિણ તન્દ્રિ કે ભરૂચ તન્દ્રિ જતી વચ્ચેના જોનાર છુટ્ટા દંડ નાનાછળના પ્રદેશમાં છે

સુગત માડવીનું દેશી ગજવ” નામના પુસ્તકમાં “પીપળવાડા” નામનો ઉલ્લેખ છે
તે આ ગામ હાનમાં માડવી તાલુકામાં માડવીથી પૂર્વે વગલગ ચાર માઇન દૂર તાપી કોઠે
આવેલું છે અહીં બીનોના તોફાન વધી પડ્યા હતા એ બીના પણ આપણને એ
પુસ્તકમાંથી જાણવા મળે છે અને પ્રેમદેવજીએ કુટિલ લિલને મારી પિપ્પલવાડામાં ગાદી
કરી તે વખતે તાપીને સામે કોઈ આવેલા દીવા ગામમાં રજપુત દંડરાત હતી એ પણ
હપ્કત મળે છે

આથી મોઢડે જે પિપ્પલગ્રામના બીલો કાપી નાખી મત્તા રથાપી તે આ પિપળવાડા
એ ન હોય અને તેના નજીની મત્તા નમણી પડતા બળવાન બીલોએ તેમને પાછા દહાવી
દૂર ધકેલતા તેમણે ગીલા ગામે દંડરાત ઉભી કરી કા ન હોય !

આ એક બાબત અને બીજી નાહન મડાગની આ નામતો પર નિશ્ચયપૂર્વક કંઈ
જ કહી શકાય એમ નથી તમ છતા કાંઈક અનુમાન ગળું કરીએ તો હાથમારપદ નહીં
લેખાય

નાહન-મડાગનો પગલવ થતા તે ખસી દક્ષિણમાં અથવા હોય તાપીની દક્ષિણે
મહુવા તાલુકામાં નાંધગ કરીને ગામ છે નળધન ॥ ચોધરી જુના વખતમાં જાગી-દારો હત
અને પેશ્વા સરકારના સૈન્યમાં પાણીપતના ગુલમેલને સન ૧૭૬૧ માં જુલ્યા હતા
એ બીના જાણીતી છે તાપી કોઠે પિપ્પલગ્રામમાં પગલવ થતા એ લોકોએ આ પ્રદેશમાં
આની પોતાની નમાહત રથાપી તેન ‘નાહનધન’ નામ આપ્યું હોય જે પરથી પાછળથી
નળ-ધન નામ બન્યું હોય નળધરા ને નાંધ ધગ કહેનાગ તો ગાનીપગમાં આજ પણ છે ને
નાન ધગ અને નાહન ધગ રચે ખાસ ભેદ સગળું દેખાતુ નથી અને એથી જ આ બંને
અનુમાનો ઇતિહાસના તત્ત્વચિન્તકો આગળ ગળું કડ છું ને તેમના નિશ્ચય પર
આધાર રાખું છું

પિપ્પલગ્રામમાં મોઢડે ગજગાદી રથાપી તે ઉપનાત બીજી ડાઈ આગળ માહેતી
મળતી નથી

યશસ્વાન દક્ષિણમાં ગયો તે વખતે દેવગિરિમાં રાગ ગમદેવ નાન્ય કન્તો હતો તેની
કુવગી સાથે વગન કર્યા તેને લગ્નમાં ‘તળ-કુકણ’ ગામ મળ્યું

યશસ્વાનનો પુત્ર ગજમધદેવ, પુત્ર માણગિનો તેનો પુત્ર નાનદેવ થયો

આ અમયમાં ખીસજી વંશના અઘાઉદીને દક્ષિણ પર સ્વારી કરી કેટલોક મુલક દિલ્લીના બાદશાહની હકુમત નીચે આપ્યો હતો પણ તે પાછો ફરતાં યશરવાનના પુત્ર ગુજમલદેવે તેમાંના કેટલોક મુલક હસ્તગત કર્યો અને પોતાની સત્તા વધારી. એના પુત્ર માલુગિએ તો સીધી દેવગિરિ પર ચઢાઈ કરી તેના રાજા રામરાજને પદાસ્ત કરી પોતાનો ખંડીઓ બનાવ્યો.

આ માલુગિના એક પુત્ર પેયદેવે નવસારીના લાન્કી વંશના રાજા માધેવને હરાવ્યો. આ પેયદેવ તે જ માલુગિ પછી ગાદીએ આવનાર નાનદેવ કે બીજો એ જાણવા 'મળતુ' નથી, તેમ નવસારીમાં ગળકર્તા લાન્કીવંશના રાજાને ઉલ્લેખ 'રાષ્ટ્રોદવંશમહાકાવ્ય' સિવાય પણ બીજો ક્યાંય મળતો નથી. આ કાવ્યના ઉલ્લેખ પરથી તો માલુગિ પછી પેયદેવ અને ત્યાર પછી નાનદેવ ગાદી પર આવ્યો એમ અનુમાન થાય છે એટલે બંને ભાઈ હોવા બેધએ.

“દિવંગતે માલુગિભૂમિપાલે
તદીયસન્નુઃ કિલ પેયદેવ
દિક્કુન્દરીભૂલુ કૃતિશાલી
મિંહાસનં પિત્રમલમ્બકાર.”

આ પ્રમાણેના ઉલ્લેખ એ કાવ્યના ત્રીજા વર્ગના પંદરમાં શ્લોકમાં કરવામાં આવ્યો છે. અને તેના સોળમાં શ્લોકમાં કવિ જણાવે છે કે :—

“યો સદિકવંશપ્રભવં નવીન—
માહચ્છદેશેશ્વરમાહવેયુ,
વિનિરય વીરેશ્વરમાધિવં
મહાપુરી આરડલીમધાલીત.”

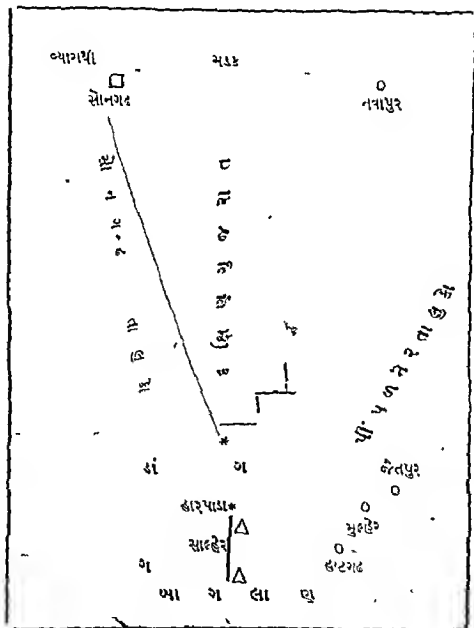
મતલબ કે નવીનસહસ્ર દેશના લાન્કીવંશમાં જન્મેલા પ્રખરવીર માધેવને છત્તીને આરડલીની વિશાલ નગરી ભરમસાત કરી.

આ “નવીનસહસ્ર” તેજ નવસારી એમ માનવાને કારણ મળે છે. કારણ માધેવ પર વિજય મેળવી આરડલી બાળવાનો ઉલ્લેખ છે. એટલે આરડલીથી આગળ વધનાં— ‘નવીનસહસ્ર’—નવસારી જ આવે. પ્રખર પંડિત રવ. દલાલ મહારાય પણ આ ‘નવીન સહસ્ર’ તે નવસારી જ હોવાનું જણાવે છે.^{૧૦} આ પરથી આજથી લગભગ પાંચસો વર્ષ પૂર્વના નવસારી અને આરડલી કરવાની પુરાતન સમૃદ્ધિનો ખ્યાલ આવે છે કારણ કે ‘મહાપુરી આરડલી’ એ પ્રમાણે ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે.

‘ત્યાર પછી નાનદેવ રાજા થયા.’ (રા. વં. મ. કાવ્ય ૫, ૧૭) તે વખતે બાગલાણના પ્રદેશમાં આબીશિની સત્તા હતી અને તેના પહાડી કિલ્લા તેમના કબજામાં હતા. આબીશિના નાયક (ગોપપતિ) મહેશને છત્તીને સાહેબરને કિલ્લો હસ્તગત કર્યો અને જૈનપુર નગર વસાવી ત્યાં ગળધાની કરી. અને ત્યાંથી તેણે મુલ્હેર અને પિજોલના પહાડી કિલ્લાઓ હાથ કર્યા. આ રીતે બાગલાણના પ્રદેશમાં ગઢોડીની સત્તા જમી.

(અપૂર્ણ)

દક્ષિણ ગુજરાતની હાલની આંધ્રી સીમા બતાવતો નકશો નીચે મુજબ છે.—* આ નિશાની ગુજરાતની દક્ષિણ સીમાની સ્વચ્છ છે.

મુક અભિશાપ

શ્રી. પંકજ

સમયનો પ્રવાહ અનંત છે. એ પ્રવાહમાં તજાઈ જવું તો સૌને ફરજિયાત હોય છે પરંતુ ફૂલતાં તરતાં પણ અમુક બનાવો જોવાની જે મજા અને ગમત આવે છે તે એક નિરાસકત મનુષ્યને માટે ચિત્રપટના દરય સમાન છે.—ભાવુકને માટે ભાવનાના તરંગોનું ઉત્થાન અને પતન રૂપ છે અને રાત્રીને માટે જાણું મિથ્યા અથવા રૂપક છે. જગતમાં એ મહાન નટરાજના ખેલ મિલાય જીભું શું છે ?

મન.....ની સાલમાં મારા જીવનમાં એક બનાવ બન્યો. તે સમયે એ બનાવ પર પહેલાં ધ્યાન પણ ન આપ્યું અને એને મૂર્ખા માણસોની ઘડી કાઢેલી વાત જાણી હસી પણ પડ્યો. પરંતુ આજે તે વાત યાદ આવતાં કંઈક વિચાર આવે છે. શું લોકવાયકા સનાતન મત્યનો અંશ લઇને ફરતી આવે છે ?

નવેંબરની સંધ્યા હતી. દમાર કારખાનું બંધાવું હતું. મજુરો કામે લાગ્યા. હતી. જમીનમાં એક જૂનો કૂવો હતો. તે ઓગ્રાતો હતો અને અણુતરનું કામ ચાલુ હતું. કૂવામાંથી અનેકો લોટા, ત્રાસગરા અને બાલકીઓ નીકળતાં હતાં. હું એક કાચને માટે બહાર ગયો હતો ત્યાંથી પાછો ફર્યો હતો. મારો ચોક્કસ બહાદુર આવીને બોલ્યો, 'સાહેબ, રાત્રે એ કૂવા પર કોઈ પાણી ભરવા આવે છે. એક મરદ, એક સ્ત્રી, અને એક બાળક. હું ઘણીયે જૂમ પાકું છું પણ ખમતા જ નથી. પકડવા જાઉં તો નાસી જાય છે.'

'તું આજે રાત્રે એ ત્રણ જીવન માણસ માથે ચોક્કસ ઘડને ખેસજો તથા તેઓને પકડી મારી પામે લાઈ આવજો.'

'અરે સાહેબ.'

હું પણ બહાર નીકળી સ્ટેશન તરફ ગયો. ઠંડી પડવા માંડી હતી ચઢા પીને ર.તો ફરતો ઘણે દૂર નીકળી ગયો.

૨

જીજે દિવસે કારખાનામાં ગયો ત્યારે બહાદુર આવીને બોલ્યો.

'સાહેબ, તે તો પકડાયાં નહીં. હમે બહુ ચોક્કમી કીધી પણ કંઈ વળ્યું નહીં.'

'જો આ બાળુની વરતીમાં જઈ તપાસ કરી આવ કે રાત્રે કોણ પાણી લેવા આવે છે.'

બહાદુર જઈ પાછો આવ્યો. 'સાહેબ, વરતીમાંથી કોઈ આવતું નથી. બધા સોગંદ પૂર્વક કહે છે પણ આ મંગળ કહે છે કે એ માણસ નથી પણ જૂત છે.'

'બોલાવ મંગળને' હું ચીદાઈને બોલ્યો.

મંગળ આવ્યો. 'મંગળ, શું ગપગોળા કાઢવા કરે છે ? માણસો બધાં મલરાઈ જશે તેનું તને ભાન છે ?'

'સાહેબ, હું ખરું કહું છું કે અહીં જૂત આવે છે. આ જમીનમાં પેલી ત્રણ દેરીઓ છે તે એ મૃતકોની છે. એ જુતો રાજ પાણી ભરવા આવે છે.'

‘એ મગ્ગાર મેયુ હતો ?’

‘એની મને ખબર નથી પણ માહેન તપાસ કરીને કહીશ’

૩

મહાદુરને મે કહ્યું કે રાત્રે જતી લઈ પહેરો ભગ્વે. તરફમાં નહી આવેયો એ ગુરખો મોતથી પણ બહીતો ન હતો પરંતુ જૂતની વતે તેને ગહજ ગભરાવ્યો હતો નથુ આઠ દિવસ પછી બોયલગની તપાસ થવાની હતી અને સમય થોડો હોનાથી રાત્રે પણ કામ કરવાનો વખત આવ્યો હતો અને દેસાઈ ગત્રે કારખાનામાં ગયા અને પેતા જૂતવાળી વાત પણ યાદ આવી નવ વાગ્યે બોયલગ તૈયાર થઈ ગયું પરંતુ મે દેમાઈને ચોલવા કહ્યું મજબુરોએ લણીયે ના કહી પરંતુ હમે ત્યા જ બેઠા બહાદુર અને બીજા ચોડીદાર તાપણ મળગાવવાની ધમાનમાં પડ્યા હમે વાતો કરતા બેઠા

અધિકારમયી ગનીમાં ઠંડા પવનનો સુમવાયો નતને પણ બગ્ગ બનાવી દે એવી રીતે વહેતો હતો સ્થાનની નિર્જનતા એક અદ્ભુત લયની લાગણી ઉત્પન્ન કરવા લાગી હમે લિન લિન પ્રકારની વાતા કરતા સમયને પસાર કરવા લાગ્યા

રાત્રીની નીરવતાનો ભગ કરતા ઉલટો અને વનવાગનઓ આમથી તેમ ઉડતા હતા રાત્રે લગભગ માગ્નો સુમાર થતા બહાદુર બોલ્યો, સાહેન, આજ વખતે પેલા પાણી ભરવા આવે છે’

હમે ચૂપ બેઠા થોડીવારે એકાએક કાંઈ ગરેડી પડે દોનકુ એમણે હોય તેવો અનાજ આવ્યો બહાદુર બોલ્યો, ‘લુઓ સાહેન પેલા પાણી ભરે છે’ મે તેની બતાવેલી જગ્યા ત ક દષ્ટિ માંડી કંઈ દેખાયું નહિ પણ ‘છપ, છપ’નો અવાજ ક્ષીણ પણ રપટ આવતો હતો કાચા ત્રામગડા વડે પાણી કાઢતી વખતે તેના પાણીના પડતા પડતા પાણીના જોવા અવાજ કરે તેવો અવાજ હતો હું ફરી તે તરફ નજર માંડી જોના લાગ્યો અને કંઈ પણ દેખાયું નહી દેમાઈ બોલ્યા ‘મને તો કંઈક ગ્રાણુ દેખાય છે ખરે આનો આપણે જતી લઈ ત્યા જઈએ’

હું કણુન થયો બહાદુર ગભરાયો પણ તૈયાર થયો હમે દૂર પાસે ગયા ત્યા જોયું તો બધું શાંત હતું કૂનાના પાણી પણ હાલતા ન હતા પેલો અનાજ પણ મધ થઈ ગયો હતો થોડીકવાર ખૂન ધ્યાનપૂર્વક જોયું પણ ત્યા તો કંઈજ ન હતું હમે પાછા આવી સ્થાન પર બેઠા

‘છપ છપ’ .. ફરી અવાજ આવ્યો આ વખતે અવાજ વધારે રપટ હતો થોડી વારે એક બાલનીમાં રેડાતા ત્રામગડાના પાણીનો અવાજ આવ્યો મહાદુર ફરી બોલ્યો, ‘સાહેન, લુઓ પેના પાણી ભરી ન્દાય છે’ મે ફરી દષ્ટિ માંડી આ વખતે કંઈક દેખાયું પણ અધકાગમાં તે રપટ હતું નહી હમે ફરી જતી લઈ ત્યા ગયા બધું શાંત હતું મારા શરીરમાંથી કડકડતી ઠંડીમાં પણ પગસેવો નીકળવા લાગ્યો આ ખરેખર અદ્ભુત હતું હમે પાછા આવ્ય ફરી અવાજ આવ્યો માગ્ગમાં પણ લયનો મચાવ થતા નાગ્યો શું કોઈ મૂક મતાતમાં હતું પણ જગ્યુનો અને દૂરનો મોહ ઠોડી નથી શક્યા ?

બહાદુર બોલ્યો, 'સાહેબ, હવે થેર મર્યો ઘણું મોડું થયું છે. એ તો સવારના ચાર વાગ્યા સુધી પાણી લખાં કરશે.'
હવે થેર આવ્યા.

૪

રાત્રે હાથ આવી નહીં. તેજ 'છપ છપ' અવાજ કાનમાં ગુંત્યા કરતો હતો. સવારે ત્યારે ઉઠ્યો ત્યારે માથું ઘણું જ દુઃખતું હતું. આપું શરીર તાણે જડ થઈ ગયું હોય તેમ લાગતું હતું. હું ઉઠી તૈયાર થઈ કારખાનામાં પહોંચ્યો બહાદુરે રાત્રીની મમરન ખીના મજુર વર્ગમાં કહી હતી. સર્વે મને જોવા ઉત્સુક હતા. મને જોઈને તેઓ બોલ્યા, 'સાહેબ, રાત્રે આપને તાવ તો નહીં આવ્યો ?

'ના.'

મંગળ આવીને બોલ્યો, 'સાહેબ, તમે ધણું પવિત્ર માણસ છો જેથી ખચી ગયા. મને ખરાબર ખબર મળી છે. આ જમીન એક શ્રાવણની હતી. દરિદ્ર થઈ જવાથી તેને એ જમીન વેચવી પડી, પરંતુ આ ફૂરા પર નાનપણથી રમતો આવેલો માણસ ફૂરાની માયા છોડી ન શક્યો અને જમીન વેચતી વખતે ફૂરામાંથી પાણી લેવાની સગત તેણે કીધી હતી. થોડા દિવસ પછી ખરિદનારે તેને પાણી લેતો જઈ કીધો. તે શ્રાવણને ઘણું દુઃખ થયું અને રોજ જમીનની બહારથી ફૂરા જોઈને જતો ગ્હેતો. ત્યાર પછી તેનું 'શું થયું' તે ખબર નથી. ફક્ત તેના તથા તેના કુટુંબીના ત્રણ મુઠ્ઠાં મળ્યાં. પરંતુ તે દિવસથી આ જમીનમાં કાંઈ સુખી થયું નથી. આ જુઓ પાસેની મીઠ, જ્યારની બની ત્યારથી અત્યાર સુધી કેટલા માસિક થયા છે ? આ જુઓ ખાંડનું કારખાનું, એના માસિક કેવી ખરાબ રિયલિટીમાં મર્ચ ? આપણે આ કારખાનું આ જગ્યાએ નકામું નાખ્યું. સાહેબ આટલી સસ્તી જમીન મળી ત્યારેના જ મને તો ખુશ પડતો હતો. આપણે પણ સુખી નથી થવાના !'

મંગળના શબ્દો પ્રહારના રૂપમાં મારા પર અસર કરી રહ્યા હતા. હું ચૂપ રહ્યો. મજુરો કામે લાગ્યા, વાત કંઈક ખરી પણ હતી. પાસે ઘઉંના લોટ દળવાનું કારખાનું કેટલાયે સ્વામી કરી ચૂક્યું હતું. બીજી બાજુની ખાંડની મીઠ દર વરસે માસિક બદલે છે અને પ્રત્યેકને ઘણી ખોટ આવે છે.

૫

એક તજાવ બનાવતાં તે ત્રણ દેરીઓમાંની એક દેરીનો લાગ મુસાવરમાન મજુરોએ તોડ્યો. મંગળ આવી બોલ્યો, 'સાહેબ, ઘણું ખરાબ થયું, હવે જરૂર હાથ લાગવાની, સાહેબ, આપણા દિવસો હવે પાછરા નથી.'

હું કંઈ પણ બોલ્યા વગર બેસી રહ્યો.

૬

કારખાનું બંધાયું. પરંતુ મારે કંઈ વાતને લઈને માસિકો શાંતિ ખટપટ નહીં. મેં સ્થાન છોડ્યું અને તોફારી પણ નિયિત સંયોગોમાં છોડી. મારા પછી આવેલો માણસ

પણુ વિચિત્ર સંયોગોમાં ભેરવાઈ સ્થાન હોડવા માટે બાધ્ય થયો. ત્યાર પછીનો આવેલો માણુમ રોજ હાડમાર થાય છે. મંગળ એક લયનક વ્યાધિથી પીડાય છે.

આજે અતીતની તે સ્મૃતિ યાદ આવતાં તેજ 'છપ છપનો અવાજ ફરી માગ કાનોમાં ગુંજવા માંડે છે. ખરે, કોઈ ભાણુક હૃદયની જમીન પર પગલું ભરવાનું મેં મહા પાતક જ કીધું હતું. શું એવું પ્રાપ્તિત નથી ?

પેશાબનાં ભયંકર દર્દોનો

ફત્તેહમંદ ઈલાજ

ડોક્ટર જસાણીની જગમશાહુર દવા

ખેદુલક આજેજ અજમાવો

પેશાબ અને પ્રાણનાં ભયંકર રોગો માટે ઇન્જેક્શનો અને પીચકારીઓ લીધા વીના જોનોકિલર ખરેખરા નિર્દોષ અને સલામતી ભરેલો એક જ અને છેલ્લો ગ્રામખાણુ ઇલાજ છે. પહેલે જ દિવસે તેના ચમત્કારીક ગુણનો પરચો અતાવે છે.

ગમે તે કારણથી લાગુ થયેલ તરતનો અથવા જુનામાં જુનો પ્રમેહ(પરમીઓ), સ્વપ્નામાં તથા પેશાબમા જતી ધાતુ, તથા જતી ગમી, થતી મખત બળતરા. ટીપુ ટીપુ તથા અટકી અટકીને થતો પેશાબ, મુત્રાશયમાં આવેલો સોજો તથા થયેલો જખમ તથા સ્ત્રીઓનાં પ્રદરનાં ભયંકર રોગો વગેરે પેશાબને લગતા તમામ દર્દોનો જરૂરથી નાશ કરી બગડેલી ધાતુને સુધારી સ્વચ્છ અને ધટ કરે છે.

પચામ ગોળીની બાટલી કી. રૂ. ૩)વી.પી અર્થ આઠ આના જુદા દરેક આગેવાન દવાવાળાને ત્યાં વેચાય છે.

ચેતવણી

‘દવા ખરીદતાં પહેલાં દવાનું નામ

જોનોકિલર અને કુકટા ઇપ સીલબ’ થ પેકેટ તપાસીને લેવો.

એકલા
અનારનાર

ડો. ડી. એન. જસાણી

ગીંગામ બેંક રોડ મુખ્ય-નં ૪

કવિના પ્રદેશ

, ગંપાદક : શ્રી મહાવીરપ્રસાદ દાધીચ
બી. એ. એવ. એલ. બી.

એક ગમણીના નાક પર લટકતું એક નયનીનું મોતી પોતલી આત્મકથા તીચે
પ્રમાણે કહે છે:—

મેલ ખીકગો, પીધો ગયો,
છોડ્યો દધિકુલરાજ,
લટકત કી લટકત શીર્ષો,
છન અધરનકે કાજ !

મોતી કહે છે કે પ્રથમ તો હું વેચાણ, પછી વીંધાણ. વળી મહેં મહારી માનુષી
અમુદનો પથ ત્યાગ કર્યો, એટલુંજ નહીં પણ એના નાક પર લટકતું લટકતું આખા મંસાગ્રમા
લટકતું કુંડું. અને આમ કષ્ટ મહન કરવાનું કારણ 'છન અધરન કે કાજ.' એ અધરો હતો.

એવાજ પ્રકારની આત્મકથા એક યુવતીના ઉરોજ યુગલોનાં સ્પર્શથી ચૈતન્યને પ્રાપ્ત
શબ્દો બારીના ચોખ્ખાનું લાકડું કહે છે:—

શીતલ તાપ સહો બનખંડ
ઉગડ સહી સારીગતીયા
એક કુદાડકી માર અપાર,
શીર કરોત કયો છનકી છતીયાં,
શીર ધાતુકી મેખ જગવ જડયો
મહી બાન ચડ્યો છનકી છતીયાં
અધરાજ કરે મતના પુનઃ પ્રિયા તમ.
કાષ્ટકો આન લગી છતીયાં !

ટેનીમ ગ્રેટ પં કન્દુક કીડા કગતી યુવતીને નિહાળી એક કવિ મહાશય કહે છે કે.—

વિદિતં નનુ કન્દુક સે હૃદયં
પ્રમદાધરસ ગસલુસ્વમના,

વનિતાકરતામરસામિહતઃ
પતિતઃ પતિતા પુનસ્સ્પત્તિ

એટલે કે હે કન્દુક ! ત્હાગ હૃદયની કથા મહેને માણુમ પડી ગઈ છે. તું આ કામિનીના
અધર રસનું પાન કરવા આહ્વા છે; તેથી જ તું એના કરકમળોદ્ધાર કે કામેલો હોવા છતાં
વારંવાર પડીને કહે છે.

ગોગ ગાત પાનો તલ કોષપણુ -મિક હૃદયમા વીજળી પ્રગટાવ્યા વિના નહીજ રહે,
એ વાત એ વિષય પર લખાએલા અનેક અદ્ભુત કાવ્યો પરથી વિદિત થાય છે એક
ગાન પર એ તન જોઈ એક શાવર પોકાર કરે છે કે :—

રૂખ મારે* ચાગ પર છે, હરેક* માગતા છે,
મેરા દિન અવગ અવગ

એક ખીજા કવિ મહોદય લખે છે કે

તેરે રૂખ સામે તાવે પર ચહ કાલાસા નહી તીવ દે
કિસી આમીસકા જલ જુન કર સીમટ કરે રહ ગયા દિલ દે

એટલે કે એના કપોલ પર આ દાળો કાળો તલ નથી પાતુ કોષ પ્રેમીનું બળ
બમ્મ થઈ મકૃચિત થએલું દિલ ગદી ગયું લાગે છે !

એક પ્રેમી કહે છે કે

ખગ દિલથી હમ ઉતરે ખુદા માનતે દે,
ખુદા જાને વો હમકો કયા જાનતે દે ?

એક ઉપદેશકને બીજે પ્રેમી કહે છે કે —

નસલા, મત કર નસીહત, કયા મુઝે સમજાયે દે ?
નેક બદ મુઝે નહી, જન દિલ કહી લગ જાએ દે

એટલે કે નસલા ! એટલે ઉપદેશક ! તુ મને નસીહત એટલે ઉપદેશ મા કર, કેમકે
તુ મને શું સમજાવી શકે છે ? કેમકે જે માણસનું દિલ બીજે કયા તાગી જાય છે ત્યારે
એને 'નેકબદ મુઝે નહી' એને નેકી બદી-માગનું કે ખરાબનું લાભ નથી રહેતું, માટે
ઉપદેશથી શો લાભ ?

અને આમ પ્રેમમા ફસાવવાનું કારણ ખીજા કવિ આપે છે કે —

મામઢે નાઝ પર ખુલે હુએ વો બાલ શીરતે દે
બએ કયો તાયરે દિલ જળ હવામે જાવ શીરતે દે

એટલે કે જ્યારે વિષ્ણુએલા કેશ કલાપની મુદ્રા ભરી પવનમા ઉડે છે ત્યારે અમારું
દિલપણી એ જાગમા ફર્યા વિના કેમ રહેશે ?

એક કવિ ઉત્પેક્ષા કરે છે કે :—

કનકચરીસી કામિની કાહકો કટિ છીન ?

કાટકો કચન કાટ, વિધિ કુચ મધ્ય ધરી દિન

એટલે કે એ મુવર્ણની યાજ્ઞકા સમી કામિનીના કટિપ્રદેશને કોણે કાપી નાખ્યો છે
ત્યારે ઉત્તર મળે છે કે વિધાતાએ કટીનું કચન-કાપી કુચ પ્રદેશમા ભરી દીધું છે

અનધિકારે પ્રાપ્ત કરેલી એક પ્રેયસીના વિયોગમા શોધના ફરતા પ્રેમી નીચે પ્રયાણે
પોતાની પ્રેયસીને સળોધે છે, એટલામા એ પ્રેયસીને શોધવા નિકળેલા એના વઢીલ આવી

પહોંચે છે. આખો શ્લોક માંભળી એ પ્રેમીને પૂછે છે, ‘તારી શુદ્ધિથી મારે એ બધું બોલે છે કે?’ ત્યારે એ ચાલાક પ્રેમી વાત સમજી જાય છે અને કહે છે કે ના, મહારી પ્રાણીપ્યારી વણિકા-લાકડી-પ્રત્યે હું બોલુ છું. આ શ્લોકમા રહેલા વિશેષણો પ્રિયતમા તેમજ વણિકા બેઠને બરોબર લાગુ પડે છે. એ શ્લોક નીચે પ્રમાણે છે:-

યા પાણિગૃહલલિતા સુસંલતા તન્વી સુવંશોદ્ભવા ।

ગૌરી સ્પર્શસુલાવહાયુગુપ્તા નિચ્ચં મનૌહારિણી ॥

સા કેનાપિહતા તથા વિરહિતઃ ગન્તુ નશાક્રોમ્યદમ્ ।

રેલિહો ! તવ મેહિની ! નહિ સંશે ! પ્રાણપ્રિયાવણિકા ॥

મારંગ શબ્દના કેટલા અર્થ થાય છે તે નીચેના કાવ્ય પરથી જણાશે.

મારંગ લે મારંગ ચલી,

મારંગ પરી ગયે દીઠ;

લે સારંગ સારંગ ધરી,

સારંગ વદન, પેઠક.

એટલે કે મારંગયે (ઘડે લઈને) મારંગ ચલી- સ્ત્રી ચાલી—

સારંગ પરી ગયે દીઠ સારંગ એટલે વર્ષા પડવા લાગી. આ બોધ કપડાં ન બી જાય એવા હેતુથી એ સ્ત્રીએ યુક્તિ વાપરી એ યુક્તિ એ હતી કે “લે સારંગ !” પૂતાની સારંગ—માડીને લઈને સારંગ ધરી—પડામા મુકી—અને સારંગ—વદન પેઠક—વદન—ગળા સુધી સારંગ—પાણીમા—પેઠક દાખલ થઈ એટલે કે પાણીમા નયોવરચાનુ રક્ષણ થયું અને વર્ષાથી સાડીનુ રક્ષણ ધગામા મુકીને ક્યું. આ કાવ્યમાં સારંગ એટલે ઘડો—ઓ—બેય—સાડી અને પાણી—એ અર્થ થાય છે.

પન એટલે પાણી—અને પન—એટલે પ્રણ—વ્રત; પન—શબ્દ સાથે શબ્દ રમત કરતું એક કાવ્ય નીચે પ્રમાણે છે.

પનઘટ બેઠે પન, ઘટે,

પન, ઘટ વાકો નામ;-

તુલસી પન કેસે નીભે,

જ્યાં સોપન, હારીન કા ધામ.

એટલે કે પન ઘટ—પર—કુવાના ઘાટપર—બેસવાથી પન, ઘટે—પ્રણ વ્રત ઘટે-છે. ઓછું થાય છે, કેમકે એનું નામજ પન—વ્રત—ઘટ—ધરાખા છે. શ્રી તુલસીદાસ કવિ કહે કે એવા સ્થળે પન—વ્રત કેમ નબી શકે કે જ્યાં સો—પન હારીન સો પાણી હારનારી સો—પન, હારીન પન—વ્રત ને હગનારીનું ધામ—રચાન છે.

એ સુદરીના કેશકલાપ પરના સેચાને નિહાળી એક કવિ મહાશય અજબ ઉત્પેક્ષા કરે છે:-

કચ્છર કે ફૂટ પર, દીપશીખા સોતીહોંકિ
 રયામ ઘન મંડલમે દામીની કી ધારા હે ?
 મામિની કી ગોમમે કલાધન્કી ફેર હે કિ,
 રાફ કે કબંધપે, કચ્છરે તાગ હે ?
 “શંકર” કસોટી પર સોનેકી લીક હે કિ,
 તેજને તિમિરકં દિયમેતીર માંગ હે ?
 કાલી પાટીયોં કે ખીચ મોહનીકી માંગ હે કિ
 હાથ પર ખડી, કામદેવ દુધાગ હે.

કચ્છર—એટલે કાચગીના ફૂટ—પર્વતોપર—દીપશીખા—દીવાની યાદ—પડેલી છે, કે આકાશમાં
 રયામ—રંગીઘન—યાદગાઓમાં પીચગીની ધાગ વહી ચાલી છે ? અથવાતો એ સુન્દરીનો મેથો
 જ્યો વામિની—રાત્રીની ગોદમાં—જાગામાં—કાચર—ચન્દ્રનો ફેર—ટુકડો પડેલો છે, કે લાંબી
 ગીખાવલો કેતુનો તારો છે. ‘શંકર’ નામના કવિ પૂછે છે કે એ સોનીની કસોટી—જેવા કેરાકસાપ
 પર કોઈએ મોનાની લીક—લીટી—દાડી છે કે— તેજ—પ્રકાશ—તિમિર—અન્યકાળના હવેમાં
 ખાણુ માધુ” છે. આ કાળી કાળી કેમની પાટીઓની વચ્ચે એ મોહિનીનો માંગસેથો છે કે
 એ એ કાળી કાળી દાસ—ઉપર કામદેવની એ ધાગવાળી તરવાર ઉભી છે ?

(કમરા)

(અપૂર્ણ)

ગણુદેવા ટેલરીંગ એન્ડ કટીંગ કલાસ

“દરેક કામ શીખવા માટે”

હમારાં કપડાંથી શીવણ ત્યા વેતરકામ ગણિત પદ્ધતિસર ઘણીજ ઉમેદા
 અને સરળતાથી શીખવવામાં આવે છે, આજ સુધીમાં સેંકડો વિદ્યાર્થીઓએ
 લાભ લીધો છે, શીખનારની ઉંમર વર્ષ અઢારથી ઉપરની અને લણેલો
 હોવો જોઈએ.

આખા ફોર્સના રૂ. ૨૫ સુદત માસ ત્રણ રહેવાનું મફત. વધુ માટે
 મળે. ચા લખો.

મુ. પો. ગણુદેવા

વાયા. ખીલીમૈરા.

હિમાલયનાં ગગનચુંબિત શિખરો

શ્રી કુંગરસી ધરમસી સંપદ

હિમાલય ચૌદમો માધલ લાખો અને બેમો માધલ પહેલો આર્યાવર્તની ઉત્તર દિશાની રક્ષા કરતો ઉભો છે. એ હિંદુઓના અર્વોત્તમ તીર્થો ધગવે છે. શ્રી વેદવ્યાખે અહીં જ વેદ પ્રગભો રચ્યા હતાં. એમાંથી જ-બ્રહ્મપુત્ર (૧૮૦૦ માઈલ લાંબી), સિંધુ (૧૮૦૦ માઈલ લાંબી), ગંગા (૧૫૦૦ માઈલ લાંબી), યમુના (૬૦૦ માઈલ લાંબી) સતલજ, જેલમ, ગરી વગેરે પંજાબની મોટી નદીઓ નીકળી છે. તે મિવાય ચીનની મોટી નદીઓ યાગરસે (૩૦૦૦ માઈલ લાંબી), યાંગસીકયાગ (૨૦૦૦ માઈલ લાંબી) પણ એમાંથી જ નીકળી છે. એમાંથી નાની મોટી સેકડો નદીઓ નીકળે છે. હિંદુઓના મોટા જીવન મુક્ત મન્યામીઓ હિમાલયમાં વસે છે. અમરજ્ય તીર્થયાનો આ દેશમાં છે, ઋષિમુનીઓનું આ પરિવ્રાજકામ છે.

હિમાલય એક લાખો પર્વત નથી પણ જુદી જુદી પર્વતમાળાઓથી યુક્ત પર્વતોની સાક્ષી છે. એમાં હમ્મરો ગગનચુંબિત મોટા પહાડો છે. એ શિખરો ઉપર હમેશા માટે બરફ જવાયસો રહે છે. નીચે ખીણોમાં વેગવતી, નાચતી, કુત્તી, હમતી, ગમતી, નદીઓ વહે છે. તેની ઉપરે નીચા નીચા ધામના ગાલીયા પાથરેલા મેદાનો છે. ઉપરથી મંગીત ગાતા મેંકડો ઝગ અને ઝગ્યાઓ વહે છે. તળેટીમાં ધીચ જંગલો છે. તેમાં ઓક, લાલ લાકડું, સીમમ અને અનેક જાતજાતના વૃક્ષો અસંખ્ય સંખ્યામાં છે. રીંછ, વાઘ અને ચિત્તાઓ તેમાં વસે છે. જાતજાતના પક્ષીઓ પણ મળે છે. તેથી ઉંચે ઉંચા રીંધા ચોટીદાર જેવા ઉભેલા પાષા નામના વૃક્ષો મળે છે. એમાંથી ટરપીટન તેન નીકળે છે. જ હમ્મરથી દરા હમ્મર ફીટની સપાટી ઉપર દેવદારના મોટા વૃક્ષો છે. નીચે આગમ દેશો તો વરમાદનું એક ટીપું પણ પડે નહિ. હિમાલયની ખુબી આ ભાગમાં છે. જનજાતના રંગબેરંગી પુક્ષો અહીં મળે છે. ચારે તરફ સુકી ઠંડી હવા અત્યંત શુભ લગાડે છે. અહીં ધોધો પેતાના ફેરેરી પ્રવાહને છોડતા દેખાય છે. અમરજ્ય જાતના પર્વતોમાં અને જીવતંત્રોમાં દેખાય છે.

દરા હમ્મર શીટ ઉપર મોટી જાલના અને સખત બરફ ખમી રોકે તેવા વૃક્ષો દેખાય છે. ચાર પાંચ મહિના એ લાકડા માત્ર બરફથી ઢંકાયેલા રહે છે. ખીજ એનીકટ નામની વનસ્પતિ આટલી ઊંચાઈએ પુષ્કળ ઉગે છે. આ વનસ્પતિ ઝાડમાંથી લીલી કાપીએ તો એકદમ સુકા લાકડાની પેઠે જાગવા લાગે છે. આ ઊંચાઈએ હિમ લયના ઘેરા પુષ્કળ પ્રમાણમાં લાય રહે છે. પરંતુ બાર હમ્મર શીટની ઊંચાઈએ બરફની ગા નામનું હળુ અને અને બકગની મિશ્ર જાતનું પ્રાણી મળે છે. તેના સીંગડા ૪૦થી ૪૨ ઇંચ માળા હોય છે. અહીં ચાંક નામની ચમરી ગાય પણ મળે છે. આ ગાય ટિબેટના લોકોની કંઈપણ સમાન ગજ્જ પુરી પાડે છે. દુધ, દહીં આપે છે. ખાજવા જાય આપે છે. ત્યાંના લોકો તેના માંસ ચરખીને ઉપયોગ કરે છે. એના આમકાનો વસ્ત્રો તરીકે ઉપયોગ કરે છે. અને બારે

વજન ઉપાડી ચાલવાની અને પર્વતો ચડવાની ટેવ હોય છે. એની પુછડીની સરસ ચમરી બને છે.

આઠ હજાર શીટની ઊંચાઈએ રીંછો પણ મળે છે. ક્યાં ક્યાં જૂજ સર્પો અને અજગરો જોવામાં આવે છે. બાર તેર હજાર શીટ કે તેથી ઊંચે બરફના ચિતાઓ જેને અંગ્રેજીમાં સ્નો લીઓપાર્ડ કહેવામાં આવે છે તે જોવામાં આવે છે. પંદર હજાર શીટ ઉપરે બરફની લાઇન આવે છે. પછી ઝાડ પાન કે કોઈ વનસ્પતિ મળતી નથી. કાળા પહાડ અને બરફ બેજ વસ્તુઓ મળે છે. અહીં હવા સુદૃઢ થાય છે. વારંવાર આસોઆમ લેવા પડે છે. ચાલવું ગમતું નથી. અહીં પણ ઊંચે ક્યાં ક્યાં તળાવો, ઝરણા, ઝરા વિગેરે મળે છે. પણ એના પાણી ઠરી જાય છે. પંદર હજાર શીટ ઉપર પર્વતોમાં દિમ-શ્રોતો મળે છે. બરફમાંથી નાના નાના પાણીના પ્રવાહો નીકળ્યા કરે છે. એ પ્રવાહો બેગા મળી નીચે જતાં નદીઓ બને છે હજારો ઝગઓ અને ઝરણાઓ આ નદીઓમાં બેગા થઈ મોટી નદી બને છે. પર્વતો બેદી રસ્તો કરીને આ નદી નીચે વહે છે. ઉનાળામાં બરફ પીગળે છે એટલે આ નદીઓમાં પુષ્કળ પાણી આવે છે.

દિમાલયમાં અનેક દેશો આવ્યા છે. કાશ્મીર, તેહરી, નેપાલ, સીકીમ, ભુતાન, દીબેટ, પહાડની વસ્તીઓ પર્વતો નીચે જ્યાં પણ મેદાન જેવું જણાય ત્યાં ગામડાઓ અને શહેરો વસાવે છે. દિમાલયમાં ઘણી વસ્તી વસે છે. અહીંના લોકો કદમાં ટુંકા પણ મજબુત અને પહાડો ચડવાના અભ્યાસવાળા હોય છે. પહાડોમાં રસ્તા હોતા નથી પણ કેડીઓ હોય છે. જે કે બદીનારાયણ અને કેદારનાથના મંદિરો સુધી મરકારે સડકો ાંધી છે. ઘણાખરા હવા ખાવાના સ્થાનો મસુરી, મરી, ગુડમર્ગ, સીમલા, લેન્ડાઉન અને લ્હાઉટી દિમાલયમાં આવ્યા છે. અહીં અંગ્રેજો અને ધનવાન દેશીઓ ગરમીના દિવસોમાં જવા આવ્યા આવે છે. અહીંની હવા આરોગ્યવર્ધક ગણાય છે.

દિમાલયમાં સુંદરમાં સુંદર દેશ કાશ્મીર છે. એમાં શ્રુષ્ટિસૌંદર્ય પોતાના ખજાના ભરી મૂક્યા છે. ચારે તરફ બરફવાળા શ્રંગો આંખોને નીલામથી આંજી મૂકે તેટલી વનસ્પતિઓ, નિર્મળ રક્તીક પાણીના ઝરાઓ, મોટાં પારદર્શક તળાવો, તોફાની અને ધસમસતી મોટા વેગવાન પ્રવાહથી ભરેલી નદીઓ, સુંદર પુલો, સ્વાદિષ્ટ જલતંજતના મીઠ ફળો, ચરીરમાં પુષ્કળ લુપ્ત લગાડે તેવી તાઝાતવાન હવા, ખુશનુમા રૂતુ, નમ્ર અને તામેદારી કરનાર માણસો, ગાલીચા પાંચર્થા હોય એવા નીળાં નીળાં મેદાનો, સુંદર ગીત ગાનાર પક્ષીઓ, હાવાપાળાં મોટાં વૃક્ષો અને અંગ્રેજો માટે સ્વાદિષ્ટ માછલીઓથી આ દેશ પ્રવાશીઓને ભારે આકર્ષક લાગે છે. દિમાલયની મોહિની સૌને લાગે છે.

પરંતુ દિમાલયમાં સૌથી ઊંચો તો દીબેટ છે. એ પંદર હજાર શીટ ઊંચો છે. એ દેશમાં પરદેશીઓને જવાની બંધી છે. એમાં સુદૃઢમવાળા લોકો રહે છે. ઉંચા ઉંચા પંદર ને સત્તર હજાર શીટ ઉંચા પાસે એટલે કે રસ્તાઓ મારફતે એ દેશમાં પહોંચાય છે. દિંદુઓ માટે દીબેટમાં કેસાસ પર્વત તથા માનમરોવડની મોટી યાત્રા છે. પરંતુ આ યાત્રા અતિ નિકટ છે. ખૂબ જંચાણ, નીચાણ, નિર્જન પહાડી પ્રદેશ, કાચંકર હુંટાડો વચ્ચે થઇને

આ યાત્રા થાય છે દીખેટમાં મહાયાન શુદ્ધપંથના ધર્મગુરુ ડલાઈ લામાનું ગળય છે. એ જ્યારે મરણ પામે છે ત્યારે આખા ગળયમાં તે દિવસે જન્મ પામેલ બધા હોકરાઓને બેગા કરીને ડલાઈ લામાના લક્ષણવાળા હોકરાને શોધી એને આજન્મ સુધી રાજ્યકર્તા બનાવે છે. તે કુંવારો રહે છે. દીખેટમાં એક ઓરત એકજ કુટુંબના પાંચ ભાઈઓ સાથે પરણી ધરવાસ મઠિ છે. શુદ્ધ ધર્મના અનેક મોટા મઠો આ દેશમાં છે. ધર્મગુરુઓની સંખ્યા અત્યંત મોટી છે. એનું મુખ્ય શહેર દલામા છે.

હિમાલયમાં બીજું અગત્યનું રાજ્ય નેપાળનું છે. તે પણ મોટું ગળય છે. એના ગળયો હિંદુ છે. પણ પ્રગ્ન હિંદુ અને બૌદ્ધ બંને ધર્મો પાળે છે. રાજ્યો હિંદુ છે. કુલ મત્તા મોટા પ્રધાનના હાથમાં છે. રાજ રાજ્યમાં કાંઈ દખલગીરી કરતો નથી. તે માત્ર દેવતા તરીકે પુજાય છે. એનું મુખ્ય શહેર ખટમંડુ છે. તેમાં શ્રી પરુપતિનાથનું મોટું દેવળ છે. એ આર ન્યાતિલીંગમાંથી એક લીંગ ગણાય છે. નેપાળમાં પદ્દેશીઓને આવવા દેતા નથી. પરંતુ શિવરાત્રીના ચાર દિવસો માટે હિંદુ યાત્રાળુઓને યાત્રા માટે આવવા દે છે. એ માત્ર એકજ હિંદુ રવતંત્ર રાજ્ય છે. એના રહેવાસી યુરખાઓ સાગ લહેવા છે. હિંદી સરકાર એમને સૈનિક તરીકે ધણા પસંદ કરે છે. તેઓ નીચા ધાટના પણ ઝનુનીને બળવાન લહેવા છે. નેપાળમાં પ્રાચીન કારીગીરીના ધણા સરસ મંદિરો છે.

બીજા હિમાલયના ગળયોમાં તેહરીનું રાજ્ય છે. એમાંજ શ્રીગંગોત્રી અને શ્રીયમુનોત્રીના મોટાં હિંદુઓને માન્ય યાત્રા રચ્યો છે. ગળય નાનું ગણાય છે. એના ગદવાળાઓની અંગેએ લશ્કરમાં ભરતી કરે છે. જુતાન અને મિકિમના ગળયો નાના છે. એ ગળયોમાં અંગેજોનું ચક્ષુ ધણું છે. તેઓ શુદ્ધ ધર્મ પાળે છે. એમાં પદ્દેશીઓને આવકાર મળતો નથી. પરંતુ આ રાજ્યોમાં કાંઈ ગણવાનું નથી.

હિમાલયમાં હિંદની સરહદ ઉપર તાયફાવાળાઓ વસે છે. અંગાઉ એ શુદ્ધધર્મી હતા પરંતુ હમણાં બધા મુસલમાન થયા છે. હિંદુઓની વસતી માર્ત્ર જે તથા ટકા છે. સંકો પહાડમાં રહેનાર આ તાયફાવાળા અત્યંત બહાદુર છે. પોતાના દેશમાં અનીજ થોડું જ પાકે છે તેથી એ લોકો બહુ ગરીબ છે. પરંતુ અંદુક એઓનું કુદરતી હથિયાર છે. શરીરે જાંચા, સરાકત, અતિ બળવાન, પાંચર જેવા કંઠજ અને નેમ તાકવામાં એકકા હોય છે. એઓ ગમે તેવું નિશાન તોડી નાંખે છે. એ લોકો હિંદી સરકારને મોટી તકલીફ આપે છે. દર વરસે લગભગ એમનું દમન કરવા એક એક લશ્કરી ચડાઈને મોકલવીજ પડે છે. હિંદી સરકારે એમને નિયમનમાં લાવવા મોટા પ્રયત્નો કર્યા છે, અજાને રૂપિયા એમની પાછળ ખર્ચ્યા છે, એમને વિમાનો, તોપો, મશીનગનો અને ટેકાથી હરાવવા અને તાબે લેવા પ્રયત્નો કર્યા છે. પરંતુ એ રવતંત્ર પ્રગ કાંઈ રીતે હિંદી સરકારના તાબામાં આવતી નથી. દર વરસે ચોરી, લુટ, બળેડા, અત્યાચારો, અંગ્રેજ પ્રગ અને પ્રદેશ ઉપર હલ્લાઓ ચાલુ જ રહ્યા છે. અંગ્રેજોને એમણે ધણા મુંઝવ્યા છે. કોઇપણ રીતે એઓ નમતા જ નથી એઓ પણ બહાદુર હોય છે. પહાડોમાં આ લોકો હજીની પેઢે છલંગ મારતા ગુફાઓમાં છુપાઈ જાય છે. પાછા બહાર નીકળી અત્યાચારો કરે છે.

દક્ષિણ અમેરિકામાં એકાંત કાણ્યાનું શિખર એશિયા મિવાય મૌઘી બિંદુ મણાય છે. એની ઊંચાઈ ૨૩૦૮૦ ફીટની છે. પરંતુ એકલા દિમાસયમાં એથી ઘણા વધારે ઊંચાં શિખરો મોટી સંખ્યામાં છે. તેએલ નામનો લેખક એવાં ઊંચાં શિખરોની સંખ્યા એકસોથી વધુ ઉપર હોવાનું ધારે છે. એના કહેવા મુજબ ૨૪૦૦૦ ફીટ ઊંચાં ૧૦૦ શિખરો છે. ૨૦ રાક્ષસ શિખરો ૨૬૦૦૦ ફીટથી વધુ ઊંચાં છે. ૬ મહાન રાક્ષસ શિખરો ૨૭૦૦૦ ફીટથી ઊંચાં છે. કેપ્ટન મેંટ બર્નીના જણાવવા મુજબ ૨૬૪૪૭ ફીટથી ઊંચા ૩૬ શિખરો છે. આમાં વધુ પાંચ તો સૌથી ઊંચાં છે. કચનગંગા, ગોડવીનગોડીન, એવરેસ્ટ અને મધ્ય એશિયાની બે શિખર ગણીએ ટેઝીઆન અને ટાગારમા એ સૌથી ઊંચાં ગિરિશ્રૃંગો છે. એકજ મોટા પર્વતમાં આવા ઊંચાં શિખરો માત્ર દિમાસયમાં જ છે.

ઘણી વખતે એકજ પર્વતમાં એક કગતાં વધારે ઊંચાં શ્રૃંગ દિમાસયમાં દેખાય છે. ઊંચાં ઊંચાં રાક્ષસી શિખરો ધરાવવાનું માન દિમાસય ખાટી જાય છે. યુરોપના આલ્પસ પર્વત અને જગતના બીજા પર્વતો એની પામે રમત માત્ર છે. બધી બાબતો એટલે કે સૌંદર્ય, ઊંચાઈ, પહોળાઈ, લંબાઈ, ઊંચાંમાં ઊંચાં ગિરિશ્રૃંગો વિગેરે સર્વે વિષયોમાં દિમાસય જગતમાં અજોડ છે. અને આટલી મોટી મહાન નદીઓ કોઈ વધુ બીજા પર્વતો ધરાવતા નથી. મિઝો, હેવો અને ગધર્વોનો એ પર્વત છે. બધા શ્રૃંગોને નામે અપાયલાં છે. ઘણાખરાની ઊંચાઈ અને બીજી સરવે વધુ યથ છે. ઘણાખરા ઉપર ચડવાના પ્રયત્નો વધુ નિષ્ફળ ગયા છે. તે માટે આંગળ વર્ણન લખીશું. દિમાસય યુરોપીઅન ચડનારાઓને ખૂબ આકર્ષી રહ્યો છે વધુ અનેક પ્રયત્નો થયા છતાં દિમાસય અજીત રહ્યો છે.

માત્ર એકજ દાખલા તરીકે નંદાદેવીનું શ્રૃંગ લઈએ. એ ૨૫૬૬૬ ફીટ ઊંચું છે એની તળેટીમાં નંદાદેવીનું મંદિર છે. એજો ભરાય છે. માન્યતા વધુ લેવાય છે. આ શિખર ઉપર ઘણા આક્રમણો થયાં છે. પરંતુ હજી એ અગમ્ય રહ્યું છે. એ પહાડનો વિસ્તાર ૭૦ માઈલના ક્ષેત્રફળનો છે. એવડ વિસ્તારમાં ૧૨ મોટા હીમશ્રૃંગો ૨૧૦૦૦ ફીટથી ઊંચાં આવેલાં છે. એકેય શિખર ૧૭૦૦૦ ફીટથી નીચું નથી. પાંચમમાં ઋષિગંગા નદી ૨૫૦ માઈલના વિસ્તારમાં પાણી ફાલવતી વહે છે. અહીં બરફ અને પાણીએ ભયંકર કોતરો કેરી કાઢ્યાં છે. આવાં કોતરો આખા જગતમાં કયાંયે નથી. આ શિખરો ઉપર થઈને મૌઘી મોટા શિખર ઉપર ચડવાના નવ પ્રયત્નો થયા છે. એમાં ડો, લોંગ સ્ટાફ અને જનરલ બ્લેમે જ પ્રયત્નો કર્યા છે. બધા નિષ્ફળ ગયા છે. હવે જાપાનીઓ પ્રયત્નો કરે છે. આ માલ નિષ્ફળ નીવડ્યા છે.

નેપાલમાં આવેલ એવરેસ્ટ (૨૯૧૪૫ ફીટ) ઉપર વધુ અનેક પ્રયત્નો આરોહણ માટે થયા છે. અંગ્રેજ, સરસમાં મરમ ચડનારાઓ દર વરસે એના આરોહણ માટે પ્રયત્ન કરે છે. ૨૭૦૦૦ ફીટ ઉપર કેટલાક પહોંચ્યા હતા. પણ તે મર્યાદા આગળ જવું મુશ્કેલ થઈ પડ્યું છે. આવા પ્રયત્નોમાં ઘણા આરોહણ કરનારોએ જીવો ગયા છે. હાડમારીઓનો પાર નથી. એક્ષીજન હવા મેળવવાના યંત્રોની મદદથી આવા પ્રયાસો બની શકે છે. એવરેસ્ટ પહાડ ઉપર ચડવા માટે અંગ્રેજો અનેક વરસો થયા કટિબદ્ધ થયા છે. પણ ચાલુ નિષ્ફળતા મળે

છે આ વરમે, પણ એક રાળા ગઈ હતી. પણ એકાદ માસ પહેલાં ખરાબ હવાને લીધે એને પાકું પડતું પડ્યું છે. એવરેસ્ટ અછત રહેશે છે. એના કેટલોક ભાગ નેપાલમાં અને કેટલોક ટીબેટમાં છે. અંગ્રેજો હજી હાથો નથી.

જર્મનોએ નંગા પર્વત ઉપર આક્રમણ સર કર્યું છે. દર વરમે એમની યુરેલા અને મેગ્લુન પહાડ ઉપર ચઢવાના અગાસકોની ટુકડીઓ આવીને એ ૨૬૬૨૯ ફીટનાં શિખર ઉપર ચઢવાની કોશિશ કરે છે. એ પર્વત કરગીરમાં આવેલ છે. આ વરસે પણ એના ઉપર જર્મનો આક્રમણ લઈ ગયા હતા. પણ જે દિવસ ઉપર એમાં નિષ્ફળ ચર્ષ કરાંચી આવ્યા છે. ધણા જર્મનોની કબરો એ પહાડના ગરક ઉપર પછ છે. હજી જર્મનો એનો વિજય કરવા માંગે છે. આવને વરમે પણ તેઓ આવશે એવો મંત્રવ છે. એવરેસ્ટ આ નંગા પર્વત કરતાં ઊંચો છે. પરંતુ નંગા પર્વતનું આરોહણ વધારે મુશ્કેલ જણાય છે. ગમે એવા ચઢનારઓને એ ચાકવી નાખે છે

કામટનું શિખર કમાઈ જઈલામાં આવ્યું છે. એ ૨૫૪૪૭ ફીટ ઊંચું છે. એના ઉપર પણ બરફ રહે છે. એ જતાયું હોવાના ખબરો મળ્યા છે. સ્માધધે એના ઉપર આરોહણ કર્યું હતું. તે મિવાય બીજા ટાગારમા નામનું શિખર જે પામીરમાં આવ્યું છે અને રશિયાના હાથમાં છે, તે ઉપર પણ રશિઓ ચઢી ગયાનો હાલો કરે છે. બાફીના શિખરો લગભગ અછત જેવાં છે.

હિમાલયના ૨૫૦૦૦ ફીટ ઉપરના ઘણાં શિખરો છે. ૨૫૦૦૦ ફીટ નીચેના તો સેંકડો છે. અહીં ૨૫૦૦૦ ફીટ ઉપરનાં શિખરો મણાયા છે.

૧	જર્મનું શિખર સિક્કિમ અને નેપાલ વચ્ચે	૨૫૩૦૪ ફીટ
૨	ટાગારમા પામીર વિભાગમાં રશિઓ ચઢ્યા છે.	૨૫૩૬૦ "
૩	નીચેનામ લીંગ માન સુરેવરની હિસાનમાં	૨૫૩૬૫ "
૪	તીરચીંગ (બીલગીન અને ચિરાલ)	૨૫૪૦૦ "
૫	નામે હાકેનામચા બાટના વિભાગ	૨૫૪૪૫ "
૬	કામટ (કુમાઉમાં) સ્માધધે આરોહણ કર્યું હતું.	૨૫૪૪૭ "
૭	નાગયથા નેપાલની ઉત્તર તરફ	૨૫૪૫૬ "
૮	સાંકુપુલી કારકોરમ વિભાગ	૨૫૫૦૦ "
૯	નંદાદેવી કુમાંઉ	૨૫૬૬૧ "
૧૦	મારોર જુમ કારકોરમ વિભાગ	૨૫૬૭૬ "
૧૧	ખરાથોર ઉત્તર નેપાલ	૨૬૦૬૯ "
૧૨	ગોંસાધ્યાન ઉત્તર નેપાલ	૨૬૩૦૫ "
૧૩	સુસર જુમ કારકોરમ વિભાગ	૨૬૪૮૩ "
૧૪	મોરસીઆદી ઉત્તર નેપાલ	૨૬૫૨૨ "

૧૫	નંગા પદ્મત કારમીર	૨૬૬૨૯	„
૧૬	મામા ઉત્તર નેપાલ	૨૬૬૮૦	„
૧૭	ધવંસગિરિ ઉત્તર નેપાલ સરહદ	૨૬૭૯૫	„
૧૮	ગીસુર ઉત્તર નેપાલ	૨૭૭૯૯	„
૧૯	મકડુ દિમાલય	૨૭૮૦૦	„
૨૦	કેચન ગંગા	૨૮૧૪૬	„
૨૧	ડયમાંગ અથવા ગોડવીન ઓરડીન	૨૮૨૬૭	„
૨૨	એવરેસ્ટ	૨૯૧૪૫	„

દિમાલયના શ્રુંગોનું આરોહણ પંદેરીઓ માટે ભારે આકર્ષક બન્યું છે.

દિમાલયના આ દિમાલયોદિત શ્રુંગો ઉપર ચડવાનું આટલું મુશ્કેલ કેમ છે ? શા માટે વારંવાર નિષ્ફળતા અનુભવવી પડે છે ? એનું મુખ્ય કારણ આરોહણની વિકટતા અને તોફાનો છે. જરાવારમાં તડકો હોય, ખુલ્લું હોય અને વાદળો ચઢી આવે, ભયંકર વટોળાઓ ચઢી આવે, બધાને ઊપાડી જાય, તે મિત્રાય સંધિ ચડવાનું હોય ત્યાં કુદાડીયા પગથીઆ કરી ચઢવું પડે છે. પખી તોફાનોનો ભય ભારે છે. ક્યારેક રાતના સુના હોય, આખી જાવણી અંધારામાં વીંટળાયેલી હોય, એટલામા એકાદ દશનાર દન વજનનું દિમ શ્રુંગ ઉપરથી ગળાડું ગળાડું આવી જાવણીને ઘટી દે છે. ક્યારેક દિમશ્રોતો આવી બધાને પાણીમાં તારે છે. વગસાદ વીજળી અને ભયંકર માજવીજ ક્યારે ક્યારે આવે છે. ક્યારે ક્યારે ભયંકર ટાઢ ધારી નાખે છે. ઉપર આસ લેવાની મુશ્કેલી છે.

દિમાલય ઉપર ચડવું ત્યાંના પહાડી મજુરોની મદદથી મફત બને છે. ના મણ બોલો લઈ એઓ ગમે તેવા સીધા ચડાણમાં ચઢી જાય છે. એમના અંગો લોહાના હોય છે. ભારે કષ્ટ મદન કરી શકે છે. એમના વગર યુરોપીયનો ચઢી શકે નહિ. પ્રથમ એક જાવણી ૧૫૦૦૦ ફીટ રચાયે છે. ત્યાં દવાદાર, ખાવાનું, સરવેના યંત્રો, ફોટોગ્રાફના કેમેરા, માપવાના યંત્રો, જૂતર જેવાના યંત્રો લાવવામાં આવે છે. બીજી જાવણી ૨૦ હજાર ફીટ થાય છે. ત્યાંથી પછી જામે હજાર ફીટ ચોથા જગ્યાએએ જાવણી નાખવામાં આવે છે. એ જાવણીઓ ૨૩ થી ૨૪ હજાર ફીટ ઉપર સ્થપાઈ છે. મુવારના વહેલા આરોહીઓ ખાવાના પદાર્થો અને દવા માટે ઓક્સીજનના યંત્રો લઈ કુદાડીઓ સાથે નીકળી ચડવા માટે છે. માંગે પાછાં વળી આવે છે. શરીર અત્યંત કઠોર ને અત્યંત સહનશક્તિ હોય તેનાથી જ ચઢી શકાય છે. લાખો રૂપિયા ખર્ચ થાય છે.

ગેરસમજ

(નાટિકા)

અયોજક : શ્રી. 'હરિભાઈ'

(પરદો ઊઘડે છે ત્યારે દિવાળખાનું કહો વા સયનખાનું કહો એવા એક ઓગડામાં એ મીનો આ પીતા દેખાય છે.)

મિપિન— (ચાના કપમાંની વરણ તરફ તાકી) દોસ્ત ગમગિહારી ! પાચેક વરમ હિપન્તી એક સાંજે આપણે કોસેજના નિવાળખાનામા આવી રીતેજ વાતો કરી હતી તે યાદ આવે છે ?

ગમ— (ગંભીરતાથી આ રેડતા રેડતાં) મિપિનમિહારી! એ દિવસ અને એ વાત કેમે જુદી સ્થાય એવી ન હતી. કોસેજનો એ આપણો છેલ્લો દિવસ હતો. તે દિવસે આપણે દિલ જોલીને અરમ્પન્સની ખાનગી વાતો ખુલ્લી કરી હતી.

મિપિન— (ગંભીરતાથી) આજે હું એવીજ એક ખાનગી વાત તને જાણાવીશ.

ગમ— (હિસ્તુકેતાથી) યથા :

મિપિન— (દીવાળખ નેતો હોઇની એમ આખો મીચી) મેં મારી મ'મારયાત્રાની માથી શોધી કાઢી છે.

ગમ— (આ પીચી છાડી દઇ) અભિનંદન. શિવા સ્તે પન્થાન : । (કુતુહલ દર્શાવી) લાલીનું શુભનામ ?

મિપિન— (મગ્ન મરક હસતા) તું તેને જોળખે છે.

ગમ— હું જોળખું છું ! (ચમકે છે.)

મિપિન— હા, હા, જોળખે છે. તું ઈલાહેવીને નથી જોળખતો ?

ગમ— તો તો તું નમીજદાર છે. સગાઇ યઇ ગઇ ?

મિપિન— તેના માઆપ પાસે સગાઇનું માથું મોકલવા અગાઉ હું ખુદ એની સંમતિ લેવા માગું છું.

ગમ— આજકાલની છોકરીઓ ઘણી વિચિત્ર હોય છે માટે જોજો એની સંમતિ લઇને જ માથું મોકલજો.

મિપિન— હું એને એટલી બધી ચાહું છું કે એનાથી ના પડાશેજ નહિ. વળી હું તો માનું છું કે એ પણ મને ચાહે છે. ફક્ત મમનું નામ પાડવાનું જ બાકી નથી.

ગમ— તો તો તારા મોઢામાં માકર. પણ તમે રોજ રોજ માથે હજો મજો છે તોય તેં હજુ પૂછ્યું કેમ નથી ?

મિપિન— રોજ પૂછું પૂછું કરું છું પણ અટકી જાઉં છું. ઘણીવાર તો હોડે આવેલું વાક્ય ગળી ગયેા છું. (વધિયાળ તરફ જોઇ) હમણું જ મેં તેને મને મળી જવા બંધર મોકલાવી છે. તે આવશે એટલે—આજે તો જરૂર પૂછીશ.

(આવે આવે મોટા ડગ ભરી આવતી ધનાદેવી દેખાય ?)

નમ—(તેને આવતી જોઇ બનેને એકાંત આપવા) બિપિન મારે તો અત્યંત ગામા મીનેમામા જુવુ કે માટે જાઉં છું કામ ફેરવે કન્યે ને ગોળાણી તૈયાર રાખજો મવાગમા આવી તેની માગણી ફરીલ (અસ્થાન)

(ધનાદેવીનો પ્રવેશ)

ધના — (દમ ચેતી લેતી અને આખમા મગતી ભરી) આખરે તમારું નાનું ધન જરૂર ખરૂં એ ગોઠવતા શોધતા મારો તો દમ નીકળી ગયો (કાંકના ઘડિયાળ તન્ક તાકી) જગત વધુ વિવિધ થયો હોત તો હું પાણી નથી જમાવી તૈયારીમા જ હતી

બિપિન — (નેહભર્યા સ્વરે) આખરે તમે આવ્યા (મોનતા મોનતા અડધી તેના મોઢા તન્ક દગર દગર તોડે છે) તમને હેગન કન્યા જાન મારી માણુ છું

ધના — (ઉભી ઉભી જ) ગઈ કાને તો તમે મન્યા હતા ત્યારે કઈ કહ્યું નહિ અને આજે એવું શું બની ગયું કે તુરત તુરત મગા જવા ચીકી મોકની ?

બિપિન — (બોડો પડી) કઈ કામ હશે નો જ ગોના યા હશે ને

ધના — (ઘડિયાળ તન્ક જોઇ) તો હી હો શું કામ છે ?

બિપિન — (વિનતી કરતો હાંકતી તેમ) ધના ! એ ઉતાવળનું કામ નથી જન પ્રેમ તો ખરી (માનવાચક બહુવચન પ્રેમવાચક એકવચન બને છે તે તેના હાથ પકડી મેડાડવા જાય છે)

ધના — ના ના નથી બેમવાની (આઘી ખમે છે)

બિપિન — (વ્યાકુળતાથી) કેમ ? આમ કેમ ? (દિવાતની ઘડિયાળમા ધના દેખે છે)

ધના — (ચમકી તે તન્ક જોઇ) તો તમારે પાતેથી જ રહેતું હતું ન તમારી પડી મગી તે અગાઉ મેં બીજાને વચન આપી દીધું છે વચનથી બધાંઈ ચૂપી છું

બિપિન — (હાથ હોડી દર્દ ખુરશી પર પડાઈ પડે છે) એા ભગવાન !

ધના — (દર્દભર્યા સ્વરે) શું ચયુ ? શું ચયુ ? (તે તેને અડવા આગળ આવે છે)

બિપિન — (પ્રેક્ષકો ભણી) વચન દીધું છે મધાઈ ચૂપી છે હું મોટો પડ્યો (ત હાથવડે આંખો દાખી દર્દ દૂમમા ખાય છે)

ધના — (અચંપાથી અને વ્યાકુળતાથી) બિપિનમાણુ કહો તમારે શું કહેતું હતું ? (તે પામે આવે છે)

બિપિન — (પાસે ન આવવા કનારો કરી) ના હવે કઈ મહેતુ નથી તમે આપ્યા જનવ મને એકવાને જ પડી ગયેલા દો

ધના — (ધના જેવી યજ્ઞ) પણ મારો કઈ વાક !

બિપિન — ના ના તારો વાક જગત નથી વાક મારોજ છે (પ્રેક્ષકો તન્ક) બે દહાડા અગાઉ ન ચેત્યો તે મારો જ વાકને ?

ધના — (સ્વમાન ભગ થયો મમજી માનીનીની આવે ચાની નીકળતા) જેવી તમારી મનજી (અસ્થાન)

ગિપિન — (તેને જતી જોઈ) જાં સુખેથી જા હું તારા માર્ગમાથી ખસી જઈશ. તું જેની જોડે બધાઈ ચૂકી છે તેને પગથી સુખી થજો. (પડે પડે છે.)

(કરી પડે ઉઘડે છે. સ્થળ તેજ માત્ર સુમય બીજા દિવસનું મહાગ. ગિપિનગિહારી બગીચા કંઠા, ઝોળી અને રક્ષાની માળા ધારી પ્રવેશે છે. પાછળ રોકાતું ગસગિહારી પણ આવે છે.)

ગિપિન — (વેદનાવ્યાકુળ સ્વરે) ગમગિહારી તારે માગધાણુ ખાવા હતા. તે તો ન મર્યા પણ લે આ ભજૂતી-માગ શુવનની ભરમ. (ઝોળીમાથી ચપટી ભજમ આપવા કરે છે.)

ગમ — પણ આમ કેમ બન્યું ?

ગિપિન — હું મોડો પડ્યો. તે બીજા જોડે વચનથી બધાઈ ચૂકી છે.

ગમ — કાતી જોડે ?

ગિપિન — તે ગણવાની મેં જરૂર જોઈ નથી. માગ માટે એ હવે પાછી પચાત છે. તેમા માથું મારી ને ઝોળી ચીકણ કરી છલાતા મનને દુલાવવું તે મને ગમતું નથી.

ગમ — ગિપિન તું ઉતાવળ ના કર આજનો દહાડો થોભી જા. હું ધ્યાને સમજાવી જોઉં.

ગિપિન — (દિવસુરી, લાપાં આવે) ન, ના દગાથ કરી તેને વચનભંગ થવા કહેવું તે આપણી મજાજનતાને જોભે નહિ ગમગિહારી! ધવા પછે ત્યારે માગ વતી આશિર્વાદજો.

ગમ — (દર્દી) પણ તું ક્યાં જાય છે ?

ગિપિન — મન્યાસી તો મતાગમ હોય છે તે કયા રહેતો કે ક્યાં જશે તેનું દેકાણું શું ?

ગસ — પણ હજા મને પૂછશે કે ગિપિનજાણુ કયા છે તો શું કહીશ ?

ગિપિન — (ઉચ્ચ સ્વરે) કહેજો કે હું ન્યા નદીઓ સમુદ્રને મળે છે, જ્યા કુંગરો વાદળને ભેટ છે અને આકાશ ધરતીને આલિંગે છે ત્યા ગયો છું. પ્રેમના એ તીરથોમાં હું પ્રેમનો જોગી બની બાકીની શુદ્ધી પૂરી કરીશ.

(‘મળમે ઉચી પ્રેમ સગાઈ’ ગાતો ગાતો તે પાછલે આજોથી જાય છે. તેની માગા વાતચીત દરમિયાન પડી ગઈ હતી તે ત્યાજ પડી રહે છે. ગમગિહારી દિગ્ભ્રમ જેવો ખુશી પડે જોમી પડે છે. તેવામાં હાંકળો હાંકળી ધસાદેવી પ્રવેશે છે.)

ધંધા — સસુજાણુ ! ગામમા ગપ ઉડી છે તે માચી.

ગમ — (ચમકી ધસાને જોઈ અર્ધશુન્નમામા) ધસાદેવી લોકવાયકાઓ છેક પાયા વગરની નથી હોતી

ધંધા — તો માચેજ શું ગિપિન સન્યાસી થઈ ગયો ?

ગમ — સોએ સો દેકા સાચેજ, ગત પછી દિવસ અને દિવસ પછી રાત તે વાન જેટલી માચી છે તેટલી જ આ પણ માચી છે.

ધલા — (કપાળે હાથ દબ) ઓ ભગવાન આ શું સાંભળું છું? રાસુળાણુ, ગિપિનને આ શું સુગ્રહુ? તે અત્યારે ક્યાં હશે ?

રાસ — તે તો ગયા.

ધલા — (શોક અને ઉત્સુકતામિશ્રિત સ્વરે) કયા ?

રાસ — હિમાલયમાં ?

ધલા — (ખેતી પડી) હિમાલયમાં ?

રાસ — હા હિમાલયમાં. જોગીઆનાઓ ખીજે ક્યાં જાય ?

ધલા — આ અભાગણી તેને છેલ્લી વેળા મળવા પણ ન પામી ગમ્યાણુ ! એકજ ગત આડી ગઇ છે તેમાં એવું શું જન્યું કે તેમણે વૈરાગ્ય લીધો ?

રાસ — (એ પ્રશ્નમાં ધલાની ધૂષ્ટતા અમલ) ભરથરીએ પણ એક જ ગતમાં ભેળ ન હતો લીધો ?

ધલા — (ગડવા જેવી યદ્ય) પણ તેને તો પિંગલાએ દગો દીધો હતો.

રાસ — (તિક્કણ દષ્ટિપાત કરી) ગિપિનને પણ એની પિંગલાએ છેદ દીધો છે.

ધલા — (અમકી વિચારમાં પડી) એની પિંગલા તો હું. મેં એને દગો દીધો ? હું આ શું સાંભળું છું ?

રાસ — (સ્વગત) અચિન્તિત !

ધલા — (ઉભી થઈ ખારણા તરફ ધમ્મા) ના. ના. હું એમને નહિ જવા દઉં.

રાસ — (કટાક્ષમાં સ્વગત) પાણી પડી ગયા પછી પાળ બાધે છે.

ધલા — (પાછી ફરી) રાસુળાણુ ! તમાગમા મારાં માટે જગ પગ્ન દયા હોય નો જન્યો, દોડો, માગ ગિપિનને પકડી લાવો. હું તેને આ હૃદય ચીરી બતાવીશ કે ત્યાં ખીજ કાઢની છખી નથી. (તે બેભાન બની પછાડા પડે છે. ગમબિહારી 'પાણી પાણી' કહેતો પાણીની શોધમાં ધરમાં દોડી જાય છે એ જ વખતે ગિપિનબિહારી 'ગળમે ઉચી ગ્રેમ સગાઈ' ગાતો પ્રવેશે છે.)

ગિપિન — (ત્રેકાંડા તરફ) હું માળા બૂલી ગયો છું. (વાડા વળી શોધે છે શોધતાં શોધતાં તે બેભાન ધલાદેવીને લુએ છે ને ચમકે છે.)

ગિપિન — ધલાદેવી તમે ? કેમ બોલતા નથી ? (મુનમુન પડેલી જોઈ સ્વગત) શું ધલા મરી ગઇ ? (નાડી ધળકે છે કે નહિ તે જોવા તે કાંકું પકડે છે.)

ધલા — (અર્ધભાનમાં ગણગણે છે) 'મારી નાડ તમારે હાથે દરિ સંભાળજેરે !'

ગિપિન — (ન બોલવા હોડ કરડવા છતાં) મારી ધલા ! તને શું થયું છે ? તું અહીં ક્યાંથી ?

ધલા — (પૂરા ભાનમાં આવી આંખ ઉઘાડી) ગિપિન ! તું આવ્યો ?

ગિપિન — હા આવ્યો છું, પણ મારી માળા પડી ગઇ હતી તે લેવાજ આવ્યો છું.

ધલા — (ખેતી થઇ ગુસ્સામાં માળા અને કંયા તરફ કરડી નજર કરી) જહનનમમાં ગઇ ત્યાંની માળા અને કંદની માગ કરતાંય ને તારી દંડની ને માળા વધારે વ્હાલી છે ? તું મને આહતો નથી ?

નિપિત — (ચુચવાઈ જઈ) આહુ તો છું ઝગતી પણ.....

ધક્ષા — (ઉત્સુકતાથી) પણ શું ?

નિપિત — તું તો જીમ્મ જોડે વચનથી બંધાય ચૂકી છે.

ધક્ષા — (ઉભી થઈ જઈ) કાણે કહ્યું. એ વંદનના ભોગ જીતીને જ આ વેગજ લીધો છે કે શું ?

નિપિત — કેમ જોઈ કહ્યું છે ને ?

ધક્ષા — ક્યારે ? ક્યા ?

નિપિત — કાલે, સાંજે છતાં દોકારે. આજ ઓરડામાં; ભૂલી ગઈ ?

ધક્ષા — (એ પ્રસંગ યાદ આવતા હમી પડી) મુગ્ધ ! ઓહતું ઓહ વેનરી લીધું છે. હા ! મેં કહ્યું હતું કે હું વચનથી બંધાય ચૂકી છું પણ તે તો ભાભી જોડે સવા છતાં ગામાં મિનેમા જોવા જવા માટે.

નિપિત — (શીકા પડી જઈ) ધક્ષા ! તું માયું જ કહે છે ? તો બોલ તું મારી થશે ને ?

ધક્ષા — (મસ્કરીમા) નહિ થાઉં. પેલી રૂઢાણી માળા અને ગેરઆ કંઈની જેવી ગળાળે શોભે હોય ત્યાં સુધી તો ન જ થાઉં.

નિપિત — (કંઈની કાઢી ફેંકી દે છે. માળાને બારી બહાર ફગાવે છે.) હે હવે.

ધક્ષા (નિંને આશ્ચિંચી) હવે તો હાનિભ્રા પણ આપણને અસગ કરી નહિ શકે.

પડે પડે છે.

છ અંગ્રેજી પરથી સંચિત.

રહેવા તથા જમવા માટે ઉત્તમ સ્થાન

જોશી હોલ

ટે. નં. ૨૭૩૯૭. ટે. એ. જોશી હોલ

ત્રિભુવેરી બજાર, સુળજી જેઠા મારકેટ સામે મુંબઈ

ફેરફાર

શ્રી. 'છત્રીવાળા'

અંગ્રેજીમાં વપરાતા Change શબ્દ વિશે કંઈક લખવા વિચાર્યતાં, તેના વ્યાર્થ ગુજરાતી શબ્દ નહિ મળતા 'ફેરફાર' મામાન્ય શબ્દ જ ગણ્યો છે. વિગમ વિદાર, આનંદ વધારે અનુક્રમે વધ પડતા મુદ્દા 'ફેરફાર'ને જ વળગી રહેવું ફીક લાગ્યું છે. ધડીબગ Change શબ્દ લેવા ધાર્યું હતું અંગ્રેજીથી અગાતે માટે અર્થ કરી આપ્યા, પછી, એ શબ્દ મ પૂર્ણ ભાવવાહી હોવાથી, એ અનુકૂળ લાગ્યું હતું. અંગ્રેજી ભાષાનો શબ્દ-ભંડાર અતિ દૃઢથી પાનિભાષિક શબ્દો લેવાથી જ વધી ગયો છે. તો આપણે એવી છૂટ શા માટે વાપરવી નહિ? પણ એવી છૂટ મામાન્ય લોક લેતો વિપરીત પરિણામ આવે છે. એ છૂટના હકકની લાયકાત કોઈ ગમણાણમાં જ રાખી રાકે. સામાન્યતઃ આપણા જેવા અશુદ્ધ બોલનારાઓ એવા પ્રયોગોથી ભાષાને વધારે બગાડી ન શકે છે. વળી નાના બાળકોને મોટેથી આપેલું નામ, ધણીવાર જિંદગીપર્યંત વળગી રહે છે, તેમ નવા અર્થમાં ફેરફાર કે ન થઈ શકે? તેમ પણ બને, ને એ વપરાશ કોઈ ઉત્તમ માદકના હાથે થયો હોય તો. એક મામન્યજન તો ગમે તેમ લખે તેથી શું? આ અર્થ વિચારો આવી જતાં છતાં 'ફેરફાર'ને જ વાપર ગણ્યો છે, તેનું કાગણ માત્ર સારો શબ્દ જોધી કાદવાની શકિતની ખામી જ છે.

ફેરફારની આવરપકતાનું પ્રમાણ વ્યક્તિગત હોય છે. સાધારણ કુળનો શ્રમ કરી નાદમાં વધુ વખત ગાળનારા પુરુષો આનંદ માટે વધુ ઝખના કરે છે. જ્યારે રોજ યત્ર કેક નીંચસ કપન પમાર કરતો માણસ સતોષી પણ હોય છે. પરંતુ નિઃશક ઓટલું. તો કહી શકાય કે મોટા લાગને વત્તા ઓછા પ્રમાણમાં ફેરફારની જરૂરિયાત લાગે છે. એક પછી બીજા આનંદની પાછળ પડનારા પુરુષ અંતે દુતારી અગર યોગી થાય છે. જ્યારે ફેરફારની ઇચ્છાગ્રહિત મનુષ્યની આ બેમાથા એકે મતિ હાતી નથી ત્યારે તેની રિચારિ રિચર અને સામાન્યતઃ બનાવો રહિત હોય છે.

જે માણસની સ્વૃષ્ટિ કેળવેલી હોય છે પણ તેનું પોષણ કરવા માટે આર્થિક માધન પ્રાપ્ત કરવા શક્તિ કે મંજોગો ન હોય, તેવાની ફશા દુઃખદ છે. પૂર્વના પ્રાચીન નિઃસંગ તેને મતોષી ગણે છે પણ પશ્ચિમના જડ સુધાગવાળાઓને એવી લાગણી-ઉદ્ભવતી જ નથી. મંરકારોની વિશિષ્ટતા ને પરિણામો જોડે અંદ્રે કંઈ મનપ્રથ નથી પરંતુ એવા અશકત મિત્રો ધારે તો અલ્પ પ્રયામે ફેરફાર પ્રાપ્ત કરી શકે છે. ખરચાળ ફેરફારો એમની મર્યાદા બહાર હોય છે એ ખરું, પણ ઝીંતઓ ને ધારે તો બીજા ફેરફારો મહજ મેળવી શકે.

દાખલા તરીકે હું જે ઝીંતમાં બેઠો છું, તેમાં રહેલી વસ્તુઓની અમલ મિથિ અને રૂપાંતરો વિશે હું વિચાર કરું તો મને કેટલીય મુશ્કારીનો લાભ મળે. આ લખું

પૂણીના આર અંકે

એક તટસ્થ સમીક્ષા

(ગયા અંકથી ચાલુ)

શ્રી. ઉમીઆરાંકર, બેશંકર મહેતા

શ્રી. પંકજનું નામ તો નવલિકાકાર તરીકે ગણીતું છે. એ વાર્તાઓ અનુવાદિત હોય તો પણ આપણને ગમે એવી છે. તેમાં પતિતોદ્ધાર, જયપરાજય, પ્રેમનો પરાજય, અધીર પ્રતીક્ષા, મુક્તિ શોધ એટલી સફળ કૃતિઓ ગણાવી શકાય. આ એ લેખકો સિવાય બીજા ધણા સારા વાર્તા લેખકો આપણને મળ્યા નથી એ આપણું દુર્ભાગ્ય કહી શકાય અને તેથી એ માહિત્યમાં જે વિવિધતા, મરસતા અને મૌલિકતાની આપણે અણગમતા રાખીએ તે આપણને મળ્યાં નથી. એ ઉણપની જવાબદારી આપણે થી. તંત્રીશ ઉપર નાંખીએ તો તે યથાર્થ છે પણ કોઈ પણ મામિક કે પત્રના તંત્રીની શક્તિ પરિમિત હોય છે એ ધ્યાનમાં લેતાં આપણને બહુ શોચ થતો નથી.

(૪) લોકસાહિત્ય — આ કંઈક સાહિત્ય ટાહિયાવાડના પ્રદેશમાં પુસ્તક પ્રમાણમાં મળી આવે છે એ પૂણીના શ્રી. તંત્રીશના મત સાથે હું સંમત છું. અને તેથી જે એ ચાર વાનગીઓ આપણને મળી છે તે સંતોષજનક છે. છતાં હજુ પ્રયાસ કરવામાં આવે, અને એ સાહિત્યમાં રમ લેતા અભ્યાસી લેખકો શોધખોળ કરે તો આપણને ઘણું માહિત્ય ઉપલબ્ધ થઈ શકે એમ છે. એ દિશામાં શ્રી વિનુ દેશાઈનો ફાળો કીર્તિમતી છે.

(૫) હાસ્યરસ — આપણા સાહિત્યમાં ખાસ સાહિત્ય-રસને પોષે એવા મર્મ-કટાક્ષયુક્ત (witty and humorous) લેખો ઘણા જ ઓછા મળે છે. શ્રી. મસ્ત ફકીર, શ્રી. ચોલીયા જેવી જેવાનો કે શ્રી. જ્યોતીન્દ્ર દવેનો હાસ્યરસ આપણને બધા મામિકામાં મળતો નથી. છતાં ‘પૂણી’માં એ સંબંધના ગળે પડે, ચાર્લ્સ ક્યૂ મૂર્ખાઈની પ્રથમામાં, હમતા નહીં, ચરીસો, ગૂઢ પ્રાણી, છત્રી, દીવાસળી-જેવાં કેટલાક મૌલિક અને કેટલાક અનુવાદિત લેખો આપણને મળ્યા છે, તે ખરેખર ઉત્તમ પ્રકારનાં છે. શ્રી. રણછોડજી એ વિષયના ખાસ અભ્યાસી છે એટલે એમના તરફથી આ ઉણપ પૂરાછે. એથી સંતોષ થાય છે. ખરી વસ્તુરિતિ એ છે કે અંગ્રેજી સાહિત્યમાં એ પ્રકારનું સાહિત્ય જેટલે અંશે ખેડાયું છે તેની તો આપણને આપણા માહિત્યમાં ઝાંખી પણ થતી નથી અને તે સાથે

શ્રી. પંકજ પરશુરામ ભૂમિના જ વતની છે. તેઓ વરસો થયા હ. હિંદુસ્તાનમાં રહે છે. તેથી તેઓ ગુજરાતી કરતાં હિંદી અંગ્રાણી સાહિત્યના વધારે સંપર્કમાં છે. જોકે અનુભવે એમની શૈલીમાં એ માહિત્યોની અગર રહે છે. તેથી ઘણાંયનેય તેમની સ્વતંત્ર કૃતિઓ અનુવાદ જેવી લાગે છે. વસ્તુતઃ એ લાંબ ઇતિહાસના હિંદ અભ્યાસી છે. એમના એ વિષયના વાંચન દરમિયાન કેટલાક બનાવો ટાંકી લઈ તે તે ઉપરથી તેમની નવલિકાઓ રચે છે. તેમની મૌલિક કૃતિઓ વિશેની શંકા તેદન અરથાને છે. — તંત્રી.

એ પણ ખરું કે એ સમાજની જે વિશિષ્ટતાઓ આ હાસ્યરસના વિકાસમાં કારણભૂત છે તે વસ્તુરિચયિ આપણા સમાજમાં નથી અને તેથી કેટલાક અનુવાદો નિષ્ફળ નીવડે છે, છતાં આપણો સમાજ, આપણા સમાજની રીતિ, આપણા સમાજના મંજોગો અને આપણા સમાજની કેટલીક વિશિષ્ટ માન્યતાઓ, બ્લેમો-ટેવો-વિગેરેનું જરોજર બારીક અવલોકન કરવામાં આવે અને સામાન્ય વસ્તુઓમાંથી અને જીવનમાંથી પણ એ રસ મેળવવાની દૃષ્ટિ કેળવવામાં આવે તોજ આ માહિત્ય હલુ પણ ધણું ખેડાય.

(૬) નિખંધ અને સાહિત્ય — વિશિષ્ટ રૌલીના ચિંતનાત્મક નિખંધો ઘણા ઓછા છે. એના વાંચનારા પણ ઘણા ઓછા હોય-તોપણ લગ્ને પ્રત્યેક અંકમાં નહિ અને તો એક બે માસને અંતરે, વિદ્યુત્ક્રોધ નિખંધો એ માહિત્યની દૃષ્ટિએ હિંસા ગણાતા માસિકનું ખામ લક્ષ્ય ગણાતું નેદ્ય છે. આ બારે અંકો જોતા આપણને શ્રી. માધવપ્રભાદ મજમુનના 'મરેયા-લમ્ અને કુદુબ' એ બેજ લેખો મળ્યા છે અને કવિનો પ્રદેશ, શ્રી. કુસુમાકરનો "અદ્વતન કાન્ધગંગાનો પ્રવાહ" એ બે લેખો મળ્યા છે. એ રીતે આ ઉણપ આપણને સામે આવી છે. એ દિશામાં લખનારાઓ ઓછા નથી, પણ એમનો સહકાર મેળવવો એ મુશ્કેલ છે. છતાં તંત્રીજી જે ખાસ કાળજી ગમે, આમદ રાખે તો એ સહકાર પણ મેળવી શકે.

(૭) વિજ્ઞાન-બુગોળ :—હાલના વિજ્ઞાનને સ્પર્શતા શ્રી. ય. શુ. નાયકના લેખો આકર્ષક છે અને એમનો જેટલો વધારે સહકાર મળે તેટલો ઇષ્ટ છે. શ્રી. જાવાનો 'પૃથ્વી ઉપરની કેટલીક અજબબીઓ' અને શ્રી. પ્રદુલ્લભચંદ્ર શાહનો 'સિટિરા ઇસ્ટ આફ્રિકામાં વસતા હિંદીઓ' એ બે લેખો માહિતી પુરું જણાય છે.

(૮) પ્રકીર્ણ લેખો :—આ વિભાગમાં હું પરશુરામભૂમિ, ગુજરાત, બૃહદ્ ગુજરાત, વિશાળ ભારત, સાકરીઆ ચણા, વિગેરે વિભાગોનો સમાવેશ કરું છું. એમાં સમાચાર આપવાનો હેતુ છે, પણ તે સાથે બહાર વસતા આપણા ગુજરાતી લાઇઓની પ્રવૃત્તિઓ વિશે જાણવાનું સાધન પણ મળે છે. કોઈ કોઈ વખત જે વિશિષ્ટ આંદોલનો સમાજમાં ચાલી રહ્યાં હોય છે તે વિષેની તંત્રીની નોંધ-જે કે પ્રમાણમાં ઘણી ઓછી છે, પણ આપણને મળી છે.

એટલે 'હુંકમાં વર્ષ આખરનું' સરવાણુ કાઢતાં (આર્થિક સરવાણાની વાત અને વિગતો તો તંત્રી મહારાજ કહેશે.) જે ઉપરની નોંધ મેં કરી છે એનો હેતુ માત્ર ટીકા કરવાને ખાતર ટીકા કરવાનો નથી પણ બાર અંકો જોતાં મને જે ગમ્યું અને મને જે ઉણપો લાગી તેનો નિર્દેશ કરવાનો જ માત્ર છે. ચારી સચનાઓ તંત્રી મહારાજને ગમે કે નહિ ગમે એ વાત જુદી છે પણ માર્ગદર્શન કરાવવું એ તટસ્થ સમીક્ષકનો ધર્મ છે, અને તે દૃષ્ટિએ જ મેં ઉપર પ્રમાણે કેટલીક નોંધ કરી છે. પૂર્ણાના તંત્રી શ્રી. રણછોડજી મહેતા નું આ પ્રથમ સાહસ છે અને તે સાહિત્ય જેવા પ્રદેશમાં સાહસ છે, એમાં કેવી મુશ્કેલીઓ નડે છે, કેટલી આર્થિક વિંટળના વેઠવી પડે છે એ અનુભવી તંત્રીઓ સારી પેઠે જાણે છે. જ્યાં માહકોની સંખ્યા સંતોષજનક નહિ હોય, જ્યાં લેખકોનો સહકાર પૂરેપૂરો નહિ

હોય, અને જ્યાં કેટલીક વખત વાંચનારાઓની અભિમુખતા પણ ધણી જ હોય, ત્યાં તંત્રી શું કરે? છતાં શ્રી. મહેતા આશાવાદી છે, અને તેથી જ આ એક વર્ષમાં ‘પૂર્ણા’ એ જે પ્રગતિ કરી છે તે જોતાં એના પ્રકાશનની કેટલીક ખામીઓ, અને લેખોની દૃષ્ટિએ કેટલાક દોષો હોવા છતાં, હું શ્રી. મહેતાને અભિનંદન આપું છું અને મારી એ શુભેચ્છા છે કે જે શ્રી. મહેતાને વાંચનારાઓનો અને લેખકોનો મારો સહકાર મળે તો ‘પૂર્ણા’ હવે પછીના પોતાના જીવનમાં સુંદર પ્રગતિ કરી બતાવશે. કર્મ બાબતમાં ઉણપો રહી છે, તે સ્પષ્ટ બતાવ્યું છે. તંત્રીને આવશ્યક જે સમયનો અવકાશ, અને લેખકોનો વિશાળ મંપક એ બે વસ્તુ શ્રી મહેતાને મળે, તો ‘પૂર્ણા’નું ભવિષ્ય આજે છે તેના કરતાં વિશેષ ઉજ્જવળ નીવડશે એ નિર્વિવાદ છે. હવે પછીના ‘પૂર્ણા’ના અંકોમાં ચાલુ ધ્યાન બેચે એવા પ્રશ્નોની આગ્રાહી માર્મિક તંત્રી નોંધ ઇચ્છીશું; પુસ્તકની ઝીણવટભરેલી સમાયોચના ઇચ્છીશું અને દુકમાં જીવનને, સમાજને, સંસ્કૃતિને સ્પર્શતા, સાહિત્યના અનેકવિધ અંગોને ‘પૂર્ણા’ વિકસાવશે એ આશા વધારે પડતી તો નથી જ અને શ્રી. મહેતા પોતાની તંત્રી તરીકેની ફરજો-ઉપર બતાવેલાં બધાં દૃષ્ટિબિંદુઓ ધ્યાનમાં રાખી-બાળવશે એ વિષે મને શંકા નથી. ફરીથી એક વાર પૂર્ણાના વાંચકો અને લેખકો પૂર્ણાને જે સહકાર આપતા આવ્યા છે, તેવા જ આપતા રહે એટલી વિનંતી તરતથી ભાવે કરી વિરમું છું. અરજુ.

ઢરેક જાતની આંખાની કલમે તથા અડધો શેરીઆ ચીકુ, લીંબુ, મોસંબી, સંત્રાં ગ્રેપફ્રુટ ઇટાલીઅન લીંબુ, બી વગરની જમરૂખી, ત્રણ વરસે ફળનારી નાળીએરી, મીઠી પીસાબવેલ વગેરેની કલમે બનાવી વેચનાર.

જરૂર પડે પ્રાઈસલીસ્ટ મંગાવો.

વરી કાળાભાઈ ભાણાભાઈ.

શ્રા. પો ધમડાછા રેશન : અમલસાડ

સમાલેચના

ફેરમ : લહરી ૧ થી ૧૨ હે. ચારદાપ્રસાદ વર્મા. સુચાન્તર કાર્યાલય, સુન્ત. કિં ૨-૧૨-૦
એક વખત એવો હતો કે જ્યારે બાળકોને પણ સ્વતંત્ર ચિંતનરત્ન છે. તેમની પણ મોટાંઓથી પૃથક્ એવી વિચારમંદુરિયા અને જીદામાઓ છે એ હકીકતની મામાન્ય જ્ઞાતાને પરવા ન હતી. કદાચ એ ઉપેક્ષાને એવડો અદ્યો વાળી આપવાનો ગૂંચળો નિશ્ચય ક્યો લાગે છે. કારણ આજે જે આદિત્ય બહાર પડે છે તેમાં મેં કંડે પચાસથી પણ વધારે ચોપડીઓ બાળસાહિત્યની હોય છે. હવે જ્યારે કોઈ પણ માત્ર જથ્થાબદ્ધ પેદા થવા લાગે છે ત્યારે તે એકધારે અને રેઢીઆળ થઇ જાય છે. ફોટમ લહરીઓ એ આરોપમાંથી મુક્ત છે. ચિશ્વમાહિત્યના અગ્રરમાં તે અનેખી છાપ પાડે છે. તેઓ બધાથી જુદા તરી આવતાં વ્યક્તિત્વનો પહેરો પાનેથી જ પરિચય ધાય છે.

છેલ્લા પચાસ પોણેશો વડમમાં ભાગતવર્ષની સુન્ત ઘણી અલ્લાઇ ગઇ છે. એ પશ્ચિત્તનમાં અનેક ઘડવૈયા મહાજનોનો કાળો છે. આવી અનેક મહાન વિભૂતિઓમાથી જ્ઞાન જેવી સો વ્યક્તિઓને ઘણી કાઠી તેમનો પરિચય આદિ સમઘવામાં આવ્યો છે. લેખકે એ પરિચય એવી સુંદર ખીલવડ સાથે કરાવ્યો છે કે તેની અમર બાળકો પર કાપમજવી નીવડવા સંભવ છે. વાર્તાને અધવચથી ઉપાડી તેને એવી રીતે પૂરી કરવામાં આવે છે કે વાચકને રમ રોક સુધી જળવણ રહે છે. લાખી લાખી જીવનકથાઓને બે ત્રણ નાનકડા પાનામાં સમાવી શકાય નહિ. આથી લેખકે તેમના જીવનના અનેક ચિત્તવેષક પ્રસંગોમાંથી લાક્ષણિક એવા એકાદ બેને પસંદ કરી તેની ફરતે વાર્તા રચના કરી છે. આના એકાદ પ્રમગ ઉપરથી જ આખા જીવનની જખી જીવતા ચિત્રની પેઠે તાદરસ થઇ જાય છે. આમ પાંચ દશ પાનાનાં લખાણે પણ જે છાપ નથી પાડી શકાતી તે એકાદ બે પાનાથી જ પાડી શકાઈ છે. બાળકો પતંગીઆં પેઠે ચચગ હોય છે. તેઓ એક વાર્તા પરથી બીજી વાર્તા પર અધીગ બની કુદી પડે છે. આ બાળવૃત્તિને ધ્યાનમાં રાખી લખાણેથી ટચુકડી લહરીઓ જરૂર બાળપ્રિય બનશે.

સુજ્ઞાનના અદેર જીવનનું એ કમનશીય છે કે તેનાં બાળકો આથે આથેના મહાપુરોના જીવનો વિષે કંઈ નહિ તો કંઈ જાણે છે. જ્યારે ઘર આંગણની વિભૂતિઓનાં નામો પણ જાણતાં નથી. તેથી ફેરમ લહરીમાં ઘરદીપકોનાં જીવન વિસ્તારથી અપાય છે તે ચોગ્ય જ થયું છે. સામાન્ય બાળક તો મમજે છે કે વેપારી એટલે વાણીઓ અને વાણીઓ એટલે હુચ્યાઈને અવતાર. એઓની વચ્ચે પણ શાહ સોદાગરો નિષજે છે અને તેમનાં જીવનો અન્ય મહાપુરોનાં જેવા જ ઉદાર અને રોમાંચક હોય છે તે લેખકે વેપાર વીરોમાં બતાવી આપ્યું છે. બાળવયમાં મરીબને ગજીળુ દના છતાં તેઓ મોટી વયે કેવાં અજીજન કામો કરી ગયા છે તે વાંચી દરેક બાળકને સાહસ, જીલોગ અને મહવાકાક્ષા માટે પ્રેરણા મળશે.

લેખક પોતાની લહરીઓ જોડે લખતા લખના એકચ્છ થઇ ગયા છે. બાળકો પણ એ વાંચનાં વાંચનાં વાર્તા જોડે એવું જ તાદાત્મ્ય અનુભવશે. કદાચ એ મહાન વિભૂતિઓ

આ શમાથી પહેલી કાંઈ પગલું વગર નથી પણ પોતાના જેવીજ છે એ જાણ દરેક બાળકોના વિદ્યાસભા સદાયરૂપ થઈ પડશે. બાળકોની દેશની મહાન વિશ્વતિઓ જોડે મગાઈ આવી આપનારી આ લહરીઓ લખી લેખકે એક સંગ્રમે 'પુણ્યકાર્ય' કહ્યું છે એમ કહી શકાય.

મુખપુષ્ટ, ત્રિપુષ્ટિ, છપાણ, ચિત્રો, અધાર્મ વગેરેએ પુસ્તકની શોભા અને ઉપયોગિતામાં વધારો કર્યો છે. આવડી બાળી લહરી-માળા લાખે વખતે પૂરી કરેની હોવા છતાં તેની શૈલિ પહેલેથી છેલ્લે સુધી સમાન અને સૈયક રહી છે તે માટે લેખક અભિનંદનને પાત્ર છે.

મનન ને મનતલ્પણ : લે. પ્ર. ગુનલાલ ત્રિલોકમ ખાકવાળા, વાડીકાળીઆ મુન્ત. કિ. ૦-૮-૦

જાપા વાચતા વાચતા સામાન્ય વાચકો ધણીવાર મન સાથે ચાલ કર છે, 'આ મોટાવા મોટાવા આગ્યા કરે છે તે શું હશે?' આવા પ્રશ્નોના સામાધાન માટે મોટા મોટા પુસ્તકો લખાયા છે પણ ધધાધારી સામાન્ય વર્ગને એ વાચક નવરાશ કે શક્તિ નથી હોતા. એવા વર્ગને આ પુસ્તક 'સાનની આગ્યા' રૂપ નીવડવા સંભવ છે. આર્થિક અને સામાજિક એવી ઘણીએ ગમરચાઓ જનસમાજ મમક્ષ ઉપરિચિત થાય છે. મોટા પડિતો તેની શાસ્ત્રીય મર્યાદાઓ ભરેલા પુસ્તકો લખે છે પણ પ્રાકૃત જનોની આથ પણ જેમા છુટી શકે એવી હળવી અને મળળ છણાવટવાળા પુસ્તકો જ લખાય છે. અસ્પ-મુખ્યક એવા એના જાતભાઈઓમા આ પુસ્તક અસ્નાગ્યાનને લાયક છે. માહિત્યની દુનિઆમાં લાઇ ગતનલાખનો આ પ્રથમ પ્રયામ છે છતાં તેમા તેમણે પૂરેપૂરી મહાળા મેળવી છે એ મિહિને તેઓ વગર પપનાશે કરીમા ન હેતા ગૂઝરાતના સામાન્યવર્ગને કેપથોગી સાહિત્ય પીરસ્યા કઠશે એવી આશા છે.

ભવ્યજગત : ગુર્જર બાલક થયલિ શ્રે ૩. પૃ. ૪.લે. ગમ્ભીરના નાનાવાલ શાહ

પ્ર. ગુર્જર ગ્રંથગત કાર્યાલય, ગાંધી રોડ અમદાવાદ કિ. ૦-૧૦-૦

નાનપણથી અંપણે માલગતા આગ્યા છીએ કે દુનિયાની મોટામા મોટી અગ્નયખીઓ સાત છે પણ જેમ જેમ વિદ્યાનનો પ્રચાર વધતો ગયો છે તેમ તેમ દુનિઆ એક અગ્નય અગ્નય થતું જાય છે. એવી ઘણી અગ્નયખીઓને બાળકોને ક્યે ને સમજાય તેવી રીતે આ પુસ્તકમા ગ્લુ કરવામા આવી છે. આવી આવી વગુઓના પરિચયથી બાળક બહારની દુનિઆના પરિચયમા આવે છે. એ પરિચય તેના જીવનવિકાસને દષ્ટિમર્યાદાના વિરતા માટે પ્રેરણારૂપ નીવડે છે. બાળકોના મનને વાર્તાસહિત્યના અન્નકુટના કુગરના જેવા ખીચકામાંથી તેડી આવ' મુતન ચીપે વાળી લઈ જવા માટે લેખકને અભિનંદન ધરે છે.

બાળચિત્રો : આપણી બાળ ગ્રંથમાળા, પુ ૩. લે વૈકુંઠ કાંકાર, પ્ર લાઇવાલ ડી. પટેલ, 'આપણું બાળ' કાર્યાલય, ભરૂચ, કિ. ૦-૩-૦

આ પુસ્તકમાં આલેખાયેલી વ્યક્તિઓ આપણા ધર્મસાગમા અગત્યનું સ્થાન ભોગવે છે. બાળકો નાનપણથી એમના સસર્ગમા આવે છે અને તેમના જીવન વિષે જાત જાતની ચાંડીપેલી કલ્પનાઓ કરે છે. બાળકોના આ કુતુહલને મંત્રોપવા આ બાળચિત્રોમા પ્રયામ છે, ને એ પ્રયામ પ્રશંસાને પાત્ર છે.

સાકરીઆ ચણા

ફેડરલ રજકન્ વિગે અમેરીકન કોન્ગ્રેસમાં ચર્ચા ચાલતાં એક સભ્ય હંગવ લાવ્યો કે એવું રજકન્ તણ હંગવ કરતાં વધારે ન હોવું જોઈએ, આ સાંકળી વોશિંગ્ટને સુધારો મૂક્યો કે “આપણે હરાવ કરીએ છીએ કે કોઇ પણ દુરમતે બે હંગવ કન્તાં વધારે માણમતું લરકર લઇ આપણા પર હુમલો કરવો નહિ.” આ મગકથી અસલ હંગવ મળ્યોએ તરતજ ઉઠાવી દીધો.

...

...

...

...

ક્યુક ઓફ વેલિંગ્ટન પામે એક વખતે એક માણસ પેટન્ટ કમ્પેલો એક જબ્બા લઇ આવ્યો અને કહ્યું. “સાહેબ, આ જબ્બો વેચાતો હો. આપના સૈનિકો આ પહેરી શનુઓના ગોળીઆથી બચી શકશે. બંદુકની ગોળી એને ભેદી આરપાગ જઇ શકતી નથી.” ક્યુકે તેને જબ્બો પહેરવા કહી તેના સૈનિકોને તે માણસ પર ગોળીઓ છોડવા હુકમ કરીધો. આ માણી જબ્બાનો પેટન્ટ મેળવનાર માણસ જબ્બા વેચવાનું મૂકી ત્યાંથી મત્વર પલાયન કરી ગયો.

...

...

...

...

થોડાં સમય પર રણુ રજેસા એક જર્મન સંગીતનાટકને દીકાકારોએ વગોરી કાઢ્યો. એક નાચી અમલદારને આ નાટક ધણા પ્રિય હતો. તેને દીકાકારોનું આ પગલું ખીલકુલ ન ગમ્યું તેણે દીકાકારોને એકઠા કર્યાં. એકટરોને પ્રેક્ષક તરીકે ખેસાડી દીકાકારોને તે નાટકમાં આવતા એક કેન્સરીન લગવવા ફરજ પાડી. દીકાકારોની પાગલ એકદીંગ નેઈ એકટરો પેટ પકડી હસ્યા.

...

...

...

...

ધરૂકો આકર્ષવાના ઉદ્દેશથી એક જર્મન સીનેમાના માસ્ટ્રીકે જાહેર કીધું કે આજે પ્રોગ્રામમાં એક એવી વ્યાખ્યાત રણુ કુવામાં આવશે કે તે મર્વને ગમી જશે. કોઇ પ્રથુ એમ કહે કે તે મને પસંદ નથી પડી તેને ટિકીટના પૈસા પાછા આપવામાં આવશે. પ્રેક્ષકોથી થીએટર ખીચોખીચ લરાઇ ગયું. સર્વને પસંદ પડે એવી જો આવ્યાત રણુ કરવામાં આવી. તે હવે હીટલરનું ચિત્ર કેાણુ કહે કે એ ચિત્ર પસંદ નથી.

...

...

...

...

મ્યુસીશિનીનો આદર્શ: તેના અનુયાયીઓને તે કહે છે કે “હું આગળ વધું તો મારી પાછળ આવો, હું પાછો હું તો મને કાપી નાખો. અત્રે હું મરું તો મારા મોતનો બચ્નો.”

...

...

...

...

સર જોસીઆ સ્ટેમ્પ એક દિવસ શીકાઓની એક કલમ મમક્ષ લાપણુ કરતા બોલ્યા “હું તમને એક પાલ્ટીની વાત કરું છું. તેના જેવી મારી રિયતિ થાય તે મને પસંદ નથી. એક પાલ્ટી એક દિવસ દેવળમાં રખિવારે ધર્મપર લાંબુ ચોડું કંટાળા ભયું લાપણુ કરતો

હતો. શ્રોતાજનો તેના વિવેચનથી થાકી ગયા હતા. લાપજ કરતા એકદમ અટકી જઈ પાદરી બોલ્યો “તમે જાણો છો કે તમે મારા લાપજ દરમિયાન તમારા ખીરસામાથી ઘડિઆલ કાઢી ટાઇમ જુઓ છે, ને સામે મને કંઈ વાંધો નથી પણ તે ચાલના છે કે નહીં તે જોવા તમે તેમને તમારા કાન આગળ ધરો, ત્યારે તો મોટી ધીજી ખૂટે છે!”

* ...

...

...

...

પ્રખ્યાત ફ્રેન્ચ લેખક વોલ્ટર આલીશ વગ્મનો થયો તે પહેલા તેણે પચાસ હજાર ડોલર એકઠા કીધા હતા તેણે પુસ્તકો લખી આ પૈમા પેદા ન કર્યા હતા, પણ અમીર ઉમગવોને ધીરધાર કરી કમાયો હતો. કોઈ મિલકતના વારસને પૈમાની જગ પડતી તો વોલ્ટર તેને ધીંગતો. શરત એટલી જ કગવામાં આવતી કે ધીરેલી ગમના ફાટકા દર વગસે વોલ્ટરને તે જીવે ત્યા સુધી અગર પૈસા લેનાર જીવે ત્યા સુધી (ઉભયમાથી એકજુ મૃત્યુ થતા હતા બંધ પક) આપના જોઈએ વોલ્ટર જીવાન અમીરોને શોધી શોધી પૈમા આપતો. કોઈ અમીર આ શરત વિચારી મુજાતો માલમ પડે તો એકવડા બાધાનો શ્રીકો દેખાતો વોલ્ટર ઉધરસના એવા ડોમા ખાતો કે અમીરને એમજ લાગતું કે વોલ્ટર વધારે જીવે એમ નથી અને તરતજ ઉપયુક્ત સંતે પૈમા ઉપાડતો!

...

...

...

...

અમેરિકાના ઇન્ડિઆના સ્ટેટમાં આવેલા એક મોટરના કાંખાનામાં કામ કરતા મજૂરોએ કામ પર બેસી નહીં (Sit-down-strike) હડતાલ પાડી કારખાનાનો માલીક ત્યા આવ્યો અને તેમને કહ્યું, “લાઇઓ, તમે એમ બેસી રહો ત્યારે તમારો વખત આનંદમાં વ્યતીત થાય તો સાફ, એમ કહી તેણે તેમને બેસના માટે શેરજી, પીવામાટે દારૂ અને ગમવા માટે પાના મોકલી આપ્યા. તે ઉપરાંત ગાનતાન કરી તાચ કગના મોળ સુતીઓ પણ મોકલી. મજૂરો દારૂ અને સૌ દર્દના નશામાં ખૂબ આનંદમાં આવી રહ્યો માણતા હતા, તેજ વખતે કાંખાનાનો માલીક મજૂરોને ધરેધરે ફરી તેમની પત્નીઓને બોલાવી લાવી ત્યા આવ્યો સ્ત્રીઓ તેમના પતિઓની વર્તણૂકથી અવળત ડહામ્મ ગમ, કહેવું બીનજરૂરી છે કે હડતાળનો તરત જ અંત આવ્યો.

...

...

...

...

પીરતાળીસ વગ્મનો આધેડ વયનો એક પુરૂષ પદર વગસની છોકરીને પગપૈયાં. સર્વ કોઈ તે પુરૂષની પીઠ પાછળ દમી મગ્ગ કગતા કે ઘડી થોડીને લાલ લગામ છે તેની થતી મરકરીની જાણ થતાં આ પુરૂષે તેના એક પાડોશીને કહ્યું. “તમે મારી નકામી મગ્ગ કરો છો તમે ધારે તેવો અમારી ઉમગમા તકાવત રહેતો નથી. હુ મારી પત્નીને જોઉં છુ ત્યારે માગ પદર વગ્મ જૂલાં જીવાન જેવો લાગુ છુ.” અને મારી પત્ની મને જુએ છે ત્યારે તે તેની ઉમગના પદર વગસ વધી જતા અનુભવે છે!”

લટકતી તલવાર

શ્રી વટવલસાઈ પટેલ

આખી માનવજાતને માથે આજે તલવાર વઝી નહીં છે તલવારના ખુણખુણાટનો અવાજ વધુને વધુ સ્પષ્ટ થતો જાય છે યુરોપે છેલ્લા ત્રણસો ચારસો વરમમાં અદ્યુત પ્રગતી કરી છે હજારો રાઈના પશ્ચિમે પૂર્વમાં ફવાયવી સરકૂતિને યુરોપે પોતાની ઝડપી ક્રાંતિથી ઢાકી દીધી યુરોપ આગળ વધ્યું છે એ ઉત્ક્રાંતિ પણ ક્રાંતિ કહેવાય ક્રાંતિ લાવવી અડગ છે પણ ક્રાંતિ પડી શાંતિ સ્થાપવી વધુ અઘરી છે ખડનમર્થ અથર્ ડે પણ મહાત્મક કાર્ય એનાથી નિર્ગત કહિન છે ક્રાંતિ સાથે ખડન થઇ શકે, જ્યના માટે ક્રાંતિનો મમય કામ લાગતો નથી જ્યના માટે Creative peace વિકાસ-પ્રેરક શાંતિ જોઈએ છે છતાં ક્રાંતિના વખતમાં કરેલી જ્યનાના પાયા ઉતાવળમાં થએલા હોઇ દરેક નથી હોતા યુરોપે આજ સુધી લગભગ ક્રાંતિનો જ મમય વિતાવ્યો છે અને એથી જ આજે આખી દુનિયાની આગળ કુચ્છમ ભરે છે. પણ એ ક્રાંતિના ધાધનીઆ અને ઉત્તારણીઆ વાતાવરણમાં એવી વ્યવસ્થા નિ ઉત્તર નથી આખી યુરોપીય અને દુનિયા આખીની સરકૂતિનો વિશ્વ રા નજીક આવતો જાય છે

સ્વનાત્મક શાંતિ લાવવાનો ડોગ કરી ૧૯૧૪-૧૮માં યુરોપના દેશો લડ્યા પાગવાર માણુમની અને ધનની ખુરારી થઇ અને શાંતિ સ્થાપવા વર્મેસની મધિ થઇ અન્યાયને જૂઠ ન કરતા અન્યાયનો ખદનો લેતાયો અને અન્યાય ચાલુ રહ્યો અનિવાર્ય રીતે અનેક દેશોમાં સરખાપત્યારો મર્મ્યા ઝડપથી આગળ વધતી દુનિયાની માથે ગહેવા, સમાન કક્ષા ઉપર ઉભા રહેવા, અને અને તો બધાને વગવી આગળ નીકળી જવાની મહત્વાકાંક્ષાના ક્રાંતિકારી માનવનો એ પડધો આજે દુનિયાના ખુણે ખુણે મલગાય છે અને મૌતે એ હિમ્મત પગુઓના જેવી ગડ થન્યરાવી ચૂકે છે

એમીસીનીઆ તરફડતુ તરફડતુ મરી ગયું ચીન અને સ્પેનમાંથી ઉઠતી માનવ-જાતની ચીચીઆરી—ચીમ દુનિયાના હાડ મુગ્ધ છે ત્યાં તો હીજરની ગજના આજે દુનિયાની સરકૂતિને ડોવાવે છે દુનિયા આવી હિમ્મત પ્રવૃત્તિથી ગૌર ખીલામણી થઇ નહીં છે જર્મન-મિહ મો કાડે અને કોના તરફ એ મો ફરે તે તરફ આજે મૌતી ભયજીત દ્રષ્ટિ મડાઇ રહે છે એ ભયજા મો ઝેકલોવાકીઆને ખાવા ક્યારે ઉપડશે એ કોઇ નણુડું નથી પણ જે વિમે ઝેકલોવાકીઆતુ ભક્ષણ શક થશે તે દિવસે માનવજાતનું ભક્ષણ શક થશે

ઝેકલોવાકીઆને ડગવવા જર્મનીમાં લરખની કુચ્છમ શરૂ થઇ ક્રાન્સની સાથેની હાઇન લઃ ઉપગ કિલેજી થી શરૂ થઇ અને હોદ લાખ માણુમો આજે જર્મનીમાં રાતદિવસ મમ ખી તલવા ની ધાન ધમી જા છે ક્રાન્સે એના જવામમાં મેમીનોટ લાઇન ઉપગ પોતાની લસકરી હીનચાવ શરૂ કરી છે પણ હિન્ડો એનાથી ડરી જાય એમ નથી ક્રાન્સે હવે હાઇન ઉપગત પીરીનીઝ અને મનીસ વાઇન પણ તપામવાની જરૂર છે ગઇ લડતમાં

જર્મનીને Blocade—ઘેરી લઇ હગબુ' હતું તેમ આ વખતે એવી આશા રાખવી નિર્વાક છે. જર્મન લશ્કરના સેનાપતિઓ અને સલાહકારોના મતે એમનું લશ્કર સર્વશ્રેષ્ઠ છે,

Mein kampf—My campમાં જણાવ્યા પ્રમાણે હીટલરની મુરાદ સાદસ્તમેનની મહત્વકાંક્ષાથી ઊતરતી નથી. અને ધીમેધીમે તે એક પછી એક પ્રદેશો જર્મનસામ્રાજ્યમાં ઉમેરતો જાય છે. ઓસ્ટ્રેલીઆ પછી ઝેકોસ્લોવાકીઆનો વારો આવ્યો છે. ઝેકોસ્લોવાકીઆએ અનેક કિંમતી ભોગો આપીને ખરેખરી બહાદુરી બતાવી સ્વતંત્રતા મેળવી છે, પણ જે એક પ્રજાએ ગદ્દ લડતમાં દુશ્મનોને સાથ આપ્યો હતો એ પ્રજાને સ્વતંત્રતાનો ઊપભોગ કેમ કરવા દેવાય ? આજે દુનિયા આખીમાં લાગ્યે જ પ્રજાસત્તા રહી છે. અને જેમણે મહેનતથી પરસેવો પાડી ભોગ આપી પ્રજાસત્તા મેળવી છે એઓ એને બચાવી રાખવા છવ ઉપર આવતા જાય છે.

ઝેકોસ્લોવાકીઆએ સુડેતાન જર્મનોને સંતોષવા અનેક પ્રયત્નો કર્યા. પણ હજી કાંઈને સંતોષ મળ્યો નથી. નાઝી પ્રચાર ન હતો થયો ત્યાં સુધી એ જર્મનોને સંતોષ હતો અને હવે અસંતોષ ક્યાંથી ફાટી નીકળ્યો ? એમના અમતોપને દૂર કરવાનું વચન આપ્યું. એમને અને ઝેકોસ્લોવાકીઆની અન્ય પ્રજાને સમાન નાગરિક ગણવામાં આવતા હતા, આવે છે, અને આવશે એની ખાત્રી આપી. એથી સંતોષ ન થયો. અમેરિકા જેવું સંયુક્ત રાજ્ય સ્થાપવાની યોજના તૈયાર કરવામાં આવી, એમાં સુડેતાન પ્રદેશનું સ્થાનિક સ્વતંત્રતાવાળું જુદું રાજ્ય કરવાની જલામણ કરવામાં આવી છતાં એમનો અમતોષ કાયમ રહ્યો. એ શું બતાવે છે ? કાર્લ્સબાદની હેર હેન્લીનની માગણીઓના મુદ્દાની ઘણી નજીક આ યોજના આવી ગઈ. છતાં પણ સુડેતાન જર્મનોને સંતોષ ન મળે એ કેમ બને ? હમેશાં તકમરની સુલેહમાં બનને પસે થોડું થોડું છોડવું પડે છે એ વ્યવહારિક ન્યાય છે. ખરું જોતાં તો સુડેતાન જર્મનોનો અસંતોષ એ એમનો અસંતોષ નથી. એમને જો નાઝીઓ તરફથી દબાણ ન કરવામાં આવે તો જરૂર સંતોષ મળે એટલું જ નહિ પણ ધાર્યા કરતાં વધુ મળ્યું એમ માને, પણ એમના નામે ઉલ્લેખોતો અસંતોષ એ તો હેર હીટલરનો અસંતોષ છે. હેર હેનલીન વારંવાર હીટલર પાસે જાય છે અને આવીને અસંતોષ ચાલુ રાખે છે. વધુ અસંતોષ પ્રદર્શિત કરે છે. સુલેહના સંદેશા વારંવાર લાગે એને શરૂ થાય.

હમણાં હમણા વળી એક નવી યોજના તૈયાર કરવામાં આવી અને એથી હેનલીન અને એના સુડેતાન મિત્રોએ સંતોષ વ્યક્ત કર્યો પણ હાકેમના હુકમ વિના એનો શુલામ શું કરે ? એ દોષ્યો હીટલર પાસે ન્યુરેમ્બર્ગમાં.

ન્યુરેમ્બર્ગમાં ચાલી રહેલી નાઝી પાર્ટીપરિષદમાં હીટલર શું બોલે છે એના ઉપર અનેક મુત્તમદીઓ મદાર બાંધશે. પણ શરૂઆતના ભાષણમાં એ આંતરરાષ્ટ્રીય પરિસ્થિતિ વિષે ચૂપ રહ્યો. અને તા. ૧૨ મીએ જ્યારે એનું છેલ્લું ભાષણ થશે ત્યારે એ એનો મત સ્પષ્ટ જણાવશે એમ લાગે છે.

ઝેકારલોવાકીઆ ઉપ ચતુ' નવ છે આજે અફવાડિયાં ચવાં આપું ઝેકારલોવાકીઆ અને એતુ' તંત્ર માત્ર આજ એક પ્રશ્નમા ગુ'ચવાઈ રહ્યું છે. એ હવે અકળાયું છે, અને હવે એતાથી આ યોજનામાં જણાવ્યા પ્રમાણેથી કશું વધુ થઈ શકે એમ નથી. વધુમાં વધુ ઝેકારલોવાકીઆ જે કરી શકે તે એણે કયું છે. એ નવી યોજનાના મુદ્દા નીચે પ્રમાણે છે.

(૧) સુડેતાન વિભાગમા વસતા જર્મનોની વસતીના પ્રમાણમાં એમને અધિકાર અને હોદ્દા આપવા.

(૨) અને જે વિભાગમાં માત્ર જર્મનો જ વસતા હોય ત્યાં જર્મન અધિકારીઓની નીમણુંક કરવી.

(૩) સુડેતાન વિભાગની પોલીસ વ્યવસ્થામા ભાગ પાડવા.

(૪) જર્મન ભાષાને પણ દરબારી ભાષા બેટલું જ મહત્ત્વ આપતો કાયદો ઘડવો.

(૫) જર્મન વિભાગમાં વસતા જર્મનોને હુન્નરઉદ્યોગ માટે ૭૦ કરોડ કાઉનની એટલે લગભગ ૫ કરોડ રૂપિયાની લોન આપવી.

(૬) સ્વરાજ્યના સિદ્ધાંત પ્રમાણે સુડેતાન જર્મનો માટે ખાસ પ્રતિષ્ઠા તૈયાર કરવા અને એમની બહુમતિવાળા પ્રતિષ્ઠામાં એમને સ્થાનિક સ્વતંત્રતા આપવી અને એ પ્રદેશોમાં રાજ્યની સહરતા અને ઐક્ય સિવાયના દરેક પ્રશ્નોના નિકાલની સત્તા આપવી. સુગૃહિત હદ અને રાજ્યતા ઐક્યની સંપૂર્ણ અને સચોટ ખાતરી આપવી.

(૭) મધ્યસ્થ તંત્રમાં પણ, સુડેતાન જર્મનોના વધુમતિવાળા પ્રતિષ્ઠા હિત અને પ્રવૃત્તિનું રક્ષણ કરવા પ્રતિનિધિઓ લઈ શકાય, એવા વિભાગ પાડવા.

(૮) ખામ કાયદાથી એ જર્મનોના નાગરિક હક્કની સ્થાપના કરવી. અને એમના હક્કો ઉપર પડતી તરણ સામે ફરિયાદ નોંધાવવાની એમના પ્રતિનિધિઓને ખામ હક્ક આપવામાં આવે.

(૯) એ સિવાય આગળ જે વચનો આપવામાં આવ્યા છે એમાંના નવા કાયદા વિના અંત શકતાં ખંધાં કોમો દુગ્ધ કરવાં.

આ નવ મુદ્દાથી વધુ ઝેકારલોવાકીઆ સુડેતાન જર્મનોને આપી શકે એમ નથી. એમ ચોકકસ જણાવવામાં આવ્યું છે. એથી વધુ આપવું એટલે પ્રજાની સ્વતંત્રતા અને બળ ઉપર તરણ મારવી.

આ યોજના, જેથી ઘણાખરા સુડેતાનોને સંતોષ છે તે પણ હીટલરની માગણીને સંતોષી શકે એમ નથી. એને તો આખા સુડેતાન વિભાગમાં બધે ઝેકેઝેક જર્મન પોલીસ અને અમલદાર ભેગાં છે, અને કહે છે કે એ તો આ મુદ્દામાં જણાવ્યું નથી. ઘણાં હક્કખારા રાજવામાં આવ્યાં છે. ગમે તે ભોગે આપું જીનું સામલેસીઆ ફરીથી તૈયાર કરવું છે. અને હજી તો બીજી માગણી પણ કરે એવો સંભવ છે. તા. ૧૨ સુધીમાં એ સ્પષ્ટ થઈ ગયું હશે. જ્યારે નાઝી પાર્ટી પરિષદમાં હીટલરનું છેલ્લું ભાષણ આવશે

ત્યા સુધી હીટલર કશું ચેકકમ કરેલા માગતો નથી અને Plebiscite પ્રગટતી પણ માગણી કરે એવો પૂર્ણ સભવ છે.

આ માગણીઓ મ તોપીને ઝેકોસ્લોવાકીઆ પોતાની સ્વતંત્રતા વધુ વખત ટકાવી શકે નહિ અને બારે ભેગ આપીને મેળવેલી સ્વતંત્રતા ગુમાવતા પહેલાં ઝેકોસ્લોવાકીઆનો એકેએક સ્વદેશભક્ત માતૃભુમિની ગોદમાં સ્થી રહેશે. અને જર્મની કદાચ એને માટે તૈયાર જ હશે જર્મનોએ ફરી પૂરી તૈયારી કરી લીધી છે એ વર્ષ અને એપ્રિલ અનાજ પણ સઘરી રાખવામાં આવ્યું છે

અંગ્રેજ મુત્સદ્દીઓ આ પ્રમુખ ટાગના માગે છે શા માટે ? રૂઝવીમેનને વચ્ચે ડખન ગીરી કગવા શા માટે મોકલવો જોઈએ ? અંગ્રેજ પ્રજા સાતિની મહાપૂજક છે એમ મતાવવાનો એ મુત્સદ્દીઓનો હેતુ કયો માર્ગ દૂપાવે છે ? ઝેકોસ્લોવાકીઆમાં અંગ્રેજોની કેળવણી મુદી રોકાએલી છે એ ઉપગત જર્મનીની આદિ છત યતા—ઝેકોસ્લોવાકીઆ ને નગણુ આપે તો હીટલરની બીજી માગણીઓ તૈયાર છે પોલેન્ડ, Alsace Lorraine આન્ડેમ લોરે અને Tirol ટીરોલની જર્મન લઘુમતિ માટે પણ એ એવુ જ કરશે તે વખતે આથી વધુ તગ વાતાવરણ યશે ફ્રાન્સ અને ઈટલી આગળ એની દાદાગીરી ન આવી શકે

એ વખત આવે એ પહેલા જ સુડેતાન જર્મન પ્રજાનો નિમન આવી જાય એમ અંગ્રેજ દીર્ઘદષ્ટી મુત્સદ્દીઓ જોના માગે છે કારણકે શાંતિમાન—આજે જે સ્થિતિ છે તેમાંજ Status quoમાંજ માત્રાજવાદી સિમ્નનું દિત સમાએલું છે ભાનતને ગુમાવવાના વખત બને એટલો દૂર ઠેલવાનો આ પ્રયત્ન છે અને માર્ગ ખાતર રૂઝવીમેનદ્વારા ઝેકોસ્લોવાકીઆને મમળની, હીટલરની ફનવીનદ્વારા યતી જે જે માગણી હોય તે સતોડવા અને સુડેતાનવાળો ઝેકોસ્લોવાકીઆનો કુદગતી કિલો જર્મનીને આપી દેનાનો પ્રયત્ન પણ કગવામાં આવ્યો હતો પણ Di Benes ડા બીનીમ ગ્રેસીડન્ટ મેસેરીકની માર્ગે તૈયાર કરેલુ રાષ્ટ્ર અને તેની સ્વતંત્રતા ગુમાવવા તૈયાર નથી પોતાના બાગકને મારી નાખતું એના પિતા માટે અશક્ય છે અમાનુષી છે અને એથી નહુ અમાનુષી કાર્ય એ પિતાને એની સલાહ આપનારું છે, ફ્રાન્સને પણ દગો દેવો પડે તો તેની પણ સિટને તૈયારી બતાવી છે એ માધુ સિમ્ન, હિલ્ને ગુનામ રાખી પોતાના વૈલવ ચાલુ રાખવા માગે છે અને બીજાઓને અદેખાઇની આગમાં બળી ભરમ યતાજોવામાં ગયે છે સિમ્ને યુરોપને ઔઘોજિત ક્રાંતિ આપી અને તેમાંથી જન્મતો આર્થિક અને ગજકીય માધાન્યવાદ આપ્યો આજની એ મસ્કૃતિના મર્જકે સિટનને પણ પોતાના આ બાગકને નાશ સમીપ આવતા બૂ લાગી આવતું હશે એથીજ કદાચ લોડ રૂઝવીમેનને ગ્રેગ મોકલાવવાની જરૂર જણાઈ હશે ! ધિકકા છે આજની સમ્કૃતિના સર્જકને અને એના માર્ગ અને ઢોળી કાર્યોને ! જેને પશ્ચિમને આજે આખી માનવતા લયથી ધ્રુજ રહી છે આજની સમ્કૃતિએ દુનિયાના પડ બપન્યા માનવતા દૂર કરી છે અને જેમાં હજી રહી છે ત્યાં એ માનવતાના માથા ઉપર ગતી બજોગ તતવા લટખી રહી છે

અંશુગમતી વાતો

મદીઓ પગની એક વાત છે મધ્યએશિયામાં આવેલા એક નાના નાન્યનો મારીક પડેલા શહેનશાહ પામે ગજદારી વાળાદાટ માટે એક એવળી મોકલવા માગતો હતો. આ આ કાર્ય હતેદમદ રીતે પાર પાડે એવો માત્ર એક જ દંવેશ હતો અને તેને મોકલવામાં એક મોઠી આપવા હતી તેને બીજા માગવાની ટેવ હતી છવટે દંવેશને મો માગેલા પૈના અને વાળખર્ચી માટે ઉદાગ નકમ આપી બીજા ન માગવાની પ્રતિજ્ઞા લેવડારી ગહેનશહ પામે મોકલવામાં આવ્યો તેણે સોપવામાં આવેલું કામ મતોપમાનક રીતે પાર પાડ્યું. પછી ત્યાંના લોકોએ આના વિદ્વાન દરવેશની મુલાનાતનો લાભ લઈ શમય એમ કરી એક મોઠી જતહુમલા શુક્રવારે મજાદમા ભરી દંવેશ એવું સુન્દર પ્રનયન ક્યું કે શ્રોતાઓની આખા આસુથી બીજાઈ ગઈ પોતાના ભાણણની આવી ઉત્તમ અમર યજ્ઞેલી જોઈ દંવેશને એ તક જતી કરવા ન ગમ્યું તેણે આનું નખ્યું, “ભાઈઓ મને અહીં આવવા દેવામાં આવે ને પહેલા મારી પાસે બીજા ન માગવાની પ્રતિજ્ઞા લેવડાવવામાં આવી હતી પણ મને મમજ નથી પતી કે મેં દાન ન માગવા પ્રતિજ્ઞા કરી છે પણ તમે પણ શું ગાન ન આપવા પ્રતિજ્ઞા કરી બેઠા છો?” શ્રોતાઓ આસુ લજ્જતા હસી પડ્યા અને દંવેશ પર વિનાના દાનનો વરસાદ વરસ્યો !

અમારી કંઈક એવી જ કથા છે ‘પૂર્ણા’નું લવાજમ માગતા અમને મંત્રાય ગહુ છ પણ તેથી શું ગ્રાહકો લવાજમ ન ભરવાની પ્રતિજ્ઞા લઈ બેઠા છે? એમ ન દોઢ શકે અમને ખમ છે ત્યાં સુધી ‘પૂર્ણા’થી એના ગ્રાહકો ઠીક ઠીક મતોપ પામ્યા છે, તો પછી લવાજમ ભરવામાં હીન શાની? એ હીન માત્ર આપણી દીર્ઘસૂત્રતાન જ આભારી છે પણ એવા ભાઈઓને અમારે જણાવવું ગહુ છે કે એવી હીન પૂર્ણાને ભારે પડે છે, તેની પ્રગતિ ને અવરોધે છે અને અમાન ઉત્સાહને સિંથીલ કરે છે લવાજમના અહીં રૂપિયા ગ્રાહકોને કાઢવા ન ગમે અને અમને માગવા ન ગમે એ આપ્યું પણ એ ‘તુરં’ રૂપિયા વિના પૂર્ણા ટકી શકે નહિ માટે જે ભાઈઓએ લવાજમ ન મોકલ્યા હોય તેઓ જે તરત ચૈમા ભરી દેજે તો પૂર્ણાના તેઓ ખરેખર સહાયકર્તા બનશે

એક દિવસ એક શુદ્ધ અમા ! કાર્પનયમા પ્રવેશ કરતા જ બોલ્યા મી મહેતા, તમારું પૂર્ણા બહુ જ મગમ નીકળે છે” કહેવું બીનજરૂરી છે કે આવી નાનોથી અમને અસર ન તો થાય પણ એ મતોપ અદપજીવી નીવડ્યો તેમણે તત જ ઉમેર્યું ‘બહુ જ કુતમ છે માન એક વાત યોગ્ય નથી” કંઈક માર્ગદર્શન ચૂચના સાલમવાની ઉત્કંઠાથી અમે પૂછ્યું ‘એવું તે શું છે?’ તેમણે કહે ‘કેજે જણાવું કે “લવાજમ અહીં રૂપિયા એટલા ગળે નહિ જાયો તો તમારું મામિક મર્વોતમ થશે” શું સૂચના’ એ ‘કમમખત’ અહીં રૂપિયા દેર દેર નડે છે પણ ગ્રાહકો મહજ વિચારી જોશે તો તેમને મમજાશે કે હવા વિના ગ્રાણ્ય પણ નહિ મડે તેમ લવાજમ વિના મામિક પણ નહિ ટકે

અમારે માત્ર એટલું જ કહેવાનું કે પૂર્ણા તમને સંસ્કાર પોષતું માનિક લાગ્યું હોય, પૂર્ણા તમને નિહાળુ ગૂઝરાતના વિશિષ્ટ તત્ત્વો પ્રકટ કરતું નજીકનું હોય, પૂર્ણા તમને શિષ્ટ હજીવું સાહિત્ય અર્પણું નજીકનું હોય, તો તેનું લગાજન ભરી દેશો, મિત્રોને આદર થવા કહેજો અને તેની અભિવૃદ્ધિ અર્થે બનતી સહાય કરજો.

મુંબઈના અગ્રગણ્ય દૈનિક પત્ર 'મુંબઈ મમાચારે' અમાગ ગયા અંક મુંબઈ પ્રકટ કરેલો તટસ્થ અભિપ્રાય અત્રે ગ્જુ કરી તેમની સૂચના તન્કે લક્ષ આપવા વિનંતી કરીએ છીએ.

ઉચ્ચ કોટીનું માહિત્ય પીગમતા આ નજીકતા માસિકે ઓગસ્ટ માસથી, બીજા વર્ષમાં પ્રવેશ કર્યો છે. વર્ષ દરમિયાન ઉપયોગી અને વીવીધતાભરી વાચન સામગ્રી આપીને આ માસિકે પોતાના જન્મને દીપાવ્યો છે. અરલોકન હેઠળના અંકમાં ગભીર તેમજ હળવી લેખન મામત્રી રજુ થએલ છે. 'પ્ર' નામધારી લેખકની 'શામળ' શીર્ષક નવલીકા વસ્તુ તેમજ વિષયની દ્રષ્ટિએ ઉત્તમ છે. શ્રી. 'પ્ર' એ હવે ભુરખામાથી બહાર આવવાની જરૂર છે. દ્વિઅંકી પ્રહસન 'ત્રેષ્ટ ગ્રકટર' અત્રેજી પગથી ઉતારેલ હોવા છતાં તેના મૂળ ભાવ અને રસ જાળવાય રહેલા છે. આતરરાષ્ટ્રીય રાજકારણની સમીક્ષા કરતો શ્રી. વલ્લભભાઈ પટેલ નો 'લેખ' 'માફરીઆ ચણા' ની હળવી કટાર અને બીજી મામત્રી પણ ખેંચાણકારક છે. ગુજરાત આ શિષ્ટ માહિત્ય પીગમતા માસિકને અપનાવીને તેને સમૃદ્ધ બનાવવામાં પોતાનો ફાળો આપશે.

ર. પ. મ.

પૂર્ણા

થોડા જ સમયમાં લોકપ્રિય થઈ પડેલું માનિક,

વૈષ્ણિક અદી રૂપીઆમાં ઉત્તમ માહિત્ય,

ઐતિહાસિક લેખો અને વાર્તાઓ,

શિષ્ટ દારૂના લેખો અને નિબંધો.

સામાન્ય માહિતી આપતા વિવિધ લેખો.

નમુનાના અંક માટે એક આનાની ટિકિટ ખરીદી.

પૂર્ણા, કાર્યાલય,

નવસારી.

કોંગ્રેસ સરકાર

હરિજનોને ઉદ્યોગ, કાપડો અને ઈજનેરી શિક્ષણ મફત મળે એ માટે મદ્રાસ સરકાર યોજના કરે છે.

મુ. સ. એ તુમારોનો તાત્કાલિક નિકાલ કરવા અમલદારોને સુચના આપી છે.

મદ્રાસની ધારાસભાઓના પ્રમુખોને દિવાની કોર્ટની હાજરીમાંથી મુક્તિ અપાઇ છે.

મુંબઈ ધારાસભામાં કોલેનજનીંગ, રાઉન પ્લેનીંગ અને લેન્ડ એકવીઝીસનના બિલો પાસથયાં છે.

શાળા કોલેજમાં ફરજિયાત લશ્કરી તાલીમ, ભીખ માંગવાનો ગુન્હો, ધંધાઝારી તાલીમ, કેરી ચીન્મેના વેપાર પર અંકુશ વગેરે બાબતો મુંબઈ ધારાસભામાં રજુ થશે.

ગણેતધારા અંગેનું બિલ મુંબઈ ધારાસભામાં સપ્ટેમ્બરની આખરે રજુ થશે.

ગ્રામ સુધારણાની યોજના મુંબઈ સરકાર દ્વંક મમયમાં અમલમાં મૂકશે. એ અંગે સોળ લાખ રૂપિયાની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે. બીન સરકારી એજન્ટોની મોટી સંખ્યા આ કાર્યમાં સરકારી અમલદારોને મદદ કરવા માટે નીમવામાં આવશે. ૫૦ ડેમેન્સ્ટ્રેશન નક્કી કરવામાં આવ્યાં છે. ત્યાં ખેતીની સુધારણા માટે ખેડૂતોને વિગતવાર માહિતી આપવામાં આવશે. ખેડૂતની જ જમીનો પર આ મથકો થશે. આ ઉપરાંત ડેરીઉદ્યોગ અને પશુપાલન અંગે પણ સમજૂતી આપવામાં આવશે. આ માટે કુલ ૮૦૦ મથકો રાખવામાં આવશે.

મત્રિનયજમની લડત દરમ્યાન જપ્ત થઇ વેચાઇ ગયેલી જમીનો ફરજિયાત પાંડી લઇ તેના મૂળ માલોકોને સોંપવા માટે મુંબઈ ધારાસભામાં બિલ આવશે. તેને જોઇતી મંજૂરી દિંદી વજરે આપી છે.

મુંબઈ સરકારે સરકારી પટાવાળાઓ પાસે ખાનગી કામ નહિ લેવાની અમલદારોને તાકીદ આપી છે.

મુંબઈ સરકાર તરફથી ઓક્ટોબરમાં ચાલુ થનારો વ્યાપાર 'તાલીમ' વર્ગ' કાંદીવલીમાં રથપાશે.

મુંબઈ સરકાર પશ્ચિમ ખાતેશમાં દારૂબંધી કરશે એમ જાણાયું છે.

મુંબઈ ધારાસભામાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે છાપાઓમાં આવતી પડલો અટકાવવા બાબતમાં સરકાર વિચાર ચલાવે છે. (જીજ્ઞાસુ રમતમાં જુગારનું તત્વ છે એમ જણાવી શી. લાલચંદ નવલરાય વડીધારામભામાં ફરાવ રજુ કરશે.)

મુંબઈ ધારાસભામાં ગ્રામ પંચાયત બિલ પહેલાં વાંચનમાંથી પસાર થઇ સીલક્ટે કમિટીને સોંપાયું છે.

મુંબઈની ધારાસભામાં એમ જણાવવામાં આવ્યું છે કે ઇલાકાની જેલમાં એક પણ રાજદારી કેદી હવે નથી.

મુંબઈ ઇલાકાની નહેરો ચાલુ કરવા ગુજરાત અને કર્નાટક માટે ખાસ ઇજનેરો નીમાઇ ગયા છે.

મુંબઈ સરકારનું વડું મથક હવે મુંબઈ રહેશે.

મુ મ એ દાઉદી વહોગ કોમને વકતના વયદમાથી મુત રાખવા ના પાડી છે.
મુ મ એ હર્ય અને પચમહાલ એકત્રજ નાખવા દતાવ્યુ છે

મુ બદના પોનિમ કમિશનરે પોલીસોને ઘોડોઘોડની સગતમા ભાગ ન લેવા ફરમાવ્યુ છે.
મુ બધ સરકારે અમદાવાદ જીલ્લામા ધણા ખેડૂતોને મરગરી પડતર જમીન નહીં
ફરમતે ખેડવા આપી છે. આ ઉપરાત બીજી ગૌચર જમીન પણ ફૂટથી આપવાની
ગહેનાત કરી છે.

ધવાના જિલ્લાના પનવેલ તાલુકાના મામલતદાર પી કચેરીમા જમ કરીને મુઠી રાખવામાં
આવેલા ચિત્તેર રમાન્કને કમિટીને હવાલે કરવા મુબધ મન્કારે હુકમ કર્યો છે.

પ્રાતિક ઉદ્યોગની ઉપન્ન પ્રિય કરી શકાય એ હેતુથી મધ્યપ્રાત મગકા પ્રાતમા
મધ્યપ્રધ સ્થળે એક મગકસ્થાન સ્થાપશે તે માટે રૂ.૩૦૦૦ રૂ. મળુ કરવામા આવ્યા
છે તે ઉપગત ખડવા, ખેતુલ અને ઠવા એમ ત્રણ મથળોએ હાથકુન્નરોની શાળાઓ
સ્થાપશે

મધ્યપ્રાતના વડા પ્રધાને પરિષત્તદાન મન્કારી અમલદારોને જણાવ્યુ છે કે મહાત્મા
ગાંધીજીનો ઉલ્લેખ થતો હોય એવા તમામ સરગરી વાગળોમા તેમનો 'મી ગાંધી' નહિ
પરંતુ 'મહાત્મા ગાંધી' તરીકે ઉલ્લેખ કરવો

મદ્રાસની સન્કારે જાહેર રત્નાપર હામત કે દાઢી ખોડવાની મનાઇ કરી છે.

મદ્રાસ સરકારે ત્રણ ટકાના ફરની દોઢ કરોડની લોન બહાર પાડી છે

મુબધની ધારામમામા જણાવવામા આવ્યુ છે કે પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષિકાના
પ્રશ્ન વિષે ફરી તપાસ કરવા ઉઠા નિચાર આલે છે. પેન્શનને બદલે પ્રોવિડન્ટ ફંડની યોજના
દાનના બળેગોમા શક્ય નથી એમ જના મુધરેલી યોજના પર વિચાર થશે.

મુબધમા મિનિય ડોર્ટ સ્થાપવા મુબધી પણ સગકાર વિચાર કરે છે

મુબધ મરકોર તરફથી બેલગામમા સેકન્ડરી રીયર્સ ટ્રેઇનીંગ કોલેજ આનુ કરવામા
આવશે અને મુબધની ટ્રેનીંગ કોલેજ બધ કરવામા આવશે અંગ તો સેન્ટ્રેલીઅગના
મત્તાધીશોને મુપરત કરવામા આવશે.

મુ મા વામ કન્તા હરિજન કામદારોની સ્થિતિને તેમના પ્રશ્નોની તપાસ કરવા
મધ્યપ્રાન્તની સગકાર શ્રી અમૃતનાલ દકકરના પ્રમુખપદે એક મમિતિ નીમશે

દરોરાના તહેવાર અંગે સરકારે તા. ૩૭એને ૪થીએ રજા આપવાનુ જાહેર કર્યુ છે.
મુબધ મગકાર હાઇસ્કૂલોના ઉપલા વર્ગમા કોમર્સનુ શિક્ષણ અને નીચલા ધોરણમા હિંદીનુ
શિક્ષણ ફજીઆત કરગે હાલની કેટલીક મરકારી શાળાઓમા પ્રયોગ હુક મુદતમા આણ
કરવામા આવશે

મુબધ મગકારે એક હુકમ બહાર પાડી પોલીસખાતાના અધિકારીઓને જણાવ્યુ છે
કે ફરીવાર કરવા આવતા લેખિ સાથે સબ્યતાલયુ વર્તન ચલાવવુ, લોકોને નાહક
ખોટી કરવા નહીં.

મુબધ મગકારે સાબરમતી જેલમાથી ચકકી અને તેન પીવવાની ઘાણી કે જેના પર
કેદીઓ પાસે કામ લેવાતુ હતુ તે બધ કરવા હુકમ આપ્યો છે.

મુબધ મગકારે ખેતીમાં વીજળી બગતો ઉપયોગ કરવાનો કરાન મ્યો છે અને એ
કાર્ય અદ્યમનગર અને નામિક જિલ્લાઓમાં શરૂ કરવામા આવશે.

—ગેલમાં—

બાળકો ગાંડીવ બાળ પંખવાડીક જોઈને અર્થવા ગાંડીવ
બાળવાચનની ચોપડી હાથમાં આવતાં ગેલમાં આવી જાય છે.

• • • •

વડોદરા રાજ્યની એક તપાસમાં માલમ પડ્યું છે કે ગાંડીવાના પુસ્તકોનો ઉપાડ દરેક ગ્રામ લાયબ્રેરીમાં સૌથી વધારે રહે છે.

• • • • •

ગાંડીવ ખાળ પખવાડિક વાર્ષિક લવાજમ રૂપિયા પાંચ ટ. ખ.
સાથે, પરદેશ શિ. ૧૨ નમુનો મક્ત મોકલવામાં આવે છે.

ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર :: સુરત

માંડીવ કુમારમાળાનાં પુસ્તકો જોયાં ?

કપાસ હિંદુસ્તાનનો મુખ્ય પાક છે,

અને તેથી

કપાસીઆમાંથી બનતી વસ્તુઓ વાપરવાથી જેતીની આબાદી

અને એક નવા ઉદ્યોગની સંગીનતા વધે છે

માટે

કપાસીઆમાંથી બનતા નીચેના પદાર્થોનો ઉપયોગ કરો :—

કપાસીઆનું તેલ

આ તેલ ધીની જગ્યાએ તળવામાં તથા મોણમાં વપરાય છે.

અને તેમાં કોઇપણ જાતનાં અનિષ્ટ તત્ત્વો હોતાં નથી.

કપાસીઆનો સાબુ તથા સાબુનો ભુકા

કપાસમાંથી જ કાપડ બનતું હોવાથી કપાસીઆના તેલમાંથી બનાવેલ

આ પદાર્થને વાપરવાથી કાપડના રંગને પોષણ મળે છે, અને

કાપડ મજબુત થાય છે.

કપાસીઆનો ખોળ તથા છાંસ

ખોળ, છાંસના ઉપયોગથી ઘેર વધારે વખત દુધ આવે છે, અને

દુધમાં ઘીનું પ્રમાણ વધે છે, વળી ખોળનો ખાતર તરીકે

, પણ ઉપયોગ થાય છે.

કપાસીઆમાંથી બનતા આ પદાર્થની હવે નકલ થવા લાગી છે માટે

નકલી માલથી માવધાન રહી આખો માલ મેળવવા માટે નીચેને

ઠેકાણે મળેલા આ સૂચનો :—

ઈન્ડિઅન કોટન ઓઈલ મીલ

— તવસારી —

પૂર્ણા

તંત્રી : રણછોડજી પરાગજી મહેતા.

પુસ્તક ૨ જી

આદિટાબર ૧૯૩૮

અંક ૩ જો.

અંગ્રેજોનું રાજ ક્યારે જશે ?

પચાસૌક વરસ પહેલાંની વાત હતી

પુનાની શેરીએ શેરીએથી લોકો યનવારવાઝ તરફ જતા હતાં.

શા માટે ?

ત્યાં એક જાહેરનામું ચોંટાડ્યું હતું. લોકો તેને હોણે હોણે વાંચતા હતા.

આ જાહેરનામું કલેક્ટરની કચેરીમાંથી આવ્યું હતું. આ રજુ તે જાહેરનામું:

“આજે એક અરજી આવી છે. એ નાનામી છે એટલે એનો જવાબ આપી શકાયો નથી. જાહેરની જાણ માટે તે અહીં ટાંગવામાં આવ્યો છે.”

તે અરજી નીચે પ્રમાણે હતી.

“માહેજને માલમ થાય જો અંગ્રેજ સરકારનું રાજ ક્યારે જશે ?”

આ અરજી પહેલાં કાગ્જનાં હાથમાં આવી હતી. તેને લાગ્યું કે આવો ઉદ્ધત મવાલ વાંચી સાહેબ જરૂર ગુસ્સે થશે. તેણે અરજી સંતારી દીધી. પણ સાહેબ તે જોઈ ગયા. તેણે અરજી લીધી અને વાંચી. પછી મૂઝમાં હસ્યા ને બોલ્યા ‘એમાં છુપાવવાનું શું છે ? જવાબમાં શેરો મારો.

“જ્યાં અમે અંદર અંદર લકડાં અગર તમે અંદર અંદર લકડાં બંધ થશો તે દિવસે આ અંગ્રેજ રાજ આથમી જશે.”

પચાસ વરસ પરના આ શેરા પર આજે બીજો શેરો મારવાની જરૂર છે ખરી ?

અંધારનો ઉલ્લેચનારો

આજે તારે થોભવું ના છાજે
ઊઠને ભાઈ અંધારા ઉલ્લેચવા કાજે.

કોડ કોડ પીડિતોના આર્તનાદે
જ્યારે માનવતા અંખવાઈ રહે,
ધરતીને પુંદનારાનાં પગલાં જ્યાં,
થંભી જતાં જગ્યા વિના આગે,
કોડ કંકાલના શોષિત કંઠ માંહી જોને આગ ઊઠે.
ભાઈ તારે થોભવું ના છાજે.

એને કાજ પાણીની અંજલિ થાવા દોડને આગે,
તેજહીન જ્યારે એના પ્રાણના દીપ હોલવાતા લાગે,
એના શિથિલ પગ નીચે ધરતી જ્યારે સરવા લાગે,
જર્જરિત એવા મનોરથો તણો

લુકકો થઈ જ્યારે ઉડતો લાગે

એને કાજ તું ટેકાનો થાંભલો થાજે,
એના કોડિયાનું તું દિવેલ થાજે,
આજે તારે થોભવું ના છાજે.

— ગમે —

ગમે ગુણો તણી સોડમ પરન્તુ ખાર ના ગમતો,
ગમે કોકિલનાં ફૂંજન સ્વરૂપે શ્યામ ના ગમતો,
ગમે ઝરણાં, રમે મન ધોધ—સરિત—રમ સાગરે સરતો,
પરન્તુ એ ઝરણુ સ્વામી—ખડક પર પાદ ના ઠરતો.

હસી ઊપા ગયન ગોખે લસી મમ આત્મને લગ્નને,
અમી વધીં શશી આબે કદાપિ અરત ના બનગ્ને,
લરો ભાતુ જીવન જૂગમાં પરન્તુ હિખ્તતા તજગ્ને,
વરમગ્ને મેહુલા વેગે કદાપિ મા મ્હને બીજગ્ને.

ગમે બહુ જ્ઞાણ પિયુનાં પરન્તુ વેદ મા મગ્નગ્ને,
ગમે બહુ બાણુડાં મીઠાં છતાં જાળજ મા હોગ્ને,
ગમે સમારની સહેલો વિના માતૃત્વ આવરતી,
ગમે તન-માનવી લહેરો, સહજ રસ-રનેહ સીંચવગ્ને.

ગમે સાગર તણી સહેલો તથાપિ ત્રાપ તો હોગ્ને,
ગમે આકાશ હિયુયતો પરન્તુ ધંત્ર કો લેગ્ને,
વિના હિતરદાયિત્વે ગમે આમન બહુ હિયું,
કેઈ સ્વાતંત્ર્યની પૂજા તથાપિ ધ્યાન કો ધરગ્ને.

ગમે જીવને ત્રણે જીવન કદાપિ કાળ ના હોગ્ને,
ગમે ઉન્માદ ને આનંદ જરીયે શોક મા હોગ્ને,
ગમે મહુ સાઈ સાઈ બહુ, નકાઈ મા મ્હને મગ્નગ્ને,
પરન્તુ ખાર વિનાનાં ખીલે બાગે ગુણો જોગ્ને.

બાગલાણુના પ્રદેશનો પરિચય

(ગત્તાકથી ચાલુ)

શ્રી મહાભારત દ્વિવેદી

(૨)

બાગલાણુના પ્રદેશમાં નાનદેવે પોતાની સત્તા કેવી રીતે જમાવી તે આપણે ગયા અંક માં જોઈ ગયા. આ નાનદેવે આબીરોની સત્તા બાગલાણુ ને તેની આજુબાજુના પ્રદેશમાંથી તામશેષ કરી અને તે માલ્હેરના દુર્ભેદ ગિરિદુર્ગમાં ગંધી પોતાનો પ્રભાવ વધારવા લાગ્યો.

એ વખતે દિલ્હીના પાલતખત પર બાદશાહ આસુદીન તુગલક હતો તેના એક મગદા ઉલુખખાને ધણા દેશ કબજે કરી મન ૧૩૨૧માં દક્ષિણ દેશ પર ચડાઈ કરી દેનગિરિને ઘેરો નાખ્યો.^{૧૧} એ યુદ્ધમાં ગમગામ ખપી ગયો અને નાનદેવના કિલ્લા પર હલ્લો થયો એક વરસ સુધી તેણે ઘેરો નભાવ્યો પણ આખરે નાનદેવ યુદ્ધમાં ખપી ગયો નાનદેવ પછી તેનો પુત્ર એકદેવ, તેનો પુત્ર ખડગસેન, તેનો રામ, તેનો વીરસેન બાગલાણુના પ્રદેશના ઉત્તરગધિકારી બન્યા. વીરસેન પછી તેનો પુત્ર જોષીદેવ માઠી પર આવ્યો પણ તે બાળવયનો હતો અને આથી બાગલાણુમાં રોકોડોની સત્તા તૂટવા માડી એટલે તે સત્તાને ટકાવી ગમવા તેના મંત્રીઓની મંત્રણાથી જોષીદેવના કાકા નામદેવે ગળ્યધુરા હાથમાં લીધી. અને તેણે પોતાના પરાક્રમે કરીને બોવાયલા કિલ્લા હસ્તગત કર્યા એટલું જ નહીં પણ તેમાં વધારો કરી બાગલાણુની રોકોડ સત્તાને ટુરત જમાવી લીધી.

નામદેવ પછીના ત્રણ ગળ્યઓના રાજ્યકાલ દરમ્યાન બાગલાણુની ભૂમિ પર રોકોડની પ્રતિભા જમવા ઉપરાંત કાંઈ ખાસ મહત્વના બનાવ બનતા જોવામાં આવતા નથી. માત્ર એટલું જોવામાં આવે છે કે શુજાતના રાજ્યમાં માથે તેમનો મિત્રાચારીનો મ મધ બધાય છે અને શુજાતના રાજ્યમાં તેમને બેટ સોગાદ મોકલતા.

નામદેવની ચોથી પેઢીએ લેગવમેન ગળ ચાય છે એના વખતમાં શુજાતના સુવતાન બહાદુરશાહે ઈ. સ. ૧૫૨૯માં દક્ષિણ પર ચડાઈ કરી ધારાવલીને રસ્તેથી તે દક્ષિણમાં ગયો અને નિઝામશાહની હકુમત નીચેના દેરગિરિના કિલ્લા પર હલ્લો કર્યો આ પ્રસંગે લેગવ-મિહ બહાદુરશાહની મદદે ગયો આ લડાઈમાં નિઝામની હાર થઈ. વિજયી શાહ બાગલાણુના પ્રદેશમાં થઈ અહમદનગર તરફ ફર્ય કરી ગયો.

મિરાતે-સિંકદરીના પ્રખ્યાત તવારીખનવેશ એ પ્રસંગનું આ પ્રમાણે વર્ણન કરે છે :—

“ જ્યારે બહાદુરશાહ સુલતાનનો પ્રકાર સુલતાન કિલ્લા પર પડ્યો ત્યારે બાગલાણુનો રાજા બહરજોર સુલતાનની તહેનાતમાં હાજર થયો અને તેને સુલતાનની જાજમ સુબનનું માન પ્રાપ્ત થયું. સુલતાને તેના પર ધગી જ મહેરબાની બતાવી અને તેને કાનના વાળાને માટે બે કીમતી મોતી આપ્યાં. બહરજોરે પોતાની વફાદારી બતાવવા પોતાની એક ખેડેન સુલતાન માથે પરજાવી બીજે દિવસે સુલતાનની ખાહેશથી મહમદખાન આસીરી સાથે

ખીજ એન પરણાવી x x બહુજીવેના મુલકની હદ છોડી દખલમાં મુલકતાને પોતાના મુખારક કદમ મુક્યા ત્યારે તેણે બહરજીને બહરખાનનો ખિતાબ એનાયત કર્યો. ૧૨

આ ઇતિહાસકાર દેવગિરિની ચલાઈનો ખીલકુલ ઉલ્લેખ કરતો નથી. મુલકતાનના પ્રભાવની વાત સાંભળી હૈદરસિંહ (બહરજી) તેનું આધિપત્ય સ્વીકારના મુલકતાન પાસે દોડી ગયો હોય એવો ભામ થાય છે. ફક્ત પોતાના મહાકાવ્યમાં હૈદરસિંહ દેવગિરિ કુમકે ગયાનું લખે છે. વળી તેના રાજ્યકાલ દરમ્યાન તેણે મેળવેલા વિજયો અને તેની અપ્રતીમ વીરતાનાં પશ્ચ કવિ વર્ણન કરે છે. ૧૩

અહીં એક ઉલ્લેખ કરી લેવો જરૂરી છે. દેવગિરિના યાદવોની સત્તા દક્ષિણ ગુજરાતમાં છેક નવસારી સુધી હતી. સન ૧૩૭૦ માં યાદવોની સત્તા પુરેપુરી તૂટી અને દેવગિરિ ને પહાડી શિખરે ઈસ્લામી સત્તાનો ઝંડો રોપાયો. બાગલાણના રાખઓએ એ સત્તાનો નામનો સ્વીકાર કર્યો દક્ષિણમાં નીજામ અને બહામણી સત્તાને હિંદય થતો હતો. બાગલાણના રાખઓ દક્ષિણ અને ગુજરાત એ બેમાંથી જે સત્તા જે વખતે બળવાન હોય તેનું પ્રભુત્વ સ્વીકારતા.

અહમદશા બહામણી ને ગુજરાતના મુલકતાનો વચ્ચે સન ૧૪૨૬માં યુદ્ધ થયું. સન ૧૪૬૦માં દેવગિરિનાં મલ્કોએ બાગલાણમાં છુટકાટ ચલાવી, ૧૪૯૯માં અહમદશા નિજામે બાગલાણના રાખને ખંડણી આપવાની ફરજ પાડી. ૧૫૩૯માં બહાદુરશાહે અહમદનગર સરકાર, અને ત્યારથી બાગલાણ ગુજરાતનો ભાગ બન્યો. સન ૧૫૭૩માં મોગલ સામ્રાટ અકબરે ગુજરાત સરકાર ત્યારે હૈદરસિંહ અકબરને મળવા સુરત ગયેલો.

હૈદરસિંહને ચાર પુત્રો હતા. તેના અવસાન બાદ તેનો ખીજો પુત્ર વીરસેન શાહી પર આવ્યો. એ વખતે વૈંડાદરાની આસપાસ હબશીઓ બળવાન હતા, અને ચંગીસખાન સાથે તેમને વેર ચાલતું. આથી નર્મદા અને મહી વચ્ચેના પ્રદેશમાં વખતો વખત લડાઈઓ થતી. પ્રમંથવશાત્ નર્મદાને સામે તીરે દક્ષિણ ગુજરાતમાં પણ લડાઈના મોરચા મંડાયલા અને દમણના શીરંગીઓ સાથે ચંગીસખાને સંધિ કરેલી. ગુજરાતની દક્ષિણ સીમા ત્યારે નંદુરખારે અટકતી.

વીરસેનના રાજ્યકાલ દરમ્યાન “હાપરી (હબરી) પહાણે ગુજર્દેશ બહુવ વ્યાગના કિલ્લા પર હલ્લો કર્યો.” ૧૪ હબરીએ કિલ્લાને ઘેરો ઘાટ્યાની ખબર મળતાંજ વીરસેન અને તેનો ભાઈ નાગવણ સૈન્ય લઈ સામે ધસ્યા અને હબરીના લશ્કરને ભારે હાર આપી સૈન્યને ખેદાન મેદાન કરી નાંખ્યું.

૧૨. ખિતાતે-સિકંદરી. ૫. ૨૪૭ શુ. ૧. સોસાયદી.

૧૩. રાષ્ટ્રોદવંશ મહાકાવ્ય. સર્ગ. ૬

૧૪. રાષ્ટ્રોદવંશ મહાકાવ્ય. સર્ગ ૭.

આ હબરી પહાણ તે અલ્ફખાન હબરી-એમ સ્વ શ્રી. દલાલ જણાવે છે. જુજદારખાન અને અલ્ફખાન હબરીએ અમદાવાદમાં લડના ચોગાનમાં ચંગીસખાનનું ખૂન કરેલું.—ગિરાતે સિકંદરે ૫. ૪૩૬ મુઝફ્ફરશાહ ત્રીજાના સમયનો આ બનાવ

ચી ગમખાનને આપેલી હારના સમાચાર દિલ્હીમાં શહેનશાહ અકબરને મળતા તેણે વીંગમિંદ માથે મૈત્રી સાધવા તેને દિલ્હી બોલાવ્યો અને પૂણ મન્માનીત કર્યો. મોગલ દરબારમાંથી પાછા આવ્યા બાદ વીંગમિંદ પોતાની મરૂપવાન અને પૂણ્યોધના રાણી દુર્ગાવતીના મોહપાશમાં પડ્યો. એને રાજ્યનાં કામદાજની મંભીર જવાબદારીઓ કરતા ચક્રાન્તિની હરીફાઇ કરતા દુર્ગાવતીના મુખાગવિન્દના ભ્રમ બની તેમાં બદ ચવાનું વધારે રૂચું. એ વખતે ગજધાની મુલ્હેરમાં હતી. પોતાના વિલાસ કાર્યમાં નાનાભાઈ નાગયજીની હાજરી ખલેલ કરનારી જણાઇ અને ગણીની સવાહથી તેને દૂર ખસેડવામાં આવ્યો. ગમ બોગવિલાસમાં પડ્યો. ગજધામાં અધાધુધી મચી રહી અને વીરસેનના દુશ્મનો મુલક કબજે કરવા પ્રયામ કરવા લાગ્યા. એવામાં તેના કિલ્લેદારો નાગયજી પાસે પહોંચ્યા અને ગજધાની લગામ હાથ લેવાનો આગ્રહ કર્યો. નારાયણે આવી સાલ્હેરનો કિલ્લો કબજે કર્યો. લોકોએ પણ તેનો મતકાર કર્યો અને મયૂરગિર્ગિ-મુલ્હેરના શાસક તરીકે તેણે રાજમુકુટ ધારણ કરી પોતાના પુત્ર પ્રતાપનો મુનરાજપદે અભિષેક કર્યો. વીંગમિંદે ભાઇની અધીનતા સ્વીકારી.

નાગયજીશાહ બહુ પ્રતાપી રાજા હતો. એના વખતમાં દક્ષિણના સરદારોએ બાગવાણમાં દબલ કરવા માટે નવાપુરમાં જ ગી સૈન્ય જમા કરેલું. નાગયજી શાહે એ સૈન્યોની પૂંઠ પકડી ખેદાન મેદાન કરી નાખેલા.

શુજરાતને દક્ષિણ સીમાએ જવાર^{૧૫} કરીને એક સરથાન ને ત્યાં હાલ પણ એક કોળી ગમનું ગજધ છે. પેઠને માર્ગે નાગયજીશાહે તેના પર ચઢાઇ કરી. મોદામાં તરણ ધાલી ગમ શાહને આગ્રે આવ્યો. દાલના ધમપુર ગજધમાં આવેલા તદ્દકલિન રામનગના ગમ રામદેવે પણ તેની અધીનતા સ્વીકારી બેટ-સોગાદો આપી અને પેડવલનો કિલ્લો સુપ્રત કર્યો.

આ પેડવલ તેહાલના ધરમપુર રાજ્યના હનમતમાળ તાલુકામાં નારનદીની ઉત્તર અને પંગાની કુંગર-મારીની દક્ષિણે આવેલો 'પીડવળ'નો કુચરી ભાગ હોવો. જોઇએ અમ હું માનું છું.

માલ્હેરના કિલ્લાની કુચરતબેરીએ ચીંચલી કરીને એક નાનું ગામ છે. આ ગામ હાલ ડાંગ-પ્રદેશની હકુમત નીચે છે. આ ગામે નાગયજી શાહે વિશ્નુ અને ત્રિવેશ્વરની મૂર્તિના પ્રતિષ્ઠાન કરેલા.

શહેનશાહ અકબરે પોતાના શાહગદા મુગદને નિજામશાહ પર ચઢાઇ કરવા મોકલ્યો તે વખતે તેણે નારાયણ શાહ પર ભલામણપત્ર તથા કારમીરી પોષાક અને એક સફેદ થોડો શાહગદા સાથે નારાયણ શાહને બેટ આપવા માટે મોકલેલો. શાહગદાનો પડાવ ભર્યમા પડ્યો. મુલ્હેર ખમર મોકલવામાં આવી નારાયણશાહ શાહગદાને મળવા ભર્ય ગયો. દક્ષિણમાંથી આવતાં તાપીના કાઠે અવિલા 'પચ્ચમ્બી'ના^{૧૬} રથજ મુધી તેને મન્ત્રી અને નાજકુમાર વગાવવા આવેલા.

^{૧૫} જવારનું બીજું નામ જવારી હોવાનું પણ જણાય છે,

^{૧૬} પુરી પન્ચમુલીતિ તાપીતટોપક્રન્દે—રા. મ. ડા. મર્ગ. ૧૯.

તાપી કાઠે આવેલુ આ 'પચ્ચુખી'નું ન્યય કયુ તે નક્કી થઇ શકુ નથી
સ્કંદપુરાણ-અન્તર્ગત તાપીમહાત્મ્યના મોળમાં અધ્યાયમાં 'પચ્ચાનનો ધામભિગદ્વત્તથ'
આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ મળે છે તાપીપુનાણુમાં

વહ્નિદેવે અનનેશ્વર અને

અશ્વદાખ્ય પચ્ચવન' (૫ ૭)

આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ છે પણ ત્યાં પત્રી એમાં આ મુમ્મધે ખીને કાંઈ ઉલ્લેખ
મળતો નથી જ્યારે મહાત્મ્યમાં આપણને આ કરતાં પચ્ચાનન-ધામનો ઉલ્લેખ મળે છે
બીમેશ્વરના તીર્થમાં જ આ ધામનો સમાવેશ થાય છે અને આ સ્થળ હાલના નવમળી
પ્રાંતના મંમરેજ તાલુકામાં હુગરા ગામની નજીક આવેલુ છે આ સ્થળની પામે ધાતરા
ગામ આવેલુ છે ત્યાંથી તાપી ઝોળાની ધલા ગામ પચ્ચ થઈ માગરોળ તાલુકામાંથી પચ્ચાન
થઈ અકનેશ્વર તંદ્ર જવાનો માર્ગ છે એટલે પચ્ચુખીનું ધામ તે આ સ્થળ હોવુ
જોઈએ અને નારાયણશાહને તુલના આવતાર ગજપુરમાં અહીંથી પાછા ફર્યા હોય એમ
અનુમાન થાય છે

શાહને સેવા મુગદ અકનેશ્વર સુધી મામે આવેનો ભરચ-શુ નતીર્થ ત્રિ મ્મજોએ
શાહે સ્નાન કરી ખૂમ દાન કરેલુ શાહી ભે સોગાનો વર્ષ નાગવણુશાહ પાઠો ફર્યો અને
ત્યાંથી પીપ્પનાગિકાને વસ્તે તે બાગનાથ પાઠો ફર્યો

અહીં એક મહત્વની હકીકત આપણને રાષ્ટ્રોડવસ મહાકા યકાગ તંદ્રથી જાણવાની
મળે છે તે તે એ કે શાહે પિપ્પનાગિકા મામે તાપી નદીમાં સ્નાન કરી અહિંનું પૂજન
કયું આ પિપ્પનાગિકા તે માડવી તાલુકાનું તાપી કાઠે આવેલુ પીપ્પનાગિકા હોવાનું
અનુમાન આગળ કરી ગયા છે આજ તો ગનીપગ્ગની વસ્તી છે અને અહિંની મૂર્તિનું
તો નામ પણ નથી પણ કામરેજમાં અહિં-મૂર્તિ છે આ મૂર્તિ મૂળ પીપ્પનાગિકાથી ખમેડી
ત્યાં વસ્તી ભાગતા કામરેજમાં બાવી કા સ્થાપના ન કરી હોય? આ એક અતિ વિચારણીય
બાબત છે

ચોમામાંની મોસમ પુરી થતા મુગ પોતાનો પકવ ઉઠારી દક્ષિણમાં ચડાઈ નવા
ઉપડો ત્યારે તેણે નાગવણુશાહને મંદે બોલાવવા આમહલસરી રિતતી કરી એ પગથી શાહ
પોતાના યુવગજ પ્રતાપગાહને સૈન્ય આપી કુમકે મોકલે યુવગજ શાહમદાના સૈન્યને
ધામિન-પૂર આગળ આવી મળ્યો અને ત્યાંથી બંને સૈન્યોએ કુચ કરી નેગ-પુગ અને
નંદુરગાનમાં પકવ નાખી જાયતા હુટયુ ૧૭

આ સ્થળે જાણીતવામાં આવેલુ ધામિન-પુર તે હાલનું વ્યાન તાલુકામાં આવેલુ
ઘાટ ગામ અને નેર-પુગ તે નવાપુર એમ માઝ ચોક્કસ માનવુ છે

મુગતથી દક્ષિણમાં નંદુરગા તંદ્ર જતી વચુગ્ગને લુતો વેપારી માગ મગાધરા-
બારડોલી બાહુપુરા પર દહને વ્યાગને સીમાડેથી નવાપુર તંદ્ર જતો હતો અને ત્યાંથી
નંદુરગા પોરો જતી

માલ્હેગના તેથીઆ ધાગેથી આહવા કાગમાં ચર્ધ વ્યાનના સુનાવાડી ગામેથી જતા
અન્તાપેન-બિમનપોગ પચ્ચ વ્યાગ તંદ્ર આવવાનો એ જુના ટુકો મણાતો ગતો છે અને

અને આજ પણ આદના ડાગ તરીકે ઝોળખાતા પ્રદેશમાં થઈ આગલાણના આ ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ દિલ્લાઓ કે તેની તળેલીના ભાગમાં જવાનો માર્ગ મુતરો લેખાય છે અને તે માર્ગે ઘણા આનન્દ કરે છે એટલે પ્રતાપશાહ આ માર્ગે આવ્યો હોય અને શાહજાદે પણ વણ જાગની વાટે કૂચ કરી હોય એજ એક માત્ર મહાવનીયતા દેખાય છે અને એથી જ ગામે ગામત ઉપર કરેલું અનુમાન અમને ખાતરીલાયક જણાય છે

નાગાયણુ શાહ બહુ પ્રતાપી ગામ હતો અને તે સાથે શરૂ અને વિદ્યાનુરાગી હતો એટલે એના રાજદરબારે વિદ્વાનો મત્કારાતા એના ગજવની સીમા પણ વધી હતી અને એ રીતે બાગલાણે એના રાજ્યઅમલમાં સારી સમૃદ્ધિ અનુભવી.

નારાયણને આર પુરો હતો તેના અવસાન બાદ તેનો પુત્ર પ્રતાપશાહ ગાદીએ બેઠો પ્રતાપશાહ પણ બાપની જેમ ધણો બહાદુર હતો અને દિલ્હીની શહેનશાહત માથે તેને ઘણો મોડો મળ્યો હોનાથી દક્ષિણમાં જતા દિલ્હીના લડાયક સૈન્યો આગનાણના પ્રદેશની સવામતી જાગવીને આગળ કૂચ કરતા શહેનશાહ જહાંગીર અને શાહજાહ શાહજહા તરફથી તેને ઘણી ભેટ સોગાદો મળેલી એ મોડો અભિમાની પણ હતો.

એના નાજ્ય કાલ દરમ્યાન આગલાણમાં જસવત નામનો એક ચમત્કારીક પુરુષ થઈ ગયો છે અને એણે ભક્તિગમના તદ્દકાલિન ગુજરાતી ભાષામાં કાવ્યો લખ્યા છે. તેના દરબારમાં જનાઈન નામનો એક ગજ-પુરોહિત હતો આ પુરોહિત મહાવિદ્વાન અને મમર્થ પુરુષ હતો તેના પુત્ર જસવત પન્થ રામ-ભક્ત હતો અને ભારતના સર્વ ધામ ફરી તે પાછો મુશ્કેર આવતા તેની કીર્તિ સાભળી રાજાએ તેને દરબારમાં બોલાવી ખૂબ મન્માન આપ્યું અને પોતાના કાંઈ વખાણ કરવા જણાવ્યું પણ આ નિરપૂઠી ભક્તજને ગજને સ્તુતિથી દીધું કે — ‘મહારાજ, હું કાંઈ ભાટ-આરણુ નથી તેમ મને કંઈ તમારી ભેટ સોગાદી અપેક્ષા નથી તમારો ભવ પણ નથી કે તમાગ બિરદા લવકાઈ’

આ જવાબ સાભળતા જ રાજા ગુસ્સે ભરાઈ ગયો અને ‘જસવત’ના હાથપગ બાધી તળાવમાં ફેંકી દેવાનો હુકમ કર્યો એક માધુ પુરુષના આરા હાથ ન કરવા લોકોએ રાજાને બહુ બહુ વિનંતી કરી પણ તે એકનો બે ન થયો અને આ સાધુ પુરુષે હસ્તે મુખે ગમ ભજવતો લલકારતા મોતને ભેટવાની તૈયારી કરી તેનું પોત્તણ બાધી તળાવમાં ફેંકવામાં આવ્યો એ પ્રમ ગે તેણે ગમ સ્તુતિ કરી કે—

“કાંઈ વદો, કાંઈ નીદો,
કાંઈ કેસો કહો રે
રહુનાથ માથે પ્રીત બાધી,
હોય જૈઓ હોય રે.
કમલમ્યાને ભેટ બાધી,
નીર થા ભરપુર રે.

રામચંદ્રને ફૂર્મ હોકર,
ગમ લિની પીઠ રે
ચંદ્ર-સૂર્ય ગિની જોત,
સ્ત ભખિત આકાશ રે
જવ ઉપર પાપાણુ તારે,
કયુ ન તારે દામ રે” વિ નિ

પ્રભુએ ભક્તની લાજ ગખી અને તેનું પોટલું તરતુ તરતુ મામે કિનારે નીકળ્યું પણ તે દીવચથી એ ભૂમિમાં પાપ-ભાન વધતો ગયો કે એમ માની જસવત તે છોડી ગયો ૧૮ અને આગવાગુની સ્વાધીનતાના કાકગ ધીરે ધીરે ખગવા લાગ્યા (અપૂર્ણ)

૧૮ ન્વઓ “ત્રણ સેના પહેલાનો ૬૦ ગુજરાતનો એક તપસ્વી” નામનો આ લેખકનો લેખ લોકવાણી વિ સ ૧૯૦૨-૦૩નો વાર્ષિક બક

વનરાજ

(કિશોરકાળ)

શ્રી ૩

— ખુલાસો —

૨૫ મહીપતનામના 'વનરાજ ચારડે' વનરાજના નામને મૂજરાતના દરેક ઘરમાં જાણીતું બનાવ્યું છે એની લોકપ્રિયતા ઉત્તરોત્તર વધતી જ રાખે છે. એ વીનદમાના ચરિત્ર ઉપર અનેક વાર્તાઓ, નાટકો અને નવલકથાઓ લખાઈ છે. વીર વિધવા ૩૫૨૫૬રીને પેટે જન્મી એ શૂરાતનના ધાવણ ધાઓ હતો. ગુપ્તવામના કારણે તે બાળવયથી જ જંગલે જંગલે અને કોતરે કોતરે રખડ્યો હતો. એ વનબ્રમણ્યુઓ એણે અનેક ભીષ ને ભગવાડ જેવી વન-જાનિઓ જોડે લાઘ્ય ધી કરી હતી. એના વનજીવનની એ વાર્તા પ્રેરક છે. આ નાટિકા પણ એજ પ્રેરણાનું પરિણામ છે.

તવારીખના અધાગમાં મ્હેલા પાના જેમ જેમ અજવાળામાં આવતા જાય છે તેમ તેમ હમણા હમણા વનરાજની પ્રચલિત જીવનકથા બદલાતી જાય છે. ઇતિહાસવિદોના એ વનરાજનું સ્વરૂપ હજી નક્કી થઈ શક્યું નથી તેમજ પુરાતત્ત્વવિદોના મડળ બહાર તે લોકપ્રિય પણ થયું નથી. આથી આ નાટિકામાં એવી શોધો અગાઉના જનપ્રિય વનરાજને જ ચીતરવામાં આવ્યો છે.

જેટના પ્રમાણમાં આ લખાણ નાટિકા છે, ઇતિહાસ નથી, માહિત્ય-ચિત્ર છે, હકીકત-કથા નથી તેટલા પ્રમાણમાં આખી વસ્તુની મજબૂત અને પાત્રોની ખિયાલત પ્રચલિત અથેતિયા જુદી પડશે. ત્રણ આ નાટિકા કિશો-કિશોરીઓને માટે લખાઈ હોઈ એ વનરાજની આખી જીવનને ન સ્પર્શતા તેના કિશોરકાળના અમૂક પ્રસંગોને જ ચીતરે છે.

એ કાળે મૂજરાતી જીવન કેવું હતું તે ઇતિહાસકારો પણ કહી શકતા નથી. એટલે આપણા આજના મૂજરાતી જીવનના કેટલા ઉત્પલો કિનારે સમજી શકે તેવું વાતાવરણ જમાવવા અહીં કલ્પનામાં આવ્યા છે આ ઉત્પલો વનરાજ જેટલા જૂના હશે કે કેમ તે હું જાણતો નથી. પણ નાટિકાના પ્રધાન સૂત્ર સાથે તેના મેળ મળતો હોઈ તેને વસ્તુ જેડે મેળવી દેવામાં આવ્યા છે આમાં કાષ્ટને ઝાળવ્યતિરેક જણાય તો ક્ષમા કરો આવો વ્યતિરેક ધણાને કંવો પડ્યો છે. પ્રેમાનંદે જે માંહેડે ને લગ્ન ચીતર્યા છે તે પોતાના જ વખતના સમાજમાથી ઉપાડી લીધેલા ઠે નગમિંદ મહેનાના કાળમાં તે પ્રસંગો તેનીજ રીતે ઉજવાતા હશે એમ કેળું કહી શકે ? ત્રણ જૂના જમાનાના પાત્રોને આજની પરિ-ચિત્તને અનુકૂળ વિચારો દર્શાવતા જોઈ ધણાને સ્વસ્થ રહેશે. પણ જૂના પ્રસંગોને નવા રંગે ચીતરી લોકગમ્ય ચિત્રો સર્જવાનો આ કદ મારો નવો પ્રયામ નથી. ધણા પ્રમિદ્દ લેખકો એ પથે મારા પુરોગામીઓ છે.

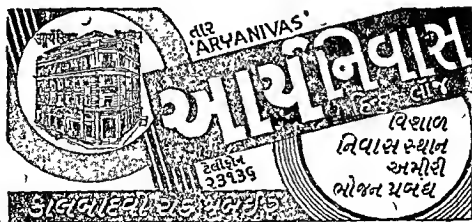
વનરાજ પણ દરેક આગ્રહની પેઠે જીવ્યો હશે. તેણે બાળમ ધો કર્યાં જ હશે. એ હકીકત પાનમાં ગંભી ઐતિહાસિક પ્રમાણોનો અભાવ છતાં અહીં તેના લાઘ્ય ધોના પાત્રો

કંપનામાં આવ્યા છે. એ કંપના મામે કોષ્ટને વાંધો ન હેંછ શકે. પણ એના નામો માથે કેટલાક વાધો લેશે. કારણ શ્રીદેવી, અણ્ણીસ, ચાપો વગેરે નામની વ્યક્તિઓને ઇતિહાસ પ્રમાણે વનરાજ મોટપણે મળ્યો હતો અહીં એના બાળમાથીએને એજ નામો આપવામાં આવ્યા છે. એથી ખુલાસો કરી લઈ છું કે આ નામો વનરાજની વેળાનું વાતાવરણ મજબ કરવા મટિજ કંપનામાં આવ્યા છે. અને આ શ્રીદેવી વગેરે ઇતિહાસ પ્રમિદ શ્રીદેવી વગેરે નથી.

છપાઈમાં નાટકોમાં હોય છે તેવી કેટલીક વીગતો આ નાટકમાથી ચલી ચેતીને જ બાદ રાખવામાં આવી છે. એમા દેશ, દરમ અને કાળના ક્રમકદાગ વર્ણનોને કે મુખ્યબગી, અંગભગી અને મનભગીના નિર્દેશોથી ભરેલા કાલિસોનો અભાવ પ્રથમ નજરે જ લેવા મળશે. નાટ્ય-લેખકોએ અતિચીવટ અને ઉત્સાહથી દર્શાવેલી એ વીગતો નાટ્યપ્રયોગ માટે જેટલી માર્ગદર્શક થઈ પડે છે તેટલી જ બધનકર્તા પણ થાય છે એ સૂચનાઓના પાલનનો આધાર નટનરીઓની શક્તિ અને આધન કે શયુગારની સવડ ઉપરજ અવલભે છે. હું માનું છું કે સવડ અને શક્તિ મુજબ નાટ્ય-વસ્તુનું વાતાવરણ એજખી લઈ અનુધારો ને સંસ્વાદકો પોતે એ વિમતો ગોઠવી લે તેજ હીક છે.

સંવાદમા મુખ્ય પાત્રો મિયાસ ખીજા પાત્રોના નામના ખાના ખાલી ગમ્યા છે. આ રીતે જેટલાં કિશોર કિશોરીને ઉત્સાહ હોય તેટલાને નાટ્યમા હિતારી શકાશે. નિશાળોમા નાટ્ય પ્રયોગો થાય છે ત્યારે તેમા ભાગ ન લઈ શકવાથી ઘણા વિદ્યાર્થીઓ નિગરા થાય થાય છે. આ નાટકમા એ વસ્તુચિતિથી બચવા પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે.

વસ્તુનો પ્રધાન સૂર કુદગત પ્રેત્યેનો પ્રેમ છે. એટલે એને ભજવવા માટે કુદગતી રંગ મચતી જ જરૂર પડશે. એકાદી વારીમા પાદ્ય માથેના મળ પાખડાઓ, કેળ, પુલ વગેરેનો મંડપ બનાવી, તે મંડપમા બેક પડા, લાકડાના પોતોને ચાચકો, વીજળીના દીવા ને પુલ-લાલટના રંગબેરંગી પ્રકાશની મદદ લેવામાં આવશે તો એ કુદગતી વાતાવરણ મહજ પેદા કરી શકાશે

તાર
ARPANIVAS

આર્પણનિવાસ

વિશાળ
નિવાસ સ્થાન
અમીરી
ભોજન મંદિર

ટલીફન
૨૩૧૩૬

કાલિદાસી ચંદ્ર મલિક

વરતુ—પ્રવેશક

પાત્રો . નગનનો

અગ . નગની એકાદી સેરી
મમય સવડ મુજબનો

પ્રથમ — એ હગનનાય ! મગનવાય માબજુ કે ?

— તા, તુ હે ?

૧ — ઉદ-હુ પેસી ગયુ

— ક્યા દરમા કે હુ ગરમા ?

૧ — દ-માય નહિ, હુ ગગમાય નહિ પણ ફૂલશીયા ઉદગમા

— હુ ! ! ! એ તો અપાસરે ગયા છે

૧ — હા, ત્યાજ તો આ ખીના બની

— અપાસગમા તો આજે મોગી ભીડ છે એવડી મોગી સભામાથી એમના ઉપગ
એ ઉદગડી કેમ મોહી પડી ?

— હુ તો શેજ હડતો હતો કે ભાઈમા'ય અપાસગમા ઉગમ્યા મૂકો પણ અમારા
ગગીમનુ ઈર્ષ માને ત્યારે ને ? કમગખત ઉદરો ! દયાનો આવો બદના ?

૧ — એમ બિચાના ઉદર ઉપર તુ કામ ગુરમે ભગવ છા ? ખરો વાક તો પેના
તોફાની વનિયાતો છે

— કેમ, કેવી ગીતે ?

૧ — એની રોળીમાના એકાદા છોકરેજ શેકંજના મોમા ઉદગડી મૂખ દીધી હતી
— પણ શેકંજએ મૂકના કેમ દીધી ?

૧ — વાત એમ બની કે શેકંજને આજે અપવાય હતો એને કયા માલગતા માલગતા
એમને બૂખે પેગ મોક્ષ અની હવે તમે જાણો તો છો કે ફૂલેના ફૂલાજ શેકંજ
મ્હા ઉધતી વેગા ઉધ હુ નહી જાય છે

— એવા ઉગાગ દન્યાજ નેષ કેને મરકરી કરવાનુ મન ન થાય ?

૧ — પણ આનો હમવામાથી ખમવુ થઈ ગયુ

— તને એ વાત મેણે કરી ? તારા મમજવામા જુવચૂક તો નથી થઈ ને ?

૧ — અરે ! હુ આ મગી આખે નેઈ આવ્યો છુ, શેકંજના ગાગવ તમે તે કુદાકુદ
કરે છે

— કલય એને બૂખે બૂખે કાગજુજ ધજકતુ હશે

— અરે પેદમા બિલાગ મોતતા હશે

૧ — બિચાના શેકંજનો જીવ જીવ છે અને તમને મરકરી મૂકે ઠ

— તો પછી ઉગડીનો જીવ નહિ જતો હાય

— તો મગવેદને મોનારવા હતા ને ? તે ઉપાય કન

૧ — મધા નગવેદને તોડવાની ના કહ છે.

— મ ?

- ૧— વૈદરાજ આવીને દવા ખવડાવે તો જગત માટે આખો ઉપવાસ ભાગવો પડે ને ?
— મગ જેવડી નાનકડી ગોળાથી એવડો મોટો ઉપવાસ શી રીતે ભાગી જવાનો હતો ?
- ૧— તમને નારિતકને એ નહિ મમળાય
— ભલે અમારે મમળવું પણ નથી પણ હવે ઉપાય ?
- ૧— ઉપાય માટે જ તો હું બગના હમમને તેડવા જઈ છું
— વાહ ! જેને માથા મુડતા તો આવડતું નથી તે આનીને શું કરશે ?
- ૧— તે શેઠજીના ફાદમા મોકો પાડી ઉદરડીને મહાર કાઢશે
— બોકો પડાવતા પડાવતા તો શેઠજીનો જીવ નીકળી જશે
- ૧— પણ ઉદરડીનો જીવ તો બચશે ને ? વળી ઉપવાસ પણ ભાગવો નહિ પડે
— વાહ ! ફોદ તમારા અહિસક ઉપાયની ! જાતે પીડાવું પણ બીજાને પીડા ન થયા દેવી ખડને ?
- ૧— મળક ના કર અહિસાના જેરે તો દુનિયાનું મજ આલે છે અહિસા પરમો ધર્મ
(આ બધા જાણ છે ને નવા નગજનો પ્રવેશ છે)
— તોબા, બાપા ! આ વનિયાના તોફાનથી !
— એણે તો હવે માઝા મૂકી છે
— હવે તો જના જનાની ધીંગળ ખૂંટી છે
— આજે તો શીવગુણસરી મહાનજની પણ શરૂ નહિ ગયું
— હું તો કોટવાળ સાંબને કહ્યા વિના નહિ રૂ.
— એ સાહેબ જરૂર એને મીથો કરશે
— સરી મહાગજ એને વારતા નહિ હોય ?
— વારે માફે કપાળ ! એમણેજ તો એને લાક લકારી લકારી ફૂંચી મૂક્યો છે
— અહિમાવાદી મુનિ એ હિસારીને જોય આપી પાપમા પડે છે
— માએજ ગુરુજ દૂધ પાછને માપ ઉછેરે છે
— બિચારી ગડીગડ ડપવી એક દિવસ દીકરા વિનાની થઈ જશે
- ૧— પણ કહો તો ખરા એણે શું કર્યું છે ?
— હજી ખમગ નથી ? બરાબર પાંધર વચ્ચે એણે કુતરે મારી નાખ્યું છે
- ૧— પણ તે તો હડખાચું હતું
— હડખાચું હતું એને શું તેનો જીવ લેવો ?
- ૧— તો શું ધરમા તેડી પૂજા કરવી ?
— પૂજા કરવાનું કાણ મહે છે ? મહાગજ એને નદીપાર ઉતારી આવત એટલે બમ ન તો એને માગવું પડત કે ન તો આપણે ડરવું પડત
- ૧— ઉપાય તો દીક છે ! તમારી બના પાગકાને વગાડાડી હતી તમાના શાસ્ત્રો આવીજ શિખામણ આપે છે ?
— હું પણ વનગજનો મર્મતથો વાગે છે શાસ્ત્રમા લખ્યું છે કે જે જીવને મ જી શકાતો નથી તેને માગવો ન જોઈએ

- ૧— એકને મારવાથી હમરોના મન જયતા હોય તો પશુ ?
 — જો ભાઈ શાસ્ત્રને માથે દલીલ ન કર. એ તો લખાણું તે વંચાણું.
 — વનિયાની બહુ વારસ તાણે છે તો બોલ કુતરું તો મળે હડકાણું હતું પશુ
 દુર્ગા-માતાનો પાડો ?
 — તે દહાડે એને ચારે તરફથી ગાંધી એ ટાળકીએ કેટલો માર્યો હતો ?
 ૧— એ હગમખોર ખેડુતોના ખેતરોને ખેદાન ખેદાન કરે તોય શું એને હાંકવો નહિ ?
 — એ બિચારો લોકોનો માલ ખાધ તેમાં એ વનિયાનું શું મળ્યું છે ?
 — કાતી ગાય, કાતું ખાધ, હાકે તેનું નખખોદ જાય.
 ૧— એ તો એ તમનેય એકવાગ શિંગરે મહાવરો ને ત્યારે આવી કહેવતો બોલવી
 ભૂલી જશો. (બધા જાય છે ને બીજા નગરજનો પ્રવેશે છે.)
 — દોડો ! દોડો ! સાપ ! સાપ !
 — ક્યાં છે ? ક્યાં છે ?
 — હમણું જ પેલા જગામાં પેસી ગયો.
 — જુઓ, પેલો બેડો ચુંચળું વળામને.
 — અરે ! એતો અમરગરરાજ જણાય છે.
 — તો તો નમસ્તે નાગદેવ !
 — અથવા કોઈ જાઓ પૂજની સામગ્રી લઈ આવો. આપણે એની પૂજા કરીએ.
 (વનરાજની ટાળીનો પ્રવેશ).
 ૫— કોની પૂજા કરવી છે ?
 — નાગદેવની.
 — ક્યાં છે તમારે ! નાગદેવ ?
 — એ રહ્યો ?
 ૫— અરે ખમો ! ખમો ! એ તો દેણિયો ગાય છે. કોઈને કરડશે.
 — નાગદેવ તે વળી કરડતા હશે.
 — નહિ કરડતા હોય તો જલ પાસે ને બેટી પડો.
 — વનિયા વચ્ચે ના પડ. અમારે એની પૂજા કરવી છે.
 ૫— નહિ ખમું મારે પશુ પૂજા કરવી છે.
 — તું વળી ક્યારથી પૂજા કરતાં શીખ્યો ?
 ૫— આ ડાંગ પકડી ત્યારથી. ચાલો દોરતો ઉપાડો ઝંચ !
 — હાં ! હાં ! વનિયા નાગદેવ કુશી તો નગરની લખમી ચોરાઈ જશે.
 ૫— નગરની લખમી બાકી રહી છે ખરીને ? ખસો ! ખસો ! સાપની પૂજા તો
 લાકડીથી જ હોય દૂધથી નહિ.
 — હિંસા ! હિંસા ! ખચાવો ! ખચાવો !
 ૫— વચ્ચે પડ્યો તો હગમખોર નાસી જશે.
 ૫— તે પાંચકાઓનું દૂધ પી પી માલેલો નાગદેવ મારા હાથની પૂજા પામ્યા વિના
 રહી જશે.
 (પડો પડે છે.)

દશ્ય—૧ છું

પાત્રો : ત્રિવર્ણીઓ

અમલ : સૂર્યોદય.

સ્વયં : પાશ્વર્યા.

— સાપા ! મધિયો કમ બેસતો નથી ?

સા — બેસતા કંઈ તોય બેસાતુ નથી. આ પોથાઓ અને થોથાઓ મને કંઈવા ધાય છે.

— તો પછી શાળામાં આવ્યા જ રા માટે ?

સા — વાળોતરો દાગોટીની કમી ઉઘડી લાવ્યા છે એટલે જ તો...

— નહિ તો ક્યા જવું હતું ?

ના — જવું હતું જ્યાં મેં જ જાહે છું ત્યાં વનુભાની નેડે ગમડા.

— સાપા ! તારા વનુભાની ટોળીમાં કોણ કોણ છે ?

સા — ધણાય લોકો ક. નગર બહાર જઈ જોગા તો જખાશે ગામડાના ગામડા એ ટોળીમાં લગી ગયા છે. બધા વનુભાને દેવનાનો અવતાર માને છે.

— ગામડામાં તો ધણાઓ હમે, મોટેનાઓ હમે, સ્ત્રીઓ હમે એ બધાય એના પડ વુ નેઈ વારી જતા હમે ?

સા — ભાયા ! વનુભાનો પ્રભાવ જ એવો છે કે બધાને એને પડે પડવા મન થાય છે.

— સાપા, તમે રોજ રોજ વગડામાં ક્યા જઓ છો ?

સા — અમે જઈએ છીએ જ્યાં કોયનો કિલકાન કરતી હોય છે તેના આગાવાડીએ. જ્યાં ગાયબકરા ચરતા હોય તેના મોચે અને જ્યાં જલકૂકડીઓ ન્હાતી તમ્ની હોય તેવા મરોવર.

— ત્યાં જઈ તમે શું શું કરો છો ?

સા — નદીઓમાં નદાઈએ છીએ, કુમરો પડ દોડીએ છીએ અને વડવાઈઓમાં મૂના બાઈએ છીએ.

— મના રમતા બૂખ લાગે ત્યારે ?

સા — વગડાવનમાં ખવા પીવાનો તોરો નથી.

— ના, તોરો નથી ! કાનુ તારા માટે ત્યાં પકવાનના પોટલા મૂકી ગાળ્યા હશે.

સા — તેં વેતાઓ પગ પાકેલી દાખ ચાખી છે ?

— ના.

સા — તે પાકેલી આખવાળા મીનકા ખાધા છે ?

— ના.

સા — તે લલ લાલ આમની, પીળા પીળા ચણા અને દાઘા દાઘાં ગંજુડા નેમા ?

— ના.

સા — તો માભળ, એ પાચ આમ ? પાચે પકવન પડુ નકામાં છે.

— એ બધું તો હીક. પણ આજની પીપડી મના એકાદી કાગ બાગી જ્ય તો ?

ચાં — એમાં શું ? સહડે તે પડે પણ અરે વનુભા તો કહે છે કે પર્વતના એટલા પથરા નહીં માટે અથડાઈ પછડાઈને જ ઘાટદાર ને સુડાસ બને છે.

— પણ હોલી તીકળે કે હાડકું ભાંગે તે પર મક્કમપટ્ટા તો કરવા જોઈએને ?

ચાં — તો વનમાં લેપ માટે ભાજપાના અને ઘમાગ માટે જડીબૂટીઓ તૈયારજ હોય છે.

— પણ એમને વધારતાં કે ઝાળખતાં તો શીખવું જોઈએ ને ? તે કાણ શિખવે છે ?

ચાં — એ બધું આપમેલેજ શીખી જવાય છે.

— કેવી રીતે ?

ચાં — માછલીઓને કોઈ તરતાં શિખવે કે ?

— ના.

ચાં — ચક્રીઓને કોઈ ચળતાં શિખવે છે ?

— ના.

ચાં — વાજડાંઓને કોઈ ચગતાં શિખવે છે ? પંખીઓને કોઈ ઊડતાં શિખવે છે ?

— ના. ના. ના.

ચાં — તો પછી માળગ જેવા માણસનેજ શા માટે બધું શિખવવું પડે ? આપણને બધુંએ આપણી મેળે શીખી લેતાં નહિ આવડે ?

— વાહ ! વાહ ! તે તો અમને બાપમાં ને બોસમાં અગળગ બાંધી લીધા. અમે તો જાણતા હતા કે ચાપો એટલે ઠોઠ નિગાળિઓ, પણ હું તો મોટા વક્રીસ થઈ ગયો છાગે છે.

ચાં — પુસ્તકિયા વિદ્યામાં હું ઠોઠ હાથ પણ ચેપ્યાઓના પાનાની બહાર તો બધું બધું શીખરાવું છે તેમાં હું ઠોઠ નથી તો ; વળી વનુભા જેવા શુરુ મળે તો તો વચ્ચે પણ વિદ્વાન થઈ જાય છે.

— એવા વનુભાને લેખે 'વડેલો વનિયો' શા માટે કહેતા હશે ?

ચાં — ચુપ ! ચુપ ! જેતો નથી ઉપાળા આવે છે.

— કાણ, વનુભાની માતા !

— હા ! હા ! તેજ કેવું સરમ ભજન ગાતાં ગાતા આવે છે !

(ભજન ગાતી રૂપસુંદરીનો પ્રવેશ).

આવું ચન્દ્ર તમારે દેવા ! આવું સરજી તમારે,

પ્રેમજ મરિતા મારે તારે કાણા ઝંચુ કિનારે.

માથે અંધનાં ધનધેનું પથમા કંકર કાટા,

માથે કોઈ ન પારિજન પ્યાગ પણ ભૂમી હઉં આંદા—દેવા.

ફૂલ મળીયાં ના ફૂલ પાંખડીયાં વેરાજી ખેરજી સાવું,

માગ્નમાં રૂડતી આંખડીયાં ડંતી ડંતી આવું—દેવા.

પા વાયા ને વાદળ દોડ્યાં કોસત નેયા મારી,

પુજ નામે સઘળા સદ કોડયા લેજે પાર ઊનારી—દેવા.

(ગીતા-તે)

સર્વે—પધારો માતાજી; પ્રણામ.

૩—કુશળ ગ્રહો બેટા.

—બા, તમે આ તરફ ક્યાંથી ?

૩—મંદિરથી દર્શન કરી પાછાં ફરતાં હું પંડિતજીને મળવા આવી છું. હવે પંડિતજી નથી આવ્યા ?

—ના બા, નથી આવ્યા. હમણાં આવી પહોંચશે. આવવાનો વખત થઇ ગયો છે.

૩—બેટા ! પંડિતજી લાગર ન હોય ત્યારે ખુબ ગડગડ કરતા લાગો છો; આ કંતાં ભજન કરીને કરી મન પ્રવૃત્ત કરતા હો તો ?

—બા ! આ પાદશાળામાં ગલતાલની મનાઇ છે.

—અહીં તો દલાડો બધી વાંચવાનું, લખવાનું, ગણવાનું ને ગોખવાનું.

૩—તમારા ગુરુજી તમને વાર્તા ઉખાણ્યાં પણ નથી કહેતા ?

—ના. બા, ગુરુજી તો કહે છે. વાર્તાઓ વાતોડિયાઓ માટે છે. ભજનો ડોમાડોડોઓ માટે છે ને ઉખાણાંઓ છોકરીઓ માટે છે. વિદ્યાર્થીઓએ એનાથાં આદિ ગ્રંથો જોઈએ, ભણેશરીઓએ તો વેદ વાંચવા જોઈએ, આગમ ભણવાં જોઈએ. ગણિતના કોયડાઓ ઉકેલવા જોઈએ.

૩—(સ્વગત) મારો વનરાજ આવી વેદિયા પાદશાળાથી આવો દુઃખો છે તે ઠીક જ થયું છે. (સોભેશ્વર પંડિતનો પ્રવેશ)

૩—નમસ્તે પંડિતજી.

૫—અરે ! રૂપાં જુદાં !

૩—હાં હું જ, તમે મને મળવા તેડી હતીને ?

૫—હા ! ઠીક, યાદ આવ્યું. શિષ્યો તમે કાલવાળો મોકલ ગોખવા મારો. હું રૂપાંજુદાં જોડે થોડીક વાતો કરી લઉં. (બંને તપ છે.)

વિદ્યાર્થીઓ ગોખે છે.

ભણે ગણે તે નામું લખે,

વગર ભણેશે જો તે બકે.

ભણે ગણે તે પંડિત થાય,

લોકોમાં પંડિત પૂજાય.

(પડે પડે છે.)

રહેવા તથા જમવા માટે ઉત્તમ સ્થાન

જોશી હિંદુ લોજ

ટે. નં. ૨૩૩૯૬. ટે. એ. જોશી લોજ

ઠોંગવેરી બજાર, મુળજી જેઠા મારકેટ સામે મુંબઈ

દશ્ય—૨જી

પાત્રો : વનગજ, શ્રીદેવી, અણહીલ

સમય : ૧લા દશ્યનો

સ્થળ : ભાગોળ

વ— અણહીલ ! ચાંપો કેમ જળ્યાતો નથી ?

અ— ક્યાંથી જળ્યાય, એ તો પાંદસાળાએ ગયો છે.

વ— એમ ! ! ભલી આજે પાંદી પાંદસાળા યાદ આવી ગઈ !

અ— એ આપમેળે નથી ગયો, એને બળજબરી કરી પકડી ગયા છે.

શ્રી— કાણે બળજબરી કરી ?

અ— વાણીતરેએ.

વ— એમનું શું ગળું કે ચાપા પર બળજબરી કરે ?

અ— એ જિઆગ શું કરે ? એ તો ચિટ્ટીના ચાકર. રોકાણીનો હુકમ હતો કે ચાપાને ટાંગારોળા કરી પકડી લઈ આવ

વ— હીરાશંક થેરે ન હતા ?

અ— તે ખદારગામ ઉધરાણી ગયા છે.

શ્રી— કાકાની ગેરદાજરીમાં પેલો સોમેશ્વર પડિત જરૂર કાકીને ભમાવી ગયો હશે.

વ— અણહીલ તું વચ્ચે ન પડ્યો ?

અ— ત્રિચાર તો હતો પણ કાકીએ મને ઉધડો લીધો “ જા, જા, રચારી ! ધરે જા !. થેલાંબકાં ચરાવવાના મૂકી મોટાઓની વાતમા વચ્ચે ના પડ. થેખીતો કુતરો નહિ ધરનો મહેશે કે નહિ ધાટનો.”

શ્રી— ભાઈ અણહીલ ! જોડું તો લાગ્યું નથીને ? કાકી મૂળે તો માયાળુ ને ભલાં છે. આપણા બધા ઉપર તે વારી વારી જાય છે. હમણા હમણાં પેલા વેદિયા પડિતે એના કાન બંભેર્યા છે એટલેજ આજકાલ ચ્હોડાએલાં રહે ઇ.

અ— નારે ખંડન ! મને શીદને માહું લાગે ? હું કાકીને ક્યાં નથી ઓળખતો ? ચાંપાની જોડે જોડે ફેટલીય વાર હું એના હાથનાં પકવાનપૂરી ખાઈ આવ્યો છું.

શ્રી— વનુભા ! કાકી તો કહે કે “મારો ચાંપો તો દેશનો દીવાન થવાનો છે એને ભણ્યા ગણ્યા વિના નહિ ચાલે.”

વ— શ્રીદેવી, તો તું કાકીને કહી આવજો કે જે ભણતર વગર દેશના રાગને ચાલશે તે ભણતર પાછળ દેશના દીવાનને દીવાના થવાની જરૂર નથી. એ પડિત મોમેશ્વર કાણુ છે ?

શ્રી— કહે છે કે કાશીનો પડિત છે અને વેદોનો જાણકાર છે.

વ— એથી જ તે બધાને વેદિયા કંરવા માગતો હશે. આપણે ચાંપાને વેદિયો ને પડિતાઈનું પૂછડું નથી થવા દેવો.

શ્રી— વનુભા ! કહે છે કે પડિતોને વિદ્યાની ત્રીજી આંખ બંધ છે.

- વ— કદાચ ઊઘડતી હતી પણ તે જોડે લગવાને આપેલી બે આખા આઘર્મી થાય છે.
- અ— હોય નહિં એ પડિતને તો ગોખવા જેવડી આખો છે.
- વ— છે, પણ તેમા સ્વાર્થના વિકારના મોતીઆ ફરી વળ્યા છે તે દેશને જૂની ગયો છે, તે દેશ બાધવાને જૂલી ગયો છે, તેને દેશના ઝૂપડામા જ ગથીપણ જમ્યાય છે, દેશના ગામડામા ગદકી દેખાય છે. તેનું જોળિયું આપણી વચ્ચે છે પણ આત્મા ગંધ ગુન્નરીમાં જૂલકાળમા વમે છે.
- શ્રી— એવા પડિતની પાદશાળામા મિચાને આપાનો ડાક મલગનો હશે
- અ— ચાચોને વનુભાઈ આપણે એને છોડાવી લાવીએ
- શ્રી— ચાચો આવશે ?
- અ— નહિ કેમ આવે ?
- શ્રી— ચાચો હજી કાદવના કાચા તડા જેવો જ છે
- વ— એટલે જ તો એને સવગડના વાથરે મુકવી મુકરી અને ઉધાડા આકાશના તડે બાળી બાળી પાકો કરવાનો છે
- અ— હું તો માત્ર છુ કે ચાચો આપણને જોતા જ કોઈનો પ્રાપ્તો નહિ ને
- શ્રી— પડિતજી એનું કાકુ પગડી લેશે તો ?
- અ— તો તે 'પડિતનું પૂજનું' પણ જોડે જોડે તણાઈ આવશે અમાન વગડામા વરોગ મ્હડે છે ત્યારે તેની અમે ચનાનઆ પણ મ્હડે નહીં કે, જોડો ડોનવા લાગે છે, પાદડા ઊડવા લાગે છે, ને ધૂળની આધિ મ્હડે કે
- વ— આપણે પણ પડિત અને તેની પાદશાળાની એજ દશા કરશું બધાય વિદ્યાર્થી-એને માથે તેડી લાવશું
- શ્રી— વનુભાઈ બહુ તોફાન કરશું તો જા અને મામાજીને જોડું નહિ લાગે ?
- વ— આપણી એટલામા જ ડરી મઠ રૂપાના મમળું છે અને મમળું માતાએને આળેડો ચુપચાપ બેસી ગ્હે તે કરતા ધિગામગ્તી કરે તે વધારે ગમે છે.
- અ— અને બહારવટે મ્હડેલા મામાને તો આપણે જેટલા વધારે તોફાનો કરશું તેવું વધારે ગમશે
- વ— જે વડીલો આળેડોને ઘરમા ગોધી નખે છે, તે ઉગતા અકુને આંકડો ગખવાના પાપમા પડે છે
- અ— અમાગ ગામડામા કોઈ કોઈને ગોધી ગખવું નથી, જેને જ્યાં રમે છે, ત્યાં ફરે છે. વળી હુમરામા નદી ઝરણા બાધ્યા ગ્હેતા નથી, જોડોમા પખીઓ મતાઈ ગ્હેતા નથી, ને નેમડાઓમા દોગડાખ રોક્યા નહતા નથી તો પાત્રી માખમ જેવા માણસે શા માટે રોક્યા રોકાવું જોઈએ ?
- શ્રી— આ દિવાલોના ઓગડાઓમા ચીટકી બેસનાગ નગ-ગ્તોએ એ મધુ માપન-મારેય જોધું હોય તો ને ?

૧— નહિ જોયુ હોય તો આપણે તેમને બતાવશું; કારણ પરધીન દેશ માટે વેદિયા પાદશાળાઓ નકામી છે. આપણને તો વાઘવશની હોસ્તીની જરૂર છે. જંગલો વગર એવાં લાઘવધો બીજે ક્યાંથી મળશે ?

મી— વનુભા ! તમે જો નગની નિશાળના છોકરાઓને જંગલની નિશાળમાં લઇ જશો તો પછી હુંય પાછી નહિ પડું. નગરની એકેએક છોકરીને હું તે નિશાળમાં ધમડી લાવીશ.

૨— જ્હેન, તારા મ્હોંમાં મારકર. ત્યારેજ સ્ત્રીઓ પણ નિર્ભય બનશે, અબળા મડી પ્રબળા થશે.

અ— તો ચાલો હવે ચાપાલાઇનો છવ ગભરાતો હશે.

૩— હા ચાલો એ એરી આબોહવામાથી આપણે બધાને છોડવી લાવીએ.

(પડે પડે છે.)

દૃશ્ય ૩ બું

પાત્રો : ૧લા દૃશ્યનાં

સમય : પાછલા દૃશ્ય પછીનો

સ્થળ : ૧લા દૃશ્યનું

(પડે ઉપડે છે ત્યારે વિદ્યાર્થીઓ ગાયત્રી ભણતા હોય છે.)

ૐ ! મૂ મુવ. સ્વઃ । તત્સવિતુર્વરેણ્યં ભર્ગો દેવસ્ય ધીમહી ।

ધીયો યો નઃ પ્રચોદયાત્ ॥

(ગામજી ચાલુજ મ્હે છે, એવામાં વનગજની ટોળી આવતી દેખાય છે એટલે તેમાં ત્રિસેપ પડે છે.)

— ચાપા ! તારા વનુભા આવે છે.

ચા— હા, આવે છે વગડાવનનો નિંહ આવે છે

— માથે કોણ શ્રીદિવી, નહિ ?

ચા— હા, માદેવી જ. વાદળની જ્હેન વીજળી

— અને પછવાડી કાણ, અણુહીવર ?

ચા— હા તેજ. વનુભાનો પડછાયો, રાજરામનો હનુમાન

— વાહ, ચાપા, વાહ ! છું તો કવિ ચંદ્ર ગયો લાગે છે

ચા— વનુભાની ઓશમાં તો મરેલાં મડદાંઓને પણ વાચા ફૂટે છે.

— ગાંડા જોવી વાત ન કર, એવું તે બનવું હશે ?

— કેમ નહિ બને ? છું સંત મહાતેના પરઆની વાત ભૂલી ગયો ? મહાતમાઓના સ્પર્શથી કુંહા ઝાડોને પણ અંકુશ ફૂટે છે.

(વનગજમંડળનો પ્રવેશ.)

૪— વાહ પોપટિયા પડિતો ગાખાવેલું ગોખે તો છે બરાબર. એનો અર્થ કેટલાને આવડતો હશે ?

અ— વનુભાઈ, નાકમાથી અવાજ કાઢી કાઢી એ ગધા શું બોલે છે ?

વ— એઓ સૂરજદેવતાને બોલાવી રહ્યા છે

અ— હા હા હા ! ! ! સૂરજ બાપો એમના જેવો માડો ખરેખર કે આવા અધાર્મિક ધુધલિઆમાં આવે.

શ્રી— ચાપાભાઈ ! વનુભા તને તેડવા આવ્યા છે. તારા મોટા ભણેમગી ન ભેગો હોય તે પગ પર પગ રહ્યાની ભણવા બેઠી ગયો છે !

અ— ચાપા શેઠ ! મતજ્જતર કરી કરી હુલાવશો ફૂલાવશો તો સૂરજદેવ મોઘો થઈ જશે. બાકી અમારે શેઠ તો એ વગર બોલાવ્યો દોડતો દોડતો આવે છે. સૂરજનાજ દરશન કરવા હોય તો આવો ત્યાં ત્યાં એ દુર્ગેગની તળેટીમાં માંકડના જેવો રેલ કરે છે ને તળાવડીના પાણીમાં પોયણની પાખડીઓના જેમ નચ કરે છે

ચા— બમ, અણહીય, બસ, ચાપ ! આવવા તૈયાર છું

[પડિતજી પ્રવેશે છે]

પં— ક્યા જાય છે ચાપવા ! લેઈ આ મોટી.

અ— પડિતજી એ સોટી શું કામ ગળી છે ? અમે દોઝ ચારવા જઈએ છીએ ત્યાં સોટી નથી ગળતા એક નાનકડી વાંસળીથી જ અમારે કામ મરે છે અને તમને મોટી રાખવી પડે છે ?

પં— મૂઝા ગામડીઆ ! તને ખજર છે મોટી વાગે અમથમ ને વિદ્યા આવે ધમધમ

વ— પડિતજી એ રાતે ધમધમ કરતી આવેલી વિદ્યા ધમધમ કરતી નામી જાય કે

પં— કાળા અક્ષને તો ઢૂંટી માર્યા છે ને વાત કરે છે મોટા વાચસ્પતિની.

શ્રી— પડિતજી સાચે જ અમારા વનુભા વાચસ્પતિ છે. ભણી ગળીને તો ગધાપ વાચસ્પતિ થાય છે પણ વગર ભણે વાચસ્પતિ થવામાં મોટાઈ છે.

વ— પડિતજી અમે કહી તમારી સાથે વાંચવાડ ચલાવવા નથી આવ્યા. અમારે તો ચાપને તેડી જવો છે. ચાલ, ચાપા !

પં— લઈ જવને આપી નિરાળ ! નથી તમારે ભણવું કે કામને ભણવા દેવું.

શ્રી— પડિતજી શુભામાં ને શુસ્ત્રામાં ગમે તેમ બોલાવશો તો પાછાથી પગ્તાશો.

અ— અજો વહેજે ને વાંચે હોટીઓ હાકનાગ જ્યારે ત્યારે પગ્તાયજ છે.

વ— પડિતજી તમારી ઇચ્છા છે તો પછી અમે આપી નિરાળને જ તેડી જશું. ચાપા ! પૂછ તારા ભાઈજીને કેને કેને આવવું છે ?

ચા— તારે આવવું છે ?

— નારે ભાઈ ! મારી મા જાણે તો મને મારી નાળે

ચા— તારે ?

— આવવાની મરજી તો થાય છે પણ પછીથી પિનાજી ધરમા પણ નહિ પેગાલ દે, તેનું શું ?

ચાં— હું ?

— મન નો કંઈ છે દોડી જ પણ અંડો કહે છે કે પરિણામે મારે દાદના હાથે ખોખરો નથી થવું.

અ— ઝો આપ ! આ સહેરી લોકો આવા મારકણ ?

શ્રી— નખળા લોકો કાતો ધૈરી પર નહિતો બાળકો પર જ શરૂ હોય છે.

અ— એ લોકો વગડના બાળકોને જુએ તો તેમની આખ ફાટી જાય. મારો ભાઈ વ્હાણીઓ આખા સીમામાં ભમે છે, અને કાના ભગતનો દાનિઓ વાઘવાધોડિયા જોડે રમે છે. છોકરાં છુટથી હરેકરે નહિ નો એમનો બો ક્યારે ભાગે ?

વ— પણ એ લોકોને કયાં બો ભાગવો છે ? એમને તો આખી દુનિયાનો ભો કાયમ ગપવો છે. એમણે તો ઘરખૂણામાં પેસી કીડીમોકીડીથીય ડગતુ છે. ને ઘરનાજ આણિયાના ઘચકારે પણ ધૂજતુ છે.

અ— સહેની પ્રગ આવી આવણી !

વ— એ પરતાપ આની પાંદશાળાઓના ભણતગનાજ છે. એ ભણતરે દેશને ખાપડના જેવા ખરડ અને કાગળના જેવા પોચા કરી દીધા છે.

અ— સરકાર પણ આ સામે આંખમિંચામણાં કરે છે ?

વ— એ પરદેશી સરકાર તો ભાવતુ હવું ને વેદે કહ્યું હોઈની તેમ કહે છે. "તમાગ નધમ કરમમાં અમે વચ્ચે નહિ પડીએ.

અ— આ લોકોથી તો અમાગ જંગલના સસલાં બિલાડાં પણ સારાં. છત્ર પર આવે ત્યારે તે ભક્ષા ભક્ષા કુતરઓની સામે થાય છે.

શ્રી— ગામડાઓના પાણીજ શરતનવાળાં છે.

વ— ગામડાઓ તો વીરોની ખાણ છે. એ લોકો જ ગ્વગજ છતવાના છે.

પં— (જનાન્તિકે) આ છોકરો ગામડાઓને હીક લંબેરી મ્હો ભાગે છે. મારે ભૂતડ મહારાજના કોટવાળને કહેવું પડશે

શ્રી— ચાલ ચાપા ! ગુરુજીની સોટી જોઈ ડરી ગયો ? આ નિશાળમાં કલાકેક બેઠો હશે તેટલામાં તો નરમધેમ જોવે ગપ મચે છે.

વ— આ વેદિયા નિશાળોની આળોહવાજ ઝેરી છે. ચાલો આપણે ચાલતા ચર્મિએ. નહિ તો એના ઝેરનું ઘેન ચહડશે

ચાં— ચલો, વતુભા ! મારા ભાઈબધો પણ આવવા તૈવાર છે.

પં— (જનાન્તિકે) વાત વિફરતી લાગે છે આતું આગળથી જાણું હોત તો એ આપણને પકડી ન મંગાવત. (મકટ) મારી કેટલા દિવસની મહેનત તમે ધૂજમાં મેળવો છે ?

શ્રી— ગુરુજી, હવામાં ગાડાં હાંકરનારની ફજેતી આખ જ છે. અમે શું કરીએ ?

વ— ચાલો ! કંઈ તરફ જઈશું ?

અ— માગ નેમડા ભણી.

— ત્યાં શું શું જોવા મળશે ?

અ— તળાવોમાં તળતાં કમળ.

ત્રી— નદીઓમાં ન્હાતી માછલી

ચા— આબલિયામાં ટહુકતી કાચલો.

વ— અલુદીસ ચાલતાં ચાલતા એમને પેલું ગીત શીખવાડતો જા.

— ગીત —

હારે હવે ચાલોરે ચામગને વાસે

રે નેસડાની પાસે

જ્યાં છોકરાં ખેલ્યાં કરે.

ખેલ્યાં કરે રે ના એ ડરે, છોકરાં ખેલ્યાં કરે.

હારે હવે ચાલોરે વગડાની પાસે

રે ગાડયાની યાસે

જ્યાં વાંદરાં કુદ્યાં કરે

કુદ્યા કરે રે ના એ ડરે, વાંદરાં કુદ્યાં કરે.

હારે હવે ચાલોરે ડુગરાને ડહેરે

રે કેતરોની કેરે

જ્યાં નિર્જરા રેલ્યાં કરે.

રેલ્યાં કરે રે ના એ ડરે, નિર્જરા રેલ્યાં કરે.

હારે હવે ચાલોરે આબલાંને આરે

રે વાદળાંની ધારે

જ્યાં વાયગ વાયા કરે.

વાયા કરે રે ના એ ડરે, વાયગ વાયા કરે

(પ્રસ્થાન)

પ— હિંમા ! હિંમા ! આ છોકરો જરૂર હિંસાની હાળા જગાવશે. મોલકીઓના અમલમાં દેશ કેવો કાળો પડ્યો છે ? આ મૂર્ખ એને ગુલામી કહે છે, હિંસાના એ છોડને ઊગતાં જ કદામવો જોઈએ. આજેજ હું ચાણુદાસ પાસે જમણ ને રાવકુંદરીશ. ચાણુદાસ ખુશ થઈ પાદશાળાનું સાલિયાજી પજી વધારી આપશે. (પડો પડે છે).

દર્શ્ય — ૪ થું

પાત્રો : પુરની બાળાઓ

સમય : અખાડી મેવજાની સહવાર

સ્થળ : નદીકાંઠો

— હાશ ! કેટલે મહિને નદીમાં ન્હાવા મળ્યું !

— નદી તે નદી, ઘરમાં રોજ રોજ તાંબાકુંડી ભરી ન્હાઈએ છીએ છતાં શુધે આટલો કગર વળતો નથી.

- નદીમાં તો પહેલી કુમકીએ જ ટાઢક વળે છે.
- અરે નદી ઉપરથી આવતી હવા અડે છે એટલે જ શરીરને આનંદ લાગે છે.
- આપણને જો નગ્નતાં આવડતું હોત તો કેવી મઝા આવત?
- હું તો તરતી તરતી આ પાગથી તે પાર ક્યાં કરત.
- હું તો તરતી પેલા પાતાળધરા સગી પહેઝી વલત અને ગોળના કરંડીયા તેની વચ્ચેવચ્ચે કુચ્ચાડત.
- હું પાણીની સપાટી પર કમળના પેલા નાચ્યા કરે છે તેમ નાચ્યા કરત.
- કહે છે કે પેલી લાખાસોંટની શ્રીદેવીને તરતા સરખ આવડે છે.
- એને તો શું નથી આવડતું? એ છે તો હોકરી પણ જલા જલા હોકરને પાણી લખાવે તેવી છે.
- એટલે જ તો એ જાણ્યા અજાણ્યા હોકરગણો જોડે રખડ રખડ મેરે છે, નથી વાનમાતી કે નથી ગલકાતી.
- એને તો હોકરીઓ જોડે કચ્ચામાં ન્હાનમ લાગે છે.
- એમાં શ્રીદેવીનો દોષ નથી, આપણું જ નાકનું ટેરનું હિયું છે; આપણે જ એને વઢેલી કહીએ છીએ, અને એનાથી નાસતા ફરીએ છીએ.
- નાસતાં ન ફરીએ તો શું કરીએ? એ તો કહે છે કે સ્ત્રીઓએ પણ મરદો પેટે મરદન થવું જોઈએ, આપણથી એ ઘાય?
- સ્ત્રીઓને તો ગંધતાં આવડે, ધરેલ્યાંગાંઈ પહેરતાં આવડે, અને ધણીઓને સજી ગખતાં આવડે, એટલે જમ.
- પણ એ તો કહે છે, કે સ્ત્રીઓએ પુરુષની પ્રેરણા થવું જોઈએ.
- અરે એતો એમ પણ કહે છે, કે જરૂર પડે તો સ્ત્રીઓએ સચ્ચાઈ પણ થવું જોઈએ.
- વાહ! આપણે જ તલવાગ ફેરવીશું તો મરદો શું કાવરી પડે-શે?
- લખાપાંત માખાપે એકની એક હોકરીને લાડ લગાવી લગાવી ફટવી મૂકી છે. એટલે એ તો ગમે તે કરે છે તે પોષાય છે આપણાથી તે ન થાય?
- એ તો માતેવી કહુડી જેવી ફાટી ફાટી ફરે છે, અને કેઈ કંઈ કહેવા જાય તો શિંગડાં બતાવે છે.
- માત્ર પેલા વનિયા જોડે એ ગરીબ ગાય જેવી થઈ જાય છે.
- નાનપણથી બંને એક જ રૂઝિયામાં ચોટાં ઘણાં છે એટલે એકમેક શું લગામળા ગયાં છે.
- કહે છે કે બંનેને એકમેક વગર નહોત પડતું નથી.
- એતો કવિઓ કહી ગયા છે ને હિયા વિના અરણ્ય પાંચગો અને અરણ્ય વિનાની હિયા આંધળી.
- લાખાસોંક શ્રીદેવીને પરણાવી દેશે તો શું થશે?

— અરે એતો પરણવાની જ ના પાડે છે.

— કેમ

— એ કહે છે કે મારા વનુભાઈ પરણશે ત્યારપછી તેને જાબીને હવાલે સોંપી હું પરણીશ.

— ભાઈજીનેનો રતેલ અદભૂત છે.

— અરે જુઓ જુઓ શ્રીદેવી આવે છે !

— એ અહીં ક્યાથી ?

— વનદેવી જેવી એ વનગા ન હોય તો બીજો ક્યાં હોય ?

— કેવી ગાતી, નાયતી ને કલેલ કરતી એ આવે છે !

— જાણે આંખડીઆની યમલ નાચે છે !

— એના પગ તો જાણે ધરતીને અડતા પલ નથી.

— એનું એાઢણુ તો જે, જાણે પવન માથે જેલ કરે છે !

— અને આંગળા, જાણે પોમણની પાદડીઓ ફાટી રહી છે !

— અરે હિમાલયમાથી જાણે કે ગંગા ઉતરી રહી છે !

(ગાતી ને નાયતી શ્રીદેવી આવે છે.)

ગીત.

નદી ચંચલ,

ગિરિ ચંચલ ને જંગલનાં જલ

વનભરી ઝારી છળત ઢળત ખરખર,

ખલખ ખલલ ખલખલ.

ગગનની ગોઠર, કુખરને ઘર

હતી એ દુલારી

કમલ-ધવલ, દુધમલ,

અમલ, વિમલ, નિરમલ.

ત્યાં ચક્રી ભેંસત, બંધન તૂટત;

મુક્ત વિહારી મલકમલક છલછલ,

ઉપટપલટ પલપલ.

કપિત કુંતલ, કુંડલ, કંચુકી;

મદભરી નારી કેવલ, ફૂજલ કલકલ,

ફલલ, કલલ, કલકલ.

નદી ચંચલ.

— સાધુ ! સાધુ ! સાધુ !

— શો સુંદર નાય !

શ્રી— અરે ! મધુ ! માલતી ! મલિકા ! તમે બધીઓ અહીં ક્યાંથી ?

— કેમ નદીકાંઠાનો તે કંઈ ધન્યરો ગમ્યો છે ?

શ્રી— ના એમ તો નથી, પણ તમને રહવારના પ્લોદમાં આટલે આથે જંગલમાં આવતા
ડર ના લાગ્યો ? તમારી માબહેને અટકાવ્યાં પણ નહિ ?

— વરસાદમાં આવજો દિવસ ફરકે છેકરીઓને નદીએ આવવાની છુટ છે, તે
જુની ગઈ ?

શ્રી— હાં ! હવે સમજ, તમે ગોંગ કુઆવવા આવ્યાં હશે.

— થાંદેવી છું તો ઓખસાક ગોરામાં આવી જ નહિ ?

શ્રી— આ વગડાની ગોરામાંથી નવરી થાઉં તો આવું ને ?

— વગડાની ગોરામાં એવું તે કયું જાદુ છે કે તેણે તને ખેંચી રાખી હતી ?

શ્રી— બહેનો ! જુઓ આ વગડાની ગોરા. તમે નાનકડા કરડિયામાં જવારા વાલો છો
અહીં ખેતરોના ખેતરો લીલા જવારાથી હસી રહ્યા છે.

— પણ અહીં ગૌરીમાં પાર્વતીનું મંદિર ક્યા છે ?

શ્રી— પાર્વતી એટલે પર્વતની દીકરી વનરપતિ, અહીં જ્યાં જ્યાં નજર નાખું છું ત્યાં
ત્યાં એ પર્વતોની પાર્વતી શેલ્લા લીલુડી સાડીઓ ઓઢી દર્શન દે છે.

— અને માતા રન્નાદેવ ?

શ્રી— તે પણ અહીં હાજરાહજુર છે. પૂરવતી ધારે સૂરજદેવ કોર કાઢે છે ત્યારે રન્નાદેવ
આવિત્રીમાતા ખેતરે ખેતરે ફરવા નીકળે છે.

— ક્યાં છે માતાજી, અમને તો નથી દેખાતાં ?

શ્રી— એને ઓળખવાની આખ બધા પાસે નથી હોતી. થોડો વખત મારી બેઠે રહો
તો તમને સાવિત્રીમાતા રન્નાદેવના ઠેઠેર દર્શન થશે. માંજ રહવારે પંખીઓ,
નદીઓ, ને કુંગરો ગરબે ગરબે એની આરતી ઉતારે છે.

— એ ગરબો અમને શીખવીશ ?

— કોની ના છે ?

— પણ અમને એવા નવા ઢાળનો ગરબો આવડશે ?

— જુઓ તો ખરાં, હું ગાઉં છું ને તમે ઝીંકજો.

(ગરબો)

વાદળના ઓરડાની તોડે રન્નાદેવ ! દેખા દિઓ રે.

ગૌરી કુંવારકાઓ તેડે રન્નાદેવ ! દેખા દિઓ રે.

મધમધતી વાડીઓમાં પુત્રબાળા તેડતી

આવો તો ફૂલડે વધાવું રન્નાદેવ !

લીંમમડી ઝાડીઓમાં જનબાળા તેડતી

આવો તો પાંદડે વધાવું રન્નાદેવ !

હરિયાળા ખેતરોમાં અન્નબાળા તેડતી

આવો તો ડાંગરે વધાવું રન્નાદેવ !

નદીઓની ઝાઢરોમા જલ્યાળા તેડતી

આવો તો શીકરે વધાતું ગ્નાદેવ !

પુંખીના કચરામા શુક્યાળા તેડતી

આવો તો ગીતડે વધાતું ગ્નાદેવ !

નેસોના ગાદગમા ગમ્યાળા તેડતી

આવો તો દૂધડે વધાતું ગ્નાદેવ !

[ગૂંચ્યાન્તે]

— શ્રદ્ધિની હવે અમે જઇશું.

શ્રી— નારે બહેનો ! તમે તો આજ વનના મહેમાન છો. અલ્લુના પારણા કર્યા વિના નહિ જવાય

— અહીં કયા પાગલા કુગશું ?

શ્રી— આ મામેના નેસણમાં એકવાર ગામડાના દુધ દહી ને ઘીનો સ્વાદ તો ભુજો.

— મોકું થઇ જશે તો ઘરે ગઇ જોશે.

શ્રી— ભડે જોતા આવો અવમર રોજ રોજ આવતો નથી.

(પડે પડે છે.)

દશ્ય—પમું

પાત્રો : વિદ્યાર્થીઓ

મયમ : વાઘબારશની પાંછતી ધોર

સ્થળ : વનભૂમિ

— આજે તો આપણે ગુરુજીને હીક થાપ આપી

— ગુરુજી તો આખો કાઢતા રહી ગયા.

— એમની લાઈ આખોથી હવે ડરે જ છે કોણ ?

— એમની ચમચમતી સોટી પણ હવે કરાવી શકતી નથી.

— એ તો નિશાળીઓ ભય રાખ્યા કરે ત્યાં સુધી મહેતાજી માર્યાં કરે. એ ભય લાગી જતા મહેતાજીની સોટી પણ લાગી જાય છે.

— પડિતજી તો કહેતા હતા ‘મૂંઝાઓ વાઘબારમે તો ગોવાગીઆ ઉગાણી કરે વાંછુયાબાહણના હોકગઓ નહિ’

— આપણી ત્યાં નાતજાતના આટલા બધા વાડાઓ છે એટલે જ આપણા દેશને પરદેશીઓ ગાડી ગૂંજગત કહે છે.

— વળી વાગપરઓ પગ કોઇ કોઇનું નામ લખાવી લાવ્યું નથી. ઉજવે તેનું પન્ન ને માને તેના દેવ.

— આજની ઉગાણીમા તો ઘુબ મઝા પડી.

— અરે ! મઝાની તો મઝા રહી નથી.

— જાડા ચોખાની અને ગોળની હતી છતાં આજની ખીરમા તો જાણે અમીનો સ્વાદ હતો.

- એના આગળ તો આપણી એકલા દૂધની બાસી પણ શીકી લાગે.
- જરબાજરીના રોટલામા પણ આવો સ્વાદ હશે તે તો આજેજ જાણ્યું.
- આજના દેખાં ને વળાતો તો જીભમાં સ્વાદ રહી ગયો છે.
- આપણી પૂરી, પકોડી ને પકવાન આ બધાં આંગળ નકામાં છે.
- અતે પાપી. પેલા ઝગ્ગાના પાણી કેવા મીઠા અને કંડા છે ? પેટ ફાટું ફાટું થાય છે તોય હજુ એ ચાર ખોળા પી આવવા મન થાય છે.
- બાઈઓ ! જુલો ના જતા ક જેવી મિઠાણાની પેટને ને જીભને મળી છે તેવીજ આંખને પણ મળી છે.
- અહાહા ! શા અદભુત ફર્યો !
- આપણીના પગ્ગે ગુરુજીએ કહ્યું હતું કે વત્તો ! હવે સગ્ગ જગુ શર થશે.
- પણ શરદમા સ્થિમાતા આવા સુદર, સખુગાગે સજ્જતી હશે તે ન હતું કહ્યું.
- એવા વેદોબ્યાસજગ્ગ બેરમિટને આવી રોલા જોયાને આંખ જ હોતી નથી.
- તેઓ તો પુત્રકેમા લખેલા જગુવણનો વાગીને જ મવકાયા કરે છે.
- પેલા તળાવનું પાણી કેવું નિર્મળ છે ? તથા કાચની આંખી !
- એના ઉપર સુરજના કિરણો કેવા સુંદર દેખાય છે ?
- એ તળાવમા ગળદંસો તરતા હતા તે જોયા ?
- હા ! હા ! જોયા. હું મૂરજો તો આજની લગી જતકને જ હંમ માની ચ્હો હતો.
- જુઓ જુઓ પેલું પોપટપોપટીનું ટોળું, કેવા જશોસ કરે છે ?
- એ પોપટો નથી.
- તો ?
- એ તો મુઝાઓ છે.
- રંગે રંગે ને રાગે લાગે છે તો પોપટો જેવા જ.
- હો પોપટો અદિખાનાના દીઓ છે જ્યારે એઓ છુટા છે.
- પોપટ તો ખવડાવીએ તેડણ ખાયને બોલાવીએ તેડણ બોલે.
- જ્યારે મુઝાલાઈ તો મનના રાગ છે. મંજુ પડે ને ખાય, મરજુ પડે ત્યા જાય ને મરજુ પડે તે ગાય.
- આપણા નગરાસીઓ ને વનવાસીઓ વચ્ચે આવો જ ફરક છે.
- હવે પંખીઓની જ વાતો કર્યા કરશો કે આ પુલવેલો તરફ પણ જોશો ?
- જુઓ ! પેલી દેખાય છે તે બેરસહી, કાઈ એને દેવાનું પરિગ્રાતક પણ કહે છે.
- જોયા એનાં પુલો ? તથા ઝાકળના દાણા ! એ અને આખી રાત રસ્તાપર પથગયા કરે છે.
- આ જંસહી ને કમળના પુલો તો જુઓ, તથા રંગરંગની ગોળી !
- અને આ બહુજાં મુકલોએ તો હવા પણ મુગધિત થઈ ગઈ છે.
- પેલા આવળને જુલો ન જતા એના પીળા પીળા દડા સુંધી તો જુવો, તથા બહુજાંની જ મંધ.

નદીઓની ઓઢરોમા જલબાળા તેડતી

આવો તો ચીકરે વધાવું ગ્નાદેવ !

પખીના ડાવરામા શુક્રમાળા તેડતી

આવો તો ગીતડે વધાવું ગ્નાદેવ !

નેસોના ગોંદગામા ઝમ્યાળા તેડતી

આવો તો દૂધડે વધાવું ગ્નાદેવ !

[ગ બાન્તે]

— શ્રદ્ધેવી હવે અમે જમશું

શ્રી— નારે ખડેતો ! તમે તો આજ નન્યા મહેમાન છો અનૂણાના પારણા કર્યા વિના નહિ જરાય

— અહીં કયા પાગથા કગશું ?

શ્રી— આ મામેના નેસડામા એવનાગ ગામડાના દુધ દટી ને ઘીતો રનાદ તો ભુઓ

— મોકુ થઈ જશે તો ધરે ગદ્ધ ભેજે

શ્રી— ભને જોતા આવો અવમગ રોજ રોજ આવતો નથી

(પડે પડે છે)

દશ્ય—પમું

પાત્રો વિદ્યાર્થીઓ

મમય વાતમારશની પાપની મ્હોર

મથળ વનભૂમિ

— આજે તો આપણે શુરુએ હીક થાપ આપી

— શુરુજી તો આખો કાદતા રહી ગયા

— એમની લાન આખોથી હવે કંઈ જ છે કોય ?

— એમની ચમચમતી સોગી પણ હવે ડરાવી ગઈતી નથી

— એ તો નિશાળીઓ ભય રાખ્યા કરે ત્યાં સુધી મહેતાજી માર્યા કરે એ ભય ભાગી જતા મહેતાજીની સોગી પણ ભાગી ગય છે

— પડિતજી તો કહેતા હતા 'મૂં-આઓ વાધવાગમે તો જોવાગીઆ ઉત્તણી કરે વાણિયાલાહણના હોકગઓ નહિ'

— આપણી ત્યાં નાતગતના આટલા બધા વાડાઓ છે એટલે જ આપણા દેશને પગદેશીઓ ગાડી ગૂજગત કહે છે

— વળી વાગપગ્યો 'ગ કોઇ કોઇનું નામ નખાવી લાગ્યું નથી ઉજવે તેનું પગ ને માને તેના દેવ

— આજની ઉત્તણીમા તો ખુબ મજા પડી

— અરે ! મજાની તો મજા રહી નથી

— જુડા યોખાની અને ગોગની હતી છતાં આજની ખીંગમા તો જાણે અમીનો સ્વાદ હતો

- એના આગળ તો આપણી એકલા દુધની જાસુદી પણ શીકી લાગે.
- જનર્યાજરીના રાટલામાં પણ આવો સ્વાદ હશે તે તો આજેજ જાણ્યું.
- આજના દેવડાં ને વળાનો તો છલમાં સ્વાદ રહી ગયો છે.
- આપણી પૂરી, પકાડી ને પકવાન આ બધાં આગળ નકામાં છે.
- અને પાણી. પેલા ઝરખાના પાણી કેવાં મીઠાં અને કંડા છે? પેટ ફાટું ફાટું થાય છે તોય હજુ એ ચાર ખાયા પી આવવા મન થાય છે.
- લાઇઓ! ભુલી ના જતા કે જેની મિઠાણાની પેટને ને છલને મળી છે તેનીજ આંખને પણ મળી છે.
- અહાહા! શાં અદ્ભુત દેશો!
- આપણીના પગે ગુરુજીએ કહ્યું હતું કે વત્સો! હવે સરદ ઋતુ શરૂ થશે.
- પણ સરદમાં સુષિમાતા આવા સુંદર, શમુગાગે સજ્જતી હશે તે ન હતું કહ્યું.
- એવા વેદોબ્યાસજડ બેરસિકને આવી શાલા જોવાને આંખ જ હોતી નથી.
- તેઓ તો પુરતકામાં લખેલા ઋતુવર્ણનો વાંચીને જ મક્કકાયા કરે છે.
- પેલા તળાવનું પાણી કેવું નિર્મળ છે? તળે કાચની આંખો!
- એનાં ઉપર સૂરજના ફિરજો કેવાં સુંદર દેખાય છે?
- એ તળાવમાં ગજલમાં તરતા હતા તે જોયા?
- હા! હા! જોયા. હું મૂરખો તો આજની લગી જતકને જ હંમ માની ચ્હો હતો.
- જુઓ જુઓ પેલું પોપટપોપટીનું ટોળું, કેવો કલ્લોલ કરે છે?
- એ પોપટો નથી.
- તો?
- એ તો મુઝાઓ છે.
- રંગે રંગે ને રાગે લાગે છે તો પોપટો જેવા જ.
- હો પોપટો બંદિખાનાના કેદીઓ છે જ્યારે એઓ છુટા છે.
- પોપટ તો ખવડાવીએ તેડ્યું ખાયને બોલાવીએ તેડ્યું બોલે.
- જ્યારે મુઝાલાઇ તો મનના રાગ છે. મ-છ પડે તે ખાય, મરછ પડે ત્યાં જાય તે મરછ પેડ તે ગાય.
- આપણા નગરવાસીઓ ને વનવાસીઓ વચ્ચે આવો જ ફરક છે.
- હવે પંખાઓની જ વાનો કપોં કરશે કે આ પુલવેલો તન્ક પણ જોશે?
- જુઓ! પેલી દેખાય છે તે ભોરસાની. કોઈ એને દેવાનું પરિગતક પણ કહે છે.
- જોયાં એનાં ઝૂલો? તળે ઝાકળના દાખ્યા! એ જ ને આખી માન રસ્તાપર પથગયા કરે છે.
- આ જાસુદી ને કચ્છના ઝૂલો, તો જુઓ, જલે રંગરંગની રંગોળી!
- અને આ બકુલનાં મુકુલોએ નો હવા પણ મુગધિન થઇ રહી છે.
- પેલા આવળને બૂલી ન જતા એના પીળા પીળા દડા સુંઘી તો જુવો, તળે બકુલની જ ગંધ.

- વનુભા કહેતા હતા આવગ ને મકુન એકજ કુળના છે, પણ આવગ જ ગલતવામી હોવાથી મરિજો તેને બૂલી ગયા છે
- આ ડાંગના ફૂડે ફૂડે તો જાણે સોનાતી મગધાગાઓ નન્દ છે ।
- અણુદીન કહેતો હતો કે ઉતાના ઉમ્મશમા એ માગાઓ લાન લાન એ રગાઈ પગાગાની માગા જેવી જણાય છે
- વાદળાના રૂંજેવા શાસ્ત્રા પર પોદી ઉભાજી દર્શન દેતી દરો તે જોવા માડ ચાલે તો આ પામની મરાઈની જેવી તગાઈ પણ આખી રાત સ્પષ્ટ ૨૮
- આપણા નગમ્મા તો ચારે કોઈ જોરડાઓને દિનાને આપણને અનરે ૫ પડતી નથી કે ઉતા કયારે જોગે છે ને કયારે આથમે છે ?
- માણે દારી પૂનમે આપણે રમોડામા બેઠા બેઠા દુધપૌના આધા હતા પૂનમની મીઠી ચાદનીમા અહીં ઉતારી આન્યા હોન તો કેરી મઝા પડત !

(વનરાજ વમેરેતો શ્રવેશ)

વ— દોગતો આજની ઉમ્મણીમા કેવીકે મઝા પડી ?

— મઝાની માઝા નથી નહીં વનુભા ।

અ— જગનને ૫ માઠ કડવો સાગ્યો કે ગળ્યો ?

— ગળ્યો મધના જેવો ગળ્યો, અમૃતના જેવો ગળ્યો

— વનુભા અમે આજે એક નવો પાઠ શીખ્યા છીએ

વ— મ્યો ?

— અમે શહેરમા જે જીવત છીએ છીએ તે જીવન જ નથી માથુ જીવન તો આ જગનોમા જ જડે છે

વ— વાહ ! તમને પણ વનતી માયા લાગી છે કે શું ?

— લાગે હ તો એમજ, કાસ્ત્ર મને અહીંથી અમઝાનુ જ મન થતુ નથી

વ— તો પછી તારાથી પડિત નહિ થયય

— પૂજા મૂંડા એ પોપટિઆ પડિતાર્થ ઉપગ

— હુ ૫ આજે ધરે જઈ જાને કહી દરરા કે હુ વનુભાની ટોળીમા જોડાયો છુ

ધી— લાઈઓ ! નગરજનો તને 'જગની ટો' મહેરી

— ભવેને કહે મહા દુખશે કહેનારનુ, અમાર નહિ

વ— અણુદીવ ! તારી વાઘબારશે તો મકગઓ પણ વાઘ બની ગયા

ઝી— આ બુમિનુ તળિયુ જ એવુ શગતનવાણુ છે અહીં શિવાળવા પણ મિદ થઈ જાય છે

અ— તદન સચી વાત ગઈ કાલે પેલા જગનમા બે આગ મગનાઓએ બેગા થઈ શહેર તરફથી આવેતા કુતગઓને તગેડી કાઢ્યા હતા

વ— (અનાન્તિકે) જે દિવસે માગ હાયમા ગજ આપશે ત્યારે આજ બુનિમા દુ રવાધિન ગૂજરાતનુ પાટનગર રચાપીય

શ્રી— આપણા ફેશમાં પણ પરેશી કુતરણેય પેલા પડવા છે તેને આપણે કાંડી કાઢવાના છે.

વ— ભાઈઓ! કાળીચૌદસને દહાડે હનુમાનનાદાની વગામાં અમારી ટોળી અંગવગના મેલ કરશે. જોવા આવશોને?

— જરૂર આવશું. લાઇલાંડ, માખેન અધાંયને લઇને આવશું.

વ— શ્રીદેવી! હું પણ તારા પંચમાં જાણી તારી ચઢિયરોને લઇને આવીશને ?

શ્રી— જરૂર.

અ— આવો તો હવે આપણે આપણી રમત શરૂ કરીએ.

— અણ્ણહીલ અમને ચક્રિલિલુ શિખવાડ.

અ— શું હજી તમને ચક્રિલિલુ નથી આવડતું ?

— ના, ‘પરો આખરો તો હાથ પમ ઉતરી જશે’ એવો ભય બતાવી કાઢ અમને આવી મદાનગીની રમતો રમવા દેવું નથી.

અ— તો તો તમને આટિયાપાટિયા પણ નહિ આવડતા હોય ?

— ના.

અ— આંબીપીપરડી ?

— ના.

અ— હૈરયાનો માંડીઆ રામ ?

— ના.

અ— તો તમને શહેરી લોકને આવડે છે શું ?

શ્રી— એમને તો એટલા પર બેસી કાંડી રમતાં આવડે છે, એટલામાં બેસી ગજીદા ખેલતાં આવડે છે અને ખાટલા તથા મંતાઇ જમ સંતાગોગ રમતાં આવડે છે.

અ— હા ! એટલે જ તમારાં શરીર આનાં સુઝલકડી છે, તમાગ કરતાં તો અમારી લરવાડોની લાકડીય જાડી ને જોગવર હોય છે.

વ— ભાઈ અણ્ણહીલ ! હું આજથી એમનો ગુરૂ થા અને કાઢવા લોચામાંથી વજજરનાં પીરો સરખાવ.

અ— આવો ત્વરે. પહેલાં ચક્રિલિલુ શરૂ કરશું. હું ને વતુલા સરદાર થઈ લિલુઓ માગવા બેસીએ છીએ. તમે બધા બજબેની બેડીઓ બધાં જાવ.

શ્રી— હું શું કરીશ ?

વ— તું અમારી રમતની નિરીક્ષક થજો.

(પડદો પડે છે. પડદા પૂટેથી સંલગાય છે.)

રાણા લિલુ આંબી,

શું શું નામ લાઇવા ?

દશ્ય—૬૬

પાત્રો : બનાળા ડિગોરો અને એક પન્દેરી
(હાલવેશી સન્દારી બસુમ).

અળ : હનુમાનની મંદીરી પાસેનું એ માન.
મમય : કાળીચૌદરાની ગતનો વસો પહો.

પ— નનાદેશના નવા રિવાજ, આખા મૂળવતમા દિવાળીપર લક્ષ્મીપૂજન થાય છે,
પુરતક પૂજન થાય છે પણ આ પગથામા તો કંઈ જ નહીં થતું જોઈએ.
મને તો આમા ટકે બેઠાં લાગે છે.

— (જનાન્તિકે) પગાંજૂઆ મરકારી જમુએને પ્રગ્નના દરેક દામમા બેઠી ગંધ આવે છે.

— (જનાન્તિકે) જ્યાં ગળ અને પ્રગ્નના મન એક નથી ત્યાં એવું જ થાય છે.

પ— એ ભાઈ ! આ શાની તૈયારી ચાલે છે ?

— મજ રગ બાલિ હનુમાનની પૂજની.

પ— હનુમાનની પૂજા ! વાહ ! દેવાને પણ દેહવો એવો મનપ્રાદેહ મળ્યો છે તે
સાદગની પૂજા કરવા ?

— કાણુ છે એ હનુમાનદાદને વાદરો કરેનાર ?

પ— શિવ ! શિવ ! વેદોમા જેનો વિચાર નથી, શાસ્ત્રમા જેનો આચાર નથી એની
નાસ્તિક પૂજા તમને કાણે શીખવી ?

— કાણુ છે એ વેદોનું પૂછકું ?

— એ વેદોઆને કહી દો કે વેદોની ચર્ચા માટે સૌમેશ્વર પડિતને શોધી કાઢે

— હે પન્દેરી મુસાફર ! અમે શાસ્ત્રો કરતા મળેગોને મોટા માનીએ છીએ અને
તેથી જ્યાં જેની જરૂર ત્યારે તેની ઉપામના કરીએ છીએ.

— અમારા ગુરુએ કહ્યું છે કે ગુજનતમા લક્ષ્મીની લીલાસદેર છે, સમ્પર્તીની મીરી
મહેર છે, પણ ગરીબાઈ છે સરીની અને તેથી અમે અંગમળની અને
અગળજના દેવની ઉપામના કરીએ છીએ.

— મને તો સંકૃત આવડતુ નથી હતા એક મંત્ર મેં બગાડ ગોખી ગયો છે.

પ— કયો મંત્ર ?

— શરીરમાય સર્વ ધર્મસાધનમ્ । ચલમુષાસવ । ચલેન લોકન્તિષ્ઠિતિ ।

— બોલો બગ રગ બધી હનુમાનકી જે

— જે.

— એનો અર્થ તો એમ થયા કે તમારે વાદ્યવેશ શીખવા છે, મરકારી દેવદેવી-
ઓની પૂજા તથા અર્ધમાનવ ને અર્ધદાનવ જેના પૂછડીઆ વંચગની ભક્તિ
કર્તવી છે. આવેજ તમે બુદ્ધિનું દેવાણું કાદણું છે.

— તમારી બુદ્ધિ તમને જ મુજારક. બુદ્ધિની બલીદારી ગાયા કરી ગુનામ મહેવું
તે કરતા જ ગલી થઈને પણ ચ્વતત્ર ચર્ચા સાફ છે.

- ૫— આ પગપામી તો અહિંઆવાદી જૈનમુનિઓ પશુ વન છે તેઓ પશુ તમને વાનતા નથી? (જનનાંતિકે) લોકોમાં અહિં આ ફેનાવવા માટે તો મગકારે જૈનગરુડોને મોટા, મોટા માલિમારુ બાધી આપ્યો કે તેમ ફેગટ જતા લાગે છે
- મહાશયજી! અમાન મુનિઓ મૂળમાં નથી, તેઓ પણ ગણે છે કે નામદોની આદસા એ આમવચના છે
- આવી વિદ્રોહી વાતો તમને કાણે સીખવી છે?
- અમાન બાગશુરએ
- કાણુ છે એ તમારો માગશુર?
- એ
- (જનનાંતિકે) અત્તા ચૂપ મગ એ કેલ મોનમીઓનો જામુર હશે
- (જનનાંતિકે) બને ને હોર! આપણો પથ મત્યનો છે મત્પૂર્ણીઓ ન તો કામથી કંચે કન તો કામથી કમ રસવગે
- ૫— —કેમ ભાષણો, અન અન શુ કાન કંડો છે? તમાન શુભને તો બતાવો
- એ બેશ પેલી હિગમણી ટેકરી પગ
- ૫— ત્યા તો ધાગા જણ્યા?
- એમાં જો વનગજ—મિહ જેવા છે ને અમાન શુ
- ૫— શુ પેતો ડોકરો તમારો શુર? મિચાગના મહોમાં હજુ તો મનુ' દૂધ ગધાવુ હશે અને તે વનગજ? તે મિહ? એવડા ડોકરાની વાતે ચાલી તમારી બુદ્ધિ પણ ડોકરવાદી થઇ ગઇ લાગે છે
- મહાશયજી સાંચુ રતન નાનુ હોય તેથી રતન મગી જવુ નથી
- ૫— એવુ તે કથુ પરાક્રમ એણે ક્યું છે કે તમે એને નનગજ—મિહ કહો છો?
- એણે જમને જમનના નાવડઓ જોરે દોગતી નરી છે
- ખીનાડી ને બાવાના નામમાત્રથી જગા મગતા ડોકરગએને એણે વાવવાવોડીના ચામે ગમતા કયો છે
- ધગ આગણુની ધગકૂડીઓ જેવી ડોકરીઓને એણે જલકૂડીઓ પે? છુટથી ફંતી મનાવી છે
- વનમગજ વાણિઆઓને એણે તિગ દાજી સીખવી છે
- પણવેદ ગતા વેદિયાઓને એણે ધુનુવેદ ગાતા કયો છે.
- લોકડી જેવા નગનજનોને એણે પાણીદાર ઘોડા જેવા બનાવ્યા છે
- ૫— તમને ગજનુ ગજ મનાડીને મોવતા મીક આવડવુ લાગે છે આટનુ બધુ થકુ છે છતાં અહીના ડાટવાણે ને નગનજોરે કમ નથી ક્યું?
- ક્યું છે ધણુયે મેહા બેશ લાખોનો પગાન ખાધો છે તે ઝોણુ છે?
- મિચાગ બીજી કંઈ પણ શુ? આખુ આભ ફાટે ત્યા કના થી ગડુ દેવા નર?
- એમને પગ વગતીની વચે જીવતા નેરુ હોય ને?

મુ— મેલ ! અટલી કેમ ગઈ ?

૩— માગ વનગજનું ભણતર ગળી ગયું એતું મન ઘણું નગી આવે છે ભવિષ્ય અને ઇતિહાસ કહ્યો મૂજરતનો રાગ પડિતોની સભામાં શેઠ જેવો હતો

શી— કોણ કહે છે કે વનગજ શેઠ છે એ જો વિદ્યા ભણ્યો છે તેની છુત્તામાં ખીજી વિદ્યાઓ પછીના મૂનની છે

મુ— વિદ્યા તે શું પડિતેની પોથીઓમાં જ ભરી મૂકી કે ? ખૂન ! મોન્ના છાન ચીતગવા નથી પડતા અભિમન્યુએ માના કોઠામાં વિદ્ય મેળવી હતી ને ભરી ગઈ ?

શી— બેગ તનેય મોમેશ્વર પડિતે ભન્નાવી વાગે છે

મુ— ખૂંન એવા વેદિયા વિદ્વાનો તો આધ્યાત્મ રોડે રતાવાઓ માત્ર રાતે જ દેખતા નથી પણ આ વિદ્વાન આધ્યાત્મિક તો આદે રંગ દેખતા નથી

૩— અગમ નિગમના ગળણનારાઓને આધ્યાત્મ કેમ કહવાય ?

શી— હા, એવા પડિતો અગમને જુવે છે, નિગમને જુવે કે પણ નથી જોતા આખ સામેના વર્તમાનને

મુ— એમને ગઈ મુજરી ગાવી ગમે છે, કટપનાનું ભવિષ્ય વખાણું ગમે છે, પા નર્તમાનની ગુલામી મામે તેમને એકે શબ્દ સૂઝતો નથી

શી— આ સોલકી સગકાર જૈનગંઠોને યશશાળાઓને માનિયાણા આપે છે તે એ વિદ્વાનોના મ્હોડામાં કુચો માન્યા માટે જ હોય છે

મુ— એ નર્તમાનની નાલયમાં તેઓ દેશભરમાં અદ્વિત અને ક્રિનાકાંડની ધૂમ મચવે છે એથી પ્રજાના મનમાં રસરાજનો વિચાર કરવા જગ્યા જ નહેતી નથી

૩— આના ભણેલા ગણેના લોકો પણ શું નેઈ મગમગના કુદાડાની હાથા બનના હશે ?

મુ— એ લોકો કંઈ જોતા જ નથી કારણ તેઓ આધ્યાત્મ

૩— તો તો ભવે મારો વનગજ એવી વિદ્યાથી આપો જો

મુ— એ લોકોના ઝેરી પડછાયાથી ન અભણ્યો હોઈને જ તે આજે આવડી દિગોર ત્રે પણ વનગજ કેશરીની જેમ ફરી શકે છે

(શ્રીદેવી 'ખમ્મા વીનને જાઉં વાળે રે યોલ ગાતી ગાતી આપા માથે આવે છે)

શ્રી— બા બા વધાઈ

૩— શેની વધાઈ ?

ચા— વનગજ શિકારે ગયા

મુ— તો એમાં વધાઈ શાની ?

શ્રી— વનુભાઈ ચોરોને પકડવા ગયા છે

ચા— વનગજે પ્રજાની વહારે જનાના પહેલા પગના માડયા છે તે વધાઈની રાત નથી ?

૩— પણ ખુનાસો તો કેર ચોર, વહાર એ જલ્દી શું ?

ચા— અમે પાધરમાં ગમતા હતા તેવામાં પામેતા ગામમાં ઘાડ પડી તેનો ગોપારો માલખી ભાઈ વહારે ચડ્યા છે

શ્રી— જવા અગાઉ મેં વીનના એવારણા લીધા હતાં.

સુ— માથે કે.લુ દાણુ ગયું છે?

ચા— અણ્હીવ ને તેની ડંગોઝિઆ દોળી

શ્રી— પાચો ને તેના ગોફિઆ ગોવાળા

ચા— એલલ ને તેના આપ્પાવણિઆ ભીલ

સુ— તો તો જરૂર વનગજની કિશાર મેના છતી આવશે. છતાં હું માનતી થોડીએ મનડું છું.

૩— ભાઈ મ. મલદી મ.

(પડો પડે છે પડદા પાછળ “અમ્મા વીગને ‘નઉં’ વાન્થે રે લોલ” નું ગૂંજન મંભગાય છે.)

દશ્ય—૮મું

પાચો : વનગજજઈ

સ્થળ : મીમાંડો,

સમય : વર્ષશેષનો ઉલ્લે પડો.

મનો— બાપુ ! તમે ચોરોને મળ ન કરી એ અમને નથી ગમ્યું.

પાચો— એ રીતે તો એવા લોકોને શવતી પડશે.

એલવ— ચોરોને ચીમ ન ખવડાવશું તો તેઓ માથે ચઢી બેમશે.

વ— ભાઈઓ, તમને બહાદૂર થતાં આવડે છે પણ ઉદાર થતાં નહિ આવડે?

પા— પણ આવેલો દાવ જવા દે છે તે પાછળથી પરતાય છે.

અ— આતો નાપને છછેડી છુટા મૂક્યા એ ડસીલા લોકો ફરી ડંખ માર્યા વગર નહિ ગરે.

દા— વાધને વકગવી જવા દેવામાં કેવડું જોખમ છે?

વ— ગૂંજવતો ગળ એવા જેખોયી ડરી જઈ સત્યનો મરતો નહિ છોડે. મને એવા તોયે તેઓ આપણા જ ભાઈઓ હતા, હા! તેઓ અવળે પથે ચઢ્યા હતા, તે ક્યુવ છે, પણ એવા અવળપ થીઓ લણી તો દયા દર્શાવવી જોઈએ નહિ કે ધૂણા કે ક્રોધ.

અં— પડેવાઓને પાડુ મારે તે કાયર અને મામાવણિઆઓને મેહથી મગ કરે તે વીર.

અ— વખાના માર્યા જ બિચારાઓ આવો મધો લઈ બેઠા છે.

વ— વાતા ! એઓમાંથી એક તો તારી જ નોતનો સોરકનો પટેલ હતો. એકદી એને થેન દૂધદહીની રેલછેલ હતી. પરદેશી સેનાએ એને લૂંટી લીધો છે. એટલે પેટને માટે એણે લૂંટનો માગ લીધો છે.

અં— એજલ! એમાનો એક તો તારો જ મતભાઈ ભીલ હતો. એ હતો પાવાગદના કિલાનો ગ્વેવાળ એ કિલો પંચો ને એનું રખોપું પણ પડ્યું.

અ— અને એક તો મારો જ મતભાઈ સાતપુડનો આભીર હતો. કલ્યાણીથી આવતી પરદેશી મેનાએ એનો નેસડો બેનનમેદાન કર્યો ત્યારથી તે ગવડે છે.

ચા— અર્જુનદાસગથી નાતપુડા અને પાવાગદથી પંચામગ વચ્ચેના આખા મુલકમાં આજે આવા અનેક દેશબંધનોએ અનન્યા વાખા પડે છે

શ્રી— તમને એ નહિ સમજાય.

ન— કાગણુ ?

શ્રી— કાગણુ તમે બધા ઉધમા છો.

ન— ઠોકરી ! હું તમારી પાસે ઉભો ઉભો વાતો કરું છું છતાં કહે છે કે હું ઉધમા છું ?

— નહિ તો ખીણું શું ?

— નહિ તો રતન જેવા રતનને ઓળખત નહિ ?

ન— કોણે કહ્યું કે હું રતનને ઓળખતો નથી ? આખા દેશમા માગ જેવો એકે ઝવેરી કે પાંખ નથી ? મોતીને હથેળીમાં લેતાંજ હું એની પરખ કરી લઉં છું.

શ્રી— તમે નિર્ણય હીંગમોતી ઓળખતા હશે.

— પણ માનવગતોને ઓળખતા નથી.

ન— એટલે ?

— માલખતું છે ? ચમકરો નહિ.

શ્રી— કાકા તમે જાણો છો આ અમારો વનુભા અથવા તમારો 'વડેલો વાનખો' કોણ છે ?

ન— કોણુ શું વળી ગડીગાંડ રૂપસીનો નખાપો છોકરો.

— ખમ ?

ન— વધારે ઓળખાણુ જોઈતી હોય તો ગીફચુલુસરીએ દૂધ પાછ લઉંરો માપ.

— એથી કંઈ વધારે ?

ન— વનવગડાની રખડતી બલા અને નગના કાટવાળની આખમાની કણી.

શ્રી— તો માલજો. આજથી તે નગરે નગરના કાટવાળોના આખની કણી થયો...

— પગ્દેશી માપસપોલીયાનો દુરમન થશે.

— અને માના ગૂંજરાતનો અદનો લાડકવાસો થશે.

ન— એટલે ?

શ્રી— એ સોલંકીઓની પગ્દેશી સરકાર મામે બહાવટે નીકળશે !

ન— બહાવટે ? એ ક્યે દુખે બહાવટે જવાનો છે ?

શ્રી— ક્યે દુખે ? આખા ગૂંજરાતના દુખે. તમાગ, માગ અને ખીજા સર્વેના દુખે.

ન— એવું તે કયુ દુખ છે કે જે મારું, તારું ને મર્વેનું છે ?

— શુભામીનું

— પરાધીનતાનું

— પગ્દેશી ગજનું.

ન— તે માટે એને જ શું કામ એટલું બધું લાગી આવે છે ?

શ્રી— નહિ લાગે? જયશેખર મહારાજના એકના એક હીકગને નહિ લાગે તો કોને લાગશે?

ન— હે!!!! વનુભાજ ! જયશેખર મહારાજનો પુત્ર.

— હા હા. હા.

ન— શ્રીદેવી તારી ભૂત થતી હશે. તને કોણે કહ્યું ?

શ્રી— બહેન આગળ લાઇતી એકે વાત છાની નથી

— મિંદની ઓલાદ છાની નહેતી નથી.

ન— પણ અમે નો એને ઓળખ્યા જ નહિ.

— એકલે જ તો અમે કહીએ છીએ કે “નયન હાર ખોલો”

(શીવગુણગરીનો પ્રવેશ)

શી— શ્રીદેવી! પ્રભાતદેરી પૂરી થઈ ?

શ્રી— હા! ગુરુછા!

ન— ગુરુછા! આ છોકરીઓ બેકે છે તે સાચી વાત ?

શ્રી— હા સાચી.

ન— તો પછી આજની સગી અમને અમાનમાં શું કામ ગમ્યા? અજાણમાં ને અજાણમાં અમે વનુભાઈ ને રૂપાંગા માટે ન કહેવાના વેણો કલા છે.

— દેખતી આંખે ન જુવે કે ન ઓળખે તોમા ગુરુછા શું કરે?

શ્રી— મેહછા અજાણ ને અધિગા બરાબર. અજાણમાં કરેલા અપરાધ અપરાધ નથી.

ન— તો તો આજે અમે એનું વાજતે ગાજતે રાજતીવકે કરશું.

શ્રી— રાજતીવકની તૈયારીઓ થઈ ચૂકી છે.

ન— ક્યા ?

શ્રી— જંગલમાં.

ન— કોણે કરી ?

શ્રી— અમે બધાંએ.

ન— તમે છોકરાંઓ એમાં શું મમળે ?

શ્રી— મમળએ કે ન મમળએ પણ જેવો આવડે તેવો ગાડો ગોપાળો ઉત્સવ અમે જ કરીશું. કારણ વનુભાઈ અમારા છે.

ન— ના. ના. એ તો અમારા છે. આપ્યા ગૂંજગતના છે.

— પણ આજની સગી તો અમારા જ હતા ને?

ન— ગુરુછા, તમે વચ્ચે પડો અને તોડ લાવો. આમ તો અમારી મોટેગાંઓની લાગ જશે.

શ્રી— મેહછા એ બધાં પણ તમારાંજ છોકરાંઓ છે, એમનો ઉત્સવ એ તમારાંજ ઉત્સવ છે.

ન— પણ.

શ્રી— પણ જણ જરા દોને નગરમાં પડો પડાવો. આજે નદી કાંઠે વનવાસી અને નગરવાસી કિશોર કિશોરીઓ વનરાજને ગજતિલકે કરશે. સર્વેને એ સમારંભમાં પધારવા આમંત્રણ છે.

શ્રી— કાકાછા વરતણિયાને ખોલાવી કહી દો. વનવાસમાં તો એની મોટે મળરકે ઢાંડી પીટાઈ ગઈ છે.

ન— બહેના હવે એમાં ભૂલ નહિ થાય, કારણ તમારો ઉત્સવ અને તમારો વનુભાઈ હવે અમારાં પણ થયા છે.

મધુ— શ્રીદેવી! ચાલો હવે. આપણે માળાઓ ગુથના બંધશું.

૧— ત્યજ તે પહેલા મારી ખટકાને પાનન જતા જાઓ શ્રીદેવી! અંદર જઈ નાની કાકીને કહ કે સૂવે માટે દરિયાના દૂધ લઈ આવે

(પડે પડે છે)

દશ્ય —૧૦૩

પાંચા : વનવાસી ને કુટુંબી દિગ્ગજો.

સ્થળ : વનવાડી

સમય : નવા રજના કુમળા બપોર

— મધુ તેવા છે ને ?

૧— હા !

— તમને કટલી આતી ?

૧— એકે નહિ ?

— કેમ ! તો પાચળો શું ?

૧— આ નીવા ને હરિઆમ ધ્યા પાડ્યા જ મગકતી તળાઈ જેવાં છે એટલે બીજાં પાચળાની શી જરૂર ?

— પન્માનંદ ગેડે આ મિહામન મોકલાવ્યું છે.

૧— વનના નામને તો સોનાનું નહિ પણ નનુ જ આસન મોખમે

— પેલી નાનકડી માથી પીપળાના ઝાડને ગાંડેની ગોંડી પછાએ ને ?

૧— હા. આ ઝરીબનના ગાનીવા પણ પાછો મોકલાવો

— હમ ?

૧— મંગન કાર્યો વખતે દલામન જેનું પવિત્ર આસન બીલુ એકે નથી.

— તો તો આ ચંદ્રવો પણ નકામો પડશે

૧— હા તેને પાછો મોકલાવો આગા આગવીના આરા ધગદગ હુમરો આજગ એ શોભશે નહિ.

— ત્યારે કહોને અમારૂં નગવામીઓનું તમને કંઈ જ અપત્તુ નથી.

૧— ભાઈઓ ! ખાટું ના લગાડો લાવો તમાના પચંગી પટકુળો તેને ઝાડોના ખડ-બચડા થઈ ફરતે વીટાળીયું

— અને એ આડવાની ડાળે ડાળે તમાના હીનચર દુપટ્ટાઓ લટકાવીયું.

૧— ચાલો, માથિયા પૂગના અને કેને આવડે છે ?

— મને. હું તમને ગી અનમ્ના માથિયા પૂરીશ

— હું ભાતમાનના ગેડ ગુનાવની ગોમી પૂરીશ

— અને હું તરેહ તરેહના ફળકળાના મિનાગએ ગોંડવીશ.

૧— આમવામી બાગાઓની કમળદળની ચાગાઓ ને નગવામી બાગાઓની એરમવીની માળાઓના તોખો બાધી દો.

૧— તમે રમ્તે રસ્તે પુતપાંદડાંની પથારી કરો.

— ફરીએ છીએ.

૧— તમે એ રસ્તાની ધારે વરઘનાં એડલાં ગોઠવો.

— હાજી.

૧— ચાલો જલદી કરો.

(અડધે મંચે પડે છે. બાકીના મંચ પર રંગબેરંગી ઘડાઓ લઈ ફેટલીટ વન-
જાળાઓ પ્રવેશે છે. તેઓ ગાતી હોય છે.)

— ગીત —

હારે ધન્ય આજની ઘડી રજિઆમણી.

હારે મારો વહાલો આનવાની વધામણી,

વધામણી હોજરે, વધામણી હોજરે—આજની.

હારે હું તો મોતીડાંના મોઠા પૂગવતી

હારે મારા વહાલીડાંની આરતી હિતાગતી હોજરે હિનારતી હોજરે—આજની.

હારે અમે જતાં વહાલમજીને વારણે,

હારે માગ વહાલાની બહેલ આવી પારણે, હોજરે ચૂાવી પારણે હોજરે—આજની.

(આંખ ને પુરોહિતપુત્રનો પ્રવેશ.)

ચા— બહેનો શું લઈ આવ્યા છો ?

— અભિષેક માટેનું પાણી

પુ પુ— એ માટે તો ગંગાજળા લેધશે.

— અમારે સીમાંડે સીમાંડે ગંગવા કુત્ર છે. એ કુત્રાનાં પાણી આગળ ગંગાના પાણી
પણ પાણી કરે છે.

(બાકીનો પડે છે. ને થોડીવારે બંને પડે છે.)

— માવધાન ! માવધાન ! બાપુજીની મરાંરી આવે છે.

(શંખ ને શીંગી વાગે છે. તે સહુ મોર ને મેના ટફકે છે. વનરાજ ને અનેક
ખીખી પ્રવેશે છે.)

— વનના રાજા વનરાજનું પહેલું સ્વાગત વનના પખીઓએ જ કર્યું છે.

— કેવા શુભ શકન !

— પધારો, અમાને બાગારાજા ! પધારો !

— પધારો, ગૂજરાતના આશાદીપક ! પધારો !

— પધારો, પરાધિન દેશના તાગ્યહાર ! પધારો !

— મહારાજ વનરાજની ઘણી ખમ્મા ખમ્મા.

પુ. પુ— પધારો, મહારાજ ! શોભાવો આ ગજવાસન.

— શુરુપુત્ર ! એ આસન પર પહેલો આધિકાર મારી માનાનો છે. આવ, મારી !
શોભાવ એ રાજ્યામન ! હું તો હું તારી ચરણરજ એટલે શોભીશ તારા ચરણોમાં.

* નમિદ મહેતાની આ ગુખીમાં થોડો ફેરફાર કર્યો છે.

(તેમ થાય છે. પુત્રોદિતપુત્ર રાજતીલક કંવા બન્ય છે.)

વ— હં ! હં ! પહેલું તીલક મારી બહેનનું ને પછી બીજાનું. આવ થાંદિયા ! તારા વગ્ન હવે ગજતીલક કર.

(તેમ થાય છે.)

— અમર રહો, મહારાજ વનગજનું તીલક અમર રહે.

વ— વડીયો અને બાપુજનો; હું આજના શુભદિવમે જાહેર કરે છું કે જયારે સ્વનામ મળશે ત્યારે ગૂંચનાતનું નવું પાટનગર આ વનભૂમિમાજ બધાશે.

— એ ગજમાતાને નામે ઉપનગર કહેવાશે ને ?

વ— નાહ, મને ને ગજમાતાને તો ઇતિહાસ અમર કરશે પણ તેઓ આ અણ્હીલ લરવાડને બૂલી જશે માટે એ નમરનું નામ અણ્હીલપુર પડશે

— હસે.

વ— વનવાસી અણ્હીલ, પછી હું મારા મિત્ર ચાપાને પણ અમર કરીશ તેને માટે દીવાન બનાવીશ.

— એથી કેટલું શું ?

શી— મહારાજ ! આ હિત્માહ કિશોરનોજ છે પણ હવે ગળ હાંચ તો આ પંચના મુખીઓને પણ કંઈક કહેવું છે.

વ— હસે કહે.

— હું છું નગરગેક, મહલ મહાજનોની પચોનો સગપંચ. હું તમાગ ચગ્ગોની ધૂમ માથે ચઢાવી પણ લઉ છું કે આજથી અમારા નવવખી ખજાના સ્વગજની લડત માટે ખુલા છે પરંતુ મગકાને આજથી એકે પાંચ નહિ મળે

— હું છું માતો પટેલ તે બેહુન અમસ્તની નાતોનો મુખી. તમાગ લાવલરકગના દાણાપાણી ભોગવવા આજથી અમરે શિર છે. પગદેશી જાવળીઓના સીધાપાણી ને ચદી આજથી બધ.

— હું ગણસિહ તે બધી રજપુત પ્રેમોનો મુખેદાર. આજથી અમારી તખવાર તમારે ચરણે છે. સોનામહારોનો વગસાદ વરમે તોય અમે પગદેશીઓના લાકડી લશકરમાં નામ નહિ નોધાવીએ.

— હું રથે વમવાયો, તે વમવાયા વગ્ગનો ગમ્ન. આજથી અમે વિદેશી સગકાગની વેદ નહિ કરીએ તેમને માટે ઘોષી, હજમ, મોચી, તેત્રી, કુંભાર, વગેરેની આજથી બધી.

વ— પ્રભજનો, તમારો આવડો મહકાર ને પ્રેમ છે તો તો સ્વગજ ગમતું રમતું આવશે. મુ— તો તો તલવાર પણ નહિ કિપાસવી પડે.

શી— ભગવાન મહાવીર કહી ગયા છે કે અહિંસા પણ એક અમોઘ શસ્ત્ર છે. તેને વાપરતાં આવડે તો બધા કામો વગર રક્તપાતે મિદ થાય છે.

— મહારાજ વનગજની ને સ્વરાજની ઘણી ખગ્મા ખગ્મા.

(અડધો પડો પડે છે બાકીના પડના પર થર તન્દ વળનો કિશોરો ગાતા ગાતા પ્રવેશે છે)

મૃકિત માંડે શિન્ની સાટે વીગ્ની વાટે રે,
આલો વીગ્ની વાટે રે.

તિમિર ખૂટે, સૂઝ જોડે ઉદય વાટે રે,
આલો વીગ્ની વાટે રે.

મૂગી મૂગી માવડી રોતી,
જાની જાની આખડી ટહોતી, પાવમા બેડી રે;
બેડી તોડવા માટે રે—આલો.

આવજા હોય તે ડગ્ગુ જાણે,
વીરલા હોય તે મગ્ગુ જાણે, ટેકને માટે રે.
માના નાકને માટે રે.—આલો.

કુરજાનીનું આવીયું તેડું.
ચાચ રે બેઠા, ચાચ છે મોઢું, ગતડી વીની રે
ઉપા ફૂટડો ફૂટી રે—
આલો વીરની વાટે રે.

(પડો પડે છે.)

(અમાપત)

ગણુદેવા ટેલરીંગ એન્ડ કટીંગ ક્લાસ

“ દંરજ કામ શીખવા માટે ”

હમારાં કપડાંથી શીવણ ત્યા વેતરકામ ગણિત પદ્ધતિસર ઘણી જ ઉમદા અને સરળતાથી શીખવવામાં આવે છે, આજ મુખીમાં સેંકડો વિદ્યાર્થીઓએ જ્ઞાન લીધો છે, શીખનારની ઉમર વર્ષ અઢારથી ઉપર અને બહેનો હોયો જોઈએ.

આખા કોર્સના રૂ. ૨૫ મુદત માસ ત્રણ રહેવાનું મફત વધુ માટે મળેા થા લખો.

મુ. પો. ગણુદેવા

વાયા. ખીલીમોરા.

દારૂના નામને બાળોરે

દાડ તેં દાટ રો વાળ્યો રે,
મને તેં છવતાં બાળ્યો રે.

દારૂ તારી ન'તી મોખત ત્યારે નખમયે ન'તો તાવ,
પછી તો તારો ચેપ લાગ્યો રે રોમે રોમે ઝરે ઘાવ;—પરને પતની પીડારે
કરોડો કરોડો કીડારે—૧

તારી માયાના મોહમા મારા ભોંધે ન કરતા પાપ.
ધોળે દહાડે હું તો દેખતો તારા, ઊઝી આભે કાચ;—આજે પછડાછ એ કાચારે
ઊડી ગે જૂઠડી માયારે.

હું માતેલા સાંકના જેવો ચોમાસે ચગતો ચાગ,
કીધો મને તેં દૂબળો કેવો જકરી રે લાચાર;—મને તેં રાંકડો કીધારે
બિચારો બાપડો કીધારે.

ગામડે ગહેતો ખાતો પીતો ખેડતો ધરની ખેડ,
તારો જમાવ્યો શહેરમાં જનનો ધાતો શહેરનો દેડ;—મને જૂલધાપ તેં કીધારે
અધે મેં ઠોકરો આધારે.

ધરમા ધુમતી ઘેરવાળીને બારણે બોલતા બાળ,
એમના રોટલા ઝૂંટવી ડુંગે ઘેરવ્યો, એ વિકરાળ;—એને તેં જરખી આધારે;
લોહી તેં હરખી પીધારે.

લાવ કરીને આવતો તારે દેવળ દાડદેવ ।
ગજવાં ખાલી કરતો ત્યારે પામતો તારો મેવ;—છતાં તને ઝોળખ્યો મેં નારે
પામ્યો હું ફળ આ તેનાં રે.

પેટને માટે વેઠ કરી ના કીધી એ તારે કાજ,
લાતડી ખાતાં હાથ કરી ના, ચોરી કરી તજ લાજ;—પીડ્યો તેં અવળી ધાણીરે
૦ પામ્યો હું ફળ આ તેના રે.

આજ ચૂસાયા ગોટલા જેવો એકલો ખેસી રોહ,
મરવા ટાણે પતિયા જેવો પાપના ડાઘા ધોઈ;—દારૂના નામને બાળોરે
બાળોરે દાનવ કાળોરે.

જમરાજના જડખાંમાં....!

જર્મન માજને ઝેડારયોવાડીઆનો ટૂંકડો આપી મતોપવાનો પ્રયત્ન થયો. દુનિયાની મુનેદર્યાત જાગવી ગય્યા દોગી પ્રયત્નો કર્યા પણ એ દોગના ભોગ અનેક ઝેડારયોવાડીઆની શી રીયત થાય છે એ જ્ઞેવાની મુયેદ શાતિના ફિગરતાઓને પડી નથી. એ કાષ્ટ અગત્યનું ન ગણાય એ તો આજના મમાજનુ મુમાન્ય સૂત્ર ખુદતુ કરે છે. બોવે તેના બો વેચાય કે મારે તેની તનસા.

મહાન વિમદના અત પછી ૧૯૧૯ ના અન્સુઆરીની ૧૮ મી તારીખે દુનિયાભગની મોગી મોગી મતોઓના પ્રતિનીધિઓ એકથ થયા કાન્મનો તે વખતનો પ્રખ્યાત વડો પ્રધન મો વ્યેમેગા—the Tiger, ઇંગ્લેન્ડના ચોષડ જયોર્જ, વાલ્ડર, બેનર હો અને જાન્નીમ, અમેરિકાનો પ્રેમીડન્ડ વીલ્સન, છટલીનો ઓન્વેદો, અને પગણત જર્મનીનો ફોડડાર્ફ નાટ્રો. મધિની વિચારણા મદિનાઓ મુધી ચાલી અને જુનની ૨૮મી તારીખે વસાઈએના કાન્મના મદેલમા મુયેદની અધી ઉપર બધાની મહી થઇ. એ વખતે જીડી નીશાળીઆની માફક અન્સ વાળીને ઉમેવા ઓટડોર્ફ નાટ્રોએથી કાષ્ટ અવાજ થઇ શકે અમ ન હતુ રાજનિન્યામની વાતો થઇ નહા પડી નવો નકરો તૈયાગ કરવામાં મધા મોકાયા સ્વનિર્ણયનો સિદ્ધાત બધાનુ ધ્યાન ખેચતો હતો યુરાપની-આખી દુનિયાની પ્રમને સ્વર્ગ વગમગ નજીર આવવુ જણાયુ. પણ એ કોષ જૂલમા ગહે કે ત્યા ખેટવા તીણી આંખ મગા મહાન મુસદ્દીઓ સ્વનિર્ણયના હકકે મારેજ એકદા થયા હતા; જ્ઞે કે કાષ્ટપના કાન્મો તો એ જ જણાનમા આવના હતા એજ મિદાત ઉપર મિત્રરાજ્યોએ અનેક ફેગને લનચવી પોતાના પક્ષમા લીધા જ્ઞે સ્વનિર્ણયનો હકક—એ સિદ્ધાતનું પૂણું પ્રમા િકતથી પાવન કરવામા આવ્યું હોન તો આજે દુનિયાને જમગજના જડખામા ઉભા ન નેવુ પડન

આજના મુસદ્દીઓ—એટલે એક હાથે આપે અને બીજે હાથે લઇ લે સ્વનિર્ણયના સિદ્ધાતની પાછળ જે માર્થી હતુ કામ કરતો હતો તે પગણત જર્મનીને હમેશને માટે નિર્મળ કરી નાખવાનો હતો. મો એ. જે ટોપનખીના જ રાખ્દોમા કદુ તો—“Unfortunately, at this point, the motive of weakening Germany and her allies for the benefit of the victors prevented the principle of Self-Determination from being applied as fully and fairly as it might have been.”

મેંપચ જેવો પ્રજા ઓસ્ટ્રીઅન—જર્મનો અને આજના મુડેતાન જર્મનોનો હતો જુના નકગામાથી એક આખુ નાજ્ય ઉડી ગયુ છે—ઓસ્ટ્રીઆ હમગી જ્યારે એ ગત્યના અનેક ટૂંકડા કરી નાખવામા આવ્યા ત્યાર પોવ, રમાનીઅન, જુગોસ્લાવ, અને છટલીઓને પોતપોતના દેરામા જરા દર્ધ સ્વનતતા અને ગઢીય ઐક્યતા આપવામા આવી જેમ છટલીઓને છટલીમા જોગવાનો હકક મળ્યો તેમ આ ઓસ્ટ્રીઅન અને મુડેતાન જર્મનોને

તન્ન નન્ન ક વાની પુરુષ નન્ન મહારી નેષ્ટએ તા પડુ બુલો નાયમી એગન-નીની
મા મનની વ્યાખ્યા લુપ્ત હશે તો એમની વ્યાખ્યામા સુધારા વધારો કરી શકે એવું
માટે એણે તત્તુ નેષ્ટએ કે અદિ રાજ મહામ જેવા ૭૦ વાખ એવગા પ્રાણી બુધ્યા
સુએ છે—મૃતુ મિતારે હુબકી ખય ઠ હશે હિદુતાનની તાત સુનાપતી અને દુનિયાની
વાતમા વચ્ચે ન આણી ! ખરૂં મનને હિદુતાન સુગેપમાય નથી અને દુનિયામાય
નથી હિદુતાનમા માણસ નથી પછી એની વાત તી ?

છગનાડની માક- હિદુતાનને કાંઈ મિત્રને દગો દેતા આવડે છે ? દગો દેવા ૭ના
મિત્રની સાથે મિત્રાચારી ચાતુ ગખરી એ હિદુતાનને આડે છે ? એમા તો પુરાપના
ગજયોગ પાવ ધા પણ એ એમને જ મુખાન્ક હા છગનાડે કા મને અને એકોગનોવાકીઆને
દગો દીધો છે ૭ના હજી એમા મુગખી, હિનૈરી મિત્ર હાવાનો દાવો કરે છે

એકોગનોવાકીઆને થએના નુકસાનનો અડમ્બો કાઢવાની તરદી ઇંગેન્ડે લીધી નથી
એને તો પોતાનું કેવું નુકસાન થતુ બસુ એનો અડમ્બો મદતા આડે છે અને એને
માટે મમય મગે છે જો અનિર્ણયનો મિજાત પામવો હતો તો કાન્તે અને ઇંગેન્ડે
૧૯૧૬ માં એનું નેનુ હતુ આતો એમના સ્વાર્થને ખાતર એકોગનોવાકીઆને હોમીનું
ન ગીએગ મનાવવામા આ પુ જર્મનીને તામી ગખવા એ તૈયાર કન્વામા આ પુ અને
એના રક્ષણ અને દમ્ક માટે કાન્ત અને ઇંગેન્ડે પાને વચન આપ્યા હતા એટલુ જ
નાહ પણ બીજા પામે પણ અપાન્યા હતા એ કહેવાતા મહત્ત નાજ્યોના વચનમા વિશ્વાસ
નાખી એકોગનોવાકીઆએ મહા મહેનતે પોતાના દેશને આર્થિક તમજ નાજકીય કે મામા-
શક દ્રષ્ટિએ પણ ઉગી વડાએ વારી મૂક્યા જે વિલાગમા આજના સુદેતાન જર્મનો—
એકોગીઅન જર્મનો તમે છે તે વિલાગમા એમણે મોટા મોગ ઉછોગો ખીનળ અને એ
ઉછોગો ઉત્તર દેશની આર્થિક વચ્ચા તૈયાર થઈ પણ મહાન મિત્રોએ દગો દીધો અને
એકોગનોવાકીઆએને ખુબ મોમનુ પડ્યુ દેગનો પ દકા ઉછોગ નારા પામ્યો કોનમા અને
તોખડી મોગી મોગી ખાણે જર્મની અને પોનેન્ડે લઈ નીધી સદ્માયે મહાનુ મોદુ
વિધવિખ્યાન, લેખડ અને શસ્ત્ર નન્નમનુ કાન્તાનુ જર્મનીના હાથમા જતુ બસી ગયુ
છે પણ હજી કાંઈ મદવાય નહિ હીટન ની લદ એના ઉપન સગે જ છે અને એને મગે
તો પછી એને શસ્ત્ર મરજમ માટે ચિતા ન ન્દુ એ એકોગ મનખાતને તો ચાની
કોવસાથી નગલગ પુર થઈ રહ છે પણ બીજા કાન્તાનાઓ માટે કોલમાને અને લોખડો
પ્રથમ એકોગનોવાકીઆન મુઝવે કે જેના ઉપર આધાર હતો તે તો જર્મની અને પોનન્ડા
મા મા ગા આ પરિસ્થિતિ એકોગનોવાકીઆને આર્થિક દ્રષ્ટિએ લગભગ નિરાધાર કરી
તમે છે અને વખત આવે આરો નશુ કે હીવગ એકોગનોવાકીઆને પોતાની મન-
મમળો નવાવે છે કે નહિ અજનુ નજાન એવું આર્થિક પરિસ્થિતિ આથી સુદેતાન
મદેશ જવાથી એકોગનોવાકીઆને હાર આર્થિક નુકસાન મહત્ત કે તુ પછી અટલુ જ નહિ
પણ એની મનમન પા નેખમાય છે ઇંગેન્ડે ૧ મેડ પોડ એકોગનોવાકીઆને
તી ના માન કરે છે અને બીજા નખ એકોગની લેન આપવાની વાત કરે છે પણ

એટલું જણાવી દેવું જોઈએ કે મોડા અને બીજા ઘણા કારખાના જેમને આ ગળકીય અને પ્રાદેશિક ફેરફારોથી સહન કરવું પડે એમ છે, એ અંગ્રેજોની થોડી ઘણી મૂડીથી ચાલે છે. પણ એકોટ્લોનાડીઆએ વીમ વરમમા આર્થિક વ્યવસ્થા ઘણી મજબુત બનાવી છે. એની પાસે માગ પ્રમાણમા મેનાનો મગફળાં એટલે એની ફેક્ટી અને કોન્સી વધી શકશે ૫૦ ટકાની ખાટ પૂરવા પ્રયત્ન કરી શકશે.

પણ ક્રાન્મનું શું ? ઇંગ્લેન્ડે એને દ્વો દીધો અને મૂર્ખ બનાવ્યું. એકવાર નહિ પણ અનેકવાર. અને કદાચ ક્રાન્સ થોડા વખતમાં જર્મનીનો ભોગ થઈ પણ પડે આનસેમ — ગ્રોરેમા નાઝી પ્રચાર પાછો શરૂ થયો છે. પરાશ્વત જર્મની મહાન વિમલ પૂર્વેની મહત્વાકાંક્ષા સેવતું થઈ ગયું છે. ઉર્ફસ્તાનને લેતા આપવાની કળુવાત આપી; ઉમાનીયા, બલીગેરીઆને પોતાના પક્ષમા લેવા મથી રહ્યું છે. હંગરી અને પોલેન્ડ જર્મનીની છાયામા આવી ગયા છે અને ઉર્ફસ્તાનથી મહાન નદી સુધી માલવા વહેનારો માટે ડાન્ચુમ નદીનો ઉપયોગ કરવાની યોજના વિચારાઈ ગઈ છે. અલીન—બગદાદ રેલ્વેને બદલે ડાન્ચુમ નદીનો ઉપયોગ, અને જર્મની ઉર્ફસ્તાનથી પણ આગળ વધવા માગે છે—કેંક અફઘાનીસ્તાન અને કિર્ગિસ્તાન સુધી આ યોજનામા જર્મની ફોલ્કમંદ થાય તો ક્રાન્મ ઉપર વેગની વસુવાત લેતા જર્મનીને કોઈ રોષી શકવાનું નથી. હમણા પણ ક્રાન્મની ત્રણ બાજુ ફારીસ્ટ-જર્મનીની લાકન દોરી નૈયાગ થતી જાય છે—પોર્ટુગલ, રોમ, ઇટલી અને જર્મની.

આથી ક્રાન્મના કેટલાક દીર્ઘદ્રષ્ટિ માણસોને લાગે છે કે મ્યુનીચના કરાર એ ૧૯૭૦ ની હાલ, કગ્તા વધારે નહિ તો ઓળા જેટલો જ કામો છે. રશિઆને ફૂગ નાખનારી રશિયાનો વિશ્વાસ સુભાવી બેઠું છે તે પ્રસંગ આવે કદાચ ન પણ મદદ કરે, અને ઇંગ્લેન્ડનો શું વિશ્વાસ ? જે ઇંગ્લેન્ડે ક્રાન્સની ફરતે ફાગ્મીગેટી કિલ્લેયધી થતા દીધી એટલું જ નહિ પણ તૈયાર કરવા મદદ કરી એ એક ફારસીરોટી પીરફ ક્રાન્મની પડખે ઉભું કેમ નહો ? એકોટ્લોનાડીઆ કગ્તા હવે ક્રાન્મને વધારે લાય છે ક્રાન્મ જમરાજના જડખામા ધસડાવું જાય છે. મારશુકનના હીટલરના બાપણ પછી ક્રાન્મ મ્યુનીચ કગ્તાની નિષ્ફળતા સમજાવું થયું છે અને કદાચ ભુલનો પ્રચાતાપ પણ અનુભવવું હશે.

ઇંગ્લેન્ડ આમ પગલે પગલે કેમ વિશ્વાસગ્રાત કરે છે ? શું પ્રમાણિકપણે મિત્રની પડખે ઉભા ગેળા એના વ્યવર્થને હાની પહોંચે એમ છે ? કે મિત્રની પડખે ઉભા ગઈ પોતાના વ્યવર્થનું પણ રક્ષણ કરવાની એની અસંકેત જાહેર કરે છે ? આજકાલની રક્ષણ કરવાની તૈયારી જોના તો એમજ લાગે છે કે ઇંગ્લેન્ડ અસંકેતને કાગળે મિત્રોને દગો દઈ ગયું છે અને એ ભોગે પણ પોતાનો વ્યવર્થ માલ્યની ગયું છે ઇંગ્લેન્ડની એ વ્યવર્થ નીતિ એઓ માને છે એમ દુનિયા આખીને જમરાખના જડખામાથી મુકન નથી કરી શકી પણ ઉનહું જમરાખના જડખામા નાતો વધારે લીધા કરે છે. અને વધુ લયકગ બનાવી મૂકે છે.

સુદર્શન

શ્રી. પંકજ.

૧

‘વીરભદ્ર, આજની વૃષ્ટિ તો પ્રલયકાળની સચ્ચતા આવે છે.’

‘શિવગુપ્ત, જ્યાંનું’ આ સુદર્શન સરોવર અંધારું છે ત્યાંનું સૌગંધ્યનું દુઃખ ટળ્યું છે. અમાત્ય પુષ્પગુપ્તને માટે સેંકડો અશ્વીવાદો અપાતા હશે શું આ વૃષ્ટિ સુદર્શનને પણ નષ્ટ કરી દેશે? એના પાણી વધતાં જ અમ છે. હાથ ભગવન! શું થશે?’

‘મને તો લાગે છે કે આ સેતુઅંધ જળના પ્રવાહને રોકી રાકવાનો નથી’

‘શું કહે છે?’

‘હા. જો આ સામે ભંચક વાદળોંઓની હાનમાળા! કે તા વિકટ લાગે છે! એ વૃષ્ટિને કાળુ અટકાવી રાકશે?’

‘તો શું મારું સુદર્શન નષ્ટ થઈ જશે? શિવગુપ્ત, મારો આશ્વકાળ આજ જગ્યાએ પીત્યો છે એજ મહેવન્ના તંગોની આથે માગે આત્મા સકળાયેલો છે આજ સેતુઅંધ ના પત્થરોમાં માગ પૂર્વજોની રમૂતિ કોતરાએલી છે. હવે, શું એ અધું નષ્ટ થઈ જશે?’

‘વીરભદ્ર, અત્યારે લાગણીવશ થવાનું કારણ નથી. સુદર્શન કદાચ નષ્ટ થશે તો કરી પણ અંધારો પડતું અત્યારે આપણે નીચેના ગામડાંના મનુષ્યોને આવધાન કરી દેવાં જોઈએ.’

વીરભદ્ર ચૂપ ઉભો રહ્યો. થોડીવારે અગડ્યો, ‘સુદર્શન નષ્ટ થશે તો કરી આંધવાયો મળશે કે કેમ તે તો ઈશ્વર જ જાણે. હીક, આપણે મામ્યજનતાને સવાદ આપીએ. ઇદની પણ અપધાં કરતું’ મારું સુદર્શન શું નષ્ટ જ થઈ જશે?’

૨

પુગતન સમયના આર્યાવર્તના ગોચની આ વાત છે. મૌર્યોના કુશળ અમાત્ય પુષ્પગુપ્તે ગીંદનારની પર્વતમાળામાં એક સેતુઅંધ આંધી સુદર્શન નામનું તળાવ સૌરાષ્ટ્રને દુશળથી અચાચા આંધું હતું. એ તળાવનું પાણી સૌગંધ્યને માટે અચૂતપુષ્પ હતું. એના આશ્રય હેઠળ પોતાને નિર્ભય સમગ્ર સૌગંધ્યે ઇદની પણ અવગણના કરીધી. વીરભદ્રના પૂર્વજોએ એ તળાવ આંધવામાં મોટો બાગ ભજવ્યો હતો. અને પુરસ્કારના રૂપમાં વીરભદ્રના કુટુંબને સુદર્શનના રોકનું સ્થાન આપવામાં આવ્યું હતું એક વર્ષે અત્યંત વૃષ્ટિ થવાથી તળાવમાં પુષ્કળ પાણી વધવા માંડ્યાં અને વીરભદ્રને ભયની આગાહી થવા લાગી. પ્રખ્યાત શિશ્વી પણ મુંઝાયા.

૩

‘દોડો, દોડો, મહાઆગળા પૂરમમાં સુદર્શનનાં જગ વધતાં આવે છે.’

‘શું કહે છે?’

‘તકેનો, મમય નથી. સુદર્શનનો મેતુઅધ હવે વધારે ટકી શકે તેમ નથી. સર્વેને આવધાન કરી દો. લયસૂચક ગુણોરી વગાડો. હાથ, ભગવાન, શું ચલા બેઠું છે’

આમીણો દોડધામમાં પડ્યાં. મુમળધાર વરસાદ માઝા મૂકતો હતો. ઇંદ્રની કોપ દૃષ્ટિ ખરેખર સૌગંધ પર ઊતરી હતી ‘તારે મેવ તૂટી પડ્યા હતા. ગુણોરી વાગી ઉડી. ગામડે ગામડે લયસૂચક વાતાવગ્ન ફેલાયું. મૌ નામવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા વીરભદ્ર દોડતો જ જતો હતો. સર્વત્ર ખૂમ પાડતો ને શિલ્પી મનુષ્યોને ચક્રતી આગાહી આપતો હતો.

‘ધમ.....ધમ ખૂમ જોરથી એક બીજણું અવાજ થયો. સુદર્શન ફાટ્યું. મેતુથી મંકળાએલા પાણી ભીમવેગે મૌરાષ્ટ્ર પર ધમી પડ્યા મર્ત્ય હાહાકાર મચી ગયો. અના-વૃષ્ટિથી સૌગંધની રક્ષા સુદર્શન ચક્રની ‘માફક કંતુ સુદર્શનતળાક કાળાગ્રંથ અનુ હતું’ પ્રલયના પૂર મૌરાષ્ટ્રને ગામડે ગામડે ફરી વળ્યા

૪

ભસ મેતુઅધ આગળ વીરભદ્ર મર્ત્યક પર હાથ મૂકીને પેઠો હતો. તેની આખામાથી આસુ વહી રહ્યા હતા. સુદર્શનના સ્થાન પર પાણીનો એક ઢાંઢો પછુ ન હતો. પોણોમો હાથ ઉઘા મેતુની જગ્યાએ પોણોસો હાથ ઉડી એક ખાઈ હતી મેતુઅધ ધોવાઈને ખેંચાઈ ગયો હતો. વીરભદ્ર સુદર્શનના નાશ પર અનિમેષ દષ્ટિ નાખી બોલ્યો, ‘હાથ ભગવાન, આખરે સુદર્શન નષ્ટ જ પાડ્યું! હાથ હાથ,.....પિતાશ.....હાહાશ તમારી મુદ્દર કૃતિ નષ્ટ થઈ ગઈ ગયું ગયું’, બધું ગયું.....નો કું શું કામ ના જાઉં’ તે ખૂમ જોરથી દોડતો ગીન્ના જ મલોમા અદસ્ય થઈ ગયો.

૫

સુદર્શનના ભસ થયાથી સૌગંધમાં હાહાકાર મચી ગયો પ્રગ્ન તાલી તાલી પોદાવા લાગી. મહાકાળ પ્રલયમાના હૃદયને પછુ પ્રગ્નના પોકારે હવાપી નાખ્યું. મહાનગ્ને એક નિશાળ મહા ભરી શું કરણ તે નિર્જુય કરવાની વ્યવસ્થા કરવા માડી

૬

‘મહાગજ, એ સુદર્શનને ફરી બાંધવું અશક્ય છે.’ અમાલ્યો બોલ્યા.
‘તો શું હવે નિરાધાર જ રહીશું મહાગજ !’ લોકનેતા બોલ્યા
‘પરંતુ તમે કોઈ શિલ્પી બતાવશો જે સુદર્શનને ફરી બાંધવાની જોખમનારી માથે લે ?’ મહાગજ બોલ્યા.

‘મહાગજ આપ મમથ હો વીરભદ્ર જેવા મહાન શિલ્પી કૃદ્ધીઓને જોઈ વિગ્ન થઈ વનવાસ મેવે છે એજ સૌગંધનું દુર્ભાગ્ય છે, અન્ય કોઈ શિલ્પી હમારી નજરમાં તો નથી દેખાતો.’

‘તો પછી ઉપાય શું છે ?’ મહાગજ બોલ્યા

‘મહાગજ’ પછરી બોલ્યો, વીરભદ્ર આપની આસાની ગદ્ય બુએ છે’

‘તેમને લઈ આવ.’

વીરભદ્ર આવ્યો. તેના ચહેરા પર વિષાદની છાયા હતી. તેની આંખો ઊંડી પેસી ગયેલી હતી. તેની બોલીમાં મામજ્જસ્ય હતું નહીં. તે બોલ્યો, ‘મહારાજ,..... સુદર્શન...ફરી બંધાવાનું’.....છે, જાણી છું.....લોકો.....આવ્યો છું મહારાજ, સુદર્શનને બાંધવાવાળો કોણ છે ને તો જોઈ લઉં?..... સુદર્શન બાંધવાવાળો તો આવે સ્વર્ગમાં પાલુ બેઠી આપણી આ જેણે પર હસે છે, પોણોસો હાથ.....તમને તો ખબર જ હશે ... અહા અમાત્ય! સુદર્શનના સેતુની પાસે તો પોણોસો હાથ.....ઊંડી ખાઈ છે. મહારાજ..... એ વ્યર્થ જેણે મૂકી દો.’

મહારાજ વીરભદ્રને જોઈ રહ્યા શિશ્વીના મગજની રિપ્પન કાળના એકજ પ્રકારે ચમાડી નાંખી હતી.

મહારાજ બોલ્યા, ‘સુદર્શન ફરી બાંધવાવાળો શિશ્વી દેખાતો નથી મારે એ બંધાવવું કઠિન છે.’

લોકોમાં હાહાકાર ફેલાઈ ગયો.

૭

‘શું સુદર્શનને ફરી બાંધવાવાળો કોઈ પણ તૈયાર ન થયો ?

‘ના, વીરભદ્ર પણ વિદ્વીષ્ઠ ચર્ષ ગયા છે અને એ બાંધવું અસંભવ ગણે છે.’

‘તો હવે સૌરાષ્ટ્ર હ મેશને મારે હરિદ્ર જ રહેશે.’

એક નવયુવક ઉપલો સંવાદ સાંભળતો હતો તે બોલ્યો, ‘સુદર્શનને બાંધવું કંઈ અશક્ય તો નથી પણ અઘરું છે.’

મામીણો નવયુવકને જોઈ રહ્યા તે પંદેશી સાંભળતો હતો, ‘શું કહો છો ?

‘હા, સુદર્શન ફરી બાંધી શકાય તેમ છે, હું બાંધી આપીશ.’

‘તમે કોણ છો ?

હું એક પંદેશી છું. માર નામ કૌરવ છે. મહારાજની પાસે હું એ જોખમદારી લેવા તૈયાર છું.’

મામીણો આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા. ગામડે ગામડે વાત ફેલાઈ કે એક પ્રખ્યાત શિશ્વી સુદર્શન બાંધવાની હામ બાંડે છે. લોકોના આત્મનાદે મહાક્ષત્રપને પણ કંપાવી દીધો.

તેણે સુદર્શન બાંધવાનો દૃકમ કીધો.

૮

સુદર્શનનું બાંધકામ ચાલુ હતું. નુતન શિશ્વી આગા આપતો હતો દૂર એક શિશ્વી ખંડ પર એકો પકો વિદ્વીષ્ઠ વીરભદ્ર અટકાવ્ય કરી રહ્યો હતો. ‘સુદર્શન...બંધાય છે....’.....જોઈ તો ખરો.....કેવું બંધાય છે.....’

નવો શિશ્વી મનુષ્ય હતો અને ભાવુક વીરભદ્રના ભાવોને સમજતો હતો. તે વીરભદ્રની પામે ધણીયે વાર સલાહ લેવાને બદલે આવી તેની પ્રતિબ્ધા કરતો હતો.

૯

સુદર્શન તૈયાર થઈ ગયું. પ્રથમથી ત્રણગણો મજબુત સેતુબંધ બંધાવો અને વધારે પડતું પાણી બહાર કાઢવાને મારે પણ મોઢવણ થઈ. લોકોએ જોઈ કે જેમ જેમ સુદર્શનના

આધવાનુ કામ યુગ થતુ હતુ તેમ તેમ વીગલદ્રનુ હમણુ આજુ થતુ હતુ તે સુ રાંનની
ન્યના ધ્યાનપૂર્વક જોતો કનકોના કનકો સુધી એમના વાજ્યો નવા શિશ્વીએ નીનભડના
હૃદયને જીતી વીધુ હતુ

૧૦

આજે મહારાજ રૂઢિદ સુદર્શનનુ નિરીક્ષણ કેવા આનંદના હતા મર્વન માનવ
મેદની ઉલ્લી હતી સૌનાજીને ગામડે ગામડે હાથ વેગયુ મહારાજની સાથે નવો શિ પી
ફરી બધુ બતાવતો હતો પાછળ વીગલદ્ર પણ ચાલતો હતો

‘મહારાજ આ સરોવર હવે નહીં કા ?’

‘શુ એ ખરુ છે વીગલદ્ર ?’

‘હા મહારાજ, આ તળાવ ઘણુ મજબુત બધાયુ છે હુ પણ આ નુતન શિશ્વીથી
મુગ્ધ છુ સુદર્શન હવે શ્રીકૃષ્ણનુ સુદર્શન બન્યુ છે પાછળથી મત્રી મહામા પ્રગટ
થયો. મહારાજે પાછુ રળી જોયુ એક મન્યાસી દેખાયો તે પામે આવી મો થો

‘મહારાજ, મરોવર બધાની આપે મૌનજીને ઉપકાર કાવો છે પરંતુ એ મરાનન
સ્થાથી રાખતુ હોય તો અહીં અગિદાન ડનુ પડશે’

મર્વે ચૂપ એકા એ શાસ્ત્ર સાધુની આખોમાંથી તણખા ઝનતા હતા ‘મહારાજ
નરબળિ મારો છે આ પરંતમાગના દેરતાઓ ! તેમને અત્યારેજ મરુજી કરો તમાર
અશુભયુ રહેજો ! મન્યાસી તોત્ર વેગે આવી નીકળ્યો’

મહારાજ ચૂપ ઉભા મત્રીઓ કાઢવત હતા નવો શિશ્વી કિર્તિવ્યવિમૂદ થઈ
ગયો પ્રગ્નમા અદ્ભુત શાંતિ હતી

એકાએક વીગલદ્ર બોલ્યો, ‘મહારાજ, આ માત્ર સુદર્શન પુનઃસ્થિત થયેતુ જોઈન
મને અત્યંત આનંદ થાય છે માત્ર પૂર્વજોની કીર્તિ પુનઃસ્થિત થઈ છે મહારાજ એ સુર્શન
એક નરમગિના અભારથી નજી થજો નહીં મહારાજ માત્ર પોતાનુ અગિદાન આપવા
તેવાર છુ’

‘શુ કહો છો ? વીગલદ્ર’ નુતન શીશ્વી બોલ્યો

‘હા ભાઈ, શિશ્વીના અગિદાનથી વધુ સદા આ પ્રમગને મારો નુ હાઈ શકે જુઓ
આ તમારો શેતુમધનો એ સ્તભ અહીંજ મારનામ અમન ડન્ટો’

વીગલદ્ર મેતુમધ ઉપગી નીચે કુદી પડ્યો મધુ એક પગમા મત્રી ગયુ એ એક
પ્રગ્નજનમાંથી એક દારણુ જપધેપ થયો ‘વીગલદ્રની જપ’

મહારાજની આખો બીની ઘઈ ગઈ શુભ પ્રમગ પગ હેમ નાખવાવાળા મન્ય મીની
પુષ્કળ ગોધ કીધી પણ તે જણાયો નહીં. સુર્શન પાછુ મૌગણી નક્ષા ક સ લાગ્યુ

૧૧

એક દિવસ મહારાજ પાસે આવી મેતુનો નક્ષક બોલ્યો ‘મહારાજ, આ મેતુમધના
ગત્રે વીગલદ્ર રક્ષા કરતા રાજ દેખા દે છે’

મહારાજની આખોમા આસુ ઉલ્લાસ અને બોલ્યા, હાય રે વીગલદ્ર ! શુ સુર્શન
તાગ આત્મા માથે આટલુ મધુ મકંઠાયેતુ છે !

સમાલોચના

અમે છેવે. સાત અ. કુમારી કલસુમ મૈયા. બી. એ. પ્ર. ગૂલઝતી માહિત્ય મંડળ
ઇસ્માઇલ કોલેજ, જોગેશ્વરી, મુમ્બઇ, ડી. ૧-૦-૦૦

આ પુસ્તકાના પ્રથમ દર્શનેજ એનાં કદ, કિંમત, મુશાબન, અનુવાદક અને પ્રેતમાહકનાં
નામો ચોકાવનારા છે. અમને મળી છે એ એની બીજી અવૃત્તિ છે. પહેલી આવૃત્તિ શાળા
પાઠશાળાઓમાં ઇત્યાદિ તરીકે વહેંચાઇ છે એ દીકરો થયું છે. ઘણા વિદ્યાર્થીઓ ઉગતા
કવિઓ (Budding Poets) હોય છે. તેમને આ પુસ્તિકા જોઇ પ્રેમળા અને ઉત્સાહ
મળશે. શ્રી. કલસુમ બહેનનાં સાહિત્યની વાડીમાં આ પહેલા પગલા છે. અમે આશા
રાખીએ છીએ કે એ પનોતાં પગલાં એટલેજ થંભી ન જતાં આગળ, આગળ, વધ્યા કરે.

રસ પાંખડી લે. વિવિત્તુ પ્ર. ચિમનલાલ ભોગીલાલ ગાધી બી. એ. એમ. ડી.
સી. ડી. વડવાળી રણિયુ, ગવપુરા, વડોદરા કિં. ૦-૮-૦૦

કવિ મહારાજ 'અર્પણ'માં કહે છે કે "દુધમલ દેહવાળી" "શીળા ને સૌમ્ય"
એવી 'સુખવેલડી'એ એમના જીવનમાં રમતી ધારા સીંચી છે. એવા રનેદસથી ભીંજાએલ
કવિએ આવા સુંદર ગસો આપ્યા છે તેથી નહિ પણ તે ન આપ્યા હોત તેથી જ
આપણને નવાઈ થાત. વડોદરાની ગમરમિયણ બહેનોએ એને જગ્યામાં પહેલાં જ મલકાયા
છે અને હવે તે છપાય છે ત્યારે ગ. મ. ર. મજમુદાર જેવા લોકસાહિત્યના અભ્યાસીએ
તેનું ઓળખાણ આપ્યું છે. એ આવકાર અને ઓળખમા વધારો કરી વધુ પિંડપેયણ
કરવાની અમને જરૂર જણાતી નથી. ભાઈ વિવિત્તુ પોતે લખવાના ઉત્સાહી છે અને તેમની
કલમ ફળદ્રુપ છે એટલે હજી આવી આવી ઘણી પાંખડીઓ સાહિત્યદેવીને ચરણે અર્પણ
થશે આમા સશય નથી.

લહેરી હુંડાગે કિં. ૦-૧૨-૦૦ વૃસંતકુમારી કિં ૦-૬-૦૦ આશાની આંખે
કિં. ૦-૮-૦૦

ઉપરનાં ત્રણ પુસ્તકો અમને શ્રી વર્માન એન્ડ સન્સ મુમ્બઇ નં. ૩, તરફથી મળ્યાં
છે. એક દીટક્ટીવ નવલકથા છે, બીજું સામાજિક નવલકથા છે અને ત્રીજું સામાજિક
નાટક છે.

જનતામા વાચનશોખ વધતો જાય છે પણ એ શોખ મનોરંજક હળવા માહિત્ય તરફ
વધુ જોડો છે. સંમાના રંગશિયા યોગ્યથી કટાએલાઓ ઘડીભર ચિત્તને પ્રયુક્ત કરવા
આવી ચોપડીઓ માંગે છે. એ માંગણીને આ પુસ્તકો સંતોષી શકશે. લોકોને પગવડી રોકે
એવી કિંમતના આ પુસ્તકોનો સ્વભાવિક રીતે જ ઘણો ઉપાડ થશે એક - અમે
માનીએ છીએ.

ઇંગ્લાંડનો ઇતિહાસ લે. શ્રી. નાનુલાલ કુ. દેમાઈ, એમ એ; બી. ડી. પ્ર. મે
લેન્ગમેન્સ ગ્રીન એન્ડ કું. મુમ્બઇ ૧.

'આપણા દેશનો ઇતિહાસ' વગેરેના કતાં, ઇતિહાસના ઊંડા અભ્યાસી શ્રી. નાનુલાલ
દેમાઈએ ઇંગ્લાંડની છેલ્લી ત્રણ સદીનો ઇતિહાસ આ પુસ્તકમાં સુંદર, સરળ અને આકર્ષક

ગતે ગ્લો કર્યા છે. મુંબઈ યુનિવર્સિટીની મેટ્રીક્યુલેશનની પરીક્ષાના અભ્યાસક્રમને અનુસરીને આ પુસ્તક ખામ લખાયું છે અને તેમાં પાઠ્ય પુસ્તક અંગે જોઈતી મર્યાદા કાળજી રાખવામાં આવી છે. શ્રી દેસાઈએ ભાષાગુદ્ધિ ચીનરાષ્ટ્રથી ગળી છે જતા ઇન્ટરપ્રીટર ભાષા એવી મરણ નાખવામાં આવી છે કે બિનહિંદુ ગુજરાતી વિદ્યાર્થીઓ પણ તે સ્મરણ વાચી શકશે પુસ્તકની યોજના આધુનિક શિક્ષણશસ્ત્રના મિશ્નનો અનુમતી છે અને ચિત્રા, નકશાઓ, મમય રેખાઓ અને આકૃતિઓથી તેની ઉપયોગીતામાં વધારો થયો છે. હિંદ અને યુરોપના ઇતિહાસની તુલનાત્મક મમયરેખા વિદ્યાર્થીઓને ખામ સહાયકતાં નીવડશે. ટૂંકો આપવામાં આવેલા અગત્યના અવતરણોથી વિષય મરિગેય સમગ્ર જાણ્યો છે પ્રકરણો ગતિઓદીક ન ગતિના ઇતિહાસના અગત્યના બનાવા અગર ચળવળો બધું તે અનુસાર જવામાં આવ્યા છે. રાજ્યોના નામને અપાતી અનાવશ્યક અગત્ય આજ પદ્ધતિથી દૂર કરી શકાય. પ્રકરણના આગામી મુદ્દા માત્ર દાકી કર્તાએ એવી કાળજી ગળી છે કે તે વિદ્યાર્થીઓને ચિગતો સાદ નાખવામાં જ સહાયકતાં સાચ અને ગોખલપદી માટે તેનો દુરપયોગ ન જ થઈ શકે. નવી મામાત્રિક અને આર્થિક ગિચાતિનો પણ યોગ્ય ખમાય આપવામાં આવ્યો છે, જેમને માટે આ પુસ્તક ગ્યાયુ છે તેમને એ આશિર્વાદ મમાન છે.

ઈંગ્લાડમાં પ્રાજકીય સરકારનો ઉદય અને વિકાસ મમજવા માટે મામાન્ય વાચકોને પણ આ પુસ્તક ઉપયોગી વાચન પુરું પાડે છે.

સારા કાગળ, સુદઃ છપાઇ, મજસુત બાલણી અને પુકું અને ૪૧૨ જેટલા પાન જતા મગ્તી કિંમત નાખવા માટે પ્રકાશકોને પણ અભિનંદ થયે છે.

કોંગ્રેસ સંરકાર

નાડના ધંધા અંગેની તમામ જાહેરતો બધ કગવાતો મુંમઈ સરકારે નિર્ણય કર્યો છે ને તે અંગે એક બીવ ધાગસભામાં ગ્લુ થશે

કેન્કસરના ઉદેશથી મુખ્ય મન્કારે ઇવાકાના સેન્ટ્રલ ડીપીકને ૨૬ મ્યું છે અને ઇવાકાના ત્રણ મહેસુલી વિભાગને જાહેર જે જ વિભાગ રખાશે ડેલાખા, નાશિક, પૂર્વ તથા પશ્ચિમ આ દેશ જિલ્લાઓ હવે ઉત્તર વિભાગમાં આવશે. નતાગ, પુના અદમદનગર, અને જોલાપુર. દક્ષિણ વિભાગમાં જશે

મુ મધના સરકારી જાપખાનામાં હવે યુનિવર્સિટી ને મુખર્ષ કોર્પોરેશનનાં કામકાળે પણ જખાશે એવી યોજના મુ. મ કરે છે.

મુખર્ષ મુનિવર્સિટીની બી ડી ની ડીપી કગતા ડી.ડી.નો ડેપોમાં ઉચો નથી એમ હગવી અમનાત્રાદ રકુલોડ તેમની રકુલના સુપરિન્ટેન્ડન્ટોને કહેવાતા વધુ અભ્યાસ માટે વિલાયત જવાની રજા આપવા જરૂર જોઇ નથી. મુ મના કેળવણી ખાતાએ મુન્ત જિલ્લાનાં આ ડે. એ ઇન્સપેક્ટરોના પગાંના રકેલમાં ઘટાડો કર્યો છે.

અમદાવાદના હોટેલ માલેકોએ હજિરતોને દાખલ કગવા લેખિન કશુનત આપી છે.

આવતા નવેમ્બર માયમાં ૧૦થીખાગ વગસની ઉમ્મગના વિદ્યાર્થીઓ પામે આમમકાર્ડ ગતના મુંબઈ મન્કારે અમયમરોને સૂચના કરી છે.

મું. ધા. મ. ૧૧ ગણેત શ્રીવમા મો એકઠી મર્ચાદ નેમન જમીન ખાતી રાવતની કવમો ૨૨ થશે.

મું. ધ. ની મુ. ની મુક્ત વલ્લ વચ્ચની છે, તે વધારીને પાચ વચ્ચની કર્યા મુ. સ. વિચાર ચનાવે છે.

મું. મુક્ત પ્રાનેમાં યુવાનેને મુદ્દલોચોની તાલીમ આપવા બે વાખને ખર્ચ બે કલાણુવની આપવાની મરકારે ચોજના કરી છે

પેશાખનાં ભયંકર દર્દોનાં ફોટોમંદ ઇલાજ

ડોક્ટર જસાણીની જગમશાહુર દવા

બે ઘડક આજેજ અજમાવો

પેશાખના અને ધાતુના ભયંકર રોગો મારે પ્રત્યેકકથનો અને પીચકારીઓ લીધા વીના ગોનાકિલર ખરેખરો નિદોષ અને મલામતી ભરેલો એક જ અને છેલ્લો રામઆણુ ઇલાજ બે ઘડકે જ દિરસે તેના ચમત્કારી ગુણનો પડ્યો બતાવે છે.

મરે ને કારણથી લાગુ થયેલ તરતનો અચરા જીવામાં જીવો, પ્રમેહ (પગ્મીઓ), ગાનામાં તથા પેશાખમાં જતી ધાતુ, તથા જતી ગ્રસી, ચર્મી, સખન બળતણ, દીપુ દીપુ તથા અટકી અટકીને ચતો પેશાખ, મુત્તાસયમાં આવેલો સોને તથા ચમેલો જખમ તથા સ્ત્રીઓનાં પ્રદરનાં ભયંકર રોગો વગેરે પેશાખને લગના તમામ દર્દોનો જડમુજથી નાશ કરી બગડેલી ધાતુને સુધારી સ્વચ્છ અને લટુ કરે છે

પચાસ ગોળીની બાટલી ક્રો ૩૦. ૩) ની. પી. ખર્ચ આઠ આના જુદું

દરેક આગેવાન દવાવાળાને ત્યાં વેચાય છે.

એકલા
અનાવનાર

ડો. ડી. એન. જસાણી

ચેતવણી
દવા ખરીદનાં પહેલાં
દવાનું નામ
ગોનાકિલર અને કુદડા ખાપ
સીલબંધ રહેતલા સીને લેને

ગીગામ બેક ડૉડ મુંબઈ-નં ૪

લઘુતાભાવ

મૂળા ન પૂછે “હિય રંગ કયાંથી ?”

પૂછે નહિં નિર્જર “નાહ કયાંથી ?”

નવાઇ પહેલા ટહુકારથી નહિં

પામે ભલે કાયલ કાગડે રહી.

જતાં આ એમનું સાથી બાળક કસ્તૂરીમુગા

પામે નવાઇ જે દહાડે પામે યૌવન આપનું.

મધમધે વનગ્રામ દિશે દિશે,

સ્વરગની સુરજિ પ્રસરી દિસે;

વગર વર્ષણ સોડમતી ધન.

ચિનવસંત સુગંધિત વાવરા.

શોધે છે વનનું બાળ આવે એ ગંધ કયાં થકી ?

પુષ્પથી પત્રથી કે કો નવેરી દૂંપણ થકી ?

ચઢી જતું કુંગર દીર્ઘ ઢાળથી.

કુદી જતું ખીણ કરાડ ઢાળથી:

બખેલમાં, કોતરમાં, શુકા મહીં

પેસી જુએ ગંધ ન એ જડે કહી.

“એ ઉંચા આભથી આવી નીચા પાતાળથી અગર,”

કરીને કદપના જાત્રી જુએ એ શશ્યમા ટગર.

એવે મમે પારધિ-બાણ આવે,

અકાળ રે! મોત નજીક આવે:

ઢળી પડે છે હરણુ ધવાઇ,

નેઈ રહ્યું મૃત્યુ સમે નવાઈ.

પોતાની નાહિ કાપીને કાઢે કસ્તૂરિકા ધણી

શિકારી, એ લઈ એ ચાલ્યો મોંઘિ યોગનગ ધિણી.

ત્યારે જુએ એ મૃગબાળ કે હતી

દુંટી મહીં ગંધ, ન દૂર તે હતી:

રાંડયા પછી ડહાપણ એ ગડાવતું.

દુઃખી જીવેને અદકું દુભાવતું.

“દૂરના કુંગરો સારા” ઘણાએ લોક મોહતા,

લઘુતાભાવથીથી પોતાને કુદ માનતા.

બાગલાણના પ્રદેશનો પરિચય

(ચતુર્થા અધ્ય)

શ્રી મણિભાઈ દિવેદી

(૩)

પ્રતાપશાહના પત્ની માગલાણમાં નહોડોની મતા નવવા લાગી એ ખીનાનો ઉપેક્ષ
અથવા અકમા આપણે કરી ગયા

પ્રતાપશાહના પુત્ર લેન્ડરશાહનું મન ૧૬૩૫નું એક દાનપત્ર મળ્યું છે, એટલે એટલું
તો નક્કી થાય છે કે એ સમય પહેલાં પ્રતાપશાહનું અવમાન થયું હતું એ મમયે અતિ-
ઈન્તરવી મોગન અત્તાના પાયામાં આધાત નામના માડયા હતા દક્ષિણમાં મળી મતાના
ઉત્તર થવા લાગ્યા હતા

મન ૧૬૩૭માં ઓગણે માગનાળ પન ચલાઈ કરી અને મોગન સત્તાની માને
પોતાનો ટકાવ ધર્મ શકશે નહીં એમ જાણી લેન્ડરશાહ માદશાહને એક લાખની ખુદાલી
જનવાનું કલુન કર્યું અને તેના અવેગમાં ધરમપુર નબખમાં આવેલું મમનમગ અને
નુનનતાનપુર શહેરશાહ તેને આપ્યા મન ૧૬૦૬માં આજ મમનમ મા લેન્ડરના પૂર્વગેએ
ચુગત જવાના માર્ગના નક્કી કાળે લશ્કરી ટૂંકડીઓ મૂકી હતી

સન ૧૬૭૦માં શિવાહુના એક સુદારે આ હરનો દિવ્યો કમળે કર્યા મન ૧૭૨૭માં
સુલતનો દિવ્યો અને બાગલાણનો પ્રદેશ નિઝામની મતા ન એ ગયો મન ૧૭૬૫માં માગ-
લાણનો પ્રદેશ અને તેના કિલ્લાઓ નિઝામ મરકારે પેશવાને સુપ્રત ન્યા અને તેમાથી પેશ્વા
અન્કારે મોરારદનવ ગાયકવાડના પત્ની મહીનામાર્ગને સાહેબનો દિવ્યો પદ્મરામણીમાં આપ્યો
તે આજ સુધી ગાય ગડ મગાની હકૂમતમાં છે ૧૦

પેશ્વા હતું પ્રમળ પણ પડવાની અણી પર હતું અને મન ૧૮૧૮માં પેશ્વાની મતાનો
અત આપ્યો એ જ વર્ષના જુલાઈ માસમાં માગલાણનો પ્રદેશ અને તેમાં આવેલા
કિલ્લાઓ અંગ્રેજ મતા નીચે ગયા તે દિવસથી બાગલાણની જૂમિ માથેનો મુજરાતનો મ મધે
પૂર્યો અને જે બાગલાણની અગ જૂમિએ આદમિક મુજગતીઓને અનેક પ્રેન્સાઓ આપી
હતી તે બાગલાણ ને તેના કિલ્લાઓ મુજગતથી છૂટા પડ્યા

એક રીતે કહીએ તો મોગન અત્તાના ઉદ્ધર માથે માગલાણની અત ત્રતા જોખમમાં
આવવા લાગી હતી એ પુગતન સમયમાં સુલતાન બદલ માથે દક્ષિણમાં જવાનો આપણી
નિર્માર્ગ બાગલાણના પ્રદેશમાથી પમા થતો હતો અને શહેરશાહ અકમન મ આ મુત્તમદીને

૧૮ “આ ગડ પ્રથમ નિઝામ સરકારના તાબામાં હતો x x િ લા ઉપરની સીરબ ધીને
નહુ વરસ સુધી પમાર ન આપવાને લીધે તે દિલ્હીનાર શ્રીમ ગાયકવાડ મહારાજને મળ્યા,
તેમણે પમાર ચૂકવી આપ્યો ને ગડ પાતાના આસીનમાં લીધા ” એમ વડોદરા સરકારના
સન ૧૮૯૧ ૯૬માં પ્રસિદ્ધ થયેલા “સાહેબના મિલકા સંબંધી ગીપાટ ” મા જણાવવામાં
આવ્યું છે ૫ ૬ પણ ના હકીકત લતાસાપાત જાણની નથી

પોતાના માર્ગભોમત્વમા મુગ્ધાત અને દક્ષિણની વચ્ચે નદીડોની એક આવી વ્યથનમ મત્તા ગદ એ પાલવે એમ ન હતુ. એણે મન એકાદ પુરને માટે નહીં, એકાદ દેશનાતા પા પોતાનો કે જુ કે એમ બતાવના નહી જણ વ્યથાના મર્મ પોતાની નિઃકૃષ્ણ સત્તા નીચે આણના આગનાણના મતાધીશો મામે મોન્ય માટેલા પણ માત માન નસના મતત થેન પછીથીયે નિષ્ક્રિયા પ્રાપ્ત થતા આખરે એના પ્રમળ શામક પ્રતાપશાહ સાથે મન્ધિ કરી વ્યાપારી નગરમાર્ગની મનામતી મેળવેલી. ૧૬ જે મત્તા અડગન મમયમા અચ્ચનમ નહી તે આપણે ઉપર જણાવી ગયા તે મુગ્ધાત આરમ્ભેના મમયમા તૂટી અને પેશ્વાએ તેને પૂરી પગડી અને પેશ્વાઇનો અંત આવતા અંગ્રેજ મત્તાના ઉત્થમા વેપાન્ના અને મમ-કૃતિના માર્ગો અને મ્યજોય મદનાયા તે માથે મુગ્ધાતને માટે આગનાણનો પ્રદેશ અડ મનેદર મ્વપ્નભૂમિ બની નહોતો અને સૈન્યોના ધમમજુ, વેગી નજુમરોની અનગ્ધવ એ મો થબી જતા એની સૂતી વાટોમા જગન પથનાયા.

જે આગનાણના પ્રદેશનો આપણે ઉત્તેજ કરી ગયા તેની હદમત નીચે એક હમગ ગ મો હતા આ પ્રદેશનો ઉત્તર-દક્ષિણ વિસ્તાર ૧૬૦ માઇલ અને પૂર્વ-પશ્ચિમ વિસ્તાર ૧૦૦ માઇલનો હતો આગનાણની ઉત્તર સીમા તાપી નદીને ઢાકે અને દક્ષિણ સીમા નામિક છંદનાની ઘાટ-માતાની હુગમળ ટેકરીએ પૂરી થતી.

તેની ભૂમિ ગ્માગ હતી અનેક જનના વન્ય પશુઓ ત્યા થતા હતા અને વાડ અને મિશોની પણ નસી હતી એમ કારમી ઇતિહાસકારોના મ્થન પરથી જણાય છે.

આજ જગલ અખી પડેલી ગાજવાણની ભૂમિમા ઉત્તમ જાતના ફોલ થતા અને ૥ ખેતરો પાકથી લચી જતા હિન્દલનમા તેના કટવાડ ફોલ અને ચોખા મશાઈ હતા. ૧ આજે પણ માર્દહેનતા હજા પાળી તે વખતાય છે, પણ તેની આમપાસનો પ્રદેશ શીનજન-૧ ઉપદ્રવથી પચી નહેલે છે આજે તે મલગદેવ-ઓગ કે મીમેનમારીને નાકે ગદુતુ એટલે વમગમના દન્વાનમા પગ મૂકતા સગ્ખી ત્યાની પાગિધાત છે, પણ જૂતા મમયમા ત્યાના મહેનતુ કૃષિકારોએ એ ભૂમિને ખીનરી હતી અને અજાન દાનેશ્વરીઓએ ખેતીન પો કક જનપ્રસાદો માટે બધાના ગાધ્યા હતા. આમાના મોટા મગના મધગ આજ પુરાઇ ગયા છે છતા એ જૂની ગર્ભાગવાલીની એ ધાણીઓ હજુ જુ સાધ ગઇ નથી.

સારહેર, મુઠેર અને જંતપુર મો તૂરયા આ પડતીના મમયમા માર્દહેનો ગિન્દુર્ગ જમુનાઓની ઉચન-પાથના કડવા મીઠા છુટા મળાને મોત ધારી મોડે છે. એના પુગતન ઇતિહાસને, એની ગૌનવકાલીનીનો એક હન્ધ એ ઉચ્ચાનો નથી તેમ છતા એ દુર્ધટ ગિન્દુર્ગના ઉચ્ચતમ શિખરો હજરો વર્ષ પૂર્વે થએના ભગવાન પશુમગમના પાદપર્શની ભક્તિ ભરી યાદ આપે છે. નમદગિના એ પ્રતાપી પુત્રની યજ્ઞ-ચાગા અને માતા રેણુકાના ગ્થાનકા દમગ-હમગ વર્ષ પૂર્વની ભાગતની પશ્ચિમખકારી જાનિઓના શ્રદ્ધામન્થો તામ કરે છે સારહેના કિનારી જળમચ્ચના જૂન જૂન રથાનમમા હજુએ એ પુરાતન પ્રવાદના

અંચળ ખૂટવા નથી પણ તેની તબેડીના આભાસમાં ચમત્તી નથી, પરદેશી મહોલ્લાની કોઈને પિછાન નથી, એની “ધોખી કુડે” ધોભાર કોઈ માનવી નથી અને આરણ્ય-ભુખ (જુગ) નામના ફગિઆમાં માલ્હેરની કીર્તીનાં અિરદ લક્ષકારનાર કોઈ આરણ્યે ત્યાં ફરકતો નથી.

આમે આગજાણ તાણકો સરકારને ફક્તરે છે, આગજાણના પ્રતિહાર સાલ્હેરના ડિલ્લે ગાયકવાડ સરકારની ધમ્મ ઊડે છે, મુલ્હેર ને તેની આજુ ટેકરીઓમાં વાણિજ્યશક્તિ દાનવીર જેન વેપારીઓએ આધેલાં ધર્મ સ્થાનકો છે પણ ગુજરાતની આ મનોદર ભૂમિનું દીર અને ગર દબાઈ ગયું છે.

(સંપૂર્ણ)

આર્તિ કે આરતી ?

(મંદાકિન્તા)

કેશાન્તિ, બ્રાન્તિ હવનકવને ના ધડીવાર શાન્તિ,
સમ્મ જેવો પવન મૂંઝવે ઉડે તે ભાર બ્રાન્તિ !
દે આ વેળા નયન મુંઝવું અશ્રુનું એક બિન્દુ,
પશ્ચિંમાતો કમનસોઈનો એ હિંગો ભાગ્ય-ધન્દુ !... (૧)

મહારાં અશ્રુરુદન હળવાં, મૂક નિઃશ્વાસ ઝીણા,
હૈયે વાગી હવનકલહે એજ વૈરાગ્યવીણા,
આ મીઠી શું ઉગ્મુંઝવણો દર્દ આ ધન્ય દેરા,
તું પાખી કહે નિગરજવલનો દોહવલાં ક્યા જ કહેલાં ?... (૨)

ધાગ ધારા નયન જલની રમ્ય પર્જન્યધારા,
મુકતોર્મિના દલિત ઉર્યા ફૂટતા આ પ્રવારા !
અશ્રુઓને નયનપડે સૂર્ય હો જ્ઞાપવાયો,
જવાળાઓનો મુજ હગગને જામ તે ધન્ય પાયો... (૩)

(અનુકુળ)

ઉરની ઊંડી આ આર્તિ નાચની ધન્ય આરતી !
મૂક તાર વીણા ઉડે પડી ખુલ્લે શું ભારતી !

જ્ઞાતનાં કુસુમાકર:

ટપાલીનાં આંસુ

શ્રી પંકજ

શબ્દ ગ્યાની સર્વને ધણી જ પ્રિય હતો આધ્યાત્મ રીતે ટપાલીનું કામ તેને અર્ધન પરિચયમા દૃષ્ટિયાત લાવે છે પરંતુ શબ્દના મોહક સ્વભાવને લીધે તે અધ્યાત્મી નહીં દૃઢોતો પ્રિય થઈ પડ્યો હતો 'શબ્દકામ, મારો કાગળ છે ?' 'શબ્દમામા, મારો કાગળ છે ?' 'શબ્દભાઈ, મારા નામનો કામ કાગળ છે ?' ઇત્યાદિ સવાલોનો જવાબ આપના શબ્દ ટપાલીનો નહીં અને હમેશ હાન્યપૂર્ણ જવાબથી પૂછનારને પણ હમાવી દેતો.

શબ્દની દૃષ્ટિમા એક પત્ની એ પુત્રી તથા એક પુત્ર મિત્રા કંઈ હતું નહીં માતા, પિતા, ભાઈ, બધું ઈત્યાદિ શબ્દને જગતમા પોતાનો પ્રતિનિધિ તરીકે મૂકી કયા નય પરતોક જઈ પહોંચ્યા હતા શબ્દના ટપાનખ તામાથી પ્રતિમાત્મ ઉપજતા પદ્ય પીચા તેની સૃષ્ટિને માટે મહુ મૂલ્યવાન હતા દિવળી, હાળી અને નાતાલના ઉત્સવો પર કંઈ નક્ષિમો પણ મળતી પરંતુ તેમા પણ કેમ્બાક મનજનો 'સરકારનો હુકમ નથી ડીપોઈ કરીશુ' ઇત્યાદિ શબ્દોથી શબ્દને વધાવી લેતા શબ્દમા અતોડની માત્રા અધિક હતી એક હિંદુમા સતોપની માત્રા સ્વભાવના વધારે હોય છે તે સુદૃઢ પરતોકના ખ્યાલ પર આશ્ચર્ય ભુખમરો વેદીને પણ મતુષ્ટ ગ્રહેવામા ગૌરવ માને છે અર્થશાસ્ત્રીઓ તેને મૂર્ખતાની પરિ સીમા કહે છે પરંતુ એમા પણ એક ગદસ્ય છે 'તમે બીજે ઉપાય એક ગુનામ પ્રભ માટે બતાવશો ?' સવાલનો જવાબ લનલના અર્થશાસ્ત્રીઓ આપવો ઉચિત નથી સમજતા અને કહે છે કે એ તો ગજનીતિઓનું કામ છે પરંતુ ભાગતમા તો ધર્મ, અર્થ અને નજનીતિ એક બીજા સાથે એવા સંકળાયેલા છે કે મધાનો ખીચડો આગળના પ્રખ વિદ્વાનો પણ ચાકયા છે કોઈ નિરાશ મકિતએ પરતોકની સુદૃઢતમ સૃષ્ટિની ક પના કીધી હશે અને આજે પણ એજ સૃષ્ટિની ઝખના આપણને જીવનમ પ્રામમા જેમતેમ આગળ મેચે છે

શબ્દના રોજના ભાગમા આશા નિગરા, હર્ષ, શોક વે ના, આહનાદ ઇત્યાદિનો ભાગ હતો કેટલાયે હૃદયને ચીંગનાર પત્રો પણ તેના કાચગામા ગ્રહેના કેટલીયે સુદરીઓના પ્રેમપત્રો કેટલીયે મૂલ્ય વલુઓની વે ના અને કેટલાયે અર્થશાસ્ત્રી અને ધનિકોના લક્ષ્મીને આગવતા પત્રો ગ્રહેતા પરંતુ શબ્દ એ મવેનો ગ્લક હેષ પણ નિર્દેષ હતો શબ્દને માટે એ નિત્યનો કમ આનદની વસ્તુ હતો

શબ્દના રોજના ફેરામા મળતા માણસો શબ્દને સનામ નમસ્કાર, પ્રણામ ઇત્યાદિ વધાવી લેતા. છોકગઓ પણ તરેહવાર શબ્દોએ તેનું સ્વાગત મ્તા શબ્દના એમ દિવમના ફેગમા એક સુદૃઢ બાગક મધા ગાગકોનું અનુકરણ મ્તી મોચ્યો, શબ્દમામા મારો કાગળ છે ?

શબ્દએ બાગકના તરફ જોયુ બાગક અપરિચિત લાગ્યો તેણે તેને પૂછ્યું, 'તારા નામ શું છે ?'

‘મારું’ નામ વિનોદકુમાર. આ રસ્તેના નાકેના ઘરમાં હમે રહીએ છીએ.’
બાળક સાતથી આઠ વર્ષનો હતો. શંભુ બોલ્યો, ‘વાર, તારો પત્ર આવશે નો ત્યાં આવી જઈશ.’

શંભુ રસ્તે ચાલતો વિચાર કરવા લાગ્યો કે બાળક નવાગત લાગતો હતો. બાળકના નિર્દોષ મુખ તરફ તેનું આકર્ષણ આલોચનાપ થતું હતું. રસ્તે ચાલતાં શિવચંદ બાણીયાની દુકાને ખીડી સંગ્રહાવવા શંભુ બેઠો ત્યારે ત્યાં બે ત્રણ નોકરો સામન લેવા આવેલા હતા તેઓ વાત કરતા હતા.

‘પેલાં નાકે કોણ રહેવા આવ્યાં છે ?’

‘કોને ખબર, એક બાપ અને એક છોકરો છે.’

‘બાપનો ધણી છે કે નહીં ?’

‘મેં તો જ્ઞેયો નથી, પેલી મલુરણ કહેતી હતી કે તેનો ધણી પરદેશ ગયેલો છે.’

‘પ્રમાણ લાગે છે કેમ ?’

‘નારે, આધારણ હીક છે. કામ કરવા માટે એક ડાસો નોકર રાખ્યો છે.’

શંભુને કંઈ રહસ્ય લાગ્યું પરંતુ કોઈ પત્ર આવશે ત્યારે ખબર પડશે એમ વિચારી ચૂપ રહ્યો. સાંજના પાછા કરતી વખતે શંભુએ તે બાળકને જ્ઞેયો અને પૂછ્યું, ‘તમે ક્યાંથી આવ્યાં છો ?’

‘ધણે દૂર એક ગામ છે ત્યાંથી આવ્યાં છીએ ?’

‘કયું ગામ ?’

‘વીરપુર.’

એકાએક ઘરમાંથી અવાજ આવ્યો, ‘વિનોદ.’ તે છોકરો ‘આવ્યો’ કરી દોડી ગયો. ધણી દિવસો સુધી કોઈપણ પત્ર તે બાળકને માટે આવ્યો નહીં. તેના મુખ પર આગાના ચિન્હા પ્રત્યેક પ્રાતઃકાળે શંભુ જોતો અને પ્રત્યેક દિવસે નોકરનો જવાબ આપતાં શંભુનું પૂણ અંતર પલોવાઈ જતું. બાળક હંમેશ નોકરનો જવાબ સાંભળી દુઃખી થઈ જતો, અને માયાએને કહેતો. ‘આપણેનો પત્ર આવતા ધણે વખત લાગે છે. અન્ય છોકરાઓ પણ એ વાતને વધારે આગવતા નહીં પરંતુ નિત્યના કમની એક પરંતુ સમજતા હતા.

એક દિવસ એકાએક એક મનીઓરડર પંદર રૂપિયાનો તે બાળકની માતાના નામ પર આવ્યો. શંભુ આને પ્રમુખ હતો અને બાળક ખુશ થશે એમ કલ્પના કરતો તે બાળકના ઘરની પામે જ્યારે આવ્યે ત્યારે તેજ સવાસ પૂજાયો. ‘શંભુમામા, મારો કાગળ છે ?’

‘ભાઈ કાગળ તો નથી પણ મનીઓરડર છે.’

અંદરથી બાળકની માતા બોલી, ‘શંભુભાઈ, એ મનીઓરડર જેવા દો !’

શંભુની સાથે બાળકની માતાને એ પ્રથમ આશ્વાસ હતો. શંભુએ મનીઓરડરનું ફોર્મ લેવા અ.ધુ. તે બાપએ જોઈ વાંચી પાછું આપ્યું અને બોલી, ‘એ મનીઓરડર પાછો મોકલી દો. હમે લખ્યું નહીં.’

કેમ ?

‘ના એ હમને નહીં ખરે’

શબ્દોએ વતવત મનીઓડર ક્રાઇમામા નાખ્યો તેને શાષ્ટ હરયમપી લાગી માગક ચૂન ઉભુ હતુ શબ્દ આગળ રખ્યો મનીઓડર એક એકના અમનચીના તરકથી હતો શબ્દોએ આવી ચોરીસમા તે પાઠો આપ્યો

થોડા દિવસો પછી શબ્દોએ તે માગકને જોયો નહીં પૂછતા ખમ પડી કે તે મારો હતો શબ્દો તે આગળને જોય તો લોભ રાજી ન સક્યો તે તો જે જઈ બોલ્યો, ‘વિનોભાષ’ મનથી તેની માતા બોલી ‘શબ્દો ?’

‘હુ શબ્દો’

તે માધ મહા-આવી શબ્દોને ક્રોધ મોલી ‘કેમ ?’

વિનોભાષની તમિયત અગળ છે એમ માલજ્યુ છે’

માતાની આગ્રામા અમી ઉતર્યું તે બોલી, ‘હા તાવ આવે છે’

‘શાષ્ટ ડકટને મોન થો છે ?’

‘ના ભાષ, પ દેશી માલુસ છીએ ડકટર કયા બોનાવવા જઈએ, ઘેર કારો પાયો છે’

‘કયા છે ભાષ ?’

‘આવો’

શબ્દો અદર ગયો તેને જોતા બાળક મોલ્યો, ‘શબ્દોમામા, મારો કાગળ છે ?’

શબ્દોને નકાર ઉચ્ચાવો ભારી થઈ પડ્યો નાત મનની તે મોલ્યો, ‘હુ માને દયા મેતો આવીશ’

વિનોભાષે શબ્દોમામા તમે મારો કાગળ કેમ નથી નારતા ?’

શબ્દો મૌન રહ્યો વિનોભાષની માતાના હૃદયને આ શબ્દો વીધી ગયા હતા તે મોલી, ‘એગ તારો કાગળ જરૂર આવશે શબ્દોમામા લઈ આવશે’

શબ્દો બહાર આવ્યા તેને વિચાર આવ્યો કે માળક અને માતાની પાઠગ કષ્ટ ગરમ છે તે દવા લઈ જ્યારે માને પાઠો પાઠ્યો ત્યારે માગકની માતા તેની નહ જોઈ હતી દવા આપી તે બોલ્યો, ‘કાલે હુ ફરી આવીશ ત્યારે હાનચાન કહ્યો’

તે ગમે શબ્દોને ઊંધ નહિ આવી માધએ પત્રને માટે પુનઃ દિનામો આપ્યો હતો પગલુ આવેતો મનીઓડર પછો મોકલ્યો હતો તેને એ વાન બહુ વિચિત્ર લાગી તબો મનમા નિશ્ચય કીધો કે તે બાઈને બાઈને દિવસે એ વાત પૂછી

બાઈને દિવસે શબ્દો જ્યારે ત્યા ગયો ત્યારે બાઈકનો તાન જગ વધારે હતો દવાનો ઉદનો ભાગ હતો તે પીરગાવી માતાએ તેને સુવાડી દીધો હતો શબ્દો મોલ્યો, ‘હુ આવે ડકટને બોવાની લાનીશ’

‘પણ તે તો શી લેજે ને ? શુ શી મેજે ?’

‘ના માગ કામ મારે શી નહીં ને’

‘તમાગ કામ માટે !’

‘ જુદેન, આશ્ચર્ય પામવાની જરૂર નથી. વિનોદભાઈએ મને મારો બનાવી હંમેશને માટે છતી લીધો છે. તમને ખાદું ન લાગે તો એક વાત પૂછું ?’

‘ શું ?’

‘ તમે આ સ્થાનમાં એકલાં કેમ છો અને વિનોદ કોના પત્ની ગઈ જાય છે ? તમે મનીઓડર પાછો કેમ મોકલ્યો ?’

‘ તે બાઈ નીચું મુખ કરી ચૂપચાપ બેઠી રહી, થોડીવારે બોલી, શંજીભાઈ, હું જના પતિએ વિધવા છું.’

‘ શું કહેતા છો ?’

‘ હા હું પરિત્યક્ત છું, છંડાપેલી છું.’

‘ પતિએ શું કામ ત્યાગ કરીધો ?’

‘ તે બાઈ એક શુષ્ક હારથ કરી બોલી, ‘મારા પતિ પ્રથમ તો મારા ઘણા અનુરાગી હતા. આ પુત્ર હમારા પ્રેમનું પરિણામ છે. પરંતુ તે બાઈ, સી. એસ. માં પાસ થયા પછી વિજ્ઞાનમત જઈ આવ્યા ત્યારપછી મારે સ્થાન એક ગ્રેજ્યુએટ બાઈએ અનાધિકાર ખૂંચવી લીધું છે. મેં ધર્મ અને સમાજની દોહાઈ પોકારી અને તેઓએ Culture (સંસ્કાર) અને 1000 (પ્રેમ)ની વ્યાખ્યા આપી; હું ત્યારથી વિનોદને લઈને જહાઝ ફરે છું. મારા પિતા મારે માટે સંપત્તિ ચૂકી ગયા છે. ખાવા પીવાની કમી નથી. મને સ્ત્રી માતિ તરફ એક અખત નિરંકાર આવ્યો છે. માટે કોઈને મળતી પશુ નથી.’

‘ પરંતુ તમારા પતિનો પત્નિ એમાં દોષ, હતો.’

‘ હા. પરંતુ જો તે બાઈએ મારી ક્યાં ખાધી હોત તો મારા પતિ કંઈ પણ નહીં કરી શકતે. તેના કગ્તાં ઉતરી તેણે મારા પતિ પગ હું અલગ છું, અમરેકારી છું, ઇત્યાદિ વાક્યો કહ્યાં, જો સખ્યતા અને પ્રેમને નામે આવોજ અનર્થ ફેલાવવો હોય તો મારા વિનોદ એનાંથી જેટલો દૂર હોય તેટલો સારો.’

‘ પરંતુ મનીઓડર કોણ મોકલે છે ?’

‘ એ તો મૌજન્ય બતાવવા મારા પતિની દ્વિતીય પત્નીએ કોણ એક મારફત મોકલાવ્યો હતો. જાણે એ પંદર રૂપિયા આપવાથી તેનું પાપ હલકું થશે અને મારા તરફની બધી દરજ્જા પૂરી થશે. શંજીભાઈ, શું હું પંદર રૂપિયામાં મારું મુખ વેચી આવી છું ?’

શંજી તો માફત અને વિદ્વાન નહીં હતો. તેનું શુદ્ધ હિંદુ હૃદય આ સાંભળી કંકળી ઉઠ્યું. તેની આંખોમાં આંસુની ધારા સ્પષ્ટ દેખાઈ તે બોલ્યો, ‘ જુદેન આજથી તમે મને ધર્મનો ભાઈ સમજે અને આ સ્થાન તમને કહી છોડવા દઈશ નહીં, શંજી એકાએક જહાઝ આવ્યો. બાઈકની માતા એક અજબ ટપાલીની લાગણી જેમ આંસુ રોકી શકી નહીં.

માજે ડાકરે જોઈને દવા આપી. માતાએ કૃતજ્ઞતાપૂર્વક શંજીના તરફ જોયું. શંજી બાઈકનું અંતર માપી બોલ્યો, ‘ કાલે વિનોદને માટે પત્ર આવશે. ’ વિનોદનો પત્ર તેને વાંચી મંલગાવજે.

ખીજે દિવસે શબ્દ વિનોદને ત્યાં ગયે. વિનોદે ક્ષીણ અવાજે પૂછ્યું 'શબ્દમામા, મારો કાગળ છે.'

'હા, ભાઈ આજે તો તારો કાગળ છે, તારા મામાનો કાગળ છે.'

શબ્દએ પત્ર આપ્યો, માતા તે પત્ર વાચવા લાગી. પત્રના અક્ષરે અક્ષરોમા એક વ્યક્તિ હૃદયને માગે સહાનુભૂતિ હતી. માળકને બતાવવામા આવ્યું કે એ શક્યમામાનો પત્ર હતો અને શુ બોલે છે તે પૂછાવ્યું હતું. બાળકના મુખ પર એક પ્રમુખતાની ઝાંખી દેખાઈ. માતાની આખોમાથી આસુઓ પડતા હતા. શબ્દની આખોની આગળ અધાગ આવતા હતા.

જગતમા એક તરફ એક ધર્મત્યકતાની પીકાને પાગખનાર, બાળકની વેદનાને સમજનાર અને ધર્મગને ઓળખનાર મહદય વ્યક્તિ ઉભો હતો. પરંતુ તે જગતની નજરે અભણ, અસરકારી અને હૃદયના ઉડા ભાવોને નહીં સમજનાર પદર રૂપીઆના પગાગાજો ટપાવી હતો.

ખીજી તરફ સરકારી ઓફીસમા મોટા ઓફીસર પદે મેમી જગતમા નાગીના હૃદયને તુચ્છ અને અમતની વસ્તુ સમજનાર તથા પોતાની ફરજને પણ રૂપિઆથી મીઠાવી દેનાર વ્યક્તિ હતો. પરંતુ જગતમા તે વિદ્વાન, કુશળ, સરકારી અને Cultured (મરકારી) Society (મમાજ)નો એક મુખ્ય વ્યક્તિ હતો, જેને ત્યાં પદર રૂપિઆના પગાગાજો અનેક તોકડો હતા.

જગત આ બે દબ્યોની તુલના કેમ કરે છે એ બતાવવું નિરર્થક છે.

શબ્દ થોડી વાર શાંત ઉભો રહી 'ખરેન, હું જાઉં છું', સાંજે પાછો આવીશ' કહી પોતાના આસુ મહાપ્રયત્ને લૂછતો બહાર નીકળ્યો.

રહેવા તથા જમવા માટે ઉત્તમ સ્થાન

જોશી હિંદુ ભોજ

ટે. નં. ૧૭૩૯૬ ૨ એ જોશી ભોજ

૬. સુવેરી બજાર, મુળજી જેઠા મારકેટ સામે મુંબઈ

પ્રગતિ :

એક વિચારકણિકા

— શ્રી ચશવન્ત શુક્લ.

પૃથ્વીનો જન્મ પછી વે તે વિચરતા જાણકારોને રાજ કહેવાનું હોય છે તેની વધ કેટલી, વનસ્પતિ જીવનની શરૂઆત માન્ય થઈ, પૃથ્વીના ઇતિહાસમા પરિવર્તનોની સ્પષ્ટ રેખાઓ ક્યા ક્યા માવમ પડે છે અને એની એ રાષ્ટ્રીજીવનની રાજ્યાત ક્યાથી થઈ પૃથ્વીનું ભાગિ ક્યા લખાયું છે એ પણ જાણનારોનો હવે ટોળો નથી નવી નવી માનનારો આપખી વચ્ચે આવી પડે છે, જૂની માન્યતાઓ ખોલી દે છે ને વળી નવતર માન્યતાઓ આપવી એક વાતની નથી માનેલી દર્શકને અધ્યાત્મમા હંમેને છે પરંતુ એ- વસ્તુ ગિદિતનો સ્પષ્ટ ઇરાદો સીધો કે આડકતરી રીતે આવા બધા વિધાનોમા સ્વચાલે હાથ છે, અને તે એ કે એક કલ્પમાથી બીજા કલ્પમા પ્રવેશની દૃષ્ટીના શરીર પર આજે દત્તા માનવ જીવને વિકાસ મ્યો કે, ને પ્રગતિ મરી છે

વગાળી માફથી નજો ઉધાયેલી હાથ તેમ વચ્ચે ચણી ફાટી ધર્મીઓ જીવનને મોકળાશ કરી આપી મમુદ અને પાકેલા માનવિધમા વનસ્પતિ-જીવન ઝમક્યું અને પ્રાણી જીવન પર્યં તેનું વિદ્યમાથી પ્રગમ્યુ વિવિધ અને મહાકાય રાષ્ટ્રીઓના વગેના વશો ઇતિહાસમા અધ્યાત્મમા માવમ થઈ ગયા અને હેરો શરીર પર મગજ રવાનાશો, તીક્ષ્ણ ન્હોંગવાળો પૂછડિયાળો નરવાનગ ખોરામની શોધમા આમતેમ ડાક્યા માન્યો ને તેની શરૂઆતીઓથી, ભયાં ભયાં જગતને આવરતા આકારી ધુમ્મસને ગમ્મરતો, ઇતિહાસવિદોને રેખાઓ તેને માટે કલ્પાય છે કે બીજી બધી જીવસૃષ્ટિથી એ નિનગો છે બીજા મા જે નથી તેનોમા છે તેને સૌ જુદા કહે ઠ જ્યારે બીજા પ્રાણીઓ જીવન દકાવવા પુતી જ લાયકાત ધરાવે છે ને પ્રકૃતિએ જાણે તમને માટે મુક્યું કરી હાથ તેરી સજ્જતિએને અનુમત છે, ત્યારે આ વિશિષ્ટ પ્રાણીએ તો જુદો જુદો કુપયોગ કરી અદ્ભુત વિગમ આપ્યો છે, અદ્ભુત પ્રગતિ કરી છે અને મજનજોરનું મિત્ર બને જ મેળવી લીધું છે

તેણે, જાગી ગળાઓને નખોળો છોડી પર્યંટિઓ માધી તેણે ઉવાગી ઉતાગી કપડા પહેલો તેણે પૂછરી કગરી દધને બહનો મનાવ્યા નજો ન્હોત્યાગીને શસ્ત્ર સજ્જા તેણે બીજીઓને એમી કરીને ગમ્મો ન્યા તેણે જગતે માપીને નગરા વચાન્યા તેણે એકવતા ત્યાગીને મમાજમ રથાની ઇમાગત ચણી તેણે માનવેતર સૌ પાછને લીધા મનાયા ને ને સૌને એ જામી મતી મેરો તેણે વિકાસ કયો તેણે પ્રગતિ મરી

એ પ્રગતિ દરીને હમ મેસતી નથી પ્રગતિનો સ્વભાવ જ એવો છે પ્રગતિ દૂર્જત ને ઓગળતી જ નથી માટે જ્યાં પ્રાણ્ય પૂર્ણતાને માથી ખોલી ગીને ઓગળીને મામ ખાવા થએ ત્યાં તે અપૂર્ણતાને સ્ફુલિતતા જાહેર કરે છે ને તેની મરકરી મનાવતી હાય તેમ આખી મીચકારે છે, ને પરી આગળ ધમે છે પ્રગતિના જીવોને ટોળીઓમાંથી મહાનજા પ્રગટાવ્યા, સજ્જતિઓને ઇતિહાસમા અમર કર્યા ને કવો એ મધાનો ધોડો નાડવો મરી તેણે વિશિષ્ટ જનમુદાય આગળ અવનવા દહોનો દગનો ધર્મો છે અને તે દહોનો પ્રત્યે

વિગત પાઠ્ય જનસંત વિચારમરણી સવ્ય દેએ ઉભી હોય છે માનવી પંદુરેથી જ શુદ્ધિમાન હતો અને વિચારશીલ હતો એટલે તેણે તેની વિચારસૃષ્ટિમાં પંજા વિકાસના તરંગો એથી આપ્યા છે તેની જીવનમર્યા—એટલે કે, તેની કુટુંબમર્યા, તેની ધર્મસમ્યા ને તેની રાજ્યમર્યા—એ જાણી પગિવતનો જોયા છે અને તેજ જાણ કાઢ્યોમર, અને માનવીઓ માટે તો કાર્યો કાઢ્યો પ્રગટાવે છે ને કાઢ્યો કાર્યો પ્રગટાવે છે.

જીવનની સુખીમતો, સુખની અદ્ય તદ્વાદ્ય, મયોગોની અથડામણો, જીવન દશવત્તા અખનનાઓ દૂ કામાં, જરૂરિઆતોએ પોપેલી કદપનાનો ઉપયોગ કરી માનવીએ જે કંઈ ઉપજાવ્યું છે તે ઉપજાવ્યું છે. તેણે ધર્મશાસ્ત્રો રચ્યા છે, કાયદાઓ કાઢ્યા છે, નાજવ્યવસ્થા નિયંત્રિત કરી છે અને પ્રકૃતિ પર વિજય મેળવવાની હોમમાને હોમમા રાનના અનનવો ક્ષેત્રોમાં પગપેમારો કર્યો છે. તેને જ પ નથી ને તેને મતોપ નથી. તેને કશુંક માઈએ છે, તેનું તેને નામ નથી આવ્યું. તે મેળવવાને તે દોડે છે અને એ દોડને તે પ્રગતિ કહે છે, પ્રગતિનું ચિત્ર કોઈ ચિત્રકાર દોન્વા માગે તો કદાચ, આદિ અને અત વિનાનો અખલિત પ્રનાહ દોરોને તે પ્રગતિ સૂચવી શકે, પ્રગતિની જેમ માનવી કયાથી આવ્યો છે તે કોઈ જાણ્યું નથી, કયાં જવાનો છે તે પણ કોઈ જાણ્યું નથી.

'Where he comes from no body knows,

Or whe. e he goes to, but on he goes !'

એ પ્રગતિ પૂર્ણતાને ઓળખતી નથી એટલે એ સત્યે અપૂર્ણતા જુએ છે અપૂર્ણ પગિશ્રમિને તેના માતખા પ્રત્નો હોય છે. માનવજીવનો મહા પ્રશ્ન શું ? શેડીનો પ્રશ્ન ? સ્ત્રી-પુરુષના મંબધનો પ્રશ્ન ? રૂઢાનવ્યવસ્થાનો પ્રશ્ન ? ખરેખર, વાતુશ્રિતિની કમળી, ઝીએ તો એ તણ માનવજીવને ગૂચવતા પ્રત્નો છે. તેમનો નિકાલ બાવલો એ તપ્સવતી પ્રગતિ છે, પણ જીમિતિની પરિભાષાના બોલીએ તો મનુષ્યની અંદરના એ બિદુઓ કોઈ મીઠી લીડીથી જોડીએ નેના જેવી એ પ્રગતિ છે. એ લીડી વતુંજની બહાર જઈ શકતી જ નથી

અને, આપણે એવો એક સમય જરૂર કદખી શકીએ કે જ્યારે મનુકુલનું પ્રત્યેક મંતાન, નિગતે ભરેલા પેટપર હાથ ફેરવનાં ફેરવતાં ઓકા ખાતું હોય. આપણે એવી શામનવ્યવસ્થા કદખી શકીએ કે જેમા અન્યાયને ઓછામા ઓછો અવકાશ હોય. આપણે એવી યોજના કદખી શકીએ કે જેમાં ભાવના અને વ્યવહાર પરસ્પરનો હાથ મિલાવતા હોય અને તેને પ્રતાપે સ્ત્રી અને પુરુષનો સામાજિક મંબધ મર્યાગમ પૂર્ણ બનવાની આગ્રહી આપતો હોય. આ ત્રણેનો મમનવ જે યુગને અજવાળતો હોય તે યુગને કદખ્યા પછી પણ મહારી ખાતી છે કે એ યુગમા પણ તરસોધકેના નિઃસ્વાસ તો નહિ જ સૂકાપા હોય. જીવન કયાથી પ્રગટ્યું, કેમ પમરે અને તેની કયા મિયાવટ થવાની એ પ્રશ્નો તો જતાય ખડા મહેનાના આપણે કોઈ મહાન વિશ્વયોજનાના આદા છીએ કે આપણો ચોતાનો મમગન કે વ્યસ્ત હેતુ છે તેની આપણને પિજાન નથી અને એ પિજાન નહિ હોય ત્યાં કેમગી આપણી પ્રગતિ ધમાલ છે, આપણી પ્રગતિ રખડપટ્ટી છે.

ધર્મ આપણને ધણું આડું અવળું સીખવે છે. દિશ્મુદે તેમની અતેરી કંપનાઓથી આપણને આકર્ષે છે. વિજ્ઞાન મૃતું ઊભું છે. છેવટનો જવાબ આપવાને તેની પાસે શબ્દો નથી. ને આપણે મૌ આશ્વાની જેમ મૂકે. વકાલી જિજ્ઞા ધીએ, ધર્મમાં વિજ્ઞાન નથી ને વિજ્ઞાનમાં ધર્મ નથી. અને પામરતાના નમૂના જેના આપણે મૌ ધસીએ છીએ પ્રગતિ કરીએ છીએ પણ ક્યાં જઈએ છીએ તેની લગીર પણ અતાગમ વિના.

આપણે જગતનો જૂખમરો દાજવો છે? તો આવો, કોઈ જૂખ્યું ન રહે તેની પેરવીમાં આપણે શક્તિ નીચોવી દમએ. તદમે લેખક હો તો હૈયાં વડોવે તેવું સાહિત્ય સર્જન કરવા માડો. તદમે સમૂલકત હો તો યેજવાઓ વિચારો. તદમારે શાસનવ્યવસ્થામાં ન્યાય ને સમ-ધારણપણું આણવું છે? તો લલે જૂનાના જુઝા ઉઠાવીને નવું સર્જન કરો. તદમારે સ્ત્રી પુરુષોને પરસ્પરના યોગ્ય સ્થાનકોમાં મૂકવાં છે? તો સમાજની આંખ ફાટીને ફૂટી જવાની વેળા આવે તેવું વાસ્તવર્થન કરાવો. પણ ભાઈ માનવી! એ બધી તદારી પ્રવૃત્તિ છે; ને તદારી પ્રગતિ છે કે કેમ તે આજે નહિ કહેવાય. કદાચ એ તદારી પ્રગતિ હોય તોયે તું તદારું આખરી ધ્યેય નક્કી ન કરી ચૂકયો હોઈ ત્યાં લગી તેને પ્રગતિ ના કહીશ. અને એ આખરી ધ્યેય એટલે પૂર્ણતાની એવી એક કંપના, એવી એક સિંગલવ, સત્ય, મુંદર ને શાશ્વત કંપના કે જેને વિજ્ઞાન, ધર્મ અને વ્યક્તિના અંતરનો સહકાર હોય. એવું ધ્યેય તું પામ્યો ન હોય ત્યાંજગી. તદારાં વૃઝાઓથી ભરેલાં હવાતિવાને પ્રગતિનું પોષણ નામ ના આપીશ કાણુ કે તદારાં આંગળાં જ એવાં છે કે ભાવનાની માટીમાંથી ધડેલી કોઈપણુ સિંધુપ્રતિને સ્પર્શવા જતાં તું તેને ઝાઘા પાડી બેસે છે.

તાર
'ARYANIVAS'

આર્ય નિવાસ

વિશાળ
નિવાસ સ્થાન
અમીરી
ભોજન પ્રબંધ

ફોન
૨૩૧૩૬

કાલબાદેવી રોડ, મુંબઈ

મોટાભાઈ

—શ્રી. પ્ર.

નાનાભાઈ ચાલી ગયા. ક્યાં? કોઈને ખબર ન હતી. અપોર થયા, સાજ પડી, અધાર થયું પણ તે પાછા ન આવ્યા. આખું ઘર એની કામના રોજિ રાહ જોતું હતું. પ્રતીક્ષા કરનારાંઓની આંખો થાકવા લાગી, “ભાઈ આવશે ને માથે જમશું” એવી ઉમેશી બ્રૂખાં રહેણાંનાં કાળજી કંપવા લાગ્યાં, પણ નાનાભાઈ નહિ દેખાયા તે નહિ જ.

પણ નાનાભાઈ ક્યાંથી દેખાય? તે કંઈ ધગવાળાંઓને કલાકભર રડાવવા માટે સંતાંઈ ન હતા ગયા. અત્યારક્ષણીમાં તો તે ઘર, ગામ ને સીમથી સો બમો ગાઉ આથે પહોંચી ગયા હતા. એની વાટ જોવી નિરર્થક હતી.

જ્યારે મોટાભાઈને ખાતરી થઈ ચૂકી કે હવે નાનાભાઈને પાછો આવેલો જોવાની આશા ગામથી ફેકટ છે ત્યારે તે કોઈની જોડે બોલવા આવ્યા વગર માથે મ્હોડે પિંકોડી ઓઢી સૂઈ ગયા; જાણે કે એ રીતે તે બધો દોષ પોતાને જ શિરે ઓઢી લેવાનું સૂચન કરતા હતા.

ઘણીવાર નાનાભાઈ રીસાઈ જતા તેનું એને બહુ લાગતું નહિ, કાગળ રીસાવાની પરિસ્થિતિ ઉભી થવા બહુ નાનાભાઈને જેટલો ખેદ થતો એટલો જ ખેદ મોટાભાઈને પણ થતો. એકને થયેલાં માનમિક કષ્ટનું સાદું ખીજતેય થતી મનોવેદનાથી વળી મ્હોડું. નાનાભાઈ કોક કોક વાર ખીન્ન બની વગર ખાધે સૂઈ જતા. તે સાંજે મોટાભાઈનું વાણુ પણ બંધ રહેતું. આમ સામસામે પ્રાચલિત કરી ભાઈભાઈને દુભવવાના પાપમાંથી બંને મુક્ત થતા.

આજે પણ એજ રીતે મોટાભાઈનું ચાકત તો તે નાનાભાઈ પાછળ નીકળી પડત, જરાય સંકોચ ન કરત. પણ તેનાથી ન જવાયું, કારણ તે બચરવાળો હતા, આખા ઘરનો ભાર તેને માથે હતો, પત્ની, સંતાન, અને આપશબ્દના ઘરના આચારવ્યવહાર પ્રત્યેની ફરજ તેના પગમાં બેઠી થઈ પડી.

બંને ભાઈઓનો સ્નેહ અજબ હતો. વિચારે ને આચારે જુદા છતાં એમનાં વર્તનમાં ખાગશ કે કડવાશને રચાન ન હતું. મોટાનો નાનાભાઈ ભણીનો વાલીપણનો ભાવ ને નાનાનો મોટાભાઈ ભણીનો પૂજ્યભાવ એકમેક શું હરીફાઈ કરતા. મોટાભાઈને આડોશીપાડોશી ને સર્ગાવહાલાં સલાહ આપતાં “ક્યાં સુધી એની અડખંગાઈ સાંખ્યા કરીશ? ખીજે કોઈ હોત તો ક્યારેય એને જુદો કાઢી મૂક્યો હોત.” મોટાભાઈ હમતા હમતાં કહેતા “એ તો છોકરવાદ છે એટલે ન કરવાનું કરેય ખરો, પણ હું થોડોજ નાદાન છું?” કેટલાક કહ્યાંઆદલાલો નાનાભાઈને પણ ઉરેકેગતા. “રોજ રોજ કેટલુંક માંભળ્યા કે છેર કરી દે ને તડ ને ફડ.” નાનાભાઈ એવી સલાહથી નાગજ થતા. તે કહેતા. “મોટાભાઈ છે તો એ બોલ કહે પણ ખરા. એમાં શું?”

હોદ્દીની મગાઈ અને પરપરના ગ્રેમ ગિયાય બીજી બે સાંકળો પણ આ લાઘવોને જોડી રહી હતી. એમાંની પહેલી સાંકળ તે મોટાભાઈની પત્ની હોઈ નાનાભાઈની લાબી-દેવી હતી. દેવી સાથે જ અનેની ઉપાસ્યદેવતા હતી. એક જ દેવીનો બે પૂજારીઓ રમીને દેવીને ખોટું લાગ્યો એ સયે પરપર લાડવા જતાં ડરતા. કદાચ પ્રસંગવશાત અનેના મન અગમ થતા તો આ દેવી તેને શાંત કરતી, પોતાના કનેદના સરોવરમાં અનેને હલવતી લેતી. તે પતિને કહેતી “તમેય નકામી લમણાગ્રીક ક્યાં કરો છો એને ખટ લાગે છે તે એ કરે છે તેમાં તમે શું કામ વચ્ચે પડો છો?” તે દિવસની પીક પંખાણી માતા પહાલ કરતી હોઈની તેમ તેને કહેતી “નનુભાઈ ! જૂતા ઘડા ઉપર નવો કાંકડો નહિ ચડે. તમારા ભાઈના ગિયારો ઘડાઈ ટીપાઈ પાકા થઈ ગયા છે એને અલસવાની છલ શા માટે કરો છો?” એ પછી અનેને મનમાં ને મનમાં ભૂખા સુષ જવાના ગિયાર છતાં ખાવા બેમણું પડતું. કારણ અનેને ડર લામનો કે જોતે નહિ ખાશે તો આ દયામૂર્તિ પણ નહિ ખાશે.

એ અને ભાઈને અરે ત્રણેને જોડી રાખનાર બીજી સાંકળ તે ધર્મમાંનાં ઉકડાંઓની હતી જતીનનો નાનુભાઈને કાલી કાલી બોલીમાં ‘કાકા કાકા’ કહી બોલાવતાં. કાકાજી બહાઈથી આવતાં જ તેમાંનું એકાદ તેની આગળી પકડતું, એકાદ ગળે લટકતું તે એકાદ ખભે બેસી જતું. એ દરય જોયા પછી ક્યો પિતા હલવહીન બની ઉકડાંઓના કાકા જોડે બેઠીની રાખી રોકે? ક્યા કાંકા બત્રીનનોઆના પિતા સાથે દુરમનાવટ બાંધી રોકે? અને કહ માતા દિવસજી માટે એણી એણી ન થઈ ગય ?

અને ભાઈઓ ખાધે પીધે સુખી એવા ધનમાં જનમ્યા હતા. અને લણ્યા હતા. મોટાભાઈ થોડું ને નાનાભાઈ વધારે. માયાપ એમને માત્ર લણાવીજ ન હતો ગયાં પણ તેઓ મરતી વખતે એમના માટે ઘર, ઘરેણાં ને બે પૈયા પણ મૂકી ગયાં હતાં. મોટાભાઈ પંચેલા હતા. ત્રણેક છોકરાંના પિતા હતા. નાનાભાઈ કુંવારો હતા. કુંવારાજી ગ્હેવાના કોડ રાખના હતા. દેવીબહેન મામરે આવતી થઈ ત્યારે માસુમસારાં દેવલોકે થયાં હતાં એટલે આવતાં વેંત જ તેને ધરો ભાર અને કાંભાર અને મળ્યા હતાં, એને હમતાં હમતાં ઉપાડી લઈ અને ભાઈને એણે કાઢ પણ ચાતતી કમીના જણાવા દીધી ન હતી. બહાર ફરનારા ભાઈઓ ઘરે આવતા ત્યારે તેમને લાગતું કે તેઓ સાચા જ—સ્વખનાં કે કંપનાનાં નહિ એવાં—સ્વર્ગમાં પ્રવેશી રહ્યા છે.

એમના પિતા ધર્મનિષ્ઠ વૈશ્ણવ હતા. એટલે એમનું ઘર વૈશ્ણવોના મહોત્સામાં હતું. એવા આડોશીપાડોશી વચ્ચે ઉધરેલાં આગરો પર વૈશ્ણવ ક્રિયાચારના મંત્રકારો પડે છે. એ મંત્રકારો મોટાભાઈમાં આવડી ઉમરે પણ કાયમ હતા. અલગન તે પાડોશીઓના જેટલા અધર્મવાળું ન હતા કારણ જે થોડું થણું નવું લાણુત એમને મળ્યું હતું. તેની જાપે ધર્મની જુની જાપને બળજબરી કરી થોડી ઘણી દબાવી દીધી હતી. તે હવેલીએ દર્શન કરવા જતા પણ તે તો ધરનો એવો દિવાજ હોય તે જળતરી રાખવા પૂરતાજ. તે પોતાની માન્યતાઅમાન્યતાને કારે રાખી ખાપના વખતથી આલી આવેલી કેટલીક પરંપરાઓ

નગની ગમતા. એટલે હવે એમને ધર વારે તહેવારે સ્વલ્પભોજનના પાટલા પડના અને વારે પડે છે. કાકુરજીની હવેલીએ ભોગની યાળી મોકલાવતી. ધર્મ અને શાસ્ત્રોનાં ઊંડા સ્વરૂપો માં તે ન ઉતરતા છતાં નાનપણથી શીખી રાખેલાં કેટલાંક ભગનો તેઓ જરૂર ગાતા. એ ગાતી વેળા તે ભકિતના આવેશથી મીતમય થઈ જતા, તેનું ગણું ગળગણું થઈ જતું, આંખોમાંથી આંસુના મોતી ટપકવા માંડતા. આ ભાવાવેશ તેમના જીવનમાં ગ્વી પડી ગયો હતો. આથી જ તે પત્ની તરફ અને લાઇ તરફ આવેશમય લાગણીઓ ગમતા હતા.

પણ નાનાભાઈમાં ત્યાં મંદિરો વધારે પ્રચલિત હતા એની ઓછાંચેજેમ મોટા જાણ પડવા તો નાના છોડવા મરી ગય છે તેમ બાપદાદાના વારાના મંદિરો મરી ગયા હતા. તે ભણતો થયો ત્યાંથી જ બહાર રહેતો હતો. તેથી ભણી રહ્યા પછી તે જ્યારે વૈશ્યોની ખડકીમાં પેકો ત્યારે તેની જોડે બહારનો નવો પ્રકાશ પણ અંદર પેકો. નહાવા ધોવાની અતિશયવેગે ને છૂતાછૂતિની વેવલાઈ જોઈ એને સ્વપ્ન સ્વરૂપે. લોકો હવેલાંમા જઈ પત્થરની કે ધાતુની મૂર્તિને ભગવાન માન્યા કરે અથવા હવેલીના મહારાજોના પગ ઘોષ પીવે એ જોઈ એને હમવું આવતું. અગ્રજત એ નારિતક તેમજ ધર્મહીન ન હતો. એની આગ્રિકતા એને દિવનારાયણની સહજ મૂર્તિઓનાં ન્શને લઈ જતી. એની ધર્મભાવના એને દક્ષિન, પતિત, પીડિત અને પરાજિતોની સેવા કરવા પ્રેરણા આપતી.

બાપાકીકીક મંપદ સુકી ગયા હતા, મોટાભાઈ મોકરી કરતા હતા. ધરમાં ભાબી ભાવથી ભોજન કઠવતી હતી. આગળમાં ભત્રીજાઓ બહાર જતી વેળા વિદાય ને ત્યાંથી પાછા આવતાં વધાઈ દેતાં હતાં, અને ખડકી બહારની દુનિઆમાં દીન અને દુષ્ટીઓ તેના પર વારી જતાં હતાં. આથી નાનાભાઈ મહેલે સ્વર્ગનું સુખી જીવન ભોગવતા હતા. કેલેજમાંથી ભણી ગણી ધરે આવી મોટાભાઈને તેણે પગે પડી કહેવું. “લાઈ હવે તમે જગ આરામ લો, ને મને તોફરી કરવા દો.” ત્યારે મોટાભાઈ તેને વ્હાલથી ભેટવા હતા, અને ખોલ્યા હતા, “ના રે! ગાંધી તારે એવી ઉપાધિની જરૂર નથી. હું ખેડો છું ત્યાંથી તારે શી શીકર છે? તારે ખાઈપી મજા કર.” નાનાભાઈને પણ તોફરીની છુંગરીએ જોડાવાની ખામ ઇચ્છા ન હતી. હા. આ અનિચ્છામાં ખાઈ પી હોર કરવાનો ઇચ્છો ન હતો પોતાની અને પોતિકાંઓની શીકરમાંથી છૂટે યતા તે આખી દુનિઆની શીકર કરવા માગતો હતો.

તેણે શહેરની ગલીએ ગલીએ ભટકવા માંડ્યું હજિજોને ત્રીડે, દક્ષિતોની પોળે ને મીલોની ચાલીમાં તે હરહમેશ દેખાતો. તે અપંગોનો હાથપગ બનતો, આંધળાંઓની સાકડી અને આંખ બનતો અને દરદીઓની દવા ને દાકનર બનતો. ટાટે યચ્ચતાઓને તે એકાદ ધાબળા અપાવતો, ભુખે ટળવળતાંઓને તે પારણાં કઠાવતો અને નવગ એસી માખ મારતા એકારોને તે કામ શીખી આપતો. રહવારે ધરેથી નીકળતી વેળા ભાબી તેનું ગજવું ભરી દેતી ભોજનવેળાએ પાછાં વળતાં ને ખાલી થઈ જતું. તેનો ખ્યાલ હતો કે ધરમાં કોઈ પાતની કમીના નથી. તેણે કોઈપણ વિચાર ચોક્કસ કરી નવરું ન હતું કે ધરમાં સંપદ કેટલી છે? ધરખરખમાં ટાંચ પડતી હશે ત્યારે ભાબી શું કરતી હશે તેનો પણ તેને વિચાર આવતો નહિ. એવી ટાંચના અંભવ તેના

ખ્યાલ બહાર હોતો. ઉપર તેના મનમાં કમ હતો કે 'લાઠથી લક્ષ્મીની માથા છૂટતી નથી' તેથી જ તે નોકરી કરે છે. બાકી અપણે જાની ખાત છે કે તેને પાગક ઘરે વેક કરવી પડે. એનો આ કમ આજનો નહોતો. શાળાવિદ્યાલયમાં તે છૂટે હાથે ખરચ કરતો. ત્યાંથી જ એ ખ્યાલ એના મગજમાં ધૂમી ગયો હતો. લાઠમોઝાએ એ કમ ચાલવા વીધો હતો. તેઓ કહેતાં 'નાનાલાઠ' તો હજુ નાદાન છે, પૈસા બાજતની નકામી ચિંતાનો બોળે એને માથે આજથી શું કામ નાખવો. જાણે એ એ પૈસા છૂટથી વાપરે.' પણ કિન પર દિન એ છૂટ વધવા લાગી અને ધરતી મૂડી ધરવા લાગી. છતાં મોટાલાઠ મૂંઝાતા અને મનમાં જ સમજામી બેઠી રહેતા.

પણ ફજિયાના લોઠા મોટાલાઠ ન હતાં તેમને નાનાલાઠના મુકત જીવનમાં 'સ્વચ્છંદ' દેખાતો હતો. વૈભવનો ઊંકરો આલસહેટ ગળાવે નહિ, ગામમાં ન જવા જેવી ગલીઓમાં ફરે ફરે, ઘરે આવી નહાવે ધુવે નહિ, મંદિરે ગય નહિ, હવેલીના મુખિયાની મરકરી કરે, શાસેતી ટેકરી કરે એ 'સ્વચ્છંદ' નહિ તો બીજું શું? મોટાલાઠ તો તેના લાઠ હતો એટલે મૂગા મૂગા બેઠી રહ્યા હતા પણ આ લોકોને નાનાલાઠની શી પડી હતી કે તેઓ એવા 'અનાચાર' સાપી ગ્હે? તેમને આ બધાના મૂળમાં મોટાલાઠનો જ દોષ દેખાતો.

'મોટા! તેજ એને લાક લગાવી ફટવી મૂક્યો છે.' આ કહુ વાક્ય બોલનારાંઓએ એવી તો અંગભંગી કરી કે જાણે સાચેજ તેઓએ દોષનો ટોપડો મોટાલાઠના માથે ટાળી મૂક્યો.

મોટાલાઠ પ્રથમ તો ધડીલર ચૂપ રહ્યા પછી હળવે હળવે મોટા. 'હોય, બાળક છે, મોટો થશે ત્યારે મચળશે.'

'બાળક જ શા માટે? કહે ને કે હજુ તો નાનો ફોકો છે.'

મોટાલાઠને ઘેરી વળેલા રોજામાંથી એક જણ કટાક્ષ કરવાનો મ્હાવો લેતો હતો. એ જોઇ રૂબેને પારકાને રાણી મારવાના સુખથી વંચિત રહી જવાશે એમ માની બીન્ને જણ પણ બોલી બેઠ્યા.

'આજે એ પગેલો હોત તો બે ઊંકરોનો બાપ થાત.'

તત્કાલ જ મીન જાણે દાખરી પૂરી.

'નોકરીએ ગ્હેર હોત તો આજે એણે ધરને ભરી દીધું હોત.'

ફજિયાના વડીલો મળી જોડે વાતો કરતા હોય ત્યારે મરજદાવાળા ઘરમાં વહુવારોને અંદરના ઓઝામાં ચાલ્યા જવું પડે છે. ત્યાંથી ચોતાના દિઅરજ ઉપર તિક્કણ કટાક્ષાણો ફેંકતાં હતાં તે સાક્ષણી ન રાકાવાયી ફેવી બોલી બેઠી.

'અમારો નાનોલાઠ તમને બારે પડવા નથી આવતો.'

ફેવી હજુ તો બીજું 'ધણું' 'ધણું' બોલવાની હતી. પણ એવામાં તેને યાદ આવી ગયું કે વડીલો આગળ વહુવારોએ શરમ ગળાવી જોઇએ. તે ચુપ થઇ ગઇ.

પણ ફજિયાવાળાં ચુપ ન રહ્યાં. ફેવીના એક જ વાક્યે બધાં મતાપીળાં થઇ બોલી બેઠ્યા.

‘વૈશ્ણવોના ફળિયામાં રહેવું હોય તો તેમની મરજદાઓ પાળવી પડશે.’

‘એ અકરમી પોતે નરકના ખાડામાં પડે કે કાદવના દરિયામાં પડે તેની અમને પડી નથી, પણ એના પાપના છાંટાએ અમારું ફળિયું અલકાયા કરે તો અમે નહિ મળીએ.’

‘એ કપાતરના નાદે રહી અમારાં ઈચ્છાઓ કરાં પણ બગડશે તેવું શું ?’

મોટાભાઈ એનો જવાબ આપી ન શક્યા. ભોળાઈ પણ દિવસના પક્ષમાં વધુ મોલી ચકી નહિ ધૂંધવાઈ ધૂંધવાઈને રહી આવેલાં એ વાદળા વિખગાઈ જતાં સાજે મોટાભાઈએ નાનાભાઈને પાસે બેસાડી નરમાશથી બધી વાત કરી શિખામણ આપી.

‘ભાઈ છું કોઈનું કશું માનતો નથી તે ઠીક નથી.’

‘મોટાભાઈ એ બધાં મને બાપદાદાના વારાના ખાંડિયા કૂવાના મંધાતાં પાણીમા દેડકાની પેઠે પડી રહેવા કહે છે તે માગથી કેવી રીતે મનાય ?’

એ પછી ઘણી ચર્ચા ચાલી અને ભાઈઓ એકબેકને સમજાવી ન શક્યા, આખરે અને જ પોતપોતાની દલીલોથી યાકી ગયા અને ચુપ થઈ બેઠી ગયા.

એ રાતે ઊઘવા પહેલાં જ જાણે બધાં બંધી ગયાં હોય એવો સ્વપ્નકાં એ ધરમાં ફેલાઈ રહ્યો. વાળુ કરતી વખતે અને ભાઈઓએ રોજની ટેવ મુજબ અલકમલકની વાતો ન કરી. ફેલીએ પણ પતિને કે દિવસને આમલ કરી કરી જમાડવાની દહ ન કરી. પિતાજી, કાકાજી અને માતાજીના મહેંગા ઉપરથી જ કોઈ કમનસીબ પરિગિચ્છિતને ઝાળખી લઈ બાળકોએ પણ તે રાતે સૂવા પહેલાં કાકાજી પાસે વાર્તા સાંભળવાની માગણી ન કરી.

આ પછી બે આઠ દહાડે ફળિયાના લોકો નવા નવા કિરસાની વાતો કરી મોટાભાઈ આગળ નાનાભાઈને નામે ફળિયાદ મોંઘાવી જતા. ફરિયાદીઓ રાવ કરી ચાલ્યા જતા અને તેઓ આખા ધરની ગત ગયાડી જતા. મોટાભાઈને નાનાભાઈની વાતો ઉકે ફેંટી દેવા જેવી ન હતી લાગતી છતાં જે સમાજમાં તેઓ ઊંઘ્યાં હતા તેને ઊઘાડે છેએ લાતો મારવા નેટલી ઉઠતાજ તેને જરૂરની લાગતી નહિ. અને એથી તેને અનિદ્રા છતાં ઘણીવાર નાનાભાઈને ‘સ્વચ્છંદ’માં પણ સંયમ રાખવા કહેવું પડતું. લણેલા ગણેલા ભાઈને કંઈ પણ કહેવું પડશે એ વિચારે જ તેની શલ કપાઈ જતી. છતાં પેટી દર પેટીથી લોહીમા ઉતરી આવેલા જૂનવાણી સંસ્કારો તેને મ્હોમાં આંગળાં નાંખી પગણે બે બોલો બોલાવતા.

નાનાભાઈ મોટાભાઈની હૃદયવ્યથા સમજી શકતો હતો. છતાં પીડિતોના આત્મનાદ આગળ તે એને ભૂલી જતો હતો. મોટાભાઈને દુઃખ ન લગાડવા તે તેમની આગળ એક બે વાર જોઈ વિચારી પગલાં ભરવાને કજૂવ પણ થયો હતો છતાં ખડકી બહાર નીકળતાં જ તે એ કજૂલાત ભૂલી જતો. હાડપિંજરો જેવાં કંઠાઓને જોયા પછી તેનાથી આંખ મીચી દૂર ચાલી જવાનું નહિ આમને આમ, અંતઃનાં ઊંડાણમાં અને ભાઈઓનાં હૃદય એક હતાં છતાં બાહ્ય જીવનમાં, તે એકબેકથી અલગ થવાં લાગ્યાં. પહેલાં મોટાભાઈ નાનાભાઈને ન છૂટે જ શિખામણ આપવા બેસતા હવે તેનો એ સંકાય ઓસરી ગયો. પહેલાં નાનાભાઈ પોતાનાં સેવાકર્મો મોટાભાઈને ખજાર ન પડે એવી રીતે કરતા પણ પછી ધીમે ધીમે તેણે પણ એ મંકાય છોડી દીધો. અને એકાદ લખકું કલહ તગ્ગે ખેંચાઈ રહ્યા હતા. સિદ્ધાંતનો ભેદ અનેના મંજૂરમાં કડવાસ પેદા કરી ન્હો હતો.

આમ છતાં નાનાભાઈને ઘનપુરુષ કરવાના પૈસા હજી મળ્યા કરતાં હતા. દરરોજ બહાર જતી રહેતે ભાતી તેના ગજવામાં ફૂલ નહિ તો ફૂલની પાંખડી મૂકી દેતી હતી. પણ એક દિવસ એવો આવ્યો કે તે એ પાંખડી પણ મૂકી ન શકી. તે દિવસે રહવામાં જ ધાંચી, મોદી ને ધોળીનાં ખીલો આવ્યાં હતાં. એચાર મહિના થયાં તે આંડા મારતા હતા. અગાઉ પણ એકવાર તેમને ખીલને ધરેથી ઉછીના નાણાં લાવી જેમ તેમ રાજ કરેલા, એ ઉછીના નાણાં માટે હાથ ધરતાં મોટાભાઈના મનમાં બહુ કષ્ટ થયું હતું. તેમની પેઢીમાંથી કોઈએ ખાડકા ધરે હાથ ધર્યો ન હતો પણ આ વખતે નાનાભાઈની લાગણીને આઘાતમાંથી બચાવી લેવા તેણે એ ન કરવાનું કલ્પ કયું હતું. તેણે વિચાર્યું હતું કે કરકસર કરી બે ત્રણ મહિનાના પગાંમાંથી દેવું પતાવી દેયું. પણ એ દેવું પાતું નહિ, ઉપદ્રવ કરી મોદી વગેરેનાં નવાં ખીલો ચડતાં ગયાં. પાતપત્ની બંને વિચારમાં પડ્યાં.

‘હવે ?’

તેણે કે ન છૂટકે જ બોલતા હોય એવા અવાજે મોટાભાઈ બોલ્યા. ‘દેવી ! હવે તો બેકમાં નાનાભાઈના પૈસા છે તેમાંથી ઉપાડવા પડશે.’ એમના પિતાજી મર્યા અગાઉ બંને ભાઈએના મારે નોખી નોખી કરી થોડી થોડી મૂકી બેકમાં રાખતા ગયા હતા. મોટાભાઈના ભાગની મૂકી ધરખરચમાં વપરાઈ ગઈ હતી. અલગત એ ધરખરચમાં નાનાભાઈને લાજી-વચનો અને પછી તેને કલ્પ દાનેસરીની જેમ ફરજ દેવાનો ખર્ચ જ મુખ્યત્વે હતો. ‘કેવળ ધરખરચ માટે તો તેનો પગાર પૂરતો હતો. આમ નાનાભાઈને ખાતર મોટાભાઈએ પોતાની મૂકી પૂરી કરી હતી છતાં તેણે નાનાભાઈની મૂકીમાંથી એક ગતી પાછ પણ ઉપાડી ન હતી તે ચાનતા હતા ‘નાનાભાઈને દુલાવવો ફુલાવવો એ મારી ફરજ છે અને એ ફરજ બાળવવામાં હું જાપાણએ નાના પુત્ર મારે નોખા કાટેલા પૈસા શી રીતે વાપરી શકું ?’ પણ આજે ખીલને એકે ઉપાય ન જડવાથી જ તે ઉપર મુજબ બોલ્યા હતા.

મોટાભાઈ ભલે બોલ્યા પણ દિઅરની વ્હાલી ભોળાઈએ તેમાં સંમતિ ન આપી.

‘ના. રમે એવું કરતા. એમાં તો આપણી આજર જમે.’

‘પણ આજે આખા ઘરની આજર જવા બેડી છે તે ?’

‘તો લો આ મારાં ઘરેણાં. લઈ આવ.’

મોટાભાઈ ન તો પત્નીના ઘરેણાં લઈ શક્યા કે ન તો નાનાભાઈની મૂકીમાંથી ઉપાડ કરવાનું નક્કી કરી શક્યા.

મનની એ અનિશ્ચિત દશામાં પત્નીને હોકરાં માથે શેરીમાં કોઈને ધરે ગએલી અને નાનાભાઈને એકલા જ બેસી વાંચતા જેમ મોટાભાઈ તેની પાસે આવ્યા. મોટાભાઈએ આજે લાંબી ચર્ચા કરવાનું નક્કી કરી રાખ્યું હતું.

“નાનું તારો ખર્ચ એહો કરે તો કીક.” મનમાં હિંદોગ છતાં મોટાભાઈએ અવાજને સહજ ગમ્યો હતો. એટલે નાનાભાઈએ પણ તેનો સહજલાવે જ જવાબ આપ્યો.

“મોટાભાઈ બૂખ્યો રહેવા કહેશે તો રહીશ, નાઓ રહેવા કહેશે તો રહીશ પણ મારાથી મરીજાગ્યાઓને મારે થતો ખર્ચ એહો નહિ કરી શકાય.”

“જો ભાઈ, હું ન ખાધ, ન આપ, ન આટે કે ન પહેરે તેથી એવી કંઈ મોટી બચત થઈ

જવાની છે? હું નને એની કણ્ઠકણની કમર કરવા કહેતો નથી પણ રોજ જે મળુ મળ્યાં ગાયમાં પડે છે તેમાં કસર કરવા કહું છું.”

“ મોટાભાઈ! હું આખ આડા કાન કરી હાથ પગ નેડી ગેસી રહું, આઈ પી મજા કરું ને મારાં દેશપાધંવા બૂમો તરસે તરસે તે મારાથી નહિ બને.”

ધીમે ધીમે બંને ભાઈઓ મદજ ભાવની વાતચીત છોડી આવેશભરી સ્વસિતો તરફ વળતા હતા.

‘ એ ભંગીવામની વરતી દાઢે કુન્દરી કે કુંદવાઈ મરજે તેનું પાપ મુધગાળને લાગશે તને નહિ? ’

“ મોટાભાઈ! પાપ પુણ્યની વાતો હું મમજતો નથી. એટલે એ મને નહિ લાગે ને ખીન્ત કોઈને લાગશે એ મારા માટે નરખું જ છે. હું તો એટલું જ જાણુ છું કે તમે કટકા પપ્પ રોટલો આપશો તો તેમાથી અડધા બૂખ્યાને ખવડાવ્યા પછી જ હું ખાઈશ.”

“ તો ભાઈ જાણી લે કે એ કટકા રોટલા માટે પણ મારા હાથ નથી પડેલા.”

નાનાભાઈને નવાઈ લાગી, મોટાભાઈ આમ કેમ બોલતા હશે? “ હાથ પડેલા નથી” તે હરીકન કણુપ કરવા તેનું મન ના પાતું હતું. તે જાણતો હતો કે એમના નામે બેકમાં ફશ હજાર રૂપિયા અનામન વ્યાજ માથે પડ્યા છે. એને ખબર ન હતી કે એતો એના પોતાના હતા. અને તેને મોટાભાઈ પ્રાણપણે મામ્મી બધા હતા. નાનાભાઈને એ મ્હમ એની પોતાની છે તેવી ખબર તે પગે નહિ ત્યા મુધી ન પડવા દેવા પિતાઈ કહી ગયા હતા. “ મોટા, નાનો ભણે છે. તેનાથી એકે પંમે મચવાશે નહિ; માટે આ રકમ તેની વધુ આવે તેને જ આપજો.” વળી નાનાભાઈમા મારા તારાનો બેઠ હતો જ નહિ. પીની ને માનતા હતા કે એકમાતા નાણાં મોટાભાઈના જ છે. પણ મોટાભાઈનો જવાબ માલગી તેને તો એમજ લાગ્યું કે મોટાભાઈ કદાચ કંજુમાઈ કરવા માગે છે, અથવા તો અન્ય બચવાળા લોકની પેઠે છોકરાઓ માટે મધરો કરવા માગે છે. તેનાથી મધિસીધું એમ તો નજ પૂછાયું કે તમે કંજુમાઈ કરવા માગો છો? પણ તેની આંખમાં તેના ઘરની એક વરતુ ધણા દિવમથી ખટકતી હતી, એ ખટકાને તેણે આજે તક આવેલી જોઈ ખુલ્લો કર્યો. “ જુઓ મોટાભાઈ! હું તમારી ધાર્મિક લાગણી દુલવવા માગતો નથી છતાં મારે કહેવું પડે છે કે રોજ રોજ બ્રહ્મભોજન અને હાડુચીના યાગ માટે હાથ પડેલો છે અને કળકળતી આનંદીએને હાંવા નથી પહેલતા એ કેમ મનાય? ”

‘ નાનું! એ એની વાત છોડી ખીજ વાત કર. ’

‘ કેમ? ’

‘ મને એવા મંજોગમાં એ વસ્તુઓ ચાલુ રાખવાની છે. એ આપણા કુળની પરંપરા છે. ’

‘ તો પછી ભાઈ! મારા જેવા આદર્શવાદીઓની પણ એ પરંપરા છે કે જેની પડખે ભગવાન પપ્પ ઉભા રહેતા જણાતા નથી તેવા દીન ને દલિતોની પડખે ઉભા રહેવું ’

‘ તારી વાત ખરી છે. પણ આપણે પિછોડી જોઈને સોડ તાણવી જોઈએ ને? મોટાભાઈને અવાજ જગા ધીમે પડ્યો હતો. ’

‘પણુ આપણી પિછેડી દુકી થઇ ગઈ છે એજ હું માનતો નથી.’

એકમા ગાણાં હોય છતાં ગરીબીનો ઢોંગ કરવો એ કીક નથી. એ સાંભળી ફરી મોટાભાઈની લાગણી ઉત્તેજિત બની. ‘નાનુ ! એ સિવાયની વાત કર.’

નાનાભાઈથી પણ અગત્યના ઉત્તેજિત થઈ પૂછાઈ ગયું. ‘કેમ ?’

‘કારણુ ગણવા નહિ મળે.’

‘કારણુ ?’ બનેતો સ્વર ઉચે ચઢતો જતો હતો.

‘કારણુકે ધરતો કાભાર હું કંઈ છું.’

‘એમ ?’ નાનાભાઈએ અર્થસૂચક જવાબ આપ્યો.

પછી તો બંને ભાઈઓ ઘણું જ ન બોલવાનું બોલી ગયા. એમનું વાક્યુદ્ધ ચાલતું હતું. નેજા થપતે દેવી આવી ઉભી એને જોતા જ બંને નીચું જોઈ ગયા. તોફાને ચઢેલાં વા ને વાદળ વાદળ દેખીને શાંત બની ગયાં છે તેમ બંને ભાઈ શાંત થઈ ગયા.

“નાનુભાઈ ! તમારે આજે ઊકડાને વાર્તા નથી કહેવી ?” ભાભીએ દિવસરજીને ત્યાંથી બિડી જવા સૂચના કરી. કાકા ભત્રીજાઓને લાઇ ચાલતા થયા. પછી પતિ પત્ની એકસાં પડતાં દેવીએ મોટાભાઈને ઠપકો ન આપ્યો પણ તે ગડવા માગી, કારણુ ત્રિવાદ બંધ પડના જ અજાણ મહેલાં આણુ મોટાભાઈની આંખમાંથી દડ દડ સરી પડતાં હતાં. મોટી ગત લગી ત્રણે જણને ઉંધ નં આવી. ત્રણેની આંખમાંથી આંસુ આવ્યું. શ્રારણું ને ભાદરવો વરસનો હતો. પથારીના એડીકા એ ચાતની સાદી પડતાં હતાં. મોટાભાઈના મનમાં એક જ વીત વારે વારે ડાંખ દેતી હતી ‘આપા કાભાર સોંપી ગયાં છે એટલે ને ?’ એ વાક્ય આણે તેના કોમળ હૃદયમાં મોટો ધા પડ્યો હતો, અને એ ધામાંથી ઝડપે લોહી જ કદાચ આંસુ વારે બહાર આવતું હતું. નાનાભાઈનું અંતર પણ ધવાણું હતું. ‘હું કમાતો નથી, કામ કરતો નથી છતાં ભાઈભાભીના આશરે મનેસરીકણું થાઉં છું એ કીક નથી.’ એવા એવા પશ્ચાતાપના વિચારે તેનું ચિત્ત ચકડોળે ચડ્યું હતું. ધડીલર તે નકકી કરતો “કાલથી મોટાભાઈ કહેતેમજ કરીશ ભલે જે થવાનું હોય તે થાય” પણ તરતજ તેને પીડિત પ્રશ્નનો આતંત્રાદ ધાદ આવતો. તે પોતાના નિર્ણયમાંથી ડગી જતો. તે બોલતો “બહાર ગરીબ લોકો ટાઢે મરે, બૂખે મરે અને હું ભાઈભાભીની ગોદમાં ભાવનાં બોજન કરું અને હુકાળી પથારીમાં શયન કરું ને કેમ બને?” અનેક મંથનો પછી તેને ઉપાય જડ્યો “મારું સ્થાન વૈશ્ણવોની ખડકીમાં ધર્મનિષ્ઠ અને આચાર નિષ્ઠ કુળના કુટુંબમાં નથી. હું જે અહીંથી ચાલ્યો જઈ તો બધાને દેખવું નહિ ને મરણુ નહિ જેવું થશે.’

મોટી ગત લગી તરફડીઆં માની જેમ તેમ બિંધવા પામેલાં ભાઈબોજનને મોટે મળરંકે બિંધતાં મૂકી નાનાભાઈ સુપચાપ આસી નીકળ્યા. પ્રથમ તો તેના પગ રંગમગવા લાગ્યા આંખે દેવી જેવી ભાભીના ઉદલાં નર્શન કરી એવા હડ પકડી મંત્રતકે પૂજ્યપાદ મોટાભાઈના પાદની ધૂળ અડકવા આગ્રહ કર્યો. વહાણડાં ભત્રીજાઓને ઉદલી કોરી કરવા હોઠ ઉંચા નીચા થયા. નાનાભાઈ ગળ્યતા હતા કે એ દલીલા અવેષવાને જગતે પણ નમણું આપવામાં આવશે તો પછી બહુ બળપુરંક દંડ કરેણું મન પણ પોણું પડીજશે અને તેનાથી પ્રેમની માયામાંથી દૂરાશે જ નહિ નેથી તે આહું અવણું જોયા વિના આસી નીકળ્યો. બહાર

નીકળતાં જ તેને લાગ્યું કે આકાશમાંના તારાઓ તેને તેડી રહ્યા છે. દૂર દૂર ફૂકે ફૂક કરતા ફૂકડા તેને બોલાવી રહ્યા છે તે નદી કાઠે આવ્યો. નદીના પાણી તેને કહેવા લાગ્યાં "અમેય મૈયર કુંગરની માયા છોડી ચાલ્યાં જમએ છીએ તું'ય ચાલ." દૂર દૂર એક ટ્રેન પમાર થતી હતી. તેણે પણ પાણીના જેવી જ સલાહ આપી. અને બધી સલાહને પરિણામે નાનાભાઈ સહવાર પડતાં તો ઘણે ઘણે આઘે નીકળી ગયા. (ચાલુ)

પેશાબનાં ભયંકર દર્દોનો ફત્તહેમંદ ઈલાજ

ડોક્ટર જસાણીની જગમશહુર દવા

ખેધડક આજેજ અજમાવો

પેશાબ અને ધાતુનાં વય કર રોગો માટે મન્યેકશનો અને પીચકારીઓ લીધા પીના ગોનોકીલર ખરેખરો નિર્દોષ અને સવામતી ભરેલો એક જ અને હંદરો રામબાળ ઇલાજ છે. પહેલે જ દિવસે તેના ચમત્કાંતિક ગુણનો પરચો બતાવે છે.

ગમે તે કાગળથી લાગુ થએલ તન્તનો અથવા જૂતામા જૂતો પ્રમેદ (પગમીઓ), સ્વપ્નામા તથા પેશાબમા જતી ધાતુ તથા જતી ગસી, થતી સખત બાતગ, ટીપું ટીપુ તથા અટકી અટકીને થતો પેશાબ, મુત્રાશયમા આવેલો સોજો તથા થએલો જખમ તથા સ્ત્રીઓના પ્રદરનાં ભયંકર રોગો વગેરે પેશાબને લગતા તમામ દર્દોનો જડમૂળથી નાશ કરી બગડેલી ધાતુને સુધારી સ્વચ્છ અને ઘટ્ટ કરે છે.

પચામ ગોળીની આટલી કાં. રા. ૩)ની.પી અર્થ આહ આના જુદું દરેક આગેવાન દવાવાળાને ત્યાં વેચાય છે.

ચેતવણી
જ્યા ખરીદતાં પહેલાં
દવાનું નામ
ગોનોકીલર અને ફત્તહાબ
તીકળ થ પેદરતધારીને લેવે
એકગણ સુખમધ-નં. ૪

એકસા ડો. ડી. એન. જસાણી

બલાઇનો બદલો

શ્રી. પ્રફુલ્લચંદ્ર શાહ.

આ તે મને શું ગાડું લાગ્યું છે? ક્રિકેટ, ક્રિકેટ, અમ ક્રિકેટની જ વાતી. બેડમેન કે નામકુના રેકડ ગણાવી ગઈ, મેકેન કે અમગનાથની ફર્ટફનાગ મેચેલી એપરેજ બોલી ગઈ, ત્યારે માગ મિત્રો મને હસે છે. હું એ ગાણું છું, પણ તેમના એવા તુચ્છ મન માટે હું કદી પરવા કરતો નથી. સાગના સ્ફુલ્લ વિદ્યાર્થીઓ મેદાનમાં ક્રિકેટ રમતા હોય છે, ત્યાંજ તેમની રમન નિહાળતો હું બેસું છું. નાના બચ્ચાં પણ ક્રિકેટ રમતા હોય તો તે જોવામાં મને રસ પડે છે. એરેલ્લનેડ મેદાન આગળથી દ્રામમાં જેમી પ્રાર્થનાસમાજ જવા નીકળુ, ત્યારે ક્રિકેટ રમાતી જોઇ, ઉતરી પડું છું, એવી લાસચમાંથી બચવા ખાતર જ ઉતારજો પાછા જવું હોય તો ઝાન્ટરોડની દ્રામ પકડું છું.

ક્રિકેટનો મને એવા મોહ છે, પણ હું ક્રિકેટર નથી વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં થોડું ધણું રમ્યો હોઇશ. ત્યારે લાઇસ્ટ્રા વિકેટ, લગાવેલી ગાઉન્ડરીઓ અને કરેલા સ્કૅન્ડ કેચો મારી રમતિ પર કાલમનું સ્થાન કરી રહ્યા છે. હવે તો બેટ પકડી ઉભા રહેતાં જ મૂંગરી છૂટે છે. એટલે ક્રિકેટમાં સક્રિય ભાગ લઇ શકતો નથી. છતાં મને એ રમત નિહાળવામાં ખૂબ રસ પડે છે. મોટી મેચોના અહેવાલ રાંચવાગાં રમુજ પડે છે.

ટેન્ટ મેચોની હકીકત તો હું પાંચ છ પેપરોમાં વાંચું છું. મમી ગએલા રિપોર્ટ ફરી ફરી વાંચું છું. હું બુલનો નથી વર્તમાન પત્રોનાં મમી ગએલાં મધ્યાગ્નિ-headlines જેવી કે બેડમેન ઇંગ્લાંડની પહેલી મુઆફરીમા રંગમાં ૩૩૪ નંબર ત્યારે ત્યાંના વર્તમાનપત્રોએ જાણેલાં 'Australia sets up a run-getting machine.' 'Bradman versus All England.' 'Bradman Serials Continued ! વિ. વિ. અરે રાંચે જિંધ ન આવતી હોય ત્યારે હું મારી જાતને મેટા બેલાડી કલ્પી-કાલિષ બોલીંગ કરતો, કે જ જ રાંચા ફરકા મારતે કલ્પી નિદ્રાધીન થાઉં છું.

અને આ બધી ગાંઘાળને? અને મિત્રો હસે પણ ખરા જ. પણ હું તેમને કહું છું કે એ તો મારી hobby શોખ છે. કાઇને દિક્રિટ, સીકકા, કે મહાપુરોનો સહીઓ એકઠી કરવાનો આપદ હોય છે, કાઇ સીનેમાનાં નટ નટીઓની હકીકતો એકઠી કરવામાં રસ માણે છે એમ મને ક્રિકેટનો શોખ છે.

પણ ધણા લોકોને તો કાઈ જ hobby હોતી નથી. હું કહું છું કે આતો માત્ર તેમની માન્યતા છે. દુનિઆમાં ઘરોજ નાનો એક વર્ગ છે જે ધધામાં એવા રમ્યો પચ્યો ગંધ કે તેમને માત્ર hobby નથી હોતી. જીન બધાને જે જીપર જણાવેલી નિર્દોષ hobby ન હોય તો તેઓને કંઈ કંઈ દોષોમાં મધ્યમએલા બેરો-નાખયા તરીકે ધણા નવગ લોકો નિદામાં લોકોની ખજાર રાખવામાં પેતાનો અમય વ્યતીત કરે છે. એવી દોષિત ટેવો કરતાં ક્રિકેટની માત્ર નિર્દોષ hobby શું જોતી?

આ બધું લખવાનું કાનૂન એટલું જ કે સુગતમાં કવોડૂગુન- ક્રિકેટ મેચ નમવા ગઈ માન શરૂઆત થઈ ત્યારે ૧ મારી મોગ્સ લઈ નમમારીથી ત્યા રોજ સવારે જોતા જને ટ્રિસો સંધી કામ કેવું છેડી મેચ જોયા છતી અને તે જોયા જવા કેટલુંક પેટા માગતું આ ઘણાને માત્ર જ લાગે માટે માન ગયાવ ખાતર ઉપર મારી bobby વિ જગ ખિરતા થી જણાવ્યું પણ ફરી રિચાન કરી જોતા મને મમન્ય છે કે માણસ બધા પોતાની જૂલ માન બહુજ નચાન કરે છે, ત્યારે જરૂર તેની ખામી ગાય છે એવું માનમ શાસ્ત્રીઓ માને છે . પણ મે અગાઉ કહ્યું તેમ . તમે ગમે તે ધારી લેા મને તેન પના નથી

વળી ક્રિકેટને હું જે નાત કહેવા માગુ છું તેની જોડે સમઘ નથી એટલે સુગ-વોડૂગુનના રફા અને પર્નિશામ જગતી તમને કટાગો નહિ આપુ .

મારી મોગ્સ જાતેજ હાકુ છું મે ઓછ શોડન નાખ્યા નથી ખરૂ પૂઠા તો શોડ નાખવો મને પનાડે એમ પણ નથી એક દિવસ ક્રિકેટની રમત પૂરી રહ્ય છે મારી મોગ્સ લઈ નમમારી આવવા નીકળ્યો જગ મેકુ થયુ હતુ એટલે હું ઉતાવળેજ મોટર હામો હતો અનધાણુ આગળ નો તદ્દન અધાર પછ ગયુ લાઇટ ચાલુ કરી હું આગળ નધો ખાડીનો પૂવ પસાન કરી ગયો, ત્યા એક મનાલી જેવા જતા માણસે મને મોટર ઉર્લ નાખવા હાથ કરી ખૂમ મારી 'મને બેમાડી જાવ' પણ મે તો આગળ હાડેજ રાખ્યુ છી મને ત્રિચાર થયો બિચારો નાત અધકાનમા કેમ ચાનશે ? ક્યારે તેની મુસાફરી કરી નહશે ? આખા દિવસનો યાકેયો હશે, ગરીબ દેખાય છે, કદાચ બૂખ્યા જ હશે ! ટાગોનન પ કલિઓ મને યાદ આવી

"The service of the fruit is precious, the service of the flower is sweet, but let my service be the service of the leaves in its shade of humble devotion"

"ફળની સેવા કિમતી છે ફૂલની મેચ મધુર છે, પણ મારી મેચ પર્ણની છાયાની પેડે નમ્ર ભકિતમય હા"

તાપમા તપેલાઓને પાંડા પણ રીતગ છાયાનો આસરો આપે તો આ થાકેલાને ૧ શા માટે મારી મોટરમાં અસરો ન આપુ ? મોટર પાછી હટાવી હું તે મનાલી જેવા દેખાતા માણસ પાસે લઈ ગયો તેને મે પાછલી એકકમા મેમાડ્યો મારી એમ પણ ત્યા જ હતી.

મોટર મે પૂર્વના વેગથી હાડી મને વિચાર આવવા લાગ્યા 'આ માણસ એવો હોય તો, માત્ર ધ્યાન ચૂકવી મારી બેગમાથી મારા પૈમા કાઢી લે તો, મારો મામાન કાઢી લે તે મુ તથી ખરીદવા ધરેણા પણ બેગમા જ હતા. તે કાઢી લેશે ? અર આખી બેગ ઉગારી કુદી નાસી જાય તો" આવા વિચારોની પગપરાથી હું મૂઝાયો "શુ કરવું ? દુનિયામાં લન ધન ન આવે ?" દગોથી સાવધ રહના માંગના પુસ્તકમાં આપેલી પદ્ધતીજ સચા ॥ યા

આવી 'Never deal with a stranger. અજણા સાથે કામ માં પાંડીરા.' પણ એ ઘણું મોટું હતું. આખરે મોટરની ગતિ મેં કંઈક મંદ કરી અને વારે વારે હું એમ તરફ જોવા લાગ્યો.

કાંઈએ કહ્યું જ છેને કે ધરમ કરતાં કરમ નડે છે. હું થોડે આગળ પોલીસ ચોકી આગળ પહોંચ્યો એટલે પોલીસે હાથ ઉઘો કરી અમારી ટેક્સી અટકાવી. પોલીસે હાથ ઉઘો કર્યો, ત્યારે ધરીભર મને લાગ્યું તોણે કે હું મ્યુસોલીની છું અને મને એ સલામ ભરે છે. પણ આપખૂંફ ચત્તાધીશને આનંદ તો પોલીસ જ અનુભવે છે. કારણ એનો હાથ રહેજ ઉઘો ચતાં ભલા ભલાને પણ ટેક્સી રોકવી પડે છે. હું દટાપૂર્વક માનું છું કે પોલીસોને આમ મોટરો રોકવામાં આનંદ પડતો જ હશે. મને રોકી તેણે ગંધરી કાઢી મને પૂછ્યું. 'તમારો નંબર?' મેં કહ્યું. 'અરે, પણ ભલા માણસ હું રૂપ માધનની ગતિથી જ મોટર હાંકતો હતો.' 'હશે.' 'તમારો નંબર બોલો.' 'પણ કંઈ કારણ?' 'તમારી પાછળની બે ને લાઈટ ચાલતી નથી.' આવી એચતાણુ અમારી વચ્ચે ચાલવા લાગી મેં તરત જ તે ચાલુ કરી પોલીસને સમજાવ્યું કે એ લાઈટ ચાલુ જ છે. કદાચ સહેજ બંધ રહી હશે. પણ પોલીસને એ બધું અમજ્યું ન હતું. મેં નંબર, નામ, શિરનામું આપ્યાં, ને લાઈટ કરી ફરી મોટર ચાલુ કરી.

શું ઘટના? આ શું ભલાઈ કરવાનો તાત્કાલીક બદલો? અને શું પોલીસ કંઈ ગુન્હેગારો પકડવા જ રહ્યાં કરતા હશે? ખરા ગુન્હેગારોને પકડવા શ્રમ પડે, તે તેમને પરવડે નહિ. અને મારા જેવા ને કાયદો જાળવી જાળવી ચાલે તે જ તેમના પંજામાં સડોવાય છે. હશે. કાલે જ દંડ ભરવો પડશે. મવાલીને સાથે લેવામાં ચાંદલો ચોંટ્યો.

નવસારીમાં દાખલ થઈએ તે પહેલાં એ 'મવાલી' એ મને મોટર ઉભી રાખવા કહ્યું. તેને ત્યાં ઉતરવું હતું. એ પીડા ક્યારે ટળે તેની જ હું રાહ જોતો હતો. એટલે મેં તરત જ મોટર અટકાવી. તે તેની બેઠકમાંથી ઉતરી પડ્યો ને સલામ કરી મારો ઉપકાર માનવા લાગ્યો. 'સાહેબ, મારા જેવા પર મહેરબાની કરવા માટે હજાર તમારું લાલું કરશે.'

'કરશે શું? ફરી જ દીધું છે. કાલે પોલીસમાં દંડ ભરવો પડશે.'

'તમે પેલા પોલીસે આપણને અટકાવી નંબર લીધેલો તે વિષે કહેવા માગો છો?' 'હા.'

'તમારે દંડ નહિ ભરવો પડે.'

'કેમ?'

'તેની પાસે નંબર, નામ કે શિરનામું કંઈ નથી.'

એમ કહી તેણે તેના ગળવામાંથી પોલીસની ગંધરી કાઢી મારા હાથમાં મૂકી ને તે ચાલતો થયો.

મેં તેને ખૂબ મારી, મારી પાસે પાછો બોલાવ્યો. પણ 'તે તે' કેવી રીતે લપ્ત લીધો?

‘શેઠ એ તો અમારા ધંધાની કુનેહ. એ કહેવાય નહિ’ એ જાણવા તો મોટી શી પડે.

‘પણ મને—’

‘હા, તમને અવશ્ય કહું. પણ કોઈએ કહ્યું છે ને શ્રદ્ધાળુઓને જ જ્ઞાન આપવું. તે તમે એ ધંધો કરવા...’

મેં કહ્યું, ‘ભાઈ. જય, જય.’

તે પણ ‘જય, જય’ કરી ચાલતો થયો.

આ માણસ મારી બેગ કે તેમનો સામાન કેટલી સહેલાઈથી લઈ જઈ શક્યો હોત? પણ મવાલીમાં પણ કેટલી કૃતશતા? ‘સુધરેલા’ઓમાં જ આ લાગણી કુતિન થએલી હોય છે, તેઓ તો મોટરમાં હકકપૂર્વક બેસે છે અને હકકપૂર્વક માંગણી કરે છે, ને કદાચ પ્રમંગ વર્ષાત ના કહેવી પડે તો યત્ન બને છે.

ઈમારતી લાકડાં અને સાઇઝો

ઉત્તમ માલ

ડિક્શાયટ ભાવ

ઈમારતને બરની દરેક
જાતની સાઇઝો તૈયાર
મળશે.

મેંગલોરી નળિયાં તથા
દરેક જાતના પત્થરો પણ
મળશે.

મલબારી પાટિયાં તથા
કામડીના ભારા પણ
મળશે.

દેસાઈ પરાગજી જગાભાઈ એન્ડ કું.

ઉ, ઓ. બંદરેડ,
નવસારી

આન્ય: ઈમારતી લાકડાંના વેપારી
સ્ટે. રોડ—નવસારી

ખરા 'પીડિતો'

શ્રી. 'છત્રીવાલા'

અમારા મિત્રમંડળમાં એક દિવસ પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો, “આવતો જન્મ તમારી મરણ મુજબ મળતો હોય તો તમે શું થવા પસંદ કરશો?” અપૂર્ણ રહેલી ઇચ્છા, વાંચના ક ઉચ્ચાગ્રહ પૂર્ણ કરી રાકાય એવા અવતારો દરેકે પસંદ કરીયા. એક સજ્જનને કહ્યું, “હું તો ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરું કે ‘હે પ્રભુ, હું મારા પર સંતુષ્ટમાન હો તો મને આવતે જન્મે વૈષ્ણવોનો મહારાજ બનાવજો અને તારી દયા માયા મારા પરથી ઓછી થઈ હોય અને તારો વિચાર મને ગરીબ બનાવવાનો હોય તો હું મને કડિયો બનાવજો. એ બેમાંથી એકનો અવતાર આપજો. કંઈ બીજું નીજું બનવું મને પસંદ નથી”.

આ લાઘ્યએ આવી પગંદગી માટે ઘણાં કારણો બતાવ્યાં. તેની સર્વ દલીલોનો ઉલ્લેખ કરતાં સુરૂચિ લાંગ થવા સંભવ છે. પણ તેમની એક વાત તો સર્વેને ગમી અને તેમની માંગણી વ્યાજબી હોવાનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો. કાં તો અમીર કે કાં તો કુકીર, ભર્તૃહરીએ પણ કંઈક એવું જ કહ્યું છેને? “એકજ ભાર્યા-સુદરી કે દરી, એકજ વાસ મહેલમાં કે જંગલમાં, ઉચ્ચ કે નીચ જન્મવું સારું. માત્ર મધ્યસ્થિતિજ ખરાબ.”

મધ્યમ વર્ગના લોકોનો ખ્યાલ કરીએ તો સહજ સમજાશે કે આજ એજ ખરા ‘પીડિતો’ છે. સમાજમાં પોતાનું સ્થાન સાચવી રાખવા તે અનેક આપત્તિ સહન કરે છે. ઘણીવાર અનિચ્છાએ તેને હાનિકારક દિવાળીને વળગી રહેવું પડે છે. કોઈ ખરચો કરવા તે ના પાડે તો તે પીસાઈ જાય છે. ધનિકો એવા ખરચ ન કરે તો તેણે સુધારો કર્યો કહેવાય છે. ગરીબોને તેવા ખરચ ન કરવા શુભાશિષો મળે છે. દુઃખ જ માત્ર મધ્યમ વર્ગને. છતાં આજ મધ્યમ વર્ગના ઘણાઓ હિંમતપૂર્વક ‘સુધારો’ કર્યાનું કહી એવા ખરચો નથી કરતા. પણ તેમને પશ્ચિમના દિવાળીનું અનુકરણ કરી મિત્રોને ‘પાર્ટી’ આપવી રહે છે. એટલે આ સુધારો તેને વધારે ભારે પડે છે. કારણ કે મહકાર પર રચાએલા ‘આદર્શ’નો દિવાળ જતો કરવો પડે છે. એટલે તેને જૂતાં દિવાળ પ્રમાણે મળતી આર્થિક મદદ મળતી નથી. અને રૂપાંતર પામેલી ભોજન પ્રથાનો તો ખરચ વેકવો જ રહે છે.

માસિક ચાલીસ પચાસ રૂપિયા મળતા નોકરોનું જીવન કેવું હોય છે? તેમને ગૃહસ્થ માદક રહેવું પડે છે. ઘરમાં ઠીકઠીક રાચરચીયું અને એવાં માધનો રાખવા રહે છે કે બે ચાર પરાણા આવે તો તેમની દરેક જોગવાઈ સાચવી રાકાય. પોતાના કુટુંબને ઘી ખાંવા જેમતેમ મળવું હોય, પણ અતિથિઓને માટે મારી ઘીની વાનગીઓ કરવી પડે છે. અનેક વારે તહેવારે તેં સારું ખાવાનું ચુકના હશે, પણ ઉજવ્યે દિવાળી પસાર કરતા હશે, પણ મેમાનગીરીમાં તો કંઈ ઉણપ આવવા ન જ દેવાય. તેમ થાય તો તેની પ્રતિપ્તિમાં પૂજા જ મૂકાય. અતિથિઓ તેનું જ આર્ષ, તેની ‘આમી’ઓની લેગાઈ કરવા ન ચૂકે.

તેઓ તેનું જ ખાતા તેના ઘરના દાણ મણતો જાય ? હે પ્રભુ, અતિથિદેવો જાનતું સૂત્ર જાતી શરૂ એવો કોઈ નવો ધર્માત્મા પેદા કર કે અમારી પીડાઓ ઓછી થાય

અમદાવાદમાં ભગચેતી શિક્ષક પત્નિપદમાં ભાઈથી પ્રાણલાલે કે કોઈએ કહ્યું હતું ને કે મામિક પદર રૂપિયાના પગારદાર મારતર પાસે રૂપ રૂપિયાનો પગારદાર પડાવાળો બહિસ તરીકે આઈ આના મેળવે છે શિક્ષકની જીવનકથા અતિ દર્દ લારી છે કેટલેક રથો તે શિક્ષકોને મામિક દગ્ગાઓ માત્ર દશ જ રૂપિયા મળે છે શિક્ષકો તો સુશિક્ષિત પુરુષો એને તેમને રહેણી કહેણીનું અમુક ધોગણુ જળવતું જ જોઈએ લામો કોટ પહેરી બાળ બીડેલા ગામવા જ રહે, ધોળીયુ આ છેડે પહેલું જ જોઈએ, પગમાં છુટ તો જોઈએ નહીં આ મવણુ તેને દશ રૂપિયાના પગારમાંથી કંતુ રહે ભારે પગારદાર એ જીતીયરો, અ- શિક્ષા સુદા નાનું પચિયું પહેરી ભગ જળરે મહાવતાનીકળી શકે એમ ન થાય માત્ર માત્ર થી જ તેને ભાષિ પ્રજના મ રદાર ઘડવાના ને ? દશ રૂપિયાના પગારમાં એ શુ ખાતો હશે નહવા માટે ભાડુ કયાથી આપતો હશે, કપડા શેમાંથી મિત્રજવતો હશે અને માદો પડતા દાકતરી ફી કેમ આપતો હશે અને મમાજના રીતરીવાજના ખગ્યો કેમ નભારતો હશે ? આવો દુ ખિઆરો માણસ બળકોને સતોપપૂર્વક કેવી રીતે કહ્યુંવે ? સમાજના નેતાઓ ! તમે આ મિયાગના દુ ખો તરફ કદિ ધ્યાન આપ્યું છે ? તમારે કેળવણી સુધારી હ ? તમે જ્યાં સુધી શિક્ષકોના જીવન સુધારો નહિ ત્યાં સુધી કેળવણી કદી સુધરે નહિ એ ખૂબ પાદ રાખજો તમે કમિશન ભરો અને કાયદાઓ ગ્યો તે નકામા જશે પ દેશમાં શિક્ષકોને કેવા સાગ પગારો મળે છે તેની તમને ખબર છે ? ઓરેટ્રેલિયામાં કોઈપણ પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકને મહિને ૨૦૦ રૂ કરતા ઓછો પગાર નથી મળતો તમે દશ રૂપિયાના શિક્ષક પ મે જે અપેક્ષાઓ રાખો છો તે વધારે પડતી નથી લાગતી ? માટે જ હુ પ્રભુને પ્રાર્થના કર છું કે કાતો મને ઇન્સ્પેક્ટર બનાવ નહિ તો પડાવાળો—પણ હરગીઝ મારતર તો નહિ જ

કારકુનોની સ્થિતિ પણ મારતર કરતા કંઈ ખાસ સારી નથી તેમની આર્થિક સ્થિતિ પણ મારતરોના જીવનને જ મળતી છે કે જો એવો જ કે કપડા પહેલું અને બોસવે ચાલવે તેઓ મારતરો જેટલી 'શિષ્ટતા' ન રાખે તો તેમને કંઈ વાધો નહિ બીજી સર્વ બાબોમાં તેમના દુ ખો કંઈ ઓછા નથી અને મારતરો જેટલી જ તેઓ આર્થિક વિટબણા બોગવે છે અને વધારામાં લોકોની નિદા મહી વે છે લોકોની સુચવણ ઉકેરી તેમના કામોનો નિકાલ કરી આપે તો તેમણે ખામ સેવા કરી ન કહેવાય તેમના કામો તામડતોળ કરી કરાવી આપે તો પણ તેમણે માત્ર ફરજ જ અદા કરી કહેરાય એ રાજ્યો માહેનને કહી તેમના કામનો તેમની તરફેણમાં નિકાલ કગવી આપે તોપણ તેમને જશ મળતો નથી 'એ તો માહેન માગને—એટલે માત્ર કામ થઈ ગયું !' કોઈનું ધાણું કાગ ન થાય તો કારકુન પર દોષનો દોષનો કનવાય 'એજે કમખખતે બીધુ માણું', નહિ તો માહેન તો બ, સાગ છે એને કંઈ ગરબાણું મળ્યું નહિ ને ? જે પક્ષકાની કામ વિરૂદ્ધ જાય તે તો એમ જ કહે કે 'માગ સામાવાળા પાસે એ જમી ગએલો ? લોકો સ્વાર્થમાં જૂની જાય છે કે કારકુનો માહેઓ માટે કંઈ નિર્જુલ કરતા નથી ઘણા ઉપરીઓ તો કારકુનો પાસે વિગતો જ મેળવે

છે અને તેમનો અભિપ્રાય ઠી પૂછતા નથી. અને જે સાહેબોનાં મન ગખવાના હોય ત્યારે કાચકોતોની ગિચિતિ કેવી કદગી થાય છે તેનો તમે કદી ખ્યાલ કર્યો કે ? માટે જ હું કહું છું કે 'હે પ્રભુ કાતો મને કલેક્ટર બનાવ-નહિ તો પીઓન પણ 'હરગીઝ કાચકુન તો નહિ જ.''

ખેડૂતો સંબંધી પણ એવું જ છે. કાતો જગીરદાર, નહિ તો દુબજો-હાથી. પણ હરગીઝ ખેડૂત તો નહિજ. મધ્યમ વર્ગના ખેડૂત કમ્તાં દુબજો બનવાનું હું પમદ કકે છું ત્યારે તમને કુત્તરી નહિ છટે ને ? આજે દુબજો રાગ છે અને ખેડૂત ગુલામ છે. ખેડૂત સવારે જઈ દુબજાને હાથમાથી જગાડે છે, આઠ નવ વાગે તેને માટ ભાથું લઈ ખેતરે જાય છે, તેને પાસે એમાડી બીડી તંબાકુ આપી કામ કરતા આરામ આપે છે. જપોરે તેને માટે ખાવાનું તૈયાર રાખે છે તેના આખા જીવનના ખરચો નીભાવે છે આદલું કરતાય તેની પામે મમતથી પટાવી કામ લેવું ગહે છે. કારણકે જો તે નાસી જાય તો ખેડૂત તેન પાછો લાવી શકેલો નથી. તેને આગળી અકાવનાનું તો દર રહ્યું પણ તેને એક કડવો શુકનય કદી શકાતો નથી.

બીજા દષ્ટિકોણથી કહું તો દુબજો કોણ છે તે તમે જાણો છો ? એ તો અભણ યુરોપિયન, યુરોપિયન અને તેના જીવનમાં માગ્ય છે. ઉભયમાથી એકે આર્થિક ચિન્તા કરતા જણાતા નથી, અને તેને જોઇતું ખાવાનું મળી રહે છે. યુરોપિયનો માફક દુબજાઓ પણ પત્નીઓને લઈ નાચ કરે છે. કહેવાય છે કે યુરોપિયનો સામાન્યતઃ તેમની પત્નીઓનું જ કહ્યું કરે છે, તેમ દુબજાઓ પણ દુમળીઓ કહે તેટલું જ કરે છે. એટલે દુમળાઓને અભણ યુરોપિયન અગર યુરોપિયનોને લણેલા દુબજાઓ કહેવામા આવે તો શું ખોટું ? માટે જ આપણે કહીએ છીએ કે કાતો જગીરદાર કે કાતો દુબજો-પણ હરગીઝ ખેડૂત તો નહિ જ

મરીઓ અને પૈમાદારો અને મફત દવા મળે છે ગરીબો સગકારી કે ફ્રી હોસ્પિટલમાથી મફત દવા લઈ આવી શકે છે. પૈસાદારો, ઓફિસરો વગેરેને મફત માનવાર કરનાગ દાકતર મળી ગહે છે ચિન્તાજ માત્ર મધ્યમ વર્ગનાને અરે હોસ્પિટલોમા પણ શરત હોય છે કે મામિક આલીશ ઉપગતના ખજાનગને મફત રહેવાનું નથી મળવું. પીરતાળીસ પચાસ રૂપિયા પગાર મળતા નોકરોએ શું કરવું ? ઓઝો પગાર મળે છે એમ જુઠું કહેવું ? એમ કરતાગ તો માત્ર અપવાદરૂપે જ હોય છે મોટો ભાગ તેમ કરતો નથી તેઓ કાતો હોસ્પિટલનો લાભ લેતા અટકે છે અગર તો દવામા ફાળે છે. આ અનિષ્ટ દૂર કરવા તરફ હોસ્પિટલોના ટ્રસ્ટીઓ ધ્યાન આપે તો તેઓએ બિચાગ પીડિત મધ્ય વર્ગ પર મહાન ઉપકાર કર્યો કહેવાશે.

મરકારમાં કંઈ વાગવગ જોઇતી હોય અમર નોકરી લેરી કે અપાવવી હોય તો ધનિકો અને નોકરોને જોઇતી મગરડો મળી રહે સે દુઃખ જ બિચાગ મધ્યમ વર્ગનાને. કલેક્ટરના શોકર, સાહેબના ખાનગામા, રસોયા કે નોકરની લસામણથી ધણાને નોકરીઓ મળવાનું જાણ્યું છે. એક ગહરચને તેના મિત્ર કે સંબંધીનો માલ સ્ટીમર પરથી જસદી ઉતરવાી કરટમમાથી અહાર કાઢી લઈ જવાનો હતો. તે ગહરચ કરટમ ઓફિસરના દેડા

નોકરને પીઠાનનો હતો. તે નોકરે પેના ગૃહસ્થની આજ્ઞા માથે ઝોળખાણ કરી આપી. તમે માનશો ? તેને ઉતાવળનો મામાન કોઈપણ અમલદાર કે ધનિક ઉતાર્યોના મામાન કરના પહેલો ઉતારી આપવમા આવ્યો ! ૧૮૩૦ પડ્યે પૈમાદારોને આવી મગવડ મળી રહે છે. દુઃખ જ માત્ર મધ્યમ વર્ગને. મરકાગ બ્રાહ્મણો કરતાં દલિત કે અત્યંત વર્ગના ઉમેદવારોને જવદી નોકરી આપે છે. બ્રાહ્મણોને એ મોટું દુઃખ છે એ ખડ પણ તેઓ તેમના ઝોળખીતા અમલદારોની લાગવગથી બીજી નોકરીઓ મેળવી શકે છે દુઃખ જ માત્ર મધ્યમ ગણાતી સ્ત્રીઓનાને. નથી તેમની મગકાને બાળે પસદગી કે નથી તેમને લાગવગ. કેટલીક સ્ત્રીઓને દલિતમાથી હમણા જ મધ્ય વર્ગમાં મૂકવામાં આવી છે. એટલે એ સ્ત્રીઓના અનમદારો બનેતાના પણ ૨૫૫ આદ્યા જ દાખલા મળે છે.

મધ્યમ ગણાતી એક સ્ત્રીના ગૃહસ્થ કહે છે કે અમે તો જીવનમાં કદી મોજમજા માણી જ નહિ બાપ જન્માગથી સદા અમે ડાટી પહેરતા આવ્યા. મેંતીનાં ઢેકાં ઉકેલી અગર દેશ પંદેરા જઈ બે પૈયા કમાયા. પછી અકકડ ફકકડ રાધ કરતા ઉચ્ચ સ્ત્રીના પુરુષો જેનાં કપડાં પહેરવા નિચાગ કર્યો. જાપતદાએ કદિ ન પહેલાં આછનારીફનાં કપડાં મીવડાવવા તૈયારી કીધી ત્યાં તો ગાધીજીએ હાકલ કરી કે ‘ખાદી પહેરો’ એટલે અમાગ કમે તો સદા જાડી ખાદી જ ચોટેથી નહીં ! વળી અમે તો અભણ જેવા રહી ગયેલા, બે પૈયા મળતા મંતોય થયો કે છોકરાને ભણાવીશું, વિકાસત મોકલીશું, કસેકટર કે બેરીસ્ટર બનાવીશું’ ત્યાં તો ખૂમગણ શરૂ થયું ‘મરકારી નિશાળો છોડો’. અરે કયાક ભણાવવનો પ્રમંગ મળ્યો ત્યારે નવી મુશીમતો ભાળી, જગતના મદાન પુરુષ મુગવદ્ય મહાત્માનો હુ દોષ નથી કાઢતો તેણે બિચારાએ તો દેશના ભલા માટે સુખમંપતિ એશઆમ સર્વનો ત્યાગ કર્યો છે દેશના ઉદ્ધાર માટે ઉત્તમ માર્ગ કાઢ્યા છે. દોષ તેમનો નથી પણ આગ નશીબનો જ. એ આરબેલા યસમા અમે ધણી પુશીધી આદતિ આપી. અમારે તમ્ કરવું જ રહ્યું. કાગળ મધ્યમ વર્ગ દેશનું પીઠબળ છે એ નહિ તો બીજો કયો વર્ગ કડશે ? અમારી કમંકથા જ એવી છે એમા બીજા શું કરે ?

મારી જેની નોકરી કરી કે ધંધોધાપો કરી ઠીક ઠીક પૈયા એકઠા કરી દેશ મેવામાં જ પલાવવું એવા મનોરથો હતા. પણ લગાઈના પૂર ઉછળ્યા અને એમા અમે જંપલાવ્યું. અડધું ભણતર ભણી ઉઠ્યા અને જેદમાં ગયા. હવે અમે નથી આ કે નથી પેલા. મહાત્માએ અમાગમાના કોઈકોને કંઈક આર્થિક મદદ કરી પણ કૂર સમાજ અમારી હાસી કરવા લાગ્યો. અમારે એવી મદદ જતી કરવી પડી. દેશને માટે અમાર્ગ દેવા બળે છે. કેટલાક તો દેશને માટે તેમનો સર્વ વખત અગર જીવન અર્પણ કરવા તૈયાર છે પણ મધ્યમ વર્ગના મોટા ભાગને તેમના કુટુંબનો નભાવ કરવો રહે છે અને તે સાથે જ દેશ સેવા કરવી રહે છે. અમાગ સંજોગો તમે વિચારી જુઓ તો આદર્શ સાધવાનો અમારો આ યસ નાનોસુનો ન જ જણાય.

ધનિકોને આનંદ મેળવવા ઘણા સાધનો છે, આદિત્યમાથી આનંદ મેળવનાર ધનિક વર્ગ અને નીચલા વર્ગના અદ્ય માત્ર જ દેખાશે. અભણ ગરીબને એ શ્રિ ઉદભવે કયાથી ?

એટલે પુસ્તકો અને સામયિકો ખરીદવાનાં અમારે. પૈસાઘરને તે વિશે પડવા નથી અને ગરીબોને તેવી શક્તિ નથી. કોઈ એકાદ નોખલ નીકળ્યો અને તેણે સાહિત્યકર્તા માટે પ્રતિવાદો મોકલું. ઉનામ આપવાની યોજના કરી. દુનિયામાં અનેક નોખલો પડેલા છે, પણ તેમાંથી કોઈ બીજાને એવું કરવું સૂઝતું નથી. કાવ્યની એક કડી માટે સવાલાખ રૂપીઆ આપનારા બોલ્તે હવે જોવામાં નથી, એટલે માહિત્યકર્તાને અમારે જ પોષવા રહે છે. તેમાં વળી મેરી કોરેલી જેવી કોઈ નીકળ્યા આવે છે તે કહે છે કે મારાં પુસ્તકો મરતી આશ્વતિમાં ન નીકળે, અહીં શીર્ષાંગ નીચેની આશ્વતિમાં તો મારાં પુસ્તકો હું પ્રગિધ ન જ કરું.” આપણા દેશમાં લેખકોની આર્થિક દિશાની સારી નથી એ ખરું છે. તેમને આર્થિક મદાયની અતિ જરૂર છે. પણ કેટલાક સુપ્રગિધ લેખકો તેમના પુસ્તકોમાંથી મારી જેવી ઉપજ મેળવે છે. તેમને એટલીજ ચિનતી કરે છું કે બે ત્રણ કિંમતિ આશ્વતિ ખપી જવા પછી તેમના પુસ્તકો મરતી આશ્વતિ માં પ્રકટ થવાં જોઈએ. કારણ કે મધ્યમ વર્ગનો મોટો ભાગ સાહિત્યમાંથી જ એ ધડી આનંદ મેળવે છે, તેઓ ગ્રંથલાભથી ખરીદી શકે એવા સારા ગ્રંથોની તેમને જરૂર છે. અહીં એટલું કહેવું જરૂરી છે કે આજે સરતાં પ્રકાશન કરતી સંસ્થાઓ છે અને તેઓ મધ્યમ વર્ગ પર મહાન ઉપકાર કરે છે. મહાન લેખકો તમે એટલું જ યાદ રાખો કે મધ્યમ વર્ગ જ સંસ્કૃતિને પોષે છે અને તેનાં દુઃખ પણ તેને સહન કરવાં રહે છે.

કોઈ કન્યાશ્રમ કે કુવારાશ્રમના ઉધરાણા માટે આવે તો મધ્યમ વર્ગ પાસે. કોઈ બીજા માગવા આવે તો તે મધ્યમ વર્ગ પાસે. કોઈ શાળા કે પુસ્તકાલયનાં ઉધરાણા આવે તો મધ્યમ વર્ગ પાસે. કોઈ મલા કે મહામલાના ઉધરાણા આવે તો મધ્યમ વર્ગ પાસે. “તમે કેશાણુ પૈસાદાર પાસે ગયો. તે તમને કંઈ આપશે.” તો જવાબ મળે છે કે “એ મજબૂતીથી એક રૂપિયા કરતાં તમારા એક પૈસાની અમારે મન મોટી કિંમત છે.” પણ એમ કહેશે નહિ કે ‘તે ઉધરાણામાં પૈસો આપે એવો નથી. પત્થર છે તેમાંથી તેલ નહિ નીકળે.’ સમાજના કર્ણ મધ્યમ વર્ગને જ લગવા રહે છે મધ્યમ વર્ગને જ સંસ્કૃતિ પોષવી રહે છે. સમાજના નેતાઓ એટલું ધ્યાન રાખો કે એ સંસ્કૃતિ અમને કચડી ન નાખે.

રાય કે રંક જે સુખો અનુભવી શકે છે તે મધ્યમ વર્ગ માટે હોતા નથી. પૈસાદારો ખૂદશી હવામાં બંગલામાં રહી શકે છે, મજૂરો પણ ત્યાં જાપરાં બાંધી રહી શકે છે. પણ નાના ઘરમાં કે એરડીમાં કુટુંબ લઈ રહેવાનું મધ્યમ વર્ગને. મજૂરો અને નોકરો માટે ચાલી બંધાય છે. અને તેમને સરતે ભાડે રમો મળી શકે છે. આશીશ રૂપીઆ મેળવતા કારકુનના પંદર રૂપીઆ ભાડામાં ચાલી ગય છે. તેનો કદી કોઈએ વિચાર કર્યો છે? પાંચસી મધ્યમ વર્ગ હમદર્દી પાંચસી દાવારોનો કણી જન્મે છે. તેમણે સરતા ભાડાની પાંચસી ચાલે બંધાવી આપી છે. હિન્દુ ધર્મિકા મંજ્યાબધ છે, તેમને કદી કેમ આવું સૂઝતું નથી? હિન્દુઓમાં દાનવીરો નથી એમ નથી પણ તેમના દાનો જાવાઓને માલપુજા દૂધ-પાક આપવામાં જાય છે. તેમને આ મધ્યમ માર્ગ દેખાતો નથી.

દેશનું પીડનજી ગણતો મધ્યમ વર્ગ આજે જુએ મરે છે. રાષ્ટ્રવ્રતામાં મોટા ભાગની આશ્વતિ આપનારાને પગલું ખાવા નથી મળતું. આજે સામાન્ય હિન્દુ સવારે

હી આ પીએ છે, નવ વાગે મળલાત ખાય છે, કોઈને ખાવા શેટવી મળે છે આખે દિવસ બૂખે મરી માંજે શેટલા ભેગો થાય છે, તેને ભૂખ લાગે કે તગત આ પી બિચારે તેની ભૂખ મારી નાખે છે. તેને કહેવામાં આવે છે કે 'આ નહિ પીઓ.' આ આરોગ્યનો દુસ્મન છે એમ એ મમળે છે પણ ભૂખ લાગે ત્યારે એ કંઈ ખાવા શોધે છે. ને કંઈ મળતું નથી એટલે આ પી લે છે. આજે વિચાર્યાંઓને કહેવામાં આવે છે કે કસત કરી મજબૂત થાઓ. તેમને બેથી ત્રણવાગ ખાવા નથી મળતું તેના કોઈ ઉપાય યોજાશે? આજે વીડામી-ન્ન સંબંધી હીકીક ચર્ચા ચાલે છે, ફળાહાત્ના ગુણગાન કરવામાં આવે છે, એ સધળું ખરૂં છે અને જરૂરી છે. પણ દેશનો મોટો લાભ નિઃમલ્ત આહાર બે વખત ખાઈને બૂખે મરે છે તે પર કોઈ ધ્યાન આપશો? યુરોપિયનો ચાર વખત ખોરાક લે છે, જગ્યા પર ફળ ખાય છે, અમને ત્રીજાગણું ખાણું આપશો?

એક પૌરાણિક કથા છે કે ત્રિશંકુ કે કોઈ રાજા સ્વર્ગે જવા નીકળે છે. તેને દેવો સ્વર્ગે ચઢતો અટકાવે છે મિચારો સ્વર્ગ અને પૃથ્વી વચ્ચે અલગ લટકી ગ્હે છે. કથા કહે છે કે મિચામિત્રે તેને ત્યા સ્વર્ગ રચી આપ્યું, દેશના પીઠના ગણાતા મધ્યમ વર્ગની આવીજ અદર સ્થિતિ ગ્હી છે. કોઈ મરકાં વિચામિત્ર મારક તેને સ્વર્ગ રચી આપે ત્યા સુધી તે પીડાત જ ગ્હેશે. તે દુઃખાન પ્રખ્યાત લેખકો અને કવિઓને એક જ વિભિતિ કઈ છુ કે "તમે પીડિતોની દુઃખ-ગાથાઓ ગાઇ. એવા દક્ષિતો અને અત્યંત પ્રત્યે અમારી આ પૂર્ણ મહાનુભૂતિ છે. પણ અમારી પીડાનો ખ્યાલ કરજો? તમે અમારા દુઃખો, ભૂખો અને તેમજ કદી કદી કથા કે કાવ્ય રચો તેથી અમારા દુઃખો ઓછા થશે એમ નથી વિજ્ઞ દુઃખથી ઉપજેલો શોક વ્યકત થતા અમને દુઃખ સહેજ હળવા લાગશે"

ગણુદેવા ટેલરીંગ એન્ડ કેટીંગ ક્લાસ

“દરજી કામ શીખવા માટે”

હુમારં કપડાંથી શીવણ ત્યા વેતરકામ ગણિત પદ્ધતિમર ઘણીજ ઉમદા અને સરળતાથી શીખવવામાં આવે છે, આજ સુધીમાં સેકડો વિદ્યાર્થીઓએ લાલ લીધો છે, શીખનારની ભિમર વર્ષ અઢારથી ઉપર અને સલ્લેલો હોવો જોઈએ.

આખા કોર્સના રૂા. ૨૫. સુદત માસ ત્રણ, રહેવાનું મફત, વધુ માટે મળો યા લખો.

મુા. પો. ગણુદેવા

વાયા. બીલીમોરા

ધૂળ ચાટતું બ્રિટન

શ્રી. વલ્લભલાલ પટેલ

હિટલરને બીજાવાર મળવા એમ્બરલીન કેમ જાય છે એમ એક એમ્બરલીનના મતાનુયાયી (Conservative) ને પૂછતાં એણે જવાબ આપ્યો. “Because there was a little bit of dirt left that he hadn't licked up.” હજી થોડીક ધૂળ ચાટવાની બાકી રહી ગઈ છે માટે. મવાળ જૂનવાણી પહેલો માથું આમ ઉઠ્ઠાવે કાઢે તો બ્રિટનનો જહાજપક્ષ અને ઉદામવાદીઓ તો કેમ ન કહે ?

બ્રિટનને આમ અપમાનીત કરનાર સત્તા અને સત્તાધારીઓ પોતાના સ્વાર્થનું રક્ષણ કરવા જતાં આખા દેશને-લાખો ગરીબોને જેને એવાં અપમાન સહન કરવાથી કાંઈ લાભ મળતો નથી—હિટલર અને મુસોલીની જેવા સરમુખ્તવાદીઓના ખાસડાં ખવડાવે છે. એ વિશેષ જાહેર કરે એમાં કાંઈ નવાઈ નહિ. આજે બ્રિટન અને ફ્રાન્સ બંને પોતાના રાજ્યને અને રાજ્ય-તંત્રને પ્રભાક્રિય અને પ્રગતે જવાબદાર કહેવડાવતા હોય. પણ ખરું જોતાં આવા કસોટીના પ્રસંગો એ રાજ્યતંત્રવાદીઓને ઉઘાડા પાડે છે. એ પ્રમાણે પકકા મુડીવાદી હોય પોતાના જ દેશમાંની ગરીબ પ્રગતે બેજવાબદાર રહી એમને નુકશાન કરવું કાર્ય કરે છે. અને પ્રગતે નહિ પણ પૈસાને જવાબદાર બને છે.

આ જાતનું રાજકીય વલણ અનેક વખતથી જાહેર થતું જાય છે. ૧૯૧૮ પછી દરેક રાજ્યની સ્થિતિ નબળી હતી. અને સૌ સૌ પોતાપોતાની આંતરિક વ્યવસ્થા કરવામાં રોકાયા હતા. પણ જેમ જેમ અવનત દેશો ઉન્નત થતા ગયા તેમ તેમ એક બીજા સાથેના વ્યવહારમાં આ જાતની નીતિ સ્પષ્ટ થતી ગઈ. સાત વર્ષ ઉપર જ્યારે જપાને મંચુરિયા લઈ લીધું ત્યારે ઇંગ્લાંડની સ્પર્ધા નીતિ ઉઘાડી પડવા માંડી. જપાને સ્પષ્ટ રાષ્ટ્રોમાં રાષ્ટ્રમંથ League of Nationsનો તિરસ્કાર કર્યો અને એ તિરસ્કારમાં બ્રિટન પ્રત્યેનો તિરસ્કાર અને બેપરવાઈ જપાને બતાવ્યાં.

બ્રિટનના મુડીવાદીઓના ચીનમાંના હિત સાચવી લેવા જપાન સાથે બાંધછોડ કરવી એ બ્રિટનના સામાન્ય મજૂરના હિતમાં ન હતું. જપાન ઇંગ્લાંડનું હાર્દિ હોય બ્રિટનના ઉદ્યોગ વેપારને નુકશાન પહોંચાડી શકે એવી પ્રતિષ્ઠા જપાનને મુગ મોઢે કરવા દેવી એકાંક પણ રીતે પ્રગતે જવાબદાર તેમની નીતિ ન હોઈ શકે.

- ૧૯૩૫માં પણ એવો જ બનાવ બન્યો. ઇટલીએ એબીસીનીઆ ઉપર આક્રમણ કર્યું. અને બ્રિટનના મુડીવાદીઓનો પૂર્વમાં સમાયેલો સ્વાર્થ ઠોકરાતો લાગ્યો. બાહ્યની મુસોલીનીના પગ ચાટી નમવું આપી બૂમમધ્ય સમુદ્રનો રસ્તો બ્રિટન માટે સહિસલામત રાખવા પ્રયત્ન કર્યો. પ્રગતે સાચા અવાજને રજુ કરતા મી. એડનેને મુસોલીનીની ધમકાથી ડરી જઈ પ્રધાન મંડળમાંની એની જવાબદારીની જગ્યા ઉપરથી ખસેડવામાં આવ્યો. એ વખતે શું બ્રિટનના રાજ્યકર્તાઓએ પ્રગતે વફાદારી બતાવી હતી ?

પ્રગ્મને નામે રાજ્ય કરતા આ પૈસાસત્તાક પ્રતિનિધિઓએ Stinessa રહેસાના કરાર ઉપર સહી કરી હતી. એ જ પ્રતિનિધિઓએ એ કરાર વિરૂધ્ધ જર્મની માથે નૌકા-કરાર Navy pact કરી પ્રગતું સાચું પ્રતિનિધિત્વ બતાવ્યું હતું ? ગરીબ પ્રગ્મ પાસે માત્ર સ્વમાન હોય છે. લાગણી હોય છે. શું એ વખતે સ્થિતિના પ્રધાન મંડળે પ્રગ્મના સ્વમાન કે લાગણીનો ખ્યાલ કર્યો હતો ? કે જર્મનીના ધાકથી એ કગર કરવામાં આવ્યા હતા ? રમેને જર્મની સમાજવાદી રશિયા સાથે લાગી જાય એ બીકે તો થૂકેલું ચાટકું નહિ હોય ? અને ક્રાન્સને દગો દેવાનું કારણ ? આમ જર્મની અને ઇટલી સાથે મીઠાશ રાખી પોતાના થોડા પૈસાદાર વર્ગોના હિત ખાતર ક્રાન્સના સ્વમાનનો ભોગ શા માટે ? શરૂઆતમાં ઇટલીને ધમકાવવા ક્રાન્સને એની વિરૂધ્ધ ઉભું રાખ્યું અને જ્યારે એમની ધમકી મુસોલીનીની તરણા તોડે ગણી એટલું જ નહિ પણ મામે ધમકીઓ આપી ત્યારે જે કારણમર ક્રાન્સને ઇટલીની વિરૂધ્ધ ઉશ્કેરી દુરમત બતાવ્યું હતું તેજ કારણમર મિત્ર યવાની પેરવી કરવામાં રહેલી નીતી શું પ્રગ્મના જવાબદાર રાજતંત્રની હોઈ શકે ? ઇંગ્લેન્ડની મામાન્ય પ્રગ્મ શું મિત્રોને આપેલા વફાદારીના વચનનું આણું પોલત કરવા ઇચ્છે છે ? કે એ ધમકીને વશ થતા રાજ્યતંત્રની નિર્બળતા ઉઘાડી પાડે છે ?

શા માટે ઇંગ્લેન્ડના એ પ્રગ્મતંત્રના વાહકોએ જર્મનીને નૌકા કગર કરીને લશ્કર વંધારવા લઈ બળવાન યવા દીધું ? અપમાન સહન કરવા ? શા માટે હિટલરને જગપણુ અડચણ વિના ઓસ્ટ્રીઆ લઈ લેવા દીધું ? એના ભેડાની દોરી બાંધવા ? શા માટે ઓકરસો વાકીઆ હોટલરના હાથમાં સોંપી દેવામાં આવ્યું ? ધૂળ ચાટવા ? Four Powers pact ચંડાળ ચોકડી સ્થાપવા ?

સ્થિતિના મૂડીવાદી મુસોલીઓના માથામા ક્યારનીય આ ચંડાળ ચોકડીની રમત રમાઈ ગઈ હતી. પણ આજે એ ચંડાળ ચોકડીની સ્થાપના હિટલરની ખજા પ્રમાણે થઈ છે. શું સ્થિતિની પ્રગ્મ હિટલરના હુકમ પ્રમાણે દોરાવા માગે છે ? સ્થિતિનું રાજતંત્ર સ્થિતિની પ્રગ્મની ઇચ્છાનુમાર ચાલવું જોઈએ કે હિટલરના હુકમો પ્રમાણે ? ચર્ચીલ, એડન, લેઇઝ જોર્જ કે ડૅ કુપરને શા માટે રાજ્યતંત્રમાં સ્થાન નથી ? પ્રગ્મની ઇચ્છાથી કે હિટલરના હુકમથી ?

અને આ બધા અપમાનોના બજારમાં એંગ્લેસીન હિટલર પાસેથી શું લઈ આવ્યો ? જર્મની ઇંગ્લેન્ડનું જ શિષ્ય હોઈ ઇંગ્લેન્ડ પાસેથી જ વચન પાળવું કે નહિ તે શીખ્યું છે ? હિટલર શું આવા આપેલા વચન પાળે છે ? ૧૯૩૩માં મે મહિનાની ૧૭મી તારીખે હિટલરે શું કહ્યું હતું ? 'The German people have no thought of invading any country.' અને ૧૯૩૪માં માર્ચ મહિનાની ૧૩મી તારીખે પણ એણે એવીજ વાત કરી હતી કે 'The German Government have never questioned the validity of the Treaty of Locarno.' બીજા રાજ્ય ઉપર ચડાઈ કરવા વિષેની લોકેર્નોની સંધિ વિષે જર્મનીને કાંઈપણ જાતનો વાંધો નથી.

અને જતાં ઓસ્ટ્રીઆ લઈ લીધું એ શું એ દેશ ઉપર ચડાઈ ન દહેવાય? અને ૧૯૩૬ના માર્ચ માસમાં રાઈન પ્રદેશનો કબજો જર્મનીએ લઈ જ લોકોનીના કરાર માન્ય હતા એ જ કરારનો તિરસ્કાર કરવામાં આવ્યો.

અને ઓસ્ટ્રીઆ વિષે બોલતાં હિટલરે કહ્યું હતું કે ઓસ્ટ્રીઆ જીતી લેવા અથવા એની આંતરિક રાજનીતિ અને વ્યવસ્થામાં માર્ચ મારવાની જર્મનીની ઇચ્છા નથી. તો પછી ઓસ્ટ્રીઆ શું કરવા લઈ લીધું? ઓસ્ટ્રીઆ અને બીજા દેશોને ગારેલ રાખવા? આવા કપટી રાજ્ય ઉપર વિશ્વાસ રાખવાની ઇચ્છાકંડના વતનીઓની ઇચ્છા હોય શકે? અને શું આવા બેવચની રાજ્યકર્તાના વચનો ઉપર શાંતિનો આધાર રહી શકે?

જર્મનીના વચનલગના એવા અનેક દાખલા મળી આવશે. ૧૯૩૬માં માર્ચની ૭મી તારીખે હિટલરે ગાઈન પ્રદેશ કબજો કર્યો પછી જાહેર કયું હતું. “We have no territorial demands to make in Europe.” યુરોપમાં એમને કોઈ પ્રદેશ માટે માંગણી નથી, જો એ વચન-જાહેરમાં અપાયેલું-સાચા દિલથી આપવામાં આવ્યું હતું તો ઓસ્ટ્રીઆ અને એકાસ્ત્રોવાકીઆની કેમ જરૂર પડે?

બ્રિટનના લોકો શું આવા વચનોમાં હવે વિશ્વાસ રાખી શકે? તો પછી મ્યુનિચ કરારના પાલનની શી ખાત્રી? અને એકાસ્ત્રોવાકીઆને એમના સંરક્ષણ કરવાની આપેલી ખાત્રીનું શું? ૧૯૧૪માં બેલ્જિઅમની તટસ્થતા જાળવવા માટેની બ્રાંડેલરી અનુસાર એ તટસ્થતાના ભંગ કરનાર જર્મન કેમરને બ્રિટને દુશ્મન માની કરોડો રૂપિયા અને લાખો મણસોનો ભોગ આપ્યો. તો શું આ વખતે મધ્યસંઘ League of Nations પ્રમાણે બ્રિટન અને ક્રાન્સ એકાસ્ત્રોવાકીઆનું રક્ષણ કરવા અધાયલા ન હતા? અને અણીને પ્રમંથ એકાસ્ત્રોવાકીઆને કહેલું કે અમે તમારી સાથે જીજ્ઞાસુ હોવાના નથી એ કેવી દૂરતા અને બેવચની છે?

આજની મી. એમ્બરલીની સરકાર Collective Security ના વચન આપીને મત્તામાં આવી છે. શું આજે યુરોપમાંની સુલેહ એ Collective Securityનો નમૂનો છે? એમ્બરલીન પોતે એને પોતાના મતદારોને આપેલા વચનનું પાલન કરે છે એમ કહે છે એ ખરેખર હાસ્યજનક છે. હાલે જર્મની સાથે લગાઈ ન કરી, તેથી શું એમાં કોઈ ન્યાયનો અને વ્યવહારિક કાયદો પળાયો છે? હિટલર એવા જનસમાજને માન્ય ન્યાયને કબૂલ રાખતો નથી. એણે એ નીતિ નિર્ણયને હિંચા મૂક્યા છે અને પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણેના કાયદા એ જ નીતિમય ગણાવા જોઈએ એમ બીજા પાસે પણ કબૂલ કરાવ્યું છે. આને સમજુતાથી સ્વપાયેલી સુલેહશાંતિ કહી શકાય? આવી રીતે તો શુંગણે પણ સુલેહ સ્થાપી શકે.

જો આમ એકાસ્ત્રોવાકીઆને ખાતર લડત લડવાની ઇચ્છા એમ્બરલીનીની ન હતી તો શા માટે લીનેક્સ બોયડને જુનીયર ગીનીરટગની જગ્યાએથી ખસેડી નાંખ્યો? લીનેક્સે માત્ર એટલું જ કહ્યું હતું કે એમ્બરલીને એકાસ્ત્રોવાકીઆને રક્ષણ આપવાનું વચન આપ્યું

જોઈએ નહિ, જાણે જર્મની ઝેકારલોવાકીઆ લઈ લે. બ્રિટન મહિમકામત હુંશે. અને એ એના કમંડર ગુન્હો ગણવામાં આવ્યો. એ જ ચેમ્બરલીને જ્યારે ઝેકારલોવાકીઆને આપેલા વચનને દબાવી દઈ જર્મનીને મોંઘી દીધું તો એનું એ કૃત્ય શા માટે ગુન્હો ન ગણાય ? શા માટે ચેમ્બરલીને એની જગ્યાએથી ન ખસેડવો જોઈએ ? પ્રશ્ન શું થઈ છે :

ઝેકારલોવાકીઆનો સુડેતાન પ્રદેશ કે જે ઇતિહાસમાં કોષ્ટ પશુ કાળે જર્મન રાજ્યમાં નહતો તે હિટલરને મળવાથી એની ઇચ્છા મંત્રોચ્ચ છે એટલું જ નહિ પણ જર્મની એક માસ પહેલાં હતું એના કરતાં વધારે બળવાન બન્યું છે, માયા પ્રજાસત્તાક રાજ્ય તરીકે ઝેકારલોવાકીઆ જર્મનીપ્રત્યે જે તીવ્રરુદ્ધ બતાવતું હતું તેનું વેર હિટલર લઈ શકે. સુડેતાન પ્રદેશની કિલ્લેમંધી એ કબજે કરી શકે અને રોકડા કારખાનું પણ હવે લગભગ જર્મનીની રાજ સરંજામની જરૂરીઆતો પૂરી પાડવા બંધાઈ ચૂક્યું છે, આમ માયા પ્રજાસત્તાક રાજ્ય પ્રત્યે હિટલરને ભારે વેર છે, જે એમ હુંધ તો બ્રિટન પ્રત્યેજી એનું વેર લેવાશે ? અથવા બ્રિટન પ્રજાસત્તાક મંડી હિટલરના જર્મનીની માફક સરમુખ-ત્પારીના સોટા ઝીલવું યદ જશે. આજે લગભગ એવું જ છે, છતાં જર્મન બળવાન થાય એ કોષ્ટ પશુ રીતે બ્રિટનને લાલકાંઠે નથી એટલું જ નહિ પણ લાયક છે

એ વાત ચેમ્બરલીન પણ જાણે છે, અને એટલા માટે તો એક બાલુ મુસેક્શાનિ રથપાખાની વાત કરે છે અને બીજી બાલુ રાજસંજ્ઞામની તૈયારીઓ વધુ ઝડપથી ચાલે એવી પેરવી કરવામાં આવે છે, જે એમજ હોય તો એમાંથી એક વાત સ્પષ્ટ થાય છે કે પોતાની નિર્બળતા ઢાંકવા ખાતર જ ચેમ્બરલીને હિટલરને નમતું આપી ઝેકારલોવાકીઆનો મોગ આપ્યો.

હિટલર અને મુસોલીની જાણે છે કે ક્રાન્સ અને બ્રિટન નબળાં છે. એટલે માત્ર ધમકીથી એમને દૂર રાખી શકાશે. રીઅનદ્રોપે હિટલરને આ તદ્દન સાચી સલાહ આપી હતી-કે જરા આપણા બળની ધમકી આપવાની જ જરૂર છે અને બ્રિટનનો વડો પ્રધાન આપણી ધૂળ ચાટશે. અને એમ જ બન્યું.

હવે તો માત્ર જર્મનીએ બ્રિટનને પાણી પાડું એટલું જ નહિ પણ જપાન પણ ઈંગ્લેન્ડને કોષ્ટ વિસાતમાં ગણવું નથી. ઇટલીમાંના જપાનના એલચી મી. શીરાતોટ્ટીએ ટોકીઓમાં જણાવ્યું હતું કે હવે હંમેશાને માટે પૂર્વમાં બ્રિટનની મહત્તાનો અંત આવ્યો છે. "Britain's Predominance in the East has come to an end for ever." બ્રિટન ! અને આપણા કવિ શ્રી મલ્હારીની કડી "સગાં દીકાં મેં શાહઆલમનાં બીખ માંગતા શેરીએ " એ ટોચ પર પહોંચેલ બ્રિટનની દશાનો ભૂતકાળના ઇતિહાસમાનો પડો જ છે ને ! તા. ૧૧-૧૧-૩૮

સમાલોચના

ઢાંડીયો (નવલિકા અંક) તંત્રી નટવરલાલ. એમ. વીમાવાલા. ગાંડીવ સાહિત્ય મોદેર, સુરત.

અઢીએક વરસથી 'અમર વીર નમંદુ' પ્રત્યેક અંકે રમરણ કંગવના આ પત્રે જે અંક કાઢ્યો છે તે બીજા અંકથી ખાસ બુદ્ધે તરી આવે છે. દિવાળીના દિવસોમાં રૂઢાતા બારી મિઠાન્તો જેવા ગંભીર યા શાસ્ત્રીય લેખો યા કાવ્યોનો મોહ ન કરતાં એણે માત્ર નવલિકાઓનું હળવું વાંચન આપવું ઉચિત ધાર્યું છે. વાર્તાઓમાંય હારવની, કરણરસની, સામાજિક પરિસ્થિતિની, એવી વિવિધતા મળી આવતી હોવાથી લિન્ન લિન્ન રૂચિના વાચકોને એથી સંતોષી શકાશે.

પ્રતાપ (દિવાળી અંક) તંત્રી: કાળીદાસ કૃપાસંકર શેલત. કણુપીક, સુરત. કિંમત ૦-૮-૦

લગભગ ત્રણશો પાનાનો દળદાર અને સચિત્ર અંક માત્ર આઠ જ આનામાં આપી રાક્યા છે એ બદલ આ પત્રના તંત્રી પહેલી જ નજરે આપણી પ્રશસ્તિને પાત્ર હરે છે. દિવાળીને ત્રણચાર મહિના બાકી હોય છે ત્યારથી જ જાણીતા લેખકોને થેર લેખેની ઉચગણીના કાગળોના દરોડો પડે છે. એવી બીડમાંથી પણ પોતાની ઉચગણી વસુલ કરાવી લાવનાર તંત્રીઓમાં 'પ્રતાપ'ના તંત્રી અમરયાને છે. એક સાથે આટલા બધા જાણીતા લેખકોનો પ્રસાદ બહુ ઓછા અંકમાં જેવા મળે છે. સાથે સાથે તંત્રીશ્રી નવા લેખકોને પણ જૂઠી ગયા નથી એ એમની ઉદારતા સૂચવે છે.

ચિત્રો સારાં છે, ખાસ કરીને પ્રથમ એમાં સીનેમા નટીઓની લલકાવાળી હામીઓનો અભાવ છે એ તંત્રીશ્રીની સુરચિ જતાવે છે. હા, એક વાત અમારે કહેવી જોઈએ, 'પણ એ તંત્રીઓ કરતાં ચિત્રકારોને જ વધુ લાગુ પડે છે એમની પ્રેમણા ને પીછી સ્ત્રીઓની જ આમખાસ શા માટે લખ્યા કરતી હશે ?

લોકવાણી (વાર્ષિક અંક) તંત્રી: ઠવરલાલ ઇચ્છાશમ દેમાષ. ચૌટાપુલ સુરત: કિ. ૦-૧૦-૦

નવા વર્ષના મંગલ પરમે સગારનેહીઓને મુજારકબાદી આપવા જતા લોકોનાં ટોળાં શેરીએ શેરીએ જોવા મળે છે. એમણે લલકાવેલ કપડાં પહેવાં હોય છે. એમનાં મોં હસતાં હોય છે, છતાં એઓની વચમાં કોઈ ધીર ગંભીર, ખાદીધારી લોકસેવક આવી મળે તો તરત જ આપણે એને સૌથી પહેલાં પ્રણામ કરીએ છીએ. સંખ્યાબંધ નીકળેલા સુશોભિત અને સચિત્ર ખાસ-અંકોમાં લોકવાણીના સાદા અંકનું રચાન અમને, એ ખાદી ધારી ગૃહસ્થના જેવું જણાય છે. આ માત્ર ઉપમા નથી પણ હકીકત છે એની દરેક ત્રાંચકને એ અંક વાંચી જોતાં ખાતરી થશે. આ પત્રના સંચાલકો એને દિવાળી અંક ન કહેતાં વાર્ષિક અંક કહે છે એ પણ યથાર્થ જ છે. કારણ કે એમાંનાં લખાણોનું મહત્વ દિવાળીના દીવા કે ફટાકાની પેઠે બે પાંચ દિવસ લગી જ નહિ પણ લગભગ આખું વરસ કે વધારે વખત કાયમ રહેશે એમ અમે માનીએ છીએ. રૂપ, રંગ અને લલકાનો મોહ ન રાખી

અમની અધી હકિત મારા લખાણે મેળવવામાં જ ખર્ચવા બદલ આ પત્રોના સંચાલકો ખાસ અભિનંદનને પાત્ર છે.

ખાસજીવન (દિવાળી અંક)—તંત્રી: ગમલુલાલ નાનાલાલ શાહ. બાજવાડા, વડોદરા.

આ અંકને બાળકો બહુ હોપે હોપે વાંચશે. એમને મીઠાઈ ખાવામાં આનંદ મળે છે, કટાક ફાડવામાં ગમ્મત પડે છે, આ અંક વાચતાં તેમને એવો આનંદ અને ગમ્મત એક માથે જ મળી રહેશે. રંગીન ચિત્ર, ફોટા અને સુશોભનોથી અંકનું આકર્ષણ અને શોભા વધ્યાં છે.

બાળસંખ્યા (પ્રવાસ અંક)

આ પત્રે પ્રવાસોનો ખાસ-અંક કાઢી નવી ભાત પાડી છે. પ્રવાસો ધણા ખર્ચ બાળકોના જ હોઈ વાચક બાળક એમાંની અનુભૂતિ અને હકીકતો જોડે તાદાત્મ્ય અનુભવી શકશે. સુંદર કાગળ, સુધક છપાઈ, અને વિવિધ દ્રશ્યોના ચિત્રોવાળો આ અંક જોતાં જ ગમી જાય તેવો છે. જુઓળનો વિામ જે શિક્ષકો અણુધક હોય તો વિદ્યાર્થીઓ માટે નીરમ યથ પડે છે. કેવળ પ્રવાસોના જ લેખો હોવા છતાં આ ભયરચાને તંત્રીશ્રી કુદ-ળતાથી વટાવી ગયા છે. દિવાળી તો વરસમા એક જ વાર આવે છે પણ અમે ગૂજરાતના બાળકો તરફથી તંત્રીશ્રીને વિનંતિ કરીશું કે તેઓ આવા અંકો વરસમાં મે ચાર વાર બહાર પાડે.

મહિલા શિક્ષાચાર: અ. હાર્દ પટેલ. પ્ર. ગૂજગતી માહિત્ય સભા, ભરૂચ કિં. ૦-૬-૦

એક જમાનો એવો હતો કે ન્યારે મોટા ઘરની વડ્ડીકરીઓને ઘરમાંની વડીલ ડોમી-માઓ કુલીન ઘરની રીતભાત અને આચારવહેવારની મુમજણ પાડતી અને બહેતી 'મેટા, આમ ન થાય, તેમ ન થાય.' આજના જમાનામાં એવી ડોસીમાઓનાં માન ધટ્યાં છે છતાં અમને લાગે છે કે આ પુસ્તિકા એમનું ખાની પડેલું રચાન માનભંગ જાગવી ગમશે આ 'ડોમીમા' સિષ્ટ છે, સુશિક્ષિત છે, વ્યવહાર છે. એની શિખામણોમાં એના એ સમકાળી જાપ ભારોભાર પડી છે. જે આ 'માતાજી'એ જગત વધારે અઘટન બની, જૂના જમાનામાં જેવી વાતોની નાનાઓ આગળ ચર્ચા કરવામાં નિર્લજ્જતા જોવાતી તે પૂર્વગ્રહ છોડી દઈ, 'જીજીજીવનને મહજ એવા કેટલાક પ્રસંગો જેવા કે રૂપધર્મ, કામાવેશ વગેરે વખતે સ્ત્રીઓએ શું કરવું ને શું ન કરવું, તેની પણ મીમાંસા કરી હેત તો આ પુસ્તક વધારે ઉપયોગી યથ પડત.

મૂળ પુસ્તક હિંદીમાં હતું. આ એનો ગૂજગતી અનુવાદ છે અને તે સારો છે. સ્ત્રી જીવનના પ્રશ્નોનું આ સ્ત્રીઓએજ લખેલું પુસ્તક ગુજગતીમાં પણ એક બહેનના હાથે જ અનુવાદિત ધણું હોત તો વધારે ઠીક કહેવાત

ચાલો હિમાલયે ભાગ ૨. 'આપણી ગ્રંથમાળા' વર્ષ ૧. પુ. ૬. ભરૂચ. કિં. ૦-૩-૦
લેખક. શ્રી. પદ્માવતી દેસાઈ જી. એ.

લેખિકા બહેન હિમાલય, ત્યાંના જીવન ને કુદરત જોડે એકરસ યથ - ગયાં છે. એ તાદાત્મ્યમાથી જે અદ્ભૂત આનંદ તેણે આપ્યો હશે તેના આસ્વાદ તે વાંચકોને પણ

સંપૂર્ણપણે કરાવી શક્યાં છે. આ પુસ્તિકામાંનું 'હિમાલય તે હિમાલય' નામનું પ્રકરણ વાંચના-આપણને લાગે છે કે ગળે આપણે એક નાનકડી ગઢ કવિતા વાંચી ગયા છીએ. જ્યારે પ્રવાસ કર્યા વગર આપણે પુસ્તક લખી શકાય નહિ. અને આશા રાખીએ છીએ કે લેખિકા પહેલું હજી વધારે વધારે પ્રવાસો કરે. અને પોતાના અનુભવને આવી રીતે અક્ષર દેઢ આપતાં રહે.

આપણે લખવીએ : લે. વૈકુંઠ. મે. હાકર. 'આપણી મંથમાળા' ભરવ. વર્ષ ૨. પુ. ૨. કિં. ૦-૩-૦

છેક નાના બાળકો લખવી શકે એ હેતુએ આ નાટિકાએ લખવાનો અખતરો ઉત્તેજનપાત્ર છે. ને સાથે એ અખેતગમાં કયાશ છે તેની પણ ના પાડી શકાય નહિ. ચોરી અને સંપના પ્રસંગો બાળકોના રોજીદા હૃદયમાંથી જ લીધેલા છે પણ એની ખીલવટ વધુ પડતી ઉપદેશીયા છે, આજના નુતન કેળવણીના જમાનામાં કદાચ એવી વૃત્તિ ખરેક છે.

સાકરિયા ચણા

પ્રખ્યાત મગદા સરદાર પરશુરામભાઈ મંજવી એક વાત છે એક વખતે હજમત કસાવતાં તેમને હજમનો અસ્ત્રો જરા લાગતો જણાયો, ત્યારે તેમણે હજમને કહ્યું, "જમ મંજવાણે અસ્ત્રો ચલાવ, ધાર લાગે છે." હજમે તરતજ પ્રત્યુત્તર દીધો "ભાઈસાબ, આ અસ્ત્રોની ધાર ન મહત્ત આપ, તો લગાઈના મેનનનાં તમે ધાવ શું કીલવાના?" ભાઈને આથી ઘણું માફ લાગ્યું. પણ તેઓ કંઈ જોવા નહિ. ગુપ્તગુપ્ત હજમત કરાવી લાઇબ્રેરીને પોતાનો ભાલો લીધો, પછી તેમણે હજમના પગ પર પોતાનો પગ મૂકી એવી સંકાપથી ભાલો માર્યો કે તેની અણી પોતાના તેમજ હજમના પગને વીધી જમીનમાં દાખલ થઇ ગઇ. હજમ ખીડાથી પોકારો કરવા લાગ્યો. ભાઈએ કહ્યું "મૂઝા રડે છે શું? ભાલાની અણી જેવી તારા પગમાંથી આરુપાર નીકળી છે, તેવીજ રીતે મારા પગને પણ બેઠી બહાર નીકળી છે." હજમે કાલાવાલા કરી મારી માગી ત્યારે ભાઈએ ધીમે ઝીલી ભાલો બહાર કાઢ્યો અને કહ્યું "વિચાર કર્યા વિના કોઈને ટકોર ન કરતી".

હર હિટલરની બહાદુરીના ખૂબ વખાણ કરી એક જર્મને ડચને કહ્યું, "ઓ ડચ લોકો તમે પણ સાવધ રહેજો અમારો હિટલર આઠ દિવસમાં હોલેન્ડ આવશે." ડચમેને અતિ શાંતિપૂર્વક જવાબ આપ્યો "આવે તો ભરે. આવવા દો. કયસર આવ્યો તેમ ભલે એ પણ આવે!"

શૈવ, ધર્મ પાળતા કુટુંબની એક કન્યા વૈષ્ણુકુટુંબમાં પરણી. તે એક દિવસ સસરાના ઘરમાં ઓકરી પાડી લીપતી હતી. મસરણએ તેનેયુ અને જોવા, "વહુ દીકરા, આમ આડા

વીમોગ પાડી ન લીધાય એનો શીવ વી પછુ થયુ '. મ્હ પછુ બોલ્યા નિના વહુએ ઉભા લીટા પાડી લીધરા માડયુ બીજી સહવાર અમરાજી પાનડુ ખરા લાઇ દાતણુ કરવા બેઠા તેમને ખસથી દાત ધસતા જેઠ વહુએ દાબનો ધુમરો મઢી મ્હુ "રમગજ, તમે આમ આડુ ખરા ફેવો હો એતો શિવ દાતણુ થયુ ?" સસાજી આ માર્મિક પ્રદાર અમજી ગયા અને ગુપચુપ ઉપરથી નીચે ઉઠુ ખરા ધસવા લાગ્યા

x

x

x

x

એક નખતે વિગ્નપુત્ર નિઠ્ઠાના એક જાગીરદારનુ વનનુસ કારે કઇ નજલુ કાલ બતાવી જતેત કયુ' અને તેને જણાવ્યુ કે 'તમારી હપાતી સુધી તે જગન નહોતે તમા મ થુ બાદ તેની આવક તમાગ વારએને પાછી ચાલુ કરી આપવામા આગશે' જાગી દારે મમનગ ગવર્નને અપીનો કરી પછુ તે નિષ્કળ નીવડી રૂઠાનસનમા મવાયો પૂજ્યા, પછુ કઇ અર્થ ન મર્થ મુગજના મોટા મોગ વજીનોની મલાહ લીધી પછુ તેઓ તેને કઇ ઉપાય ન બતાવી શક્યા જાગીરદાર આથી નિરાશ થયો તેને લાગ્યુ "હુ જીવતો નહુ તો જાગીરદારની આવક ન મળે તેથી માર કુટુમ્બ જૂએ મરે છે પછુ હુ મરી જાઉં તો મારા ઊંમરાને આવક મળતી થાય," એમ વિચારી તેણે આપઘાત કરવા નિર્ણય કર્યો પછુ એવામા તેને લોકમાન્યની સલાહ લેવાની રજૂઆ થઇ તે પૂતા ગયો અને તેણે લોક માન્યને પોતાની હકીકત કહી લો તીલકે તેનો તગતજ તોડ કાઢ્યો 'તમે મન્યગત લો કોઇ દિનુ સન્યસ્ત ને એટને કાવદાની દષ્ટિએ તેનુ મ થુ થયુ ગણાય છે મન્યગત લઇ તમે તમાન ધરમા પછુ નહી શકો" જાગીરદારે વતન જઇ તેમ કયુ' એટને કેનેકટને જાગીરીની આવક વારસને ચાલુ કરી આપવી પડી કલેક્ટરજ જાગીરદાર પર ખરા થયેનો હતો અને જાગીરદાર સામે આમલપૂર્વક તેણેજ પગના લીધા હતા તે આવક ચાલુ કરતા મોલ્યો માનો ન માનો પછુ આ જાગીરદાર પનાવાગી તીવકની મલાહ લઇ આઓ હોવો જોઇએ"

x

x

x

x

લોડ' રોમટ' મેસિન તેના એક આગળીતા મિથપ મનથી એક વાત હમેશ કહેત નિશપની તખીયત લઇડી ગઇ દાકતગની મલાહ વેતા તેને અદજઅર્સ' હરા ખાચ જવા માટે કહેવામાં આ યુ મિથપે તેમ કરવા ના પાડી ત્યારે દાકતરે કયુ, "સને તમે અદજ અર્સ' ન જાઓ, તો તમારે સ્વર્ગે જતુ પડે" મિથપે તરત કયુ 'નહિ, નહિ હુ અદજઅર્સ'જ પમદ કરે છુ !"

x

x

x

આરોપી (કોર્ટે) એકવી સીઓની જ બનેવી જયુરિ સામે મારે મખત વાવો ડે જજ કેમ ?

આરોપી મારી એકવદોમલ સીને કઇપણ અજટ પજટ સમગની શકતે નથી કે ન તો તેને મા । બન સાથે મમન કરી શકતો, તો આ આખા મડગને હુ કેમ ઉતરી શકીય

કવિના પ્રદેશ

અપાદક : શ્રી મહાવીરપ્રસાદ દ્વાધીય
શ્રી. એ. એલ. એલ. બી.

[લેખાંક ૭૦]

ગયા લેખમાં આપણે સેંચા પરની કવિતા વાંચી કવિ-હૃદયની ઉત્તમોત્તમ ઉત્પેક્ષા-
ઓની મજા લૂંટી. પરંતુ બીજા એક કવિ મહાશય સેંચા વિશે વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ કરે છે.

તુમહારી ફોનોં જુદ્દે લક રહી હૈ એક બોસે પર,

તુમહારી માંગને મગઝ મિટાયા દરમિયાં હોકર !

એટલે કે ત્હારી બેઠે જુદ્દે-લટો-એક બોસા માટે લડી રહી છે-ઉઠી ઉઠીને ! પરંતુ
ન્યાય સેંચાએ દરમિયાં હોકર-વચ્ચે અધ્યસ્થ થઈને-એ અધડો મટાકયો !

જુદ્દે પર બીજા એક કવિ લખે છે કે:—

કાકુલ કી તરહ આજ ને બલ ખાશ હુએ ફે,

જાના કી કિસી ગરેક બહકાયે હુએ ફે.

વળી: મેરી તકદિર કે બલ પેચ ફિન્કાલેમે વો કયા ?

આપની જુદ્દે કે બલ તો ને ઉનસે નિકાલે ન જાતે !

વાદળને પ્રજા ભાષામાં બદરા કહેવાય છે. એ રાજ સાથે રમત રમવું એક વિરહીણીનું
કાવ્ય ધણું સુંદર છે.—

વર્ષા વરસે છે. વિરહાવસ્થા ભોગવતી બાળા એને અગ્નિ વર્ષે છે એમ માને છે.
માટે પોતાની મખિને કહે છે કે:—

અરી આવ ઉઠ ભાતરે જરસત આજ અંગાર,

બદ બદા જીય ભેત હૈ મહ બદરા બદ રાહ !

અરી-અખિ-ઉભી થા. ભાતરે-અંદર, ઘરમાં આવીજા. આજે અગ્નિ જરસત=વર્ષે છે-
અદબદા- હઠ કરીને વર્ષાને એ મારો જીય-જીવ લે છે. ખરેખર એ બદરા-વાદળ તો બદ,
ગદ છે, ખરાબ સ્તે નજારો છે ! ને મારી દયા નથી કરવો.

એક સંસ્કૃત નાટકમાં પણ આવાજ પ્રકારનો વિરહાવસ્થાનું નિર્દેશન કરાવતો શ્લોક
છે. એમાં શ્રી ગમચંદ્રજી લક્ષ્મણજી-ભૌમિત્ર પ્રતિ કહે છે—

સૌમિત્રે ! નનુ સૈવ્યતાં તરતલે ચન્દ્રાંશુઃ સતે ।

ચન્દ્રાશો નિધિ કા કથા રણપતે ચન્દ્રોદયોન્મિલતિ ।

વત્સે તદ્ વિદિતં કથં નુ ભવતા ધસે કુર્ગં ચતઃ ।

હા કામી પ્રેયસિ કુર્ગનયને ચન્દ્રાનને જાનકિ ॥

સૌંદર્યનો પ્રકાશ અને કાવ્યની પ્રતિભા મમણુ માણુઓ પર વિજયીના ચમકારો
જેવી અદ્ભૂત અમર કરે છે.

એટલા માટે જ એક કવિએ કહ્યું છે કે—

ખીજલીઆં દેખતવાસોષે ગિગતે આયે,
તુમ છધર આયે ઉધર આમ લગાતે આયે!
અર્થ સ્પષ્ટ છે.

શ્રીઓના નાચતું વર્ણન કરતું નીચેનું કાવ્ય અનુષમ છે.

હયાસે સગ ઝુંકા દેના

અદામે મુઠકગ દેના.

હમીનાં કે કિતના સહસ હૈ

ખીજલી ગિરા દેના.

હયામે—વજ્રજથી મગ ઝુંકા દેના—માથું નિચુ કરીને અને અદામે—ભાવથી, મુઠકગ દેના—રિમત કરીને. હમીનો કે—ઔન્દ્ર્યવાન માટે કિતના મહત્ત્વ હૈ—કેટલું સ્તંભ છે. ગિગતે ગિગ દેના—વિગળી પાડી દેવી.

શ્રી કૃષ્ણની વાંસળી આખા પ્રજાને હેરાન કરી નાંખતી. એ વાંસળી ક્યારે વાગતી ત્યારે પ્રજાના શ્રીપુત્રોની રી દશા થતી એ નીચેના મનોહર કાવ્યથી વિદિત થાય છે

જલકી ન ધટ ભરૈ, મગકી ન પગ ધરૈ,

ધરકી ન કહ્યું કરૈ, બેવી ભરૈ માસુરી !

એકે સુન લોટ ગહ, એકે લોટ પોટ ભહ,

એકનકે દગન, નિકમ આયે આસુરી !

કહે મનાયક સો પ્રજાનિતન વિહ,

વધિક કહાએ હાય હુધ પુલ હાસુરી !

કરીએ ઉપાય, આમ, ડગિએ કટાય,

નહિ ઉપજેગે આમ નહિ જાજે ફેરી આસુરી !

જલકી ન ધટ ભરે—જે પાણી ભરવા ગર્ભ હતી તે વાંસળીના મુઠ માંભળા—ધટ—ધડો ભરતી નથી. મગકી—રસ્તે જતી ન પગ ધરે—પગ ઉપાડતી નથી. “ નચર્યા ન તરપો ” ! ધરકી ન કહ્યું કરે—ધરમા જે હતી તે ન કહ્યું કરૈ—કરતી નથી. બેડી—એમી ભરે કહ આસુરી—નિઃશ્વાસ મુકે છે.

એક તો માંભળાને પાછી વળી—ખીજ લોટ પોટ—ગાંડી. ધેવી ભહ—ધહ ગમ એઁગહ—એકના દગમાં નિકસ આયે—નિકળી આવ્યા આસુરી—આસુઓ. કવિ મનાયક કહે છે કે એ વામળીએ મેંકડો પ્રજા વનિતાઓને વિધી છે. તે માટે એ તો વધ કરનારી કહેવાય.

એનો ઉપાય ને કવો હોય તો એ છે કે પ્રજાના જેટલા વાંમ છે એટલા કપાડી નાખ્યા. કેમ કે જો વાંમ જ નહીં થાય તો વામળી ક્યાથી વાગશે ?

વિરોધાશામનું એક મુન્દર કાવ્ય વિચારણીય છે. એમાં કવિ કહે છે કે :—

કહ્યું ગજગનિ કે આદતન, છીન છીન છીનગત મેઁ.

વિધુ વિકામ વિકમન કમલ, કહ્યું દિનકે ફેઁ.

એટલે કે ગજગતિને નિહાળીને ગેર-સિંહ છીન છીન છીનત. કણે કણે ક્ષીણ થાય છે. મામાન્યતયા સિંહને જોઈને ગજ ખીકથી ક્ષીણ થાય છે. વળી વિદ્યુ ચન્દ્રના વિકાસથી વિકસિત કમલ-કમલ વિકસે છે. સામાન્યતયા ચન્દ્રોદયથી કમલ ખીકાય છે. વિકસિત નથી થતા. ખરે એતો મમયની કણુ દિનને કે ફેર-ખતીહારી છે. એ વિરોધાભાસમા કવિ મૂલ્યે છે કે યૌવનાવરથા પ્રાપ્ત થતાં ગજ જેવી ગંભીર ગતિ પ્રાપ્ત થતાં સિંહ જેવી કટિ દૃશ થાય છે. અને મુખચન્દ્રના વિકાસથી આંખોરૂપી કમળ વિકસે છે.

ચૂંચાતીમાં આણું વિરોધાભાસનું એક સુન્દર કાવ્ય નીચે પ્રમાણે છે.

પૂણું સુધામય ઓઝર લતા,
યધ નાગણુ શું ફેરે ડમ્બાને !
સ્નેહતણું ધર લોચનથી,
વડવાનલ પ્રગટયો દહવાને.

કુન્તલ અંબર હેઠ શિળો મુખચન્દ્ર પ્રચંડ થયો રવિ-કોથી
કેમળ કુંજ સમીકર અંશુલી બની બાણુ હણુવા અરિ વેધી.

આવી યુવાવરથામાં મરત બનેલા એક કવિ કહે છે કે—

હિસકી કુદરત દેખતા દૂં, તેરી આંખે દેખ કર,
દો પાશેાં મે ભરી દે, કૈસી લાગો મન રાગબ ”.

અર્થ મ્પષ્ટ છે.

આંખોને ઉદ્દેશીને બીજા એક કવિ લખે છે કે—

કોટી ભાનુ ઉગરે, તહિ ઉત્તમારન હોય,
તનિક રયામકી રયામતા, જો દગ પરિ ન હોય.

એટલે કે કોટી ભાનુ-મુખ ઉગે તોપણ ઉત્તમાર-પ્રકાશ નહિ થાય જો રયામતી રયામતા ઝીકીઓના રૂપમા-દગમાં પડી ન હોત તો.

આંખોની પાંપણના વિષયમાં એક કવિએ બે અગ્ગ કાવ્યો લખ્યાં છે:—

“ ગહ ચલત મન છુટી દે,
કરી અનેક જલ જોંદ,

નખન કીન બરે યાહિ તે
બરેનિ સંકચન બંધ !

એટલે કે ગહ ચલત, રરતે ચાલતાં કદાચ કોઈનું મન છુટી લેશે એથી બરે યાહિતે સાર કંઈ કે ના નયનોને બરેની પાંપણો રૂપી સંકચન-સળીઆની બંદર બંધ કર્યાં.

ખીલું કાવ્ય તો એનાથી-એ ચઢી જાય એવું છે. એમાં કવિ ફરમાવે છે કે—

અરુની અસ્તનમેં કરત,

કત ઇતનો ચિતચોર,

જગ વિજયન આંખીયન ચે

ધૂરત દેખીયત અતિ ચોર !

એટલે અરુની-પાંપણનું મારુ ચિત આટલું બધું-અસ્તન-વણન કરે છે. જવાબમાં કવિ જણાવે છે કે જે આંખોએ જગ વિજયન-જગને જીત્યો છે, એના પર પાંપણો દ્વારા ચોર-ચમર ધૂરત દેખીયત ડાલતાં દેખાય છે. જગ વિજયની નીચાની છે, આંખોએ જગને જીત્યો એટલે એના પર પાંપણો દ્વારા ચમર દોળાય છે.

આવો યુવાનીનો જમાનો સદા નથી રહેતો, એક કવિ કહે છે કે—

“વે દિન યુગરે ગયે જગ પમિના મુલાખ થા-

અભિ ઇમળી મીલેતો મહોજત કી જુગલા.”

એ જમાનો યુગરી ગયો જ્યારે યુવાનીનો પરસેવો એ મુલાખનું અતર છાં, હવે તો તમે અતર-બી-પણ ચોપડો તો તેમાં મહોજતના-જુગ-ચમ નહી મળે.

કેમકે એ વખતે માણસ એવું માને છે કે—

“મજા ઇશકકા હમીં જાનતે દે

મીતકો જાંદગી માનતે દે.”

આપણામાં કહેવત છે કે—

જાવે જે કે નર ગયા

નાવે મંદીર માંવ

જાય રણી જાવે યદી

પરીઆ પરીઆ ખાય.

જે નર જાવા ટાપુમાં જાય છે તે પાછો મંદીર-ઘરે નાવે-આવતો નથી. પરંતુ “જે જાય રણી-એ જાવાના લેકો સાથે હળીમળી જાય છે તે તો એટલું બધું કમાય છે કે” પરીઆ પરીઆ પેઢીઓ સુધી પણ ખર્ચ શકે છે.

એવી ભાવનાને પોષણ નીચેનું હિન્દી કાવ્ય ઘણું જ સુન્દર છે.

સોના ઘેને પિયા ગયે,

મુના કર ગયે દેશ,

સોના મિલા ન પિયા મિલે,

રપા હો ગયા કેશ.

કહવા મીઠા અનુભવો.

‘મહેનાએ મેહાં બેહાં પૈસા કમાવાનું કીક શેધી કાઢ્યું.’

‘શુ’-‘?’

‘આ પૂર્ણાસ્તો. એક ગ્રાહક યાવ કે અહીં કૃપિયા, બીજો ગ્રાહક મળે કે અહીં રૂપિયા. એમ તો લંકે લાગે!’

અમારા ‘શુભેચ્છકો’ને આવી વાત કરતા સાંજભર્યા ત્યારે અમે આશિર્વાદ આપ્યા કે એમની ઇચ્છા ફળે. જો એવું કંઈક થાય તો પૂર્ણાના કામગામ અંધીની વાત અમને મદદ ખૂબી કરે છે તે તરત જ દૂર કરી શકાય.) આ વાતચીત કરનારાઓ અમારા વિશે બગાડો કરે છે એમ અમે માનવા માગવા નથી. તેઓ રહેઠાણ અદેખાઈ કરતા હોય તો નવાઈ નથી. તેઓ ભણે અધિકારમાં રહીને જ બગાડો બગાડતા. તેમનો શ્રમ દૂર કરવો ઉચિત નથી. છતાં સંલેખોને વધુ યથા અમારે તેમની ખામ માન્યતા દૂર કરવી પડે છે.

જેમને પૂર્ણા નિયમિત મળે છે તેવા શુદ્ધરથો જો સ્વાજનમ ભરી દે તો ઉપયુક્ત શુદ્ધરથોની વાતચીતમાં ઘણું વાસ્તવિકપણું રહેલું કહેવાય. દુઃખ માત્ર એટલું જ છે કે પૂર્ણા વાંચનારા છે ઘણા, પણ સ્વાજનમ મોકલનારા તેટલા નથી. અમારી વિનંતિ ધ્યાનમાં લઈ જે ભાઈઓએ તરત સ્વાજનમ ભરી દીધાં છે તેમનો અહીં આભાર માનવો મહે છે. બાકી રહેલા શુદ્ધરથો પણ તરતજ સ્વાજનમ ભરી દેશે એવી આશા રાખીએ છીએ.

ગ્રાહકોની મોકળી સૂચના વિના એમને અંક વી. પી. થી મોકલાતો નથી. તેમ કરતાં ધણીવાર મફત વાચન પૂરું પારી ઉપરથી ત્રણ આનાના સાંદરો આપવો મહે છે. કેટલાક શુદ્ધરથો તો અગીવાદ માત્ર માનિક લઈ જાઓ અંક પાછો કાઢે છે. તેઓ વી. પી. અ.વે તો તેને પાછું કાઢવાની રાહ જોઈ બેસા હરો! વી. પી. પાછું વાળવામાં તેમને આનંદ થતો હશે! એવાઓ પો. કા. લખી ના કહેવા નેટલું સૌજન્ય ન દાખવી શકે? માસિક ચાલુ કરતી વેળા દરેક ગ્રાહકને સૂચના કરવામાં આવી હતી કે અમૂક રનેહીની લજામણથી તેમનું નામ ગ્રાહક તરીકે નોંધ્યું છે. તેમ છતાં પૂર્ણાના ગ્રાહકો કરવા કોઈને મળે પડવાની પ્રથા અમે આદરી નથી. આ કથન અમારા અગત મિત્રોને લાગુ પડતું નથી. હાઉમ રેક્ષ, વોટર રેક્ષ, ઇન્કમ રેક્ષની પેઠે પૂર્ણા રેક્ષ ભરવાનું પણ તેમણે રાષ્ટ્ર-પુરોધા સ્વીકાર્યું છે. આભાર પ્રદર્શિત કર્યું તેમનો બદલો વળી શકે એમ નથી. પૂર્ણા તેમનું તો સદાનું મણ્ડી બન્યું છે.

આ સંસાર અસાર છે એમ ઘણાનેય લાન થતું આવ્યું છે, જુદી જુદી રીતે. આ માનિકના સંવાદનમાં અમને એ સત્યની કહી કહી ઝાંખી યથા છે. અમારે ત્યાં પધારી વગર પૂછ્યે ગ્રાહક થવાનું જણાતી વર્ષ પુરું થયે સ્વાજનમ ભરવાની આનાકાની કરતા શુદ્ધરથો જેવા ત્યારે એ મહાન સત્યનો અનુભવ થયો. એક શુદ્ધરથ પાસે તો અમે તેની પેદીની જા. ખા. માગી. ‘અમે ગ્રાહક થવા એટલામાં જ સંતોષ રાખો’ એવો જવાબ મળ્યો. પછી વર્ષ પુરું થયે સ્વાજનમ આપતી વખતે કહે કે તંત્રીને હં એક જ મંડળના મધ્ય

એટલે મારા પર તો મામિક મક્કત આવવું જોઈએ. આવા અનુભવે મંમાર અમારે જ લાગેને ?

‘ત્યારે એ અમાર મંમાર તણ કેમ જતા નથી ?’ એ બધાજ આવા ધરડા મળે તો એવીજ દશા થાય. પણ મિત્રોનો સ્નેહ જકડી રાખે છે. અમને જણાવતા આનંદ થાય છે કે પૂર્ણને સખ્યાબંધ મિત્રોએ અપનાવ્યું છે. કેટલાક એળખીતા અને કેટલાક અજાણ્યા ગ્રાહકોએ પૂર્ણને જે સત્કાર આપ્યો છે, તેનાથી અમારો ઉત્સાહ દ્વિગુણિત થયો છે. તેમના પ્રેમને વશ થઈ અમે ઉમંગથી અમારું કાર્ય ચાલુ રાખ્યું છે. તેઓનો પ્રેમ અમને શ્રીમદ્-ભગવદ્ગીતાના શ્રીકૃષ્ણ મારફત સૂચવે છે “દોષ વશ યર્ષ ત્યાગ કરવો હાનિકારક છે, નિષ્કામ કાર્ય કરતા રહો.”

જાણ્યા અજાણ્યાએ જેમણે તરત લવાજમ મોકલી દીધા છે તેઓજ પૂર્ણના જીવન-દાતા બન્યા છે. તેમના ઘણાક રમિક અનુભવો બૂલી શકાતા નથી. અહીં તો માત્ર એકાદ પ્રમંગલો જ ઉલ્લખ કરીશું, એક બિનહિન્દુ મિત્રે કહ્યું. “મહેતા તમારું મામિક મળે છે પણ તમારા લોકોની ‘કાફરી’ ભાષા સમજી શકાતી નથી. એટલે એ કેમ વાંચું ?” અમે કહ્યું, “હું મિત્ર તરીકે તમને મલાહ આપું છું કે તે કદી વાંચશો નહિ” માત્ર લવાજમજ આપજો એવી સૂચના કરી શકાય નહિ. એ તો ગર્ભિત જ રહ્યું. એ ગૃહસ્થ બીજા વરમે પણ ગ્રાહક તરીકે ચાલુ રહ્યા. આનંદપૂર્વક મગજ જતાવે ત્યારે અમને જરૂર મંત્રો થાય છે.

એક લવાજમ ભરેલા ગૃહસ્થને બેએક મામ અકો ન મળ્યા. તેઓ અમને મળ્યા ત્યારે એ વિશે અમારું ધ્યાન ખેંચ્યું, અમે પૂછ્યું “તમે લવાજમ ભરેલું ને ?” “હા” “ત્યારે પછી તમને પૂર્ણ શું કામ મળે ?” આમ વિનોદમા વાત ઉડાવી દીધી. પણ વસ્તુતઃ એ વિનોદ ન હતો પણ અમારા પ્રત્યેજ એ કર મગજ હતી-નહિલવાજમ મોકલતા ગૃહસ્થો પર પૂર્ણ ચાલુ રાખ્યું છે એનો ખ્યાલ આપેલા અમારા પ્રત્યે જ એ સખ્ત દટાઈ હતો. એ ગૃહસ્થે અમારા વિશે શું ધાણું હશે તે તો પ્રભુ જાણે પણ બીજા વર્ષે તેમણે લવાજમ મોકલ્યું ત્યારે જ અમે માન્યું કે અમને તેમણે ક્ષમા આપી છે. આવી ભૂલો થાય ત્યારે ગ્રાહક બંધુઓ જે અમારું તરત ધ્યાન ખેંચે તો અમારે પાછળથી આમ મૂંઝાણું ન રહે.

પરદેશથી થોડા અજાણ્યા લાઇઓએ પોતાના લવાજમ મોકલ્યા છે એટલું જ નહિ પણ પૂર્ણના ગ્રાહક મેળવવા લાગ્યા છે તેમની અહીં મહાપ્ર નોંધ લઈ છું કે પૂર્ણના તેઓ મોટા સહાયક નીવડ્યા છે.

પૂર્ણ પુસ્તકાલયો મારે તો અતિ ઉપયોગી માસિક છે એમ એક કરતાં વધારે વિદ્વાનોએ જણાવ્યું છે. છતાં પુસ્તકાલયો મારી જેવી સખ્યામા ગ્રાહકો બન્યા નથી એ ખેદની વાત છે. તેઓ જલ્દીથી પૂર્ણના ગ્રાહક બને એવી વિનંતિ. પૂર્ણના પાછલા અંકો મારે અવગવર માગણી થતી રહે છે. અમારી પાસે જૂના અંકોની માત્ર ગણી ગાંડી જ નકલો રહે છે અને કેટલાક અંકો તો શિનકે રહેતા નથી. મારે પુસ્તકાલયોએ જલ્દી ગ્રાહક થઈ જવું ધરે છે.

કેટલાક સામયિકો અને પત્રો પૂર્ણાનું અવલોકન લેતા રહી અમારા માસિક સંવા-
લનનાં કાર્યમાં ઉત્સાહ આપતા આવ્યા છે તેમના અમે અત્યંત આભારી બન્યા છે.

ગૂઝરાતના અગ્રેષ્ઠ ત્રિમાસિક માનસીના વિદ્વાન તંત્રીએ તેમના ગયા અંકમાં
પૂર્ણાનો નોંધ લેતાં ગૂઝરાતી વાચક વર્ગ માટે જે ખેદ પ્રદર્શિત કર્યો છે તે તરફ સર્વનું ધ્યાન
ખેંચીએ છીએ.

“પૂર્ણા અને તૂતનશિક્ષણનું અનુક્રમે બીજું અને ત્રીજું વર્ષ ગયા ચરમબુમાં રહી
ચલ્યું. એ માટે અમારાં બંનેને અભિનન્દન. ‘પૂર્ણા’ તરફ સંસ્કારી ગૂઝરાતનું ધ્યાન હજી
જેલેલે તેટલું ગયું હાથનું નથી પણ શિષ્ટ માહિત્ય અને ધ્યાનપાત્ર સંશોધનનાં લખાણોની
બાબતમાં બીજાં મારાં માસિકોની હારમાં તે પહેલેથી છે અને હવે વધુ આવતું જાય છે.
આ બંને માસિકો જેવા અને ‘મધુરી’ જેવા વિશિષ્ટ સત્પ્રવાસો નવું ગૂઝરાત કરતું જ
રહે છે પણ ગૂઝરાતીઓને એની સામે જોવાની પુરસદ નથી એમ ઘણીવાર લાગે છે. એ
ખેડકર રીતિ કદી સુધરશે ખરી?”

આ ધ્યાનમાં લઈ ગૂઝરાત તેનાં શિષ્ટ માસિકોને અપનાવી લે એવી આશા રાખીશું.

ર. પ. મ.

કોંગ્રેસ સરકાર

હિંદના લોકોની લાગણી ઉશ્કેરે દુલબે તેવી ફિસ્મને હવેથી બનાવવા દેવામાં નહિ
આવે તે ધ્યાનમાં રાખવા ફિસ્મ સેન્સરશોર્નને સમજ્યું છે. આવી દોષ ફિસ્મની મંજૂરી
આપવામાં આવે તે પહેલાં તેની વીગનો સરકારમાં મોકલવી.

મહાનિષેધ સલાહકારક મંત્રિતિએ અમદાવાદમાં મુ‘બઈ દારૂબંધી માટે સૂચના કરી
છે કારણ કે હવે પરવાના માગનારાઓ દીવસે દીવસે ઘટતા જાય છે.

આસામની ધારામલામાં હવે મહામલા યથે ૧૦૭માંથી ૫૮ સખ્યો છે.

મુ‘બઈમાં ફરીગનો માટે એકંદરે ૫૪ મંદીરો ખુલ્લાં મૂકાયાં છે.

લખનૌની એક હાઈકોર્ટમાં કાંતલુવર્ગ ખૂલ્લો મૂકતાં આચાર્ય નરેન્દ્ર દેવે કેલું વર્ષો
કેળવણીની યોજનાથી સીંગ, મન અને આત્માનો વિદાસ થઈ શકે છે.

પુલ્કનપ્રાંતની સરકારનું મહાનિષેધ અગિયું કામકાજ ગાંધીજીની પ્રેરણા પામ્યું છે.

સર્વ કૌશી વરતુઓના વેચાણમાં સારો જોશ ધરાડો થયો છે.

મુ‘બઈના પોલીસ કમિશ્નરે દિવાળીમાં રસ્તા ઉપર ફટકા કે દારૂખાતું ફેંકવાની કે
ફેંકવાની મનાઈ કરી હતી.

મુ‘બઈ મરકાર હઝનિષેધનો વધુ વિસ્તાર કરશે. હઝનિષેધને લઈ મુ‘બઈ મરકારને રૂ. ૩૦
લાખની ખાટ મળી છે. એ પ્રશ્નનો વધુ વિસ્તાર કરતાં જમણી ખાટ જવાનો અંદાજ
કરવામાં આવ્યો છે. આ ખાટને પહોંચી વળવા નવા કરો નાખવા વિચારાઈ રહ્યા છે.

મુ‘બઈ મરકાર પુરતકાલની પ્રશ્ન પાછળ એક લાખ રૂ. ખર્ચવા માગે છે. એની
શ્રી. મોતીભાઈ અમીન જોડે વડા પ્રધાન ખેરે ચર્ચા કરી હતી.

જેમ હાલની હુકમત નીચેની જે શાળાઓમાં હરિજન બાળકોને દાખલ કરવામાં
આવતાં નથી તે શાળાઓ બંધ કરવા હુકમો થયા છે.

મુળન મનાનની ઔદ્યોગિક તથા મગિત તરફથી બંધ્ય જીવના ઉલોગો અને મર્ગગર્ભ મબધી તપાસ થઈ છે

મુ મધ ધાગસભામા કામદાર બીન ત્રીજા માસનમાથી પમાર થયુ છે

મુ મધમા કાદીનલીમાં શારીરિક કેમવણી માગેના તાલીમવર્ગ મુ મધ મરકાર તરફથી વાતુ ક નામા આ પો છે

મુ મધ મરકાર ત્રીજા વગના ઢેલીઓને વધુ મગરડો અને છૂટછાટ આપી છે

હરિજનોની ગેરવાચનાત દૂર કરવા મુ મધ સરકાર ધાગસભામા એક બીન જાવશે

વ્વ હંકકુર નાનાયણુ વગનજ કૃત 'મિલ્લીનો બાદશાહ બહાદુરશાહ શક' પરથી મુ મ એ પ્રતિમધ ઉઠાવી લીધો છે

ધનામદરોના મામને કાગણુ મુ મધ મરકાર તેમની જમીનો ચોકકસ કિમતે લખ લેવા વિચાર કરી ન્બાનુ કહેવાય છે

મહાસભા મરકાર તરફથી આકોલા અને વર્ધામા દારૂ મધી શરૂ થશે

સન્હદની કન્યાચળાઓમા રેડિયાનુ સિક્કણુ ફરજિયાત કરવામા આવશે, એ ઉપ ન ત્થા પચામ હનગ જેટલુ મહેસુલ માફ કરવામા આવ્યુ છે

મધ્યપ્રાંતની ધાગસભામા પણ સત્યાગ્રહીઓની જાત જમીનો પાત્રી આપવાનુ બીમ ગણુ થશે

મનમમા સ્ત્રી કેરીઓને લઈ જવા લાવવા માટે સ્ત્રી વોર્ડરો રાખવાની વ્યવસ્થા કરવા સરકારે સૂચના કરી છે

સંચરવત સામે ચેતવણી

મુ મધ સરકારે મરકારી નોકરોને ઉદ્દેશી એક કડક મરકયુનર મદાર પાડતા જણાવ્યુ છે કે અગાઉ નણી વખત ચેતવણી આપવામા આવ્યા છતાં ગામડામા અમલદારો સાચે વેરાની પદ્ધતી છોડતા નથી. તેથી દરેક અમલદારોને આ બાબતમા મખત ચેતવણી આપ વામા આવે છે કે હવે પછી જો આવી કામપણુ ફરિયાદ મુ મધ મરકારના બ્યાન ઉપર આવશે તો તે બાબતમા કડક પગલા લેવામા આવશે મુ મધ સરકાર તરફથી વારવાર ગામડાના પ્રશ્નોને અગે મદાર પડતા મરકયુનરો દરેક ગામના મુખી અને તલાગીઓ ઉપર મોકલા આપવામા આવતા હોના છતાં આ મરકયુનરો ગામડામા પ્રસિદ્ધ થતા નથી અને મુખીના ઘેર અને તલાગીના ફરતમા પડી રહે છે તેથી દરેક મુખી અને તલાગીને જન્યુ કરવામા આવે છે કે આવા દરેક મરકયુનરોની ગામમા દાડી પીટાવી ચોકોને ખચર આપવી અને તે ગામના ચોરા ઉપર ચોટાડવી

આણુ માલ વગમાની અઠત હોનાથી કેટલાક ગામડાના તળાવોમા આવતા વનસ માટે પુરતુ પાણી નહિ હોવાને સચમે મુખર્ધ સરકારે એક યાદી દરેક ગામના મુખી અને તલાગી ઉપર મોકલી આપી છે આ યાદીમા જણાવવામા આવ્યુ છે કે મુળત સરકારે ગુજરાતના ગામડામા પાણી પુર પાડવા માટે યોજના કરવા એક ખાસ એન્જનીયરની નીમણૂક કરી છે આ એન્જનીયરની જાણુ માટે દરેક ગામના મુખી અને તલાગીએ પોતાના તાલાના ગામેએ અગાઉ જાપરવામા લેવાતા પણ હાલમા બીનકાગીથી અને મમાગકામના અલાવે પડી જહેવા હોય તેવા તળાવોના લીસ્ટ અને તેને અગેના અદાજપના મોકલી આપના (મિળજયુ)

પૂર્ણા

તંત્રી : રણછોડજી પરાગજી મહેતા

પુસ્તક રજુ.

ડિસેમ્બર ૧૯૩૮

અંક ૫ મો.

એ પૈસા નહિ અપાય.

વેંચાણી વા વાએ કે વરોગિયો ધુમરડી મારે છતાં જેને પોતાના ધ્યેયની-માળાની મન્દી દિશાની અગર છે તે પાખી પાણું નહિ પડે. તે પછારો, અથગરો પણ સાવધને નહિ જોડે.

માનુષ્ય જાતમાં પણ અ.વા ટેકીલાઓ જડી આવે છે. હાલેન્ડની એન્ડરીગદામે કોલેન્ના પ્રોફેસર મી. એફ. મી. એછડે, પોતાનો આવકવેરો ભરવા જતાં હિસાબ કરી જોયો તો તેને માનવ પાણું કે પોતાની એ રકમમાંથી સીનેર જેટલાક રૂપિયા લડાઈની શસ્ત્રસામગ્રી ખરીદવામાં ખર્ચારો. હાથ ધર્મના પ્રેમ શાન્તિના સિદ્ધાંતો તે સાચો બદલ દેતો એટલે તેણે નકકી કયું 'માગથી એવા હિંસા કાર્યમાં મદદ ન કરી શકાય.'

તેણે એટલા રૂપિયા ઓઠો કર ભર્યો. સર્ગામજાનીએ બહુએ સમજાવ્યો પણ તે અડગ રહ્યો. કર ન ભરવા બદલ અદાલતે તેને સાત દિવસની કેદની સજા કરી, એની નોકરીમાં ખર્ચે ન પડે એમ વિચારી સહાય ન્યાયાધિશે કરમાંથી કે 'મૂળ નાતાલની રજા દરમ્યાન ભોગવી જાયી.'

પ્રોફેસરને સંતોષ થયો કે શાન્તિના પેગંજર હસુના નામ જોડે જે અહવાડિયું જોગ્યું એવું છે, તેમાં જ શાન્તિના મિદાંત ખાતર કંઈ સફળ કંઈ નહિ-તપ કરવું 'પડ્યું' તેને તેણે પોતાનું અદોખામ્ય માન્યું.

સિદ્ધાંતવાદી માનુષ્ય પોતાનું નિશ્ચિત કર્મ કર્યો જાય છે. તે કાઈના ઉપદેશ કે આજ્ઞા મારે સાદા જોઈ એમી રહેતો નથી.

દયાનું દેવાળું

આવીને રૂઝિઆ વચ્ચે ગધેકું ઝેમડી પડ્યું,
ઊંડું ઊંડું કરી ઉભું થયું ને લયડી પડ્યું.-

ઊડી હતી આખ ઉદામ, પીયા
એમાં, તને ચાચડ, જાણ-જુઆ,
પાડું પડેનું બરડે સડેનું,
કીડા પડેને બદલો લેરેનું.

'નું પડ્યું' શું પડ્યું' બોલી બારીથી ડોકિયા કરે,
કટાણું મ્હો કરી સર્વે નાકે રમાવને ધરે

'રે ઊઠ પાછા ! હટ દૂર થા તું,
મગ્ગુનું છે તો સમસાણું જાણુ.
ના આ વિના શેરી બીજી જડી તંને'
એમેરથી લોક તથા તથા લણે.

પડ્યા પે પાડુ જેવી એ કૃષ્ણા પુતકાર પામતા
માંડુ માડુ કરે તોયે મંડાતા પાપ ના હતા.

આમે હવેલી જણ માળની હતી,
એ માટ ચૂનો છંટ લાવવી હતી—
ત્યારે વહ્યો'તો મહબબુ બોજ,
આ ગર્દને દિવમરાત રોજ.

હવેલી-એજની જાયે આજે આ મગ્ગા મમે
આવ્યો છે એ, હવેલીમાં મ્હોતો નહિ ખમે.

હિંદી જવા નથી હામ' બિચારો આખથી વહે
'ટેકા દો તો થઉં ઉગો' કિંતુ ટેકા ન કોઇ દે.

પડી રહ્યો ગર્દભ એકલો દુઃખી,
ભૂલી ગયા એની હયાતિને સુખી.
કોઇ ન એને જઇ ધામ દેવું,
કોઇ ન એને જઇ નીર પાવું.

'ગંદુ એવું જૂઠું મહોડું અડે તો અભગાય છે
પાણીનું પાત્ર' એ બહાને કોઇ પાણી ન પાય છે.

જૈનો કહે 'બ્રાહ્મણ કેમ ના કરે ?'
તે બ્રાહ્મણો બોલત 'જૈન કાં કરે ?'
કોઇ કહે 'એકૂત તું ખવાડ,'
'રે દૂધચણા પય તું પિવાડ.'

સામાજિકી વહે સર્વે 'ધર્મનું' કામ છે કરો.
કરે જાતે ન તે કોઇ કહેતા સર્વે 'તમે કરો.'

ભૂખે રીખાવું, તરસે દુભાવું,
મુથે ભયે કાગ ન તોય દાલવું.
ધીમે ધીમે મત્યુ નજીક આવવું,
માથે ભડે છે ગીધ ગધ પામવું.

'ધર્માત્મ'ની દત્તી શેરી, 'ધર્મનું' પારખું ચયું,
'દયાળુ'ની દયા કેર, દેવાળુ નીકળ્યું ગયું.

હરિજનો પ્રાતર શેરી વાળતાં,
એને રીખાવું નીખી ભ્રષ્ટાત્તાં,
ટેકા દઈ, હાથ દઇ ચલાવતા,
હેરે લઇ જો જલને પીવાડતા.

એ દેખી લોક બોલે છે, 'ચયું' છે ઠીક, એ ગયું.'
ન જાણે લોક કે એ તો, મરવનો ધમ લે ગયું.

— પ્રતિબિંબ —

‘આવે છે કે ?’ વદી જરી ઉભો જોઈ હું બાલિકાને,
મારી મામે પીકે હતી મને જોઈ તેથી શકી ના,
ઉભી’તી એ મહજ વળાને ટેકવી હાથ ઝાળે,
પણી સાથે કંચ રમી રહ્યા, ચર્ચા ધાસે છુપ્યાંતાં.

જોતી મીઠું કુદરતણું દરય એ એક ચિત્તે,
મૂર્તિ શી એ જડ બની હતી ભૂલીને ભાન સર્વે,
આથે ભાનુ ક્ષિતિજપટથી મુખ કાઢે હસંયું,
ઉપા પહેરી ગીંદુ હસતી લાલિમા ચુંદડી શું.

સામે દીસે અગિત ઉદયિ, કુંજરાઓ સૂતેલા,
હોડી ખીણો, ઝરણુ રૂપલાં, ખેતરો નીલવર્ણી,
અબ્રો રંગે વિવિધ અગતાં આલમાં દોડી નતલાં,
વાયે ધીમી અનિદ્ર લહરી, પંખીઓ ગીત ગાતા,

શોભે નાની વિપિન લતિકા શી મનુ બાલિકા એ
જોતી આ સૌ અનિમિષ દગો દરયથે ઠેરવીને,
ખીંચું મુખે અગમ રિમત તે જોઈ એને પૂછ્યું મહે,
‘શાને ત્હારે મુખ રમી રહ્યું હાસ્ય તે તો કહે ને ?’

મારી સામું રચગિત નયને જોઈ ઉભી મહી એ,
એને ના કેં રહમજ પડી કે હાસ્ય આપ્યું મુખે શેં;
માનું હું કે પ્રકૃતિજગમાં હાસ્ય સર્વે છવાયું,
તેનું એને મુખ પડી મયું એ પ્રતિબંબ નાનું.

નવી સંસ્કૃતિનું ઘડતર

ડૉ. સુમન્ત મહેતા.

નવરાત્રના ઉત્સવની ઉત્પત્તિ વિશે ધણું કહેવાઈ અને લખાઈ ગયું છે. મને પૌરાણિક ઉત્પત્તિઓમાં ખાસ રસ ન થીએતે ગણેશ એટલે પ્રજ્ઞા નેતાને શા માટે હાથીનું માથું તથા સુંદર આપવામાં આવ્યાં અને હુંડાળું પેટ આપ્યું તેના ઇતિહાસમાં પડવાની હું જગત આવશ્યકતા કે હિપ્પોગિતા જોતો નથી. મારી દૃષ્ટિએ નવરાત્ર એ ખેડૂતોનો ઉત્સવ છે. પાંચ પાંચ મહિનાથી જે ખેડૂતપ્રજા, કરોડોની સંખ્યામાં, ખજાત તાપની ઝાગમાં અને માથે વરસતા વરસાદમાં કાળી મજુરી કરી ગયા હતા તેમના મોત્ર પાકે છે અને તેમને થોડો આગમ લેવાની પુરસદ મળે છે. એ વિશ્વાંતિના મગધમાં તેઓ ગાયન અને નૃત્ય, ગરબ અને ગરબામાં પોતાનો ચાક લતારે અને નિર્દોષ આનંદ માણે એ સ્વાભાવિક છે.

આજના પ્રવચન માટે જે વિષયની પસંદગી મેં કરી છે તે આપણી પ્રજા માટે ખાસ કરીને વિચારકે માટે અતિ મહત્વનો પ્રશ્ન છે. પ્રશ્ન એવો નથી કે નવું ઘડતર થશે કે કેમ, પણ થશે તો કેવા સંજોગોમાં થશે? આપણી પ્રજાનું નવું ઘડતર થયા જ કરે છે, અને કેટલાંક વર્ષોથી ઝડપથી થઈ રહ્યું છે. કોઈ કોઈ વખત તેની ગતિ મંદ પણ પડી જાય છે. એ પ્રગતિ કોઈ વખત રાજકીય દિશા તરફ વધારે ઝોક નાખે છે અને કોઈ વખત સામાજિક સુધારા તરફ વળી જાય છે. કોઈ કોઈ પ્રમંથે અધિકારનોનાં મોટાં મોટાં આવે છે, પણ એકંદરે આખા જગતના પાંચમા ભાગ જેવડી મહાન દિલ્હી પ્રજાનું એકધારું ઘડતર થયા જ કરે છે.

જે કોઈ શક્તિશાળી માણસો એવું માનતા હોય કે દિલ્હી અગર દિલ્હી સંસ્કૃતિમાં કોઈ પણ મહત્વના સુધારા વધારા કરવાની આવશ્યકતા નથી, અને આપણાં શાસ્ત્રોમાં મહાજ્ઞ ગ્યાના તથા પ્રજ્ઞધર્મ વિશે છેલ્લામાં છેલ્લો સખ્દ કહેવાઈ ગયો છે તો તે લોકો બીંત બૂલે છે.

દરેક જીવતી વસ્તુનો પર્મ છે કે તેની અસરભરના વાતાવરણને અનુકૂળ થવાય એવી ગતિનું પરિવર્તન તેમાં થયા જ કરે છે, અને જ્યારથી દિલ્હી પ્રજાનો ઇતિહાસ હિપ્પોગિથ થાય છે ત્યારથી એટલે એ તથા હજાર વર્ષોની અંદર કાંઈ કાંઈ પ્રકારના રાજકીય, સામાજિક, ધાર્મિક તથા આર્થિક ફેરફારો આ દેશમાં થઈ ગયા છે. આ વાતાવરણને અનુકૂળ પરિવર્તન કરવાની શક્તિનો (response to the environment) નિયમ પ્રાણીઓને તેમજ વનસ્પતિને લાગુ પડે છે, અને મનુષ્ય પણ તેને પૂરેપૂરો આધિન છે. સ્કમલર્શનક યંત્રથી ૧૦૦૦ હજાર ગણ મોટું કરીએ તો આરીક ટપકાં જેવું દેખાય એવા જંતુને તેમજ હાથીને પણ એ નિયમ લાગુ પડે છે.

આ વર્ષના નવરાત્રના દિવસોમાં લાડીમાં ઉત્સવ સમારંભ થયો હતો. તે વખતે મારા આપણની આ નોંધ છે. તથા દિવસ સુધી અતત વરમાદ પડવાને લીધે લાપણ મોટુંકે રહ્યું હતું.

(દર તો—હંડીમાં આમડીનો સકેચ, ગરમ દેશમાં આમડીમાં રંગ.)

આ નિયમ જે વ્યક્તિગત પ્રાણી તથા વેનસ્પતિને વાગુ પડે છે તે મનુષ્યના જીવ્યાને ગળૂને, મધને તથા આખા જનમમાજને પણ લાગુ પડે છે. જેવી રીતે મનુષ્યના શરીર પર વાતાવરણની અમર થાય છે તેવી રીતે સમાજના માનસ પર પણ આમપામના વાતાવરણની અમર થાય છે. અને આવી અસરને લીધે મમાજના રીતરિવાજો, રીતિનીતિ, ધર્મ, સંસ્કૃતિ વિગેરેના પરિવર્તન થયે જાય છે. અર્થાત, પરિવર્તન એ વ્યક્તિગત જીવતાં પ્રાણી તથા વનસ્પતિઓનો ધર્મ છે અને વ્યક્તિઓના જીવ્યા એટલે Nation, રાષ્ટ્ર તથા સમાજનો પણ ધર્મ છે.

એવું પણ બનવા ભોગ છે કે નબળાઈ, શક્તિ કે વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે કોઈ વ્યક્તિ, રાષ્ટ્ર કે મમાજમાં એવી જડતા આવી જાય છે કે જેને લીધે બહુલાતાં વાતાવરણને અનુકૂળ થવાની શક્તિ ઓછી થતી જાય છે. જ્યાં આવું બને છે ત્યાં તે વ્યક્તિ, રાષ્ટ્ર કે મમાજ ધીમે ધીમે નાબૂદ થઈ જાય છે. એમીરિયા, બેબીલોનિયા, જુનું મજાદ, ખાલીફા અને બીજા અનેક પ્રજાઓ આવી રીતે પૃથ્વી પરથી ભૂમાઈ ગઈ છે. આપણા પોતાના દેશમાં આવા પરિવર્તનો કયા ઓછા થયા છે ? પશ્ચિમની મજાદમાંથી અનેક પ્રજાઓ શક અને હુબ, ક્રીક અને મીડીયન તથા બીજા જાતો આર્યાવર્તના કૃષ્ણપ્રદેશમાં આવી અને આજે તેનાં નામોનિશાન પણ બીજકુલ જણાતા નથી.

આપણા દેશમાં હાલમાં જે પ્રકારનું ભવ્ય અને વિશાળ પરિવર્તન થઈ રહ્યું છે તેનો થોડો ખ્યાલ ઈસવીઅન પૂર્વે લગભગ ૬૦૦ પહેલાં (આજથી ૨૫૦૦ વર્ષ પૂર્વે) જે સ્થિતિ ઉપસ્થિત થઈ હતી તેના પરથી આવી શકશે. આર્યપ્રજાની આમપામ અનેક અનાર્થ પ્રજા મહેતી હતી તે નવા ગળૂમાં દાખલ થઈ ગઈ. તેમની લાગણીઓ જુદી હતી, તેમના સંસ્કાર જુદા હતા, અને જે કેટલીક રીતે તે લોકો આર્યો કરતા ઓછા મંરકારી હશે તો બીજા તંદ્રથી તેમને આર્યના કેટલાક સંસ્કારો દુઠ્ઠ લાગતા હતા. દા. ત. પ્રાચીન મમયમાં બ્રાહ્મણોની દો-વખીયા મોટામાં મોટા યજ્ઞો થતા હતા તેમાં હજારો પ્રાણીઓનાં બલિદાન અપાતા હતા અને આ પ્રકારની નકામી તથા ભયંકર દિવસ અનાર્થ પ્રજાને ત્રામજનક જણાઈ. અદિમાની વાતો કરનાર બ્રાહ્મણો આવી દિવસ કરતા હતા. તેની સામે વિરોધનો વરોણિયો જગ્યો અને તેમાંથી બૌદ્ધ, આજીવક તથા જીન ધર્મો જન્મ પામ્યા. બનવા ભોગ છે કે આજે આપણે આ માત્ર ત્રણ સપ્રભ્યો વિશે જાણીએ છીએ. પણ એવા અનેક જગત્સંસ્કારો જાગ્યા હશે. એવું ન માની બેમગા કે આ વિરોધમાં દિવસ અદિમાનો પ્રથમ મૂખ્ય અને અતિ મહત્વનો હતો. મોટામાં મોટું કારણ તો એ હતું કે જે અનાર્થ પ્રજાઓ હતી તેમને નવા રથપાતા ગળૂમાં રથાન અને મતા મળે તેનો આગ્રહ હતો. જે બ્રાહ્મણો જ નહોતા અને ધર્મનો ઇગરો લાખે બેસે, જે બધું દાન (જમીન અને પૈસા) માત્ર બ્રાહ્મણોને જ મળવાનું હોય, જે પુરોહિતપણું બ્રાહ્મણો કબજે કરે અને લગ્નિયો લગ્નવાનો ઇગરો લાખે, અને વૈરોયો વાણિજ્ય કબજે કરે તો બીજા જાતના અનાર્થ કહેવાતા માણસોનું ધ્યાન અને કર્તવ્ય શું ? આ વિરોધમાંથી નવા ધર્મ રથપાયા, માણસોના નવા સંધિ.

સ્થપાયા, પુરોહિતપણીની જરૂર નથી એવા ઉપદેશ અપાયા, પ્રયાગની બાપા બદલાઈ અને ક્ષાત્રિયોની વિરોધ આર્થિક જગ મંડાયો, આ નવી પ્રગ્ન ઉત્પન્ન થઈ તે પોતાના ભુક્તિજન તથા શારીરિકજન, મંગલન, તથા મંગ્કાગને લીધે પાણીના રેલાની માફક હિંદુસ્તાન દેશમાં ફેલાઈ, જે-પ્રદેશમાં અનર્થો હતા ત્યાં તેમના આશ્રમે સ્થપાયા અને એવા મિશનરીઓની માફક દેશ પણ કળજે કરતા ગયા. આજે બૌદ્ધ ધર્મ આપણા દેશમાંથી ગયો છે. પણ તેની મસ્કૂતી ભૂમાઈ ગઈ નથી; અને જુદાના માણુઓએ હજીપ્ર, ગ્રીસ અને પૂર્વ તથા પશ્ચિમ મધ્ય એશીયામાં પોતાના નવા ધર્મ તથા સંસ્કૃતિનો ફેલાવો કર્યો. તમે જાણો છો કે ચીન, જાપાન, કોરીઆ, ટીબેટ, બ્રહ્મદેશ, મલાયા અને લંકા આ બધા દેશોમાં બૌદ્ધ ધર્મ ફેલાઈ ગયો હતો.

જે મહાન પરિવર્તન આપણા દેશમાં થયું તેનું રહસ્ય તમારે જરોજગ મમજી લેતાની જરૂર છે. જે પ્રગ્ન સંસ્કૃત બાપા બોલતી ન હતી, જે પ્રગ્ન આર્થિકી જુદી હતી પણ એક રાષ્ટ્રમાં જોડાઈ હતી તેને રાજ્યમત્તા, આર્થિક લાભ તથા સુખસંસ્કૃત ચમાજમાં મમાન લોકો અને કમાણીના માધનો મેળવવાં હતાં અને તેથી એક મોટો સામાજિક, રાજકીય, ધાર્મિક અને ખાસ કરીને આર્થિક વિપ્લવ કર્યો હતો.

આવા પરિવર્તનો થાય છે તે વખતે જે કાર્મિક સુધાગવધારા, અથવા નૈતિક આશ્રદ તથા સામાજિક સુધારા અસ્તિત્વમાં આવે છે તે લાખા વખતે સુધી કાયમ રહે છે એવું હંમેશાં બનતું નથી; કારણ કે પરિવર્તન અગર વિપ્લવના બાવાજોડામાં અનેક હજીઅનિષ્ટ માણુસોની આગેવાની આવી જાય છે. અને તે બધા પ્રમાણિક હોતા નથી. તેવી જ રીતે આ નવા ધર્મો સ્થપાયા હતા, તેને વિષે થયું હતું, અને આ ત્રણ ધર્મમાંથી એકે તો લગભગ તરત નષ્ટ થયો પણ બીજા બેની કેટલેક અંશે અધોગતિ ન થઈ હોત તો તે આજની સ્થિતિમાં હોત નહિ. જે ધર્મો ખામ કરીને અહિંમાના પાલનને માટે અતિ આશ્રદ કરતા હતા, જેમણે અહિંમાને જોવામાં જોયું સ્થાન આપ્યું હતું તેમની અધોગતિ કેવી થઈ છે તે આપણા જાણવામાં છે.

પ્રો. કોશાંબીની અનુભવ છે કે બૌદ્ધ દેશોમાં મામાહાર થય છે. માકણ અને જૂથી ભરેલા ખાટલામાં જરીબોને સુવાડવામાં આવે છે. દાકતરી અગ્યાસનો વિરોધ થાય છે. જેનું અહિં સાનુ થયું તેનું જ બીજા ત્રણ નિયમોની બાજતમાં, એટલે જાણ્યર્થ, અપગ્રિહ અતેય વિગેરેની બાજતમાં થયું જોયા આદર્શોનું પાલન શિશુલ બન્યું અને ધીમે ધીમે સાધુઓએ સુખ, આરામ, લેભવ માણુવાની શરૂઆત કરી. પણ આ લાભણુ પ્રાચીન ઇતિહાસને વિશે નથી તેથી બની શકે તેટલી ઝડપથી આપણે અર્વાચીન ઇતિહાસ તરફ નજર નાખીએ.

આપણા દેશમાં લગભગ ૭૦૦ વર્ષોથી મુરલિમ પ્રગ્નઓના લાડવૈયાઓ, ફકીરો, ઝો લીઆ, શાયરો અને વિદાન માણુસો આવ્યા કરતા હતા. અત્યાગ સુધી જે લખાણોને ઇતિહાસ કહેવ મા આવતો હતો તે મોટે ભાગે રાગ્નઓની ચઢાઇઓ ને જીત અને દાનના વર્ણન કરતો; પણ ખરો ઇતિહાસ તો સમાજના માનમ અને વિચારોના પરિવર્તન ક-

નાગરિકોના લાભોને જોઈએ. હિંદુ દેશમાં જે આદિવંશીય ઓલીયા અને શીદમુદો આવ્યા અને જેમણે હમતે તથા લાભોની મંજૂરીમાં હિંદુઓને મુસલિમ ધર્મ તથા વિચાર સંસ્કૃતિ તરફ પાછા, તેનો ઈતિહાસ અત્યંત અપૂર્ણ અને નહીં જોવો છે. આવા આદિવંશીય મુસ્લિમોની આગ હિંદુ ધર્મ પર પડ્યા વિના રહે નહિ; આવી રીતે પરધર્મની ધાપ પડ્યા માટે છે ત્યારે જે પ્રકારનાં બળ પ્રગ્નમાં જોઈ છે (૧) સામાના ધર્મમાંથી જે મહત્વ કરવા જેવું હોય તે લેવાની વૃત્તિ અને પોતાના ધર્મમાં જે નબળાઈઓ પેસી મ્હણે તે કદી નાંખીને પોતાના ધર્મની મજબૂતી અથવા પવિત્રતા હોય તેના પાલન તરફનો ઝોક આવે છે. આવી રીતે વ્યક્તિઓ કે સંસ્થાઓ પોતાનું રક્ષણ કરી લે છે. આપણા દેશમાં પણ પરસ્પર વિરોધી વિચારોમાંથી થોડુંક પણ સમન્વય થયું. તેમાંથી નવા નવા મંત્રોમાં પેદા થયા. પંતબમાં કબીર, તથા નાનક, અને જંગાળમાં ચૈતન્યથી માંડીને નવા ઉદ્દેશોની પરંપરા જગી તે છેક રામકૃષ્ણ પરમહંસ, વિવેકાનંદ અને અરવિંદોના મુખી આવી. નવા મંત્રોમાં એટલે નવા મુખારોહો નવી વિચાર સંસ્કૃતિ ઉત્પન્ન થઈને ગાળવાના નવા માર્ગો ખોલ્યા, અને વાતાવરણમાં જે અભુગત અથવા અમંગલ હતું તે દૂર થયું. પછીથી મુસલમાનોનું જોર કમી થયું અને અંગ્રેજોનું વધ્યું. અંગ્રેજો એટલે યુરોપના રહેવાસીઓ, અને તેમાં છેક વોલ્ટર અને ફોર્સથી માંડીને કાર્લ માર્ક્સ જેવા ફિલસોફીની વિચારમંડળી આપણા દેશમાં ફેલાઈ. આવી રીતે ખ્રિસ્તિય, કાન્ત, પેન-ગ્રાન્ડ, કમ, જર્મન, ક્રિશ્ચન તથા બીજા અનેક નાના મોટા દેશોના સમર્થક વિચારો અને ફિલસોફી તરફથી નવા વિચારો હિંદુઓને ખેંચી તરીકે મળ્યા.

જંગાળમાંથી રાજેન્દ્રલાલ મિત્ર તથા ગજા રામમોહનરાયથી માંડીને તે રીતનાથ દાંગર, અગ્નિદેવેશ, મહમદ હકીમ અને મોહનદાસ ગાંધીએ આપણા તથા નવા વિચારો વચ્ચે સમન્વય કરવાના અનેકવિધ પ્રયાસો કર્યા જ્યારે જ્યારે પ્રગ્નની વિચારમંડળીમાં મોટાં પરિવર્તન થાય છે, પ્રગ્નતા આદર્શો બદલાય છે, અને તેને અંગે પ્રગ્નતા આચાર વધારે મુદ્દા અને ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે તેને મંકલિત, Revolution, અથવા વિપ્લવ કહે છે. આવા પરિવર્તન કેવી રીતે થાય છે તેની કિયાનો થોડો અભ્યાસ કરવાની અવશ્યકતા છે. આપણા દેશના પુરાણ પરિવર્તનોની અર્થ કંતી વખતે આ બાબતનો થોડો ઉદ્દેશ થઈ ગયો છે. જ્યારે પ્રગ્નતા સમક્ષ મુકેલા આદર્શોમાં શિથિલતા આવી જાય છે, ત્યારે તેમાંથી ઉત્પન્ન થતાં ગેરવર્તનથી પ્રગ્નતા વિરોધની લાગણી પેદા થાય છે [દા. ત. આર્ય બ્રાહ્મણોની દિસા, આર્ય બ્રાહ્મણોમાં દંભ, મોજગોષ, દાનનો સોપા, અને આદિવંશીય શુદ્ધિમાં ઉત્પન્ન] પ્રગ્ન જોના આવાં Contradictions જુદાજુદા જોઈને કંટાળે છે, અને પછી વિરોધ કરે છે.

જ્યારે આમવામના વાતાવરણમાંથી નવા વિચારો પ્રવેશ કરે છે ત્યારે આપણે જોયું તે પ્રમાણે જે પ્રકારના પ્રયાસો થાય છે, સાચા વિચારોનું મહત્વ અને જે મુનિયારો કે ફિલસોફી પેસી ગયાં હોય તેનો લાભ. પણ આવી રીતે મુખારો, વધારો અને નબળાઈનાં કામ બહુ મંદનું નથી કાળજી કે સમાજ હમેશાં રિયલિસ્ટ, Conservative હોય છે. આપણે પોતે એક મહાન પરિવર્તનમાંથી પસાર થઈ રહ્યા છીએ એટલે જોઈએ જોઈએ

નેતૃત્વમાં દૃષ્ટાંતો મળી શકે તેમ છે. વિધવા વિવાહની છુટકા માટે પ્રગ્નમત કેળવણી પછી પણ ફરીથી પરણનાર વિધવા તરફ ધૃતિબળી લાગણી વળી સુધી ગત ન હતી. આજે પણ તદ્દન ગણ છે એમ ભાગ્યે જ કહી શકાય. અસ્પૃશ્યતા નિવારણને દિલ્હીઓની બુદ્ધિ કબુલ કરે છે પણ મેંકે ૧ માણસ તે પ્રમાણે વર્તવાની હિંમત કરી શકતો નથી.

વિચાર અને આચારની અમંગલતા વધી પડે તેવે વખતે આરા વિચારો અને સારા આચારો જાણી મળે ત્યાંથી સ્વીકારવા અને તેના પર નવી સંસ્કૃતિનું ધડતર કઠવું એવો પ્રયામ અનેક પ્રમંજે થયો છે. એને અંગ્રેજીમાં eclecticism કહે છે, અને આજથી થોડા વર્ષો પહેલાં આપણા દેશમાં યુરોપથી આવેલી સંસ્થા Theosophical Society એ આવો પ્રયામ કર્યો હતો. આવી રીતે જુદી જુદી ગતનાં રોડાં એકઠાં કરીને તેનું મકાન બાંધી શકાયું નથી, અને તેથી એવા eclecticismના પ્રયાસો હંમેશાં નિષ્ફળ નીવડે છે.

આદર્શ અને વાસ્તવિક છવન વચ્ચે ઘણું મોટું અંતર પડી ગયું છે. અગર છવનના પ્રત્યેકને ઉકેલ થઈ શકતો નથી ત્યારે પ્રજાજનો અગર પ્રજાના અગ્રવિચાર-કેના આત્મમંથનમાંથી નવા માર્ગનું સુચન થાય છે. આવા નવા માર્ગમાંથી નવા ધર્મ (ખ્રિસ્તી, ઇસ્લામ, બૌદ્ધ, જૈન છ.) જન્મે છે. નવી સમાજ રચના જન્મે છે અને તેને લીધે રાજકીય વિપ્લવ સળગી બેઠે છે કે આવી રીતે રાજ્યો બદલાયાં છે અને કાર્લ માર્ક્સે વાસ્તવિક રીતે બતાવી આપ્યું છે કે અધિક રચનાના વિપ્લવ અન્યાયમાંથી જન્મે છે.

આવા વિપ્લવોની સંચારદોરી માત્ર ઘણા વિચારશીલ, ધીર, મંભીર માણસોના જ હાથમાં રહેતી નથી કારણ કે વિપ્લવમાં વિચારો તથા આદર્શોની ઉપરાંત વ્યવસ્થા એટલે organisationની પણ આવશ્યકતા હોય છે અને મોટી mass movement એટલે આમ વર્ગની આગે કુચમાં કોઈ અધીગ અને અતિ ઉત્સાહી આગેવાનો પેસી જાય છે. તેનું અનિવાર્ય પરિણામ એ આવે છે કે દરેક વિપ્લવ અગર પ્રગતિના યુગમાં જે સ્થિતિચુસ્ત જુના વિચારના, કે ઠંડા લોહીના, ઘીકણ, ડરકણ અગર ગ્વાર્ધી મનુષ્યો હોય છે તે પ્રગતિનાં પેડાંને ખામી પડે છે. તેમનું મગજ નવા વિચાર ઝીલી શકતું નથી તેથી જુની વિચારસરણી, જુના રીત રીવાજો, જુની સંસ્થા તથા વ્યવસ્થાઓનું વળગી રહે છે, આવા મનુષ્યો પોતાની ટંગડી ઉચી રાખવાને માટે 'રામ રાજ્ય', 'ધર્મભૂમિ', 'આપણું પુણ્ય' સાહિત્ય, આંખણી જુની કળા, લોક સાહિત્ય કંઈક સાહિત્ય 'મનાતન' ધર્મ વિગેરેને મક્કાવે છે. એમના હૃદયના અંતરમાંથી આવા ઘણા મનુષ્યો પ્રગતિનો અવરોધ કરનારા, reactionaries હોય છે. કોઈ એમ ન માનશે કે કળા, લોકસાહિત્ય, જુનું સ્થાપત્ય વિગેરે અભ્યાસની હું અવગણના કરું છું, એવા અભ્યાસને પણ સમાજ પ્રગતિમાં રથાન છે. જે સ્થિતિચુસ્તો છે તે આવા અભ્યાસને ન્યાય આપી શકવાના નથી કારણ કે તેમનું માનમ પ્રાણ વિનાનું સિધ્ધિ હોય છે. રાજકારણમાં વિપ્લવથી દૂર રહેનારા અથવા વિરોધીઓ, counter revolutionary હોય છે. તેમને આગળ આવવા માટે 'હમ બી ડીય' કરીને સાહિત્યકળાનું નામ લઈને આવી ખોટી પ્રગતિનો આશરો લેવો પડે છે. આવી રીતે

કેટલો ઓછો છે ? અને કેટલો ખરાબ છે ? જરૂર માન્ય છે કે પીઠ્ઠાને હેતરવા કન્તાં આપણી પોતાની જાતને હેતરવી એ દુષ્ટમાં દુષ્ટ ચીજ છે. આપણે મુસ્લિમને સાધ તરીકે ગણવા તૈયાર છીએ ? આપણી સાથે ખરો મેળવીને રાજકીય હક્કોમાં ભાગ લેનાર મુસ્લિમને હિંદના આપણી વખતે અને જમાડતી વખતે શું શું ત્રામ ખડા થાય છે તે મેં ખુબ અનુભવ્યા છે, તમે અનુભવ્યો નથી ? જેણે કોઈને સાધ મણ્યો જ નહિ હોય તે શાના અનુભવ ? અને આજે મારે ચર્ચારપદ વિષયમાં હિંદનું નથી, પણ ભાઈ આવરકર એવું અનુભવે ? અને આજે મારે ચર્ચારપદ વિષયમાં હિંદનું નથી, પણ ભાઈ આવરકર એમ નથી કહેતા કે હિંદ દેશ હિંદી પ્રજાને માટે છે. હિંદી પ્રજા બહુ મોટે ભાગે હિંદુ છે તેથી હિંદી પ્રજામાં મોટે ભાગે હિંદુ સંસ્કૃતિ દશે. આવા વિચારો મહમદઅલી ઝીણાને બહુકાલે તેમાં તમને આશ્ચર્ય લાગે છે ? ગાંધીજી જેવા મહાન પુરુષ “ ગમગાન્ય ” રચાવવાની વાતો કરે તે મુસ્લિમોને કેમ ગમે ? ગાંધીજી ‘ વિદ્યામંદિરો ’ ખોલવાની વાતો મંજૂર ગમે તે મુસ્લિમોને વાધા ભરેલું લાગે તેમાં મને નવાઈ લાગતી નથી, કેવિસુના મંડપનો પાંચો હિંદુ રિવાજ પ્રમાણે અને બાહ્યોનાં વહેમી જતન મંતરથી થાય એ કેટલું બધું અયોગ્ય છે. ધર્મની જાળમાં દરેક વ્યક્તિને પોત પોતાની શ્રદ્ધા પ્રમાણે પોતાનાં વિચારો ધુમ્પાક છે, એ વિચારો રાજકીય અને સમાજ રચનાની જાળમાં ખીળને દુઃખ થાય એવી રીતે ધુસારી રાકારો નહિ.

હવે બીજો પ્રશ્ન અરપૂર્યોનો લો. કહેવાય છે કે આપણે ત્યાં ચાર, પાંચ, છ, કરોડ અરપૂર્યો મચાતા મનુષ્યો છે. આપણે સૌ કશુંક કરીએ છીએ કે જે નવા સમાજ આપણે ધડી રહ્યા છીએ તેમાં પુરો મમાનલાવ દરો, તેમાં સૌને સરખા નાગરિક હકો હશે ; અને તે છતાં હેક આજના દિવસ સુધી આપણું વર્તન આ જાળમાં કેવું છે ? આપણી ભુલિ અને ન્યાયદષ્ટિ ને કહે છે તેનો અમલ કરવાને આપણે તૈયાર નથી. અને આપણે પણ જાણે અમલને અથવા હુકમો કરીને જે પ્રજા રોટલો મારે છે તેને પરચર આપી રહ્યા છીએ. આપણી પામે સામાજિક બદલકારનું એવું મોટું સાધન છે કે તેની મામે આ કરોડો અરપૂર્ય માણસો મુગા મુલામ જની ગયા છે. દરેક ગામડાંમાં તેમને અસહ્ય કષ્ટો પણ ન સહાય એવાં દુઃખો પીવાનું પાણી અને ન્હાવાનું પાણી મેળવવામાં પડે છે, ત્યારે આપણે તેમને દંડ ખડવા માટે એક મંદિર બંધાવી આપીએ છીએ અથવા મંદિરમાં પ્રવેશ કરવાનો હક્ક આપીએ છીએ. આની હેતરપંડીથી કેવા પ્રકારનું ગાળ-ધરતર થશે તેના વિચાર કરી લો.

આપણી સ્ત્રીઓને આપણે કેવી રીતે દજારી છે તેની લાંબી ચર્ચામાં હું પડતો નથી કારણ કે વખતે એ વિશે તો અખિલ હિંદ મહિલા મંડળના પ્રમુખ રાજકુમારી અમૃત કુંવર અને ગુજરાતનાં જાણીતાં શ્રી. શારદાબહેન મહેતા આપણને આજેના પરિવર્તમાં કાંઈ કાંઈ સંભળાવી રહ્યાં છે. આપણે સ્ત્રીઓને દજારેલી ગુલામ તરીકે ગણી છે. સારાં કપડાં અને ઘરેલું આપ્યાં દરો, સાડ કપાં હશે તે છતાં આર્થિક ગુલામીમાં એવી જકડી ગળી છે કે ગુલામની માફક તેનાથી સ્વતંત્રતા માટે કોઈ જાતની ચળવળ સ્વતંત્રતા કે સમાન હક્ક માટે થઈ શકે નહીં. આ બધું અદલતું પડશે, પામે ધીમે બદલાતું જાય છે. પડાની તો હું વાત જ કરતો/નથી. જે દેશી ગાંધોની પ્રજા છે તેની સંખ્યા પણ

જીવ નથી પણ લગભગ ૮ કરોડ જેટલી છે. અને તેને વિશે પણ ખૂબ ખૂબ જોવાયું છે, અને લખાયું છે. આ બાબતના મારા વિચારો તો બહુ જાણીતા હોવા જોઈએ. હું દેશી ગભ્યોનો ધણો અનુભવી છું. શીખ, મુમલમાન, રજપુત, કહીઆવાડી, ગુજરાતી, મહારાષ્ટ્રના બ્રાહ્મણ તેમજ મરાઠા રાજ્યો એનો મને હીક હીક પરિચય છે. હું ધણા રાજાઓના અંગત પરિચયમાં આવ્યો છું. નવા હિંદી રાષ્ટ્રની અંદર હાલમાં જે દેશી રાજ્યોની પ્રજા છે તે કેવી રીતે સમાય જશે તે વિશે મારે લવિષ્ય લખાયું નથી, કારણ કે તેમ કરવું અઘરું છે, પણ જે દેશી રાજ્યોના નામે જાણખાતી મંરથાઓ છે તે કાયમ રહે એ સંભવિત નથી. હું જરૂર ધરું છું કે હાલમાં જે રાજાઓ કે નવાઓ છે તે પ્રજાના કુદરતી નેતા બનીને પ્રમુખ તરીકે સુઠાય પણ પ્રજાની ધરજાની વિરૂદ્ધ કોઈપણ પ્રકારની આજેવાની કે સત્તા તેમના હાથમાં રહે એવું ધરું છું નથી અને મને શ્રદ્ધા છે કે તેવું થવાનું પણ નથી.

આવી રીતે ૧૮ કરોડ સ્ત્રીઓ, ૮ કરોડ મુસ્લિમો, ૮ કરોડ દેશી રાજ્યોની પ્રજા છું કરોડ અસ્પૃશ્યો, એ યોને રાષ્ટ્રમાં મગાન લાવ, ભાનુલાવ, સમાન હકક મેળવી આપવાનો આપણે પ્રયાસ કરી રહ્યા છીએ. હિંદુ મુસ્લિમોને એક સુદર સ્ત્રીની એ આખ જોવા કહેવાથી, સ્ત્રીઓને ધરની તેમજ ગાંધીની દેવી કહેવાથી, દેશી રાજ્યોને સાચાં હિંદી રાજ્યો કહેવાથી, અસ્પૃશ્યતાને હરિજન કહેવાથી, ગુલામી ભોગવતા દુગળા હાવીએને દુગળપતિ કહેવાથી આ કરોડો માણસોનું દુઃખ કે અન્યાય-ઓર્ષા થવાના નથી. જે સાચી હકીકત છે તે જોઈને તેને બદલવાનો પ્રયાસ કરવો તેમાં જ હડાપણું છે. એક હરિજન કહેવાતો અસ્પૃશ્ય વિદ્વાન જ્યારે મોટો અમલદાર થઈને ઓફિસમાં ગયો ત્યારે તેને કોઈ અડકવાને તૈયાર ન હતું, કોઈ તેને મદાન આપતું ન હતું, કોઈ તેને ત્યાં આકર રહેવા તૈયાર ન હતું, કોઈ અમલદારો પણ સંસર્ગમાં આવવા તૈયાર ન હતા, તે અમાનુષી ગ્રામ અને અન્યાયમાંથી ડો. આંખેડકર પાક્યા છે તે જુલસો નહીં.

આપણા દેશમાં અમુક પ્રકારનું પરિવર્તન અનિવાર્ય છે એવું હું માનું છું પણ તે માત્ર શ્રદ્ધાનુ કારણ નથી. હમણાં હમણાં જુદાં જુદાં પ્રકારવાની સોંધી ટેવ પડી છે તેને હું ટેકો આપતો નથી. એ તો સ્વાર્થી તથા સત્તાલોબી માણસોની ચાલખાજ છે. સમાજના વિકાસ, તેના પરિવર્તન, તેના ક્ષય વગેરેના પણ નિષ્કેષ છે. એ નિષ્કેષોના અભ્યાસમાંથી સમાજશાસ્ત્ર રચાવું જાય છે. એવા નિષ્કેષોને અનુમરીને હિંદી રાષ્ટ્રનું ધડતર થઈ રહ્યું છે, અને લવિષ્યમાં થવાનું છે.

જેવી રીતે અમેરિકામાં અનેક દેશનાં માણસો, પુરૂષો, સ્ત્રીઓ અને ઊકરાં, અનેક ધર્મ પાળનારા હોવા છતાં, ખ્રિસ્તી, તેમજ યાહૂદી, એ દેશમાં ઘણા થઈને થોડાં વર્ગોમાં પુરેપુરા અમેરિકન નાગરિક થઈ જાય છે તેવી રીતે આપણા દેશમાં પણ હિંદી થઈ જશે. કયો ધર્મ પાળવો એ તેના ખાનગી અંગત વિષય છે, તેની સાથે ખીન્ન લોકોને નિમ્નત ન હોય. દરેક વ્યક્તિને ખીન્નને અડચણરૂપ ન થાય તેવી રીતે વર્તવાની પુરી સ્વતંત્રતા રહેશે. પણ આ સમાનતા તથા સ્વતંત્રતાનો મુખ્ય પાયો આર્થિક સ્વતંત્રતા પર

રચયો હતો. કોઇપણ વ્યક્તિ કમાણીનાં માધનો કમન કરી શકશે નહીં. જે મુખ્ય અને મોટા ઉદ્યોગ છે તે રાષ્ટ્રના હાથમાં રહેશે. આવી રીતે મુદીવાદનાં અનિષ્ટ દૂર કરવામાં આવશે. આજે સમાજવાદની તરફથી કરવી કે વિરોધ કરવો એ એક સોંધી ફેરન થઇ પડી છે. જેમને સાત્ત્વીય રીતે વિચાર કરવો નથી તે નકામી સમાજવાદની સામે ગાંધીવાદને ખડો કરે છે. બિચારા ગાંધીજી પોને કંઈ છે કે ગાંધીવાદ જેવી કોઈ સ્ત્રીજ અગતિત્વમાં નથી પણ તેમના શ્રદ્ધાચેત્ના અનુયાયીઓને મળે આ વાત ઉતરતી નથી.

મારી ધારણા પ્રમાણે નવા રાષ્ટ્રમાં દરેક દરેક વ્યક્તિને ગરબતું કામ કરવું પડશે. આજે ખેતી એ વ્યક્તિઓના સ્વાર્થનું કામ છે. ભવિષ્યમાં ખેતી અને ઉદ્યોગ એ ગરબતું કામ થશે; એટલે બેકારી રહેવી ન જોઇએ. દરેક મનુષ્યને કામ મળે એવી રાષ્ટ્રને તત્ત્વીજ કરવાની છે. જો આમ થાય તો લાખો બીજા માગનારા બ્રાહ્મણ, અને ખાવન લાખ સાધુઓ ફરીશો વગેરે બીજાની મહેનત પર જીવનારાં જનુઓને કોઇ પ્રકારનું ગરબતું કામ કરવું પડશે. 'No work, No food' જે સેવા ન કરે તે જૂન્યો રહેશે. 'To every one according to his wants, from every one according to his ability', દરેક માણસ પોતાની શક્તિના પ્રમાણમા સેવા કરે અને દરેકને તેની જરૂરીઆતના પ્રમાણમાં મળે એ સૂત્ર ધણુઓને મુંઝવે સ્વપ્ન જેવું લાગતું હતું. આજે હવેજ માણસો પોતાનો કામ ધંધો છોડીને અને પોતાનાં કુટુંબ તરફ ઉપેક્ષા ગમીને ફેર મુકીના કાર્યમાં પ્રાણ પાથરે છે અને જીવન અર્પણ કરે છે તેમને આ સૂત્ર માનવું અધરું નહીં પડે. મનુષ્યનું નૈતિક કંઠો કે આધ્યાત્મિક કંઠો એવું બળ આજના કરતાં વધારે એવી જોને આશા છે, પ્રજાની અણખીલેલી શક્તિ ખીલી શકે છે એવી જેમને ખાત્રી છે એવી જેમણે છેલ્લાં વીસ વર્ષમાં દિદી સ્ત્રીઓ, છોકરાં, યુવકો અને કેટલાંક મોટાંઓની શક્તિમાં અનહદ વિકાસ જોયો છે કે અનુભવ્યો છે તેમને ભવિષ્યની પ્રજા આવા નિયમનો અમલ ન્યાય તથા સહજુદિથી કરી શકશે તે વિષે શંકા નહીં હોય. દરેક વ્યક્તિનો સંપૂર્ણ વિકાસ થાય એવું વાતાવરણ પેદા થશે, જંગલની ઝુંપડીઓમાંથી રાજમહેલમાં, from the log cabin to the White House, તુ અજ્ઞહાસ લીન્કનનું દૃષ્ટાંત બાણીવું છે. રસ્તામાં પૈસે પૈસે પેપર વેચનારો કરોડપતિ નહિ પણ અખજપતિ થયાના દાખલા અમેરિકામાંથી મળી આવે છે. પણ અમેરિકામાં હાલમાં વ્યક્તિનો વિકાસ થઇ શકે છે તેના કરતાં પણ વધારે અનુદૃઢ વાતાવરણ જ્યારે નુતનહિંદમાં આવશે ત્યારે અમેરિકાની કે ડરિયાની પ્રજાના કરતાં પણ આપણે ઉત્તમ પ્રકારના માનવી ઓ કેળવી શકીશું.

છોકરાંઓની કેળવણી વિષે પણ આપણા વિચારો છેલ્લા-પચીસ વર્ષમાં ઘણા બદલાઇ ગયા છે. નાના બાળકમાં મોન્ટેસોરીની પદ્ધતિ, તેનાથી મોટાં છોકરાંમાં ગ્રેફ્ટન પ્લેન વિગેરે અનેક અખનદ્રાઓ અનુભવાય રહ્યા છે. બધાંનું મુખ્ય રહસ્ય એ છે કે છોકરાંઓને પોતાની શક્તિનો વિકાસ પોતાની મેળે કરવા દો. દરેક માણસે કયો ધંધો પસંદ કરવો તેને માટે તેનાં માનસિક વલણ તથા શક્તિઓનો વિચાર કરવાનો હોય. આજે તેમ થતું

નથી; અને દરેક કામની કિંમત કમાણીથી આપણે જામનું મહત્વ, ઉત્પાદ, કળા શોધખોળ વગેરેની અવગણના કરી છે. કેળવણીમાં લલિતકળાનું જે સ્થાન છે તે વિશે કવિ રવીન્દ્રનાથ ટાગોરે આખી 'પ્રજ્ઞનું' માન્ય બદલ્યું છે અને દરેક વ્યક્તિની બધી શક્તિઓનો વિકાસ કેવી રીતે થાય તે નવા માન્યશાસ્ત્રે, અને આમ કરીને અગવિંદ ધોષના પૂર્ણયોગે ખતાવી આપ્યું છે. આજે દેશમાં અનેકવિધ સુધારા, હજારો દિશામાં થઈ રહ્યા છે. જે આપણે તેમાં મહત્ત્વનો ભાગ ભજવવો હોય તો આપણી નજર આગળ યથા રહેવા પગિવર્તનનું ન્દસ્ય સમજવું જોઈએ. જે કામ સમજપૂર્વક કરીએ તેનું પરિણામ સારું આવે, બાકી રખડી આખડી, કોકર આપને પણ બધી પ્રજા સુધારાને માર્ગે આવવાની છે.

બે મુક્તકો

(૧)

મૌન્દ્યોનો રસાત્મા

(સંપ્રશ)

મૌન્દ્યોનો રસાત્મા વિરલ નવલ આ રંગથી વિશ્વરંગી,
પ્રાન્નાદેને કુટીરે અલિનવ સુખી પાથરે અપ્તરંગી,
સ્વપ્નો છાંટે સુનેરી રંગત અગર આ વિશ્વરંગે મુહાંગે,
શુદ્ધિ તરો પ્રભાને જગતી સુપ્રતિભા પ્રાણુ વેરે પરાંગે.

(૨)

મહારી સમૃદ્ધિ

(અનુકૂળ)

સમૃદ્ધિમાં સમૃદ્ધિ છે મહારે તો જગતી અરિ,
જગાડે જે ગુહા—ઉરે—અખેરે યાગને હરિ.

પીપળવાડા તે કયું ?

શ્રી. મણિલાલ દિવેદી

“પૂણી” માસિકમાં આવતા ઇતિહાસના સંશોધન જાળવના મારા લેખા વ્યારા તાલુકાના એક પારસી લાઇ રસપૂર્વક વાંચી રહ્યા છે અને હાલમાં એ માસિકના બીજા વર્ષના અંક ૨, ૩, ૪માં ‘બાગલાણુના પ્રદેશનો પરિચય’ નામનો મારો લેખ પ્રસિદ્ધ થયો છે તે ઉપર તેમણે સુંદર પ્રકારે પાડતો પત્ર પૂણીના તંત્રીજી પર લખ્યો છે. મારા લેખની તારીફ કરે છે એથી તહીં પણ વ્યારાના જંગલ લાગમાં રહીને પણ એ લાઇ ઇતિહાસના પુરાણા સંશોધનોમાં જે રસ લઇ રહ્યા છે એથી તેમના પત્રનો તારીફનો લાગ આવ કરી આકર્ષીની હકીકતો નાચે રહ્યું કહું છું. આ રહ્યો તેમનો પત્ર:—

“..... હેઠ્ઠા બે અંકમાં શ્રી. મણિલાલ દિવેદીનો બાગલાણુના પ્રદેશનો પરિચય નામનો લેખ આવ્યો છે તેમાં પિપલગ્રામ અથવા પીપળવાડા ગામનો ઉલ્લેખ આવ્યો છે જે વિષે હું કાંઈક માહિતિ આપી શકું એમ હોવાથી આ લખાણ કરવામાં આવ્યું છે.”

હું નવસારી પ્રાંતના વ્યારા તાલુકાના બેસનિયા ગામમાં ધંધાધોં રહું છું. ત્યાંથી પાંચ માઈલને અંતરે ડાંગની સરહદ ઉપર પૂર્વમાં ડાંગના જવડા ગામની—પાસે વ્યારા-તાલુકાનું પીપળવાડા નામનું ગ્રામ આવેલું છે. રાત્રીપરજ પાસેથી સાંત્રણવામાં આવ્યું છે કે જુના વખતમાં પીપળવાડાનું રાજ્ય આવેલું હતું, ડાંગમાં પણ જૂદા જૂદા નાના નાના રાજ્યો આવેલાં હોવાથી પીપળવાડાનું પણ રાજ્ય હોય એ સંભવિત છે.

પીપળવાડાથી બરડીપાડા (ગાયકવાડ સરકારના) પંચોલ, કમ્પકવા-બેડા થઈ નાહલધરા-નળધરા (હુંગરી) ગામે જઈ શકાય છે. તાપી કાંઠે આવેલા પીપલગ્રામથી આ પીપલગ્રામ થઈ નજીક હોષ નળધરા ગામે આવી વસાહત રચાપી હોય એ પણ સંભવિત છે.

શ્રી. મણિલાલ દિવેદી જણાવે છે કે પીપળગ્રામમાં બ્રહ્માજીની મૂર્તિ રચાપન કરવામાં આવી હતી તે મુજબ બ્રહ્માજીની મૂર્તિ તો નથી પરંતુ મહાદેવજીના મંદિરના પુરાતન અવશેષો હજી વ્યારા તાલુકાના પીપળવાડામાં આવેલાં છે.....

બાગલાણુના પ્રસિદ્ધ કિસ્સાઓ અને તળેટીમાં જવાનો સુનરો માર્ગ આશ્વેરના તોટીઆ ધારેથી છે. આહવા ડાંગમાં રહી વ્યારાના ચુનાચાડી ગામેથી બેસનિયા અંતાપોર થઈ

૧. તે વ્યારા તાલુકાનું બેસનિયા તે પુરાતન બિસનપુર જુના વખતમાં પ્રગણે અંતાપુર બિસનપુર લખાતું અને ત્યાં ગાયકવાડ સરકારના કમાલીસદાર રહેતા વિ. સ. ૧૯૨૬ સુધી “પ્રગણે અંતાપુર” એ મુજબ લખાયાના ઉલ્લેખ મહુવાના ફેસાહજીના હકતરમાંથી મળે છે. પત્ર આ બંને ગામો તો પોત પોતાનો એક હબર વર્ષ ઉપરનો ઇતિહાસ ઉદરમાં સમાવીને બેઠાં છે. અંતાપોર તે પુરાતન અનંતપુર અને બિસનપુર તે વસંતપુર બાલપોરના શિક્ષાલેખમાં આ મુજબનાં નામ છે મંગલદેવ ચાણક્યરાજ સુધીની તેમની ઐતિહાસિક હદી મળે છે.

૨. નવસારી પ્રાંતના મહુવા તાલુકાનું નગીરી ગામ.

વ્યારા આવવાનો ઉદ્દેશ કઃવામાં આવ્યો. વ્યાન આવવા માટે આદત્ત ડાંગમાં ઘણું ચનખત્ર, સુપમાળ માડવી, કુડકચ, વધાઈ, રાયકચ, પીપળવાડા યથ અંતાપુર રહી વ્યાન જઈ શકાય છે આ બીજો માર્ગ છે.

પીપળવાડાથી કાગીબેઠ, બેંસકાતળી, જરડીપાડા, યથ રૂપગદના કિલ્લાએ જવાય છે ને પીપળવાડેથી બેંસકાતળી, આમલગુડી, વડપાડા યથ સોનગદને કિલ્લા જવાય છે ને ત્યાંથી માંહેરની તળેટીએ આવેલા ચિંચલી ગામે પહોં જવાય છે.

આથી રાષ્ટ્રોદયના મહાકાવ્યમાં આવેલું પિપ્પલગ્રામ તે વ્યારા તાલુકાનું આ પીપળવાડા હોવું જોઈએ એમ માફ માનવું છે.”

પીરોજશા આદરજી જીવાણો (એમનીપ્રવાસ)

ભાઈશ્રી પિરોજશાહે જે રૂઝ લઈ આટલી માહતી પુરી પાડી છે તે માટે હું તેમજ પુરાતન ઇતિહાસની શોધખોળમાં રસ લેતા સૌ કોઈ તેમના આભારી છે. એમની માહેતી મંગીત છે, પુગણુ ઇતિહાસની ઘણી ગુઓ ચર્ચાઓથી ઉદ્ભાય છે, એથી ભાઈશ્રી પિરોજશાહે જે ચર્ચા કરી છે તેને હું આવકાગદાયક માનું છું.

પણ પીપળવાડા મંબદમા ખુલાશે કઃવામાં થોડા ગુચવાડા થયો છે એમ એમના ક્રમણીની વિગત પરથી મને લાગે છે.

માત્ર લેખોમાં જે વખત પીપળવાડાનો ઉલ્લેખ છે. એક નોકોડ વંશીય સોદડે દક્ષિણમાં આવતાં બીજોતો નાશ કરી નાહત મંડળનો ઉચ્છેદ કર્યો એ મુજબનો અને તે પિપ્પલગ્રામમાં. (પૂર્ણા. પુ. ૨, અંક ૨ પૃ. ૫૫) અને બીજો. 'પિપ્પલવાટિકા' ગામે નાગયણ શાહે તાપીમાં રનાન કરી બલ્લાનું પૂજન કર્યું તે. પુ. ૨. અ. ૩. પૃ. ૧૦૩).

ભાઈશ્રી 'પિરોજશાહ આ બન્ને ગામે તે એમના જણાવ્યા મુજબ વ્યારા તાલુકાનું પીપળવાડા હોવાનું અનુમાન કરતા હોય એમ મને લાગે છે પણ એ એમની શત્રુ ચૂક જણાય છે. રૂઝકવિ પોને એકની-પાછળ 'ગ્રામ' અને બીજીની પાછળ 'વાટિકા' ચુદ મૂકે છે. એ ભેદ વિચારવા જોવો છે.

તેઓ સોનગદ જવાનો માર્ગ પણ પીપળવાડાથી જણાવી નારાયણશાહ આ રસ્તે ગયા હશે એમ કંઈક અનુમાન કરતા હોય એમ લાગે છે. એ તે રસ્તે સોનગદ ગયા હોય ને તે તરફ તાપી જોળંગી હોય તો પણ પિપ્પલવાટિકા ગામે તાપીમાં રનાન કરી બલ્લાનું પૂજન કર્યું એવો ઉલ્લેખ છે. વળી તાપી કડિ આવેલા પંચમુખીના રથળ શુધી તેમને મુવરાગ વિ. વળાવવા જાય છે એથી એટલું તો નિષ્પન્ન થાય છે કે શાહને વિદાય આપવા ગએલો રાગ-રસાણો તાપીના દક્ષિણ તટે જઈને ચંબો હતો ને એથી જે પિપ્પલવાટિકા ગામે તાપી રનાન કર્યું તે રથળ તાપીને મામે કાંઠે આવેલું હોવું જોઈએ એમ ચોકસું જણાય છે.

પીપળવાડા ગામ વ્યારાથી અગ્નિ ખૂણામાં અગ્નિકાની અને રાયગઢની ઉત્તરે ડાંગની મન્દર નજીક એકાલ ખાડીની પાસે આવેલું છે. ભાઈશ્રી પિરોજશાહના જણાવ્યા મુજબ ત્યાં પુરાતની અવશેષો છે. એ ભાગમાંથી મળતી ઈટી લગલગ શુષ્કકલિન ઈટીના જેવી છે એટલે ત્યાં આગથી હનગ વર્ષ કરતાં પણ અગાઉ મંદરૂતિના પગરણ થયાના પુરાવા મળી રહે છે એ ખત છે પણ નાગવણ શાહે તાપી કાઠે જે પિપ્પલવાટિકા ગામે તાપી સ્નાન કર્યું તે ગામતે આ પીપળવાડા નહી જ એમ મારે ભારપૂર્વક કહેવું જોઈએ. વળી સીધી લીટીએ જોવા જઈએ તો પણ તાપી નદી ત્યાંથી ઉત્તરે મતાવીસ માઈલ દુર પડે.

મંદરૂતમાં દરેક નામ પાછળ પણ કંઈ અર્થ રહેલો હોય છે એ રીતે જોવા જઈએ તો જ્યાં પીપળાઓમાંથી વાટ જતી હોય એવી જગા તે પિપ્પલવાટિકા ગણામ. એ રીતે જોતાં તાપી કાઠે આવેલું મોનગઢ તાલુકાનું પાંચપીપળા ગામ લાઇ શકાય. તેની સામે કાઠે તાપીમાં સિંહડારા રાખી ઉભેલો ખેરવાડનો ગઢ તે તેની પામે પુરાતન શિવાલય. વળી ત્યાંથી અજવાર-વાધળા પર ચર્મ મધ્ય યુગરતે જવાતો માર્ગ. તો આ રથજને કેમ ન લાઇ શકીએ? પણ ત્યાં એક આંટ નડે છે. તાપી દક્ષિણ તરે 'પંચમુખી'નું રથજ નવરી કરવું જોઈએ તે તેને ઉત્તર તરે આ ગામ આ રીતે જોતાં કામરેજ અને મોંઘવી તાલુકાના ગામ તરફ જ નજર નાંખવી પડે છે અને એથી શાહનું પિપ્પલવાટિકાને ભાઈ પિરોજશાહ જણાવે છે તે પિપળવાડા નદી જ એમ મિલ થાય છે.

હવે રહ્યું સોહડનું પિપ્પલગ્રામ કે જ્યાં તેણે પાંચમે ભીલોને મારી નાહ્ય-મંડળનો ઉચ્છેદ કર્યો એ રીતે જોતા દક્ષિણમાં દેવગિરિ તરફ જવા નીકળેલા ઉત્તરના કોઇ મુસા-ફરને પ્રથમ ધરમપુર રાજ્યની કંઈક દુર વડાવવી પડે. અને ધરમપુરની ઉત્તરે વાંસદા છે તે તેની પામે સુલગાણા મંદરાન છે. તેની દક્ષિણમાં થઇ એક ગરેલો અખંડ આગળ જાય છે. વળી ધરમપુર રાજ્યમાં હનમતમાળ મહાલ, વાંચન અને સુલગાણાનો સીમાડો બનાવે છે. આ તાલુકામાં માન નદીને કાઠે પીપળવાડા નામનું રથજ આવેલું છે અને તેની ચાલવ્યમાં લગભગ મન્દર પાસે માનેક માઇલ દુર નહગધરી-નઝધરી નામની જગાં છે. ભીલોની વસ્તી તો ખરી ત્યારે દક્ષિણમાં યાદવોની મતાની સોડમાં જઈ સોહડ એક મંડળનો ઉચ્છેદ કરે એ તે વખતની તેજસ્વી સત્તા છોડવી શકે નહીં અને એથી સોહડે કરેલો ઉચ્છેદ એ આ નહગધરી અને પીપળવાડામાં કેમ ન હોય? વ્યારાના પીપળવાડામાં મતા સ્થાપવાના વિચારને માલ ગખતાં પહેલાં આ અંગ આગત પણ પૂરા વિચાર કરવાની જરૂર છે. આ રથજે પરાત થએલી પ્રજા વામંદાની દક્ષિણમાં ચર્મ વ્યારા તાલુકા ઓળંગી મહુવાના હાલના રથજ સુધી પહોંચી હોય. પણ અહીં કહી દઉં આ પણ એક અનુમાન રજુ કરું છું વળી સાહેબને કિંમતે તેજસ્વી જનતી મતા તેની સોડમાં કોઈ નાની સંતાના પ્રભાવને નભાવી લઇ શકે નહિ અને એથી પણ આ પિપ્પલગ્રામ દૂર હોવાનું અનુમાન થાય છે. તેમ છતાં ભાઈશ્રી પિરોજશાહના કથન પર સોહડની સત્તા સ્થાપના આખત ગંભીરપણે વિચાર કરવા જેવી હકીકત છે.

એટલે હવે ધણાજ દુકાણમાં કહું તો નાગપણ શબ્દ વાળું પિપ્પળાટિકા તે આ પિપ્પળવાડા નહીં જ અને સોહડનો શિકાર અનેહું પિપ્પળગ્રામ તે ધરમપુરનું પિપ્પળગ્રામ કે બારાનું પિપ્પળવાડા એ એમાંથી કોનો વધારે મંભવ છે એનો નિર્ણય ઇતિહાસને અન્યાયીઓ કરી અને ગહજરી કરશે તો આભારી થઈશ. આટલી વિચારણાની તક આપવ માટે લાઈથી પિરોજશાહનો તો આભારી થયો જ છું.

આ લેખ પુરો કરે ત્યાર પહેલાં એટલી વાત કહેવાનો લેખ તો રોકી શકાતો નથી કે બારા તાલુકાનો અગ્નિકા અને પૂર્ણ વચ્ચેનો પ્રદેશ જૂરતરની દષ્ટિએ પણ અગત્યનો છે. તેની માટીનાં પડ નીચે કુદરતની કંઈ કંઈ મામગ્રીઓ છે. એ પ્રદેશમાંથી વિખ્યાત જુરતર શાસ્ત્રી કૂટ માહેજને, આદમની ઓલાઃ પત્થરનાં હથિયારો લાઈ કુદરતને ખોળે ખેલતી હતી તે વખતના નમુનાઓ મળીપડ્યા છે. રામકથાની સ્મૃતિ માથે તેની ન્તકથાઓ વેડાગેલી છે અને જવાળામુખીઓએ ઉનાઇને આગણે પોતાના જિવંત યુગવા મૂક્યા છે. નવસારીના ચાલુક્યોની શાખાએ પદ્મ (પદમ) કુંગરીને પાદરે વિસામા કરી મેઘપુર્ણી રાયગઢી સુધીના પ્રદેશમાં વમન્તના વિસામા સરખા અનન્ત (અન્તાપુર) વમન્તપુરો (નિસાનપુર) રેશી આદી કુડો (આરકુડ)ના જલ આરોગ્યાં છે. પણ એ બધી વાતો તે મોઢ સ્વતંત્ર લેખમાં કરીશું.

રહેવા તથા જમવા માટે ઉત્તમ સ્થાન

જોશી હિંદુ લોજ

ટે. નં. ૨૩૩૯૬. ટે. અ. જોશીલોજ

કુમ્ભેરી બજાર, મુળ જોશી મારકેટ સામે મુંબઈ

કુટખોલ મેચ

શ્રી. પંકજ

૧

‘ તો પછી આપણી દીમતા છોકરાઓનું નક્કી થઇ ગયું કે નહીં ? ’

‘ હા થઇ ગયું, પૂરી દીમ તૈયાર થઇ ગઇ છે. ’

‘ કોણ કોણ છે ? ’

‘ બિનય, કિબ્દુ, હાદી, જુહુ, ઇશ્વર, તકી, રામનારાયણ, બસંધર, સુનીલ, રમેશ, અને બલવંત ’

‘ સીધુ ? ’

‘ ના સીધુને હેડમાસ્તર પસંદ નથી કરતા. એક બજરચીનો છોકરો આપણી દીમમાં રમે તે તેમને ફીક નથી લાગતું. ’

‘ હું, ત્યારે તો આપણે છતી રહ્યા ! સીધુ ત્રણ ગાંધી બાલુએ કોણ રમશે ? ’

‘ હું ઉપલો મુન્દા સાંભળી દુઃખી થયો જો કે માઈ નામ દીમમાં હતું પરંતુ, સીધુ જો મારી બાલુએ રમતો નહીં તો મારી રમતમાં સ્પષ્ટ નિર્માણતા આવી જતી. હું ઉદ્વિગ્ન થઇ ઘર તરફ વળ્યો. ’

રસ્તે જતાં સીધુ મળ્યો. પોતાના ઘરને માટે શાકભાજી અને શમરચીલું લઈને સીધુ આવતો હતો. તેને પિતા મારા પિતાજીના સાહેબનો બજરચી હતો. હું અને સીધુ એક બીજાના મિત્ર હતા. પિતાજીના સ્વભાવની ઉલ્લસતા મારામાં પણ કંઈક અંશે આવી હતી.

‘ સીધુ, આજે દીમની ચૂંટણી થઇ ગઇ ’ હું બોલ્યો.

‘ ફીક, પણ તેમાં આટલી બધી ધમ્માલનું કારણ શું છે ? ’

‘ મીયુ હેડમાસ્તરે તને દીમમાં નથી સમજ્યો. ’

‘ લાઇ, તારા જેવા બધા યોગ છે. હું બજરચીનો છોકરો બાલુઓના છોકરા સાથે રમું તો કેવું અન્ય દેખાય ! ’

‘ પણ અમ્યા મારી બાલુમાં કોણ રમશે ? ’

‘ કેમ હાદી છે ને ? ’

‘ ના તે નહીં કાવે. ’

‘ ફીક, એ વાત તો જવા દે. મારી પાસે એક નવી વસ્તુ છે તે તને બતાવું. ’

તેણે એક કાઉન્ટરપેન કાઢી. સાહેબને ત્યાં આવેલા એક બીજા સાહેબ પોણાએ મીયુને ખુશ થઇ ઇનામ આપ્યું હતું. એ ઉદાર હૃદય અંગ્રેજને માટે માનવતાને પ્રથમ સ્થાન હતું.

મેં તે જોઇ અને બોલ્યો ‘ સારી છે. ’

‘ ઇશુ, આ પેન જોઈને તો હેડમાતર કદાચ ચોરીને લાવેયો પણ ઘરે ’
હુ ચૂપ હોતો રહ્યો. થોડીવાર બોલ્યો, ‘ માનુ, ગમે વાત ’

૨

હિદીલાવાના પડિતજી ખરેખર કડીચુત્ત હતા તે અત્યંત વિલાગતા એકેવી
પણ હતો મેં તેમને જાણે કહ્યું,

‘ પડિતજી, સીતુને કેમ દીમમા નથી ગળ્યો ? ’

‘ અરે માનુ વળી દીમમા ખાય ! દ-લગાવાળો તું ઘરે ? દીમમા ઘેળી
ચમાર સુદા એકલા કરી આપણે છૂતી ગયા એમ લાગી પડ્યો ’

‘ પણ મારી સાથે ગળે પડ્યો કેમ રમશે ? ’

‘ કેમ હાદી છે ને ? ’

‘ ના સાહેબ એ નહીં કાવે ’

‘ સીતુ કોઈ પણ મજેગોમા ગ્રી શકશે નહીં ’

‘ હીક

૩

‘ ઇશુ, તમને બધાને થયું છે શું ? તું રમવાની ના પાડે ક પ્રીટુ ના પાડે
છે મિનય કંઈ બહાનું કાઢે છે મને કંઈ નમગણુ નથી પડતી ’

‘ સર, મારા પગમા ફુખાવો કે બીજાની વાત હુ નથી ગળ્યોતો ’

‘ પણ આપણી દીમમા ગણુ પડ્યું નમનું થઈ ગય છે તેનું શું ? ’

‘ મર, મારી બાજુમા કોઈ સારો ખેવાડી હોય તો હુ કદાચ ની શકું પરંતુ મને
પણી મહેનત પડશે ’

‘ કેમ હાદી છે ને ? ’

‘ ના સાહેબ, સીતુ હોય તો માન જોવ ઝીરી શકે બીજો કોઈ મને કાવે નહીં ’

‘ પણ સીતુ તો દીમમા નથી એ જમ ઝીના ડોઝમને વળી દીમમા ખાય ! ’

‘ મર હુ લાચાર છું ગમે પગમા કળતર થાય છે ત્યારે માતાજી બૂમો પાડે છે
અને મમવા માટે ના કહે છે ’

હેડમાતર ચૂપ બેસા હુ બહાર આવ્યો. કીટુ, મિનય અને રમેશ મળ્યો અને મોત્યા
‘ હમે પણ નથી મમવાના ’

૪

મેચના એક જ દિવસ અગાઉ હમને ખામ પડી કે હેડમાતરે સીતુને દીમમા
મમવા હા પાડી છે એ હા કેમ તેમના મુખમાથી નીકળી એ પ્રશ્ન આજમુખી પણ ત્યારે
હમે મળીએ છીએ ત્યારે ઉકેલવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ સીતુ મારી પાસે આવીને મો મો
‘ ઇશુ તું પણ ખરો ! માન વગર શું અમ્મી જવાનું હતું ? ’

‘ ચાલ હવે ડહાપણ ગહેવા દે દલગાની દીમ ઘણી જમરી કે સાગ મમ
પડશે ’ હુ બોલ્યો.

‘અરે પણ દરભંગાના માણુમોને ક્યારી ખમર પડી કે હું ટીમમાં રમવાનો છું.’

‘તે હવે નિગતિ શોધી કાઢીશું.’

સીતુ બોલ્યો, ‘તાડ એક હાફપેન્ટ મને આપશે ? હું ધોવડાવીને પાછું આપી દઈશ.’

‘સાલ માતાજીને પૂછી જોઈ.’

થેર આવી માતાજીને પૂછતાં કહ્યું. ‘તાડ નાનુ પડી ગયેલું પાટનુ સીતુને આવડુ હોય તો આપી દે. ધોવડાવીને ફરી લેવાની ગી જરૂર છે.’ માતાજીના ઉદ્દેશ્ય સીતુના તરફની મમતાને કારણે હતા. હમારુ ધનુ ઉપર ઉપરનું કામકાજ પણ મીલુ કરી આપતો. સીતુ હસીને બોલ્યો, ‘મા, આ દેવું હું કયા જન્મમાં ચૂકવીશ !’

૫

મેય શરૂ થવાને જરા વાર હતો. પુષ્કળ બીડ હતી. પિતાજી તથા તેમના સાહેબ અને અન્ય યુગેપીઅન એક્સિસરો પણ હજરે હતા. હું, સીતુ, તકી, કીરટુ અને રમેશ ટીમના મારા બેલાડી તરીકે ગણાતા હતા. મૌની દૃષ્ટિ ખાસ સીતુ પર હતી. તેનું પાતળું જર્જર શરીર વિજળીની ઝડપે દોડી શકતું હતું. મેય શરૂ થયું. દરભંગાવાળાએ એકજ મપાડે તકીને ગળાવી દીધો. તકી ઘાયલ થયો લોકોમાં ભયની ધાત્તી ફેલાઈ. હમે બચાવ કરવા લાગ્યા. જેમ તેમ કન્ટાં હાફ ટાઇમ (રીસેમ) થયો. હમે બધા લેયન અને સોડા પીવા એકઠા થયા. પિતાજી આવી બોલ્યા, જો ‘ઇચર તમે લોકો હારી જશો તો મારું નહીં કહેવાય. સીતુ અધ્યા તુ પણ કેમ હંડો દેખાય છે ?

‘બાણુ હવે જોઇ લેજો.’ સીતુ બોલ્યો.

હેડમાસ્ટર બીજા બેલાડીએ સાથે વાત કરતા હતા પરંતુ સીતુને તો દુન્યીજ જોઇ ખસી ગયા.

મેય ફરી શરૂ થયું. આ વખતે હું, રમેશ, કીરટુ અને મીલુ મર્વેની દૃષ્ટિ બેચવા લાગ્યા. એંધાર થવા આવ્યું. ડાબી બાણુથી મેં એક બોલ ઉછાળ્યો. સીતુએ ઉછળીને માથા વતી તે બોલ ગોલમાં નાખ્યો. ‘ફટ’ અવાજ થયો. સીતુ બેભાન થઇને નીચે પડ્યો. લોકોના ઉત્સાહની સીમા નહીં ગઈ. હુમરાણુ ચર્મ ગયું. હમે છત્યા એંબુકેસવાળા આવી સીતુની માવજત કરવામાં પડ્યા. ગોતપોન્ટનો વાંમ તેના માથામાં વાગ્યો હતો.

હમે કપ છત્યા સાહેબે કપ આપની વખતે સીતુની મમતાનાં વખાણુ કાઢ્યાં. સીતુને થેર પહોંચાડવામાં આવ્યો. હમે પાછા ફરતી વખતે મીલુની જ વાત કરતા હતા. પ્રેક્ષકોમાં એ ભાગ પડી ગયા હતા, એક મીલુના વખાણુ કરતો હતો અને બીજો કીરટુનો. પડિ-તજીએ પણ કચવાતે મને કસુલ કીધું કે સીતુ ન હોત તો કપ ન છતાત. હેડ મારતર અંખવાણુ પડી ગયા.

૬

બીજે દિવસે મોંજે હું સીતુને ત્યાં ગયો. સીતુને થેર જવાનો આ પ્રથમ વખત

હતો. અન્ય સમયે મીઠુ જ મારે ઘેર આવી ગેહતો. હું તેની ઝુંપડી પામે પહોંચ્યો ને પહેલાં તેના પિતા મળ્યો, 'છોટાભાહેજ, તમે ક્યાંથી ?'

'સીધુ ને કેમ છે ?'

'હા કીક છે પણ તમે નાહકની તરદી લીધી.'

'સીધુ ક્યાં છે ?'

હમે અંદર ગયા એક જર્જર ખાટલા ઉપર મીઠુ સુતો હતો. તેની મા મને જોઈને ઉભી થઈ ગઈ. મેં પૂછ્યું, 'મીઠુ કેમ છે ?'

'સારું છે !'

'સીધુ, તેં તો કમાલ કીધી આપણે કપ છતી ગયા.'

તેની મા બોલી, 'છોટા સાહેબ, હવે હું સીધુને કોઈ દીવસ ગમવા દેવાની નથી. દેવતાઓને પણ હમે આગળ પડીએ એમ ક્યવું નથી. નહિ તો સીધુને આવો ધા નહિ પડતે. હમે નીચા તે નીચા.'

આવા ઉદગાર અનેક મદિઓથી ફલિત જાતિની સ્ત્રીના મુખમાંથી મરે છે. તેની ભાવના પણ કેટલી ધર્મબીર હતી તે કહેવું અનાવશ્યક છે. સીધુ બોલ્યો, 'હવે પરીક્ષા પામે આવી છે વાચવું પડશે.'

'કંઈ શીકર નહિ આપણે માથે વાંચીશું.'

સંધ્યા થઈ ગઈ હતી. તેની માતાએ એક દીવો સળગાવ્યો. તે ઝુંપડી દીવાના ઝાંખા કાશમાં જાગૃત થઈ અંતઃરતનમાં ગેહલા એક ફગડીની વ્યથા મંતાકવા લાગી. મારું હૃદય સીધુના ધરની રિયતિ જોઈ વસોવાઈ ગયું મને દરિદ્ર કવિ મીરની કડીયો યાદ આવી

'શામ હીમે છુઝામા રહેતા હૈ

દિલ દુઆ હૈ ચિરાગ મુશ્વિસ કા.'

ખરે, દરિદ્ર મનુષ્યનું દિલ અને તેના ધરનો દિવો સળગેલો છતાં ઓલવાયા જેવો જ હોય છે. બહાર મેચ છતવાની ખુશી હતી પરંતુ ખરો છતનાર પોતાની વ્યથા એક જર્જર ઝુંપડીની દિવાલો પાછળ સંતાડીને સુતો હતો. હું ઘણીવાર સુધી ચૂપ બેઠી ગયો. આંસુઓ તો આખમાં જ સુકાઈ ગયા હતા. 'કંઈ જોઈએ તો મગાવજો' બોલી હું વ્યથિત હૃદયે બહાર નિકળ્યો. ધર તરફ જતાં પાછું ફરી જોઈું તો રાત્રી પોતાનો ઓળો જગત પર પાથરતી આગળ વધી રહી હતી અને સીધુના ધરનો ઝાંખો દિપક વધુ ઝાંખો થતો જતો હતો.

—: આપ તેવા બેટા :—

શ્રી. ‘છત્રીવાલા’

માગ વહાલા પુત્ર, તું બરાબર મારા જેવો જ નીકળ્યો. મેટ્રિક સુધી અભ્યાસ કરી હું વંધામાં પડ્યો. બનરમાં નાનીશી દુકાન ઉઢાડી. વીસ વરસમા તેને મોટા પાપો પર મેં મૂકી. ઘરની મૂડી વગર શક્યાત કરી મેં ઠીકઠીક પ્રવૃત્તિ કરી. આજે તેં પણ શું કીધું? મેટ્રિકથી અભ્યાસ છોડી દઇ મને દુકાનમાં મદદ કરવા રહ્યો. આગળ લણવાનું તેં માંડી રાખ્યું. તેં ‘પાપના’ ધંધામાં જોડાઇ જવું પમંદ કીધું.

મને તો ધણી ઉમેદ હતી કે મારો પુત્ર ધણું ધણું લણશે. મહાન એન્જિનિયર, બેરિસ્ટર, દાકતર કે સાક્ષર થશે. તે સારી સંપાત્ત અને નામના મેળવશે અને અમારા કુટુંબની કીર્તિ ચોમેર પ્રસરશે. પણ તારી મહુંજીજ એવી હતી કે આપના જેવો કાપડિયો બનવું? તેથી અભ્યાસ છોડી ધંધે લાગ્યો?

તારા વિશે રચેલી મારી આશાની હમારત આમ તૂટી પડી તેનો હું ખાસ હાથ જાગ્યો ન કરું. મને ચિંતાજી ખીજી છે. આ ધંધો મેં ઉછીની મૂડી લાવી શરૂ કર્યો, અનેક વિદ્યાર્થીઓ સહન કરી ધીરજ અને ખંતથી તે વધાયો. ધગકોના અમંબંધ ખોલ પર લક્ષ ન આપ્યું. તેમને મનોરંજન શબ્દો લહી મેં મારી જેવી લોકપ્રિયતા મેળવી, અનેક દુઃખોના પ્રદારોથી હું મારો જેવો વેપારી ધડ્યો. હું એકદમ આજે ‘છોટા રોક’ બની ગયો છું. તેં દુનિયાની લીલી સુકી જોઇ નથી. આપાર ખીલવવાની મુશ્કેલી તારે અનુભવવી રહી નથી. ત્યારે વેપારમાં જોઇતી ધીરજ અને ખંત હું કેવી રીતે કેળવી શકશે? હું તો વગર મહેનતે એકદમ રોક બન્યો. એજ મને ચિંતા છે.

આજે સંધ્યું હું ફરી વિચારી જોઉં છું ત્યારે મને લાગે છે કે તારામાં આવી ઉણપ રહેવા માટે હુંજ મોટે ભાગે અરે કહું તો નર્તીશ જગબદાર છું. નાનપણથી મેં જ તારું જીવન એવું સરળ બનાવી મૂક્યું કે તેં કદી નાનીશી મુશ્કેલી પણ જાણી નથી. મેં તને કુદ માફ ઉઠેયો. મેં તને પંપાલ્યા કર્યો અને તને કદિ તકલીફ કે તરફી પડવા દીધી નથી, પણ તારી મહત્તશક્તિ કેમ કેળવય? દુઃખનો પ્રતિકાર કરતાં હું કયાંથી શીખે? તાગ પ્રત્યેના માગ અનહદ પ્રેમને લાંબને હું જુલ્યો.

હું નાનો હતો ત્યારે અમે તારી સતત અરબમાં નહેતા. અરે મારો છોકરો પડી જશે, વાગશે કરી તને જગ વિખુટો ન પડવા દીધો. પડોગના છોકરાં જોડે તને રમવા છૂટે મૂકતાં અમને ડર રહેતો. કાંઈ કદિ પડોશીઓના ઓકરા કે છોકરીઓ જોડે તને કહ્યો થતો ત્યારે અમે તારી તરફથી ફરી વળતા. બાળકોને ધમકાવતા એટલું જ નહિ પણ તેના માતા પિતા જોડે પણ લડી આવતા. હું પણ નાની નાની બાબતોની અમારી આગળ ફરિયાદ લાવતાં શીખ્યો, અમે તે માંલણી દૂર કરવા ઉપાયો યોજતાં. તારા શરીરને અદ્ય પણ શ્રમ ન પડે કે તારું મન જગણ ન ફૂલાય તેની અમે સતત કાળજી રાખતા.

પડી તને નિશાળે મુશ્યો તાના માતૃત્વને તારી પ્રત્યક્ષ જ અને સખત ચેતવણી આપી 'અમારો ડો રા લાયકાતો હોય તો બચો નહિ તો ભલે ન ભલે પણ તમારે એને મિ માગવો નહિ' નિશાળમાં શિસ્તભંગ થયા માટે એકવાર શિક્ષકે તને ધમકાવ્યો નિશાળમાં ચોપડા મુખી છુ ગડનો હતો એ અ યો હુ રફુવામાં જઈ તારા મારતગ જોડે બોનાચાલી કન આવ્યો અને તા । ચોપડા હેરે લઈ આવ્યો કેવલાક વિચ પછી સમજાવી પગલી પાડે તને નિશાળે જતો કયો માન માગપણમાં મરે માટે કદિ આવી 'કાળજી' નખ વામાં આવી ન હતી મારા પિતા તો મને નિશાળે મુકવા આવ્યા હતા ત્યારે શિક્ષકને કહ્યુ હતુ 'મારતગ આવ્યો આ છોકરો તમારો ચામડી તમારી અને કાડકા માન' ક્યારેક મે શિક્ષકના કાયના સપાંગ ચાખ્યા હશે એ મારની કુશિયાદ ક વાતુ તો અવગ કુ પગ કટગથી ઉડેના સોગ પિતાજી ન જૂએ તેની હુ મખત કાળજી રાખતો કાળ તેઆ જો તે જૂએ તો રધાગની પુષ્પાજવિ મવતી તને આવી કદિ મુલીનતો પડી નથી કોઈ શિક્ષકના ધમ્થી તા । સ્વત ન સ્વભાવની ખિનવણીનું અવરોધન ન થાય તેની હુ કાળજી રાખતો મને દિનગીરી થાય કે કે તાગમાં એ સ્વતત્ત્વ જ્ઞતિઓનો ઉગમ થયેનો મે જ્યેષ્ઠ જ નથી મારી રમજીદ જ્ઞતિનું માગ પિતા તન્કથી મતત રામન થતા માગમાં સ્વતત્ત્વ જ્ઞતિઓ જન્મી તે નૂતન કેળવણીના મિદાન્ત અનુમરી તારી જ્ઞતિઓને નિરકુશ રાખતા ન ખીની રેગરણીમરેના મિદન્તનો કુ દે નથી કાઢતો પણ એ ખખી તાગમાં કેમ નહી જવા પામી તે હુ મમજી રાકતો નથી

ખીજી મે એ મહાન મળીગ જૂન કરી તેને મટે મને હવે પઆતાપ થાય છે કોઈ માનમશાસ્ત્રીએ કહ્યુ છેને કે । મતને ધ । રમકડા ન આપવા રમકડાની મખ અધ જ નહેડી જોઈએ હુ તો તારા માટે રમકડાનો જગ ખડકતો હુ તો તારા માટે દીગના લા થો મોટરા નાવ્યા, બોલ લાવ્યો, બે લા થો તારા માટે મિકાનો ખરીદો એ સર્વે લઈ છુ ગયો પણ આજે છુ કુમાર જન્મ્યો, ત્યારે કોઈ પણ રમતમાં અ સેતો નથી એ જોઈ જળી ખાખ થાઉ છુ અમારા પિતા તો અમે રમવા જઈએ તો જગ । પાડતા 'આખો વિગ રમ જગ કરે !' અમે છુપાઈ લાઈ રમતા અમે ચીધકાની દડી કરી પાટિયુ વર્ષ ક્રિકેટ ખેનતા આખાપીપળી નમતા આડાપાડા રમતા, અમે રમતા એમાં અમાર કંઈ આધનો ન જોઈતા અને મગ પિતાએ કોઈ વાગ પતગ કે કોઈવાર લમોગ મિરાય કદિ કંઈ નહ આપ્યુ ન હતુ પણ અમે કિરો અને કુમારવરયામાં ખૂબ રમ્યા, એ બનાઈને ગયા છુ માનશે ? આજે પણ કદિ રમવા નીકળી પડનાનું મન થાય છે તને આજે ઉગાળીન જ્ઞતિથી બેડેનો જોઈ છુ ત્યારે તાગ અને માગ જીવનનો દેરકાં મને મમજાય છે હુ જૂ થો હકચ, ખડને

અમને બજવા પૂતા ચોપડા પણ ન મળતા કેટલાક પુસ્તકો તો અમે કોઈ બે વિદ્યાર્થી વચ્ચે એ જ વેચાતુ નહ ગખી વાગકે તી વાગતા આ ગિચનિમાં બદાત રાત્રનનું રાતો કે વિનોદનું પુસ્તક તો અમને ખરીદી કોણ આપે ? પગુ અમે માર્ગનિ નાયજેગીમાં જઈ ચોપાનીઆ વાચતા, ત્યાંથી પુસ્તકો લઈ આવી વાચતા એમ અમે

ડીક ડીક વાંચ્યું. તારે માટે મેં શું કાળજી રાખી હતી તે તું જાણે છે ને ? તારા માટે બાળવ્રતની ને વિનોદના પુસ્તકો લીધાં બાળવિજ્ઞાનની પુસ્તિકાઓ ખરીદી. તું બાળક હતો ત્યારે બાળ માનસિક, કિશોર હોતો ત્યારે કિશોર માનસિક અને કુમાર હતો ત્યારે કુમાર માનસિક મંગાવ્યા. તારી મામે પુસ્તકોનો નાનો શ્રા ખડક રચ્યો પણ મને લાગે છે કે તારામા વાચન માટે હું અવધાનિ કેળવી ગયો નથી.

નાક મોહુ હાઈસ્કૂલ તથા એમ કઝી મેં તને પ્રોફેસીંગ ન શીખવ્યું, ડૂબી જવાના ડરે તને તરવા શીખવા ન મૂક્યો, હાથ પગ અમંગાઈ જવા ધકે તને કુસ્તી કરવા અખાડામાં ન મોકલ્યો, મેં તને માત્ર રહેઠાના ઓગડામાં જ ગોઠી રાખ્યો. આખની કીકી ચમા પ્યંગ પુત્રને નજર સમક્ષથી મોકલવા ન ગમે માટે મેં તને તાગ મોસાળના ગાયમાં પણ થોડા સમય રહેવા ન જવા દીધો ત્યાં તું રહી તો ખૂંટી હવામાં અને ગાયડાના કંણુ જીવનનો આગ્રાફ લેત. આતો મારી ખૂલ માત્ર જ નહી પણ મેં પાપ કીધું એમ હવે મને જણાય છે.

મેં ઉપર લખ્યું કે બાપ તેવા બેટા કારણ કે વેપારી પિતાનો પુત્ર વેપારી જ બન્યો પણ એ શિયાંકે હવે મને ખોટું જણાય છે. જીવન માટે જોઈતી તૈયારીની કેળવણી મને મળી હતી. તને એ મળી નહિ કે તું કંઈ થયો નાંહ. તારી જીવગી જ એશઆરામ કે સુખચેતનોં ગઈ છે. જીવનની અથડામણમાં નિષ્ફળી શકિત તું કયાથી દાખવી શકશે ? નહિમાથા આ ઉભી કરેલી મારી પેઢી તું કેમ માનવશે ? વેપારમાં તું ખાત, કાળજી અને ઉદ્યમ કેવી રીતે બતાવશે ? મને ડર છે કે મારી દુકાન તાગ રવતંત્ર હાથમાં આવતાં તે ખેંધન મેદાન થઈ જશે. હજી વીંધ વરમનો છે. તારી શક્તિઓ ખીસવવા થણું મોહું થઈ ગયું છે ? હજી તું કંઈ કરીશ. તું પ્રયત્ન માત્ર કરીશ, તો જરૂર રાજ થઈશ. પ્રભુ તને સન્માન આપે.

તાર
'ARYANIVAS'

આર્યનિવાસ

વિશાળ
નિવાસ સ્થાન
અમીરી
ભોજન પબંધ

દલોડન
૨૩૧૩૭

કાલિયાદેવી ચાક મુલક

મોટા ભાઈ

શ્રી. પ્ર.

[અંતરંગી ચાલુ]

નાનાભાઈને ગયાને આજે પંદર દિવસ થયા હતા છતાં કાગળપત્રનું નામ ન હતું. સદવામાં ટપાલીને ફળિયામાં દાખલ થતો જોઈ મોટાભાઈનું પડી ગયેલું મોં પ્રકુલ થઈ ખીસી ગયું તે બોલી ગઈતા 'હાથ આજે તો આપ્યો જ છે.' એ પ્રકુલતા જાણે વખત ટકતી નહિ. મેથલી ગને વાજમાંથી ચંદ્ર એકાદ પળ માટે ડોકિયું કરે અને ચાંદની દેસાવે તે કેટલી ઘડીની ? ટપાલી મોટાભાઈના ઘર તરફ નજર પાડી કદાચા વિના ખડકીને બીજે છેડે પહોંચી ગયો. આ તો મેજનો કમ હતો, તે દેખત પગ માથું મૂકી વિચારશૂન્યની જેમ ખુરશી પર બેસી રહેતા. ધરમાં અધે શમમામ હતું. દેવી ધનું કામ ક્યે જતી પાંચ એકે દરે બેસતી નહિ. બાળકો પાંચ ડાહ્યાં કમના બની પથારી છોડી કાનજીપાળી ને નારતો કરી સુપચાપ નિશાળે ચાલ્યાં જતાં દનાં એ મશાનશાંતિમા માત્ર દિવાલ પરની ઘડિઆલ ટક ટક કર્યાં કરતી. તેનો કાંઈ એક કાપા પરથી બીજા કાપા પર ખસ્યા કરતો હતો. આઠ વાગતા, નવ વાગતા, દર. વાગતા પાંચ મોટાભાઈ દેખત પગથી માથું ઊંચું કરતા નહિ. પહેલાં પાંચ માત્ર દિવસ તેણે નાનાભાઈને પત્તો મેગવવા એટલી બધી દોડધામ કરી હતી કે હવે તો તે થાકી ગયા હતા. તેને ખાતરી થઈ પછી હતી કે હવે નાનાભાઈ પાછા નહિ જ આવે. અને એ ખાતરી થતાં જ તેને શ્વનમાં હસ મ્હો નહિ. દેવી અને ઊંઝાંની જવાબદારી ન હોત તો કદાચ તે ભગવાં પહેરી ભાઈને તોળવા નીકળી પડ્યા હોત.

નાનાભાઈના જવાબી ખડકીના લોકો ખુશ થયાં હતા. તે મોટાભાઈને અભિનંદન આપવા આવ્યાં હતાં. 'સાજારા ! મોટા ! આખરે તેં એ બચાને દાંડી કાઢી ખરી.' ઉત્તર માંને ઉત્સાદમાં આવેલા પાટોશીએને કાંઈપણ દિવસ કંડુ વાક્ય ન બોલનાર મોટાભાઈએ એવું એક વાક્ય મ'ભગાબુ' કે બધા તરત જ ઘર ખાલી કરી ચાલ્યાં ગયાં હતાં. એ બધાંએ મોટાભાઈ ગાંધ થઈ ગયા છે એમ માની લીધું. દેવી મોટાભાઈથી ઓછી ધાયસ ન હતી છતાં તે સ્ત્રીસુલભ સદનશક્તિના બહે જાતી સ્વસ્થ થઈ શકી હતી. કદાચ એની સ્વસ્થતા અને માવચેતીને લાગે જ મોટાભાઈ ગાંધ થયા થયા ખસી ગયા હતા.

નાનાભાઈને જતાં રહેવું પડ્યું તે માટે પ્રથમ તો મોટાભાઈ પોતાને જ દેખાવા માનતા હતા પછી તેટલેથીયે તેને શાંતિ થઈ નહિ એટલે એક દિવસ તેણે દેવીને પાંચ ઉપડી લઈ નાખી.

'તારે જ ધરમાં એકલી એકલી પંહાળી થઈને રહ્યું હતું તે કે હવે ?'

'ભણે એમ તો એમ' * બધો દોષ ચોતે ઝાડી લે નેથી જ લે પતિના આત્માને શાતા વાગતી હોય તો આ તો શું પાંચ એથીય વધારે કડી ગાળો ખમવા ને તૈયાર હતી.

તે સાચેમાય ન પોતાને દોષિત પણ માનતી હતી. 'મારો દિવસ છ પરનો ગ્રેમ જે સાચો ન હોત તો તે ગતજ નહિ. મારા ગ્રેમમાં ઉણપ હતી એટલે જ તો. તે તેને તરછોડીને વાલી ગયા.'

ફિગ્મૂક પેટે ઉભા રહી આવા વિચાર કરતી દેવીને એકવાર મોટાભાઈએ ટાણે માયો, "ત્યારે તો દિવસ છ દિવસ છ કહીને ઓછી ઓછી યર્ષ જતી હતી, તો પછી મેં જૂઝ કરી પણ તારે તો સુધારી લેવી હતીને?"

મોટાભાઈને ખચર ન હતી કે દેવીએ જૂઝ સુધારવા પ્રયત્ન કર્યો પણ હતો. તે અડધી રાતે દીવસની ઓગડીમાં ગઈ હતી. તેને ખાતરી ન હતી કે તે જાગતા જ હશે, તે ખીજી કંઈ બોલી ન હતી. કથારનીય તેની આંખ ફરકી ફરકી અપચકન કર્યા કરતી હતી તેથી તેણે દિવસ છના પગ પકડી ત્યાં જોલો પાથરી રડતે રવરે એક જ માગણી કરી હતી 'નાનુભાઈ માગ ગળાના સમ જે તમે કંઈ નવાજીતી કરો તો.'

એ વાક્યની પાછળ રહેલી વેદના અને ભાવને ન ઓળખી રાકે એટલા નાનાભાઈ નિષ્કુર ન હતા. છતાં તે ભાભીને વચન આપી શક્યા ન હતા. તે માત્ર એકજ વાક્ય મહામહેનતે બોલી શક્યા હતા. 'ભાભી સમ ના આવ. હમણા મને શાંતિથી રડી લેવા દો. ભાભી પણ વધુ આમલ કરી શકી ન હતી કારણ તે જાણતી હતી કે સ્વમાની દિવસ છ મોટાભાઈના કદુ વાક્યે ઘાયલ થઈ પડ્યા હતા. એ વાક્ય હતું 'જહુ ઉદાર થવું હોય તો ધંધોધાપો કર, પરસેવો પાડી કમા અને પછી દાન કર્યા કર.'

મોટાભાઈ માત્ર દેવી જ ઉપર રહીડાયા ન હતા. તેણે એક દિવસ બાળકોને પણ ધમકાવી કાઢ્યા હતાં.

બાળકો કાકા પાસે વાર્તા, ઉખાણાં, જોડકણાં વગેરે સાલજ્યા પછી જ ઊંઘવા દેવામાં હતા. તેઓ આજો દિવસ તો ભણવા કેરવામાં અને ખીજી સમતમાં પડી કાકા વગર યજ્ઞાવી લેતાં પણ સવા ટાણે અચુક કાકાની માગણી કરતાં.

'બા કાકાજ હજી કેમ નથી આવ્યા ?'

'આવશે હોં, તેને તો બહાર જહુ કામ રહે છે તેથી મોડી રાતે આવશે, તમે ગભાં થઈ સૂઈ જાવ.'

મા બાળકોને વાર્તા કહેતી અને પંખાળી પંખાળી સુવાડતી. તેઓ પંજી નિરૂપામ બની જીવ પર જીવન કરી કચવાતાં કચવાતાં ઊંઘી જતાં. મા વિચાર કરતી એની મા તે હું છું કે દિવસ છ ?

બાળકો સમજી ગયાં કે બા તેમને કાકા ક્યારે આવશે તે નહિ જ કહે. તેઓ વધારે જીદ પકડતા તો દેવીની આંખમાં આંસુ આવી જતાં અને માના એ આંસુ બાળકોને સુષ કરી દેતાં.

પહેલાં તેઓ બાપુજીથી રડતાં ન હતાં. પણ હમણા હમણાં કોણ જાણે કેમ તેઓ તેની પાસે જતા જ નહિ કદાચ તેમના અજાણત મને જાણી લીધું હશે કે બાપાજીએ જ કાકાજીને કાઢી મૂક્યા છે. એક ગને તેઓએ કાકાજી મારે જખરી જીદ પકડી. એકાદ જણુ

રેવા પખુ માડ્યુ. પચારીમા પડી એજે એજે આખ મીચી શાતિ મેળવવા પ્રયત્ન કરતા મોગભાઈ આ તોફાન જોઈ અચાનક ખીજવાઈ બોલી ઉઠ્યા

‘કાકા ! કાકા ! ક્યાં કરો છો તો ન્ના પગમા એડી ચપ્પડુ હતું ને ?’

બોલતા તો બોનાઈ ગયુ પણ પડી મોગભાઈ પગતાયા એમા જે ગિલ-ગિલો જે વાક ? મોટાભાઈના મહામાથી ઉપર રાક્ય કટાકટોને નીકળી પડ્યુ હતુ. કંઈ એજ વાક્ય ખીજા એક પ્રશ્ન એ તેના ચિત્તમા ડહોળાયા હતુ હતુ ‘આ માગમને પ્રેમ પણ તેને કેમ રોકી રાક્યો નાંદ હોય ?’

મોટાભાઈ આવી વ્યથા મનોદશામા વિચિત્ર-ચિત્ર ચપ્પ એમી મહેતા હતા તેથી જ તેને ધડિઆલમા આડાદશના ટકોના પડતા તેજ મલગાતા નાંદિ ઉદસે ‘હવે એ તો જીંદગી નાંદિ’ એમ માની મન કહેણુ કરી દેવી રસોડામાથી જહાઝ આવી ને કહેતી ‘આજે આરંભ નથી જરુ ?’

‘જવાબ કે શું ઉતાવળ છે ?’

મોટાભાઈ જોમે જોયા વગર જ નીચી મુડીએ જવાબ આપતા. આજ પાંચ માત્ર વસ્ત્ર થયા તે તોફારી કરતા હતા પતા એકપણુ દિવસ તે મોડા પડ્યા ન હતા પોને અરવરચ હોય યા ધનમા કોઈ ખીમાઝ હોય છતા તે પોતાની નિયમિતતા ચૂકના નાંદિ આથી તો તેને તેના કાન્ડુન મિત્રો મી. ધડિઆળ પન કહેતા પખુ હવે ? હવે તે રોજ મોડા પડતા હતા એ જોઈ તેના હાથ નીચેના કાન્ડુનો ને ઉપરી સાલન અને નવર પામતા

મોટાભાઈને ખાવા પીનામા પખુ રમ રમી ન હતો રમાગા કોગિયાનો પણ તેને જે ડચુગે જામતો તે અત્રમાઈ જતા તન્ત જ તેને અને દેવી જાનેને વિચાર આવતો નાનાભાઈ ધાદ કરતા હશે ‘એવો વિચાર એકમા શરૂ થતા ન આયા જ કરતો ‘તેને નાનાનુ મળ્યુ હશે કે નાંદિ ? તેજે તો જધા દલાડા મી ખાધું’ ઠં. તેનાથી પેટ માર પાંડી વેદ કેમ થતી હશે ?’

મહિને એ મહિને મોટાભાઈ જરા જરા શાત દેખવા લાગ્યા જો કે અંતરમા તે ભારેલી હોળીમાથી ચળુગા ઊડ્યા જ કરતા હતા. નાનાભાઈ પાછા ન મગરાથી હવે તેજે પોતાના જ જીવનના એક ભાગને નાનાભાઈનુ સ્વરૂપ આપ્યું. દિવન-જી ભાની માથે જે રીતે દુઃખરહરી કરતો, રીમામણા મનામણા કરતો તેના પાક પોતે કરતા લાગ્યા દેરી કહેતી ‘તમનેય’ શું આવડી ઉમરે અને આવા શોકપ્રમથે આવા ચાગા આવડે ?’ મોટાભાઈ કહેતા ‘દેવી દુ એવુ દર છુ ત્યારે માની સે કે માગ અંતરમા મતાઈ નંદ પ નાનાભાઈનું અમૂર્ત સ્વરૂપ જ એ ઉપે મૂર્ત થાય કે’ દેરી એમ મની મકતી નાંદિ કાન્ડુ જોને દશમાઝ વગમથી પતિ ઉપે તે જોની આવતી હતી તેને દિવન-જી કમ મનાય ? જતા નવાઈની વાત એ હતી કે તે પખુ કોક કોક સાર જમમા પડતી દિવન-જીની આબેદન નકત કરતા પનિગજમા તેને દિવરજી જ જીવતા જમના દેખતા અને એવા જમમા ને જમમા તે સંજ્ઞાન દિવન-જી જોડે જ વર્તી હોય તેમવર્તી જતી અને એ રીતે અદિશા નાનાભાઈના આશિત દર્શન કરતા ને નજ થતા.

આળોકો જોડે પણ મોટાભાઈએ એવી જ વનહુન્ડ રાકે કરી હતી તે ગાળાંને રોજ પકાડ કરી નવી નેવી વાનાં કહેતા ઉખાના પૂજતા અને કોડાવતા, જોડકણા શીખવતા ને ગણાડતા. નાના આળોકો ઘડીબન્ડ એ તો પિનાશ છે, કાકાશ નહિ, તે ભૂલી જઈ પહેલા કન્ટા હતા તેવોજ કિંદોલ કરી હાકતા. એ કિંદોલમાં પતિપત્નીને નાનાભાઈના દશન થતા. અને ઝગડા તથા પપીઆના કિસ્કોવમા તેમને અન્નનાં પ-માત્રાનાં જાખ્યા દર્શન પામી આનંદ પામતા ભકતે ની પેડે અને જલ્દા ઘડીબન્ડ ખૂશ થતા. ઘણીવાર અર્ધા હોંધતા ને અર્ધા જગતા આળોકો કાકાના જેવીજ સૂતાવાળા પિતાશુમા કાકાને જોતા અને હાંથ ! આપરે કાકાશ પછા આવ્યા ખન એવા આમામમા હોવી જતાં

એક રવિવારે મોટાભાઈ આળોકાને વાઘ આગમા કરવા ગયા હતા. આ રવિવારે નાના ભાઈ તેમન કન્યા સહ જતા હતા, તે કામ હવે મોટાભાઈ કરતા હતા. એ વખતે દુર્ઘા એક ભગિઅણુ આખ પગ હથેલીની છાજવી કરી તેને જોઈ ઘડી હતી. તેણે આજ આળોકો માથે નાનાભાઈને ઘણીવાર આ મામમા કરના જોયા હતા. મોટાભાઈ અને નાનાભાઈની 'સૂનના', આપ અને શરીર સગભગ અન્નના જ હતા. તેથી બોળી ભાગઅણુ માની બેઠી કે એજ નાનાભાઈ.

દક્ષિત પ્રેમ પછા દિવસથી નાનાભાઈને ભગીવામમા આવતો ન જોઈ નવામ પામતી હતી એ દયાના કિન્નતાના દર્શન કરવા તેઓ આતુર નયને રોજ માઠ જોતા હતાં એવામા આ ભગિઅણુતો એકતો એક કોકંગે માંદો પડ્યો. એ વ-મે પણ તે આજ મહિનામા માંદો પડ્યો હતો ને નાનાભાઈની આપેલી સ્વાથી મારો થયો હતો એટલે આ વખતે પણ પહેલે જ દિવસે નાનાભાઈને ન આવેલો જોઈ તે દીકંગ માટે દવા લેવા નાનાભાઈની ખડકીએ ગઈ હતી. ત્યા ખડકી જહાન્યા જ કામએ તેને ખામસા મારી પાછી કાઢી હતી. બીજો દિવસે તેનો પડોશી ડેબીની ને તેના આધિગિયાની વાકડી જેવા દીકંગની દયા ખાઈ કરી એ ખડકી તરફ ગયો હતો. તે ખડકો ખાખંડ કનવી આંચો હતો વૈષ્ણવોની ખડકી ગાળા બધા માનતા હતા કે આ બધાઓની મેવાની લત જાગવાથી જ નાનાભાઈએ ખડકી અભાગવી મારી હતી. નાનાભાઈના ગયા પછી બધાએ હવતપૂજન કરાવી ક્રિયાયુ પાવન કરાવ્યું હતું. એટલે હવે ત્યા કોઈ ભગીઓના પડછાયા પણ કમ પડ્યા કે ? મોટાભાઈને ન જો એ હસપૂજનની બખ- હતી કે ન તો ખડકી જહાન થતી માન્યૂડતી.

એ રીતે નિગરા થયેલી ડેબી મોટાભાઈમા છુપાઈ ગેલેવા નાનાભાઈને જોતાજ હજતા અર્ચ મળી ગયું હોયતી એટલી ગઈ નજ થઈ ગઈ તે હાથ જોડતી જોડતી પામે આના ભાઈમા'બ તમે તો અમને છેકજ વિમાગી મે'યા'

મોટાભાઈ સમજ ગયા કે આ ડેબી પોતાને નાનાભાઈ સમજીને જ આપુ બોલે છે. મહિના બે મહિના પહેલા હાલ તો મોટાભાઈ તેના પડછાયાથી પણ આપે ભાગત અને આખ કહાડી કહેત. 'હટ ! હટ ! ડેબી અભાગરી માંદો.' પણ આજે તેનાથી એવી નિર્મયના થઈ નહિ કોઈ નાનાભાઈને મોષણુ આવે અને પોતાનામાથી ડોકા કરતા નાનાભાઈને પ્રેમથી બોલાવે છે એ જાન તેને અનંદ આપવા લાગ્યું તે દેવી માટે દિવ્યર

થયો હતો. બાળકો માટે કોઈ ચંચળ દંત-અને હવે તેણે મનને પ્રજ્ઞ કર્યો. 'મારે જોઈ ગઈએ ગુરબાના નાનાભાઈએ પણ શા માટે ન ચલુ.' આ પ્રમાણે જ એ પોતાની જુવનું પ્રાચીન કરતા હતા અને સ્વૂળ શરીરે નાનાભાઈ કોણ જાણે ક્યાંય હોવા છતાં તેના કાર્યરૂપ સુદૃઢ શરીરનાં એ નોના દર્શન કરતા હતા.

'કેમ ડોસીમા શું છે ?' નાનાભાઈ જોવાનું અર્થજ કાઠી મોટાભાઈ બોલ્યા. આખાં જાંબ વળેલી હતી અને કાને બહુ સંભળાવું ન હતું તેથી ડોસીને નાનાભાઈ વિશેનો જમ આહુજ નહો.

'ભાઈસા'બ મારો પશવો આદ દદાગથી તાવથી પટકાયો છે, પોરે તમે દવા આપેલી એટલે મારો ચંચો હતો. દવા કરી બોલુમાત પણ તે દવા આપો.'

'ડોસીમા તમે ઉભા રહે, હું આ બાળકને ઘરે મૂકી આવું છું ત્રે દવા પણ લઈ આવું છું.'

નાનાભાઈના જવા પછી તેની દરેક વસ્તુઓ મોટાભાઈના માટે પવિત્ર હતી. તેણે અમરજીની નિશાનીરૂપ હતી. દરોજ માંજે નવમ પક્ષતાં એ તેના કપડાં ઉકલતા, ગડી કરતા ને દેકાણે મૂકતા. પછી તેનાં ચોપડા જોતા. વાંચતા, વિચારતા અને છુદ્ધ અગર જુના મંરકારો માનવા ના પાડે છતાં તે પુસ્તકમાં લખેલી વસ્તુઓને તે સાચી માનતા. તે મનમાં મંતોષ માણતા કે આ રીતે પોતે નાનાભાઈ જોડેનો પ્રેમ પ્રગટાવી રહ્યા છે, ભાઈની વસ્તુઓ જોડે આવું તાદાત્મ્ય સાધવાની ધૂનમાં જ તેણે એકવાર તેનું કળાટ ઉધાડ્યું હતું. અંદર જુદા જુદા રોગના લેગલવાળી દવાની ખાટલીઓ તેણે જોઈ હતી. તેણે દરેક લેગલ વાચ્યા હતાં. તે વાચતા વાચતાં તેણે વિચાર્યું 'પણ હતું' આ એક એક ખાટલીએ કેટલા કેટલા દરદીઓ માગ ચલા હશે ?'

આથી આજે લગિઅબુ ડોસીના હોકરા માટેની દવા શોધતાં તેને વિલંબ ન થયો. તે દવાની ખાટલી લઈ બહાર નીકળ્યા. ઘડીબર ઉત્તરમાં ને પછી ખડકીના પગથીઆ પર તે ચંબી ઉભા. જુના સરકારો અને ભાતુપ્રેમ વચ્ચે દંડ ચાલ્યું. એમાં ભાઈના લાઈની પ્રેમે વિન્ય મેળવ્યો. મોટાભાઈ ભંગીવાસે જરા ચાથી નીકળ્યા. આગળ ડોસી ને પાછળ તે. દરેક પગલે પગલે મોટાભાઈના તપેશ કાળજીને કળ વળતી હતી. 'દાદા આજે હું દરેક ડગલે ડગલે નાનાભાઈની નજીક જઈ રહ્યો છું.'

નવા જમાનાનો વાયરો ને નાનાભાઈની દલીલો જે કામ કરી ચક્રમાં ન હતા તે નાનાભાઈની ગેરદાનરીએ કહ્યું. સનાતની વૈષ્ણવ ભંગીઓની છાપરી તરફ જતો હતો એ દરમ જોઈ ધણું નવાઈ પામ્યાં.

પાંચરમાં તેની ઘરે ધણીવાર અલભોજન કરી ગયેલા એક ભટ્ટ મળ્યા. તે મોટા ભાઈના પિતાશ્રીના મિત્ર હતા. એટલે એ મૈત્રિયા મળતી પડીભાઈના દરે અને ધણીવાર અલભોજન કરી જઈ જજમાનને પ્રુષ્ઠ પમાડી જતા હતા તેના અધિકાર તેણે મોટાભાઈને ઉભા રાખ્યા.

‘કેમ મોટા ! તને શું થયું છે ? એ નારિતક લાઇ મારે તે આવડો શોક હાય ?’

‘હા.’ મોટાલાઇ બીણું કંઈ ન બોલ્યા.

‘આધા જેવો મારી સામે તાકી શું રહ્યો છે આમને આમ ટપાં કરશે તો ગાડો થઇ જશે.’

મોટાલાઇએ કહ્યું ‘પછી ?’

‘પછી શું ? કપાળ તારા આપનું આપનહાના તારાથી ચાલતાં બહુબોજન થઇ થયાં છે પૂખ્તના ભોગ નૈવેદ્ય બધ કયાં છે અને હજુ પૂછે છે પછી ?’

મોટાલાઇ ગાડા થાય કે શુદ્ધિમાં રહે તેની ભટકે ન શકી. પણ કેટલાય દિવસ થયાં મોટાલાઇને ઘેરથી જમવાનું નોતરું ન હતું મળ્યું તે તેને માલતું હતું. નાનાભાઈના જવા પછી એ ચાલ દિવસ તો પોતાનેય ખાવા કંપાની શુધ રહી ન હતી ત્યાં ભટકે કે ઠાકુરેકે યાદ કાણ કરે ? અને પછી તો મોટા લાઇએ કહ્યું હતું ‘જે પુણ્ય અને પુણ્ય મારા નાનાભાઈને પાડે લાવી નથી આપતા તે કયાં તોયે શું ને ન કયાં તોયે શું ?’

મોટાભાઈને સુપ હોલો બોલે ભટકે બોલ્યા ‘કયા જાય છે ?’

‘ભંગીચાડે, નાનાભાઈ જતા હતા ત્યાં ?’ મોટાભાઈએ શાંતિથી જવાબ આપ્યો. પણ એ શાંત જવાબ પણ ભટકેને મારે તો બોમબોળા જેવો હતો.

‘હે !!! શું કહે છે ? તું ? મોટા તું એ નાનિયા જેવો જ થયો ?’

‘ભટકે આખરે તો અમે બંને ભાઈઓ ખગને’

ભટકેએ આમતી પકડી. ચાલતાં ચાલતાં તેમણે નિમાસો નાખ્યો ‘હાય ! શુદ્ધ સનાતન ધર્મનું સત્યાનાશ જવા બેઠું છે.’

આ નિમાસાના મૂળમાં ધર્મનાશ મારેની વેદના હશે કે પોતાના જેવાઓના પેટ પર પગ પડતો હતો તેનું કષ્ટ હશે ?

ભંગીચાડે જઈ જઈને મોટા ભાઈએ સેવામૂર્તિ નાનાભાઈના મુક્તમહેશના પ્રત્યક્ષ દર્શન કર્યાં. ડોસીના દીકરને દવા પાવામાં કે બીજા કોઈને કંઈક મદદ કરવામાં એક વાત તેને પારંપર યાદ આવતી ‘આ કામ કરતાં નાનાભાઈ કેટલા ખૂશ થયા હોત ?’ મોટાભાઈ નાનાભાઈની એ અંભવિત ખુશાલીમાં જ પોતાના કાર્યની આર્યકતા જોવા લાગ્યા.

પછી તો મોટાભાઈ રોજ એ ગલીઓમાં જવા લાગ્યા. પહેલાં તે રોજ મંદિરે દર્શન કરવા જતા પણ તેમાં તેને ખાસ આનંદ આવતો નહિ. હવે આ દરિદ્રનાશયણના મંદિરે આવતાં તેનું કર્મભાગ્યેયે મોટું હસણું થઇ જતું. કારણ અહીં તેને નાનાભાઈનાં દર્શન થતાં હતાં. એકાદ ઘરડો મજૂર આવી કહેતો ‘ભાઈમા’બ, તમાગ નાનાભાઈના પરતાપે જ હું છવતો છું. આ પગ કોહી ગયો હતો, મહીં છવડ પડ્યા હતા, છતાં નાનાભાઈએ તેની માની પેડે માવજત કરી સારી કર્યો છે. એ ડોસો પોતાના પગ પરના રૂઝાએલા ધાના ચાઈ બતાવેલો. એ ચાઈમાં મોટાભાઈને નાનાભાઈના માના જેવા હેતાળ હાથ દેખાતા. એક આધિગા ડોસી-લાકડી કોકતી કોકતી આગળ આવતી ને કહેતી ‘માખાપ ગયા શિઆલે

નાનાભાઈએ મને એક ધાબળી અપાવી હતી. એ ન હોતો હું કે દહાડાનીય કુંઠાએ મને. આહુ ! આવને અવતારે નો તમને જાણ મળને અવતાર પામશે. ' એ આરીવાદ મળ્યો હતો નાનાભાઈને પણ તે સાંભળી મોટાભાઈએ પોતાના શરીર પરની કાશ્મીરી ધાબળી કેપીમાને આપી દીધી. ' લો ગાંધી આ પણ નાનાભાઈએ જ મોકલાવી છે. '

હજી-મોટાભાઈ પેર માટે તોફારી તો કરેતા હતા પણ સાજ રહવાય તે ધરે ન રહેતા ગામની પીડિત પ્રજાઓની ગલીઓમાં ધૂમ્મા કરતા અને લુટા લંગડાં. ને આંધળાં દૂબળાં મદદરૂપ થઈ પાતા. વૈષ્ણવોની ખાકી આ જેમ ખગલળી ઊડી હતી. તે તેને નાત ખદાર મૂકવાની પેરવીમાં પડી હતી. મોટાભાઈના લેણદારો પણ ઊંવા નીચ થયા હતા; 'તમે તો એક દહાડે જાણ પાછળ આવા રહ જશો, મારે હવે હમારા હિમાય ચુકવી દો. ' આ રીતે પણ મોટાભાઈને શાંતિ મળે છે એ અપી દેવી કમ બોલતી નહિ. તે મોટાભાઈને અનુકૂળ થઈ ગઈ હતી તેને ખાતરી હતી કે પતિની આવી તપસ્યા નાનાભાઈને આકાશમાં હશે કે પાતાળમાં હશે તેએ ધરે ખેંચી લાવશે.

અને જાબીની એ અડગ શ્રદ્ધા એક ફિલ્મ સાચી જ નીવડી. ધરેથી ચાલી જવા પછી જોએક મહિને નાનાભાઈ પોતાના વતનને રેશને પાળ આપ્યા. કોઈએ એને આવજ કાગળ લખ્યો ન હતો, કોઈએ એને મોટાભાઈના જીવન પરિવર્તનની વાત ન હતી કરી જતાં તે ચુપકથી લોહું ખેંચાઈ આવે એમ આજે ખેંચાઈ આવ્યો હતો તે ગજનગરના સેવાશ્રમમાં જોડાઈ ગયેલો. ત્યાં સેવક અને સેવ્ય બધા જોડે તે એકતાર જતી ગયેલો. મદ-સેરકો એની મૂગી અને ગિરવાઈ એવા જેમ તાળુખી પામતા. જે એની સેવા પામતાં તે એને દયાના ફૂલ માનવા લાગતા. ઘણા નેના તરફ માનની નજરે જોતા. ઘણા તેના પર પૂજ્ય ભાર દર્શાવતા આમ કર્મયોગમાં એકરૂમ થઈ જવા છતાં નાનાભાઈ ધરને જુસી શકતા ન હતા તે નાનાં બાળકો જોતા કે તેને ભરીભર્યા ધાઈ આવતા, તે કોઈ કુળવધૂને દેખતા કે તેને જાબી વાદ આવતી, અને કોઈપણ વડીલ સજ્જનને જોતાં તેને મોટાભાઈનું રમણ થતું. તે બધાની માયા ઊડવા માગતા હતા પણ બધા કોઈ અદરશ તારે તેને બાધી નહાં દતાં. એહકાંથી કાચા સુગન્ના તાતણે તે ધર તરફ તખ્તા જતા હતા.

નાનાભાઈએ ખેંચાણ સામે બળજબરી કરી પોતાને અટકાવી ગયતા હતા પણ જો મહિને તો તેનાથી ન ટકાણું. ધમમમતી આવતી રેલમાં પાણીમાં ઉભા રહી ટકક લઈએ તો જેટલું વધારે જોર કરીએ તેટલી વધારે રેલી પગ તળેથી ખસી જાય છે. આમ જેમજેમ વખત જતો ગયો તેમ તેમ અને જેમ જેમ નાનાભાઈ ધરની માયાને જુવવા પ્રયત્ન કરતા ગયા તેમ તેમ તે ધર તરફ વધારે ખેંચાવા લાગ્યા. અને એ ખેંચાણે એક ફિલ્મ એના અડગ નિશ્ચયનેય ડગમગાવી દીધો. નાનાભાઈ વતનખૂમિના પાધરે આવી ઉભા.

એ વખતે આકાશમાં ઉઘા ઉગી હતી. તે અને જન્મખૂમિના કાંડવાંએ જોઈ નાનાભાઈના હૃદયમાં પણ અપૂર્વ એવા આનંદની ઉઘા ઉગી, પણ એ જ વખતે મોટાભાઈના ધરમાં મંથાતી કરુણ છટા છાંઈ ચડી હતી.

પીડિતોની પેરએ મહેવાથી જેમ નાનાભાઈ છૂટે હાથે ખરચ કરતા હતા તેમજ બધે તથા વધારે મોટાભાઈ પણ ખરચવા લાગ્યા હતા. પ્રથમ તો તે એ ગલીઓમાં નાનાભાઈના

કર્મયોગી શરીરને જ જોવા અને જીવનું રાખવા જતા હતા પણ પછી તો તેને ય દરિદ્ર-નાગચણના મંદિરની પૂજામાં પોતિતકી થકા જન્મી હતી. આથી તે નાનાભાઈના નામે અને પોતાને નામે એમ એવડો ખરચ કરતા હતા.

આમ એક બાજુ ખરચ વધતો જતો અને બીજી બાજુ લેણદારની ઉધરાણી વધતી જતી હતી. પહેલાં તો 'મોટાભાઈ' 'ધર્મનિષ્ઠ' મજાન મનાતા એટલે એ 'લક્ષ્મીવંતો' તેની પાસે કડક ઉધરણી કરતાં ખચાતા હતા પણ હવે તો તેમને હિમાળે મોટાભાઈ 'લખણી' ગયા હતા, 'હાહાતા અધર્મી' ધર્મ ગયા હતા એટલે એવા 'વટલેજ' તરફ દયા કેવી હોય ?

માગનારાઓને નિર્દય થતાં કોઈ રોકી ન શક્યું. ઓડાશીપોડાશી પણ પેટીઓનો અંબધ ભૂલ્યાં ગયાં. સગાં વહાલાં પણ અડીને સગાઈ હતી તે વિસરી ગયાં. કોઈએ મોટાભાઈના ઘરને હરાજમાં જતાં ન અટકાવ્યું. ઉલટું ઘણા શય થયા. 'મોટો પરાપકારી યદ્ય એકો છે તે હવે શિક્ષા લાગશે.'

પણ મોટાભાઈને જરાય શિક્ષા ના લાગી. તે ગ્રાજીપુરીથી લાખાની ઓડાડીએ લઇ રહેલા લાગ્યા. એ મહોલ્લો ધર્મનિષ્ઠ વૈષ્ણવોના ન હતો, સુખી મદ્દગદ્દઓના ન હતો, પણ પેટની હાલ આગળ ભગવાનને અને જીવનવિગ્રહની કહણાઈને લઈ મજાનતા માનને ભૂલી ગયેલાં ગરીબોના હો. પીરિત પ્રજાએ પોતાની જ વચ્ચે આવી વમેસ મોટાભાઈમાં ભગવાનનાં દર્શન કર્યાં, અને દયાની દેવી જેવી પોડાણ દેવીમાં લક્ષ્મીમાતાને ઊભેલી જોઈ. દેવીને કોઈએ પૂછ્યું હતું 'તમાગયી આવા ધરમા કેમ રહેવાશે?' દેવીએ જવાબ આપ્યો હતો. 'દુનિયાની વસ્તીનો મોટો ભાગ દુઃખી છે તે આવી જ ઓડાડીમાં બેઠે તેથીય ખગમ, ઝુંપડીઓમાં રહે છે. તો અમારાથી કેમ ન રહેવાય ?'

મોટાભાઈની પણ કોઈએ એવી જ દયા ખાધી હતી. એ દયા ખાનારને જવાબ મળ્યો હતો, 'મારો ભાઈ દીન, દરીદ્રોની સેવા કરતો કરતો પરાયા મુલકમાં આથીએ ખરાય અવસ્થામાં રહેતો હશે ને મારાથી ન રહેવાય ?'

આ નવા વાસમાં આવ્યા પછી તેની એવા વધી ગઈ. બધાં ઘરમાં અડધાં ભૂખાં મૂતાં પણ ઓડાશપોડાશમાં કોઈ ભૂખાં સૂવે કે દવા વગર કબૂત પામે તે મોટાભાઈથી ખમાતું નહિ. આખા દિવસના યાકયા પાકયા તે આડા પડતા ન પડતા ત્યાં તો કોઈ દારૂડિયો તેની જીને મારવા લાગેલો અને આખી વસ્તીમાં હો હા યદ્ય રહેતી. એ આગને જીવવાના તેને બિંધ પડતી મૂકી જતું પડતું. ત્યાંથી પાછા આવે ન આવે ત્યાં તો કોઈ બીજું તેડવા આવી જ રહેતું. આમ તે ગત ને દિવસ એક કરતા. આથી તેની મનની પ્રવૃત્તિતા ધણી વધી ગઈ પણ તેનું શરીર ધમાવા લાગ્યું. ખાવા પીવાનું ઠેકાણું નહિ, બિંધવાનું મળે નહિ અને ધસારો પડે આઠે પહોરનો. જિઆરું શરીર પણ ક્યાં સુધી ટકી શકે ?

નાનાભાઈ જે મવારે રેરને ઉતર્યા તે સવારે મોટાભાઈની માંદગીનો મહિનો પૂરો થયો હતો. તે પથારીવસ હતા એટલે નોકરી બધ થઈ હતી. અને નોકરી જતાં આવક

પણ રહી ન હતી. પહેલાં જે આવણું તે આવતાં વેંત જ વહેંચાઈ જવું એટલે બચત પણ ન હતી. આથી એ પીડિત વસ્તીમાં કોઈ એક જણ માફ પડેને તેની જે દશા થાય તેવી જ દશા મોટાભાઈની પણ થઈ. જ્યાં આવનાં જ સાંભા ત્યાં દવાદારના પૈસા પણ ક્યાંથી કાઢવા ? માત્ર દેવી પોતાના અમૃત જેવા ત્રેમરસની દવા પાયા કરતી અને છોકરા મરવા પડેલા પિતાની પગથાળી કરી તેના તપ્ત શરીર અને મનને દંડ પાડવા પ્રયત્ન કરતાં રહેતાં.

આટલું જતાં મોટાભાઈના મોં પર સંતોષ હતો. તે વિચારતા હતા ‘નાનાભાઈ હોત તો તેણેય આવી-રીતે જ નત વસી નાંખી હોત એટલે તેને અપ્પે કું મરવા પડ્યો છું’ એમાં મારી કૃતાર્થતા છે. વળી આજે તે પણ કોઈક અગાધા મુવકમાં આવી રીતે જ કેમ પડ્યો નહિ હોય. મારે સેવા કરવા દયાની દેવી પડ્યો જોઈ છે, વળી છોકરાં પણ પાણી પાવા અને પંખો નાંખવા પડાપડી કરે છે. જ્યારે તેને ? તે બિચારો તો એકયો પડ્યો હશે. તેને કાણ પાણી પાવું હશે ? કાણ પંખો નાખતાં હશે ?’

આવી કફોડી પરિસ્થિતિમાં પણ દેવી કિંમત હારી ન હતી. તેની ખાતરી હતી કે જેમ જેમ પતિદેવની તપશ્ચર્યા વધતી જાય છે તેમ તેમ નાનાભાઈ નજીક ખેંચાઈ આવતા હશે. તેને વિશ્વાસ હતો કે એક દિવસ નાનાભાઈ આપમેળે જ આવી બારણું ઠોકશે. અને એ આવશે એટલે દવા કે દાકતર, હવાપાણી કે આગમ કશાયનીય જરૂર નહિ મળે. મોટાભાઈના મર્મ રોગોનું એસડ નાનાભાઈના પંડની હાજરી જ હતું. બાળ્યુ ઉપર એવા ટોકોરા પડવાના એને ઘણીવાર ભણકાગ આવતા. તે વહેલી વહેલી બારણું ઉઘાડવા દોડી જતી. એ ઉતાવળનું કાળુ પતિરાજ પણ ઓળખી જતા. હમણાં નાનાભાઈ આવીને અને ભાલાવશે એ આશાએ તે આખ મીચી દેતા.

એની એ આશા એક દિવસ ફળી ખરી પણ નાનાભાઈ આવ્યા તે બહુ બહુ મહ જોવાની આવ્યા. મોટાભાઈની તો ધીરજ પણ ખૂટવા આવી હતી. પણ દેવી તેના તૂટે તૂટે ચથેલા તારને માંધી સાંધી ટકાવી રાખતી હતી. કાળુ તેને આર્યા હતી કે નાના ભાઈથી આવ્યા વિના રહેવાશે જ નહિ. કારણ ભગવાન જેવું કોઈ તરવ હોય તો તે મોટાભાઈ જેવા દેવ પુરપને અકાળે મરવા નહિ જ દે. અને જો મોટાભાઈને જીવતા ગમવા હોય તો નાનાભાઈની હાજરીરૂપી દવાની જરૂર હતી.

ગામમાં આવતાં જ નાનાભાઈએ જમી વાત સાંભળી. તેના પોતાના સેવક હોવાનો ધમંડ ઊતરી ગયો. તેણે જોયું, મોટાભાઈની સેવા અને ત્યાગ આગળ તેના જેવા મતધારી સેવકો પણ સોના આગળ પીત્તળ જેવા છે. પૂછતો પૂછતો તે ગરીબોની ગલીમાં આવી ઉભો.

નાનાભાઈએ આવી બારણું ઠોક્યું. ભાભીએ તે ઉઘાડ્યું. બારણું ઉઘાડ્યા ત્યાં તો તે ભાભીના પગમાં પડ્યો.

દેવી ત્રી આંખમાંથી બે હર્ષનાં આંસુ નીકળી પડ્યાં, ‘અને શું પડે પડે છે જેને પડે પડવાની જરૂર છે તે તો એ સત્તા ખાટલે ?’

નાનાભાઈ ખા દા પાસે ગયા. 'મોટાભાઈ હું આવ્યો છું' એવા અમૃત જેવા શબ્દો માંજળ્યા પછી જ આંખ ઉઘાડવાનો નિર્ણય કરી મોટાભાઈ શાંતિથી યત્ના કરતા. તેનું મ્હેં બોલતું ન હતું, આંખ બંધ હતી પણ તેના અજેઅજ બોલતાં હતાં, 'નાનાભાઈ આવડી અધી તે રીમ હોય?'

નાનાભાઈએ મોટાભાઈના પગમાં 'માયું' મૂક્યું. 'ભાઈ માફ કરો હું આવ્યો છું.' એ વખતે જંને ભાઈની આખમાંથી દરખનો આવજી, ભાદરવો વહેવા લાગ્યો.

અને ભાભી અને ભત્રીજાઓની આંખોનું તો પૂછવું જ શું ?

૧ ઈમારતી લાકડાં અને સાઇઝો

ઉત્તમ માલ

કિશોર માલ

ઈમારતને ખરની દરેક
જાતની સાઇઝો તૈયાર.
મળશે.

મેંગલોરી નળિયાં તથા
દરેક જાતના પત્થરો પણ
મળશે.

મલખારી પાટિયાં તથા
કામડીના ભારા પણ
મળશે.

દેસાઈ પરાગજી જગાભાઈ એન્ડ કું.

હિ. બો. બંદરશેડ,
નવસારી

ગ્રાંથ: ઈમારતી લાકડાંના વેપારી
સ્ટે. રોડ—નવસારી

ગીતાના ઉપયોગ કેવી રીતે કરવો ?

અનુવાદ : શ્રી ઉમિયાશંકર જોશીકર મહેતા

ગીતાએ યોગશાસ્ત્ર છે, અને તેથી આપણા નિત્ય જીવનમાં બીજા કોઈ પણ શાસ્ત્ર કરતા એનું ઘણું અમત્યત્વ રચાતું છે. વરણત આપણા હમેશના જીવનમાં માર્ગદર્શન કરાવનાર પુત્રક કેવળ ગીતા જ છે. એમ જો કહેવામાં આવે તો અમત્ય નથી, નીચે થોડાક ગીતામાથી ચૂટી કાઢેલાં તરવો જતાવવામાં આવ્યા છે, અને એ મુદ્દાઓ ધ્યાનમાં ગળી ગીતાનો આશ્રય કરવામાં આવે તો તે લાભકારક નીવડ્યા વિના નહીં રહે.

(૧) જ્યારે તમે કેવળ નિગ્રહા અનુભવતા હો અથવા જ્યારે તમને ગાનિ પ્રાપ્ત થઈ હોય ત્યારે બીજા અધ્યાયનો ત્રીજો શ્લોક વાંચો.

(૨) જ્યારે તમારો ઉત્સાહ મન પડી ગયેલો દેખાય, તમારી શક્તિ ક્ષીણ થતી જણાય, અને તમારા અતિપ્રિય અને નિકટના સગા સબંધીના મૃત્યુથી, તમને કોઈપણ પ્રકારનું કાર્ય કરવાનું ગમે નહિ અને જીવન કેવળ નીગમ લાગે, ત્યારે બીજા અધ્યાયના ૧૭-૨૮ શ્લોક વાંચો.

(૩) જ્યારે તમે કોઈપણ કાર્ય કરવાનો દંઠ નિશ્ચય કર્યો હોય ત્યારે બીજા અધ્યાયના ૩૭-૩૮ એ શ્લોકો અને ત્રીજા અધ્યાયનો ૩૦ મો શ્લોક વાંચો.

(૪) જ્યારે તમને એમ લાગે કે અમુક કાર્યનું ફળ કે પરિણામ તમે હારી તે માથે નહીં મળે, તે કાર્ય કરવાને તમે તૈયાર જ નહીં થાઓ, તે કાર્ય કરતા મટકી જાઓ અને તે કાર્યથી દૂર રહો, ત્યારે બીજા અધ્યાયનો ૪૭મો શ્લોક વાંચો.

(૫) જ્યાર તમે તમારા વિનાશનું, અધોગતિનું કાનૂ જાણવા માગતા હો ત્યારે ત્રીજા અધ્યાયના ૬૨-૬૩ શ્લોક વાંચો.

(૬) જ્યારે તમે શુ કરવું અને શુ ન કરવું એની સમજણ નહીં પડે ત્યારે ત્રીજા અધ્યાયનો ૨૧ મો શ્લોક વાંચો.

(૭) જ્યારે તમે હૃદયની અને આત્માની શાંતિ ઇચ્છો ત્યારે ચોથા અધ્યાયનો ૩૯ મો શ્લોક વાંચો.

(૮) આ પૃથ્વીનું અતે શુ થશે, એ તરત જાણવા ઇચ્છો ત્યારે પાંચમા અધ્યાયનો ૮ મો શ્લોક વાંચો.

(૯) જ્યારે તમને તમારા પોતાના ધર્મ વિશે સંકાઓ થાય ત્યારે ત્રીજા અધ્યાયનો ૩૫ મો શ્લોક વાંચો.

(૧૦) ઇશ્વર અને મનુષ્ય વચ્ચે શો ભેદ છે, એ જાણવા માગો ત્યારે ચોથા અધ્યાયનો ૫ મો શ્લોક વાંચો.

(૧૧) સર્વશક્તિમાન પરમેશ્વર પોતાની અગ્રાધ શક્તિ કેવી રીતે જતાવે છે, એ જાણવાની ઇચ્છા કરો, ત્યારે ચોથા અધ્યાયના ૭-૮ શ્લોક વાંચો.

(૧૨) પરમેશ્વર તમારી પ્રાર્થના સાંભળે કે નહીં, એવી તમને જ્યારે સંકા થાય

અને એ ઇશ્વરનું કેવી રીતે પૂજન કરવું, એની તમને બરાબર સમજણ નહીં પડે ત્યારે ચોથા અધ્યાયનો ૧૧ મો તથા છઠ્ઠા અધ્યાયનો ૩૦ મો શ્લોક વાંચો.

(૧૩) જ્યારે તમને ઇશ્વરના અસ્તિત્વ વિષે શંકાઓ થાય, અને તમે નાર્મિક બનતા બન્યો, ત્યારે માત્રમા અધ્યાયના ૭ થી ૧૨, નવમા અધ્યાયના ૧૬ થી ૧૯; ૨૪ અને દશમા અધ્યાયના ૨ તથા ૨૦ થી ૩૯ શ્લોકો વાંચવા જોઈએ.

(૧૪) જ્યારે તમને એવી શંકા થાય કે પરમેશ્વર તમારી પ્રાર્થના કે ભક્તિનો બીકાર કરશે કે નહીં, ત્યારે નવમા અધ્યાયનો ૨૬ મો શ્લોક વાંચો.

(૧૫) ઇશ્વર તમારી પાસેથી શું ઇચ્છે છે, અથવા કશ્વપગાયણ કેવી રીતે બની શકાય, એ જાણવા ઇચ્છો ત્યારે નવમા અધ્યાયના ૨૭ અને ૩૪ અને ૧૮ માં અધ્યાયના ૬૫-૬૬ શ્લોક વાંચો.

(૧૬) આ પૃથ્વીના મનુષ્યો માટે પરમાત્માનો દિવ્ય મંદિરો શો છે, એ જાણવા માગો ત્યારે નવમા અધ્યાયના ૨૯ થી ૩૩ શ્લોકો વાંચો.

(૧૭) પરમાત્માને વ્યથિત પ્રિય કોણ છે, તે જાણવા ૧૨ માં અધ્યાયના ૧૪ થી ૨૦ શ્લોકો વાંચો.

(૧૮) તમારો અને ઇશ્વરનો કેવો મબંધ છે, એ જાણવાની છતાંમા થામ ત્યારે ૧૪ માં અધ્યાયનો ૪, અને ૧૮ માં અધ્યાયનો ૬૯ શ્લોક વાંચો.

(૧૯) ગીતાના અભ્યાસની ઉપયોગિતા જાણવી હોય તો ૧૮ માં અધ્યાયનો ૭૮ મો (છેલ્લો શ્લોક) શ્લોક વાંચો.

(૨૦) પરમાત્માની પ્રાર્થના કરતી વખતે ૧૧ માં અધ્યાયનો ૧૮, અને ૩૮ થી ૪૦ અને ૪૩-૪૪ શ્લોકો વાંચો.

(Indian Review ના સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૮ ના અંકમાં આવેલા એક લેખ ઉપરથી.)

ગણુદેવા ટેલરીંગ એન્ડ કંટીંગ ક્લસ

“ દરજી કામ શીખવા માટે ”

હમારાં કપડાંથી શીખણ તથા વેતરકામ ગણિત પદ્ધતિસર ઘણી જ ઉમદા અને સરળતાથી શીખવવામાં આવે છે, આજ સુધીમાં સેંકડો વિદ્યાર્થી-ઓએ લાલ લીધો છે, શીખનારની ઉંમર વર્ષ અઢારથી ઉપર અને લણેલો હોવો જોઈએ.

આખા કોર્સના રૂ. ૨૫. મુદત માત્ર ત્રણ, રહેવાનું મફત. વધુ માટે મળો યા લખો.

સુ. પો. ગણુદેવા

વાયા. બીલીમોરા

અને આજે એ વહીવટ ખદવાયા છતાંય તે પેદીએ જનાર અદનામાં અદના માણસને પાથરણે ખેસવાનું તો મળે છે.

નવસારીના ટાવર અને તેના ટોકારા સત્રે ગામજનમાં સંભળાતા હોવાની ઝીણી નોંધ લેનારે, જે શિલ્પીઓએ સખત લાલ અને કાળા પત્થરો પર ભાવમય આકૃતિઓ પુરાતન સમયમાં આ જ સ્થાનમાં દોરી, ધ્યાન અને આસ્થાની જીવંત કવિતાઓ ટાંકણુને ટોકારે લખી એ ટોકારાના ઉલ્લેખ પણ ભૂલવા જોઇતા નથી. સારાએ દક્ષિણ-ગુજરાતમાં દુર્લભ એવી કલાલક્ષ્મીનો ભંડાર સારાવી ઔધ-સંસ્કૃતિની વિદ્યાપીઠના અંવરોપે ઉદરમાં સમાવી ઉમેલા સરેણાના શિવાલયના જીર્ણોદ્ધારને નામે સિદ્ધેન્દ્રની ચળકતી તકતીઓના મોઢ પાછળ પુરાતન કાળની સાધના અને જીવલંત ભકિતએ યોજેલી કલાનો વિનાશ યોગ્ય નહોતો છે. વાંઝીઆ બાળની આટલી પણ કલાનું જતન આપણે કરવું થટે એ વસ્તુ પુરાતનના વાચન સાથે આસ્થિકાને આપણે કાં ન સમજાવીએ ?

ઉલરાદને કાંઈ વસતિ પ્રાપ્તને મીઠાની કાંકરી રાટલો આપી જતી, મગોળ-ભાંગના પાદરે મીઠું લેવા આવતી વણજારેના વાસા થતા અને વિશાળ પટનો પાસવ પાથરી ખેઠેલી મીઠાળાએ તેને સામે કઠિયી વિનાશના વંદેશ લઇ આવતા પીંદારાના ઉભે પોતાના કદમાં સમાવી દઇ કાંઠાની પ્રગ્ળને દેલેલી એ વાંન ક્યારે કહીશું.

સોનગઢને કુંગરી કિલેથી ગાયકવાડ સરકારને આ પ્રદેશના કુળદુપ મેદાનમાં નવ-મારીના દેસાઇજીએ નોતર્યા અને પાંદરા-સાવત્રીના દેસાઇઓની દોરવણીએ વડોદરામાં ગાયકવાડનો ગજવંદ રાપાયો એ બીના તો આપણે સૌ જાણીએ છીએ પણ આદમની ઓલાદ પત્થરના હથિયાર પોતાનું રક્ષણ અને રાટલો મેળવતી તે જમાનાનાં હથિયાર પણ આ તાલુકાને કાઠેથી મળ્યાં છે. તાપી, પૃથ્વી અને અંધિકાના તટોએ પ્રગતત્રણી માગરશરી નાગ-ગતિઓનાં મંડળો થયાં છે, મહાભારતકાલિન અરમક ગતિઓનાં પદા-પંજુ પણ આ ભૂમિ પર થયાં હતાં, ગૌરો, સાતવાહનો, ગુપ્તો, ચાલુક્યો, રાષ્ટ્રકૂટો, શિલાહારો એ સૌની આજ એક કાળે આ પ્રદેશમાં હતી. અને નવસારીની સતિ-દેવીના ઓવાગથી રૂપાંદેવીની હરેરી નીચેના સાત સાત ટેકરાઓ નીચે આ નગરીના કાળજીવા ઇતિહાસનાં સંભારણા છે. આવી આવી ઘણીએ પ્રેરક વાંતો ભૂગોળ અને ઇતિહાસ ભેળી આગળ આણવાની આવશ્યકતા છે.

ગ્રામ-પુસ્તકાલયના મંદિરે, ગામને ચોરે બાળકોને એકકાં કરી આવી આવી વાતો, જૂની સંસ્કૃતિની સત્ત્વો, આપણા આ પ્રદેશના જુનામલા અને ચાલતા ઉદ્યોગની કથનીઓ કહેવાના સત્ર માંડવાની પ્રવૃત્તિ પુસ્તકાલયના એક ભાગ રૂપે ઉપાડવામાં આવે તો દીવાને અભાવે સૂવાની સાદડી શોધતો ઝૂંપડીનો રહેનારોય ત્યાં આવી ખેસે ને કંઈ ન કંઈ યાદ રાખીને જાય !

આ કાર્ય ગ્રામ-પુસ્તકાલય સંભાળતા એકલા શિક્ષકથી નહીં થાય. પટેલ-તલાટીને એ બીન-આવકીઆ કામમાં રસ નહીં રહે. એ કાર્ય માટે તો લોકોએ જાને થઈને જોગવાઈ કરવી પડે અને હું તો જનતાને કહું કે ભીમસેન બળાઓ કહી તેને મૂળને દોરે માખણીઆ પહાડ ગાંધી ગયાની કથાઓ કરી જનારને આસ્તીએ આરાધો છે. તો પછી

જે શિક્ષક કે લાવનાશાળી માણસ પુસ્તકાલય પ્રશ્નિ ના વિકાસ માટે જીજ્ઞાસુ હોય તેને આવા સત્વરીક પુસ્તકો તમને સમજાવે તેને સન્માનો, તેનામાં રસ હો, થોડી તેની કદરે થુઓ અને પુસ્તકાલયના મકાનની દીવાલોમાં ગ્રંથોની વાનીઓને ઓરડા ઓરડાની સામગ્રી બનાવો તો સૌને જ્ઞાનનો લાભ થશે.

સંસ્કૃતના આતશી જગતા સદરાના વિશાળ રજૂની ધખતી રેતીમાં પણ વસ્તી-સ્થાનો છે. રણદીપના નામથી તે ઓળખાય છે. એ સ્થાનોમાં સેનુમી દિરકાના સંતોના પગદંડા થયા અને તેમણે કામદામ 'એખવાન'—પાઠશાળા સ્થાપી. આ પાઠશાળાઓની પ્રશસ્તિ કેવળ પુસ્તકો દ્વારામયા, રટવાની નથી. એ સાળાનાં આમીલના કંકરે એ લખકરે રણુવટોનાં મુશાકરની ગિરંગી સત્રાગત રહે છે. સંસાર અને સમાજની ઘટનાઓની વાતોને ગુચ્છને લોકેલ 'એખવાન'ના આંગણમાં ઘાપ-છે.

આપણાં પુસ્તકાલયો—માનવીના મનના ઘડતરની આપણી એ પાઠશાળાને જીવનનું ઘડતરનું કેન્દ્ર બનાવવાના આદર્શ કાં ન રાખીએ? એ વસ્તુ પર અસંભવિત લાગતી ધૂણીયે ઘટનાઓ આજે સંભવિત બની છે. આપણે આદર્શ રાખીશું તો કોઈ દિનમાં પણ સફળ થશે.

પુસ્તકાલય માંદિર બને, આપણી વિસ્તારવશી સંસ્કૃતિનું ઉદ્ધારક બને, વિસ્તારતી સંસ્કૃતિનું સંરક્ષણ બને અને ઘર ઘરને ઓરડે કુલુપિત બનેલા માનવીના મનના મહેન્દ્ર રાગની ગોરખ-ધૂણીનો આતસ જામત કરે એ લાવના અને પ્રાર્થના સાથે આદર્શ જ અદકું છું.

ડૉ. દેશાઈનું દાંતનું દવાખાનું

જ્યાં

દાંતના દરેક રોગોની પૂરતી તપાસ કરી ટ્રીટમેન્ટ આપવામાં આવે છે. પાયોડોઆ (દાંતમાંથી પડે પહેલું) દાંતમાં કોડા પડી ખવાઈ જવા (કેરીઝ), અદસર વગેરે રોગોની ટ્રીટમેન્ટ છેલ્લા દબની મશીનથી તથા એખરોથી કરવામાં આવે છે. હાનતા તેમજ મજબુત દાંતો પણ વગર ધમ્મએ ઇન્જેક્શનથી સારી રીતે કોડવામાં આવે છે.

ઓછા પડી ગએલા દાંતો પણ રખર તેમજ હેકોલાઇટમાં બનાવી આપવામાં આવે છે.

ઠુંકમાં દાંત સાફ કરવા, વિગેરે દાંતને લગતુ તમામ કામ કરવામાં આવે છે.

વિષ્ણુ નિવાસ :

ઘવર સામે

નવસારી

રખર તથા હેકોલાઇટની લાગે નંદિ તેવી બનાવટી દાંતની બત્રીસીઓ સારી રીતે માપ લઈ કીદાવતે બનાવી આપવામાં આવે છે.

આખી બત્રીસીઓ સોનાં તથા ચાંદીની, તથા દાંત ઉપર સોનાં ચાંદીની ટોપીઓ તથા હાઈવર્ક અને દાંતમાં રીમેન્ટ ચાંદી, સોનું પુરી આપવામાં આવે છે.

બનાવટી લાગેલી બત્રીસીઓ પણ રીપેર કરવામાં આવે છે.

—મળે—

ડૉ. નવનીતલાલ મગનલાલ દેસાઈ

B. D. Se.

આતાતુર્ક કમાલ; તુર્કીનો તારણહાર

શ્રી. વલ્લભભાઈ પટેલ

"We have on our hands a Sick-man, a very Sick-man. ...He may die on our hands." તુર્કસ્તાન વિષે બોલતાં રશિયાના ઝાર નીકોલસ ૧લાએ આ પ્રમાણે આજ્ઞા ૮૭ વર્ષ પહેલાં તુર્કસ્તાનની સરખામણી માંદા માણસ સાથે કરી હતી. તે દિવસથી તુર્કસ્તાન યુરોપનું માંદણું-માણસ Sick-man of Europe ગણાતું. પણ આજે એ માંદલા માણસને બદલે એને કરડી માંદું બતાવનાર કુતરું જ મરણ પામી નાશ પામ્યું છે. એ માણસને હાખાણું કુતરું (ઝાર) કરડ્યું હતું. એને પરિણામે એ તુર્કસ્તાન માંદણું થયું હતું. પણ સમયે કંઈ જીવું જ ઉધું પુરવાર થયું. "The man recovered from the bite, the dog it was that died." માણસ તો હાખાણા કુતરાના ડંશમાંથી ઉગરી ગયો. પણ હાખાણું કુતરું નીકોલસ-જ મરણ પામ્યો.

આરસો વર્ષ પહેલાં થઈ ગયેલ મહાન સુલતાન સુલેમાનનું તેજસ્વી તુર્કસ્તાન ક્યાં ગયું હતું? એ આરસો વર્ષ દર્શમયાન તુર્કસ્તાનની પેટીમર પેટી પડતી જ થતી ગઈ. જે તુર્કસ્તાનના હાથમાં અરબસ્તાન, ઇરાન, મોરોકો, અને આફ્રિકાનો ઉત્તર કિનારો, માસ્કન દ્વિપકલ્પ અને વિએના સુધીનો વિશાળ મુલક હતો એ સુલેમાનનું તુર્કસ્તાન ક્યાં? મોરપરસ, ડાઉનલ્સ, અને ભૂમધ્ય સમુદ્રમાં જે સુલેમાનના તુર્કસ્તાનની જાહેજલાલી અને પળ હતાં તે ક્યાં ગયાં હતાં? મહાન સુલેમાન પછી (૧૫૮૦) સત્તાવીશ સુલતાનો થયા પણ એકેમાં સુલેમાનનું ખમીર જોય એમ જણાતું ને હતું. છેલ્લો સુલતાન અબ્દુલ હમીદ મંધો અને બાહોશ હતો પણ નીચ અને રૂઝાર્થી હતો. આખા સુલેમાન તંત્રને સુધારવાની મેનામાં તાકાત ન હતી. આથી એને ભરખી ખાવા તૈયાર રહેલા યુરોપના ગીધોને એ રાહોમાંહે સારી રીતે લડાવતો. અને એ રીતે પોતાની જાતને બચાવતો. પણ છેવટે રશિયાની ધીરજ ખૂટી અને ૧૮૭૭માં લડાઈ બહાર કરી. પરિણામે તુર્કસ્તાન ખૂબ નમણું થઈ ગયું. પાર વિનાની ગરીબી થઈ ગઈ રહી. રાજ્યના સીનીસ અને લશ્કરી અમલદારોના પગાર મહિનાઓ સુધી ચુકવી શકાતા નહિ. પ્રજા ઉપર કરનો અસહ્ય બોળે લાદવામાં આવતો. વકફની મિલકત જપ્ત કરવામાં આવતી. અને છતાંય પૈસાની તંગી રહેતી. પરિણામે સુલતાનને યુરોપના રાજ્યો પાસે દેવું કરવું પડ્યું અને એના બદલામાં એ

* એ વિષે એમ કહેવાય છે કે સુલેમાનને વિજય મેળવવા અને યુદ્ધો કરવા અનેક સમય બહાર રહેવું પડતું. એથી એ પતિ તરિક્કેની ફરજોમાંથી ચૂકતો. અને એની અનેક રાણીઓને નાજુસ કરતો. રાણીઓ એના પ્રત્યે ભાવ્યેજ વફાદારી બતાવતી. અને કહેવાય છે કે સુલેમાનને પુત્ર સલીમ (Slim the Son) એના દીકરો ન હતા પણ એ આંતઃપુરના કોઈ આખીનિયન અમલદારને દીકરો હતો. અને આમ લોહીમાં ફરક પડવાથી સુલેમાન પછીના બધા સુલતાનો એક પછી એક અધમ થતા ગયા.

યુરોપની પ્રગતને ખાસ દ્રષ્ટકો આપવા લાગ્યો. તુર્કસ્તાન સુલ્તામી દશામાં મરતુ જતું હતું. પરિણામે લોકો ખૂબ ખરા થયા. અને એમણે સુન્નતના વિરુદ્ધ સંગઠન કરવાની શરૂઆત કરવા માંડી. એક છપ્પ મંડળ પેરીસમાં રચાપવામાં આવ્યું. અને ત્યાં રહ્યા રહ્યા એ મંડળે ૧૯૦૮માં ક્રાંતિ કરી. પરિણામે અબ્દુલ હમીદની જગ્યાએ મહમદ રશીદ એફેન્ડીને નામના સુન્નતના તરીકે એમ્પાઇમાં આવ્યો.

એ સુન્નતના એફેન્ડી પણ કશું ન કરી શક્યો. ૧૯૧૨માં બાલ્કન વિગ્રહ મયો. અને તુર્કસ્તાને યુરોપમાંના ઘણાખરો મુલક ગુમાવ્યો. જેવે ૧૯૧૪-૧૯ના વિગ્રહમાં તુર્કસ્તાન હારી ઘડી ગયું હતું. એ માંદગી માણસ પોતાના હેઠલા બોલ લેતું હતું.

પણ તુર્કસ્તાનના મહલાએ એક વૈદ મળી ગયો. અને એણે એ માંદલાં માણસને મરતાં બચાવ્યું. એ કોણ ? તુર્કીનો તારણદાર આતાતુર્ક કમાલ.

એક સવારે સેલોનીકાની રેલ્વે સ્ટેશનના આંગણમાં તેર ચૌદ વર્ષનો કમાલ બોલે રહ્યો. રવસાવથી તોફાનને વરેસો, જિંઓ અને કદાવર બાધે જોઇ મેજર એની લાયકાત કળી ગયો. એના પાતળા અને બીડેલા હોઠ એની ચીવટાઇ અને જરૂરીપણ જણાવતાં હતાં. પ્રાથમિક શાળામાંના શિક્ષક પ્રત્યે એણે ધૂણા બતાવી અને ફરીથી એ શાળામાં ન જવાની હકને એ વળગી રહ્યો. પિતાનું જીવ ગુમાવી એઠો હતો પણ નીડર મુસ્તફા એની પરવા કર્યા વિના પોતાની પસંદગી પ્રમાણે લરકરી તાલીમ લેવા તૈયાર થયો.

એ ક્ષેત્રમાં એ પ્રકાર્યો. અને એકજ વર્ષમાં શિક્ષકોનો પ્રિય ધર્મ પડ્યો. ગણિતના શિક્ષકે એની હોંશિયારી જોઇ એને કમાલ નામ આપ્યું. અને નીચલા વર્ગોમાં શિક્ષકનું ધણખર કામ એને સોંપવામાં આવ્યું. વિદ્યાર્થી અને શિક્ષકોમાં એ ખૂબ પ્રિય ધર્મ પડ્યો. વિદ્યાર્થીઓ એના કડક નીતિનિયમથી ગરતા. જ્યારે બીજા વિદ્યાર્થીઓ દારૂ અને વેશ્યાગાઇમાં મસ્ત રહેતા ત્યારે એ એમને ધમકાવતો અને કહેતો 'I want to be something.' મારે કંઈક થવું છે. અને અર્થશાસ્ત્ર, ઇતિહાસ અને ગણિતના પુસ્તકોમાં ડૂબી જતો. તત્ત દિવસ સખત મહેનત કરતો. અને લેક્ચરની માફક પોતાના વિરોધીઓ વિરોધને એટલું સંપૂર્ણ જાન અને માહિતી મેળવતો.

બાલ્કન વિગ્રહમાં એણે ઠીક ઠીક લાગ લગવ્યો. પણ એને તો સુલતાનની સત્તા અને મંડી ગયેલું આખું તંત્ર ત્રાસદાયક લાગતું હતું. એ તંત્ર વિરુદ્ધ એ પ્રેરણા કરવા લાગ્યો. અને એણે પોતાના દેશને એ ત્રાસદાયક ધુસરીમાંથી સ્વતંત્ર કરવા પ્રયત્ન શરૂ કર્યા. યુરોપના દેશો પોતાના દેશને નમાવું ગણે એ એનાથી સહે જતું ન હતું. યુરોપના દેશોની હરોળમાં બોલો રહે એવો પોતાનો દેશ જોઇતો હતો. સ્વતંત્રતાનો મહત્વાકાંક્ષા, એની અખૂટ વ્રતતા અને અત્યંત સક્રિયતા ઉમ જતી ધ. સ. ૧૯૦૩ માં એણે પોતાનું એક પત્ર શરૂ કર્યું. શાળામાં જ એણે વકતવ્યકળા હસ્તગત કરી હતી. આ હથિયાર લઇ એણે પ્રગતને જોશૂત કરી સ્વતંત્રતાના પ્રેરણા રસ પાવા માંડ્યા. હજી તો લરકરી તાલીમ પૂરી કરી ન હતી અને આ પ્રવૃત્તિ એણે કરવા માંડી હતી. આથી એ પૂરી કરી કેપ્ટનની પદવી લઇ શાળા બહાર નીકળ્યો ત્યાં જ સુલતાનની છપી પોલીસે

જકાલ દૂર કરી ઉદ્યોગોને લોન આપી કોંગ્રેસન આપવા માંડ્યું, અને હમણા હમણા કમાલે પરદેશી ગળ્યો પાસે લોન લઈ દુનિયા ઉદ્યોગ તરફ યશુ ધ્યાન આપવા માંડ્યું હતું. સુવ્રતાન માફક લોનના બદલામાં પરદેશીઓને વેપારના ખાસ હકો એણે આપ્યા નહિ. અને એમ છતાં એ યુરોપના ગળ્યો પાસે લોન લઈ શક્યો એ એની કુનેદ બતાવે છે. તુર્કસ્તાનની મિત્રાચારી કરવાની યુરોપના ગળ્યો પડાપડી બતાવે છે. કેટલેક રેલ્વે આંધ્રિયાં માંડી છે. મોટરના અને ટેક્ટરના કારખાનાં ચાલે છે. કાપડની મીલોનાં બુગખાંમાંથી બકલક ધૂમાડાના ગોટ્ટે ગોટ્ટા નીકળે છે. ક્યાં સુવ્રતાનના સમયનું સડતું તુર્કસ્તાન અને ક્યાં આજનું કમાલનું મધરના આકાશમાં તુર્કોના દિલના સદેશ લઈ જતા ધુમાડાથી ભરપૂર તુર્કસ્તાન.

આજે તુર્કસ્તાન સ્વતંત્ર પ્રગ્નસત્તાક ગળ્યો બન્યું છે. યુરોપના, ગળ્યોનાં જેના પ્રત્યેની સગ સંક્રાંધ ગઈ છે. જુના પ્રગતિવિરોધક કુરિવાળો અને કુરુદિએનો સ્વતંત્ર તુર્કસ્તાને નાશ કર્યો છે- તુર્કોનું પહાડી ખમીર એમની નસમાં આજે આંતરેલી ધન્યગતી રહ્યું છે. સાપ જેમ જૂની કાંચળીને કમાવી દઈ નવી ચામડી મેળવી વધુ બળ અને ધૌવન પ્રાપ્ત કરે છે તેમ તુર્કસ્તાને જૂના સડેલા ગુલામીના પડદાને દૂર કરી પોતાનું સૌંદર્ય અને ધૌવન બતાવ્યું છે.

આ-નુતનજીવન અને પ્રેરણા આપનાર કેણુ? કમાલ આતાતુર્ક. કમાલની કુનેદ, ખંત, નિઠરતા, વિરોધીને બાળીને બરમ કરતી ડારતી નિરુપાધ કેડકાઈ, દીર્ઘદષ્ટિ, આદિત્ય અને આગેવાનીને શોલાવે એવી પ્રમાણિકબાવના અને દેખાઈ આવતું જકડીપણું ગુણ કહો કે અવગુણ—એ બધાએ તુર્કસ્તાનને નવીન જીવન આપી, દેશમાં માણસાઈ, સ્વમાન અને પ્રગતિ પૂર્ણ છે અને ઇતિહાસના મ્તલ સમાન ગાંધી, સન-યાટ-સેન, લેનીન, નેપોલીઅન, બિરમાર્ક, રીશલુ, મુસોલીની હિટલર કે રોલીન સમાન તુર્કસ્તાનને આ વ્યક્તિ મળી હતી. મુસોલીની જેવી સુધારા અને પ્રગતિ માટે એનામાં અધીરાઈ હતી પણ એના જેવી આશા અને શુદ્ધાગીરી એનામાં ન હતી. મુસોલીની જેવી માણસો અને પરિશિષ્ટ માપવાની એનામાં આવડત હતી, પણ જાહેરમાં આવી કીર્તિ કમાવાનો મુસોલીનીની માફક ખોરા મોહ એને ન હતો. સુન-યાટ-સેનની નિઠરતા, ધગરા અને હિંમત એનામાં હતી, ગ્રાધાનના પ્રીન્સ ઇનો Itની જેમ એને જવાબદારીનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન હતું. લેનીનના જેવી દલતા અને રોલીનની સંગઠન શક્તિ એનામાં હતાં. બિરમાર્કના જેવો એ દીર્ઘદષ્ટિ ચાલુક્ય હતો. પણ રીશલુનું લોબી મુત્સુદીપણું એનામાં ન હતું. નેપોલીઅનની માફક એ પણ કાંટાની વાડ અને આંધુની સગિતામાં જનમ્યો હતો—એ જનમ્યો ત્યારે એ પણ નેપોલીઅન જેવી સ્થિતિમાં જ હતો. મુત્સુદી ચીસ, ચૂસાટી મનવતાની રાડ, નિરાશાના ઉતાં આંધુની વચ્ચે એ પણ જનમ્યો હતો. “The cries of the dying, the groences of the oppressed, the tears of despair were round the cradle of my birth.” * પણ નેપોલીઅનની માફક એની મહત્વાકાંક્ષા વિરાળ વ્યોમને તીચે

* જેનેલ ધન આ પોતાના રાખે છે.

ઉતારવાની ન હતી. એનું નામ અને ઉમર મહત્વકાંક્ષા માત્ર પોતાના દેશને સ્વતંત્ર કરવાની હતી. નેપોલીયન વિજ્ઞાના ઝગઝગાતી જેમ ધડીક ઝગડી અદરથ થયો. પણ કમાલ પોતાના કૃત્યોથી અનંત હતો. ગાંધીજીની માફક કમાલ દુષ્ટ તત્વોનો ભયંકર વિરોધી હતો. પણ ગાંધીજી જેવી અનંત ઉપાય શોધવાની શક્તિ ન હતી. પણ ગાંધીજીની માફક અસંકલ્પ જણાતા કામો દ્રઢતાથી સફળ બનાવવાની શક્તિ એનામાં હતી. આજની દુનિયામાંના મહાન મુસ્લીમો, સુધારકો અને સ્વતંત્રતાના રસિયામાં એનું સ્થાન અનંત છે.

એના મરણથી ઓશિયાએ પોતાના એક અંગેક, વીર, ધીર, અને બળવાન આગેવાનને ગુમાવ્યો છે !

સાકરીઆ ચણુ

નાટ્યકાર કમ્બરલેન્ડને કોઈએ પૂછ્યું, “ શેરીડનનો શરસ ‘નિંદાખાતું’ The scoundrel for scoundrels તમને કેવો લાગ્યો ? ” કમ્બરલેન્ડે જવાબ દીધો, ‘ તદન નકામો છે. મેં આખો નાટક જોયો પણ એક વાર જવાપણ મને હસવું આવ્યું નહિ. ” શેરીડનને આ વાત કદવામાં આવી ત્યારે હસી તેણે તરત જ પ્રતુત્તર દીધો, ‘ કમ્બરલેન્ડ તો કૃતમ માણસ છે. એ મારે માટે ગમે તે કંઈ પણ મારે તો કંઈવું જોઈએ એની. ’ કમ્બરલેન્ડ નાટિકા ‘Tragedy’ મેં જોઈ ત્યારે હું સરઆતથી તે છેવટ સુધી હસ્યો છું.

શ્રી : મેં એ ‘ પ્રજાપંથુ ’ માં નીચેની વાત લખી હતી.
 ઘણાં વર્ષો પૂર્વેની આ વાત છે. એ વખતે મુંબઈમાં ક્રિકેટ માત્ર પારસીઓ જ રમતા. એકવાર પારસીઓ અને ખ્રિસ્તી સોલજરોની એક રીમ વચ્ચે મેચ રમાતી હતી. તે વખતે પારસીઓના જણીતો પોપાક લેંધો, લાંબો સદરો, તે ઉપર કરતી, જેકેટ અને માથા પર નાની મખમલની રોપી એટલાં વાનાં હતાં.

મેચમાં સોળજી નામનો એક જણીતો પારસી સરસ ખેલાડી હતો. તે થોડીવાર ગમે, એટલામાં તો આઉટ થઈ ગયો ! પારસીઓ ગભગભા, કારણ કે તેમનો મુનદો ખેલાડી આઉટ થઈ જવાથી પોતાની હાર થવાનો તેમને ભય લાગ્યો.

પારસીઓએ એક હીકમત કરી. તેમણે આઉટ થઈ ગયેલા સોળજીને જ પેચનનજી નામ આપી ખીજવાર ખેટ લેવા બોલાવ્યો. સોલજરોને તો ગંધા પારસીઓ એક મગ્ગા જ દેખાતા ! એટલે એ હાથ પસાર થઈ ગયા ! ત્રીજવાર એ જ સોળજી મેચેન્સા પણ બની ગયા અને ખેટ લઈ આવ્યા !

પરંતુ મેચ પૂરી થઈ ત્યારે જ મુંબઈનો આ ક્રિકેટ ખેલાડીઓનું તૂટ બિચારા સોલજરોના મખમલામાં આવ્યું, પણ મેચ પૂરી થઈ ગયા પછી તેઓ શું કરે ?

એક મારવાડીએ તેના આઠ વરસના પુત્રની વરસગાંઠના દિવસે કપાની પાવલી. અને ઢબુ છોકરા પાસે મૂકી કહ્યું, ‘ આજે મારે તને બેટ આપવી જોઈએ. આ એ શિક્કા છે તને ગમે તે એક લે. ’ છોકરાએ કહ્યું, ‘ બાપા હું નાનો છું માટે નાનો જ શિક્કો લેવા પસંદ કરું છું ’ આ સાંભળી બાપા બોલ્યા, ‘ ખેટા હું તારી નમ્રતાથી ખુશ થઈ ગયો છું. માટે તને મોટો જ શિક્કો બેટ કરું છું. ’ એમ કહી પુત્રને ઢબુ આપ્યો. !

કાંગ્રેસ સરકાર

મધ્ય પ્રાંતની સરકારે ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, તિલક વિદ્યાપીઠ, ને કાશી વિદ્યાપીઠની ડીગ્રીઓ માન્ય ગણી છે.

મુખ્ય ઇલાકાતી બધી જગ્યામાં હાથવણાટનું કામ શરૂ થશે.

મદ્રાસની જેલોમાં સ્ત્રી કેદીઓ-માટે બધું કામ કરવા સ્ત્રી વાડરો રાખવા હુકમ છે.

મુખ્ય સરકાર એલ. સી. પી. એસ. નો અધ્યાસન કમ બંધ કરશે અને અમદાવાદ અને પુનાની શાળાઓને ફેલોશ બનાવશે.

મુખ્ય સરકાર પોતાની પ્રવૃત્તિઓની પ્રખ્યાતિ જાણ થાય તે માટે એક માસિક પત્ર ચાલુ કરશે. બિ. સ. 'રોશની' નામક પંખવાડિક એ હેતુસર ચાલુ કર્યું છે.

દારૂબંધીથી બેકાર થયેલા તાડીના પીંછવાળાઓને મદ્રાસ સરકાર ખેતી માટે જમીન આપશે.

સાબરમતી જેલમાં ખોરાક સંબંધી વ્યવસ્થામાં સુધારા કરવામાં આવ્યા છે. દિનકુ મુરતિમ તહેવારો અંગે કેદીઓને ખામ ખોરાક આપવામાં આવશે.

વડોદરા અને બેરારસરો વચ્ચેની અસમાનતા દૂર કરવા મું. સ. હાઇકોર્ટને ભક્ષામણ કરી છે.

મું. સ. મહુડા પર સખત અંકુશ મુકશે.

લોખંડના ઉદ્યોગને નાણાની ધીરધાર અંગે મુખ્યમાં કરોડોની થાપણવાળી બેસરથા ઉભી થશે.

ઇલાકાના મોટા શહેરોમાંના પરાવાળાઓનો પગાર વધારવા સરકાર વિચાર કરે છે.

ઇલાકાની જેલોના વડાએ કેદીઓને હવેથી બેડીઓ ન પહેરાવવી એવી રીપોર્ટમાં સૂચના કરી છે.

મધ્યપ્રાંત સરકાર પંદેશી દારૂ પર આયાત જકાત નાંખશે. વાઇન અને સ્પીરીટની બોટલી પર આઈ આના અને બીરની બોટલી પર એક આનો કર નાંખશે.

સુકતપ્રાંતમાં પાંચ લાખનું ગર્ભીય સ્ત્રીસેવકદળ ઉભું કરવા નક્કી કર્યું છે.

વડી સરકાર જોડેના મધ્યપ્રાંતની સરકારના પેટ્રોલ ટેક્ષ સંબંધીના કેસમાં ફેડરલકોર્ટે વ્યપ્રાંત સરકારની તરફેણમાં સુકોદો આપ્યો છે.

અમદાવાદ અને જેડા જિલ્લાને પાણી પુરું પાડવા મેથો નદીમાંથી નેહર કાઢવાની યોજના સરકાર વિચારી રહી છે.

મુખ્ય ઇલાકામાં ૧૬૧ હાથીઓ, વંદો ને ડોકટરો માસગામાં રાખવાની યોજનાઓ સરકારે કરી છે.

— જાહેર ખબર —

હમારે ત્યાં દરેક જાતનું કરળી, આરી તથા બાદલાની ફેન્સી ડીઝાઇનનું કામ ચાલુ જમાનાને અનુસરી કરી આપવામાં આવે છે. હારેલાં ઝભલાં પેઇન્ટીંગ સાથે તેમજ સાડીનાં પોત પણ કિંશયત ભાવે મળશે.

એક વખત પધારી ખાતી કરવા અમે ભક્ષામણ કરીએ છીએ.

દેસાઈ મગનલાલ ભીમભાઈ (પલસાણાવાલા).

૬૦ પારફળીયા, નવસારી

પૂર્ણા

તંત્રી : રણછોડજી પરાગજી મહેતા

પ્રસ્તુત : ૨

જાન્યુઆરી ૧૯૩૬

અંક : ૬ હા.

એ ભય છોડો

અરબસ્તાનમાં એક દંતકથા પ્રચલિત છે.

જાગદાદથી સુસાદુરી ફરી જતા એક વણજારાને મધરણમાં મૃત્યુદેવની કોગમિયાના રૂપમાં મુલાકાત થઈ.

વણજારે પૂછ્યું. 'દેવ ! આટલી બધી ઝડપથી ક્યાં જઈ રહ્યા છો ?'

'જાગદાદ.'

'કેમ ?'

'મારે ત્યાંથી પાંચ હજાર માનવીઓનો લોગ લેવો છે.'

ચોક્કસ દિવસ પછી તેને ફરી એજ દેવનો ભેટો થયો. તે બોલી બિઠ્યો.

'દેવ તમે મને છેતર્યો હતો.'

'કેમ ?'

'તમે તો પાંચ જ હજાર લોક લેવાના હતા અને મરી તો ગયા છે પચાસ હજાર.'

'જો ભાઈ ! મેં તો પાંચ જ હજારનો લોગ લીધો છે. બાકીના બીજા તો આપ મેં જ ખોટી હબક પામી મરી ગયા છે.'

એ ભય ક્યારે છોડ્યો ?

ગરીબનું 'છેલ્લું' જાણું'

(ભજનનો દાળ)

ધીમે મુંગી પગલી પાડો, ધીમે દાળો શીથ,
અંતર ઉમે ? અંદર આવો, નહીં તો છો આશીશ.
ભાઈ જગમાં બીંસાબીસ, તોયે ઉરની છો આશીશ.....૧

ચહેરના મુગ્યા બહાર શું બિભા ? ધડીક તો રોકાવ,
રંક મદૂલીએ મોત ભમે છે, આપ જરીક રોકાવ,
ભાળશે લેશ દુઃખોયેરે—નહીં હો આપનો જાયો.....૨

મોતનો પડતા હાથ બને હો માનવ કાયા હેમ,
કુન્દનનેરે કથીર ગણીને આવે બિભા છો કેમ ?
યમરા' આરણે બિભારે, દાળો શીથ એ સુખાં !....૩

કાલે વારો કોકનો, આજે કોક ને કાલે કોક,
મૃત્યુદેવ વધામણા કાળે લીધો બહાલાં એક.
'મંદિર'—મોત બિજાવું રે હું તો યમદેવનું માવું.....૪

લોકની મેદની—હું ન જામી, ન રાગિયાનાયે ગીત,
લોકડિવાનાં એકની ઉપર, મોતનાં વળ્યા શીત.
યમે કાંઈ કરી દૂચ, ઉપડ્યો એક અચબૂચ.....૫

ઉપડી ગયું રે ભાઈ ! આહી કોક આ અંતગિયાળ,
કોકના કાળજાં ફકડી ગણીને કોકને રૂંચે ફાળ !
પીવા નથી રાખ કે કુસકાં રે ગરીબનાં સણળે કુસકાં....૬

ઉમટ્યો નથી મનુમાગર દેવા માન કે અકગમ,
વાવ ન વાળાં લોકનાં ઝાઝા !—લોકને શોક—મુકામ,
યમને વાચુ દાળે રે, અહીં કો પાદ પખાળે.....૭

માટીના દેકાં કાંઈ પડ્યાં ને આંજ ઉમેગેયું એક,
ધુસકું એક ગળે શુંગળાયને, ડચકું છેલ્લું છેક.
તૂરે છે પિંજર તાળાં રે, હતા ઉર શાં અજગાળા ?...૮

પ્રાણહીણું પ્રાણીકું પડ્યું છે ઉડ્યો આતમગમ,
અમૃત આવારે ઉધડે પેલાં ઝાંકઝમાળરે ધામ.
માથે તુજ મોત અઝૂમેરે, ગળામધ દ્રાક્ષની લૂમે.....૯

મૃત્યુની શય્યા કરે ન હૈયાં, આપનાં હૃદયકો ફૂલ ?
એકને આલો આંસુ મીડી માનવતાને મૂલ,
મેતાને કાંતી ન માઝારે, લલે હો રંક કે રાગ.....૧૦

આપને માથે એજ ઝઝૂમી લાઇ ! રણુ' છે મેતા,
કાળાં માથાના માનવીની કાળા કલમને કાળો દોત,
કાળા મેશ લાઇ ! સાહી રે, ઉરે હો ઔરંગશાહી...૧૧

મેતાની ચૂલે આજ પડ્યો છે, લાઇરે ચીંથરે હાંલ,
કુંકુમપત્રી આપને પાકવે કાળરે આપને કાલ.
આજ હોં હાકે સોરી રે, રડશે આપની ગોરી.....૧૨

— પ્રત્નનાં હસુમાકર :

એક પ્રાર્થના

પડી કાશવાસે ધયળ ભમરીના ધરમહી,
લલે અંધારે એ પરધર પડી પણુ ડર નહિ.
જીવ્યો તેથી એવું જીવન વિકસે, પાંખ ફૂટતી,
પછી તોડી ફેડી તિમિરઘરને એ નીકળતી.
વળા પેલો બોલો ક્રાંતકહીરનો તાર વણતો,
સ્વયં પોતા માટે કમનસીબ એ કેદ રચતો;
પડી કોશીટે એ પણુ 'અરર' બોલી ન રડતો,
નવા રૂપે રંગે વિજયા વિરલો એ નીકળતો.
કરોળાએ કાળો ઉલટસુલટી જાળ રચતો,
અરે ખેંચી ખેંચી હૃદય રસ સંધી ખચતો;
ન કિંવું ગુંચાતો, નિરખ નર એ તાર ઉપરે
દિસે ખેલાંડી કે સરકસ વિધે નતન કરે.
સંજોગો કારમા આવે લાવે એ કેદ, કલેશ જો
ત્યારે એ દેવ ! આ તણુ કીડાડુ દૈવ આપજો.

શિરે વરદ હસ્તે તું ધારજે

(પૃથ્વી)

વિભો ! કર ઉદાર ક્ષુદ્ર ઉરને, વિરાજ રહ્યાં
વિરાટ-તુજ રૂપ કે તલ અસીમ જેવું જ વા
મહોદધિ સમાન જે ચલ તરંગ બિછાળતો
નહીં જ પરવા જરા અધુધ અદ્યની રાખતો. ૧

વિભો ! કહુવડાળજે કંઈ અભદ્ર ભાવો વસે
કંઈ વિપથગામિની દુરિતવૃત્તિઓ બિછળે,
ઘરેડ અતિ છુટું પાપકળણે જવાની પડી
ચહું સુભગ નેહની વિશદતા કરો નિર્મળી. ૨

પ્રભો ! તુજ દયા થકી વિમલ જ્યોત્સના સંચરે
અને રવિધુતિમહી મેદીય નથ્રે આત્મા રસુરે
સુદિવ્ય લહું તરવ ત્યાંધકી નવી પ્રતિભા ભર્યાં,
વહાવું જગમાં નવાં અમર ભાવનાં નિર્જરાં. ૩

અખૂટ તુજ દેવ ! બહે ઝરણુ દિવ્ય વાતસલ્યનું
દઉં રૂબકી ત્યાં અને સદય રોમરોમે થઉં;
દઉં વિમલ વાણીથી તુજ પિયૂષ પ્રેમે વહું
અને અરવ ગાનનાં મધુર ગુંજનો આદરે. ૪

પ્રભો પુનિત જીવને પગલિયો ભરૂં આજ હું,
સંમુદ્ધસેતુ ભાવના ફલિત યાચ એવું મહને
અગાધ ગળે આપ એ ઘરત આશ અભ્યંતરે
પડું છું ટલિયે, શિરે વરદ હસ્તે તું ધારજે. ૫

દક્ષિણ ગુજરાત-પુરાતન ઉલ્લેખ

શ્રી. મણિભાઈ દિવેદી

ઇતિહાસના અનુવાંજાના આ સુગમાં ધણાં વિસ્તારાયલાં સ્થળો પર નવીન પ્રકાશ પડવા લાગ્યો છે. દક્ષિણ ગુજરાતને સુમતી સીધ સીલાખંધ હરીકતો હજી મુઘી કાષ એક જ અંધમાં પ્રસિદ્ધ થઈ નથી. તેમ છતાં જમીનની અંદરથી મળતા પુરાવા, દક્ષિણ ગુજરાતની બૂરચના અને જૂઠા જૂઠા ગ્રંથોમાં મળતા ઉલ્લેખો તેમજ શિલાલેખો કે તામ્રપત્રોમાં આ પ્રદેશને લગતી ધણી મહત્વની વિગતો મળી આવે છે. એ સ્વધળી હંફીકતોનું પારીક અવલોકન કરતાં હજારો વર્ષ પૂર્વે જ્યારે કુરુપાંચાલ સુદનાં મહાભારતે ન હોતાં મંડપાં ત્યારે દક્ષિણ ગુજરાતના સંગેરતેરા અને તાપી-પૂર્ણા જેવી નદીઓના કાંઠા પર સાહસિક ભૂતિઓએ વસાહતો સ્થાપી હતી એટલું તો નક્કી જ થાય છે. બ્રહ્મના પુત્રે જાગેદગિના વંશજોની આ પરાક્રમભૂમિ હતી એ પણ જાણવા મળે છે. 'પરશુરમેશ્વર' એ નામે હજારો વર્ષ પૂર્વે ચએલી વસાહતોની શાખ પૂરી છે.

ભારતીય ઇતિહાસમાં ક્ષત્રપોની સત્તાએ બહુ મહત્વનો ભાગ ભજવ્યો છે. માલવામાં તેમની સત્તાનો ખજ રેપાયેલ અને કાંડીઆવાડના ક્ષત્રપોની યશમાયાઓ ગિરનારની શિલાઓ પર અંકાઈ. દક્ષિણ ગુજરાતને 'સંજ' તો માળવા સાથે વિશેષ રહ્યો છે તેમ છતાં કામરેજ અને સીસોદરાના પુરાતન સ્થાનોમાંથી કાંડીઆવાડના ક્ષત્રપોના સિકકાઓ પણ સારી સંખ્યામાં મળ્યા છે. તાપી જેવી વિશાળ નદીઓ મારફતે કાંડીઆવાડ સાથે ચાલતા તેના વ્યાપારી સંજનું એ પરિણામ હોય.

માલવાના ક્ષત્રપ નહપાનનું નામ ઇતિહાસ મશહૂર છે. ઇસવી ૨૬૧ પહેલાંની એ સત્તા, આ નહપાનનો જમાઈ ઉપવદાત. તેના પિતાનું નામ દીનિક, આ ઉપવદાત પ્રભાસની યાત્રાએ ગએલો. અને તીર્થસ્થાનેથી પાછા ફરતાં તેણે કેટલાંક દાન કરેલાં છે, નાસિકની શુક્રાઓમાં ફાતરેલા લેખમાં ઉપવદાતે કરેલા દાનોનો ઉલ્લેખ છે, આમ શિલાલેખોમાંના એક લેખમાં તેણે

'ભરકંઠ, દરામુર, ગોવર્ધન અને શોર્પોરમ મામેએ વિશ્વાતિત્રયે બાંધ્યાં તેમજ ચાવો અને તળાવો બંધાવ્યાં વયા ઈયા, પારાદા, દમખ; તાપી, કરબેના દાહનકા નદીઓ, પર-નદી પાર કરવા માટે હોડીઓ રાખવાની વ્યવસ્થા કરી.' એ પ્રમાણે ઉલ્લેખ છે. આમાંથી ભરકંઠ તે ભરૂચ અને શોર્પોરમ તે હાલનું સોપારા દરામુર અને ગોવર્ધન એ બે મામે તે ક્યાં એ નક્કી કરવાનું રહે છે.

નદીઓમાં પણ દમખ તે દમખજંગલ કરબેના તે કાનેરી અને દાહનકા તે હાલના ડહાણ પાસેની નદી પણ ઇયા અને પારાદા નદીઓ તે ક્યાં એ નિશ્ચિત થવું નથી.

વળી તેના ખીજા એક લેખમાં સંઘના સામ્રાજ્યે કેટલુંક દાન કર્યાનો ઉલ્લેખ છે. એ લેખમાં.

“કાપુરાદારમાં આવેલા ચિખલપદમાં આવેલી નાળાએરીમાંથી ચાર હમર નાળાએરીનાં ઝાડ તેનું ઉત્પન્ન લેવા માટે દાન આપ્યાં.” એવી હકીકત મળે છે. આ ઝાડ નોંધણી કચેરીમાં રીતસર નોંધવામાં આવેલાં હતાં.

કાપુરાદાર એટલે કાપુર જિલ્લો ને તેના તાલુકાનું ચિખલપદ તે ચિખલી ગામ. આ ગામે ગામે વ્યારા તાલુકામાં આવેલાં છે. કાપુર તે હાલનું કપુરા. પણ હાલમાં જે રથળે ગામહાલુ છે તે જગા પુરાતની વસ્તીની નથી. એ ગામની પુરાતન વસ્તીની નિશાનીઓ ઝાંખરી નદીને ઉત્તર કાંઠે હોવાનું જણાય છે.

હવે જો જુના સમયમાં આ પ્રદેશો કેવળ ગાદાં જંગલોથી જ છવાયેલા હોય અને જંગલી પશુઓ સિવાય કોઈની અવરજવર ન હોય તો પછી વિશ્રાન્તિ ગૃહો બાંધવાં અને નદીઓ પાર કરવા હોડીઓ રાખવાની વ્યવસ્થા એ સંપૂર્ણ અર્થ વિનાનું છે. વળી સંપંના ઉપયોગ માટે ચાર હમર ચાર નાળાએરીના ઉત્પન્નનું દાન કરવામાં આવે છે. એ પણ હાલના રાની ગણાતા વ્યારા જેવા તાલુકામાં જુના સમયમાં એટલે કે આજથી બે હમર વર્ષ પૂર્વે ઉગી જતીઓની વસ્તી હોવાનું સ્પષ્ટ છે. ને તેટલું જ સ્પષ્ટ ઝાડની નોંધવડી છે. તે સમયના રાજ્યપત્રનો આપણને પરિચય આપે છે.

આમ આજથી બે હમર વર્ષ પૂર્વેના લખાણોમાં દક્ષિણ ગુજરાતની જમિની કેટલીક નદીઓ અને ગામોનો ઉલ્લેખ નાસિકના ગુફ મંદિરોમાંથી આપણને મળે છે.

રહેવા તથા જમવા માટે ઉત્તમ સ્થાન

જોશી હિંદુ લોજ

ટે. નં. ૨૭૩૯૬. ટે. એ. જોશી હિંદુ લોજ

હિંદુ એરી ખપ્પાર, મુળજી જેઠા મારકેટ સામે મુંબઈ

ચાર ઘડીનું ચાંદરાણું

—શ્રી. પ્ર.

સર્પગતિએ વળાંક લેતી નદીના એક એક વાંકમાં એક એક ખેતર માતાની આંદરમાં બાળક લપાઈ રહ્યું હોયતી એવું જણાતું હતું, એ ખેતરમાં ભીમેલો માલ પશુ કેકે ડાસીમાના હાથે ઘોડિયામાં દિલોળા ખાતા પૌત્રપૌત્રીની પેઠે નદીના પાણીથી ભિન્નેલી ને શીતલ અનેથી હવાથી એકાં ખાતો હતો. રક્તવારમાં પ્રિયતમા જવા પ્રાસેથી વિદાય લઈ પ્રવાસે નીકળેલા સરજદેવ પણ એ જ પ્રિયતમાને તેને વધાવી લેવા સંધ્યારૂપે વાટ-બેતી નિરખીને મંદ મંદ હસી રહ્યા હતા. એ મંદ મંદ સ્મિતની પિંગલ છટામાં આખો સીમાંડો સોનારંગે રંગાઈ રહ્યો હતો.

એ વખતે જાદના ખેતરમાં માળા પર બેઠેલા દેવજી પડેલ પશુ આથમણી દિશામાં વારંવાર તાક્યા કરતો હતો. તે પશુ તેની પ્રિયતમાની વાટ જોઈ રહ્યો હતો. જાણે કે ખેતરમાં હોલા, હોલી અને કાખર, કણુતરાં જીતરી પડ્યાં છે તેને ઉશડવા પ્રયાસ કરતો હોયતી તેમ તે માળા પર રહ્યો રહ્યો હાથ જાંચા નીચા કરી ખૂસ પાડતો હતો. 'હે ! હોલી ! હે કાખર !' એના અવાજનો લહેકો દૂર સુધી પહોંચતો અને તેના પંડ્યા પડતા. દેવજી ખેડૂત હતો અને તેણે પોતાની ગામડી જીવમા વાપરી પોતાની પ્રિયતમાને ધણીવાર હોલી કે કાખર કહી હતી. આજ તેને ન આવેલી જોઈ તે અધીરો ગતી પંખી ઉશડવાને બદલે તેને મોટેથી બોલાવી રહ્યો હતો. તે નીચે જીતર્યો, તેણે ખેતરની બે ચાર પ્રવક્ષિણ કરી. કાણુ તેને વહેમ આપ્યો હતો. 'હુચ્ચી આવીને સંતાઈ તો રહી નથીને ?'

'એવામાં તેને ચાર આંચુ' આજે તો તેણે પોંકની તૈયારી કરી રાખવાને કહ્યું છે. તરત જ તેણે વાડમાંથી કાંટા ને ઝાંખરાં ભેગાં કર્યાં ને તેને અગોડીમાં મૂકી સળગાવ્યાં. મુકા કાંટા ઊડબડ બળવા લાગ્યા. તેની જાળને ધુમાડો બહુ આપેથી પણ નજરે રહ્યો તેમ જાણે રહડવા લાગ્યો. તે જોઈ ધડીભર તેને નિરાંત થઈ. 'આ ધુમાડો જોઈને તે દુર હશે તોય દોડતી દોડતી આવશે'

દેવજીની પ્રિયતમાનું નામ લક્ષ્મી હતું. રૂપે ગુણે તે હુબેહ લક્ષ્મીને અવતાર હતી. અને એક જ ગામનાં રહેવાસી હતાં. તથા ચાર વરસથી અનેના ચાંદરા થઈ ચૂક્યા હતા છતાં લગ્ન થયાં ન હતાં. ચાંદરા પછી એક વરસે દેવજીના પિતા ગુજરી ગયા ને બીજે વરસે મા. એના શોકમાં લગ્ન મુલતવી રહ્યાં. પછી તો ચોડી ગણી બધી સંપદ વપરાઈ ગઈ એટલે લગ્ન વખતે પંડ્યાના ઘરેણાં રહજવવા દેવજી પાસે સાધન રહ્યું નહિ. દેવજી પારત તો દેવું કરી સંકત પશુ આપવું જ દેવું બાકી હતું ને ખેતીનું તો દરેક વરસ ખરાબ પડતું હતું એટલે શાંકુકરિ પણ દેવજીને દાદ આપવા તૈયાર ન હતા. દેવજીને પણ હોંશ હતી કે હું મારી આપકમાધથી જુ લક્ષ્મીને ઘરેણાં કરાવીશ.

આમ બંને અપરુણિત રહ્યાં હતાં. જુદાં જુદાં રહેતાં હતાં છતાં બંનેના હૃદય એક હતાં. ગામડાનાં રૂઢિચાંજ મુજબ તેઓ પરસ્પર છૂટથી હળીમળી શકતાં નહિ છતાં ચોડી

હુપીથી તે દિવસમાં એકવાર તો એકમેકનાં દર્શન કરી લેતાં અને સામસામી હાસ્યનો વિનિમય કરતાં. દેવજી રહવારે ખેતરે આવવા નીકળતો ત્યારે પાંધર પરના પનઘાટે લક્ષ્મી પાણી ભરવા આવેલીજ હોય અને જ્યારે ગોરજ વેળા થતી ત્યારે પણ લક્ષ્મી પિતાને ઘરે દોરે હતાં તેને નદીએ પાણી પાવા લાઇ જતી. એ જહાને તે દેવજીના ખેતર આગળ યજ્ઞને જ પસાર થતી. આજે એ પ્રમાણે લક્ષ્મી નદીઘાટે જવા આવવાની હતી. તેની દેવજી વાટ જોતો હતો. આજે તો તે દહીંનો મઠો અને લસણુની ચટણી લઇને પોંક ખાવા રોજ કરતાં વહેલી આવવાની હતી એટલે તેની જોડે ઘણું વખન ગોઠડી કરી શકારી એ વિચારે દેવજીનો હરખ માતો ન હતો. અને તેથી જ તે ક્યારનો તેની કાગના ડોળે રાહ જોઇ રહ્યો હતો.

અંગોડીની ધુમાડની સેર પાતળી યજ્ઞ અલોપ બની તે જ વખતે આથમણી દિશામાં લક્ષ્મીના દોરના તાંડની ગોરજની સેર જાણે ચડવા લાગી. એ નજરે પડતાં જ જાણે કે તેણે લક્ષ્મીને જ ન જોઈ હોઇની તેમ દેવજી મગકાઇ ઊઠ્યો. તેણે અંગોડીમાંના દેવતાને વાળી, ઝૂડી, સંકોડીને ભારી દીધો ઝટપટ રૂપાના દાણા જેવા દાળાયાળી પોચી ચાનીની ભતતનાં કણમધાં કાઢી લાગ્યો ને પછી ક્યારે લક્ષ્મી આવે તે હસતાં રમતાં પોંક પાડોએ એ વિચારે તેની વાટ જોવા લાગ્યો.

દોર પાસે પાસે આવતાં જતાં હતાં, તે દેખાતાં હતાં, તેને હાંકી રહેલી લાકડી પણ જામી નીચી થતી દેખાતી હતી પણ તેને ચલાવી રહેલી લક્ષ્મી દેખાતી ન હતી. તે દેવજીને વધુ વધુ આતુર બનાવવા એક જામી કલોડી ગાયની ઓથમાં સંતાઇને ચાલતી હતી. દેવજી તેની ચાલાકી સમજી ગયો. તેને પણ એવી મરકરી કરવાનું મન થયું. "હુમ્મી તારે મને છેતરવો છે ? હો જોઇ હો કે કાણુ છેતરાય છે !"

દેવજી જીવારના ખેતરમાં સંતાઇ ઊભો. પછી રોજની પોંકે દેવજી ખેતરને શોરકે તેની વાટ જોતો જરૂર ઊભો હતો એમ માની લક્ષ્મી પેટી ગાયની પૃઠેથી મસ્તીભરી આંખને ચમકાવતી અને લાલી ભર્યાં હોઈને હસાવતી બહાર આવી. તેણે 'કેમ કેવો તલસાવ્યો ?' કહેવા હોઈ કહેડાવ્યા ન કહેડાવ્યા ત્યાંતો બીડી દીધા. કારણુ તેની ધારણા પ્રમાણે આજે દેવજી રોજની જગ્યાએ ઊભો ન હતો. તેણે ફરચી જેને દેવજી માન્યો હતો તે તો કાળ પાંદડાં વગરનું ઝાડનું દૂઢું હતું.

તેણે ત્યારે દોર નજર ફેરવી અંગોડીમાં ભારેલો દેવતા ધીંગી રહ્યો હતો. પાસે જ પોંકે ઝૂડના માટે આદરને જીવારના સાંકાને સુવાળા ઝૂડીએ પણ પડ્યો હતો. તે સમજી ગઇ કે અને બીવગ્રાવવા દેવજી સંતાઈ ગયો છે, પણ તે કાચી ન હતી કે દેવજીની ચાલાકીમાં ફસાઇ જાય. તરત જ તેણે દોરને નદીઘાટ તરફ હંકારી મૂક્યાં ને પોતે પણ સંતાઈ ગઇ.

દેવજીએ ઘણી વાર રાહ જોઇ કે ક્યારે લક્ષ્મી તેને ખૂસ મારે 'એ દેવજી કેમાં ગયો છે ?' પણ લક્ષ્મી તો સુપચાપ બેઠી હતી. આખરે દેવજીની ધીરજ ન રહી. તે પોતે જ બેઠી પડી બહાર આવ્યો, આવતાં જ તે ચમક્યો. 'લક્ષ્મી ક્યાં ?' રીસાઇ તો નથી ગઇને

મને ન જોઈ પ્રીતિવાદ નદીએ તો નથી આવી ગઈને ?” તે ઉચ્ચાર કરતો કરતો નદી તરફ વળ્યો. ચાંદરણી દેવજીની હીલચાલ પર ખારીક નજર રાખી રહેતી લક્ષ્મી તે જોઈ હતી જી.

‘લુચ્ચી અહીં જ સંતાપ છે. લીબી તો રહે ચોર ! કાના ખેતરમાં પેડી છે ? તને પકડીને થાણે ન મૂકી આવું તો હું દેવજી નહિ.’ દેવજી પાછો વળ્યો ને ખેતરમાં પેસી લક્ષ્મીને શોધવા લાગ્યો.

‘ક્યાં છે ચોર સંતાપા શું કરે છે ?’

લક્ષ્મી પકડાતી ન હતી. તે દરથીની પેડે માર્ગ કાપતી આડી અવળી નાસતી હતી. જુવાનના કાર્યો ખેતરમાં બંને દોડાદોડ કરવાં લાગ્યાં. દેવો ખેતરને એક છેડે જતો લક્ષ્મી બીજે છેડે પહોંચી જતી. આખરે દેવજી નિરાશ થઈ અટકી જીભો. તે જોઈ તેણે ખૂર્મ પાડી.

‘એ દેવજી ! જો જો પેલી ગાય ભરાય ગઈ છે.’

‘ક્યાં છે ? ક્યાં છે ?’ કહેતો દેવજી એ અવાજ તરફ દોડતો આવ્યો. લક્ષ્મી ત્યાંથી ખીજા જુવાન બણી ખસી જઈ ખોલી ‘જોયો નહિ હોય મોરો રખેવાળી કરવાવાળો ! જોતો નથી આ આસી જાય છે.’

દેવો લાકડી ઉઘામતો તે તરફ વળ્યો. ત્યાં તો લક્ષ્મીએ કૃત્રિમ ચીસ પાડી.

‘ઓ મારી નાખી દોડ દેવજી દોડ ! આ ગાય તો મને શિંગડે ચઢાવે છે.’

દેવજીએ એ ચીસ સાંચી માની. તે હાંફો હાંફો લક્ષ્મી તરફ ધસી ગયો. સાચે જ કોઈ ગાયે તેને મારી ન હોઈને તેવી હાવરી ખાવરી થઈ લક્ષ્મીએ દેવજીની ખાથમાં પડવું મૂક્યું. દેવજી તેને બરડો પંપાળતાં પંપાળતાં આશ્વાસન આપવા લાગ્યો.

‘જોને કેટલી બધી હાંફે છે. હવે ન ગભરા, હું પકાડ જેવો તારી પડખે જીભો છું. ક્યાં છે ગાય ?’

‘આ રહી.’ લક્ષ્મીની એક પગ પહેલાંની ગભરાએલી આંખ હાલકોકિત રંગ બદલે તેમ ભાવ બદલી મસ્તીભરી દેખાવા લાગી.

‘ક્યાં છે ? મને તો દેખાતી નથી ?’ દેવજી હળુ લક્ષ્મીની મસ્તીને અમશ્ય ગણ્યો. ન હતો.

‘આંધળા ! આંખ તો ઉઘાડ, તારા બે હાથ વચ્ચે તારી છાતી પર માથું મૂકી કાણુ ઉઘું છે ?’ એમ કહી લક્ષ્મી દેવજીની છાતી પર પોતાના સુંવાળા માલ ધસવા લાગી.

આખરે દેવજી સમજી ગયો કે એ તો લક્ષ્મીની મસ્તી હતી. તેણે પોતાની છાતી પરથી તેનું માથું જીસું કંધું ને તેના માલ પર એક ટપકી મારી. લુચ્ચી કલોડી ! ઠીક મસ્તી ચૂકી છે. એક ચાર તને ખીંચે તો બાંધવા દે પછી જો જો મારો સપાટો ! ‘હા હા. જોમશ કે તું કેવો છે.’ પછી જન્ને હસતાં ગેલતાં અંગ્રોડી તરફ ગયાં ને પોંક પાડવા ખેડાં. લક્ષ્મી કણસમાં સેકવા લાગી ને દેવજી પોંક ઝૂડવા લાગ્યો. પોંક ઝૂડતાં ઝૂડતાં દેવજીએ લક્ષ્મીને ચેતવણી આપી.

‘દેવતા બહુ છે એટલે જો જે સાચવજો નહિ તો દાઝીશ.’

‘દાઝીશ તો હું દાઝીશ તેમાં તું શું કામ કાઢી ચાલ છે.’

‘માંડી તું દાઝીશ તો એનો કામ મને પણ પડશે.’

‘એમ ! તો લે આ હું તો દાઝી. હવે બતાવ કે એથી તું કેવી રીતે દાઝ્યો ?’ એમ

બોલી લક્ષ્મીએ પોતાની હાથની વચલી આંગળી ઉઠી રાખમાં બોલી દીધી. આમ કરસા-
માં કરસામાં તેણે આંગળી બોલી તો દીધી. પણ પછી તો તેનાથી “ઓ ! ઓ ! ‘ચર્ચ ગયું.’
એ ચિત્કારે-દેવજીતું કાળજી ચીરાઈ ગયું. તરત જ આગળ આવી તેણે લક્ષ્મીની દાઝેલી
આંગળી પોતાના મોંમાં નાંખી દીધી ને પોતાના થુંક ફેપી અમીથી તેને ટાઢી પાડી. આમ
કરવા જતાં એ આંગળીએ વળગેલી ગરમ રાખ દેવજીતી છબે ચચડી વળગી.

આમ લક્ષ્મી દાઝી એટલે દેવજી પણ દાઝ્યો. એ સમવેદનાના અન્ય તારે જાતેનાં
લગ્ન થયાં.

‘હવે આંગળી તો મૂક.’ લક્ષ્મીએ દેવજીના મોંમાંથી આંગળી ખેંચવા માંડી.

‘નહિ મૂકું,’ દેવજીએ જોરથી હોઠ ખીડી આંગળી પકડી રાખી.

‘નહિ મૂકે ?’ ફરી લક્ષ્મી મસ્તીએ મૂઢી.

‘હા નહિ મૂકું’ એ આંગળી તો હવે મારી થઈ એ વાક્યનો. ભાવ દેવજીએ આંખને
ધસારે સમજાવ્યો.

‘મૂકે છે કે નહિ ? નહિ તો આ ખીજ આંગળીએ રાખમાં બોલી દાઝશ. ‘લક્ષ્મીનો
મીઠો હાથ અગોડી તરફ જવા લાગ્યો. તે જોઈ દેવજીના બીડેલા ઓઠ ઉઘડી ગયા.

‘લે તને જતાય એમ નથી.’

આમ ગેલ ગમ્મત કરતાં કરતાં જાનેએ પોંક પાડ્યો ને સામસામા બેસી ખાધો ને
ખવડાવ્યો. તેમ કરતાં કરતાં જાને વાતોએ મૂડ્યાં.

‘દેવજી ! ઓણસાલ તો એ ચાર ગાંડી લુવાર પાકશે નહિ. ?’

‘એ ચાર શું ? પાંચ ચોખ્ખી.’

‘તો તો.....’

‘હા. બોલ બંધ કેમ રહી. તો તો હું ઓણસાલ પદ્ધાંનાં ધરેણા આપી તને ધરે
નેડી લાવીશ. એમને ?’

‘હા, એમજ. ધરતી માતા તારૂં તપ દેખી પ્રસન્ન થઈ છે.’

‘ધરતી માતા તો ખરી પેણ તું ચ ઓણસાલ પરસન થઈ છે ને ?’

“એટલે ?”

મોંમાં તો તું શરમાતી હતી એટલે આકાશની ઉપાતી પેટે કોકિયું કરી નાસી જતી
પણ ઓણસાલ તો અહીં આવી મારી સાથે હશે રમે છે, વાતચીત કરે છે. હું તો માતું
હું કે તારાં પગમાં આ બેતરમાં પડ્યાં છે એના પરતાપે જ આ આજુનાં બધાં બેતરમાં
રાતડો લાગ્યો છે જતાં માઈ બેતર બધી ગયું છે.’

‘દેવજી’ તું બહુ હંડીસો છે બાપા તો રોજ કહે છે, કે મારી લક્ષ્મીને પદલાનાં ધરણ્યાં હું જ કરાવી દઇશ પણ તું જ માનતો નથી. તું જો માની ગયો હોત તો કે દહાડાનીય હું તારે ઘેર આવી હોત. તો તો આજે તારે હાથે રોટલા ટીપવાના ના રહેત, હું તને પોંકે ખવડાવું છું તેમ રોજ હું ભાત ભાતનાં ભોજન ગંધી ખવડાવત.’

‘લક્ષ્મી તો પછી મારી આંખર શી રહેત?... પછુ હવે જવા દે એ વાત આણ સાહ તો ભગવાને મારા તરફ જોયું છે. એટલે હવે વાજતે ગાજતે ધોડે ચઢી હું તને તેડવા આવીશ.’

‘દેવજી! હમણું તો તું રાત દહાડો ખેતરે પડ્યો રહે છે. ધરે ફક્ત રોટલાખાવા ને બળદ બાંધવા જાય છે પણ હું ધરે આવીશ તો તને આમ અહીં પડી રહેવા નહિં દઉં.’

‘ગાંડી તને છાડીને હું ધોડો જ અહીં પડી રહેવાનો છું. પણ હા જ્યારે માલ પાકવાની મોસમ હશે ત્યારે તો મારે ચોકી કરવા આવવું જ પડશે.’

‘તો પછી હું-ય સાથે આવીશ. હું એકલી ધરે નહિં રહું.’

‘ભલે આવજે. હમણું હમણું પેલા આંખાની ડાળે દર રાતે ચકવા ચકવી આંખી ખેસે છે અને ચાંચમાં ચાંચ ભેરવી ચુપ ચુપ વાતો કરે છે. એમની પેઠે ત્યારે આપણે પછુ ચાંદરણાનાં અંજણાગામાં અલક મલકની વાતો કરશું.’

આમ બંને ભાવિ સંસારનાં સ્વપ્ના રચતાં હતાં. એવામાં લક્ષ્મીના દોરમાંથી એક બંધારી કોઠણું તે સાંભળી બંને કલ્પનાના લોકમાંથી સફાળાં જતી કાઢ્યાં.

‘દેવજી મને જવા દે, મોડું ધધ ગયું છે. ધરે દૂધ દહોવા મા રાહ જોતી હશે.’
લક્ષ્મી નહી તરફ આવી ગઈ ને દેવજી ધર તરફ જવા નીકળ્યો.

ખેતરના શેરડા ઉપર એક ઘરાઘાર આંખો હતો. એ આંખાની ડાળે દેવજીએ હીંચકો બાંધ્યો હતો, કામમાંથી નવરાશ મળતાં તે એ એલાએ હીંચોળા ખાતો. એ હીંચોળો જોઇ તે ગણગણ્યો ‘જિંદગીભર લક્ષ્મીની જોડે આ હીંચકે જૂથ્યા કરવાનું હોય તો કેવું મંજાનું!’

પછુ તેનું સુખદ ભાવિનું એ અંખનાંચિત્ર લાંબો વખત ટકવાનું ન હતું; કારણ તે સ્વપ્નાની સરળ દુનિયામાંથી દેકા, દળિયા ને ધૂળ પત્થરથી ભરેલી વાસ્તવિક દુનિયા-ગામ તરફ વળી રહ્યો હતો.

હજી તે તેણે ખેતર બહાર પગ પણ મૂક્યો ન હતો ત્યાં તેને મુખીના પંસારપતો મળ્યો.

‘દેવજી, મુખીએ યાદ કર્યો છે.’

મુખી સબંદ ખેડૂતના કાળજમાં કંખારી લાવે છે તેથી દેવજીને પ્રાસકો પડ્યો. ‘શું-છે?’

‘ખાસ કંઈ નથી પણ ફોજદાર સાહેબ આવ્યા છે મારે તે પોંકનાં મારે કણસલ મંગાવ્યાં છે.’

આવી રીતે દેવજીના ખેતરમાં રોજ ને રોજ કોઈ કણસલાં માગવા આવતું અને દેવજીની ના પડતી નહિ પરસેવે પરસેવે એમ યદ્યને કમાએલા પાછ પૈસા તેના કમાનારને જેટલા વહાલા હોય છે તેટલા જ વહાલા દેવજીને તેનાં કણસલાં હતાં. એ એક એક કણ-

સણે દેવજીને પોતાની અને લક્ષ્મીની વચ્ચેનું અંતર ઓછું થતું દેખાતું હતું. તેને આમ વેડફાઈ જતાં જોઈ તેનું કાળજી કપાઈ જતું.

“તે મારા સિવાય ખીજે કોઈ ખેડૂત ન મળ્યો?” દેવજીએ કટાક્ષ મૂકી કહ્યો.

“પણ ભાઈ આખી સીમમાં ખીજા બધાં ખેતરોમાં રાતડો લાગ્યો છે, એટલે એની જુવારનો પોંક મીડો નથી લાગતો.”

“તો હો લાઈ જાવ. મને ભગવાને નથી માયો. એટલે તમે બધા થઈ મને મારવા બેસા છો.” દેવજીએ ગુસ્સામાં તે ગુસ્સામાં કહ્યુંસલાં કાઢી આપ્યાં.

દેવો ફરી પોંક ખાતાં કરેલી પ્રેમગોષ્ટિ યાદ કરતો કરતો ચે વા સાથે વાત કરતો હોઈની તેમ બડબડતો ને હસતો હસતો ઘેર જવા લાગ્યો.

ત્યાં તો ગામનો ચોક્કીદાર રસ્તામાં મળ્યો.

‘હો! દેવજી પટેલ રામરામ.’

દેવજી એ રામરામ ઝીલવાનું શૂલી જઈ તેની સામે તાકી રહ્યો. કારણ તેને બહેમ આવ્યો કે એ મીઠા બોલા રામરામ પણ તેના ખેતરમાં ખાતર પાડવા જ ઉચ્ચારાયા હશે.

‘પટેલ બોલો કે ન બોલો પણ ઓણસાલ તો બે ટોપલા જાડ લીધા વગર ખજીમાંથી જાંઘવાનો જ નથી. ગઈ સાલ પણ તમે અમને કંઈ આપ્યું નથી.’

‘પણ ભગવાને જ મને રક્ષાવાની મુક્યો હતો એટલે શું આપ્યું?’

‘તો આ વરસે તો રામજીની મહેર છે, એટલે ઉઘાર થતો.’

દેવજીથી હાથે ન કહેવાઈ અને નાથે ન પડાઈ. તે આગળ વધ્યો. આજે કુદરતે તેના વિરોધમાં કાવતરું કયું જણાવતું હતું. તે ઘડીભર હસાવી રમડી હવે તેને ગડાવવા તૈયાર થઈ હતી. કારણ પાંધર પર પહોંચતાં લગ્નમાં તો ગામના એકેએક વમવાયાં તેને વારાફરતી મળ્યાં અને બધાયે ‘બેબે ટોપલા જાડ લાઈ જશું’ એવી કારમી વાણી સંભળાવી. એવા એક એક વાક્યે તેનાં હૈયામાં જીજ્ઞાસા બોંકાની હતી. તે માત્ર કચ્છાબર્ષી સ્વરે દરેક વખત મનમાં મનમાં બડબડતો રહ્યો. ‘હા, તમારા બધાને માટેજ જાડ થઈ નાંખી જાડ ઉધારી હશે!’

પણ પાંધરપર તેનામાટે એક લાવંકર વાર્તા વાટ જોઈ ગિબી હતી. એ વાર્તાના કહેનાર હતા નગીનશેઠ, ગામના શાહુકાર.

‘દેવા! આજે હું તારે ખેતર જોઈ આવ્યો.’

‘શેઠ તમારો પગલાં પડવાથી અમ ગરીબનું ખેતર પાવન થયું.’

‘વાહ શી સુંદર જાડ! જાણે અજપૂરણ્યએ લંડાર ખોલી દીધો છે.’

‘તમારા સરખા વડીલોની દુઆ જ ફળી છે.’

‘હું જરાક અટકી ગંભીર બની શેઠ બોલ્યા ‘તો તો એણે તું તારું બધું દેવું ચૂકવી જશે.’

‘ના, ના, શેઠ ઓણુ સાસ થોભી જાને, આવતી સાસે હું પાછાં પાછાં ચૂકવી દશ.’
‘તો ઓણુ આટલી બધી ત્વર વેગીને પૈસા ક્યાં નાખવા છે?’

“પરણું છે.”

‘ઓહો’ શેઠ દરયા, પણ ફરી મજાત થઈ બોલ્યા આવતે વરસ પરણાને.’

‘પણ શેઠ એક વરસ વધારે થોભી જાવને?’ દેવજીના અવાજમાં કાકુલીકરી વિનંતિ હતી.

‘હાથમાં આવેલી ત્વર બોધ હું આવતી સાસ માટે બેસી રહું એવો મૂરખ નથી, સમજ્યો? આવતી સાસ રેલ ન આવે કે દુકાન ન પડે તેની શી ખાતરી?’

‘શેઠ હા કહો કે ના કહો હું આ વરસે એક પાછાં પણ નહિ આપું.’ દેવજીએ ત્વરકે કડક થવા પ્રયત્ન કર્યો.

‘જોઈશ કે કેવો નથી આપતો. હોય ખેતરે જાતી લાવીશ, સમજ્યો?’

શેઠ ધુનકાયા થતા આજ્ઞતા થયા. તે કોઈએ કાંઈ મારી પગ ભાગી નાખ્યા હોય તેવા લયમાં પગે દેવજી ધર તરફ વળ્યા.

ત્યાં આરણ્યમાં જ ગામતો વરતણિયો હોયો હતો. તે દેવજીને જોતાં જ બોલ્યો.

‘દેવજી! તજાડીએ સંદેશો મોકલાવ્યો છે.’

‘શો છે?’ દેવજી સમજી ગયો કે એ પણ મહોંકાણની જ ખબર હશે.

‘કાંઈ કારભારી સાહેબ આવવાના છે તારે ખેતરે ભાગભટાઈ નકડી કરવા આપશું.’
હાજર રહેલો.’

ભાગભટાઈ કારભારી ને તજાડી એ સંદેશો તેના ભાગેલા પગ વધારે લૂચા થઈ ગયા. તે ઓટલા ઉપર જ કપાળે હાથ દઈ બેસી ગયો. ગયે વરસે કપાસમાં હીમ પડ્યું હતું. તે જોઈ આવીને આવી જ રીતે હનાશ થઈ બેઠો હતો. બે સાસનું ઘણું બાકી હતું. તે તજાડીના સંદેશોએ યાદ આવ્યું. ઓણુ તો ત્વર લરલર પાડી છે એટલે સરકાર તે છોડશે નહિ. એ વિચારે તે ટીસો પડી ગયો. તે બોલ્યો “આ બધામાંથી કોઈ આવતી સાસ માટે ગઈ નહિ જાય. તો શું મેં આટલા માટે જ રાતદહાડે એક કર્યો હતો? ધરતી માતાએ મારી તપસ્યા અને વિરહવેલના ઝાગણી મને જાણ લાખ હાથે દાન કર્યું છે તે આ રાક્ષસો માટે? ના, ના, ધરતી માતાનું દાન હું એમના પાપી હાથમાં નહિ પડવા દઉં. હું હાથ ધસતો જ રહેવાનો છું તો પછી ભલે એ લોકો પણ હાથ ધસતા રહે.”

તે ફરી બેઠો થયો. તેના પગમાંની કમજોરી ઓતરી ગઈ. કોઠરમાં ગાંધિયા જાગેલો તેના માલિકને આવેલો જોઈ ગઈ થતા થતા તેની ત્રાટ જોઈ રહ્યા હતા તે તરફ તેણે નજર પણ ન કરી. તે ખેતર તરફ ચાલી નીકળ્યો. પેટમાં જૂથ તો લાગી હતી કંકડીને, પણ ચૂસો એવાની ગટકા ધડા જેટલી તેનામાં હમણું ધીરજ ન હતી. તે સીમને માર્ગે પડ્યો. તે જોડાનામાં પોતાના ખેતરને શેરડે આવી ઉભો.

તેણે ત્યાં બિલા બિલાજ હાથ જોડ્યા

“ ધરતી માતા તમે મારી અને લક્ષ્મીની દવા આપી તમારા અનભંગર ખુશ્વા મૂક્યા છે. એને નિર્દય લોકો લૂંટી લેવા માગે છે. હું તો મારી મરજી નથી છતાં ખાલી હાથે જ રહેવાનો છું... માટે હું માનાભાવડી! તમે તમારું દાન પાછું લઇ લો, મારી દેખતી આંખે તમારું દાન પાપી લેશુદાર ને દાણુદારને હાથે નહિ રહ્યા દઉં, લો તમારો ભંડાર તમને સુપરત કરું છું.”

તેણે આભુઆભુથી થોડુંક મુકું ઘાસ ભેગું કર્યું ને તેને ખેતરની વચમાં લઇ જઇ અગાધી મૂક્યું. પાકયા આવેલી જીવારનું ખેતર લડલડ બળવા લાગ્યું. અમિદિવ અમને ખોરાક મળવાથી જાગરૂની લાંબી લાંબી જલ કહાડી મલકવા લાગ્યો. દેવજી ખેતરની પાળ પર બોલો રહી નાચવા લાગ્યો.

“ લે લેતા જવ ! પસાયતા, ચોપાદાર, પંસવાવા બંધાય લેતા જવ. આ લેશુદાર ને દાણુદાર ! તમેય લેતા જવ. આવો આ હોળાએ તાપો ને એક એક ચપડી ધૂળ લેના જવ. મારા હંથાની રાખ લેતા જવ.”

આકાશમાં ચાર ઘડી માટે ઉગેલું અજવાળી ત્રીજનું આદરણું અસેપ થયું. ધરતી પર જરની હોળાએ પ્રસરેલું અજવાળું પલુ ઓસરી ગયું અને દેવજીના હૃદયમાં સદા કાળની અમાસનું અધારું ફરી વળ્યું.

ગણુદેવા ટેલરીંગ એન્ડ કટીંગ કેલાસ

“દરજી કામ શીખવા માટે”

હમારાં કપડાંથી શીવણ તથા વેતરકામ ગણિત, પદ્ધતિસર ઘણી જ ઉમદા અને સરળતાથી શીખવવામાં આવે છે, આજ સુધીમાં સેંકડો વિદ્યાર્થીઓએ લાભ લીધો છે, શીખનારની ઉંમર વર્ષ અઢારથી ઉપર અને ભણેલો હોવો જોઈએ.

આખા કોર્સના રૂ. ૨૫) સુદત માસ ત્રણ, રહેવાનું મફત. વધુ માટે મળો યા લખો.

મુ. પો. ગણુદેવા :

વાયા : બીલીમોરા

પ્રાચીન નાગરિક સ્વાસ્થ્ય વ્યવસ્થા

શ્રી. હરિશ્ચંદ્રલાલ કસનજી નાયક.

બી. ઈ. એમ. આઈ. ઇ. એમ. આર. સેની. (લંડન)

આપણે આર્યોના સંતાન છીએ પરંતુ આપણું નગરો આર્યોનાં નગર નથી એમ કહેવામાં કંઈ અધ નથી. ગંદુ અને અસ્વાસ્થ્યકર આધુનિક હિંદુસ્તાનનું શહેર ત્યાંના વાસીઓની નાગરિક સ્વાસ્થ્ય સાચવવાની રીત તરફ ઉઘાડીનના ગહેર કરે છે. એમ કહેવું પણ અતિશયોકિત પૂરું નથી. ભારતનું, એક પણ નગર પ્રાચીન આર્યોના નગરનો નમૂનારૂપ નથી અને આપણા પ્રાચીન શિલ્પીઓ અને વસ્તુશાસ્ત્રીઓની કૃતિની ઝાંખી તો ફક્ત જમીનમાંથી ખોદી કાઢેલાં ખંડિયેરા જ બતાવે છે. એ ખંડિયેરાનાં હૃદયમાં આપણી-કળા, કૌશલ્યનો મૂક ઇતિહાસ દંકાએતો છે. એટલું તો સ્પષ્ટ પ્રતિત થાય છે કે પ્રાચીન આર્યોને નગર અને નાગરિક સ્વચ્છતાને માટે અત્યંત લાગણી હતી. અને તેઓ વૈયક્તિક સ્વચ્છતા અને સામુહિક સ્વચ્છતાને સમાજનું અંગ ગણતા હતા.

શુક્રાચાર્ય નગર રચનાને માટે નિયમો બનાવતી વખતે નાગરિક સ્વચ્છતાનો પૂરો ખ્યાલ રાખે છે. સ્વચ્છ પાણી પૂરતા પ્રમાણમાં છે કે નહીં તેને માટે પ્રથમ ધ્યાન ખેંચે છે. નગરમાં ઉઘાન અને વારિકાઓ બનાવવાની સૂચના આપે છે. નાગરિક વ્યવસ્થા માટે એ ઉત્તમ છે એમ બતાવેલું છે. ત્રીસી ભૂમિ નગરને માટે નિર્ધારિત ગણી છે. પૂર્વના તરફના ઢાળ વાળી જમીનને મહાત્વ આપે છે. ભારતભૂમિનો સ્વભાવિક ઢાળ પૂર્વ તરફ છે એ કહેવું યોગ્ય થશે.

સૌથી ઉત્તમ આર્થ નગર રચનાની વ્યવસ્થામાં એક વાત એ છે કે પ્રત્યેક વહુ માટે જુદી જુદી વ્યવસ્થા છે. એનાથી નાગરિક સ્વાસ્થ્ય ઘણું ઉત્તમ રહેતું. અમુક વ્યવસ્થા, જેઓના વ્યવસાયથી જન સમુદાયનું સ્વાસ્થ્ય હાયમાં આવવાની ધારતી રહેતી, તેમને શહેરની બહાર રાખવામાં આવતા. ચાંડાલ, કસાઈ, મેચી, ચૂત પણ ઉચ્ચનાદ ઇત્યાદિ પ્રત્યેક દશ ધરોની વચ્ચે એકકુવાનો નિર્દેશ કૌટિલ્ય કરે છે. અને તેનેસ્વચ્છ રાખતોની ફરજ નાગરિકોની હતી તથા રાજકર્મચારીઓ તેની પરીક્ષા પણ કરતા.

શુક્રાચાર્યે નાની ગલીઓ બનાવવાનો નિર્દેશ કર્યો છે. મકાનોની ઉંચાઈ માટે પણ તેમણે વ્યવસ્થા આપી છે અને એક ગલીમાં એકજ ઉંચાઈના મકાન હોવાં જોઈએ એમ વ્યાખ્યા આપી છે. શુક્રાચાર્ય જ જમીનના શિલ્પીઓમાં પ્રથમ હતા, જેમણે ઉંચી પાણીના મકાનો બાંધવાની તથા મકાનમાં એટલા રાખવાની સૂચના આપી છે. તેમણે મકાનો એકદમ રસ્તા પર બાંધવાને માટે પણ નિર્દેશ દીધો છે. રસ્તા અને મકાનની વચ્ચે એક પગપાળો Foot path રસ્તો રાખવા સૂચવ્યું છે. મકાનની પહોળાઈના એક તૃતીયાંશ જેટલી પહોળાઈ પગરસ્તાની હોવી જોઈએ એમ પણ સૂચવ્યું છે. પ્રત્યેક મકાનનું મુખ રસ્તા તરફ અવસ્થ હોવું જોઈએ. મકાનોની પાછળ ગલીઓ ફક્ત મળમૂલ સાફ કરનાર ભંગીઓ માટે હોવી જોઈએ એમ શુક્રાચાર્યે સ્પષ્ટ લખ્યું છે. પ્રત્યેક મકાનનું

આગણું, વચનું, અને પાછલું બારણું એક જ લાઇનમાં હોવું જોઈએ જેથી વાયુ પૂર્ણ રૂપે ઘરમાં પ્રવેશ કરી શકે. પ્રત્યેક ઘરનું મંદુ પાણી નાળીઓ વાટે મોટી નાળીમાં અવરથ નાળું જોઈએ નહીં તો ઘરના માલિકને દંડ થતો.

આર્યો રસ્તા પર કચરો નાખનાર ને મોટો અપગંધી ગણતા હતા. મનુએ વ્યાખ્યા આપી છે, જે મનુષ્ય રસ્તા પર કચરો ફેંકે તેને જે મુનશુમુદ્રા દંડ કરવો અને કચરો જલદી સાફ કરાવી દેવો. મનુને સ્વચ્છતાનો એટલો જથ્થો ખ્યાલ હતો કે હોકરાઓને પણ કચરો ફેંકવા માટે શિક્ષા ફરમાવી છે 'રોળી, જુદ, ગર્ભિણી, આગુર અને બાળક પણ જો રસ્તા પર મળમૂત્ર વિસર્જન કરે તો તેઓને સખત ચેતવણી આપી તેઓ પાસે જ રસ્તા સાફ કરાવવો અને પછી જૂના દેવાં. પરંતુ આજકાલ સડક પર કચરો ફેંકવો અને સડક પર મળમૂત્ર વિસર્જન કરવું આમાન્ય થઈ પડ્યું છે. મનુએ કૂવા અને તળાવને અપવિત્ર કરનારને માટે પણ સખત શિક્ષા ફરમાવી છે.

પ્રાચીન આર્યોમાં મરજી નહીં ફેલાતી તેનું કારણ કોઈ અર્ધદંધ વિદ્વાન મંત્ર અને દેવતાઓની કૃપા કહે તો તેણે પ્રાચીન આર્યોના નગરોની વ્યવસ્થા પર એક દ્રષ્ટિ નાંખવાની જરૂર છે.

ઇમારતી લાકડાં અને સાઇએ

ઉત્તમ માલ

કિફાયત ભાવ

ઇમારતને બરની દરેક

જાતની સાઇએ તૈયાર

મળશે.

મેંગલોરી નળિયાં તથા

દરેક જાતના પથરો પણ

મળશે.

મલબારી-પાટિયાં તથા

કામડીના ભારા પણ

મળશે.

હેસાઇ પરાગણ જગાભાઇ એન્ડ કું

હે. એ. બંદરેડ, તવસારી

પ્રાં.અ. ઇમારતી લાકડાંના વેચારી

રે. રોડ—તવસારી

સત્યાસત્ય

શ્રી. પંકજ

લખનૌનું સ્ટેશન એક દર્શનીય સ્થાન છે. બહારથી પ્રવેશ કરતી રેલ્વે ટ્રેનને તે એક મોટું સમારકના રૂપમાં દેખાય છે. તેના સુંદર ધુમરી અને સુંદર કળામય કૃતિ કોષ્ટ પશુ મનુષ્યનું ધ્યાન ખેંચ્યા વગર રહેતાં નથી. મારા પ્રથમ આગમન સમયે લખનૌમાં સ્ટેશન પર સંસ્થાકીય પસાર કરવા મારે નિયમ થઇ પડ્યો હતો. શુકર સ્ટેશનનાં ચોપડાં તંપાસતાં અને યાત્રીઓનું બારીક નીરિક્ષણ કરનાં રહેજી એ ત્રણ કલાક નીકળ્યા જતા.

સરકતુ પોતાના પતન તરફ આંસુ વહેવડાવી હવે જવાની તૈયારી કરતી હતી. સ્ટેશન પર એંગ્લો ઇન્ડિયનો અને યુરોપીઓનાં જૂઠાં જૂઠાં જિભાં હતાં. હોકરાઓની રફો અને કોણેએ મસુરીમાં ખુલ્લવાની હતી માટે માતાપિતા પોતાનાં સંતાનોને વિદાય કરવા આવ્યાં હતાં. સ્ટેશન પર યુવકો કોલાહલ યર્ષ રહ્યો હતો. થોડીવાર પછી દેહરાદૂન એક્સપ્રેસ આવવાની હતી હું ચૂપચાપ પ્લેટફોર્મ પર ફરતો હતો. એક સુરખાધારી સ્ત્રી એક તરફ એકલી ઉભેલી હતી. તેની સાથે કોઈ હતું નહીં. હું પ્લેટફોર્મને છેડેથી પાછો ફર્યો ત્યારે જોયું કે તે બાઇએ સુરખો પાછળ નાંખી દીધો હતો. તેનું સૌંદર્ય આકર્ષક તેમજ મોહક લાગતું હતું. હું જોવા પસાર થતો હતો ત્યાં તો એ મધુર અવાજ સંભળાવો, 'બાણ, મહેરબાની કરકે યહ બતાઇએ કી મેરી યહ ટિકિટ કહાંકી હૈ?'

હું ક્ષણ કર જાગ્યો રહ્યો, પછી એક ટિકિટ કલેક્ટરને દૂર જતો બતાવી બોલ્યો, 'ઉસ ટિકિટ કલેક્ટર સે પૂછો. મેં રેલ્વેકા નોકર નહીં છું.' હું આવું કેમ બોલ્યો હોઈશ તેનો ઉત્તર આજે પણ હું આપવા અશક્ત છું. પરંતુ મારા એક મિત્રે કહ્યું હતું કે લખનૌમાં હંગાવાની ધાસ્તી અત્યંત હોય છે.

પેલી બાઇ કંઈ મજબુત્તી. મારે જવાબ જરા લાગણી વગરનો હતો. હું સંસ્થાનો પશુ આગળ વધ્યો.

આગળ વધતાં સામેથી એક અર્ધપકવ હાંદીવાળા મુસ્લિમ સંજ્ઞન આવતા દેખાયા. તેમની આંખોમાં આંતરિક સુરમાની આંધી જાણા ડમતા વિલાસી જીવનની જાંખી આપતી હતી. સુંદર અચકત અને ચૂંદીવાર પાવનમો અને હાથમાં એક નાનું 'પોટલુ' તેમના સરીરને આભૂષિત કરી રહ્યાં હતાં. તેઓ આગળ વધ્યાં. મેં આગળ વધતાં પાછળ ફરી જોયું તો તો તે બાઇની આગળ તે લાઇ જિભા રહી કંઈ વાતો કરવા લાગ્યા. મુખ પર હાસ્ય વેગતું અરપજત દેખાતું હતું.

દેહરાદૂન એક્સપ્રેસ આવી. સ્ટેશન પર કોલાહલ વધારે પ્રમાણમાં ચલા લાગ્યો. ફેરી-આંખોએ પોતાના સરને વધારે જીલ્લે કાજમાં કડાપણ મંજુ. યાત્રીઓ ઉતરવા અને ચઢવાની ગડમથલામાં પડ્યા. હું પણ ટ્રેનની પાસે ફરતો ફરતો આગળ જતો હતો.

એકાએક કોઇએ ખૂસ મારી. એક ઇંટર ક્લાસના ડબ્બામાંથી માથું બહાર કાઢી બોલાવતા ફરહાનને મેં જોયો. હું પાસે ગયો. તે મસૂરી જતો હતો. મને અંદર બેસવા કહ્યું અને હમેં વાત ચલાવ્યા. પેલા મુસ્લિમ સંબંધન પછાં થોડી વાર તે જ ડબ્બામાં આવીને બેઠા. થોડીવાર એક સ્ત્રી ટિકિટ કલેક્ટરને હમારા ડબ્બામાં આવીને બેઠી, 'ઈંટર ક્લાસ Ladies Compartment મેં જો એક Lady છે' જામણી ટિકિટ કિસકે પાસ છે?'

હમેં ચૂપ રહ્યા. ફરહાન એકસો જતો હતો. બીજા બે માત્રીઓ સામાન મૂકી 'એટ-ફોર્મ' પર ફરતા હતા. તે બાઈ પાછી બેઠાંના ઇંટર ક્લાસમાં જઈ આવી અને પેલા મુસ્લિમ સંબંધનને કહ્યું. 'મીસ્ટર આપણી wife (પત્ની) કી ટિકિટ ક્યાં છે.'

પેલા સંબંધન આશ્ચર્યપૂર્વક એકાએક બેઠી બેઠ્યા, 'મેરી wife! (પત્ની) મેરી wife તો સાથ નહીં છે.'

પેલી બાઈ જરા ચીદાઈને બેઠી, 'અચ્છા ચલો શીર હુસ ડબ્બે મેં!'

પેલા ભાઈ ઉતર્યા, હું પણ બારીમાંથી જોવા લાગ્યો. પાસે બેઠાંના ડબ્બામાંથી માથું કાઢી એક બાઈ બેઠી, 'હમેં ટિકિટ ખતા દીછાએ,' મેં તે બાઈને ઓળખી. તે પેલી મુસ્લિમ સંબંધની બાઈ હતી. હું વિચારમાં પડી ગયો.

'કોન સી ટિકિટ!'

'અરે આપ બી મજાક (મસ્કરી) કરતે રહતે છે. ટિકિટ ખતા ક્યાં નહીં દેતે?'

પેલા ભાઈના ચહેરા પર એક વિચિત્ર પ્રકારના હાવભાવ દેખાયા. તે ગભરાઈને ટિકિટ કલેક્ટરને કહેવા લાગ્યો, 'યહ હમારી wife (પત્ની) નહીં છે ઓર હમણી ટિકિટ કી ખાત મેં નહીં જાનતા.'

ટિકિટ કલેક્ટર કંઈ બોલે તે પહેલાં તે તે મુસ્લિમ સંબંધની બાઈ બેઠી બેઠી, 'આપ ક્યા કર રહે છે? ઘરમેં તો હંસી દિલ્લગી (હસી) હોતી સુની ગઈ છે પર આપ તો ખુસે આંખ રોશન પર બી મજાક કરને મેં બાજ નહીં આતે.'

આ સંજોમાં એક બેઠક પ્રભાવ હતો. ટિકિટ કલેક્ટરને ખાત્રી થઈ ગઈ કે મિયાંભાઈ પાસે ટિકિટ હતી પરંતુ વાત ઉડાવતા હતા. તે કડક સંજોમાં બેઠી, 'મીસ્ટર આપકો Private (ખાનગી) quarrel (લડાઈ) રોશને પર બાનેકી જરૂર અત નહીં છે. ટિકિટ બતલાઈએ નહીં તો મેં આપકી wife (પત્ની) કો ગાડી મેં મેં ઉતાર દૂંગી.'

'પર મેં અલ્લાહ ઈશ્વરકી કસમ આ કર રહતા હું કી યહ મેરી wife (પત્ની) નહીં છે. પેલા સંબંધન બેઠ્યા.'

'અલ્લાહ કી કસમ ખાતે શરમ નહીં આતી. અબી અબી તો સીધે થે છતની દેરે મેં ક્યા હો ગયા?'

બેચાર માણસો એકઠાં થઈ ગયાં હતાં. એક હિંદુ સદ્ગૃહસ્થ બેઠ્યા, 'મોત્તરી સાહેબ, આપ ટિકિટ ક્યાં નહીં ખતાતે?'

‘અરે ભાઈ, યહ મેરી બીબી નહીં હૈ ટીકીટ કહાં સે બતાઉં માલુમ નહીં યહ બહા (આફત) કહાં સે આઈ.’

શુરખાવાળી સ્ત્રી પેલા હિંદુ ગૃહસ્થને ઉદ્દેશીને બોલી,
‘ઈન્કા તો મહી અફત (ટેવ) હૈ. જહાં દેખો વહાં મઝાક. કમસે કમ ફ્રનિયા કા તો ખ્યાલ રખના આહિયે.’

પેલા ભાઈના સ્નેહ પર હવાઈ ઊડવા માંડી. ગાડીમાં એક વધારેનો કબજો જોડાતો હતો. એટલે ઉપડવાને જરા વાર હતી. પેરી એંગ્લો ઇન્ડિયન ટિકિટ કલેક્ટર પણ મુંઝવું તે મુંઝવણમાં પડી. એકાએક તેનો કોઈ પુરૂષ મિત્ર (એંગ્લો ઇન્ડિયન) આવી પહોંચ્યો. તેણે તેને બનાવ કહ્યો, તે બોલ્યો. “Yes, they are husband and wife. I just saw them chatting all right. Perhaps they have fallen out and this rogue is deserting her. (હા, તેઓ ધણી ધણીઆણી છે. અત્યારે તો મળેથી વાત કરતાં મેં જોયાં છે. લડ્યાં હશે અને આ બદમાશ તેને મૂકીને નાકી જતો લાગે છે !)”

જોશી માણસોની સહાનુભૂતિ શુરખાવાળી સ્ત્રીના તરફ વળી. મિયાંભાઈએ ચારે તરફ નિરાશામયક દષ્ટિ ફેંકી. કોઈ ઉપાય હતો નહીં. મને એ ભાઈ પર સ્નેહ દયા આવી. મેં સ્ત્રી ટિકિટ કલેક્ટરને બોલાવી શુરખાવાળીની પાસે ટિકિટ હોવાનું કહ્યું અને મારી પાસે પણ વંચાવવા આવી હતી એમ જણાવ્યું. મિયાંભાઈ તેની ટિકિટ વાંચવાની પંચાતમાં પડ્યાથી આ બધી ધમાલ ચક્ર છે, એમ મારી ધારણા તેને બરાબર સમજાવી. પરંતુ એ વાતનો પૂરાવો મુંઝવે હતો ?

ટિકિટ કલેક્ટરે કહ્યું, ‘All right I will see (વાર. હું જોઈશ) તેણે જમને તે આપને કહ્યું,’ છુમ ટિકિટ બતાવ્યા નહીં તો ગાડીસે ઉતરો.’

‘ટિકિટ તો ઉતરે પાસ હૈ.’

‘હમ કુછ નહીં સમજતા. ટિકિટ બતાવો નહીં તો નીચે ઉતરો, નહીં તો પેલીસ બુઝાયેગા’

તે બાઈ કંઈક ગભરાઈ પણ બોલી, ‘હમારી ટિકિટ તો ઉતરે પાસ હૈ ઓર હમારી બેઇજગતી કરા રહે હૈ.’

આ શબ્દોએ માણસો પાછા વિચારમાં પડી ગયા. મિયાંભાઈ ખસવાની તૈયારીમાં હતા પરંતુ એક માણસે પકડી રાખ્યા હતા. આ વિષયમાં સત્યાસત્યનો નિર્ણય કેમ થાય. ટિકિટ કલેક્ટર પાછી વિચારમાં પડી ગઈ, થોડીવારે સ્ટેશન માસ્ટરને બોલાવી લાવવામાં આવ્યા. તે પણ આ રિયલિટી જોઈ વિચારમાં પડી ગયા.

‘સાહેબ, મૈ આલમજ્યેવાત્રા આહમી હું. ઇન્કા ટિકિટ પડનેકા ખડા રહા વંડી મેરા યુનાઈ યા. અજ અજ્ઞાહ કી કસમ આ કર કહતા હું કી કેફલી ઓરતસે વાત નહીં કરેગા’ મુસ્લિમ સંજ્ઞાન બોલ્યા. મિયાંની વાતોમાં કોઈને વિશ્વાસ આવતો ન હતો.

સર્વે તે રૂપવતી સ્ત્રીની દયા ખાતર હતા. સ્ટેશન માસ્ટરે થોડીવારે ખુલાસો કર્યો, તેમ
Husband, wife (પુરુષ, સ્ત્રી) છે કી નહીં ઉપરે Railway Company કામ
કામ નહીં છે તેમ જોરત ટિકિટ બતાવ્યો નહીં તો ઉતરે. ટિકિટ લેના તથા જાના.

જાણ્યો હવે ઉતરવામાં ડહાપણ માન્યું. ગાડી ઉપડવાનો વખત થયો. મિયાંજાણ
ગાડીમાં બેસી ગયા તે જાણ ચૂપચાપ ઉભી હતી. થોડીવારે તે એકાએક બોલી બહી,
'હુરામગદે તેરે નસીબ મેં કાલિબ (કાજબ) લગી કુછ છે. આપની બીબીકી મજાક
કરને સે બી જાઝ નહીં આવે.'

ગાડી ઉપડી તે જાણ ત્યાં જ બેઠી હતી.

તેની આંખોમાં એક ઝળુંન દેખાતું હતું અને મુખ પર નિરાશા, હું વિચાર કરતો
હતો કે જાણની ટિકિટ જે વચાવવા ફરતી હતી તેનું શું થયું હશે. મિયાંજાણ તેના
અપરિચિત હતા એમ મને તો સ્પષ્ટ લાગ્યું પરંતુ વધારે વિચાર ન કરતાં હું આંગળ
વધ્યો. બહાર નીકળતાં મેં પાછળ જોયું તો તે જાણ પ્લેટફોર્મના એક સ્તંભ પાસે ઉભી
રહી પોતાનો શુરબો પાછી ઓઢતી દેખાઈ.

પીછું

નિરખ નીલા નભમાં જીકન્ત,
વિમાનશું એકલ કોક પંખીડું;
સુતપ્ત નીચે વહતી નદીમાં
ખયું સુવાણું નિજ શુભ પીછું.
સરિત વીચિ મહીં અંટવાતું,
પ્રવાહમાં સ્હાયહીલું વહન્તું,
ન જાણતું પંથ અનન્ત, અન્ત;
પૂછેય કોને ? તૂણું શું વલે જતું.

હુંયે પીછું સુકત વિરાટ દેહતું
પડ્યું અહીં જન્ત સરિત પ્રવાહમાં
સુતપ્ત; વિશાદ વીચિ વીંધાતો
ન જાણતો પંથ અનન્ત, અન્ત.
સાથીહીલો, એકલ ને અસાહ્ય
વહું પીંછાશે હુંય કાળસિન્ધુમાં.

હિન્દુ પશુધન

શ્રી. પ્રફુલ્લચંદ શાહ

દુનિયામાં એક જ દેશ ગાયની પૂજા કરે છે, તે જ દેશની ગાયો ઓછામાં ઓછું દૂધ આપે છે એ દુઃખની વાત છે. જગતમાં ૬૯૦,૦૦૦,૦૦૦ પશુઓ (દોર) છે. તેમાંનાં ૨૧૫,૦૦૦,૦૦૦ હિન્દમાં છે. દુનિયામાં દર સો માણસ દીક માઠ પશુઓ છે. હિન્દની ખેતીના મોટા ભાગનું કામ પશુઓ કરે છે પણ ખીજ દેશોની સરખામણીમાં તેઓ ઓછા પાક ઉત્પન્ન કરે છે. હિન્દમાં ગમે તેવાં પશુઓની અનિયંત્રિત ઉત્પન્નથી આર્થિક દૃષ્ટિએ હાનિકારક ઘણાં પશુઓ થયાં છે.

હિન્દુસ્તાનમાં પશુઓની સારી જાત નથી એમ નથી. ઘણીક જાતો તો જાત ઉત્તમ છે, અને તે જાતના આખરા પાકાને પશુઓની ઓછાદ સુવારવા માટે ફિલિપાઈનઝ યથ જગ્યામાં આવ્યા હતા. જો અહીં પશુઓની સંપૂર્ણ કાળજી કરવામાં આવે તો તેમની જાતો સુધરી ઉત્તમ યથ શકે એવી છે.

ખીજ દેશના પશુઓમાં નહિ માલમ પડી સદનશકિત હિન્દના પશુઓમાં દૃષ્ટિ યોગ્ય થાય છે. ઓછું ખાવા છતાં સોરું દૂધ આપતી અને તાપ સહન કરવા છતાં દૂધશક્તિ ન પડવા દેતી ગાયો હિન્દમાં છે. ખીજ દેશના ઘોડાઓ જે શ્રમ અને તાપ સહન કરી ખેતીનાં કામો કરી શકતા નથી તે કામો હિન્દના જળદો સહેલાઈથી કરે છે. પશુઓએ પાચન શક્તિ પણ સારી રીતે કેળવેલી જણાય છે. ઓછો, તોડો અને નિઃસત્ત્વ એવંદ ખાઈ પંચુઓ અહીં ટકી રહે છે. એવા મંજેગોમાં તો પડેદેશી પશુઓ નાશ જ પામે છે આવા જોગકથી અરાકત બંનેનાં પશુઓ સહેજ સારો ખોરાક મળતાં અદ્ભુત રીતે તબયી પાછાં લોહીયાળ બને છે.

પણ હિન્દના પશુઓ આર્થિક દૃષ્ટિએ યોગ્યપ છે. હિન્દની ગાયને પુષ્ક વયે પહોંચતાં વખત લાગે છે. ગાર પંચ વરસની થાય નહિ ત્યાર પહેલાં તે બચ્ચાની માતા યથ શકતી નથી. સમશિતોબળ દેશની ગાયો જેતણ વરસની થાય ત્યારથી બચ્ચાની. જન્મ આપતી અને છે આ વિશ્વજ આર્થિક દૃષ્ટિએ ઘણો મેયો યથ પડે છે. હિન્દની ગાયોનું દૂધમાંથી સારા પ્રમાણમાં માખણ મેળવી શકાય છે એ ખરું છે તથાપિ પ્રમાણમાં તે ઘણું ઓછું દૂધ આપે છે. હિન્દુસ્તાનની ગાયો વાર્ષિક સરેરાસ ૬૦૦ થી ૭૦૦ રતલ દૂધ આપતી માનવામાં આવે છે. રોજ માત્ર એક જ ક્વોર્ટ દૂધ આપતી ગાય તેના ખોરાકનું પણ પૂરું વજનર કેવી રીતે આપી શકે ? પણ હિન્દી ખેડૂનો ખર્ચનો હિસાબ ગણતા જ નથી. દોર, અરો તેની રખેવાળી, કોંદારાનું ભાડું, ગરદાર, દૂધ દોહવાની મહેનત વિગેરેનો ખર્ચ ગણતરીમાં લેવાતો નથી.

આ સર્વનો ચોક્કસ ખર્ચ કાઢવાનું કામ ઘણું મુશ્કેલ છે. પણ દોરને આપવામાં આવતો ચોરો, દાણો, તેના કોદારાનું ભાડું, તેને માટેની ગરદારની મજૂરી, તેની રખેવાળી એ સંધનું ધ્યાનમાં રાખીયે તો માસિક એક પશુનો ત્રણ રૂપિયા ખર્ચ આવે છે, એમ આપણે મુકરર કરીએ તોપણ વસ્તુતઃ ખર્ચ ઓછો જ મર્યો લેખારો ગાયનું દૂધ તેના

વાહરમાં અને તેના મરણ પછી તેના ચામડાની કિંમત પણ ગણતરીમાં લઈએ તોપણ તે તેના ખર્ચ પૂરી કરતી નહિ જણાયો. હિન્દના પણ આ પ્રમાણે હિન્દને મોટા-ભોળાપણ છે 'કામ અહીં' એમ દલીલ કરશે કે આ સંઘર્ષ ક્યાં રોકડું આપવામાં આવે છે, પણ જે ચારો, જે મહેનત, જોરે પણ્યો માટે વપરાય છે તેનો ખીન્ને ઉપયોગ કરી શકાય તો દેશને મોટો લાભ થાય.

એમ કહેવામાં આવે છે કે જંગલમાં લોકો દોરના ચારા માટે કંઈ ખર્ચ કરતા નથી પણ ગૌચર અને જંગલની જમીનમાં છૂટા ચરવા મૂકે છે. એ દોર પર ગોવાળીઓ હોય છે. એ ગોવાળીઓ આખા દિવસ શું મહેનત કરે છે? આમ જનશક્તિનો નિર્ધાર લ્યય થાય છે. ખેતરો કાતે ચારી વાડ કે કમ્પાઉન્ડ કરવામાં આવે તો ગોવાળીઓ રાખવાની શું જરૂર? આ ગોવાળીઓ હોય છે છતાં દોરો પાકને દર વરસે પુષ્કળ નુકસાન કરે છે એવી તેઓ દેખાડે પણ છે. જંગલમાં ઘણા ગોવાળીઓ તાપણ કરી જોડો આળી મૂકે છે. આ બધું નુકસાન શા માટે પ્વાનમાં લેવામાં આવતું નથી? પણ અહીં લોકો દોરની તરફેણ કરે છે. જંગલની કિંમત વિશે તેમને કદી પરવા નથી.

માણસ ખીજાં સર્વ પ્રાણીઓ પર હકુમત ચલાવવા જાણે છે એ સત્ય અહીં વિચારે પાડવામાં આવે છે કાન્ય કે અહીં તો પણ્યો માણસ પર હકુમત ચલાવે છે. હિન્દુ રતાનની મરીખીનું મોડું કારણ દેશના પણ્યો છે, ઘણા ખેડૂતો પણ્યોને અર્ધ સૂખમાં રાખે છે, તેમને વાહરમાં જન્મે ત્યારે ત્રિપાતિ વધારે ખરાબ થાય છે પણ્ય અહીં કમ ખદડી શકાતો નથી. મહાત્મા ગાંધીજીએ પણ્ય એકવાર રોક પ્રદર્શિત કર્યો છે કે 'હિંદમાં ગાયોનું સન્માન કરવામાં આવે છે, છતાં અહીંની ગાયોની જાન તદ્દન નબળી છે.'

દિન્દ મિત્રાપના સર્વ દેશો આર્થિક હેતુ સન્મુખ રાખીને જ પણ્યો પામે છે. ખીજા દેશોની ગાયો વાર્ષિક સરેરાશ ૪૫૦૦થી ૮૦૦૦ રૂપિયા હૂધ આપે છે. ખેતીનું કામ પણ્ય તેમની પામે એવી રીતે લેવામાં આવે છે કે તેઓ આર્થિક દૃષ્ટિએ લાભકારક નહીં. હિન્દુસ્તાનમાં બધાં કરનાં દેર જગદોને ભગે માત્ર જૂર જેવું જ કામકાજ આવે છે.

ખેતી ખેડવા અને દેશના દંણાખ કૂવામાંથી પીત માટે પાણી કાઢવા માટે હિન્દમાં બગદો કામમાં લેવામાં આવે છે, ખેતરથી ગાડામાં અનાજ ભરી ઘેર લાવવામાં પગની ખરીથી અનાજના કણ છૂટા પાડવામાં વગેરે કામમાં બગદોનો ઉપયોગ થાય છે. હિન્દને કેટલા બગદોની જરૂર છે? હિન્દમાં ત્રીસ કરોડ એકર જમીન ખેતીના ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે. અગાઉ જણાવેલાં દોરોની સંખ્યામાં અર્ધ ભાગ નરપણ્યો છે એમ આપણે ધારીએ તો હિન્દમાં ૧૦૫,૫૦૦,૦૦૦ બગદો પાડાઓ સહિત છે. તો પ્રત્યેક બગદોને ભાગ ત્રણ એકર જમીન ખેડવાની આવે છે. આ સંખ્યાના ચોથા ભાગના બગદો હજી ખેતીનું કામ કરવા માટે ધણા નાના છે. અગર થોડા સહેરમાં માત્ર વહેવાના ગાડાઓ માટે વપરાય છે. તો એક બગદોની જોડે ૭ એકર જમીન ખેડે છે એક બગદોની જોડે નલાવવાનો વાર્ષિક ખર્ચ ૧૫૦ રૂ. આવે છે તો આપણે હવે જોઈ શકીએ કે ૭ એકર જમીન ખેતી કરવામાં બગદોનો જ ખર્ચ ૧૫૦ રૂ. આવે છે.

સરકારી કાર્યોમાં જ્યાં વ્યવસ્થિત પદ્ધતિરુર ખેતી કરવામાં આવે છે, ત્યાં જગદોની એક જોડ ૧૪ એકર જમીન ખેડે છે. ત્યાં ખેતી ઉપર જગદોનો ખર્ચ માત્ર અર્ધો જ થઈ જાય છે, જો આ પદ્ધતિ સર્વત્ર અપ્પત્યર કરવામાં આવે તો હિન્દમાં વાર્ષિક અગમ્ય રૂપિયા અગ્રે.

આમ ન થવા માટે અગમ્યિત કારણો છે જગદોની જોડ પાસે વધારે એકરો ખેતી કરાવી શકાય એ ખર્ચ પાણી સંખ્યાગ્રધ નાના ખેડતો પાસે એટલી જમીન જ નથી. કેટલાક ભાગોમાં કુલેટલી જમીન અણખેડેલી છે કારણ લોકો ત્યાં ખેતી કરવા માટે વસવાટ જ નથી કરતાં. કેટલાક રથજે લોકો ખેતી કરવા ખુશી છે પણ તેઓ પાસે ખેતી કરવાનાં સાધનો નથી, તેઓ જોગદો લઈ શકતાં નથી કે નથી તેઓ જગદો લઈ શકતા. વળી ખીજ જગ્યાઓએ નહેરોની સગવડ નથી ત્યાં જમીન પડતર પડી રહે છે. નહેરોની સગવડ વિનાના રથજે જગદોને ૩૬૫ દિવસમાંથી ૬૫ કે ૮૦ દિવસ તો ખીતના કામમાં રોકાવા પડે] વળી ખેડતો બાવા આદમના વખતમાં વપરાતાં તેવાં જ હજો ૬૭ વાપરે છે. તે હજો નાનાં ખીત ઉપયોગી રોપાઓને ઉખેડી નાખે છે પણ મોટા ઉડા મુજવાળા રોપાઓ તે કાઢી શકતાં નથી. તેમજ જમીન કોકેલી અંદર ખાતર દગાવી શકતાં નથી.

આ નાની સ્ત્રીપવાળાં કારણ કંઈ જમીન ખેડી શકતાં નથી તેથી ખેડતને વરસાદની શરૂ જોઈ ખેતી રહેવું પડે છે. વરસાદથી જમીન પોચી થાય છે. ત્યારે જ ખેતરો ખેડાય છે. પંચજમાં એક કહેવન છે કે જનુઆરિથી મેના મધ્યભાગ સુધીમાં જમીન ખેડવામાં આવે તો સોનું પાકે, ત્યાર પછી પણ વર્ષા પડેતાં જમીન ખેડવામાં આવે તો રૂપું પાકે અને વરસાદ પછી ખેડાય તો તેમાં નાંજી પાકે.

કેટલીક જમીનો ઘણી સખત છે. માત્ર તાપથી તે સખત બને છે એમ નથી પાણી દારોથી તે કંઈ બને છે આ જમીન જો જાંબી બાર ઇંચ ખેડી થોડો સમય પડી રહેવા દેવામાં આવે તો દારવાળા લાગે જમીનમાં દગારો એટલું જ નહીં પણ વરસાદ પડનાં ઉપરથી જ વહી જતાં પાણીનો સારો સરખો ભાગ અંદર પછી તે આંત્રિ કુશકુશ બને. જો એનો લાભ લેવામાં આવે નહિ તો ઉપયોગી દારો પાણીમાં ધસડાય દરીઓમાં ચાલી જાય છે. મિસિસિપિ કરતા ગંગાની કસતે આવેલી ખેતીની જમીન કુ કરતાં એટલી છે. જતાં ગંગા નદી મિસિસિપિ કરતાં આઠ ગણો વધારે કોપ દરિયામાં ધસડી જાય છે. હિન્દમાં ખેતરોમાં જોજા ઉતરતા પાક માટે આ એક મોટું કારણ છે.

હિન્દી પ્રાન્તના મોટા ભાગના લોકો શાકાહારી છે. એટલે તેમને દૂધમાંથી પ્રોટિન મેળવવું રહે છે. હિન્દના એક માણસને દરરોજ સરેરાસ માત્ર ૭ ઓંસ દૂધ ખાવાનું મળે છે. ખીજ સત્તર દેશનાં આંકડા મળી શક્યા ત્યાં વચ્ચેથી લુદી જ છે. હિન્દસેન્ડમાં પ્રત્યેક માણસ દરરોજ ૬૨ ઓંસ દૂધ ખાય છે, સ્વીડનમાં ૬૧ ઓંસ, ન્યુઝીલેન્ડમાં ૫૬ ઓંસ, ઐટલીયનમાં ૩૯ ઓંસ, યુનાઈટેડકિંગ્ડમાં ૩૫ ઓંસ ફ્રાન્સમાં ૩૦ ઓંસ, અને ઇટાલીમાં દરરોજ ૧૦ ઓંસ દૂધ માણસદીક મળે છે. અને આ બધા માંસાહારી દેશો છે. એટલે તેઓને ખીજ ભારતમાંથી પ્રોટિન મળી શકે છે, જે પ્રાન્ત બધા કરતાં

વધારે ગાયનું દૂધ વાપરે છે ત્યાંના મનુષ્યનું સરેરાશ આયુષ્ય વધારે છે એમ સાબિત થયું છે. હિંદના મનુષ્યના સરેરાશ આયુષ્યમાં વધારા માટે દૂધના વધારે વપરાશની અતિ અગત્ય છે.

પરદેશી આખલાઓ લાવી ગાયની જતો સુધારવાના અખતર થયા પણ તે મંતોપકારક નીવડ્યા નહિ. એ પ્રજના નિર્ણય માટે બે પક્ષો છે. એક પક્ષ આવા અખતરના સખત વિરોધ કરે છે. અને તેના મતના સમર્થનમાં કારણો રજૂ કરે છે. આવા આખલાથી ઉત્પન્ન થયેલી ઓલાદને હિન્દી દરોખાણી ખોરાક માફક આવતાં નથી. તેનો વંશ વેસો એકાદ પેઢી પછી ઘણો જ નિર્જળ નીવડે છે. દૂધ આપવાની ખાખતમાં પણ બીજી પેઢીએ ઘણો જ ઘટાડો થયેલો જણાય છે. એમાંનાં ઘણાં તો પુખ્ત વયના યાવ ને પક્ષમાં ચૂતરી મળે છે.

સરસો ચારો અને અને મનુરી મળની હોય અને દૂધની કિંમત ગ્રાહકોની હીક આવની હોય તો ૭૫૦ રોર દૂધ આપની ગાય ખેડૂને નથી નેહો આપતી કે નથી ખાટમાં મૂકતી. વાર્ષિક ૬૦૦૦ રોર દૂધ આપતી ગાયથી ખેડૂત રૂપિયા ૧૦૦ કુમાઈ રાકે છે અને વાર્ષિક ૬૦૦૦ રતલ દૂધ આપતી ગાય તેને ૪૮૦ રૂપિયા આપે છે.

સરકારી અખતરઓથી સાબિત થયું છે કે હિન્દી ગાયનો વંશ ઘણો જ ઝડપથી સુધારી શકાય એમ છે. હિન્દુસ્તાનના જ જુદા જુદા ભાગમાં જુદી જુદી જતો મળે છે. પંજાબ, રજપુતાના, ભેજપુર અને બીકાનેરની જતો ઘણી સારી છે. કુમારીઅન રેકરી, ગંગાની પીણ અને કાનપુરની જતો ઘણી નળણ છે. પરદેશી એમ માનવામાં આવતું કે આ ગાયો અર્ધ ભુખે મરી નિઃસત્વ ખોરાક ખાવાથી નળણ પડી ગઈ છે. બીજા ભાગો-થી આખલાઓ લાવી આ જતો સુધારી જોતા મોલમ પડ્યું કે અહીંની જમીન જ મલી છે કે ગાયોની ઓલાદ નળણ થઈ જાય છે. એમ -ધારવામાં આવે છે કે આ જમીનમાં પાકતા અનજ અને ધાત્રમાં જ કંઈ ઉણપ છે કે તેથી તેમને સારૂ પોષણ મળતું નથી.

પરદેશી લાવેલા આખલાથી ઉત્પન્ન થયેલી ગાયો દૂધમાં વધારો બતાવે છે એ ખરૂં પણ તે આખલાથી ઉત્પન્ન થયેલા આખલાઓ સારી ઓલાદ પેદા કરી શકતા નથી. અખતર કરતાં મોલમ પડ્યું છે કે ગાય આખલાની (દૂધ) શક્તિ પુત્રીને મળે છે અને મા ગાયની શક્તિ (દૂધ) તેનાં નર સંતાનને મળે છે. પેઢીપર એ કમ ચાલુ રહે છે. ને પરદેશી પશુઓ લાવી અહીંની ગાય સુધારવા અખતર કરવા હોય તો આમ વંશની ભેગસેગ સાધુ રાખવા પરદેશની ગાયો પણ અહીં લાવવી જોઈએ. પરદેશી ગાયો અને અહીંના આખલાના મેળથી પણ સારી ઓલાદ પેદા થઈ શકે છે અને તે આવા અખતરમાં અગત્યનો ઉમેરો કરે છે.

તે ઉપરાંત હિન્દમાં થેટાં બકરાંમાંથી પણ દૂધ મળે છે. એ ખેતરમાં ગમે ત્યાં ચારો ચરી પાકને નુકસાન કરે છે; અને વનસ્પતિને પણ પુષ્કળ હાનિ પહોંચાડે છે.

ખેડૂતો બળદ મેળવવા ગાયો મળે છે અને ઘણા દૂધ ઘી માટે ભેંસો પોષે છે. એ બંનેથી પણ યોગ્ય અભ્યાસ કરી ચર્ચા કરવી અગત્યની છે. x

x અંગ્રેજી ઉપરથી

કાકાનો વારસો

શ્રી. 'પરશુરામ'

'કાન્તા, મને કાકા પાસે લઈ જા. કાકાની તળીચત કેમ છે?' રસિકે પૂછ્યું.

'તળીચત અગતી જાય છે. દાકતરો કંઈ આશા આપતા નથી. અને મને હુકમ છે કે તમે ત્રણેને બેગા જ કાકા પાસે લઈ જવા. વારા ફરતી નહિ. માટે રમણિક અને મનમોહન આપે ત્યાં સુધી યોજા.' કાન્તાએ કહ્યું.

'વાર, કાન્તા, ત્યારે તું અહીં આવ આપણા લમનું નક્કી કર, ચાલ રજીસ્ટ્રારને ત્યાં નોંધાવી આવીએ' એમ કહી તે કાન્તાનો માર્ગ અવરોધવા લાગ્યો. પણ કાન્તા તેને હડસેલી જવા લાગી ત્યારે રસિકે મંદિરિમત કરતાં જણાવ્યું 'કાન્તા તું મારા જેવા એક સારા કવિસ્ત્રને શુભાવીશ જો.'

'જોવા મોટા કોલિવર! તમારો જાતનો તો નિર્બોહ થતો નથી, પરણેલીને શું અવગણશે?'

'અરે તું ડર નહિ. હું કવિતા લખવી છોડી કોરકુનની નોકરી ફરીશ. 'પણ કાન્તા તો પૂરું સાંભળ્યા વિના દહીં પાસે ચાલી ગઈ.

કદાનદાસ મુંબઈના એક મહાન વેપારી. મુંબઈમાં તેની પેઢી હોવા ઉપરાંત અમદાવાદમાં તેમની પાંચ કાપડની મિત્રો અને કલકત્તામાં એક મોટા પાયાપર શણૂંની મિલ ચાલતી હતી. કદાનદાસની પત્ની તેને નિઃસંતાન થઈ દરેક વરસ યથાં શુભદી ગઈ હતી. કદાનદાસના નજીકના મિત્રોમાં તેના ત્રણ ભત્રીજા હતા. રમણિક, મનમોહન અને રસિક.

કદાનદાસની અમદાવાદ ખાતેની શાખા રમણિકની દેખરેખ નીચે હતી. કલકત્તાની શાખાના ઉપરી તરીકે મનમોહન કામ કરતો. રસિકને કવિતાનો છંદ હતો અને તેનું વેપારમાં ચિત્ત ન ચોટતું તેથી કાકા અને બાઈઓથી અલગ રહી તે જેમ તેમ જીવન નિર્વાહ કરતો.

કાકાને જુદાવરયામાં રોગથી જંગ્ગિત થયેલો દેહ હવે વધુ દૈ એમ ન લાગ્યું ત્યારે તેમની મિલકતના વારસ ઠેરવવા તેણે ત્રણે ભત્રીજાઓને યોજાવ્યા. કાકાનો વિચાર મિલકત ત્રણે જણને વહેંચી આપવા ન હતો. તેની મિલકતના ટૂંકકા કરવા તેની મુદ્દલ ઇચ્છા ન હતી. પણ ભત્રીજાઓમાંથી એકને જ વારસ તરીકે પસંદ કરવાનો કાકાનો વિચાર હતો. કાકાની તહેનાતમાં રહેલી કાન્તા તેમની વર્ષો યથાંની જૂતી નસી હતી. કાકાએ તેને કહી રાખ્યું હતું કે ત્રણ ભત્રીજાને બેગા જ હાજર કરવા, વારા ફરતી અગર એક કે બેને આવવા નહિ દેવા.

૨

કાકાના વિશાળ મકાનમાં ડાબી બાજુના ભાગમાં એક ખંડમા રસિક બેઠો હતો. ત્યાં તેના બે ભાઈઓ રમણિક અને મનમોહન આવ્યા રસિક જૂનાં દીંમડાં દીધેલાં કેપડામાં હતો. રમણિક, મનમોહન યુરોપિયન સ્ટાઇલમાં લપકાબેર સજ્જ હતા. તેમને આવતા જોઈ રસિકે બેભા યદ આંખે હોય રાખી સંદેશ વાંકા વળી જાનેને જોઈ પાડ્યું 'તમારા બેમાં રમણિક કોણ અને મનમોહન કોણ? તમે જાને એવા લપકામાં છો કોઈ યોજાખાતા નથી.' 'તારા દિદાર પરથી તને યોજાખવામાં તો કાકાને સુશીચત નડે જંગ જણાવું નથી.' રમણિકે કહ્યું.

‘તું રમણિક તારી સ્વભાવગત તીખારા પરથી ઝોળખાઈ આવે છે.’

‘એની સાથે બ્યથ વાદ શો કરવો? મનમોહને કહ્યું.’

‘મૂક રહી પ્રતિક્ષા પોપણ કરનાર મનમોહન.’

બે વરસ પછી લાંબને મળતાં તેની જોડે-વાત કરવા નથી આવતો, તો તારા હાથ નીચેનાં માથાનો જોડે તો તું શું બોલતો હશે?’

‘વિદ્વાન તું મળકની વાત છોડ’ રમણિકે કહ્યું.

‘લાંબાઓ તમારા પોરાક પરથી હું તમને ન ઝોળખી શક્યો તે માટે હું તમારી હાથ આવું છું’ પણ એટલું તો તમે જરૂર જોઈ શકો છો કે તમારી વાણી ઉપરથી હું તરત કળી ગયો છું કે ક્યો કોણ છે. ખરું ને?’

‘એના લાપણમાં મુદ્દાની વાત રહી જયો રમણિક જલદી પતાવ.’

‘રસિક,’ રમણિકે કહ્યું ‘તું લસો અને બોલો દેખાવ છે પણ, ધણો જ કપડી છે, અમારી ગેરહાજરીમાં જો લાજ લઈ તે કાકાને અમારા માટે ઉપચાર સમગ્રવી, તું જાણો થયો છેને?’

‘હું કાકાને તો મળ્યો જ નથી.’ રસિકે કહ્યું, ‘જો કે તમારી ગેરહાજરીમાં હું માનતાને મારી સાથે લખ કરવા સમજવતો હતો. તમે તો પરજોશો છો એટલે—’

લવારા નહિ જોઈએ’ મનમોહને કહ્યું. ‘કાકા માત્ર એકને જ વારસ નીમવા માંગે છે. એ એક લાગ્યદાણી કોણ નીવડશે તે અત્યારે કેમ કહી શકાય અમારી ગોઠવણ એવી છે. આપણે ત્રણેએ અરસપરસ કરાર કરેલ.’

‘કેવો?’

‘કે જેને મિલકત મળે તે બીજા બેને દરેકને ત્રીજો લાગ આવે એટલે ત્રણેનો હેસો રહે.’

‘નહિ, નહિ, એ તો નહિ બને’ રસિકે ઉદ્ગાર કાઢ્યા.

‘કેમ?’ રમણિકે પ્રશ્ન કર્યો.

‘એમ આપણે કરીએ તો કાકાનો મૂળ ઉદ્દેશ પાર ન પડે. અને કાકાની વ્યવસ્થા ભંગ કરવા માટે આપણે અપરાધી કહેવાઈએ.’

‘જોયો, સંત?’ મનમોહને કહ્યું.

‘એ જ હુઆ છે. આપણી ગેરહાજરીમાં...’ રમણિક બોલતો હતો તેને અટકાવી સિકે સમગ્રવ્યું કે તે કાકાને મળ્યો જ નથી.

આ પ્રમાણે રસિકને બંને લાંબાઓ દાંડા મારી, શરૂ, ધૂત વગેરે કહેવા લાગ્યા. રસિકે તેમને ફરી ફરી સમગ્રવી જોયું કે કાકાની ધૃતિ આમ પ્રથમ રમી ભંગ કરવી એ અપ્રમાણિક છે. વળા રસિક કાકાનો માનીતો ભત્રીજો ન હતો એટલે રસિકને આખી મિલકત મળી જાય એવો સંભવ ન હતો. આવું કહી રસિક ત્યાંથી બીડી આવ્યો. ત્યારે મનમોહને શરૂ પાડી ‘ચોર, બદમાશ, તું અમારો લાંબ નથી, આટલો સ્વાર્થી!’

રસિકથી આ મહન ન થયું તે તરત પાછો ફર્યો અને કરારનામું માગી ઉપર

કરી આપી. તેમની સહીવાળુ કરારનામું પોતાના ખીસ્સામાં મૂક્યું એટલે કાન્તા ત્યાં આવી તેણીએ કહ્યું, 'કાકા તમને ત્રણેને બોલાવે છે.'

૩

કાન્તાની પાછળ ત્રણે બત્રીજ આવ્યા. તેઓ દર્દીના રૂમમાં આવ્યા. જીવન આરે પહેલેલા દૃઢને ત્રણેએ નમસ્કાર કર્યો. કહાનદાસે રમણિકને પૂછ્યું 'રમણિક મારી મિલકત તને આપી જાઉં તો તું શું કરશે ?'

'કાકા તમને અમદાવાદની આપણી શાખા પર જાહુ પ્રેમ છે. એ શાખાને વિશાળ પાયા પર મૂકવા હું યત્ન કરીશ, રમણિકે કહ્યું.

પછી તેણે મનમોહનને એવો જ પ્રશ્ન કર્યો.

તેણે કહ્યું, 'કાકા કેલકતામાં વેપાર વધારે. રાણીની ખીજ મિત્રો ઉધાહું. કેલકતામાં વેપાર વધારવાની તમારી ઇચ્છા હું પૂર્ણ કરીશ.'

રસિકનો વારો આવતાં તેણે જવાબ દીધો. 'કાકા મારો સ્વભાવ તમે જાણો છો. તમને મારી પ્રવૃત્તિ તરફ આકર્ષણ છે પણ કાકા વેપારમાં મને નથી રસ કે સમજ, માટે જે તમારી મિલકત મને મળે તો તેને હું રોકડી કરી સરકારી સિક્કયુરિટી કે સદર શેરોમાં રોકી તેના ઉત્પન્ન પર રહી, કવિતા લખ્યા કરે.'

'તું પ્રમાણિક છે અને સત્ય કહે છે. રમણિક, મનમોહન તેનો અંતભાવ પ્રકટ કરતા નથી માટે હું, મારી મિલકત રસિકને આપીશ. રસિક કાગળ લાવ, જલદી કર, હવે મારી ઉલ્લી ધડી આવી રહી છે. લાવ, કમળ.'

રસિકે ગલરાટમાં એક કાગળ વહેણે વહેણે કાકાના હાથમાં આપ્યો. કાગળ એક બાજુ ડોરો હતો પણ ખીજ બાજુએ તેમાં લખાણ હતું. લખાણ પરજ કાકાની હાથ પડી. 'હું' આથી કરાર કરી આપું છું કે કહાનદાસ કાકાની મિલકત મને મળે તો મારે મારા જાને ભાષ્યોને દરેકને તેમાંથી હિસ્સો આપવો' સહી વગેરે.

કહાનદાસ આથી છેકાઈ ગયા, તે રાત પાડી બેઠા. 'દાકતરને બોલાવો સોત્રીસીટરને બોલાવો, આ હુમ્યાએને અહીંથી હાંકી કાઢો.'

'તમને જોઈ કાકા ઉસ્કેરાઈ જાય છે, માટે અહીંથી તમે ચાલી જાવ' કાન્તાએ બત્રીજોને કહ્યું. કાકાના જીવતાં જ ત્રણે રમણનાવાત્રામાં ચાલતા હોય તેમ તેઓ ત્યાંથી નીકળી ગયા.

૪

'કાન્તા, હવે હું જાઉં તે પહેલાં જરા તને મળી જાઉં. કાકાની કંઈ મિલકત ન મળી. આપણા લમની વાત મુલતવી રાખવી પડશે. ને તું થોભી ન રાકતી હોય....

'જરૂર હું થોભીશ નહિ. તમારું-શું-કેકાણું ? હું તો અત્યારે જ લામ કરીશ.'

'એમ !'

'હા, આપણે, રજીસ્ટ્રારને ત્યાં લામ નોંધાવી આપીશું'.

'એટલે તું મારા જેવા બિખારી ભટને પરણશે ?'

'હા'

'ચાલ, એ પણ બરાબર, તું ગલરાઈય નહિ, હું કવિતા લખવી છોડી કારકુની નોકરી કરીશ.'

‘પણ એમ કરવા તમારે’ કંઈ કારણ નથી. કાકા ગંધી મિત્રકત મારા નામ પર મૂકી ગયા છે. આગ્રહુધી હું લમ માટે તેમને ના કહેતી હતી કારણ કે તમે એક ધનિક કાકાના વારસ અને હું જો તમને પરણું તો લોકો એમ જ કહે કે હું પૈસા ખાતર તમને પરણી છું.’

‘ત્યારે હવે મને લોકો કહેશે કે પૈસા ખાતર હું તને પરણ્યો છું તેવું શું?’ રસિકે પૂછ્યું.

‘તમને, એવું નહિ કહે.’

‘કેમ? તું એમ ધારતી હતી કે લોકો ગમે તેવી નિંદા કરે પણ હું કવિ તેની પરવા નહીં કરું ખરું ને?’

‘કવિરાજ એજ કીક છે, પણ હેલ્થા ત્રણ વરસથી તમે મારા હાથની માંગણી કરો છો તે સર્વ કાર્ષ જાણે છે તમે મારી સાથે ત્યારમાં છો એ વાત તમે જાણ્યા અજાણ્યાને સર્વને કરી છે. એટલું જ નહિ પણ મારા વિશે કવિતા રચી માસિકોમાં પ્રકટ કરી મને તમે ફરજેત પણ કરી મૂકી છે એટલે તમે પૈસા ખાતર મને પરણ્યા છો એવું કોઈ કહી ન શકે.’

‘વાર કાન્તા ત્યારે આ પ્રસંગ પર એક સુંદર કાવ્ય રચી તને અભિનાયુ: જો.’

‘બધું, તમારું કાવ્ય મને તમે સદાતર બૂલી જાય છે.’

‘હુઆથી તું મને તારી વિશ્વમિતિ થવા દે એવી નથી તો.’

કહી તેના આશ્ચિંગન કરતાં કપોલ પ્રદેશ પર એક ધીમી ટપલી લગાવી. અસ્થિત.

ડૉ. દેસાઈનું દાંતનું દવાખાનું

જ્યાં

દાંતના દરેક રોગોની પૂરતી તપાસ કરી ટ્રીટમેન્ટ આપવામાં આવે છે. પાયોરીઆ (દાંતમાંથી પર વહેવું), દાંતમાં કીડા પડી અવાઈ જવા (કેરીઝ), અસ્સર પગેરે રોગોની ટ્રીટમેન્ટ હેલ્થા દબની મશીનરી તથા ઓગ્નરોધી કરવામાં આવે છે.

■ હામતા તેમજ મજબુત દાંતો પણ વગર ઈન્ડ્રેજ ઇન્ફેક્શનથી સારી રીતે કાઢવામાં આવે છે.

■ થોડા પડી ગએલા દાંતો પણ રખર તેમજ હેકસાઇટમાં બનાવી નકેવામાં આવે છે.

■ ડુંકમાં દંડા કરી સમગ્ર વિગેરે દાંતને લગતું તમામ કામ કરવામાં આવે છે.

■ ડિઝાઇનિંગ છે. વળા રસિક

મિત્રકત મળી જાય એવો સંભવનનીતજાલ મગનલાલ દેસાઈ મનમોહને રાઠ પાડી ‘ચોર, બદમા

રસિકથી આ મહાન ન થયું તે

■ રખર તથા હેકસાઇટની ભાગે નહિ તેવી બનાવરી દાંતની બત્રીસીઓ સારી રીતે માપ લઇ કીડાયતે બનાવી આપવામાં આવે છે.

■ આખી બત્રીસીઓ સોનાં ચાંદીની, તથા દાંત ઉપર સોનાં ચાંદીની ટોપીઓ તથા બીજાકે અને દાંતમાં રીમેન્ટ ચાંદી, સોનું પૂરી આપવામાં આવે છે.

■ બનાવરી ભાગેલી બત્રીસીઓ પણ રીપેર કરવામાં આવે છે,

■ ડુંકમાં દંડા કરી સમગ્ર વિગેરે દાંતને લગતું તમામ કામ કરવામાં આવે છે.

—મળો—

B. D. Sc.

અન્ય લિખારી

શ્રી. પદ્માવતી દસાઈ

એક વૃદ્ધ લિખારી છે. સગભગ સૂતેરે જાની એની ઉમર હશે. આંખે દેખાય છે ઓછું, વાળ એક પછી કાળો રહ્યો નથી પણ કાન સાંભૂત છે. ખભાપર એક ઝોળી છે. કપડાં મેઝાં અને ચીંચરેહાલ છે. લાકડીને ટેકે ધીમે ધીમે ચાલે છે.

જયપણ બહુ મુંઢર હોય છે. જયપણમાં એ રમતોં હતો, પતંગ ઉડાવતો હતો અને મજા કરતો હતો. જયપણ આવ્યું અને સાખા પર બેઠેલી ચકલીઓની માફક બિડી ગયું. એને એટલું રમણ છે.

ઉત્સાહ ભરપૂર, આશામયા જીવાની એણે મંસાર મુમજવામાં એને અનુમુગવામાં અને એની પાછળ દોડવામાં પૂરી કરી. એ જીવાનીની અત્યારે એને આછી આછી સ્મૃતિ છે.

તમામે સમય ગુમાવ્યો. હવે ઘડપણ આવ્યું. કામ કરવાના ઉત્તમ દિવસો એક એક કરતાં આપ્યા ગયા. હવે ન્યારે એને પોતાને જવાની વખત થઈ ત્યારે એની આંખ ઉઘડી હશે જે થયું તે થયું. હવે જે ગપ્પા માંડ્યા દિવસો રહ્યા છે એને આ છેલ્લી જિંદગીને એ નકામી નહિ ગાળે, હવે એ કેવળ પ્રભુના ગુણ ગાશે અને ત્યાં ક્યાંય એ રાહતી મળી રહેશે ત્યાં ખાધને મસ્ત પડ્યા રહેશે.

X

X

X

X

એક ધનવાનની મુંઢર અદ્વાનિકાની રહામેની સડક પર લિખારી બિબો છે. “બાપા, બોજન આપો આ વૃદ્ધ બુખ્યો છે, દાતા !”

“અરે ઓ છુટ્ટા ! અહીંથી ચાલ્યો જા. ધર અચળ ગરબડ ન કર.” શ્રીમંતના દરવાને એને ધમકાવ્યો.

‘લિખારી આગળ વધ્યો.

એક ગૃહસ્થનું ઘર આવ્યું. લિખારીએ જીમ પાડી—

“આ છુટ્ટો બુખ્યો છે, દાતા ! છુટ્ટાને બોજન આપો !” ઘરને મેડેથી અવાજ આવ્યો. ‘બાપા રહો, લિખારી બિબો રહો.’

લિખારી બિબો રહ્યો.

થોડીવારમાં હાથમાં એક યાજ્ઞ લઈને એક સ્ત્રી આવી. યાજ્ઞમાં પત્તન મુકેલી હતી અને એમાં અતુળતનાં પકવાન પીરસ્યાં હતાં. ‘યેો બાપા લ્યો.’ સ્ત્રીએ કહ્યું.

લિખારી એ સ્ત્રી તરફ ફર્યો. સ્ત્રીએ યાજ્ઞમાંથી પત્તન કાઢી લિખારીના હાથમાં મુકવા માંડી. લિખારીએ કહ્યું, ‘યેભો બહેન યેભો, હું આવી લિક્ષા લેતો નથી.’

સ્ત્રી બોલી—‘બાપા, પત્તનમાં પકવાન છે, ખાધને ધરાધ જશે.’

જાણે લિખારીએ એ વાંકય સાંભળ્યું જ ન હોય એમ એણે તો જવા માંડ્યું.

સ્ત્રીએ મેડેટથી જીમ પાડી. ‘લિખારી ! પકવાન છે, પકવાન લેતા જાઓ.’

ભિખારી—દિકરી, હું આથી ભિક્ષા નથી લેતો તું મારા હાથ પર પત્તન રાખવા હાથે છે. હું કોઈના હાથ નીચે મારો હાથ રાખતો નથી, ભલે મોત ક્યાં નથી આવતું. તુલસીદાસજીનું વચન છે કે,

તુલસી* કર પર કર ધરો કર તર* કર ન ધરો,

જન દિન કર તર કર ધરો પાં દિન મરન કરો.

સ્ત્રી બોલી—‘હ્યો બાબા હું એને નીચે જમીન પર મૂકું છું હ્યો, હવે લેશોને?’

ભિખારી—‘હા બેટા લઇશ...પરંતુ.....’

સ્ત્રી—‘પરંતુ કેમ બાબા!’

ભિખારી—‘આ પકવાન મારે કામનું નથી.’

સ્ત્રી—‘કેમ બાબા! અમે હિંદુ છીએ, બ્રાહ્મણ છીએ.’

ભિખારી—‘બેટા, જ્વરાદો, કેસો બૂખ્યો થયો છે, મોડું થાય છે.’

સ્ત્રી—‘તો હ્યોને બાઇ, હું તો તમારે માટે જ પત્તન લઇને ઊભી છું.’

ભિખારી—‘જાઓ બેટા, ઇશ્વર તમારું કલ્યાણ કરે! તમારું સૌભાગ્ય અખંડ રહે. આ ભુકાને રાત આપો.’

ભિખારીએ ચાલવા માંડ્યું. એણે ભિક્ષા ન લીધી. સ્ત્રી કોઇ ભિક્ષુકને ખાત્રીથી વિમુખ થવા દેવા હચ્છતી ન હતી. આને એક વૃદ્ધ વિમુખ મન્ય છે. અન્ન લીધા વિના પાછો ફરે છે. તે પણ કોણ જાણે કેમ? પોતાનો તો કંઈ એમાં અપરાધ હતો નહિ. સ્ત્રીની રૂબારૂ આંખોમાં આંસુ આવ્યાં.

સ્ત્રીએ ફરીથી બૂમ પાડી—‘બાબા, આ ભિખારી બાબા! આ ડોકરીની એક વાત જો સાંભળતા જાઓ.’

સ્ત્રીના એ પ્રેમભર્યા શબ્દોએ અને એના કરુણામય સ્વરે ભિખારીને આગળ વધતો ખટકાવ્યો. એ પાછો ફર્યો અને ફરીથી એક જાણે આવીને ઉભો.

સ્ત્રી—‘બાબા, મ્હારી ભિક્ષા કેમ લેતા નથી? આ શ્રદ્ધાથી આપું છું. થોડું તાગતું દોષ તો ખીલું લાવી આપું, બાબા!’

ભિખારી—‘ના, દિકરા એણું નથી...પણ મ્હારે પકવાન નથી જોઈતું. આ તો આ શરીરનું ભોજન છે. એ હું નહિ લઉં, બેટા!’

સ્ત્રી—‘તો પછી શું લાવું, બાબા!’

ભિખારી—‘બેટા! જા, ઇશ્વર તમારું લાલું કરે. મ્હારે કંઈ નથી જોઈતું.’

સ્ત્રી—‘નહિ બાબા એમ નહિ ખતે. જો તમે વિમુખ જરો—બોજન લીધા વિના

કરશે તો હું પણ ભોજન નહિ લઉં.' ધન્ય છે દેવે ! તારા ત્યાગને ધન્ય છે ! ભલે, મારી સાથે એને શો સંબંધ છે ? તો પણ મારા તરફ કેટલી લાગણી દર્શાવે છે ?

❀ વૃદ્ધને કંઈ ઉપાય ન મળ્યો. એ વિવશ થયો. જે વાત એને કહેવાની ઈચ્છા ન હતી તે એને કહેવી પડી.

સિખારી—'બેટા, મારે એવું ભોજન જોઈએ છીએ કે જોને હાથ ન અડકાડવો પડે. મારે આત્માનું ભોજન જોઈએ છીએ, દીકરા ! જેથી આ બુદ્ધો ઇશ્વરનાં દર્શન કરી શકે.'

એ સ્ત્રીની પાસે આનો ઉત્તર ન હતો. એ ચૂપ હોતી રહી એને ક્યાં ખ્યાલ હતો કે સિખારી એવી વસ્તુ માગશે કે જે પોતે દષ્ટ નહિ શકે.

સિખારી આગળ વધ્યો. ધણી દરવાજા જોઈ મોટા મોટા શેઠ, શાહુશેરના દારૂખર ગયો. કોઈ એનો તિરસ્કાર કરતું હતું, કોઈ આગળ જવાતું કહેતું હતું. અને કોઈ એને, આળસુ, હાંમી વગેરે કહી ગાળો લાંડતું હતું.

*

*

*

*

સંધ્યા સમીપ આવી રહી છે. બુદ્ધો સિખારી બારણે બારણે ફરતો યાત્રી ગયો છે. અને હજી સંધી ભિક્ષા મળ્યા નથી તો પણ આશામાંને આશામાં એ બારિશ ચાલ્યા કરતો હતો.

સિખારી એક ઝૂંપડીની પાસે આવ્યો એણે ખૂબ પાડી, 'સીખ આપણો બાપા, બુદ્ધો દિનભરનો ભૂખ્યો છે.'

એનો ઘાંટો સાંજળીને તરત એક સ્ત્રી ઝૂંપડામાંથી બહાર આવી. સ્ત્રીનું વસ્ત્ર મેલું હતું, સાડીમાં કેટલાએ થીંગડાં માર્યાં હતાં હાથમાં ત્રણ ચાર મેલી મેલી ચુડીઓ પહેરી હતી. એક હાથમાં એક એકમિનિપમનો ભાંગેલો વાટકો લઈ એ બહાર આવી. વાટકામાં

આજક તાળીઓ પાટી સમયા લાગ્યો. બિખારીને બાજકના દસવામાં ખૂબ આનંદ આવતો હતો પરંતુ બાજકના મીઠા તિરસ્કારનો બિખારી પર ખૂબ પ્રભાવ પડ્યો..

બિખારી બોલ્યો—‘એ કેવી રીતે બચ્યા!’

બાજક—તમેજીને આજે માસે પેલ આપ્યા’તા. આ તમને કોણમાં ભાત આપી’તી. તમે ન લીધો. છું બૂલી ગયા, બાબા?’

બિખારી—‘એ વખતે તું ક્યાં હતો, બેટા? તું તો ત્યાં ન હતો?’

બાજક દરયો. અને બોલ્યો—‘વા, હું ત્યાં તો હતો, બાબા! હું તો તાંજ સડે છું. એ હો તમે મને જોયો જ નહિ!’ બાજક આનંદમાં કૂદવા લાગ્યો.

બિખારી—અચ્છા બચ્યા તો શું તમે મને આત્માનું બોજન કરાવશો?’

બાજક—‘હા’

બિખારી—‘કરાવો ત્યારે; બોલો કેવી રીતે પ્રભુતાં દરાંન થશે.’

બાજક ફરીથી દરયો અને બોલ્યો—‘બાબા બોલો ક.’

બિખારી—‘ક’

બાજક—‘ખ’

બિખારી—ખ

બાજક—ગ

બિખારી—ગ

બાજક—‘એવું ને કો કો શિખાપ તે? ક પછી આવે ખ ને ખ પછી આવે ગ’.

બિખારી—‘હા બાહ ખરી વાત છે.’

બાજક—‘ક એટલે કસો (કરો), ક’છક કસો. એટલે ખ આવે, એટલે ખ ધી બાજકો (કર્ણનું કળ મેળવો) અને કસો, બાજકો પછી આવે ગ એટલે ગાસો (ગનિ કરો પ્રગતિ કરો) બાબા, ક, ખ ને ગ છીએ.’

બાજકની સ્વરૂપતા લાડી વાતોથી બિખારીને બહુ કુતૂહલ થયું. એણે ફરીથી પૂછ્યું ‘બચ્યા, આ શું બાબાને જરી બરાબર મગજનું પાટો કે બગવાન ક્યાં રહે છે.’

બાજક—‘આ બા એતો લોજ ગલીબની કુંગરીમાં લે’છે અને એમની રૂવા કસે છે.

બિખારી—‘ત્યાં એમને કેવી રીતે મળી સમય, બેટા?’

બાજક—તમે પન ગલીબ બની ગયા. પછી એ એમની એલે ઢાલવા ઢાલવા તમાસે પેલ આવે, નહિ તો ગલીબોની છેવટલો બાબા, તાંજ પન આવે, બહુ તમાસો મેલાપ થયે.’

બિખારી બાજકને ફરીથી પકડવા છત્કે છે પણ બાજક ન્દાસી થયે છે. બિખારી પાછળ પાછળ દોડે છે. બાજક બિખારીના જોડ જોવામાં જ પામેના એક ઝૂપમાં ધુપાઈ થયે છે.

અ.સ. બિખારીનું સ્વપ્ન છૂટી થયે છે. એ ઝાંઝી નીચે બેઠો છે, આંખમાંથી પ્રેમાનુ વહે છે.

*દિંદો પરથી

ફરી ના વિચારો

શ્રી. 'છત્રીવાસા'

તમારો હાથ કે ટપકો બતાવતાં જોશીએ તમને કહ્યું ન હોય કે 'તમારા પહેલા વિચારો જ ખરા છે. તેજ તમારે આચારમાં મૂકવા,' તો હું તમને ચેતવું છું કે જોશીનું એવું કહેવું તદ્દન ખરું છે માટે તમારે ફરીથી વિચાર કરી તમારા નિશ્ચયો સિધ્ધિ કરવા નહિ. દુનિયામાં ઘણા કામો આપણે તાત્કાલિક નિશ્ચય કરી કરવાનાં હોય છે. જે વિમાસણમાં પડી 'આ કરું તે કરું' ફરી આપણે લાભાલાભની તુલના કરવા જમણું તો કર્તવ્યની ધન્ય ધરીનું મુહૂર્ત ચૂકી જમણું અને પછી વિલંબે કરેલાં કામોના, કદી પણ સફળ પરિણામો પ્રાપ્ત થતાં નથી.

આવશ્યકાળથી જ આપણને શિખામણના આજ્ઞાક પડતા આવ્યા છે કે વગર વિચારે કામ ન કરવું. 'પહેલાં તો એવું કહેવું જ તદ્દન ગેરવાજબી છે. વિચાર વિના કર્મ નથી. પ્રથમ મનમાં વિચારો ઉદ્ભવે અને પછી જ એ કર્મમાં પરિણમે છે. વગર વિચારે કામ કરવું જ અશક્ય છે, માટે આ બોધ અર્થ રહી ન છે. એથી શિક્ષા દેનારા મુરખખીએ એમ કહેવા માગતા હોય છે કે 'વગર વિચારે' એટલે ઉતાવળા વિચારે કામ કરવાથી પાછળથી પરતાવું' પડે છે. આવા બનાવો બનતા હશે. તેનો આપણે નકાર ફરી રાકેતા નથી. પરંતુ એમાં શિક્ષા વિચાર કરવાની પદ્ધતિ ખરાબ નથી પણ એ પદ્ધતિ કેળવવામાં રહેલી અપૂર્ણતાને લીધે જ અનિષ્ટ પરિણામો આવે છે. જે એવા માણસોને તાત્કાલિક નિશ્ચય કરી લેવાની દેવ હોય તો તે તરત ખરા નિશ્ચય પર આવી શકે છે. હંમેશા દીલપોચથી નિર્ણય કરનારા પુરૂષ આવેશમાં આવી જતાં ખરાબ કામ કરી બેસે છે. તેમાં શિક્ષા વિચાર કરી લેવાની દેવની ગેરહાજરી ઉલટી રૂપક દેખાય છે. જિંદગી પર્વત સિદ્ધતાથી કામો આરોપી લેતો પુરૂષ એવા આડા નિશ્ચય પર જતો નથી, ઉલટું એવી તાત્કાલિક નિશ્ચય કરવાની દેવ ન કેળવનાર વ્યક્તિ જ લોહીઆળ નોળિયો જોનાં તેણે પુત્ર માર્યાનું કદવી, ઉપકારી પ્રાણીનું ખૂન કરી બેસે છે. એમાં શિક્ષા નિર્ણયની આખી નથી પણ શિક્ષા નિર્ણય કરવાની દેવ ન કેળવ્યાંતી ખામી છે.

દુઃખની વાત છે કે 'વગર વિચારે કામ ન કરવાની' શિખામણ કેટલાયે માણસોના મન અસ્થિર કરી મૂક્યાં છે. કેટલાય કર્તવ્ય પરાયણ પુરૂષોના નિશ્ચયને શિથિલ કરી કર્તવ્ય વિમુખ કર્યાં છે. કર્મવીર તરીકે વિશ્વવિખ્યાત થયેલા મહાત્મા ગાંધી પણ ફરી વિચારી ચૌશચોરાનાં તોફાનોનાં કારણો આપી સત્યાગ્રહની ચળવળ લગભગ એક દાયકા જેટલી પાછળ લંઈ ગયાં. જે આમ ન બન્યું હોત તો સત્યાગ્રહને અખનરો ક્યારેતોયે અજમાવી જોઈ જન શકિતનું ક્યારનુંય માપ માત્રમ પડત અને ચળવળમાં આવેલી મંદતા ક્યારનીય વટાવી ચૂક્યા હોત પણ દેશના નસીબે મહાત્માજીએ ફરી વિચારી જોયું અને સ્વાધીનતા માંસિ કરવાની હીલચાલ લગભગ એક દાયકા જેટલી પાછળ ગઈ. મહાન પુરૂષો જે કરેહો માટે

વિચારે છે. તેઓએ તો ફરી વિચાર કરવાના બાઉથી રૂતા જ રહેવું જોઈએ. સામાન્યનઃ દેશનાયકો અને યુદ્ધના સંચાલક સરદારોને ફરી વિચારી જોવા અવકાશ જ હોતો નથી. તેમને તો તાત્કાલિક નિશ્ચયો જ કરવા રહે છે. એવાઓએ તો ફરી વિચાર કરવાના જૂતથી ભડકતા રહેવું જોઈએ.

યુવકો જ પ્રગતિ કરે છે. એવા પ્રગતિ ઉત્પાદકોને ધરડાઓ ફરી વિચાર કરવાનું કહે છે, ત્યારે તેઓ જળપથે અમ્તપથે પ્રગતિ ઉચ્છેદક બને છે. સાદસ એવાનું બળ, સહન કરવાનું બળ વૃદ્ધોમાં હોતું નથી. એવા ભયોને અવગણી યુવાનો કાર્યમાં અપેક્ષાવે છે, ત્યારે 'સમુદ્ર' કહેનારા વધીડો ભયંકર પાતક કરે છે. ક્યા વૃદ્ધોએ લગાઇ લડી સ્વતંત્રતા મેળવી છે? મારે યુવાનોએ ફરી વિચાર કરવાની સલાહને અજળી રાખીને કંઈ કામો કરવાં હોય, તે યુવાનાવસ્થામાં શક્તિ અને ઉત્સાહ પહોંચે ત્યારે જ, ફરી લેવાં, કોઈએ કહ્યું છે તે યુવાન નર પર ધરડું મગજ હોય તો ઉત્તમ કાર્યો થઈ શકે છે, એ તત્વન ખોટું છે. યુવાનીના જોમને અને ધરડાંઓના જ્ઞાનને તેજ અને અધિકાર જેવું આઘ વેર ચાલતું આવ્યું છે એટલે બેનો મેળજ અસકય છે. છતાં આપણે કદાચ લઈએ કે કોઈ રસાયનિક ચારુત્રી એ બેનું સંમિશ્રણ સાધી શકે, તો શું થશે? તો ધરડાનો અનુભવ યુવાનના ઉત્સાહનું ચમન કરશે અને પરિણામ સૂન્યમાં આવશે. યુવાનીનો ઉત્સાહ એ તેજન જોવો ઉમ છે, દાર જેવો માદક છે. ધડપણના અનુભવનું ડહાપણ એ બરફ-પાણી જેવું કંડુ છે એ ઉમ પ્રવાહીમાં પાણી રેડતાં તેની ઉમતા કમી થાય છે.

મદાન લગાઇ લડનારાઓ ભરે યુવાનો હોય, પણ સરદારો વૃદ્ધો જ હોય છે, મારે એવા ધરડાંઓની સલાહ તો આપણે ઉત્તમ જ લેખની જોઈએ. પણ અહીં આપણે ભૂલવું ન જોઈએ કે સરદારો વયોવૃદ્ધ હોય છે પણ ઉત્સાહ યુવાન છે. એટલે તેમને ફરી વિચાર કરવાની સલાહ આપનારા વૃદ્ધોએ છુદા પાડીશું. વળી આપણે યાદ યાદ રાખવું જોઈએ કે ફરીફરી વિચાર કરવાની સલાહ આપનારાઓ સરદાર થઈ શકતા નથી. મેજેની ભલે કાર્યની રૂપરેખા દોરે, પણ લગાઈમાં જીત મારે તો ગીરીઆફડીજ આવશ્યક છે, મદાન વિચારકો સારા સરદારો થઈ શકતા નથી. તેઓ વિમાસજ્ઞમાં પડતાં પિનાસના પથે પડે છે. ફિલિપ માઈક વિચાર કરતાં મદાન એલેક્ઝાન્ડર દીન જેવો દયુસે ફેલ્સ શુમાવી બેસત. આગળ ધપોતા સુત્રવાળો સિકંદર સૈનિકોની સલાહ ન માનત અને ફરી વિચારવાનું માંડી વાળત તો ભરતખંડ જીતી ખરેખર સૃષ્ટિ વિજેતા થઈ શકત પણ ફરી વિચાર કરતાં તે પાછો ફર્યો. તોપના છૂટતા ગોળા સામે પુલ ઉપરથી જૂંડે લઈ જતાં સૈનિકો ટપ ટપ પડી મરવા લાગ્યા. સમગ્ર સૈન્ય ચંબી ગયું, ત્યારે જૂંડે હાથમાં લઈ 'ચાલો મારી પાછળ' એમ કહી ગોળાના વરસાદમાં ધપનાર નેપેટ્ટીએ કહી ફરી વિચાર કરી જોવું હતું? અને કદાચના કરો કે તે એવું કરત તો પરિણામ શું આવત? ઉદ્ધતા મદાન યુદ્ધમાં જર્મનના પ્રદારોમાં સપડાઈ ગયેલા શીશ માઈલ ફેરને કંઈ ન સૂજ્યું ત્યારે તેણે શું કા્યું? મને શું કરવું તે સમજું નથી એટલે કે ફરીથી કહી દઉં છતાં પર ભરત સાથે વીડી પડ્યો.

અહેન ફરી વિચારો તો તે મહાન યુદ્ધ યુધાવી બેસત. તેને જો ફરી વિચાર કરી બેવાની ટેવ હોત તો તેણે 'ઇતિહાસમાં પ્રાપ્ત કરેલું' અમરત્વ યુધાવી બેસત. પણ આપણે બુદ્ધી નહોત્યે છે કે જ્યેને એવી ટેવ હોત તો તે મુદ્દાની પંક્તિ સુધી આવત જ નહિ. શિષ્ય નિર્ણય કરનારાઓ જ અરદારો થઇ શકે છે. એવા વૃદ્ધોથી ગમે તેટલી મોટી ઉંમર થઇ હોય તોપણ તેઓ સદા યુવાન જ છે. વિચારકો અરદારો હોતા જ નથી માટે જેમણે કેતવ્ય કરવાનો યથા પ્રાપ્ત કર્યો હોય તેમણે ફરી વિચાર કરવાનું છોડી દેવું.

નિરાશાજનક, ચિંતાતુર. વૃદ્ધપણું ને તિરસ્કારી યુવાનીનાં યુગનાદ કરતા શેક્સપિયર કહે છે, "યુવાન અપંગ છે, વૃદ્ધ અપંગ છે, યુવાન ઉતેજિત અને માહસિક છે, વૃદ્ધ અશક્ત હંડાગાર છે. યુવાનને હું પૂછું છું, વૃદ્ધને હું પિત્તકારું છું." હોનાસાહ વૃદ્ધો કંઈ ફરી શકતા નથી, માટે તેમની નિરાશાજનક સલાહ યુવાનોએ બાજુ પર રાખવી. અહીં આપણે ફરીથી એટલું ધ્યાન રાખવું જરૂરી છે કે કેટલાક વૃદ્ધો પણ યુવાન રહે છે. બ્યારે કેટલાક યુવાનો વૃદ્ધો બન્યા હોય છે. રાષ્ટ્રીય ભક્તિથી ઉછળતા કેટલાક વૃદ્ધો યુવાનોના જુરસાને પણ વટાવી જાય છે. ધરપણમાં ગોવિંદ ગુણ ગાતા જેવા વૃદ્ધ બનેલા શ્રી. નરસિંહ ભાષા બ્યારે ધર્મશ્રના અસ્તિત્વની રાંકા કરવું પુરતક લખવા જેટલી નાસ્તિકતા ખતાવે અને વાચકને જીમિના પૂરમાં ધસડી જાય તેવા વૃદ્ધોને કોણ વૃદ્ધ કહે ? તેવા વૃદ્ધો સદા યુવાન જ છે. વૃદ્ધ યુવાનોનો બેદ પાડતાં આ બાબત યાદ રાખવાની છે. કોઇ માણસ યુવાન છે કે વૃદ્ધ છે તે તેની ઉંમર પરથી નક્કી ન કરી શકાય, પરંતુ તેના હિત્તા પરથી આપણે નિર્ણય કરવાનો છે.

Age is a quality of mind.

If you have left your dreams behind,

If hope is lost,

If you no longer look ahead.

If your ambitions' fires are dead

Then you are old.

ઉમરનો આધાર મન ઉપર છે. જો તમે સ્વપ્નો સેવ્યાં છોડ્યાં હોય, તમને કંઈ આશ રહી નહિ હોય, જો તમે ભવિષ્ય વિચારવું છોડ્યું હોય, જો તમારી મહંશાઓને અગ્નિ ખૂણાઇ ગયો હોય તો તમે ધંરડા છો.

But if from life you take the best,

And if in life you have kept the jest.

If love you hold —

No matter how the years go by,
No matter how the birthdays fly,
You are not old.

પણ જીવનમાંથી તમે ઉત્તમ તત્વો લેતા હો, તમને જીવનમાં દસ હોય, જીવનમાં ત્રેસ હોય, તો ફીફ્ટ નહિ, તમને ગમે તેટલાં વડસો થયાં તો પણ તમે હજી 'યંગ' થયા નથી.

યુવાનો અને જુદો આજીવન માટે ઉપયુક્ત આંગ્રેજ કવિના વિચારો માર્ગદર્શક થઈ પડશે. જિન્દગીમાં ફેટલાય વિષયો અને સંસ્થાઓમાં દસ લઈ ધૂમતા જુદોને જોનાં જ આપણને ઉત્સાહ આવે છે અને ફેટલાક નિરસ યુવાનો હતોત્સાહ થઈ બેસી રહી બળદ ભારી જાડુ ખેંચે તેમ જીવન ધમત્તા નેહએ તો જાણુ' કે એ જુદો છે. જુદ, યુવાન પાદજવાનો સ્વરૂપ ઉપાય છે. 'ફરી વિચાર ફરી જુઓ' કરી સજ્જાદ આપતા કોઈને આંખો તો તરત જાણી જો કે તે શાવશ: જુદ જ થયાં છે.

કાર્યકારો વિદ્યામળમાં પડવાથી મહાન અનર્થ થાય છે. 'હો જાણે' કરી ધારે નારનાં ધણાં કામો અજાજ રીતે થતા આપણે નેહએ છે. તેથી વિનાં વિગતે ફર્તિય દેનાં આશ્ચ: જુ' એ જ ઉત્તમ માર્ગ છે.

—જાહેર ખબર—

હમારે ત્યાં દરેક સ્વતંત્ર કરળી, આદી તથા જાદલાની ફેન્સી ડીઝાઇનનું કામ ચાલુ જમાનાને અનુસરી કરી આપવામાં આવે છે. બરેલાં જામડાં પેક્ટીંગ સાથે તેમજ સાડીનાં પોત પણ કિશયત લાવે મળશે.

એક વખત પધારી ખાત્રી કરવા અમો ભક્ષામણ કરીએ છીએ.

દેસાઈ મગનલાલ ભીમભાઈ (પલસાણાવાલા)

૬૦ પારકુળીઆ, નવસારી

યુરોપના ઇતિહાસની આરસી

૧૯૩૮

શ્રી. વલ્લભભાઈ પટેલ

ગયા વર્ષ દરમ્યાન દુનિયામાં જે જે ગંજકિય બનાવો બન્યા છે એ ઇતિહાસના અભ્યાસીઓ માટે અગત્યના અને નોંધવા લાયક છે. ત્રણસો ત્રણસો વર્ષના પ્રગતિતંત્રતા વિકાસને કંધી નોંખતું બળ યુરોપમાં ઉત્પન્ન થયું છે અને એણે પોતાની શક્તિને પશ્ચિમ આખી દુનિયાને બતાવી આપી બીજા રાજ્યોને પણ એમના જેવી લોખંડી શક્તિ મેળવવા અને એના ઉપયોગ કરવા પ્રેરણા આપી છે. યુરોપના રાજ્યોમાં જર્મની અને ઇટલીના સર્વ સત્તાધારી સરમુખત્યારી તંત્રે પ્રગતિયતંત્ર ઉપર વિજય મેળવ્યો છે, અને એક જ વર્ષમાં લોહીની એકપણ લડત વિના એમણે યુરોપ આખાને પોતાના ઇશ્વારાથી નાથવું કરી મૂક્યું છે. એમના વિજયનું મુખ્ય કારણ એમના પારાવર્તનની ધમકી છે. બીજા રાજ્યોને એ તાંત્રિકત્વનો ભાર લય છે. એમના આ ભયે એમની દાર એમણે કબૂલ કરી છે.

ફેબ્રુઆરી માસમાં હીટલરની જોડકાંબીને નમતું આપી ઓસ્ટ્રીઆના ચેન્સલર ડૉ. શુરનીંગે-પોતાના પ્રધાન મંડળમાં એક નાઝી પ્રધાનને સ્થાન આપ્યું અને ઓસ્ટ્રીઆની સરકારે 'ગ્રહેર કયું' કે પોતાની માતૃભૂમિની સ્વતંત્રતાનું રક્ષણ કરવાની સરકારની પ્રથમ દરજ્જા છે.

અંગીઆરમી માર્ચે ઓસ્ટ્રીઆની સરકારે પ્રગ્નમત—‘તમે ઓસ્ટ્રીઆની સ્વતંત્રતા ચાહો છો કે નહિ?’—મુક્તત્વી ગ્રહેર કયું અને તે જ દિવસે જર્મનીએ ઓસ્ટ્રીઆ પર આક્રમણ કર્યું. ત્રણ બાળુથી ઓસ્ટ્રીઆ ઉપર જર્મન લશ્કર ધસી આવ્યું. ૧૩ મી માર્ચે ઓસ્ટ્રીયા લોહીનું એક પલ્લ ટીપું પાડ્યા વિના જર્મનીને તાબે થયું અને સત્તાવાર જર્મની સાથે જોડાયલું ગ્રહેર કયું. વીએનાની સરકારે ૧૦ મી એપ્રિલે ટૂંપી રીતે પ્રગ્નમત લેવાને હુકમ કર્યો અને પરિણામે ૧૦મી એપ્રિલે લેવાયલા આ પ્રગ્નમત પ્રમાણે ૯૯.૦૮ ટકા મત હીટલરને મળ્યા. હીટલરને ખુંબા આનંદ થયો. એની જિંદગીનું એક મહાન કામ એણે સફળ રીતે પાર પાડ્યું.

પણ હીટલરના જીવનના મહાન કામોની યાદી લાંબી છે. બીજું કાર્ય એની રાહ જોતું ઉણું હતું. એકાસ્ત્રોવેકીઆના ઉત્તર—પશ્ચિમ ભાગમાં વસતા ૩૫ લાખ સુડેતાન જર્મનોએ નાઝીપક્ષના પોતાના આગેવાન હર હેનલીનની સરદારી નીચે રહી સંપૂર્ણ સમાનતા અને સ્વરાજ્ય (Home-rule) ની માગણી જોર શોરથી કરવા માંડી હતી. યુરોપના બધા કહેવાતા પ્રગતિય રાજ્યોમાં માત્ર એકાસ્ત્રોવેકીઆ જ એક સાચું પ્રગતિ-તંત્રવાદી રાજ્ય હતું. વીસ વર્ષમાં એ રાજ્યે પોતાના એસેરીક અને ખેતીસ જેવા કુશળ મુત્સદ્દી આગેવાનોની દોરણણીમાં રહી અજબની પ્રગતિ કરી હતી. ‘Democracy is

discussion પ્રગટતો એટલે માહેમાંહે ખુલાસાની ચર્ચા અને સમજૂતિ એમ પ્રેસીડેન્ટ મેયેરીક માનતા હતા. એમને અનેક પ્રશ્નો મુજબતા પણ હિંમતથી ધીરજથી અને ખુલાસા દિશી ચર્ચાથી ઝેકારલોવેકીઆ પોતાના એ પ્રશ્નોનો નિકાલ લાવી શકતું હતું. પણ ૨૦ મી મેને દિવસે સુડેતાન-જર્મનીની માંગણી પાછળ રહેલું અશુદ્ધ હૃદય ખુલ્લું પડ્યું અને ભયંકર ખતાવો ખતવા લાગ્યા. ઝેકારલોવેકીઆની સરકારને લશ્કરનો ઉપયોગ કરવાની ફરજ પડી, સુડેતાન જર્મનીએ પણ લડાયક તૈયારી કરવા માંડી.

આથી આ પ્રશ્ન આંતરિક મટીને આંતરરાષ્ટ્રીય બન્યો. જર્મનીએ એને પોતાનો પ્રશ્ન ખનાવી લીધો. ઇંગ્લેન્ડ, ફ્રાન્સ, ઇટલી અને બીજા રાજ્યોને એ તરફ ધ્યાન આપવાની ફરજ પડી. એમણે સમજૂતીથી એ પ્રશ્નોના નિકાલ લાવવાની સલાહ આપી-અમેરિકાનું એ માનીતું ગાળક હતું. ફ્રાન્સનો કિસ્સો હતું. જર્મનીનું દુશ્મન હતું, રશિયા એને ખુશ રાખી પોતાનું કરી લેવા માગતું હતું પણ ઇંગ્લેન્ડ માટે એ Balance of Power સત્તાના ગ્રાજવાં સમતોલ રાખવાનું કારણ હતું.

અને સત્તાના ગ્રાજવાંને સમતોલ રાખવાની ખટપટ ઇંગ્લેન્ડે શરૂ કરી. ૨૭ ઓગસ્ટે વીસકાઉન્ટ રન્સીમનને પોતાના પ્રતિનિધી તરીકે ઝેકારલોવેકીઆના આ પ્રશ્નો નિકાલ પુતિથી અને શાંતિથી કરવા મોકલી આપવામાં આવ્યો. એણે સુડેતાન જર્મની અને પગની સરકાર વચ્ચેની લાંગી પડેલી ચર્ચા ફરી શરૂ કરી. એક માસસુધી એણે પ્રેગની સરકારને નમતું આપવા આગ્રહ કર્યો. પ્રેગ સરકારના લશ્કરના માથુસો પોતાની માતૃભૂમિની સ્વતંત્રતા માટે પ્રાણ આપવા હોંશથી તૈયારી કરી રહ્યા હતા. ૧૩મી સપ્ટેમ્બરે સુડેતાન જર્મની અને પ્રેગ સરકાર વચ્ચેની ચર્ચા લાંગી પડી અને સુડેતાન જર્મનીએ ઝોડીનન્સ અને માર્શલ્લો ૭ કલાકમાં ખેંચી લેવાની પ્રેગ સરકારને માંગણી કરી. તોફાનો શરૂ થયાં. પ્રેગ સરકારને સખત થવાની ફરજ પડી. સુડેતાન જર્મન પક્ષને ગેરકાયદેસર જાહેર કરી એને વિખેરી નાંખ્યો. અને એમના પ્રદેશમાં માર્શલ્લો જાહેર કર્યો.

મહાન વિગ્રહની યૌનગારી સગવળાનો ભય યુરોપના રાજ્યોમાં ફેલાયો. ૧૫મી સપ્ટેમ્બરે ઇંગ્લેન્ડનો વડા પ્રધાન મી. નેવીલ ચેમ્બરલીન એરોપ્લેનમાં ખેસી જર્મની ગયો. અને ૧૮મી સપ્ટેમ્બરે ફ્રાન્સના વડા પ્રધાન ક્લાદીયરને મળી સુડેતાન પ્રદેશના પ્રશ્નોનો નિકાલ લાવવા ચેમ્બરલીને નકકી ક્યું અને ૨૨મી સપ્ટેમ્બરે ફરીથી જર્મની જાડીને ગયો. પણ એ વખતે હીટલરે ચેકોખા રાષ્ટ્રોમાં કહી દીધું કે આખો સુડેતાન પ્રદેશ જર્મનીને કબજે સોંપી દેવો જોઈએ. રશ્યાતમાં તો આ માંગણી ઇંગ્લેન્ડ અને ફ્રાન્સને અસહીકાર્ય હોય એવા દાંગ થયા. અને લશ્કરને તૈયાર કરવા માંડ્યું. પણ પાછળથી તરત જ ૩૦મી સપ્ટેમ્બરે મ્યુનિચ મુકામે ઇંગ્લેન્ડ, ફ્રાન્સ અને ઇટલીએ મળી જર્મનીને સુડેતાન પ્રદેશ સોંપી દીધો.

આ સુડેતાન પ્રદેશ જર્મનીને કબજે સોંપાયો. ઝેકારલોવેકીઆ લડવા તૈયાર હતું પણ એના સાથીઓએ એમને દગો દીધો, રશિયાને ઊડી ફ્રાન્સ અને ઇંગ્લેન્ડની મૈત્રી કરવાનું

એમને આ કૃષ્ણ મળ્યું. પ્રેસિડેન્ટ બીનીસ દેસ હોડી આવ્યો ગયો. અને ઝેકોસ્લોવાકીઆ તદ્દન નિરાધાર થઇ ગયું. સુડેતાન પ્રદેશને નામે આપ્યું ઝેકોસ્લોવાકીઆ જર્મનીનું ખંડિયું રાજ્ય બન્યું. એ હાથે નથી પણ દગાનો ભોગ થઇ પડ્યું. પાછળથી ઇટલી અને જર્મનીએ મળી એ રાજ્યોના ટુકડા કરી પોલેન્ડ, હંગરી વગેરે દેશોને વહેંચી આપ્યા. અને સ્લોવાકીનું સ્વતંત્ર સ્વરાજ્ય શરૂ થયું. આજે ઝેકોસ્લોવાકીઆ ભયંકર અંધકારમાં ડૂબી ગયું છે. કોણ જાણે કેટલો વખત સુધી ? ચર્ચાએ કહ્યું છે તે પ્રમાણે 'All is over; Silent, mournful, abandoned, broken czechoslovakia retires into the darkness.'

ઝેકોસ્લોવાકીઆને આ રીતે પરાધીનતાની બેડી પહેરાવી પરાધીનતાના કાળા કેદખાનામાં પૂરવા માટે એમ્પરલીન એટલો બધો જિત્તાહી થઈ ગયો હતો કે એને પાર્લામેન્ટને પૂછવાની ધીરજ હી નહીં. આથી પાર્લામેન્ટમાં અને બહાર એની સામે કડક ટીકાઓ થવા લાગી. જેમ વર્ષની શરૂઆતમાં Anglo Italian ઇટલી સાથેના કરાર બાબત એન્ટની એડને રાજીનામું આપ્યું હતું તેમ મ્યુનીચના કરાર સામે વિરોધ તરીકે નૌકા સંન્યતા મંત્રીપદેથી ડૉ કુપરે રાજીનામું આપ્યું. એમ્પરલીન પાર્લામેન્ટમાં પોતાના આ કામનો ટેકો તો મેળવી શક્યો પણ એ કરારની નિરર્થકતા તરત જ સ્પષ્ટ થતી ગઈ. મ્યુનીચના કરાર વિરુદ્ધ થોડા જ વખતમાં જર્મની અને ઇટલીએ ઝેકોસ્લોવાકીઆનો કેટલોક ભાગ પોલેન્ડ અને હંગરીને આપ્યો. ઇંગ્લેન્ડ અને ફ્રાન્સને જરી પણ પૂછવામાં આવ્યું નહીં અને ઝેકોસ્લોવાકીઆની સ્વતંત્રતાની ખાત્રી તો દૂર રહી પણ એને નાજી જર્મનીનું ખંડિયું બનાવવામાં આવ્યું. પ્રેગમાંથી બીનીસ આવ્યો ગયો અને નાજી જર્મનીને અનુકૂળ સરકાર ભેગી કરવામાં આવી. સાથે સાથે જર્મનીને ઓસ્ટ્રીઆ અને સાઇલેસીઆ વચ્ચે રસ્તો બંધાવતો કડક આપવામાં આવ્યો.

હવે મેમ્બર્ગનો વારો આવ્યો. જો કે હિટલરે મ્યુનીચમાં જાહેર કયું હતું કે હવે જર્મનીને યુરોપમાં કોઇપણ પ્રદેશની માગણી નથી છતાં મેમ્બર્ગ માટે જર્મનીએ પ્રયત્ન કર્યા; અને સંસદિયે સંધિનું સંજોગ પાન પણ ઉરાડી મૂક્યું. મેમ્બર્ગમાં ચૂંટણી વખતે નાજીએ ને બેઝે બેઝમતો મેળો અને લીયુઆનીઅન સરકારને નમતું આપ્યું પડ્યું.

પોલેન્ડને ઝેકોસ્લોવાકીઆનો કેટલોક ભાગ મળ્યો એથી એ જર્મની પ્રત્યે ખુશ થયું હતું પણ થોડા જ વખતમાં એમની બ્રમણા લાંગી અને એમણે જાણ્યું કે જર્મની જૂબીને આડકતરી રીતે પોલેન્ડને લિજ કરી નિર્બળ કરવા માંગે છે. રૂઝેનીઆના યુકેનીઅન લોકોને પોલેન્ડ વિરુદ્ધ જર્મની ઉશ્કેરી રહ્યું છે. અને એમને સ્વરાજ્ય Autonomy અપાવવાં પ્રયત્ન કરી રહ્યું છે કે જેથી લિથ્વિયામાં વખત આવ્યે રશિયા સાથે સડવામાં એ લોકોની મદદ લઈ શકાય. યુકેનીઅનને જર્મનીની ઉશ્કેરણીથી પોલીસ ડાયેટમાં પોતાની સ્વતંત્રતા માટે ખોલે રેણુ ઉઠાવવાની કરી પણ તેને દબાવી દેવામાં આવ્યું અને પોલેન્ડે જોયું કે જર્મની કેરો રશિયા સાથે મિત્રતા કરવી લાલચાક છે. અને એમણે રશિયા સાથે વેપારી કરાર કર્યા.

ચેમ્બરલીનનો પાર્લમેન્ટમાં પોતાની પાછળ વહુમતી રાખી રહ્યો પણ ફ્રાન્સના વડા પ્રધાન મો. ફ્લાદીઅરને ભારે પડી. એની સામે ભારે વિરોધ થયો. મ્યુનીચ કંગ્રેસ અને જર્મની સાથેના કંગ્રેસથી એણે પ્રગતે દગો દીધો છે, એમ એના ઉપર આક્ષેપ થયા. સમાજવાદી-ઓએ ભારે હડતાલ પાડી એનો વિરોધ કર્યો અને વિરોધ સમાપનમાં એને ભારે મુશ્કેલી પડી.

એની આ દયાગનક સ્થિતિનો લભ લેવા છટલીએ ફ્રાન્સપાસે ટ્યુનીસ, ટ્રાન્સીકા, નાઇલસ અને જ્યુર્જીનીની માગણી કરી. સાથે સાથે મુએજ નહેરમાં પણ પોતાના હક્કની માગણી કરી. ફ્રાન્સને ફરીથી એક ચપ્પ જવાની જરૂર પડી અને છટલીની આ માગણીને હમી કાઢવામાં આવી. ફ્રાન્સની સાથેના ૧૯૩૫નો કંગ્રેસ ૨૬ કર્યો. છટલીએ જર્મનીની પૂર્ણ સહાનુભૂતિની આવી મેળવી લગ્નની ધમકી આપી. ફ્રાન્સે પણ લગ્નની તૈયારી કરવા માંડી છે. પણ સૌથી મોટો આધાર ચેમ્બરલીન તા. ૧૧મીએ છટલી જઈને શું કરી આવે એના ઉપર અને એની ફ્રાન્સ પ્રત્યેની મદાનુભૂતિ ઉપર છે. છટલી જર્મનીની. માર્ક જાની ધમકીથી પોતાની માગણી મેળવવા માગણું હોય એમ લાગે છે.

જર્મનીને ઓસ્ટ્રિયા અને ઝેકોસ્લોવાકીઆ મળતાં જર્મનીની વસ્તી ૮ કરોડની થઈ છે. એનું બળ ખૂબ વધી ગયું છે. ફ્રાન્સને યુરોપના પૂર્વના રાજ્યોમાં માથું મારવું અટકાવી હિટલર પોતાનું ધાકું લાં કરવા માંગે છે. પણ રુમાનીઆ જર્મનીનો સખત વિરોધ કરતું ઉભું છે. રુમાનીઆનો રાજા કેરોલ હિટલરને મળી ગયો હતો પણ એ નાઝીઓની જાળમાંથી છટકી શક્યો છે. અને ત્યાંથી આવી એણે રુમાનીઆમાંથી ફેસીસ્ટ આપનનાર્ડ અને નાઝી સરકારને તોડી ચૂરે ચૂરો કરી નાંખી એમના આગેવાનોને કેદમાં પૂર્યા છે. પૂર્વ યુરોપના બીજા રાજ્યોની સ્થિતિ કફોડી થઈ છે. ફ્રાન્સને એ બધાની આગેવાની અને સંરક્ષણ હોડવું પડ્યું છે. અને જર્મની કે છટલીના પગમાં એઓ ફસાતાં જાય છે.

કમાલ પાસાના મત્યુથી માત્ર તુર્કિસ્તાન જ નહિ પણ બીજા પ્રગતિશીલ રાજ્યો ને પણ ભારે ખોટ ગઈ છે. એની કુતેહયા એણે અંગ્રેજો પાસેથી લેના લીધી છે, આને મો તુર્કિસ્તાનની મૈત્રિ મારે હાથ લાંબાવે છે. ઇસ્માત મુનીમ-યુ તુર્કિસ્તાનને રાજકીય જાળમાંથી ફસાવું બચાવી રાખશે અને તુર્કિસ્તાનને આઝાદ અને ગૌરવાન્વીત બનાવશે એમ માનવામાં આવે છે.

સ્પેનમાં લડતનું બીજું વર્ષ પુરૂ થયું અને ત્રીજું સાલે છે છતાં કોઈ અંત જણાતો નથી, ફ્રાન્સ સામેના છટલીનો રાપ સ્પેનને કાંચે હોય એમ લાગે છે. છટલી ઇચ્છે કે હવે જલદીથી જનરલ ફ્રાન્કોને સંપૂર્ણ વિજય મળે પણ ફ્રાન્સ એની આડે આવે છે. Non intervention Committee બિનદરમિયાનગીરી-સમિતિ પ્રમાણે બહારના રાજ્યોએ સ્પેનમાંથી પોતાનું હસ્તકર પાછું ખેંચી લેવું જોઈએ અને છટલીએ પોતાના માણસો પાંખ ખેંચી લેવાનો રોંગ કર્યો. ૧૦૦૦૦ માણસોને પાંખ ખોલાવ્યા તો ખરા પણ તરતજ બીજા બાલુથી નવા માણસો મોકલવામાં આવ્યા. આ ટોંગ પ્રત્યે આંખમીચામણ કરી ઇંગ્લેન્ડ જનરલ ફ્રાન્કોને લડાયક

પરના હકો આપવા નૈયાગ કે પણ કાન્ય એને માટે તૈયાર નથી...હવે કાન્યને સમજાવ
જાય છે કે સિટનને પગે પગે ચાલવામા કાન્ય પોતાનું મરુ નોનરી રહ્યું છે. આથી
રોનમાં જનન્ય કાન્યે આખા વર્ષ દરમ્યાન કાંઈ ખામ કરી શક્યો નથી. રોનની સમાજ-
વાદી ગુરુકાળે મુખ્ય આધાર વેવેન્ગીઆ અને ફેલોનીઆ પ્રતિ ઉપર છે. અને એ બે
પ્રતિ હજી સમાજવાદી મરકારના હાથમાં રહ્યા છે. માકાવણ મહીના મુધી મોડિડ લેવા
માટે એસા નદી ઉપર લગાઇ થઇ પણ જનન્ય કાન્યે કરું કરી શક્યો નહિ. કાન્યે
હટલીની મદદથી રોનની સમાજવાદી મરકારને બહારની મદદ મગવા દેતો નથી એથી
રોનની મરકારને અનાજની ખૂબ તંગી પડે છે. અનાજની તંગી અને ભોખતી ઝડી
વરસવા છતાં રોનની સમાજવાદી મરકાર હજી ટકી રહી છે.

આખા વર્ષ દરમિયાન ઔથી વધુ આધાતજનક ખનાવ જર્મનીમાં વડુદી લોકો
ઉપરનો ત્રામ' છે પેરીસમાં જર્મન એવરથી ખાતામાં દર દેા ગયનું ખુન એક પોલીસ
વડુદીએ કયું; એનો બદલો જર્મનીમાં વસતા વડુદીઓને આપવો પડ્યો. એમની દુકાનો
તોડી ફોડી ભૂટી લેવામાં આવી. એમનું સખત અપમાન કરવામાં આવ્યું. એમને મોદરમાં
બેસવાનું નહિ—લોરીમાં બેસી શકાય. હજારોની સંખ્યામાં એમને કેદ કરવામાં આવ્યા.
અને આખી વડુદી પ્રજા પામેથી ખુનતા બદલા તરીકે એક સારે મેટી ગુમ લાદવામાં આવી.
એમનાથી જર્મનીમાં કોઇપણ જાતનો ધંધો રોજમાર ન થઇ શકે એવી રિથનિમાં વડુદીઓ
ત્યાં કેમ રહી શકે? કેટલાક લાગી ગયા. પણ એમને જનું કયાં? એમનીઓ અને
જર્મનીમાંથી હજારોની સંખ્યામાંથી એમને ઝડી મૂકવામાં આવે છે. પોલેન્ડના વડુદીઓને
પોલેન્ડમાં નથી પેમવા દેવામાં આવતા. એઓ બિચાગ સરહદ ઉપર મરવા વાકે છાવી
રહ્યા છે.

આ બધા ઉપર દુનિયા આખીને દયા આવે, એમ છે. પણ સામાન્ય માણસ શું
કરે? અમેરિકાએ પોતાનો રોષ જતાવી જર્મનીને જંગલી રાજ્ય મરુ છે અને એની
સાથેના ગજકિય સંબંધ તોડી નાંખ્યો છે. સિટને કેટલાય વડુદીઓને ઇંગ્લેન્ડમાં અને
પેનેટાઇનમાં જાણ્યા આપી.

પણ આથી તો પેનેટાઇનનો પ્રશ્ન વધુ વિકટ બન્યો છે. સરકાર તમા ઇંગ્લેન્ડે અર્જ-
ઓફ પિયતી આગેવાની નીચે એક તપાસ સમિતિ નીમી. એ પિય તપાસ સમિતિએ
પેનેટાઇનના ત્રણ ભાગ—વડુદી વિભાગ, અરમ વિભાગ અને ત્રીજા વિભાગમાં બેરુસાલેમ,
બેથપેડેમ અને નાઝારેથ—પાડવા સૂચવ્યું. પણ આ ભત્રામણ આરખ કે વડુદી કોઇને
સ્વીકાર્ય નથી

વડુદીઓ બાહર કેકેસેરિયન પ્રમાણે આખું પેનેટાઇન માગે છે. બ્યારે આરબો
વડુદીઓના વસવાટ મામે ભારે રોષ જતાવે છે. એ બન્નેને એજ ખાલ એમ નથી. છતાં
આરબોએ માન્યાર્થે સ્વતંત્રતા મેળવવા પ્રયત્ન આદર્મ છે! બંડ, બગીવા બને તોશનો થાય
છે. સિટન એ હથીઆરખ બગવાને સમાવી દેવા નિષ્ફળ પ્રયત્ન કરે છે. અને એમના

ઉપર બોમ્બ વગેરેનો વગ્ગાદ વરમાવે છે, એમને ખુશ કરવા એક બીજાને હમીશન નીમવામાં આવ્યું છે:— હુડહેડ, એમણે આગલી તપાસ સમિતિની ભલ્લમણીમાં થોડાક સુધારા વધારા સૂચવ્યા છે પણ તે આરબ કે મહુદી એકે પક્ષને માન્ય રહે એવા લાગના નથી. વળી ગોળમેજી પણ બોલાવવાની તજવીજ થઇ રહી છે. પણ આશ્ચર્યની વાત એ છે કે પેલેરટાઇનના આરખોને દરેકરવામાં જર્મની અને ઇટલીનો હાથ છે.

આમ આ આખા વર્ષ દરમિયાન જોઇશું તો સૌથી વધુ ધ્યાન હીટલરનો વિશ્લેષણ એમણે છે. ઈંગ્લેન્ડ અને ફ્રાન્સ જાણે છે કે આ પ્રમાણે એમની ધમકીથી કદી જાજી એમની માગણીઓ કબૂલ થયાં કરવું લાંબો વખત ચાલે એમ નથી અને એમને પ્રાથમિક— લરકરી બળ સિવાય અટકાવી શકાય એમ નથી. એથી આગે બધા દેશો શસ્ત્ર સરંજામની તૈયારી કરી રહ્યા છે. જર્મની પોતાના શુભાવેલા મંચાને પાછાં મેલવવાની યુક્તિઓ અને પ્રચાર કથો જાણે છે, એટલે ઈંગ્લેન્ડનો પણ એક દિવસ વારો આવશે. માટે એમને પણ પુરતી તૈયારી કરવાની જરૂર જણાય છે. અમેરિકા અત્યાર સુધી માનવું હતું કે એ યુરોપથી ૩૦૦૦ માઇલ દૂર હોવાથી યુરોપના મંદા રાજકારણ સાથે એને દોષ લેવા દેવા નથી, એને પણ હવે એમ લાગે છે કે એ અલગ રહી શકે એમ નથી. સરમુખત્યારોનો વિશ્લેષ વધી પડ્યો છે. અને માનવજાતને બચાવવી હોય તો એમને સરમુખત્યારોની જોડકાઓ અને અત્યાચારમાંથી બચાવવી જોઈએ.

“ધિક્ જીવન વિહોણી શાન્તિ !

ધિક્ પરાશ્રયી એ સુખ !

પરતેજે દીપતી કાન્તિ

ધિક્ ધિક્ એ હસતાં સુખ !”

સાકરીઆ ચણા

— લેયાશ

જેમ રજો જ્યારે ડ્યુક એક ચોક હતો તે વખતે એક દિવસે મિલ્ટનને મળવા ગયો અને તેણે અધકવિને કહ્યું 'તમને એમ નથી લાગતું કે મારા પિતાજી ચાલ્મર્સની વિરૂદ્ધ લખવા માટે હજારે તમને અધ્યાપની શિક્ષા કરી છે ?' કવિ મિલ્ટનને તરત પ્રસુતર આપ્યો, 'તમારું કહેવું જો ખરું હોય તો તમારા પિતાજીને માથું યુમાવતું પડ્યું તે વિશે તમે શું કહેશો ?'

...

...

...

...

એક હિંદી લશ્કરી ઠાકાત અંગ્રેજી 'ટયમરે દિ'ઈમાં તેની લશ્કરી નોકરીના મંરમ-લ્લો લખતાં જણાવે છે કે એક વખત ગંગે દ્રેનના ફર્ટ કક્ષામ કમ્પાર્ટમેન્ટમાં રેલ્વે મુઆફરી માટે તેને જગ્યા આપવામાં આવી. તે કમ્પાર્ટમેન્ટમાં કોઇ એક એકલી જ યુરોપિયન બાઈ હતી-તેથી તેણે ત્યાં બેસવા ના કહ્યું. તેને ખીચે મગરડ કરી આપવામાં આવી. આવી ના ના કારણ માટે તે નીચે જણાવેલી વાત કહે છે એક વખત કોઇ એક હિંદી બેરીસ્ટર રેલ્વેના ફર્ટ કક્ષામ કમ્પાર્ટમેન્ટમાં મુઆફરી કરતો હતો તે ખાનામાં મામે એકલી જ કોઈ યુરોપિયન યુવતિ હતી. ગત પડીને બેરીસ્ટર સ્વાની તૈયારી કરતો હતો. કોટના ખીમામાંથી કરન્સી નોટલું બહાર કાઢી તેણે વેન્ટકોટના ખીસામાં મૂક્યું યુવતિ આમેથી એ મધ્યજી જોતી હતી. યુવતિએ કહ્યું 'મને ત્રણસો ગપિયા આપો નહિતર હું સાંકળ ખેંચી ટ્રેન ઉભી રોખી ફરિયાદ કરીશ કે તમે મારા પર નિર્ભજ દુભસો કર્યો છે.' બેરીસ્ટર મલ વિચારમાં પડ્યો, તે બધો હતો. તેણે જહેરા હોવાનો દોગ કર્યો. યુવતિએ મોટે અને વધુ મોટેથી તેની માગણી જણાવી. પણ બેરીસ્ટરથી સંભળાવ-રોતું ? છેવટે તેણે યુવતિને કહ્યું કે તમે શું કહો છો તે મારાથી માંભળી શકાતું નથી માટે તમે મને લખી આપો. યુવતિએ તેની ધમકી કાગળ પર લખી બેરીસ્ટરને આપી બેરીસ્ટરે કાગળ લઈ માકળ ખેંચી ટ્રેન ઉભી રોખી અને યુવતિ પર ખોટી ધમકી આપવાનો આરોપ મૂકી તેની ધપકડ કરાવી.

...

...

...

...

જોરહેલિયાનો પ્રખ્યાત ગુમખી બોલર આર્થર મેઇલી પોતાની વિરૂદ્ધ જતી એક વાત કહે છે. એક વખત તે કોઈ ગામડે ગયો હતો. તે ગામ તરફથી તે પડોરાના ગામ માથેની ક્રિકેટ મેચમાં ઉતર્યો. હર્મિટીમમાં એક લુહાર રમવારો હતો. તેણે આવી આમ તેમ બેટ વીઝવા માધ્યું અને આર્થર મેઇલીની બોલીંગની પણ સખન ખજા લઈ નાખી હટ ન કીધા. મેઇલીના બોલ સામે લુહારનો જોડીદાર મ્મતો હતો. લુહાર મેઇલી બોલ કરે તે છેડે ઉભો હતો. લુહાર મેઇલીને ઓળખતો ન હતો. તેણે મેઇલીને પૂછ્યું, 'અમે આટલા બધા ન કરીએ છીએ તો તમે તમારા ટેરટ મેચ બોલરને બોલ કેમ નહિ આપતા ?' તે વિશે મારે કંઈ કહેવાનું નથી. પણ મેઇલી પામેથી કેમ હવે બોલીંગ મુકાવી દેવામાં આવશે. તે હું જાણું છું, ત્યારે જ લુહારે જાણ્યું કે ટેનના ખેલાડીઓને દુગવનાર મેઇલી બોલ

કેતો હતો, હુદારનો જોડીદાર એક રૂંત લઈ આ છેડે આવ્યો અને હુદારને હવે ખચ હતી કે તે કેતી મામે એ છેડે પહોંચી જ બાલે આંહિત થઈ ગયો.

શનિવાર દિવસે શનિવારે શનિવાર નથી ? હેર હિટલરને શનિવાર જ સર્વોત્તમ જાણાય છે.

શનિવાર જુન ૩૦, ૧૯૩૪ હિટલરે નાઝી મંડળને દોહી વિમુક્ત કર્યું.

શનિવાર માર્ચ ૧૯, ૧૯૩૫ હિટલરે યુવકોને લશ્કરમાં જોડાવું ફરજિયાત કર્યું.

શનિવાર માર્ચ ૧૭, ૧૯૩૬ હિટલરે રહાઈન મુક્તકર્તા કબજે લધો.

શનિવાર માર્ચ ૧૨, ૧૯૩૮ હિટલરે લશ્કરે ઓસ્ટ્રિયામાં પ્રવેશ કર્યો.

શનિવાર એપ્રિલ ૧, ૧૯૩૮ હિટલરના લશ્કરે ઝેકોસ્લોવાકીયામાં પ્રવેશ કર્યો.

સહેનશાહ હકી જ્યોર્જની મરજી હોય તો તે નોકો સંન્યતો કાફલો વેચી શકે કારણ કે તે તેનો માલિક છે, જ્યોર્જ એક કોર્નવેલ વેચી શકે કારણ કે તે તેની ખાનગી મિલકત છે, ગજના દરેક કેદીઓને મુક્ત કરી શકે, દરેક મૈનિક અને ખસમીને જાનરૂંદ કરી શકે એમાંડી શકે, પાર્લામેન્ટ બરખાસ્ત કરી તેની એક ન મળવાહે, ક્રાન્મ મામે લગાઇ નહર કરી શકે પણ માત્ર સિટનિ લેવા માટે જ, મેન્ટ ડેવિડના કેથેડ્રલમાં ધર્મ વિષે વ્યાખ્યાન આપી શકે કારણ કે તેનો તે ધર્માધ્યક્ષ છે. તે માટે તેને વાર્ષિક રૂપ શિક્ષિત થવાર લખે છે, પણ તે રસ્તા પર ખીડી પી ન શકે, નહરમાં ખીડી પીવાનો તેને હક્ક નથી !

સુરેપિયનોની એક જમણવાર પાર્ટીમાં ખાતી વખતે એક ડાકટરનો હાથ જોઈ એ કહ્યું કે 'જૂઓ ડાકટરનો હાથ કેવો ગંદો છે !' ડાકટરે આ સાંભળ્યું. તેણે કહ્યું. 'આના કરતાં પણ વધારે ગંદા હાથે અહીં હશે.' ટીકા કરનારે કહ્યું, 'જો એના કરતાં વધારે ગંદા હાથ તમે અહીં ખતાવો તો મારે તમને એક ગિનિ આપવી. જો તમે તેમ ન કરી શકો તો તમારે મને એક ગિનિ આપવી.' ડાકટરે ચરત કબૂલી કહ્યું. 'જૂઓ' એમ બોલી તેણે ગજવામાં ગખેયો પોનાનો ડખો હાથ બહાર કાઢી ખતાવ્યો. કહેવાની 'જરૂર નથી કે ડાકટર ચરત છૂતી ગયો.

એક પચાવન વરસનો ધનાઢ્ય માણસ કોઈ એક અદ્યાર વર્ષની યુવતિ માથે લગન કરવા માગતો હતો. યુવતિના સગાંવહાલાંઓએ ધનની લાલચથી હા કહી હતી. પણ યુવતિ હા પાડશે કે કેમ તે વિશે શંકા હતી. તે માણસે તેના એક મિત્રને પૂછ્યું. 'જો હું એમ કહું કે ૪૫ વરસનો છ તો યુવતિ હા કહેશે ?' મિત્રે જવાબ દીધો, 'એ કરતાં તમે ૬૫ વરસના છો એમ કહેશે તો યુવતિ કદાચ હા કહેશે !'

૧ વકીલ—જણો છો ને ? ચોરા માહોમાંહે પ્રમાણિક હોય છે.

૨ વકીલ—હા.

૧ વકીલ—પણ હવે એ કહેવતનો કંઈ અર્થ નથી, ચોરા પણ એક જીવનને જોઈ દે છે.

૨ વકીલ—અધા જ આપણા જેવારે !

કોંગ્રેસ સરકાર

મું. સ. દાકુની જ, ખ પર પ્રતિજ્ઞ મૂકશે.

મું. સ. મીલ કમિટી સમિતિએ પોતાનું કામ શરૂ કર્યું છે.

મું. સ. ધરલાડ તપાસ સમિતિએ પોતાનું કામકાજ શરૂ કર્યું છે.

મું. મ. આજકારી આવકમાંથી મુજબ કોર્પોરેશનને વાર્ષિક રૂ. ૧૪૩૭૫૦ આપતી તે હવે બંધ કરશે.

ગિદાર સરકાર મુજબના જેવો કામદાર કાયદો કરશે.

મધ્ય પ્રાં. સરકારે ધરલાડ સંબંધી એક તપાસ સમિતિ નીમી છે.

એક કેસનો ચુકાદો આપતાં કોર્ટે ઠગવું છે કે દેશનો નકલો જેવાં કામો માગવા માટે ચોથીઆ કાગળ પર અરજી ન કરે પણ માત્ર પોસ્ટકાર જ લખી માગે તો તે કાયદે સર છે.

મું. સ. ઇલાકાના ત્રણ પ્રાંતોમાં એક એક રથળે વધો યોજના પ્રમાણેના કેળવણીની શાળાઓ અખતરા માટે શરૂ કરશે વાલોડ, સતારા, ઇત્યાદિ.

મું. સ. મેલખાદ મંદિર પ્રવેશ ખીલ પાસ કર્યું છે.

મિ. સ. ધીરંધાર નિયમન અંગે નવો કાયદો કરવા માગે છે.

મું. સ. પ્રાંતોદારનું એક નવું ખાતું બોલશે તે ના સદેના હાથમાં રહેશે.

આ. મ. બધા રાજદારી કેદીઓને છોડી દીધા હે.

મુ. પ્રાં. સ. અહમોરામા નીકળનારા ઉદ્યોગકરના આંતરરાષ્ટ્રિય નૃત્ય વિલાસને મક્કત જમીન અને ખીજી મદદ કરનાર છે.

મું. ધા. માં પ્રેત મોજન અને પરફણ બંધ કરવા માટે કાયદો કરવા કરાવ મૂકાશે.

મું. સ. ચિત્તપાવન કાલજોને ટપાલ અને તાર ખાતામાં દાખલ કરવા સામેની બંધી ઉઠાવી લીધી છે.

સં. સ. ગણોત સત્યાગ્રહના કેદીઓને છોડી મૂક્યા છે.

મું. સ. મુજબનો કોઈ ધનિક ડાઘ લાખ રૂપીઆ સરકારને આપશે તેમાંથી એક ગામમાં આયુર્વેદિકે કોલેજ કારશે. મુજબમાં પણ એક કોલેજ માટે દાન મળ્યાં છે.

મું. પ્રાં. સત્યાગ્રહમાં નોકરી ગુમાવનારાઓની પોર્ષે ખિસ્કત ગળવળમાં બાગ લેનારાં ઓને પણ રાહત આપશે.

મું. ધારાસભાની આવતી બેઠકમાં ગુમાસ્તાનું ખીજ રજુ કરશે.

મું. સ. ત્રણ વરસની મુદતમાં આખા ઇલાકામાં દાકુની કરશે.

મ. સ. સરકારી વડાસેતિ રચાતિક સંસ્થામાંથી રાજીનામાં આપવા હુકમ કર્યો છે.

શી લાલલાલ દ. દેસાઈ જણાવે છે કે ૧૯૩૬ના જુનથી ઇલાકામાં વધો યોજના અમલમાં મૂકાશે.

અમદાવાદ મુ. દરાવ કર્યો છે કે મુ. કોઈ નોકર દારૂ પીના હશે તો તેને બરતરફ કરવામાં આવશે.

— ક્રાંતિ —

તળાવે વા વાવે નિકલ વિધવાઓ ફૂટી પડે,
 કળોડે જોડાઈ દુલત દીકરીઓ તરફડે,
 વિના વાંકે સ્વામી વહુની કુખમાં ચૂંટી ખણતા,
 નિસાસાઓ મૂગા અવશ અખળાના નીકળતા.
 એવી દેશે બળે હેળી જન્હી હાવવરાળ છે,
 ચિતાની ઠારી ના એવી એની રાખ કરાલ છે.

એ ભરમની તપ્ત લજ્જતમાંથી,
 ભારેલ—જવાળામુખ—ગર્ભમાંથી,
 અંગાર હું ફૂટત સિંહળાળ,
 જવાળાશ્પી ડોકની દેશ્યાળ.

સંસાર છે રૂઢિ રૂપી કર ખડગ ધારે,
 સરકાર છે ‘ખખરદાર’-મના પુકારે,
 ધર્મો નિગેધ કરશે સહુ શસ્ત્ર-જેરે;
 ખાંડી કટાર્ષ અસિ થાં સહુ શસ્ત્ર એરે.

ઠંડો ઠંડો પથુ પીગળવા માંડતો જો દિમાળો,
 ઘોડાપૂરે ગહડત નદીએ, ચંલશે એ ન ખાળો
 છે ને, તો આ પીડિત ઉરની વેદના રૂદ્રરૂપે
 મૂર્તા ચાલી કથમ અટકશે સ્વાર્થા વિરોધ થાયે ?

નાનો ભલે ચણુગતો ચણુજો અગ્નિજો,
 દાવાનજો સળગતા તણુમે જ, જાણો ?
 તારે વસે વીજ મચ્છિત નિઃસ્વરૂપ.
 દેખો અડી અચૂસ એ જમદેવ આપ.

જૂકંપના એક ધુળરે ઉંચાં નીચાં બધાં થશે,
 મારે રે એક હુકારે સુષ્ટિ-કુંગર ડોલશે.

મંદિર-છે દેવળ, છે મસીદ,
 જુજો યકી એમની એક જુદ,
 ‘અમે કહીએ શિવ સત્ય એક
 નાસ્તિકનો અન્ય સમાજ-દ્રોહ’

છળરો ભુદિનો એવો મારે મંજુર છે નહિ,
મારે મારો પડે આડાં ઠોકરે-ઊડશે કહીં.

ભયંકરા હૈરવ ભીમ હું છું,
સંહારજૂખી નવકાંતિ હું છું,
દુર્દાંત હું, દુર્દમ, ઉગ્રકૂર,
નખે સિખે ઝેર લયુત ઋતુર.

સીંકું સપાટ કરીને જમ ભાંગફોડે,
અંતે બનીશ શિવરૂપ, ચંદ્રીશ થોડે
પાળેલ, શાંત, નવસૃષ્ટિ તણા; યદ્યપ
વંદોળ હું સ્વરસાદ રૂપે શિવેશ.

આધી અગાશીએ

આજે ગુલાબને સાંભળ્યાં ગાતાં.
મારી અગાશીએ મોગરો ઉગ્યો,
પાછલી ખારીએ ફૂલડાં રાતાં;
અડતી વેલને જોઇ સૂકેલાં
ગુલસીપાન દીઠાં શરમાતાં:
કોઇની આધી અગાશીએ ડાલતાં,
એણે ગુલાબને સાંભળ્યાં ગાતાં—
ગુલસીપાનના કાનમાં મેં કહ્યું,
વાયુની નેમ ધીરે ધીરે વાતાં
શૈશવે કોઇક, કોઇક ધૌવને
કોઇ તો ઘડપણે જ પડતાં.
કોઇ જૂની વડવાઇએ હીંચતાં
મેં મ ગુલાબને સાંભળ્યાં ગાતાં.
તારા આધુપ્યને આયમતું દેખી
ઉગતા છોડ લસે હરખાતા;
પાછું વાળી વાળી જોતું પડે શાને
તારે આયમણે મારગે જતાં?
છોને ગુલાબને સાંભળ્યાં ગાતાં!

દ્વિગુણ સવ્યતા

જયા તપતીને તટે સસિક ગોડીઆ સો હમે
સગીપ જઈ જ્યાં ઊભા, પૂલ પ્રચંદ નિહાળતા
'અહારી અહીં સવ્યતા!' તરત એક બોલી બિહયો.
મને કયન સાંભર્યું અમર ત્યાંજ રસકીનનું
'નિસર્ગ-પ્રભુતા હરે નવીન સંસ્કૃતિ યંત્રની.'
નહિં સુભગતા ઘટી પ્રકૃતિની જરી પુત્રથી
વધો દ્વિગુણ સવ્યતા તપતીનાં મહા તીરની.

પ્રપન્ન. ગો. કાશ.

બહાલાંઓનાં વેર

(સોરઠા)

બહાલાંઓનાં વિષ, એ તો અમૃત ધૂંટડા,
બીલું ઠીકાઠીક, વેરી બહાલપ બોલડે...૧
બહાલાંઓની ગાળ, કંઠારનો શું કોળિયો ?
ઉપર આકળમાળ, શત્રુની ખીર, — ખીચડી....૨
બહાલાંઓનાં વેર, ટાઢાં મીઠાં ટથુકલાં,
એતો અમૃત સેર, જિન્હાં પણ એ ફૂલકાં....૩
કંટક ફૂલની જેમ, ખૂંચે ફૂંજે કાળજે,
હમડે એને હેર, કાંટાળાં છે આવડાં....૪
વરસો જિન્હા બહાલ, તાવીને તરબોળતાં,
નેણાં એતો ન્યાલ, તાતાં તીખાં છે રહ્યાં....૫
દૂધમાં બહાલાં ઝેર ?! એરે છે અળકોળતાં,
એરે પણ રસસેર, બીની અમૃતની ધખે !....૬
મીઠાં મસ્તીખોર, પાંપણનાં એ ટીખજો,
ઉરનાં અમૃત ચોર, અડધી છે એરો રહ્યાં.

મારી પ્રવાસ પોથીમાંથી થોડાંક પૃષ્ઠ

અથવા

સુરતથી અમરનાથ

શ્રી. સેવાનંદજી

[પૂર્વાશ્રમમાં સાક્ષર, કેળવણીકાર અને સત્યાગ્રહી તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામેલા એવા એક ગુજરાતી હાલ ગુજરાત બહાર નિયતિ સેવે છે, તેમના પ્રવાસના અનુભવોની મનનિય નોંધો મેળવતા 'પૂણું' ભાગ્યશાળી થયું છે. એ કમરા: દર મામે પ્રગટ થશે. —તંત્રી.]

સને ૧૯૩૨ના જાન્યુઆરી માસની ૨૦ મી તારીખે હુધવારે હું સુરતની જેમના દરવાજામાંથી બહાર નીકળ્યો ત્યાંથી નાના રથોમાં તથા નાના પ્રકારની અવરથાઓમાંથી પસાર થતો થતો આખરે આ સીમા પ્રાન્તના એક ખુણાનાં તાલુકામાં, જ્યાંથી દસ ખાદ માઈલને અંતરે ભારતની સીમા પૂરી થાય છે, ત્યાં આવીને વસી ગયો. તે આખી જ કલાણી મારાં રમુજ સાહસોથી ભરેલી હોવા છતાં હાલ તો તેમાંના વ્યક્તિગત અંશને બાદ કરી ને વચમાંથી થોડાં થોડાં પૃષ્ઠ શાડી શાડીને વાચકની આગળ મૂકતો જાઉં છું. સને ૧૯૩૨ ની સાક્ષતો શુભારંભ સરકારે પહેલેથી નોંધી રાખેલી વ્યક્તિઓને એકદમ વાચકોમાંની ઝડપથી પકડીને જેઓમાં બંધ કરી દઇને ક્યોં હતો અને પંદર દિવસ પછી અમુક અમુક શતોં, જેમનું કેાઇપણ સ્વાભિમાની માણસ પાલન જ જ કરી શકે, તેમના ઉપર સહી કરાવી લઇને તેમને થોડા વખતને માટે ખુદલી હવાના દમ લેવા દેવાની નીતિ સરકારે ધારણ કરી હતી. ૧૭ મી જાન્યુઆરી અને રવિવારે સાંજના મગફળીનું તેલ અને ગોળનાં લાહુનું જેલભોજન ક્યાં પછી અમે પંદર વીસ સરકારી મહેમાનોએ વિચાર કરવા માંડ્યો કે આજથી ત્રીજે દિવસે આપણાં સરકારો આપણને આ મહેમાનોમાંનામાંથી બહાર કાઢે ત્યારે આપણે કરવું શું? સુરત જિલ્લાના લગભગ બધાં જ પંખીડાંઓ અહિં ભેગાં થયાં હતાં તેથી જિલ્લા અધિકારીને એક પ્રકારની સલાહ જ બની ગઇ. અમારા ને વખતના પ્રમુખ શ્રી. કાનજીભાઈ (કાન્યાલાલ દેસાઈ) એ કહ્યું કે સરકારની અત્યારની નીતિ ઉપર વધારે અજવાળું ન પડે ત્યાં સુધી સૌએ પોત પોતાની આપ અકલે જેમ યોગ્ય લાગે તેમ કરી લેવું. તે ઉપરથી મારા મિત્ર શ્રી. કુવરજીભાઈએ અને મેં સૌના સાંભળતાં કહી દીધું કે જો એકવાર અમે આ દિવાલોની બહાર નીકળ્યા તો અનતા લગી અમે પાછા આવનાર નથી, તેમ માનદાનિકારક શતોંનું પાલન પણ કરવાનું નથી. પણ, તે ક્ષણથી મારી સાંખી યાત્રાની અને મારા મહાત્મ્ય વર્ષના શુભ નિવાસની શરૂઆત થઇ.

મારે શું કરવું તે હું સહેલાઈથી નક્કી કરી શક્યો નહિ. જેમને જેમના દરવાજામાંથી નીકળીને તરત જ પાછા અંદર ભરાઇ જવું હતું તેમનો માર્ગ ઘણો સરળ હતો પણ મારો પ્રશ્ન તેટલો સહેલો ન હતો. મારે તો વિચાર કરતાં જવું આલતા જવું અને મને

સુધતા સુધતા મારી પાછળ ભમતા કૂતરાઓથી અચણ એ ત્રણ કામ એક સાથે કરવાનાં હતાં, હું સંધિા રોશન સુધી તો ગયો અને મુંબઈ લાગી જતી સાડા બાર વાગ્યાની ગાડીમાં ચઢી બેઠો. મેં ક્યાંની ટિકિટ લીધેલી તે મને યાદ નથી, પણ હું મરાઠી ઉતરી પડ્યો અને તે દિવસ મેં ધામણના કેટલાક યુવાન મિત્રોની સાથે પસાર કર્યો ખીજે દલાડે સવારના ત્રણ વાગે તેમજો મને જગાડ્યો અને પડદાવાળી સવારી ગાદીમાં બેસાડીને ઇંક પાંચ વાગે મન નવસારીના લક્ષમણ દોસ આગળ ઉતાર્યો. ત્યારે સડક ઉપરના કાનસોમાં દીવા બજતા હતા ત્યારપછી ત્રણ ચાર દિવસ મેં વડોદરા મળ્યનાં એક એ ગામોમાં કાઠી નાખ્યા પણ મારે ખાનદ કોષ પણ રહેલીના કુટુંબને જોખમમાં મૂકવું મને ગમ્યું નહિ અને કોષપણ ગામમાં એક કરતાં વધારે દિવસ અચાત રહેવાનું પણ મારા જેવાને માટે શક્ય ન હતું. એક ગામમાં રાત પડી ગયા પછી હું શૈય જવાને જેવો બહાર નીકળું છું તેવે જ એક જાજો મને મારા મજા નામથી વધાવી લીધો ! 'તેથી વળી પાછો સવારી ગાદીમાં બેસીને હું રાતને પહેર વેડછા રોશને જતને મુંબઈ જતી ગાડીમાં ચઢી બેઠો. કાઠીઆવાથી મુંબઈ જતા વાધરીઓની ટોળી જે ડાખ્યામાં બેઠી હતી તેમાં બેસવાનું મેં એટલા માટે પસંદ કર્યું કે હું પણ વાધરીમાં જ ગણાઈ જશ અને જોનારાઓની નજરથી સુરક્ષિત રહીશ. ક્યાં જવું અને શું કરવું તે તો હજી નક્કી થતું ન હતું, ઉતર દિશા તરફ વળવું કે દક્ષિણ તરફ તેની શક્યતાઓ ઉપર હું વિચાર કરતો હતો પણ કોઈપણ કરતા સુધી મારે રહેવું ક્યાં.

ખ્રિસ્ત સેવાસંઘ, પૂના

મુંબઈનું વાતાવરણ પણ તે દિવસોમાં ખૂબ ગરમાગરમ હતું. ત્યાં બારડોલીના સ્વચ્છાન્ય આશ્રમમાં મહેદ બારતા જેવું ખાદીનું ધોતીયું પહેરીને મીરા બહેનની સાથે બાઈનું દૂધીનું શાક અને લૂખી મેટલી ખાતા બેઠેલા શાધર એલિવનને મેં દીક્ષા અને તે પહેલાં ખ્રિસ્ત સેવાસંઘનું મુખપત્ર 'સી. એસ. એસ. મેગેઝિન'ના કેટલાક અંક મારા વાંચવામાં આવેલા ત્યારથી આ અનેખી સંચાલને જેવાની ઇચ્છા મારા મગજની એક તરેડમાં બસાઈ રહી હતી તે તાજી યદ્ધ આવી એટલે મુંબઈ ન થોભનાં મેં પૂનાને રસ્તો લાંધો. સંધન. અ. અ. અ. શાધર વિન્સેન્સો તે દલાડે આશ્રમમાં ઉપરિચિત ન હતા પણ તેમને બદલે ઉપાચાર્ય શાધર માટિ'ન. જે એક દિ'દુરતાની ખ્રિસ્તી આધુ છે, તે મારો સ્પર્શ કરવાને સાર બહારના ખંડમાં મને આવીને મળ્યા. આશ્રમનાં દાર સૌ અતિથિઓ મારે ખુલાં છે. અને અદિ' મનિ, ધર્મ, વર્ણ એવા કોષપણ બેઠને માટે રચાન નથી એવું તેમણે મને કહ્યું. આશ્રમના નિયમ મુજબ કોષપણ અતિથિ ત્રણ દિવસ સુધી તો રહી જ શકે છે પણ વિશિષ્ટ અતિથિ આચાર્યની સંમતિથી વધારે દિવસ પણ રહી શકે એવું દોવાથી શાધર વિન્સેન્સો પાછા ફરે ત્યાં સુધી તો હું અદિ' રહી શકું છું એવો શાધર માટિ'નની સાથેની મારી વાતચીતનો સાર નીકળ્યો એટલે મેં ખ્રિસ્ત સેવાસંઘમાં અતિથિ તરીકે પ્રવેશ કર્યો. આશ્રમની વિઝિટર્સ બુકમાં મને મારા દરતકે કરવા કહ્યું ત્યારે તેજ ધડીએ મેં મારા નામકરજુસરકાર કરી

નાખ્યા. સરસ્વતીએ મારા કાનમાં 'સેવાનંદ' નામ સંભળાવી દીધું અને ત્યારથી હું એ નામ ધારણ કરી રહ્યો છું. મારાં ત્યાર પછીનાં પુસ્તકો, લેખો, કાવ્યો એ નામથી પ્રસિદ્ધ થયાં છે. લોકો મને એજ નામથી બોલાવે છે, પોલિસને ચોપડે પણ મારું એ જ નામ લખત્ર થઈ ગયું છે, તેથી મારું અસત્ર નામ અણુવપરાસને તીધે હું જ બૂલી જાય આવ્યો છું.

અધર માર્કેટને મને અધર લુના હાથમાં સોંપી દીધો અને તે ભલો યુવાન અંગ્રેજ સાધુ મને મારી ઓરડીમાં લઈ ગયા; તે ઓરડીમાં તેણે પોતાને હાથે સાવરણી ફેરવી. હું સાવરણી ઝૂંટવી લેવા ગયો ત્યારે તેણે મને 'અતિથિ દેવો મવ' એવું પ્રાચીન ઉપનિષદોનું વચન સંભળાવી દીધું. સાંજ પડવા આવી હતી તેથી વહેલો વહેલો તે એક ફાનસ લઈ આવ્યો અને મારી પાસે મચ્છરદાની ન હોવાથી તેણે પોતાની મચ્છરદાની મારા પતંગના ઉપર ટાંચી દીધી. આ વખતે તેને પોતાના માથાનું અમુક કામ કરવાનો વખત થયેલો હોવાથી તેણે અડધા કલાક પછી આવવાનું કહીને મારી રમ લીધી, અને તેટલો વખત મેં મારી આસપાસની પરિસ્થિતિના ઉપર એક ઉતાવળી નજર ફેરવી લીધી.

પ્રિયત સેવા સંધનો આશ્રમ લંકારડા રોશન અને ખેતીવાડી કોલેજની વચ્ચે થઇને જતી એક સડક ઉપર આવેલો છે. ત્યાંથી આગળ જતાં ફરગુસન કોલેજ ભણી જવાની સડક ફરાય છે. દોઢથી બે એકર જેટલી જમીન ઉપર સંધનો સાધુનિવાસ, સલા-ભવન, ઉપાસના મંદિર, બોજનાલય, શાકભાજીની વાડી ઇત્યાદિ ફેલાયેલાં છે. સાધુઓને રહેવાને સાડા આઠ પુટ લાંબી અને તેટલી જ પહોળી એક સમચોરસ ઓરડી હોય છે. અતિથિઓને સાડા પાંચ એવી એકાદ ખાલી ઓરડી તેઓ ધરી આપે છે. ઓરડીમાં એક નાનું ટેબલ, એક ખુરશી અને એક રમીંગવાળો ખાટલો, એટલાં ત્રણ વર્ના હોય છે. પણ આશ્રમવાસીઓમાંથી તો ઘણા ખરા ભોંય ઉપર જ પથારી પાથરીને પડી રહે છે. અડધા કલાકમાં અધર છુ પાછો આવ્યો. સાંજના સાતથી બીજા દહાડાના સવારના સોન સુધી આશ્રમમાં સૌએ વાણીનો સંવામ અને સાંતિનું પાલન કરવાનો નિયમ છે. એનો અર્થ એ કે કોઇએ બિનજરૂરી બોલવું નહિ, કાલને કાંઈ કહેવાની જરૂર પડે તો ઇસા-રતથી કામ લેવું અને ખાસ આવશ્યકતા હોય ત્યારે જ જરૂર પૂરતી વાતચીત કાનમાં કહેતા હોઇએ એટલા ધીમા અવાજથી કરવી. તેથી પતંગના ઉપર અધર છુ મારી પાસે મને અડોઅડ બેઠો અને અમારાથી એક હાથ છેડે બેઠેલો માણસ પણ સાંભળી ન શકે એટલે ધીમે અવાજે તેણે મને આશ્રમના બીજા નિયમો ઉપનિયમોથી જાણીતો કરી દીધો.

આશ્રમની રચાવના સને ૧૬૨૨માં અહમદનગર પાસેના એક ગામડામાં થઈ હતી ત્યાંથી સને ૧૬૨૮માં આશ્રમ પૂના-આવ્યો અને પોતાના મકાનમાં રહીને કામ કરતો થયો. આશ્રમવાસીઓ ત્રણ વર્ગમાં વિભક્ત થાય છે. અહ્યાચારીઓ, ભાઈઓ અને સંન્યાસીઓ—બીજા સમૂહમાં મુમુક્ષુઓ, સાધકો, અને સંન્યાસીઓ. એજ પ્રમાણે સ્ત્રીઓને માટે અહ્યાચારિણીઓ, બહેનો અને સંન્યાસીનીઓ એવી ત્રણ શ્રેણીઓ છે. પણ તેઓ બીજા

પોતાના સ્મરણમાંથી સંધના બહાર રહેતા સખો, ગુમેચ્છકો, આશ્રયદાતાઓ, મૌના નામ ગણાવી ગણાવીને તેમને માટે સામાન્ય અને આવશ્યકતા હોય તો વિશેષ રૂપે પ્રાર્થના કરે છે; જેમકે અમારો ફલાણો ભાઈ દવાખાનામાં માંદો છે, તેને ધૈર્ય, શાંતિ અને પુનઃ આરોગ્ય પ્રાપ્ત થાઓ, અમારી ફલાણી બહેન અમુક કેલેજમાં ભણે છે તેને સફળતા મળે ઇત્યાદિ. ત્યારપછી સંસારમાં ત્યાં ત્યાં શ્રેણીયુક્તો અને જૂઠાં જૂઠાં હિતોના પરસ્પર સંઘર્ષ મચી રહ્યા હોય છે, દક્ષિણે તથા પીડિતોને તેમના અગવાન સંગઠિત શારંગો અથવા માસિક પીસીપીસીને નિષ્પેશિત કરતા હોય છે તેમાં 'ઇન્ટરમીડ' કરવા માટે—વચ્ચે પડીને શાંતિનું અમૃત સીંચવા માટે હૃદયની રોજ પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે. તે વખતે ૧૯૩૨ની સાલ જતી હતી. ભારતમાતાનાં હૃદયો બહાદુર દેશભક્ત પુત્રો અને પુત્રીઓ જેમના સળીઆની પાછળ બંદીવાન બન્યા હતા અને પાર વિનાનાં અપમાન યાતનાઓ સહન કરી રહ્યાં હતાં. ખિન્ન સેવાસંઘ તેમને વિસારી શકે નથી, તેથી દરરોજ પ્રાર્થના થાય છે. 'દે પ્રભુ! મંગલમય પિતા! મહાત્મા ગાંધી, પડિત જ્વાહરલાલ, સરદાર પટેલ તથા બીજા હજારો નાના મોટા દેશભક્ત વીરો અને વીરંગનાઓ આજે માતૃભૂમિની સ્વાધીનતાને માટે જેલનાં કષ્ટ સહન કરી રહ્યાં છે, તેમને તું ધૈર્ય આપ, તેમને તેમનાં તપ તપવાનું જળ આપ, અને તેમના જેઓ શાસક છે તેમનાં વિક્ષેપાં, તું ન્યાય ભુદ્ધિ અને ગુમેચ્છાની પ્રેક્ષા કર, જેથી કરીને આદેશના અસાંતિમય વાતાવરણમાં પુનઃ શાંતિની સદરી વાતી થઇ ગય અને શાસક અને શાસિતની વચ્ચે મીઠા સંબંધો સ્થાપિત થાય અને ભારતનાં સંતાનો તેમના જન્મશિક્ષક અધિકાર મેળવીને ઉન્નતગામી અને! ઇત્યાદિ."

સાંજનું વાણુ કરવાનો ઘંટ થયો એટલે જાધર જુ મને ભોજનાશયમાં તેડી ગયો, નાન ભાઇઓ સાથે મારો પરિચય કરાવ્યો અને મને સૌની વચ્ચેના એક પાટલા ઉપર બેસાડ્યો. પીરમણ અને ભોજન બેઉ કિયાઓ મોટેથી બોલ્યા વિના જ કરવી પડે છે. વાણુમાં હમેશાં દાળભાત અને એક-સાક હોય છે. ધીનો તથા દૂધનો આશ્રમમાં ઘણો બોજમાં બોલો ઉપયોગ થાય છે. પીરસનાર જમનારની પાસે આવ વરતુઓ જાણ લઈને આવના જાય છે, જમનાર આંગળીની ઇસારત કરીને માંગે તો તેને તે ચીજ જેટલી ઇચ્છા હોય હોય તેટલી પીરસીને તેઓ આગળ ચાડ્યા જાય છે. બપોરના અને સાંજના ભોજનના આરંભમાં પ્રભુના આશીર્વાદને માટે પ્રાર્થના—એસ—માં જાણદાન મહન પુન્યમ્ 'ઇ. મ્લોક આચાર્ય બોલ્યા પછી સૌને ભોજન કરવાની આજ્ઞા આવે છે. વાણુ વખતે માથ એક જણને જ વાણીને ઉપયોગ કરવાનો અધિકાર હોય છે. તેનું કામ જમની વખતે સૌને ગમે તે એક સદ્મંથનું શ્રવણ કરાવવાનું હોય છે. દુ' ત્યાં રહ્યો તે દિવસોમાં રોગ્યાં શેઠાં કૃત રવામી વિવેકાનંદનું જીવનચરિત્ર વંચાણું હતું, પણ વાંચનાર અંગાળી ખિસ્તી હોવાં છતાં તે 'વાઇવેકાનંદ' બોલતો ત્યારે મને ધણી અજુબન થયા કરતી. વાણુ કર્યા પછી સૌ પોત પોતાની ઓરડીમાં ચાડ્યા જાય છે. દસ વાગ્યોને મુખારે સુઇ જવાનો દિવાજ છે. ત્યાં મુધીમાં કોઇ વાંચે છે, અથવા અત્યંત ધીરે ધીરે વાનગીત કરે છે.

સવારમાં લગભગપણ થતાં એક લાઘ ધટ્ટી વગાડતો વગાડતો તમામ ઓરડીઓ આગળ ધમને આશ્યો જાય છે. ત્યાર પછી દસ મિનિટની અંદર સૌ પ્રાતઃસંધ્યા કરવા બેઠા થાય છે. તે થયા પછી ઉપાસનાગૃહમાં એક બીજી વિશેષ ઉપાસના થાય છે. તે થઈ રહી એટલે આઠ પીવાને માટે બોજનાથમાં જવાનું. શિસ્ત સેવામંથ નિર્ગમિતઆહારી છે, માત્ર છડતો તેઓ અપરાધ દાખલ એવિચ્છ રીતે ઉપયોગ કરવા દે છે. તેમનું પોતું દમને બનાવેલી મોટી મોટી બે રોટલી અને જેને દમ્બ હોય તે બાદેલાં બખબે ઈંડા લઈ શકે છે. આઠ જેટલા પ્યાસા પીવા હોય તેટલા પીવાની છૂદ પણ દૂધ દરેક પ્યાસાની સાથે એક નાનો ચમચો જ મળે. જ્યોરના બોજનામાં સવારના જેવી જ તેલના પોતાવાળી રોટલી, દાળ અને એક શાક, સાંજના સાંજનાજે એકલી આઠ.

હું ત્યાં ગયો ત્યારે જન્યુઆરીનું છેલ્લું અઠવાડીયું જતું હતું, તેથી નાતાલનો તહેવાર દરમિયાન કરેલા મંદિરના સાજ શણગાર હજી જેવાને તેવા રહેવા દીધા હતા. ઉપાસનાગૃહ ઉપરાંત એક બીજું મંદિર બાંધ્યું છે. તેની રચના જરાબર શિવાલયના જેવી રાખી છે—માત્ર શિવાલયમાં કળશનાં ઉપર વિશળ હોય છે, તેની જગ્યાએ અદિ કોસ મૂક્યો છે. મંદિરની અંદર શું છે તે હું જોઈ આવ્યો. અત્યારે એક પાંજરામાં બાળક ઇસુની મૂર્તિ સુત્રાડી હતી. માતા મેરીની મૂર્તિ પાંજરાની પાસે બેસાડી હતી. ઇસુનો દેશને આવેલા દેશવિદેશનાં મનો, મહાત્માઓની નાની નાની મૂર્તિઓ પાંજરાની આલુઆલુ ઉભી રાખી હતી.

ફેબ્રુઆરીની ૨૭ તારીખે મંગળવારે સવારમાં આશ્રમને આંગા, આસોપાસવ અને કેળનાં પાનથી શણગારવામાં આવ્યો. આશ્રમવાસીઓ એક શાંત સરઘસના રૂપમાં આશ્રમના મકાનોની આગ્રપામ એક પ્રદક્ષિણા કરી આવ્યા. આજે સન્યાસિનીઓના આશ્રમમાંથી બે બહેનો આવી હતી. તેમણે દૂધપાક, પૂરી અને લજીઆંતું બોજન બનાવ્યું. અમે જમવા બેઠા ત્યારે મેં જુને પૂછ્યું કે આજે શાનો ઉત્સવ ઉજવાય છે ? જુએ મને સમગ્ર પાડી કે આજે ઇસુના જન્મદિવસ આઠ માળીસરો દિવસ છે—ઇસુનો જન્મ ડિસેમ્બરની ૨૫મી તારીખે થયેલો. યહૂદી જાતિના શિવાજ પ્રમાણે આજે માતા મેરી પ્રસૂતિ ગૃહમાંથી નીકળી અને જ્ઞાન કરીને બાળક ઇસુને મંદિરમાં લઈ જઈને દેવને અર્પણ કરી આવી હતી, તેનો અમે આજે ઉત્સવ કર્યો. સાંજના આશ્રમના સભાગૃહમાં વાચોલિતનું વાઘ અને રમુજ રેસીટેશન્સનાં ટૂંકા પ્રેમામ હતા. બહાનનાં ધણાં માણસો આવ્યાં હતાં ફર્ગ્યુસન કોલેજના વિદ્યાર્થીઓ પણ હતા. તેમાં સરતના એક વિદ્યાર્થીએ મને ઝોળખ્યો અને હું અહિં અમુક સંજોગમાં લગાઇ બેઠો છું તે જણી જતાં તેને વાર લાગી નહિ. માફ મન પણ તે ધડીએથી ચંચળ થઈ ગયું અને બીજે દહાડે હું સોનાવલા આવ્યો ગયો, પણ આશ્રમના માધુઓએ મારી પાસે જસદી પાછા આવવાનું વચને લીધા પછી મને તેમણે જવા દીધો. હું આશ્રમમાં વધારે વખત રહું એવું જુ ઇચ્છ્યો હતો અને તેનું આદ્યું હોત તો તે મને રહેવાનો આગ્રહ કરત. તેણે મને કહ્યું કે 'અમારું પ્રારબ્ધ હિંદની સાથે જોડાયેલું છે અને હિંદ એટલે મોટે ભાગે હિંદુઓજ. અમારા હિંદી શિસ્તી લાઇઓ હિંદુ પ્રમાણની

નિમ્નતમ નહિ તો પણ નિમ્ન શ્રેણીમાંથી આવેલા હોવાથી તેઓ ઉચ્ચ શ્રેણીના હિંદુ આચાર વિચારથી અગત્યના છે અને અમે જ્યારે હિંદુ સંસ્કૃતિના વાતાવરણમાં રહીને તીર્થધર્મનો પ્રચાર કરવા પ્રવૃત્તિએ છીએ ત્યારે અમારે તમારા ઉત્તમ આચાર વિચારોને અદાત કરવા જ રહ્યા. માટે તમે જે અર્થ રહ્યો તો તમારું જોષ જોષને અમે ઘણું શીખવા જેવું શીખી લઈએ.’

અહચારીઓને કેળવવાને વારતે એક ટ્રેનિંગ ક્લસ આપે છે. સંઘની સાઇબેરીમાં વિવિધ વિષયના ચારથી પાંચ દિવસ પુસ્તકો હશે. હું ત્યાં રહ્યો તે વખતે કાધર માર્ટિન રમેશ ચંદ્ર દત્તકૃત ‘ધી હિંદુ સિવિલાઇઝેશન’ અને મેક્સ મુલરના ‘હિસ્ટરી ઓફ ‘મટેરિયલ પ્રિસ્ટરિય’ ગ્રાંથવત્તા હતા. હિન્દુધર્મ ઉપર તેમણે મારી પાસે ત્રણ વ્યાખ્યાન આપ્યાં.

હું લોનાવલાથી પાછો આવ્યો ત્યારે ભંભારડા રેલેશન ઉપર જ આશ્રમવાસી કાધર સિયોનડ મળી ગયા. મારી પાસે નાનકડો હક્કો પ્રિસ્ટરો હતો, જેને હું મારી સાથે જોડમાં લઈને ગએલો. તે સિયોનડે તે પ્રિસ્ટરો જેવંચા માંડ્યો: ‘મે કહ્યું કે મારો પ્રિસ્ટરો મારે જ ઉપાડવો જોઈએ. સિયોનડ કહે. ‘પણ મારા અતિથિને હું ઉચકવા હજી કેમ?’ અને ખૂબ જેવાતાણી કરવા લાગ્યા. એક જોરો જોરો ખાદીધારી અંગ્રેજ જીવાન અને હું દેખીની રીતે કાન્થેસમન, એવા અમે જે પ્રેમ કલહ કરીએ તે જોઈને ટ્રેનના મુસાફરોને બધું જ આશ્ચર્ય થયું કે આ બે જણા છે કેણું? પારી પારીએ લોકો બેસા ધણ ગયા અને ટ્રેન પ્લેટફોર્મ ઉપરથી ખસી ત્યાર પછી પણ તેઓ ડોકાં તાણી તાણી અમને જોતાં જ ગયાં.

ખીજે દહાડે સવારમાં કાધર વિન્સેસો આવી પહોંચ્યા. તેમની સાથે હસનમેલન કરતી વખતે મને તેમનો કાચ ઠંડો લાગ્યો અને વાતચીત કરતા હું સમજી ગયો કે આ કુ અથવા સિયોનડના જેવો રોજો સરંગ સાધુ નથી પણ કોઈ વ્યવહારદક્ષ મહંત છે. તે પળ થોડું થોડું તો સમજી ગયા કે આશ્રમમાં મારી ઉપસ્થિતિ કંઈજા જેવી નથી અને તેમણે મને ખાતના ગમકૂખ પરમહંસના મિશનમાં જઈને રહેવાની સલાહ આપી.

સાંજે મને કાધર વિન્સેસો ફરવા તેડી ગયા. પ્રિસ્ટર સેવા સંઘ કોલેજનાં વિદ્યાર્થીઓને સાર એક વિદ્યાર્થીશૃદ્ધ ચક્ષુએ છે, તેમાં હિન્દુ, મુસલમાન અને હિન્દુસ્તાની પ્રિસ્ટરી એ ત્રણ જાતિના વિદ્યાર્થીઓનો ત્રિવેણી સંગમ જાયો છે. સરખાન કરતી વખતે સંચાલકોએ ખંજુ કોમને માટે ત્રણ અલગ રસોડાં અને જોજનાત્રય બનાવવાનો વિચાર. વિદ્યાર્થીઓ આગળ મૂક્યો ત્યારે તેમણે જે જવાબ દીધો તેમાં નવીન ઉદ્ધમાન ભારતના આત્માના ઉદ્ગાર હતા. તેમણે કહ્યું, ‘અમે એક જાતિ છીએ અને અમને કેટલું અગમ્ય કરી શકનાર નથી. આ રસોડામાં એવી એક પણ ચીજ નહિ રંધાય કે જે હિંદુ ભાઈઓને ન ખપે; પણ જમવાના તો અમે સાથે જ—એક પંગતે જ.’ હું ઘણો જ ખુશ થયો અને આ નવયુગના ત્રિવેણી તીર્થનાં દર્શન કરીને પરિત્ર થયો. આજે મારી પ્રિસ્ટર સેવા સંઘમાં ઉદ્દેશી રાખી હતી. ખીજે દહાડે ચાલ પીધા પછી મેં સૌની રાત સીધી. કાધર વિન્સેસો મને પગાવવા ઉભા થયા. થુનું દિલ દગાપું, પણ શું કરે?

અમદાવાદના પ્રીતમનગરમાં

હજી પણ મારે ભવિષ્યમાં શું કરવું, ક્યાં જવું તેની યોજના થકાઈ ન હતી તેથી વેળા મેં કોઈ અરથાથી જગ્યાએ એ આર દિવસ કાઢી નાખવાના હેતુથી અમદાવાદ તરફ નજર દોડાવી અને પ્રીતમનગરમાં એક જગ્યાને આશ્રય લીધો. ભદ્રની નજીક આવેલી એક વીંશીમાં હું જમવા ગયો. ત્યાં મારો એક જૂનો યરવડાનો જોડખાંધુ મળી ગયો અને તેણે મારા તરફ પાંચ પંદર માણસોનું ધ્યાન ખેંચવાની મર્ખતા કરી. જમીને જ્યાં ચંદાર નીકળું છું ત્યાં ગુ વ. સોસાયટીની ઓફિસની નજીકમાં આરકોલીના છત્રવાળા થી. ડાહ્યાભાઈએ મને મોટે રૂપે 'જય જય' કહીને વળી ઉધાડો પાડ્યો. હું તે વખતે આંધળો, બહેરો અને મૂઝોં થઈ ગયો અને ભદ્રની પાસેની ગલીમાં એક મદ્રાસીએ હોટેલ કાઢી છે, તેમાં ભરાઈ ગયો અને ખુણામાં બેસીને દહિંવડાંની એક પ્લેટ મંગાવીને ધીરે ધીરે ખાવા મંડી ગયો મારી પાછળ પાછળ સફેદ કપડાંવાળા એ કુતરાને ચાક્યા આવતા મેં નોંધા લીધા. ડાહ્યાભાઈના 'જય જય' થી તેમનું લક્ષ મારા તરફ ખેંચાયું હતું, પણ તેમણે મને હોટેલમાં પેસતો દોડો નહિ અને હોટેલમાં પેસીને ખાતી કરી જોવાની તેમણે કાળજી રાખી નહિ તેથી હું બચી ગયો. મારા દહિંવડાં ઉપર જેટલો વખત ગુમાવી શકાય તેટલો ગુમાવ્યા પછી હું બેઠો બાલુએ લાંબી નજર કર્યા પછી ગલીમાં થઈને ઉતાવળે પગલે સરતા સાહિત્ય ના કાર્યાલયમાં ઘૂસી ગયો. મેં આજના એ અનુભવો ઉપરથી જોઈ લીધું કે છૂપી મંડળાઓ ચકાવવાને માટે જોઈતી સાવધાની, દૂરદર્શિતા અને ઠંડુ કંક્ષેણુ આપણામાં નથી. હજી આપણે નાદાન જાળકના જેવા: છીએ ગુપ્તભેદ આપણી આંખોના પસંદગરામાંથી પણ બહાર નીકળી ન જાય એટલું ઠંડુ મગજ અને સ્થિર શુદ્ધિ કેળવવાને આપણને હજી ઘણી વાર છે. સરતા સાહિત્ય કાર્યાલયમાં કામ કરનારા માગ મિત્રોએ મને સાવધાન કરી દીધો કે દહાડે શહેરમાં ફરવું એ તમારે માટે અત્યંત જોખમ ભરેલું છે. કારણ કે ગુજરાતના તમામ જીલ્લાઓની પોલીસના થોડા થોડા ફેતરા બધા જિલ્લાઓમાં વહેંચી નાખ્યા છે. તેથી કોઈને કોઈ તમને ઓળખનારો નીકળી આવશે. મેં ગાંઠ વાળી તે દિવસથી હું મારી પ્રીતમનગરની ઓરડીમાંથી બહાર નીકળ્યો જ નહિ, એક મિત્ર દૂધ અને પાઉં રોટી આપી જતો હતો. તે ઉપર જ મેં ત્રણ દિવસ નીભાઈ રૂપે.

પણ મારે શું કરવું અને ક્યાં જવું એ સવાલ તો હજી ઉભોને ઉભો જ હતો. મારી ફરજનો નિર્દેશ તો એકજો છે તો મારે સુરત જવું અને જેલમાં જઈને બેસી જવું, પણ મારા સરીફને કાયમને માટે લાગુ પડેલા એ રોગનો વિચાર મને તેમ કરતાં રોકી રાખતો હતો. રોગજની રમતમાં કોઈ વાર ગુજા એવા ખુણામાં ફસાઈ જાય છે કે ત્યાર પછી તેને ત્યાંથી ખસવાનો રસ્તો જ રહેતો નથી માફ તેવું ન થાય અને એવી કોઈ જગ્યાએ હું ફસાઈ ન ગઈ કે ભવિષ્યમાં મુશ્કેલીને પ્રસંગે મારે માટે બચવાનો કોઈ રસ્તો જ ન રહે તેટલા માટે હું હેઠલી ચાલ આસતા પહેલાં ખુબ ઉંડો વિચાર કરી રહ્યો હતો, દરેક સંકપવાના ગુણોરૂપને તોળી તોળીને તેને ધટના ગુણ (માફ) આપીને બાલુએ

રાખતો હતો અને મારી શુદ્ધિ મને જ્યાં સુધી ભવિષ્યનું દર્શન કરાવી શકે તેટલે આધે સુધી નગર પહોંચાડીને મારી આજની અને હવે પછીની પરિસ્થિતિઓનું સમ્યક્ અવલોકન કરતો હતો. પૂરા ત્રણ દિવસના વિચારને અંતે મરો ક્રષિકેશ જવાનો નિશ્ચય લેવા લાગ્યો. થઈ ગયો અને હું ફેશ્યુઆરીની રસ્તા તારીખે રાતની ગાડીમાં સવાર થયો. પાનુ ટિકિટ તો મેં વડોદરાની જ લીધી, કારણ કે હજી પાંચ ટકા જેટલો નિશ્ચય કાચો હતો અને જો સુરત જવું જ હોય તો તે રસ્તા મેં મારે માટે જાંચ કર્યો ન હતો. દિલ્લી એક્સ પ્રેસને આવવાને ત્રણ ચાર કલાકની વાર હતી, તેથી વાદમાં વડોદરા સ્ટેશનના પ્લાટફોર્મ ઉપર એકાં એકાં મેં આખરનું પગલું ભર્યું, હરદાદની ટિકિટ લીધી અને દિલ્લી એક્સપ્રેસ જેવી આવી તેવા જ તેમાં હું બેઠો, એટલે હવે જ્યાંથી પાછા નહિ ફરી શકાય એવું પગલું મેં ભરી લીધું અને તેની સાથે મારી ઉતરની યાત્રા શરૂ થઈ ગઈ. ત્યાર પછીનાં પૂરાં સાઠત્રણ વર્ષોના મારા ગુપ્તનિવાસ દરમિયાન હું એક જ ખોરી ચાલ ચાલી ગયો હતો અને તેણે જ મને સીમા પ્રાંત સુધી રખડ્યો કરી દીધો તે મિત્રાચ મેં એક પાનુ ભૂલ કરી નહોતી અને એક પાંચઠા શેત્રંગ રમવાની માફક મારી ચાલો ચાલતો ગયો છું. (અપૂર્ણ)

સ્વપ્નોને.

(પૃથ્વી)

તમે સ્વપ્ન દૂર હો, ન કહિયે અહીં આવશો;
વિપતિ ભરે જીવને જગવતાં અમુર સ્વરો.
તમેજ મુજ રહે જીવન તણા કુંળા ભાવને
મહોદય અભિજ્ઞાપની પ્રખર આગમાં આગિયાં
તમે હૃદયકંદેરે મૂર-મુપુષ્પ ને અંગુલિ
તણા મૂલ્ય સ્પર્શથી જગવિયાં, દમે છે હવે.
તવ પ્રયુક્તા તરંગ નિશીથે જગાવ્યા અને;
મુના હૃદયને દિતે મૂંઝું કીધ-ગમ્યો તમે.
હું તો અહીં રહીશ; જીવન વિપત્તિમાં છે હું;
અમદ્ય મુજ શક્તિથી કંઈ દુઃખાતના આંસુકાં
જૂઝીશ; ભગના રણે જગતના બનું વીરડી
ફરે જહીં બળ્યાં બળ્યાં ધિક્કિતાર-ના આવશે
તથી બાંધું શત્રીએ સ્વારંગની શીશી ભોમમાં,
તથી રમરી રમરી દિને મધુર રાત્રીઓ, મૂંઝું.

‘અનન્ત’

એક વિચિત્ર અનુભવ

શ્રી. પંકજ

ભવિષ્યના જૂમર્જમાં શુ રહેલ સમાયેલું છે તે જાણવાની મનુષ્ય માત્રે ઉત્કંઠા હોય છે પરમાત્માએ એ ભવિષ્ય ને એક સમસ્ત્રા ઉપે જગતની મામે મૂક્યું છે, જ્યોતિષ સામુદ્રિક, યોગ કર્ત્વાદિ સાધનોએ મનુષ્ય ચમાએ ભવિષ્યને ઉકેલવાનો પ્રયત્ન કરીએ છે. એમાં કેટલીયે વાતો સાચી પડી કેટલીયે અડધી સાચી પડી, અને કેટલીયેનો જવાબ કોઈ પણ આપી ન શક્યું. અતમા જ્યારે માનવશકિત દાર પામી ત્યારે હાથગની મહત્તા રવીકારી. પોતાની લઘુતા ક્ષુદ્રી.

મારા જીવનનો આ પ્રમંથ કંઈક વિચિત્ર છે, મોખને ખાતર જ્યોતિષ વાંચતાં હું જ્યોતિષી તરીકે આટલો બધો આગળ આવી જમ્પસ એની મને મ્મને પણ કંપના ન હતી, ન પડું જ્યારે કોકોનો જમાવ મારે ત્યાં થવા લાગ્યો ત્યારે મને પણ વિચિત્ર મતુષ્યોની મનો-ઈ જાતને સમજવાનો સારો સુયોગ મળ્યો. વાતાં સાહિત્યને માટે અમાવી જ અણમોલ દ્વારો પણ મળ્યો. હું જ્યોતિષ વિદ્યાને ધન્યવાદ આપું કે કેમ તે વાતનો નિર્ણય પાછગથી કરીશ પરંતુ તેને કારણે મજેસા અનુભવો પ્રથમ જનતાની સમક્ષ તો અવરુપ મૂકવાજ નેહ્યમ.

શનિવારનો દિવસ હતો. રાત્રુજીની ઠડી મએની પડતી હતી. હું મવારના નાહી ઘોઘને મારા પુત્ર અને પુત્રી સાથે રમતો હતો એકાએક એક સુંદર સજીવનદાર માગ કંપા-ઉડમાં દાખત ધર્ષ, કેઈ મોટા જમ્પનદાર કે વડીલની ગાડી લાગતી હતી. આરણ્યમાં કાર ઊભી રહી. અંદર એક આધેડ વયના મજ્જન અને એક યુવક એકા દના.

યુવકે પૂછ્યું, 'અહી કોઈ જ્યોતિષી રહે છે?'

'કેમ?'

'હમારે કામ છે.'

'હું જ જ્યોતિષી છું.'

તેમણે મને અભિવાદન કર્યા. 'આવો' મેં કહ્યું. તેઓ અંદર આપ્યા. મેં અમ્યાને બહાર મોકલ્યા અને પૂછ્યું, 'ખોસો શું કામ છે?'

'જુઓ માહેજ, આ મજ્જન તમને કંઈ પૂછવા માગે છે, વાત સાચી પડમે તો તમને ધનામ આપશે.

'તો શું તમે મારી શી પહેલાં નથી આપવા માંગતા.'

તેઓ ચૂપ રહ્યા. હું ખોસ્યો, 'જાણ, હું કંઈ તમને આમહ કરી ખોસાવવા ગયો ન હતો. તમે મારો આખો કલાક ગયાડો અને તેની પૂર્તિનો અવાજ સહેલમાં ગયો છો તે યોગ્ય નહીં, કહેવાય.'

'પણ તમારી ભવિષ્યવાણી મચી ન પડે તો?'

‘ તા મને ઠંથો જ્યોતિષી મને પાતુ વગર શીએ મમય નજ કગરા નથી માગના
મારે પણ જીવન મમો કરવાના હ હુ મેં જ્યોતિષીનો ધવો કર્યો નથી પાછ વળી
’મ છતાડી આપવાની ખાતરી આપી શકે છે ?

‘ ના ’

‘ ત્યાં પછી તમે મારી પામે ખતરી ’મ માગો છો ?

મને ચૂપ ગયા થોડીવારે યુવકે ‘ શ રૂપીઆની નોટ મઠી મને આપી આ મનુ
જુઓ આલેમ, મારો એક શત્રુ હ મને મદદ પી કરે હ ’

તમારી જ મદદ પી છે ?

હા ’

‘ આવો ’

મે જન્મ મુદ્દા જોરા મારી તે યુવક બોલ્યો, ‘ જુઓ, તમે તેના નામનો કાંઈ ઉપય
મતાવો તો ઘણું ઉત્તમ થાય ’

મારી આમે અધારા આવના વાગ્યા ભવિષ્યને ઉકેલનાનો પ્રયત્ન કરવો એ માન
જુહી હતી પાતુ કોના નાશ કરવાનો ઉપાય અરખા ધૃતિપુત હતો

‘ કોઈ ઉપાય મનારી મદદ તેમ નથી પાતુ તમને એટલું મહી શકુ છું કે
મે શત્રુ તમારો વાળ પાતુ કરી શકશે નહીં ’

‘ પાતુ મારે તનો નાશ કરવો હ, કોઈ પૂજા મતાવશા ’

‘ હ ઉપાન મતાવશા અમમર્થ છું આપ આવો મતાન કરશો એની મને રચને
/ માન આશા ન હતી ’

તો પછી, તમે કંઈ બતાવી શક તેમ નથી ’

‘ ના ’ હ મકમ્મખળ મોતો

‘ તો પછી હમાર આવવાનું નકામું મયુ

મે દશ રૂપીઆની નોટ પાછી આપના કહ્યું

‘ તમારી શી લાઈ જાએ, મને એ ન ખરે ’

મને મારા તન્દ્ર વિચિત્ર દષ્ટિએ જોતા આવી ગયા

જીન્ને દિવસે પ્રાત કાગમા જ એક જીંછ મનુનકાન બાગજામા આવી, તેમાયી એ
દશ અને એક તરંગી ઉત્તર્યા મને નમસ્તે કરી અદર આ પા થોડીવારે વૃદ્ધા બોલી,
તમે જ જ્યોતિષી છો ?

‘ હા ’ હ બોલો

‘ આ બાહને એક વાત પૂછી છે ’

‘ શુ પૂછુ હ ?

‘ તમારી શી શુ છે ?

‘ કલ કના દશ રૂપીઆ ’

‘ રૂ, હ બહાન ગવડ છું તમે વાલો ગા. ’

જુદા બહાર ગઈ. તરૂણી મધુર સ્વરે બોલી. 'મારે તમને એક સવાલ પૂછવો છે કે મારું ભવિષ્ય કેવું છે ?'

'કુંડળી છે ?'

'હા,' તેણે કુંડળી કાઢી.

હું કુંડળી જોવા લાગ્યો. તે બોલી, 'મને સંતાન સુખ છે કે નહીં ? એજ સવાલ મને મુંઝવે છે.'

'છે. પરંતુ મોટી ઉંમરે છે.'

'શું કહો છો ?'

'હા, ત્રીસ વરસની ઉંમર પછી છે.'

'ત્રીસ વરસની ઉંમર પછી !' તે જીની આંખોમાંથી આંસુની ધારા વહેવા માંડી. 'હજી ૭ વર્ષ પછી !' હાથ ભગવાન !

હું પણ જરા પ્રવિત થયો. તે બોલી, 'મારા સસરા તો એમને અત્યારથી જ ફરી પરણાવવા કરે છે. ૭ વર્ષ કેમ થોભશે ? ખરે હું અભાગણી છું.'

શું જવાબ આપવો એ સવાલ મને મુંઝવવા લાગ્યો. તે જીનું સુખ કરમાઈ ગયું. હું યાકતે સાહે બોલ્યો, 'જો હું કેંઈ તમારી મદદ કરી શકું એમ હોય તો કરવા તૈયાર છું.'

'શું તમે સંતાન સુખ વહેંચી લાવી ન શકો ?' તે આજીજીપૂર્વક બોલી.

હું હસ્યો અને બોલ્યો, 'જેનું ભવિષ્ય પર કોનો અધિકાર હોય શકે ? ભાવિ અટક છે.'

'તો પછી તમે મારી શી મદદ કરી શકશો ?'

હું પણ ચૂપ બેઠો, ખરેખર એને શી મદદ કરી શકું ? થોડી વારે હું બોલ્યો, 'તમારા પતિને મારી પાસે મોકલશો ? હું તેમને સમજાવવાની એન્ટા કરીશ.'

'મારા પતિ તો ઘણા જ ભજા અને માયાળુ છે, પરંતુ મારા સસરા ઘણા જ ખરાબ છે. મને વાંઝણી કહે છે.'

'તમારા પતિનું નામ શું ?'

તેણે એક નાનો Wallet ફેરો કાઢી મારા હાથમાં મુક્યો. હું ચમક્યો. આ તેજ ચુવકની જીપી હતી જે ગઈ કાલે આવેક વ્યક્તિની સાથે આવ્યો હતો. મને ચમક્યો જોઈ તે બોલી, 'શું તમે એને જાળવો છો ?'

'કેંઈ પરિચિત લાગે છે.'

'પણ તમે તેમને શું કહેશો ?'

'ફરી પરણવાની મૂર્ખતા ન કરે !'

'પરંતુ મારા સસરાજીને કેમ સમજાવશો ?'

હું ફરી ચૂપ બેઠો. થોડીવાર પછી બોલ્યો, 'જોઈશ તમે એ બંનેને મારી પાસે મોકલશો ?'

'ના, મારા કલાથી તેઓ નહીં આવે. તમે જ બોલાવો.'

'હીક, 'મેં' એક પત્ર લખી કવર ખીંટી તે સ્ત્રીને પૂછ્યું',

'તમારૂં સરનામું.'

તેણે સરનામું આપ્યું. મેં પત્રમાં તે સંબોધિતને ફરી આવવા કહ્યું હતું અને બંતની મદદ કરવા કહ્યું હતું.

તે બાઈ બોલી, 'હું પાછી આવીને મળીશ તેઓ તમારા આમંત્રણથી કદાચ આવશે. એમને પણ જ્યોતિષનો શોખ છે.'

ત્રીજે દિવસે પાછી સહુનકર આવી તેમાંથી તે યુવક અને સદૃશકર્ય ઉતર્યા. 'આવો આવો' હું બોલ્યો.

'તમારો પત્ર મળ્યો હતો બોલો શું કહો છો ?'

હું કંઈક અટકાવે બોલ્યો 'તમારો ચતુ કોણ છે ?'

'પુરૂષ નથી પરંતુ સ્ત્રી છે.' તે યુવક બોલ્યો. આજ યુવક સ્ત્રીને ઘણો પ્રેમાળ પતિ લાગતો હતો.

'ધરતી છે કે પહારતી !'

'જુઓ, હવે તમે મદદ કરવા તૈયાર થયા છો તો તમને ખુશ્ખોશ કરું. આ ભાઈની સ્ત્રીને છોકરાં નથી થતાં અને એનાં છત્રતાં એ ફરી પરણી શકે તેમ નથી. એ સ્ત્રી જ જીવનસાથી છે. હમારા કુળનું નામ જવા બેઠું છે.' આઘેડ વ્યક્તિ બોલ્યા.

મારી માન્યતા ખરી પડી હતી. મેં કુંડળી માંગી. થોડી વાર નોંધા પછી બોલ્યો. 'તમે આ ભાઈના પિતા છો ?'

'હા'

હું મુખ ગંભીર કરી બોલ્યો, 'જુઓ એ સ્ત્રીનું મૃત્યુ એના પતિના મૃત્યુના પહેલાં ફક્ત પંદર દિવસ આગળ થશે. તમારી જો પુત્રી હોય તો હું એના નાશનો ઉપાય કરું જો કે એ મારા સિદ્ધાંતની વિરુદ્ધ છે પરંતુ તમારો કેસ ખાસ અપવાદરૂપ ગણી હું કરીશ.'

યુવક ચૂપ બેઠો? આઘેડ સંજ્ઞા બોલ્યા. 'પરંતુ સંતાનનું શું ?'

'સંતાન યોગ છે પરંતુ પ્રથમ સંતાન પછી છ મહીનામાં પિતામહનું મૃત્યુ છે ચાલિતો યોગ ધાતક છે.' પ્રેમા ભાઈના મહેરા પર હવાઈ ઉડ્યા માંડી.

'થોડીવારે મહા પ્રવત્ને તે બોલ્યા, 'પણ ખીન જ્યોતિષીઓ તો એ વાત ના કહે છે.'

'પરંતુ ખીન જ્યોતિષીઓ અને મારામાં એ જ તફાવત છે. ખરી વાત જરૂર કહેતી જોઈએ, હીક, તમારે કેટલા દિવસમાં તમારી પુત્રવધુનું મૃત્યુ આણ્યું છે? પુત્ર ચરૂ કરૂં ?'

અંને ગભરાઇને બોલ્યા, 'હમે ઘેર વિચાર કરીને તમેને કાલે કહીશું.'

તેઓ એકાએક બહાર ગયા. મોટરમાં બેસવા પહેલાં આંધેડ વ્યકિત એકાએક પાછા ફરી ઓરડામાં આવી અને બોલ્યા, 'જુઓ આ તમારી શી, આ વાત કાઢતે કહેશે નહીં.'

મારા હાથમાં વીસ રૂપીઆની નોટ મૂકીને ચાલતા થયા.

એ ત્રણ દિવસ પછી તે યુવતિ અને જુદા મારા બંગલામાં પાછા આવ્યાં. હું કંઈ પણ બોલું તે પહેલાં યુવતિએ મારા પગ પકડી લીધા અને બોલી, 'મોટાભાઈ, તમે મારા જીવન હાતા બન્યા છો. હું ન જાણતી હતી કે સમગ્રાજી જેવી કઠોર વ્યકિતને પણ તમે બદલી શકશો. મને ખબર પડી છે કે તેઓ અહીં આવ્યા હતા.'

તેના આંસુઓ મારા પમને ભીંજવા લાગ્યાં. મારા અંતરમાં પ્રયત્ન દંદ હતું, એક તો અમૃત્ય ભાવણનો ડંખ, બીજી તરફ એકના નિર્મળ હૃદયના આશીર્વાદનો હર્ષ, મેં કહ્યું, 'બહેન જાણાં થાઓ 'ઈશ્વરમાં વિશ્વાસ રાખજો, તે સર્વનું ભણું કરે છે.'

કંઈપણ જવાબ આપ્યા વગર તે બાઈ મારા પગ એકવાર વધુ દબાવી જભી થઈ. બાળો રમતો રમતો ઓરડામાં આવ્યો તે બાઈએ તેને જિંચકી લીધો અને બોલી, 'હવે બીજી વાત ક્યારે ખરી પડશે?'

'ત્રીસમા વરસ પછી.'

'નહીં પડી તો આ બાળાને હું લઈ જઈશ' કહી તેણે સુખનોથી બાળાને ગભરાવી નાંખ્યો.

ચીના સામ્યવાદીઓ સ્વરાજ સ્થાપે છે.

શ્રી. હંગરશી ધરમશી સંપદ

ચીનના સામ્યવાદીઓના ૯૦ હજાર માણસો કૂચમાં સામેલ થયા હતા તેમાંથી યુદ્ધમાં અર્ધા ઉપરાંત ખપી ગયા. પરંતુ એમણે કૂચ કરતા રસ્તામાં કાજલ સમયનો પૂરતો ઉપયોગ કર્યો હતો. તેઓ ખેડૂતો સાથે મળી જતા અને ખેતીમાં મદદ આપતા હતા. ગામડાંઓમાં ફેલાઈને તેઓના પ્રચારકો ખેડૂતોને સદાય આપવાની સાથે સામ્યવાદનો પ્રચાર કરતા હતા. ઘણી વખતે સાંજે, ચોરાઓમાં સભા ભરીને તેઓ પોતાના સિદ્ધાંતો સમજાવતા હતા. એમની દુકડીઓ ગામડાંઓમાં ફરી વળતી. ધનવાન, મુડીવાન, અધિકારીઓ અને જમીનદારોને લૂંટી લેતા. પોતાને જોઈતી વસ્તુઓ રાખી બાકી ગરીબ ખેડૂતોને વહેંચી દેતા હતા. એ એમનો નિત્ય કાર્યક્રમ હતો. તેઓ નાના ગામડાંઓમાં ટોળાંઓ ઉભા કરતા. એઓ સોવીએટ એટલે સામ્યવાદીની મંડળીઓ પ્રાંતમાં મોટા મંડળ સાથે જોડાતા હતા. યુવકોને રસ્તામાં લસકરી તાલીમ આપતા હતા. તાલીમ લીધેલા યુવકોને પોતાની સાથે લઇ ભરતી કરતા હતા. સામ્યવાદીઓ ઉદ્યોગ પ્રવૃત્તિ અને ઉત્પાદનની મુક્તિ હતા.

એક તરફ ગંભીર વિશાળ અને તોફાની નાટ્ય નદી વહેતી હતી. ખીણ ત્રણે તરફ ચેંગ કે શાકનું બળવાન સરકર તોપોના મોરચા એમની સામે ઝોકવી થેરી ઉભું રહ્યું હતું. સેતાન અને ઊંડા સાગરની વચ્ચે સામ્યવાદીઓ ઝોલા ખાતા હતા. પાણું હકડું એ નાશને નોતરવા જેવું હતું. આગળ વધવામાં ભારે સંકેતો અને અનિવાર્ય મુશ્કેલી હતી. ટાકુઓ ધણા સૈન્યોનું પાણીપત ભૂતકાળમાં થયું હતું. ટેપીંગ બળવાના એક લાખ માણસોને એજ સ્થાને સરકારે વીસ વર્ષો પહેલાં હરાવી પૂરાં કરી નાખ્યાં હતા. અહીં ચેંગ કે શાકે પોતાના મિત્રો અને જનરલોનું બધું સૈન્ય ઘોડાવીને મોટો થેરા ધાલ્યો હતો. આમાંથી ૭૮૬૩૦ દુર્ગમ હતું પરંતુ સામ્યવાદીઓ ઈર્ષ્ટહાસને જલજતા હતા. વગર ફેક્ટની લીધેલી આ નદીના કિનારે અગાઉ સૈન્યો સપડાયાં હતાં. એમણે એક પછી પછી ત્યાં ફેક્ટની ગુમાવવી ન હોતી. સરકારી સૈન્યને આક્રમણ કરવાનો મમય આપવો ન હતો.

સામ્યવાદીઓ આગળ ધસ્યા ગયા. એમણે અહીં ભારે સાહસ ખેડ્યું. એઓ મુખ્ય અને શ્વેત લોહાણેડના વિભાગમાં ધસ્યા. એ સ્થાને સફેદ અને કાળા લોહાણેડ વચ્ચે છે. સેક્ટોડો જમનાના થયાં એ મૂળજાત જંગલી અવસ્થામાં અહીં રહેતી આવી છે. કાંઈપણ ચીનનો બાદશાહ હજારો વર્ષો થયાં એમને વશ કરી શક્યો ન હતો. એથુન નિરજાનો એ ઊંડા કોતરો પર્વતમાળા અને ગાદાં જંગલથી ભરેલો વિભાગ જંગલી લોહાણેડથી વ્યાપેલો હતો. એઓ પરુ જીવન માળતા. તેઓ ચીની મંડુનિથી દૂર હતા. ચીનાઓના પ્રત્યે એમને ભયંકર ધિક્કાર હતો. એઓ જુદો ઉપર અહીં તીરોથી પોતાના પ્રદેશમાં આવનારા સૈન્યોને વીધી નાખતા હતા. દરેક જુદો જીવતાં યદ જતાં હતાં ઘાદાં જંગલોમાં ચીનના સૈન્યોને અગાઉ હંમેશા ભયંકર નુકશાનીઓ ખમવી પડી હતી. પરુ લોહાણેડ જીતાયા ન હતા.

સામ્યવાદીઓ આ બધું જાણતા હતા. એમણે યુક્તિ અને વિચારથી કામ લીધું. લોહુ લેન્ડની આસપાસના શહેરો એમણે આચિંતા છાપો મારી સરકારી તરફ પાસેથી છતી લીધાં. એ શહેરોમાં લોહુઓના મોટા સંગ્રહોને સરકારે કેદ કરી રાખ્યા હતા. એમને સ્વતંત્રતા આપી. એમને સાથે રાખી પોતાના હેતુઓ સમજાવ્યા. એમને માત્ર માર્ગ જોઈતો હતો. તે મજાવ અરજ કરી મોટા સ્નામો અને કપડાનો સંગ્રહ આપી એમને એમની જગતો પાસે મૂકી દીધા. એમણે સામ્યવાદીઓની ભારે પ્રસંશા પોતાના ચોદાઓ પાસે કરી. કમાન્ડર ઇયુ પેરોંગ આ ગિલ્લાના ધણ વરસો સુધી અધિકારી હતો. હમણા સામ્યવાદીઓને મદદ કરતો હતો એ લોહુઓમાં જાણીતો અને એમની ભાષા જાણતો હતો. એને પ્રતિનિધિઓ સાથે લોહુઓ પાસે વિશ્વિ માટે મૂકવામાં આવ્યો. લોહુઓને સમજાવવામાં આવ્યું કે અમે તો તમારા મિત્રો છીએ. તમારે સરકાર સાથે વેર છે, અમારે પણ વેર છે. શા માટે આપણે સરકાર સાથે એકત્ર થઈ જીતી નહિ? લોહુઓને આ વાત ગળે ઉતરી. એમણે ખંડુકા અને હાંચેળો માંગ્યા. એમની અગ્યથળી વચ્ચે સામ્યવાદીઓએ એમને આપ્યાં.

હમણે લોહુઓએ એમને સહકાર આપ્યો. રસ્તાઓ ખનાવવા, ઘીચ જંગલોમાં માર્ગ કરવા, પર્વતોની ગુપ્ત ખીણોમાં માર્ગ બતાવવા એમણે ઘણી મદદ આપી. ઘીચ ત્રીકીયા ભરેલા જંગલમાંથી લોહુઓની મદદથી આચિંતા નીકળી આદેશન ચીઆંગ પહોંચ્યા. મોખમની ટુકડી ઊંડા કોતરો અને ઊંચા શીખરોથી વ્યાપ્ત માર્ગમાંથી રાત્રિએ પ્રવાસ કરી પર્વત પ્રદેશના શહેરમાં ટોટુ નદીના કિનારે આવી પહોંચી. અહીં પણ એમને નસીબે યારી આપી. સામેના સરકારી કિલ્લાના અધિકારીની જીને આદેશન ચીઆંગના શહેરમાં બાળક અવતર્યું હતું. બાળકની ખબર પૂછવા અધિકારી આ કિનારે બોટમાં આવ્યો. સામ્યવાદીને હજી ઘણા હપ્તા લાગવાની તેની ગણતરી હતી તે પહેલાં બાળકને ખૂબ જોવાની ઉત્કંઠાને તે દબાવી શક્યો નહિ. સામ્યવાદીઓએ એની બોટને તરન પકડી લીધી, શહેરને તાણે કરી દીધું.

કિનારા ઉપર મશીનગનો ગોઠવીને એમણે સામે કિનારે સખત મારો કરી સરકારી સૈન્યને હાંડી કાઢ્યું. છતેલી બોટમાં પચીસ મશીનગનો ત્રણે ચામે કિનારે પહોંચ્યા. ત્યાં એમને ત્રણ મોટી બોટ મળી. તેમાં દરેકમાં એસી માણસો બેસાડી એઓએ આ ઉત્તર કિનારે ઉતાર્યા. સરકારી સૈન્યની ટુકડી બાગી ગઈ પરંતુ નદી ભારે ઝડપવાળી હતી. એમાંથી બોટને સામે કિનારે લઈ જતાં ચાર કલાક ખાસા ધાગતા હતા. આ પ્રમાણે સામે કિનારે સૈન્યને ઉતરતાં ઘણા હપ્તાઓ લાગે તેમ હતું એટલા સમયમાં સરકારી લશ્કર ખીજા માર્ગેથી પહોંચી એમને ઘેરીને અન્ન અને ખોરાકની ખંધ કરી એમને અહીં નાશ કરી નાંખે આજા જોખમમાં પડવાની સામ્યવાદીઓની ઇચ્છા નહોતી. ચેંગ કે' શાકના વિમાનોએ આ સ્થાન શોધી કાઢ્યું હતું. ઉપરથી એમના ઉપર ગોળાઓ વરસતા હતા. જોખમી મામલો હતો, સામ્યવાદીઓ વિચારમાં પડ્યા

એ એ બુદ્ધિગતી યાદેક હતા. સૌએક માધ્યમ દૂર નોહું નહી ઉપરે કોઇ પ્રાચીન ચીન ના ઈજનેરે મોટી લોહાની સાંકળો એક કિનારથી બીજા કિનારા સુધી ભારે હોશિયારીથી ગોઠવી હતી. એ હ્યુ નામના ઈજનેરે જાંચી ગિરિમાળના જાંચે શિખરોની વચ્ચે પસાર થતી માર્ગ ત ઝડપી નદી ઉપર જારી મોટી સાંકળો ભારે યુક્તિથી ગોઠવી દીધી હતી. એને હ્યુટી ગયાઓનો પુત્ર કહેવામાં આવતો હતો. હજારો શીટ ઉંચા શિખરો ચડીને પાછા બેઠેલી જ નીચી ખીણોમાં ઉતરી રસ્તાના બેંટ સુધીના દાંડવમાંથી પસાર થઈ એ પુત્ર પાસે પહોંચાઈ હતું. સામ્યવાદીઓએ પોતાની મોખરાની દુકડીઓને આ માર્ગે રવાના કરી દીધી. એમને ઝડપી કામ કરવાની ટેવ હતી. મુશ્કેલીઓથી હારી બેસવું એ એમના સ્વભાવથી વિરુદ્ધ હતું.

સામ્યવાદીઓએ તરત જ હ્યુના પુત્ર તરફ મોખરાની દુકડીઓનો પ્રવાસ કરવા ફરમાવ્યું. સરકારી વિમાનોએ એમને હ્યુના પુત્ર તરફ ગમન કરતા જોયા. તરત જ સામે કિનારેથી એમના ઉપરે તોપોના મોરચા ગોઠવાયા પરંતુ સામ્યવાદીઓ આડે અવળે માર્ગે એમના ગોળાઓને નિષ્ફળ બનાવતા જવા લાગ્યા. તરત જ પર્વતનો પ્રદેશ આવ્યો. હવે ગમનયુષ્થી પહોંચે ઉપર ચડવું હતું. સામે કિનારેથી સરકારી લશ્કર એમની મુશ્કેલી સમજી ગયું. એણે પણ હ્યુના પુત્ર પાસે જઈ તેની સાંકળોનો નાશ કરી નાંખવાને હોટ મુંઝી. જાંચે લશ્કરોની મોખરેની દુકડીઓમાં ત્યાં જલદી પહોંચવા માટે રસાક્સી થઈ. સામ્યવાદીઓએ દુકે પર્વતીય માર્ગે કુચ કરી. આ કુચ ભારે કઠણ અને દુર્ગમ પ્રદેશમાંથી કરવાની હતી. રસ્તો સીધો નીચાણનો અને પછી તેટલો જ ઢળાણનો હતો, કલાક આલીને દસ મિનિટ આરામ લેવાનું ફરજિયાત ધોરણ હતું. ભારે કઠોર રસ્તા ઉપરે ચુનંદ માણસોને જ રાત્રી દિવસ કુચ કરવા ફરવામાં આવ્યું. બપોર સાંજના કલાક કલાક આરામ મળતો તે સમયે પુલ ઉપરે જલદી પહોંચવાથી જ બચી શકવાની સંભાવના સૌના ઉપરે ઠસાવવામાં આવી. જીવન મરણનો એ પ્રવાહ હતો.

ચોડા જ દિવસોમાં સામ્યવાદીઓએ યાકેલા સરકારી લશ્કરને પાછળ મૂકી દીધું. તેઓ હ્યુના પુત્ર પાસે અગાઉથી આવી પહોંચ્યા હતા. એમણે જ્યનાદથી ગમન ભરી દીધું. પરંતુ હજી નિરાશા એમના માટે રાહ જોઈ બેઠી હતી. પરંતુ અને સમિતેથી બનાવેલા ચાંલલાઓમાં સોળ મોટી સાંકળો જોડી સામી બાજુએ પણ એજ રીતે જોડવામાં આવેલી હતી. સાંકળોની વચમાં લોકડાના પાટીયાં જોડવામાં આવ્યાં હતાં. સદીઓ જૂનો આ પુલ હતો. પરંતુ સામ્યવાદીઓએ જોયું કે સાંકળો ઉપરના અર્ધા પાટીઆ કાઢી લેવામાં આવ્યાં હતાં. પુલના વચ્ચમાં ખાત્રી સાંકળો લટકતી હતી. ઉત્તર કિનારે જેથી નગરની કિલ્લેખાંથી એમને આવકાર આપવા ગોઠવી હતી. આરા પુણે અનેક વરસોની મહેનત અને મોટા ખર્ચથી બંધાનો હોવાથી ત્યાંની પ્રજાએ એને ભાંગવાં દીધી ન હતો. સામ્યવાદીઓ આ પુલ તરફ આવ્યાં એ જોઈને એ ન હતી. એટલે પુલ બચ્યો હતો.

ગંગામાંથી ત્રીસ મજબુત સાહસિક યુવાનોને પસંદ કરી

વાનમનોના મોરચા ગોઠવી સામે પારની સરકારી દુકડી

ઉપર માર શરૂ કરવામાં આવ્યો. ત્રીસ યુવાનો પાટીઆ વગરની માંકજો ઉપર વાંદગની પેઠે તાકતા તાકતા આગળ વધવા લાગ્યા. સામા પારથી બંદુકનો મારો શરૂ થયો. પહેલો યુવાન ગોળી ખાઈ તણાઈ ગયો, બીજા અને ત્રીજાના પણ એજ હાલ થયા પરંતુ પુલના મધ્ય ભાગમાં નમેલી સાંકજોથી એમને રક્ષણ મળતું હતું પણ જીવ કટોકટીનો એ મવાલ હતો. મંચુનીઝ સરકારી સિપાઈઓ આ શૌર્ય અને જીવ આપવાનો સોદો જોઈ અવાક થઈ ગયા. એમણે ગોળીઓ આડી અવળી છોડવી શરૂ કરી. પહેલો સામ્યવાદી ફૂટીને કિનારે પહોંચ્યો. એણે પોતાની પુઠે આધેત્રો ગોળો અચુક સરકારી લશ્કરની ટુકડીની કિલ્લે બંધી વચ્ચે ફેંક્યો. હવે તો બીજા ગોળાઓ પણ પડવા લાગ્યા. સરકારી ટુકડીઓએ પુઠ દેખાડી સામ્યવાદીઓએ બીજા કિનારાથી જળવાઈ ક્યો. જહુ આસાનીથી અને થોડા માણસોની બહાદુરીથી સામે કિનારે પહોંચાયા હતા. અનેક વિદ્વેતો સાહસ, શક્તિ, ધીરજ અને અવિરત પ્રવિશ્વમયી આવ્યા હતા.

આ ટુકડી તરત જ સામે પાર ઉતરી કિલ્લેબંધી કરી, મશીનગનો ગોઠવી તૈયાર થઈ ગઈ. દરમિયાનમાં બીજી ટુકડીઓ પણ આવી પહેંચી. પુલ ઉપર પાટીઆ ગોઠવી તરત જ નદી ઓળંગી જવાની ગોઠવણો થઈ. લશ્કરની ટુકડીઓ આવતી ગઈ અને બીજા પાર ઉતરતી ગઈ. એમના ઉપર ત્રણ ત્રણ વાર સરકારી લશ્કરે આક્રમણ કર્યા પરંતુ એને કોઈ મળી નહિ. યુવાન સિપાઈઓ જેમણે જીવ કોરે મુરી પુલ છતી ત્રીધા હતો તેમને સોનાનો માંદ અને અભિનંદન આપવામાં આવ્યાં. અહીં હવે એમને દુશ્મનના અત્યાચારોથી રક્ષા મળી હતી. આ ભાગમાં લશ્કરના યાત્રુ કે કિલ્લેબંધી ન હતી. છતાં પણ હજી બે હજાર માંકજોની લાંબી મુસાફરી કરવાની હતી, અનેક પર્વતો, ખીણો અને અસંખ્ય વિનાશીભૂમીના ભાગોમાંથી ફર્યા આગળ વધવાની હતી. મનુષ્યકૃત તકલીફો દૂર થઈ હતી, પણ ઇશ્વરકૃત તકલીફો હજી ઓળંગવાની હતી.

તાહુ નદીના ઉત્તરે સામ્યવાદીઓએ ૧૬૦૦ શીટના ગગનચુબી હેમગિરિઓ ઉપર ચઢ્યા. સામે જ ટીબેટના અનેક હિમશિખરો દેખાયાં. જુન માસમાં નીચે અગ્નિ અંરતો તડકો હતો. પણ ઉપર સંપૂર્ણ હિમની હવા હતી. જહુ જીએ રાત્રિ ગાળવી ભય ભરેલાં થઈ હતી. દક્ષિણવાસીઓના શરીરમાં ટાઢ ભાલાઓની પેઠે બોંકાતી હતી. અહીં સામ્યવાદીઓને મનુષ્યોની ઘણી હાનિ ભોગવવી પડી. ઉદાગ્રકાંચ પર્વત ઉપર તો સામ્યવાદીઓને ખાસ રસ્તો ખલાવી આપવું ચડવું હતું. આગળ કાદવવાળી જમીન ઉપર ચાલવાને બાંધુઓ કાપીને રસ્તામાં પાયરવા પડ્યા હતા. પર્વતના જિંચા શિખરો ઉપર એમને ભારે નુકશાની ભોગવી પડી. હજારો જનવરો એમણે જોયાં. અચરિતને આ પર્વતની મુસાફરી જીવલેણ થઈ પડી. હજારો કુંગોની ગિરિગાળા ઉપર હવે મુસાફરી શરૂ કરી. તે પછી ક્લીમ પેન પર્વતમાળાનો વારો આવ્યો સૌથી ઉંચલા બીગડૂમ પર્વતો ઓળંગાયા. મનુષ્યો અને જનવરોનો ભારે મરો રસ્તામાં અનુભવ થયો આ પર્વતોમાં એમને લયંકર હાડમારીઓનો સામનો કરવો પડ્યો. આ પર્વતોએ એમની પાસેથી બે માસ ભારે સખ્ત મજુરીના લીધા,

એ પ્રવાસમાં ઘણા નળગા સળગા ખસી ગયા. છેવટે ૧૯૪૫ના જુલાઈની ૨૦મીએ તેઓ ઉત્તર પશ્ચિમ જંથુનમાં આવી પહોંચ્યા. અહીં એમણે મોટો સમય વિસામો લીધો.

દક્ષિણનું સૈન્ય મોઝોર ખાતે અને મોકુંગ ખાતે ત્રણ અઠવાડિયાં રહ્યું. અહીં હવે મરકારી લશ્કરનો કચ ન હતો. ઉત્તરના સામ્યવાદીઓનું પચાસ હજાર માણસોનું ત્રણ સૈન્ય અહીં એમને મળ્યું. એટલે એક લાખ સૈન્ય કુલ અહીં ભેગું થયું. આ લોકોએ રસ્તામાં જમીનદારો અને પૈસાદારોના માલને લૂંટીને વધારાનો માલ મરીખ ખેડૂતોને વહેંચી દીધો હતો. એમની પાસે સરકારી ચાલુઓ અને એક પાસેથી લૂંટલી પુષ્કળ કિમતી ધાતુ પણ હતી. અહીં એમની મોટી પરિપક્વ મળી. તેમાં હંમેશ માટે કપું સ્થાન પસંદ કરવું તે મલાલ ચર્ચાયા પરંતુ ઉત્તરના અને દક્ષિણના સામ્યવાદીઓ વચ્ચે સ્થાનની ચૂંટણી માટે વાંધો પડ્યો. ઉત્તરવાળાઓ આ સ્થાનને જ પસંદ કરી અહીં રહેવા માગતા હતા પરંતુ દક્ષિણવાળા ઉત્તર પશ્ચિમમાં આગળ વધવાના કારણ ઉપર આવ્યા. એમણે કૃત્ય ચાલુ કરી જ્યે એમને ઘેરી વળવાના પ્રયત્નો શરૂ કર્યા હતા. તેથી દક્ષિણના સૈન્યે ઓગસ્ટમાં પ્રવાસ શરૂ કર્યો.

ચોથું ઉત્તરનું સૈન્ય જંથુન ખાતે રહ્યું હોલુગન્ડ સૈન્ય હોવાઇ અને હોવાનમાં મરકારી લશ્કર સાથે લડી રહ્યું હતું. આ બંને સૈન્યો પાછળથી મળી ઉત્તર તરફ આવવાનું ઠેગવવામાં આવ્યું. જંથુનમાં એક વરસ આ સૈન્ય રહ્યું હતું. હમણા ત્રીસ હજાર માણસોનું 'લશ્કર ઉત્તર પશ્ચિમ તરફ આગળ આગળ વધ્યું. આ પ્રદેશ તદ્દન નવો હતો. અહીં મટણ અને સીફાનના જંગલો સાથે એમને માર્ગ માટે લડાઇઓ લડવી પડી. આ લોકો ચીનાઓના હમેશના શત્રુઓ હતા. એમના જંગલો નદીઓ, પર્વતોથી ભરેલાં ભયંકર પ્રદેશમાંથી વસતાં મેળવતા બહુ મુશ્કેલીઓ સામ્યવાદીઓએ અનુભવી. જંગલોમાં એના ગામોમાં એવી વસ્તુઓ ઉપાડી જંગલોમાં છુપાઈ જાડો ઉપરથી તોરણો મારે ચલાવના હતા. કેટલાક પર્વતનાં ઊંચા શિખરો ઉપર ચડી એડીઓ ઉપર ચાલતા સામ્યવાદીઓ ઉપર મોટા પરચરા ફેંકતા હતા. સામ્યવાદીઓ સાથે એ લોકોએ જખરો અસહકાર અને શત્રુતા પ્રકટ કર્યાં હતાં. એમને ખોરાક માટે ખેતરોમાંનાં પાકને લણી લેવો પડ્યો હતો. ઘણાં યુવાનો ને સામ્યવાદીઓએ પકડી સાથે લીધા. એમને પોતાની રકુલોમાં પાછળથી શીખવીને તૈયાર કરીને મટખોલોની મૈત્રિ લવિષ્યમાં મેળવી હતી.

હવે ભયંકર ઉંચા ધાસથી ભરેલા પ્રદેશ આવ્યો. સામ્યવાદીઓએ ૫૬ દિવસો સુધી ચાલુ પ્રવાસ કર્યો. ત્રીણી કેડીઓ ઉપર જંગલી રસ્તા બતાવનારા સાથે જવાનું હતું. અહીં ભારે વરસાદ વરસી ધાસની જમીન કાંઠવથી ખારેખાસ ભરેલી રહેતી હતી. એ જમીન ઉપર જીજીથી પગ મુકનાર કાંઠવની અંદર મોંસરો ઉતરી જતો હતો. અહીં ખોરાકનો એક કણ મળે તેમ ન હતું આ રસ્તે સામ્યવાદીઓએ ઘણા જનાવરો અને માણસોને ગુમાવ્યા. અહીં રસોઇ માટે લાકડાં મળ્યાં નહિ એટલે ૬૨ દિવસ સુધી સાથે આલેખા નવા બંધોને સાથે સૌને ખાવાને મળ્યો. ગરે સુવાને માટે જાડો આશ્રય પણ

આ પ્રદેશમાં ન હતો. લીલા ઘાસને કાપી સામ્યવાદીઓ એના ઉપર સહ અને પડી રહેતા હતા.

સામ્યવાદીઓનું સૈન્ય હવે કાંસુ પ્રાંતની સરહદ ઉપર આવી પહોંચ્યું. નાનકડીગતો સરકારી હુકમથી અહીં પણ મુસલમાનો અને બીજું સૈન્ય એમને અટકાવવા બેઠું હતું પરંતુ લડાઈઓ લડી એઓ આ ઘેરુઓમાંથી જીતી ગયા. અહીં એમને હમરો સરસ ઘોડાઓ મુસ્લિમ લડવૈયાઓ પાસેથી મળ્યા તેઓ આકરોબર તા. ૨૦ એ ઉત્તર સેંશીમાં મોટી દિવાલની નીચે આવી પહોંચ્યા. ત્રીસ હજારમાંથી હવે તેઓ વીસ હજાર રહ્યા હતા. થાકેલા પગમાં ફેલા પડેલા, અત્યંત ક્ષીણ બનેલા અને રસ્તાઓની ભયંકર હાડમારીઓથી મળી ગયેલા સામ્યવાદીઓ પોતાને સ્થાને પહોંચ્યા.

કૂચ કરતા એમને બાર માસ પૂરા લાગ્યા હતા. જ હમર માઇલનો પ્રદેશ એમને પગ નીચે કાઢવો હતો. દરરોજ એક ગપાજપીની રાશ આવતી હતી. પંદર મોટાં મુઢો એમણે કર્યાં હતાં. એમને કુલ ૩૬૮ દિવસો લાગ્યા હતા. તેમાં ૨૩૫ દિવસો સુધી દિવસના પ્રવાસ કર્યો હતો. ૧૮ દિવસ રાત્રિના પ્રવાસ કર્યો હતો. ૧૦૦ દિવસોનો આરામ લીધો હતો. તેમાં ૫૬ દિવસ તો મેચુનમાં પર્વતો ઝાળંગી, ચાલુ રહી મોટી પરિવહ ભરી હતી. ૩૬૮ દિવસના પ્રવાસમાં માત્ર ૪૪ દિવસ રસ્તે ચાલતાં આરામ લીધો હતો. દરરોજ ૨૪ માઇલની મુસાફરીની રાશ આવતી હતી. પોતાનાં પશુઓ, સામાન સાથે આવકું મોટું સૈન્ય ૨૪ માઇલ દરરોજ એક વરસ સુધી ચાલે એ સહનશક્તિની સીમા હતી.

સામ્યવાદીઓએ અદાર મોટી પર્વતમાળાઓ ઝાળંગી હતી. તેમાં પાંચ પર્વતોના શિખરો પર તો ચાલુ અર્ધ જમ્બેલો રહે છે. તેઓએ ૨૪ નદીઓ ઝાળંગી હતી ૬૨ શહેરો છૂટી લીધાં હતાં ૧૨ પ્રાંતોમાં તેઓ પસાર થયા હતા. દશ સૈન્યાધ્યક્ષોના સૈન્યમાંથી તેઓ સોસરા નીકળી ગયા હતા. સરકારી લશ્કરો સામે ક્યારેક લડી, ક્યારેક પડખેથી નીકળી ક્યારેક હલ્લો કરી સોસરા નીકળી ક્યારેક રાત્રિમાં બીજી દિશાએ જઈ સામા લશ્કરને ભયમાં નાખી તેઓ આગળ વધ્યા હતા. જંગલી જતોના પ્રદેશમાંથી તેઓ પસાર થયા હતા. કેટલોક પ્રદેશ તો જનવાશન્ય હતો. કેટલાક પ્રદેશમાં પચીસ વરસ થયાં કોઇ ચીનવાસીએ પગ મૂક્યો ન હતો. આ જગ્ગરી કૂચ હતી. ઇતિહાસમાં માત્ર કુર મોંગોલીઅન સરકાર જંગીસખાનની કૂચ એના કરતાં લાંબી હતી.

સામ્યવાદીઓને ભારે નુકસાની ખમવી પડી હતી, છતાં એમનું લશ્કર છેવટે પોતાના સ્થાને પહોંચ્યું હતું. એનું અસહ લશ્કર નુકસાની સાથે પણ ધાર્યે સ્થાને પહોંચ્યું હતું. તેઓ ૨૦ કંદૌ મનુષ્યોથી વસાયેલા પ્રાંતોમાંથી પસાર થતા સામ્યવાદો ખૂબ ફેલાવો કર્યો હતો. દરેક શહેર અને ગામડાઓમાં મીટીંગો ભરવામાં આવતી હતી, નાટકો ભજવવામાં આવતા હતા. એમને અનાજ અને બીજી વસ્તુઓ આપવામાં આવતી હતી.

આ સામ્યવાદીઓએ ચેંગ કૈ શાકના સૈન્ય સાથે મળીને જપાન સાથે યદ આગવ્ય છે એમણે મોટાં પરાક્રમ દેખાડ્યાં છે.

‘ ચોર ’

શ્રી. પ્ર.

આજ ચાર દિવસથી અમારા નગરમાં અસહનની ફેલાઈ હતી. લોકો ગભરાએલા ગભરાએલા ફરતા હતા. સમીસાંજથી જ ફુકાનો ને દલેલીઓ બંધ થઈ જતી હતી. ગતરે મોડી ગાડીથી કોઈ મહેમાન આવતું તો તેને સગાંને બારણે હીક હીક કંડી ખમવી પડતી. જ્યારે અંદરનાં ખાતરી થતી કે બારણું કોઈનાર કોઈ ચોર કે મવાલી નથી પણ પોતાનો જ સગો છે ત્યારે જ બારણું ઉઘાડતું.

આતું કાંઈ મુશ્કેલી કોમી રમખાણ હતું. અમારે ત્યાંની આખી પોલીસપટ્ટી ત્યાં મદદે દોડી હતી. એવામાં ગપ ભોડી કે મુશ્કેલીમાં ગુલાએકટ લાગુ પડેલો હોઈ ત્યાંથી ધણા મવાલીઓ હટવાર થઈ અમારા નગરમાં જિતરી આવ્યા છે. એક બાજુ રાતરે રોન ફરનારા પોલીસનો અભાવ હતો ને બીજી બાજુ મવાલીઓ ચઘઈ કરશે એવી ધાત્તી હતી તેથી આખા શહેરમાં હાલક લગાઈ ગઈ હતી. બધાની છાતી ધડક ધડક થતી હતી.

એ પરિસ્થિતિનો વિચાર કરવા નગરજનોની સભા મળી. પ્રમુખશયને નગરશૈક હતા. તે બોલ્યા “આમ માથા ઉપર નાગી તલવાર સરક્યા કરે તો શવાજ જ કેમ ?” હજાર ફા હજારને રણવી રણવી તે લખોપતિ થયા હતા. તેથી તેનો ‘અપરાધી’ છવ ચોરોથી ફે ખૂબ કરતો હશે ?

“આલો આપણે ગૃહસચિવને તાર કરીએ.” મહાસભાના રાજમાં આ તે કેવું અધેર ?” જવેરી મંડળના મોવડી પારખ ઉશ્કેરાઈને બોલી બાંધ્યા. એને એનું લગાઈવિલાથી એકકું કરેલું જવેરાત કેમ સલામત રહેશે તેની ચિંતા થતી હશે ? “મુશ્કેલીમાં રમખાણ ચાલે છે. તેમાં આપણો મરો ચાલે છે.” એક વયોદ્ધ ગૃહરથે કાવકાઈથી અભિપ્રાય દર્શાવ્યો.

પછી તો સભામાં અનેક દરખાસ્તો રજુ થઈ. એકે કહ્યું “આપણે તાર કરી પકાણો બોલાવીએ.” બીજાએ કહ્યું “આપણે ભોજપૂરથી લેવાઓ તેડાવીએ.”

આ બધું હું મગો મગો સાંભળતો હતો. હું જીવાન હતો તાજે જ વકીલ થઈ આવ્યો હતો. પિતાશી ગુજરી જવાથી માથે કોઈનો દાખ ન હતો. છતાં નગરના મુરખખીઓની માન મરગદા હું ચીવટથી જાગવતો હતો. પણ ઘરમાં આગ લાગે ને ફવા બોલવા જવા જેવી આ પોતી પોતી વાતો સાંભળી હું ઉશ્કેરાઈ ગયો. મેં અખાડમાં કેસરત કરી હતી. મોટેરાંઓની કાપર ગપસપ સાંભળી મારા તાકીમ બદ શરીરમાં ધૂણાની કપારી આવી, મેં ઉભા થઈ એક લાખચુ આપી દીધું.

“મુરખખીઓ પકાણો તો આવશે પાંચ દિવસે પણ તે પહેલાં...” ?”

આખી સભા બેલી બેઠી “હા. અથવા તે પહેલાં?”

મેં તરત જ જવાબ આપ્યો “હું જુવાનો તરફ ફર્યો.”

“જુઓ! આપણે મરવા પડ્યા નથી. બોલો! રાતરે રોન કરવા કોણ કોણ નામો નોંધાવે છે?”

મારા જોમ ભાઈ ભાણુથી કેટલાક જુવાનો ઉત્સાહમાં આવી ગયા. તેમણે ટપોટપ પોતાનાં નામ લખાવી દીધાં, એમની દેખાદેખી અને ન લખાવે તો બીજા બધા સામે નીચું જોવાનું થાય એવી રીતે સ્વયંસેવકાની માદી વણી લાંબી થઈ.

નામો તો ઘણાં લખાયાં હતાં પણ તે સભામાં માન પામવા માટે જ. રાત્રે એમાંથી થોડાક જ મારી જોકે રોન કરવા નીકળ્યા. આકીમાંના કોઈકને પેટમાં દુઃખી આવ્યું તો કોઈકને તાજ આંચે.

અમારી દુકડી બગરમાં રોન મારી રહી હતી. હું જરા આગળ નીકળી ગયો હતો. પાછળથી ‘ચોર ચોર’ એવી બૂમ સાંભળી હું પાછો ફર્યો. મેં જોયું ભક્તતા, કુતરા ખરા ચોર આવે છે ત્યારે બે પગ વચ્ચે પૂછડી સંતાડી પાછે પગે અગિયારા ગણે છે તેમ મોટી મોટી બગર હાંકતા મારા મિત્રો પૂંક ફેરવી મૂકીવાળા નાસવાની તૈયારી કરતા હતાં મેં તેમને દૂરથી હિંમત આપી ને તેમની પડખે પહોંચી જઈ પૂછ્યું ‘ક્યાં છે ચોર?’

‘એ પેલી ગલીના નાકેથી ડોકિયાં કરે છે’ મારા મિત્રોમાંથી એક જણે આવેલી એક ગલીના નાકા તરફ આંગળી ચીંધી. એ આંગળી ચીંધનારે તરત જ પોતાની આંગળી પાછી ખેંચી લીધી. કહેવાય છે કે જાળમાં સંતાએલો વાઘ, આખા ટોળામાંથી જો તેના ભણ્ણી આગળી ચીંધે છે, તેના પરજ પહેલો હલ્લો કરે છે. આ વાત પેલા ચોર બતાવનાર મિત્રને યાદ આવી ગઈ હશે તેથી જ તે બીજા દોરતોની બાથે સંતાઈ ગયો.

હું હિંમતભરે આગળ વધ્યો. મેં જોયું કે જોડે બધા ચોર માની રહ્યા હતા તે તો માત્ર પેટોલના પમ્પનો પડજાયો હતો. શેરીમાંનો સુધરાધનો વીજળીનો દીવો પવનથી ઝૂલતો હતો તેથી એ પડજાયો પણ કહેવો — ‘ડોકિયાં કરતો’ હતો.

‘શું મારા ભાઈ! તમેય પડજાયાથી ડરી ગયા!’ મેં બધાને પાનો મ્હાગ્યો. તેમણે ચોર નથી એ વાતે સ્વસ્થ બની ફરી બગર હાંકવી શરૂ કરી. ‘જોજો તો ખરા કોઈ સાચો ચોર મળી જશે તો તેનાં હાડકાં જોખરાં કરી નાખીશું.’ અમે બધા ઉત્સાહમાં ને ઉત્સાહમાં લાકડીઓ ઠોકતા આગળ વધ્યા.

બે ત્રણ ગલી વટાવી ન વટાવી ત્યાં તો અમે ફરી ચમકી બેઠ્યા.

‘ચોર! ચોર! ધાજેરે ધાજે!’ આ ધા સાથે કોઈ સ્ત્રીની વેદનાભરી ચીસ સંભળાઈ. એ ચીસ સામેના મકાનના માળ પરથી આવતી હતી. એ મકાનની બારીઓ ઉઘાડી હતી, બત્તીઓ જળતી હતી. એ જોઈ મને વિચાર આવ્યો. ‘આ બદમાશ તો કોઈ બડો બહાદૂર લાગે છે. જો ને કેવો ધોળો દહાડો કરતો હોઈની તેમ ઉઘાડે દીવે ચોરી કરી રહ્યો છે.’

અમે મહાન સામેના યોગાનનો દરવાજો ઉઘાડી લેયો. ત્યાં એક મોટર પણ જોઈ
અમારામાંથી એક જણ બોલી ઊઠ્યો. 'આ તો કોઈ અમેરિકન ધાડપાકુ લાગે છે. જો ને
મોટર લઈને ચોરી કરવા આવ્યો છે.'

અમે ધબધબ કરતા દાદર ચઢી ગયા. માળ ઉપર જતાં અમને પાંચ સાત જણ
સામે દોડી આવતા દેખાયા.

અમે પડકાર કર્યો.

'ખબરદાર! એક પણ ડગલું આગળ વધ્યા છે તો.'

અમારામાંથી એક જણ બોલી ઊઠ્યો. જુઓ! જુઓ! મવાલીઓ કેવો મુંદર
સદ્ગૃહસ્થોને છાજે એવો વેશ પહેરી આવ્યા છે.'

સામેવાળામાંથી એક જણે અમારી ડાંગ ન પહેચિ એટલે આવે-રહી 'ધુરકાદ' કર્યો.
'અત્યા કોને મવાલી કહો છે?'

'તમને' બદમાશના નાદશાહોને.'

'મવાલી તમે કે અમે? પારકા ઘરમાં અડધી રાતે તો તમે છુસી આવ્યા છો.'

'અમે છુસી આવ્યા? અમે તો આ ઘરમાં ચોર ચોર'ની ખૂમ પડી છે એટલે ચોરને
પકડવા આવ્યા છીએ.'

એ સંજોગી સામાવળીઆ બધા ખડખડ હસી ઊઠ્યા. 'આંધળે ખહેર' કુટાય છે તે
આણું નામ.'

હું નવાઈ પામ્યો. ફરી બોઠા પડવું પડશે કે શું એ ભયે ફુગ્ગળી ઊઠ્યો. છતાં રખેને
તે લોકો કોઈ અઠંગ ઉઠાવગીરો હોય ને અમને બનાવી ન જાય એવી ચંકાથી મેં પ્રશ્ન
પૂછ્યો.

'એટલે?'

મારા પ્રશ્નમાં કરડાઈ હતી છતાં તે રોળીના નાવકે ચાંતિથી વાત કરવી શરૂ કરી.

'તમે ઉપર આવતાં અગાઉ દરવાજા ઉપરનું પાટિયું વાંચી આવ્યા છો?'

'ના. એ વાંચવાની શી જરૂર છે?'

'વાંચી આવ્યા હોત તો ઉપર દોડી આવવાની તરદી જ ન લેવી પડત.'

'કેવી રીતે?'

'જુઓ ભાઈ! અમે મુંબઈની 'નવયુગ' નાટ્ય મંડળીના સભ્યો છીએ. ચાર દિવસ
પછી અમે આ નાટ્યગૃહમાં 'ખરો ચોર' નાટક ભજવવાના છીએ.'

તો શું અત્યારે તમારી પૂર્વ તાલીમ—'રીફર્મ' આલે છે?

'ચોર ચોર'ની ખૂમનું કારણ સ્પષ્ટ થતાં મેં પ્રશ્ન કર્યો.

'હા. એમજ. ચાલો, તમારે તે જોવું હોય તો આવો અંદર' એ નાટકમાં જે સ્ત્રીનો
પાઠ ભજવતી હશે અને જેણે પેલી 'ચોર ચોર' ની ચીસ પાડી હશે તેવી એક બહેન
અંદરથી હમણા બહાર આવી હતી, તેણે અમને હસતાં હસતાં આમંત્રણ આપ્યું.'

નારીના કામગીરી નીકળેલા એ આમંત્રણથી મારા મિત્રો લલચાયા તે તેના મોઢક સ્મિતને જોઈ પોતે શું કામ કરવા નીકળ્યા હતા તે ભૂલી ગયા. તેઓ અંદર જવા લાગ્યા. હું પાછો ફરી નીચે ઉતરવા લાગ્યો. તે જોઈ મારા મિત્રમાંથી એક જણે ટોકાર કરી.

‘અર્યા, તું તો હજી એવાને એવો નીરસ રહ્યો છે. કાલેજમાં તું વિદ્યાર્થી નિઓને જોઈ લાગતો હતો, તારી એ ‘કટેવ’ હજી છૂટી જણાતી નથી.’

ખીજે એક જણ એટલે નિર્જન ન હતો તે ખોલ્યો, ‘ભાઈ! તમે ચાલતા આવ, અમે અજબડી નાટક જોઈ કરી પાછળ આવીએ છીએ.’

હું એકલો જ ચોટી કંઠા આગળ વધ્યો, ટાવરમાં અધગતના ટોકાર પડ્યા, અંધારી ઘાતનો શુનકાર ખૂબ લયકર લાગતો હતો. ભર વરતીમાં પણ જાણે મશાલના ભણકારા વાગતા હતા, આવે વખતે જ ચોરો ચોરી કરવા નીકળે છે, એમ માની હું બિલાડીના પગે ને આંખે ચૂપકીથી ગલીએ ગલીએ ડોકાવવા લાગ્યો.

મારે શિકારની શોધમાં ઝાઝું થોડું ન પડ્યું. મારી ચોકર આંખે દૂરથી એક માણસને લાગતાં જોઈ લીધો. ‘પકડો પકડો’ કહેતો હું તેની પૂઠે પડ્યો. ચોર આગળ અને હું પાછળ. અમે એક પછી એક ઘણી ગલીઓ વટાવી ગયા. હું દોડવામાં એવો તો એક ધ્યાન યથ ગયો હતો, કે ‘ચોર ચોર’ ની ખૂમ પાડવી પણ ભૂલી ગયો હતો. વળી મનમાં મનમાં એકલે જ હાથે ચોરને પકડી આખા નગરની વાહ વાહ પામવાની મને ઉમેદ હતી તેથી હું તેની પૂઠે દોડતો જ રહ્યો.

દોડતાં દોડતાં એક અંધારી આ ગલીમાં આવતાં મને લાન થયું કે હું તો એકલો જ છું અને એ ચોર સામે ચશે તો ?

પણ એવામાં મારા સારા નસીબે અને તેના કમનસીબે પાણીના સાર્વજનિક નાળની ચોકડીની ઠોકર વાગતાં તેણે સુલક ખાધી. એ પડું પડું થઈ રહ્યો હતો એ લાગ જોઈ મેં તેના પગમાં ડાંગ ઝીકી. તે ઓ...કરતો લોહી લુહાણ ચર્ધ ગમડી પડ્યો..

આવતી કાલે આખા નગરમાં મારી વાહ વાહ ગવાશે. અને એક બદમાશને સજા થવાથી ખીજ બદમાશો પણ ચોરીની ખોડ ભૂલી જશે. એવા એવા તરંગે હું મલકાઈ જઈશો. અખાડામાં ફરતીયું દંગડાં એવતાં હરીફને ચીન કરી વિજયી પહેલવાન છાતી પુલંવતો જાણે રહે છે ને પ્રેક્ષકોની તાળીઓ ઝીલવા ચારે કોર નગર નાખે છે, તેમ હુંયે આસપાસ જોવા લાગ્યો કાલે એકાદ વરથોડો નીકળ્યો હશે તેના સ્વાગતમાં શેરીઓમાં બંધાએલાં આંખનાં પાદડાંના તોરણો મંદમંદ પવનમાં ઝૂલતાં હતા. તે જાણે મારા વિજયના માનમાં તાળી પાડી રહ્યાં હતાં એવો મને લાસ થયો.

એ ગર્વના તોરનો જુવાળ ઠડો પડતાં મેં ચોર તરફ જોયું. તેના માથામાં વેદનાં થતી હશે એટલે બંને હોઠ જોર કરી દબાવવા છતાં મ્હોમાંથી દુઃખના સિસકારા નીકળતા હતા. તેના દિહાર જોઈ હું થંભી ગયો. ‘મારો કિસાહ અને આનંદ પણ થંભી ગયા, એકાદ ઝાડની ઓથેથી ગોળીબાર કરી ‘વાહ મેં’ તો વાહ મળ્યો.’ એમ ખોલી પોતાની જ પીઠ

ચાખડી શિકારી ધવાયેલા શિકાર પાસે જઈ જુએ કે એ તો શિયાળ હતું ત્યારે તેના મહેરા
જંપર નિરાશા છવાય છે અને મનને ધકકો લાગે છે. મારી પણ અત્યારે એવીજ સ્થિતિ
યથ. મેં તો માન્યું હતું કે ચોર કોઈ પહાડી પંજવાળો પંજળી હશે; અથવા કદાવર
કાયાવાળો કાણુલી હશે; એને મહેરો છુકાની હશે. કમરે કટારી હશે અને આંખમાં ચુમારી
હશે. પણ આ ધવાયેલ આદમી તો હાડ પાંસળાનો માળો હતો. શરીરમાં રકત માંસનું
નામ ન હતું. શું જીવતે જીવતાં જ એને ગીધમાંથી ચુધી ગયાં હશે? તેનું મોઢો દયામણું
હતું ને આંખમાં આજીજ હતી. હું મગરને મહાત કરવાની આશા રાખતો હતો પણ મેં
તો માન્યું હતું મગતર. વિવિશતા અને અવશતાની મૂર્તિ સમા આ દુર્બળ આદમીને
ધાયક કરવા માટે મને પચાત્તપ ગત લાગ્યો. પહેલી જ દૃષ્ટિએ હું માપી ગયો હતો કે એ
ચોર હોય જ નહિ.

હું વિચાર મગ્ન ઉભો હતો, ન તો બોલાવતો આજુબાજુ વસ્ત્રનારાં લોકોને કે ન તો
બોલાવતો પોલીસને. એ જોઈ એ ચોરે જાને હાથ જોડી રડતાં રડતાં કહ્યું. 'સાહેબ બચાવશો
તોય તમે અને પકડાવી દેશો તોય તમે. હું ગરીબ પર રહેમ કરો.'

'અદ્યા! તું ચોર જેવો નથી જણાતો.' મેં મૌન અમલ લાગવાથી વાતચીત
સર કરી.

'હા! માળાપ, મારા બાપદાદા ચોર ન હતા, હું પણ નથી પણ આજે ન
છૂટકે...' લાડીના ધા આગળ વેદના થવાથી તે આગળ બોલતાં અટકી ગયો.

‘ન છૂટકે શા માટે?’

‘સાહેબ ચાર ચાર દિવસથી પેટમાં અન્ન પડ્યું નથી. જ્યાં જીખ માગવા જઈ છું
ત્યાં બધા હડ હડ કરે છે, ‘સુબધનો મવાલી હશે.’ ‘વેશધારી બદમાશ હશે,’ એમ કહી
બારણેય જીભા રહેવા દેતા નથી. પછી તમેજ કહો હું ચોરી ન કરું તો બીજું શું કરું?’

મારી હંતેજરી વધવા લાગી. ચોરોના કલ્પનામય-હજાની હળકે અમારા નગરે કેટલાય
લિખારીએને ભૂખે માર્યા છે એનો મને ખ્યાલ આવ્યો. મેં પૂછ્યું ‘ચાર દિવસથી અન્ન
મળ્યું નથી તો પછી પકડાઈને જેલમાં જતાં શા માટે રે છે? ત્યાં કંઈ નહિં તો ખે
ટંક પેટપૂર ખાવાનું તો મળશે જ મળશે.’

સહાનુભૂતિભરી રીતે મને વાત કરતો જોઈ તેનામાં દવે હિંમત આવી હતી. તેથી
તેણે મને પૂછ્યું.

“સાહેબ તમે શ્રવણ અને દશરથ રાજની વાર્તા સાંભળી હશે.” તે અટક્યો પણ
અહીં એ વાર્તાને શો સંજોગ હશે તે નક્કી ન કરી ચકવાથી હું મૂગોજ રહ્યો. તેણે ફરી
પોતાની વાત આગળ ચલાવી.

“સાહેબ એ શ્રવણને બે આંધળાં માળાપ હતાં, તે શ્રવણના પાછા ન કરવાથી ‘શ્રવણ
શ્રવણ’ કરી ટવળી મર્યા હતાં. મારેપણ એવાંજ બે આંધળાં માળાપ છે, હું તેમનો શ્રવણ

હું. હું પકડાઈ નેલમાં ઝડૂં તો તેઓ પણ તેવી જ રીતે પ્રાણ કાઢે માટે જ મને કેદખાનાનો હર છે.

સાહેબ તમે કહેશો કે તો પછી ચોરી કરવા શા માટે નીકળ્યો હતો, ? મારા પોતાના જ પેટની વાત હોત તો તે જાખથી આગે આગે જાળી આખ ઘર્ષ જત તોય હું ચોરી કરવા ન જત પણ મારાથી ઘરમાં માળાપની આંતરડી કંઠે તે જોધું જતું ન હતું તેથી જ ... રાત્રી મેં ચોરી પણ એવી કંઈ મોટી કરી છે? માત્ર એ જ મુડી ચણા ચોરી લાવ્યો છું. ભરસો ન પડતો હોય તો લો ઝડતી.’

ઝડતી લેવા જેટલી હવે મારામાં હોંશ ન હતી. હું હોંશ મનનમાં ડૂબી ગયો હતો. એવામાં પાસેથી પસાર થતી એક ચિકિટ્સારીયાના અવાજે હું જાગી ગયો.

‘એય ગાડી’

‘જી સાહેબ.’ કહી ગાડીવાળાએ ગાડી ચોલાવી.

‘સવારી છે.’

‘ક્યાં જવું છે ?’

‘ડોક્ટર ખંડેશવાની ધરિપતાસે.’

...

...

...

...

ઘાયલ અવસ્થાને પાટાપુડી અધાવી ધરિપતાસમાં સુવાડી હું તેના બતાવ્યા મુજબ તેના માળાપને શોધવા નીકળ્યો. હું તેમને સાંત્વન આપવા ને તેમની મારી માગવા જતો હતો. રસ્તામાંથી એક કંદોળની દુકાન ઉઘડાવી મેં મીઠાઈ પૂરીનાં પરીકાં પણ અધાવી લીધાં હતાં.

હું નગરને સીમાડે તળાવ કાઢેના વડિયામાં આવી ઊભો. ત્યાં ઘણાય લૂલાં લંગડાંને આંધળાં પાંગળાં માત્ર અરધાં પરધાં વસ્તરે નગ્નતા અને ટાઢ બંનેથી બચવા ટ્રટિયાં વાળી સૂતાં હતાં. હું ઊભો ઊભો વિચારવા લાગ્યો “આવા અચક્ત શરીરોમાં પણ મવાલી અગર બદમાસો છૂપાઈ રહ્યા હશે એવો બ્લેમ લોકોને કેવી રીતે આવતો હશે ?” મેં અવજે આપેલી નિરાશિ મુજબ તેનાં માળાપ શોધી કાઢ્યાં. અધ લોકો ખૂબ ચકોર હોય છે. તે મારા પગરવ ઉપરથી જ સમજી ગયાં કે હું તેમના તરફ જ જમ રહ્યો છું.

‘કોણ છે ?’ વૃદ્ધ આંધળે ટોકાર કર્યો.

‘અવજ તું આવ્યો?’ અધમાએ પ્રશ્ન કર્યો.

‘ના. જે આપણો અવજ ન હોય. ઘરડો થઈ તોય તું અવજનાં પગલાંને ઓળખી રહી નથી.’ વૃદ્ધે વૃદ્ધાને ઠપકા આપ્યો.

‘આ ચાર દહાડાન ઉપવાસે મારી શુદ્ધિ હેઠાણે રહી નથી એટલે હું જૂદામાં પડી હોશ.’ વૃદ્ધાએ પોતાનો બચાવ કર્યો.

મેં પાસે જઈ એ વૃદ્ધ જોડાંના પગની ધૂળ માથે ચઢાવી.

‘કાણુ છે તમે ?’ બંનેએ ઇતેજારીયા ફરી પ્રશ્ન કર્યો.

મારે શો પરિચય આપવો તે નક્કી ન કરી શકવાથી હું બોલ્યો. 'મને શ્રવણે મોકલ્યો છે.'

'શા માટે ?'

'તમને પારણા કરાવવા.'

'તે ક્યાં છે ?'

'ધરિપતાલમાં'

'ધરિપતાલમાં ! ! ! હાય હાય અમારા શ્રવણને શું થયું છે. અમારા આંધળિયાની લાકડીને કાંઈએ લાંગી તો નથી નાખીને ?'

'ના, લાંગી તો નથી નાંખી પણ તે ધાયલ થયો છે.'

'ધાયલ ! ! ! કેવી રીતે ?'

'તે ચોરી કરતાં પકડાયો હતો.'

'કેણે પકડયો ?'

'મેં.'

'તેણે શાની ચોરી કરી હતી ?'

'મેં મૂઠી ચણાની.'

'તમારે ચોરજ પકડવો હતો તો મેં મૂઠીના ચણાના ચોર સિવાય બીજો કોઈ ચોર ન જાણ્યો ?'

મારે બોલવું ન હતું છતાં મારાથી બોલાઈ ગયું. 'કાકા એનો છીડે પકડાય તેજ ચોર, બીજા તો શાહુકાર.'

કાકા ઉત્તેજિત થઈ ગયા. 'હા. હા. તેજ ચોર ને બીજા શાહુકાર, આ દુનિયા બીધાં ચરમાંથી જ જુએ છે. તે આખાં કાળાં લગમાં જાય તોય બોલતી નથી, પણ તેનું નાનકડું બીજાં ને કાંઈ ચોરી જાય તો દેડદોડ કરી મૂકે છે.'

મેં ધીમે ધીમે કાકાને શાંત પાડવા ને કહ્યું. 'મેં જે કંઈ કયું છે તે અનુભુમાં કયું છે એના બદલામાં તમે મને તેવો શાપ આપશો તોય હું હસતે મ્હોડે ઝીલી લઉંશ.' કાકા પણ શાંત થયા. હું તેમને તેમના શ્રવણ પાસે લઈ ગયો. શ્રવણને પણ પછી ડોકટરે 'ધરે જઈ શકશે.' એવી રજા આપી. એટલે હું એ ત્રણેને લઈ મારે ઘરે ગયો. શ્રવણને મારા બદલ મેં પ્રાપ્તિત કયું એનો અર્થ એ હતો કે એ ત્રણેને મેં પોતાનાં સ્વજન બતાવી ઘરમાં રાખ્યાં.

એ કાકા પાસે પાછળથી હું ઘણું શીખ્યો. સમાજમાં આવા ચોર કાણ છે તેનો પરિચય પણ હું તેની વિતરક કથાઓમાંથી પામી શક્યો. દર સાંજે તે મને તેની આપ-વિતી સંભળાવતા. એમાંની એક વાનગી અત્રે રજુ કરું છું.

‘મારી મા વિધવા હતી. તે દળણું દળી, પેટે પાટા બાંધી, જે કંઈ બચાવતી તે નગરના નગરશેઠની હવેલીએ વરમા કરાવતી. મારી મા જેવી અનેક ધરડી ડોસીઓની થાપણુ એ શેઠને ચોપડે લખાતી. એક દિવસ એ શેઠે દેવાણું કાઢ્યું. પછી અમે અધાં રસ્તાના રજગતા બીખારી થયાં અને એ શેઠે તો થોડા જ દિવસમાં જીને નામે મોટી હવેલી બધાવી કહ્યું ખેટા ! હવે ચોર કોણ ? આ પાકે પૈસે તાગડધિન્ના કરનાર શેઠિયા કે ખેટની આગ ભુજવવા મૂડી ચણાંની ચોરી કરનાર શ્રવણ ?’

‘મારી મા મરવા પડી હતી, હુંને આ શ્રવણની મા તેની પ્રાણપણે સેવા કરતાં. પેલા શેઠના દેવાળા પછી અમારી રોજ મજૂરી કરી રોજ ખાવા જેવી રિયતિ હતી. હવે માની માંદગીએ મજૂરી પણ છુટી ગઈ. મેં માના દવાદાર અને ધર ખરચ માટે થોડાક આપદાદા વખતના જૂતા સોનાના ઘાંધીના વેચવા કાઢ્યા. હું ઝવેરીની દુકાને ગયો, તેણે ધરણું લઈ કહ્યું ‘કાલે આવી દામ લઈ જજે. ત્યાં સુધીમાં હું એને ભઠ્ઠીમાં તાવી એની કિંમત કરી રાખીશ.’ બોબોભટક હું એ સોનાની છગરખત સમજી ન શક્યો. બીજે દિવસે હું તેની દુકાને ગયો. મને જોતાં જ તે તાડૂટી બિઠ્યો ‘કેમ અલ્યા મારા પિના બીજે કોઈ છેતરવાનો ન જડ્યો ?’ ‘કેમ શેઠ એમ કેમ બોલો છો’ હું તો પૂછતો જ રહ્યો ત્યારે તે ધાંટા પાડી પાડી બોલવા લાગ્યા ‘લે આ મે રૂપિયા. સોનાના કહીંપિતળનાં ધરણું ભેરવવા આવ્યો હતો. નહિ ?’ મેં કહ્યું ‘પિત્તળનાંતો પિત્તળનાં લાવો મારાં ધરણું પાછાં.’ તેણે પિત્તળનો સળિયો ખતાવી કહ્યું ‘લે લઈ જ, તારાં ધરણું તો ભઠ્ઠીમાં ઓગળાં મળીયો ખની ગયાં છે’ ન તો મેં સળિયો લીધો કે ન તો રૂપિયા. હું મૂંઝો મૂંઝો ઘેર આવ્યો, કહ્યો હવે ચોર કોણ ? મારાં શ્રવણ કે એ ચોકસી ?’

એવી એવી વાતો સાંભળ્યા પછી મેં મારી વકીલાત છોડી દીધી. મેં સાચા ચોરને પકડી ઉઘાડા પાડવાનો ધંધો શરૂ કર્યો.

સરમુખત્યારાની સોગટાંબાજી : રપેન

- શ્રી. વદલભભાઈ પટેલ.

ઈ.સ. ૧૯૩૭ના જુલાઈની ૧૯મી તારીખથી રપેનમાં આંતરવિગ્રહની ભડી ભડભડી રહી છે. ખરી રીતે એ આંતરવિગ્રહ ન' કહેવાય. એ વખતે જે સરકાર વ્યવસ્થા અને કાયદો સંભાળતી હતી, તે સમાજવાદી સરકાર હતી. સામાન્ય લોકો એ સરકારને પોતાની માનતા થયા હતા. આથી સ્વતંત્રતા અને પ્રગતિજના પગરણ મંડાયાં હતાં. પણ હીટલર અને મુસોલીનીના શેતરંજમાં રપેન અટવાયું. મુસોલીની અને હીટલર વખત અને પરિસ્થિતિ પોતાને અનુકૂળ તૈયાર કરતા જાય છે. એમને ચોકકસ ખાતરી છે કે વહેલા કે મોડા ક્ષિત્તન અને ક્રાન્સ જેડે વિગ્રહ થયા વિના રહેવાનો નથી એથી રપેનમાં નવી અને પગલર થતી પ્રગતિજવાદી સરકારની નળખાઈનો લાભ લઈ પોતાની કિલ્લેખ'ધી મજબુત કરવાનો એમણે પેતરો રચ્યો. મૂડીવાદીઓના અગ્રેસર તરીકે જનરલ ક્રાન્કોને આગળ ધરી એમની પાછળ રહી રપેનની એ સમાજવાદી અને પ્રગતિજવાદી સરકારને કચડી નાંખવાની નીચ યુક્તિ રચી અને આફ્રિકામાં આવેલા રપેનના સંસ્થાન મોરોક્કોમાંથી એ કહેવાતા આંતરવિગ્રહની શરૂઆત ૧૯૩૭ના જુલાઈ માસની ૧૭મી તારીખે થઈ.

જનરલ ક્રાન્કોએ જે માત્ર જાણવો જ કરવા ધાડું ફેંકતો તેને રપેનની સમાજવાદી સરકારે ક્યારનો ૫ દબાવી દીધો હતો. પણ એ જાણવો ન હતો. એને જર્મની અને ઇટલી તરફથી પુષ્કળ મદદ મળતી હતી. ઇંગ્લેન્ડના મુસ્લિમીઓ એ જાણીને એક રીતે ખુશ થયા. રપેન ઉપર સમાજવાદીઓની અસર ફેલાય એ એમની મૂડીવાદી ઇર્ષ્યા હવે એથી રપેનની સમાજવાદી સરકારને કચડી નાંખવાના જર્મની અને ઇટલીના પ્રયત્નોને એમણે આડકતરી રીતે ટેકો આપ્યો. બિન-દરમ્યાનગીરી-સમિતિનું તૂટ જીલું કડું, પણ એથી જનરલ ક્રાન્કોને મળતી મદદ અટકી નહિ, એટલું જ નહિ પણ જાણવાખોરો પામે ઇંગ્લેન્ડની જનાવેલી બંદૂકો પણ આવી. એ કેવી રીતે? ક્રાન્સ કે રશિયા રપેનીશ સરકારને મદદ ન આપે તેને માટે એ સમિતિ જીબી કરવામાં આવી હતી. છતાં રશિયાએ અને તેટલી મદદ કરી.

ઈંગ્લેન્ડ એમ માનતું હતું કે જનરલ ક્રાન્કો વિજયી થાય તો પણ એને અને રપેનની પ્રગતને પૈસા માટે લંડન તરફ હાથ લંબાવવો પડશે. અને એ રીતે એમના ઉપર આર્થિક સત્તા ઇંગ્લેન્ડ ચલાવી શકશે. એ આર્થિક દબાવણથી પોતાના દિતો સહીમલામત ન્દેશે પણ જ્યારે જર્મની અને ઇટલીએ રસુટા અને કેનેરી ટાપુઓ હાથમાં લીધાની વાત આવી ત્યારે ઇંગ્લેન્ડ ગભરાયું. ઇટલી સાથે મિત્રતાના કરાર કર્યા જર્મની અને ઇટલીએ કરારને કામચલાઉ મંજૂર આપી એનો જેટલો લાભ લઈ શકાય એટલો લે છે.

ઈંગ્લેન્ડને આમ હેતરી, ધમકાવી જર્મની અને ઇટલી આવના વિગ્રહની કિલ્લેખ'ધી કુર્ચો જાય છે. જર્મની અને ઇટલીને મોટામાં મોટો ભય જ્યોફોનો છે. ગયા વિગ્રહમાં એ ઇંગ્લેન્ડને કારણે જર્મનીને હારણું પડેલું પણ આ વખતે એ જ્યોફોન્ડ કદાચ ઇંગ્લેન્ડ અને

ફ્રાન્સને જ ગુંગાવી નાંખશે. ઇટલીનો એબિમિનિયા સાથેનો વ્યવહાર જો: અટકાવવા આવે તો ઇટલી ખિટિશ સામ્રાજ્યનો વ્યવહાર બંધ કરી શકે એવી સિથિતિમાં આવે છે. ભૂમધ્ય સમુદ્રમાં એંગ્રેજોનાં છપ્પાટર, માલ્ટા અને સુવેઝની નહેરનાં થાણાં છે. પણ ઇટલી બેલ્ગેરિક ટાપુઓ અને સીસીલીના પોતાના નૌકાકેન્દ્રોથી એ વ્યવહાર બંધ કરી શકે. સ્પુટા અને કેનેરી ટાપુઓમાં નૌકાકેન્દ્રો તૈયાર કરતાં એને વાર લાગે એમ નથી અને એ રીતે ઇંગ્લેન્ડનો આક્રીક સાથેનો અને કેપ્સોફગુહોષ મારફતે સામ્રાજ્યનો વ્યવહાર અટકાવી શકે એમ છે.

રૂપેનમાં જનરલ ફ્રાન્કોનો વિજય હવે નક્કી છે. માંડ્રિમાં સમાજવાદી સરકારે કેન્દ્ર રાખ્યું છે. પણ તે હવે ઝાઝો વખત ટકી શકે એમ જણાતું નથી. અને પછી કેટલોતીઆ પ્રાંત અને અને વેલેન્સીઆને પડતાં વાર નહિ લાગે. ઇટાલીએ બેલ્ગેરિક અને માઇનોર્કા ટાપુઓદ્વારા લગભગ રૂપેનની સરકાર ઉપર બ્લોકેડ કર્યો છે. એમને અનાજ પણ મળતું નથી. લડાઈનાં શસ્ત્ર સરંજામતો ક્યાંથી મળી શકે? એ રીતે જનરલ ફ્રાન્કોના વિજય પછી રૂપેનમાં કેાની સત્તા ચાલશે? રૂપેનની પ્રગ્મ સ્વતંત્ર રીતે પોતાની આંતરિક વ્યવસ્થા અને પરદેશ સાથેના સંબંધ ચલાવી શકશે? કદાચ જો ઇટલી અને જર્મની પોતાના માણસો પાછા ખેંચી લે તો એવો સંભવ છે. પણ ઇટલી અને જર્મની શા માટે પોતાના માણસો ખેંચી લે? એમણે જનરલ ફ્રાન્કોને શા માટે આટઆટલા પૈસા, શસ્ત્રસરંજામ અને માણસોની મદદ આપી? રૂપેન ઉપર સત્તા ચલાવવાને એ નિ:શંક છે.

છએક મહિના ઉપર ઇંગ્લેન્ડના ન્યુઝ કોનીકલ પત્રે એક ગુપ્ત લાખણની નકલ મેળવી હતી. એ ગુપ્ત લાખણ એક જર્મન અમલદારે રૂપેનમાં લડવા જનારને ઉદ્દેશીને ક્યું હતું. આ જર્મન નાઝી લશ્કરી અમલદારના લાખણમાં એમ સ્પષ્ટ છે કે જર્મની કાંઈ અમરતા રૂપેનમાં માણસો મોકલતું નથી. એના મન પ્રમાણે રૂપેનમાંની આ લડત ખે રીતે જર્મનીને ઉપયોગી છે. (૧) જર્મન લશ્કરી બળની પરીક્ષા માટે રૂપેન એ સાગ્રામાં સારી નિશાળ અને ક્ષેત્ર છે. ઉપરાંત દુરમનોના વેપાર અને વ્યવહારના માર્ગોની અગત્યતા પણ જાણી લઈ એ કબજે કરી શકાય એમ છે. ઇટલી પણ સ્પષ્ટપણે પોતાનું ખયેય જાહેર કરે છે. અને આવતા વિગ્રહમાં ઇટલીનો વ્યવહાર ન અટકી પડે એની તૈયારી રૂપે ભૂમધ્ય સમુદ્ર ઉપર સંપૂર્ણ વર્ચસ્વ મેળવવા માગે છે. અને રૂપેનનો કબજો ઇટલીને ખૂબ જરૂરી જણાય છે. ફ્રાન્સ અને ઇંગ્લેન્ડનો ભૂમધ્ય સમુદ્રનો વ્યવહાર અટકાવવા રૂપેન ખૂબ જ મહત્વનો ભાગ ભજવે એમ છે. ઉપરાંત રૂપેનમાંની ખેતીની પેદાશનો લાભ ઇટલીને મળે. રૂપેનની ભૂમિમાં કારખાના પિકસાવી શકાય એમ છે. એ રીતે ઇટલી એનો પણ આર્થિક લાભ લેવા માંગે છે આ બધા સ્વાર્થને કારણે ઇટલીએ જનરલ ફ્રાન્કોને વિજય આપવાનું નક્કી ક્યું હતું. એ ઇટલી એના વિજય પછી રૂપેન છોડી દે એ કેમ, અને? જનરલ ફ્રાન્કોને મદદ કરી અને જદલામાં મુસોલીની રૂપેન ઉપર પોતાનું વર્ચસ્વ નીમાવવાનું માગે છે.

યુગપુરુષ

લે. છત્રીવાલા

“ફગિયાન અને મફત પ્રાથમિક કેળવણીની યોજના સફળ થશે કે?”

“શા માટે નહિ?”

“એ યોજના સફળ થઈ છે. એમ કેવી રીતે જાણી શકાય?”

“ત્યારે મારી પ્રશ્ન તેમ હંકાની મારી પાસે માગણી કરવી થશે ત્યારે સમજવું કે એ યોજના ફતેહમંદ નીવડી છે.”

સહગત શ્રીમન્ત મહારાજ સાહેબ સયાજીરાવ ગાયકવાડ મુખ્યધી અનેક પ્રચલિત વાતોમાંની ઉપયુક્ત એક છે. એ વાત ખરી છે કે નહિ તેની આખિતિઓ હું આપી શકતો નથી, પરંતુ તેમાં નીતંતી પ્રજ્ઞવત્સલતા માટે અનેક પુરાવાઓ છે.

શ્રીમન્ત સાહેબ કેટલાંક વર્ષો પર નવસારી પધાર્યા હતા, ત્યારે તેમને સત્કારવા માનવ મેદની ઉલટી હતી. એક શાળાના હંડમાસ્તરે શ્રીમન્તને ફૂલહાર પહેરાવ્યો, ત્યારે સંસ્થાઓની માહિનિ મેળવવાની તેમની ટેવ મુજબ રફૂલ સંજ્ઞાથી થોડાંએક પ્રશ્નો પૂછી વિગતો મેળવી લઈ પછી પૂછ્યું. ‘અહિં શિક્ષકોનું મંડળ (Union) છે કે?’ હંડમાસ્તરે ના પાડતાં શ્રીમન્તના મુખ પર દિલગીરી, કંટાળો અને કંઈક તિરસ્કારમિશ્ર લાગણીઓ દેખાઈ તરવરી બિડી, તેઓ બોલ્યા. શિક્ષકો ભણેલા અને તેમનું મંડળ નહિ? મંડળ વિના તમારી માગણીઓ પાછળ પીઠબળ કેમ મંગલવે?’ એટલી ટીકા કરી શ્રીમન્તની મુપારી આગળ વધી.

સત્તાતરસ્યા જગતમાં સત્તાધારી પોતાના હાથમાં સત્તા એકત્ર કરવા અગર મેળવવા મથન કરી રહ્યા છે ત્યારે સહગત શ્રીમન્ત સાહેબની પોતાની પ્રજ્ઞને તેના હોડેનું લાન કરવાની તૈયારતા અનેખી છે.

આવા પ્રજ્ઞપ્રિય મહારાજના અવગાનથી વડોદરા રાજ્યની પ્રજા દુઃખાર્ત થઈ છે. ગુજરાત શોકપ્રસ્ત થયું છે. અને સારા હિંદુ પર દિલગીરી પ્રમત્તી રહી છે. જગતભરમાં સન્માનિત થયેલા મહાપુરુષની ખોટ કેટલોય સમય અજીપૂરી રહેશે.

દરેક સ્વદેશી વસ્તુ અને રીતરિવાજ માટેના તેમનો આગ્રહ સર્વને વિહિત છે. ઉપર જાણવેલી મુલાકાતના જ પ્રસંગે અહિંની એક કલ્પમાં ટેનીસ હુર્તમેન્ટના ધનાઓ વહેંચતાં તેમણે દેશી રમતો વિશે વિસ્તારપૂર્વક અસરકારક પ્રવચન કર્યું, દેશી રમતોનું વર્ણન કરતાં એક પુસ્તક પ્રકટ કરવા વિષેના તેમનો પ્રયત્ન જણાવ્યો.

રાજ્ય તરીકે પ્રતિષ્ઠા સાચવના આગ્રહભરી કાળજી રાખી તેમણે બ્રિટિશરોની ખોટી દખલગીરી કદિ ચલાવી લીધી નથી એટલું જ નહિ પણ એક હિન્દી તરીકેની તેમની સ્વમાનની લાગણી ઘણી સતેજ રહેતી. તેમના નિકટ પરિચયમાં આવેલા સેન્ટ નિલાલસીંગે એક વખતે ‘મોડર્નીઝમ’ માં નીચેની વાત લખી હતી. શ્રીમન્ત એક વખતે કેટલાક ગૃહસ્થો સાથે ખાણું લેતા હતા, ત્યારે કેટલાક યુરોપીઓ દિંદેયી ઇંગ્લેન્ડ લાજવા જતા વિદ્યાર્થીઓ ત્યાં કંઈ શિખના નથી એમ કહી હસવા લાગ્યા આ અપમાન શ્રી. સત્યવ્રત મુકરજીની સહન ન થયું. તેઓથી ખાવાનું મૂકી બેઠવા, કેટ ઉતારી ખમ્મીસની બાંધ ચડાવી બિલા રહ્યા અને બોક્સીંગના હાંડ માટે યુરોપીઓને આહવાન કરવા લાગ્યા.

“ મંજીન્ડમાં અમે ખીજી કંઈ શીખ્યા ન હકશું પણ રવમાન બળવતાં તે અમે શીખ્યા છે.” “ સદ્ગત શ્રીમન્ત વચ્ચે પડતાં વાતાવરણમાં શાંતિ પ્રસરી. ગોરી આમડીનાગાના નચાવ્યા નચતા કોઈ ખીજ દેશી ગમ્મ હોત તો શું પડિશુમ આવન તે અમે વાચકોની કલ્પના પર હોડીએ છીએ.

શ્રીમન્તની સુવારી બખ્તરમાંથી પસાર થતાં બહીના એક વેપારીએ ફરિયાદ કરી. “મહારાજ સાહેબ મુનિસિપલ જકાતથી વેપારને નુકશાન થાય છે” આ વેપારીની ગેરસમજ પર શ્રીમન્ત માત્ર હસ્યા કારણ કે તેમણે નો સ્થાનિક સ્વરાજ આપ્યું હતું. પ્રતિક્રિય સભાસદો મારફતે જ પ્રગ્મ આવચક ફેરફારો કરાવી શકે એમ છે. છતાં શ્રીમન્તે તે ગૃહસ્થને જંગલે મળવા કહ્યું. ત્યાં તેને અર્ધો એક કસાક સુધી આ આજતો સપ્તપણે સમગવી. આવી તેમની ધીરજ હતી.

શ્રીમન્તે ફરિયાદ ભર્યો અને શહેરના આગેવાનોને નિમંત્ર્યા. ત્યાં સ્ટેટની શાસ્ત્રીય રીતે ગાયન ગાનારીના, ગાયનો ગવાયા, પણ આ લોકપ્રિય રાજની રૂપા માત્ર શ્રીમન્તો પડે જ વરસતી એમ ન હતું. આમ શાસ્ત્રીય રીતે ગવાતાં ગાયનોનો લાભ લોકો લઈ શકે તેટલા માટે જલેર જલસો રાખ્યામ. આન્યો. પ્રગ્મના મધ્યમ અને કનિષ્ઠ વર્ગોને શ્રીમન્તે કદિ વિસાધ્યો નથી.

આ તો બધી આંત નાની વિગતો છે. પણ એ આ મહાન નરનાં આદિત્ય પર સુદર પ્રકાશ નાખે છે, તેથી જ અહિં રજુ કરવામાં આવી છે. છટાસીયન વાવંટા પર પણ મૂકી નહિ ચલવા માટે માત્ર એક મહાન વ્યવહારકુશળ ગણ્યો અને તે વાત આજ પણ આપણા વિદ્યાર્થીઓ સાળામાં ગોખી રહ્યા છે. શ્રીમન્ત પગપાળા કે બગદ ગાડીમાં બેસી ખૂણમાં આવેલા ગામડાઓમાં જઈ તેમની રિયતિથી માહિતગાર થયા પ્રગ્મમાં ભળી જતા હારે આવા અમણિત જણવા જેવા પ્રસંગો બન્યા હશે. આવા પ્રસંગોનો સંગ્રહ કરી પુસ્તક પ્રકટ કરવામાં આવે તો તે મહત્વનો પ્રેરણાત્મક ગ્રંથ નીવડે.

શ્રીમન્તે શું કહ્યું? તેમનું આખું જીવન ઇતિહાસનું એક આનિ જવલન્ત પ્રકરણ છે ‘આખું ભારત જવારે પાપા પગસી કરતુ હતું’ હારે ઉત્સાહી અને યુવાન સયાજીએ પ્રગ્મ પાસે દોટ કઢાવેલી. તેમણે પ્રગ્મનાં હિતાર્થે અનેક દિશામાં સુધારાઓની પ્રવૃત્તિ આદરી છે. તેમણે ફરજિયાત અને મફત પ્રાથમિક કેળવણીની પ્રથા દાખલ કરવાની દેશમાં પહેલ કરી, પંચાયતો સ્થાપી, ગામોગામ પુસ્તકાલયો ઉઘાડ્યાં, દલિતોદ્ધાર, અસ્પૃશ્યતા નિરંત્રણ, કેમી સમાનતા, બાળ લગ્ન અને કલેડાં પ્રતિબંધક, લગ્ન વિચ્છેદ, ઐતિહાસિક, વિધવા લગ્ન, વિધવાના વારસાહી હકો, આંતરગાંવિય લગ્ન, પુરોહિત સંજ્ઞા, સગીર દિક્ષા પ્રતિબંધક, સાંતિત્રાસનિવારણ એમ અનેક કાયદાઓ ઘડ્યા. તેમણે હુન્નરશાળાઓ ઉઘાડી, કેસાણુવન સ્થાપ્યું, સાપન્સાઈટીટયુટ બંધુ કહ્યું. આપુવેદ કોલેજ શરૂ કરી, બેકો ઉઘાડી, સહકારી પ્રવૃત્તિ આદરી, સમાજ સાહિયમળા અને ઓરીએન્ટલ સીરીઝનાં પ્રકાશનો કરાવ્યાં, સાહિત્યકારોને ઉત્તેજન આપ્યું, શબ્દકોષો અને વિજ્ઞાનકોષો રચાવ્યા, ઠેરઠેર દવાખાનાં અને પ્રસન્નિયુક્તો ઉઘાડ્યા, સ્થાપત્ય કલાને ઉત્તેજન આપ્યું અને એક કોડ રૂપિયા કાઢી ગ્રામ્ય સુધારણા યોજના શરૂ કરી. વળી તેમણે જલદેની ખીસવણી કરી, પાણી માટે માધનં યોજ્યાં, ગણુર્જિતિયા અને ગરીબ ખેડૂતો સરહાણ માટે કાયદા રચ્યાં.

નેમણે કહેલા સુધારાઓનો અહીં સંપૂર્ણ ઉદ્દેશ્ય થઈ શકે એમ નથી. કોઈ એમ પૂછે કે નેમણે શું ન કર્યું તેનો ઉત્તર પણ અમને સૂઝતો નથી.

પરદેશથી આવતા અનનામના, રીતો રીતો એક વખતે અમે એક ખેડૂતમાઈને પૂછ્યું “આપણે ત્યાં આ પ્રમાણે અનનામ આચવી જરી શા માટે વેચવામાં આવતાં નથી ?” મહા આશ્ચર્ય સહ અમે જાણ્યું, ‘વડોદરા ગામમાં વાંડી ગામોમાં સરકારે ખેડૂતોને આ મગવડ કરી આપી છે. જે ખેડૂતોને આ પ્રમાણે અનનામ સંમદવા હોય તેમને સરકાર તરફથી મફત પેકીંગ કરી આપવામાં આવે છે,’ આ વાતની કેટલાંક ખબર છે ? આવી કેટલી જાણતો આપણે જાણતા ન હઈશું ? માટે જ અમે કહીએ છીએ કે શ્રીમંતે શું ન કર્યું એમ કોઈ પ્રશ્ન પૂછે તો તેનો ઉત્તર આપવો કઠિન છે.

વડોદરા ગામમાં હેલ્થ વાર્ષિક રિપોર્ટ પર એક દષ્ટિપાત કરીએ. એ જોતાં બાલમ પડે છે કે રાજ્યનું ક્ષેત્રફળ ૮૦૦૦ ચો. મા. છે, વરતી ૨૪ લાખ માણસની છે, વાર્ષિક ઉત્પન્ન ૨૬૭ લાખ રૂ. છે. રાજ્યમાં ૬૬૬૫ પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકો છે, તેમાંના ૪,૮૬૭ જેટલા તો ટ્રેનિંગ થયેલા છે. ૨,૮૨૦ ગામો આવેલાં છે, તેમાં ૧,૫૮૪ સ્ટેશનો છે. ગામગામમાં રહેતા માણસોની સંખ્યા ૧૯૨ લાખની છે તેનો ૯૦૮ ભાગ પ્રાથમિક શાળામાં શિક્ષણ લે છે. રાજ્યમાં દર ૨૭ હેક્ટરમાં ૨૦ હેક્ટરોમાં ભણે છે. પુસ્તકાલયોની સંખ્યા ૧,૧૫૦ની છે, દોરો માટે ૨૫ દવાખાનાં છે. માત્ર સુધારણા માટે થોડા વરસ અગાઉ માત્ર ૧૬ લાખ રૂ. ખર્ચવામાં આવતા, ગયે વરસે ૪૬ લાખ રૂ. ખર્ચાયા, આ વરસે ૬૬ લાખ રૂ. ખર્ચાશે. શિક્ષકોની પ્રગતિ લોકશ્રિય નીવડતી જાય છે દેવાની મમાધાની માટે અને ગણોત્તિપાઓના દિનારો કાયદાઓ ઘડાઈ રહ્યા છે રાજ્યની લોકસભાઓએ ગયા વરસે ૧૯૦૮ લાખ રૂ. ખર્ચ્યા છે. પાંચ માઈલના વિસ્તારમાં સરકાર દવાખાનું ખોલવા ઈચ્છે છે, હાલ રાજ્યમાં ૧૦૯ સરકારી દવાખાનાં છે એટલે ૨૨,૪૨૨ માણસ દીઠ એક દવાખાનું છે. એ ઉપરાંત એ દિશામાં અપાતી પ્રાંતનો ૩૩૭ ગામો લાભ લે છે. રાજ્યમાં ૧૬ કાપડની મિત્રો છે, ઓળખામાં સિમેન્ટ અને મીઠાના ઉદ્યોગો ચાલે છે, ગણદેવીમાં ખાંડનું કારખાનું છે. આવકનો મોટો ભાગ ચોક્કસ કહીએ તો ૩૮-૪૫ ટકા કેળવણી પાછળ ખર્ચાય છે. રાહર દિતના કામોમાં ૨૭-૩૦ ટકા ખર્ચ કરવામાં આવે છે. રાજ્યે ધારાસભામાં પ્રગટિય પ્રતિનિધિ વધારવા સમિતિ નીકળી કહેવાય છે કે જાણીતા લેખક હંરોલ્ડ લાર્કીએ એક વખતે શ્રીમંતને પૂ.

તમે તમારી પ્રગતિ સ્વરાજ કેમ આપતા નથી ? શ્રીમંત મહારાજ સાહેબે જવાબની ખેડી ‘તમે સુધારાની યોજના ધરી લાવો.’ શ્રીમંતના મનોરથો આ ઉપરથી સહજ વકરતા તેમની દેશી રાજ અને પ્રગતિ અયગમણ સમયે, સમવાયતંત્રના ઉકેલ પ્રસંગે નિદાલમર્મગી દક્ષતા ઉપયોગી નીવડત એટલું જ નહિ પણ શ્રીમંત સાહેબ આ પ્રશ્નો એવી રીતે ઉત્તર કેટલાક કે બીજા રાજ્યોને તેમનું કાર્ય આદરણીય નીવડત. દેશની કમનસીબી છે કે આજુબાજુના સમયે આવી પ્રતિભાશાળી વ્યક્તિ પૃથ્વી પરથી ઊઠી જાય છે.

સદગત મહારાજને દેશ પરદેશમાંથી અગણિત અંગણિયો મળી છે આ શ્રી. માતૃવન ‘લોકવાણી’કારે તેમને યુગપુરુષ કલા એજ સૌથી મથાર્થ લાંબું છે. મુખ્યમંત્રીનાં પાંચ પૃથ્વી પર કવચિત કવચિત જ અવતરે છે. પ્રભુ એમના મહાન આત્માને ન કરવા લાગ્યા.

સાકરીઆ ચણા

શ્રી. લંયાજી

ડા. જહોન્સન પોર્ટર નામની વિધવાને પરણવા માગતો હતો. તેણે પોર્ટર આગળ ખુલ્લા દિલે કબૂલ કર્યું, 'મારી પાસે પૈસા નથી, મારા કાકાને ફાંસીની શિક્ષા થયેલી'. વિધવાએ જવાબ આપ્યો "મારી પાસે પણ પૈસા નથી, મારા કોઇ સગાને ફાંસીની શિક્ષા થઇ ન હતી પણ તેમાંના ઘણા એવા છે કે તેમને તેવી શિક્ષા થવી જોઇએ !"

x x x x x

સહેનશાહ નેપોલીયન લેડી કાલિલી સાથે એક દિવસ ઘોડાગાડીમાં ફરવા નીકળ્યો હતો. ગાડીને મોટો અકસ્માત થયો હતો. પણ હૈવયોગે તેઓ બચી ગયાં. નેપોલીયનને કહ્યું 'કાલિન્ડેસે, તમને ખબર છે કે આપણે બંને ભેગા જ લગલગ મરી જતાં હતાં.' કાલિન્ડેસ પ્રયત્નર દીધો. 'મદારાજન, તમે મરતા બચી ગયા પણ મને તો હાતિહાસમાં અમરત્વ મળ્યું રહી ગયું !'

x x x x

એક અંગ્રેજ પ્રખ્યાત ફ્રેંચ લેખક વોલ્ટેરને મળ્યો. વાતચીતમાં 'હોલરતુ' નામ નીકળ્યું, ત્યારે વોલ્ટેરે તેની અતિ પ્રસંશા કરી. અંગ્રેજે કહ્યું 'હોલર તો તમારા વિષે સાફ બોલતો નથી' વોલ્ટેરે કંડે કહેને જવાબ દીધો 'અમે બંને કદાચ એક બીજાના સંબંધમાં બુલો કરતા હકથું !'

x x x x

રશિયાનો મહાન પીટર હુજર ઉલોગ શીખવા ઈંગ્લેન્ડ ગયો હતો. ત્યારે એક દિવસ છે 'વેસ્ટમિન્સ્ટર કોર્ટ' આગળ માણસોનું એક મોટું ટોળું જોયું. તે જોઈ તેણે પાસે પ્રશ્ન 'એક મુદરથને પૂછ્યું' 'આ લોકો કોણ છે ?' 'વડામો', 'વડામો ! આટલા આદરી લોકો ! માર આખો રાજમાં માત્ર ચાર જ વડામો છે. દેશ જતાં જ તેમાંના બે નિરંત્રાણુ, કો' 'સીની શિક્ષા કરનાર છું.'

x x x x

વિધવા લક્ષ્મી દિક્ષા પ્રતિજ્ઞાપૂરીના એક મુકરદમામાં એક સાક્ષીની તપાસ ચાલતી હતી. તેને વડામો પૂછ્યું 'ઉઘાડી, કેલો ત્યારે તમે કેટલા દુર ઉભા હતા ?' સાક્ષીએ કહ્યું, 'ચાર પાંચ ઇંચને અંતરે બેઠો ઉઘાડી, કાલે નવાઇ પામી પૂછ્યું, 'આટલું ચોક્કસ માપ તમે શી રીતે કહી શકો પ્રકાશનો કરાજ જણાવ્યું, 'મારી ખાત્રી હતી કે કોઇ ગથેડા એવો સવાસ પૂછશે એટલે ઠેરઠેર દવાખાનાં માપી જોયું હતું.'

x x x x

કરોડ રૂપિયા કાઢી પાણી માટે માધર્ન

દાકતરી પરીક્ષા આપતાં એક ઉમેદવારે ધણા સંતોષકારક જવાબો આપ્યા. તેને એક પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો, 'જો કોઈને એકદમ પરસેવો હોયવવાનો હોય તો તમે શું કરશો?' ઉમેદવારે કહ્યું, 'તેને અહીં પરીક્ષા આપવા મોકલીશ!'

x

x

x

x

તૈમૂર લંગડો દિલ્હી પર હુમલો લાવ્યો. તેના લશ્કરે દિલ્હીમાં સીતમો ગુળ્યા. તૈમૂર સંગીતનો શોખીન હતો. તે વખતે તેણે દિલ્હીના એક પ્રખ્યાત આંધળા ગવૈયાને પોતાની પાસે બોલાવ્યો અને ગાયનો ગાવા કહ્યું. તેનાં ગાયનો સાંભળી તૈમૂર આકરીન થઈ ગયો, તૈમૂરે ગવૈયાને પૂછ્યું, 'તાંડ નામ શું?' ગવૈયાએ કહ્યું, 'હજુર માંડ નામ દોલત.' તૈમૂર હસ્યો, 'દોલત પણ આંધળી હોય છે!' ગવૈયાએ વિધુતપ્રદાર જેવી ત્વરાથી જવાબ વાળ્યો, 'દોલત આંધળી ન હોય તો લંગડાને ત્યાં શું કામ જત?'

x

x

x

x

ઈરાનના શહેનશાહ ડેરાયસ જોડે એલેક્ઝાન્ડર લડવા આવ્યો હતો ત્યારે એક રાત્રે તેના એક સરદારે એલેક્ઝાન્ડરને ડેરાયસના સૈન્ય પર રાત્રે અણચિંત્યો હુમલો કરવા શીખામણ આપી. એલેક્ઝાન્ડરે એવી સલાહ તિરસ્કારી કહ્યું 'હું જીતી પછી ચોરી નથી કરેતો.'

x

x

x

x

રંગપૂતાનામાં આવેલી એક હોટેલમાં એક દિવસ એક અંગ્રેજ મુસાફર રહ્યો હતો. એજો રાત્રે તેમના રૂમ બહાર જૂટ કાઢી મૂકે છે અને નોકરો તેમને પોલીશ કરી તૈયાર રાખે છે. તે પ્રમાણે આ અંગ્રેજ ઉતાડએ રાત્રે પોતાનાં જૂટ બહાર કાઢી દેતાં હતાં. સવારે જીંદને જોયું તો તેના જૂટને પોલીશ કરવામાં આવ્યું ન હતું. તેથી કોઠામાં ઘંટડી વગાડી. હોટેલના નોકરને બોલાવ્યો અને ઉસ્કેરાટમાં તેને પૂછ્યું, 'રાત્રે જૂટ શું કામ બહાર કાઢી મૂકેલાં?' આ નોકર નવો હતો અને તે અંગ્રેજોના રિત-રિવાજથી અજાણ હતો તેણે ગલરાઈ જવાખ દીધો, 'સાહેબ હું જાણતો નથી પણ મને ખબર છે તમે રાત્રે પીછને જાકટા યજ જૂટ બહાર કાઢી મૂક્યા હશો'.

સમાલોચના

પ્રાચીન ભારતની દંતવિદ્યા:—(સચિત્ર) જીજ્ઞા દંત સાહિત્યમાળા નં ૨૧
લે. ડૉ. કેપુરશ દોરામજી જીજ્ઞા પ્ર. જીજ્ઞા અધર્મ, વાડી સ્ટ્રીટ, નવસારી.

પરદેશી રાજ સાથે જે સમિમતી સંબંધતાએ આપણા હિપર ધસારો કર્યો હતો એની શોધમાં આજો દેશ અંગ્રજ ગયો હતો. લઘુતાભાવને વશ થઈ આપણે જ આપણને જંગલી અને અસંસ્કૃત માનવા લાગ્યા હતા. મનની એ સ્થિતિમાં આપણે દરેક કળાકૌશલનું જન્મસ્થાન વિશાખતમાં સમજતા હતા. પણ ધીમે ધીમે સ્વદેશાભિમાની વિદ્વાનોની શોધખોળને લઇને આપણી આંખો કીધડી ચઢી છે ને આપણે જ દેશ એક વખત અનેક કળાકૌશલમાં પારંગત હતો, એની આપણને ખાતરી થઈ છે.

દંતવિદ્યા વિષે પણ એવી જ જામક સામ્યતા પ્રચલિત હતી. એનાં ખંડન માટે અંગ્રેજીમાં અનેક લેખો અને પુસ્તકો લખાયાં છે, એ બધાનું દોહન કરી આ પુસ્તક ગુજરાતીમાં તૈયાર કરવા બદલ ડૉ. જીજ્ઞાને અભિનંદન થઈ છે.

એમાં મહોવાની રચના, તેને સ્વરૂપ ગ્રંથવાની અગમચેતીઓ, તેનાં દરો, દવાઓ અને વાદકાપના ઓગરો વગેરે વિષયના જ્ઞાનમાં આજથી બે હજાર વરસોથી અગાડિતા જમાનામાં પણ આજ વૈદ્યોએ કેટલી પ્રગતિ કરી હતી એનું બ્વાન સાસ્ત્રીય છતાં એક વાર્તાના જેટલું રોચક અને રમણિક છે. આવા વિષયમાં સાધારણ રીતે તજજ્ઞોજ માથું મારી શકે છે પણ આ પુસ્તકમાં એની હજીવટ એવી સરળ ભાષામાં કરી છે કે સામાન્ય વાચકને પણ એ વિષયની પૂરેપૂરી સમજણ પડશે. વાદકાપ માટે અસહ્યતા કાળમાં કેનાં હતીઆરો વપરાતાં હતાં તેનાં ચિત્રોએ આ પુસ્તકની સોજામાં વધારો કર્યો છે.

જાણ જીજ્ઞા પોતે પારસી હોવા છતાં આજે હિંદુઓની પ્રાચીન જાહેજાણી વિષે જે ટાઝ અને અભિમાન રાખે છે એનો બીજનઓએ ધડા લેવા જોઈએ.

વંધ્યા લે. હજનલાલ નાગલજી મે થી. પ્ર. ગોંડિવ સાહિત્ય મંદિર, કેળાંપીઠ, સુરત.

કિં ૦-૪-૦

આ એક વંધ્યા સ્ત્રીના કંઈજ જીવનની વાર્તા છે. સ્ત્રીને સંતાન વગર પોતાનો ખોળો સુનો લાગ્યા કરે છે. માતા થયેલી સ્ત્રીઓ પોતાના સ્ત્રીત્વને અધુરું રહી ગયેલું સમજે છે. ધરમાં વહુ વાંછણી રહે છે ત્યારથી જ વડકણી એની સાસુઓનું મહડી વાજે છે. તે ન વાંકનો વાંક અને ન કજીયાનો કજીયો શોધી કાઢી વહુને પોસ પોસ આંકુએ રણવે છે. કજીયાની કજીયાદલાસ સ્ત્રીઓ પણ આ વખતે વહુની દયા નથી ખાતી. તેઓ આડી સુગલી કરી સાસુનીજ તરફેણ કરે છે. લગ્ન હલ્લના સ્વામીઓ પણ પત્ની તરફ મમતા હોવા છતાં વહુનો પક્ષ લેતા નથી, કારણ વંશના ચેલાનો અભાવ બહારથી ન ખુંચવાનો દેખાવ કરનાં છતાં તેમને ખુંચ્યા કરે છે.

હિંદુ સંસારમાં આ પરિસ્થિતિનો અત સ્ત્રીનો આપઘાત, અકાળ મૃત્યુ વા પતિના ખીન્ન લક્ષમાં જ પરિણમે છે. વંધ્યાની વાર્તામાં એ પરિસ્થિતિનો મર્યોદ અને હુગ્ધ ઉદાવ જોવા મળે છે. આપણી આંખ સામે જનતા પ્રસંગોમાં પણ ઘણીય વેધક અને કષ્ટા વાર્તાઓનો મસાલો ભર્યા પડ્યો છે. રા. લેખકે એ મસાલાનો એક સુંદર વાર્તાના ધડતર માટે ઉપયોગ કર્યો છે. આ વાર્તા વાંચતાં હિન્દુ ધર્મસંસારનો વાસ્તવિક ખ્યાલ આવે છે. લેખકે ઉદલેખ ન કર્યા છતાં પાછળથી જણાવ્યું છે કે આ વાર્તા મૌલિક નથી. બાળ વિધવા

લેખક ચંપકલાલ જગનલાલ મોદી સ્ત્રી શક્તિ ગ્રંથમાળા ૬૯ સ્ત્રી શક્તિ કાર્યાલય :
કેળાપીઠ સુરત કિંમત ૦-૨-૦

કોકિલા નામક બાળવિધવાની આ કથા છે. ધરના બધાની લાડીલી છોકરી વિધવા થતું અપશુકનીઆળ અને અણુગમાનિતી યદ્ય પડે છે. તેને આખા ધરની ઉદવેદ કરવા છતાં નથી પૂરતું ખાવા મળતું કે પૂરતું પહેરવા. એકજ ધરમાં જ્ઞેન વિધવા બને છે, તો તેના જીવનમાં મોટું મીડું મુકાય છે. પણ બાઈ જો વિધુર બને તો ગત પત્નીની બળતી ચિતા પાસે જ તેને નવા લગ્નના ચાંદલા ચાય છે. હિંદુ સંસારમાં ચાલી રહેલા આ અન્યાય સામે વાતરિષે લેખકે ન્યાય માંગ્યો છે, અને એ ન્યાય એ જ હોઈ શકે છે કે વિધવાઓને પણ ફરી લગ્ન કરવાની છૂટ આપવી એવો લેખકે તોડ કાઢ્યો છે.

કોકિલા અને એના બાળરનેહી અને પુનઃલગ્નના પતિ અતુલ એ બંનેનાં પાત્રોને ખેડે સારી રીતે ખીલ્યાં છે,

ભાઈજ્ઞેન

લે. શિવપ્રસાદ ભટ્ટ આપણી બાળગ્રંથમાળા વર્ષ ૨-૩ ચિંગમપુરા, ભરૂચ.

કિ. ૦-૩-૦

નિશાળે જતાં છોકરાં છોકરીઓની રમતગમત અને કળ્યાકલહો પણ ઘણીવાર બોધપ્રદ હોય છે. આ નાની પુસ્તકા વાંચી એનાં શિશુવાચકો એ બોધને ઝાળખવા ને ગ્રહણ કરવા પ્રેરણે એવી અમારી માન્યતા છે. આપણી બાળગ્રંથમાળા ક્રમશઃ પ્રગતિ સાધ્યે જાય છે. એ જ્ઞેન આનંદ ચાય છે. પણ આવડી નાની પુસ્તકામાં અને તેમાંએ મોટા બીબાનાં અક્ષરોની છપાઈમાં પણ જુલો રહી જાય છે એ આંખને ખુચે છે.

વેપાર (માસિક)

તંત્રી. શ્રી. કાર્તિક જે. મહેતા ૩૨ ગુલવાડી મુંબઈ ૪. વાર્ષિક લવાજમ દેશમાં

રૂ. ૬-૦-૦ દેશ બહાર ૧૨ શિલિંગ,

ગુજરાત તેના વેપાર માટે જગમગદ્ગદ છે. પરંતુ ગુજરાતીમાં વેપાર વિષયક સાહિત્ય અતિ અદ્ય છે એ ઉલ્લેખ તૂટ કરવાના આ માસિકના પ્રથમનો છે. તેના ૧ અને ૨ અંકમાં વેપારીને ઉપયોગી નીવડે એવા લેખો નિખળાતોએ લખેલા પ્રકટ થયા છે.

એડ્વોકેટી જાતિ નજર સમક્ષ રાખી રાષ્ટ્રીય હિત સમગ્રવત્તા લેખો રજુ કરવામાં આવે છે એ તેની વિશિષ્ટતા છે. વેપારી મિત્રાચરો ઇતર વર્ગ પણ આ માસિકના વાચનથી વેપારીની આંત્રીધુટી, હુડિઆમણ, કના સદાથી થતું નુકસાન, હુન્નર ઉદ્યોગ, વીમા, બેન્કના મોડ વગેરે સંબંધી સારી માહિતી મેળવી શકશે. આવાં મહત્વનાં અને અતિ ઉપયોગી માસિકનાં પ્રકાશન માટે તંત્રીને અમારા હાર્દિક અભિનંદન.

નોંધ:-માનદ્ તંત્રી શ્રી. વી. કે. પારેખ, ન્યુરોડ, કોચીન.

કોચીનના ગુજરાતી સુવકમંડળે આ સાપ્તાહિક રાજ ક્યું છે. દક્ષિણ હિન્દમાં છૂટા છવાયા વસતા ગુજરાતીઓ સમક્ષ ખડા ચતા ઘણા પ્રજોના નિકાલ લાવવામાં આ સાપ્તાહિક ઉપયોગી નિવડશે એમ આશા રાખીશું. પહેલા જ અંકમાં કોચીન રાજના દિવાન જણાવે છે કે 'રાજમાં વસતા ગુજરાતીઓએ રાજની વેપારવૃદ્ધિ માટે મહાન સેવા કરી છે.' આ અભિપ્રાયથી સાફ ગુજરાત મગરૂર બને છે. આ સામયિકથી ગુજરાત દક્ષિણ હિન્દમાં વસવાટ કરી રહેલા ગુજરાતીઓની પ્રવૃત્તિથી વાકેફગાર થઈ શકશે. દક્ષિણ હિન્દમાં વસતા ગુજરાતીઓના સંગઠન માટે ઉપયોગી નિવડે એવી શુભેચ્છા.

પ્રહાંજલિ

કૃષ્ણરાવણી રાજર્ષિ ગુર્જરેશ્વર શ્રીમન્ત સયાજીરાવ ગાયકવાડ

ભારતવર્ષમાં રાજાઓનો સમાર નથી અને વિદ્વાનો પણ ઓછા નથી. પરંતુ એકજ જુલુ એ બંને હોય શકે એવું જવલ્લે જ અને છે. સ્વદેશે પુણ્યે રાજા વિદ્વાન્ સર્વથા પુણ્યે । પરંતુ સદ્ગત સર સયાજીરાવ તો બંને રૂપે બધે પૂજનતા હતા, આજના લોકશાસનવાદના યુગમાં એકજ વ્યક્તિમાં અને તેણે વંશપરંપરાગત ઉતરી આવી બધી સત્તા કેન્દ્રિત અને તે પ્રમાણે રચવું નહીં. છતાં એની એકદમ્યુ સત્તાની મહાથે ધણીવાર પરદુખલજનના અને લોકશક્તિના કાર્યોને ખૂબ વેગ મળે છે. ૨૨. મહારાજની પ્રજાની પુનર્ધર્ટનાની સદઅમુખી પ્રવૃત્તિઓ એની સાક્ષી પૂરે છે.

દેવસ્વરૂપ થયલા સર સયાજીરાવ જનમ્યા ત્યારે રાજા થવા ન હતા જનમ્યા એઓ આનંદેશ હજીના ગામડામાં એક ખેડૂતને ઘેર જન્મ્યા હતા, ગોપાળરાવ એમનું નામ હતું. અને નામ પ્રમાણે સાચેજ એઓ ગોપાલન - ગાયો ચરાવવાનો ધંધો કરતા હતા. સંસ્કૃત શબ્દકોષમાં શબ્દનો અર્થ બુદ્ધિ પણ થાય છે. તેથી કહો યા પૂર્વજન્મના પુણ્યે કહો પણ એ ગોપાળરાવ એમની આર વર્ષની ઉંમરે સાચા બુદ્ધિપાલ બન્યા,

જન્મના સંસ્કારો ગમે એવા હોય, બાળપણના સંસ્કારો કદોડા હોય છતાં અનુકૂળતા નતાં માણસ મોટો થયા પછી પણ તાલીમ અને કેળવણીના પ્રતાપે ઉંચામાં ઉંચી પાવરીએ પહોંચી શકે છે. આર વર્ષ મુધી નિરક્ષર રહેલા સયાજીરાવે યોગજ વખતમાં એવી તો સુંદર તાલીમ મેળવી હતી કે મોટા મોટા મુસ્લુદીઓ પણ એની જુદિના તેજ આગળ અંગ્રહ જતા. દુનિયામાં ધણી વસ્તુઓ અનવખી ભરી હોય છે. એક ગામડીઓ અને નિરક્ષર હોના એવો બાળક મોટપણે વિશ્વધર્મ પરિપક્વના પ્રમુખપદે વિરાજ્યો હતો તે પણ એક અચંચો પમાડે એવી બીના નથી ?

એવો એક સર્વામાન્ય કથા છે કે શ્રી. સયાજીરાવ જે રાજા ન હોત તો એક મહાન દેશનાયક અને આંતરરાષ્ટ્રીય મુસ્લુદી થયા હોત. નરપુંગવ વિભૂતિઓમાં હોય છે તેવા બધા ગુણો તેમનામાં વિદ્યમાન હતા. પોતાને મળેલી રાજગાદી અને સત્તા એણે પ્રજા ધડતરના કાર્યમાં વાપરી હતી. પણ એમના આદરોને આચારમાં ઉતારવામાં મદદરૂપ થઈ પડેલી એ ગાદી એમના સર્વવ્યાપી વિકાસમઃ અડચણરૂપ પણ થઈ હશે. હરેક રાજગાદી સાથે એના મોલા અને શીલાની મર્યાદાઓ હોય છે. તેથી એઓના આખા ભારતવર્ષની પ્રજા નોડે એક ચઈ ચકયા ન હતા છતાં સરદાર વજ્રલલાઈએ હમણા જ અલ્હાબુરીના બાપજીમાં કહ્યું છે તેમ ગુર્જરેશ્વર ગાયકવાડના જીવનમાંથી તો એકકાળે ધણી નવજીવાનોએ દેશપ્રેમની પ્રેરણા પીધી છે.

એમની પ્રજા હિતની પ્રવૃત્તિઓનો પાર નથી. એક એક કરી તેને ગણાવવા બેસીએ તો પાનાના પાના ભરાઈ જશે. દેશની પ્રજા આજસ મરડી બગાડાં ખાઈ ડગમગ ડગમગ

ચાલવા લીધી હતી હતી ત્યારે એણે પોતાની પ્રજાને તથા કે ઘોડદોડની ઝડપે દોડાવી હતી. હવનમાં હાડકું નાખવા જેવી અનેક મુશ્કેલીઓનો સામનો કરી એમણે ધરવા પડેલી પ્રજામાં નવો પ્રાણ પૂરવા જે પણ આદર્શો હતા તે આજની લગી ચાલુ છે અને એની જયોત જલજ્વલત રહેશે. આજના દેશ નાપકોનું મુડમાંકન એમના વાડાઓ જેવાકે સુધારકવાદ, મયાસવાદ, જહાલવાદ, સમાજવાદ, સામ્યવાદ, માંધીવાદથી મપાય છે. સ્વ. મહારાજાએ એવો એકે ઝખખો આદર્શો ન હતો છતાં એમના વિચારો અને માન્યતાઓ કેવીં હતી તે એમના કાર્યમાંથી જાણી આવે છે. એટલે એમનું મુડમાંકન એમનાં વ્યક્તિગત રાજા તરીકેના જીવનમાંથી નહિ પણ એમની રાજ્ય વિક્રમના જેવી પરદુષ્કર્મજન પ્રવૃત્તિઓમાંથી થવું ધટે છે.

આ માંદગીમાં એમણે કૂર કાળ જોડે લિપણ દૂંદ એટલું છે. એમાં જ મદેવની જીત ન થાત તો અમારી ખાતરી છે કે એમની યશકલગીમાં એક સૌથી વધારે સુંદર અને સુગંધિત પુષ્પનો હમેશાં યાત. એ પુષ્પને એમણે પોતાની મેજે પ્રજાને રાજકારણમાં લાગીદાર બનાવી હોત તે છે. પોતાના દેવસ્વરૂપ દાદાની ગાદીએ આવેલા મહારાજા શ્રી. પ્રતાપસિંહને આવકાર આપી અમે વિનંતિ કરીએ છીએ કે પ્રજાની અને સદ્ગત પ્રજાપિતાની એ ઇચ્છા અમલમાં આણી. એઓશ્રી પણ એમના દાદાની પેઢે આખા હિંદના રાજ્યોને બોધરૂપ થઈ પડે.

સ્વ. બળવંતરાય પ્રમોદરાય ઠાકોર

હુતનસમાજના ધડતરમાં ધણી વસ્તુઓ પોતપોતાનો કાળો આપે છે. એમાં જ્ઞાનદાનનું મહત્ત્વ વિશેષ છે. એ જ્ઞાનગંગાને અમદાવાદમાં સરકારી ખાતાની બુલબુલામણીમાંથી મુક્ત કરી સાચા લોકકલ્યાણના પંથે દોરી જનાર એ લગીરથોમાંથી એક તો શ્રી. બળવંતરાય પ્રમોદરાય ઠાકોર. 'બલ્લભાષી' કુરકાળે આપણી વચ્ચેથી ઝડપી લીધા છે. આખું શૂન્યરાત સ્વ.ના સદ્ગત આત્માને ભાવભરી અહાંજલી અર્પી રહ્યું છે અને એમની પડેલી નપૂરાઇ એવી ખોટ મારે હતાં આજ સારી રહ્યું છે.

સ્વ. બલ્લભાષી માત્ર કેળવણીકાર જ ન હતા. લેખમાં હતા ત્યારથી તેમનો પત્રકારીત્વ સાથે સંબંધ હતો અને મુલુલિન લગી 'પ્રજાબંધુ' પત્રને તેમનો લાભ મળતો રહ્યો હતો. વળી અમદાવાદની એવી એકે જાહેર પ્રવૃત્તિ નહિ હોય જેની માથે સ્વ. બલ્લભાષીનો સંબંધ નહિ હોય. સ્થાનિક સ્વરાજ્યની સંસ્થાઓના તેઓ કાર્ય કુશળ પ્રમુખ હતા. રાજ્યકારણમાં તેઓ જરૂર પડ્યે બાહોય નેતા અગર નીડર સૈનિક થયા હતા.

સ્વ. મોતીલાલ. ન. અમીન

જગંજલિની 'દાંડીકુચ' વખતે પૂ. મહાત્માજીએ ખેડા જિલ્લાની હદમાં દાખલ થતાં કહ્યું હતું કે 'હવે હું મોતીલાલના ચરોતરમાં પ્રવેશું છું' સાચેજ મોતીલાલનું જીવન અને ચરોતરનું જાહેર જીવન એકમેકનું આતપ્રેત હતાં. ચરોતરના અનેક લોકસેવકો પણ સેવાના પ્રથમ મૂળાદાર એમની પાસે જ શીખ્યા છે. જાહેરમાં ન આવી પદમ પાછળથી નિષ્કામભાવે તેઓ દરેકને પ્રેરણા સલાહ અને દોરવણી હેતા.

— જાહેર ખબર —

હમારે ત્યાં દરેક જાતનું કચ્છી, આરી તથા બાદલાની ફેન્સી ડીઝાઇનનું કામ ચાલુ જમાનાને અનુસરી કરી આપવામાં આવે છે. ભરેલાં ઝલલાં પેઇન્ટીંગ સાથે તેમજ સાડીનાં પોત પણ કિશાયત ભાવે મળશે.

એક વખત પધારી ખાત્રી કરવા અમે ભલામણ કરીએ છીએ.

દેસાઇ મગનલાલ લીમલાઇ (પલસાણાવાલા)

૬૦ પારકુળીઆ, નવસારી

તમે —

બેકાર છો ?

તો

શા માટે દરજીનું કામ શીખી રૂપીઆ બે રૂપીઆ રાજ કમાઈ શકતા નથી. શીખવવાનો ચાર્જ રૂપિઆ પચીસ. અને પંદર

જવાબ સાથે લખો યા મળે :—

ગણુદેવા ટેલરીંગ એન્ડ કટીંગ ક્લાસ

મુ. પો. ગણુદેવા

ઈમારતી લાકડાં અને સાઇઓ

ઉત્તમ માલ

કિશાયત ભાવ

ઇમારતને બરની દરેક જાતની સાઇઓ તૈયાર મળશે.

મેંગલોરી નળિયાં તથા દરેક જાતના પથ્થરો પણ મળશે.

મલબારી પાટિયાં તથા કામડીના ભારા પણ મળશે.

દેસાઇ પરાગણ જગાભાઇ એન્ડ કું.

૬. ઓ. બંદરદોડ,
નવસારી

ગ્રાન્થ : ઈમારતી લાકડાંના વેપારી
સ્ટે. રોડ—નવસારી

પૂર્ણા

તંત્રી : ગુણછોડછ પરગણ મહેતા

પુસ્તક : ૨

માર્ચ : ૧૯૩૯

અંક : ૮

એ વાંઝણી શક્તિ શું કામની ?

એક ખેતરને શેરડે, કેટલાક પરચર પડ્યા હતા. તેઓ એકવાર ખેતરની માટી પર ઉછાછ પડ્યા.

પરચરો કહે ‘અમરી કાવા તો વજજરની, ભગાભગાને અમે ઠોકરો ખવડાવીએ અને ઉચ્છે મોઢો પછાડીએ. હાડતાં પડીને લમણે જઈ ચોંટીએ તો તે પણ જોતજોતામાં બોંચ બેગાં થાય છે. હે તમારામાં એટલી તાકાત ? તમેને પેલું ‘જાણનું’ પોચકું’ જ’ને જરાજર, તમારા પર કોઇનો પગ પડે ન પડે કે યદ્દ જાવ છે. છુંદાઈને શેરડો, અમાગ પર તો આરે મેઘની ઝડીઓ વરસે છતાં રહીએ છીએ જેવા હતા તેવાને તેવા. અને તમે ? તમે તો પાણીની એક જ જાલો યદ્દ જાવ છે કાઢવનો લોચો.’

પરચરભાઈનું આ ભાવણ સાંભળી ઝરીઝરી ગાય જેવી માટી પ્રથમ તો ડહાંછ મધ પણ પછી ધીમેથી બોલી ‘ભલે અમે પોચાં તો પોચાં પણ તમે જાણો છો ? અમારામાંથી તો લીલાં લીલાં પાસ લોગે છે. તે ચરી મૂંગાં જાનવરો દુવા દે છે. અમારામાંથી તો મીઠાં મીઠાં અનાજ પાકે છે. તે આરોગી છુદિવાણું માણસ પણ તૃપ્તિનો આકાર આવે છે.

અને તમે તો ધરતીમાતાને પેટે પરચરો પાક્યા છો. નાહકની બોંચને ભારે મારો છે.

હા ! તમારામાં તાકાત તો ઘણી છે પણ એ વાંઝણી શક્તિ તમને જ મુબારક હો.’

નવી નહેરનો સંસાર

હતી રેતી રેતી, ઘગતી ઘગતી, ધ્યામ ધમતો;
ચતુર્માસે ચે ત્યાં કલ્લિક જરી વર્ષાદ પડતો;
કરી લાંબી લાંબી નગર નિરખો યોગન ગમી
નવાઇનીયે ના જરીય. પણ કીલોતરી ઊગી.
પાનીયે પીરડી છે ના, ના છે લુપ્ત સરસ્વતી,
મુશ્કતા વિષ આખાની ગાંધે બેગી થઇ હતી.

ત્યાં નહેર પંથે જલની કુમાડિકા
આવી; જતી સરસવાસ આસિકા
સરમાળ, મુઝા પણ ભાવિ સૌખ્યના
સ્વપ્નાં સ્વતી, ઇતી જરીય ના.

એ રહે કુંગરા બોડા નાગા ખાયા સમા કના,
ધૂણી ધીગાવતા બેઠા તે શિખામણુ આપતા.
'કા વેરીએ વિજનપથમાં ગાળાં હુને વગાવી,
દેખાડી ઝાંઝમ મરિચિકા, બેગાવીને જુલાવી,
સાને બાળે? હરિત હરિય બો ત્યલ્લો પિતૃદેશ ?'
શીજો રીજો શીતલગસને કાં ત્યગ્યો માનુદેશ ?'
'ચોળી ના, ચોળીના' સણી નહેર એ ન્હાનકી પડે
શીકરે સ્મીત દેસાવી નિઃસંકે નિર્ભયે નહી.
'બૂલી પડી ના, ન વગાવી વેરીએ,
ગણી કરી આવી તમારી શેરીએ;
મોટો સમારંભ કરી, સભા જરી
વિદાય સૌ મિત્રજને મને કરી.
ભાસે હવામાં અદિયાં દવો બજે,
નર્સી થઈ દેવ ભાસે મને ગજે;
આજ્યે બજે ના મમ નીર-ગાન
પીધે ન જુટે મમ નીર-પાન.
હુધાત' છે આ રણુ કૈક કંપથી,
ગાળું ન એ તૃપ્ત થનાર સ્વપ્નથી,
માટે હરે અક્ષયપાત્ર લાવી
સ્વમીય કે નિર્મરથી ભરાવી.'

પછી તુલ્ય થઈ રેત, હાન્ત, મિકત થઈ ધરા,
તુષિના ઓઝકારથી લીંદેયે ચાપ ખેતરાં.
પૃથ્વી પેટાગમાં કેદે સકિત સર્જનની હતી
અખત મારી યતાં પોચી હજોતી તોફ મુક્તલી.
હુવારી લોભ ઉદ્ગમે નવો અસાર માંડતી,
પત્રે, પુષ્પે, ફૂલે, ફૂલે, લયે વેલ વનરપતિ.
આધે આકાશમાં ટાંચી મેઘ જો નામતો હતો
ને આ અસાર-વાડીમાં હવે કાયમ વર્ષોતો.
ચૂગથી, રેતથી ન્હાતા, પીગતાં સૂર્ય-ધૂળીએ
ખાખી જાવા સમા પેલા કુચર તેજ પાણીએ
ચોળા ચોળા કરે રતાન, કાંતે નમ હરી અને
લીલાં પિતાંગરો પહોરી દ્યોં આજ તને મને.
ગંધાતા ગીધડ ગંધ પખીમાં માત્ર તે દતા
કાગલો મોરને મેળા હવે અને કસોલતાં.
કોટ સિવાયના ખીજું હજુ પ્યારે મનાવર
ગાય, કુરંગને ધોડા હવે એહ નદી વીર.

૨.

ભગવું હુદય

(પ્રચલન પૂર્વી)

ખોતાં ગરજ છુટક જગ મુખે અમી તો ધરે,
નહીં કંઈ અનિષ્ટ કે અગુલ વા હું તો આદરે,
અગતરિપુ સમો રહું, વિષમતા મુગો છુટુ,
સુખે હૃદય આ કુળું ભગવું છે હવે રંગવુ. ... ૧
ધમાચકડીને ધમાક ન રૂંચે વિતંગ નહીં,
ન દાર અરુ દેવ પૂનળું બનું નહીં સૌ સદી
દિવે દરખ પાંદડી નવ ખીણે અરુ શોકની,
ન વચ્ચે યમ ઉરે કહે?—કહુ વિધિ શરો બેંકતી? ! ... ૨
હામા, સરસતા, લતા હૃદય પ્રેમની નર્તતી,
ઉદાર આદિપુત્રને વિરલ ભાવુરે વર્તતી
વિનમ્ર ઉરભાવની પહતી નિર્જાંદિણી અમી,
પ્રભુ પ્રણયનો ગીથે ગીલવતી વળી એ અમી ... ૩
રમે હૃદય મંથમે સરસતા વિચી કેળવે,
અનાથ શું સનાયના,—પ્રભુપદે, ગલ મેળવે ?! ... ૪

જાતુનો કુસુમોક્ત

કોયલ

સાહેલી બોલે કોયલ કામળગારી રે
 કાળુડી તોયે કોકિલ કામળગારી રે
 વસંતની એ દુલારી આમરકુંજમાં ધધારી
 છેડે મધુરી સિતારી રે સાહેલી.
 મંત્રા મીઠડા ઉચ્ચારી આંખે આંખે દિવ્યનારી
 લાગે કોયલ ઉર પ્યારી રે ,,
 પ્રેમે જાણે મૃતિ ધારી, મદગાર એનો બારી
 'કુદ્દ' ઉપર જાઉં પ્યારી રે ,,
 શાંતિ સુની એ વિદારી, ટટ્ટકી દે ઉર કારી
 વાડી, બને મનોહારી રે ,,
 વિરહના જે આનંદી લાગે તેને દુઃખકારી
 પ્રિયને સ્મરણનારી રે ,,
 જ્યોત્સનાલક્ષ્મીનારી મૂડી ઉરે ચિત્તગારી
 શીકરે સ્મીત, બોડી જાય નલ અટારી રે ,,
 'બૂલી' પડી ના,
 જાણી કરી આવી સુની વાડી લાગે ખારી
 મોટા સમારંભ કરી, જી ક્યારી ક્યારી રે ,,
 વિદાય સૌ મિત્રજને મં
 લાલે હવામાં અદિયાં દે કામળગારી રે
 તસીં ચર્ચ રેત લાલે મને કામળગારી રે
 ગાળે બળે ના મમ નીર-
 પીધે ન જુટે મમ નીર-પાત્રે
 સુધાર્ત છે આ દણુ કેક કદ
 જાણું ન એ તૃપ્ત યનાર રે
 મારે ઉરે અક્ષયપાત્ર લાવી
 સ્વર્ગીય કે નિર્ઝરથી ભરે

પ્રપન્ન. ગા. કાલ

મારી પ્રવાસ પોથીમાંથી થોડાંક પૃષ્ઠ

અથવા

સુરતથી અમરનાથ

આ સેવાતંદુલ

(૨)

ગુરુકુળ કાંગડી

હરદ્વારની યાત્રાએ આવનાર શિક્ષિત વ્યક્તિને માટે બે સંસ્થાઓ જોવા યોગ્ય છે. (૧) રામકૃષ્ણ મિશનનો સેવાશ્રમ, (૨) ગુરુકુળ કાંગડી. સેવાશ્રમ તો મારી ધર્મશાળાથી બહુ નજીકમાં હતો, તેથી પ્રથમ તેની સુસાક્ષત લઈ આવ્યો. આ વખતે રીઆજો જતો હતો અને જનાણુઓની અવરજવર નહિ જોવી હતી, તેથી સેવાશ્રમના કાર્યકર્તાઓ આગમ લેના જખાતા હતા. ખીમારોની પંથારીઓ મળત્રીની હતી અને યહારના દવા લેનારાઓ એક એક જામ્મે આવના હતા. આવી મંદીની મોસમમાં હું ગએસો હાંવાથી સેવાશ્રમની સેવાઓનો હું જોવો જોઈએ તેવો અડસદો ન કરી શક્યો. ઉનાળામાં બીનારાયણની યાત્રા વખતે અને કુંભ મેળો આવે તે વચ્ચે સેવાશ્રમ ધણો ઉપયોગી સિદ્ધ થતો હશે.

ત્યાંથી નીકળીને મેં મારી ગાડી ગુરુકુળ કાંગડી તરફ હાંકવી. સ્વામી શ્રદ્ધાનંદજીના વખતનું પુરાણું ગુરુકુળ તો હવે રહ્યું નથી અને આજના ગુરુકુળને જોઈને તેની કદરના પશુ કદવી દોલડી છે. અગ્રજ ગુરુકુળ—ભારત વર્ષની આદિ ગૃહીય શિક્ષણસંસ્થા અને ૧૯૨૪ના ગંગાના પ્રવયકારી મહાપૂરમાં નષ્ટ પ્રાય થઈ ગયું જે થોડોક દિરસો અથવા પાંચે છે; તેનો મારા સાંભળવા પ્રમાણે ગૌરાગા તરીકે ઉપયોગ થાય છે. વર્તમાન ગુરુકુળ ગંગાની બીજી બાજુએ પાંચ ગંગાના પ્રવાહથી દેડ માઇલ દૂર, કનખત્ર અને જવાહરપુરની વચ્ચે થઈને વહી જતી ગંગાની એક નહેરને કિનારે વસ્યું છે અને સ્વામી શ્રદ્ધાનંદે પોતેજે આર્થ ગુરુકુળની ભવ્ય કદરનાથી—આજ કલેવરમાં તેમજ આત્મામાં પશુ—પણુજ દેડ નીકળી ગયું છે. કલકલ પ્વન કરતી ગંગાને કિનારે, હિમાલયની સ્વામત્ર છાયાની નીચે અને હાથી, વાઘ અને ચિતાઓની ગર્જનાઓથી ગાજતા અરણ્યમાં, પ્રચીન તપોવને અને આરણ્યક વિશ્વવિદ્યાલયોના આદરેશો વડે પ્રાપ્તવાનુ અનેલુ ગુરુકુળ આજે ગંગાની કૃત્રિમ નહેરને કિનારે, ગાડીથોડા અને બોં બોં કરતી મોટરગાડીઓ અને બૂંડી ભૂખ જોવી, ધૂમાડો ઓકતી આગગાડીના થ્રોટથી ગાજતી સડકથી થોડે ઊંટે પશ્ચિમના સ્થાપત્ય શૈલિએ બંધાતા બંગલા ઘાટનાં મકાનોમાં આવીને વસી ગયું છે. સડક અને ગુરુકુળની સીમાની વચ્ચે આવેલાં થોડાંક શાક વૃક્ષોમાં થઈને આગમ જતાં મારી દષ્ટિ આજના ગુરુકુળ ઉપર પડતાં જ મારા કંપેસ ગુરુકુળની આથે તેનો એવો તીવ્ર મુકાબલો થઈ ગયો.

સિકંકાઓ, ચિત્રો વગેરેનો સંગ્રહ છે કે નહિ એવો પ્રશ્ન જ્યારે મેં લાયબ્રેરિયનને પૂછ્યો. ત્યારે મણે તેને આ પ્રશ્નની અનાવરણ્યતા લાગી હોય અને ગુરુકુળમાં આવી ઉપાધિઓ ન જ હોઈ શકે એવું મારે વગર પૂછ્યે સમજ જ લેવું જોઈતું હતું એવા લાયબ્રુકન મુખમુખ કરીને તેણે મને નકારાત્મક જવાબ આપ્યો. હું આગળ આવતો થયો.

મહાવિદ્યાલયનું છાત્રાલય અત્યારે ખાત્રો વિનાનું હતું. છાત્રનિવાસના એક એક ઓરડામાં ચાર ચાર વિદ્યાર્થી રહી શકે એટલી મોકળાશ હતી. પણ તેમાં મેં લોકાના પારીઆના નખતપોશની સાથે સાથે રિપ્રંગવાળા લોખંડના ખાટલા પણ દીઠા ત્યારે મને પૂછવાનું મન તો થયું કે 'અલ્પચારીઓ'ને માટે આ શું કહેવાય? મહાવિદ્યાલયના વર્ગોના ખંડ જ્યારે મેં નાના નાના દીઠા અને મારાં પ્રથમદર્શકે 'અં છે હમારા વિદ્યાલય', 'ધધર જારવી એણી' 'ઉધર ઓઠવી એણી' એવું મને કહેતો થયો ત્યારે તો મારે પૂછવું જ પડ્યું કે તમારે ત્યાં કુલ વિદ્યાર્થી કેટલા છે? તેણે મારી બૂલ મુધારીને કહ્યું. 'સત્ય મિત્રકર સત્તર (૭૦) અલ્પચારી' મને ધણીવાર એક ટપા કરે છે કે આર્યસમાજ સંસ્થાના આ 'અલ્પચારી' શબ્દને માટે શા માટે આટલા અધો આગ્રહ રાખતા હશે? સારો સંજ્ઞ સાર્વજનિક વપરાશમાં આવતો 'વિદ્યાર્થી' શબ્દ શો ખોટો છે? કેઈ જાણકારે મને કાનમાં કહ્યું કે જેની પાસે જે વસ્તુનો અભાવ હોય તેને તે વસ્તુ માટે આગ્રહ હોય જ કેની?

સૌથી છેલ્લી વસ્તુ જે તેણે મને ગતાવી તે ગુરુકુળનું વિદ્યાન મંદિર હતું ત્યાંના સ્વાસ્થ્યસંજ્ઞમ તથા વિદ્યાન શીખવવાનાં સાધનો જોઈ કોતાં મને સમગ્રદુઃ કે દાસ તો મારી હામરૂસને પણ આના કરતાં વધારે ઉંચા પ્રકારના મોંઘાં અને વિવિધ સાધનો વસાવવાં પડે છે, ત્યારે આતો દાંડી વિશ્વવિદ્યાલય। અને થયેલી નિરાશાનો છેલ્લામાં છેલ્લો નિઃશ્વાસ મેં અહિં મૂક્યો. મારા પથપ્રદર્શકની સમજ પ્રમાણે મારું ગુરુકુળનું દર્શન પૂરું થઈ ગયું. તે-તો મને દૃષ્ટ્યતાનાં નિર્ણય મકાનો અતાવ્યા આવ્યો હતો. મને એટલેથી સંતોષ થાય એવો ન હતો મારે ગુરુકુળના સ્થૂળ શરીરનાં દર્શન કરીને પાછા વળવું ન હતું.

કાર્યાલયમાં જઈને મેં એકવાર ફરીથી તે 'મહાલય'ને ચિત્તિ કરી કે 'મારી અડધી જિંદગી શિક્ષણ કાર્યમાં ગઈ છે, શિક્ષણ સંસ્થાઓ સ્થાપનામાં અને તેમનો વહીવટ કરવામાં મેં સહાયતા આપી છે, અને ગુજરાત વિદ્યાપીઠની નિયામક સભાને પણ હું થોડાં વખત સુધી સભ્ય હતો. હું ગુરુકુળના ઇટ ચૂનાનાં જોશ મકાનો જોવા નથી આવ્યો; મકાનો જોવાં હોતે તો હું કોઈ રાજનો રાજમહેલ જોવા સાડ ન જતન? મેં 'તો જે જે જોયું તેની મારા મનમાં નોંધ કરી લીધી છે. અને હવે મારે તેને વિશે તમારા આચાર્યજીની સાથે ચર્ચા કરવી છે. તેટલું ન થાય ત્યાં સુધી મેં ગુરુકુળ જોયું એવું હું માનવાનો નથી અને પાછો જવાનો પણ નથી.'

'આચાર્યજી ઉપસ્થિત નથી' એવો જવાબ મને મળ્યો ત્યારે મારે ફરીથી દહના મહિત કહેવું પડ્યું કે 'આચાર્યજીની અનુપસ્થિતિમાં કોઈપણ પ્રોફેસરની પાસે મને તેડી

જવો પડશે.' ત્યારે ના હટકે મને ફિલોસોફીના અભ્યાસક્રમે જાગશે પેણે કારકુન તેડી ગયો અને નેમને મારો અગ્રે આવવડનો ઉદ્દેશ જાણવીને તે કારકુન ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

હવે હું અને પ્રોફેસર સાહેબ એક બીજાને આંખો વડે માપતા બેઠા. તેમના પંખ સ્વચ્છ ન હતી શકાય. ઘોતીઆં ઉપર ચીકટનો કાથ હતો. આંકડામાં માખીઓની હાજરી મારી હતી અને તેમના શરીર ઉપર આનામ લેવા આવી આવીને બેસતી નથી. એક બીંત યદ તાજ પાનની પીચકારીનો ફેલો ઉતરતો હતો. દજી તો શીઆળો હતો. ઉંઠાળામાં શું થયું હશે ? યુરુકુળના ઓરડાઓમાં પણ એવી જ અવસ્થા હતી આમ હોવાનાં કેટલાંક કાદળોમાં પંખ-ખીઓની કેટલીક નહિ છનડવા જેવી ટેવો છે. ઘાખલા તરીકે તેમને ફેરી ખાતાં આવડતી જ નથી. ખાટકી જેમ મરી ગયેલાં દોરનું સામકું ઉતરડી કાઢે તેમ તેઓ પાછી ફેરીની જાણ ઉતરડી કાઢે છે. અને પછી રૂમથી બરેલો મોટલો ચૂસવા મંડી જાય છે. તેમ કરતાં તેમના મોઢા ઉપરથી રસના ફેલા ઉતરે છે અને ભોંય ઉપર પણ યુરુકુળ રીપાં પડે છે. ખાખા પાછી ફેગળા કરવાની તો શું પણ ખાણીથી કાચ ધોવાની આવરવકતા તેઓ નથી સ્વીકારતા. બેઠે હાથ ધસી નાખે, ચીકણા કાચ માથે લૂછીને ધૂરેલનું કામ કાઢી લે અથવા ફેંટાના સરકતા છેડા વડે લૂછી નાખે પણ ખસ, વિષયાન્તર થાય છે.

મેં પ્રોફેસર સાહેબને પૂછવાના પ્રશ્નો તૈયાર રાખ્યા હતા તેની મેં તેમના ઉપર ઝડી આવી દીધી અને તેમના ટેબલ ઉપરથી કાગળ પેન્સિલ ઉપાડી કાઢીને તેમના ઉત્તર સંખી નવા તૈયાર થઈ ગયો.

‘યુરુકુળની સ્થાપના થયે કેટલાં વર્ષ થયાં ?’

‘આશરે ત્રીસ વર્ષ’

‘તે દરમિયાન કુલ કેટલા સ્નાતકોને પદવી દાન દીધું ?’

‘આશરે અઠીસો’

‘તેઓ અથા હાલ શું કરે છે, કયા કયા ક્ષેત્રોમાં જોડાયેલા ગયા છે, તેમની આર્થિક સ્થિતિ કેવી છે, તેઓમાંના કેટલા આદિત્યસેવા, સમાજસેવા અથવા ફેરા સેવામાં જોડાયા છે, તેની તમારી પાસે કિરેકટરી છે ? જૂના અને નવા વિદ્યાર્થીઆનાં સ્નેહમંત્રણ થાય છે ?’

‘ના’

‘કુલ ફેકલ્ટિઝ (મંદિર) કેટલી ?’

‘બે-આર્ટ્સ અને સાયન્સ’

‘સાયન્સમાં પદાર્થ વિજ્ઞાન શીખવાય છે ?’

‘ના’

‘આપને માનુષ્ય તો દશે કે ઉચ્ચ પ્રકારના સ્નાયન વિદ્યાના સિદ્ધાન્તો પદાર્થ વિજ્ઞાનની માથે ધનિષ્ઠ સંબંધ છે અને બેકે એકબીજાથી અલગ કરી શકાતાં નથી.

‘ના, મારો એ વિષય નથી.’

‘આપનું’ એ અજ્ઞાન સ્વરૂપ છે વાર, ઉચ્ચ પ્રકારનું’ ગણિતશાસ્ત્ર શીખવાય છે ?’

‘ના’

‘ત્યારે હું’ આપને કહી દઉં છું કે ઉચ્ચ પ્રકારનું સાયન્સ, ઉચ્ચ પ્રકારના ગણિતશાસ્ત્રની મદદ વિના શીખવી શકાતું જ નથી. મીથ્યુનિતિ સજગાવીને ચૂનાના પાણીને ધોળું કરવાના પ્રયેસ જ કરવા હોય તો ગણિત વિના આલી શકે? વાર વિશ્વવિદ્યાલય કેઈ માસિક પત્ર બતાવે છે ?”

‘ના’

‘કાર્મ રિસર્ચ વર્ક’ (સંશોધન) થાય છે ?’

‘ના’

‘ઔદ્યોગિક અને વ્યવહારપયોગી શિક્ષણ અપાય છે ?’

‘હમણાં થોડા વખતથી ટાઇપ રાઈટિંગ શીખવવાની શરૂઆત થઈ છે, અને આયુર્વેદ વિદ્યાલય છે, જેમાં અભ્યાસીઓ વૈદ્ય શીખે છે.’

વૈદ્યશાસ્ત્રના સક્રિય જ્ઞાનને માટે શી સગવડ છે? વિદ્યાલયનું હોસ્પિટલ છે? જોટનિકલગાર્ડન છે? ઔપચિનિકમૌલ્ય શાળા (કાર્મસી) છે?

અભ્યાસીઓ તથા ખીજા શુરુકુળવાસીઓ માંદા પડે તેટલા પૂરતો અનુભવ મળે. માર્ડન નથા કાર્મસી છે પણ ત્યાં માઇલને છેડે છે

હવે હું સમજી શક્યો કે આ સંસ્થા ‘વેદીઆ’ જ તૈયાર કરે છે. અહિંના સ્નાતકો કાંતો શિક્ષકો થઈ શકે અને તેપણ આવાં શુરુકુળોમાં જ, અથવા વેદનો ‘પ્રચાર’ કરવા નીકળી પડે આ એ કામ સિવાય સમાજને ઉપયોગી નીવડે એવું કોઈપણ કામ કરવાની તેમને શિક્ષા જ મળતી નથી; વળી તેમના યોગ સેમનો સવાલ પણ ઉભો ને ઉભો જ રહે છે. ‘હિંદુસ્તાન’ ના સંપાદક શ્રી. સત્યદેવ ત્રિવાલંકર, ડૉ. પ્રાણનાથ, પદ્મિત જયચંદ અને હમણાં જ પારીસથી ફી સિટની પદ્મી લખને આવેલા ડૉ. સત્યદેવે આ બધાએ પોતાપોતાની વિશેષ યોગ્યતા શુરુકુળના વાડામાંથી બહાર નીકળીને સ્વપુરુષાર્થ વડે જ કેળવી છે. સ્નાતકોને માટે કચેર (cacher) જેવું કશું છે જ નહિ. આથી કરીને સ્નાતક થયા પછી પાછા સરકારી યુનિવર્સિટીઓની મેટ્રિકની પરીક્ષામાં બેસીને કેટલા બધા સ્નાતકોએ શુરુકુળના ગૌરવને ધક્કો લગાડ્યો છે! પણ ખીજું થાય શું? જુવાન હૃદયને સ્વાભાવિક રીતે મહેનદારો હોય, સંસારમાં આગળ ધપવાના કોઈ હોય, પાંચ પૈસા પેટા કરીને આસામ પૂર્વકે જીવન ગાળવાની અભિલાષાઓ પણ હોય; અને શુરુકુળની શિક્ષા તેમને આગળ પધવાના તમામ માર્ગ બંધ કરી દે છે. પત્રકારિત્વ, વ્યાપાર, કાયદો, કૃષિ એન્જિનિયરિંગ, આમાંની કોઈપણ સીડી ઉપર પગ મુકવા આજે શુરુકુળ તેમને તૈયાર કરતું નથી. ત્યારે તેઓ પાછા મેટ્રિક ન થાય તો કરે પણ શું? આચાર્ય દેવશર્મા લખેને ઉકેલે પણ એકલી લાવના

ઉપર બધા લોકો ઝાઝો વખત જીવી શકતા નથી. જીવન માર્ગ નક્કી કરવાને માટે ભાવનાઓ ઉપરાંત આર્થિક પરિસ્થિતિઓ પણ વિશેષ લાગુ બનતી છે. લેન્ડેશાપના મિત્ર મળૂરેનાં અંગ ઉપર તપાસનામાં અનેલા કાપડનાં વસ્ત્ર શાથી જોવામાં આવે છે? કારણ કે તે સસ્તાં છે

અને ૧૯૩૩ની સાલમાં સહારનપુર જિલ્લાના હરિજન સેવક સંઘના કાર્યકર્તા તરીકે મારે શુરુઆત કાંગડીમાં ધણી પાર જવું આવવું થવું હતું, કારણ કે અમારા જિલ્લાના પ્રમુખ પ્રો. વિશ્વનાથ ત્યાંના એક અધ્યાપક છે. મેં હીડું કે જે સંખ્યા દર્શાવે માટે સમાજ આદરો બધો આગ્રહ રાખે છે તે સંખ્યા દર્શન અધ્યાપકોના ખાનગી નિવેદનમાં મેં ન હીડું. હું તો ગણું જ છું ફરજિયાત કર્મકાંડ સફળ થતાં નથી. પરંતુ આખું સમાજ જરાક આ વિશે વિચાર કરે તો સાચું. વિદ્યાર્થીઓ પણ એ એક કર્મના સંઘર્ષમાં ઉપેક્ષા કરતા થઈ ગયા છે. થવા જ જોઈએ સ્વદેશીની ખાનગીમાં અધ્યાપકોનાં સ્ત્રી છોકરાં લગભગ બધાં જ અગ્રહીય છે. પણ તેને માટે તો આર્થિકમાજનું અગ્રહીય વસ્તુ જ દાખવાવું છે. દેવશર્માજીને નિમંત્રણ પત્રિકામાં લખવું પડે કે વધારે નહિ તો શુરુઆતના ઉત્સવના નખ દિવસ તો સૌ ખાદી પહેડે એ થોડું રોગચાળીય છે? અને બલરખંતું શું? પ્રોફેસરોનાં ઘરોમાં વરસે દોઢ વરસે નવાં નવાં બાળકો જન્મે અને તે 'બહાદુરીઓ' જીએ ત્યારે તેમના મનમાં શા શા વિચારો નહિ આવતા હોય ?

રહેવા તથા જમવા માટે ઉત્તમ સ્થાન

જોશી હિંદુ લોજ

ટે. નં. ૨૭૩૮૬. ટે. એ. જોશીલોજ

દે. અવેરી બહાર, મુળજી જેઠા મારકેટ સામે મુંબઈ

“ એ વર

નહિ પરણે

નહિ પરણે ”

— શ્રી. પ્ર.

‘આવો રાણુમામી! આવો! આજે ઘણે દિવસે ગરીબનું ઘર પાવન કયું.’ રાધામાધવની સ્ત્રી રાધાએ સ્ત્રીનારામની ધણીઆણી ગાજેશ્વરીને પોતાના ઘરમાં પેમતાં દેખી આવકાર આપ્યો.

રાધાએ હાથમાંનું કામ પડતું મૂકી તાડ પત્રની પટ્ટીઓની મેલી ઘેલી એવી એક સાદી આમળ ખરી. એ સાદીના રૂપરંગ ત્વેષને કહો યા તેને એવી કટોર પડી હાથ તેથી કહો, ગાજેશ્વરી તે ઉપર ગ્રહો મચકોડીને બેઠી. મોટાં મરના સગાંઓ ગરીબ આત્મીયોને ત્યાં હજીમેશ જતાં નથી, એટલે ગરીબ ઘરના રાધાને ન મમળકયું કે મોટા ઘરની રાણુમાસીની આગતાવગતામાં શું શું કર્યું ?

‘માસી બેસો, જગા ચા મૂકી લાવુ’ કહી રાધા રસોડા તરફ વળી મૂળજાતી ધરોમાં ચા જોતું સ્વાગતનું સરતામાં સરસ સાધન બીજું એકે નથી.

‘નાના રહેવા કે હમણાંજ મામાને ત્યાં પૂરી પંકોડીનો નારતો કરી આવી છું. મને એકલી ચા પીવાની દેવ નથી.’

જોતે આવો સુંદર નારતો આપી શકે એમ હતું નહિ અને કેવલ માત્ર ચા માસીના પીતાં ન હતો એટલે રાધા પાછી વળી અને ખુફ્ફી પરસાળમાંજ બેસી માસીની વાત સાંભળવા લાગી.

‘મામાના ઘેરથી જતા જતાં થયું કે લાવ રાધીને મળતી જાહે’, આપણી સગાઇ કંઈ અડીને તો નથી પણ તારી માને દું એક નિરાળે ભણેલાં ખરોંને એટલે તારાપર મને માયા છે. રોજ આવું આવું કરતી હતી પણ અવાતું ન હતું.’ એટલું કહેતાં તો જુદા માસીને દમ ભરાયો.

‘એતો એમજ હોય. તમારો મોટા ઘરનો કારભાર એટલે નવરાસ ક્યાંથી મળે ?’ એ સાંભળીને મામી ખુસ થશે એવા આરાયથીજ રાધા આવું બોલતી હતી પણ તેનો ગૃહાર્થ મોટાઇમા આંધળી બનેલી માસી સમજી ન શકી.

‘ખરાબર કહ્યું રાધી. વળી હમણાંતો ઊંચા પણ સાસરે મધ છે એટલે એકલે હાથેજ અધું પંજેલું પડે છે. અને નોકરચાકર પણ હવે તો એવા આખાં હાડકાનાં યજ્ઞ ગયાં છે કે આપણે જરાક આઘાં પાછાં થયાં કે કામ મૂકી ચાતોના ગપાટે ચડે છે.’

‘હિંચાળુંન તો તેની નજીકના લગ્નમાં ગયાં હશે.’

‘હા, એમજ. પણ જોને લગ્નની વાત નીકળી છે તો પૂછી લઉં કે તારી લગ્નને ક્યારે પરણાવતી છે ?’

‘કાક ચોક પરે તો તરતજ’ ગંધાએ ધીમેથી જવાબ આપ્યો મળુ માસીએ આ વાત છેડી તે તેને ગમ્યુ ન જણાયું. પણ મળુ માસી તો એજ માટે આવ્યા હતા. મળવા આવી છુ એતો મતાવવાનુ બહાનુજ હતુ.

‘ગંધી !’ માસીજાનો રંગ હોયો હતો “કહું છે કે તુંજ ચોક પરવા દેતી નથી. ગંધા માધવ બિચારો આકાશ પાતાળ એક કરી રાષ્ટ્ર દેવતાને ભાષ્યાપા કરી એકાદ માસુ ઉભુ કરેછે કે તુંજ આડી ફાટે છે ખરી વાત ?” ભુજાનીમા ઊવટ મુવટ મનાવ પૂગતા વક્રીવતી પેઢે મળેશ્વરી જવામતી નહ જોઈ રહી. “જેવને માસી ! તમારા જમાઇ ધનના ધણાય શોધી લાવે છે પણ કયા મારી ઉમિયા ને ક્યા...” ગંધા આગળ કંઈ બોલે તે પહેલા અધવચમાજ મળેશ્વરીજા તફડી લીધી “પણ ને પણ જવાદે વગર માળાપત્ની ડોકડીને કોર પનજુવા કબૂલ થાય છે એજ ભગવાનનો પાડ માન બાકી વગેરે પ્રા એથ મનમાનતા જોઈના હોય તો કુવાન કુટુંબમા જન્મ્યું નેછએ. એ પાપ હજારની કાચળી છુટી મૂકવા હાથમા હોવી નેછએ. છે એટલી મક્કિત ?” જાણે કે આભાવળિયાને મહાત્મ કરી વિજયના ગર્વમા ડુનાતા એજ તેમ મળેશ્વરી જેન્થી શ્યામ લેખ ગાગી.

“માસી ! અમારા જેવા ગરીબને ખાવાના જ મામા પરે છે તો વળી વાકડો કયાથી કાઢીએ. અમારે તો કન્યાને કંડુ આપીને જ વળાવવી પડે”

‘તો પછી જે મળે તે સોનાનુ ગણી લે. સાનનરમાતી વળણાગીમા જોતી નથી તારી ઉમતી મોટી ધૈરી જેવડી થઈ ગઈ છે. બેટા ! મોટીમોટી રન્યા કુંવારી રહવાથી મૂગા ચાપ આપે છે. માટે એ પાપમાથી જલદી છૂટી જન’

“માસી જે રન્યાને પનણી કરી ઘર માડાવાના કાઠ હોય તે કુવારી મહ તો જરૂર શાપ આપે પણ મારી ઉમાને તો પગજુવાની પડી નથી”

‘એ નાનાન શુ મમજ ? તેજ એને વાડ મડાવી મડાવી માથે મહાવી મૂકી છે ? ગંધી ! ડોસો કુવારો મર્યા મ લલચ્યો છ પણ કામી કુંવારી મરી નાબળી નથી માટે તુવ એ નાનાનની વાતમા હાજી હા કરી વાઢરને નિમચણી ન આપ.”

‘પણ માસી ! હું કયા એને પનજુવવાની ના કહું છું છતા કાચડની કોટે રતન બાધતા મારો જીવ નથી ચાલતો.’ ગંધાએ ગળગળા થઈ માડીના પાલવે આમુ લૂખ્યા.

‘ગંધી ! ગડ ના. જીવ ડહલુ મળ’

‘માસી ! ભગવાને જન્મ આપ્યો તો પૈઆમગને ત્યા અથવા તો મેઘ કૃપિનને પ્રેર આપવો હતો કે રોજ ઊંધી જીવ તો ન બાળવો પડત’

‘ગંધી ! જીવ બાળ્યે કંઈ વળવાનુ છે ? નાતિના નિવાજ તુ વલોપાત કનગે તેથી બદલાવાના છે ? એનો જેમ ચાલ્યુ આવ્યુ કે તેમ પ્રેરનુ ગાડુ ધરેડમા જ આવશે, વળી એ ઉમદી માટે તુ શુ કામ શોધાઈ મરે છે ? તારે ને એને શ ? ગમે તેા તોયે એ તો તારી ભાગીયેળતી છોકરી અને ભાગીયેળુ ને ગોઠ અને અગળા’

‘ના તમારે પગે પડું છું. એ મુઆ છવનું છૂડુંના બોલો. એ તો મારી સગી બહેન હતી. એ મોટી બહેની છવજામાં જ તો હું ઘરસસારનો કારભાર શીખી છું. એમના ચાર હાથ ના હોત તો તમારા કાંઠી જમાણાએ મને કે દહાણની મારી મારી મમાણે મોકલી દીધી હોત વળી મરતી વખતે મોટી બહેન ઉમાને માસ બાળામાં એકાડી કહી ગઈ છે ‘બહેન આગળી ઉમકીને તારી પેટની દીકરી ગળુને.’ એટલે હવે દેખતી આંખ એ દીકરીને કુવામાં કેમ પડવા દઉં?’

‘તો પછી મા દીકરી ગળે વળગી બેઠાં બેઠાં રોવા કરા. રાધી ! આ ઘરડાં મારીના બોલ એક દિવસ તને પાદ આવશે. માથે ચઢકારી મૂકેલી ઉમકી એક દિવસ તને તારા ધણીને અને આપણી નાતને જ્ઞાન મારી કેમ પરણ નાનમાં આવી જશે અને બધાને મહેંડે મેશ ચોપડાવશે, સમજ?’

----- X -----

‘કાકી કેમ રમો છો?’ બહેનપણીઓને ત્યાં ફરવા ગયેલી ઉમાએ ઘરે આવી રાધાને રડતી જોઇ પૂછ્યું:

ઉમાને તેણે જવાબ ન આપ્યો ઉડતાં તે વધારે વધારે નેરથી કુસકાં ખાવાં લાગી. ઉમાએ કાકીને ધણીવાર રડતી દીડી હતી. એક તો તેના કાકાનો સ્વભાવ કોઈ હતો તેથી ધણીવાર એને ચોંટાડી રતન ચખાડતા. બીજું તેણી ગરીબ હતાં તેથી આંકાશીપોકાશી ચણીવાર મહેણાં ટોળ્યાં મારતાં. વળી પોને મોટી યધ હતી છતાં કેકાણે પડી ન હતી તેથી મગાંન્દાલાં પગ નેરે ન કહેવાના બોલ કહી જતા. એટલે કાકીને રોતી જોઇ ઉમાને નવાઇ તો ન લાગી પણ તેને સમવેદનાની કામણી નો જરૂર થઇ, તે ગળગળી થઇ, પાંચે બેસી કાકીનાં આસુ લૂછતી લૂછતી બોલી ‘કાકી આજેવ કાકાએ મારી છે કે શું?’

‘ના બહેન ! તારા કાકા મારી મારી માસ કટકા કાં નોવ ના રાવું.’

‘તો પછી “” ?’ ઉમા કુતુહલભરી કંઠે નગરે જોવા લાગી.

‘મને તો બેઠાં ! તારા દુખનું રોવું આવે છે.’

‘મારું દુખ તો જગી ત્યારથી રોજનું જ છે. તો પછી આજે જ રોવાનું ખરું કારણ ?’

ઉમાની મા તેના મામાને ત્યાં મરી ગઇ હતી. મરતી વેળા તેણે રાધાને બોલાવી હતી ને તેને પોનાની દીકરી સોંપી હતી રાધા બત્રોડને ઘરે લાવી ને રાધામાધવને રૂંધું ન હતું. કારણ તેની સ્થિતિ સારી ન હતી. માવ જો ઉમાનું ભરણપોષણ જ કરવાનું હોત તો લોકશાળાને ખાતર રાધામાધવ કંઈ ન બોલત. પણ ઉમાને પરણાવવી પડે એ અને તે માટે એમની નાનમાં લેને હમરેના પગની ધૂળ માથે ચઢાવવી પડે એ વિચારે જ તે કમકમી ઊડ્યા હતી.

‘પણ તારા કાકાએ જે કહ્યું છે તે ઉપર હવે ચોક્કસ ઉપરવટ થવાશે હવે તો કડવો ઘુંટકો ગળા સુધી ગયો છે તો ભાવે કે ન ભાવે તોય ગળવોજ પડશે’ ઉમા માટે ઓછી ઓછી થઇ જતી રાખા ગમે તેવી નેચે આસાંકિત પત્ની હતી. તેથી તેણે પાંતની તરફેણમાં વધાસાત કરી.

‘કાકી તે દહાડે પડેશમાં લખના માંડવામાં એક ગીત ગવાતું હતું તે શબ્દ છે?’ ઉમાએ ગંભીર થઇ પૂછ્યું.

‘કયું ગીત?’ કાકીના સ્વરમાં ઉત્સુકતા હતી.

‘કયું જ તો. ‘એ વરે ઉમિયા નહિ પડેલું નહિ પડેલું.’

‘ગાડી! એ તો પાર્વતી ઉમિયાની ચાત હતી. એ તો દેવલોકો, એની વાને મર્ત્યલોકના માનવીથી ના ચલાય.’

‘ના શું કામ ચલાય? તમે ખેડાં ખેડાં જોવા કરજો ને હું કેવો તાર કહું છું તે’ ઉમાની આંખમાં કેક અપૂર્વ નિશ્ચયનું તેજ ઝળકળી ઊઠ્યું. કાકી તેથી અંગત બાધીની જેમ તાકી રહી.

ઉમા ગામના સુરક મંડળમાં ધણાને ઓળખતી હતી. તેમના આમંત્રણથી તે જોવાર વાર એ મંડળ હેઠળ ભરાતી સભાઓમાં ગઈ હતી. ત્યાં સંસાર સુધારા વિષે પ્રેરક પ્રવચનો થતાં હતાં, એ પ્રવચનો પછી નિર્દય કદિઓના અંધત તોડી છુદ્ધિ કહે તે પ્રમાણે વર્તવાને યુવાનોને આહવાત કરતા કરાવો પણ થતા હતા. ઉમાએ આશા રાખી હતી કે જ્યારે ભાઈબાપા કહી પડે પડ્યા છતાં કાકા હં નહિ છોડે ત્યારે આ મંડળ તેની વ્હારે વ્હારશે. હમણાં તે એ મંડળમાં પોતાની દુખદ અવસ્થાનું નિવેદન અને મદદની અરજી પેરા કરીને જ પાછી ફરતી હતી.

કન્યાશાળા અંધ થતાં દુર્લભજી માસ્તર પણ એજ વખતે શેખચંદ્રાની પેઢે નવા મંસારનાં સ્વપ્ના રચતા રચતા પાંધર પરથી ધરે જતા હતા. એમને ત્રીજી વખતના વિધુર ધયાને પાંચ છ વરસ થઇ ગયાં હતાં. છતાં તે હજી અપુત્ર રહ્યા હોઇ મોથો વારની પત્ની આવશે તે ચોક્કસ પૂરશે એવી આશાએ વરદોડે વ્હડવાની હોંસ ગમતી હતા. હા! તેની પ્રથમ વારની પત્નીએ પુત્ર આપ્યો હતો અને બીજી વારની સ્ત્રીએ પુત્રી આપી હતી. જાને તેણે પરણ્યાબ્યાં હતાં પણ પુત્ર અને જમાઇ જાને સપ કરી આકાળે અવસાન પામી તેને નિર્વંશ રાખી ગયા હતા. ઘરમાં વિધવા દીકરી અને દીકરાની વિધવા વહુ હતાં એટલે ઘરકેમનો બોલે તો તેઓએ લેપાડી લીધો હતો. પણ પાછળ પુત્ર, પૌત્ર કે દોહિતર કોઈ ન હોવાથી પોતાને અને પોતાના પિતૃઓને પિંડદાત અને તર્પણ કેણુ કરશે એ ચિંતા દુર્લભજી માસ્તરને નિરાંતે ઉઘવા દેતી નહિ લગતભાળો આવતો કે વિધવા વહુ દીકરી ભોરડામાં ભેરી આંસુએ પાડતી છતાં માસ્તર ગમેગામ લખ મહાલવા જતા, કારણ

નાતમાં હરકત કરી લોકોની નજરમાં રહેવાય તો એકાદ દિવસ તેનું જ સાચું ઊધડી ગયું એવી તેને લાગતી હતી.

ઉમા અનાથ હતી. તેના વડોએ વાંકડો આપી શકે એમ ન હતાં એટલે એ સિંહર જરૂર હાર્થમાં આવશે એમ ભારતર માનતા હતા. જ્યાંસુધી તે કન્યાશાળામાં હતી ત્યાંસુધી તો તેનાથી નિર્ભય થઈ એના માટે માગ્યું ન હતી ચર્ચા સહી પણ જોવી તેને ત્યાંથી ઉડાડી દેવામાં આવી કે જોજો જ દિવસથી તેણે નાતના પંચાતિથાએ મારફતે પૂછપરછ શરૂ કરી હતી.

ઉમા અને ભારતરનો પાધર પર ભેટો થઈ ગયો. ભારતરને જોતાં જ ઉમાએ દાંત કચકચાવ્યા. ઉમા કન્યાશાળામાં હતી ત્યારે ભારતરને ત્યાં ધણીવાર જતી. ભારતરની દીકરી જોડે તેને ખેંચપણું પણ હતાં. એટલે તેને ભારતર જોડે છૂટથી બોલવા ચાલવાનો મહાવરો હતો. તેથી આજે અચાનક ભારતર મળી જતાં તેણે વિના સંકોચે પોતાનો ઉરનો ધુધવાઈ રહેશે એવો દેશ તેના પર ઠાકવ્યો.

‘ભારતર !’

‘કાણુ ! કાણુ !’ શેખરચક્ષીના તરંગોમાં વિશેષ પડતાં સૂક્ષ્મતા ગળ્યા હોઈની તેમ હાવરા હાવરા ભારતર બોલી બેઠા.

‘કેમ મને નથી જાણખતા ? એકજ વરસમાં જૂલી ગયા ?’

ઉમાનો અવાજ કડક હતો. પણ ભારતર તો નરમ જ રહ્યો.

‘નારે તને તે જૂઠું ?’ ઉમા તો તેના હૈયે જડાઈ ગઈ હતી હતી. તે ક્યાંથી વિચરે ?

‘હું...હું...’

‘નામ યાદ નથી આવતું ?’

‘પણુ જોને હવે માગ્યી તારું નામ ન લેવાય.’

‘કેમ, શું કાંઈ પડે છે ?’

‘ના તેમ નહિ પણુ...’

‘પણુ શું ?’ ઉમા તેની પાસે મગનું નામ પડાવવા માગતી હતી.

‘તારા કાકાને જ પૂછી લેજો.’

હવે ઉમા ઘુરકતી હોય તેમ જગડી બેઠી.

‘જુઓ દુર્લભશ ભારતર...’

‘હં ! હં ! ગાંડી તારાથી પણુ મારું નામ ન લેવાય.’

‘ભારતર ! એ માયાદોડ જવા દો અને પૂછું છું તેનો જવાબ આપો.’

ભારતર અચાચક જેવા એનાં પ્રશ્નશાળુ ઝીંકવાની વાટ જોઈ રહ્યા.

યથો. પછી મંત્રીએ સ્વયંસેવકો મારે નામો નોંધાવવા યાદીનો કાગળ કાઢ્યો એ કાગળ સુસાના એક માથેથી બીજો માથે પહોંચી ચાલો મંત્રીજી પાસે આવ્યો ત્યારે પણ પહોંચતાં હતો તેવો કેરો જ રહ્યો. તે આસા થઈ ગયા. 'આમ કેમ ? કોણએ પણ નામ નર્ત્ય લખ્યું ?' તેણે વિનાયક તરફ અર્થપૂર્ણ નજરે જોયું.

તેણે રેશમી રૂમાને કપાળ પરનો પરસેવો લૂછતાં લૂછતાં કહ્યું.

'જે તે મારે સિદ્ધાંતનો વાંધો નથી. આનાં સક્રિય પગલાં લેવાનાં જ જોઈએ એ હું પણ માનું છું. પણ આવા સત્યાગ્રહમાં ભાગ લઉં તો દાકા મને લાત મારી થર બહાર કાઢી મૂકે એટલે મારાથી કોલેજમાં ન જવાય તેથી મેં સહી નથી કરી.'

પછી આવ્યો કાકોરલાસનો વારો. તેમણે પણ એવો જ ખુલાશો આપ્યો. 'ધરમના કામમાં દીન શી ? એનો આજે જ અમલ થવો જોઈએ. જો કે મારે તો છૂટકે એનાથી આધે રહેવું પડશે. દુર્લભજીના કુટુંબમાં મારી માસરી છે એટલે એ મારા વડીલ થાય છે. કહો વડીલ આગળ મારાથી અડખંબની જેમ ત્રાણ કરવા જવાય ?' પોતાની નિર્જીવતાનો બચાવ કરવા જતાં અગણતાં તેનાથી પોતે જેને ધરમનું કામ કહ્યું હતું તેને જ 'અડખંબનું ત્રાણ' જેવું નામ અપાઈ ગયું.

એક પછી એક બધાએ પોતાની મુશ્કેલીઓ વર્ણવી. સરવાળે સ્વયંસેવકની યાદીમાં એકે નામ ન નોંધાયું. વાણીશ્વર વીરો માટીપગા મહારથી નીવડ્યા. એ કંદેહી ગુચવણનો પ્રમુખ મહાશયે ઉકેલ સૂચ્યો

'મંત્રીજી તમારે તે ઉમાને ઓળખાણ છે તો તમે તેમની પાસે જલ્દી અને મંડળના સહાનુભૂતિના ઠરાવો સુપ્રત કરજો અને કહેજો તમારી જેવી રણ્યવડીઓ બળવો કરશે ત્યારે જ સમાજ ઠેકાણે આવશે. અમો તમને સૂચવીએ છીએ કે તમારે આમરણ હિપ-વાસની થા કુવાવાવ પૂરવાની ધમકી આપવી. એટલે તમારા કાકાની સાન ઠેકાણે આવી જશે.'

શો સુંદર ઉકેલ ? ઉમાની નાતના સુવક મંડળના પ્રમુખના દરમાસુ બેગમાંજ એ જન્મી શકે.

અરણ્ય દેવતા^૧

શ્રી. રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર

મનના આદિકાંક્ષે પૃથ્વી હતી પત્થરના જેવી પાંચણી. ત્યારે શ્વેત પ્રતિની તેની કરુણાનું કાંઈ પણ ચિહ્ન પ્રગટ થયું ન હતું, આરે દિશામાં અગ્નિ રેખાનો હતો અને પૃથ્વી ધરતીકંપથી ધ્રુવતી હતી.

એવે વખતે એકાદ ગુહા મુહૂર્તે વન લક્ષ્મીએ પોતાની દૃતિએને પૃથ્વીના અંગિચ્છામાં મોડણી આપી. તેના પર્ણશયનો પાસવ ચારે કેર પધંગાઈ મંથાને ઉઘાડી ભૂમિની નમતામાંથી રક્ષા થઈ. ત્યારે હતું શ્વેતો જન્મ થયો નહતો; પણ નેમનું આતિથ્ય કરના નરમતામાં એક પંડી એક ભાગર થતી હતી. અને નવા શ્વેતી આનર જન્મસ કરના તપારી કરતી હતી. તેમની ક્રુપા માટે એમણે અન્ન આપ્યું અને રહેણાંક માટે આપી જાળ. પણ શ્વેતું એ બધાથી મોટું દાન તો હતું અગ્નિનું. અરણ્યોએ સૂર્યતેજમાંથી અગ્નિને ઝીંકી માણસના ઉપયોગ માટે અર્પણ કર્યો. આને પણ સંસ્કૃતિ એજ અગ્નિના આધારે આગળ વધી રહી છે.

પણ માણસનું ચરિત્ર છે અમાપ. તે અરણ્યોમાં વસ્યો તેટલા દિવસ તેની તેમની જોડેની લેવડદેવડ પરિપૂર્ણ હતી. પણ તે નગરવાસી થયો એટલે તેની જંગલો તરફની મગના મરો ગઈ. જે તરફતા તેની પ્રથમ લાલ્ચગંધ હતી જેણે તેને પ્રથમ ફેંચી આતિથ્ય પાંચણું હતું તેના પર જ તેણે નિર્દયતાથી અને વગર વિચારે છ'ટ, લાકડાનાં મેકાનો બાંધવા પ્રથમ હાંસો કર્યો. જે ક્યામણી વનલક્ષ્મી તેને માટે આશિર્વાદ લાવી હતી તેની અવગત કરીને માણસે સર્વશુભી દુઃખોનો દેલાવો કર્યો છે.

ઝાડો ઝોલાં થઈ જવાથી આને ભારતવર્ષના ઉત્તર ભાગમાં ગ્રિષ્મનો ઉત્પાત અસહ્ય થયો છે. જોકે પુરાણોના વાંચનારા બધાય જાણે છે કે એક કાળે અગ્નિ પ્રદેશ કશિએ જોમાં વસના હતા તેવા મદારણ્યથી ભરપૂર હતો. એ ભાગ એકવાર હાયાશીતસ અને સુગંધ એનું જનરથન હતું. માણસે લોભિયા થઈને પ્રકૃતિનું દાન રતીકાણું છે. પણ તેના અગ્નિ દાનથી તેનું પેટ નથી ભરાયું અને એથી એણે અરણ્યોને નામશેષ કર્યો છે.

એના ફળરૂપે આને મરૂભૂમિને ફરીથી રીઝવવાનો ઉદ્યોગ કરવો પડે છે. ભૂમિના ધીમે ધીમે થયેલા ઠપથી આ ભોલપુરના ખરાબાઓમાં નેનું હાડપિંજર પ્રગટ થયું છે. તેનો વિનાશ આગળ વધી રહ્યો છે. એક કાળે આ અવસ્થા ન હતી. અહીં હતું અરણ્ય. તેણે જંગલના લાકડાંમાંથી પૃથ્વીને ખસારી હતી. તેનાં ફળભૂજ ખાઈને માણસે ખચ્યાં હતાં. એ

૧ સાંતિનિકેતના શોનિકેતનમાં મથા ચોગાસામાં દલકર્પણ અને પૃથ્વીપણના કલ્પવ પ્રસંગે આપેલા પ્રવચનનું અનુવાન. મૂળ પ્રવાસી [સર્તિક ૧૩૪૫માં.

૨ સાંતિનિકેતન જવાના રહેણનું નામ.

અરુણનો નારા ચવાથી હને અ.પતિ સામે આવી ઊભી છે. એમાંથી ઉગેરવાને એ વરદાની વનદલીતું ફરીથી આપણે આબ્હવાન કરવું પડશે. 'ફરીથી તમે આ ભૂમિનું રક્ષણ કરો, દશે આપો, છ.યા આપો.'

આ સમયથી માન અહીં જ નથી. માણસના સર્વભક્ષી લોભના હાથમાંથી અરુણ-સંપત્તે ગચ્ચાવવાનો કાયડો અથે જ પડે થયો છે. અમેરિકામાં મોટાં મોટાં જંગલો કાપી નાખવામાં આવ્યાં છે. પરિણામે ત્યાં હવે રેતીના વટેાળની આંધિ ચડે છે. તે કૃષિક્ષેત્રોનો નારા કરે છે, ઊભા પાકને ઢાંકી દે છે. ઇશ્વરે તો જીવને સન્ન તેના જીવન માટે આરે દિશામાં વ્યવસ્થા કરી હતી પણ ત્યાં માણસે પોતાના લોભથી મરણની સામગ્રી ઊભી કરી છે. આજે મનુષ્યસમાજના સર્વ ઉત્પાતોનું કારણ વિધાતાના અભિપ્રાયનું ઉત્સંધન છે. લોભી માણસે અરુણનો નારા ફરીને પોતાના નારાને નોતર આપ્યું છે. જે આપણો પવનને શુદ્ધ કરતો હતો, જેનાં પાદડાં નીચે ખરી ભોંયને ફળદ્રુપતા આપતાં હતાં તેને જ તેણે નિર્મૂળ કર્યાં છે. વિધાતાની કસ્યાણમય ભેટનો સ્વહિત બૂનેલા માણસે નાશ કર્યો છે.

આજે એ માટે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાનો વખત આવ્યો છે. આપણી જે ચોરી ઘણી સામાન્ય શકિત છે તેના જોરે આપણી આસપાસ માનવને કસ્યાણકારી વનદેવતાની વેદી ગ્વીશું, એની આપણે ટેક કીધી છે. તેથી આજના ઉત્સવનાં એ અંગ છે. પ્રથમ છે હલકર્પણ. અન્ન અને અનાજ માટે. એની આપણને જરૂર છે. આ હલકર્પણ છે આપણા પોતાના પ્રતિના કર્તવ્યના પાલન માટે પણ એથી વસુધાકર્મામાં જે ધા પડે છે તેના નિવારણ માટે જદલામાં આપણે કંઈક આપવું જોઈએ. અને તેથી ધરતીમાતા પ્રતિના કર્તવ્ય પાલન માટે, તેને પડતા ધાવની વેળા નિવારણ માટે આપણે વૃક્ષરોપણનો ઉત્સવ રાખ્યો છે.

આ અનુષ્ઠાનના ફલે આરે દિશામાં તરહાણ વિસ્તીર્ણુ હો. ફલે (ફળે) અને શબ્દે (શબ્દે) આ મુલક શોભિત અને આનંદિત હો એવી આરામ રાખું છું.

ગ્રામ પુનર્વિન્યાસ એક પ્રયોગ

(મુળ લેખક : હરિહરનિવાસ દુબે)

અનુવાદક : શ્રી. ર. ઉ.

ગ્રામ પુનર્વિન્યાસ કાર્ય ઉત્સાહથી ચલુ હોય એવાં સ્થાનોમાં ગ્વાલિયરને પણ ગામ્બીરી સકાય. ત્યાંના હાલના મહારાજાએ ગ્રામ સંઘન કાર્ય માટે એક કરોડ રૂપિયાનું મેલું દાન કરી પોતાની રાજકાર્કિર્દી રાફે કરી છે એટલું જ નહિ પણ ધનિકાના વાડી બંગલા કરતાં ગામડાંમાંને મહત્વનું સ્થાન આપવાનું તેમણે વચન આપ્યું છે. ગ્વાલિયરના નજરે મેલેડાએ પણ રાજ્યની પોહરી જગીરમાં આવેલી આદર્શ સેવા સંઘ નામની સંસ્થા ગારફતે છેક ૧૯૨૧ થી ગ્રામ પુનર્વિન્યાસનું કાર્ય શરૂ કર્યું છે. આ સંસ્થા પંડિત ગોપાળ કૃષ્ણજી પુરાણીકની દોરવણી નીચે એકધારે અને નિરંતરથી કાર્ય કરી રહી છે. હાલના મહારાજા ગાદીએ આવ્યા ત્યારથી સંઘે પોતાની પ્રવૃત્તિ રાજ્યના બીજા ભાગોમાં પણ ફેલાવી. અને છેલ્લે ૧૯૩૮ ના નવેમ્બરની ફ઼ી તારીખે સર મનુભાઈ મહેતાના પ્રમુખપણા નીચે ઉજવા-એલા રાયફ ગ્રામ પુનર્વિન્યાસ કેન્દ્રના વાર્ષિક ઉત્સવ પ્રસંગે રાજ્ય-પ્રજા બંને પક્ષના કાર્યકર્તા સુખદ જોડાણ થયું. આ જોડાણ ગ્વાલિયરના ગ્રામ પુનર્વિન્યાસ કાર્ય માટેના ઉજ્જવળો લાવિયતી આગાહી કરે છે.

ગડ્ડા જિલ્લામાં રાયફ ગામને કાર્ય શરૂ કરવા માટે સંઘે પસંદ કર્યું પણ મોટા ભાગના લોકોએ આ પસંદગી વિરોધ કરી. એ ગામની ધૂળ ગ્રાફ કરી એને સ્વચ્છ અને સુધક કરતાં કંઈ નહિ તો બે વર્ષ જશે એવી ગ્રામ પુનર્વિન્યાસ સહકારી ખાતાના એક અમલદારે ટીકા કરી હતી પણ મંથને તો ત્યાંના જમીનદાર અને શાહુકારોએ ગ્રામ પુનર્વિન્યાસ કાર્યમાં ખતાવેલો નિરંતરથી રક્ષ અને ઉત્સાહ એ જ તે સ્થાનની પસંદગી કરવાને માટેનું આશાનું કિરણ હતું. સંઘનું નામ અને તેના કાર્યથી ગામના લોકો પર ભારે છાપ પડી હતી એટલે તેમના તરફથી પોતાનું જનતું બધું કરવાનું વચન મળી ગયું.

રાયફ ગામ છ. આઈ. પી. રેલ્વે લાઇન અને આગા, મુખ્ય રસ્તા વચ્ચે ગ્વાલિયરથી ૮ માઇલ દૂર આવેલું છે. જો કે ગામના નામ ઉપરથી એક રેલ્વે સ્ટેશનનું નામ પાડવામાં આવ્યું છે છતાં એ સ્ટેશન ગામથી એક માઇલ દૂર છે અને ત્યાં જવાને ગારે રસ્તો નથી. લોકોના રહેવાના ઘર એક ટેકરી ઉપર સપાટ જમીન પર બાંધવામાં આવ્યાં છે અને ગામથી એક તરફ છ. આઈ. પી. રેલ્વેની ગાડીઓ અને બીજી તરફ પાકા રસ્તા પરથી પસાર થતી મોટર અને બીજાં વાહનો નજરે પડે છે. પણ આવાં પ્રગતિકારક દરમિયાન છતાં છેલ્લાં કેટલાંયે વર્ષો થયાં ગામનું પોતાનું સામાજિક જીવન તદ્દન રેલિયાન જ રહ્યું છે.

આદર્શ સેવા સંઘે સ્થાનિક કાર્યકરો તથા બીજા વગદાર માણસો સાથે અનેક સભ્યો અને મમજતો એકત્રી છે. ૧૯૩૭ ના નવેમ્બર માસમાં ૮ સભ્યોની એક ગ્રામ

મુખારક સભાની રચાવના કરવામાં આવી. ગામના ઘરડા પટેલ થી, અધ્યાપ્યગ્રસાદને પ્રથમ પ્રમુખ બનાવ્યા પણ પાછળથી એ જગજગદરી જીવાન પંડિત ભવાનીશંકરને માથે નાંખવામાં આવી. હાકુર જગાંતસીંગ મંત્રી કરીકે ચૂંટાયા અને હાકુર તેજસીંગને એક સ્વયંમેવક દળ ઉભું કરવા માટે નીમ્યા.

સભાની પહેલી જ બેઠકમાં નીચેના નવ આદર્શો રજુ કરવામાં આવ્યા. એ આદર્શોએ પહેલેના માટે સભાના સભ્યો અને ગામ લોકોએ નિશ્ચયપૂર્વક પ્રયત્નો કર્યો.

- ૧ આચા—મુંજાઇ રરનાથી ગામ સુધી પહોળો મોટર ત્રય એવો રરતો બનાવવો.
- ૨ ગામના લોકોની સરાસરી આવકમાં કંઈ નહિ તો ઓછામાં ઓછા માસિક રૂ. પાંચો વધારો કરવો.

૩ ગામના લોકોમાંથી નિરક્ષરતાનો અંતર નાશ કરવો.

૪ ૧૫૫ ટકા લોકોને દેવામાંથી મુક્ત કરવા.

૫ ગામને દેવળના જોટલું સ્વચ્છ બનાવવું.

૬ ગામ પચાસને અમરકારક સંસ્થા બનાવવી અને તેની મારફતે ગામના અધાજ પ્રયત્નોની પતાવટ કરવી,

૭ દોગની રિયલિમાં મુધારો કરવો.

૮ ગામના લોકોના શરીરને સુદૃઢ બનાવવાં.

ઉપરના આદર્શોને અમલમાં મૂકવા માટે ગાય મુખારક સભાએ શરૂઆતથી આજ સુધીના ચૌદ માસના ગાળામાં ચૌદ બેઠકો મેળવી છે. બ્રિટિશ હિંદ અને આલિયરના મહેર કાયદાઓનો ગામલોકોને પરિચય કરવામાં આવ્યો અને એમની મુશ્કાલીનોથી તેમનામાં નવા વિચાર અને આસાનો સંચાર થયો.

છેલ્લા ચૌદ માસ દરમિયાન આ સભાએ કરેલાં કામનું દેંડમાં નીચે વર્ણન આપ્યું છે. મળા પોતાના ખર્ચ પહોંચવામાં ફેટલી ફેતેમંદ થઇ છે તે એના ઉપરથી જોઇ શકાશે.

દેલ્હે રેરેશન કે પાકા રરનાથી ગામ આવવાને કોઈ મારો રરતો ન હતો. હવે આચા મુંજાઇ રરનાથી ગામ સુધી દોઢ માઈલનાં ગાળામાં એક સુદર પહોળો રરતો રરવામાં આવ્યો છે.

૩ અ સંધે ગ્રામ પુનર્વિન્યાસ કામ શરૂ કર્યું તે પહેલાં ગામમાં કોઇપણ જાતની સંતોષકારક કેળવણી આપવાની વ્યવસ્થા ન હતી. ગામ લોકોના માન ચાર દેકા જ લખી વાંચી ગણના હતા અને તે પણ બધા પુરુષો જ. પણ હવે ગામ લોકોના ૪૬ દેકા લખી વાંચી ગણે છે.

૪ દિ'દના સામાજિક જીવનનું પીટખણ ધર્મ છે તેથી ગામવાસુની નિયમિત કચા ગામના ચોતરે કરવામાં આવે છે.

૫ અ જૂનાં દેવાં ચોકખાં કરવાને અને નવું દેવું ન કરવાને સમજાવવાનો એક ભાર પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો. આમ ગામના કુલ દેવામાંથી ૧૩૦૦ રૂ. નું દેવું બોલું કરી શકાયું. ૧૯૩૭ માં દેવું ૬૬૫૨ રૂ. હતું તે ઘટીને હાલ ૮૨૫૨ રૂ. થયું છે.

૬ નવું દેવું કરતા રોકવા માટે એક ગામની એક જોલવાનો પ્રયત્ન ચાલે છે. ઉપરાંત બાળકોના ફંડની તેમજ અનાજના ભંડારની વ્યવસ્થા પણ જિબી થશે.

૭ દરરોજ સવારે ગામના રસ્તા વળાખ છે, ઉકરગામે ગામ બહાર લઈ જવામાં આવ્યા છે. જુના ખખડી ગયેલાં ધરોને ક્યાં તો સમારવામાં આવ્યાં છે, નહિ તો તોડી પાડવામાં આવ્યાં છે.

૮ આ સમય દરમિયાન ગામના લોકોમાં ૭ અગડા ચાલુ હતા જેમાંના ચાર ગ્રામ પંચાયતે અને પશ્ચિમે સંતોષ થાય એ રીતે પતાવ્યા. આકીના બે પંચાયત એ કામ શરૂ કરે તે પહેલાં જ કોર્ટ ગએલા. એ બંને અગડાઓને પણ કોર્ટ બહાર જ પતાવી દેવાનો પ્રયત્ન ચાલે છે.

૯ ચંપલ, જોડ, ટોપલા વગેરે સીમે ગામમાં જ બનાવવામાં આવે છે. આમ પુનર્વિન્યાસનું આ કેન્દ્ર રચાયું તે પહેલાં આવી કોઈ સીમ અહીં બનતી ન હતી.

૧૦ દેરોની બોલાઈ સુધારવાને હવે સરકારી સાંદનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

૧૧ બધાં મળી ૧૩૧૯ દર્દીઓને મફત દવા વહેંચવામાં આવી હતી.

ઉપરની હકીકતો અને કાર્યકર્તાઓમાં ફેલાએલો ઉત્સાહ જોતાં રાયરનો પ્રયોગ સફળ થશે એવી આશા બંધાય છે. આમાં ખાસ નોંધવા યોગ્ય બાબત તો એ છે કે આ બધું આદર્શ સેવાસંઘની પ્રેરણા અને દોરવણી નીચે લોકોએ જાતે જ કર્યું હતું. રાયરના વાર્ષિક કાર્યક્રમ વખતે સર મનુભાઈનું પ્રમુખ થવું અને રાજ્યના ખીજા પ્રધાનો તથા મહત્વના અમલદારોની એ પ્રમંજે હાજરી એ સચવે છે કે ત્યાંનું ગ્રામ પુનર્વિન્યાસ કાર્ય યોગ્ય દિશામાં ચાલી રહ્યું છે.

કવિહૃદયને

પૃથ્વી

ભણે કયમ લગ્નમણી-દલ સમું સૂણી આકરું
ટીકાવચન દેશને અતિ અભદ્ર ભાવે ભયાં ?
નથીજ કૃતિ તાહરી જગતનિંદકો અર્થ હા!
હતાય પછી શેં જાને ? મુહવ આત્મ બ્યોતિ મહા. ૧

કયો જ નથી તહે કદા હદ કવિત્વનો અગ્રણી
નથી જ ધરી ભાવતા કપરો વિશ્વસેવા તણી;
કણું જ નહિ 'પૂણું' હું નહિજ દોષ એકે અહીં,
પછી અરવ શોકની સરિત ના ધટે રેલવી. ૨

મુખે વિહગ ઊઠ, ફાળ ભરતું વિશાળા નમે
અને મુલગ ચંદ્ર તારક પ્રભા ઉરે સંચળે;
ભરી નિધિ મુધાતણે હૃદય હોજમાં ભાવળે
ધરી જ સમતા તપ્યાં ભવદલે જાનો દારળે. ૩

હજી સુદૂર નંદને પ્રણયમોર કેકારવે
ભરી હૃદયની વીણા સ્વર મધુરવા કાઢળે;
અને સંપિત યા જરા નભમુગંગનાં નીરથી
પ્રણુદ જડ વિશ્વને કર શાળા મુચિચિંચને. ૪

હજે નવલ જો ઉઘા ભરતખંડના બ્યોમમાં
વરેણ્ય ઝીલજો પ્રભા વહવા બધી બ્યોમમાં;
વિશાળ ધર ભાવના, જગ ઉદાર ભાવે ભરે
કંઈ સમય ? શોચના કરી કનાસ યાવા મખે!

યાહુદી લોકો

શ્રી. છાયાલાલ માનસિંગ કામદાર

જો કોઈ પ્રજા પર લાંબાસમય સુધી સખત જુલમ ગુજારવામાં આવે તો તેનું નૈતિક અધઃપતન થાય તે સ્વાભાવિક છે. યાહુદી લોકોને બીજાઓની માફક ખૂબ સહન કરવું પડ્યું છે અને તેથી જ્યારે તક મળતી ત્યારે તેઓ પણ જુલમ ગુજારતા હતા. એક શક્તિશાળી પ્રજાને અમુક રીતે જીવન ગુજારવાની ફરજ પાડવી અને તે જીવનના દોષોમાંથી તે પ્રેમ મુક્ત રહે તેવી આશા રાખવી તે વ્યર્થ છે. તમે લોકોને તેમના પાડેલાંઓ સાથે સામાન્ય સંબંધ રાખવાનો પ્રતિજ્ઞ કરી શકો નહિ, પરિણામે અરસપરસમાં વફાદારી ઉત્પન્ન થાય છે. અને જુલમગાર સામે કાવતરાં રચવાની તમે તેને ફરજ પાડ્યા સિવાય તમે તેમને પજાત પાડી શકો નહિ. જેવા ખ્રિસ્તિ લોકોએ શરાફી તથા પૈસા ધીરવાનો ધંધો શરૂ કર્યો કે તરન જ રાજ્યોને યાહુદીઓનો ખપ રહ્યો નહિ. થોડા ઘણા યાહુદીઓએ ઇંગ્લાંડમાં નિવાસ કર્યો હતો તેમને ૧૨૯૦માં પહેલાં એકાડેઝ હાંકી કાઢ્યા. ફ્રાન્સમાં યાહુદીઓની ખૂબ વસ્તી હતી. ઔદ્યોગ સૈકામાં ઉપરાઉપરી નીકળેલા હુકમોને પરિણામે ત્યાંથી તેમને હાંકી કાઢવામાં આવ્યા.

આ દેશવટો પામેલા દયામળક સ્થિતિમાં મુકાયેલ લોકોને જર્મનિના નાના નાના રાજ્યોમાં આશ્રય મળ્યો. ત્યાં પણ તેમની પરિસ્થિતિ અસહ્ય હતી. આથી વધારે મોટી સંખ્યામાં તેઓ પોલાંડમાં ગયા. તે વખતે પોલાંડમાં રશિયાના મોટા ભાગનો સમાવેશ થતો હતો. જંગલી લોકોના સુખારક રાજ્યો ત્યાં તેમનું સ્વાગત કર્યું. રશિયા તથા પોલાંડમાં યાહુદી લોકોની આવી મોટી સંખ્યા હોવાનું તેજ કારણ છે. પણ ત્યાં પણ, બહુ લાંબો વખત થયો નહિ ત્યાં તેમના પર દુઃખની ઝડીઓ વરસી અને તેમની કતલ પણ કરવામાં આવી.

યાહુદી લોકોને સરખા હકો તથા સરખું સ્વાતંત્ર્ય આપવામાં આવતું હોય તેવો મધ્ય યુરોપમાં એક જ દેશ હતો. આ દેશ મુસલમાન રખેન હતો, તથા થોડે ઘણે અંશે રખેનના ખ્રિસ્તિ નાનાં રાજ્યો હતાં. અહીં, દરમ્યા તથા પંદરમા સૈકા વચ્ચે તેઓ સંસ્કૃતિમાં કેટલો ફાળો આપી શકે તે તેઓએ અતાવી આપ્યું. સમાજ જીવનમાં તેઓએ તેમનો ફાળો આપ્યો. તેઓએ માલ મિલકત મેળવી તથા તેમની વેપારી કુનેહયા દેશને આપાદ કર્યો. તેમનામાં મહાન કળાકારો, વિદ્વાનો તથા વિચારકો ઉત્પલ થયા, અને કુદરતી રીતે આવા વધારે અનુકૂળ વાતાવરણમાં તેમના ધર્મનાં સિદ્ધાંતો, મધ્ય અને પૂર્વ યુરોપના દયાધેક્ષા યાહુદીઓ કરતાં વધારે સ્વતંત્ર તથા હૃદય થયા. તેમના સૈકામાં પશ્ચિમ યુરોપમાં વિદ્વતા તથા સંસ્કૃતિનું જે પુનરુત્થાન થયું તે રખેનના યાહુદીઓની સંસ્કૃતિને મોટા પ્રમાણમાં આભારી છે. તેમને Sephardim (સેફાર્ડિમ) કહેવામાં આવતા હતા. વિદ્વાન અને પ્રગતિ

શીલ 'સેક્રાડિમ' તથા પૂર્વના પછાત ગરીબ 'એકેન્ઝીમ' વચ્ચેના મોટા તફાવત આજે પણ પ્રચલિત છે.

અદારમી સદીના મધ્ય ભાગમાં જ્યારે પશ્ચિમ યુગેષમાં મહાન વિનિત ચળવળ શરૂ થઈ, અને વધારે તો જ્યારે ઓગણીસમી સદીમાં તે ચળવળ વિજયી નીવડી ત્યારે, આ પ્રતિબંધો અદર યથા. યાહુદી લોકોના ધાર્મિક આચાર્યોએ તેમને 'એમ શીખવ્યું' હતું કે જ્યાં સુધી દેશનો કાયદો ધર્મની વિરુદ્ધ ન હોય ત્યાં સુધી તેને માન આપવું, જે જે દેશોમાં યાહુદીઓને સ્વતંત્રતા હતી ત્યાં ત્યાં તે લોકોએ વફાદાર શહેરીઓ તરીકેની પોતાની ફરજો બજાવી હતી.

ઘણા તરીકે ઇંગ્લાંડનો વડો પ્રધાન ડીમ્પલેયરી યાહુદી હતો. હિંદના વાઇસરોય લોર્ડ રીડીંગ યાહુદી હતા, મૂઠ સચિવ લોર્ડ સેમ્યુઅલ યાહુદી હતા. ખીજા ઘણા લેખકો, નાટ્યકારો તથા સંગીતકારો યાહુદી હતા યાહુદી મહંમુદશાહીઓએ પણ રાજ્યની દૈન્ય ઓછી સેવા બજાવી નથી. દુકામાં જ્યાં જ્યાં યાહુદીઓ આવે ત્યાં વર્તણૂક ચલાવવામાં આવી છે ત્યાં ત્યાં તેઓ 'વિચિત્ર' લોકો બન્યા નથી. અને ખીજા શહેરીઓથી જેમ રોમન કેથોલિકો ધાર્મિક ક્રિયાને અંગે જુદા પડી આવે છે તેમ તેઓ જુદા પડી આવ્યા છે. હંગરીના જર્મન લોકોથી ઉલટું તેઓ કોઈ હરિફ રાજ્યને વફાદાર નથી. ધર્મ સિવાયની કંઈ બાબતોમાં તેઓ ઝડપથી અંગ્રેજો અમેરિકાનો અથવા ફ્રેંચ લોકો જેવા બનતા જાય છે. અત્યાર સુધી આવેલી ગણેશ તેમના પ્રત્યેના તિરસ્કારનો મૂલ્ય ઘટ વાગી રહ્યો છે.

પરિત્યાગ

આ. પાંદળ

સાધારણ રીતે જગતમાં પટાવાળાની જિંદગી એક વિચિત્ર સમસ્યા હોય છે. મોટા સાહેબોની આગળ ‘ઝ સાહેબ’ ‘ઝ હજુર’ ‘જનાબે આલી’ શબ્દોથી પોતાની કુદરત પ્રકટ કરતો પટાવાળો સાહેબના એરડાની બહાર સાહેબને મળવા આવનારાઓની સામે વિવિધ રૂપે પ્રકટ થાય છે. મોટા માણસોને હુકમને સલામ કરતો એજ પટાવાળો સાધારણ માણસોને ‘સાહેબ કામમે’ હૈ’ ‘નહીં મીસે’ગે’ ઇત્યાદિ શબ્દોથી વધાવે છે અને ગરીબોની આગળ ‘મિત્તજ પૂર્વક’, ‘અબે સાહેબ કયા ખાલી બેઠે હૈ’ જે તુમહારે જેસોસે મિસે’ગે’ શબ્દોથી પોતાનું રૌદ્રસ્વરૂપ બતાવે છે. મુશ્કેલીઓની અદિસ મળતાં એની આંખોમાં કંઈક અમી ઉતરે છે અને કોઈક વખતે સાહેબની મુશ્કેલી પણ ગરિબોને કરાવી આપે છે.

તમે કહેશો કે એ પટાવાળાઓ પર ઘણી જ સખત રીતે પગલાં લેવાનાં જોઈએ. પરંતુ ૧૦ થી ૧૫ રૂપીઆના પગારમાં એક આખા કુટુંબનું પૈયસું કંડવાનો કરતો કોઈ બતાવતું નથી. ધર્મ, બુદ્ધિમાર, સત્ય, પ્રેમ, અદિમાં ઇત્યાદિના પાકો એની આગળ કોઈ પણ મેલાવ પાડી શકતા નથી. એનું મનુષ્યત્વ કુધાની જગાળામાં ભરમ થઈ ગયું છે. એના હૃદયમાં ફક્ત એકજ જાંબના સાખૂત હોય છે અને તે ફક્ત કોઈપણ રીતે પૈસા કમાવાની.

દામોદર પટાવાળો કલેક્ટર સાહેબનો પટાવાળો હતો. બ્રાહ્મણને લાં જન્મ તેણે અવશ્ય લીધો હતો. પરંતુ બ્રાહ્મણત્વની નિશાની એક પણ જણાતી ન હતી. સંસ્કૃત બાપા તો એના દાદા પણ ભૂલી ગયા હતા. ગાયત્રી મંત્ર તો ફક્ત જનોઈ દેતી વખતે પુરોહિતે તેના કાનમાં ફૂંક્યો હતો અને બીજા સર્વ સ્ત્રોતોનું અંગલંગ કરીને કોઈક વખતે દામોદર પોતાના બ્રાહ્મણ હોવાની નિશાની આપવાની ભસ એટા કરતો હતો. દામોદર સાહેબને મળવા આવનારાઓને મા? એક સમસ્યા હતો. અંગ્રેજ કલેક્ટરોની ખુશામત તે સારી કરતો હતો અને સાહેબોના મન આંજ નાખી સાધારણ બાપતોનું કામ કરાવી લેતો.

સંજોગવશાત્ એક હિંદુ કલેક્ટરનું તે જિલ્લામાં આગમન થયું. દામોદર વિચારતો હતો કે દરે તેને વધારે સત્તા અને શક્તિ મળશે. કલેક્ટર સાહેબનાં આવતાં એ આશા નિરાશા માં ફેરવાઈ ગઈ. પહેલે જ દિવસે સવારના કલેક્ટર સાહેબે ‘પૂજ્યુ. દામોદર !’

‘ઝ સાહેબ !’

‘તું’ ન્યાતે કાણુ ?’

‘બ્રાહ્મણ, સાહેબ.’

‘બ્રાહ્મણ ! શું તને બીજું કામ ન મળ્યું જે આ નોકરી કરવા બાંધ્યો ?’

દામોદરના પર જાણે સેંકડો મડા હંકુ પાણી રેડાઈ ગયું. તે ચૂપ બોલો રહ્યો.

‘તું’ સંસ્કૃત જાણે છે ?’

‘ના સાહેબ.’

‘ગાયત્રી મંત્ર જાણે છે ?’

‘ના સાહેબ.’

‘તારે તું શું જાણે છે ?’

આ મેજનો જવાબ પણ દમોદર પાસે ન હતો. સાહેબ કંઈક સ્વીકારતે ચાલી ગયા.

દમોદર પોતાના ગોડીઆઓમાં બેસી વાન કરવા લાગ્યો, ‘સાહેબ તો મોટા પુરોહિત હોય તેમ મારી પરીક્ષા લેતા હતા. સંસ્કૃત જાણે છે ? ગાથાં મંત્ર જાણે છે ? વગેરે સવાલો પૂછી નાંખ્યા. અરે સાહેબ પોતે જ્ઞાતાજ્ઞ છે પણ ગાથાં મંત્ર જાણતા હશે કે ? કેમ ? મારા આપદાઓ આખાં વેદ મોટે કદી રાખતા હતા. સાહેબના આપદાની ખબર મળી કે વૈદ્ય કમ્તા હતા. મારી અને એમના કુળની સરખામણી કંઈ થઈ શકવાની છે ?’

એ ત્રણ દિવસ પછી એક અલેક વધતો માગીલું જ્ઞાતાજ્ઞ આવ્યો અને દમોદરને પૂછ્યું ‘સાહેબ ક્યાં છે ?’

‘કેમ તારે તું કામ છે ?’

‘મારે મળવું છે.’

‘જા, જા, સાહેબ તારા જેવા મારે પરવારતા નથી.’

આગતુક બીજો રહ્યો ચોડીવાર પછી બોલ્યો, ‘પણ તું જરા સાહેબને જાણતે કહું કે તમને કોઈ મળવા માગે છે.’

‘ના સાહેબનો હુકમ નથી.’

આગતુક થયો લાચાર થઈ બોલ્યો, ‘ભાઈ ધણે દૂરથી આવ્યો છું મારે મળવા વગર જવું નથી.’

‘તો શવે તે કરો સાહેબ મળશે નહિ.’

આગતુક નિરાશ થઈ બહાર રસ્તા પર આવી એક ઝાડના છાંયડામાં બેઠો. એકા-એક તેના મુખમાંથી નીકળી પડ્યું ‘દુઃખં સેવ્યં નૃપં સેવ્યં ન સેવ્યં કેવલો નૃપ : (રામનની યેના કરવી અને હજુરીઆની પણ કરવી એટલા રામનની સેવા નકામી છે.)

દમોદર વિચાર કરતો કે આ આસામી કંઈ નગદ નારાયણ પરખાવશે, પરંતુ તેના જતાં તે રહેજા મુંઝાયો તેણે જોયું કે આવનાર માણસ બહાર રસ્તા પાસેના ઝાડ તળે બેઠો બેઠો હતો. ‘જખ મારીને પાડો જરો’ તે બોલડ્યો.

પંડિત ત્રિભુવન નાથ (કલેકટર) પોતાના બંગલામાં વિશ્રામ લઈ રહ્યા હતા. એકાએક તેમની દષ્ટિ ઘડીઆળ તરફ ગઈ.

‘અરે, ત્રણ વાગી ગયા શિવનાથ શાકા નહીં આવ્યા ? તે સદાગા બિહવા બહાર આવ્યા ‘દમોદર ?’

‘હા સાહેબ ?’

‘કોઈ આવ્યું ?’

‘ના સાહેબ કોઈ નથી આવ્યું.’

‘અરે અરે કોઈ નથી આવ્યું ?’

‘ના સાહેબ કોઈ આવતો તો આપને જરૂર કહેતે.’

ત્રિભુવનનાથ પાછા જંગલમાં ગયા. થોડીવાર પછી જોય ચા લઇને આવ્યો. તે પાને ટેનીસનું રેકેટ હાથમાં લઇ તેઓ મેટરમાં બેઠા. મેટર જંગલની બહાર નીકળતાં ત્રિભુવન.....મેટા ત્રિભુવન ! મેટર એકદમ રોટી ત્રિભુવનનાથ ઉતરી પડ્યા અને જોડ્યા, 'શિવનાથ કાકા અહીં' જાડ તમે શું કરો છો ? ત્રિભુવનનાથે શિવનાથના ચરણ સ્પર્શ કર્યા.

'મેટા, જૂના સમયમાં પડિતો કહી ગયા હતા કે 'ચક્ર' સેવ્ય' નૃપ' સેવ્ય' ન સેવ્ય' કેવલો નૃપ :

'મેટલે શું ?'

'મેટા, તારા પટાવાળાએ મને બહાર કાઢી મૂક્યો.'

'શું કહે છે ?'

દામોદરના મ્હેરા પર હવાઇ ઊડવા લાગી.

'હા મેટા, કશું કે તારા જેવા પરવારતાને માટેજ નહીં મળે. મારે શું ? પરવારતો છું' એટલે જાડ તમે જોસી રહો. તારું કામ તો પૂરું થઇ ગયુંને ?

'કામ ! અરે કાકા હું તો અમરતો સુતો હતો.'

'હીકે, તારા પટાવાળાની સૌજન્યતા મને યાદ રહેશે.'

ત્રિભુવનનાથ કોધપૂર્વક દામોદરના તરફ ફર્યા, 'દામોદર, તું આજથી ડીસમીચ ચાલ છે.'

દામોદરે એકાએક ત્રિભુવનનાથના પગ પકડી લીધા.

'Get out you swine (નીકળ ડૂકર અહીંથી).'

દામોદરને એક માત્ર મારી ત્રિભુવનનાથ આગળ વધ્યા.

શિવનાથ જોડ્યા, 'ત્રિભુવન આકેજો ચંદ્રસ મા !'

'કાકા તમે શું કહેવા માંગો છો.'

'મેટા, તું કેના દૂળમાં જન્મ્યો છે તે તને ખબર છે ?'

'હા!'

'મેટા, એટલું યાદ રાખજે તું સાલજી છે. હામા તારું જૂપણ છે.'

'તો શું આને માફ કરી દઉં.'

'અનુરૂપ'

'પરંતુ એ ત્યાં વગર સુધરવાનો નથી.'

'આ વખત જવા દે.'

દામોદર આ સાંભળી કંઈક વિચાર કરી શિવનાથ તરફ આડ દષ્ટિએ જોવા લાગ્યો. ત્રિભુવનનાથ થોડી વારે જોડ્યા, 'કાકા, એ નહીં' અને એને પૂરેપૂરી સિદ્ધા થઈ જોઈએ. હું સિદ્ધાંતોનું પાલન વધારે જરૂરી ગણું છું.'

દામોદરના હોશકોશ ઊડી ગયા. શિવનાથ પળ કંઈ વધારે જોડ્યા નહીં. મેટર જંગલમાં પાછી વળી. શિવનાથ અને કલેક્ટર કંઈ વાતે ચડ્યા. દામોદર પળ અધકાર આવ્યો જોઈ પોતાના ઘર તરફ વળ્યો. અમરત રહે તે વિચાર કરતો હતો કે હવે શું

કરવું. માટેજ તે મને પાણીયું આપી ચૂક્યા હતા. ઘરમાં મા, બાપ, પત્ની અને જે ઊકરોનું પાલન કેમ કરવું તેનો વિચાર તેને મુઝવવા લાગ્યો. ઘેર આવી તેણે વૃદ્ધ પિતાને દિવસની હડીકત કહી. સર્વે ચૂપ બેઠાં. ભવિષ્યનો નિર્ણય કરતાં તેઓ એક બીજાની સલાહ લેવા લાગ્યા.

પંડિત ત્રિશોકીનાથ અતિ શિવનાથ વાતો કરી રાત્રે સુતા. શિવનાથ પંડિતને જોઈ આવી નહીં. તેઓ વિચાર કરતા હતા કે એક પટાવાળાની નોકરી પર પગ મુકવાનું પાતક તેમનાથી અગમ્ય છે. શું એમાં તેમનો સંપૂર્ણ દોષ હતો? તેમને લાગ્યું કે પટાવાળાનાં ભૂખે મરતાં ઊકરોજોના નિષ્કાસોથી તેમની પોતાની સૃષ્ટિ પશુ નબ્ત થઈ જશે. તેમને જોઈ આવી નહીં. તેઓ જીડી બહાર ચાંદનીમાં ફરવા લાગ્યા. ક્યાં સુધી ફર્યા હશે તે તેમને ખબર પડી નહીં. પરંતુ ઉપાના આગમન સમયે એક વૃદ્ધ અને એક વૃદ્ધા કસેકટર માટેના અંગણ આગળ આવતાં દેખાયાં. વૃદ્ધ આવી પૂછ્યું. પંડિત શિવનાથજી તમારું નામ છે?

‘હા.’

‘તે શિવનાથના સરજોમાં પડી ગયો અને રકમસ અવાજે બોલ્યો,’ પંડિતજી મારો પુત્ર નો પતિત આદાજી છે. પરંતુ તમે તો ચાની છો એનો અપરાધ ક્ષમા કરો.

શિવનાથની બોલી બંધ થઈ ગઈ. તેણે મહાપ્રયત્ન ઉત્તર વાળ્યો. ‘જાઈ, હું તો મારાથી બનવું કરીશ.’

વૃદ્ધ જીડીને બોલ્યો, ‘પંડિતજી, મારા પુત્રની મૂર્ખતાનું કારણ પેટ છે. આ દશ રૂપીઆના પગારમાં હમારો સાન માન્યોનું ચુગરાન કેમ ચાલે તે તો તમે કહી શકો છો.’

પંડિત શિવનાથને જણે સો વીંછીએ એક સામટો ડંખ માર્યો હોય તેમ ચમકીને બોલ્યા. ‘શોભો, હું આવું છું.’

‘ત્રિભુવન’ તેઓ અંદર આવી બોલ્યા.

‘શું છે કાકા?’

‘તારા પટાવાળાને પાછો નોકરી પર રાખ.’

‘કાકા એ બનવું અસંભવ છે.’

‘ત્રિભુવન, જ્યાંસુધી એને નોકરી પર નહીં રાખવામાં આવે ત્યાંસુધી હું તારા ઘરમાં અનંતો દાણો પણ નહીં આપું.’

ત્રિભુવનનાથ વિચારમાં પડી ગયા. સવારની ચાના સમયે કાકા આવું વિધિ લઈને જિભા ચરો તે તેને રવાને પણ ખબર ન હતી તે મહાપ્રયત્ન બોલ્યો ‘વાર કાકા, તમારું માન રાખવા માટે આ સમયે એને જતો કરું છું.’

‘હીક બેટા, જિભો રહે હું હમણાં આવ્યો.’

બહાર આવી શિવનાથે વૃદ્ધને કહ્યું, ‘જો તમારો ઊકરો પાછો નોકરી પર રાખાયો છે.’

વૃદ્ધ અને વૃદ્ધાની આંખોમાં આંસુ ઉભરાયાં અને શિવનાથ અંદર જતા જતા તે આંસુ પરિભ્રમણ પર કંઈક વિચાર કરવા લાગ્યા.

સરમુખત્યારોની સોગટાંબાલ : રપેન

૨

શ્રી. વલ્લભલાલ પટેલ

જેમ એકારસોવાડીઆ વિષે કહેવાય છે કે One who controls Bohemia controls Europe, જે બોહીમીઆનો માલીક અને તે આખા યુરોપનો કબજે લઇ શકે તેમ નેપોલીઅને રપેન વિષે કહ્યું છે. One who controls Spain controls France. જે રપેન ઉપર સત્તા યોગવે તે કાન્સને કબજે કરી શકે. જર્મની ૧૯૧૮માં હાથે તો ખરું પણ આજે વીસ વર્ષો પછી એણે પોતાની હાર બદલી નાખી હતી મેળવી છે. હીટલરે એકારસોવાડીઆ લઇ આખા યુરોપની ચાવી હાથ કરી છે છતાં પોતાના જન્મોજ્જ્વળતાં દુરમન કાન્સને વચર લડતે હાર આપવા રપેન પણ કબજે કરવા માંડ્યું છે.

રપેનની અંદર અઢી વર્ષથી ચાલતા આંતર વિગ્રહનો અંત હવે આવી ગયો છે એમ કહેવું કાંઈપણ રીને અતિશયોકિત નથી. છતાં બહાદુર પ્રજાતંત્રવાદીઓ જનરલ કાન્કોનો સામનો કરી રહ્યા છે. પણ એ સામનો હવે કાંઈ ગણતરીમાં રહ્યો નથી. રપેનના પ્રજા તંત્રવાદી પ્રમુખ— આઝાનાએ સહનામું આપ્યું છે, અને ડૉ. નેઝીનની સરકાર પણ પૂરી પડી છે. માત્ર અણનમ જનરલ મૈજા (Majsa) માડ્રીડ સંભાળી રહ્યો છે. એણે પોતાની સરકાર ઉઘી કરી છે. અને જનરલ કાન્કો સાથે સંધીની ચાતચીત શરૂ કરી છે. પણ જનરલ કાન્કો એની શરતો તરફ કાંઈપણ જાતનું ધ્યાન આપવા માગતો હોઈ એમ લાગતું નથી. જનરલ મૈજાની મુખ્ય ત્રણ શરતો નીચે પ્રમાણે છે:—

(૧) રપેનની સ્વતંત્રતાની ખાતરી.

(૨) લોકોને કયા પ્રકારનું રાજ્યપ્રધારણું જોઈએ છે તે માટે લોકમત-Plebiscite.

(૩) લઘુમતિનું સંરક્ષણ.

આજ સરતો ડૉ. નેઝીનની હતી. પણ કાન્કોએ તે સ્વીકારવા ચોકખી ના પાડી. એની ઇચ્છા હોય તોપણ પહંલી બે માગણી એ સ્વીકારી શકે એમ નથી.

જનરલ કાન્કો એક જન્મજર સેનાપતિ છે (Military Genius). પરંતુ કાંઈપણ જાતનું ધ્યેય એની પાસે હાંધ એમ લાગતું નથી. ધ્યેય હોય તો તે પાર પાડવાની એની ચકિત કેવી છે તે કહી શકાય એમ નથી. એને A man without imagination લખવાના ખાસ વિનાનો માણસ કહેવામાં આવે છે. કદાચ એથી જ મુસોલીની અને હીટલરના હાથમાં હોળીનું નાળીએર એ જન્મ્યો છે. એ પોતે પકોટા કેથોલીક છે. પણ હીટલર સાથે એનો એ કેથોલીક અપ્રદાય કેમ મેળ ખાશે તે સમજાતું નથી. જો કે હીટલર જન્મથી કેથોલીક છે. પણ કેથોલીક ધર્મને પિંડકારનારમાં કદાચ એ સૌથી પ્રથમ આવે. હમણાં હમણાં એ પોતાના જર્મનીમાં કેથોલીક દેવળોની મીડકત ખાલસા કરવાની

ધેરથી કરી રહ્યો છે. અધીં ઉપરાંત જર્મન વસ્તી કેથોલીક છે પણ હીટલરને એઓ કેથોલિક ધર્મના વફાને માન આપે તે પણ ક્યવું નથી. એ હીટલર સાથે ચુસ્ત કેથોલીક સંપ્રદાયી ક્રાન્કોને કેમ મેળ આશે ?

એણે કેથોલીક ધર્મના રક્ષણાર્થે બળવો કર્યાનું કહેવાય છે પણ આજે એ માત્ર હીટલર અને મુસોલીનીનું એક પ્લાટું છે. જો માત્ર કેથોલીક ધર્મના રક્ષણ માટે જ એણે આ કહેવાતો આંતરવિગ્રહ કયો હોતો તો કે. નેઝીન અને મેગની પહેલી બે સરતો સ્વીકારવામાં એને કોઇપણ જનતનો વાંધો હોઇ શકે નહીં.

બીજી પણ એક વસ્તુ નોંધવાની છે. રપેનના ચાર મુખ્ય વિભાગમાં ચાર જુદા જુદા પ્રકારની પ્રજા વસે છે. (૧) કેર્ટીલીઅન. (૨) જેક્સીસીઅન. (૩) બારક અને (૪) કેટાલન. છેલ્લાં દોઢસો વર્ષથી આ ચાર જુદી જુદી પ્રજાઓ સ્વતંત્ર થવા માટે પ્રયત્ન કરતી આવે છે. એમની પ્રજાતંત્રતાની સરકારે પ્રાંતિક સ્વતંત્રતા આપવાની નીતિ રાખી હતી. બારક અને કેટાલનને તો સ્વતંત્રતા મળી ચૂકી હતી. કારણ કે બારક પ્રજાની ૮૪ ટકા અને કેટાલનની ૭૫ ટકા પ્રજાએ એની માગણી કરી હતી. અને જ્યારે જેક્સીસીઆની ૭૩ ટકા પ્રજાએ પણ સ્વતંત્રતાની માગણી કરી ત્યારે એમને પણ એવા જ પ્રકારની સ્વતંત્રતા આપવાની તૈયારી કરવામાં આવી હતી. આ ચાર જુદા જુદા પ્રકારની પ્રજા ઉપર જનરલ ક્રાન્કો કેવી રીતે ગુજ્ય ચલાવશે ? પોતાના ગ્રુ મુસોલીની અને હીટલર પાસેથી 'ઉછીની લીધેલી સરમુખત્યારની રીતે જ એ આખા રપેનનું તંત્ર ચલાવશે એમાં કાંઈ શંકા રહેતી નથી. રપેનના ધણા લોકોએ એને જે સાચ આપ્યો છે તે માત્ર તેમની સ્વતંત્રતા ગુમાવવા માટે જ ને!

મુસોલીનીએ અનેકવાર જાહેર કયું છે કે એને રપેનમાં કોઇપણ પ્રદેશ જોડતો નથી. પણ મેજેરિક અને મેન્નેકો ટાપુઓ કેના હાથમાં છે? અને હમણા 'ડેવેનશાયર' સ્ટ્રીમરનો બનાવ શું બતાવે છે? માર્ષનોર્કા કેના હાથમાં છે? એંગ્રો અને કેનરી ટાપુઓ કેના હાથમાં છે? આ બધા અગત્યના સ્થાનો ઇટલીએ કબજા કર્યાં છતાં એની આવી વાતો માનનાર મૂર્ખ માણસો આ દુનિયામાં છે ખરા — જિલ્લિશ ટાપુમાં.

અને હીટલર તો જનરલ ક્રાન્કોને અમરનો મદદ આપતો હશે! જર્મની કરતાં ઇટલીએ રપેનમાં વધારે ભાગ ભજવ્યો છે. પણ ઇટલી કરતાં જર્મનીએ રપેનને કબજો કરવામાં વધુ ભાગ ભજવ્યો છે. એક બાજુ બોંબગોળાના વરસાદ વરસવા હોય ત્યારે બીજી બાજુએ જર્મનો રપેનના દુનરડકોગ અને વેપારધંધો હાથ કરતા હતા. અને આજે દુનિયામાં ગુજડીય કે લસકરી સત્તા કરતાં આર્થિક સત્તા વધુ અગત્યની છે. એ મુકો હીટલર રપેનમાં અજમાવે છે.

રપેનના લોકોને એક બાજુ જર્મનીએ બોંબગોળાથી ગુંગળાવવા ત્યારે બીજી બાજુ રપેનના લોકોને આર્થિક રીતે ગુંગળાવવા માંડ્યા છે. જો કે જર્મનીએ આર્થિક જાન—

સામાન્યવાદ-કેમ ફેલાયવામાં આવે છે. તે વિષે પુરા સમાચાર મળતા નથી કારણ કે જનરલ કાન્કોનો જાણેતા સખત રહે છે. અને એ જાણતાના ઢાંકણ નીચે રહી એના મદદમારો એના દેશને ચૂસી ખાવાની ચૂંચાણો મોકલે છે.

રૂપેનીય મોરકોટા અને બીરકોના અખાત ઉપરના ખંદેરની માછન (mines) જર્મનીના હાથમાં છે. અને એથી ત્યાં આવનાં અને ત્યાંથી જતાં બધાં જ વહાણો જર્મનીની રત્ન વિના જર્મની કે આવી શકે નહિ. ઉત્તર રૂપેનમાં ખાસ્કમાં લગભગ બધાં જ દુનનર ઉદ્યોગનાં કારખાનાં અને પેટીઓ જર્મનીએ કબજે કર્યાં છે તેથી તે આ કની રાજધાની બીસ્માઓ ઉપર જનરલ કાન્કોના વની જર્મન એરોપ્લેને ગોંઝાગોળા વરસાવા ત્યારે સાંત ગિયાગ ખેડૂતો જ્યાં એકઠા થયા હતા તેથી જાનરો ઉપર એ વરસાવવામાં આવ્યા હતા. અને મોટા મોટા ઉદ્યોગના અને રાસ્ટ્રસંસ્થાના બનાવવાનાં કારખાનાંઓને જરૂરથી હાની પહોંચાડવામાં આવી ન હતી. જર્મનીએ જનરલ કાન્કોના નામે અને રૂપેનના હિતના નામે ટેક ટેકાણે હવાઈ મથકો તૈયાર કર્યાં છે અને આંતરિક વ્યવહાર ઉપર કબજે મેળવવા એક 'સીવીલ એર' કુાં તૈયાર કરી છે. એ જર્મન કંપની માત્ર અંદરના પહેવારને જ કાણુમાં રાખે છે એટલું જ નહિ પણ હાંડમેાન અને દક્ષિણ અમેરિકા જતાં હવાઈ વિમાનોના રસ્તા ઉપર પણ એણે ઇન્ટર મેળવ્યો છે. ગિરેના અખાત ઉપરની રૂપેનની મોટી મોટી લે:ખડની ખાણો પણ જર્મનીએ કબજે કરવા માંડી છે. બીસ્માઓની નજીક આવેલી પ્રખ્યાત ખાસ્ક-લિટિશ-આલાર્મનની લેખડની ખાણો પ્રખ્યાત જર્મન કંપની કુપ્સની માલીકી નીચે આવી ગઈ છે. એ ઉપરાંત સાન સેબાસ્ટિઅન (San Sebastian લેસાકા (Lescaca) અને લેગોરીતા (Legorrita)ની નાની મોટી ખાણો પણ જર્મનીએ કબજે કરી છે. રૂપેનની આ ખાણોમાંથી નીકળતું લેખડ ડુસની કંપની ખુબ વખાણે છે. અને એ કંપનીને અત્યાર સુધી એ જાનનું લેખડ પૂરતા પ્રમાણમાં મળતું ન હતું. રૂપેનીય મોરકોટાની ખાણોની પેઠાસ ઉપર પણ જર્મનીએ કબજે મેળવ્યો છે. આ બધાં કારખાના અને ખાણોના માલીકોમાંથી કેટલાક નાસી ગયા અને કેટલાકને કેદમાં પૂરવામાં આવ્યા છે અને એમની જગ્યા જર્મનીએ લીધી છે. રૂપેનમાં પેદા થતાં રીફ લેખડ અને મેગેનિઝનો નિકાસ કરવો ઇન્ટર હાંડમેા રોવાકા (Hinsa Rowak) નામની એક જર્મન પેટીએ ગ્રાપ્યો છે.

બીજી વિશામાં પણ રૂપેનીઆરોને ખસેડી જર્મનો કીક કીક ધુસી ગયા છે. હોટેલ, રેસ્ટોરાં અને બીજા વેપારોમાં પણ જર્મનીએ હાથ નાંખ્યો છે. રૂપેનમાં લગકરી તજગરો અને સૈનિકો બાદ કરતાં સાધારણ જર્મનોની સંખ્યા દુનરોના પ્રમાણમાં છે એકલા ખાસ્કમાં જ એવા સામાન્ય જર્મનોની સંખ્યા લગભગ ૭૦૦૦ મણવામાં આવે છે.

કાન્કો જર્મનીની મદદ મેળવી રાક્યો પણ પરિણામે પોતાના દેશની રવનંતતા એણે જોખમમાં નાખી છે એ ઉપરાંત જર્મની અને હિંદી એને કેટલે સુધી દબાવશે તેના એક બનાવ ઉપરથી સહેજ ખ્યાલ આવી શકે છે.

જ્યારે ક્રાન્કોએ આંતરવિગ્રહની શરૂઆત કરી ત્યારે એણે કેથોલીક ધર્મ-પંથીઓની મદદ માગી હતી. અને કેથોલીક ધર્મનું રક્ષણ કરવાનો પવિત્ર હેતુ બહાર પાડ્યો હતો. રોમના પોપે પણ એને આશીર્વાદ આપ્યા પણ જ્યાં જર્મનીની સત્તા ચાલવાની હોય ત્યાં એ કેથોલીક પંથ કેમ ચાલી શકે ? જર્મની પોતાના ત્રણ દુશ્મનો જણાવે છે—જર્મન, ક્રીમેશનસ, અને ફીસ્ચીઆનિટિ. નાઝી પક્ષનું પત્ર Volkischer Beobachter જાહેર કરે છે તે પ્રમાણે 'કેથોલીક પંથની સામે અંત આવે ત્યાં મુઘી લડી લેવા અમે સજ્જ અને તૈયાર છીએ. એ જર્મની સાથે હમણું એક કરાર કરી કેથોલીક ધર્મનું રક્ષણ કરનાર બહાદુર જનરલ ક્રાન્કો હાથ મીલાવે છે. એ કરાર સંસ્કૃતિ સંજ્ઞાની ગણાઈ છે. એ કરાર પ્રમાણે બંને દેશો એક બીજાના દેશમાં એ દેશો વિષેની રાજકીય સંસ્થા, રાજ્ય અને રાજમાની જાણીતી વ્યક્તિઓ વિષેની દીક્ષા અને ચર્ચા કરતાં લખાણ અટકાવવા બંધાય છે. આથી સ્પેનમાં નાઝી શીલ્ડસુશી વિરુદ્ધ યોધતા લખાણો કે લાપણો જમ શક્યા નહિ. અથવા તો નાઝીઓને ન ગમે એવું કોઈ પણ લખાણ, ભાષણ કે મદદેશો સ્પેનમાં જાહેર થઈ શકશે નહિ. અને નાઝીઓ તરફથી એમની શીલ્ડસુશીનો પ્રચાર કરવા આન્ફ્રેડ રોસનબર્ગને સ્પેનમાં હાજર થઈ નાઝીવાદનો પ્રચાર કરવાની રજા આપવા ક્રાન્કો બંધાય છે. એ રોસનબર્ગ ખ્રિસ્તી ધર્મનો જળજર વિરોધી છે.

એ બધું જોતાં જનરલ ક્રાન્કો કેથોલીક ધર્મનું કોઈપણ રીતે રક્ષણ કરી શકે એમ લાગતું નથી. ઉલટું સ્પેનના સોફાને પન્દેશી સામાજ્યવાદ અને સરમુખત્યારોની ધુંસરી નીચે ગૂંગળાવી દેશે. હીટલર અને મુસોલીની જેવા પ્રખર સરમુખત્યારો આગળ એનું કશું ચાલી શકે એમ નથી અને આગે જે કાંઈ એ કરે છે એ માત્ર હીટલર મુસોલીનીની ઈશ્વરત પર કરે છે એમાં કાંઈ શંકા નથી. હીટલરે પોતાના દુશ્મન ક્રાન્કોને હરાવવા આ દીક પ્યાદું હાથ ધર્યું છે. અને છતાં આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે ક્રાન્કો ઇંગ્લેન્ડની માથે માથે જનરલ ક્રાન્કોની છત માન્ય રાખી છે અને એની સરકારને સ્વીકારી છે.

I Rule [આર્થ રૂલ]

શ્રી 'છત્રીવાસા'

સેન્ડ એગરદાઈન અને રૂસોનાં આત્મચરિત્રાંત જેવા ગણ્યતાં મહાત્મા ગાંધીજીના 'સત્યવા પ્રયોગો' 'સારી દુનિયામાં રમબેર વંચાય છે. ગાંધીજીની જીવન કદાણી વાંચવામાં રસમુગ્ધ 'જનેલું' જગત મારી આત્મકથા સાંભળશે એમ મને ઘડીસદ શંકા થાય છે, પણ બીજીજી પછે એ અશુભ શંકા અઘટ્ટ થઈ જાય છે, કારણકે ભણે યુરોપ, અમેરિકા ગાંધીજીના લેખો વાંચવામાં મરાયુક્ત બન્યાં હશે; પણ આપણે એને ખાસ કરીને ગુજરાતીઆંચ એવી પરવા કદિ કરી નથી. જ્યારે મહાત્માજીની આદશા તો મારી કથા કેણુ સહુએ એમ તમને પ્રત્ય થાય છે. પણ એ તદ્દન અસ્થાને છે. કારણ કે વેપારી ગુજરાતને મારા જેવા નેનાની કથામાંથી ધણુ વ્યવહારિક જ્ઞાન મળશે. એવી તકનો લાભ તેઓ જતો કરે, એ ખતરા જેવું નથી. એકેડે રૂપીઆ ખરચીને, પ્રભાવશાળી ખનવા મારે, જેઓ વિદેશી રૂકસ કે કોલેજનો ફાઈ લે છે, તેમને હું ખાસ આગ્રહ કરીને વાંચવા ભક્ષામળ કરું છું.

મારી જન્મ તારીખ અને રચના વગેરે જણાવવામાં હું વખત ગુમાવતો નથી. કારણ કે તમે Who's Who માં એ જોઈ શકશો અને ત્યાં જો તમને જોઈતી ખબ નહિ મળે, તો આપણા શહેરના કોઈ વકતે પૂછી જોશો તો તમને કસાકેસ આતંક મળશે નાનપણથી જ મને મારા મુઃબળીઓ મોહામ જુદિનો ગણના. હું છ વરસનો હતો ત્યાં આધના દિવસોમાં દૂધપાક ખાવામાં મને બહુ મજા પડતી. પણ આધના દિવસો પૂરા થત મને દૂધપાક ખાવા મળ્યો નહિ ત્યારે મુંડું એવું અમખાણ મચાવી મુક્યું કે મારી વડીઆઈએ મને હાસમ રોટના ભાંગી આપીને કહ્યું કે 'એ આ દૂધપાક.' એ 'દૂધપાક'થી હું આ પ્રસન્ન થયો. પણ ત્યારથી તો નાનાં મોટાં સર્વ કોઈ મને 'નિકમ ગણી' કહેવા લાગ્યા.

એ વરસ રુકુમમાં જવા છતાં મને આંક પૂરા આવડ્યા નહિ. મારા આપા રવિશંક મારતરને પૂછે કે 'મારા વીકમને કંઈ આવડે કે?' તે વખતે એ મારતરનું મુખ જોઈ સર્વ કોઈનું હૈયું પીગળતું અને મને પણ તેમને મારે જગતું. દલે તમને ગુચવણ હિપસ થતી હશે કે આવો જુદિશન્ય હું, મહાન નર થવા કેમ પામ્યો? પેન્માનના ફાઈથી એ રૂપાન્ત થયું હશે એમ તમે વિચારો છો? ના, એવું કાંઈ નથી.

મારા આપદાની પ્રતિભાથી હું તેમના ધંધામાં સારી રીતે મંડાઈ ગયો અને મારો રોજગાર ફીકડીક આસવા લાગ્યો. મારા આપદાનું ધન અને મારા ભાવદિન મુખ પરની પાથરીએ મને આગળ આવવામાં ફીક મદદ કીધી. હું હિંમતથી કહું છું કે મારા મગજમાં તો કોઈ મહાન દેરકાર થવા પામ્યો નથી. રવિશંકર મારતરનો હું કેટલેક અંશે આભારી ખરો. કોઈ એક બોડિંગના સુપ્રિન્ટેન્ડન્ટને, તેના વિદ્યાર્થીએ આપમાન પત્ર આપ્યું. તેમાં લખ્યું હતું કે, "નાટક નહિ જુઓ! નાટક નહિ જુઓ! કહી નાટક જોવાની અમારી

સમજાવે તમે ઉશ્કેરી મૂકી. તે પ્રમાણે મારા માતરે મને, 'હું' દબાવે છે, મર્યાદા છે' કહી કહીને મારી શુદ્ધિ ઉશ્કેરવાથી, કદાચ એ ઉત્તેજિત થઈ હોય !

વખત વહેતાં, હું, અમારા જિવંતાની લોકલગ્નોર્થમાં મેળવે નીમાયો, અને પછીથી તેના પ્રમુખ તારકે ચૂંટાઈ જવા પામ્યો. પ્રમુખ થવાની કાયદાત મારામાં ક્યારથી આવી તેનો ચોક્કસ સમય હું તમને કહી શકતો નથી. પણ મારા વિનિત પક્ષની મદદથી મને એ માન મળ્યું. મારી શુદ્ધિની તેમને કદર હતી અને મને મને પણ તેમને માટે માન હતું. હવે તમે દાદીએ કાચ મૂકી વિચાર શું કરો છો ? કે આ શંભુભેળો અહીં કેમ દાખલ થવા પામ્યો ? એ કહીશ તો હું તમને અન્યથા મારા 'Pushing to the front' વાને ખુશામતનો ચકાવો'માં જણાવીશ.

હવે મારી વિટંબણાએ વધવા માંડી. પ્રમુખ તરીકેની મારી ફરજ, કંઈ માત્ર ખુરસી ફાળવેને બેસી રહેવામાં જ પૂર્ણ થતી નહિ. તકરૂરી આજતના નિર્ણય કરવામાં મારી શુદ્ધિ કેમ દીપાવથી, તેની મારા મિત્રોને ચિંતા થઈ. મારા કૃપાશંકર મિત્રને કાયદાનું જ્ઞાન હતું, તેમજ તેમની વ્યવહારિક શુદ્ધિ ધણીકવાર ઉપયોગી નીવડતી. તેમણે કહ્યું કે તમારા કાકાએ એક વાર એક અંગ્રેજ બેઠે, એક વાર 'યમ્' અને બીજી વાર 'નો' કહી વાત કીધી તેમ તમારે પણ કરવું. પણ વ્યવહારમાં એ સુકિત નિષ્ફળ ગઈ. રશીયન ભાષા નહિ જાણનાર એક જર્મનની, આર આગળ થયેલી રિયાત કરતાં મારી દયા વધારે કદંગી થઈ. ત્યારે કૃપાશંકરે કહ્યું, "મોરારાજી મારતંત્રી પદતિ જાણો છો ? જ્યારે તેમના વિદ્યા-શીક્ષાને પરીક્ષામાં બહુરાશીના અમુક પદ ફેરવવાના છે એમ જણાવવા માટે ત્યારે તે પદની રકમ વાંચનાં પગ ફેરવે પર ઠેકે. તેમ જ્યારે હું જમીન પર પગ ઠોકું ત્યારે-" કહી મારા કાનમાં 'આજ રાત્રીને અદ્ભૂત મંત્ર મૂક્યો.

એક વખતે બોર્ડની મિટિંગમાં બોર્ડની ઓશીમના વડા કારકુનને કાંચ લેવાના ગુન્હા માટે બરતરફ કરવાનો ફરાવ મુકવામાં આવ્યો. તે ઉપર કોઈએ સુધારો મુક્યો કે, 'વડા કારકુનની સેવાનો વિચાર કરી બોર્ડે તેને પાંચસો રૂપીઆ પારિતોષિક તરીકે આપવા અને પગારમાં પંદર રૂપીઆનો વધારો કરવો' ફરાવ લાવનાર ગુહરથે તરત વાંધો ઉઠાવ્યો અને કહ્યું કે "મારા ફરાવ પર આ સુધારો નહિ કહેવાય. હું જ્યારે વડા કારકુનને બરતરફ કરવાની વાત કરું છું ત્યારે એ સુધારો, એને સનામ આપી, પગાર વધારી, કાયમ રાખવા જણાવે છે. વાત એક બીજાથી તદ્દન વિરુદ્ધ છે; માટે એ સુધારો નહિ કહેવાય" હવે મને શેક્સપિયરનાં વચ્ચેનાં વાદ આપ્યાં કે 'નામમાં શું' બસે જોયે તો તેને સુધારો નહિ કહે. નો એ શું ? પણ આ વાત ત્યાંથી અટકી નહીં. મારી પાસે મળા જાણવા માગતી હતી કે તે સુધારો કહેવાય કે નહિ. પંદર સમ્યક્ સમક્ષ તમે કહી જુઓની આપી છે ? હું રહેજ અરવરથ થયો; કારણ કે આવી નાની જાગનમાં ઉતરી મેં મારાં મનને સાંકડા વિચારનું જાળવ્યું હતું નહીં. હવે મારા ગુરુજી કૃપાશંકરનું સમરણ કરી, તેમનું આપેલું 'I am not' નું અર્થ ફેરવું ને કહ્યું કે 'એ સુધારો કહેવાય', ઇંગ્લેન્ડમાં પ્રસિદ્ધ કરતાં જ

વખુઓ બની તમે કદી અનુભવી છે? નહિ? ત્યારે તમને આ રૂલીંગે ઉત્પન્ન કરેલી અસરથી મને યના આતંત્રે તમને ખ્યાલ નહિ આવે. હવે એ સુધારા કહેવાય કે નહિ કહેવાય તે હજી હું સમજી શકવાનો દાવો કરતો નથી. પણ ત્યારથી હું I ruleનો પ્રતાપ સમજીશક્યો. તે મોટા વિખવાદોનો જલ્દી અન્ત લાવી શકે છે.

પણ ‘I rule’ નો મારો બીજો પ્રયોગ અતિ મરાહર છે. અમારી બેઠાંના સભ્યોમાથી એડ્યુકેશનલ બેઠાંની ચૂંટણી કરવાની હતી ચૂંટણી ઠરાવો ને સુધારાથી રહે ચક્રને ક્રેક રી કરી વોટ લઈ થવી વળઝા. જ્યારે ઠરાવો પર મુકાયેલા સુધારા પર મત લે નોતો વખત આવ્યો ત્યારે કોઈએ કહ્યું કે એકમત આપવાની કે સર્વમત આપવાની પદ્ધતિથી કામ કરવું. એક સભાસદ તો ઠરાવ લાવ્યો કે ‘ચૂંટણીમાં સર્વ મત આપી શકાય એવી પદ્ધતિ દાખલ કરવી.’ મારી કાનિષ્ઠ નજરથી ને નહિ દેખાયો ત્યારે મેં ‘I rule નું’ અર્થ ફેંક્યું. ‘ચૂંટણી એકમતની પદ્ધતિથી જ કરવી મારો ઠરાવ ગેરકાયદેસર છે.’ સહચારી અવાજ બની બેસી રહ્યા. પણ ત્યાં તો પાછી રકઝક થઈ. કોઈ કહે ઉઘાડી રીતે મત આપવા તો કોઈ કહે બેઠાંથી વોટ લેવા. હવે આ પ્રશ્નનો નિકાલ કોઈ ઠરાવ લાવી કરે તે પહેલાં મેં ‘I rule’ નો પ્રયોગ કર્યો. એક કંઠાળા ભરી તીરછી નજર ફેંકી જપનો. કોણ બને તેમ બંને હાથનો મેજ પર પ્રદાર કરી કહ્યું ‘જસ I rule ચૂંટણીમાં મત ઉઘાડી રીતે જ લેવા. આ વત સર્વ કોઈએ દબૂલ ગળી અને મત આપવાનું કામકાજ શરૂ થવું હતું. ત્યારે કોઈ ઠરાવ લાવ્યો કે ‘મી. સુમનરાય. સોલ્ક સેલ્ક ગવર્નમેન્ટના મિનિસ્ટરને પૂછી શકાનું નિવારણ નહિ થાય ત્યાં સુધી આ સભા મુલતવી રાખવી.’ એ ઠરાવ સર્વોન્નમતે પસાર થયો.

અફસોસ! દસહજાર અફસોસ! મારા રૂલીંગે ઉત્પન્ન કરેલી અસર કાળજીપૂર્વક નીચડી. મને તો ચોરીમાં રંડાયા જેવું લાગ્યું. અમુતનો ખાલો ઓઠે અડકાવીએ તેલેલે કોળાઈ જતાં થવું હુખ તમે કદીપી શકો છો? પણ હું જેમ રહ્યો છું કે તમારી મારા પ્રત્યે સહાનુભુતિ નથી અને તમે કોઈ બીજા વિચાર વગળમાં જ ચુંચાયા છો. ક્યા પ્રકારે વોટિંગ લેવું તે મિટિંગે જ કેમ ન નક્કી કર્યું? (પ્રધાને પણ એમજ સૂચવ્યું કે તમને અનુકૂળ પડતી પદ્ધતિ પર કામ કરવું. ત્યારે મારું રૂલીંગ કયાં?) આપખૂદીભયાં રૂલીંગ માટે પ્રમુખમાં અધિભાસનો ઠરાવ કેમ ન મુકાયો? પ્રિય વાચક! આ હરિશર્માના જમાનામાં સૌંદર્યની પરીક્ષા કરી છનામ વહેંચવામાં આવે છે. તેમ જો સુદ્ધિ શૂન્ય માણુસોનું પ્રદર્શન ભરવામાં આવે તો, હું જરૂર છનામ વાલ જાઉં એ ખરું, પણ પરીક્ષકો તેમ કરતાં પહેલાં, મારી બેઠાંના સભ્યો તરફ એકવાર તમે જરૂર લલચાવ.

ગમે તેમ હો, પણ તેથી ‘આઈ રૂલ’નું મહત્વ કંઈ ઓછું થવું નથી, રેલ્વેના તોકર જોડે ટ્રેનમાં તકરાર કરતાં મેં ‘આઈ રૂલ’ કહી જેવું, ત્યારે તેણે મને વેઈટીંગ રૂમમાં બેસાડ્યો. આણું માન સૌ કોઈને મળતું નથી. જો કે તેમ થવાથી હું ગાડી તો ચૂડી

અર્થાત્ પશુ તેથી શું ? દુનિયામાં કોઈ વસ્તુ મહત્ત્વ મેળવતી એ ગુનદો છે અને મને તે પસંદ નથી, હું હાથમાં નામનાં I rule I rule બોલું છું. મારા પરમાં પશુ મેં આઈફન ના પાર્ટમાં માર્યાં છે. Auto-suggestion માટે 'આઈફન' ઉત્તમ વાક્ય છે. એથી તમારો પ્રભાવ અગ્રગ્ર વધી જાય છે.

દહ 'આઈફન'ના પ્રયોગોનો તો મેં પ્રાન્લ માત્ર કીધો છે. એની development કેવી થાય તે હું તમને જણાવતો રહીશ. પશુ તે પહેલાં હું એટલું તો ચોક્કસ કહું કે દુનિયામાં જ્યાં 'આઈફન' ફેલાયું છે. હાઉસ ઓફ કોમન્સમાં સ્પીકર એગ પ્રયોગથી ટકી રહ્યો છે. અને એસેમ્બલીમાં સ્પીકર એનો જ જગ જગે છે. મારી એક એવી મહત્ત્વા છે કે સ્પીકરને મળી તેમની સાથે આ વિષયની ચર્ચા કરી મારા અનુભવનો નેમને લાલ આપું. હાઈ મુલતા ભારતરોને જે આ મંત્રનો ઉપયોગ આપડતો હોય તો વિદ્યાર્થીઓ તેમને We rallo! નહિ કરી જતાવે. તેમને તો આ શસ્ત્રની અતિ અગત્ય છે.

આ પ્રયોગ પછી મારા ગૃહસ્થાનમાં થયેલો ફેરફાર સૌથી વધારે વિચિત્ર છે. ઘરમાં કાન્તા આજ પર્વત બીન દરકતે રાગ કરતી. પશુ જ્યારેથી ફૂપાશંકરની ફૂપાએ હું આ મંત્ર શીખ્યો. ત્યારથી હું મોટી વાતો કાન્તાપર છોડી, નાની બાબતો પર 'આઈફન' કરવા લાગ્યો. કાન્તા ગલરડમાં પડી, તે માને છે કે હું દિલ્લીદિવાથી પીગાઉ છું. મારે શક્તગતી દવાની જરૂર છે એક દિવસ મેં કાન્તાને પૂછ્યું 'કાન્તા, આજે શાનું શાક કીધું ?' તો કહે કે 'બીડાનું.' ત્યારે મેં કહ્યું 'નહિ I rallo! કારેલાનું' શાક કર.' ત્યારે તો તે ગભગર્હ ઉઠે વાળી, હાથ હાથ કરવા લાગી. કોઈ એકદર પારેબને બોલાવો હાય! હાય! માર મર્યાનારા વગવા એકું છે ?'

ગુજરાત સાહિત્ય સભા, અમદાવાદ, તરફથી રજૂકરના વર્ષના ગુજરાતી સાહિત્યની સમીક્ષા કરવાનું કાર્ય પ્રો. વિશ્વપ્રસાદ રા. ત્રિવેદી અને પ્રો. મજરતપ મુકુંદરાય દેસાઈને સોંપવામાં આવેલ છે. તે સૌ પ્રકારથી અને કોષ્ઠાને વિનંતી કરવાની જે તેઓનાં પ્રકારનો નીચેના સરનામે મોકલી આપી સુજ્ઞાને આ કામમાં મદદકાર આપે. પ્રો. વિશ્વપ્રસાદ રા. ત્રિવેદી, (એમ. ટી. બી. કોલેજ) અંવા લાઈન્સ. સુરત:

પ્રામાણિક ન્યાયાધીશ

શ્રી, અનાવિલ

એક દિવસે હું જમીને આસપાસ ખુરશીમાં બેઠો હતો. હવે એટલામાં માત્ર મેં મધુસૂદન આપ્યા.

‘કેમ હો, સાહેબ?’

‘આવો, મુરખાઈ ભલે પધાર્યો.’

જાતનો કંઈ ખાસ વિષય ન હોવાથી આમતેમ વાત કર્યો પછી મધુસૂદને સાવચેતીથી ફેંક્યું, ‘અનાવલા જેવી કોઈ મુસદ્દો કોમ નહિ હો.’

હું સમજ્યો કે માર્થો ગયા. મારો કોઈ XXXX કે XXXX મિત્ર મારી પ્રશંસા કરતો ત્યારે મને મોટો કારકે પડતો કે વળી આ મું કામ કદાવચ આપ્યો હતો.

‘અરે પણ તમારી કેમને કાર્ત પહેલે શું?’ છતિદાસ પ્રસિદ્ધ બને સાદિત્ય પ્રેમનો કમળો કરી પડેલી તમારી કોમ ક્યાં?

મધુસૂદનને ‘સાચું’ કે એમણે કરેલી પ્રશંસા કંઈક નરમ કરવી પડવાની. ના, તમે જો કો હોશીઆર હો બહુ પણ વિશાળ કાર્યમાં કુકતું મૂકવાને બોલો પ્રસંગ આવે કારણ કે તમારી ન્યાયનો મોટો ભાગ ગામડાંની જિંદગીમાં જ સંતોષ માને છે.’

‘ત્યારે એ બધા ગામડિયા ક્યાં ને તમે ક્યાં?’ હવે મેં મીઠું મધુસૂદનને ઢેકાણે સાવચાં ધાર્યો.

‘પણ તેથી એ ગામડિયા કંઈ બોલો હોશીઆર હોતા નથી. મારા કાકા જ્યારે મુન્સેફ હતા, ત્યારે તેમની કારકિર્દીમાં એક પ્રસંગ જન્યો, ત્યારથી અનાવલા નામથી આવચેન રહી આવે છે. એ જાતની તેમને પાછળથી અજર પડેલી. તેમને કંઈક હમણું પણ આપ્યું, કંઈક અંતરકરણમાં ડાંગ પણ થયો.’

‘અંતરકરણમાં?’ મેં પૂછ્યું.

‘હવે વાત તો સાંભળો.’ કહી મધુસૂદને વાતની શરૂઆત કરી. એ સાંભળ્યો જ છૂટકો હતો.

જગતની મહમયજ ને ઉનાળાના પ્રખર તાપથી અંતર થયેલાં માનવીઓ માટે સામેજ, સોનવાડી, કહોલી વગેરે વાડી ગામો છત્તી આશીવાદરૂપ છે. ‘સુધરેલાઓની’ ત્રિવેક સ્થાપતાને લખેને ચહેરી અનાવિલો આ ગામનો retrat તરીકે બોલો ઉપયોગ કરે છે. ભવિષ્યનો અનાવિલ ‘વેસ’ કે હાર્ડી’ સમર્થ થયો લખવા માટે આ આહુત્તર સ્થળો જ પસંદ કરશે. ગમે તે હો. પણ સાલેજમાં એક ખીચની પાડોશમાં રહેતા ભીમભાઈ અને મકનજીને કાંતો આ બાનંદરૂપક જુમિની કિંમત ન હતી અગરતો બંનેને તાજા હવા પાણીનો અપયો થયો હોય. કારણ કે આ કુડેખી વચ્ચે વર્ષો થયાં કલહ ચાલ્યા કરતો અને દર નવા દિવસે તેમને લડવા માટે કાંઈ નવું કારણ જરૂર મળી રહેતું. શેમીઓ ને જ્યુસીએટના આપવાદાઓમાં, જેવા આ કલહમાંથી બને જોડોતોના નોકર ચાકર પણ અમર

મુક્ત ગ્લા ન હતા. બીમભાઈને તથા મકનછત્રને હમ્મી વાડ મારે બોલા ચાલી થતી, તે ઉપરથી તેઓ 'તારી બેંસ મારા વાડમાં ભગદ ગઈ ને કવમ બધી છુટી નાંખી' તો આ મારી શેરડીના ખેતરમાંથી તારો દુબજો શેરડી લઈ ગયો એ નહિ તો બીજા કોઈ ભૂત આગ્યો?' પર આવી જતા. આ પ્રમાણે યતું હોય ત્યારે બીમભાઈ તથા મકનછત્રની પત્નીઓ બેઠકાર શાંત નહિ હોવી રહે, ત્યાં માથે બર્તા વળ ત્યાં હું' એ મહાસતી મુકન્યાના વચનને આચારમાં મૂકે. 'આ માતા દૂવા પરથી દોરકું કોણુ લઈ ગયું? કાવ મરૂં દોરકું' આ કનકમાં વિશેષણના પ્રયોગ છૂટગી થાય. 'તારી કીર્ણી મારી શાંતિની રહેટ ભાંગી નાંખી લાવ રહેટ લાવ નહિ તો પૈસા આપ.' તારી હોઠરીને કહે કે ગદૃ ડહસી છે તે હું ગાણું.' માતા મુકન્યા સત્યવાનને યમ પાસેથી હોડવી લાવી શક્યાં ખરાં. પરંતુ ને એ અનાવધાને લડતા રોકી શકે કે કેમ તે શંકાસ્પદ છે. બીમભાઈને મકનછત્રે મામલો એવા રૂમ પર ચડેલો હતો કે આગળ ડગલું લાગેલા અનાવિસોમાંથી કોઈ પાણું લેકે તેમ ન હતું. ગામના લોકો નિર્માલ્યતાને લઈને અગરતો 'રખેને મજા ચરડી વળ' ના લયે કોઈ શાંતિનાં વચનો બોલતું નહતું. પાંચ મિનિટમાં ત્યાં શું થાત તે કહેવાત નહિ અને આપણી વાનનો પગ એકદમ અંત આવી ગત. પરંતુ બીમભાઈની પત્નીની આર્નદાયે 'એ મારે, આ રહિ તો મને દૂવામાં નાંખી દીધી રે' બીજી બાજુ પર આસી રહેલાં મુદ્દ તરફ સૈનિકો દોડી ગયા. અને તેણે તો મકનછત્રની પત્નીના 'પડ. તું દૂવામાંના પ્રાણુતરમાં બીમભાઈની સ્ત્રીએ મીસ પાડી હતી. પાંચેક મિનિટ આમ લડાઈમાંથી નિવૃત્ત થતાં જ ને પાડોશીને વિચારે આગ્યો કે આ બેરોને લડનાં અટકાવવાં લેખે આ વિચારથી તેઓ પોતપોતાની બેરોને ધસડીને ઘરમાં લઈ ગયા. અનાવિસ ધીર સતીની એક સીસે આવાં લખંકર મુદ્દનો અંત આગ્યો.

૨

નોકર અનાવિસોના ઉપરી અધિકારીઓ તેમને રહેજ બખડાવીને કંઈ કહે અગર હમ ભરાવે તો તરત જ સામે થઈ તેને રોકકું પરખાવે કે 'આ તારી નોકરી! હું તો દેશં બોળી ખાવા.' એમ હાથ ધોઈ શેર આવી પોનાને હિરસે આવેલાં થોડાં એક વીધાં જમીન પર મુક્તાક રહી ગુન્નશન ચત્રાવવા ધારે. ગામ આવી ને ખેતી કરવાને ગલસે, ખેતી કરાવે. અને બીજા આગસુ અનાવિસ ખેડૂનો સાથે હાથમાં ચાંદીની ખોરીવાળી લાકડી લઈ, જાગીરદાર બની, ગામમાં રહાલે. પ્રતિદિન મધ્યમ વર્ગના અનાવિસ ખેડૂનોની સ્થિતિ અગડતી જાય છે. વરસે વરસે તેને નવું દેણુ કરવું પડે. અને નાત વેરો કરવાને પ્રમંચે, તો તેને જમીનનો દૂકટો વેચ્યે જ છુટકો અને એ જમીન કોણુ ગખે? એમનાથી પગ ગરીબ કોળી, કુળથી કે જે જાને પરિશ્રમ કરી જમીન ગળેતે કોળી પાંચ પૈસા બચાવે. ધણીની સ્થિતિના આવા બખંકર પડતા થયા જતાં અનાવિસ ખેડૂન આગસ તગ્ગતો નથી. તે શું કામ ત્યજે? એ તો જન્મેલો જ અનાવિસ ખાદશાહ ને? વારસમાં મજેલી જમીન વેચાઈ રહે ત્યાં મુધી એને કોઈ પ્રકારની ખત્રસ આવે તેમ નથી. આપણી વાર્તાના પાત્રો, બીમભાઈને મકનછત્ર તો રૂતે મરુંનન કરી ખેતી કરના

ત્યારે જ તેઓ પોતાનાં કુટુંબને અન્ન ભેગા રાખી શકતા. વરસની આખરે તેમને ઉપજ જોઈતી હતી. પરંતુ યશ રહેતું. કોઈ શહેરના દેવામાં ન હતો તેમજ જમા ખાતે તેમને કંઈ રહેતું નહિ.

પરંતુ એક વરસ આ ભાગમાં ફરીના પાક સારો નહિ થિત્યો અને ફરીના ભાવ એકદમ વધી ગયા. સહભાગ્યે, એ ગામે કેન્દ્ર કોષ ખેડૂતના થોડાએક આંખા ભારા આંખા હતાં. અને તેઓ પણ સારા ભાવનો લાભ લેવા ચૂક્યા નહિ. મકનજીને વરસાદ દરમિયાન સરભર થઈ રહ્યું. પણ ભીમભાઈ ત્રણસો રૂપિયા બચાવી શક્યા.

‘એ સોડાનું તો કંઈ કંઈ જોઈએ ? બહુ કાચર કરે છે.’

ભીમભાઈની પત્નીએ મકનજી કુટુંબના રોહણ પોતાના ધણી આગળ રડ્યાં.

‘હું એ કેટલાક દિવસ થયાં એજ વિચાર કરી રહ્યો છું.’ ભીમભાઈ બોલ્યો, ‘મારો વિચાર છે કે, એને હું કોરટમાં ધસડું. એને ખચર પાડું કે તું કોની મામે થાય છે. એના દિમાયતી હોય તેને લાવે, ત્રણસોએ ત્રણસો રૂપિયા ખરચાઈ જાય તો પણ મને પરવા નથી, પણ એને તો એક વખત ખરાબ કરે.’

૩

બીજે દિવસે ભીમભાઈ વસસાડના જાણીતા વકીલ ઝીણાભાઈને ત્યાં આપ્યા. ઝીણાભાઈની પ્રેક્ટીસ વસસાડમાં પહેલા નંબરની ગણાતી. તેઓ પ્રામાણિક તેમજ બ્યવહાર હરાજી હતા.

‘તમારા કેસમાં કંઈ વળે એમ નથી’ ઝીણાભાઈએ ભીમભાઈને કહ્યું.

‘કેમ માહેજ ?’

‘પણ તમે કયા આરોપ પર એને કોરટમાં ધસડવા માગો છો ?’

‘ગમે તે આરોપ.’

‘અરે-ભત્તા માણસ, નાહક ખરચમાં શું કામ ઉતરો છો ?’

‘નહિ. ભત્તે ત્રણસો ખરચ થાય તોય હું તો કેસ માંડવાનો’. ભીમભાઈ રડ રહ્યા.

‘વાર ત્યારે કયો આરોપ લખ્યું ?’

‘લખો તમને ગમે તે.’

‘કયમ પ્રવેશ ?’

‘હા’

‘ગાળ દેવાનો’

‘હા એ પણ ખરે.’

‘હુમલો કર્યો.’

‘બરાબર.’

‘નુકસાનીનો.’

‘એ પણ ચાલશે.’

તેમાં પણ ખાસ નવા ક્ષેત્રો માટે આ પુસ્તક અમે અમૂલ્ય અને અતિ ઉપયોગી ગણીએ છીએ. પ્રો. દલેની વિદ્વતા અને સહૃદયતા વિશે કોઈપણ પ્રકારનો મતભેદ નથી. એમની કૃષ્ણ શૈલી શુદ્ધ અને વિશીષ્ટ છે. આ નિબંધમાં સાહિત્ય અને તેના અંગો, અંશો-લોકન કળા, સાહિત્ય શા માટે? વગેરે નિબંધો અભ્યાસની દૃષ્ટિએ અતિ મનનીય છે. યુગસતી સાહિત્યના તાર્કિક સિદ્ધાંતોની શીખાસ કરનાર આ પુસ્તક વાંચવા, અમે સાહિત્યના પ્રત્યેક અભ્યાસીને વિનંતિ કરીએ છીએ.

સંસાર દર્શન : લે. શ્રી. રમકાન્ત દિવેદી અને શ્રી. બાલકૃષ્ણ જોષી; સ્ત્રી શક્તિ અંશમાળા ૧૭; સ્ત્રી શક્તિ સાહિત્ય મંદિર, સુરત. ૦-૬-૦

આ પુસ્તકમાં વાંચ સાંસ્કારિક વાર્તાઓ છે. એમની ચાર સ્ત્રીપુરુષના જુદા જુદા નાનાના અંશોનું અને એક સમાજસેવિકા થવા જતાં માતૃત્વ બૂલેલી સ્ત્રીના જીવનનું ચિત્ર દર્શુ કરે છે. જીવનના સામાન્ય પ્રયોગ લઈ નવસિદ્ધમાં ઉતારવામાં આવ્યા છે તે સામાન્ય જનતાને રસપ્રદ લાગશે.

રૂઝવણું શાસ્ત્ર : લે. શ્રી. નવનીલકાન્ત મહેતા, સ્ત્રી શક્તિ અંશમાળા ૩૪, સ્ત્રી શક્તિ સાહિત્ય મંદિર, સુરત. ૦-૩-૦

મુંબઈના કેરોનર શ્રી. આયરને આદેશ રટવના અકસ્માતોની તપાસ કરતાં ઘણીવાર યુગસતીઓને કંપકો દે છે અને કહે છે કે એ રટવરૂપી રોતાનને સમુદ્રમાં પધરાવો. અતિરોપના આવેશમાં એઓ સાહેબ આમ બેઝતતા દર્શો તે સમજી શકાય છે પણ તે પ્રસ્તાવનો અમલ થઈ નથી. આપણને એકાદ પંતનો ઉપયોગ ન આવડ્યો એટલે તેનો મદદર નાશ કરવો એ વજણ રીસમી સદીને અનુકૂળ નથી. ખરી રીતે તો એ જ પંતને શુદ્ધ અને મનજીવરૂંક કામમાં લેનાં શીખવે તેવી તાલીમનો પ્રયત્ન થવો પડે છે. આ પુસ્તિકામાં અમને એ પ્રયત્ન જડ્યો છે. આવી પુસ્તિકાઓનો દરેક ઘરમાં પ્રચાર થવો જોઈએ. આ ગ્રંથની સમજુતી રાષ્ટ્રોપ હોય પ્રથમ વાચકને નીરસ જણાશે પણ એક વાર એને વાંચી જતાં તે તેની ઉપયોગિતા ધ્યાનમાં આવતાં ઘણી બહેનો તેને હોંકે હોંકે વાંચશે.

સંઘ વ્યાયામ ઔર લોકિક પત્ર : યોજકને પ્રકાશક રાજ. પ્રો. માણેકરાવ, વીરૂત, રૂપા લખન, રોકેટર. ૦-૪-૦

રોકેટરનું જુગ્મદાદા વ્યાયામ મંદિરનું નામ આપણે ઘણા મનમથી સાંભળતા આવ્યા છીએ. હતાં ત્યાં શી શી તાલીમ મળે છે અને ત્યાં શિક્ષણ અને જાનકાયવાસના શા શા કાયદાકારતા છે તેનાથી બધા પરિચિત હોતા નથી. આ બોધક પત્રમાં જીરાનું-ઓને એ પરિચય મળી રહેશે.

અંધ વ્યાયામ વખતે જુદા જુદા મથકે જુદાજુદા શાસન શબ્દો વપરાય એ રાષ્ટ્રીય ઐક્યની નજરે દિતાવડ નથી, એ વાત દરેક વ્યાયામ પ્રેમી વ્યક્તિને ગળે ઊતરી ગઈ છે. આજ સમીમાં આ પુસ્તિકાની ૨૦ લાખ પ્રતિઓનો પ્રચાર થયો છે તેજ એ વાતની, માખીતિ છે. દર્જુ પણ આ શબ્દોનો વધુ વધુ પ્રચાર થાય અને અરખા હિંદમાં તે સામુદાયિક કવાવતો વખતે વપરાયમાં આવે એ જરૂરનું છે.

સાકરીઆ ચણા

શ્રી ભૈયાજી,

ફેન ચ વડા પ્રધાન કશીમેન્શને કોઈએ પૂછ્યું, 'અકરમાત અને આપણમાં શું તફાવત ?' ત્યારે તેણે કહ્યું, 'પ્રેસિડન્ટ વિઝમન કુવામાં પડી ગયો તે અકરમાત અને જો તે કુવામાંથી પાછો બહાર નીકળે તો આપણી.'

ગોડસાહેબનો એક દિન રરતે જતો હતો, ત્યારે તેને કોલેજના કેન્સાક વિદ્યાર્થીઓ સામે મળ્યા. પછી તેમાંના કેમ્પએ ડીનને સલામ ન કરી તેથી તેને નરાઈ લાગી. તેણે કોલેજીયનોતે જાણા રાખી પૂછ્યું, 'તમને કોલેજમાં આવ્યાને કેટલા દિવસ થયા ?' એકે કહ્યું, 'આઠ દિવસ'. ડીન ગોડસા, 'જગમગ, હવે હું મમમતો. મુરુદિયાં જગમગ પછી નવમે દિવસે આંખ ઉઘાડી જોતાં થાય છે !'

કેણ એકે કેન્દ્ર એખક ફેરવેજને પૂછ્યું, 'શ્રાડિયાળ અને સીમાં શું તકાવન?' તોયે કહ્યું, 'એક કલાક બતાવે, અને બીજી કલાક વિચારવે.'

એક આયશિશ એગ્રીસ્ટરે એક ડેઅમ ત્રણ કોર્ટમાં જમાવ કરીયા પાસ ત્રણ કોર્ટમાં
ને હારી ગયો. એક કોર્ટનો જજ બુદ્ધિશાળી હતો અને બીજી બે કોર્ટના જજને કંઈ
હોશિયાર ન હતા. તેને કોઈએ પૂછ્યું, 'તમે કેમ હારી ગયા ?' તો જવાબ આપ્યો,
'હું શું કરું ? મારી સામે ૧૦૦ જજો હતા !' 'કેવી રીતે ?' એક જજ અને બીજા
બે cyphers-શયો. એટલે એકને બે મીઠાં એટલે ૧૦૦ થાય ને ?'

ડ્યુક ઓફ ડોર્સેટ, જહોન ડાઇડીન, મોર્ગન-મથ્યુઝ, ચેમ્બર્લીન ચારે મિત્રો
 ધણીવાર ભેગા મળી આહિત્ય વિવેની ચર્ચા કરતા. એક વખત જહોન ડાઇડીનને પડ'ણક
 નીમી બીજા વચ્ચે જાય હાંકાઈમાં એક લેખ લખી લાવ્યા અને કોનો લેખ હિતમ છે
 તે દર્શાવવા ડાઇડીનને સોંપ્યું. ડાઇડીને તણીના લેખો પાંચી ચેમ્બર્લીન અને મોર્ગન-મથ્યુઝને
 હાંકેલી હતી, 'માથ લોડ'જ, તમારા જાનેના લેખો આરા છે પણ તમારા જાનેના લેખો કરતાં
 ડ્યુક ઓફ ડોર્સેટનું લખાણ વધારે ગ્રાહ છે એમ હું કહું ત્યારે મારી ખાતી છે કે તમે
 પણ મારી સાથે સમ્મત થશે. ડ્યુક ઓફ ડોર્સેટનું લખાણ 'જહોન ડાઇડીન મામે ત્યારે
 તેને હું સૌ પૌડ આપવાનું વચન આપું છું. ડોર્સેટ.'

— જાહેર ખબર —

હમારે ત્યાં દરેક જાતનું કચ્છી, આરી તથા ખાદલાની ફેન્સી ડીઝાઇનનું કામ આહુ જમાનાને અનુસરી કરી આપવામાં આવે છે. ભરેલાં અભલાં પેઇન્ટીંગ સાથે તેમજ સાડીનાં પોત પણ કિફાયત ભાવે મળશે.

એક વખત પધારી ખાતી કરવા અમો સલામણુ કરીએ છીએ.

દેસાઈ મગનલાલ ભીમભાઈ (પત્રસાણાવાલા)

૬૦ પારફીઆ, નવસારી

તમે—

બેકાર છો ?

તો

આ મારે દરજીનું કામ શીખી રૂપીઆ બે રૂપીઆ રાજી કમાઈ શકતા નથી. શીખવવાનો આજ રૂપીઆ પચીસ અને પંદર જવાબ માથે લખો આ મળેા—

ગણદેવા ટેલરીંગ એન્ડ કટીંગ ક્લાસ

મુ. પ્રો. ગણદેવા

ઇમારતી લાકડાં અને સાઇઝો

ઉત્તમ માલ

કિફાયત ભાવ

ઇમારતને બરની દરેક જાતની સાઇઝો તૈયાર મળશે

મેંગલોરી નળિયાં તથા દરેક જાતના પત્થરો પણ મળશે

મલખારી પાટિયાં તથા કામડીના બારા પણ મળશે

દેસાઈ પરાગણ જગાભાઈ એન્ડ કું.

ઉ. ઓ, બંદરરોડ,
નવસારી

પ્રાંચ : ઇમારતી લાકડાંના વેર
૨૭૨ ગેર—નવમારી

પૂર્ણા

તંત્રી : રણછોડજી પરાગજી મહેતા

પુસ્તક : ૨

એપ્રિલ : ૧૯૩૯

અંક : ૯

નિષ્કામ સેવા

“વડોદરાના મધ્યવર્તી” પુસ્તકાલયની મુલાકાતે કે. શ્રીમંત સયાજીરાવ એકવાર આવ્યા. ક્યુરેટર શ્રી. ન્યુટન મોહન દત્તે બધે ફરી સઘળું દેખાડ્યું. શ્રીમંતે શ્રી. મોતીભાઈ સાથે ગ્રામ પુસ્તકાલય પ્રચારની વાતો કરી, વિદાય થતાં થતાં મોટર પાસે બોલાવી શ્રીમંતે પૂછ્યું ‘Have I decorated you (મેં તમને માનચાંદથી કાંઈ નવાળ્યા છે?)’ શ્રી. મોતીભાઈ મૌન રહ્યા. શ્રી. દત્તે તેમના વતી જવાબમાં ના કહી. ‘તુરત કાગળો કરો’ત્રી રાબત્તા થઈ. પરંતુ કીર્તિથી નિર્લેપ શ્રી. મોતીભાઈએ, શ્રી. દત્ત અને બીજાઓ સાથે હીલચાલ કરી મળતું બહુમાન અટકાવ્યું. તેમ છતાં સારી સરખી રકમ પસં તરીકે તેમને મળી. જે તેમણે પોતાના પ્રિય સત્કાર્યમાં વાપરી દીધી. ઈન્કાબ મેળવવા માટે પ્રવૃત્તિ કરનારા ઘણા જોયા છે. તોપણ ન મળે તેવી તગવીજ કરનાર વિરલજ હોય છે.

— અલગારી —

હોય મૂરખ કહેવો તો કહેજો કહજો પાગલ ભાઈ
મારે મન એ અપરાધેથી મારો જરા પથરાય,
લોક કહે છે કુટુંબકેરી સાચી રક્ત—સગાઈ,
મારે મન તો ભારત માતાં આલીસા કોટિ ભાઈ.
લોક હુઠે છે દેવલ, દરગા, કહે વસે ત્યાં દેવ,
મારે મન તો વતનભૂમિના રજકબૂમાં પાણુ દેવ.
લોક કહે છે શારતર કહેતાં કેવલ કુરાન, વેદ,
મારે મન તો અજણુ ભણે જે કકડા તે પણ વેદ.
લોક સણે કવિતા કવિઓની પદમાં પ્રાસ પ્રસાદ,
મારે મન તો કવિતા મૂળાં દુખિયાં દિલનો સાદ.
લોક રીઝે સોજે શણુગારે લે હીરાગર વેશ,
મારે મન તો આ ખરખચડી ધરની આદી બેશ.
લોક કરે છે જગનો જાત્રા જપ્તને ગયા, પ્રયાગ,
મારે મન તો ગરીબ ધરોને અજવાણું એ માગ.
લોક કહે છે હું અલગારી અલગ અધારી લિન,
મારે મન તો હું સંસારે જનતાયી છું અલિન.

—પ્ર.

શતવધી^૧

કા...કા... આગ્રહથી અને સતત શો આ કાગડો ઊચરે,
પાસે રોટલી એક બે પડી હતી નાંખેલ કોઈ જને,
સપ્ત્યું ના પણુ એનું કોઈ સ્વજને કા...કા...ઊંચે નૈ કથું,
કા...કા... તોય બીજું જરી નહિ થયું, કોઈ કુટુંબી—તણું.
દષ્ટિ ફેરવી એમ બેયું સમજે કે કો પ્રતિસ્પર્ધી ના,
તે ઊંચો જગને ગયો સતત એ કા...કા... કરતો ઊંચે,
પાછો છૂર્તજ એ ફર્યો દણુમહી સંતોષથી ચ્હાલતો,
આમંત્રિત મૃદુરચથી વધી ગયો એ શોર કા...કા... તણો;
કા...કા... વાત વિનોદની કરી બધા સાથે મજાને જમે,
આવા સ્વાર્થવિહીન છવ જગમાં સોં વળ કા ના છવે ?

પ્રપન્ન. ગો. કાજી

* કાગડાનું આયુષ્ય સો વર્ષનું કહેવાય છે.

દેખતાં અંધાં.

ફડો કરીને ઉધરાવતો જતો,
પંખનખંથી હું લવપુર ગયો હતો;
ઉઘાન ત્યાં મોગલકાળનાં ઘણાં,
ત્યાં સહેરી લોકો ફરવા જતા ઘણાં.
ત્રાસુ હતો શીતલ સાથે હવા વહેતો,
હોળ હતો જલપુત્ર શીજો બિડતો,
ભોયે હતાં દરિત નાંદરવાં રસાળાં,
ખીચ્યાં હતાં મધુરપુષ્પ ઘણાં રૂપાળાં.

વેલની વીચિકાઓમાં, વૃક્ષોની કુંજકુંજમાં
દોડી અઠકાપુરી કેરી પરીઓ પુષ્પપૂજમાં.

બેડી હતી તે ઉર ગોઠડી કરે,
ભાબી હતી તે ખગીચે હરે ફરે,
હરે ફરે તે સદુ ટેકડી કરે,
પરરપરે દારૂ કરે, મઝા કરે.

ઘોડાગાડી, હીચકી કે મોટરે સ્વારીએ ચડી
જીવાતો કાંકડા આવે, હાથે સુવર્ણની છડી.
મોજો છુપાયા પગ, ડોક દોહરે
ખાંધ્યા પટા સુંદર ગોળ કમરે,
માથે મૂઢી હેટ ન તાપ છે છતાં,
આંખે ધર્યાં ચરમ સુવર્ણનાં હતાં.

જાચી એડી, જાચી કાડી, ગડી ના પોતકે પડી,
હોકો રંગ્યા, ભવાં રંગ્યાં, હાથે રમાલની ગડી-

એવી ઘણી ધુવતીઓ કરી કેડ-ભંગી-
શું છવતી કનકવેલ જ કેમલાંગી?

કે નાચતી ઉપવને રમતી કુંડરંગી?

આવી હતી મદ લરી, ઉર કાચરંગી.

રાગ આવે, પ્રભ આવે, આવે મુનીમ રોશિયા;
બધા હરે મુખે વેશે, લાગે કાવ ન દુખિયા.

‘વાંચો છાપું, નવું આપું, જીઓ જાણો નવું નવું’
છાપાના ફેરીયા બોલે, સજી તે પત્ર હું લઉં.

છાપું ઉઘાડું મહીં લેખ છે લખ્યો:

‘દુઃકાળ આવ્યો, જન-કાળ આવ્યો,
જાણે ફરી છાપનિઓ પધાર્યો,
એનો સપારો નહિ જાય વાર્યો.

ખાવાના કોળિયા માટે માતા પુત્ર સહે રહે,
પેટના ખાડલા માટે પુત્રીઓ વેચવી પડે.

કંગાળી કાયા થઇ હાડખીજર,
 ચૂસી રહી ખૂન ખમીર વ્યંતર,
 ભયંકરે લેરવકેરે ખપર,
 ભરખી જશે વિશ્વ શું કાળવળજર ?
 પથુના પેટમાં ખાટા, આંખો ઊડી અવાચક,
 બોલી જાણે ન શું બેલે રડે દુખાતે યાચક.
 સૂકાં નદી નહેર, નવાળુ; ભોમમાં
 ચીરા પડે; રહ્યાં વકાસી ભૂરમા
 તાકી રહી છે ગગને હનાચ રી,
 લીલાં હતાં ખેતર ત્યાં રજો રચી.
 સૂકાં રાતે સૂકાં રહેા, હાયા, આરામ ના મળે;
 દેહે બળી જગા જાણે, ગતો દાવાનળે બળે.”
 એવી હતી વાત હજાર જાપે;
 ‘પંચનગ હિરસાર બળે છ શાપે.’
 કિંતુ જરા પેપર બદાર જોતાં
 દુકાળનાં દરમ અલોપ થાતાં.
 વેલની વીથિકાઓમાં રહેાની કુંજ કુંજમાં,
 બેઠાં દીસે લુપ્તીઓનાં જોડાંઓ પુષ્પપૂંજમાં.
 આ સ્વર્ગ તો દોજખ તે હશે, કહો ?
 આ સત્ય તો તેહ અસત્ય છે, કહો ?
 આ હિચ્ચ હિમાલય તે સ્નાતલ ?
 અમ્બોધિ આ તે સહરા શું નિર્જલ ?
 શોખીનોનાં કરે જાપાં શોભાનાં પુતળાં હનાં;
 વાંચે-એ ના છતાં વાંચે દુકાળે કાણ રીખતાં.
 એ તો વાંચે પ્રણય રસના, કોઈ અદ્ભૂત કિરસા,
 એ તો વાંચે નટનટીતણાં રૂપ કેરી સમીક્ષા,
 કે વા વાંચે અતિ પલટતા ભાવ રૂના બગરે;
 ના એ વાંચે પીડિત જનની દુઃખગાથા કદા રે.
 છે આગ લાગી પણ ના નિહાળવી,
 છે રેલ આવી પણ તે ન ભાળવી,
 બળી રહ્યાં બાંધવ ના બચાવવાં,
 ફૂળી રહ્યાં બાંધવ ના ઉગારવાં.
 અંધાપો એ નથી તો શું સમાધિ યોગની હશે ?
 કહે ‘સંસારની માયા જેને ના સ્પર્શશે કરે’ ?
 પ્રશ્નો પૂછી પૂછી ચાકું, દેખું એ સ્વર્ગ દેવની,
 પાસે જાપાં હનાં યુદ્ધાં હતી ના આંખ તેમની.

મારી પ્રવાસ પોથીમાંથી થોડાંક પૃષ્ઠ

અથવા

સુરતથી અમરનાથ

શ્રી. સેવાનંદજી

(૩)

ઋષિકેશના 'મહાત્માઓ' !

ખીસાકાનરોએ લોકોનાં ગજવાં કાતરી લે છે, તે સૌ જાણે છે; રેલ્વેમાં ચોરી કરનારાઓ મૃસાકરોને કલ્હરોફોર્મ અથવા એવું તેવું કાંઈક સંધાડીને તેમનાં પેટી પોટલાં ફેફાડી લે છે, તે પણ સૌ જાણે છે; પરંતુ તેઓ ક્યારે, કેવી રીતે, શાં શાં સાધનો વડે અને કેવી કેવી યુક્તિઓ વડે પોતાનો વ્યાપાર ચલાવે છે, તે થોડાંક જાણુકારો સિવાય ખીન કોઈ જાણતા નથી, તેવી રીતે આ કહેવાતા સાધુઓ-સંન્યાસીઓ-મહાત્માઓ-આપણા રાષ્ટ્રદેહને વળગેલી ઉધાઈ અથવા છવાતો છે, તેઓ રાષ્ટ્રીય શરીરના સત્વને ફેલી ખાધને તેને ખાખું બનાવી દે છે, તેઓ રાષ્ટ્રની ઉન્નાતના પ્રવાહને રોકી રાખનારા પથરાઓ અથવા કાલ્પના કડાઓની ગરજ સારે છે, તેઓ દેશમાં આજસ, અકર્મવ્યવહાર, જડતા, પ્રારબ્ધવાદ, વર્તવાદ, અધ્યક્ષ, ગુરુપૂજા વગેરેનો પ્રચાર કરે છે, બ્લેમ અને પાખંડના હાલી બચેલા પાયાઓને મજબૂત કરવાની ચેષ્ટા કરે છે, દેશમાં ચારે બાજુએથી આવતું પ્રકાશને રોકી રાખવા લોકોની આંખો ઉપર કાળી ચાદરો વીંટાળે છે, દેશમેદ અને રાજ ભક્તિનો ઉપદેશ દે છે— આ બધું 'મહાત્માઓ' કરે છે તેવું થોડું, ઝાંખું, અપૂર્ણ જ્ઞાન તો કોઈ કોઈને હોય છે પણ તેઓ પોતાની જાળ કેવી રીતે પાથરે છે અને કેવી રીતે પેતાનો વ્યાપાર ચલાવે છે તેવું વિચિત્રવાર જ્ઞાન લોકોને હોવું નથી. પરંતુ આજે જ્યારે ભારતવર્ષ પોતાનો કાયાકલ્પ કરવાનો પ્રયોગ આદરી બેઠો છે, ત્યારે પોતાની કાયામાં ક્યાં ક્યાં રોગચરત, મુઠ્ઠાવ અશ્ણ છે કે જેમનો સત્વર નાશ કરી નાખવાની પહેલા નંજરની જરૂર છે તે તેણે જાણી લેવું જ જોઈએ. જે તે સારી રીતે નહિ જોઈ લે અને તેના નવા શરીરના ઘડતરમાં જે કોઈ પણ મુઠ્ઠાવ તરવ રહી જશે તો તેનો કાયાકલ્પ નિષ્ફળ નીવડશે અને એ પ્રયોગને પાછો ફરીથી કરવાની જરૂર પડશે. આજ તે ક્ષણ છે કે જ્યારે ભારતવાસીઓએ સાવધાન થઈને જોઈ લેવું જોઈએ કે પોતાના નવીન મુખજ ગરુડશરીરમાં એક પણ રોગીનો જીવનકળુ અચાચેટ રહી ન જાય; પોતાની નવીન ધમારતમાં એકપણ રહી ઇંટ, કાકડું કે પત્થર ન રહી જાય કે આજળ જતાં તેને કાઢી નાંખવાની જરૂર પડે. કાયાકલ્પનો પ્રયોગ કરનાર પોતાના એક સાશવન જીવાત્મા સિવાય માંસ, મજ્જા, રક્ત, અસ્થિ, ત્વચા, સર્વતે એકવાર શરીરમાંથી કાઢી નાંખીને તેમનું નવેસરથી ઘડતર થકીને નવો અવતાર લે છે તેજ પ્રમાણે ભારતવાસીઓએ પ્રાણીમાત્રની એકતા અભિનતા-એ ઋષિ

મુનિઓના શિક્ષણનો અર્થ છે, જે હિંદુધર્મનો સનાતની આત્મા છે, તેને કાયમ રાખીને બીજા બધી પ્રણાલિ ભાવનાઓને લાડીમાં અથવા તેજામાં નાખીને તેમને ફરીથી શુદ્ધ કરીને, નવેશ્વરથી તેમની રચના કરીને પોતાના નવીન રાષ્ટ્રદેહમાં ધારણ કરવી પડશે.

આપણા રાષ્ટ્રશરીરને લાગુ પડેલી ઉપધિ મૂળે એક હોવા છતાં તે નાના રૂપે અને નાના પ્રકારની મુક્તિઓ વડે આપણું સત્ત્વ ચૂસી ખાતી જોવામાં આવે છે. તેનું અસત્ત્વ સ્વરૂપ તો પૂંછવાર (capitalism) છે, પણ તે માયાવી દાનવની માફક નાના પ્રકારનાં રૂપરંગ ધારણ કરતી ગત્ય છે. કોઈ કોઈએ તે વક્રીકૃત યજ્ઞને મુકદ્દમા લે છે, કોઈ કોઈએ તે ન્યાયાધીશ યજ્ઞને ન્યાયાસન ઉપર બેસી ગત્ય છે, કોઈ કોઈએ તે ધારાસભાઓમાં લોકનિયુક્ત સભાસભની પુરસ્કી દયાવી બેસે છે, કોઈ કોઈએ તે જોધી ગતીને લોકોની ભૂતભવિષ્યની વાતો બકવા મંડી ગત્ય છે, વળી કોઈવાર તે મંત્ર, તંત્ર, તાંત્રિક અને કામધેનુ માદળીમાં બનાવનારો અને મનની તમામ કામનાઓને પૂર્ણ કરાવી દેનારો મંત્રવેત્તા બની ગત્ય છે, કોઈ કોઈએ કાને લાંબી કલમ અને બોળામાં ગરીબોના લોહીથી ખરડાએલા ત્રણ પૂંછાવાળો નામાનો ચોપડો લઈને શાહુકારનું રૂપ ધારણ કરે છે, સુબંધના ફોર્મસ રોડ ઉપરની વીજળીથી અગમગતી ચાક્ષીઓમાં તે વેરપાનું રૂપ લઈને ચોકોનાં તનમનની ખરખારી કરે છે અને એજ માયાવી શક્તિ ધારી, દરદાર, જલિકેશ વગેરે રથાનોમાં “જલિસો સુદી લુચિતકેશઃ કાવાયામ્બરવહુકૃપવેષઃ” સાધુ, સંન્યાસી, વેશગી, જોગી, જતિ બનીને લોકોની આંખે ઊંધા પારા બંધાવીને તેમને અંધકાર, પાખંડ અને અંધ વિશ્વાસના કાદવમાં અથડાવી મારે છે, વૈદ્ય, વકીલ, વેરપા, હાફ તાકીનો વેપારી, વ્યાજખોર મારવાડી, બેહાખાઉ શેડીઓ, જોધી, મંત્રતંત્ર કરનારો અને બાકી—એ બધાં જ એક જ મંદગતીનાં છંડાં છે, સ્વભાવે એક સંઘર્ષ છે, તેમનો મૂળ ઉદ્દેશ એક જ છે, ફક્ત દેશ, કાળ અને પરિસ્થિતિને અનુસરીને તેઓ જુદી જુદી રીતે તેમની પૈશાચિક પ્રવૃત્તિ ચલાવે છે. પણ એ બધામાં આવો સૌથી વધારે ભયંકર છે; એનાં મૂળ સૌથી વધારે ઊંડાં ગયાં છે; અને એનો રૂપ તેના શિકારની ત્વચાને નહિ પણ તેનાં હાથમાં હાથ મમંરથગતને વીંધી નાંખે છે. તે ચોપડો ઉલ્લુ અને છે અને છતાં તે મનથી માની લે છે કે અમુક મહાત્માએ મારા ઉપર ખાસ રૂપા કરીને મને કૃતાર્થ કરી દીધો! જિયારી વેરવાનો મેંજો ધધો ઉધારો પડી ગત્ય છે; તે પોતે પણ કળ્પ કરે છે કે મારી આરડી એ નરકમાં પ્રવેશ કરવાનું દાર છે. તેના ધરાક પણ શરમાતા શરમાતા તેનો આશ્રય લે છે અને મનમાં પણ સમજે છે કે અમે સાફ નથી કરતા; પરંતુ આવો એવો રોજગાર લઈ બેઠો છે કે જે વેરવાના ચોખી રોમના કરતાં પણ વધારે હાવેજી છે અને છતાં તે ધર્મ અને પવિત્રતાના ઢાંકળું નીચે ઢંકાઈ ગત્ય છે; જાવો લોકોના આત્માને મૂર્ચ્છિત કરી દે છે અને છતાં પોતે તેનો ઉદ્ધાર કરવાનો પોકળ દાવો કરે છે; તે પોતાના શિષ્યના ધનને હરેક પ્રકારે ફરી લે છે અને છતાં શિષ્ય તેને નિરવાશી, નિર્લેખી અને સર્વત્યાગી માની લે છે; અજગરની ચૂડમાં પકડાય ગયેલા હામળીની માફક તે જિયારો બોળો માણસ આ બાવાના સદ્વાસમાં બેસીને પોતાનું આત્મબળ સુમાવતો ગત્ય છે અને તે છતાં તે મનથી માની લે છે કે પોતે આત્મિક કિન્નાતિ કરતો ગત્ય છે! બાવાનો પ્રાણધાતક

રાજગાર ધર્મની દિવાસની પાછળ સુંદરિત રહે છે, તેથી કરીને જ્યારે બીજી બધી ઉપક્રમ્યા ઉઘાડી પડી જાય છે ત્યારે આ મહાન અનર્થકારી જમાન રાષ્ટ્રચરીરમાં પોતાનું વિષ ફેલાવતી જાય છે આ સંસ્થાને સુધારવાનો પ્રયત્ન કરવો નક્કી છે. સુધારાને માટે તેમાં અવકાશજ નથી; તેને સુધારવાને સાફ ચતા પ્રયત્નો નિષ્ફળ નીવડે છે એટલું જ નહિ પણ ઉત્તરા તેને વધારે સખળ બનાવે છે. એ સાધુઓને કેળવવાને માટે પાંડશાળાઓની સ્થાપના કરવી એ સાપતે દૂધ પાછને પુષ્ટ કરવા સમાન છે. કારણ કે એ પાંડશાળાઓમાંથી, ચોક્ર ધણુ લક્ષ્મીને જોઈએ બહાર પડે છે તેઓ પોતાના લક્ષ્મીને ઉપયોગ દેશમાં પ્રકાશ નો ફેલાવો કરવામાં નહિ પણ પ્રકાશને અટકાવવામાં કરે છે. તેઓ શાસ્ત્રોની સડી ગએલી દલીલો પડે નીચ, જીવના બેઠનું સમર્થન કરે છે, શુદ્ધોને અને અત્યંતને સઘને મટે પગતળે રાખવાની હિમાયત કરે છે, સ્ત્રીઓની અને યુવકોની જગ્યાતને જાગતી કામી દેવાને પ્રયત્ન કરે છે, પુનર્જન્મ અને પ્રારબ્ધવાદની સુકિતઓ વડે, રાગ શાલુકાર અને પૂજવાદીઓની ચૂસણ નીતિની વકીસાત કરે છે, વગેરે વગેરે નાના પ્રકારનાં સામાજિક અનિષ્ટોને શાસ્ત્રોનાં જૂનાં પુરાણાં સડી ગએલાં ચીંથરાંઓ વડે ઢાંકવાની ચેષ્ટાઓ કરે છે, તેથી કરીને સમાજને માટે વિશેષ હિતકર તો એ છે કે એ સંસ્થાને સુધારવા કરતાં તેને જડમૂળથી કાપી નાખવી-તેનાં મૂળોમાં ઉપર પેટ્રોલ રેડીને બાળી મૂકવી કે જેથી કરીને તેનો ફરીથી ફાળો ફૂટવા પામે જ નહિ.

આ ધોળા દિવસની લૂટ, મનુષ્યોના આત્માને મૂર્ચિત કરી દેનારા આધ્યાત્મિક, કૌલોદ્ધોષમાં સંધાઈવાની આ ક્રિયા આટલા બધા લાંબા જમાનાથી શાથી આવ્યા કરે છે, શા કારણથી આ કરોળીઓનાં જગામાં બિચારી બોળાં માખીઓ સપાઈ જાય છે, શા કારણથી નિર્દોષ અને અચાળ માનવ પ્રાણીઓ મરતાં મરતાં પાણી પોતાને ગળે દૂધો દેનારના હાથને નથી ભેજી શકતાં, તેનાં એ મુખ્ય કારણો છે: એક તો બ્રિટિશ મુતસદ્દીઓની ફૂટનીતિ અને બીજું આ સાધુઓએ આછામાં આછાં હજાર હોઠ હજાર વર્ષથી કરેલા બહોળો પ્રચાર.

બ્રિટિશ મુતસદ્દીઓ સારી રીતે સમજે છે કે તેમના રાજ્યના પાયાની મજબૂતીને આધાર દિંદેના કોકોના અચળ ઉપર રહેલો છે, તેથી આ અચાળના અંધકારને વધારે ચિરંચાયી કરવાના તેઓ પ્રયત્નો કરતા જ રહે છે. તેઓ આજે દોઢસો વર્ષ કરતાં વધારે વંખતથી આ દેશના ઉપર રાજ્ય કરે છે છતાં પણ તેઓ સોંકે દશ ટકા કરતાં વધારે માણસોને સાદર નથી કરી શક્યા. શિક્ષણનો ખર્ચ તેમણે આજ સુધી તો આપણને દરેકાડી પાછને તેમાંથી ચતી આવક વડે જ નીલાવ્યો છે અને તે પણ ના છૂટકે કરવો પડે એટલે જ ક્યો છે, આખી દુનિયામાં જેઠાં વીસ, પચ્ચીસ વર્ષથી ધૂમી વગતી અને પૌરાણિકતાની તથા મધ્યયુગની ભાવનાઓની બેખેડોને ચૂરમાર કાંતી આધુનિકતાની હવાને આ દેશમાં આવતી અટકાવવાને સાફ તેઓ બનતો પ્રયત્ન કરે છે અને રખાય તેટલી માવવાની ઝાપે છે. આધુનિકતાને રોકી રાખવાને સાફ તેમણે એક તો સાતસો દેશી રજવાડાંઓના ફૂર્કો રહેલા રીલા-એ, જ્યાં હજી મધ્યયુગનું વાતાવરણ જગપાઈ રહ્યું છે.

નેમના બીજા મજબૂત કિસ્સાનું કામ આ મંત્રગ સાધુઓની સંસ્થાની પાસે તેઓ કરાવી લે છે. બે બ્રિટિશ મુસ્લિમો દફન તદ્દથ જ રહ્યા હોત અને જમતમાં પ્રચંડ વેગથી ધૂમનારી આધુનિકતાની લહરને તેનું કામ કરવા હીધું હોત તો તૂટી, મિસર અને મંડિયામાં થયું છે તેમ આ દેશમાં પણ થયું હોત અને આ મધ્યયુગના વાશનાં રહી ગયેલાં કાંટાળાં આડવાં કપાડનાંય ઊડી ગયાં હોત.

પરંતુ આ ઉપરાંત બ્રિટિશ મુસ્લિમો સીધી રીતે પણ આ ઝાડવાંનાં મૂળમાં પાણી રાંધે છે. કાપિદેશની કાળી કમળી વાળાની સંસ્થા રાષ્ટ્રહિતની કદામાં કદો વિરોધ કરનારી અને પૌરણિકતાની રક્ષા કરનાર કિસ્સાની ગરબ આંતરારી છે એ વાત મહાનપુર છાંડવાના તમામ કોન્ગ્રેસી કાર્યકર્તાઓને સુચિત છે. હાજરન આદિલન વખતે (સને ૧૯૩૨-૩૩માં) હાજરન સેવક સંઘના સંઘસી કાર્યકર્તાઓનો નજો બાંધેકાર ક્યો હતો, અનેક રીતે તેમની પગલણી કરી હતી, તેમની દેશની લિક્ષા બંધ કરી હતી, એ બધાં તેનાં કારકુતાન મેં પોતે જ તે વખતનાં યુગનાની, અંગ્રેજ અને હિંદી પત્રોમાં પ્રસિદ્ધ કર્યાં ત્યારે તે જરાક નરમ પડ્યો હતો. હાજરન સેવક સંઘની સભાઓમાં પોતાના ભાડૂતી યુગ્યોને મોકલીને સભાઓમાં ભંગાળ પાડવાનું કામ પણ તેનું જ હતું. સન ૧૯૩૨-૩૩ માં કોન્ગ્રેસ કાર્યકર્તાઓ ઉપર જૂઠા કેસ ચલાવવાને માટે પોલિસને જૂઠા સાક્ષીઓ પૂરા પાડવાનું કામ પણ તેણે કયું કહેવાય છે. સંયુક્ત પ્રાંતમાં કોન્ગ્રેસી પ્રધાનમંત્રી સ્થપાયા પછી તેણે પોતાની નીતિ બદલી છે; પણ આજથી પાંચ છ વર્ષ ઉપર તેનાં રાષ્ટ્રવિરોધી કાર્યોની વાતો સંયુક્ત પ્રાંતના કોન્ગ્રેસી નેતાઓને કાને પહોંચી ગઈ હતી અને જ્યારે મને ૧૯૬૩ના જુલાઈ માસમાં થીમતી કમળા નહેરૂ કાપિદેશમાં આવેલાં ત્યારે તેમણે એ કાળી કમળી વાળાની સખત ઝાટકણી કાઢી હતી તે મારી જાને નેએથી બીના છે. એ કાળી કમળી વાળાની સંસ્થાને તે વખતની મરકારે એક હાનર વીંધાં જમીન આપી દીધી છે અને તેના બદલામાં કોન્ગ્રેસના આદેશનને દબાવી દેવાનો પ્રયત્ન કરવાની પણ તેના તરફથી તે વખતની સરકારે આસા રાખી હોવી જ નેહરૂએ, કારણ કે સન ૧૯૩૨ના પ્રારંભમાં તે વખતના સંયુક્ત પ્રાંતના ગવર્નર સર માલકમ દેલીએ કાપિદેશમાં આવીને સૌથી પહેલે જ એ કાળી કમળી વાળાને ઉધરો લીધો હતો અને કાપિદેશમાં સવિનય કાનુનભંગનું આદેશન હજી આવું રહે છે જ કેમ એવો પ્રશ્ન તેને જ પૂછ્યો હતો.

આ બાબતે કાળી કમળીવાળો તથા બીજા પૂછપતિ મહંતો, સારી રીતે જાણે છે કે નેમનાં પૂર્વપ્રતિષ્ઠા, વૈભવવિશાસ, ડંકાનિશાન, એ બધાં જનસમુદાય જંગી જાણ્યા પછી એક ઘડીવાર પણ નેવાનાં નથી. બીજા દેશોમાં શું થયું છે તેના ભાગુકાર તેમને કાને આવી ચૂક્યા છે અને જે ખાટી રજુ છે તે પૂરું કરવાને સાકર માલકમ દેલીએ બધા જ મહંતો, મહાપ્રાણી, મંત્રોચર અને ૧૦૮ ગોસ્વામીઓને બોલાવી બોલાવીને સાવ-ધાન કર્યા હતા. કે અમારી સરકારે આજસુધી તો તમારી પદવીઓ સાચવી રાખી છે; પણ દવે અમારા હાથમાંથી સત્તા આપી જવા માંડી છે અને જે પક્ષના હાથમાં સત્તા આવવાની વધી છે તેના આગેવાન જવાદરવાલ નહેરૂ નેએ છે? તે તમારા હાથમાંથી અને પાડે.

આપ્યા વિના રહેવાનો નથી. માટે તમારું સંગઠન કરો અને તમારી પ્રતિકૂળ સ્થિતિ (કોન્ગ્રેસ) હાથમાં મૂકતા ન આવે અથવા મોઝામાં મોડી આવે એવો પ્રયત્ન કરો. તે ઉપરથી સંયુક્ત પ્રાંતમાં 'અમનસલા' નામની વક્ષાદાયેની એક મંડળી રચાઈ, જેની કષ્ટિ દેશની સામ્રાજ્ય પ્રમુખ ઉપરોક્ત કાળીકમળી વાળો જ હતો. તેણે સીધું સામાન, બદામ, માકર, કુંદ, ઘી અને લૂગડાંકપડાં આપીને ઘોડાક કહેવાતા પ્રતિષ્ઠિત સંન્યાસીઓને પોતાના દલાલ બનાવી દીધા હતા અને તેમની મારફતે ભોજા યાત્રાળુઓમાં દુષ્ટ પ્રચાર કરાવ્યો હતો કે 'કોન્ગ્રેસ ધરમ નષ્ટ કર રહી હય, સરકાર ધરમકી રચના કરતી હય. સરકાર કા રાજમે' અમન હય. ધમ લિયે સરકારકી મુખાલફત કલ્લી નહિ' કરના.' બ્રિટિશ નોકર-શાહી અમનદારો, મહાધીરો અને આ કહેવાતા 'મહાત્માઓ'એ ત્રણેની એક ત્રિપુટી બની અને જે રીતે મુઠ્ઠીભરું સંગઠિત ગોદાઓ ઉપ કરેડ (હવે તો ૪૦ કરેડ થવા આવ્યા છે) હિન્દીઓને દબાવી રાખે છે, જે રીતે અફસાંખક પશુ સંગઠિત નાઝીઓ આપ્યા જમીનીને પોતાની હથેળીમાં ત્યાગે છે, તેવી રીતે ધર્મનો સ્વાંગ સજનારા આ યુગ્યોએ સંગઠન કરીને તેમનામાં વિશ્વાસ રાખનારી ભોળા હિન્દુ જનતાને કોન્ગ્રેસથી અને દેશહિતથી દૂરની દૂર રાખવાને સારું તેમનાથી જેટલું થાય તેટલું કર્યું છે.

મારા મિત્ર સ્વામી અદ્વૈતાનંદજી બી. એ. બાર. એટ. લો. (પૂર્વાશ્રમમાં થી. કેમરી પ્રમાદ કોકર, જે હિન્દુસેવક સર્વન્ટ ઓફ ઇન્ડિયા મોસપટીના સૌથી પહેલા મુજરાતી સભ્ય હતા) જેઓ હાલ કેટલાંક વર્ષથી કષ્ટિકેશમાં રહે છે તેમણે મને એક વાત તો જોડી કે જે માંજગીને અંગ્રેજ મુસ્લિમોની દ્વેષસિંતા અને કૂટ નીતિની મારાંથી પ્રગ્રસા કર્યા વિના રહેવાયું જ નહિ. આજથી સાત આઠ વર્ષની વાત ઉપર સંયુક્ત પ્રાંતની સરકારે મોઝા અને મંદિરોના વહીવટમાં શો સુધારો કરી સકાય તેની તપાસ કરવાને સારું એક કમીશન નીમ્યું હતું, જેના ઉપરોક્ત સ્વામીજી પણ એક સભ્ય હતા. એ કમીશનનો રિપોર્ટ સંયુક્ત પ્રાંતની મેજેસ્ટ્રેટની અભગમ્યો ઉપર પડ્યો છે. પૂછપાછ મહેતોએ સભ્યોને ફોડવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો. કોઈ કોઈને પોતાના પક્ષમાં લઈને તેમની પાસે 'મેટ ઓફ ડિસ્ક્રેટ' પણ લખાવી હતી; પણ કમીશનનો આખો રિપોર્ટ મહતોને મહાધિપતિઓનાં કારરતાનના ઉપર સરસ અજળવાળું પાડે છે. એ રિપોર્ટના ઉપોદ્ધાતમાં એવું લખ્યું છે કે અસહના હિન્દુ રાજ્યોના જમાનામાં અને ત્યાર પછી મોગલ અને મરાઠાઓના રાજ્યમાં પણ આ ધર્મના કેકેદારો અથવા આપણા દેશના પોપજીઓના ઉપર રાજ્યનો અંકુશ રહેતો હતો. ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીના અમલની શરૂઆતમાં પણ તે વખતની સરકાર આ ધર્મમૂર્તિઓના આચરણ ઉપર અંકુશ રાખતી હતી. પરંતુ ખ્રિસ્તી ધર્મનો પ્રચાર કરવાને આવેલા પાદરીઓએ વિશ્વાસ્યતામાં જઈને વગ-વમીસાદાર મંડોમાં આંદોલન મચાવ્યું કે જે હિન્દુમાં ખ્રિસ્તી ધર્મનો પ્રચાર કરવા હોય (અને ખ્રિસ્તી ધર્મ એ બ્રિટિશ સાહીબદનો અમલ છે એ વાત તો અંગ્રેજ બચ્ચાને કહેવી પડે એવી છે જ નહિ) તો હિન્દુઓના ધર્મના આગેવાનોને છૂટા માનેલા સાંદના જેવા બનવી દેવા બેઠા. તેવું થનાં જ તેઓ પોતાની પદવી અને દેવતાના બેરથી નાના

સમયપલટો

શ્રી. પંકજ.

સમયને પલટો ખાનાં વાર નથી લાગતી. લખતોનો સુંદર કેસર આગ નવાઓના સમયની. સુંદર રાત્રીઓની રમૂનિ હૃદયમાં તાજી રાખી નુતન આત્મપણને પણ ધારણ કરી રહ્યો છે, વીજળીના દીવા, રેડિયો, મોટરકારની ધુમધામ અધુ ત્યાં હવે નવીનતા પૂરે છે. ત્યાં હવે વારવનિતાઓનો હમાહમ નાચ નથી, સાયરો (કાંવઓ)ની સાયરી નથી, જામે શિશુ-ગ્રીની ખાલીઓ નથી. પરંતુ કેસરઆગ તેની રમૂતિ ગળજવાની ચેષ્ટા કરી રહ્યો છે.

ધંધપ્રસ્થના કિલ્લાએ અને દિલ્હીની ચાંદની ચોકે પણ કેટલીયે વાતના અને ગળોજલાલી ભોગવી આજે ત્યાં પણ નવો દમામ છે. કુતુબમિનાર ગણે અસાતની શોધમાં એકલો ઉભો રહ્યો અતીતના પર આંસુ પાડી રહ્યો છે. દિલ્હીએ અનેક પતિ કીધા. આજે પણ એક નવોદાની માફક સિટિશ આગ્રગ્યના હૃદયનો દાર બની સમસ્ત ભારતવર્ષનું ભાગ્ય પોતાના, જોળામાં રાખી દિલ્હી સર્વને એક જ પ્રશ્ન પૂછે છે— તત્ત્વ કિમ્ ?

દિલ્હી તો હું અનેકો વખત આવ્યો મધો હોઈશ પરંતુ આ સમયનું આગમન કંઈક ધરનાપૂર્ણ કહી શકાય. ચાંદની ચોકની એક હોટલથી કુતુબમિનાર સુધી જવાનું, ભાડું એક ટાંગાવાળા સાથે નક્કી કરતાં લગભગ અડધો કલાક લાગ્યો. બે રૂપીઆ, પોણા બે, દોઢ અને છેવટે એક રૂપીઆ સુધી આવવા માટે ટાંગાવાળો તૈયાર થયો. 'સાહેબ, આપ તો ધર કે આદમી હો. એક રૂપીઆમાં લે ગઈશ નહીં તો દો રૂપીઆ સે કમ ન લેતા.' હું એના ધરનો માણસ કયાંથી થયો તે વાતનો નિર્ણય કરવો થોડા ન ધારતાં હું કુતુબમિનાર જવા તૈયાર થયો.

કુતુબમિનાર તરફ જતી સડક પણ એક સારો અનુભવ કોઈને પણ આપ્યા વગર રહેતી નથી. સડક પર 'અબે હટના' 'ભાઈજી હટ ગયો' 'બાણુસાહેબ હટ જાનાં નહ' ટાંગાવાળાના વિવિધ સૂરો અને હાટ અને જગલની આડીઓનો 'સુ' 'સુ' અવાજની સનાતનતામાં કોઈક મોટા માણસની મોટરકારનાં ભુંગાનો અવાજ ખરો રંગ લાવે છે. દિલ્હીનાં ટાંગાવાળાઓ વાતોડિયા પુશ્કળ હોય છે. 'અજ સાહેબ, અમ ઝમાના મયા નહિ' તો કુતુબ તક જાને કે દર રૂપિએ મૈને સાહેબો સે લિયે હિં.'

'કયાં અમ કયા હુઆ ?'

'અમ, ચે કમજખત લારિયોને સમ મજા કીરકરા કર દીયા.' એક ટાંગાવાળાની લોહિયો પ્રત્યેની દટુતા સ્વાભાવિક હતી. અગિયાર માઈલના અંતરને લોહિવાળા ફક્ત દશ પૈસાની કિંમત સમજતા હતા. કયાં દર રૂપીઆ અને કયાં દર પૈસા ? ભારતનું ભાગ્ય કદો કે દુર્ભાગ્ય !

કુતુબના દર્શન થવાં લાગ્યાં. યમુના સ્તંભના નામે પ્રખ્યાતિ પામેલો એ સ્તંભ મુસલમાનોના સમયમાં કુતુબમિનાર થઈ ગયો. આજે તો કોઈ એ વાત માનવા પણ તૈયાર ન થશે. કે કુતુબમિનાર હિંદુ કૃતિ છે એ પણ અમયનો પ્રભાવ છે.

એક વૃદ્ધ મુસલમાન અને તેની પુત્રી મને કુતુબના ઉપર ચઢવાને દરવાજો મળ્યાં. હું ચૂપચાપ ઉપર ચઢવા લાગ્યો. તેઓ પણ પાછળ ચઢવા લાગ્યાં. વાત સામાન્ય હતી. પહેલી અગાસી સુધી હું ઝપાટાખંધ ચડી ગયો. ત્યાં જીમ્મો રહી આળુઆળુનું દબ્ય જોવા લાગ્યો. દૃશ્ય સુંદર હતું. કંઈ વિચાર કરતો હું જીમ્મો રહ્યો. થોડી વારે દાર્કિતા હાર્કિતા તે વૃદ્ધ મુસલમાન અને તેમની પુત્રી પણ આવ્યાં. અગાસીમાં જીભા રહ્યા. ડોસાનો દમ ફૂલતો હતો. પુત્રી પિતાની અવરજા પર ચિતિત લાગતી હતી. 'અરજા, યહાંસે જી તો મંજીલ (ધર) દીખતી હૈ.'

'નહીં બેટી, પૂરી મંજીલ નહીં દીખતી હૈ.'

હું પાછો ઉપર ચઢવા લાગ્યો. કયા ધરને માટે તેઓ ચર્ચા કરતાં હતાં તે વાતનો વિચાર મને આવવા લાગ્યો. બીજી અગાસીમાં આવી પાછો હું થોડીવાર જીમ્મો રહ્યો. આ સમયે તે વૃદ્ધ અગાસીમાં આવ્યો નહીં પરંતુ સંધ્યા ઉપર જ જવા લાગ્યો. મેં તેનો અવાજ સાંભળ્યો. 'અજ તો ઉપર સે હી દેખેએ.'

હું થોડો વાર જીમ્મો રહી ઉપર ચઢવા લાગ્યો. કુતુબમિનારના ઉપરથી દિલ્હીનું દબ્ય એટલું તો સુંદર દેખાય છે કે તેનું ચર્ચન કરવું અસંભવ છે. એક તરફ યમુના નદીનો સનાતન પ્રવાહ જણે જગતના કાર્યક્રમ તરફ ઉદ્વેગિતતા જતાવી રહ્યો હતો. બીજી બાજુ રાષ્ટ્રસીના કંઠા કે નવું દિલ્હી કહો તેનો દમામ દેખાતો હતો. એક તરફ જગત ખંડિયેશની રૂઢિ દેખાતી હતી તો બીજી તરફ પુનર્નિર્માણની પ્રગતિ દેખાતી હતી. હું ચૂપચાપ જોવા લાગ્યો. તે વૃદ્ધ અને તેની પુત્રી દાર્કિત્ય દિશા તરફ ધ્યાન લગાવીને જોતાં હતાં. ડોસાએ ઠાડીવાર તે તરફ જોવા કીધું, તેની આંખો ઉંડી ઉતરી ગયેલી હતી. થોડીવારે એ નિશ્વાસ ફરી ખોલ્યો, 'ચલો બેટી અજ નીચે ચલો.'

મને કંઈક કુતુહલ થયું. મેં તે વૃદ્ધને પૂછ્યું, 'કયાં સાહજ, હિસ તરફ કોનસી યીજ હૈ જો આપ દેખ રહે થે ?'

ડોસાએ મારા તરફ એક ભેટક દૃષ્ટિ નાંખી, થોડીવારે ખોલ્યો 'કુછ નહિં, જનાબ, હ તો મેરી મંજીલ દેખ રહા થા.'

હું ચૂપ રહ્યો, મને લાગ્યું કે વૃદ્ધ કુતુબમિનાર જોવા આવ્યો હશે અને ત્યાંથી પોતાનું ધર જોવાની ઉત્કંઠા યવાથી તે તરફ જોતો હશે.

હું નીચે ઉતરવા લાગ્યો, ડોસો અને પુત્રી પણ ઉતરવા લાગ્યાં, રસ્તે મેં વાત સાંભળી

'અજ્ઞા, ધસ તરફ સે રોજ ઉપર ચઢને સે કયા કાયદા ? આપ બહોત કમજોર હો ગયે હૈ.'

‘બેટી, તુમ નહીં’ બનતી કી ઉમ્મ મંજીય કે સાથ મેરી રહ (આત્મા) છુટી દહ છે. એકબાર હિસે જાજ તક દેખ ન લેતા હું દિલકો તસદ્દી (શાંતિ) નહીં હોતી.’

‘પર આપ કમરેર હોને જા રહે દે’ હિસેક બી ખ્યાલ કિયા યા નહીં ?’

વદ ચૂપ રહ્યો. એકએક રમસ રરે બોલ્યો ‘બેટી અજ મે’ અહુત દિનોકા મહેમાન નહીં’ હું, મેરે લિયે તુએ તકલીફ હોતી હૈ પર મુઝે માફ કરનાં’

નીચે જાતરતાં જાતરતાં હમે એક શાંતિમાં જ જાતર્યાં. મને કંઈક વિચાર આવ્યો કે જ્વાના જીવનમાં એક ગુપ્ત વેદના છે. નીચે જાતર્યા પછી મેં પૂછ્યું ‘ક્યાં જનામ વહ આપકી મંઝીલ અજ આપકે હાથમે નહીં હૈ ?’

આ સવાને ડોસાને ધીંધી નાખ્યો. તે થકકતે સાદે બોલ્યો, ‘અજ સાદજ, જર ગઈ, જમીન ગઈ, મકાન ગયા ઓર સજ આવે સે મુંદતાજ (વિમુખ) હો ગયા હું.’

મેં તેને ફરી પૂછ્યું, ‘વહ કેસે દુઆ ?’

‘અજ અદલાહ કી મરજી, અજ તો મિર્દ મરનેકી તમન્ના (ઇચ્છા) રહ ગઈ હૈ.’

ડોસો અને ખાસિકા ચૂપચાપ જરા લાગ્યાં. મેં કુતુબના એક માલીને પૂછ્યું ‘કે ડોસો કાચુ હતો ? તે બોલ્યો, ‘વદ તો એક ઝમાને મેં જડે રહમ (ધનવાન) થે, હિનકી બડી મોડી (પર મંજીલ) થી. લેકીન અજતો સજ જીડ ગયા.’

‘કેસે જીડ ગયા ?’

‘કેનકા એક બેટા વિકાસન ગયા ઓર સજ રૂપમે હિમ દિયે. બનિયોં સે હિધાર લે કર કામ ચલાયા. આખીર મેં બેટા જારિરટર બી નહીં દુઆકી મર ગયા. બનિયોં તે તકાળે (માંજી) રાક કિયે. સજ જાવરાદ (મિલકત) બીક ગઈ. અજ યે વહાં કીમી દોસ્ત કે પંદાં રહેતે હૈ. રોજ કુતુબ પર ચડ કર અખની મંઝીલ કે દેખકર કંડી આહે’ (નિશ્વાસ) છોડતે હૈ. સાદજ જમલા બી કેઈ ચીજ હૈ !’

હું ચૂપચાપ ઉઠી જાતો સાંભળી રહ્યો. ડોસાની હિતરાવરચામાં આવેલી લાઝ સ્થિતિ ખરેખર કરચુ હતી તેની ભાવુકતા ખરેખર વેદનાપૂર્ણ હતી. હું દૂર જતા વદની સથડની ચાલ જોઈ વિચારમાં પડ્યો કે વદ ને સમય પસાર કરવો ખરેખર વસમો પડતો હશે. હું તેની સ્થિતિ પર દયા ખાતો વિચાર વમજમાં પડ્યો.

હું બહાર આવ્યો, એક ઝાડના ઇંપડા તળે તે વદ અને ખાસિકા બેઠાં હતાં. મારો ટાંગવાળો કંઈક ગાવા લાગ્યો. મેં જોયું કે વદ કાન દહને સાંભળતો હતો, ગીતની ફીચો ખરેખર હૃદયગમ થાપ તેવી હતી.

“કલ રામે વરલ કી કેમી કડી થી ઘડિયાં.

આજ કયા મર ગયે ઘડિયાલ કે જાળને વાલે ?”

(વરલની રાતે તો ઘડિયાલમાં ટોકોર વહેલ પડતા હતા. આજે દુઃખના સમયમાં ઘડિયાળના ટોકોર પાડવાવાળા ક્યાં મરી ગયા ?

‘ચેતો સાદજ,’ હું ટાંગમાં બેઠો. ટાંગો આગળ વધ્યો. તે વદ અને ખાસિકાની મૂર્તિ કમરાઃ ઝોળી થતી અદશ્ય થઈ ગઈ.

સીંગાપુર અને હિંદ ઉપર જાપાનનો ઝઘૂમતો લાય

શ્રી. કુંગરશી ધરમશી સંપત.

બ્રિટિશ પ્રજાના હાથમાં આજે જગતનો છૂટો ભાગ છે. પચાસ કરોડ મનુષ્યો એના શાસનમાં વસે છે. આજે જગતભરમાં સમૃદ્ધિમાં, દુનનર, ઉદ્યોગ, વેપાર અને વહાણ-વટામાં એ મુખ્ય અને સંસ્કૃતિવાળી પ્રજા ગણાય છે, આજથી બસો વરસ પહેલાં અંગ્રેજોની વરતી માત્ર પચાસ લાખ હતી, હમણા સત્રાચાર કરોડ છે. પોતાની સંઘરાજિત, સંગઠન અને શિસ્તથી એ પ્રજા પચાસ કરોડ ઉપર આધિપત્ય ચલાવે છે. બસો વરસ પહેલાં એ સંસ્કૃતિહીન અને પ્રગતિહીન હતી, પરંતુ એના સાહસિક નાવિકો, વેપારીઓ અને ઉદ્યોગપતિઓએ આખા જગતને ચરચરાવી દીધું છે. એણે પછાત પ્રજાઓને મશ કરી છે, એ પ્રજાઓને યુકિન અને દીર્ઘદષ્ટિથી ચૂસી છે. બીજાઓના ખિસ્સામાંથી પોતાને માટે ધન મેળવી એ પ્રજા સમૃદ્ધ થઈ છે. એના ઉપનત્તું ધ્યેય મૂકી છે. એટલિસ્ટનમાં માત્ર એક ટકા પ્રજા ધનવાન છે. એ ટકા પ્રજાના હાથમાં સર્વ સત્તા છે. મોટા વેપારીને જગીરદારોના હાથથી એટલિસ્ટન પોતાનું સામ્રાજ્ય ચલાવે છે. શિસ્તને લીધે એને જય મળે છે.

ઈંગ્લેન્ડ એક નાનો ખેત છે, યુરોપના છેક ખુણામાં એકલું અદ્ભુત આલ્મું છે. એનું મુખ્ય બળ એનાં સાગરનાં વહાણો અને જહાઝુર ખસાસીઓ ઉપર છે. એમણે જગતના સારામાં સારા દેશો સ્વાધીન કરી લીધા છે. પોતાનાં કારખાનાં માટે તથા ખોરાક માટે મુખ્ય મુખ્ય કાચા પદાર્થો જે જે દેશોની જમીનમાં પેદા થતા હતા તે ને દેશો એણે દીર્ઘદષ્ટિ અને સમયસૂચકતાથી મેળવી લીધા છે. પોતાની જમીન ફળદ્રુપ નથી. ઈંગ્લેન્ડની પ્રજાને પોતાના દસ આની ખોરાકને માટે પચ્ચેશો ઉપર આધાર રાખવો પડે છે. એનું સાગરનું બળ આ ખોરાકના રસ્તાઓ ખુલ્લા રાખે છે, એનાં કારખાનાંઓ માટે ૯૦ ટકા કાચી જાણગો પરદેશોમાંથી વહાણો મારફતે લાવવી પડે છે. એ લાવવા માટે એની મનવારોની તોપોના રક્ષણ નીચે એનાં વહાણો નિર્ભયપણે મંત્રરે છે.

ઈંગ્લેન્ડની પ્રજા મૂળ ઉદ્યોગી છે. ૬૭ ટકા પ્રજા ઉદ્યોગોમાં રોકાયેલી છે. એના દેશમાં કોલસા, લોહું, મોટા પ્રમાણમાં નીકળે છે. આથી યંત્રો બનાવવા માટે એની પાસે પુષ્કળ સાધનો છે. લંડન એ જગતનું આર્થિક કેંદ્ર છે, આખા જગતની નાણાંની આંટ ત્યાં ફરે છે. આખા જગતની શરારીનું એ મુખ્ય સ્થાન છે, આખા જગતના બીજા દેશો કરતાં સૌથી મોટી પ્રજા અને મોટું સામ્રાજ્ય ધરાવે છે, અનેક દેશો ઉપર શાસન ચલાવી ત્યાંની પ્રજાઓમાંથી યુકિતપૂર્વક રસ ચૂસવાની કળામાં ભારે અનુભવી છે.

અંગ્રેજોને પોતાના દેશો સાથે વ્યવહાર ચલાવવા માટે સાગરનો માર્ગ નિર્ભય કરવો પડે છે. ઈંગ્લેન્ડના સાહિયમપટન જંદેથી થઈ એના વહાણો આયર્લેન્ડને સ્પર્શ કરીને બ્રુસમ્પ સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરે છે. રસ્તામાં કાન્સ અને સ્પેનની હદના સમુદ્રની હદમાંથી પસાર થવું પડે છે. એટલે એ પ્રજાઓ સાથે મૈત્રિ સંબંધ ચાલુ રાખવાની સજાદારી ફરજ રહે

કે જૂમધ્ય સમુદ્રના મૂળના નદીનું મારે એના દાર પાસે જંગ્યાદરનું લાકડી થાયું હોયું કે
સ્વાધીનનાં ગામનું છે. અહીં એમો મોરા રેસે લરકરી દુલ્હને બાંધ્યા છે. મોટી મોટી
મનચાએ રવી શરે તેવાં રચનો બાંધ્યાં છે. એના નદીનું મારે છેલ્લામાં છેલ્લી લગતી રિલે
અંધી કરી છે. મોટી તેણે ગેદની છે. કાલસાનો સંમદ રામે છે બાથી રૂમરોને નિષ્ક્રો
કાલસાનો સંમદ મને છે. ગાનનુના તેજનો પચુ મોટો જરથો રામે છે. લાકડોનો પચુ
પચુ મોટી સંખ્યામાં રામે છે. રિમાનેના કાલસા મારે પચુ ત્યાં સંપૂર્ણ મગવડ સંખી છે.
આપા મગજન લરકરી સમુદ્ર અને આકાશના નદીનું બાંધકામથી એ જૂમધ્ય સમુદ્રથી
બદાર તીકજવાના દાર ઉપર મગજન મોટી સંખી રવા છે. જૂમધ્ય સમુદ્રમાં સામપ્રસ, મારટો
વિગેરે ખીખાં પચુ લરકરી અને વિમાનિક મયકો છે.

સુએઝની નહેર એ સૌ દેશોની મગમુ નહેર છે, છતાં એની કંપનીમાં સૌથી મુખ્ય
મેરો અને લાગવગ ચિટિસ મદદાર થાવે છે. એ નહેર ઉપર કિર્સેન'ધી ગ્રાપીને અગ્રેજીએ
એના ઉપર કાબુ રાખ્યો છે અહીં કુર'દેશીથી જ્યાં જ્યાં ચાનીકા મદદ અંદર
જોરામાં આપ્યાં ત્યાં ત્યાં અગ્રેજીએ મગમુન કિર્સેન'ધી કરી દરિયાઈ અને વિમાની
મથકો મોકલ્યાં છે. ઇંગ્લેન્ડને અગ્રેજી ગલ્લે અધી રકમની રચન'વના આપી છે, પરંતુ
લોકરી રચન'વના આપી નથી, તેનું મુખ્ય કારણ સુએઝની નહેરના રૂઝમુ માટેની અગ્રેજીની
તાકાવેલી છે.

સુએજની ૧૦૦ માઇલ લાંબી નહેર પસાર કર્યા પછી દિંદી મહાસાગરની હદ આવે છે. સરઆનમાં સુએઝની કિલ્લેખાંધીનું બંદર છે. સુએઝ મુખ સરકારના હાથ નીચે હતું પરંતુ સરકારથી અપવાદ મુખ્ય રસ્તામાં એ એક ચાલીરવરૂણ સાગરથી એનો કળાને સાદી મરકારે લઇ શક્યા છે, ત્યાં સારી કિલ્લેખાંધી કરી છે, દિંદી મહાસાગરના પશ્ચિમ ભાગથી તે કતર સુધી મુખ્ય, કરાંબી, શાલ્જો અને ઝીન્કામાલીના હરકરી મથકો છે. દિંદી મહાસાગર ઉપર માર્ચનિક સિટિસ લાગતમ છે. એ અંગ્રેજોનું ખુદવાનું નખાંચ કરેલાય છે. એનાં ધણાંખણાં બંદરો સિટિસ સાગરમ નીચે છે. સિટિસ પ્રાંતને લોર્ડશિપ ગ્રાન્ડ બ્રુટ, ટીન, રબર, ચોનું, ચાહ, મેગેનીઝ, પેટ્રોલીયમ અને પીગ આયર્ન આ મહાસાગરના બંદરોથી મળે છે. આ દિંદી મહાસાગરની ઝીમામાં સિટિસ સામાજ્યની અર્ધી જમીન આવેલી છે. અહીંના પ્રદેશમાં મોટા કપાસના પાક થાય છે લાખો અંગ્રેજોને મોટા પમારે આ પ્રદેશ નેકરીએ રાખે છે. હાલરો અંગ્રેજ વેપારીઓ આ દિંદી મહાસાગર રૂપી કામ દુલા ને દેહોને સેનાની નદીને પ્રવાહ સિટિસ ટાપુઓમાં લઇ જાય છે. બીજા કોષપણ પાસગત્યનું આ દિંદી મહાસાગરના ત્રિભાગમાં સરકરી કિલ્લેખાંધી થાશે મથક નથી. તારના હોરસ કપર પણ સિટિસ કાષ્ટ છે.

શિવડી મહાસાગરના કિનારે આવેલાં પ્રદેશ કુરુતી રાજકોથી રૂઝિન છે. અધિકારી
પાણીને કિનારો બેઠકપત્ર કોચી. કેવ મધ્યમ અધિકાર અને અગત્યતાના અર્થ એવાં થાડ.
વર્ગમાં આવે ભવકર. નૈનીતા નોબેલી મરુપર છે. એટલે દુરમનો કોઈ પાત્ર અપાયાદ કરી

શકે તેમ નથી. દક્ષિણ ઇંગ્લંડની પાર્વતીય શિખરમાથાથી આગળ જતાં આ મહાસાગર કિનારો આંતરિત છે. તે પછી દિશાંતરથી ચોક્કસ મધ્ય લાંબી અને ગમેતે માધ્યમ પહોળાં શિદિમાથાના શિખરો મજબૂત કિલ્લેમધીની અગત્ય પુરી પાડે છે. બીજી તરફ અલ્બેરોના ધીચ અને વરની વચ્ચેનાં જગતો કિનારાનું દેશનું કાર છે, જાકીનો અધો કિનારો મહા-સાગરના અમાધ જગતથી જોડેલો છે. દેક આરટ્ટોલીઆ મુધી ખાનં પાણી ભરાં છે.

હિંદ આખા દિંદી મહાસાગરમાં ચાલિયે આવેલું છે, એ જેના હાથમાં હોય તે મહાન વીરતરંગના આખા દિંદી મહાસાગર ઉપર અંપૂર્ણ કાણુ ધરાવી શકે છે. દિંદ ઉપર અંતરેતી સત્તા ખૂબ દડ છે. આ દિંદી મહાસાગર ઉપર એમતો કાણુ અંતરેતી પોતાના સાગર કરતાં જુગ વિશેષ પ્રમાણમાં છે. દિંદ અંતરેતી સરકારના મોટાં શિદિત લરકર પંદરેશોમાં મૂક્યા માટે તૈયાર કરવાનું મુખ્ય મથક છે, આ લરકરનો જધો ખર્ચો દિંદ આપતું હતું. હવે એ જુગ વરસો થયાં બે કરોડ રૂપિયા વાર્ષિક અંતરેતી સરકાર આપે છે. પંદર પંદરેશોના ઉપયોગ માટે દિંદમાં અંતરેતી લરકર પાછળ પંદર કરોડ રૂપિયા દિંદ ખર્ચે છે. આવી રીતે દિંદ મોટી લરકરી જગતથી ઉપાડી લીધી છે દિંદના મુખ્ય અથવા કરાંચી જંદરેયા મેસોપોટેમીઆ, ઇજીપ્ત, પશ્ચિમ આરટ્ટોલીઆ, ઇરાન, અફઘાનીસ્તાન, ઇસ્ટ આફ્રિકા, અરબેસ, મલાઇસીયા ક્રિપકરપમાં લરકરી મદદ મૂકવાનું થોડા સમયમાં જાની શકે છે. એ રીતે લરકરી મદદ બુનકાગમાં મૂકરામાં પણ આવી હતી.

દિંદી મહાસાગરના જાકીના દરવાજા ઉપર ઇન્ડીઝ અને મલાયાની વચ્ચે છે. એમાંથી સૌથી વિશેષ અગત્યના માર્ગો મલાયાની સામુદ્રપુતી જે મલાઈ દ્વીપકલ્પ અને સુનંદના અખાત વચ્ચે આવેલી છે. સીંગાપુર આ સૌ માર્ગો ઉપર જાવાની મેડે પોતાનો પ્રભાવ રાખી બેઠું છે. મલાયાની સામુદ્રપુતીના ઉપર સીંગાપુર આવેલું છે, એ માર્ગે પયા-સથી મહા રીમર કંપનીઓની રીમરો વહે છે. એવડો મોટો એ રાજ્ય માર્ગ છે. ચીન, જાપાન, દિંદ એ સર્વે તરફ માલ લાવ લઈ જવ કરવા સરળ મધ્યમાં આવેલો દેશ છે. ચીન, જાપાન, આરટ્ટોલીઆના મોટા માર્ગમાં આવતું સીંગાપુરનું જંદર જીતું છે. લરકરી કિલ્લેમધીના માટે આ મરમરવાન છે. પાસીરીઝ મહાસાગર અને દિંદી મહાસાગરનાં મુખ્ય નારિત દાર ઇસ. એ કરે છે એની લરકરી અગત્ય ધણી મોટી છે. જરખાનં તેજાનં દુવઓ અને સાગરકના તેજના દુવાઓમાંથી એના જંદરે તરત જ તેજ પહોંચી શકે તેમ છે. આજકાલ કેરેસીન તેજ એ લકતમાં મુખ્ય વપરાતી વસ્તુ છે. હુબીઆની ખાણોનો પ્રલસો જુગ એ જંદરે થોડાજ વખતમાં મૂકી શકાય તેમ છે. લરકરી દરિયે આ સીંગાપુરનો મોટો ઉપયોગ છે.

સીંગાપુર ચીનનાં હોમોંગ જંદરેથી ૧૫૦૦ માઇલ છે. બીજી તરફ કોસ્ટોથી ૧૬૦૦ માઇલ દૂર છે. વચ્ચે કોડ કિલ્લેમધી ન હોવી તે આ સીંગાપુરનું જાકું પૂકું પાડે છે. હોમોંગ ચીનમાં આવેલું છે. જાદ જ નાનું છે, એટલે અંતરેતી ત્યાં મોટી મનવાગે ગમવાનું પાસવે તેમ નથી. જાપાનનું સાગરગળ ખૂબ વધે છે. એની આમે પેચીરીકમાં

અંગ્રેજ હકોના રક્ષણ માટે નજદીકમાં નજદીક સીંગાપુરનો ભેર છે. અંગ્રેજ મનવારોને પેસીફીકના અંગ્રેજ મથકો ખાતે જાય છે તેને રીપેર કરવા માટે દેહ સાત હજાર માઇલ દૂર આવેલા માલ્ટાના બંદર ઉપર જવું પડ્યું. પણ સીંગાપુરમાં એ સગવડ મળતાં હવે માત્ર પંદરસો માઇલ જવાનું થયો. સીલોન એટલે લંદાના ત્રીન્કોમાલી બંદર અને સીંગાપુર વચ્ચે પસંદગી કરવા ઘણા વચ્ચે સુધી લરકરી સત્તાવળાઓએ ચિંતન કર્યું. આખરે સીંગાપુર ઉપર પસંદગી ભીતરી.

ન્યુજલેન્ડ અને ઓસ્ટ્રેલીયાની સરકારે સીંગાપુર ખાતે મોટું દરિયાઇ મથક બાંધવા માટે મંજૂર લેવામણ કરી. પેસીફીક મહાસાગરમાંથી હિંદી મહાસાગરમાં આવવાનાં દારૂ તરીકે સીંગાપુર ઊભું છે. આથી આ મધ્ય માર્ગમાં આવેલા અને હોંગકોંગથી દેહ પોર્ટ દારૂન, કોકાઇનો, કલકત્તા અને મદ્રાસનાં બારંગોએ ઉપર રક્ષણની ગરજ સારતા સીંગાપુરની આવરમકતા લરકરી નજરે મોટી છે. રાત્નદારી નજરે પણ એની પુષ્કળ અગત્યતા છે. સીંગાપુરની નજદીકમાં જોહોરના સુલતાનનું રાજ્ય આવેલું છે. એ જોહોરનો સુલતાન બ્રિટિશ સામ્રાજ્યનો ખંડીઓ છે. જોહોરનું રાજ્ય જંગલોથી અને કુદરતી ખાણોથી ભરેલું છે. કાંઈ શત્રુઓને એમાં યુગ્મચી શકાય તેવું છે. આથી જમીન માર્ગે સીંગાપુર ઉપર આક્રમણ કરનારને મોટી મુશ્કેલીમાં ઉતારી શકાય તેમ છે.

સંયુક્ત મહાધ દીપકરુપ ઉપર સીંગાપુરનું ખારું તદ્દન નિર્ભય તો ન કહેવાય, કારણકે એના રક્ષણ માટે લરકર દૂરથી લાવવાનું રહે છે. મહાધ દીપકરુપમાં પાંચ લાખ મહાધ, પાંચથી ૭ લાખ ચીના, સાગરણ લાખ હિંદીઓ, ૫૫૦૦ યુરોપીયનો અને ૩૩૦૦ યુરે-જિપનો રહે છે. હોલાંડના કમળના જવા એટમાંથી પણ એની ઉપર આક્રમણ થઈ શકે તેમ છે, પરંતુ હોલાંડનાં સાથે અંગ્રેજોને ગાંઠ મળે છે. એટલે એ વિષયમાં હમણાં નચિંતામ બોગવી શકાય છે. તે સિવાય સીંગાપુરની ઋતુ અત્યંત ગરમ અને યુરોપીયનોના વસવાટ માટે નાજાયક છે. પરંતુ જોહોરમાં આવેલા ઉચ્ચ પાર્વતીય પ્રદેશોમાં યુરોપીયનો મારે રહેવાના સ્થાનો બાંધી શકાય તેમ છે. આ સ્થળોની પ્રજા ઉપર લગ્યા મુજબ મિશ્રભાતની છે. એટલે લરકરી નેજરે બધું સૈન્ય હિંદ અથવા ઈંગ્લેંડથી લાવવું રહ્યું.

સીંગાપુરના ખારામાં લરકરી બાંધકામો કરવા તથા ત્યાં મજબુત દરિયાઇ મનવારોનું મથક બનાવવા પર્ચારીક વર્ષો ઉપર અંગ્રેજોની ઈન્ડરવેટીવ સરકારે નિશ્ચય કર્યો. સીંગાપુરની સરકારે જોહોરને તેટલી મક્કલ જમીન કાઢી આપી. જોહોરનો સુલતાન ધનવાન ગણાય છે. એણે પણ સારી મદદ આપવા સ્વીકાર્યું. હોંગકોંગથી પણ મદદની ઓફર આપી. એટલે સીંગાપુરને પસંદ કરી ત્યાં મોટી લરકરી વહાણોની ઓઢી અને જળવદસ્ત તોપો ધરાવતી કિલ્લેબંધી કરવાનો નિશ્ચય થયો. પરંતુ ઈન્ડરવેટીવ ગવર્નમેન્ટે નકશા તૈયાર કરાવી બાંધકામોની શરૂઆત કરાવી તેટલામાં પ્રધાન મંડળ બદલાયું. મજૂર પ્રધાનમંડળ એને ટેકાણે આવ્યું. એણે સૌ કામ બંધ કરાવી દીધું. સીંગાપુરના ખારાં ઉપર જાપાનની ખૂબ કુદરિષ્ટ અને નાપસંદગી છે. લેબર ગવર્નમેન્ટે સલાહ સંતિ મારે આ ખારાંનું લરકરી બાંધકામ અટકાવી દીધું.

સને ૧૮૯૪માં જાપાને કોઈ મહાસાગરની સાથે સહકાર સાધવાની રાજ્યદારી ધરેલા થઈ, એણે અંગ્રેજ સુલમહીઓ સાથે મિત્ર કરી. એજ વરસમાં જાપાન-અંગ્રેજ કરારો થયા. જાપાનની મનવારો અંગ્રેજ ગોદીઓમાં બધાઈ અંગ્રેજ અમલદારોએ જાપાનની નારિયેરોને તાલીમ આપી, જાપાને એજ વરસમાં એટલે સને ૧૮૯૪-૯૫માં ચીનની સાથે લડાઈ કરીને ચીનને હરાવ્યું. જાપાનને કોરીઆ મળ્યું. સને ૧૯૦૨માં જાપાનની અંગ્રેજ કરારોને બદલે સંધિ થઈ. જે વરસમાં જાપાને રશિયા સાથે લડાઈ કરી રશિયાને હરાવી દીધું. જાપાનને પોર્ટઆર્થર મળ્યું. સને ૧૯૦૫માં સંધિમાં વધારો કરીને જાપાને હિંદમાં જરૂર પડે તો લશ્કરી મદદ આપવાને કબજીયું. બદલામાં મુનાબટેટ રેલ્વે સાથે જે માંથી કોઈને લડાઈ થાય તો એક ખીજાને લશ્કરી મદદ દેવાના કરારો કર્યા.

જાપાનને વિજયનો પૂરો લાજ યુરોપીયન રાજ્યોએ ક્યારે પણ આપ્યો નહોતો. યુરોપીયન રાજ્યો મહાયુદ્ધમાં રોકાયતાં હતાં ત્યારે જાપાને ઉત્તર ચીનના ગિરમ્મા, મંચુરીઆ, આર્થરનું, મંગોલીઆ સ્વાધીન લીધાં હતાં પરંતુ અમેરિકાએ આંખ લાપ કરી, વોશીંગ્ટનની સંધિ પ્રમાણે આ અધા દેશો જાપાનને ઓછી દેવા પડ્યા. અમેરિકાના દબાવણી લડાઈ પછી અંગ્રેજ જાપાનની કરારો રદ કરવા પડ્યા. એજ વોશીંગ્ટન પરિષદમાં અંગ્રેજે જે સૌ મહા રાજ્યો કરતાં વધારે મનવારો રાખવાનો દૈવી દાવો કરતા હતા, તેમને અમેરિકા જેટલા જ મનવારો રાખવાની સંમતિ આપવી પડી. ચીનના ઉપર આક્રમણ નહિ કરવાની જામીન મીરી સૌ મહારાજ્યોએ લખી આપી. નવ મહારાજ્યોના કરારો થયા, તેમાં પણ એવી જ કબજીયાત જાપાન સાથે નવ રાજ્યોએ આપી. સૌએ ચીન પર આક્રમણ નહિ કરવાની ગંભીર કબજીયાત આપી હતી.

સને ૧૯૩૦માં લંડનમાં નેપીની સંધિ થઈ, તેમાં અમેરિકા અને ઇંગ્લેન્ડને સમાન હક્ક મળ્યો. જાપાનને તેથી ઓછો એટલે ૫ ભાગ એમના દરેકના તો ત્રણ ભાગ જાપાનના એમ સ્વીકાર થયો. સને ૧૯૩૧માં જાપાને ચુપકીદીથી મંચુરીઆ લઈ લીધું. પ્રગતિ થઈ કરી શક્યો નહિ. સને ૧૯૩૫માં એણે ચીનનો જેદેલ પ્રાંત જીતી લીધો. તેમાં પણ અંગ્રેજોએ જાપાનને રાજદારી ટેકો આપ્યો હતો. પછી ૧૯૩૬માં જાપાને અંગ્રેજ અને અમેરિકાના સરખાં દરિઆઈ મનવારો સાંધવાની સરને માંગી. આથી જાપાનને નાન પાદાર મૂકીને અંગ્રેજ, અમેરિકા અને ફ્રાન્સે દરિઆઈ કોલકરાર કર્યા.

જાપાનમાં પ્રગતી ધણી જોસથી અભિવૃદ્ધિ થાય છે. અંગ્રેજ, ફ્રેન્ચ અને બીજી કેટલીક યુરોપીયન પ્રગત્યો કરતાં જાપાનની પ્રગતિ મોટા પ્રમાણમાં વધે છે. દમણમાં નવ કરોડ જાપાનનો છે. અંગ્રેજ ચાર કરોડ અને ફ્રેન્સ તથા ઇટાલિયનો પણ ચાર કરોડ તથા જર્મની ૩ કરોડની પ્રગતિ ધરાવે છે. જાપાનીઝ પ્રગતિ દર કરોડ થતાં વાર લાગશે નહિ, એની પ્રગતિ સંકુચિત થઈ છે, એની મહત્વકોટીનો પાર નથી. યુરોપીયનોએ જૂનકાળમાં કોને પુલના જપનો લાભ લેવું અટકાવ્યું તેથી એમના ઉપર જાપાનને ખાસ દંપ છે. જાપાને યુરોપનો ઔદ્યોગિક યુદ્ધમાં ભારે પરાજય થયો. એના મુત્રાને ની નરોમાં ગરમ ગરમ લેહી ઉઠે

છે. એમને આખું જગત છતવું છે. અમેરિકા ઉપર તો જાપાનને ખૂબ વિરોધ છે. અંગ્રેજો પ્રત્યે હમણાં ચીન માથેના યુદ્ધમાં તેને ખુબ વૈમનસ્ય જાગ્યું છે.

જાપાનમાં લરકરી પાર્ટીનું જોસ ધણું છે. લરકરના યુવાન અધિકારીઓ જાપાનીઝ પ્રધાનમંડળના કાણુમાંથી છટકી ગયા છે. એમને મુદ્દ જોષએ ધીએ, પોતાનું જળ કાંટકાટ સાથે છે. હિંદ ઉપર પણ એમની આંખ છે. ઓસ્ટ્રેલીયા એમનાથી દૂર છે. એઓએ ઉત્તરે ચીનને છતી લીધું છે. કાચી વસ્તુઓના માટે પગાંધિત જાપાનને ઉત્તર ચીનમાં ધણીખરી કાંચી વસ્તુઓ મળી રહેશે. શસ્ત્રાસ્ત્રોમાં એ યુરોપીયનોથી પછાત નથી. દશ કરોડ જાપાની ભવિષ્યમાં શું કરશે તેની ચિન્તા અંગ્રેજોને લાગી છે જાપાને અંગ્રેજો કરતાં મોટી મનચારણી આંધી છે. તેમાં સોળ ઇંચ વ્યાસની તોપો ચલાવી છે, અંગ્રેજો કરતાં વધારે મનચારણી એમને રાખવાની ઇચ્છા છે. જાપાને જર્મની અને છટકી સાથે સંધિ કરી છે. રાષ્ટ્રસંઘ બંધ પાડી દીધો છે.

જાપાનની મહત્વકાંક્ષાએ અંગ્રેજોને ખૂબ ચેંકાવી દીધા છે. એઓએ પણ તકામાર લરકરી વિમાનિક અને હરિઆઈ મનચારણ માટે એસી કરોડ પૌંડ જેવડી મોટી રકમ ખર્ચવા માંડી છે. આવતાં પાંચ, દશ વરસમાં જાપાનના યુવાન મુદ્દપ્રિય અધિકારીઓ શું નહિં કરે તે કહી શકાતું નથી. તે માટે જ અંગ્રેજોએ સીંગાપુરના બારાને મજબૂત કરવામાં કિલ્લેજા ધીનાણું બનાવ્યું છે. જાપાન ફેર્ડ પણ રીતે બીજા દેશો મેળવવા માંગે છે, અંગ્રેજો એથી ચેંકાયા છે. હિંદ ઉપર જાપાનની નજર અદાબર ચોંટી છે. જાપાનના લરકરી પક્ષનો હિંદના વિજય માટે ધડાયા છે. જરૂર પડે સીયામના દેશમાંથી એકસો માઇલ લાંબી નહેર ખોદીને સીંગાપુરની કિલ્લેજા ધીને નિરર્થક કરવાની જાપાનની યાચ છે. જાપાન ૪૦ હજાર ટનની મનચારણ ઉપર સોળ ઇંચના વ્યાસની તોપો ચલાવે છે. તેથી ચિટિચનું મન ઉદ્દેગ પામ્યું છે. બગની મહત્તા જાપાને જણાવી દીધી છે. અંગ્રેજ શું કરતા જાપાનીઝ ગિળ્યો પ્રયત્નગતર તૈયારી કરી મજબૂત બન્યા છે.

અંગ્રેજો પણ પૂરા જાગૃત છે. એમણે પણ પગથા માથા મુઠી હથિયારબંધ થવાની જોડાવણી કરી છે. એમણે મોટી તોપો, વિમાનો, ઝેરી બોમ્બગોળાઓ અને ઝેરી ગાસો બનાવવા માટે સેંકડો કારખાનાંઓ લાખાં કર્યાં છે. અંગ્રેજો પાસે ગરસમાં ગરસ સંસ્થાનો છે. એરને પોતાની પાસે છે તે એ સાચવી રાખવા માંગે છે. પરંતુ જાપાન જર્મની અને છટકીના હિંસાવાદ અને મુદ્દપ્રિયતા એને ખૂબ ચિંતાતુર બનાવે છે. આગ્રિ ઉપર અત્યંત મદમ ધપેલું તેમ જોમ ખદખદે તેમ હમણાં જગતનાં મદાગળ્યો અંદરથી ખદખદી ઊઠ્યાં છે. દરેકજ નવા નવા ફેરફારો થાય છે. જગતના મહાશત્રુઓનું લરકરી માનસ ચેતાનના સ્વાધીનમાં છે.

અંગ્રેજોએ સીંગાપુરનું બારું જાપાનનો નેમ અંટકાવવા માટે લરકરી કિલ્લેજા ધીનાં મથક તરીકે બાંધ્યું છે. ત્યાં મોટા મનચારણો કાફલો રહેશે. વિમાનોના મોટા કાફલો રાખવામાં આવશે. એમના રીપેર કામ માટે મોટી વર્કશોપ પણ રખાઈ છે. કેલસુનો

મેટો જથ્થો રખાશે. તેજની મહાભાવત રાંડીઓ પણ રખાઈ છે. હેતુમાં હેતુ શોધની અંગતર તોપો સરકરી બાંધકામો ઉપર મંડાવુ કરાઈ છે. દારૂગોળાનો મોટો જથ્થો પણ અમદિન કરવામાં આવ્યો છે. સરકરી નગરે બચાવની અપૂર્ણતા ત્યાં રખાવામાં આવી છે. નવા રાજાઓની નવી નવી શોધોથી ધણી વખતે આવી અપૂર્ણ મનાતી કિલ્લેજાંધીને પણ અપૂર્ણ બનાવી શકાય છે. તેમાં ઝડપી આગતા દૂર દૂરના દેશો મુખી પહોંચી જનારા વિમાનોનાં જેરી ગોળાઓથી જગતની પ્રજાની ચિંતામાં મોટો વધારો થયો છે. અગત્યે પાઉંડની કિંમતના ગોળાનાં સરકરી વિનાશક સાધનોનો વધારો એ વિધાઈની આગાહી મનાય છે. સંહાર દેવ પોતાની તરવાર રાગણ ઉપર ચડાવે છે.

તા. ૧૪ ફેબ્રુઆરી ૧૯૩૮ના દિવસે મોટા દખ્ખા અને કિયાની વચ્ચે મીંગાપુરનો મોટો ફરનો ડકકો ગર્વનર મર સેન્ટન થોમ્સે ખુલ્લો મુક્યો હતો. તે પ્રસંગ સારી ધામધુમથી ઉજવાયો હતો. ઘંડળથી એમીરીલીટીના સોર્સ કનક લેવીલીન ખાસ આવ્યા હતા. એસ્ટ્રે-પ્રીઆના મોટા સરકરી અમલદાર પણ હાજર હતા. ગણ અમેરિકન મનવારો પણ મહાનુભૂતિ દેખાડવા આવી હતી. જોહાંના સુવત્તાન જેણે પાંચ લાખ પાઉંડ આ મોટા ડકકો બનાવવામાં મદદ તરીકે આપ્યા છે, તે પણ આવ્યા હતા, પેરેકના સુવત્તાન અને બ્રિટિશ વડપણને દેશ આપનાર બીજા જમીનદારો પણ હતા. કામ કરનાર પાંચ હજાર મજૂરોને પણ નોખ્યાં હતાં.

કોંગ જોન્સે જુદો ડોક ખુલ્લો મુકાયો હતો. એના ઉપર મોટામાં મોટી અદાર ઇંચના વ્યાસની પંદર તોપો ચડાવવામાં આવી છે. જગતમાં એ સૌથી મોટી તોપો છે. એમાં ત્રાપરવાના ગોળાઓના ફોટોમાફે પણ આવ્યા છે. એક ટન વજનના એ ગોળા વીરુ માઇક દૂર નાવ છે. એ તોપો ચલાવવાને અનુભવી તોપચીઓને જોલાવી વસાવ્યા છે. બીજા માઇક દૂર ઉભેલ મનવારને સાંચાકામથી ચલાવવાથી આ તોપનો જોલો ઉઠાડી શકે છે. નેમ લેવા મારે પણ સાંચા કામનો સદકાર છે. યોડા ઇંચનો ફેર પણ પડનો નથી. મીંગાપુરની કિલ્લેજાંધીની મજબુતાઈ ખૂબ છે. એમાં ઘણાં જનાં વંતકામો જોડવામાં આવ્યાં છે. તે કોઇને દેખાવામાં આવતાં નથી. આધુનિક વિમાનોને વીંધવા માટેની ખાસ તોપો જોડવામાં આવી છે. ગમે તેવી મોટી મનવાર આ કિલ્લેજાંધી ઉપર દહસો કરવાની કિંમત કરી શકશે નહિ.

આ કિલ્લેજાંધી ઉપર ત્રણ ક્રોડ પાઉંડ એટલે ૪૦ કરોડ રૂપિયા ખર્ચ થયો છે. ૧૧ કરોડ પાઉંડનો ખર્ચ તો માત્ર મોટા જા જોન્સે ડોક ઉપર થયો છે. મહાયાની સરકારે જા પાઉંડ અને જોહાંના સુવત્તાને પાંચ લાખ પાઉંડ મદદ તરીકે આપ્યા છે. આ રીતે આ અંગતર કિલ્લેજાંધી કમી છે. એમાં હંમેશાં ઉમેરો થવા કરશે. નવાં નવાં હાંમલ રાજો શોધાય છે. ને સામે રક્ષણ કરવાના પણ નવીન બાંધકામો શોધાતાં જાય છે.

‘એ વર

નહિ પરણે

નહિ પરણે’

(ગયા અંકથી ગાણું)

શ્રી. પ્ર.

‘સુધીર ! તને માદ છે, કે આજથી તણુ પરસ પર ઉન્દાજાની રગમાં તું મારા મામાને ત્યાં આવ્યો હતો, બા ત્યારે જયતી હતી.’ યુવક મંડળનો સંદેશો મુખત કરવા આવેલા મંત્રીજને ઉમાએ પૂછ્યું.

‘ઉમા એ દિવસ તે કંઈ બૂઝ્યો બૂઝાય એવો છે ? તે દિવસે બા પોસ પોસ આંમુએ રોતાં હતાં.’

શા માટે રોતાં હતાં તે પણ યાદ હશે ?

જવાબ દેવો છોડી સુધીર શરમતો માર્યો નીચું નેંધ ગયો એ દિવસનો આખો પ્રસંગ એની આંખ આગળ તાજો થયો. તે દિવસે સુધીરે આપમેળે સહાનુભૂતિભર્યા સ્વરે ઉમાની બાને જાના રહેવાં વિનવ્યાં હતાં. આ રહ્યો તે પ્રસંગ.

‘બેટા સુધીર આવ. ક્યારે આવ્યો ? બાકી રોતું તો કપાળે લખાવી લાવી છું.’

‘બા’ ઉમાની જોડે ધાડ પરિચય હોવાથી તે સધાને બા કહેતો હતો. ‘ઉમા મજામાં છે ને ?’

‘એ કાળામુખીને શું ચલાવું હતું ? એ રહી રસોડામાં, મોટી કસોડી જેવી તો છે.’ મહીંગાએવી માતાએ પોતાની વ્હાણમાં વ્હાલી દીકરીને પણ ગાળ દધ ખેંચે છે.

‘બા ! બા ! આજે આમ કેમ બોલ્યો છો ? ઉમાએ કંઈ વાંક કર્યો છે ?’

વાંક ! વાંક તો ધણાય મોટો કર્યો છે પણ તે કંઈ આજનો છે ?

સુધીર એનો અર્થ ન સમજી શક્યો. તે ટગર ટગર વેદનાભરી આંખે સધાયા તરફ નેંધ રહ્યો. ‘સદ્ગુણની મૂર્તિ’ જેવી ઉમા પર આજે એનાં બા શા માટે કોષે ભર્યાં હશે ? ‘સુધીર ! સાંભળ ઉમાનો પહેલો વાંક એ કે એ પિતાના મૃત્યુ પછી જન્મી, બીજો વાંક એ કે કુલીનેને ઘેર ન જન્મી, ત્રીજો વાંક એ કે નીચા કુળમાં જન્મી છતાં પૈતૃકારને ત્યાં ન જન્મી. બે એ રૂપાળી રૂપ રૂપની પરી યદ્દ જન્મી હોત તો એ બધાય વાંકો કદાચ કંઈક જાત, પણ તેવી યદ્દને જન્મતાંય એને ન આવડ્યું. અને હજી તું પૂછે છે કે એણે કંઈ વાંક કર્યો છે ?’

‘બા. બા. એમ આકળાં થયે એ બધું મિથ્યા ચલાવું છે ?’

‘પણ ધીરજ પણ કંઈ આશાએ ધાર. મને તો ભર્યોચરોવર જેવો સંસાર પણ ઉન્દાજાનું સુકાએણું તળાવ જેવો દેખાય છે. એ તળાવમાં અમારા જેવી માછલીએને તરફડી તરફડી મરવા સિવાય બીજો કંઈ આરો છે ?’

એકાદ દુઃખી વડુંને ઉમાની દયા આવતી તે તેનો પક્ષ લેતી 'ગિયારી જલ્દી તરફથી દુર પાણુ આપણી નાતને નથી કાન કે નથી સાન. એટલે ત્રગર દેશમાંથી છૂટી જાય છે શું વળે ?'

'પણુ તેથી શું એક બીની વગર ન કાઢવી ? મારો નાહુદોષ હતો તો બીજાને તો એ મારી નાખી આર દિવસ લગી તો ન હતું 'આધું' કે ન હતું 'પીધું'. ત્યારે આ નકોર ઉમા તો દુઃખી હઃખી નાનમાં જન્મ જન્ય છે. 'અંધ કાલ લગી તો ગામના જુવાનોને ગાળો દેતી હતી. 'સો પહેરો અંધરી.' અને હવે એની કસોટી આવી છે ત્યારે એ શું કરે છે ? કેવી કાઢી કમરી અને આજ્ઞાકિત બની ગઈ છે.' બીજી હોત તો ઘરના એકાદ ખુલ્લો માથું પજારી પજારી અંધમુત્રી જેવી અંધ ગઈ હોત ત્યારે આ તો રાત્રીમાંથી થતી જન્ય છે.'

જુવાનો પણ ત્રાવો કરતા, હસતા, અને સ્ત્રીઓની દુર્જનતા ઉપર ચર્ચા કરતા. શું એ ઉમાએને તાંડવની રણચપડી કાઢેલા થતાં નહિ આવે ?'

હા! ઉમા હસતી હતી, પ્રદુર હાસી. પણ એ આનંદ ઉપાત્તો એકાદ તરે હસતાં નિરિશિખરના ઉદ્ધાગ જેવો હતો. એ પર્વતોના પેટાળમાં ભારેસો જવાળામુખી તોપનો ગોળાની પેટે ફૂટી બહાર પડ્યા ચોગ્ય વેળાની જે ચટ નેષ્ટરનો હોય છે, તેની કેટલાંને અજાણ હોય છે ?

લગ્ન ગાળો આજનો હતો, ઉમા એકવાર એના એકાદ સગાને ઘેર જનમાં ગઈ હતી. બીજી કોઈ પે.આ હવેલી હોઈરી ક્યે હજી લગન માણતા જાત ? પણ ઉમા બધાથી જુદી પડતી હતી. તે બળતી હોળીમાં પણ વહેવાવિહીન જ નહિ પણ આનંદપૂર્ણ ચહેરે બીબી રહી રહે તેવી હતી.

તેને કાંઈએ મ્હોંએ મ્હોં પૂછ્યું 'ઉમા તને શરમ આવતી નથી ?'

"શરમાય ને મારી દબરાન એવું અણુગણું નેકું નેડતાં નાનને શરમ નથી તો મને ॥ મટે શરમ હોય ? ગાય કમાઈને ત્યાં વેચાય તેમાં શરમાયું નેષ્ટએ ગાયે કે ગાયોના વેચનારે ?

એકાદ સખીએ તેની દયા ખા'વી. એવી રાજદોની દયા ઉમાને નેયતી ન હતી. તે કેડાર્પ પડી. 'એવી મીઠાબોલી પાકળ દયા મને કરડવા આવે છે.'

'ઉમા બસે એમ તો એમ અમે નહિ બોલીએ. પું તો દયાની માને કાંઈ કંઈ છે. ભસે. ખાડી આ કાળગં ઉધારી ને અંદર તારા માટે કેટલી સમવેદના ભરી છે.'

'હે. હે. જલ્દી છે પણ તે ત્યાં પૂગઈ રહેવાની છે. એ સાચેજ તમને જલ્દી લાગી આવતી છે તો હું પૂછું છું તેના જવાબ આપો.'

‘જુઓ તમારે બધાને એ લગનમાં મહાલલુ છે આરા માં લગ્નલગતાં-પહેરવાં છે, ભાવનાં મોગળ કરવાં છે, ગીતો ગાવાં છે, ફટાણાની ગોલાલગાઇ લાડવી છે, અને છતાં કહો છો કે અમને દયા આવે છે. નમસ્કાર ! દયાની દેવીઓ ! નમસ્કાર.’

એ પછી કોઇ ઉમાનું નામ લેવું નહિ. તેનો સ્વભાવ જ મહોડીઓ યથા ગયો હતો. જરાક જો કોઇ શિખામણુ દેવા આવતું તો તે તેને બિપ્લો લઇ નાંખતી માત્ર તે તેની કાઠી આગળ રાંક બની રહેતી. જાને કાઠી ભરીછ ધણીવાર ઓથે બેસી ગળે લાગતી કેવળ

એકવાર કાઠીએ ઉમાને સલાહ આપી.

‘ઉમા ! પેલું અમદાવાદમાં પરમતિ ધર-(પ્રગતિશૂલ) છે તે ત્યાંનું કાગળ લખ. અથવા તો તું ત્યાં નાસી જ, તારૂં ભાવિ દુઃખ બોધ મને કમકમાં આવે છે.’

‘કાઠી ! હું નાસી જઈ ? ના, નહિ જઈ ? હું જઈ તો કાકા તમારો છવ લઇ નાખે. મારા ખાતર તમને હું હોળીનું નાળીએર નહિ થવા દઉં. આ તો તમે જમીન ફેલાં છો એટલે જ કાકા મને છૂટથી રરવા દે છે, નહિ તો તે મને એકાદ ઓરડીમાં સાંકળ મારી પૂરી રાખત, હું નાસી જઇ તમારી જામીનગીરી ખોટી નહિ પાડું.’

છતાં કાઠીથી ન રહેવાયું. તેણે કોઇના પગે પડી ખાનગીમાં એક કાગળ એ મરથા પર લખાવ્યો હતો. એ સંસ્થાના મંત્રી આઇ ઉમાને મળવા આવ્યાં હતાં.

‘ઉમાજહેન હઠ ના કરો. આખી છાંદગીમાં આજ ન બૂકો.’

‘જહેન તમને ખાતરી આવું છું કે હું આ કસોટીમાંથી પાર પાડીશ. જો જો મેં એ ધરડા ખચ્ચરને જ મહોડે કહેવાડીશ કે “નહિ પરણું, નહિ પરણું.”’

‘કેવી રીતે ?’

‘તેની વખત આવશે ખરો પરંતુ તમારી મહાનુભૂતિ અને સહાય કરવાની તત્પરતા માટે આભાર. સ્ત્રીઓ માથે જાયઝાપણુનો અને અજળતાનો આરોપ છે. હું તમારી જોડે નાસી આવું તો એ આરોપ સાખીત થાય. મારે તેમ નથી કરવું. મારે તો મારાજ ભુજંગજી. સાંગોપાંગ સુરક્ષિત રહી અજળતા દાવાનજની આરપાર નીકળવું છે.’

‘પણ કર્મ સંજોગે ન નીકળાયું તો ? તમારું સાદસ જખર છે.’

‘ના નીકળશે તો એ હોળીમાં તાંડવ કાલની કાઢિની પેડે નાચ કરીશ. મારી અગ્નિ પડખેથી તણુખા ખેરવીશ અને આખા સંસારમાં દવ લગાવીશ.’

‘જહેન હું તો જઈ છું. તારો ભગીરથ ટેક પાર પડે. મારા તને આશિર્વાદ છે. પણ જો જો છેલ્લે ફૂલો તળાવ કરવો ન પડે.’

‘આપઘાત જ કરવો પડશે તો તે સગળી જઈને કે ફૂલે પડીને નહિ કે ? એવા આપઘાતે તો સમાજ એકાદ બે આંસુ ખેરવી મારા નામનું છેલ્લું સ્નાન કરી દેશે અને એ ધરડા ખચ્ચરની કેટે વળી બીજી દેશ છોડીને બાંધી દેશે. કાશીએ કવંત મેલકાનારાની કાયા કટકે કટકે કપાય છે એમ હું પણ કટકે કટકે આપઘાત કરીશ અને સમાજમાં જો થોડી ધણી સજ્જનતા રહી છે તેને શેજખેજ શેવડાવીશ.’

‘લો લેતા આવ ! તે થાવ સ્મશાન’ બેગા, તમારો વરઘોડો આ માંડવે નહિ પણ તે-
માંડવે જ વધારે શોભશે. આ ઉંમરે તે લગ્નની પાલખી શોભે કે મરાઠાની કાઠડી ?’

‘ઓ ! ઓ ! મરી ગયો ની, ચીસ પાડી માસ્તર બાજુ ઉપર જ બેસી પડ્યા.
વરઘોડો આવતો હતો ત્યારે તેણે જોયું હતું કે વાતાવરણમાં વૈશાખી વાવાઝોડાનાં ચિહ્ન
દેખાતાં હતાં, આકાશમાં પણ અકાળે વાદળાં રહડતાં હતાં. અચાનક થાળી પ્રહારે આંખ
મીચી બિભેલા માસ્તરને થયું કે ‘વીજળી પડી કે શું ?’

સાચે જ ઉમા હવે વીજળીની પેઠે ચમકવા લાગી. દરવાજા પાસે જ જનૈયાના જોડાઓ
પડ્યા હતા. તેમાંથી તેણે એક સરસ લોખંડની નાળ જરેડો જોડો પસંદ કરી લીધે
માથું ઢાળી એકલા વરરાજા પર એ જોડાની ઝડીઓ વરસવા લાગી.

‘શાન્ત’ પાપમ્ શાન્ત’ પપમ્’ બૃદેવ બબડી બિડવાં.

ઉમાએ જવાબ આપ્યો. ‘પાપ કેતાં તમારાં કે મારાં ? આ તમારા પાપોનું જ
પ્રાપશિત થાય છે.’

‘સડ સડ સડ’ જોડો પડતો જ રહ્યો.

આખો મંડપ બિભેલ થઈ ગયો. ‘બચાવો ! બચાવો !’

ઉમા ગરબ જોડી ‘મને નિર્દોષને કાંસીએ રહડનારને કે જરજાર જેવા તમને કાંસિયા-
ઓને ?’ મારો બચાવ તો આ જોડો કરી રહ્યો છે. તમારે બચવું હોય તો ગરબ
અનિવાર્ય.’

ઉમાનું આ રજુચડીનું રૂપ જોઈ યુવાનવચ્ચે તાળીઓ પાડવા લાગ્યો. ‘સાચાશ !
સાચાશ !’

ઉમાએ કડી નજરે તે તરફ જોયું. ‘બાપજાઓ ! પાંચડી બહાદુરી પર તો હીજડાઓ
તાળી પાડે, મરદો નહિ.’

તે અચક ઉભેલી સ્ત્રીઓ તરફ ફરીને બોલી ‘બહેનો માવો, ગીત આવો હમણાં જ
તો માતાં હતાં કે ‘ઉમિયા એ વર નહિ પરણે, નહિ પરણે’ પેલા મરદોથી તો એટલું થ
બોલાયું નથી માટે તમારી સાડીઓ અને બંગડીઓ તેમને આપો કે કંઈ નહિ તો ધુધરો
તાપ્તી તમારી જોડે એ ગીત ગાવા મહે.’

છતાં સ્ત્રીઓ ન બોલી કે ન ચાલી એટલે ફરી તે બોલવા લાગી.

બહે. એ ગીત ન ગાયું હોય તો ન ગાવું. પણ તમને, દુશ્મણ, માતાં તો, બહે. જે મેર
સો હું ગવાયું તે તમે કીડો. આપણે આપણી કાળામૂખી નાતના દુશ્મણાં ગાયું.’

એટલામાં બરડો પંખાગતા પંખાગતા માસ્તર બિભેલ થયા. ઉમા ગરબ.

‘કેમ માસ્તર ઘરડી થોડીએ લાંલ લગામ પહેરવી છે ?’

‘ના બાપા. પગે પડું છું. મારે નથી પરણવું.’

એ સાંભળી ઉમા જનપક્ષની બહેનો તરફ ફરી.

‘બહેનો તમે હમણાં જ ગાતાં હતાં તે કે ‘એવી રે લાડીને આ વર નહિ પરણે નહિ
પરણે.’ વાહ માવો એ ગીત ફરી માવો ખૂબ જોરથી માવો.’

પછી ઉમા વગેરેનું શું થયું તેને અને આ વાર્તાને સંબંધ નથી.

ગીતાના બોધપાઠ

(મોહત્યાગનું ૨૯૨મું)

શ્રી. દિલગુરા બ. દિવાનજી

મોહત્યાગ (૨. ૨-૩) કુરુક્ષેત્ર પર કૃષ્ણ ભગવાને અર્જુનને મોહત્યાગનો જે ઉપદેશ આપ્યો તેનો અર્થ આ છે. સ્વજનો પોતાની સામે મોહવાણે છે. એ જાણી અર્જુનને સ્વજન પ્રીતિનો મોહ ભગ્યો. એનું હૃદય એમના તરફના પ્રેમથી ભીંગવા લાગ્યું. આ સ્વજન પ્રેમથી એ વિચ્છેદ થયો અને એ પ્રેમવિચ્છેદનાથી એને કર્તવ્યમૂઢ બનાવ્યો. પરંતુ એનો પાંડિત હતો અને પાંડિનાઇનું એને અભિમાન હતું. એટલે સ્વજનમોહની પોતાની નિર્જનતામાંથી જે કર્તવ્યમૂઢના અથવા સ્વધર્મશિથિલતા એનામાં આવી તેને ખચાવ કરવાનું રહેજે એને મન થઈ ગયું. પોતે ક્ષત્રિય હતો. રણક્ષેત્ર પર હિમા રહીને મુખ્ય કરવાની ના પાડી દેવી એનો સામાન્ય રીતે કાયરતા ગણાય. અભિમાની અર્જુન એમ પોતાની કાયરતા ઓછી જ કયૂન કરે એટલે એ કાયરતા ઢાંકવા અને પોતાની નિષ્કૃષ્ટતાનો ખચાવ કરવા એના પર શાન, પાંડિનાઇ અને કુરુક્ષેત્ર વગેરેની મોહક દલીલોનો આપ ચઢાવી દીધો. ‘યુદ્ધમાં સ્વજનને મારીને કંઈ શ્રેય નથી જોતો’ (૧. ૩૧) ‘આ આનતાથીને પણ હણીને અમને પાપ જ લાગે’ (૧. ૩૬), ‘સ્વજનને જ હણીને કેમ સુખી થઈએ’ (૧. ૩૭) વગેરે દલીલો અને કાલ્યા લાગતા લખેદો જોલીને અર્જુનને તેમાંથી પોતાના હૃદયમાં વ્યાપી રહેલો સ્વજનમોહ અને પ્રગટતી કર્તવ્ય મૂઢતા ઢાંકી દેવાનો પ્રયત્ન કર્યો પરંતુ અર્જુન એમ સાવ પામર અને મૂઢ ન હતો. એ શ્રેયાર્થી હતો. એટલે એથી આત્માને ઉત્તરનારી મોહક દલીલો કરતાં એનું હૃદય એને ડાખતુ હતું. એટલે એ કૃષ્ણભગવાનની હાજરીનો લાભ લઈ એમનું માર્ગદર્શન માંગે છે. જેમારથી તરીકે કૃષ્ણ ભગવાન કુરુક્ષેત્ર પર કર્તવ્યમૂઢ થતા અર્જુનને માર્ગદર્શન કરવા ન હોત તો કદાચ એ મોહક દલીલોમાં સપડાઈ જઈ, અર્જુન યુદ્ધ માંડી વાળત. અને કેટલાક એના એ કૃત્યને વધારી પણ લેત. પાંડિતાર્થ અને જ્ઞાનીના કાર્ય તરીકે એના શુશ્રુઞ્ઞાન પણ ગાત.

અર્જુનની આ પાંડિતાર્થ અને એનો સ્વજનમોહ કૃષ્ણભગવાન તરત પારખી ગયા અને તેથી એની નિષ્કૃષ્ટતા પાછળ રહેલા એ મોહને વખોડી કાઢતાં એને ઠપકો આપ્યો કે “હે અર્જુન ! શેષ પ્રશ્નોને અયોગ્ય સ્વર્ગથી વિમુખ રાખનાર અને અપવશ દેનાર એવો આ મોહ તને આવી વિષમ ધડીએ ક્યાંથી થઈ આવ્યો ? (૨-૮). એ મોહ અર્જુન જેવાને ન શોભે એટલે કૃષ્ણભગવાને મોહત્યાગનું ગંભીર પ્રવચન આપી દીધું. એ મોહ તો અર્જુનની નિર્જનતા હતી, એની નામદૌષ્ટ હતી, એનો ત્યાગ કરી દેવાની જ તેમણે શિખામણ આપી અને કહ્યું કે “હે પાથ ! તું નામદ ના થા. એ તને ન શોભે. હૃદયની પામર નિર્જનતાનો ત્યાગ કરી હે પરંતપ તું જી” સ્વજન-પ્રીતિનો અર્જુનનો એ મોહ કેટલો ખધો સર્વ સામાન્ય છે એ ખતાવના કૃષ્ણભગવાન દેહ અને જીવનનું ભારે તરવચ્ચાન ઉઠેલે છે. અને

એમાંજ આખીએ ગીતા સંભળાવે છે. આખરે અર્જુનના હૃદયમાં એ તત્ત્વજ્ઞાન સોસરું
 ડાતરી જાય છે. અને તેથી જ એ છેવટે જણાવે છે કે “હું અચ્યુત તમારી કૃપા વડે મારો
 મોહ નાશ પામ્યો છે મને જ્ઞાન આપ્યું છે શંકાનું સમાધાન થવાથી હું સ્વસ્થ થયો છું.
 તમારું કૃત્તું કરીશ.” (૧૮-૭૩)

કુરુક્ષેત્રના પ્રસંગ નિમિત્તે અર્જુનને જે પ્રકારનો મોહ થયો એ એની વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિ
 -તિમાંથી જન્મ્યો હતો પરંતુ એ નિમિત્ત પ્રસંગ લઈને કૃષ્ણશ્રાવણને તો મોહ મનુષ્યને
 કેવાં ગોથાં ખવડાવે છે અને એના જીવનને અધોગતિના પંથે જ દેવી રીતે ધસડી જાય છે
 એની સામાન્ય ચર્ચા કરી અને એ સર્વસામાન્ય ચર્ચામાંથી જ જગતની પ્રગતિ વિશેષ કરીને
 હિંદુ સમાજને ગીતાનો મુખ્યપાઠ મળી રહે છે. મોહના પ્રકાર તો સેંકડો હોય છે, અને
 નિત નિત નવાનવા સ્વરૂપો લાઘ તે માનવને પજવે છે. શ્રેયર્થિને હતાશા બનાવી દે છે. પરંતુ
 મોહના એ વિવિધ સ્વરૂપોની પાછળ એની વ્યાપક સત્તા કમ રીતે પથરાતી જાય છે તેના
 સર્વસામાન્ય તત્ત્વ જાણી આવે છે. (૧) એ મોહની અંદર જે વિષ ભરેલું હોય છે, એની
 સત્તામાં જે વિનાશકાર્ય રહેલો હોય છે તે સામાન્ય જનસમાજમાં સામાન્ય રીતે અદ્રશ્ય જ
 રહે છે. એનું એ વિનાશકાર્ય શાંત અને શિથિલ રહે છે. એનું જ્ઞાન પણ સામાન્ય મનુષ્યને
 હોવા નથી. (૨) પરંતુ એ શિથિલતાના સમય દરમિયાન એનું કાર્ય એક રીતે આક્રમક જ
 કરે છે. મુખ લાલસા અને દુઃખલપની બે વાસનાઓ મનુષ્યને વળગેલી જ રહે છે. મોહજનક
 વસ્તુઓ પ્રતિ એ બે પ્રકારની કામનાઓની પરંપરાઓમાં સામાન્ય મનુષ્યનું જીવન અટકાવ્યા
 કરે છે. કરોડોનું જીવન એ રીતે જ વધી રહ્યું છે. અને એના સુખદુઃખ પાછળ મોહનું પ્રયણ
 સમાજનું ધ્રુવતેજુ હોય છે. એનું જ્ઞાન પણ એને હોવા નથી. (૩) શ્રેયાર્થી હોય છે. તેને એ
 મગદેસ અને મુખદુઃખના દૃઢથી પર રહેવાનું મુદ્દે છે. મોહને જીતી લેવાની અથવા એને ન
 કરવાની શક્તિ શ્રેયાર્થીને ધાય છે અને એ દિશાએ ગોતાના પ્રયત્નો શરૂ કરે છે, એને જ્ઞાન
 થયું હોય છે કે મોહમાં વિષ પડેલું હોય છે એને વશ થવાથી વિનાશના પંથ જ સ્પષ્ટ થાય કરે
 છે. આ જ્ઞાન જ એને મોહજનક વસ્તુઓથી દૂર ભાગવાને પ્રેરે છે. એજ એ લાવના એને
 મોહમાંથી ઉત્પત્ત થતી રાગદ્વેષની કામનાઓનો નષ્ટ કરવા પ્રેરત કરે છે. એના પ્રયાસોમાં
 એ કીક કીક કાવનો જાય છે અને કામનાજન્યનો પંથ એને મરણ લાગનો જાય છે. (૪) પરંતુ
 શ્રેયાર્થીના વિચારો જે સાચા હોય છે તો એની કેસીડીને પ્રસંગ આવી જ રહે છે. મોહના
 સ્વરૂપ તો સેંકડો છે. રાગદ્વેષની કામનાઓ તો સંસારની હવર વસ્તુઓને વળગેલી રહે છે.
 ૧૬:ખના તો અસંખ્ય પ્રસંગો મનુષ્ય જીવનને કંધાવમાન કરી જ રહ્યા હોય છે. શ્રેયાર્થીના
 પ્રયાસોના પરિણામે મોહનાં કેટલાંયે સ્વરૂપો પર એણે જય મેળવ્યા હોય છે.
 ૧૭: કેટલીએ સુદ જળ્યાની વસ્તુઓ વિશે એણે મમતા કેળવી લીધી હોય છે. પરંતુ
 એ આંતરાર્ગ સંરળ લાગનો હોય છે છતાં એને આખરે તો મદામુરેશીએ: સામે
 જહેનો તબાવી જ હામે છે. આવા પ્રસંગો જે અનેક પ્રકારના મોહનો લગ્ન એણે
 પાર્યો. વાહ આવો ને એની સમક્ષ આવીને ખડા થાય છે, એની શ્રેયશાવના અને માર્ગનિષ્ઠા
 પછી ઉમા વગેરેનું નય છે અને એના મોહના અવશેષો એને બીજી દિશામાં ધસડી

રહ્યા હોય છે. મોહનું પ્રગળ સામાન્ય આસપાસ પડેલું નથી, અને અનેક મોહના પર
જય મેળવી મુકેસો કસોટીને પ્રસંગે અવશેષમોહના પરિગળ આગળ મુકાય છે, મોહના
પણ થઈ જાય છે. શ્રેય પ્રાપ્તિના આખાં જીવન દિનરાત્રિમાં એકપણ શ્રેયાર્થી એવો નથી
સાંપડ્યો જેને આવા કસોટીના પ્રસંગમાંથી પસાર ન થવું પડ્યું હોય. (૫) જ્યારે કસોટીના
પ્રસંગે મોહનું પરિગળ શ્રેયાર્થીને મુકવવા માટે છે ત્યારે એની કસોટી તો એમાં પરણી
હોય છે કે એ વિવેકબ્રહ્મ થતો જાય છે. અત્યાર સુધી મેળવેલું એનું જ્ઞાન ક્યાં તો
વધારે બળવાન બનાવે છે અથવા એનામાં પંડિતાર્થ જગ્યાડી એને વિવેકબ્રહ્મ બનાવે છે.
અર્જુન જેવા મહારથીને આવી જ પંડિતાઈ આવી, એ પંડિતાઈ એટલે મેળવેલા જ્ઞાનને
અનર્થ અથવા એની મોહવશતા. કસોટીના પ્રસંગે મોહવશ થતા શ્રેયાર્થીને શ્રેય-પ્રેયની
પસંદગીમાં શ્રેય પ્રતિજ્ઞા વૃત્તિ બળવાન થાય છે અને છતાં પોતે મનને એ રીતે મનાવે છે
કે એના નિર્ગળમાં પ્રેયની જ પસંદગી છે. પોતે તો જ્ઞાની છે, મહારથી છે, અનેક પ્રકારના
મોહ પર એણે વિજય મેળવેલો હોય છે એટલે કસોટીને પ્રસંગે ખસ થયેલા પેલા મોહને
પોતે યદ્ય થયો છે, એનો ખુશો એકદમ કરા એ તૈયાર નથી. એની પંડિતાઈને એની
શ્રેયમત્વિત્તિ-એ શોભતું નથી, આથી એ પ્રેયની પસંદગી પર પ્રેયની આપ થયે છે. મોહને
વશ થતો પોતે મોહુ આસ્વાદન મેળવે છે કે પોતાના નિર્ણય પાછળ શ્રેય સાધના જ છે.
આથી કુશંકિતાશની દલીલ આપણ પરી અર્જુન મુખ્યત્વે નિર્ણયમાં શ્રેય શોધવા મથે છે.
કસોટીના પ્રસંગે આવી જ નિર્ગળતા અને આવી જ પંડિતાર્થથી શ્રેયાર્થી ઘેરઘેરો હોય છે.
પરંતુ એ વખતે મોહના અવશેષના અંધકાર પડેલા હોય છે અને જેને પોતે શ્રેયસાધના
માટે છે ને કેવળ મોહવશતા જ નીચે છે. એજ શ્રેયાર્થીની સાચા ભાવનાની પરીક્ષા કરે છે.
એને માટે એવા પ્રસંગોજ અત્યંત સાવધાનીના થઈ પડે છે. વિવેક શક્તિને સાચવી રાખવાની
આ વખતેજ સૌથી વધારે જરૂર પડે છે અને નિર્મોહ સ્થિતિ શ્રેયાર્થીએ કેટલા પ્રમાણમાં
સાધી છે તેનું માપ આવે જ વખતે નીકળે છે. મોહના વ્યાપાર કઈ રીતે ચાલે છે એના
સામાન્ય તરવો સમજી લીધા પછી મોહના પ્રકારોની યોડી વીજતો સમજી લેવાની જરૂર
છે. ગીતામાં અર્જુનને જે જાણતો મોહ મુકે છે તેજ કઈ દેખેલાં અધાને નથી ઘેરી
લેતો. પરિસ્થિતિ, સ્વભાવ, પ્રસંગો અને વિકાસ ભૂમિકાના પ્રમાણમાં મોહના સ્વરૂપે બદલાતાં
જ જાય છે પરંતુ તે આપણે જાણત હોઈએ તો આપણને જણાશે કે અર્જુનને અનુભવ
આપણને અધાને રોજરોજ થયા કરે છે. આપણી કસોટી નિરંતર થતી જ હોય છે. દુઃખ
વાન એ હોય છે કે આપણે શ્રેયાર્થી નથી હેતા અને આપણી વિકાસભૂમિકા એટલે અધી
નીચી હોય છે કે મોહ અને એના વ્યાપારો વિશે આપણે જોબાન અવરથા જ યોગવીએ
છીએ. શાંતિ અને મુખ્યત્વે પદપંચમીમાં આપણે અટકાયા જ કરીએ છીએ પરંતુ
શ્રેયાર્થીતો અશક્તિ અનુભવતો હોય છે. એતો એજ સાધનાની ચિંતા ગ્રાપ્તિને કરતો જ હોય છે
આપણે શ્રેયસાધનાનો જે માર્ગ સ્વીકાર્યો છે એ માર્ગમાં નિર્મોહ સ્થિતિ મેળવવાને
આપણે અવિરત પ્રયાસો કરતા હોઈએ છીએ. આપણી શ્રેયપ્રાપ્તિના પ્રયાસોમાં જે દુશ્કેલીઓ
આપણને દરદરે મેઘ નડ્યા કરે છે, તે મોહના પ્રગળ સામાન્યમાં આપણે અધા દસાય છીએ.

એનું, પંડિતશ્રીએ એવાર્થ નથી એવા ક્ષણજેનોના જીવન સાથે જવારે આપણું જીવન આપણે, સર્વોપરીએ છીએ ત્યારે ધરીભર વારંવાર આપણને થઈ આવે છે કે આપણે તો મોહમાયાના માર્ગમાં અનેક પગલાં માંડી દીધાં છે. અને છતાં આપણી શ્રેયસાધનામાં આપણે કાંઈને કાંઈ કેકાગ્રે પડ્યાયાજ કરીએ છીએ, એનું આપણને થયા કરે છે. આપણે વિચારીએ છીએ કે જીવનના કેટલાક ક્ષણક મોહ અને વાસનાઓને તો આપણે ફગાવી દીધી હોય છે અને છતાં આપણા શ્રેયસાધનાના પ્રયાસોમાં કમલેને પગમાં આપણને ઠોકર કેમ વાગ્યા કરે છે? આપણે અંતોષ મને, શ્રદ્ધા મેસે, ઉત્સાહ આવે એવી પ્રગતિ કેમ નથી કરી શકતા? ગદવિચારે અને અતિ ઉચ્ચ જીવનાઓ આપણા અંતરમાં ઉત્સાહ ભરી દે છે. તોયે આપણા જીવનના કાર્યમાં એવી અચળતા કેમ થયા કરે છે? નિષ્ક્રિયતાની ખિન્નતા અને નિષ્ફળતાનો નિરુત્સાહ આપણા પ્રયાસોને શા માટે શિથિલ કરી દે છે? જ્યારે એવાર્થની આ મનોવ્યથાનું પૃથક્કરણ કરીએ છીએ ત્યારે એના ઉદાસમાં આખરે તો મોહનું જ વિગ્રહરૂપ હોય છે. પરંતુ એ મોહનું સ્વરૂપ એટલું સુક્ષ્મ હોય છે, એની સત્તા એટલી શૂન્ય જેને એવાર્થને પડકાર કરે છે કે આપણે એને ઓગળાવી શકના નથી. સામાન્ય રીતે જગતને હાગી નાખનારા એ પ્રચાલિત મોહથી તો આવા એવાર્થ ઘણે અંશે સાવધાન થઈ ગયા હોય છે. એ મોહ તે દ્રવ્ય અને સ્ત્રી. પરંતુ એવી સાવધાની છતાં એવાર્થ કંઈ સાવ નિર્મોહીજ થઈ શકે છે, એમ પણ માની લેવાનું નથી. પરંતુ એ વિશે એની ગતિ એટલી તો થઈ શકી હોય છે કે એ મોહ કંઈ એના પ્રાપ્તિને અંતરંગતા નથી. પ્રેયાર્થ ને પગલે છે. તે મોહના સ્વરૂપો આટલા હોઈ શકે. (૧) સ્વજનપ્રેમ (૨) છીર્ષી (૩) શત્રુ સંગ્રહ. પરંતુ આ ત્રણે પ્રકારના મોહના પણ અતિ સુક્ષ્મ સ્વરૂપો રહેલા હોય છે.

(૧) સ્વજન પ્રેમ: આપણા, માતાપિતા, ભાઈબહેન, પત્ની અને બીજા કુટુંબીઓ મિત્રો અને સાથીઓ. વિદ્યાર્થીઓ અને વરિષ્ઠ. આટલા સ્વજનો પ્રતિ આપણે કંઈને કંઈ પ્રેમ બંધનોથી મંકળાયેલા રહીએ છીએ. એ સ્વજન પ્રેમ કંઈ એવાર્થના પ્રયાસોને બાધક નીવડે છે એનું નથી હોતું. પરંતુ જ્યારે એ સ્વજનપ્રેમમાં આસક્તિ લગે છે ત્યારે એમાં મોહ સંતાપેલા હોય છે. અને ગદગદશની કામનાઓ એ વિશે આપણામાં પ્રવર્તી રહેલી હોય છે. આથી એ સ્વજનપ્રેમ અને આપણા શ્રેયપ્રાપ્તિના પ્રયાસો વચ્ચે વિસંવાદ જાગે છે. અને મોહની પાગલગી છડી થાય છે. સ્વજનના પ્રેમમાંથી જે સુખદુઃખો જાગે છે અને આપણા પ્રયાસોને હેરાન કરે છે તેમાં આટલાં સુખ્ય હોય છે. (૧) વિયોગદુઃખ, (૨) એમની સુખ સંગવડ વિશે ચિંતા, (૩) એમને આપણા કાર્યથી થતાં દુઃખ વિશેની ચિંતા, (૪) એમના કલ્યાણની, એમના શ્રેયની ચિંતા. એવાર્થનો ઉત્તરોત્તર વિકાસ થતો જાય છે, તેમ તેમ એક પછી એક એમ એ ચાર દુઃખથી એ પર થતા મટી છે. અને કેટલક વેળા અવગતવાર એ સાથે અથવા એકથી રીતે એને પચડ્યા કરે છે. આ સુખ દુઃખની કામનાઓથી આપણે યોગ્યેવા દુઃખો છીએ એટલે આપણને સ્વજનપ્રેમ માત્ર સ્વરૂપ સમજાવતું નથી-અને એમના પ્રતિનું આપણું માન્ય કર્તવ્ય પણ સુઝતું નથી

કુંવરજી પટેલ

શ્રી. 'છત્રીવાસા'

'કેમ, પટેલ, બગ્ગરમાં જઈ આવ્યા ?'

'હા.'

'તો આજરુ' "મતાપ" લાવ્યા ?'

'પેપર ?'

'હા.'

'મારે પેપરનું શું કામ ? ભાગ્ય પડ્યું બગ્ગરમાં ફરતો ફરતો કિલ્લા સુધી ચક્કર લગાવી આવ્યો એટલે બધા સમાચાર મને મળી ગયા. ભાગ્ય પર મોટરને ઘોડાગાડી અથાઈને અકસ્માત થયો તે ખબર ને ?'

'નહિ.'

'ભાઈ પેપર તો તમારે જોઈએ. તમારી ઓફિસની સામે અકસ્માત થાય અને તેની તમને ખબર નહિ, આજે સવારે પેપર વાંચી તમે કશું 'અલ્યા, પડોશમાં રહેલ કચેરાઈ'કરભાઈ ગઈ કાલે ગુજરી ગયા.' પડોશી મરે તે પણ પેપર વાંચી ત્યારે તમને ખબર પડે. શું પડોશી તરીકેનો તમારો સહકાર !'

કોઈ ગામડીઓ પટેલ મુ'અઈ જવા નીકળે છે અને હાનર ગુ'અયમુમાં મુકાય છે તેનું વર્જન વાંચી હસતાં હસતાં સર્વતાં હાડ દુઃખી આવે છે. અમારા કુંવરજી પટેલ પણ એજ પટેલની ન્યાતના અને ગામડીઆએ ખરાં. ફેર માત્ર એટલો જ કે તે પેલા અણધક પટેલ જેવા નથી. તેમનામાંથી પણ હારવરસની નિષ્પત્તિ થાય છે પણ તે તેમના બોગે નહિ પણ સામાવાળા જ તેમના પ્રહારોના બોગ અને છે. માત્ર બે ચાર જ ગુજરાતી ચોપડી લખ્યાં છતાં કુંવરજી આ વિશિષ્ટતા કેમ કેળવી શક્યા તે સર્વેને આશ્ચર્ય પમાડે છે.

એક વખતે તેમના કોઈ સ્નેહી મરણ પચારીએ હતા ત્યારે તે તેના બે કમાં નોકરી કરતા પુત્રને પિતાની ગંભીર રિયતિના સમાચાર આપવા ગયા. 'કાંતિભાઈ, ઘેર આવો. બાપુજીના હેલ્થમાં ફેરફાર કરી લો. તેઓ હવે વધારે વખત કાંદે એમ નથી.' કાંતિભાઈએ જવાબ આપ્યો, 'પટેલ, એ ખરું પણ બે કમાં આજે ઓડિટર આવેલા છે એટલે આવી ન શકાય.' કુંવરજી કંઈક કોઈ અને આશ્ચર્ય સહ બોલ્યા, 'કાંતિભાઈ, આ શું વાત કરો છો ? તમને પાળી પોષી ભણાવી ગણાવી મોટા કરનાર, હરબડી તમારા હિતની જ ચિંતા કરનાર, અરે તમને જીવન સમર્પનારનું મરતાં મોં દેતેવા નહીં આવશે ?' અરે પણ બે કમાં ઓડિટર-સાહેબ રત્ન ન આપે.' કુંવરજી પટેલથી આ સહન ન થયું તે આવેશમાં ગળ્યો. 'ભાઈ આ તમારી ઓફિસ નથી પણ જોત છે. ફેર એટલો જ કે જોતમાં લોખંડના સળિયા અને તમે પિતૃગના સળિયા પાછળ પુરાવા છો.' એમ કહી તે પગ પઠાડી ચાલના થયા.

કુંવરજી પટેલને બેસરખી ન કહીએ તો પણ એટલું કહ્યા વિના ન ચાલે કે તેઓ તેમની માગણીઓ વિના સંકાયે સર્વજ્ઞ જાહેર કરી શકે છે. તેમની આ ટેવથી લોકો તેમને સ્વાર્થી ગણતા હોય તો નવાઈ જેવું નથી. પણ આજે દુનિયામાં સ્વાર્થીઓ જ વ્યવહાર કુશળ ગણાય છે એક વખતે શેરડીનું ગાંડું લઈ કુંવરજી ક્યાંક ગયા હતા. ત્યાંથી પાછા ફરતાં કોઈ તેમના દેસાઈ ભિત્રને ત્યાં પાણી પીવા બિલા રહ્યા. દેસાઈને ત્યાં તેમના જમાઈ પરાણા તરીકે આવેલા હતા એટલે દેસાઈએ કુંવરજીને આગ્રહપૂર્વક જમવા માટે ચોભાવ્યા.

દેસાઈ, જમાઈ રાજ અને કુંવરજી પટેલ ત્રણે જમવા બેઠા. જમતાં જમતાં જમાઈ રાજે પૂછ્યું, 'કુંવરજી પટેલ, તમે કેટલા ભાઈઓ?' કુંવરજીએ કહ્યું 'ભાઈ, અમે ભાઈઓ તો પાંચ છીએ પણ હવે ગણવાના ચારજ.' દેસાઈ વચ્ચે બોલ્યાં, 'કુંવરજી શું આવી વાન કરે છે કે ચારજ ગણવાના?' કુંવરજી એ સમજાવ્યું, 'જોતે બેન, તમારે ત્યાં જમાઈ આવેલા એટલે આજે શીખંડ પૂરીની સારી વાનગી કરેલી. પણ આ પીરજી છે કેવી રીતે? આ ખુમચા મોટા ખરા, પણ વચ્ચેથી ઉપસેલા. તેમાં દળાવાળી આ નાની ચાર પૂરી મૂકી એટલે તે ભગઈ ગયેલા દેખાય. અને શીખંડ માટે આ નાનીશી વાટકી અને પાણી પીવા ખાસા મોટા હોતા! એટલે જરાક શીખંડ ખાઈ ખૂબ પાણી પી બીડી જવું એવું બહી તો કંઈક દેખાય છે. આ ખાઈ ને સવાર સુધી હું જીવતો રહું એમ મને લાગતું નથી એટલે જ હું કહું છું કે હવે ભાઈ ચારજ ગણવાના.'

જમાઈ રાજે તો સવારે લાડુ, ચીવડોના નારતો ક્યાં હશે અગર શરમના માયાં જમું ન જમું કરતા હશે પણ પટેલે તો શેરડી ખાધી હતી એટલે તેનાથી તેમનાં જઠરામાં-આગ બીડી હતી. દેસાઈે કહ્યું, 'પટેલ, તમારે જોઈએ તેટલું જમો પણ નાહકની ફળેતી ન કરો.' એમ કહી તેણે મોટો વાડો શીખંડ ભરી પટેલને મૂક્યો અને ખૂમચામાં પૂરીઓની બે ત્રણ ચપ્પી પીરસી દીધી. હવે કુંવરજી પટેલ કોઈ દિવસ જમવા હોય તો દેસાઈ ખૂબ ચાર રાખી તેમને ખૂમચાને ખટલે જાડી થાળી, વાડકી ને ખટલે મોટો વાડકો અને પાણી પીવા નાનીશી દળસાની મૂકે છે!

આપણા પટેલ પણ મુંબઈ ગયેલા. ગામના કોઈ સ્નેહી મગનલાલ નામના બાહ્ય મુંબઈ કોઈ બોહિસમાં મોકરી કરતા અને પરિવ્રમાં રહેતા હતા તેમને ત્યાં પટેલ ઉતર્યા. મગનલાલની પત્ની પિયર ગઈ હતી, તેથી મગનલાલ એકલા જ રહેતા. દાખા તે ભાઈએ પટેલની સારી આગતાવગતા કરી. રાત્રે નાની ઓરડીમાં પથારી કરી જવા સૂઈ ગયા. મગનલાલે સૂતાં સૂતાં પૂછ્યું, 'કુંવરજી કંઈ અડચણ નથી પડતી ને? કંઈ જોઈએ તો માગજો. શરમાતા નહિં. આ ઘર તમારું જ છે.' કુંવરજીએ કહ્યું, 'ભાઈ મારે કંઈ જોઈતું નથી તું તારે સૂઈ જા.' મગનલાલે આવા પ્રશ્નો વારંવાર ક્યાં ત્યારે પટેલની ધીમજ પૂરી તેમજે કહ્યું, 'મને જોઈએ તે તો અહીં કંઈ મગસો? મગનલાલ બેસા થઈ ગયા, 'અરે ભાલા માણસ, ક્યારના બોલતા કેમ નથી? શું જોઈએ છે બોલો ને?' કુંવરજી એ કહ્યું, 'અહીં કુહાડી છુદાડી તો શું હોય?' મગનલાલ ચકિત થઈ ગયા. 'કુહાડી ને શું કરવી છે?' પટેલે કહ્યું, 'મારા મનમાં એમ કે મારા પગ આ બીંતમાં નડ્યા કર છે તે

કાપી માશ માયા નીચે મૂકી રાખું અને સવારે પાછો જોડી દહરા.' આ સાંભળી મગનલાલ ગુપ્તગુપ્ત થઈ ગયા અને પટેલને સમગ્ર માટે ફરી કંઈ ન પૂછ્યું.

સવારે જ્યેષ્ઠા પ વાગે મગનલાલે જોડી, ન્હાઈ ઘોડું, આ તૈયાર કરી પટેલને કહ્યું 'પટેલ જોડો, આ તૈયાર થઈ છે.' પટેલ જામતાં જાયના બોલ્યા, 'ભાઈ, જંગ સૂઈ રહેલા છે. રાજ મગરકે જોડી ખેતરે જવું પડે છે. આજે તો નિરાંતે જીવીશ.' 'મગનલાલે કહ્યું. અરે, પણ ન્હા હંડી પડી જશે. વળી મારે બોલિએ જવું છે.' 'ભાઈ, તું તારે ન્હા પી લે, હું મારે મૂકી લાવશ' પટેલ આજોડતા પચારીમાં પડી રહ્યા. મગનલાલે આ પી નાસ્તો કરી કપડાં પહેરી ૮-૫૫ ની લોકલ પકડતા તૈયારી કરી. તેમને દસ વાગે બોલિસમાં હાજર થઈ જવાનું હતું. તેણે કુંવરજી ને કહ્યું, "પટેલ, ત્યારે હું જાઉં છું. તમે રમ અંધ કરી જાઓ, અને આવી પડોરામાં જમનલાલને ત્યાં આપજો." પટેલ તો સફાળા બેઠા થયા અને જ્ઞાન જતાં મગનલાલને રોક્યા, 'અરે ભાઈ જરા જિભા રહો.' મગનલાલ તેમ તેમ ઉતાવળ કરી જ્યાં મગનલાલ હતા, તેને કુંવરજી પટેલે કોટ પકડી જિભા રાખ્યા ને કહ્યું. 'આવડી ઉતાવળ શી?' મગનલાલ સ્વીકાર્ય બોલ્યા, 'હું ૮-૫૫ ચૂકી જઈશ.' 'ભાઈ ભલે ચૂકી જાય તો, ૮-૫૫માં જરૂરે' 'અરે પણ કંઈ એમ આલે, સાઈન પીગમ, કામ થઈ છે.' કુંવરજી બોલ્યા, 'ભાઈ, મગન, હું તારે ત્યાં પડોળો આવેશો અને તું મારી જરૂર પાળ પડવા કર્યા વિના આશ્યો જાય એ કંઈ ઠીક નહિ. તને યાદ છે ? ને દિવસે હું ખેતરમાં કંઈપી મારતો હતો ત્યારે તું મુંબઈથી આવતો હતો ત્યારે મેં કંઈપી જિભા મળી તારી ખજર પૂછવામાં અર્થો કશાક માલ્યો હતો. મેં તો નહિ કહ્યું કે મારું કામ ખગડે છે, અને કામ ખગડે તો શું ? અમારા ગામના મગનભાઈ મુંબઈથી ધણા દિવસે આવે એટલે મારે કામ પડતું મૂકી પહેલી તેની ખજર પૂછવી જ પડે ને ? મેં તો તને નહિ કહ્યું કે મગન તું જા મને મોકલ યાય છો અને તું...તું તો '...મગનલાલે કહ્યું જવા દેવા માટે પટેલને આજીજી કરી. પણ પટેલ તો એકનાએ ન થયા. 'વળી આજ તું આવ્યો ત્યારે તારા માટે પોંક પાડવા હું બેઠો. અજગત મારે મારા પડથી નીચે જિતવું પડ્યું એટલે કાખર, ચકલી, કાગડાં નીચે જીતવના કપ ખાવા લાગ્યા. પણ હું પાછો માંગોપર સંધ્યો હતો કે ? મેં વિચારું ભલે નુકસાન થાય. આપણા મગનભાઈ મુંબઈથી આવેલા ના ? પણ તું...હું કોઈ દિવસ નહિ' અને આજે જ-માશમાં તારે ત્યાં પહેલ વહેશે આવ્યો. ત્યારે તું બોલિસ, સાઈન, કામકાજ વગેરે ધમધીના શબ્દો વાપરી મારી દરકાર કર્યા વિના નાસી જાય ! યાદ ભાઈ યાદ " પટેલની આવી દલીલોના પ્રિચાર મગનલાલ જવાળા પણ શું આપે ? મિચારા ૮-૫૫ ચૂકી ગયા. મોડા જવા માટે તેમને શું વેલું પડ્યું હતું તે જાણવા પટેલે કદિ દરકાર કરી ન હતી.

પટેલ દાડકાંબ જોડા છે એમ તો નહિ કહેવાય પણ કેમ બોલો મહેનત કરી તે તેમના ખજરને સમજાવે. વર્ષો ઉપરની વાત છે. પટેલ અને ખીલે કોઈ ખેડૂત ખજરના લાકડાંની ઓડી જરી સુરત ઈંધણ વેચવા ગયા. ને વખતે અમલદારોના પરાવાળાઓ માડાં લંકારી તેમનાં સાંભળેને ત્યાં લાઇ જતા અને જમતર લાવ કરતાં આઈ અના કે રૂપિયા

ઓછો આપી માત્ર લઈ લેના. પરેસ અને તેમના સાથીદાર આરા કોઈ સિપાઈના સંક્રામાં પકડાયા. પરેસે જાણ્યું કે ભાવ ઓછો મળવાનો પણ અમલદારોની આજ્ઞાથી આગળ શું કરે ? ત્યારે કંઈ કેએસ સરકાર ન હતી અને ખેડૂનો તેમનાં ગાડાં હાંકી અમલદારના ઘરનાં પાછલાં ખાસે લઈ જઈ જતાં રાખ્યાં. અમલદારનાં પત્ની બહાર નીકળ્યાં, ગાડાં જોયાં અને પછી પરેસેને કહ્યું, 'ગાડાં ખાલી કરી ઉપરનાં કાતરિયામાં લાકડાં સીંચો.' કુંવરજી પરેસે જાણ્યું આતો માર્યા ગયા. તેણે સાથીદારને કહ્યું 'હું કહું તેમ હા થે હા કર્યા કરજો.' કુંવરજીએ તો હાથમાં એ પાંચ લાકડાં લઈ કાતરિયામાં જવા માગતા હોય તેમ નીચેના આરજી આગળ ઉભા રહી બાકીને પૂછ્યું 'બેન, અમે અંદર આવીએ કે ?' બાકીએ પૂછ્યું, 'કોણ હો તમે ? તમે દેખ હો શું ?' કુંવરજીએ હોકું ધુણાવી હા બણી. બાકી ખીજાઈ, 'અરર પહેલેથી કહ્યું કેમ નહિ ? અહીં બહાર લાકડાં ખાલી કરો અને ફરીથી આ પગથીયાં પર ચડજો નહિ.' પરેસે તો આમ વેડ ઉતારી પૈસા લઈ ચાલતા માંડ્યું. રસ્તે તેમના સાથીદારે કહ્યું, 'અધ્યા કુંવરજી તું તો ખરાબ માણસ દેહું. ને તો મને પણ દેડમાં ખપાવ્યો.'

કુંવરજીએ જવાબ આપ્યો, 'પંદર ગાઉથી ગાડું હાંકી લાવ્યા-પેટમાં તો કુરકુરીયાં બોલે છે. અને ત્યારે જો દલાક મહેનત કરવી! જા તું જમને કહે કે 'હું દેડો નથી' મારે તો અહીં કંઈ પેળોનાં લગન કરવાં નથી. હો બિચારી મને દેડો ગણી લે.' સાથીદારે આ બધું વિચારી ગુપચુપ ચલ્યા કહ્યું. x

x (આ રેખાચિત્ર હજી અપૂર્ણ છે. તેનો ઉત્તરાર્ધ કોઈ ખીજ પ્રસંગે.)

છત્રીના કાગડો.... !

શ્રી. વલ્લભભાઈ પટેલ.

[આ ઘરટરના તહેવારોમાં એકવાર માત્ર એક મિત્ર રાત્રે મોડા મોડા ધર તરફ જતા હતા. અંધારું હતું એટલે એમને કંઈ આલુઆલુ સ્પષ્ટ દેખાતું ન હતું. થોડેક દૂર એક ઊંચા અને પાતળા જણાતા ભુજર્ગ ગૃહસ્થ કંઈક ગડમથલ કરતા હતા. મારા મિત્ર એમની પાસે ગયા અને જોયું તો એ ગૃહસ્થ સામાન્ય માણસ ન હતા પણ ઇંગ્લેન્ડના વડા પ્રધાન ચેમ્બરલીન સાહેબ હતા. અને એઓ એમની છત્રી સાથે કંઈક ગડમથલ કરી કરી થાકેલા અને મુંઝાયેલા જણાતા હતા. એ વખતે મારા મિત્ર એમની સાથે જે વાતચીત કરી તેનો સાર નીચે પ્રમાણે છે. સારજ આપું છું કારણ કે એ આખી વાતચીત અતિ અગત્યની હોવા છતાં આજના તંબ વાતાવરણમાં જ્યાં વાતચીત અને સંદેશાવાહક સાધનો રોકાયેલાં હોય અસરશા મને મળી શકે એમ ન હતું.]

મારા મિત્ર:— આપના જેવા માણસને આવી છત્રી જેવી નજીવી વસ્તુ માટે આદર્શ ચિંતા કરવી અને વખત લગાડવો કેમ પાસે ? જ્યો. મારો જોવાર કેટલ તમને આપું. તમે તેનો ઉપયોગ કરી શકશો.

ચેમ્બરલીન:— આજાર, તમને છત્રી એ નજીવી વસ્તુ લાગે છે. પણ એ દરેક સામાન્ય માણસને અતિ ઉપયોગી છે. ભર ઉનાળામાં કે મુશળધાર વરસાદમાં જો એ આપણી પાસે હોય તો આપણને કેટલી સગવડ મળે છે અને નિરાંત રહે છે.

મારા મિત્ર:— પણ મુશળધાર વરસાદમાં આપણે ચાલતાં ચાલતાં વાવાઝોડું શરૂ થાય તો આપણી છત્રી કાગડો યધ જાય અને આપણને ભારે મુશ્કેલીમાં મૂકે.

ચેમ્બરલીન:— છત્રી કાગડો યધ જાય તેથી શું ? એ કાંઈ પાંખ હસાવીને હવામાં અડતો ન જોડી. જાય ને ? આપણે ફરી એને સીધી કરી એનો ઉપયોગ કાં ન કરી શકીએ ?

મારા મિત્ર:— પણ પવનની સામે ધરી આપણે સીધી કરી પાછા ફરી આપણે આપણા દરતે ચાલવા માંડીએ કે તરત પાછી એ કાગડો યધ જવાની. અને એમ વારંવાર થાય તો આપણે કંટાળી જઈએ. અને અને જે છત્રી આપણે આપણા રક્ષણ માટે રાખીએ છીએ તેનું રક્ષણ કરવા જતાં આપણે માંદા પડીએ.

ચેમ્બરલીન:— મારું એમજ થયું છે. હું જ્યારે ચુનીચ ગયેલો ત્યારે મોટા મોટા માણસોએ મારી છત્રીના ખુબ વખાણ કરેલાં પણ ત્યાર પછી તો મારી છત્રી વારંવાર કાગડો યધ જાય છે અને ખરેખર હું કંટાળી ગયો છું અને તમે કહેા હો તેમ નિમ્નશ પગ યધ ગયો છું. હવે હું એના ઉપર

ગંભીરતાપૂર્વક વિચાર કરીશ અને શું કરવું તે નક્કી કરીશ. પણ મારી છત્રી હું ન હોઈશ.

મારા મિત્ર:— તમને તમારી દંતના માટે અનેક 'અક્ષિન'દન મળ્યું હું. અને સપ્તર્ષિ સદાનુભૂતિ દર્શાવું હું. ખરેખર આવાં વાવાઝોડાં (રાગકીય) તો ઇતિહાસમાં અગાઉ નોંધાયેલા જગ્યાતાં નથી એ વાવાઝોડાં ક્યારે આવે અને ક્યારે જાય તે કાંઈ સમજી કે કળી શકાવું નથી. શરૂ થાય ત્યારે એ કેટલો વખત પહોંચશે એ સમજી શકાવું નથી.

પણ સાહેબ એમ કહું કે તમે પણ આ હીટલર અને મુસોલોની કે રટેલીનની માફક છત્રી જરા જોરથી પકડો અને મીંચી એવી રીતે ચળો કે એ કાગડો જ ન થાય. તો...?

એમ્બરલીન:— અરે પણ ભક્ષા માણસ! તમે હજી દુનિયાનો અનુભવ લીધો લાગતો નથી. આ હીટલર, મુસોલોની કે રટેલીનની વાત જ ન કરો, હજી ચ રટેલીન તો તમે કહો છો એ પ્રમાણે પોતાની છત્રી મજબુત પકડી રાખે છે. પણ પેલા એ ગેરોગરજના વંશને તો માયાવી છે. એઓ જ આ વાવાઝોડાં ઉત્પન્ન કરે છે અને અનેક માણસોને હેરાન કરે છે. અનેકનાં દિલ ઊંચાં કરે છે, અને મારી છત્રીનો કાગડો કરે છે. અને તમે કહો છો તેમ મારી છત્રીને મજબુત શી રીતે પકડું? મારા જોવા પોચા માણસના પોંચામાં એટલું જોર ક્યાંથી?

મારા મિત્ર:— તો પછી તમે પણ એ તોફાનની સામે પવન ફૂંકવાની યુક્તિ શોધી કાઢો અને તમારી છત્રીને બચાવો.

એમ્બરલીન:— વિચારતો તેવો જ છે. પણ તમને ખ્યાલ નથી એ માયાવી તોફાનની સામે પવન ફૂંકવાની યુક્તિ કેટલી ખર્ચાળ છે તે. મેં વર્ષો અમને સગલગ ૫૦૦ થી ૬૦૦ કરોડ રૂપિયા ખર્ચ ચમેલો. આ વર્ષો માંન કેટલાક મિત્રો તમારા વિચારના ધધ એ ખર્ચ વધારવા દગાણુ કરે છે અને એ પ્રમાણે સગલગ ૮૦૦ થી ૧૦૦૦ કરોડ રૂપિયાનો ખર્ચ અમારે એ તમે બતાવો છો તેવી યુક્તિ માટે કરવો પડે છે. એ કે આખી દુનિયામાંના બધા દેશો પોતાના દેશના પવન વિરૂધ્ધ આવનાં આવાં તોફાનો અટકાવવા પાછળ અમાર કરતાં દસ ગણું ખર્ચ કરે છે.

મારા મિત્ર:— આ હો હો...! એટલું બધું ખર્ચ? એ રકમમાંથી તો અમારા દિવં દેશના ૪૦ કરોડ માણસો બેઠાબેઠા એકે વરસ સુધી ખાઈ શકે એટલો ખોનાક જમાવી શકાય!

એમ્બરલીન:— આટલો બધો ખર્ચ કદવો કેમ પાડવો? મને એમ લાગે છે કે આના કરતાં છત્રી બંધ કરી ને ચાલવું શું બેટું?

મારા મિત્ર:— હા ખરેખર અમારા ગાંધી કહે છે તેમ કરો.

ચેમ્બરલીન:— એ તમારા ગાંધીનું પુત્ર ગાંધી પાસે ગઈ મૂકો. આ માયાવીની માયા તમારા ગાંધી ન સમજી શકે. દરમિયાનમાં તો યુગવાની યુગવારીને મારી નાંખવા તોડો, જુઓને આ મારી છવો કમલગ ફાટી નાંખી.

મારા મિત્ર:— તો એના કરતાં છત્રી જ ન રાખો તો, છત્રી રાખવી અને એના ઉપયોગ ન કરવો એના કરતાં છત્રી જ ન રાખવી એ મને તો રીક લાગે છે.

ચેમ્બરલીન:— તો પછી અહાં દેશમાં અમારી કિમન શું?

મારા મિત્ર:— પણ તમારી છત્રી કાગડો થતી તોઈ એ બધા દસે છે; અને ફાટેલી તોઈને તમારી ખુલ્લુંખુલ્લા મરકડી કરો. એના કરતાં બહેતર છે કે છત્રી જ ન રાખવી.

ચેમ્બરલીન:— તમે હિંદના માણસો બોળીયા ગાંધીના ભગતો. ગાંધી અને ગાંધીના માણસો રાજકાન્યમાં શું સમજે? જુઓ કોમકવાર એવી ફાટીતૂટી કાગડો થતી છત્રી પણ કામ આવે.

મારા મિત્ર:— હા હા ખરું છે. અમારા દેશમાં જુવાર સાચવવા ફાટેલી છત્રીના ઉપયોગ ઉપયોગ કરે છે. જરાબર છે. અરે એ ફાટેલી છત્રી જોતાં મહાત્મા દેવનાં પણ પવનવેગી બની જાય છે. વાત તદ્દન સાચી.

ચેમ્બરલીન:— જુઓ તમે કહો છો એ વાત તદ્દન સાચી છે. એ રીતે ફાટેલી છત્રીના ઉપયોગ કરતાં અમે પ્રથમ તમારા દેશ ને શીખવું છે. પણ એ ઉપરાંત પણ એવી એવી છત્રીના ઉપયોગ કોમક વાર પડે.

મારા મિત્ર:— વાત સાચી. અધારે જતાં કોમક અને સામેથી જૂત મળે તો આપણી ફાટેલી છત્રી જોઈ એ આપણને જૂતનું જૂત સમજી જાય.

ચેમ્બરલીન:— હજી બીજો ઉપયોગ છે. નમતે લોકોને પણ, બહુ શીખવવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ પણ કંઈ શીખવા નથી. કોમકવાર હુકામતાં કે માંડા કુતરાને જીવડાવવા એ ફાટેલી છત્રીનો સરસ ઉપયોગ થાય છે.

મારા મિત્ર:— અને હા સાહેબ! કુતરાં જેવાં માણસથી જ્યારે પણ આપણી એ ફાટેલી છત્રીનો ઉપયોગ કરી શકાય. આજ કાલ ઉઘરાણી બદ્દ નીકળે છે લોકો સામે છત્રી હોય તો જતી શકાય ખરું.

ચેમ્બરલીન:— અને એ કાંઈ એકાં ઉપયોગ નથી. વળી આપણે ત્યારે જીતરી ગયેલાં હોય ત્યારે સામા માણસ ઉપર આપણે પ્રભાવ ઓછો પડે. એવે પ્રસંગે એને આપણે મળીએ નહિ તો જ આપણે પટ રહે.

મારા મિત્ર:— પણ ફરીથી કોમકવાર મળતું પડે લાગે.

૫. મોતીભાઈ સાહેબના રમારક માટે મોટા મોટાઓની સહીઓ સાથે જાહેર વિતરિતો જ્ઞાપક પડી છે. અમને તો આ અંકના દરેક પાનાં એ વિતરિતમાં સાદ પૂરતાં જણાયાં છે. ગૂઝરાત એ વિતરિતનો યોગ્ય જવાબ વાળશે એવી અમે આશા રાખીએ છીએ.

૧. કાર્પસ સભાનો વૃત્તાંત : ૧૯૩૮ મુંબઈ.

સાહિત્ય સેવા એ માત્ર શોખનો ધંધો, 'નિવૃત્તિવિનોદ' નહિ પણ જીવનનો સુવાંગ વ્યવસાય હોવો જોઈએ એવો અદાલેક રવ. નર્મદાશંકરે જગાવ્યો હતો. એ અદાલેકના પડયા રૂપે હવે સાહિત્યની પાછળ બેખોનો આદર્શ લોકપ્રિય થતો જાય છે. છતાં સાહિત્ય હજી મુખ્યત્વે નવરાશની વેળા ના સદુપયોગ તરીકે જ જન્મે છે. તેથી એવી સાહિત્ય સેવાની પણ યોગ્ય કદર થવી જ જોઈએ. શ્રી કાર્પસ ગૂઝરાતી સભાના મંચાલકો જીવન વ્યવસાય તરીકે ખીજા ધંધો કરતા હોવા છતાં નવરાશના વખતનો સદુપયોગ કરી આવી મુંદર સાહિત્ય સંરચા ચલાવી રહ્યા છે તે માટે તેઓ ધન્યવાદને પાત્ર છે.

આ વૃત્તાંતની પત્રિકામાંથી એ સંરચાની વીગતવાર પ્રવૃત્તિઓની માહિતી મળે છે. એ વાંચી જતાં ધણુને ખ્યાલ આવશે કે પોતે એ સભા ને પોતપોતાની શક્તિ મુજબ કેવી રીતે સહાયબૂત થઇ શકે છે. આવી સંરચાને પણ આર્થિક અગત્ય ને કારણે પોતાની પ્રવૃત્તિઓ પર અંકુશ મૂકવો પડે તે શ્રેયનીય છે.

રામ દુહાઈ

(સાખી—દુહા, 'પડ પાસા પોખાર'ની લોકપ્રિય ધૂન)

- નયણાંમાં કે નિમંણી—પ્રકટ પૂણ્યની ઝાંઝ,
દષ્ટિ ડંખ દેતા રખે—તહમને રામદુહાઈ ... (૧)
- શ્રવણે સૂણને હારિકયા, ગુણીગાથા વરદાઈ,
કલહનાદ સૂણતા રખે, તહમને રામદુહાઈ... (૨)
- લામ્ય બનેરું છે ભુજા રણમાં શૂર સંગ્રામ,
જો જો કર કમ્પે રખે, તહમને રામ દુહાઈ... (૩)
- કલિયુગ નહિ 'કર-યુગ' કલો, કરી લે ભાઈ બહાઈ,
ઇસ કર કથું ઉસને ખખર ન પડે—રામદુહાઈ... (૪)
- જહવા જય હરિ ઝૂં જમ જે પગ-વાસ સરાઈ,
લુટીયાઈ હવે રખે-ખીમું—રામદુહાઈ... (૫)
- દષ્ટિ પૂત થઇને ચરો, ચરણોએ ચતુરાઈ,
રખે પાની પાછી ફરે પુણ્યે—રામદુહાઈ... (૬)
- મન-લોચન સમજે રૂડી, સાચી પ્રેમ સંગાઈ,
મમૃત ભવસર મા ચૂકો, તહમને રામદુહાઈ... (૭)

સાકરીઆ ચણા

શ્રી. લેખાચ

આજનામાના દ્યુયર પેટ્રીએ સ્ત્રીઓની નેશનલ ડેમોક્રેટિક કલબ આગળ ભાષણ કરતાં ધારાસભાના પ્રમુખ બેન્કહેડ વિષે નીચે પ્રમાણે વાત કહી. “બેન્કહેડ વધીસાત કરતા હતા ત્યારે એક આરોપી પર તહામત મૂકતાં ન્યુરિને તેમણે આંસ અપીલ કરી, ‘ગુદરથો આ ગુન્હેગાર તરફ જુઓ! જેમના ગળવામાં સેન્ટ પણ નથી તેવા લોક પાસેથી તેણે પૈસા ચોર્યા છે, જેમની પાસે કંઈ ખાવાનું નથી તેમનું એણે અન્ન ચોર્યું છે, તેને રેતીના રખમાં લઈ જઈ એક ઝાડ સાથે બાંધી, ગધેડા પાસે લાત મરાવવી નિષ્ણએ અને મારે લાગે લાત મારવાનું કામ આવે તો હું ધણો ખૂશ થઈશ.”

...

...

...

...

સાહિત્યના હોઠ અબ્બારી એક યુવક પ્રખ્યાત વિશ્વવિદ્યાલયની પદવી પ્રાપ્ત કરી ધંધે આવ્યો. યુવક કુંવારો હતો. તેના માથાપે તેને લગ્ન કરવા આમંત્ર ક્યો. યોગ્ય કન્યા મળે તો લગ્ન કરવા યુવકે સમ્મતિ દર્શાવી. એ ચાર ચોપડી લખેલી એક ગુદર યુવતી તેને જતાવવામા આવી. હોકરી કેટલું જાણે છે તે તપાસી લેવા યુવકે ટાગોરની ‘કચ-દેવયાની’ની પ્રખ્યાત કવિતા વાંચી. હોકરીને પૂછ્યું “કેમ કાવ્ય કેવું સરસ છે? તમને ગમ્યું ને?” યુવતીએ જવાબ આપ્યો. “ઘણું જ ગુદર! એ કાવ્ય મને બહુ ગમી ગયું.” યુવકને આથી થોડો સંતોષ થયો. પછી યુવતીએ થીસે રહીને પૂછ્યું, “એતો ગમ્યું ખરું પણ એ કવિતામાં વારે ધડીએ ‘કચ-કચ’ શું આવ્યા કરે છે?” યુવક અલગ્યત આથી ઉધાઈ ગયો અને ‘કચે’ તેને જવાવી લીધો મારે તેનો આભાર માનવા લાગ્યો.

...

...

...

...

રાજા ફ્રેડ્રિક વિલિયમ પહેલાએ એક વખતે મહેલના નોકર સાકરો ને જણાવ્યું કે ‘હવેથી કરકસર કંઠવી પડશે, હવે તમને મળતાં મફત લાકડાં અને કાચના પહેલા કરતાં અર્ધાં જ મળશે.” આથી સંવળા અતિ દિલગીર થયા. તે વખતે પોતાની ધીરના અને ડહાપણને લઈ ને વૉન ગન્ડર્સીંગ રાજનો માનીતો જન્યો હતો. રાજની ઉપરની આરાધના પછી એક સાંજે ગન્ડર્સીંગ ધણાજ ઉદાસ ચહેરે રાજ પાસે આવ્યો. રાજએ તેને પૂછ્યું. ‘ગન્ડર્સીંગ શું થયું? આટલો તું ઉદાસ કેમ?’ ગન્ડર્સીંગે કહ્યું કે ‘જપા નોકર સાકર આટલા ઉદાસ હોય ત્યારે હું કેમ ખૂસ રહી શકું?’ રાજ એ કહ્યું. ‘તેમની લાયકાત કરતાં તેમને અતિ ઘણું આપવામાં આવે છે. વળી આપણે ખર્ચમાં કાપકપ કરવી નેહએ ને?’ ગન્ડર્સીંગે કહ્યું. ‘ખરી વાત આજે સવારે જ મને એવો અનુભવ થયો. મેં મારી કામચાણી ને આજે દાદર વાળી સાફ કરવા કહ્યું. અને તેણે શું કયું? દાદરના નીચેના પગથીઆંથી વાળવાનું રાફ કયું. એમ-સાફ કરતી તે ઉપર ચઢવા લાગી. પણ તેથી સાફ કરેલાં પગથીઆં પર પગ મૂકી ચઢતી અને એમ થતાં તે પગથીઆં ગંદા થતાં એટલું જ નહિ પણ ઉપરના પગથીઆંનો કચરો સાફ કરતાં નીચેનાં પગથીઆં પર પડવા લાગ્યો. મેં પછી તેને શિખામણ આપી ‘તું ઉપરના પગથીઆંથી વાળવાનું રાફ કર મહારાજાધિરાજ! દરેકે મધાળેથી શરૂઆત

કન્વી નોંધ્યો. 'ગળા એ ઘોરી મિનિટ વિચાર કરી જણાવ્યું, 'ગન્ડકીંગ તાર કહ્યું ખર છે.' મન ખર્ચમાં કંપકૃપ કરવા હું સોડ હાઈ એન્સેલર ને જાણીશ.'

હમણાં જ ઘોડા મુખ્ય પર વોશિંગ્ટનના એક રિપોર્ટરે તેના એક મિત્ર જોડે શરત લગતી કે સંકારને આપણે ગમે તેવી અર્થ વગરની અરજ કરીએ તો પણ અમેરિકામાં તે પર સહી કરનાર મળી આવે. એમ કરી તેણે એક અરજ પર સંખ્યાબંધ અમેરિકનોની મહી લીધી. અરજમાં તેણે અજાણત સૈનિકની (Unknown Soldier) વિધવાને સરકારે પેન્શન આપવું જોઈએ એવી વિનંતિ કરી હતી.

પ્રો. ગાંધીનૌરથી આફ્રિકાના એક મનુષ્યભક્ષી વિશે નાચે પ્રમાણે વાત કરે છે, મનુષ્યભક્ષી એ પ્રો ને કહ્યું "ગયા મહાકુલની એક ગ્રામ્ય વિશે હજી મને સમજ પડી નથી. તમે લોકોએ આટલા બધા માણસો મારી નાંખ્યા તો તે બધા તમે કેમ કરી ખાઈ ગયા?" પ્રોફેસરને આ પ્રશ્નથી ઘણી ધૂણા છૂટી તેણે કચવાને મને સમજાવ્યું કે 'આ બધાં ને ખાયા માટે મારી નાખવામાં આવ્યા ન હતા?' નરભક્ષકને આથી ઘણા તિરસ્કાર છૂટ્યો, 'ત્યારે તમે કેવા ભંપકર લોકો છ. કાંઈ પણ સગા કારણ વિના મોકોને શું કામ મારી નાંખ્યા છો?'

મોરિસ મેટરનિક કહે છે કે "ગણિતવેત્તા, ભૌતિકશાસ્ત્રી, રસાયણશાસ્ત્રી, ઇતિહાસવેત્તા, એન્જિનિયર, અને ઇકોનોમીક મસાહ હું માનપૂર્વક માંખણ છું. માત્ર તરવેત્તાજની સલાહ પર હું ધ્યાન નથી આપતો. કારણ કે ને અને હું હંમેશા વિશે સરખું જ અરુપ જાણીએ છીએ!"

એન્કના ચહુ ખાતામાં એક વેપારીના હમ્બર રૂપિયા જમા રહેતા એક વખતે તેના ખોતાની શિલક પૂરી થઈ ગયા પછી નેતો લખેલો પાંચ હમ્બરનો એક એક આવ્યો. તે સ્વીકારતાં પહેલાં એન્કના મેનેજરે તેને જોવાયો અને પૂછ્યું 'તમને પાંચ હમ્બરનો આવ-રફાટ આપવામાં આવે ને પહેલા તમારી આર્થિક રિયલિટી ખાતરી આપનાર ગૃહસ્થની બકામણ જોઈશે.' વેપારીએ આશ્ચર્ય પામી જવાન આપ્યો 'હું એંશી હમ્બર રૂપિયા તમારે ત્યાં મૂકી ગયેલો ત્યારે તો તમારી આર્થિક રિયલિટી મેં કામ પાડે ખાતરી ન આપેલી અને આ પાંચ હમ્બર ઉપરડી માટે તમે શું ધમાક મગાવી મૂકી છે.?'

એક કોલેજિયન બીજા કોલેજિયન મિત્રને પૂછે છે. તું તારાને ચાહે છે તો તેને લગન માટે પૂછતો કેમ નથી?

બીજો કોલેજિયન-શું પૂછે? તેણે વાતચીતમાં મને કહ્યું કે હું કક્ષાપીને ચાહું છું. કાન્તને ચાહું છું અને ગિર્ધનરામને તો ખૂબ જ ચાહું છું. આવા પ્રખર હરિદો સામે હું કેમ ટપા શકું?

કોંગ્રેસ સરકાર

મદ્રાસ પ્રાસભાષાએ દરેક સભ્યને પોતાની માતૃભાષામાં ભાષણ કરવાની છૂટ આપી છે. અંગ્રેજીમાં બોલનાર પણ માતૃભાષામાં સાર કહી જશે.

મું. સ. તમામ રથાનિક સંસ્થાઓને ખર્ચ આપી છે કે પ્રધાનોને માનપત્રો અપાવે તેમાં કોઈપણ સંસ્થાઓમાં પંદર રૂપિયાથી વધારે ખર્ચ કરવો નહીં.

ઓ. શ્રી. લડેએ ગાહેર કહ્યું છે કે દારૂબંધી પછી સીનેમાનો ઉપયોગ વધશે, ત્યારે વીજળીના કરમાં વધારો કરવા વિચાર કરવામાં આવશે, વળી ૫૦૦થી ઓછી લાગતી આવકવાળા મિલકતદારને રાહત આપવામાં આવશે.

મું. સ. સરકારી હાઈસ્કૂલોને ધંધાદારી શાળાઓ બનાવશે. આવતા જુન માસથી પાંચ હાઈસ્કૂલોમાં અખતો શરૂ કરવામાં આવશે.

પ્રાથમિક શાળાઓનાં શિક્ષકોનો પગાર અને મુશીબતો મંજૂરી તપાસ કરવા મું. સ. એક તપાસ સમિતિ નીમી છે.

મું. સ. વીજળીના વપરાશ પર કર મૂક્યો છે.

આંધ્રને મદદસથી જુદો પાડવાની દરખાસ્ત હિંદી વર્ગોને નામંજૂર કરી છે.

આ. સ. આમામમાંથી બે વરસમાં અરીસા કાઢવાનો નિર્ણય કર્યો છે.

મું. સ. રાજસ્થાનમાં કાપડ અને પેટ્રોલ ઉપર સેલરેક્ષ નાંખશે. પાછળથી બીજા ચીજો પર એ કર મુકાશે.

ગિદારમાં ઇન્ડેક્ટર જનરલ ઓફ પોલીસના હોદ્દા પર પ્રથમ વાર એક હિંદીની નીમણુંક થઈ છે.

અમદાવાદમાં બેકરોને ઉલોગ સીબવવા માટે મું. સ. એક મીકેનિકલ વર્કશોપ શરૂ કરશે. પાછળથી ઇલાકામાં આ યોજના અન્વયે રચાયેલે ચાલુ કરવામાં આવશે.

મું. સ. કોમી ઉરેકેરણી પર અંકુશ મુકાય એવા ઇરાદાથી એક કાયદો કરશે.

મું. સ. મદ્રાસભામાં જમાવન બીલ પસાર કર્યું છે.

હરિજનોની હાડમારીઓ દૂર થાય એ માટે મું. સ. એક બીલ ચાલુ છે.

મું. સ. ધારાસભામાં હેવાદાર ખેડૂતોને રાહત આપનાર બીલ એક વાચનમાંથી પસાર થઈ સીલેક્ટ કમિટીને સોંપાયું છે.

પુનામાં માર્શલી મંદિરનું બાંધકામ ૧૪૪મી કલમ લાગુ કરી અટકાવવામાં આવ્યું છે.

મું. સ. નિરક્ષરોને ભણાવવા માટે ૫૦૦ મહત્ત્વ વર્ગો ચાલુ કરશે.

મું. સ. સદકારના ક્ષેત્રમાં કામ કરનાર માનદ માણસો માટે અપીલ બહાર પાડી છે.

મદ્રાસ સરકારે ૧૦૦ વધુ શાળાઓમાં હિંદી ફરજિયાત કરશે.

યુ. પ્રાં. મ. આ વરસે ચાર વધુ હોલોઓમાં દારૂબંધી કરશે.

આસામ સરકારે શ્રી. દાસનું જન્મ થયેલું ૧૩૦૦૦૦નું પેન્શન હમણા આપ્યું છે.

શ્રી. દાસે એ રકમ ખાદી પ્રચાર માટે દાન કરી છે.

મુંબઈ ધારાસભામાં ઇસ્ટરની રજા પછી વધુ ઉમરના માણસોને યુવાન બાળાઓ સાથે લગ્ન કરતા અટકાવવા માટેનું બીલ, એકથી વધારે પત્નીની અટકાવત કરતું બીલ, છૂટાછેડાનું બીલ વિગેરે રજુ થશે.

મુંબઈની કોંગ્રેસ સરકારે લાંચરૂઝવતનો મોડો જન્મભૂળથી કાઢવાનો સંકલ્પ કર્યો છે. આ અંગે મુંબઈ સરકારે આખા ઇસ્લામમાં કમિટીઓ નીમવાનું ફરમાવ્યું છે. દરેક હોલોમાં આવી કમિટીઓ નીમાશે અને કસેક્ટર તેના ચેરમેન રહેશે. કમિટીમાં બે અફસરી ને બે બીનઅફસરી સભ્યો રહેશે. અફસરી સભ્યોમાં એક પોલિસ સુપ્રિન્ટેન્ડન્ટ પણ રહેશે, જાહેર જનતાના પ્રતિબંધ અને વિશ્વાસુ એવા બે સભ્યોની નિમણૂક કસેક્ટર કમિશનર સાથે મળી સરકારની મંજૂરીથી કરી શકશે. આ કમિટી બે વર્ષ માટે કામ કરશે, પણ ફરીથી એક સભ્યોની નિમણૂક થઈ શકશે. આ કમિટી લાંચરૂઝવતની બધી અટકાવવા માટે પ્રયત્ન કરશે અને એવી બધી પકડાતાં ઘટનાં પગલાં લેવા સરકારનું ધ્યેય બેઝશે. આ રીતે આ કમિટીઓ સરકારી અને પ્રજાકીય સભ્યોના સહકારથી આ બધીના નિવારણમાં ઘણું સંગીત કાર્ય આધી શકશે, એવી સરકાર આશા રાખે છે.

મુંબઈ સરકારે શિક્ષકો ને વિદ્યાર્થીઓ માટે શિસ્તપાલના સુધરેલા નિયમો બહાર પાડ્યા છે જેમાં ૧૬ વર્ષની ઉપરના અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓને કોઈપણ જાહેર સભામાં ભાગ લેવાની છૂટ આપી છે ને તેનાથી એછી ઉમરના બાળકને તેના વાલીની સંમતિથી વાંધા પડતી સભામાં ભાગ લેવા અટકાવવાની સખા હેડમાસ્ટરોને અપાઈ છે. વળી અદાર વર્ષની વયના વિદ્યાર્થીઓ કોમી વિખવાદ જગવનારી સંસ્થાઓના સભ્ય થઈ શકશે નહિ આ સભાઓ વાંધા પડતી છે કે નહિ તે હેડમાસ્ટર નક્કી કરી શકશે. સરકારી શિક્ષકો કોઈપણ જાહેર સભામાં ભાગ લઈ શકશે. પણ કોઈપણ પક્ષની તરફથી કરી શકશે નહિ. રથાનિક સંસ્થાઓના શિક્ષકો, રથાનિક સંસ્થાઓના નિયમોને આધીન રહીને સભામાં ભાગ લઈ શકશે. સરકારમાન્ય શાળાના શિક્ષકો હિંસાત્મક વૃત્તિ વગરનાં મંડળોના સભ્ય થઈ શકશે ને સભાઓમાં ભાગ લઈ શકશે.

પૂર્ણા

તંત્રી: રણછોડજી પરાગજી મહેતા

પુસ્તક : ૨

મે : ૧૯૩૬

અંક : ૧૦

સ્વાલંબન અને અંગમહેનતનો આદર્શ

અમેરિકાની શિક્ષણસંસ્થાઓમાં સત્રાન્તે લાંબી રજાઓ પડે છે. એ રજા દરમિયાન અનેક વિદ્યાર્થીઓ ગામડામાં કામ કરવા નીકળી પડે છે. એમાં ઘણા તો સ્થિતિપાત્ર લોકોના પુત્રો હોય છે. તેઓ માળાપને ભારરૂપ થવા કરતાં પોતાની જ અંગમહેનતથી શિક્ષણનો ખર્ચ કમાઈ લેવામાં ગૌરવ સમજે છે. પુત્રોની સ્વાલંબનની એ ધનસ પ્રતિ પિતાઓ પણ માનની નજરે જુએ છે.

ત્યાંના એકવારના રાષ્ટ્રપ્રમુખ હુવરનો તેર વરસનો દીકરો પણ એ રીતે ગામડામાં કામ કરવા ગયો હતો. ત્યાં એક મોટું મકાન બંધાવું હતું, તેમાં બીજાં મજૂરો લેગે એ પણ કામ કરવા લાગ્યો.

કેમસંભેલે એક દિવસ તે બીચી પાલખ પરથી લપસ્યો અને દેવ શરણ થયો.

હજારો લોકોએ પોતાના બહાડા પ્રમુખ પર દિલસોજીના તારો કર્યો. એ બધાને હુવર સાહેબે જાહેર જવાબ આપ્યો.

‘દિલાસા બદલ આભાર. પુત્રના વિયોગે શોક તો થાય છેજ, પરંતુ તે સાથે મને હપ્તું પણ થાય છે. કેમકે મારો દીકરો આ દુનિયામાં સ્વાલંબનના અને અંગમહેનતના ગૌરવના આદર્શને અમર કરતો ગયો છે.’

— કેદી કાળ —

હો કાળ ! તુંને ન સ્વરૂપ રંગ,
અનંગ નામે ન છતાં અનંગ,
કો રાક્ષસી છન વિમુગ્ધ મંત્રે,
શીશે રમે કે જડ તેલ્યત્રે
અલિષ્ટ છે બેલ છતાં જડાતો,
તથા તુચ્છે કેદ પડ્યો જાણાતો.

ધડિયાલનું વર્તુલ ગોળ એમાં,
હો ગોળ એની પરીધે સીદી ત્યાં,
—ના ગોળનો, અંત મળે-અનંતે,
વિરાટ તું બાળક જેમ ખતે,
પા પા ધરે છે કમ કાળ કેદી.
આરામ કે શાંતિ તને ન કો દિ.

તું ચક્રવૃત્તે અભિમન્યુ કેદી,
માયાવી કોકો રોકતો ન ભેદી,
મિથ્યા ગદ્યા મુક્તિ પ્રયત્ન તારા,
માયાવી છે આ ધડિયાલકારા,

સાંજે, અપોરે, અધરાત, પ્રાતે,
અડધા કલાકે, સઘળા કલાકે,
તું બાંગ બોલે, મદદાર કોકે,
અન્યાય સામે ફરિયાદ પોકે.

એ હાયનો સપ્તમ સર સણી,
જાગે સદ્યારે રવિ 'કાળનો ધણી'.
'હોડાવશે એ નકી', તું ગણે ધડી;
વાગી જતા આર, ન આશ એ ફળી.

માયાવી ચક્રે અભિમન્યુ મૃત્યુ
બદાલું કરી મુક્ત બન્યો; ન મૃત્યુ
મુક્તિ તુંની; જ્યાં ગતિ મંદ તારી
ત્યાં કોક દે મંત્ર ફરી ફંકારી

દહીં રશીરૂપ દવાથી જીને,
જાગે સદાજો તથા મૂર્છનાને,
તથા રહડે જ્યાં કલ્યાણી પુને
એકા : થવાનું-નહિ શાંતિ, પુને.
થષ પાતળા ખૂચ સુકાષ કાંટા
સમાન તે દેહ વિરાટ. કાંટા
મહીં સમાષ પુજ દેહ-ચષ્ટિ,
કાંટા થયો કાળની માપચષ્ટિ

પ્ર.

—દયાવતાર—

મહિલકાણંદ

આજ કુરુક્ષેત્ર માંલ
સૈન્ય જે પડ્યાં જણાય;
કૌરવો તણો પડાવ
હે અવશ્યનીય માવ;
બીજમ, દ્રોણ, કૃષ્ણ વીર.
કૌરવે લગ્યા મુધીર;
સામી બાણ પાંડુ સુત.
જોય જીવવાટ શ્રુત;
કૃષ્ણ, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, બીમ,
અણુને વસે અસીમ
શક્તિ: સૌ યયા તેયાર,
વીરહાક દિશ. ચાર.
જેયં સેન મધ્ય ત્યાંય
ટેકરાની ખાડ માલ,
રહે સિંહુ ડીટાડી સાથ-
જ્યારે તેણી યુદ્ધ વાત,
જાણી જે બીધી કદાચ,
બાળ છવ પાય આંચ,
જુટશે સનન બાણ.
હું મરું ન રહેજ હાણુ:
મુજ બાળનું શું યાય ?

માવ હાર્દ ધૂણી ગય-
 ફેરવાય બાળ કેમ ?
 રાખવાનું હેમ જેમ
 ના બેને, લડે કરોડ,
 આખલા કરંત દોડ;
 બાહુડાં તણો વિચાર
 કાણુ લાવશે અત્યાર ?
 આ દીટોડીનો વિલાપ,
 કાણુ સૂણી લે અમાપ ?
 કાણુ સમિળી ગયા જ,
 કાંધુ રોમ રોમ દાઝ,
 વિશ્વ આખું યામ નહ,
 રૂંધું એ હલે ન રપહ,
 કિંતુ પ્રાણુ આર્તનાદ,
 માત ઉર ચીસ માદ
 કાન ન્યાં પડ્યો અવરય,
 સાંખી લે શું વિશુ દરય ?
 એ દીટોડી માળ પામ
 કૃધ્યુ ગ્યા પહોંચી ખામ,
 ટેકરો જ હાંકી દીધ,
 સ્વપ્રભુત્વ કીધું સિદ્ધ:
 દિ અગર એ લગામ,
 ચાલી ખૂનખાર ત્યાંઈ;
 વીરલા સતા અમંખ્ય,
 હાય જંગમાં નિઃસંક
 હરિત અશ્વનો શુમાર,
 કાઠી કો શોક લગાર ?
 બીધ, દ્રોણ, કૌવોય
 બૃમિસાધી યામ રહોય;
 ને દીટોડી મંગ બાળ,
 ના જુએ ઇગ્નય બાળ !
 એ મહાન સાર્તકાર,
 કૃષ્ણ તો દયાવતાર !

જેહાંગીર રસાઈ.

આર્યસમાજ કયી દિશાએ ?

(Whither Arya Samaj ?)

શ્રી. સેવાનંદજી.

[મુસલમાન ભાષ્યોને તેમજ આર્યસમાજ ભાષ્યોને તેમના હિતની એ વાત કહેવી અથવા તેમનાં કાર્ય અને તેમની નીતિને વિશે શુભ હેતુથી તેમને ન કચે એવું કોઈક કહેવું તે ભારતીયોનાં દરમાં હાથ ધાલવા જેવું છે. એ હું જાણું છું. હું તો આધારણુ માણસ કહેવાઉં પણ માંધીજી જેવી વિશ્વવંદ વિભૂતિએ એકવાર સને ૧૯૨૪માં એવું જ કહેવું કે આર્યસમાજ ભાષ્યોમાં સદિષ્ટત ની ખામી છે અને 'સત્યાગ્રહકાશ' ગ્રંથોને મને નિરાશા થઈ (I found it a disappointing book): તેટલા ઉપરથી માંધીજીના ઉપર ચારે દિશાએથી વિરોધનું ચાપાઝોડું વૂટી પડેવું તે મને વાદ છે. મુસલમાન ભાષ્યોનો નંબર ખાથીય છેવો છે. એય, જી. વેન્સે પોતાના 'જગતના ઇતિહાસ'માં મહંમદ પેગંબરને વિશે કોઈક લખ્યું હતો તેની સામે લંડનમાં વસતા મુસલમાનોએ છાનિયા ઓફિસની સામે યોગજ મહિના ઉપર પ્રદર્શન કર્યું હતું મરાઠી વિશ્વકોષ (એનુસાર્કકોમોપિડિયા) ના સંપાદક ડૉ. કેટકર પીએચ. ડી. એ નિયનકૃત 'હિરદેરી ઓફ ધી ડાઉનફોલ ઓફ રોમન એમ્પાયર' નામના મંથમાંથી મહંમદ વિશેનું એક પ્રકરણ આપ્યું તે આપ્યું મરાઠીમાં અનુવાદ કરાવીને મરાઠી વિશ્વકોષમાં દાખલ કર્યું હતું, તે ઉપરથી મુસલમાનો હાઇકોર્ટ સુધી લડ્યા અને એ પ્રકરણ કાઢી નખાવ્યું ત્યારે તાડા પડ્યા. ગુરુકૃષ્ણ કાંગડી વિશેના માસ લેખમાં મેં અભિપ્રાયોના કરતાં હકીકતો જ વધારે લખી છે, છતાં બે ત્રણ જગ્યાએ મેં એવું લખ્યું છે કે જે સત્ય હોવા છતાં એ ભાષ્યોનાં દિલ દુખાવે એવું છે, એ હું કબૂલ કરું છું અને એ વિશે કોઈક વધારે અજવાળું પાડીને મને મારી કિંમતિ વધારે ચોટાળી કરી દેવાની જરૂર દેખાય છે. વિરોધમાં મારે એ ભાષ્યોના જગ્યામાં એક વાત લાવવા જેવી એ છે કે આ અભિપ્રાય મારો એકલાનો નથી પણ આર્યસમાજના જ. મરણ માન્ય નેતાઓ, જેઓ આખા દેશને અમરિગત વિચાર કરી શકે એવા છે, તેમનો પણ છે. આ બે કારણથી હું આ વિશે ફરીથી લખવાનું નેખમ ઉઠાવું છું. હું વિના પ્રમાણ કર્યું એવતો કે લખતો નથી, તેથી કરીને મારી પાસે જે પ્રમાણોનો સંગ્રહ છે, તેમાંથી હું જરૂર પડતો થોડામાં થોડો ભાગ જ ઉધ્ધૃત કરું છું. સે.]

૧ વેદના અશુદ્ધ ઉચ્ચારણની ખામતમાં મેં કડવી ટીકા કરી છે. સને ૧૯૩૫માં મારા પંજાબના પ્રવાસ દરમિયાન હું કેમ્પબેલપુરની આર્યસમાજનો અતિથિ ગયો હતો આર્યસમાજના એક ધર્મોપદેશક, જે ગુરુકૃષ્ણ કાંગડીના સ્નાતક હતા, તે પણ ત્યાં જ રથાપી ભાવે રહેતા હતા અને પેતાને સુપ્રત કરેલી આર્યસમાજોનું નિરીક્ષણ કર્યા બધે ચાલતે પણ લગાવતા હતા. અમે ત્રણ અઢવાડીયાં સુધી ગન દહાડો સાથે ને સાથે રહ્યા મેં

અને વિશેષ તો તેમના સ્વભાવના આધુર્યને લીધે અમે એકબીજાના મિત્રો બની ગયા. હું તેમનાં વ્યાખ્યાનો સાંભળવા એસતો, ત્યારે મને તેમના ઉચ્ચાર સાંભળીને જરા અણખન તો થતી કારણ કે ઉદાત્ત, અનુદાત્ત, અને સ્વરિત. એ ત્રણ પ્રકારના સ્વરોને ધ્યાનમાં લઇને કરવામાં આવતા વેદગાન સાંભળવાને મારા કાન નાનપણથી ટેવાયા છે. મારા એક કાકા યજુર્વેદના ધનપાત્રી હતા, અને ધનપાત્ર, એ વેદગાન કરવાની અધરામાં અધરી ક્રિયા છે, જેની ધણુને કદાચ ખજાર પણ નહિ હોય. વેદગાન કરવાના ચાર પ્રકાર છે. જટા, પદ, કમ અને ધન, તેમાં ધન સૌથી જિજ્ઞાસુ ગણાય છે. જાનગી વાતચીતમાં મેં તે પંડિતને કહ્યું કે 'ભાઈ! તમે વેદાન્તકાર તો જરા પચુ તમારા ઉચ્ચાર સાંભળીને મહારાષ્ટ્ર કે મદ્રાસનો વેદપાત્રી કાંસો ખાવા તૈયાર થઈ ગયો.' તેમણે પોતાની તુડી તરત જ કબૂલ કરી અને યધારામાં એવું પચુ કહ્યું કે ગુરુકુળ કાંગડીના સંચાલકો પણ એ તુડી સમજી ગયા છે અને તેથી તેમણે એક બે સ્નાતકોને મદ્રાસ પ્રાંતમાં વેદને સ્વર સહિત બોજવાનો અભ્યાસ કરવા મોકલ્યા છે.' મારા એ જુવાન મિત્રને કવેદાના ધર્મી-કપે પરસેકવાસી કરી દીધો ન હોત તો આજે હું તેના હાથનું સિખિત પ્રમાણ મંગાવીને રજૂ કરત.

હું નિરિક્ષકોમાં હતો તે અરસામાં કાકીઆવાડના એક વેદપાત્રી અને અગ્નિહોત્રી ભાત્રાજી મને મળવા આવી ચડ્યા હતા. તે ગુરુકુળ કાંગડીમાં જન્મ આવ્યા હતા અને પોતે વેદપાત્રી હોવાથી તેમણે ગ્રન્થચારીઓ પાસે વેદના મંત્રો બોલાવી નેયા હતા. તે પચુ કહેતા હતા કે ગુરુકુળના અધ્યાપકો અને ગ્રન્થચારીઓ વેદના અર્થ કરવામાં તો કુશળ છે પણ ઉચ્ચાર તરફ લક્ષ નથી આપતા. તેમણે આ તુડિ તરફ અધ્યાપકોનું લક્ષ ખેંચ્યું હતું અને તેઓએ પણ આ તુડી સ્વીકારી હતી. હવે જ્યારે વેદાન્તકાર પંડિતે પેલા વેદપાત્રી પંડિતે કરેલી ટીકાને ટીકા આપ્યો ત્યારે એ વાત સત્ય કે અસત્ય તેનો સૌ તોલ કરી લે.

૨ આર્યસમાજના ઉપર—આર્યસમાજીઓના ઉપર નહિ—અરાધ્વીયતાનો આરોપ મૂકવામાં હું વધારે સુંદર બુદ્ધિ ઉપર જીએતો છું અને તે બાબતનાં મારી પાસે ધુરંધર આર્યસમાજીઓનાં પ્રમાણ છે, જેમાંથી હું થોડા થોડા ભાગનો ગુજરાતીમાં અનુવાદ કરીને ઉધ્ધૃત કરું છું. થોડો થોડો એટલા માટે કે 'પૂર્ણા'ની જગ્યા રોકતાં હું સંકોચાઉં છું. હું એવું પણ કહું છું કે ગુજરાતના આર્યસમાજી ભાઈઓ એ મૂળ લેખી આપત કરીને ચાંચ વિચાર કરે અને પોતાનો દષ્ટિકોણ બદલે.

“મારો પોતાનો વિચાર એવો છે કે સ્વામી કપાનંદ આજે વિદ્યમાન હોત તો તેમણે આર્યસમાજના ધોડાને પુરવેગથી દોડવો હોત અને ભારતની સ્વતંત્રતાના સ્વમેદાનમાં તે સૌથી મોખરે જ હોત. આજે એ ધોડો છે તો ધણો ઇશ્વર અને દેખાવડો, આકૃતિમાં ભવ્ય છે અને ખૂબ સ્થૂળકોષ દેખાય છે પણ દોડવાની સતતમાં તે જટ લાઇને દોરી ગય છે અને પાછળ પણ પડી ગયો છે. ગાંધીનો ધોડો સૌથી આગળ નીકળી ગયો છે. તે દેખીની રીતે કૂબળો પાતળો છે, તેનો રંગ પણ ખાચ સુંદર નથી પણ ચાલમાં અત્યંત છે. જ્યાં એકવાર ચાલ્યો એટલે ચાલ્યો જ. દાંડે એવો નથી.

“ત્યારે આર્થસમાજને થયું શું X X X જ્યાં સુધી આર્થસમાજની લગામ ત્યાગી, તપસવી અને કૃષ્ણહિષ્ણુ સ્વાદેના હાથમાં હતી ત્યાં સુધી તે થોડો પણ ખૂચ પાણી ખતાવતો હતો. મગદૂર શી બીજા થોડાની કે તેની આગળ નીકળી નવય ? પણ ત્યાર પછી તેની લગામ એવા સ્વાદેના હાથમાં મર્ધ કે જેમને થોડા ઉપર ખેડનાં જ નહોતું આવડતું, તેવી કરીને તેમણે પોતાની જાતને અચાચાને આર થોડાની લગામ ખેંચી ખેંચીને તેને આગળ દોડવા જ ન દીધો અને તેને એવી ખરાબ ટેવ પાડી દીધી કે હવે તે થોડો બીજા સ્વાદેના કામને પણ નથી રહ્યો.”

શ્રી. ધર્મદેવ શાસ્ત્રી (દર્શનકેસરી, દર્શનબૂખબુ, સાંખ્ય વેદાંતાદિ તીર્થ) પોતાના ‘નેતૃચિહીત અથવા નેત્રચિહીત’ શીર્ષક લેખમાં વધારે દિગ્ગ ખાતરીને વાતો કરે છે X તેમની કક્ષમમાંથી તેમના હેવાની આગ વરસી રહી છે. આ રહ્યો તે લેખ—

“સ્વર્ગીય અમર શહીદ સ્વામી શ્રદ્ધાનંદજી મહારાજના દેહાવસાન પછી આર્થસમાજની હવા હિન્દુ વિધવાની દશા કરતાં વધારે સારી રહી નથી. અંદર અંદરના કમલ અને ઉચ્ચ સ્થાનોની વહેંચણી આગળ આર્થ પુરોગાને બીજા કામની દુરસદ જ નથી મળતી. તેમ છતાં પણ ને આર્થસમાજમાં કોઈ એવો સર્વમાન્ય નેતા હોત કે જેનો આદેશ માં કોઈ માન્ય કરે તો ઉત્તરુન્-જહું સોફા સહન કરી શેત, પરંતુ તેવો કોઈ નેતા પણ નથી. આર્થસમાજ સાર્વભૌમ ધર્મ કહેવાય છે અને છે પણ ખરો. પણ વર્તમાન સમયમાં સંસારમાં અને આપણા દેશમાં અનેક સમસ્યાઓ ઊભી થયા કરે છે, તેમના ઉપર આર્થસમાજના દર્શિગન્દુથી પ્રકાશ નાખે અને આર્થભાષણોને માર્ગ બતાવે એવો આજે છે કોઈ ? આર્થસમાજે કેએસને સહાયતા આપવી જોઈએ અને કેએસના પ્રતિનિધિઓને સહાયતા-દેવાનો સૌ આર્થસમાજીઓનો ધર્મ છે. એવું કહેવાની આજે જરૂર પડે છે, ને સ્વામી શ્રદ્ધાનંદ જેવા નેતાની હયાતીમાં કહેવાની જરૂર પડતી ન હતી. આર્થસમાજનાં પદાર્થોમાં ઉપ યી સ્વરાજ્ય અને સ્વતંત્રતાની થોપણાઓ થતી રહે છે, પણ યાય છે તેથી પ્રતિષ્ઠા. શ્રદ્ધાનંદ દલની તરફથી પ્રસિદ્ધ આર્થનેતાઓના હસ્તાક્ષર સહિત એક વિરોધિત પત્ર બધે ફેરવવામાં આવ્યું હતું, જેમાં આર્થસમાજીઓને આમ્રદ કરવામાં આવ્યો હતો કે તેઓ પોતાની પૂરેપૂરી શક્તિ સહિત કેએસની સાથે સહયોગ કરે. પણ સાવદેશિક સલાના તે વખતના પ્રમુખ શ્રી. નારાયણરાવગીજી મહારાજે તેના ઉપર સહી કરવાની ના પાડી. આર્થસમાજન. અધિકારીઓ ફક્ત તરસ્થ જ રહ્યા હોત તો પણ કીક થયું હોત; સંયુક્ત પ્રાંત અને પંજાબના પ્રતિષ્ઠિત અધિકારીઓએ કેએસના વિરોધી પક્ષનું પૂરેપૂરું

* યુક્ત પ્રાંતીય આર્થ પ્રતિનિધિ સભાની સુવર્ણ જયન્તી ને પ્રસંગે નીચેલો ‘હિન્દુસ્તાન’ (દિલ્લી) પત્રના વિરોધમાં જવાહરપુર મહાવિદ્યાલયના કુલપતિ શ્રી નરદેવશાસ્ત્રી વેત્તીયના એક લેખમાંથી.

xજુઓ ‘હિન્દુસ્તાન’ પત્રનો ઉપદેશન વિરોધાંક પૃ. ૬. ૨૬મી ડિસેમ્બર, ૧૯૩૭.

સમર્થન કયું. આમાં અનેક કાણેએ લીધે જનતા આજે આર્યસમાજથી દૂર. હાંતી જાય છે.”*

હવે ગુરુકુળ કાંગડીના એક નીચડેલા સ્નાતક અને ‘હિંદુસ્તાન’ (દિલ્લી) પત્રના સંપાદક શ્રી. સત્યદેવ વિદ્યાલંકાર તેજ અંકના પોતાના સંપાદકાલેખમાં શું કહે છે તે સાંભળો:—

+ આર્યસમાજ કિસ જૈર? (આર્યસમાજ કયી દિશાએ?) “અદ્વાનંદ-બલિદાન-જયન્તીને પ્રમંચે દિલ્લી શહેરની ત્રણ જાહેર મલાઓમાં મેં કહ્યું હતું કે જો આજે સ્વામી અદ્વાનંદજી મહારાજ વિદ્યમાન હોત તો આજે દેશનું નેતૃત્વ તેમના હાથમાં હોત અને તેમને લીધે દેશના સાને પ્રાન્તોની દકુમનતી લગામ આર્યસમાજના હાથમાં હોત.....

મહાપુરુષો પ્રતિ વિશ્વાસઘાત.—

એવો કયો મહાપુરુષ છે કે જેની સાથે તેના અનુયાયીઓએ વિશ્વાસઘાત અને છગ કપટ ન કર્યા હોય? હમુને શળા પર ચઢાવી દેનારા અને સોફ્ટિસ્ટને ઝેર પીવડાવનારા લોકોએ દ્વાનંદ અને અદ્વાનંદની સાથે પણ એવો જ વ્યવહાર કર્યો હતો પણ છેલ્લા જો પુરોહીની સાથે તેમના અનુયાયીઓએ સૌથી મોટો છગ તો એ કર્યો કે તેમના વ્યાપક મિશનના ઉપર તેમના અનુયાયીઓએ પોતાના અનુદાર હૃદયની સંકોપિતતા અને અસહિષ્ણુતાની છાપ લગાવી દઇને તેના મૂળરૂપને છુપાવી દીધું. કેટલાક ક્રૂર શાસ્ત્રો અને સંધ્યા-દયને ગાલીને જ બેસી રહ્યા. તેમણે લોકોને કેવળ એક ‘ધર્મ’ની જ ધૂન લગાડી દેવાના પ્રયાસ માંડ્યા. કેટલાક ‘આર્ય’ શબ્દના ચક્રરમાં એવા શુંચવાઇ પડ્યા કે પોતાને સર્વ શ્રેષ્ઠ માનીને આક્રીની આખી દુનિયાને ‘પતિત’ અને ‘અપ’ માની લીધી. કેટલાક લોકોએ ‘સાર્વભૌમ’ શબ્દને એકદેશીય રાજનીતિના અર્થમાં જ સમજી લીધો. કેટલાકે ‘સત્યાર્થ’ પ્રકાશના છેલ્લા સમુદ્દાસ જેમ તેમ કરીને ગોખી માર્યા અને ઉપદેશક બની ગયા. આવા લોકોની રૂપાને લીધે આર્યસમાજ કેવલ અનુદાર, અસહિષ્ણુ અને ખંડનપ્રિય લોકોનું જ એક મંડળ બની ગયું. સ્વરાજ્ય, સ્વદેશી, સ્વદેશપ્રેમ, રાષ્ટ્રભક્તિ, સ્વતંત્રતા અને ચક્રવર્તી સામ્રાજ્યના પાઠ લાજીવનાર દ્વાનંદ અને તેના મિશનની મૂર્તિને માટે રચવાએલી આર્યસમાજને નૈતિક પતનના ઊંડા ખાડામાં ગમડી પડેલા લોકો અમીતિના ખાડામાં ધસડી લઇ ગયા.”

*આજો લેખ જ પ્રત્યેક આર્યસમાજ જાહએ વાંચવા જેવો છે. મેં તો તેમાંથી માત્ર રાજનૈતિક અંશનો જ ઉતારો કર્યો છે. સમાજની બીજી અંદાજોની ચર્ચાઓ ભાગ મેં છાડી દીધી છે. સે.

+આજ નામના એક પુસ્તકની ભૂમિકામાં મેં આ વિષયને વધારે વિસ્તારપૂર્વક ચર્ચ્યો છે. તે પુસ્તક સરસ્વતી સંઘન, દિલ્હીથી પ્રકટ થયું છે, અને ત્યાંથી ડા. ૧) ની કિંમતે મળી શકશે.

—સત્યદેવ

છવનનાં ઝરણાં જ સુકાઈ ગયાં.

‘મહાપુરુષો ગમે તેટલા વિશાળ, વ્યાપક અને મહાન મિશનને લઇને કાર્યક્ષેત્રમાં ઉતરી પડ્યા હોય પણ તેમના અનુયાયીઓ તેમના સંપ્રદાયોને નાનાં નાનાં મંડળોમાં મર્યાદિત કરી દે છે.’

ત્યાર પછી લેખક બુદ્ધ, ગુરુ ગોવિંદસિંહ અને છત્રપતિ શિવાજીનાં દર્શાવેલા આપીતે આગળ લખે છે કે:—

“સ્વામી દયાનંદ અને આર્થસમાજના સંપર્ધમાં પણ તેવું જ બન્યું છે. ‘આર્થસમાજ’ અને ‘આર્થ’ શબ્દોનો જેવો અર્થ ચણાખરા આર્થસમાજીઓ સમજી શકે છે, તેવો સ્વામી દયાનંદના મનમાં હતો જ નહિ. ‘આર્થોત્થાન’ શબ્દની અંદર જે અર્થમાં ‘આર્થ’ શબ્દ વપરાયો છે, તે ભાવ અને તે અર્થનો તે લોનક છે. દયાનંદના મહાન, વિશાળ અને વ્યાપક મિશનને પણ એક ‘સંપ્રદાયનું’ રૂપ આપી દીધું છે. તેવું તમામ આકર્ષણ જોડી ગયું છે. જેને નરી ભરતી કદીએ તે એકદમ જ બંધ થઇ ગઇ છે. છવનનાં ઝરણાં તદ્દન સુકાઈને બાંધાં બની ગયાં છે.”

આર્થસમાજ શરૂઆતનાં વર્ષોમાં કદરૂ દેશસકતોનું મંડળ હોવાથી તે સરકારના કોપનું પાત્ર થઇ પડી હતી, આર્થસમાજ તેતાઓનાં નામ પ્રેસિડેન્સી-દસમા નંબરની યાદીમાં દાખલ થઇ ગયાં હતાં, પતીઆલા રાજ્યમાં આર્થસમાજના ઉપર એક ટેરડ કેસ ચલાવ્યો હતો, એ બધી જૂની ઐતિહાસિક વીગતો તાજ ક્યાં પછી સમાજનાં પતનનાં કારણો બતાવતાં લેખક કહે છે:—

ખાંડની ગોળીઓએ કામ કાઢી નાખ્યું.

‘આપણા દેશનું’ એ દુર્ભાગ્ય છે કે દેશના વર્તમાન ઇતિહાસના પાયા ચણનાર આર્થસમાજ પોતાના જ મૂળ સ્વરૂપને બૂલી ગઇ. જે સંસ્થા સરકારના કોપ, દમન અને સંધર્ષથી નિર્જીવ ન બની તે પોતાને હાથે જ નિર્જીવ બની ગઇ. ઝેરની ગોળીઓથી જે ન મરી તેને ખાંડની ગોળીઓએ મૂર્ચ્છિત કરી નાખી. સરકારી અમલદારોએ જે દૂરદર્શિતા વાપરી તેથી સમાજના તેતાઓ ન વાપરી શક્યા અને તેથી તેઓ સરકારની કુદિલ ચાલોના ચક્રવ્યૂહમાં સપડાઇ ગયા. દંડનીતિ આર્થસમાજનું દમન કરવામાં જ્યારે નિષ્ફળ નીવડી ત્યારે સરકારે સામનીતિ વાપરીને તેને નપુંસક બનાવી દીધી. અમુક માણસો આર્થસમાજ છે એટલા જ કારણથી જેમને પહેલાં સરકારી નોકરીઓ મળતી ન હતી. તેમને હવે છુટે હાથે નોકરીઓ મળવા લાગી અને તેમના ઉપર સરકારી ખિતાઓની પણ ખુબ વર્ધા થવા લાગી. આર્થસમાજ સંસ્થાઓની મુજાકાને સરકારી અધિકારીઓ, ગવર્નરો અને વાઇસરોય સુદ્ધાં આપના થઇ ગયા અને તેમની પ્રશંસાના પૂલ અધિવા લાગ્યા. રાજદ્રોહી આર્થસમાજ રાજભક્ત બની ગઇ. * ‘સત્યાર્થ’ પ્રકાશનો છદ્દો મુમુક્ષુસ, ‘આર્થોબિવિનય’ની પ્રાર્થનાઓ,

મહર્ષિની સ્વરાજ્યની, સામ્રાજ્યની અને ચક્રવર્તી રાજ્યની મહાન આકાંક્ષાઓ, એ બધાંને આર્થસમાજ ભૂલી ગઇ. દયાનંદના સ્વદેશના ઉપદેશ તરફ પણ સમાજે પીઠ ફેરવી લીધી. આજે જ્યારે આ બધી વાતોનું કોઇ સ્મરણ કરાવે છે, ત્યારે જવાબ મળે છે કે આર્થ-સમાજમાં સરકારી અમલદારો અને દેશી રાજ્યોના મોટા હોદ્દેદાર અધિકારીઓ પણ છે ને ? તેમનો પણ કાંઇક વિચાર તો કરવો જ જોઇશે ને ? રાજ્યો, મહારાજ્યો, રાય સાહેબો અને રાય બહાદુરોની છાયામાંથી બહાર નીકળવાનું આર્થસમાજને મટે મુશ્કેલ થઇ ગયું. રાજનીતિ, જે ધર્મની વાસ્તવિક આત્મા સ્વરૂપ છે, તેને તિર્જાંજલિ દેવાનું સ્વાભાવિક પરિણામ એ આવ્યું કે આર્થસમાજ નૈતિક પતનની ઊંડી ખાઇમાં ગળડી પડી. સમાજના નૈતિક પતનનો આ સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ છે.”

આટલું વિવેચન કર્યા પછી સ્વામી શ્રદાનંદ સર્વોત્તમુખી રાષ્ટ્રોદ્ધારની ભવ્ય ભાવનાથી અભિપ્રેરિત થઇને રાષ્ટ્રીય શિક્ષા, અછૂતોદ્ધાર, મહાનિષેધ, રાષ્ટ્રભાષાનો પ્રચાર, સ્વદેશી એ બધાં જ કાર્યો કેંગ્રેસ જનગી તે પહેલાંના લઇ બેઠા હતા અને રાષ્ટ્રીય કાર્યક્રમ એ તેમના જીવનનું મુખ્ય કાર્ય હતું, એ બધું મણાવ્યા પછી અતિ ખેદસંહિત લેખક આક્ષેપ કરતાં લખે છે કે:—

“જો બધા આર્થસમાજીઓએ સ્વામી શ્રદાનંદનું અતુસરણ કર્યું હોત તો આજે આખા દેશના નેતૃત્વની લગભગ આર્થસમાજના હાથમાં હોત. પણ તેની જગ્યાએ આજે આપણે શું જોઇએ છે ? આજે આર્થસમાજ એક પ્રભાવહીન સંસ્થા છે. પોતાને આર્થ કહેવડાવનારાઓ ઉપર જ જ્યારે તેનો કરો પ્રભાવ નથી અને કશું નિયંત્રણ નથી ત્યારે બીજાઓના ઉપર તો તે શી રીતે મારી છાપ પાડવાની હતી ? આખા ‘વિશ્વ’ને આર્થ બનાવવાનો દાવો કરનારાઓના પોતાના ધરની હાલત કેવી શોચનીય છે, તે ખતાવવાની જરૂર જ નથી. આર્થસમાજીઓ આ સ્થિતિને વિશે વિચાર કરતા થશે ? આર્થસમાજના કાર્યક્રમના એક એક અંગને લઇને બીજા લોકોએ દેશવ્યાપી આन्दોજન અને સંગઠનો રચ્યાં છે.* બીજી સંસ્થાઓ, જેમને આર્થસમાજના મૂળ કાર્યક્રમની નજીક આવતાં હજી ઘણાં વર્ષની વાર છે, તેમણે પોતાના સક્રિય જીવનદ્વારા આખા દેશ ઉપર પોતાનો પ્રભાવ બેસાડી દીધો છે, ત્યારે આર્થસમાજનું જીવન સ્થગિત થઇ ગયું છે. પ્રગતિનો કોઈ માર્ગ તેને સૂઝતો જ નથી.”.....

વાચકે ધ્યાનમાં લેવું જોઇશે કે હું આર્થસમાજ અને આર્થસમાજીઓની વચ્ચે પહેલેથી જ તફાવતની લીટી દોરતો આવ્યો છું. દેશના સ્વાતંત્ર્ય યુદ્ધમાં આર્થ

*સ્વરાજ્યને માટે નેશનલ કોંગ્રેસ, સ્વદેશીને માટે અખિલ ભારત ચરખા સંઘ. રાષ્ટ્રભાષાને માટે હિન્દી પ્રચારિણી સંસ્થા, અછૂતોદ્ધારને માટે હરિજન સેવક સંઘ એ પ્રમાણે આર્થસમાજનાં એકે એક કાર્ય બીજી સંસ્થાઓના હાથમાં ચાલ્યાં ગયાં છે. અને હવે સમાજને માટે સંઘ્યા અને હવન એ બે કામ બાકી રહી ગયાં છે. સે૦

ભાષ્યોએ વ્યક્તિગત રૂપે સુંદર દિસે લીધા છે, કેટલાકે જીવનમાં તો તેઓ સૌથી મોખરે રહ્યા છે. પણ આર્થસમાજ એક સંસ્થા તરીકે તદ્દય જ નથી રહી પણ ખાસ કરીને પંચાંગમાં તો દેશહિતનો વિરોધ કરનારાં બળોની સાથે જામી છે. કોઈ મને એવો પ્રશ્ન પણ વાજબી રીતે પૂછી શકે છે કે જ્યારે આર્થસમાજને ત્રિે તમે આટલી બધી ચર્ચા કરો છો ત્યારે જેઓ પોતાને ધાર્મિક, ભારતીય અને સનાતની કહેવડાવે છે, તેમને કેમ કશું કહેતા નથી ? મારો ઉત્તર એ છે કે આર્થસમાજ આપણી દેશની એકવાર અમગમાં સંસ્થા હતી. અધારમાં પ્રકાશનાં કિરણુ તેણે પથરાવ્યાં હતાં, તેથી કરીને તેની પાસેથી આજે પણ દેશ વધારે સારી આશા રાખે છે. પોતાને સનાતની કહેવડાવનારાં ભાષ્યો તરફ જોવા જેવું છે જ નહિ. તેઓ કાંતો પૂરેપૂરા Hopelessly નિષ્પ્રાણ છે અથવા જો જરાક જીવન રહી ગયું હોય છે તો તેઓ તેના ઉપયોગ પ્રતિભાથી બળેને પુષ્ટ કરવામાં કરે છે. એટલા માટે પંડિત જવાહરલાલને પોતાની આત્મકથામાં લખવું પડ્યું છે કે, 'In the retrograde march our Sanatani friends are the foremost' (જમાનાની વિરુદ્ધ દિશાએ હોડવામાં આપણા સનાતની ભાષ્યો સૌથી આગળ છે.) પણ આર્થસમાજનું તેવું નથી. તેનામાં જીવન છે. કુરબાનીઓ ચલાવવાનું બળ છે. સૌથી છે અને બીજા ધણા ગુણ છે. હજી કશું બગડી ગયું નથી; જો તે ધર્મને તેના વ્યાપક અર્થમાં જોતી થઈ ગયે અને પોતાની આખી તાકાત દેશની સ્વાધીનતાના સંગ્રામમાં લગાવી દે તો બીજું શું જોઈએ ?

હવે હું સમયની વધારે નહીં આપતો જાઉં છું. હૈદરાબાદના આર્થસત્યાગ્રહના સંબંધમાં તા. ૨૯-૧૨-૧૯૩૮ના 'હિંદુસ્તાનના' અંકમાં ઉપરોક્ત ક્ષી. સત્યદેવ વિદ્યાલંકાર અતિ ગંભીર મનનીય અને જગદ્દરશ વિદ્વાત્તત્ત્વો અધ્યેષ હાજે છે, જે મારા મત પ્રમાણે એક મુદ્દવાન દસ્તાવેજ છે અને સૌ આર્થ ભાષ્યોએ મનન કરવા જેવો છે. તેમાંથી થોડાક અંશ અંદે ઉધ્ધૃત કરું છું. 'હૈદરાબાદમાં આર્થ નાગરિક ઉપર થતા અત્યાચારોના જે સમાચાર વર્તમાનપત્રોમાં પ્રકટ થયા છે. તે બધા સત્ય છે. અનેક દેશી રજવાડાઓની વારસપિક રિથિતિ હૈદરાબાદથી પણ વધારે ભયંકર છે. ત્યાં 'નાગરિક અધિકાર' જેવી કોઈ વસ્તુ જોવામાં આવતી જ નથી. ત્યાંનું નિરંકુશ સ્વેચ્છાચારપૂર્ણ શાસન ઉત્તરદાયી શાસનથી સેંકડો ગાઉ વેગળું છે. એટલા માટે જે મુદ્દાઓ ઉપર આર્થસમાજ હૈદરાબાદમાં સત્યાગ્રહ કરવાનો વિચાર કરી રહી છે, તેની ગમ્યાછની બાબતમાં મતભેદ હોય જ નહિ, પણ સત્યાગ્રહના પ્રકાર અને વિધિવિધાનમાં આર્થસમાજે પોતાની દૃષ્ટિને વધારે રૂપ આપે અને અધિક સુસંસ્કૃત કરવાની ગરૂર છે. 'સત્યાગ્રહનું' કોઈ શાસ્ત્ર તો હજી નથી બન્યું. પણ તેના સંબંધમાં ગાંધીજીનો અભિપ્રાય એટલો જ માન્ય હોવો જોઈએ કે જેટલો વૈદિક ધર્મના સંબંધમાં આર્થસમાજોએ મન સ્વામી દયાનંદનો છે. સત્યાગ્રહને આપણા જીવનનું અંગ બનાવનાર ગાંધીજી છે. તેને સાર્વજનિક જીવનના અવહારનો વિષય બનાવીને તેને સામુદાયિક આદેશનું રૂપ આપનાર પણ ગાંધીજી જ છે. એટલા માટે અમારી એવી

માન્યતા છે કે સત્યાગ્રહનું સંચાલન ગાંધીજીના આદર્શ, આદેશ અને વિચાર પ્રમાણે જ થવું ધરે છે. આર્થસમાજને ઉપાડેલો સત્યાગ્રહ ગાંધીજીના આદેશથી નથી ઉપાડ્યો, તેમ કાન્હેરિયા આદર્શને પોતાની નજર આગળ રાખીને નથી ઉપાડ્યો. તેમાં ઊંડી આંતરિક પ્રેરણાનો અભાવ છે.

• “એક બીજી વાત. આર્થસમાજની પ્રવૃત્તિઓ સાંપ્રદાયિકતાના દંગમાં દંગાની જાય છે. સમાજના નેતાઓને રાષ્ટ્રીયતાના કરતાં સાંપ્રદાયિકતા શીઘ્ર આકર્ષિત કરી લે છે. રાષ્ટ્રીય આંદોલનમાં પડતાં તેઓ ખંચાયા દુના પણ સાંપ્રદાયિક આંદોલનમાં તેઓ ફૂટી પડતાં વાર નથી લગાડના. આપું કરવા જતાં જે ધાર્મિક આદર્શ આર્થસમાજનો અંતરામાં કંઠવાય તે આદર્શથી તેઓ નીચે ઢળી પડે છે. દાખલા તરીકે શિવમંદિર સત્યાગ્રહ જે સમાજના સંસ્થાપકે મૂર્તિઓને પોતાને હાથે ગંગામાં વહેવડાવી દીધી, તેના અનુયાયીઓ હાથમાં પૂનની થાળી સહને પૂનથી જનતાં નથી અચકાતા. આપું કરવાથી આર્થસમાજ પોતાના આદર્શથી લટીને સાંપ્રદાયિકતાના કાદવમાં ગળજી જાય છે, એ નિશ્ચિત વાત છે.... આવી સાંપ્રદાયિક ભાવનાથી પ્રેરાઈને સત્યાગ્રહ યર્થ સકતો નથી; જે ધાર્મ કરે તો તે ‘સત્યાગ્રહ’ પણ ન જ કરી શકાય.

“સ્વરાજ્ય વિના આર્થસમાજનો પ્રતિપાદિત વૈદિક ધર્મ, પ્રાણહીન દેહના જેવો છે. એટલા જ કારણને લીધે સ્વરાજ્યના આંદોલનથી વિમુખ થઈને આર્થસમાજ પ્રાણહીન થતી જાય છે. કેન્દ્રિય અથવા ગાંધીજીની સાથે મતભેદ હોવો એ કાંઈ ખરાબ નથી, પણ સ્વરાજ્યના આંદોલન પ્રતિ મોડું ફેરવી નાખવું, સાંપ્રદાયિક આંદોલનમાં ફૂટી પડવું, સાંપ્રદાયિક સંસ્થાઓની સાથે ગાંઠ જોડવી એ તેના નૈતિક પતનની નિશાનીઓ છે. અખંડ ચક્રવર્તી સામાજ્યનાં સ્વર્ણ સેવનાર દયાનંદની ઉત્તરધિકારીણી આર્થસમાજનું દેરામાં સ્વરાજ્ય સ્થપાઈ જવું જોઈતું હતું, તેને કેકણે તે એક સાંપ્રદાયિક સંસ્થા બની જાય એ કેટલા દુઃખ અને સંતાપનો વિષય છે? આ દૃષ્ટિએ આર્થસમાજનો કાયાકલ્પ થવાની જરૂર છે. પણ એવા કલ્પનો પ્રયોગ કરી જાણે એવો નર આર્થસમાજમાં રહ્યો છે કયાં? આર્થસમાજની દશા તો ‘અન્ધેનૈવ નીચમાના યયાન્ધાઃ’ એવી ધમ ગઈ છે.”

આ જાણે ગુરુકુળ કાંગડીના એક નીચડેલા સ્નાતકરત્નનો સમાજના અરાષ્ટ્રીય વક્તાને ત્રિપે અભિપ્રાય થયો. હવે તેના ઉપર જવાલાપુર મહાવિદ્યાલયના કુલપતિ શ્રી. નરેન્દ્ર શસ્ત્રી પોતાની સંમતિની કેવી મહેર લગાવે છે, તે જોઈએ. શસ્ત્રીજી ‘હિંદુસ્તાન’ના સંપાદકના ઉપર એક પત્રદ્વારા તેમના સંપાદકીય લેખની સાથે પોતાની સંમતિ મહેર કરે છે આ રહ્યો તે પત્રઃ—

આપનો ‘આર્થસમાજ’ શૈર્ષિક સંપાદકીય લેખ બરેબર વરતુરિયતિનો છોતક છે. તેમાં લખેલી વાતોનું દરકોષ વિચારશીલ અને વ્યાપકદૃષ્ટિથી વિચાર કરનાર વ્યક્તિ સમર્થન કરશે. આવા સુંદર વિચારોથી ભરેલા લેખને માટે હું આપને અભિનંદન આપું

‘હું’ પોતે આવાજ વિચાર કેટલીય વાર પ્રકટ કરી ચૂક્યો છું અને કાંઈ કાંઈ વાર મેં આપને રૂબરૂમાં પણ જણાવ્યા છે, પણ આર્થસમાજનું વાતાવરણ એવું યર્ષ ગયું છે અને તેની લગભગ એવા લોકોના હાથમાં આવી ગઈ છે કે જેઓ સમાજને રાજનૈતિક સંપર્કથી અજાણીને અજાણી રાખવા ઇચ્છે છે. બીજી બાજુએ આર્થસમાજ વિચારો ધરાવતારા સેક્રેડો લોકો રાજનીતિમાં અથવા રાજકારણમાં લાગ લે છે, તેમને વિશે સ્વાભિમાનથી પુલાય છે અને મહાતાદ કરે છે કે જુઓ ! આર્યો કેવાં કેવાં પરાક્રમ કરે છે ? આર્થસમાજની આવી વિચિત્ર દશા છે. આર્થ જગતમાં શકિનના વિકાસને માટે કરોઃ અવકાશ જ નથી રહ્યો. એક જાતની ઘરેડ બની ગઈ છે અને તેના ઉપર ગાડું ગળકે છે. ત્રિચારપૂર્વક બિલ્દાન દેવાની શક્તિ નથી રહી અને ટેવ પણ નથી રહી. કાંઈ એવી એકાદ-ઘટના બની ગયે તો તેને ‘બિલ્દાન’ કહીને માંધલ મચાવવાની ટેવ પડી ગઈ છે. પોતાને મોટા મોટા કહેવડાવનારા લોકો પોતાની આમડી બચાવીને, પોતાની જાતને સુરક્ષિત રાખીને કામ લે છે. આવા નેના જે સૂચનતા મેળવે તો વનધ્યાને પુત્ર સાંપક્યો એમજ સમજ લેવું. આર્થસમાજમાં જે દોષ આવી ગયા છે, તે તેના નેતાઓની કરણી અને તેની ‘દબ્બુ’ નીતિનું કુશલ છે. તેમાં આર્થજનતાનો કરોઃ દોષ નથી. તેને નેતાઓએ એવી બનાવી દીધી છે.’

આર્થસમાજની અસાધ્યતાને સાબિત કરવાને વારં વાર આથી વધારે પ્રમાણે આપવાની જરૂર નથી. હવે શુરુકુળની કાંગડીના સ્નાતક સરકારી નોકરીઓને માટે કેવા તલપાપક થાય છે, તેની એક તાજ સાબિતી હમણાં થેડા જ દિવસ ઉપર મારા જોવામાં આવી છે. સંયુક્ત પ્રાન્તની સરકારે જિલ્લાર વિદ્યાપીઠ, કાશી વિદ્યાપીઠ ઇત્યાદિ કોલોના સ્નાતકોને સરકારી નોકરીઓને થોડા જ નહેર કર્યા છે પણ તેમણે શુરુકુળ કાંગડીને બાદ કર્યું છે, તે ત્યાંના ‘અભચારીઓ’ના અસંતોષનું કારણ છે. તે ઉપરથી એ ‘અભચારીઓ’ના મનમાં સ્વામી શ્રદાનંદજીનો જુલાએલો આદર્શ તાજે કરવાના હેતુથી શુરુકુળના જૂતપૂર્વ આચાર્ય દેવશર્માજી-હાલ સ્વામી અભયદેવજી—‘હિન્દુસ્તાન’ પત્રમાં લખે છે કે ‘અભચારીઓએ’ સરકારની મુશ્કેલીનો પણ વિચાર કરવો જોઈએ. શુરુકુળ સાંપ્રદાયિક સંસ્થા નથી અને એક રીતે છે પણ ખરી. પણ તે છતાં જો સરકારને તમારી સેવા ન જોઈતી હોય તો તમે સેવા કરવા હિંદુક શા સાર થાઓ છો ? સરકાર તમારી સેવાની માગણી કરતી આવે તે વખતે જો સરકારની સેવા તમારા આદર્શથી વિરુદ્ધ ન હોય તો સેવા કરજો અને નહિ તો ના કહેજો.’ આ તેમના લેખનો સાર છે, પણ ધવન કયી દિશાએ વાય છે, તે તો આ પ્રસંગ ઉપરથી સાબિત યર્ષ જ ગય છે કે સ્નાતકો ને બીજા લોકોને સરકારી નોકરીએ ચડવાનો મોહ છે અને તેને તૃપ્ત કરવાને સાર તેઓ સ્નાતક થવા પછી પાછા મેટ્રિકની પરીક્ષા આપે છે.

આર્થસમાજ ઉપર મને દોષ નથી. મેં જે કાંઈ લખેલું તે મિત્રભાવે લખ્યું હતું અને આર્થસમાજને તેનો સત્કાર કરવો જોઈએ. વળી જ્યારે આવાજ અભિપ્રાય તેમના અમ-ગણ્ય પુરોના પણ છે, ત્યારે હવે તો તેમણે જ અંતરોધન કરવું રહ્યું.

કાદવમાંનું કમળ

શ્રી પ્ર.

મૃદુનો અને મારો પ્રથમ મેળાપ બહુ અગત્ય રીતે થયો હતો.

રાતના આઠેક વાગ્યા હશે, ફળિયામાં કાળુમેશ અંધારું હતું, મારા અડોણી પડોણીઓ ઓટલે બેસી આરામથી શામગણાટા ફાંકતા હતા. એમના એ વાર્તાલાપમાં વિલેપ પડ્યો.

સામેના વાડમાં કુતરાં બસી ઊઠ્યાં, 'લહ, લહ, લહ.' પ્રત્યુત્તરમાં ઓટલે ઓટલેથી અવાજ આવ્યો. 'હરે, હરે, હરે.' જો કે એઓ શા માટે બસે છે તે જોવા જવાની કોઈએ તરદી ન લીધી.

'સાલાંઓને જે મળે છે તે વહેંચી ખાતાં શું થવું હશે?' અમારા પડોણી ભટક બોલતા હતા. જો કે એજ ભટક આજે જન્મમાનને ઘેર જગન કરાવવા ગયા હતા ત્યાં પોતાના જોડીધરો જોડે દક્ષિણનો ભાગ વહેંચતાં ચડભડી ઊઠ્યા હતા.

'હરામગદાંને તો ખારણામાં પચુ ઊભાં રહેવાં દેવાં ન જોઈએ, એ ગંદાંઓના પડછાવાનો પંચુ એવ લાગે છે.' આ બોલનાર ભાઈના વાડમાંની ગંદી ખાગમાં આળોટી આળોટીને જ તે કઠાચ ગંદાં થતાં હશે, એની એને પડી ન હતી.

મેં દૂર રહ્યો રહ્યો ટીકા ન કરી. 'એ તો બૂખ્યાં હશે એટલે લંડાલંડી કરે પચુ ખંડાં પચુ માણસે શું એને લડતાં દેવાં?' હું જલદી જલદી વાડમાં જઈ પહોંચ્યો મને દેખતાં જ કુતરાં દૂર ખસી ગયાં.

કુતરાં તો ગયાં પચુ અભયબી વચ્ચે મેં જોયું કે ઉકરડા પાસે પડેલા એક પથ્થર પર કોઈ માણસ જેવું જોઈું હતું. તે અચાક અચાક અવાજે કંઈક ખાતો હતો.

'કોણ છે ભાઈ?' મેં પ્રશ્ન કર્યો.

'એ તો હું.'

'હું એટલે?'

'હું તો માણસ પચુ જંગલી જનાવર કે ઉકરડાનો કાંઈ કહુંશી તોપચુ ચાલશી.'

'કુતરાંને છોડાવતો હતો કે શું?'

'ના, લંડાવતો હતો અરે એમની જોડે લડતો હતો અથવા તે જ મારી જોડે ઝગડતાં હતાં, એમ કહું તોય જોડું નથી.'

'કુતરાં તારી જોડે લડતાં હતાં!' મારા અવાજમાં આશ્ચર્ય હતું.

'હા.' તેણે સરળતાથી જવાબ આપ્યો.

'કારણ?' મારા પ્રશ્નમાં કુતુહલતા હતી.

‘મારે ને તેમને અદાવત છે.’

એના વિશે વધુ જાણવાની માને જણાયા યથા.

‘ભાઈ તારું નામ?’

‘ગટરીઆ’

‘ગટરીઆ! કેવું તોજીલું નામ!’

‘ગટરીમાંથી જન્મેલાનું નામ બીજું કેવું હોય?’

‘ભાઈ! તારે ને કૃતરાને કપાટથી અદાવત જણાય છે?’

‘જ્યારથી મેં તેમના મ્હોડામાંથી રોટલો ઝૂંટાવી ખાવા માંડ્યો ત્યારથી.’

માને વાડમાં-કોઈ જોડે વાનો કરતો જોઈ એટલે એસી આરામ કરતા કોડા ધીમે ધીમે અમને ઘેરી ટોળે વળ્યા.

‘કેણ છે અથવા? અવાચક જીવના મ્હોંડાનો રોટલો ઝૂંટવી લેતાં શરૂ નથી આવતી?’

એ બોલનાર ગંડની ખામરમાં સરાશી પેદી હતી. તેની અડધી વેંતની મૂછ અને મોટી ગામર જેવડી ફુંદ તેની સાક્ષી હતી. તે જોઈ ગડુ (તે જીવાન ગદો હતો, મંધાતો હતો, છતાં તેને ગટરીઆ જેવા તોજીડા નામે ઓળખવો હતું તેમ જ ન હતો.) એ જવાબ આપ્યો, ‘મૂઝા જનાવરો જેવાં ગરીબ મુઝાંઓના મ્હોંડાં મૂકેલો કેળાઓ પણ ઝૂંટવા લેતાં તમને શરૂ આવે છે કે મને પૂડો છે?’

‘પોતાની પોલ ઊઘડતી જોઈ રોડ બીડમાં પેસી ગયા. ઉતાવળમાં એક છોકરાને તેનો ધક્કો લાગ્યો, તે ગડુ પર પડતો પડતો ખસી ગયો.

‘એ શંજી આવો મગ, મોટા ભગવાન પ્રગટયા હોયતો તેમ જોવાને પડાપડી કરે છે!’ આમ બોલી, આગળ ધસી આવેલા પેલા છોકરાને તેના પિતાએ પાછળ ખેંચી લીધો. તે તરફ ફરી ગડુ બોલ્યો, ‘ભટજી! ભગવાન તો લાડુઓના દગલામાં હોય છે. તે અહીં ઉકડગામાંથી ક્યાંથી પ્રગટે? અહીં તો પ્રગટે છે તમાગ બધાનો મેલ ને પાપ.’

ગડુ દરેક જણને તડકડ જવાબ આપતો હતો માને લાગ્યું કે વાતવાતમાં તોફાન યથા બેમસે. તે અટકાવવા અગમચેતી વાપરી મેં રોળાને ઉદ્દેશીને કહ્યું, ‘આત્મા જીવ બધાં, અહીં કંઈ ભવર્ષ થતી નથી કે અધા દોડી આવ્યાં છે.’

પણ મારી વાત કોઈએ ન ગજુકારી. તંરત જ મેં ગડુને હાથ પકડી ઊભો કર્યો.

‘ચાલ ભાઈ હું તને રૂગિયા બહાર મૂકી આવું.’

‘આત્મા, મારી ના નથી. મેં તો માન્યું હતું કે કમજબત કૃતરાં જ ભમ ભસ કરે છે પણ આજે તો મેં જોયું કે માણસો પણ ભસે છે.’

અમે થોડુંક ચાલી એક મોટા વડની મૂળી પર બેઠા. હું તેને અડ્યો તેથી માગ ફળીઆવાળા પાઠળ ખડખડતા હતા. '...ભાઈ ગાંધીમા લગ્યા ત્યાંથી શેરીને અમરગવી મારી છે.'

હું ગદ્ ગદ્ માથે ન્યા બેઠો હતો ત્યાંથી એક મોટર પંચાર થઈ ગઈ. એના ક્ષણિક અજવાળામા મેં તેના ધુટ્ટુમાથી લોહી નીકળતું દીઠું.

'ગદ્ કૃતગએ બચકાં ભયાં છે કે શુ ?'

'માહેમ ! કૃતગ ખીજે ત્યારે બચકા નહિ ભરે તો શું બચી કરશે ?'

આવો તોહડો જનામ મળવા છતાં મને ખોટું ન-વાગ્યુ. મને ખ્યાલ હતો કે પીડિત આત્મા બોલે છે ત્યારે જાતે પછડે બોનતો નથી પણ તેની જમા થયેની પીડા બોલે છે ત્યારે એના બોલવામા તોઠપ્રધ ભરી હોય તો તે સ્વાભાવિક છે.

'ભાઈ તને ત્યા વેદના થતી હશે. ચાન મારી જોડે કોઈ દાકતરને ત્યા પાટો બંધાવીએ.'

'વેદના ! બૂખે બૂખે આતરડામા છરી બોકાળી હતી તેની વેદના આગળ આ વેદનાનો શા હિમામ ? અને પાટાપુટી બાંધ્યે ક્યા પાઠ આવશે ? મારે તો તન ને મન બંનેના અણુએ અણુમા ધા પડ્યા છે ત્યાંથી ચકત ને પર ઝંખાં કરે છે સાહેમ ! માગ જીવનમાં તો આજ કાલ્યુ' છે, થી ગડા થી મડી દીધે ક્યા સુધી નહશે ?'

'ભાઈ ! એટલી બધી બૂખ લાગી હતી કે ડેવટે કૃતરા જોડે કુત્તી કચ્વી પડી ? કાપને થોડો શેરલો માગવો હતો ને ?'

'સાહેબ તમે લોકો પાને બીખ ન માગવો મારો રેક છે જે સમાજે મને જન્મતા પહેલા જ કલકિત ગર્યો તેના આગળ બીખનો હાથ લંબાઈ તે પહેલાં મરણુ પમદ કરીશ !'

'ભાઈ તારા શબ્દોમા ભારોભાર દડવાય છે'

'હોયજને. હુ માના ગર્ભમા હતો ત્યાંથી જ એ મારી રંગેરગમાં પચી છે.'

'કેની રીતે ?' મને તેના વિષે વધુ વધુ જાણવાની ઇતેજરી થઈ હતી,

'માહેમ બોળા વિધવાઓને તમાગ સમાજમા ધણુ લોકો ભમ્રાવે છે. એમના પાપ છાપરે વહી પોકાર કરે છે ત્યારે ખરા અપરાધી તેનાથી હાથ ધોઈ નાખે છે. પછી મિત્યારી વિધવા કડવાં કડવાં ઝેર જેવા એસડો પીએ છે. આમ મને ભગતો જ ડામવા માગી માએ ઝેરથી ન્દવગળ્યો હતો એ સ્નાન માફે છેત્રુ સ્નાન ન નીવડ્યું એટલે તે ઝેરી કડવાટ માગ હાડેહાડમા પચી ગયો છે. તે મોઢો મળતા ઉકળતા પાણીની વરાળ જેમ બહાર નીકળે છે.'

'ભાઈ ! તારી મા હજુ જીવે છે ?'

‘ખગર નથી, એ મરી હોય કે જીવતી હોય તે સરખું જ છે. જે મા પેતાનાં જ લોહીમાંસના લોચને પોતાનો તરીકે ઓળખાવતાં સરમાધ હશે તે મા નથી. વળી એવી બધી ખગર મને રહેવાની હોત તો હું અનાથાશ્રમમાં શા માટે મોટો ચાલ ?’

‘સાધ અનાથાશ્રમમાં તું કીક કીક ભણ્યો હાજે છે. નહિ તો તારી વાચા આટલી છૂટથી વંદતી ન હોત.’

‘અનાથાશ્રમમાં વળી ભણવાનું કેવું ? ત્યાં એ ટંકના મૂકી અનાથ માટે નાનપણથી જ અમારી પાસે તનતોડ વૈતર કંઠવચામાં આવે છે’

‘તો પછી આવી કરવત ચાલતી હોય તેવી વેષક વાણી તને ક્યાંથી ચાંપડી ?’

‘જાણ, એ તો વ્યાકુળ હૃદયમાંથી આપોઆપ જન્મી છે.’

‘તો શું તું અનાથાશ્રમમાં કંઈજ ભણ્યો નથી ?’

‘ભણ્યો છું, જાણ, ધર્મ્ય ભણ્યો છું. તમારા ઉચ્ચા સમાજના કાળાં કમોતો ઇતિહાસ ગરોળ ભણ્યો છું. મારા જેવો એક એક અનાથ એ ચોપડીનાં પ્રકરણો છે.’

મને મહુ પ્રત્યે ખૂબ કરણા ઊપજી. ગિચારાનું જીવન કેવું દુઃખમય છે ! ‘જાણ તું હાલ શું કરે છે ?’

‘કૃતરાંઓને નાંખેલા રોટલા ખૂંટવી ખાઉં છું.’

‘એવો મોઝા રોજ રોજ નહિ મળતો હોય.’

‘ત્યારે કામગાઓની ચાચમાંથી તો જરૂર કંઈનું કંઈ મળી રહે છે.’

‘તેય જ્યારે ન મળે ત્યારે ?’

‘ત્યારે ચાલી ચીજરાં માટે નાંખેલા ચળુ ભેગા કરી ફાફી લઉં છું.’

‘કણુવરખાનાંને રખેવાળ તેમ નહિ કરવા દે તો ?’

‘તો મરગંગાને કાઠિ મેઝાના ઉકરડામાંથી મરગાં ટૂકડાં ફેંદાસી ફેંદાસીને દાણાઓ પછી ખાય છે તેમ દુધ કરું છું એ મેઝાના ઉકરડામાં રડ્યા ખડ્યા સુકાપાકા રોટી-રોટલાના ટુકડાઓ મળી આવે છે. તે ભેગા કરી પાણીમાં પલાળી ખાઈ લઉં છું.’

‘તને એ ઉકરડાની સુગ નથી આવતી ?’

‘ના. તમે ખૂલી જતા સાગો છે કે હું સમાજના ઉકરડામાંથી તો જન્મ્યો છું.’

‘જાણ ! ચાલ તને એકાદ સારા આશ્રમમાં દાખલ કરાવી આવું.’

‘આશ્રમમાં જ રહેવું હોત તો હું અનાથાશ્રમમાંથી શું કામ નાસી છૂટત ?’

આમાં મેં તેના જીવનરહસ્યનું નવું પાનું ઊઘડવું દીઠું. એટલે તેને વધારે ખુલ્લું કરવા મેં પૂછ્યું.

‘મહુ તું ત્યાંથી નાસી છૂટ્યો હતો ?’

‘હા, નાસી છૂટવાનું જો બે ચાર દિવસ મોટું ચાલ તો દદાય હું ત્યાંના મંત્રીનું ખૂન કરી બેસત.’

તન્હડતો હતો. તે જોઈ નિહુર સિંધાઈ તેની મગ્ગ કરતો હતો. 'ક્યાં ગયો તારો ગાંધી ? બોલાવ તેને તે પાણી આપશે.'

મને એ ગાંધીની મશ્કરીની પડી ન હતી, મને સ્વરાજ કે સત્યાગ્રહની ખુશ ગતાગમ ન હતી, પણ કોઈ તરફથી જીવ 'પાણી, પાણી'ની જૂમ પાડે છતાં તેને કોઈ પાણી ન આપે તે મારાથી જોયું ન ગયું. મેં દૂર ઉભેલા સગ્ગ સમાજ તરફ ધૂણાભરી નજર નાંખી કહ્યું, 'આવજાઓ !' મારી પાસે એક તાડીનું આલી ધડિયું પડ્યું હતું, તે ઉપાડીને હું તળાવ-માંથી ભરી લાવ્યો. મેં પેલા સૈનિકને તેમાંથી પાણી પાડ્યું ને વધુ તેની તેના પર છાલક મારી. શાંતિ વળતાં તે એકો થઈ ગયો.

હાલને તે આજાર માનવો મૂકી મને દંડવા તૈયાર થયો.

'અસ્થા, મને વટલાની માર્યો ! તને કોણે દયાનું ડહાપણ કરવાનું કહ્યું હતું ? તાડીના ધડિયામાંનું પાણી પીવા માટે મારે પ્રાપચિત કરાવવું પડશે.'

પેલા દૂર ભાગી ગયેલા પ્રેક્ષકો પણ નજીક આવી મને ડગવવા લાગ્યા. 'હરામખોર ! એક જાંચ વરણના હોકરાને વટલાની માર્યો. ખસ, આવો મર.'

મને મારા પોતા પર ખૂબ રીસ વહી 'મેં શું કામ દયા આપી ? એ મરી જાય તો ઉત્તળા કંગામાંથી ભરેને એક જોડો ચાત !'

આમ હું મારા પગને જ ગાળ દેતો દેતો ત્યાંથી દૂર જવા લાગ્યો. પણ ત્યાં તો સીપાઈ દાદાએ આવી મને બેડી પહોંચાવી.

મેં પૂછ્યું 'મારો ગુન્હો ?'

'તેં સરકારી કામમાં દખલ કરી છે.'

એને આમ હું તમારી લોકોની વચ્ચે આવ્યો છું જો કે હું જો તમારા લોકોમાંના કટલાક કરે છે તેવું કરત તો છૂટી જત. પણ તે મારાથી નોંચ્યું.'

'શું ન થયું ?' મેં ઇતેમ્મરી બતાવી.

'મારાથી મારી ન મંગાઈ. કચેરીમાં રાવસાહેબે કહ્યું હતું કે માફીપત્ર લખી આપ નો છોડી દેજો, મેં ગુન્હો કયો ન હતો એટલે માફીપત્ર શાને લખી આપું ?'

'સત્યાગ્રહી ગણાઈ અમારી ભેગો આવ્યો તો ખરો પણ તે પાણીમાંથી સેજ છૂંક પડી જાય તેમ અમારાથી જુદો જ તરવા લાગ્યો

અમે જેલના બધા કાયદા પાળતા. તે કાયદા કાનુને વશ વર્તવા ટેવાયો જ ન હતો. દર સાંજે તેને દારોગા સાહેબ પાસે ખડો કરવામાં આવતો પણ તેથી તે 'સુધરતો' નહિ. જેલની બધી સગઓ-દંડાબેડી, હાથબેડી, જીભીબેડી, ચુણી કેપડાં, ડાલ ચક્રી, કાળી કોરડી તે ધોળાને પી ગયો. એને સગ કરી કરીને દારોગા સાહેબ યાકી ગયા પણ તે પોતે સગ સહન કરીને ન થાક્યો. આખરે દારોગા સાહેબે તેને છૂટો મુક્યો. કારણ એને સગ કરે થા ન કરે પણ તે બહારથી જો ટેવો લઈ આવ્યો હતો તે છોડવા તૈયાર ન થયો.

હું તેને સમજાવતો, 'લાઇ ઘું સત્યાગ્રહી થઇને આવ્યો છે દવે તો જરા સુધર' 'ના લાઇ સાહેબ ! મને સત્યાગ્રહી ના કહેતા, હું તો 'જનાવર' છું' ને રહેવા માગું છું ને તેનું કારણ તો તમે જાણો જ છે ?'

તે જોઈને ઘેર ઝાડુ મારવા જતો તો ત્યાંથી ખીડી ને સીંગરેટનાં ફૂંદાં વણી લાવતો, તે ખેતીવાડીમાં 'કાશ જેવવા જતો ત્યાંથી લગણુ કુંજળી ને મરચાંની ચટણી ત્રાટી લાવતો, તે રસોડામાં સીધું સાદ કરવા જતો તો ત્યાંથી તેલ ઝોળ લઇ આવતો. ત્યારે જેલમાં ફરેક ચકકરના દરવાજે ચોક્કી રહેતી. તેને વડાવતાં દેક જણતી જરૂરી હોવાતી પાનુ ગઢુને એમાંથી મુક્તિ મળેલી. કારણ બધા જ જાણતા હતા કે એના જગવામાં કંઈને કંઈ દશે જ.

એ નવો અમારી પ્રાર્થનામાં જોડાતો કે રાત્રીના વાર્તાલાપમાં અમે ધર્મ, નીતિ, રાજકારણ અને અર્થશાસ્ત્ર પર ચર્ચાસભા ભરતા ત્યારે તે બરાકને એક ખૂણે નિરાતે બેસતો. તે કહેતો એમાંની એકે વરણને હું અડતો નથી કે તે મને અડકતી નથી તો પછી તેની ચર્ચા મારા માટે નકામી છે.

બધા સત્યાગ્રહી કેદીઓ તેની ધૂણા કરતા. પણ હું તેના લણી માનતી નજરે જોતો. તેનામાં મોટો સદ્ગુણ હોતો ને હિંમતનો. એ એના બધા દુશુણોને ઢાંકી દેતો. એ ગુણ જોઈ એને કાદવમાંનું કમળ કહેવાનું મને મન થતું. એના એ સદ્ગુણોને એણે ફરી એક વાર પરિચય આપ્યો હતો.

જન્યુઆરીની છવ્વીશમી તારીખ નજીક આવતી હતી. એ પવિત્ર દિવસે દેશભરમાં રાષ્ટ્રધ્વજ ફરકાતી સ્વાતંત્ર્યના ટેકની પુનઘોષણા થવાની હતી. અમારી જેલના 'સત્યાગ્રહી કેદીઓને પણ વિચાર આવ્યો કે આપણે પણ એ દિવસે ધ્વજવંદન કરવું જોઈએ. અમે એ માટે દારોગા સાહેબને અરજ કરી. અરજ નામંજુર થઈ, ઉપર રહેશે મર્યાદિ આવ્યો કે તમે કારાગૃહે આવ્યા છો, કંઈ કાકામામાને ઘેર પરાણા આપ્યા નથી કે તમને આવા રહેલ ચાળા સૂએ છે.

૨૬મીને ચાર દિવસ બાકી હતા ને અમે બધા અપવાસ પર બિતર્યા. 'રાષ્ટ્રધ્વજને મલામી કર્યા વિના અમને અન્ન હરામ છે.' એવો નિર્ધાર અમે જેલના વડા ઉપર લખી મોકલ્યો.

ગઢુ આ અપવાસમાં ન જોડાયો. કોઈકે તેને કહેવા ગયું તો તેણે ઉદ્વેગથી જવાબ આપ્યો.

'આવડી ઉમ્મરમાં અડધી છાંદગી તો ભૂખ્યો રહ્યો છું ને હજુ ઉપવાસ ?' તે સાંભળી એને શિખામણ આપવા જનાર ટાલેબોળ ચાલ્યો ગયો.

મારા સાથીઓએ મને કહ્યું 'એ ગટરીઓ તમારો વકકર રાખે છે. માટે તમે સમજાવો.'

મેં તેને ખાનગીમાં બોલાવી સીધાસીધા સમજાવી કહ્યું. 'જોની ગઢુ ! તારી દેખા-દેખી અમારામાં નજા પોચા હશે તે કમી જશે માટે ઘું આટલી વખત માની વત.'

તે ઘડીભર દિધામાં પડ્યો, પણ પછી નિશ્ચયપૂર્વક જોલ્યો. ભાઈ સાહેબ! માફ કરો. એવા ડગમગતા લોકોને ક્યાં સુધી ટેકા આપી આપી નુભાવી શકશે? એ તો 'હું' સાથે હોઈશ કે જુદો તોય એ ત્રણ દિવસમાં ડગી જ જવાના.'

ગદુતી એ વાત અગમવાણી નીવડી. ત્રીજે દિવસ જિગતાં તો અપવાસ કરનારામાં અમે ગણ્યાગાંઠ્યા જ રહી ગયા.

એ પરિસ્થિતિ જોઈ ગદુ, મારી પાસે આવ્યો. 'સાહેબ! જોયું ને? હવે તમે એકલાના જોરે કંઈ દારોગા સાહેબ નહિ નમી જાય.'

'ગદુ અપવાસનું' શસ્ત્ર અગોધ છે. એકજ જણનો સાચો અપવાસ હુંગરો પણ ડોલાવી શકે છે તો દારોગા તો કેણુ માન ? અને દૈવવશાત તેમ નહિ અને તો ભલે મારી દેહ પડતી, હું મારી લીધી ટેક નહિ છોડું.'

'સાહેબ આમ ભૂખનું દુઃખ સહન કર્યા કરવું' તે કરતાં દારોગા હા કહે કે ના છતાં બંડ કરી વાવટો ફરકાવી દેવો અને પછી જે સગ થાય, તેનું દુઃખ સહી લેવું એમાં જ મને તો હાપણુ દેખાય છે.'

એ વાક્યે મને વિચારતો કરી મૂક્યો. 'અમાના ઉપવાસે અમારી નિર્જાતા છુપાવવાનું. એહું' તો નથી ને ?'

...

...

...

...

૨૬મીની રહવારે અમે ઘેરેક બહાર હાથપગ ધોવા આવતાં અનયબી વચ્ચે જોયું કે અમારા ચકકરની વચ્ચે આવેલા વિશાળ લીંબડાની ટોચે રાખૂધ્વજ ફરકા રહ્યો છે. 'ફટ ફટ ફટક' અવાજે તે ભાગત માતાની મુકિતનો મન જાગવી રહ્યો હતો. અમે એક દતાર થઈ ગયા. મે હુકમ આપ્યા અને બીજા બધાએ ધ્વજને સુધામી આપી. પછી અમે વંદેમાતરમ્ ગાવા લાગ્યા.

એ ગીતના ગુંજને આપું ચકકર ગાજી ઊઠ્યું. સીપાઈઓ, વોડરો અને ચોક્કીદારો ઘડીભર મંત્રમુગ્ધ બની રથીર થઈ ગયા.

ગીતા ગાઇ અમે હર્ષથી પ્રયુક્ત મ્હેરે પાતો કરવા લાગ્યા.

* 'દારોગા સાહેબ ડરી ગયા.'

'અપવાસના જાદુએ એમનો હૃદયપલટો થયો.'

ચકકરમાં ગરબડ થતી સાંભળી દારોગા સાહેબ પણ હેડી આવ્યા. અમે તેમને અભિનંદન આપ્યાં

'હેલ્લે હેલ્લે પણ અમને નમનું આપવાની હિંમતને સન્નજાતા બતાવવા બદલ ધન્યવાદ.'

દારોગા સાહેબે એકવાર અમારી સામે જોયું ને બીજી વાર સીંબડાની ઊંચામાં ઊંચી ગળે ફરકતા ધ્વજ તરફ. તેને હસવું આવ્યું. પછી તેમણે સીપાઈઓને હુકમ કર્યો. 'વાવ? ઉતારી પાડો.'

પછી અમે પાસમાં ક્યોં એ આખો દિવસ મેં ગડુની વાટ જોઈ પણ તે દેખાયો નહિ. મારે તેને કહેવું હતું કે 'જો અપવાસેના અમોઘ રાજ્યની અકસીરતા !' પણ તે દેખાયો જ નહિ. રાત્રે મેં અચારી જરાકના ચોરીદારને પૂછ્યું. આજે ગડુ કેમ દેખાતો નથી ?'

'તેને તો કાળા કોટડીમાં પૂર્વો છે.'

'કેમ ?'

'કેમ શું વળી તેના ગુન્હાનો કંઈ સુમાર' છે ? એ તો હારેગા સાહેબની તથા હતી તેથી તે બચી જતો હતો. પણ આજે તો મોટા સાહેબ લગી વાત ગઈ છે ને તે ખૂબ ખીજવાયા છે !'

'તેણે કંઈ ખાસ મોટો અપરાધ ક્યોં છે ?'

'હા ! તેણે કાલે કેદીઓનાં ઘરનાં કેપડાંઓની કોટડીમાંથી ચોરી કરી છે ?'

'શાની ?'

'સાબુધ્વજની.'

'હો ! સાબુધ્વજની ?' હું ચમક્યો.

'હા. એનીજ. ભક્ત સાહેબ, તમે બધા સહવારથી ખાંડ ખાતા ફરો છો કે હારેગા સાહેબનું દિવસ પીગળા ગયું અને તેમણેજ તમને એ ધ્વજનાં દર્શન કરાવવાની બધવરથા કરી દીધી છે. પણ ખરી વાત તમે કોઈ જાણતા નથી.'

'તો ખરી વાત શી છે ?'

'તે જો છે કે કાલે ગડુએ તમારા કોષિકના કેપડાંનાં ચોટલાંમાંથી ધ્વજ ચોરી રાખ્યો હતો. અને સતોરાત કોષિકે ખગર ન પડે તેમ તે લીંબડા પર ચઢી ફરકાવી આવ્યો હતો.'

મારી આગળ બધા રહ્યને રહેટ ચઢ ગયો. માત્ર માટે એને લાગણી હતી તેથીજ. તેણે આ સાહસ ક્યું હોવું જોઈએ. હું જુએ જુએ મરી જાઉં તે તેનાથી જોયું ગયું ન હોવું જોઈએ.

એ પછી થોડાજ દિવસમાં ગાંધી—ધર્મીન સંધિ થઈ. અમે બધા છૂટી ગયા. ન છૂટયો માત્ર ગડુ. તેના પર ત્યારે કાગજની કોટમાં કેસ ચાલતો હતો.

ત્યાર પછી તે હજુ મને ફરી મળ્યો નથી. હું રોજ રોજ મારી જાતને અનેક પ્રકો ક્યોં કરું છું.

'તેને ફટકાની સજા થઈ હશે ? જેલના ગલ્લાના હાથે કાલીક કોરડાનો માત્ર ખાંધ તે જીવ્યો હશે ?'

'તો તેને સહીદ કહેવો કે કેમ ?'

'કેમ ગંદા કાલવમાંથી તે જન્મ્યો હતો ? આજે તેને તે ગંદી તલાવડીમાંથી કઢિ આવવા દીધો હોત તો ? એ કાલવમાંનું કમળ ફૂલવાડીના ચુલાખ કરતાં કિંમતી ન વીવડન ?'

પદ્મ કોની તરફે નમશે ?

શ્રી હંગરસી ધરમશી સંપત

૧ લેખ

જૂનાં અમેરિકન અને અંગ્રેજ મામિકો આ અલ્વાડિયામાં મળી ગયાં છે. નામાકિન અનેક લેખકોએ ચીન જાપાનના યુદ્ધ વિશે બહુ હોય જીતરીને સમીક્ષા કરી જણાવ્યું છે. આ લેખકો બધા ચીન પ્રત્યે હાડી સહાનુભૂતિ અને દિવસોજી ધરાવે છે. છતાં સત્યને જાણાવતાં એમને આંધકો લાગતો નથી. અને લેખોનો એ લેખ સારજૂન છે. કેટલાંક પુસ્તકોમાંથી પણ આંકડા લીધેલા છે.

૨ જાપાનની આવશ્યકતાઓ

જાપાન નાના નાના બે હજાર ટાપુઓનો બનેલો પ્રદેશ છે. પરંતુ તેમાં ચાર ટાપુઓ મોટા છે. એમાં માત્ર કરોડ જાપાનીઓ વસે છે. એનાં સંસ્થાનોની વસ્તી ૩ કરોડની છે. એટલે બધી દશ કરોડ જાપાનીઝ પ્રજા ગણાય. જાપાનમાં કુદરતી વસ્તુઓ વિશેષ પ્રમાણમાં થતી નથી છતાં એની ઉદ્યોગપદ્ધતિ પ્રજાએ થોડા જ સમયમાં યુરોપીઓનો ઔદ્યોગિક હરીફાઈમાં હરાવતા માંડ્યા છે. એની પાસે મુખ્ય આવશ્યક વસ્તુઓ કાસસા, લોહ, તેલ, રબર, ઊન, કપાસ, ચામડું નથી. પોતાના સંસ્થાનોની અજબ ખીસણી કરીને આમાંની કેટલીક વસ્તુઓ ઓછાવતા પ્રમાણમાં એમેજવી શક્યું છે. છતાં પણ ચાલીશથી એથી ટકા કાચી ધાતુઓની આપાત કરી તેમાંથી પાકા પદાર્થો બનાવી તે સસ્તામાં સસ્તા ભાવે જગતને વેચે છે. જાપાનીઓને પોતાનાં નાના બેરોમાં સંક્રામણ અત્યંત લાગે છે. એનું જન્મપ્રમાણ હજારે છત્રીજ નેવડું અત્યંત મોટું છે. એના કાટકાટ થતા બળને માટે માર્ગ નેષ્ટએ છીએ. એ માર્ગ માટે તેના પ્રયત્નો છે. જાપાનની ભૂમિ જગતનો ૧૦ ટકો વિસ્તર ધરાવે છે, વસ્તી પ્રમાણમાં પાંચ ટકા છે.

૩ જાપાનીઝ સંસ્થાનો

જાપાનીઝોએ મંચુરીઆ તો સને ૧૯૩૧માં બહુ સહેલાઈથી લઈ લીધું છે. અંગ્રેજોની ખુદશી સહાનુભૂતિથી આખા જાપાનથી ગણુ ઘણો મોટો એ પ્રાંત એમને મળ્યો છે. એમાં એની કાચી વસ્તુઓની ભૂખ અધુરો પ્રમાણમાં ભાંગી છે. દર વર્ષે એની ખીસણણી ઉપર અજબો યેન ખર્ચાય છે. છતાં જાપાનીઝો ત્યાંની અત્યંત દીડેને લીધે મોટા પ્રમાણમાં રહી શકતા નથી. ચીનાઓ ગરીબી જીવન ગુજારતા હોવાથી હરીફાઈમાં મંચુરીઆમાં જાપાનીઝો કાવતા નથી. કોરીઆમાં ઘાડી વસ્તીને લીધે જાપાનીઝોને મારે વધારે માર્ગ નથી. ખીજા સંસ્થાનોમાં પચ્ચ ઋતુ, હવામાનની પ્રતિકૂળતા જાપાનીઝોને નડે છે. આથી એઓ ચીન અને ખીજા દેશો છત્રી લેવાના મતોરથો સેવે છે. એશિયા જાપાનીઝોને મારે છે, એથી ત્યાંની પ્રજાની દ્રઢ માન્યતા છે. એશિયામાંથી યુરોપીઓને હાંધી કાઢવા

એ એમનો આદર્શ છે. જાપાનીઝો પોતાના સંસ્થાનોમાં દર વરસે અચળે એને ખચી તેનો પોતાના સ્વાર્થ વારતે વિકાસ કરે છે. સંસ્થાનોની પ્રજાને દબાવવી, અગાધવી રાખે છે. પોતાના સ્વાર્થ સિવાય જાપાનીઝોને બીજી કંઈ પડી નથી. જાપાનને લોહ, કાલસો, કોન, કપાસ, તેલ, રબર પેદા કરનારા દેશો મેળવી પોતાના ઉદ્યોગોને આત્મસંતોષી બનાવવાનો બારે લોભ છે.

૪ જાપાનીઝ રાજ્યખંધારણ

જાપાનનો સમ્રાટ મીકોડો એ એમનો સમ્રાટ હેવ છે. એની ઉપર અનન્ય ભક્તિ એ રાજ્યખંધારણની આવીરૂપ છે. રાજ્યમાં સુટાણી યદ્ય ધારાસભાઓ સુટાય છે. પરંતુ ખરી સત્તા મીકોડો અને તેની રાજ્યમંડળીના હાથમાં છે. એ રાજ્યમંડળીમાં લશ્કરી અને દરિયાઈ અધિકારીઓનો સામવચ બારે છે. હમણાં જાપાનની રાજ્યનીતિ લગાયક વર્ગના હાથમાં છે. પ્રધાનો થોડાઓની મરજી વિરૂદ્ધ કંઈ કરે છે એટલે ખુટલી રીતે તેમનું ખૂન થાય છે. આખા જાપાનનું ખર્ચ રાજ્યસાસન એ લગાયક વર્ગના થોડા કુટુંબીના હાથમાં છે. ધન, દોલત, વેપાર, ઉદ્યોગ પશુ સર્વે થોડાજ કુટુંબોના હાથમાં છે. પ્રજાનો મોટો ભાગ અત્યંત ગરીબ છે. જાપાનને લશ્કરીરાજ્ય ખુશીથી કંઠી ચકાય. પ્રધાન મંડળ રાજ્યસભાઓ એ સર્વે લશ્કરી વર્ગને ટેરવે નાચે છે.

૫ લશ્કરી તૈયારીઓ

જાપાનીઝોએ સૌથી પ્રથમ નજર ચીન ઉપર નાખી છે. એ મારે એમણે ઉશ્કારા આઠ દશ વરસો થયાં લયકર તૈયારીઓ કરી છે. બહુ જ સહેલાઈથી એને મંસુરીઆ મળી ગયું. એટલે એનો લોભ વધ્યો છે. લોભની સાથે મહાન તૈયારીઓ પણ કરી છે. એણે રશ્યુસુનિ માં ઉતારવા વીસ લાખ માણસોની મોટી ફોજ તૈયાર કરવામાં પોતાના ખજોરોના પંચાયત ટકા ભાગ ધણું વરસો થયાં વાપર્યો હતો. એની પાસે કેળવાયલા અને ચતુર એન્જિનિયરો, રસાયણશાસ્ત્રીઓ, વિદ્યુતશાસ્ત્રીઓ, મંત્રશાસ્ત્રીઓની મોટી ફોજ છે. એની પાસે હજારો હેલામાં હેલી ટાંચના વિમાનો છે. એના દારખાનાઓમાં હાથોખાનો મોટો જથ્થો પેદા થાય છે. કેન્ટોન ઉપર એના વિમાનોએ આમ પ્રજા ઉપર જેરી બોમ્બગોળા નાંખી બારે. ખુશારી કરી છે. જર્મની, અંગ્રેજો અને બીજા દેશો તરફથી એને પુઠકણં યુદ્ધની સામગ્રી મળી રહે છે. ચીનને એણે ઘેરો ઘાટ્યો છે.

૬ ચીનનું સામવ્ય

ચીનની વસ્તી ચાલીસ કરોડ ગણાય છે. એની પાસે જાપાન કરતાં દસગણા વધારે મેનુષ્યો યુદ્ધ કરવા તૈયાર છે. અંદર અંદરની લડકાઓથી એ નખણું બન્યું હતું. ખુદા ખુદા ગવર્નરો સ્વતંત્ર થઈ પોતાના લશ્કરો રાખી યુદ્ધો કરતા હતા. તેમજ નાનકડા અને સામ્યવાદીઓના મોઝા, યુદ્ધો ધણું વરસો સુધી ચાલુ હતાં. આથી ચીન વગણું પડ્યું છે. પરંતુ જાપાનને એકે અંગ્રાજો દરેક ચીનો ધિક્કારે છે. આથી ચીનના સર્વે પક્ષો એકમતે

જાપાનની સામે લડે છે. ચૈંગ કૈ શાકને સર્વે પક્ષોની સંપૂર્ણ સહાય છે. ચીના યુવાનો સ્વદેશ રક્ષણને માટે યુદ્ધમે છે. લાઓની સંખ્યામાં અગ્નિમાં પતંગીઆઓની માફક હોમાય છે. ચીનના મનુષ્યોની નુકસાની જાપાનીઝ લશ્કરીઓ કરતાં દશધણી વધારે થઈ છે. એમણે ત્રણ લાખ ચોરસ માઇલ જેટલો વિશાળ પ્રદેશ ખોલ્યો છે. એમની આસપાસ સમુદ્રમાં સખ્ત જાપાનીઝ ઘેરો છે. શેંગાઇ, પેકીન, ટ્રીન્ટસીન અને ખીંગ મોટાં શહેરો મોટી સંખ્યામાં એમણે ગુમાવ્યાં છે. શહેરોને બદલે લાગેલાં છૂર્ણ સ્થાનો જાપાનના કમ્બજમાં આવ્યા છે. પાંચ તરફથી જાપાનીઝ ફોર્સ સાથે ચીનાઓ આમરણાંત લડે છે. એમની બહાદુરીનો પાર નથી. એમના પાસે આધુનિક શસ્ત્રોની ખામી છે. જાપાનીઝ ઘેરાથી હમણે માઇલનો ફેરો ખાઇ રહ્યા તરફથી એને થોડાં શસ્ત્રો અને વિમાનો મળે છે.

૭ જાપાની અને ચીના

બંનેમાં અત્યંત સ્વદેશવત્સલતા છે. શારીરિક શક્તિમાં બંને સમાન છે. ધાર્મિક પાર ઉતારવા બંને કૃતનિશ્ચય છે. બંને મરણીઆ થઈને લડે છે. મરણબલ્ય બંનેને નથી. સાદસ શક્તિમાં બંને આગળ વધેલાં છે. પરંતુ અહીં સરખામણી પૂરી થાય છે ચીના અવ્યવસ્થિત છે. જાપાનીઝ વ્યવસ્થિત અને બંધકર શિસ્તપાત્ર છે. ચીનો આગસુ છે. જાપાનીઝ અત્યંત ઉદ્યોગી છે. ચીનાઓને આધુનિક રસાયન, વિદ્યુત કે મજનેરી શિક્ષણ મળ્યું નથી. જાપાનીઝો તેમાં પ્રવીણ છે. ચીનાઓ સારા વિમાન ઉડુપન કરનારા તરીકે દમણાં જ મોટી સંખ્યામાં કેળવાયેલા છે. જાપાનીઝો તેના જૂના પૂરા અનુભવી છે. ચીન પાસે સાધન સામગ્રી અને આધુનિક શસ્ત્રોની અછત છે. જાપાનીઝો પાસે વિપુલતા છે. જાપાનીઝોની મોટી લશ્કરી તૈયારીઓ ધણી વરસોથી ચીન છતવાના ઉદ્દેશથી કરાયેલી છે. ચીન કુશળ અને અવ્યવસ્થામાંથી દમણા જ છૂટકું છે જાપાનીઝો અત્યંત પ્રગતિશીલ, આગળ વધેલાં, વ્યસનથી મુક્ત, મહત્વાકાંક્ષી પ્રજા છે. ચીનમાં ઉલ્ટા ગુણો છે.

૮ યુદ્ધ

વ્યવસ્થિત યુદ્ધોમાં જાપાનીઝોની સરસાઈ સિદ્ધ થઈ ચુકી છે. શેંગાઇના આક્રમણથી શરૂ કરીને આજ પર્વત દશ મોટાં યુદ્ધો થયાં છે. તેમાં ધણી વખતે પાંચ લાખ લડવાઓએ ભાગ લીધો છે. એક તરફ જર્મનીએ ચીનાઓના યુદ્ધ સંગ્રામની યોજનાઓ ધડીને જાપાનીઝોને હાથવવા કેરોશ કરી છે. છતાં ચીનાઓને ત્રણ લાખ ચોરસમાઇલ જેટલી જમીન છોડી પાછું હટવું પડ્યું. એમણે ચીનની મોટી રેલ્વેઓ ગુમાવી છે. બંદરો પણ ગુમાવ્યાં છે. આ યુદ્ધો અતિ બંધકર હતાં. ચીનાઓ ભારે બહાદુરીથી લડ્યા છે. પોતાના સ્વદેશ માટે ચીનાઓનો પ્રેમ બિહારાય છે એઓ લાઓની સંખ્યામાં હોમાય છે. દેશના તેમજ પરદેશના ચીનાઓ પોતાના સ્વદેશ માટે સર્વે માત્રમિશ્કત ફના કહેવા લાગ્યા છે. છતાં તેઓને પાછું હટી અનેક શહેરો ગુમાવવાં પડ્યાં છે. ચીનાઓને પરાજયો નળાળા બનાવે છે. પણ અવ્યવસ્થા અને ઉત્સાહ ભંગ કરતા નથી. થોડા જ વખતમાં એમની

ખીછ મજબૂત લામન તૈયાર થાય છે. પરંતુ આ સત્ય સ્વીકારવું પડશે કે એ વખત સિવાય બાકી મહાન આઠ યોદ્ધામાં ચીનાઓ જાપાનીઝ આક્રમણને ખાળી શક્યા નથી. યુરોપના મહાયુદ્ધ કરતાં આ યુદ્ધમાં મહાસિકતા વધારે પ્રમાણમાં જોવામાં આવે છે. આધુનિક શસ્ત્રો ચીન પાસે પૂરાં નથી તેથી તે હારે છે.

૯ ચીનના સામ્યવાદીઓ

ચીનના સામ્યવાદીઓએ પૂરા ભાવથી આ યુદ્ધમાં ચેંગ કે શાકેને મદાય આપી છે. એ સામ્યવાદીઓ કેણુ છે ? ચીનના આધુનિક શિક્ષણ પામેલા લાખો યુવકોએ સ્વદેશ પ્રેમથી પ્રેરાઈ, લૂટાડોઓની ટોળીઓ બીલી કરી, પૈસાદારો અને મીઠ્ઠતદારોને લૂટી, હથિયારો લઈને સરકારી ટ્રસ્ટરોને મોટા પ્રમાણમાં હાર ઉપર હારો આપી છે, જુએ મરતા, જમીનદારોની નીચોવાવલા ખેડૂનોને એમણે લશ્કરી તાલીમ આપી. પોતાનું 'સ્વતંત્ર લશ્કર ઉભું કર્યું'. ચેંગ કે શાકે સામ્યવાદીનો કટો શત્રુ હતો. એણે એમની સામે એક લાખ માણસનું લશ્કર મોકલ્યું. સામ્યવાદીઓએ એને પોતાના પ્રદેશમાં સપડાવી ભયંકર પરાજય કર્યો. આવાં આવાં પાંચ આક્રમણો ચેંગ કે શાકે એક પછી એક ચુનકમે કરાવ્યાં. તેમાં છેવટે એણે પાંચ લાખ સૈનિકોને શેક્યા હતા. સામ્યવાદીઓએ સૌને મારી દબાવ્યા. ચેંગનો ભયંકર પરાજય કર્યો. ચેંગે એમના પ્રદેશ ઉપર સમ્પત્તિ ગેરે ધાવ્યો.

૧૦ સામ્યવાદીઓની ૬૦૦૦ માઇલની કૂચ

છેવટે જર્મન વ્યૂહરોની યોગના મુજબ છથી આઠ લાખ સૈનિકોના આક્રમણની ચેંગ કે શાકે તૈયારી કરી. સામ્યવાદીઓને હવે તદ્દન ખલાસ થઈ જવાનો વાગ્યો. એઓએ હોનાન પ્રાંતને છોડી અગમ્ય કાન્સુ જિલ્લામાં વસવા માટે કૂચ કરી. સરકારી લશ્કર અને વિમાનોએ એમનો કટો પકડ્યો. એમણે ચોથા સ્તરે સરકારી લશ્કરનો સામનો કરી, નવાં ખેડૂતોને લશ્કરી તાલીમ આપી ભરતી કરી, નવાં પાક પેદા કરી પોતાનું 'ગુજરાત કર્યું', જમીનદારોને લૂંટ્યા, સેંકડો લગાઇઓ કરી, મોટી નદીઓ ઓળંગી, પર્વતો ઓળંગ્યા. પારાવાર સંકટો સહન કરતા એક લાખ માણસનું એમનું લશ્કર વારંવાર ભરતી કરતાં પલ્લુ છેવટે ગા લાખનું રહ્યું. અનેક જિલ્લાઓમાંથી પસાર થઈ એઓ આખરે કાન્સુના અગમ્ય પ્રદેશમાં લગ્યા. એમણે લોગવેલા સંકટ, હાડમારીઓ, જૂર્નમશો, થાક, નિદ્રાત્યાગ, અલાયારો, આક્રમણોનો ધર્તિહાસ અતિ રસીક છે. એઓ પોતાના સાચા શિરતને લાંધે ધાર્યે ઢેકાણે અવલુંનીય દુઃખો અને સંકટો લોગવી પહોંચ્યા. ત્યાં અત્યંત ગરીબી અને સાદાઈથી એઓ રહ્યા હતા.

૧૧ સામ્યવાદીઓ સરકારને સહકાર આપે છે.

સામ્યવાદીઓ ઉપર ચેંગ કે શાકે આક્રમણ થાણુ ગ્રામવાની ભયંકર તૈયારીઓ કરવા માંડી, એટલામાં સામ્યવાદીઓના સહકારથી ચેંગ હો લીન નાપના મંચુરીઆના મંદારે સર્વાધિક્ષ ચેંગ કે શાકેનું હરણ કર્યું. એને સમગ્રવચમાં આવ્યું કે સામ્યવાદીઓના સાથે વિઘ્નહોમાં

તમે મૂળભૂત વસ્તુ ભૂલી ગયા છે. જાપાને મંચુરીઆ લીધું. જેહોણ પ્રાંત લાંધો તે તમે મૂંઝે મોઢે સહન કયું. હવે જાપાન ધીમે ધીમે ચીન ખાધ જશે. માટે સામ્યવાદીઓના પૂર્ણ સહકારથી તમે જાપાનના આક્રમણને રોકો. સામ્યવાદીઓની એક જ માંગણી છે. કોઈ હક્ક કે જમીન કે રૂતા તેમને જેમ્મતાં નથી. માત્ર તમારી સરકારી નીચે દેશના શત્રુઓ જાપાનીઓ સામે એમને તેડી લેડો. ચીંગે આ રકીકાયું. સંધિ થઈ. સામ્યવાદીઓ સામે પ્રતિજ્ઞાથી દૂર કરવામાં આવ્યા. સામ્યવાદીઓએ અદ્વિતીય નિરવાર્ય પણું જતાવ્યું છે. ૧૨ જાપાન સાથે સામ્યવાદીઓ લડે છે.

જાપાનીઓએ સામ્યવાદીઓ સાથે ચીનની સરકારની સંધિની વાત ચાલિતી ભારે નિરાશા અનુભવી એણે પોતાની નીતિ અલગી. પ્રભુ સંઘમાંથી રાજીનામું આપ્યું. જાની લયંકર લશ્કરી તૈયારીઓ કરી. જર્મની અને ઇટાલી સાથે ખાતમી સંધિ કરી યુરોપનું ધ્યાન જ્યારે પરસ્પરના વેરઝેર, ઇર્ષા અદેખાઈ અને રજુદેખમાં રોકાયેલું હતું ત્યારે ઓશીંતા ચીન ઉપર આક્રમણ કયું. ચીંગ કે શાકને આખા ચીનની મહાય મળી. પરંતુ એણે ભગીરથ પ્રયત્નો કર્યા છતાં જાપાનને એ અટકાવી શક્યું નહિ. ચીંગ કે શાકને સામ્યવાદીઓની સંપૂર્ણ સહાય છે. માર્ચુ કે મરચુ એવા દ્વંદ્વ નિશ્ચયથી ચીનાઓ પોતાના દેશનો બચાવ કરી રહ્યા છે. જાપાનીઓને એમણે બે સપ્ત પરાજયો પામ્યા આપ્યા હતા. છતાં જાપાનીઝ રોકર જરા અટકી પાણું આગળ વધે છે.

૧૩ સામ્યવાદીઓની આક્રમણ નીતિ

સામ્યવાદીઓ નાની નાની હમરો દુકડીઓમાં વહેંચાઈ દિવસના ખેતરોમાં, કિલ્લાઓમાં, નદીના કોતરોમાં છુપાઈ રહે છે. જમીનના ઇમેઈય જાણનારા એઓ રાત્રિના ઘોર અંધારામાં શત્રુઓની છુટી જવાઈ દુકડીઓ ઉપર, રેલ્વે ઉપર, પુલો ઉપર, શહેરો ઉપર, કિલ્લેઓથી, લશ્કરના અગ્રભાગ ઉપર ઓશીંતા હલ્લા કરી હંકાવે છે. એમની આ નીતિથી ચીનની સરકારી લશ્કરને એમણે લયંકર રીતે પરાજયો આપ્યા હતા. જાપાનીઓને પણ તોઆહ પોકારાવી હતી પરંતુ જાપાનીઝ જાત અત્યંત દુઃખ સહન કરે તેવી શિસ્તપાલક અને લોહા જેવી કક્ષણ છે. એણે સામ્યવાદીઓની દુકડીઓ સામે છટકા ગોઠવવા માંડ્યા. લાગ્યો મૂકીને જેવા સામ્યવાદીઓ આવે કે તેમને છુપાયેલી દુકડીઓ મશીનગનોના મારાથી વધાવી લે. આવી રીતે જાપાનીઓએ ગોરીલા યુદ્ધને મેળાં ખનાવી દીધાં છે.

૧૪ જાપાનીઓના આક્રમણને હંકાવવાનું કારણ પહેલું.

જાપાનીઓના આક્રમણને નિષ્ફળ જનાવવામાં પહેલું કારણ એટલી મહાભારત નાણાની તંગી જાણાવવામાં આવે છે. જાપાન એક ગરીબ દેશ છે. યુદ્ધમાં ૨૦ લાખ માણસોને નીજાવવા એ સામાન્ય વસ્તુ નથી. એમાં અઠગક ધન ખર્ચાય છે. જાપાનનું બજેટ સને ૧૯૩૮-૩૯ માટે (એપ્રિલ સુધી) ૨૮૬ કરોડ યેનનું ગણાયું છે. જ્યારે એ વરસ એના યુદ્ધ ખર્ચાનું અનુમાન ૪૮૫ કરોડ યેનનું અંકાયું છે. આમાંથી ૪૪૦ કરોડ યેન કોનો

ભીની કરીને મેળવાય છે. જાપાનીઝ પ્રજા આ મહત્વાકાંક્ષી સુદ્ધ પાછળ પોતાની કુલ માત્ર મિલ્કત નિકામ કરવા યેચી છે. ચાલુ અગ્નેટમાં પશુ ૭૦ કરોડ યેન (આસરે ૧૧૧ રૂપિયા-કિંમત)ની ખાંધ છે. ગઈ સાલની ખર્ચાની ૨૫૦ કરોડની ભૂલ આઠ્ઠવાથી ૯૭ ૧૦૦ કરોડ યેનની લોનો ભીની કરવાની છે. એ રીતે કુલ ૬૦૦ કરોડ યેનની લોનો એને પ્રજા પાસેથી લેવાની રહી છે. આ મહાભારત રકમ ગણાય. જાપાનનું હમણાનું કરજ ૧૨૦૦ કરોડનું છે. તેમાં યોગીતા ૬૦૦ કરોડનો વધારો ગજબ નાશક ગણાય. એક વરસમાં જ ચાલુ અગ્નેટની કુલ પેદાશ કરતા ગણગણ કરજ એને માટે હેતુતજનકજ માની શકાય.

૧૫ જાપાનીઝો હમણાં કેમ નલે છે ?

જાપાનીઝોની હમણાની હાલત ભારે મંકટમય જીવનની છે. ૭૦ થી ૭૫ ટકા કરંમાં જપ છે. દેશમાં દરેક વસ્તુ આતિ મોઢી મળે છે. દુડીઆમણ બધું સરકારે સ્વાધીન લીધું છે. એટલે પરદેશની આયાત સરકારી સામાન વગર લગભગ બંધ જોવી છે. જાપાનીઝ પ્રજાને અનેક આવરણ વસ્તુઓ અને કાચાં દ્રવ્યો વગર નીભાવવું પડે છે. પ્રજાએ ફરજિયાત વૈશ્યવૃત્તિ સ્વીકારી છે. દેશમાં અનેલા માલમાં હલકી વસ્તુઓની બેગસેજ કરી એ પોતાના જીવન પ્રવાહ ભારે સંકટામણમાં ચલાવે છે. પોતાના નિકામ વેપારને આવા સંકટના સમયમાં પશુ એ નીભાવી રહેલ છે જે કે અનેક ટેકાણાઓની પ્રજાએ એના માલ ઉપર બોલકોટ કરેલ છે. ૭૧ાં ૯૭ માં ટકા વેપાર એ ચાલુ રાખી શકી છે. તે આવા સમયમાં એની બહિષ્કારી ગણાય. એ પોતાની તૈયાર પાકી વસ્તુઓ વેચીને બદલામાં સુદ્ધ સામગ્રી ખરીદે છે. સુદ્ધ સુધી પ્રજાએ એકદમ સંકટમય જીવન ગુમારવાનું છે. તે સ્વદેશવત્સલ પ્રજા સમજી શકી છે.

૧૬ આર્થિક કોકકું સુંઝાવું જાય છે.

પરદેશોમાં વીરા જાખ સરકારીઓ નિભાવવા એ કાંઈ રમત વાત નથી. જાપાનનું પરદેશોનું કરજ સાધારણ છે. પરંતુ વિશેષ પ્રમાણમાં તેને પરદેશો ખાતે નાણાં મળે તેમ પશુ નથી. જગતની ધનવાન પ્રજાઓમાં અમેરિકા, અંગ્રેજો અને ફ્રેંચો છે. એઓ ગભ્ય-હારી કારણો (જે હવે પછીના લેખમાં ચર્ચાશે)થી જાપાનીઝોની જાખ ઉપર નાણા ધીરવા ગઈ નથી. જાપાનના મિત્રો જર્મની અને છટાલી પશુ આર્થિક સંકટોથી ઘેરાયલા છે. દખાવલા માણસો ખીજને શું મદદ કરી શકે ? સુરોપના ચમદૂતો સરખા આણુધોના કાર-ખાતાવાળા પોતાની જવાબદારી ઉપર જાપાનને જરૂર ધીરે છે. પશુ તે કેટલો વખત ધીરશે ? હંકમાં બહારની પ્રજાઓ જાપાનીઝોને લોનો આપવા ના પાડે છે. ગાલ થોડો થોડો ઉધાડ જરૂર મળે છે. પશુ હાઈઈ લંબાઈ તો તે કેટલો વખત ધીરધાર ચાલશે ? હાખસા તરીકે હિંદના વેપારીઓ જાપાનને અમુક ટકા કિંમતના સ્વીકારી કપાસ ચલાવે છે. બાકીના ટકા સુદ્ધ પછી મળવાના છે તે પશુ કેટલો વખત ચાલશે તેની કાણુ અગમ-ચેતી કરશે ?

૧૭ જાપાનીઝ પ્રજનાં સંકટો

ધીમે ધીમે જાપાનની પ્રજના વસ્ત્રો માટે જીન અને કપામનો અગ્રન થઈ જશે. યુદ્ધસામગ્રી મિલાય બીજી કોઈ વસ્તુઓ મગાવવાને જાપાન જાણ્યો છે એ જાણ કર મંકટો ખખીને પણ યુદ્ધ જરૂર ચાલુ રાખશે. બધી મોજગોખની વસ્તુઓ તેા છેલ્લા જ માસ થયા બીજકુલ આમજની થતી નથી. જીન અને કપામની માથે ધાસ મેળવી વસ્ત્રો તૈયાર કરે છે. લાકડાના બુટો ચાલુ થયા છે. સોનાનો વપામ અને ધમેણા તત્તન બધ કરામા આવ્યાં છે. ચાદી અને નીકલના ચલણને બદલે નાની રકમના ચલણ માટે કાગળની નોટો વપરાય છે. કાચી વસ્તુઓની કચકસર માટે મોટી જેલ્દાર ચનાવવામા આવી છે વર્તમાન પત્રો, મામિકો દૈનિકો મર્વે એક અવાજે કચકસર અને મંકટ મહન કરવાની નીતિ પોકાર છે. જાપાનીઝ મગકાર વર્તમાનપત્રોને એકજ દૈશીસ્ટ અમય નીચે રાખી તેમને વકાદારી શીખવે છે, જાપાનમાં ધણાખગ ધધાએ અને વર્તમાનપત્રો આકકતરી રીતે મગકારી કાણુ નીચે છે એટલે મૂડીવાદી થોડા આગામીઓના હાથમાં હોવાથી સરકારનો કાણુ મ પૂર્ણ છે. પ્રજાઅવાજ જેવુ ત્યા કોઈ નથી. મ પૂર્ણ રીતે મલ્લ્યમકિતમા રચતંત્રતાના માનસને અવકાશ નથી.

૧૮ કાચી વસ્તુઓની ભારે કચકસર

દેશાવસ્થી મગાવાતી આયાતની વસ્તુઓ ઉપરની કચકમર દિનપ્રતિદિન વધતી જ જાય છે. રખા અને આમડાનો ઉપયોગ માત્ર લશકર માટે જ રાખ્યો છે પ્રજા તેનું ગમે તેમા દેશી પેદાશના પ્રતિનિધિયાં નભાવી લે એવુ જાહેર થયું છે. જાપાનમા લેદા અને ડીકલનો જગ્યા બનાવવામા ઉપયોગ બધ કરાયો છે. જ્યા ત્યાંથી મોતું અને તાણું બેશું ફ્રી યુદ્ધસામગ્રીમા ઉપયોગમા લેવાય છે. જાપાનની ખાણોમાથી અને ૧૯૧૫-૧૬મા ૫૫૦ લાખ ચેનતુ સોનુ ખાદી કાઢવામા આવ્યુ હતુ અને ૧૯૩૬-૩૭માં ૧૩૧૧ કરોડ ૭ સોનું ખાદાયુ કે અને ૧૯૩૭-૩૮મા ૧૯૨ કરોડ ચેનતી કિંમતનું સોનું ખાદી કાઢવામા આવ્યું હતું જાપાનના પ્રધાનમંડળે યુદ્ધ મમયથી જ ચલણ અને હુંડીઆમણ હાથમાં લઈ લે. પ્રજાની કુલ મિલકતનો પણ યુદ્ધ માટે તે વહીવટ કરે છે. યુદ્ધ પામે વેપાર, હિહોગ ગૌણ, ગણવામા આવ્યું છે. પત્રુ જાપાનીઝોની ક્રિયાશકિત એવા જિયા પ્રકારની છે અને એમની ગોલ્ડવણા એટલા મગમ નિયમન વાળી છે, કે આવા ટોકડીના માલના પ્રસંગે એના હુનનહિહોગ, ગમાવન, વિદ્યુતના ખતાઓ પોતાનુ કામ નિયમ મુજબ કર્યાં જાય છે. રાજ્ય જે દુકા મધનો એ ખાતાઓને હસ્તક મૂકે છે તેનો સમ્મમા મગસ ઉપયોગ કરી બતાવાય છે.

૧૯ આર્થિક મંકડામણોની અસર યુદ્ધ ઉપર શું થશે ?

જાપાનીઝ પ્રજાને આ કટોકડીનો પ્રમંગ છે. અનુભવીઓનાં મંતવ્ય મુજબ એને દિવસે તાગ જોવાનો પ્રમંગ આવશે. પત્રુ આખી પ્રજા પોતાના સૌ માધનો અત્ય ત મલ્લ્ય

અકિતથી પ્રેરાઈને રાજ્યને યુદ્ધ માટે સોંપવામાં આવશે એમાં કાંઈ શક નથી. આથી લંબાવવાનું યુદ્ધને ડચકા દેને દેને પણ જાપાન પહેંચી વંચશે એવી માન્યતા છે. મનુષ્યો એને હજી મોટી સંખ્યામાં મળી શકશે એકેએક જાપાનીઝ યુવાન દેશ માટે જૂઠવા તૈયાર છે. રાજ્યે સતત પ્રયત્નોથી પ્રગ્લને દસાવી દીધું છે. કે આ ધર્મ યુદ્ધ છે. એને માટે પ્રગ્લ કોઈપણ અગિદાન દેવા તૈયાર છે.

૨૦ ચીનની સ્થિતિ

ચીનને રશિયનો દારૂગોળો પૂરું પાડે છે. જર્મની એને હવે મદદ કરતાં જાપાન તરફ સહાનુભૂતિથીથી અટક્યું છે. ચીનાઓનો સ્વદેશપ્રેમ આ યુદ્ધને ટકાવી રાખે છે. દેશનો સારો ફળદ્રુપ ભાગ ખોધાં છતાં અનેક પરાજયો છતાં ચીનાઓ અણુનમ છે. એમણે નદીઓના મોટા ખર્ચે બાંધેલા અંધો કાળીને જાપાનીઝ આક્રમણો તરફ પાણીની રેડા વાળીને હમણા આક્રમણને ચંભાવ્યું છે ધારના ખેડે હજી મહેલાઈથી જાપાન ચીનને પચાવી જાય તેવા મુઠ્ઠાલ ચીનાઓ નથી. ચીનાઓને પરદેશી તરફથી કેવી અને કેટલી મદદ શક્ય છે ? તેમની આર્થિકસ્થિતિ કેવી છે તે હવે પછીના લેખમાં સમીક્ષીતે આલેખાશે.

કમરા :

રહેવા તથા જમવા માટે ઉત્તમ સ્થાન

જોશી હિંદુ લોજ

ટે. નં. ૨૭૩૯૬. ટે. એ. જોશીલોજ

કે. જોશી, ખંડાર, મુળાજી જીઠા મારકેટ સામે મુંબઈ

ગીતાના બોધપાઠ

(મોહત્યાગયુગ્મ રહસ્ય)

શ્રી. દિલ્લિપુરા બ. દિવાનજી

(ગયા અર્થથી ચાલુ)

(૨) કીર્તિલાલસાં આનંદ પણ અનેક પ્રકાર હોય છે. (૧) પોતાના કાર્ય વિશે અથવા પોતાના વિશે કે સ્વજનો વિશે લોકપ્રસંસા મેળવવાની વૃત્તિ અને તે માટે વક્ષ્યાં મારવાં એ બહુ સામાન્ય પ્રકારની લાલસા છે. (૨) એ વાસના જે જતી શકે છે તે એનાથી કંઈક ઓછી સંતોષ અને છતાં સુદૃઢ રીતે એટલી જ મોહક લાલસાથી ધેરાય છે. એ એવી કીર્તિ માટે લાલસા ઉપાડી રીતે નથી રાખતો અથવા ખુલ્લી રીતે એ માટે ધમપજાડા પણ મારતો નથી. એ માટે એ યોગ્યોગ્યનેાં વચેક પણ જટ ઓછ એસતો નથી. પરંતુ એનો અંદાજ એનામાં એવી લાલસા તો જગાડે જ છે કે કીર્તિ મળે તો પોતે ખૂબ પુરા થઈ જાય અને મનમાં ગર્વ પણ રાખતો કરે, એ મારે સાવ અયોગ્ય અને હુકુટ સાધનો તો નજ વાપરે છતાં એ માટે બીલકુલજ પ્રયાસો ન કરે એવું પણ ન બને. નિર્ભય લાગતા અરણ પ્રયાસો પણ કરે અને એ-રીતે પોતાની વાસના જૂઠ કરે. (૩) એથીયે જે સાવધ થઈ ગયો હોય છે તે એનાથીયે સુદૃઢ કીર્તિ લાલસાથી ધેરાયેલો રહે છે. એ એમ પોતાને મળતી પ્રસંસાથી, જટજટ પુણ નથી થઈ જતો એનાથી નિહવસ તો નથી જ ચતો. પરંતુ ત્યારે એ અનાવાસે આવી જ પડે ત્યારે હૃદયના ઊંડાણમાં અમુક પ્રકારનો સંતોષ મેળવતો હોય છે. એનામાં 'હું' દષ્ટક છું.' 'હું' કેવો આવું' સુદર કરી 'શક્યો છું' એવી એવી મનને મજાવતી વૃત્તિઓ એને લાભાન્વા જ કરે છે. એને એ ન મળે તો એથી એટલો બધો ખિન્ન પણ થતો નથી. પરંતુ પ્રસંસા એને ગમે છે. એને લેન્સાહ આપે છે. એનામાં શ્રદ્ધા રહે છે. અને પ્રસન્નતા અનુભવે છે. આંગ છતાં એ બહુ જામત રહેવા મથતો હોય છે એટલે કીર્તિ પ્રતિ ઉદાસીનતા જ ફેળવતો જાય છે. પરંતુ જેટલે અંશે એમાં 'અહંભાવ' કર્નાપણાનું ભાન રહેલું હોય છે તેટલે અંશે એ પણ એક સુદૃઢતમ પ્રકારનો કીર્તિ મોહ જ છે. અને કાષ્ટક વખત એની પ્રસંસાની કદર ન થવાથી એ બહુ ઉદ્વેગ પામે છે. (૪) આથી જ કંઈક સુદૃઢતમ લાલસા શ્રેયાર્થીને એના પ્રિય ગણાતા-છતાં કેવળ શ્રેયના કાર્યમાં આસક્તિ જનાવે છે. અને એ કાર્યનો મોહ એને એટલો બધો હોય છે કે એનો વિયોગ એને સ્વજનવિયોગ કરતાં પણ વસમો, થઈ પડે છે. એની એ આસક્તિને એ એકાગ્રતા સાથે બેઠવી દઈ બુલથાપમાં પડે છે. કાર્યનેટાની લાલના આગળ ધરી એ આસક્તિમાં મોહ નથી લાગતો. આ પણ એક પ્રકારનો કિર્તિમોહ જ છે. એમાં પણ હું' પણાનો અનુકાર છે. એવો શ્રેયાર્થી' એમ માની એસે છે કે એનું એ કાર્ય એના વિના રખડી પડે છે. આ પણ અહંભાવ છે. આવા સુદૃઢ સ્વરૂપો ધારણ કરીને કીર્તિમોહ

શ્રેયાર્થીને જરૂર પડે છે, અને એની કાર્યનિષ્ઠા અને સ્વધર્મપાલનનું સમતોલપણ એ બોધ બેસે છે. એ મોહમાં પડેલો શ્રેયાર્થી કાર્યકાર્યનો વિવેક બોધ બેસે છે. અને પોતાની કેટલીક નિર્જાતતાઓ પોણે છે.

(૧) શરીરસંગવડઃ—સ્વજન પ્રેમથી પણ અનેકગણો વધી પડે એટલો પ્રવળ મોહ શ્રેયાર્થીને શરીરસંગવડ વિષે રહેલો જ હોય છે. એના સ્વરૂપો તો અસંખ્ય હોય છે. અને સુક્ષ્મ સ્વરૂપો પણ એ હોય છે. એ સંગવડમોહના ક્રમ આ રીતે વિચારી શકાય.

(૧) ખોરાક, પોશાક અને વ્યસનોને લગતી શરીરની અતિશય આળસપાળ, શરીરસંગવડનો આ અતિશય હ્રસ્વતમ મોહ છે, પરંતુ રહેજ પણ ભગવત થયેલો શ્રેયાર્થી ઝટ દબને આમાંથી ભગરી ગયેલો હોય છે. જો કે સ્વાદનો મોહ તો કંઈને કંઈ રીતે એને પગપા ન કરે છે. (૨) એની સામાન્ય આળસપાળથી જે સાવધ થયેલો હોય છે તેને સ્વાદનો સુક્ષ્મ મોહ તો હેરાન કરે જ છે. પરંતુ આળસ અને કંટાળાના સ્વરૂપમાં એને શરીરસુખની લાલસા પડે છે. જીવનની-શરીરની કેટલીક વાંછનાઓ અને માંગણીઓ અત્યાર સુધી એને બહુ મહેનત કર્યા ત્રિના-સહેસાધરી મેળવી શકાતી હતી. એજ ન્યારે મેળવતાં એને કંઈક વધારે મહેનત કરવી પડે—કંઈક શરીરશ્રમ વેઠવો પડે એટલે એનાથી એ સહન થતું નથી એ દુઃખી થાય છે.—ઉદ્વિગ્ન રહે છે. પથારી પર સ્વાથી ન્યાં નિદ્રાંતે ઊંઘ આવતી હોય ત્યાં સાદડી પર સુવું પડે અને એમાં સહઆતમાં ઊંઘ આવવામાં ખસેલ પડ્યા કરે તો એમાં થતી એની મુંઝવણ અથવા એનું એ દુઃખ શરીરસંગવડના મોહમાંથી જાગેલી છે એ સમજી લેવાની જરૂર છે. ઘરબેઠાં તૈયાર લોટની લાખરી ખાવાની મળતી હોય ત્યાં હાથે પીસીને લોટ તૈયાર કર્યા પછી જ લાખરી ખાવી પડે તો એમાં પણ થતું દુઃખ શરીરસુખના મોહમાંથી જાગ્યું છે. એમાં શ્રેયાર્થી જે કેળવી શક્યો નથી હોતો. તે શરીરનું ખડતલપણ. આ દેવ જેને નથી હોતી તે શરીર સુખના આ પ્રકારના મોહમાં હંમેશાં લપટાયેલો રહે છે. ટાઢ, તડકો, વર્ષાદિ સહન કરવામાં, ગમે તેવી પરિસ્થિતિમાં, ગમે ત્યાં સૂવામાં, ગમે તેવી રીતે (અપમાનકારક રીતે નહિ) ખોરાક મેળવી ગમે ત્યાં (સ્વચ્છ સ્થળમાં) તે ખાઈ લેવામાં, ગમે તેવો જાડો પાંતળો ખરબચડો પોશાક ચલાવી લેવામાં—જેનું શરીર મુંઝવણ હોય છે અને દુઃખ અનુભવે છે, એનામાં શરીરસુખની સંગવડનો મોહ બહુ મોટો અને પ્રવળ પ્રમાણમાં રહેલો જ છે એવું બને છે કે એ શરીર પરના માર, લીલી, બંદુકના પ્રહાર સહન કરી લે છે. છતાં શરીરનું આવું ખડતલપણ એણે કેળવેલું નથી હોતું. આવો માર સહન કરી લેવામાં—એના શરીર ધા સહન કરી લેવામાં ગમે તેટલો શરીર હશે છતાં ન્યાંસુધી એનામાં શરીરને સામાન્ય કામમાં ધમ્મવાનું ખડતલપણ નહિ આવ્યું હોય તો એનામાં શરીરસુખનો મોહ રહેલો જ છે. (૨) શરીર પર પડતા પ્રહારો અને લાડીબુકના ધ. ત્રીસી શકવાની જેનામાં શક્તિ નથી કેળવાયેલી એ પણ શરીરસુખના મોહથી ઘેરાયેલો હોય છે. શરીરનું ખડતલપણ જેણે કેળવ્યું છે એનામાં આ શક્તિનો વિકાસ સહેજે

યદ્ય રહેલો હોય છે. છતાં એવામાં એ સરીરુઃખ ખમી લેવાની શક્તિ આવેલી જ હોય છે એમ હોતું નથી. એ શક્તિ પણ કેળવતી જ પડે છે. આજ સરીરુઃખમાં મનસિક કાયરતાનું પ્રમાણ વધારે જવાબદાર હોય છે છતાં એમાં પણ સરીરુઃખનો મોહ રહેલો જ છે.

અર્જુન જે મોહમાં પડ્યો અને મુંઝવે એના પર વિચાર કરતાં આપણા જેવા શ્રેયાર્થીને મોહ કેવી રીતે મુંઝવે છે એનું જ્ઞાન થાય છે. ઉપર વર્ણવેલા ત્રિવિધ મોહનું સ્વરૂપ કંઈક સમજી શક્યા હોઈએ તો એમાંથી ઊગરી જવાનો ઉપાય આપણે શોધવાનું રહે છે. ગીતામાં ખૂબ સૂચવેલી મોહત્યાગનું તત્ત્વજ્ઞાન સમગ્રવ્યું છે. પરંતુ એમાં જે અનેક કુંચીઓ ખતાવી છે તેમાંથી આપણા જેવા સામાન્ય લોકને ઝટ જડી આવે અને આવડી જાય એવી કુંચીનો થોડોક વિચાર કરવાની જરૂર છે. જારગા અધ્યાયમાં એનો ૨૫૯ ઉદ્દેશ કર્યો છે. જે આજની આપણી પરિસ્થિતિ ધ્યાનમાં લઈ આપણે એનો વિચાર કરીએ તો ખારમા અધ્યાયમાંના પાંચ, છ શ્લોકો આપણું જીવન ઘડવામાં બહુ મદદરૂપ થઈ પડે.

નિત્ય ધ્યાન ધરતા મારામાં મન આરોપીને જે શ્રદ્ધાપૂર્વક મને ઉપાસે છે તેને કું શ્રેષ્ઠ યોગી ગણું છું ૨

પણ હે પાથ! જેઓ મારામાં પરાયણ રહી બધાં કર્મો મને સમપણું કરી એક-નિષ્ઠાથી મારું ધ્યાન ધરતા અને મને ઉપાસે છે અને મારામાં જેમનું ચિત્ત પરાવાયણું છે એવાને મૃત્યુરૂપી સંસાર સાગરથી કું ઝટ તારી લઉં છું ૧-૭

તારું મન મારામાં પડેય, તારી ભુદ્ધિ મારામાં રાખ એટલે આ (જન્મ) પછી નિઃસંશય મનેજ પામીશ, ૮

જે તું મારા વિષે તારું મન સ્થિર કરવા અસમર્થ હોય તો હે ધનંત્ય! અભ્યાસ યોગ વડે મને પામવાની હજી રાખજો, ૯

એવો અભ્યાસ રાખવા પણ તું અસમર્થ હોય તો કર્મભાગ મને અર્પણ કર, તે એમ મારે નિમિત્તે કર્મ કરતો કરતો પણ તું મોક્ષ પામીશ. ૧૦

અને જે મારે નિમિત્તે કર્મ કરવા જોડતી પણ તારી શક્તિ ન હોય તો યત્નાપૂર્વક બધાં કર્મોના ફળનો ત્યાગ કર, ૧૧

આપણા બધામાં વત્તાઓછા પ્રમાણમાં રહેલા ત્રિવિધ મોહ પર જય મેળવવા આ બધા ગીતાના શ્લોકમાંથી આપણને શું ચાવી મળી જાય છે એ સમજવાનો પ્રયાસ કરીએ એ બધાનું તાત્પર્ય આટલું છે.

(૧) હમને જ આપણે આપણું સર્વસ્વ અર્પણું કરી દેવું જોઈએ અને એનું જ રટણ મોલીસે કલાક અને ખારે માસ આપણા જીવનમાં-એના પ્રત્યેક કાર્યમાં યદ્ય રહેવું જોઈએ.

(૨) એવું ઇશ્વરપરાયણ—ઇશ્વર અમરિત જીવન ગાળવાનો અભ્યાસ—ટેવ આપણે પાડી શકીએ એમ ન હોય તો આપણે આપણાં કર્મો અનામકિતપૂર્વક કર્યાં કર્યાં—એવી કલામકિતનો ત્યાગ કરીને જો આપણે કર્મયોગ ચાલતો હોય તો આપણે કેક નિ તો એ કર્મ ઇશ્વરને અર્પે જ કરતાં શીખીશું. તો ઇશ્વરને જ બધું મમર્ષણ કરતા આવડશે અને એમાંથી ઇશ્વરપરાયણ જીવન ગાળતા થઈ જઈશું. એવું જુ રહેલું અહોનાત આપણા જીવનમાં ગાજી રહેશે.

આવી મોહત્યાગની કુચી કર્મયોગમાં રહેવા કર્મફલત્યાગમાં રહેલી છે. આપણે જો ઇશ્વરપરાયણ જીવન ગાળશું તો આપણા મોહ ઠીણ થઈ માર્ગે અને મર્વ મામાન્ય એવા આપણે કર્મયોગથી જ એવું જીવન ગાળતા શીખીશું. નિગ્રા કર્મયોગમાં જો શ્રવણી રહેશે પચેશે રહેશે તો એ શુદ્ધ જીવન ગાળતા શીખશે, પરંતુ કર્મયોગી થવું એટલે એમાંની ધમાલમા દેખાતા જે તે કર્મોની પરંપરામાં વીંટાઈ જવું એ નથી, કર્મ એટલે (૧) નિબંધન કર્મ (૨) યતાર્થ કર્મ (૩) ફલાર્પણ કર્મ (૪) ફળાર્પણ કર્મ કર્મો—એટલે કે મન, વચન તથા કાયાને ઇશ્વર અર્પે જ વાપરવાં. ગીતાજીએ બતાવેલા કર્મયોગના કર્મોના આવા લક્ષણ હોય છે. યત વિમેના પેવા સુદંત્ર તણુ પત્રોમાં ગાધીજીએ આપણા કર્મયોગની યોગ્ય અને નિશ્ચિત દશા સૂચવી છે જો એ પત્રોમાં આપેલા માર્ગદર્શનને અનુસરે અમજી લઈએ અને એ પ્રમાણે જો આપણું જીવન ધડતા થઈ જઈએ તો આપણા કર્મયોગમાંથી શુદ્ધ પવિત્ર જીવન જ નીતરવાનું છે. અને મોહ ઠીણ થવા જરૂર માર્ગે એ પત્રોમાં દર્શાવેલા વિચારોનું પૃથક્કરણ કરતાં આપણે એવું જોઈએ છીએ. (૧) આપણા પ્રત્યેક વિચાર, વાણી અને વર્તન પાછળ કેવળ મનની જાવના પ્રવર્તેલી હોય. આપણે જીવન વચન થઈ જઈ જોઈએ. (૨) યત એટલે આ લોકમાં કે પરલોકમાં કંઈપણ બદલો લીધા કે કર્મમાં સિવાય પરાર્થ કરેલું કંઈ પણ કર્મ.

નમ્રતામતા

(એક મુક્તક)

નિન્દગીની મતા દીડી, ઉગ્ની મહેનમના,
નમ્રતા શીખવે છે એ ખડકની કડવી ખતા.

મારી પ્રવાસપોથીમાંથી થોડાંક પૃષ્ઠ

અથવા

સુરતથી અમરનાથ

(૩)

અપિકેશના 'મહાત્માઓ'!

શ્રી. સેવાનંદજી

(૨)

મારા કેટલાએક મિત્રો માગ ઉપર મિસ્ કેથેરાઇન મેથોના ભાષ હોવાનો આરોપ મૂકે છે. આજથી બાર તેર વર્ષની વાત ઉપર એ સ્ત્રી ભારતની યાત્રાએ આવી હતી પણ ભારતની ગટરો સિવાય બીજા કંઈ ઉપર તેની નજર ગર્ભ ન હતી. તેણે લખેલા 'મધર ઇન્ડિયા' નામના પુસ્તકથી આખો દેશ એકવાગ ખગભગી ઊઠ્યો હતો. તેણે દીધેલી ગાળોના બદલામાં ગાળો દેવાની નીતિને અનુસરીને 'શંધર ઇન્ડિયા,' 'અન્કલ સેમ,' એવાં કેટલાંય પુસ્તકો લખાયાં હતાં, અને આ દેશના સમાલોચકોએ પણ તેની અને તેના દેશ અમેરિકાની ટીક ખજર લઇ નાંખી હતી. મહાત્મા ગાંધીજીએ તેને 'ગટર મુકાદમ'નું નામ આપ્યું હતું, પરંતુ બીજા કોઇ સમાલોચકે નહિ કળૂવ કરેલી એક વાત એકલા ગાંધીજીએ કળૂવ કરવાનું મત્તાહુસ બતાવ્યું હતું. તેમણે લખ્યું હતું કે 'આ પુસ્તક હિન્દો પ્રત્યેક મુલાન વાંચે અને જે ગટરો તરફ યત્નકર્તાએ દેશનું ધ્યાન ખેંચ્યું છે, તે ગટરોને સાફ કરી દેવાનો પ્રયત્ન કરે.' માગ ઉપર મિસ્ મેથોના જેવા દોષદર્શી માનમનો આરોપ મુકનારા મિત્રોને હું કહીશ કે જે ભારતના ગખૂસરીરમાં ગધાતી ગટરો વાસ્તવમાં છે જ તો કાષ્ટએ તો તેના તરફ દેશના વિચારકોનું ધ્યાન ખેંચવું જ બેઇશને ? ત્યારે એ અણગમતું કામ હું જ કરી શકું. માટે આ સાધુમખાજડપી રોગના જંતુઓથી ભરેલી ગટર જે કહેવાતા ધર્મના ઢાંકણ નીચે ઢંકાઇ રહી છે, તેને હું ઉપાડી પાડી દઈ તો તેમાં હું કશું જ ખોટું કરતો નથી. કેટલાક વાચકોને મારી ભાષા ઘણી આકરી લાગશે તે હું જાણું છું, પણ હું તેમને પૂછીશ કે આવી આકરી ભાષાનો પ્રયોગ કરવો પડે એવી વસ્તુસ્થિતિ પણ છે ખરી કે નહિ ? નરમાશથી કામ લેવા જેવો આ વિષય છે ખરો કે ? મને મારી ભાષામાં, મારી દલીલોમાં, મારી વિચારસરણીમાં નરમાશ ગણવાનું પરવડતું નથી. 'I will be as harsh as Truth and as uncompromising as Justice.'* કેટલીક આજતોમાં નરમાશ કંઈ કામની નથી, કોઇનું ઘર સગળી ઊઠ્યું હોય

* હું સત્યના જેવો કટુ ચર્ણ અને ન્યાયના સમાન જરા પણ નમતું ન આપે એવો હૃદય બની જઈશ — [વલિયમ ગ્રોઈટ રેરિસન.

ત્યારે શું તેણે નરમાસથી જુઓ પાડવી ? કેમ શુંકાના હાથમાંથી પોતાની સ્ત્રીને છોડાવવી હોય તેના તો પતિએ શું નરમાસથી છોડાવવી ? બળતા ધરમાંથી પોતાના બાળકને બહાર કાઢવાને માટે શું તેની માતાએ નરમાસથી પગ ઉપાડવા ? જો આમાં કામમાં નરમાસ ન આવે તો માત્ર કામમાં તો જન્મ ન આવે. હું મારા ગિરમાં વધારે પડતો રંગ પૂરતો નથી. જેવું છે તેવું જ ઉચ્ચકું સત્ય વાચકની આગળ રજૂ કરી દઉં છું.

અગાઉનાં પૃષ્ઠોમાં મેં સામાન્ય વાતો કહી હતી. હવે આ લેખમાં તો આંકડા અને હકીકતો જ દાલવી નાખવી છે. લેખ લાંબો થતો ગય છે, તે હું બૂલી શકતો નથી. પણ આ 'મહાત્માઓ'નાં ચરિત્ર એક રામાયણ લખાય એવડાં છે. મેડાઝ ટેલરે 'The Confessions of a Thug' (એક કંગની આત્મકથા) નામની નવલકથા લખી છે. તેની રીતે 'એક સાધુની આત્મકથા' લખવા કેમ વાર્તાલેખક બિભો થાય તો તેણે સાધુનો વેપ લઇને કાઢી, હરદ્વાર, ઋષિકેશ એવી જો ત્યારે જગ્યાએ ઉઘાડી આંખ રાખીને થોડો વખત ભ્રમણ કરતું એટલે એક નહિ પણ ખાસ્સી વાર્તામાળા લખવા જેટલી સામગ્રી તેને પ્રાપ્ત થઇ જશે.

આ 'મહાત્માઓ' એક બીજાને માટે 'મહાત્મા' રાખતો પ્રયોગ કરે છે, એમ કરીને તેઓ લોકોના મન ઉપર એવી છાપ પાડે છે કે સાધુઓના સમાજમાં જ્યાં 'મહાત્માઓ' જ છે અને તેનાથી બીજાની પદવીને લાવક કેમ હેજ નહિ. તેઓ મનમાં સારી પેઢે સમજી ગયા છે કે તેમની વ્યક્તિગત પૂજ્યપ્રતિષ્ઠા આખા સાધુ સમાજની સામાન્ય પ્રતિષ્ઠાના ઉપર આધાર રાખે છે. તેથી કરીને એ પ્રતિષ્ઠાને સાચવી રાખવાને સાર તેઓ હમેશાં પ્રયત્નશીલ રહે છે. કેઈ કારણસર પ્રતિષ્ઠાના ઉપર જોખમનો પ્રસંગ આવી પડે ત્યારે તેને બળથી લેવાને સાર તેઓ જ્યાં બેગ થઇને પ્રયત્ન કરવામાં પાછા પડતા નથી, દાખલો તરીકે ત્રિવેણી ધાટયા માયાકુંડની વચ્ચેના લાહમાં સાધુસંન્યાસીઓની ત્રીસ આળીસ ઝૂંપડીઓ છે, જેમાંથી એકમાં હું રહેતો હતો. મારી પાછળની બાજુની એક ઝૂંપડીમાં રહેતો એક 'મહાત્મા' પોતાના વિદ્યાર્થીની સાથે કુદરતથી વિરુદ્ધ ક્રિયા કરતાં પકડાઇ ગયો. તેના વર્તન ઉપર તેનો પાડોશી સંન્યાસી ધણ દિવસથી વહેમાયો હતો. પૂર્વાશ્રમમાં તે અત્યંત શુભચર હોવાથી તેણે પ્રથમ તો 'જલદરથી' જૂનું રાપાસ કરીને ખાલી કરી પોતાની પછી તેણે પોલિસના એક કમિશ્નરીને બોલાવીને તેને એક જગ્યાએ સંતાડી રાખ્યો, બીજા ત્રણત્રણ જાણુને આગળ પાછળ સંતાડી રાખ્યા અને પછી પોતે એકદમ દોડીને પેસા 'મહાત્મા'ની ઝૂંપડીમાં ધૂસ્યો. શોરજકોર સાંભળીને હું ત્યાં ગયો ત્યારે તે 'મહાત્મા' અને તેનો વિદ્યાર્થી એકે શીઠાવીલા થતા બહાર આવ્યા હતા અને પોતાનાં અસ્તવ્યસ્ત થએલાં વસ્ત્રને ફરીથી પહેરવા લાગ્યા હતા. અમે જ્યાં મળીને બેઠીને થાણામાં લઇ ગયા. આખે રસ્તે લોકોએ તેમનો ફજોતો જોયો. મામલો પોલિસને ફક્તર નોંધાયો. મારી આદી સૌથી વધારે વજનદાર હતી, તેથી તે રાત્રે અને બીજો દહાડે આગેવાન સંન્યાસીઓનાં કેટલાંય ઉપદેશન મારી પાસે આવી આવીને મને વિનવવા લાગ્યાં કે 'આ તો આપણા સંન્યાસી સમાજની ઇશ્વરતનો સવાલ છે એમ સમજીને તમારે આ કેસમાં મૌન ધારણ કરવું.'

પણ મેં જ્યારે તેમને ધુતકારી કાઢ્યા ત્યારે તેમણે પોતાની ખાતગી સિલકમાંથી કાળો કપોત અને સારી જેવી રકમનું બલિદાન અર્પણ કરીને પેલા 'મહાત્મા'ને હેરાકારી કાઢ્યા અને લોકોમાં આ વાત ટાટી પડી ત્યારે તે સારૂ તેમણે તેને મુસાફરીખર્ચની જોગવાઈ કરી આપીને બીજે ગામ મોકલાવી દીધો. અબ્બુધાર્યા સંજોગોના દબાવણથી મારે બીજેજ દહાડે અધિકૃત છોડવું પડ્યું; નહિ તો હું એ મામલાને આવી રીતે બુઝી વાળવા દેત નહિ.

ત્યારે હવે વાચકના મનમાં ચહેજે એક પ્રશ્ન જોગો થશે કે આ સર્વસ્વત્યાગી વિરક્ત 'મહાત્માઓ'ની પાસે પૈસા આવ્યા ક્યાંથી ? બોળા લોકો તો ગિયારા એમજ સમજતા હોય છે કે આ 'મહાત્માઓ' તો દિવસમાં ફક્ત એક કે બે વાર અન્નક્ષેત્રોમાંથી મિશ્ર લાભ આવતા હશે અને પોતાનો બધો વખત લગત અથવા આત્મચિંતામાં વ્યતીત કરતા હશે. લોકોને શી ખબર કે અહિં તો નજેથી ઉપર મુઘી બધા ચોર જ બેગા થયા છે ! અન્નક્ષેત્રોને ચલાવનારા ચોર, તેમને દાન આપનારા શેરીઆઓ ચોર અને તેમના ઉપર આશ્રિકા ચલાવનારા સંન્યાસીઓ ચોર. યાત્રાળુઓ બે ચાર દિવસ રહીને આદ્યા જાય તેથી તેઓ આ સોનેરી ટોળીની ચોરીનો બેદ જાણી શકતા નથી. અહિંનાં અન્નક્ષેત્રો, પાક-શાળાઓ, ગૌશાળાઓ, બ્રહ્મચર્યાશ્રમો, એ બધાંય બોળા અને શ્રદ્ધાળુ યાત્રાળુઓની પાસેથી પૈસા પડાવી લેવાનાં કારખાનાં છે. અન્નક્ષેત્રોના બંધરથાપકોના હાથમાં દર પરસે લાખો રૂપીઆ દાન પેટે આવે છે. નથી તેઓ ચાર્જક રિપોર્ટ જમાવતા નથી, તેઓ પોતાના હિસાબને ઝોડિટ કરાવતા—પોતાને મજેલા માણસું તેઓ શું કરે છે તે વિષે તેમના સિવાય બીજું કોઈ જ જાણતું નથી. કાળાકમળોવાળા ઉપર કલકત્તાની અદાલતમાં બે બે વાર કોષ્ટ્રે દાવા માડ્યા પણ તેણે પોતાની રૂપેરી ગાળાઓને પ્રતાપે બેઠું વખત ફાંદ કરનારાઓનાં મોઢાં બંધ કરી દીધાં. આ સંસ્થાઓ પખિલકના દાનથી ચોપાય છે, છતાં તેમના વ્યવસ્થાપકો તેમની માલિકાની સંસ્થા માની લે છે અને તેમને દૂરથી ગાયની પેટે દૂધે છે. સ્વર્ગાશ્રમનો મહંત મરી ગયો ત્યારે તેના એકાએક ગાદીને માટે મરકારી કચેરીઓમાં લડ્યા તે શું માધુઓની સેવા કરવાના અધિકારને માટે લડ્યા હશે ? તેઓ સાધુઓને ફક્ત દિવસમાં એકવાર બળે રોટલી અને દાળ આપે છે, અને તેમ કરવાથી તેમને હળવે લાખો રૂપીઆનાં દાન મળે છે, અને એવાં દાન મળતાં રહે તે માટેજ તેઓ બળે રોટલી આપવાનો ઢોંગ કરે છે. અન્નક્ષેત્રોના સંચાલકો એક બીજાની સાથે બંધા કરે છે. દરેક જણ એમ ધ્રિષ્ટે છે કે મારું એકલાનું જ ક્ષેત્ર હોય ને બીજા ક્ષેત્ર ન હોય તો દેશના દાનને બધા પ્રવાહ મારી એકલાની પાસે જ ચાલ્યા આવે. પણ દહાડે દહાડે નવાં નવાં ક્ષેત્રો બિઘડતાં જાય છે. અને તેથી જૂનાં અને નવાંની વચ્ચે ખૂબ રસાકસી ચાલે છે. શીઆળામાં એટલાં બધાં ક્ષેત્ર હથડે છે કે મજબૂત પગલાળો સંન્યાસી બધાં ક્ષેત્રોમાં ફરી વળે તો તે ધચ્ચીશ ત્રીજ રોટલી લેતો આવે. તેમાંથી તે સારી સારી બે ચાર ખાઈ લે છે. બાકીની ગરીબ મજૂરોને વેચી દે છે અને તેના બદલામાં તેમની પાસેથી ઘાસની ભારીઓ લઈને પોતાની ગાયોને ખવડાવે છે અથવા રોકડા પૈસા લઈને તેના વડે બીડી, તંબાકુ, ગાંજે વગેરે જે લેવું હોય તે લે છે. દાન દેનારા શેરીઆઓ ગરીબોનું રક્ત ચૂસીને તેમાંથી શાકું ક્ષેત્રવાળાઓને આપે,

ક્ષેત્રવાળાઓ તેમાંથી દૂકડો સંન્યાસીઓને આપે અને સંન્યાસીઓ તેમાંથી થોડુંક ખાઈને
પાકીનું વેચીને પૈસા ઊભા કરે અને તેનાં વડે ત્યાંકુને માંજે પીએ ! ચોરીની દેવી મુંદર
અને સુવ્યવસ્થિત શ્રુખલા ! અચાઉ કાળક્રમગીતગાના ક્ષેત્ર તરફથી દરેક સંન્યાસીને
હનનમત કરાવવા સાર એક આતો મળતો પશુ તેઓ હનનમત ન કરાવતાં પૈસા ખાઈ
જવા લાગ્યા ત્યારે ક્ષેત્રવાળાઓએ પૈસાને બદલે ટીકિટ આપવા માંડી ! હિન્દીમાં કહેવત
છે કે 'ચોર ચોર મેસેરા ભાઈ' (ચોર એકબીજાના મરીઆહભાઈ).

કપિકેશની પેષ્ટ ઓફિસમાં સંન્યાસીઓનીના નામ ઉપર લગભગ એંશી હનર
રૂપીઆ મેવિંગ્સ એકની થાપણ અને કેસ સર્ટિફિકેટના રૂપમાં જમા છે. ખાનગી દુકાન
દારો પાસે પશુ પડ્યા છે. પશુ તેનો આંકડો હું મેળવી શક્યો નથી, પાંચથી પચ્ચીસ
હનર રૂપીઆનાં લગભગ સેા કરતાં વધારે પાસં મકાન સંન્યાસીઓએ બંધાવ્યાં છે. કપિકેશમાં
માંજે, અશીશુ ચાસ વિગેરે કેરી બીજો વેચનારની પાસેથી મેં તેના વેચાણનો આંકડો
જણી લીધો છે. તેમની દુકાને સરેલસ સાતસોથી આઠસો રૂપીઆનું માસિક વેચાણ થાય
છે અને તેની ધરાશી મોટે ભાગે સાધુ-સંન્યાસીઓની છે. કપિકેશમાં કુલ ત્રણ હનરની
વસ્તી છે, તેમાં હનરથી બારસો સંન્યાસીઓ છે. અને તેઓ દર મહિને ઓછામાં ઓછો
પાંચસોથી છસો રૂપીઆની માત્રક વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરે છે. કપિકેશની પોસ્ટિસના
ફક્તરોમાં નોંધાયેલા અને સગ્ન પામેલા કેસના આંકડાઓમાં પણ સંન્યાસીઓનો હિસ્સો
છે. કપિકેશના દવાખાનાઓમાં જેટલા કેસ શુત રોગોના આવે છે તે મોટે ભાગે આ
'મહાતમાઓના હોય છે. તેઓમાંના ક્રમ કાર્કના ખરયાળપણનો સાધારણ જનતાને
ખ્યાલ જ ન આવી શકે આખા સંસારમાં નિર્ધનમાં નિર્ધન દેશ હિન્દુસ્તાન અને તે
દેશના સંન્યાસીઓ યાદને તેઓ સમાજના નાણાને એટલું વેંચી મારે છે કે તેમના આ
એકજ અપરાધને માટે તેમને સખત સગ્ન કરવી જોઈએ. કાઠીઆવાડનો એક જુદાણો જે
શુજરાતી બણેા હતો, અંગ્રેજ સરકારે તેણે સાંભળી સાંભળાને ગોખી માયાં હતા અને
થોડુંક પોતે અંગ્રેજ પશુ જાણે છે એવું જતાવવાને સારું ખરખોટાદીધે ગખતો હતો, જેને
સાધુ થયાં પહેલાં પંદર રૂપીઆની નોકરીએ કેઈ ગખતું ન હતું તે સાધુ થયા પછી
ચાંદીના વાસણમાં જમે છે એટલું જ નહિ પણ તે ચાંદીની તપેલીઓમાં રાંધે છે, ચાંદીની
સાંજુસીઓ વડે તપેલીઓ પકડે છે. એને પોતાના પંગતી પાવડીના ઉપર ચાંદીનાં પતરાં
જડાવે છે ! આવું કરવાનું કારણ તેને કાષ્ટએ પૂછ્યું ત્યારે તેણે કહ્યું હતું કે હલકી
ધાણનો સ્પર્શ થવાથી વિષુત્પત્તિ ક્ષીણ થઈ જાય છે ! એકબીજો કચ્છી ભાટીઓ, જે રહે
શ્રામદાગ આંશીવાદ આપીને અસાધ્ય વ્યાધિઓ મટાડે છે ! અને પોતાના ભકતોને વેપાર
રોજગારમાં લાભ અપાવે છે, તેને 'કેવન એ' ક્વોલીટીની જ સિગારેટ પીવા જોઈએ છે,
તેના ખેસવાના ઓઝમાં પગ મરકી જાય એવા મુંવાળા ગાલીયા છે. અને દાડમ ભલે
ખાંડ આનાનું એક મજે તોપણ તેને દાડમનો રસ પીધા વિના ચાલતું નથી. આ બધું તે
પોતાનાં પૂર્વ જન્મોનાં શુભ કર્મોનો ક્ષય કરવાને માટે જ કરે છે. અથવા તેને કરવું પડે

છે. એક જગાળી 'મહાત્મા,' જે જગાળી હોવાથી માછલી વિના છપી શકતા નથી અને
 કપિદેશમાં માછલી મળી શકતી નથી, તેથી તેમને આર વિભાષતી 'સાગન' માછલીના
 ઝબ્બા ટપાલમાં આપ્યા આવે છે! ગુજરાતના એક 'મહાત્મા' જેમણે પોતાની પેઢી કપિ-
 દેશમાંથી ઉપાડીને ગુજરાતમાં જમાવી દીધી છે, તેમનો આઠ પાણીનો જ માસિક ખર્ચ
 બારથી પંદર રૂપીઆ જેટલો થાય છે. આ બધા મહાપુરો પાછા આપું વરસ એક
 જગ્યાએ કરીને રહેતા નથી; જે ઋતુમાં જે જગ્યાનાં હવાપાણી સાગં ત્યાં તેઓ આપ્યા
 નય છે શીઆલો કપિદેશમાં ગુમરે, ઉંઘાળો મસુરી, લેલાઉઝી, મોસન, સીમલા એવા
 કાંઈ સ્થળમાં કાઢી નાખે અને એમાંથી વળી કોઈ ત્રીજી જ જગ્યાએ. એમને કાંઈ એક
 સ્થાન ઉપર આસક્તિ નહિ. વરસ દહાડે રેલ્વે ખર્ચ પચાસ, સો કે તેથી વધારે રૂપીઆ
 થાય પણ તે તો તેમના પૂરનાં પ્રારબ્ધકર્મને લીધે આવી જ મળે છે! આ બધી ગંદકી
 હું એટલા વારને કહેતો છું કે લોકો જાણીતા થાય અને આ 'મહાત્મા'ઓની સાથે
 કેવો વ્યવહાર કરવો યોગ્ય છે તેને ધિયાર કરતા થઈ નય. દિંદમાં સાધુ, સંન્યાસી, બાવા,
 વેશગી મળીને કુલ કેટલી અંદાજ છે, તેનો એકસ આંકડો મારી પાસે નથી પણ બાવન
 લાખ કહેવાય છે. કદાચ આ આંકડો સાચો ન હોય તોપણ ધર્મને નામે માગી ખાનારા
 બ્રાહ્મણોને પણ ભોગ ગણી લઈએ તો એજાગાં એજા અડધો દરોડ જેટલા ખાઈપેશા
 છવો જરૂર હોવા જોઈએ. તેમનો રોજનો સરેરાસ ખર્ચ માથા દીક આઠ આનાને દિસામે-
 ને કે આ બાવાઓ તો આઠ આનાનો એકલો ગાંતે જ ફૂંકી નય છે-દરરોજ રૂપ લાખ
 રૂપીઆનો ધર્મની પાછળ ધુમડો થાય છે. એ દિસામે દર વરસે આ દેશના એજામાં
 એજા ૯૦ દરોડ રૂપીઆ આ અંદાજો ખર્ચ નય છે અને તેના બદલામાં તેઓ અસાન,
 નહેમ, પાખંડ, અકર્મક્રમતા, પીડાશુકતા, અધર્મિવાસ વગેરેને પોપણ આપીને દેશની
 ઉત્તતિમાં અડચણો બની કરે છે. પણ મારો અડચટો ધણે જ એજો છે. મારા સાંભળ્યા
 પ્રમાણે માલવીયજીએ હિન્દુ ગતિના ખાનગી દાનનો અડચટો વાર્ષિક એ અબજ રૂપીઆનો
 કર્યો હતો. આવડી મોટી અંબવર રકમ ધર્મને નામે નિરર્થક વેરડાઈ નય છે, તેને યોગ્ય
 દિશાએ વાળી હોય તો તેમાંથી આપણે પણ રૂશિયાં કે જર્મનીની માફક પાંચ કે દસ
 વર્ષની યોજના બનાવીને દેશનાં દુઃખદાગિયને દૂર ન કરી શકએ? મને આ વાતનું
 આટલું બધું સ્પષ્ટ નહિ પણ ઝાંખું ઝાંખું ભાન આજથી ત્રીસેક વર્ષ પહેલાં થયું હતું.
 ત્યારથી મેં દર પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી કે કોઈપણ સાધુ, સંન્યાસી કે બ્રાહ્મણને એક પાઈ પણ
 મારા તરફથી હું આપીશ નહિ. એ પ્રતિજ્ઞાને મેં સર્વોશ નહિ તોપણ ધણે અંશે પાળી
 છે. ખીત્ત લોકો પણ જો એવું કરતા થાય તો આગળ જતાં તેમાંથી ભારે મૂલ્યવાન
 પરિણામ આવે. શિક્ષિત વર્ગમાંથી ધણીની આવી માન્યતા થઈ છે પરંતુ તેઓ પણ લોક
 સંભળને તામે થઈને અથવા જીવર્ગની ઇચ્છાને નુકસાન આપીને અથવા પોતાની જ કેટલીક
 નિર્જાળતાઓને જીધે હજી આ વિપરક્ષના ઉપર કુહાડો મારી શકતા નથી. (અપૂર્ણ)

અસ્વમેધ

શ્રી. પંડિત.

૧

‘અરે પણ શું થયું’ કે આટલો ભયભીત દેખાય છે વસુંભટ ?’

‘બૃહદ્દાન, યવનોની ત્રિકટવાહીની કંપિશ, ગાંધાર’ નર’કને છૂતી ચૂકી છે. તંથા મદ્ર અને સૌવીરને નતમસ્તક કરી ચૂકી છે. ત્યાંની પ્રગ્ન મગધરાજને સહાયતા અર્થે આવના માટે અનેકવાર આગ્રહ કરી ચૂકી છે પણ અમળેથી વિદગ્નાએલ મગધરાજને કંઈપણ પરવાહ નથી’

‘તો હવે શું થશે ? અમળો તો અહિંસાનો પાઠ મદરાજને શીખવતા હશે.’

‘યવનોની સેના સાકેત અને મધુરા પર આક્રમણની તૈયારી કરી રહી છે. હાય ભગવાન કૌટિલ્ય ! તમારી રચેલી સૂત્રિને યવનો આમ છિન્નલિલ કરી નાંખશે ?’

‘આજે આપોવત’માં દોષપણ એવો નથી કે એનો મુકાબલો કરે ?’

‘હા, કલિંગરાજ ખારવેલ યવનોને હંકાવશે. હું તેને ત્યાંજ ગાઉ છું.’

‘વાર, હું પણ જોઉં છું’ કે મગધના શા દંગ છે.’

૨

ભગવાન કૌટિલ્ય અને સમ્રાટ ચંદ્રગુપ્તનું સ્થાપિત કીધેલું સામ્રાજ્ય હવે છિન્નલિલ થવા લાગ્યું હતું. અશોકના અમળેની સત્તા ધણી વધી ગઈ હતી. બૌદ્ધમતને ફેલાવનાર ભગવાન બુદ્ધનો અહિંસાનો પાઠ બૌદ્ધો ખરી રીતે સમજ્યા વગર રાજ્યના કામમાં પણ અનર્થક હસ્તક્ષેપ કરવા લાગ્યા. દૂરનાં રાજ્યતંત્રો સ્વતંત્ર થયાં. કલિંગમાં ખારવેલે સંગઠિત રાજ્ય સ્થાપિત કીધું. યવનોના રાજ્ય દિમેરે પશ્ચિમ ભારત પર આક્રમણ કીધું હતું. સેલ્યુકસ વિકેટરને જડગાંતોડ જવાગ આપનાર કૌટિલ્ય અને ચંદ્રગુપ્ત જેવા મહાન પીરો હતા નહીં. ક્ષત્રિયો અશોકના સમયથી બૌદ્ધસંનર્ગથી દુર્બલ થવા લાગ્યા હતા. ઉપરાયાપરી અધા પ્રાંતો યવનોના હાથમાં પડવા લાગ્યા. મગધરાજ અહિંસાનો ઉ સક અધશ્રદ્ધાળુ રીતે જાગ્યો હતો. ભારતમાં અરાજકતાનું શ્રેય એની અધશ્રદ્ધાને આભારી હતું.

૩

‘દેવમિત્ર, તમે ક્ષત્રિયો હવે વૃષલતાને પામ્યા છો. તમારે ફરી એક કૌટિલ્યની નર’ક છે.’

‘અરે પણ હજી તો યવનો ધણા દૂર છે. મધુરા સુધી આવશે ત્યારે થઈ રહેશે.’

‘દેવમિત્ર, તમારી આ પંચુનીતિએ જ સામ્રાજ્યનો નારા કીધો છે તમારી વ્યવસ્થા જોઈને હમે બ્રાહ્મણોએ રાજ્ય હાથમાં લીધું છે. હમે એ નપુંસક શ્રમણોની વાત માનવા તૈયાર નથી.’

પુષ્પમિત્ર, તમે આમ કેમ ક્રોધિત થાઓ છો. ચાલો આપણે મહારાજને જઈને વિનવીએ.’

થોડાકવાર વિચાર કરીને પુષ્પમિત્ર બોલ્યો, ‘હીક.’

૪

મગધરાજ બૃહદ્રથની સભામાં શ્રમણો અને દરબારીઓ બેઠા હતા. મગધરાજ થોડી વાર શ્રમણો સાથે વાતચીત કરીને બોલ્યો, ‘સુભદ્ર, તું મગધરાજ દિમેત્ર મથુરા પર આક્રમણ કરી રહ્યો છે?’

‘મહારાજ શુદ્ધમાં તમારો સમય નષ્ટ કરવો એ વ્યર્થ છે.’ એક શ્રમણ બોલ્યો.

એકાએક પુષ્પમિત્ર ત્યાં આવ્યો અને બોલ્યો, ‘મહારાજ, હજી પશુ એવો. જે મગધને મથુરા છતી લેશે તો બીજું આક્રમણ સંકેત પર થશે અને પછી પાટલીપુત્ર કપું ફરે છે?’

‘પરંતુ કલિંગરાજ ખારવેલ, મેં સાંભળ્યું છે તેમ મગધને ભગાડવા સેના એકઠી કરી રહ્યો છે.’

પુષ્પમિત્ર વ્યંગપૂર્વક બોલ્યો, ‘મહારાજ, મગધરાજને મુખે આ રાખો નથી શીભતા. કલિંગરાજ કોણ તે જાણે છે? કલિંગરાજ મગધને એક ખંડિયો રાખ દેતો અને આજે તમે તેનાપર મગધનેના મુકામલો કરવાનું છોડી દઈ આ મૂર્ખ શ્રમણોની સંગતમાં સમય પસાર કરવા માંગો છો તે ઘણું જ લજ્જાસ્પદ છે.’

‘પુષ્પમિત્ર તમે બ્રાહ્મણ છો અને શુદ્ધને માટે ઉશ્કેરણી આપવી એ તમારું કામ નથી’ એક શ્રમણ બોલ્યો.

પુષ્પમિત્ર બોલ્યો, ‘બૌદ્ધશિક્ષુ, પુષ્પમિત્રે આર્યાવર્ત પર આવતી વિપત્તિ ને જોઈને બ્રાહ્મણુત્વ ત્યાગ કરીને દાસિયનો રૂપ લીધો છે. મને લાગે છે કે હાતના સમયમાં આર્યાવર્ત ને શ્રમણોની જરૂર નથી.’

મગધરાજ બોલ્યો, ‘સેનાપતિ, આપણે સેનાને સજ્જ કરવાને તૈયારી કરવા એક સભા બોલાવીએ તો કેમ?’

‘સભા કોની? આ શ્રમણોની? મહારાજ, સભા બોલાવવા જોડેલો સમય રહ્યો નથી. આજે જ સેના ને તૈયાર કરવી પડશે.’

મગધરાજ ચૂપ રહ્યો. પુષ્પમિત્ર સભામાંથી ચાલી ગયો.

૫

યવનોએ મથુરા લીધું, અષોધ્યા લીધું અને પાટલીપુત્રના દ્વાર પર આવી પહોંચ્યા. પુષ્યમિત્રની અનેક સૂચનાઓ હોવા છતાં મગધરાજ એવો નહીં યતો જ્યારે પાટલીપુત્ર પામે આવી પહોંચ્યા ત્યારે સેના તૈયાર કરવામાં આવી. મેનાની મમક્ષા શ્રમણોએ ફરી પણ અનર્થકે હત્યા ન કંગવાનું એક વિવેચન કીધું. પુષ્યમિત્ર નાગી તલવાર માથે એક અશ્વ પર એસીને આવ્યો અને બોલ્યો, 'સૈનિકો, આજે પાટલીપુત્રના દ્વાર પર આ વિપત્તિ આણનાર આ નૃપતિની હવે મર્યાદા માન્યવામાં વધારે દુઃખ છે માટે એની હત્યા થશે જોઈએ.' શ્રમણો અમકયા અને મેનાભાથી એક જયધોષ થયો, 'પુષ્યમિત્રની જય.' પુષ્યમિત્રે મગધરાજનું મસ્તક એકજ સપાટે ઉડાવી દીધું.

પુષ્યમિત્ર બોલ્યો, 'સૈનિકો હવે આપણે આત્મગદાની તૈયારી કરવી જોઈશે. નગરમાંથી મવે' શ્રમણો ને ખદેડી કાઢવા પડશે. આજે આપણે ધર્મનો પાઠ શીખવાનો નથી. મવે' ખડ્ગમનો સ્પર્શ કરીને શકિતના ઉપાસનગુણનાવાની પ્રતિષ્ઠા લે મેનામા જયધોષ થયો.

૬

યવનોની ચિકિત્સાહીની; પાટલીપુત્રના દ્વાર પર અટકા. દિમેત્રે ધાયું ન હવું કે પાટલીપુત્રની સેના અચાવ કરવા માટે મજબૂત થઈ જશે પુષ્યમિત્રના તેજસ્વર્મા ભાગધી સેના પોતાના વીર પૂર્વજોની કીર્તિને ફરી મેળવવા તૈયાર થઈ ગઈ. પાટલીપુત્રને ઘેરે નાખી યવનોની સેના રસદ ખૂટાડવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગી. એકાએક કલિંગ ચક્રવર્તી ખારવેસ ને પાટલીપુત્રની આ સ્થિતિની ખબર પડી અને તે પોતાની વિજયીની સેના માથે તે તરફ વળ્યો. યવનો ગભરાયા અને ખારવેસે તેમને મધ્યભારતમાંથી ખદેડી તેમના પંચગ પ્રાન પર હાથો કીધો. મિથુની પેસે પાર યવનોને ખદેડવા પડી ખારવેસ પાહો ફ્યો. પુષ્યમિત્રે પોતાના ઝડકને ચથાથોઅ અમ્માનિત કીધો. મગધરાજ્ય કલિંગગજની કીર્તિ આગળ ઝાંખું થયું હતું.

૭

'દાદાજી તમે ચિત્તીન કેમ ગ્હે છો?'

'બેટા વસુમિત્ર, તમે યાદ છે કે તું જ્યારે નાનો હતો ત્યારે યવનોએ પાટલીપુત્ર પર આક્રમણ કીધું હતું.'

'હા.'

'એ વિપત્તિમાંથી આપણને કલિંગરાજ ખારવેસે ઉગાર્યા અને યવનોને સિંધુની તે પાર ખસેડ્યા.'

'હા.'

'કલિંગગજ મૃત્યુ પામ્યા છે. એમની કીર્તિ આગળ આપણે ઝાંખા પડ્યા હતા. આજણો કહે છે કે એ કીર્તિને પાછી વધારવા માટે અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવો જોઈએ. વસુમિત્ર એકાએક બોલ્યો, 'તો દાદાજી તે યજ્ઞ કરતા કેમ નથી?'

પુષ્યમિત્ર બોલ્યો, 'વસુમિત્ર હું વૃદ્ધ થયો છું. અશ્વની સાથે વ્હાકે તરીકે જવા લાયક કેઈ જણુતો નથી.'

‘દાદાજી હું અશ્વત્થી સાથે જઈશ. અંગ, ખંગ, કલિંગ આંધ્ર, કોરાવ, ચેદિ, સાર્કલ, સિંધુ, સર્પત્ર હું સાથે રહીશ. સિંધુને તીરે યવનોના પ્રદેશમાં પણ અશ્વત્થે લઈ જઈશ. આપ ચિંતા ધોડી દો.’

પુષ્પમિત્ર બોલ્યો, ‘બેટા તું હજી બાળક છે, એ બનવું અસંભવ છે.’

તમારે અશ્વમેધની સથે કામ છે. એ કાર્યને દુષ્કાળૂત બાળક કરે છે કે વયસ્ક એની શૂંસાસા શું કામ જોઈએ?’

પાટલીપુત્ર આજે હર્ષોન્મત્ત હતું. વસુમિત્ર અશ્વ લઈને પાછો ફર્યો હતો. તેની પ્રત્યક્ષ સેના આગળ સર્વે એ નમતું આપ્યું. સિંધુને તીરે યવનોએ તેનો અશ્વ પકડી લીધો. એક ઘોર યુદ્ધમાં યવનોને હિન્નશિન્ન કરીને તેમની સંહિતનો દ્વાસ કર્યા પછી વસુમિત્ર પાટલીપુત્ર પાછો ફર્યો હતો. કલિંગરાજ આરવેલ્લની કીર્તિ વસુમિત્રના દિગ્વિજય આગળ શૂંસાસ ગઈ. કલિંગરાજ ધ્રુમકેતુ તરિકે જ બોળાખાધો. એની સત્તા ચંદ્ર સૂર્યની માફક નિયમબદ્ધ જ ન રહી શકી.

રાજપ્રસાદમાં પ્રયુદ્ધ પિતામહ, પુત્રકિત પિતા અને મુદિત માતા આગળ વસુમિત્રે આવી પ્રણામ કરીયા. લોકો હર્ષોન્મત્ત જની જયધોષ કરવા લાગ્યા. પાટલીપુત્રની સત્તા પાછી આજે સમસ્ત ભારત પર હતી.

કેવલ ભાગીરીથીના તરંગો વિરકત હતા. પાટલીપુત્રના રાજપ્રસાદને ધોતા એ તરંગો પૂગકાલીત પ્રશ્નને પુઃ પુનઃ તઃ પૂછતા હતા તતઃ કિમ્.

* ‘મહાત્મમા ગાંધી’

ઘોરી ઘોરી ટોપીઓવારા ઓ મહાત્મમા ગાંધીજી

બોધે તે બોરીઓવારા

” ”

કૂડે લંગોટીઓવારા

” ”

હાથે તે લાકડીવારા

” ”

પગે તે પાવડીવારા

” ”

રેડીઓ કંતાવનારા

” ”

દુખીઓના તારણદાર

” ”

મેહું મેહું હરાનારા

” ”

સરકારને અંશવનારા

” ”

દનિયોને ડોલાવનારા

” ”

સેવાનંદજી

* સને ૧૯૨૩માં મહીકાંઠા એજન્સીમાં પત્રપાળા જમણુ કરતી વખતે છેક સવારમાં કોઈ પરમાંથી ‘ઘોરી ઘોરી ટોપીઓવારા ઓ મહાત્મમા ગાંધીજી’ એવી જાનની પૂત મારે માને આવી હતો. તે પછીની પંક્તિઓ તેની શ્રેણીમાં પાછળથી ભેગી થીધી છે. સે.

સાકરીઆ ચણા

શ્રી. લેયાલ

લોકમાન્ય તિલક પર એક મુકરમો આવતો હતો. એ ખટનો ઘણો સમય ચાલ્યો હતો કંઈ નિકાલ આવતો ન હતો. એજ વખતે તેમના એક પગ પર સોળે પગ આવ્યો હતો તે અનેક ઉપચારો હતા જલ્દી મટતો ન હતો. એ અરખામાં જાહેર વ્યોમ્વાન કરતાં લોકમાન્યે કહ્યું, 'મારે અનેક વકીલ મિત્રો છે પણ તેઓ મારા કેમનો અંત લાવી શકતા નથી; અને મારે અનેક દાકતર મિત્રો છે પણ મારા પગ સારો કરી શકતા નથી !'

...
એક હુકકર, કુતરો અને બકરો જર્મની ગયાં. પહોંચે જ દિવસે હુકકર પાછું ફર્યું. તેને પૂછવામાં આવ્યું 'તું કેમ પાછું આવ્યું ?' હુકકરે કહ્યું, 'જર્મનીમાં કચરોપૂંજે કે એકવાડ પણ મને ખાવા ન મળ્યો તેથી.' બીજો દિવસે કુતરો પાછો આવ્યો. તેને પૂછતાં તેણે જણાવ્યું કે 'જર્મનીમાં માત્ર એક જ જાણને લાલવા દેવામાં આવે છે।' દિવસ પર દિવસ ગયા પણ બકરો પાછો ન આવ્યો, છેવટે ૭ માસ પછી તે પાછો ફર્યો. તેને પૂછવામાં આવ્યું 'તને જર્મનીમાં મળી ગયું તેથી ત્યાં રહી પડ્યો હતો ?' બકરાએ જણાવ્યું 'લાઈબ્રેરી, મારી દાદી પરથી મને જર્મનોએ મદદી ધારી જોલમાં ગાખ્યો અને દાદી કાતરી કાદી ૭ માસે મને છૂટો કર્યો. મારા તો ખાવા હાલ થયા છે !'

...
ગપાનીઓ ઘણા જ સમ્ય છે એમ કહેવાય છે ! તેઓ હંમેશા 'મહેરબાની કરી મને માર કરશો,' એમ બોલે છે. તે પડોશીની વાડીમાં વાડ ફૂદી જાય છે, હસે છે અને કહે છે 'હું તમારી માણી માથું છું' નેનમન કરે છે, દાંત કાઢી હસે છે. પછી તે તેના બૂખ્યા કુટુંબને હરણે તે વાડીમાં બોલાવે છે. ફરીથી તે દાંત કાઢી હસે છે, મિત્રભાવે નમન કરે છે, અને કહે છે 'હું બહુ દીલગીર છું' પણ હવે આ વાડી મારી છે !'

...
જર્મનીમાં સોલોમન લેવિ નામના એક મદુદીને આવક વેરાની ઓફિસમાં બોલાવવામાં આવ્યો. તે ઓફિસમાં ગયો અને એવી વિચિત્ર રીતે ઓફિસના ખુણા, ટેબલ, ડેસ્ક અને અલશાખિયા જોઈ વળ્યો કે અમલદારનું તેના તરફ ધ્યાન ગયું. તેણે સોલોમનને આ વિચિત્રતાનું કારણ પૂછ્યું. સોલોમને કહ્યું, 'મને સમજ પડતી નથી, આનાગાર પર, નાટકગાથાની યાગોમાં, હોટેલોમાં જવે 'મદુદીએ આવવું નહિ' એવાં પાટિયાંઓ હોય છે પણ નત્રાહતી વાત છે કે અહીં એવું એક પાટિયું નથી !'

...
લેન લેવાના ઇરાદાથી એક માણસ કોઈ એક બેન્કના મેનેજર પાસે ગયો અને તેણે તેની જરૂરિયાત હકવાવાક રીતે જણાવી. મેનેજરે કહ્યું પીગળ્યો. તેણે કહ્યું, 'આત્રો

પહેરામણીની પ્રથા

સિંધ સરકારનું, પહેરામણીની પ્રથા ઉપર અંકુશ મૂકવું જિલ્લા સિંધની ધારાસભાની આવતી બેઠકમાં રજુ થવાનું છે, એ જિલ્લાની વિગતો પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવી છે. જિલ્લામાં રાખવામાં આવેલી જોગવદઓ પ્રમાણે કોઈપણ મનુષ્ય સગાઈ કે લગ્ન પ્રસંગે પહેરામણી તરીકે રૂ. ૫૦૦થી વધુ લાઈ શકે કે આપી શકે નહિ. આ કાયદાનો લંગ કરનાર એક મહિના મુઘી સાદો જેલ અથવા તો ૧૦૦૦ દંડની સજાને પાત્ર થશે સીએને. જેલની સજા કરવામાં આવશે નહિ. આ કાયદો પ્રસાર થશે ત્યારે સૌથી પ્રથમ સિંધ પ્રાંતમાં આવીને વસેલા શીખો અને હિંદુઓને લાગુ પડશે પરંતુ પ્રાંતિક સરકાર સિંધની ધારાસભાની દરખાસ્ત દ્વારા અથવા સરકારી ગેજેટમાં એક યાદી બહાર પાડીને બીજી કેમેને પણ આ કાયદો લાગુ પાડી શકશે.

શાળાઓ, મંડળો, પુસ્તકાલયો

અતિ જરૂરી

સ્વ. પ્રો. વ્યોમેશચંદ પાઠકજી

—કૃત—

સંવાદો

• એમાં સામાજિક, પૌરાણિક હારવચસિક, વિવિધતાભર્યા ૧૩ સંવાદો છે.

પ્રો. સોના એકેએક સંજો, મારો, જોઈશ્યુ

વિદ્યાથી—શમિતોરાણ્ય પાસે શાળા

કરને પણ તમારું નામ બહાર પાડિયોની

...

...

સોમાસામાં સખત વાજુ.

ગયાં. એક જુનું અને ખારે

ગયું. ઠાકરે. પૂછ્યું 'આવું હુપિએ

એ મેં પાંચ દાનર રૂપિયામાં

દી રજુ દશે!

બીજાં પ્રકાશનો

વહેમી શ્રે. પ્રો. બો. પાઠકજી. ૦-૮-૦

મત્સ્યગધા ને, બુદ્ધભાષ

બીજાં નાટકો ઉમરવાડિયા ૧-૮-૦

પ્રાચિનત્વ, મોરિસ મેટરલિંગ ૦-૪-૦

બે નાટકો, શારદાપ્રસાદ વર્મા ૦-૭-૦

શીરાંગાષ, ૦-૮-૦

કૌરવ, ૦-૮-૦

લદરી ૧ થી ૧૨ અનોખું બાલસાહિત્ય ૨-૪-૦

અખૂટ જીવનદોરી, ધરમચુ વેદક ૧૪-૦-૦

ભગવાનસહિ, શ્રે. પ્રો. ગિરેદી ૦-૨-૦

ગીતાની વ્યાખ્યા, અરવિંદ ધોળ ૦-૮-૦

પાસે પ્રખીમાંથી પાદશાહી, રાયચુરા ૦-૧-૦

સાહિત્યકળા, શ્રે. મો. પા. દવે ૧-૦-૦

ધર્મખરાં કેળવણી ખાતાં તરફથી મંજૂર

થયાં છે.

વીગતવાર સચીપત્ર મંગાવો.

પૂર્ણા

તંત્રી: રણછોડજી પરાગજી મહેતા

પુસ્તક : ૨

જુન : ૧૯૩૬

અંક : ૧૧

એ સ્વમાન કેળવો

એક અમેરિકન કરોડાધિપતિ રશિયા જોવા ગયો હતો. તેણે ત્યાંના મુકત મજૂરો વિષે ખૂબ સાંભળ્યું હતું. તેથી પહેલી જ તકે તે એમના રહેઠાણમાં પહોંચી ગયો.

શિયાળાનો સમય હતો. લકઢકીઆ હિમની ઠંડી પડતી હતી, છતાં તેણે મજૂરોના હાથે, પગે મોજાં ન જોયાં, ગળામાં ગરમ ગળપટ્ટા ન દીઠાં; એમની પાસે જોવર ટોટ હતા પણ તે ચીંગડાવાળા અને જોડા હતા તે જાહેસા.

તે તેમની જોરડીઓમાં પેઠા. એમના જોરાકમાં સત્વ કે માખણનું નામ ન હતું.

તેણે તેમના પગાર પૂછ્યા, અમેરિકાની તુલનામાં તે કુપીએ ચાર આની પણ ન હતા.

તેને આ ગરીબ મજૂરો પર દયા આવી. મજૂરોના રાજમાં પણ એમની આવી દુર્દશા !

તે પોતાને ઉતારે ગયો. ત્યાંથી તેણે માખણના ડબ્બા, નવાં મોજાંની જોડીઓ, એકલા ઘઉંની પુઠિકારી ડબલરોટી વગેરેનું પોટલું એક હેલકરી પાસે ઉચકાવી લીધું. તે સાથે તે કારખાનામાં આવ્યો.

તેણે એ ચીજોની ઉદાર દિલે દહાણી કરવા માંડી. દાન દેવા માટે તેણે હાથ લખાવ્યો પણ તે સ્વીકારવા એકે મજૂરે પોતાનો હાથ ન લખાવ્યો.

‘લો. લો. હું તમને પ્રેમથી લેટ આપું છું.’ તેને સાંભળતા મજૂર.

‘પોતાના પરસેવાથી જે વસ્તુ અમે કમાયા નથી તે સ્વીકારવાનો અમને અધિકાર નથી. એ લેવામાં અમે સ્વમાનસંગ સમજીએ છીએ.’

એ સ્વમાન કેળવો.

‘સ્વતંત્રતાનો જયજયકાર !’

*અબ્રધટામાં લામિની દમકે,
સાગર મદભર ઘેરું મરગે,
કંપે મેદિની, દિગન્ત ડોલે,
દશદિશ ગાગે ગેબી અવાજ—
‘નવીન જન્મતનો આવિજકાર !’
‘સ્વતંત્રતાનો જયજયકાર !’

ઘેરે પ્રલય દુકુલી નાદ,
વરસે અવિરત ઉલ્કાપાત,
કંપે વામુકી, ડોલે દિગૂંપાળ
દશદિશ ગાગે ગેબી અવાજ—
‘સ્વતંત્રતાનો જયજયકાર !’

વ્યાપે સકળ વિશ્વમાં આગ,
ઊડે જૂના જગની ખાક,
ભડકે સળગે અસ્થિ પુરાણ,
દશદિશ ગાગે ગેબી અવાજ—
‘સ્વતંત્રતાનો જયજયકાર !’

મળગે જૂનાં જૂદમી રાગ,
સળગે સાહીવાદના સાજ,
સળગે સામંતોના તાજ,
ભરમ થાય છે જીર્ણ સમાજ,
દશદિશ ગાગે ગેબી અવાજ—
‘સ્વતંત્રતાનો જયજયકાર !’

મુલ્તાં, પોપ, પુરોહિતવાદ,
પંજવાદ ને શ્રેણીવાદ,
પ્રાણરુધિતાં પોકળ સાથ—
સળગે જૂના જગનાં હાડ,
દશદિશ ગાગે ગેબી અવાજ—

*પુરાણા મૂળપાઠ યજ્ઞેષા જગતનો નારા અને નવા જન્મતનો જગજ,
એ લેતા સંધિકાળમાં યનારા પ્રવચનું અત્ર સુચન છે. સે૦

‘મુકત થાય છે માનવી આજ !’

‘સ્વતંત્રતાનો જયજયકાર !’

લુગલૂતાં જડ બંધન તૂટે,

તમસૂણ્યાં વિપથેન વહૂટે,

લાગે ભય ને તિમિર પલાયે,

અમમય જયોતિ પુનિત પ્રકાશ

પૂર્ણ થાય છે માનવી આજ

‘સ્વતંત્રતાનો જયજયકાર !’

સેવાનંદજી

કવિની કીકીમાં

[શ્રી નરસિંહરાવના ખંડ હરિગીતની રમે]

ધામજયોતિ મુહૂર્તમાં,

સુવર્ણ પળ ધન્ય તે.

શિવતક્ષેત્ર ધન્ય અનન્ય તે

જનમ્યો કવિ--અવધુત ત્યાં...૧

નમોમંડળ ગૂજરું,

તારલા હમતા હતા,

તામ કવિ--શિશુ હોઈ ત્યાં,

આનંદથી ભમતા હતા...૨

કીકીમાં સન્દેશ શા

કવિ-આજ મનુવિશેષના,

પ્રતિભા તણા ઉન્મેષ શા,

શો કીર્તિનો પરિવેશ ત્યાં !...૩

શિક્ષારના શિક્ષારને

જાકારનો જાકાર ત્યાં.

પ્રેમના વળી પ્રેમ ત્યાં

સમૃદ્ધિ ઉર ઉદાર ત્યાં...૪

સભ્ય કાણુ ?

ખરર ખરર ધૂધૂધુ વિમાનો ધુરકે, ફરે;
એક, બે, ચારની હાર ગોળાકારે ફરે ધુરે.

ગાંધારદેશસ્થ ઉપત્યકાપે,
આફ્રીદી ગતિની વસાહતોપે,
પાંખો, પ્રમારી હિમઅદ્રિને શિર,
આકાશમાં એ સમડી સમાં રિધર.

ટાળે ટોળે મળે બાળ ઉત્સુક કૌતુકે ભર;
'એ! એ! પેલું, જુઓ! પેલું!' બોલે છે સર્વ આતુર.

ત્યાં વૃદ્ધ કે આંખ પરે હથેળીની
છત્રી કરી, એ દૂરબીન હોયની
તથા—જુએ છે, મરઘી સ્વશત્રુને,
રે ! બાજને— તેમ ભયે વિમાનને.

ધણીએ ધાડ ગોરાના લશ્કરોની દીઠી હતી,
એણે સ્વજીંદગી આખી વિતાવી જુદામાં હતી.

એતી જતો એ, ન વિમાન માત્ર
હિમાદ્રિનું દશ્ય જુએ છ તત્ર;
ગરૂ વા ધધરપાર્વતીરથ
નિર્દોષ છે, એ સરખો ન એ રથ.

જાણે એ એ વિમાનોમાં બેઠા ગોરા સિપાઇઓ,
મેટયા રા'ડ પાડે એ 'ભાગો લેયા શિકારીઓ.'

સંભ્રાન્ત એ સૂણત બાળ, વૃદ્ધા,
સંભ્રાન્ત નારીજનવૃદ્ધ સુદ્ધા.
સર્વે સુદ્ધા કોતર ને બખોલે—
શુ' ચીઝરાં બાજથી, એય બોલે.

વર્ષે વર્ષે ઉન્હાળામાં લાગે છે દત્ત રાતમાં,
પ્રતિવર્ષે તથા આવે તન્ને આગ વિમાનમાં.

માગે સ્વતન્ત્રે વસવા નિરાપદે
સ્વદેશમાં, કાણુકહિંદ દોહદે,
આફ્રીદીઓ; એ અપરાધ માટે
આવી શિરે બંદુક આલવાટે.

સત્તાના ભેરથી ચોટી, ખડખડી, દડ, દણક
માથે માર્યાં હતાં, માથે વળે છે તોય ગોલક.

પરપરા વિદ્યુતની પડે, અરે!
અંગાર હિંકારસાદના ખરે,
તથા દબ્બરો મધ્ય દારૂગોલકો
વર્ણવતા એક વિમાનયાત્રિકો.

યાત્રિકો એ દત્તા ના, એ યાત્રિકો, જમરા હતા;
આફ્રીદી ગામનાં ગામ કંપીલા બાળતા હતા.

મું દારૂખાને ફૂટતા ફટાકા,
જવાળામુખીના મુખમાં કાકા,
ધાણી ફૂટે તપ્ત તલે, કદામમાં!
માથાં ફૂટે એ સમ આ ચડામમાં.

ધણા જુદો, ધણી નારી, ધણાં નિરોપ બાળકો
મથાં ત્યાં, માથ એ ચાર છપાવે શબ્દસાક્ષો.

એવે સમે એક વિમાન એ મહીં
એતી જણું. આગ રવય સ્વની લહી,
ગુલાંટ ખાણું, અવરો પડી જણું,
અખણુ કે કાતરમાં ખડું થણું.

એમાંથી એક ગૌરાંગી ધવાયો મદ નીકળે,
લોકે છે, આખડે છે ને અંતે બેલાન ચે પડે.

એ કાતરે એક મુવાન નારી,
એકાંત છૂપી બચ્ચા વિચારી,
એડી હતી તે જટ જહાર આવે,
મુર્છિત માટે જઈ નીર લાવે.

પડ્યું છે એક વિમાન જણી રાત્રે વળે મથાં,
માથા પે આમ વળે છે તોયે કાંઈ નથી ખીધાં.

એ આફ્રીદી નાર હતી મુખીની
એડી, ચડે તે પડ્યો દુખીની.
આગા કરે એ 'અતિથિ ન દુસ્મન,
ધવાયો સૈનિક ના અરિજન.

માટે ડાળી કરી એને સારી કોષ શુદ્ધ મહી
તેડી આલો, પૂરી અત્રે શુશ્રૂષા સંભવે નહિ.'

સેવા કરે સૈનિકની બધી રીતે,
બાણે સગાની નહિ હોય-તે પ્રીતે
આફ્રિદી નારી, અફઘાન-નુર
એની રંગમાં ઉમદા ખમીર.

દહીંના હાથ પે હાથ પોતાના પ્રેમ-શીતલ
ફેરવે નારી એ, એનું હૃદય નિષ્પાપ, નિર્મલ.

કલાક આગે ખુદ એજ હાથે
છોડી હશે બંદુક બંધ માથે,
કલ્પ એના જ કરે પતિ-પિતા,
ધવાધ કોઈ કલણે હશે સૂતા.

જતાં સેવા અતિથિની ચતી, રહેતી ન ન્યૂતતા,
જે માથે આપવા તે તે અર્થે એકપણે હતાં.

માથે હજી વર્ષત દારૂઅગ્નિ
જતાં ન જાગે જરી વેર અગ્નિ
આ જ્વલિમાં, એ સરણે ગયાની
સાક્ષાત દેવી કરુણા, દયાળી.

જતાં 'એ આફ્રિદી જ્વલિ' કહે અંગ્રેજ 'જંગલી.'
આયરે ફૂરતા કારી નથી એ સભ્ય જંગલી ?

કેમાં હશે સંસ્કૃતિ ઉચ્ચ કહેશે ?
સંસ્કાર કેને હર ઉચ્ચ જોશે ?
નિઃશસ્ત્રને બંદુક મારનારમાં ?
કે એમને પ્રેમ બતાવનારમાં ?

ગુજરાતની સૌથી પુરાતન નદી-તાપી

શ્રી. મણિભાઈ દિવેદી.

આજની આશરે બેએક વરસ પરનો પ્રસંગ છે. 'કૌમુદી' પત્રના તન્ત્રી શ્રી. મૂળ-શંકરભાઈ નવસારી આવેલા. તે વખતે એમની સાથે આ પ્રદેશનાં પુરાતન રચયોની વાત થતાં ગુજરાતની નદીઓ વિષે વાત નીકળી. સાગરમતિ, મહી, નર્મદા અને તાપી એ ચાર નદીઓમાં જૂનામાં જૂની નદી કયી એ પ્રશ્ન તેમણે કર્યો અને કંઈક અંશે તેનો જવાબ પણ તેમણે વાળ્યો કે ગુજરાતમાં મહી નદી જૂનામાં જૂની હોવાનું અનુમાન થાય છે. તેમના જવાબ પાછળ દલીલ પણ હતી. નદીનો પ્રવાહ હમેશાં જમીન જોડેનો જાય છે અને એ રીતે આખા ગુજરાતમાં મહી નદી આજે હોડામાં હોડી છે. એ કારણ પાછળ વરસો જાય. મહીનાં કોતરો પણ હોડા છે અને તે માટે નદીનો પ્રદેશ નાણીનો છે. આ રીતે મહી નદી સૌથી જૂની હોવાનું અનુમાન થાય છે.

પણ મારી માન્યતા તેમનાથી જુદી હતી અને છે. નદીઓના આધુનિક સંજંધી પ્રમાણભૂત નિર્ણય તો જૂરતરવિદ આપી શકે. તેમ છતાં સામાન્ય અનુમાન કરવામાં એકાદ નાના પ્રદેશમાં નદીની હોડાઈ જોઈ નિર્ણય ન થઈ શકે.

જૂરતરનાની દૃષ્ટિએ સાગરમતિનો આખો પર મુખ્યત્વે આધુનિક સમયનો છે. માત્ર આંદ-દશ માઇલનો વાલરના અને કોડલી ગામે વચ્ચેનો ગાળો અતિ પુરાતન યુગનો છે. ૧

મહી નદીનો આખો પ્રવાહ જૂજ ચિરતાદમાં દક્ષિણના આગળે ખડકો પરથી પસાર થાય છે. તેનો પ્રવાહ પણ જૂરતરની દૃષ્ટિએ આધુનિક પડ-રચના પરથી પસાર થાય છે.

અને વિન્યતે શિખરેથી નીકળી સાતપૂડાના ખાણમાં ખેલતી આવતી નર્મદા પણ ધોરાને જંગલ પાદરે પાળાયુનો સંસર્ગ હોડી મરૂંચરને ઘાટે તો વેળુ ધ માટી સાથે રમત કરતી સાગર અંગમે આવે છે વળી એમનો માર્ગ વેળુમય માટી પરથી હોવાથી જમીનનું ખોદાયું મોટા જળપ્રવાહોમાં સહેજાઈથી ધક શકે છે. અને એ રીતે એ નદી-ઓના કરાડા વધારે હોડા જમાવે છે.

તાપીને સાગર સંગમે આવવાનો માર્ગ દોહરો છે. તેને પોતાના પ્રવાસમાં દક્ષિણના આગળે ખડકોના સખન પાળાયુને બેઠોને આવડું પડે છે. તળોદા અને નંદરજારની વચમાં ખાનદેશના પ્રદેશમાં પ્રવેશી ઉત્તર કાંઠે ગંગા-ચીખલી અને સાગરની મેવાસી વસા હતો અને દક્ષિણ કાંઠે ગુજરાતની સોનમદ તાલુકાની જમિને રપડ કરતી આવતી તાપીને વાજપુરને કિલ્લે, ખેરવાડના વિદવસત મિંહડારે કે ઘણાને પાદરે અડીકના પડો પરથી પસાર થતી નિદાળો તો પાળી અને પાળાયું કે નરમ ખડકોના સંસર્ગ કોડરના રમચાન ઘાટ મુખી ઓછાવતા પ્રમાણમાં રહેલો જમાવે. આ અંગેગોમાં ગુજરાતની અન્ય નદીઓ

કરતાં તેનું તળિયું વધારે ઊંડું ગએલું ન જાય તો પણ આવી ભૂચનામાં તેણે કારેલા કાગળની ઊંઘાઈ પરથી અનુમાન કરીએ તો ગુજરાતની જૂનામાં જૂની નદી તાપી હોવાનું જણાઈ આવે છે.

આ અનુમાનને પૌરાણિક કથામાંથી પુષ્ટિ મળે છે. રકંદપુરાણાન્તર્ગત તાપીમહાત્મ્યમાં એક કથા એવી છે કે:—

ભગીરથ રાજની અનેક તપશ્ચર્યા છતાં મહાદેવના જટાભુટમાંથી ગંગાએ મર્ત્યલોક જવાની ના પાડી ત્યારે મહાદેવે તેમ કરવાનું તેને કારણ પૂછ્યું એટલે ગંગાજીએ જણાવ્યું.

“ભાનુદેહા પ્રભાવેન માંય વેતિ ન કથન”

—તાપીના પ્રભાવથી મને કોઈક જ આગ્રહનું નથી, વળી તેમણે જણાવ્યું કે નર્મદા ત્રિગેરે મોટી નદીઓ ગર્વિષ્ટ બનીને બ્રહ્મ-લોકમાં ગઈ હતી અને તેમણે અમારા-માંથી કઈ નદી સૌથી પુરાણી-આદ્ય-અને મોટી છે તે જાણવા માંગ્યું હતું. પ્રથમ નદીઓ માકંડેય પાસે ગઈ, તેમણે કહ્યું મને તથા તમને માત્ર સાતજ કંપનું રમરણ છે અને એથી ઘણા કંપો અને યુગોના રમરણવાળા લોભેશ ઋષિ પાસે જવાની તેમણે નર્મદાને સલાહ આપી. તે પ્રમાણે નર્મદા વગેરે નદીઓ તેમની પાસે ગઈ પણ તેમણે જણાવ્યું કે ઘણા કંપો અને યુગો જાણવા છતાં તદીઓના અનુક્રમને હું જાણતો નથી. આખરે તેમની સલાહથી તેઓ બ્રહ્માજી પાસે ગઈ.

બ્રહ્માએ તેમને કહ્યું: તાપી સૌથી પુરાણી છે. એકવીસ કંપોનું તેને નિરંતર રમરણ છે અને સૂર્યના શરીરમાંથી તે નીકળે છે. ૨

આ પૌરાણિક આખ્યાયિકા પાછળ મને તો મણું રહેલું રહેલું જણાય છે. નર્મદાને સાત અને તાપીને એકવીસ કંપોનું રમરણ હોવાનું કહેવામાં આવ્યું છે એ બતાવી આપે છે કે નર્મદા કરતાં તાપી ઘણી જ પુરાણી નદી છે.

આ આખ્યાયિકામાંથી એ પણ જાણવા મળે છે કે આર્યાવર્તની ભૂમિ પર સંતાપ હારિગ્ણી મહાનવીના જળ-સંચાર ન હોતા થયા તે સમય પહેલાં નર્મદા અને તાપીના જળપ્રવાહો ગુજરાતની ભૂમિને કળદ્રુપ કરતા સાગર સંગમે જતા હતા. વર્ષા દંદા પડેલા આગ્નેય ખડકોમાંથી તાપીની ઉત્પત્તિ થતી હોવાથી એ ખડકોને અગ્નિના પ્રતિક માન્યા અને યરતુના ગુણ વિભાગે કરીને અગ્ની અને સૂર્યનું સામ્ય કંઈપી તાપીને સૂર્યની પુત્રીની ઉપમા આપવામાં આવી હોય.

એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે તાપીએ એકવીસ કંપો ભેગા છે. પુરાણમાં ત્રીસ કંપની ગણના કરવામાં આવી છે. ૩ તેમાંથી એકવીસ કંપ ખાદ કરીએ તો તાપી નદીની ઉત્પત્તિ નવમા કંપમાં થઈ, અને નર્મદાની ઉત્પત્તિ તેવીસમા કંપમાં થઈ.

નવમો કંપ હવ્યવાહન નામે જણાવવામાં આવ્યો છે, અને ત્યાર પહેલાં આદ્યમો કંપ વહિન નામનો થઈ ગયો. આ આદ્યમો કંપ જવાળામુખીઓના સંપાતનો સૂચક છે અને

લાખો વર્ષ સુધી એ ધખતા ગોને ઠંડા થવાની કિંચા આજ્યા બાદ એ રસોના જમાવથી ઊંચી આવેલી ભૂમિ-પહાડોના કેતરોમાંથી તાપીનો પ્રવાહ બીજા યુગમાં નીકળ્યાનું 'અંધ એમતું' આવે છે અને તેવીમંમે કદપ ચિંતક નામથી ઓળખાય છે. એ કદપમાં પ્યાન કરતા પ્રગતપતિથી ચિતિ નામે પુત્ર અને ચિંતા નામે કન્યાનું સ્ત્રી-પુરુષનું યુગલ ઉત્પન્ન થયું. એટલે આ ધરતીના પડ પર માનવી સર્જનાં સ્વજન થવાના કાળે નર્મદાનો પ્રવાહ પણ વિન્ધ્ય શિખરે ઉદ્ભવ્યો એમ પુરાણમાંથી જાણવા મળે છે.

એથી પણ ઘણા પાછળના સમયમાં આવીએ અને ઈતિહાસકાળમાં દૃષ્ટિ કરીએ તો પ્રા. ઐતિહાસિક યુગના ઘણા અવશેષો પુગતત્વવિદોને સાબ્યમતિકે ન મળેલાં કાંડેથી મળ્યા છે તે મુજબ તાપીની ખીગ અને કિનારેથી પણ અખ્યાત જુરતશાસ્ત્રી શ્રી. જુસ હૂટ સાહેબને મળેલાનો ઉલ્લેખ એમના પ્રયમ છે સોનાગઢના તાપી કાંઠાના મેરુલા ગામેથી માડી કામરેજના ધોલજી પાગડી ને ધાલ્વા-કુંગરા ગામે સુધી તેમને આ અવશેષો મળેલાં છે.

અને તાપીની ખીજીના સંશોધન તો હજી કોઈએ લાથ ધર્મ નથી.

પણ તેમ છતાં પુગતન અવશેષોની નજરે માખરમતિ, નર્મદા કે તાપી એ એક મરખા છે. પ્રાચીનપણાની દૃષ્ટિએ પુગણોની આખ્યાયિકા મુજબ તાપી સૌથી પ્રથમ નદી છે અને જૂઞ્ઞતાની દૃષ્ટિએ આ કથનને પુષ્ટિ મળે છે. એટલે ગુજરાતની ચાર મોટી અને મહત્વની નદીઓમાં મૌથી પુરાતન નદી તાપી હોવાનું જણાય છે. સાખરમતિ, મહી, કે નર્મદા ત્યાગ પડીની.

—થોડું જાણવા જેવું—

જાપાનની નવી રીત:—

હેકાઉ પડે તેની તપાસ રાખવા તથા તેનું વર્ણન કરવાને જાપાનની મરકારે વીસ પ્રસિદ્ધ જાપાનીઝ લેખકો તથા નવલકથાકારોની એક અનોખાગિક દુકડીને ચીનમાં મોકલી હતી.

આ દુકડીમાં કેટલાક લોકપ્રિય નવલકથાકારો તથા ઘણી સ્ત્રી લેખિકાઓ હતી, એમ કહેવાય છે અગ્રગણ્ય ગ્રંથકારોના સમૂહને મોકલવાથી સ્વદેશાભિમાનની રાષ્ટ્રીય લાગણીમાં ઉછાળો આવશે.

આ લોકોને શહેર કેમ કબજે થયું તેના ઉતાવળા વર્ણનો લખવાનાં નથી, બલે કે તેમાંના કેટલાક વર્તમાનપત્રકાન્ની ફગ્ગ જાનવરો. 'કેબિનેટ ઇન્ફર્મેશનજુરો'ના કહેવા મુજબ આ મુમાશરીનો હેતુ ગંભીર સાહિત્ય વિષયક પુસ્તકો માટે મામમી પુરી પાડવાનો હતો.

જન્મથી અગીઆન વર્ષ સુધી છોકરાઓ, છોકરીઓ કરતાં મજાનુત હોય છે. ત્યાર બાદ અતર વર્ષ સુધી છોકરીઓની શારીરિક શક્તિઓ વધે છે. ત્યાર પછી ફરીથી પતિ-વર્તન થાય છે.

છાયાલાલ માનસિંગ કામદાર

—પરિનાણુ—

શ્રી. પંકજ

૧

‘આ પીપળાના ઝાડ પર જે ફળું યંત્ર મેં મૂક્યું છે તેમાં બે કણુર કાણું અને એક ફેર છે. તમારે એમાંથી કાળા કણુરને વીંધવાનું છે’ આચાર્ય બોલ્યા.

ચુવકો ચૂપ હતા. રહેજ ગણુગણુર થયો આચાર્ય બોલ્યા, ‘પ્રવીર તું પ્રથમ પ્રયાસ કર.’

એક ચુવક આમળ વધ્યો અને ધનુષ્ય સંધાન કરીને એક બાણ માર્યું.

‘પ્રવીર! તું અમરજ થયો. શ્રુતસોમાં તું આવ.’

બીજો ચુવક આમળ આવ્યો. તેણે બાણ માર્યું.

‘રહેજ ચુક્યો. બગત! તું આવ.’

ત્રીજો ચુવક આવ્યો. તેણે પણ બાણ માર્યું.

‘અંસરજ, શું તમારામાંથી કોઈ પણ એવો નથી જે આટલું હલપ વેધન કરી શકે? હારે તમે અર્જુન જેવા મહારથી ક્યાંથી શરૂ શકશો?’

ચુવકસમૂહમાં શાંતિ પ્રસરી. થોડી વાર પછી એક ચુવક આમળ વધ્યો.

‘સત્તાનીક, આજ તું વેધ કર.’

ચુવકે બાણ માર્યું. કાણું કણુર વીંધાઈને પડ્યું.

‘ધન્ય સત્તાનીક ધન્ય. આસો હવે તમારામાંથી કોનું શરૂ વધારે દૂર જાય છે તે જુ’ છે.’

સર્વેએ પોતપોતાનાં ધનુષ્યાણુ મંભાજ્યાં અને સમ્પ્રધાન કરવા લાગ્યાં. એક સામટાં શરો આઠસમાં ઊડ્યાં. આચાર્ય વિજેતાનું શરૂ જોવા જતા હતા ત્યાં એક ઘોડે-રવાર આવતો દેખાયો. સર્વે શાંત ઊભા રહ્યા. ઘોડેરવાર પાંસે આવ્યો. આચાર્યે ઓળખ્યો. તે સત્તાનીકનો મોટોબાઈ યશોધન હતો. તેણે આચાર્યને પ્રણામ કરીધા.

‘વત્સ, કેમ આટલો શીઘ્ર પાછો આવ્યો?’

‘દેવ, મગધમહાટની મેના દુષ્ટોના દમનને માટે આજ રૂને ચઢને જવાની છે. મુદ્ધ બપોળક થશે માટે માતાની નથા તમારી અંતીમ આજ્ઞા લેવા આવ્યો છું.’

‘વત્સ, વિજય કર. તમે બન્ને ભાઈઓ પ્રખ્યાત થોદા હો.’

‘દેવ, સત્તાનીકનો અભ્યાસ કેવો ચાલે છે?’

‘ઉત્તમ, આજે તે મગધ બધી પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થયો છે.’

યશોધને ગર્વથી સત્તાનીકના તરફ જોયું. સત્તાનીક રમીત કરતો ઊભો હતો.

૨

‘વત્સ યશોધન, તો શું દુષ્ટોનું દમન કરવા આખરે મગધમહાટને મ્હવં નીકળતું પડ્યું?’

‘હા મા, એ હજોના ના આતંકથી સિંધુ, પંચનદ, ચેદી, ચીરાબંદ, ઉગ્ગેન ખત્યાદિ દેશોના નરેશો પણ કંપી બેઠ્યા છે.’

‘શું એઓનું સૈન્યબળ અપાર છે?’

‘હા, પરંતુ એ તરપિશાઓ સુદ્ધ કરવાના કરતાં હુલકાટ અને અત્યાચાર વધારે કરે છે. જે જે દેશોમાંથી એઓની સેના પસાર થઈ છે ત્યાં જુગાસ અને ગૃહ ઉગ્ગણી કરતાં દેખાય છે.’

‘ભારતનું કુદૈવ આખું લાગે છે. વત્સ, ઇં જ અને આતંકીઓને સંહાર કરવામાં કાષ્ઠપણુ જાતની દયા બતાવીશ નહીં.’

‘મોટાભાઈ, હું પણ તમારી સાથે આવું તો કેમ?’

‘ના શતાતીક, ઇં હજુ નાનો છે અને માતાની પાસે પણ કાંઈને રહેવાની જરૂર છે. આચાર્યની પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થવું અને મુદ્દમાં જવું એ સરખાં નથી.’ યજ્ઞાધને પોતાના સૈનિક હોવાનો ગર્વ બતાવ્યો. શતાતીક ચૂપ બોલો રહ્યો.

માતાએ પૂતળું ‘હૃદય પારખ્યું’ અને બોલી, ‘બેટા, શતાતીક, તારે મુદ્દમાં જવાનો પ્રસંગ શીઘ્ર જ આવશે અને હું તારે તને મદુર જવા દહરા.’

‘મા, એ સમય ક્યારે આવશે?’ શતાતીક બોલ્યો.

‘ઉતાવળો ન થા વત્સ, હું તને પછી ખેંચું કહીશ.’

ખીન્ને દિવસે માતા અને આચાર્યની શુભેચ્છાઓ તથા આશીર્વાદ લઈને યજ્ઞાધન ગયો. ગામના લોકો તેને વળાવવા આવ્યા. શતાતીક સહોદરને જતો અનિમેષ નેત્રે જોઈ રહ્યો. તે આંખોથી ઓઝસ થતાં એક નિઃશ્વાસ મૂકી ઘેર આવ્યો.

૩

હંધુધિપતિ મિહિરકુસના અત્યાચારથી ભારત જૂંમિ કંપી રહી હતી. એની દૃષ્ટિ સેના તીકોમાં ટાળાંની માફક યત્ર તત્ર હાહાકાર વર્તાવી રહી હતી. ભારતીય નૃપોએ એને યોગ્ય શિક્ષા કરવા માટે તૈયારી કરવા માંડી. માલવાનરેણ યજ્ઞાધર્મા અને મગધાધિપતિ આશાદિત્યે એકેત્ર યમને એ દુષ્ટને શિક્ષા કરવાનું ખીડું ઝાંચું.

ભારતીય રક્તમાં ઉજ્જ્વળતા હજુ વર્તમાન હતી. વિરતવનું ઝરણું ક્ષીણ થતાં લાગ્યું હતું પણ સુકાયું ન હતું ક્ષત્રીયો એ નૃપોના સૈન્યમાં મોટી સંખ્યામાં દાખલ થવા લાગ્યા.

૪

શતાના ગામમાં એકાએક રણમેરીનો સખ્દ સંભળાયો. આંખોણો જાગ્યા, એકત્ર થયા. મગધ સમ્રાટની સેના પસાર થઈ રહી હતી. વિશાળકાય માર્ગધર્મીઓની અધારોહી સેનાની દુકંડી જતી હતી. સેનાપતિ શિક્ષાદિત્યે ગામના આચાર્યને બોલાવી કહ્યું.

‘દેવ, હમારી સેનાની આ કૂચ સુપ્ત રાખવાની છે. અને મગધસમ્રાટ તમારા ગામ પાસે એને સુપ્ત રાખવાની આજ્ઞા કરે છે.’

‘મગધસમ્રાટને કહેજો કે આ ગામમાંથી કાંઈ પણ માતાએ વિશ્વાસઘાતીને જન્મ આપ્યો નથી.’

‘ધન્ય છે તમારા ગામને.’

સત્તર થતાં તો સેના પાસેના જંગલમાં અદૃશ્ય થઈ ગઈ.

આચાર્ય શિષ્યોને શીખવવામાં પ્રવૃત્ત થયા.

૫

‘સત્તાનીક, કેમ આટલો ઉદાસ લાગે છે?’

‘વિમળા, મોટાભાઈએ મારી યોગ્યતા સ્વીકાર કીધી નથી અને મને યુદ્ધમાં જવા નથી દીધો માટે જ મને ધણું માલું લાગ્યું છે.’

‘દેશને બચાવવામાં યોગ્યતા કે અયોગ્યતાને કંઈ સંબંધ નથી અને એમાં તારા મોટાભાઈની રૂઝની પચ્ચ આચર્યકતા નથી.’

‘પરંતુ માતાનું શું થશે?’

‘માતાનું ન્દણ્ય ગામના વીરો શું ન કરી શકશે?’

‘પરંતુ મારે હવે કેવી રીતે યુદ્ધમાં જવું?’

‘તુ સત્તર જઈને મગધસમ્રાટની સેનામાં જોડાઈ જા.’

સત્તાનીક ચૂપ રહ્યો, એકાએક દૂરથી ઘોડેરવારોનું ધુધ આલ્યું સમગ્ર ગામને ઘેરી લીધું. સત્તાનીક અને વિમળાને પચ્ચ બંદી બનાવવામાં આવ્યાં. હજોની કક્કશ બોલી ફૂરતા અને પૈશાચિકતા એક અચાત હાથ આમીણોને આપવા લાગ્યાં.

આમીણોને બંદી બનાવી મિદિરકુલ આગળ પ્રસ્તુત કરવામાં આવ્યા રક્તવધૂાં આંખો આચાર્યના તરફ ફેરવી મિદિરકુલ બોલ્યો. ‘જુદ, તું ગામમાં પ્રતિષ્ઠિત મનુષ્ય લાગે છે. માટે તને હું પ્રથમ સંજોધું છું. મગધસમ્રાટની સેના આ તરફથી ગઈ છે એમ મને સંવાદ મળ્યો છે. મારે યશોવર્મન અને મગધસમ્રાટનો મેળાપ નથી થયા દેવો. જે મને મગધસેનાની મારિતી આપશે તેને હું જાગીર આપીશ, સન્માન કરીશ પરંતુ તમારા આટલામાંથી જે કોઈ એ સંવાદ આપવા ન કષ્ટ થશે તો ... મારી શિક્ષાની પદ્ધતિ તો તમને ખબર હશે?’

આમીણો કંપી જોડ્યા. આચાર્ય સાંત દનમ, ઘોડીચારે મિદિરકુલે ‘પૂછ્યું, શું ઉત્તર આપો છો?’

‘મગધસેનાનો સંવાદ આપવા હું અશક્ત છું.’ આચાર્ય બોલ્યા.

‘હાં! હીક. તું પચ્ચ? મિદિરકુલે બીજાને પૂછ્યું.’

બીજાએ પચ્ચ નકારમાં ડોકું ધુણાવ્યું. કોઈ પચ્ચ તૈયાર ન થયો. મિદિરકુલે કુર્ક થઈ આના કીધી.

‘પુરોતેને જોધે માથે લટકાવી ફટકા મારો અને સ્ત્રીઓને તડકામાં જોબી રાખો.’

પ્રહરીઓ બંદીઓને લઈ જવા તૈયાર થયા. એકાએક સત્તાનીક બોલ્યો, ‘સમ્રાટ, હું એક શરને એ બાતમી આપવા તૈયાર છું.’

‘ધિકકાર છે સત્તાનીક’ આમીણો એક સામટા બોલ્યા.

‘શી શરત છે?’ મિદિરકુલ બોલ્યો.

‘આ ગ્રામીણોના પર અભ્યાસ ન થાય તો હું સર્વ હરીકૃત કહેવા તૈયાર છું.’

‘હિતમ, પ્રહરીઓ બંદીઓને લઈ જાઓ.’

શતાનીકે આચાર્ય અને ગ્રામીણોન આખોમા રાય જ્યે. આચાર્ય બોલ્યા, ‘કુલ્દાંગાર ! તું પત્થર પડ્યો હોત નો પથ્થુ સારું હતું.’

માતા બોલી, ‘પાપી, તું મારો પુત્ર મટી ગયો છે.’ વિમળા શાંત બિભી હતી. સર્વે ગયા. શતાનીક અને મિહિરકુલ મસલત કરતા શિવિરમાં રહ્યા.

૭

શતાનીકની જાતમીથી હજોએ એક ભારતીય સેનાની ટૂકડી કાપી નાંખી. મિહિરકુલ પ્રસન્ન થયો. હજોની સેના, મગધસેના અને ઉગ્રધિનીની સેનાનો સંગમ અટકાવવા આવી. શતાનીકે એક દિવસ મિહિરકુલ પાસે પોતાના ગ્રામીણ બંદીઓ પાસે એક સંચાનની ખખર જાણવા માટે મુલાકાત કરવાની ઇચ્છા દર્શાવી. મિહિરકુલે તેને રજા આપી. શતાનીકને આચાર્ય પાસે લઈ જવામાં આવ્યો.

શતાનીક શિવિરમાં ઘખત્ર થયો. આચાર્યે પૂછાથી મુખ ફેરવી લીધું. શતાનીક બોલ્યો, ‘પ્રહરી તું જા.’ પ્રહરી ગયો.

‘આચાર્ય !’

‘ચૂપ, કુલ્દાંગાર ! મારે તારી વાત સાંભળવી નથી.’

‘પથ્થુ મારી વાત તો સાંભળો ?’

‘મારે નથી સાંભળવી.’

શતાનીકે પાસે આવ્યો. ધીમે સ્વરે બોલ્યો, ‘આચાર્ય, હજોનું સત્યાનાંશ પરંમ દિવસે ચલાનું છે. તમારે તેમાં સહાયતા કરવી પડશે.’

આચાર્યની આંખો ચમકી અને બોલ્યા, ‘શું ?’

‘તમારે શિવિરમાં આગ લગાડવાની છે. હું બાકીનું જોઈ લઈશ. મગધસખાટની સેના એઓ પર આવી લાગશે. (જેરથી) તો શું તમે મને તે સંચાનની ખખર નહીં આપો ?’

‘નહીં, મને મુક્તિ મળે તોજ હું એ સંચાન જતાવીશ.’

શતાનીકે મિહિરકુલ પાસે આચાર્યને મુક્તિ અપાવી, પરંતુ એને હજુ સેનાની સંઘન શાળામાં એક ભૂલ તરીકે રહેવાની આજ્ઞા કીધી.

૮

હજુ સેના કુચ કરતી સિંધુને કિનારે આવી પહોંચી. સેનાના ચતુર મોખિયા શતાનીક ને લીધે હજુ સેનાને કંઈ પણ આપદા ન પડી. તેણે હજુ સમ્રાટને કહ્યું કે સવારે આક્રમણ કરવું સારું પડશે અને મગધસેનાનું નિરીક્ષણ કરવા જવા આજ્ઞા માગી. મિહિરકુલે બે હજોને સાથે કીધા, અને શતાનીક તેઓ સાથે આવ્યો.

તેઓ એક ગહન વનની પાસે આવ્યા. એક મોડું વડનું જાડ જતાવી શતાનીક બોલ્યો, ‘હું આ જાડ પર ચઢી મગધસેનાને જોઈ છું, તમે નીચે બિભા રહો.’

શતાનીક જાડ પર ચઢ્યો. દૂર મગધસેના જોઈ. શિવિરનું ધક્કણ કરતી ટુકડાના ઘોડેસવારો ફરતા જોયા. તેણે પોતાના વસ્ત્રમાંથી સખ કાઢ્યો અને બીમવેગથી ફેંક્યો.

નીચે ઉભેલા હજો અમકયા શંખનો ધ્વનિ વધારે ભીષ્ય થવા લાગ્યો. મગધસેનાના અશ્વારોહીઓ પણ અમકયા અને એક દુકડી વન તરફ ચાલી. હજોમાંના એકે તીર કાઢી ધનુષ પર મૂકીને શતાનીકના હાથને લક્ષીને માણું. તીરે હાથ વીધી નાખ્યો પરંતુ શંખ પુકતો બાંધ ન થયો. માગધીઓને આવતા જોઇ હજો લાગ્યા. માગધીઓ નીચે આવ્યા. શતાનીક ગાંડાની માફક શંખ ફૂકે જતો હતો, કેલાંત થઇને તે ઉપરથી તૂટી પડ્યો. માગધીઓએ તેને ઊંચક્યો તે બેલાન જેવો પ્રવાપ કરતો હતો, ‘હજોની સેના સિંધુને કિનારે આવી ગઇ છે. હમણું તેના શિવિરમાં આગ લાગશે. દોડો, મારો, કાપો એ પાપીઓને.’ એકાએક દૂરમાં એક ભડકો દેખાયો. માગધી વીરોએ રણભેરી વગાડી. સમગ્ર મગધ સેના તૈયાર થઇ ભડકા તરફ ચાલી નીકળી. હજોમાં આગથી ગભરાટ ફેલાયો. તેમની પૂકે માલવાની સેનાએ પણ ભડકો જોયો.

યુદ્ધ મંડાણ અને ઇતિહાસમાં કાઠગૌરની લડાઈમાં મિહિરકુલનો પરાજય અને નાશનું પ્રસિદ્ધ છે.

૯

ધાવણ અને બેલાન શતાનીકનો ગજગટ ચાલુ હતો. મિહિરકુલ અને હજોને કાશ્મીર તરફ ખેડેડી દેવામાં આવ્યા. વિજયી મામધી અને માલવી સેનામાં કદનોલ થઇ રહ્યો. મગધસમ્રાટે હજોએ બનાવેલા કેદીઓને મુક્તિ આપી. સર્વેને પુરસ્કાર આપવામાં આવ્યો. આચાર્યને પણ સન્માનિત કરવામાં આવ્યા.

‘સમ્રાટ, ભારતવર્ષના આ પરિત્રાણનું શ્રેય શતાનીકને છે,’ આચાર્ય બોલ્યા.

‘અવશ્ય હું એને આજે જ મારી સેનામાં ઉપસેનાપતિ બનાવું છું.’

મામીણો અમકયા. વિશ્વાસઘાતી શતાનીકને ઉપસેનાપતિપદ ! શતાનીકની માતાની

‘ગાંધી પણ વિરમવથી પહોળી થઇ. પરંતુ વિમળા શાંત હતી.

શતાનીકને સમ્રાટ પાસે લાવવામાં આવ્યો. સમ્રાટે તેને સન્માનિત કીધો અને બોલ્યા, ‘શતાનીક, જગત ભરે તને વિશ્વાસઘાતના આક્ષેપથી અપમાનિત કરે પરંતુ દેશના પરિત્રાણને માટે તેં કરેલું કાર્ય અમર છે.’

સર્વેએ ચિત્કાર કીધો. ‘મગધ સમ્રાટની જય.’

૧૦

શિવિરમાં માતા અને વિમળા બેઠીં હતાં. શતાનીક અને યશોધન આવ્યા. માતા મદમદ કંઠે બોલી, ‘યશોધન, શતાનીકે ખરેખર દેશની તારા કરતાં પણ વધારે સેવા કીધી છે.’

યશોધન બોલ્યો, ‘હા મા, એ લાઘવના પર મને આજે અભિમાન ઉત્પન્ન થાય છે.’

વિમળા અને શતાનીકનો ચતુરચ્છેદ માતા સમજી અને બોલી. ‘શતાનીક, હવે વિવાહનું એક કાર્ય બાકી રહ્યું છે.’

શતાનીક બોલ્યો, ‘ગોટલાઇને પૂછો કે મારામાં હજી વિવાહની યોગ્યતા આવી છે કે નહીં?’

યશોધન આ મધુર ટોકારને સાંભળીને હસ્યો અને માતાએ જોયું કે વિમળાના ગાન શરમના શેરગથી લાસ થઇ રહ્યા હતા.

મારી પ્રવાસપોથીમાંથી થોડાંક પૃષ્ઠ

અથવા

સુરતથી અમરનાથ

(૪)

‘મહાત્માઓ’

શ્રી. સેવાનંદજી

(૩)

આ બીજારીઓની સંરચા એક બીજી આર્થિક ચૂંચવણને જન્મ આપે છે, અને તે આપણા મમત્ત દેશની જનશક્તિના અણઉપયોગની, વર્તમાન સમયમાં હાલમાં એક એક જાગૃત ધ્યેયો દેશ સ્વાવલંબી થવો જાય છે પોતાની યાંત્રિક શક્તિ અને જનશક્તિ, એ બેનો ધણામા ધણો સદુપયોગ કરીને પોતાના દેશની જરૂરીઆતો પોતે તૈયાર કરવાની અને તેમાંથી પણ જેટલો નિકાસ કરી શકાય તેટલો કરવાની બધે થોજનાઓ રચાય છે અને એ થોજનાને મફત બનાવવામા આખા ગબૂની શક્તિ કામે લાગી જાય છે. જગત ભરમાં બધારે ઔદ્યોગીકરણની ધૂમ મચી રહી છે, દુનિયાના ઇતર દેશો બધારે ઉત્પાદન અને વિનિમયના મહાપ્રયોગ ઉદ્યોગની બાબતમા એક બીજાની માથે રૂપરૂપા ઊતરી પડ્યા છે બધારે જગપાન આખી દુનિયાના તમામ વાણિજ્યકેન્દ્રોને જીતી લઈને જગતના વાણિજ્ય વ્યવસાયના ઉપર પોતાનું ચક્રવર્તી માત્રાબલ સ્થાપવાને કટિબદ્ધ અંત ગયું છે, ત્યારે ભારત વર્ષ, જે આખી દુનિયામાં ધણામા ધણો પગવલ્લભી છે, જેનું ઔદ્યોગીકરણ હજી પૂરું સ્થાપતા શીખ્યું નથી અને એવી ગાઢ્યાવસ્થામા પણ જેને જંગી શક્તિઓની સાથે રૂપરૂપા કરી કરીને જીવતા રહેવાનું સમ્મયું છે, જેની નિકાસના કગત આધારનો આંકડો વધી જાય છે, તે ભારતવર્ષ, આ ચતુર્થાશ્રમીઓની—ધર્મને નામે જીખ માગી ખાનાગઓની, મધ્યયુગની નહિ પણ તે પહેલાના વાગાની જૂની મડેલી સંસ્થાને હજી પોષે છે અને તેમ કરીને જૂઠા આત્મસંતોષ અનુભવે છે, એ દાંઈ થોડી ફૂદાંવની વાત છે? ભારતવર્ષની યાંત્રિક શક્તિ હજી અવપણમાં છે, વહીવટી કમીસને કરેલા ગિપોર્ટને આધારે ભારતવર્ષના લોકોની ઉત્પાદનશક્તિ બીજા દેશોના મજૂરોની શક્તિના પ્રમાણમાં હાલમાં કે કરતાં પણ ઓછી છે, પશ્ચિમના દેશોના મજૂરોની સાથે રૂપરૂપા કરી શકે એવા સજગ મજૂરો એક પળના સિવાય આખા દેશમાં બીજો કયાય જોવામાં આવતા નથી, તે વખતે અડધા કુગડ જેટલા મળળા હજીપુષ્ટ બાચાઓ કર્યું જ ઉત્પન્ન ન કરતાં બીજાઓનું મહામહેનતનું પેગ કરેલું એમાં એમાં ઉઘાવે તેના કરતાં જનશક્તિના ઉપઉપણાનું વધારે સાઈ ઉઘાડવું દુનિયામા શીખ્યું જડે એમ નથી. યાંત્રિક શક્તિઓનો જે દેશમાં અદ્ય વિકાસ થયો હોય

તે દેશમાં તો જનશક્તિનો ઘણામાં ઘણો ઉપયોગ કરી લઇને યાંત્રિક શક્તિના અભાવની ખોટ ફેટકેંક અંશે પૂરી કરવી જોઇએ; જેની પાસેથી જેટલું અને જે માતનું કામ લઇ શકાય તેટલું લેવાનું જ જોઇએ. અદાર વર્ષની ઉમરનો પુરૂષ અથવા સ્ત્રી, જે ઉચ્ચ શિક્ષા ન લઇ રહ્યાં હોય તો તેમની પાસે તેમની યોગ્યતા મુજબ કામ લેવાની રાષ્ટ્રની મંડરે યોજના ઘડવી જોઇશે. અદરથી પંચાવન કે આઠ વર્ષનાં તમામ સમૂહ અને નિરોગી સ્ત્રી પુરૂષોની શક્તિને ઉત્પાદન અથવા વિનિમય એ બેમાંથી કોઈપણ એક કામમાં કામે લગાડી દેવાનો ધર્મ રાષ્ટ્રીય સરકારનો છે. કોન્ગ્રેસ સરકાર રાષ્ટ્રીય ઔદ્યોગીકરણની મહાસમસ્યા ઉકેલવાને સારૂ હમણાં વિચાર ચલાવી રહી છે, તે વખતે દેશની જનશક્તિનો એક વિપુલ ધોધ ફળદ્રુપ ખેતરોમાં નહિ પણ ઉજ્જડ રેગીરતાનમાં ફેંકાઓ અને સહઆબ્દિઓ થયાં વહી વહીને નિર્દયક સુકાઇ ગય છે, તેને કામે લગાડી દેવાનો પ્રથમ પણ તેમણે વિચારવો જોઇશે અને તેમ કરવામાં કુમારો વળેલો લોકમત અડચણો ઉત્પન્ન ન કરે તે સારૂ જરૂરી પ્રચારકાર્ય અને કાયદા ઘડવાની પણ તજવીજ કરવી જોઇશે. બેકારોને માટે કામ ખોળી કાઢીને તેમને કામે લગાડવાનો જેટલો સરકારનો ધર્મ છે, તેટલોજ પ્રવાદાપૂર્વક બેકાર રહેનારાઓને કામે જોતરી દેવાનો પણ છે જ.

આ વિપત્તિભાંધી એક બીજો દાનિકાક ફણગો ફૂટે છે, તે એ છે કે દેશમાં જ્યારે બેકારી તેના લયંકર સ્વરૂપમાં ફેલાઇ રહી છે, જ્યારે ઉંચામાં ઉંચી કેળવણી પામેલા યુવકો અધોભાવને લીધે આત્મહત્યાઓ કરતા યત્ન ગયા છે, જે વખતે તનતોડીને મહેનત કરતાં પણ કોરોડો માણસો ભૂખા મેટલા પણ પેટ ભરીને ખાયા પામતા નથી, તે વખતે આ નીખારી અને બેકા-ખાઉઓનું મંડળ દરેક જગ્યાએ ઉડાવે છે, તે જોઇને બીજાઓને પણ તેમના મંડળમાં જોડાવાની લાલચ થાય છે, કારણકે વગર મહેનતે સારું ખાવાનું પીવાનું મળતું હોય તો મહેનત કરીને ભૂખે મરવાનું કોને ગમે? પંચનય, સંયુક્ત પ્રાંત અને ગઢવાલના ઘણા બેકારો પોતાના ઘરમાં લગવાં વસ્ત્ર અને છીપી, (સંન્યાસીઓનું જળપાત્ર) એ બે વાનાં રાખી જ મૂકે છે. ખેતીની મોસમ પુરી થાય અને ઘર બેકાં પાંચ પેસા પેસા કરી શકાય એવું કોઇ કામ હાથ ન લાગે તો તેઓ પેલાં લગવાં વસ્ત્ર પહેરીને હાથમાં છીપી લઇને કાશી, હરિદ્વાર, નાગપુર આદિ જોરેલાં નીકળી પડે છે. આર શંક મહિના તેઓ સંન્યાસી તરીકે ચતીત કરે છે, તેટલા વખતમાં દેશના પૂંજવાદી લૂંટારાઓએ ધર્મ અને પરોપકારની રમત કરવાને સારૂ માટેલાં અન્યોક્ષેત્રોમાં જઇને મફતના રોટલા લઇને ખાઇ લે છે અને પછી આખો દિવસ ફરી ફરીને પોતપોતાની અકકસ હુશીઆરીના પ્રમાણમાં રોજના આઠ આનાથી દોઢ રૂપીઆ જેટલી રોકકડ નાના પ્રકારને બદલે માગી બીખીને એકઠા કરે છે અને એ રીતે ચાર પાંચ માસમાં પચાસ, સો અથવા બસો રૂપીઆ જેટલી રકમ ગાંઠે બાંધીને ખેતીની બીજ મોસમ શરૂ થાય તે પહેલાં પોતાને ઘેર આંવીને ઉઠા રહે છે. આ બધું કેવી રીતે અને કે. તેના હું થોડાક દાખલા આપીશ. સમાજશાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરનારાઓએ લક્ષ આપવા જેવો અતિ અગત્યનો આ વિષય છે, એમ સૂચનને હું માગવી બની શકે તેટલા વિસ્તારથી લખી રહ્યો છું. લંડનના કોઇ

અમલીપત્રના મંપાદકે પોતાના એક અતિ જાહેશ સંવાદાતા (રિપોર્ટર)ને લંડનના બીખારી, લામટા અને મરાલીઓની સ્થિતિ, તેમના રહેઠાણ, તેમની બીજા માગવાની સુકિતઓ વગેરેનો અભ્યાસ કરીને રિપોર્ટ કરવા મોકલ્યો હતો. હું પણ કાષ્ઠક તેવી જ જાતનું ગંદું પણ્ય મમાવતા દિલ્લે માટે અત્યંત જરૂરી કાર્ય કરવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યો છું. મારા લેખને વધારે પડતું મહત્વ આપવાનો આરોપ કોઈ મારા ઉપર મૂકે તો તેટલું જોખમ વેડી લઈને પણ હું કહું છું કે આ વસ્તુસ્થિતિના ઉપર દેશના કાયદાઓ ધડનારી સંસ્થાઓનું પ્લાન જેમવાની ધણી જ જરૂર છે.

(૧) ઋષિકેશમાં આવેલી ષ્ઠેશ્વો એક સંન્યાસી મંઝામાં સ્નાન કરતાં કરતાં જરાક વધારે જાડા પાણીમાં જવાથી તણાઈ ગયો અને તેનું શબ્દ ધણે આછેથી મળી આવ્યું. તેની કુટિમાંની વસ્તુઓમાં શું શું છે તેની જગ્યાએ પોલિમના અમલદારે પાંચ માણસોની સમક્ષ તપાસ કરવા માંડી ત્યારે કેટલાક પત્રો પણ મળી આવ્યા, જે મરનાર સંન્યાસીના બાપે, તે અલણ હોવાથી, કોઈની પાસે લખાવ્યા હતા અને તેમની બુધ્ધાની મામાન્ય મનનજ એવી હતી કે “તને સંન્યાસી થયે છ સાત વગમ થવા આવ્યાં, છતાં તો હજી તણસો રૂપીઆ મોકલ્યા તે જ મોકલ્યા તારી છોકરીઓ મોટી થવા આવી છે, તેમને પરણુવવી પડશે. પર જુનું થઈ જવા આવ્યું છે, તેને ઉકેલવાનું છે. તને અમારી ચિન્તા કેમ થતી નથી? તે સંન્યાસી થઈને શી કમાણી કરી? વગેરે વગેરે” આ પ્રસંગે હાજર ષ્ઠેશ્વોમાં ‘લોકમાન્ય’ (હિન્દી) પત્રના મંપાદક પણ હતા. તેમણે આ કાગળોની નકલ કરી લીધી અને પોતાના પત્રમાં લોકોની જાણને માટે તેમણે તે કાગળો છપાવ્યા પણ હતા.

(૨) ડેહરાદૂનના શ્રી. ચતુરસેન શાસ્ત્રી પોતાના ‘ધર્મ’ કે નામ પર’ નામના પુસ્તકમાં પોતાની એક આપવીતી નીચે પ્રમાણે વર્ણવે છે:—

“એકવાર હું અલંકાર બિમાર થઈને પચારીવશ થયો હતો તેવામો કોઈ મિત્રે મને કહ્યું કે સહેરમાં એક ૧૨૫ વર્ષના મહાત્મા આવ્યા છે અને મારા સાગ વડીલો, બારિસ્ટરો, સગકારી અમલદારો તથા અગ્રગણ્ય સુશિક્ષિત બ્રહ્મચો તેમને પોતાને થોડા સન્માનપૂર્વક બોલાવે છે કેમકે તે પોતાની યોગસિદ્ધિઓ વડે અગ્રાધ્ય રાજ મટાડી શકે છે. મેં પણ તે મહાત્માને મારે થોડાં લોકોના જેવા તે મારા ઓરડામાં પેલા તેવા મેં તો તેમને પહેલી જ નજરે જોળખી દાદ્યા; પણ તેમણે મને જોળખ્યો નહિ તેથી મારે તેમની સાથે થોડીક વાતચીત થઈ.

‘મહાત્માજી! આપનું વય કેટલું?’

‘સવાસો વર્ષ થઈ ગયાં.’

‘ત્યારે આપ કયું તેજ માથે લગાડે છે કે જેથી આપના વાળ હજી કાળાને કાળાજ રહ્યા છે?’

‘અમે તેજ વાપગતા નથી, યોગાભ્યાસથી વાળ કાળા જ રહે છે.’

‘આપનો નિવાસ કયાં?’

‘કૈલાસ-માનમ સરોવર આગળ.’

‘ઓ મા...લા ! તું વળી મહાત્મા ક્યાગો ચક્ર ગયો ? જવાલાપુર મહાવિદ્યાલયમાં તો આપણે એક વર્ગમાં ભણતા હતા અને પંડિત બીમનાથ શર્માનો માર ખાતા હતા તે તું ભૂલી ગયો ? ઉતાર તારું પહેરણું અને હજી તારે વાંસે આમઠાં છે કે નહિ તે મને જોઈ લેવા દે.’

તે ૧૨૫ વર્ષના મહાત્મા આત્મા ખતી ગયા અને પછી મને ગળે યજ્ઞગી પડ્યા. મેં પૂછ્યું, ‘દોસ્ત ! તારાં માણથી કુશળ છે ? તારે બે બહેનો હતી તેઓ તો હવે બહુ મોટી થઈ ગઈ હશે.’

‘મહાત્માજી બેઠ્યા. ‘અરે ! યાર ! તેમને પરણાવવાના પૈમા પેદા કરવા માટે તો મારે મહાત્માનો વેપ લેવો પડ્યો છે.’

આ વાતમાંથી બીજી એક જાણવા જેવી બીના એ છે કે આપણા દેશના સુશિક્ષિત લોકો પણ્ય ધર્મની વાતોમાં ગામઝાના ચમાર જેવા જ ઉદ્ભુ છે.

(૩) ઋષિકેશથી સ્વર્ગાશ્રમ તરફ જવાના રસ્તા ઉપર એક ભેખડની અંદર એક નાનકડી ગુફા છે, જેમાં પેમવાને સારું એક નાની ડોઢાબારી મૂકેલી છે. તેમાં એક મહાત્મા રહે છે. અદ્રી-નારાયણની યાત્રાના મહિનાઓમાં એટલે એપ્રિલથી ઓગસ્ટ સુધીમાં તે મહાત્મા સો દોઢસો રૂપિયા પેદા કરી લે છે. તે બધા વખત ગુફાની અંદર પોતાના આશ્રન ઉપર આંખો મીંચીને બેસી રહે છે. ગુફાની બહાર તેમનો એક બામીદાર અથવા એન્ટ ઉભો રહે છે. તે યાત્રાળુઓને ‘આત્માનાં દર્શન કરવા માટે ગુફામાં તેડી લાવે છે. અને સાંજ પડ્યા પછી બેઠે જાય. જાગની આવક વહેંચી લે છે,

(૪) એક ઘરડો શુજરાતી સંન્યાસી, જે તેની બેલી ઉપરથી બેઠા જીવંતાનો પાટી-દાર લાગતો હતો, તે પોતે અબણ હોવાથી મારી પાસે કાગળ લખાવવા આવ્યો. તેમાં તેણે કોઈ હરખાબહેન, સમજૂબહેન, મરવાભાઈ, પરાભાઈ વગેરેને આશીર્વાદ સાથે લખાવ્યું હતું કે તમે બધાં મળીને બસો રૂપિયા મને મોકલાવી દો તો તમારા નામનો હું ભંડારો કરીને મહાત્માઓને ભોજન કરાવીશ, જેથી તમને ધણું પુણ્ય લાગશે.

(૫) પંજાબના બે લુવાનો ઉદ્દેશ ક્રાંતિમેળા વખતે હરદ્વાર જઈને સંન્યાસી થઈ ગયા. દોઢ બે મહિના સુધી માલખૂડા, જલેખી અને કળીના લાકુના ભંડારાઓમાં ખૂબ ખાઈ પીને તેમણે મોજ ઉડાવી અને ધેર આવ્યા ત્યારે લગભગ સો સો રૂપિયા છેડે બાંધના આવ્યા.

(૬) હું જે ગામમાં રહું છું, ત્યાંના જ એક પક્ષણ ઉદામી સંપ્રદાયના સંન્યાસીઓની જમાતમાં ભળી ગયો છે. એકવાર તે જમાત આ જ ગિરજાના અમુક ગામમાં આવી ચંદેલી ત્યારે તેનાં સગાં વ્હાલાંએ તેને ઝોળખ્યો અને પકડીને ઘેર તેડી આવ્યો. પણ થોડા દિવસ પછી પાછો તે નાસી ગયો કારણ કે ઘરના સડકા મકાઈના રોટલા તેને ગળે ઉતરતા ન હતા. તેનું ગળું શીરોપૂરી અને માલખૂડા દૂધપાક ખાઈ ખાઈને સુવાળું થઈ ગયું હતું.

(૭) કપિદેશનો એક સંન્યાસી નિત્યાનંદ નામના કોઈ ગુજરાતી સંન્યાસી પાસે જનમનગરના) ધંધુ કરીને જટારાંકર નામના કોઈ પેલિસ અમલદારને ગુજરાતીમાં કાગળ લખાવવા આમ્ને હતો. તેમાં તેણે એવું લખાવ્યું હતું કે “મેં હમણાં કાર્તિકેશ્વરીની આરાધના કરવા માંડી છે, જે થોડાંક અડવાડિયાં પછી પૂર્ણ થઈ જશે. તેવું ફળ મારે તમને આપવાનો વિચાર છે. તેનાથી તમને થઈ મજશે. તમારાં પરાક્રમમાં વધારો થશે, અને નોકરીમાં ઉન્નતિ થશે. આ પુરસ્કારજીના ખર્ચ પેટે તમારે માત્ર આરસો રૂપીઆ જ કરવા કરવા પડશે. માગ પુરસ્કારજીના ફળને સારી બીજા ધણા માગણી કરતા આવે છે, પણ મારે એ લાભ તમને જ આપવો છે. માટે તમે આરસો રૂપીઆની સાથે તમારો ઉત્તર મને જઈ જણાવી દેશો. આવો અવગણ લાભ ગુમાવશો તો બિંદગી સુધી તમારે પરતાવું પડશે, કારણ કે કાર્તિકેશ્વરીનું પુરસ્કાર કરવાનો યોગ વારંવાર આવતો નથી, વગેરે વગેરે.”

(૮) એક સંન્યાસી જે તેના કહેવા પ્રમાણે પુર્વાશ્રમમાં અધિક રહેલો રોશન ઉપર કેપ્પડી રોશન ખાસતર હતો, તેણે કંઈ કોટરીની ટિકિટો વેચવાનું સત્કાર્ય કરવા માંડ્યું. આમો દિવસ ખડીઓ, કલમ અને ટિકિટોની રસીદજી લઈને તે બધા શહેરમાં ફરતો અને મૂખ લોકોને ફેસવારી ફેસવારીને તેમને કોટરીની ટિકિટ વેચતો. મેં તેને એક દિવસ ધનપચાક આપીને કહ્યું કે “આ બેકારીના જમાનામાં જ્યારે લોકો પૈસાને સારા ત્રાહિ ત્રાહિ પોકારી રહ્યા છે, તે વખતે એકદમ ધનવાન થઈ જવાનો આપ લોકોને સુમાર્ગ ખતાવીને મદદ પુલવું કામ કરી રહ્યા છો.” પછી તે મહાત્માને કપિદેશમાં મેં દીઠા નહિ અને ગરીબ લોકો, બિચારા લગીઓ પણ ધણીવાર તેના નામની પોંક મૂકતા હતાં તે હું સાંભળતો હતો. કહેવાની જરૂર નથી કે તેણે ટિકિટોના વેચાણનું નાણું કંપનીને મોકલાવ્યું જ ન હતું.

(૯) તીર્થસેવોના કાપડીઆ, મીઠાઈવાળા અને છુકસેવરો પણ આ જોગા દિવસની છૂટમાં ભાગીદારી કરે છે. કપિદેશમાં લગભગ દરેક મીઠાઈની દુકાન આગળ ઉપર કચ્છાં તેમાં જગ્યાં વસ્ત્રમારી મવાલીઓ ઉભા જ રહે છે. દુકાનદાર તેમને કોઈવાર ખેસવાને ખુરશી પણ કઢી આપે છે. આ મવાલીઓ જતા આવતા યાત્રાળુઓ પાસે—કોઈની આગળ દૂધ, કોઈની આગળ દહિં, કોઈની આગળ ગરરીપેંશ—એવી વસ્તુઓની માગણી કરે છે. રીઝાં, ટમકાં અને દેખીની રીને ‘જાગત’ જેવા લોકોને જ તેઓ પોતાના શિકાર તરીકે ઓળખી કાઢે છે. આમો ચરમા, કોટપાટજીન તથા નવીન શિક્ષણનાં બીજાં ખાણ લશ્મણવાળાને તેઓ ઝાણું ફેડતા નથી. મારો એક પાડોશી સંન્યાસી, દૂધ, દહિં અને મીઠાઈના ઉપર જ રહેતો હતો, તેની પાચનચકિત અદ્યુત હતી, મરણ કે દિવસમાં ગમે તેટલી વાર, ગમે તે પદાર્થ અને ગમે તેટલા પ્રમાણમાં ખાઈને હજમ કરવાની તેનામાં તાકાત હોતી જ જોઈએ. તે મારા પડોશમાં ત્રણ ચાર મહિના રહ્યો, ને હરખાત તે કદિ માંદો પડ્યો ન હતો. તે કહેતો કે ક્ષેત્રની ભિક્ષા ખાનાથી ભુદ્ધિ જડ થઈ જાય છે! આવા માણસોની હાજરીને કોઈ મીઠાઈવાળાઓની પરાક્રમ વધે છે. કેટલાક દમ સંન્યાસીઓ જોગા, યાત્રાળુની

પોને પુસ્તક એથવા ઓઢવાનો ધામજાની માગણી કરે છે; યાત્રાળુ મનમાં એમ મનને છે. કે એ ભલો સંન્યાસી ક્યાં રોકડા પૈસા માગે છે? તે તો બાળુવાને સાડે ફક્ત અમુક પુસ્તકની જ અથવા પહેરવા ઓઢવાના વસ્ત્રની જ માગણી કરે છે. અને તે તો તેને આપવું જ જોઈએ તે? એકવાર અમુક સંન્યાસીને કોઈ યાત્રાળુએ 'લધુકોમુદી'નું પુસ્તક અપવું. યાત્રાળુ તેને રસ્તે ગયો એટલે તે મહાત્માએ તે પુસ્તક દુકાનદારને પાછું આપું અને તેની કિંમતનું નાણું ભેઉ જણે વહેંચી લીધું. કપડાંનું ૫૦૦ આપું જ થાય છે. પુસ્તક વેચનારાઓ એકના એક પુસ્તકની આ રીતે કેટલીય વાર કિંમત ઉપજાવી લે છે. અને પાછું પુસ્તક તો ઘેરનું ઘેર જ રહે છે.

(૧૭) માગ પડોશમાં એક મંન્યાસી આવી ચડ્યો. બાપ દીકરા ભેઉ મંન્યાસીના વેપમાં હતા અને મારી કુટિની પાસે એ મોટાં મોટાં પીપજાનાં ઝાડ હતાં, તેમાંના એકની નીચે પડાવ તેમણે નાખ્યો. આ જગ્યાએ અગાઉ મોટાં આલીશાન મકાન હતાં, જેમનું ૧૯૪૪ના પૂરમાં બાંગી પડ્યાં હતા અને જેમની ઇંટો રેતીમાં ટપાઇ ગઇ હતી. પૈસા મહાત્માએ એ વાર હોવાના રોકડા આપને ઇંટો ખોદવાનો ઉગ્રમ કરવા માંડ્યો અને એક નાનું સરખું પાકું ઘર બાંધી શકાય એટલી ઇંટો ખોદી કાઢી અને પોતાને હથેજ ઇંટરી ધર બાંધી દીધું. તે જનને ગોરખો હતા અને થોડાં વરગ ફોજમાં નોકરીએ રહ્યો હતો એવું તેમને અને એકવાર કહ્યું હતું. એકદર વરસ આવી રીતે રહ્યા પછી બાપદીકરા બીજો ગામ આડ્યા જવાને તૈયાર થયા ત્યારે પેણું ધર તેમણે બીજા સંન્યાસીને ત્રણ રૂપીઆની કિંમતે વેચી માપું! જતી વખતે મને નમસ્કાર કરવાને સારૂ તે મારી પાસે આવ્યો. ત્યારે મેં નવે આડ્યા જવાનું કાનૂન પૂછતા તેણે મને કહ્યું, "હું તો અદિં આવીને હંતગયો. મને લોકોએ એવું કહ્યું હતું કે ઋષિકેશમાં સંન્યાસીઓની ઝૂંપડીઓમાં લોકો આવી આવીને ફગ, મોઠાઇ અને બીજા બાવ પદાર્થોના ઢગલા કરી જાય છે અને રોકડા પૈસા પામી મન માન્યા મગે છે. પણ મને રોકડા ઉપરાંત બીજું કંઈજ મળ્યું નહિ ઉઘડી મારી પાસે જ રોકડા સીકક હતી તે પણ આદ અને તંબાકુમાં વપરાઇ ગઇ અને હવે આલી દાયે મારે અદિં કયા સુધી દહાડા કાઢવા?" મેં પૂછ્યું, 'ત્યારે હવે ક્યાં જવાનો વિચાર ગમ્યો છે?' તેણે કહ્યું, 'ગાગડમાં ફરીશું, ખાવાનું તો મજરોજ અને પાંચ પૈસા પળ આવી મજરો.' મેં પૂછ્યું 'કેવી રીતે?' તેણે જવાબ દીધો, 'હું આશક-માશુકને કાપ ધાવ એવા મંત્રપ્રયોગ કરી જાણું છું.'

આપા આપા મેંકડો કિરસા મારા ઋષિકેશના અઢી વર્ષના નિવાસ દરમિયાન મારી જાણમાં આવી ગયા છે, જેમાંથી નવુના તરીકે મેં ઉપર ટાંકી ખતાવ્યા. આ તો જાણે આ શુંડાઓના અમાજના સૌથી નીચેના સ્તરને લાગુ પડે છે. તેમનાથી વધારે ઉચા દરજ્જાના, વધારે કુલજ અને સુશિક્ષિત ઇગ મંન્યાસીઓની કાર્યપદ્ધતિનું વિવરણ કરવા પહેલાં કેટલીક રહસ્યમય બાજોના ઉપરથી પડે: ઉપાડીને તેમને લોકોની જાણ માટે ગદેર કરી દઉં છું. આ મંન્યાસીઓ એવા અકૂનમ અને રીઠઃ થઇ ગયેલા લૂંટારાઓ છે કે કોઇ તેમને ગમે તેટલું આપે તોપણ તેમનાં અંતઃકરણમાંથી દાન દેનારને માટે આશીર્વાદનાં એક

મન્દ ઉદ્દગાર પણ કદિ નીકળતોજ નથી, એટલું જ નહિ પણ સર્વે લંદી દૃતાશનની પેઠે તેમની તૃષ્ણાની કદિ પરિતૃપ્તિ થતી જ નથી. તેમને પાંચ રૂપીઆ આપો કે પાંચસો રૂપીઆ આપો પણ તે કદિ મોટેથી એવું કહેવાના નહિ અને મનમાં પણ મમજવાના નહિ કે ફલાણા સભરને આપણને ઘણું આપ્યું, ઇશ્વર તેનું ભણું કરે ! રોટલાને ટુકડો ખાનાર હુદ કૂતરો પણ પૂછી હલાવીને દાતાનો ઉપકાર માને છે, તેટલું પણ આ લગતાં વસ્ત્રધારી ભામટાઓ કરી શકતા નથી. તેમના 'ક્રોમ્બના' વ્યવહારમાં તેઓ અમુક માકેનિક શબ્દો (કોડ્સ)નો ઉપયોગ કરે છે. કોઈ તેમને કહ્યું આપે ત્યારે તેઓ એવું નથી કહેતા કે 'કોઈએ મને દાન દીધું' પણ 'હા ! કોઈ ફ્રેસ ગયા.' એવું કહે છે. એક સંન્યાસીને કોઈ માત્રાણએ ખીતગનું કમંડળ અપાવ્યું, તે જોઈને ખીતજાએ પૂછ્યું, 'ક્યાં ? કોઈ ફ્રેસ ગયા ક્યા ?' તે જોયો 'હા, ફ્રેસ ગયા.' એક સંન્યાસીએ પોતાને રહેવાને માફ ઝૂંપડી બાંધવા માડી, પણ દબ્બે અભાવે કામ અધૂરું મૂક્યું પડ્યું તેણે મને કહ્યું, 'હો જાવયા, કોઈ ન કોઈ જરૂર ફ્રેસ જાવયા' એમ કરતાં કોઈ મૂર્ખ મારવાડી ફમી ગયો. તેણે તેને ચોડાડ લોહના પતંગ અપાવ્યાં; પણ તેનું આપ્તુ છાપડું ઢાંકવાને માટે તેટલાં પતંગ પૂરતાં ન હતા. તે મારવાડીએ આપ્તુ છાપડું ઢાંકાય તેટલાં પતંગ અપાવવાનું કહ્યું પણ ન હવું; તેણે પોતાની સકિત અને શક્તિ મુજબ અપાવ્યાં હતાં. પણ તેટલથી તે મહાત્માને મંત્રાપ થયો તો નહિ જ પણ તે પૈના મારવાડીને ઉલટા તુચ્છકારીને તેને હલકા વચન કહેવા લાગ્યા. 'ક્યાં ? છતને મેં દિ તુમારી હવા મરક ગઈ ? છતની થોડી ચહેરામે મેરો ક્યા કામ ચહેરા ? ઇસમે તો નહિ દેના સ્પષ્ટ થા. કે પેસો મૂર્ખ ગધેડો પૈસાનું પાણી કરીને, તેના બદલામાં આવા અપમાનના બોલ માંભળીને ત્યાંથી ચાલતો થયો. બીજો એક માકેનિક શબ્દ 'ચેતાના' (ચેતાવણું) છે. જેનો અર્થ કોઈની પામેથી 'પૈના કદાવવા' એવો થાય છે. કોઈ સાધુ અમુક ગામમાં અડગાનાખીને બેસે, ગામ લોકોની પસેથી અનેક સુકિતપ્રયુકિતથી પૈસા મેળવે, મઠ મંદિર બંધાવે, જાગીર મંપાડે, ત્યારે તેને વિરે સાધુઓ પરપર કહે છે કે 'ફલાણાએ અમુક ગામને ફીડ ચેનાવી દીધું.' ત્રીજો એક માકેનિક શબ્દ 'પુરુષાર્થ' છે. સાધુસમાજમાં 'પુરુષાર્થ' કહેવો એટલે પૈસાદાર લોકોને પોતાના 'શિષ્ય' 'લગત' 'સેવક' - બનાવવા અને તેમની પામેથી પૈમા પડાવી લઈને ખૂબ આગમથી રહેવું અને સાધુઓને લાડશ અવડોવીને ખૂબ ખ્યાતિ મેળવવી. મેં સીમા પ્રાન્તના એક ગામમાં પોતાને અર્થે નાનો સરખો બંગલો બંધાવ્યો છે. અને પૈમા ખરચીને તથા થોડીક જ્વત મહેનત કરીને ફૂલ ફળોના નાનો બગીચો તૈયાર કર્યો છે, તે જોઈને જતા આવતા સાધુઓ મને કહે છે કે 'આપને અચ્છા પુરુષાર્થ ક્રિયા દય.' તેઓ મનમાં એવું મમજતા હોય છે કે આ બંગલો અને બગીચો મારા કોઈ ધનવાન શિષ્ય અથવા 'લગત' તરફથી મને મક્તમાં મળ્યાં હશે અને તેથી તેઓ મારા 'પુરુષાર્થ'નાં વખાણ કરે છે

ભોળા લોકોની આંખો ઉપર લીધા પાટા બાંધવાના હેતુથી કોણ જાણે કેટલાય સૈકાથી આ ધૂત લોકો મોટા પાયા ઉપર અને ઘણી કુનેહથી પ્રચાર કાર્ય કરતા રહ્યા છે. જેમ

જે પછી દેગના લોકોનાં માનસ ઉપર પોતાનો પ્રભાવ બેસાડવાને માત્ર અંગ્રેજ લોકોએ આપણને આગ્રહથી એવા લેદા બહુવ્યાપ્ત હતા કે અંગ્રેજ માત્ર પ્રમાણિક, અત્યંત નિષ્પક્ષપાતી, શૂન્યવીર નીડર અને પરાંપકારી હોય છે. થોડાંક વરસથી આ પૃથ્વી-પોરે, કુદ ગયો. તેની અંદરનું પોક્કળ જતરું થઈ ગયું અને આપણા કહેવાતા પ્રભુઓનો કુદ હું ઉધારો પડી ગયો તે પહેલાં દેશના કેળવણીના લોક પણ આ માયાના ભોગ ધમ પડવ દત્ત. કૃષ્ણઓએ પણ એની જ માયાનગ દેશની દીધી છે માધુ મંન્યામી ગમે તેવ હોય, ભૂખ હોય, વ્યસની હોય, પંડિત હોય, કાળા અક્ષને કૂટી મારે એવો હોય, ઉલ્લોચ હોય, આગમ હોય, ધનવાન હોય, કેડે ફાટી વૂટી લગોટી પણ ન હોય, ખૂન અંધારા અને ટાપટીપવાળો હોય, જેના દાષના બે ભેર પણ કોઈ ખાવ નહિ એવો ગદો અને ગોળો હોય, કથી, થેડા અને ટંકા નિશાન સાથે ફગવા નીકળતો હોય અથવા વગર ટિકિટ આગમીઓમાં ચડી બેસતો હોય—તે ગમે તેવો હોય, ગમે તેવી અવસ્થામાં હોય તોય તેનામાં ગુણ જ બતાવવાનો અને નિહ કરવાનો પ્રયાસ આ મંગલિત શુદ્ધામંડળ કરતાં આવી છે. જો તે ભૂખ હોય તો તેને ભજનનું નાંદી કહેશે, ભણેલો હોય તો તેને વિદ્યાવન કહેશે, કૃષ્ણની હોય તેને ચરત કહેશે, ઉલોચી હોય એટલે ગાયો પાળતો હોય, જમ બનાવતો હોય તો તેને પુરુષાર્થી કહેશે, આગમ હોય તો તેને ઉપદેશ પામેલો કહેશે, મજાનું હોય, મઠ મંદિર તગીતો માલિક બની બેઠો હોય તો તેને 'પ્રાલબ્ધવાળો' કહેશે, કૌટુંબી હોય તો તેને ચિરકુલ કહેશે, એક કેકાણે ગાદી બનાવીને બેસતો હોય તો તેને વાનાર્પિની કહેશે, ભટકતો વામદો હોય તો તેને રમતાગમ કહેશે, લૂગડાં માથેના ગળ વગેરેની ટાપટીપવાળો હોય તો તેને 'શલેશરી' કહેશે, ગદો અને ગોળો હોય તો તેને 'અવ્યંજન' કહેશે. આ પ્રમાણે હજોઈ અવસ્થાવાળા માધુમાં કોઈને કોઈ ગુણ જ ને એવી ડાપુ, દુનિયાનાં લોકોના મન ઉપર પાડવાનો અને જૂતકાળના પ્રચારની અમરને તાકે ગામવાનો એ લોકો મનત પ્રયત્ન કરે છે. તેમની પામે ગોળની ચપમો અથવા ભાંગના દગડા પીવાને આવેલા નિઃશર અથવા અધકચ્છ ભણેલા લોકોની આગળ ફલાળા અપુષ્ટો આવે. ચમત્કાર કર્યો અને ફલાળાએ તેવો ચમત્કાર કર્યો એવી વાતો તેઓ કહેતા જાય છે. હું જુદી જુદી માધુઓની મંડળીઓમાં જન્મીને એમે તો મૂલ એકની એક પણ નવે નવેકે રૂઝું કરવામાં આવતી અસંભવિત વાતો તે સાંભળે—ખામ કરીને કેઈ માધુજિ તમારું માંને પીવાની ચલમમા ત્રાતાનો કટો મૂકીને તેનું કેવી રીતે મોનું બનાવી દીધું. અને પછી તે મહાત્મા કેવા અદરશ ચર્મ ગયા. આ વાત મેં જુઝાવતું ૩૫માં પચાસ કેકાણે સાંભળી છે. આવી વાતો સાંભળવાથી મૂખ લોકોના મનમાં માધુ મંન્યામી ઉપરનો વિશ્વાસ દદ થાય છે, અને આવે. અધવિશ્વાસનો રોગ અમજતા ફેલાતો ફેસતો. સિદ્ધિન વર્મન. ઉપર પણ કેઈ કેઈ વાત અમર કરે છે, કાળુ કે મનુષ્યની સ્વભાવગત નિર્જાનતાએ મોંઘા સિદ્ધિન વર્મ હજી મુકા થયો નથી. ૫૦માં મંદવાઃ આવે અથવા કોઈ બીજી ત્રીજી વિષય બાવી પડે ત્યાં માધુ મંન્યામી પામે જન્મીને તેમની પામે મંવસિદ્ધવચ અવર-વમને આશિષદ માગવાની ઉચ્ચમાં ઉચી કેળવણી પામેલોને પણ જન્મ દાં અંધ

છે. હાખલા તરીકે ક્રષિકેશમાં એક જગલારત જેવો મન્યાસી છે. તે નથી જોવામાં આવે અને નથી ધ્વજનિર્ધાર. કાળા અક્ષરને દૂરી મારે એટલી તેનામાં વિદ્યા છે, અને જરૂરજરૂર તપી જાય એવો તે તપસ્વી છે. હાલતા ચાલતા સીસમના લાકડાના કરતાં તે જરાપણ એક છે જ નહિ પણ ઘણાં વસ્ત્ર અભ્યાસ કરી કરીને ગંગાના ટાકા હીમ જેવા પાણીમાં ધણા ક્ષણ સુધી ઉભાને ઉભા રહેવાની શક્તિ તેણે પાત્ત કરી લીધી છે. અને સવારથી બપોર સુધી તે પાણીમાં મગરની પેઠે ઉભો રહે છે. અને કશુંક અગત્યનાં કંઈક ક્રષિકેશમાં સર્વદ્રેષ્ટ મહાત્માઓમાં તેની ગણના થાય છે અને યાત્રાના દિવસોમાં યાત્રાળુઓમાં હારતી હાર તેનાં દર્શન કરવા માટે ચાલતી જ રહે છે. તેની અંપડીમાં માવો મેલો અદામ, પરતાં અને નાના પ્રકારનાં પાંદો ફગાના દમણ જામી જાય છે. ક્રષિકેશમાં અને આ મન્યાસી, જેનું નામ મેં તેના પગના કદ ઉપરથી 'હાથીપગો' પાડ્યું હતું તેનાં દર્શન કર્યા વિના પાછો જાય એવો યાત્રાળુ લાગ્યે જ હોય. સન ૧૯૩૩માં અમે તેના મેળા વખતે આપણા પૂજ્ય માલવીયજી ક્રષિકેશ આવ્યા હતા ત્યારે તેઓ પણ આ 'હાથીપગો'નું દર્શન કરવાનું જૂઠ્ઠા ન હતા તેણે માલવીયજીને કહ્યું કે જો તમે જાવો તો સૂર્યોદય વખતે આવતી કાલે મારી પાસે આવો તો તમે ઉપર એવો મંત્ર પ્રયોગ કરો કે જેથી તમારા શરીરનું સ્વસ્થ સ્વચ્છ રહેશે. પણ જરાજરા સ્વયં શિર્ષાત્મમાં હોય તે દાણે જ આ પ્રયોગ થઈ શકે છે. એક દાણનું મોઢું કરે તો મારો પ્રયોગ ફગાઇતા નહિ નીવડે. શ્રદ્ધાવાન માલવીયજી તે શત્રે અધિ દેશમાં રહ્યા કાંચુ કે હઠારથી આવતાં વખતે મોટરકાર અટકી પડે તો મોટર ચાલે જાયને? સવારમાં તેમણે 'હાથીપગ' ની પાસે તેના આશિર્વાદ સહિત મંત્રપ્રયોગ કરાવ્યો. આપણે બંધા જનણીએ છીએ, કે ત્યાર પછીના છ વર્ષમાં માલવીયજી બિચારા કેટલીય વાર મોટર પડ્યા છે અને કાયાકલ્પ કરાવ્યા પછી પણ માંદો તો પડે જ છે. પરંતુ સાધુસંપા-સીઓમાં વિસ્વાસ રાખનારા માલવીયજી તો કદાચ મનમાં એમજ માનતા હશે કે 'હાથીપગ' મહાત્માએ તો તેનું બધું બળ અજમાવ્યું પણ માર્ગ જ કાઢી પૂર્વજન્મનાં પ્રતિજ્ઞા આરંભ કર્યાને લીધે હું માંદો થઈ તો તેમાં મહાત્માનો શો દોષ? આવો ધુરંધર દેશનિર્ભર જ્યારે સીસમના કુંદા જેવા આવડે મસ્તક નમાવે તેની જનતા ઉપર કેટલી સુધી હોનિકારક અસર થતી હશે?

મરી નાખ્યાં. એ પાણી કેટલાક સ્વયંસેવકોને પીવા આપ્યું, પરંતુ તેના પશિષ્ઠાએ તેમને મેનેરિયા થયો નહિ. આ પ્રમાણે પ્રથમ મેન્શનનો સિદ્ધાંત મેનેરિયાની આમતમાં કાચુ પડતો નથી તે નક્કી કર્યું. આ ઉપરથી એણે મેન્શને સ્વયંસેવી રીતનો ત્યાગ કર્યો, અને મચ્છરથી પાણી ખરાબ થાય છે અને તે પાણી દ્વારા મેનેરિયા ફેલાય છે એ આમત ખોટી છે એમ નક્કી કર્યું. આમ છતાં મેનેરિયાના ફેલાવો કરનાર કાષ્ઠપણુ જાતનો મચ્છર હોવો જોઈએ એમ રોસને ખાતરી થઈ હતી એટલે મચ્છરના પ્રયોગો એણે જાર રાખ્યા. લાંબા નિષ્કલ્પ પ્રયોગોને ખૂબ નિરાશ થયો.

એક દિવસ એના માણસે એક નવીન જાતનું મચ્છર લાવી ખતાવ્યું. આ મચ્છર ઉપર એણે પ્રયોગ કર્યો ન હતો. થોડા દિવસમાં આ જાતના વધુ મચ્છરો ભેગાં કર્યાં. આ મચ્છરો વડે ૧૮૯૭ના ઓગસ્ટ માસમાં ફરીથી એણે પ્રયોગ શરૂ કર્યો. એ ત્રણ દિવસ ઉપર રોગી માણસને કરડેલાં મચ્છરોની ઉપરનો પ્રયોગ પણ નિષ્કલ્પ નિવડ્યો, પરંતુ ચારેક દિવસ ઉપરના રોગી માણસને કરડાવેલાં મચ્છરોની તપાસ કરતાં એને એક મહાન રોધ લાગી. આ પ્રયોગ પણ એ લગભગ છોડી દેવાની તૈયારીમાં હતો ત્યારે આર દિવસ ઉપર રોગીને કરડેલાં જૂતા મચ્છરો રોસને મનસરખાંજ હતાં. એટલે માત્ર નિષ્કલ્પતામાં વધારો કરવા એણે એ મચ્છરોની તપાસ કરવાનું જાર રાખ્યું. એ લગભગ થાકી ગયેલો હતો, એ આર દિવસના જૂતા મચ્છરોના શરીરના બધા ભાગોએ લગભગ તપાસી નહો હતો. વળી એ મચ્છરોનાં પેટની તપાસ બાકી હતી. પરંતુ ૧૮૯૭ની ૨૦મી ઓગસ્ટનો એ દિવસ ધણો શુભ હતો જેથી એટલેથી ન અટકતાં પોતાની તપાસ સંપૂર્ણપણે પૂરી કરી પછી જ આરામ લેવો એવો નિશ્ચય કરી કાર્ય જાર રાખ્યું. તેનાજ સપ્તદેમાં તે દિવસની મેંધિ વાંચીએ, ફરીથી તપાસી જોતાં મેં સૂક્ષ્મદર્શકમાં તદ્દન સૂક્ષ્મ કાળો પદાર્થ જોયો. એ પદાર્થ બહુ સ્પષ્ટ હતો. બીજી જગ્યાએ જોયું ત્યાં પણ એવો જ પદાર્થ જોવાનો મળ્યો. એ મચ્છરના પેટનો કાષ્ઠ ભાગ ન હતો, એ તો એકજુ જ હતું. આ કંઈક નવીન છે એમ વિચારી પ્રયોગ તેમનો તેમ રાખી, ઘરે જઈ નિરાંતે ઉંઘ કાઢી, જાગ્યો ત્યારે શાંતિથી વિચાર કરતાં મને લાગ્યું કે ખરેખર મેનેરિયાનો જંતુગણો મચ્છર મળ્યો છે.

બીજે દિવસે પાંચ દિવસ ઉપર રોગીને કરડેલો મચ્છર તપાસ્યો તો માલુમ પડ્યું કે તેના પેટમાં એવી પણ મોટાં જંતુ હતા આમ રોસે શોધી કાઢ્યું કે જંતુઓ મચ્છરમાં દાખલ થાય છે અને તેમાં પુષ્ટિ પામે છે. આમ છતાં મચ્છર તે જંતુને કેવી રીતે ફેલાવે છે. તે વસ્તુ નક્કી કરવાની બાકી હતી, મચ્છરદ્વારા માણસોમાં એ રોગ કેવી રીતે ફેલાય છે તે જાણવા આ પછી રોસે મચ્છરે વડે પછીને કેવી રીતે મેનેરિયા આપી શકાય તેના પ્રયોગો કરવા માંડ્યા. એ પ્રયોગો ઉપરથી રોસને માલુમ પડ્યું કે મેનેરિયા રોગવાહી મચ્છરોના કરડવાથી લાગુ પડે છે. આ રોધને માટે ૧૮૯૮ના જુલાઈમાં, લંડનની પ્રિટિચ મેડિકલ એસોસિએશનની મીટીંગમાં રોસ ઉપર આભિનંદનનો કાચ પાસ થયો, પછી ઉપરના પ્રયોગો માણસો માટે પણ ખરા પડે કે કેમ તે એક વસ્તુ પૂરતાર કરવી બાકી હતી, આ માટે મેન્શને હિંદુસ્તાનથી રોગવાહી મચ્છરો મંગાવ્યાં આ રોગવાહી મચ્છરો એ સ્વયંસેવકોને

કરકાવવામાં આવ્યાં. એમાંનાં એક સ્વયંચેરક મે-શનનો છોડરો જ હતો. આ-બંને સ્વયં-મેચરને ચાર પાંચ દિવસમાં મેસેરીયાનો નાવ આવ્યો આ પ્રમાણે ઇંગ્લેન્ડમાં, જ્યાં મેસેરીયા થતો જ નથી ત્યાંના માણસોને પણ મેસેરીયાના રોગવાહી મચ્છર કરડવાથી તાર આવ્યો, આ પ્રયોગથી રોસની શોધ સંપૂર્ણ થઈ.

રોસની શોધથી નેની કિતિ થઈ જ વધી, પરંતુ તેથી તેને આર્થિક ક્ષણ કંઈ થયો નહિ. ૧૯૦૨માં રોસની આ મહાન શોધના માનમાં તેમજે સનામ મળ્યું. આજ રોગના અધારે ડો. વોલ્ટર રીડે 'મલો શ્રીવર' (પીળો તારા કેવી રીતે પ્રસરે છે તે શોધી કાઢ્યું). સૈકાઓ થયાં પીળા તારના ભયંકર ચેપ માટે અનેક અફવાઓ ચાલતી હતી, પરંતુ રીડના પ્રયોગથી માણસ પડ્યું કે એ તાર પણ મચ્છરોદ્વારા ફેલાય છે. આ પ્રમાણે જીન અનેક રોગો જંતુઓદ્વારા ફેલાય છે. આ પ્રમાણે જીન અનેક રોગો જંતુઓદ્વારા કેમ ફેલાય છે તેની શોધમાં પણ રોસે ઘણું પ્રોત્સાહન આપ્યું.

રોસની આ શોધ પછી હિંદુસ્તાન અને જીન ઉભા પ્રદેશમાં મેસેરીયાના રોગવાહી મચ્છરોનો કેવી રીતે વિનાશ કરવો, એની કલ્પાતિ કેવી રીતે અટકાવવી વગેરે પ્રશ્નો ઉપર ખૂબ ભાર દેવાય છે. આથી મેસેરીયાનો રોગ હવે પડેલાની કરતાં અનેક ઘણો ઓછો ગઈ ગયો છે.

રોસ રામલ સોસાયટીનો ફેરો નિભાયો હતો. એટલું જ નહિ, પરંતુ તેનો પ્રેસિડન્ટ પણ થયો હતો. ૧૯૩૨ની સાલમાં જનસમાજના એ મહાન સેવકનું અવસાન થયું.

રહેવા તથા જમવા માટે ઉત્તમ સ્થાન
જોશી હિંદુ લૉજ

ટે.નં.૨૩૮૯. ટે.અં.જોશીલોજ

૬ અંબેરી બજાર, મુળજી જેઠા મારકેટ સામે મુંબઈ

— બલા —

— શ્રી. પ્ર

‘જૂનો ભંગારો વેચવાનો છે ? લોખંડનો ભંગાર વેચવાનો છે ?’ એક ધરડો મનવાડી ફેરીઓ આવી દહેજ નાખનો નાખનો તાપી કાઢેના એક ગમમાં આંટા મારતો હતો.

એ દહેજ માખળો દગિભાઈ બહાર આવ્યા.

‘જૂનું પાનું’, ‘ખાંડકુંખડું’ જે હે.ગ ને લાવે. ‘ધેમાનું’ પાંચ રોડ ભાઈ પેમાનું પાંચ રોડ.’

‘ગું’ ગું’ વધરા ?’ દગિભાઈએ ફેરીઆને રોકી પૂછ્યું.

‘ગોપ વધરા, મોથો લઈરા, કાઠી વધરા, કદાહ લઈરા, જે હશે તે લઈરા, ભાઈસાહેબ !’

‘મંગોર લઈને છું’ ગું’ કહે છે ?’

‘અમારા શેઠ એને ત્રિનાન ચઢાવે છે ત્યાં બહીમા ગળાઈ એનું કોડું બને છે.’

‘તો આજ વાઝમાં ને માવ નેઈ શે. પણ હા મારી એક રાત છે.’

‘શી ભાઈમાય ?’

‘માન મામને તામ શેઠે મીથો વિવાતના બાળોમાં ચઢાવવો નેઈશ. આ દેશમાય જૂના માવ’તરીકે તે ફરી ન વેચાવો નેઈએ.’

‘ના રે સાહેબ ! અમે એનું થયેનું તમેર વિવાયન જ ચઢાવીએ છીએ.’

દગિભાઈ ફેરીઆને વાઝમાં લઈ ગયા ત્યાં જઈ નેજે એક અવડ કહેલું ઉડાડ્યું.

નની મગ્ગી જે પાચ મીનેતી આશ મગ્ગી આંદર ગએયો ફેરીઓ ભગોરનો કુંગર નેઈને હેનત પાગ્યા.

‘માહેન આ બધું ?’

‘હા ! એ મધુ.’

‘આ એ છન નો સાદું સાગે છે.’

‘ભણે સાદું સાગનું કોય છતા તે બંગેર તરીકે જ કાઠી નાખવાનું છે.’

‘માહેન, આવડા મોટા દગનું તોય કેવી રીતે કરીશ ?’

‘તોપતી જગ નથી. મારે એ નાપાક મીનેતી એક ફટી અરામ પણ નથી લેતી. કાઠ પળ રીતે મારે એ ખવાને અડીયા કાઢતી છે, મારે જ આડાંતી અથવા લેરીની એ દેવ્ય કર.’

એ છન જેવી યરનુ પળ દગિભાઈ ભગોર તરીકે આ મારે કાઠી નાખના હશે ?

x x x x

એ દિવસે દરેકે દતો. દગિભાઈ આક્રિડાની સર કરી ધરે આવા. ગામમાં આવતાં તેને બીજી કાઠાંતી માયા લાગી, તેથી માત માત ફેરીઆની પડે કાળાપાળીના મુલકમાં ફેરીથી જવાનું માંડા વળા, તેણે ધા આંગળે જ નવો ધધો રૂકેલો. દરેકને જાણે

તેણે પોતાના જ વાડામાં એક લોટ દગવાની, ડાંગર ખોડવાની ને તેલ પીણવાની નાનકડી મીસ કાઢી.

આજે મહેતમાં કાઢી ન'ખાતો લંઘોર એજ મીસનો હતો.

એ મીસ દૂધણી ગાય જેવી ન હતી કે હરિભાઈએ અવડ પડી રહેવા દીધી હશે ?

ના એ હતી તો દૂધણી. સાંજ ચતા પ્રાંચ પંદર રૂપીઆનો એ મીસમાં વકરે પડતો. યપ્પી એજ મીસ પાસે હરિભાઈએ એક દુકાન પણ કાઢી હતી, ત્યાં ચા, ચેવડો, ભજ્યાં દીકડી વગેરે ખાણ વસ્તુઓ ને જોડ, મોજ, લૂગડાં, વગેરે શોખ સ્થાયણીની ચીજો પણ વેચાતી. એજ દુકાનમાં દૂધ પીણવાનો સંચો હતો, ત્યાં આખી વસ્તીનું દૂધ પીણવા આવતું. આમ હરિભાઈ માટે તો વાડામાંનું એ રેલું જ આક્રિશ હતું. તેમને ધૂમ કમાણી ચતી.

તો પછી આજે એ રેલું અવાવડું કેમ પડ્યું હશે ? ફળાઉ આંખાને ભર મોત્તમમાં હરિભાઈએ શા માટે કાપી નાખ્યો હશે ?

લો. સાંભલો.

એ ધંધાને પાંચમે વરસે હરિભાઈનાં એક ફોઈયા ઘણે વરસે ભત્રીજાને ત્યાં મહેમાન આવ્યાં. તેના દીકરા નરેન્દ્રના રાજમાં ખેતી કરતા એટલે તે એવી અપકી અને આદેની જગ્યાએથી હરિભાઈને ત્યાં જવલે જ આવી ચકતાં.

તે આવ્યાં ત્યારે હરિભાઈ તો મીસમાં હતા. હરિભાઈની સ્ત્રી બપોરની વામકૃદ્ધિ કરતી હતી, તે આંખો ચોળતી ચોળતી ને બગાસાં ખાતી ખાતી ખેડી થઈ.

‘આવો, આવો, ફોઈયા તો બહુ વરસે દેખાયાં.’

‘એ તો એમજ હોય વહુમા. કુશળ છે ને ?’

વહુએ ફોઈયામુને પમ ધોવા ને પીત્રા પાણી આપ્યું. પછી પાસે જ તેના એકનો એક દસ વરસનો દીકરો ખુશાલ જીભો હતો તેને કહ્યું.

‘જા ખુશાલ, દુકાનેથી ચા લઈઆવ ને કહેતો આવજે કે રાજમાંથી ફોઈ આવ્યાં છે.’

‘દુકાનેથી ચા !’ ફોઈએ હિદગાર કહ્યો.

‘દુકાન ને ઘરે એક જ છે ને ? વળી આ બળતે બપોરે ફોણ ચૂલો સળગાવે છે ?’

વહુએ આવો બચાવ કર્યો. જો કે ખરી વાત તો એ હતી કે ઘરમાં ટીપું ય દૂધ ન હતું.

ફોઈયાને નવાઈ લાગી છતાં તે મહેમાન હતાં તેથી મૂળા રહ્યાં. તેણે સાંભળ્યું તો હતું કે ભત્રીજે મીસ કાઢી છે, દુકાન કાઢી છે, પણ એ દુકાને ઘરનું સ્થાન લીધું હશે તેની તેને ખબર ન હતી. રાજના જંગલમાં રહેનારી જુદાને આ ખબર ખૂબ નવાઈ લાગી.

જાએ તો ચા જ મંગાવી હતી પણ આફોઈ માટે ખુશાલ ડહાપણ વાપરી ચા સાથે ચેવડાને ભજ્યાં પણ લેતો આવ્યો.

એ વખતે વહુમા કામસર પાછલી પરસાળમાં ગધ હતી. એની ગેરહાજરીમાં લાભ લઈ ફોઈયાએ ચા-ચેવડાની બારીક પરીક્ષા કરી.

તેણે જોયું કે આ તો કાવાનો કાળો રંગડો હોઈની એવી હતી. ને ચેરડો ? તે ખોરો હતો, ખોરો હતો ને વાસી હતો છતાં તડકે તપીને બિનો થયો હતો. તેણે લજ્યુ હાથમાં લીધું, તેનો રંગ અને સડકની ધૂળનો રંગ એક હતો.

પરીક્ષા પછી એ નારતા ઉપરથી બિડેલી ફોઈની આંખ તેના બાજુ ભરીજી અને ભરીજી વડુ પર પડી એને એ બધાનાં કપડાંઓ એકમેક શું સંબંધ દેખાયો. તે બોલી.

‘આવો કયરો ખાઈ ખાઈને જ તમે બંનેનાં સરીર આવા મુંઢર થયાં હશે, નહિ?’

‘નાર, ફોઈજી ! એ તો મને રાતરે રાતરે ધગું આવે છે ને ખુશાલને ઉધરસ ઉપડી છે એટલે સરીર જરા લેવાઈ ગયાં છે.’

ફોઈજી તો સમજી હતી પણ વડુમા ન સમજી કે એ ધમાનાં ને ઉધરસનાં મૂળ આ ચેરડા ને લજ્યુમાં હતાં. તે તો ઉઝડી મનમાં મનમાં હતી કે ફોઈજી સાથે મનમાં રહે છે એટલે એમનાથી મારી-શાખ રહાયખી જોઈ સકાતી નથી.

એવામાં હરિલાલ આવી પહોંચ્યા. ફોઈ ભરીજીને ઘણું વરસે મળ્યાં એટલે મુખપુખતી વાતે વળગ્યાં.

પાછલે પહોરે હરિલાલ ફરી દુકાને ગયા, ‘વડુમાં પોણા માટે રાંધવાં રસોડામાં ગયાં ને ફોઈજી ગામમાં ફરવા નીકળ્યાં. આ ગામ તો ફોઈજી પીઅર એટલે અહીં તો તે મોટાં થયેલાં. આખા ગામનાં ઘર, દોર ને ઝાડ તેનાં આજખીતોં હતાં.

તે મુખીને ઘેર ગઈ. ઓસરીના ઓટલા પર ‘પરેલનો ઓકરો ચેવડાનું પડીકું લઈ બેઠો હતો. તે જોઈ ફોઈ બોલી. ‘હા ! આ પડીકાં તો અહીં પણ ધૂસ્યાં છે.’ ઓકરો ખાતો હતો ને ખોં ખોં કરતો હતો. ફોઈ ઘરમાં પેડી.

‘આવો, આવો, કયારે આવ્યાં ?’

‘આજે બપોરે.’

‘ઘરે સૌ આરાં છે ને ?’

‘હોવે, તમારે ત્યાં.’

‘અમારે ત્યાં તો રોજે ઘર ઘાટ્યું છે.’

‘તે કંઈ ઉપાય નથી કરાવતા ?’

‘ઉપાય તો બહુ ક્યાવ્યા. પંજુ ભલા ભલા શકતરીનો ગળ ખાતો નથી. આંખરે યાકી જુવાને તેડાવ્યો હતો તે કંઈ ગયો છે કે ઘરપર ઠોક જૂન પસિતની કરડી નજર છે.’

ભૂવાએ દોંગમાં ને દોંગમાં સાચીજ વાત કહી હતી. ફોઈજી એ જુનપસિતને તરતજ આજખી ગયાં. જો કે પટલજીને કે પેલા જુવાને તેની અજર ન હતી.

પટલજી ને ફોઈજી વાતે વળગ્યાં. તેવામાં રસોડામાંથી મુખીની દોકરી બહાર આવી.

‘બા આજે શાના ચોટલા ધડું ?’

‘કેમ ?’

‘લોટ તો છે નહિ ?’

‘મીલમાં ફળાવી નથી લાવી ?’

‘મીલ તો બગડી ગઇ છે એટલે બંધ છે.’

‘તો ખીચડી રાંધી નાખ.’

‘પણ ખીચડીય શાની સાથે ખાશું. દહીં, દૂધ કે છાસ તો છે નહિ ?’

આ સંવાદ સાંભળી ફોઈયા કંપી રહેલાં, કેવી પરવશતા ? પાંચેક વરસ ઉપર તો આ ઘરમાં મોટા મળરોથી ઘડીએ ગૂંજતી અને વંત્રોણાં ગાજતાં અને આજે ? છતાં તે ગમ ખાઇ ગયાં. કારણ આ ‘સુધરેલાં ગામઠાં છતાં ને તે તો જન્મજન્મ ગામથી આવતાં છતાં. વાતમાંને વાતમાં તેણે પટલણુને પૂછ્યું.

‘આ મંઘી આવી સોટા જેવી પાતળી કેમ છે ?’

‘ખાવ છે, પીએ છે, શોખ શાવળી પણ કરે છે પણ કોણ બણે કેમ ચરીર બાઝવું નથી ?’

ફોઈયાની છુવાનીના વખતમાં તો વડુ દીકરીએ દગળાં દગતી, ધાન ખાંડતી, વાસીદાં વાગતી એટલે બાર વરસે જ ખાતીસ વર્ષની દેખાતી પણ એ તો જૂતકાગની વાત. આજે તો દુનિયા ‘આગળ’ વધી હતી.

એવામાં મુખીના દીકરાને દીકરા રાતો રાતો આવ્યો. ફોઈયા તેના વધી મએલા પેટ તરફ જોઇ રહી. પટલણે તેને પાસેના ગામલામાંથી એક શીશી લઇ તેમાંથી બે ચાર ખાટીમીઠી રીકડી કાઢી આપી. છોકરા રાતો બંધ થઇ જતો રહેલો.

ફોઈએ પૂછ્યું. ‘પટલણુ એવું પેટ કેમ ભેડું છે ?’

‘વડુ કહેતી હતી કે કરમી થઈ છે.’

‘તો પછી એને કાચકો આપવો જોઈએ કે રીકડી ?’

‘શું કરીએ રડરડ કરે છે એટલે છૂટકો છે.’

આ દરયો ફોઈયાએ ઘરે ઘરે ને રણાએ રણાએ જોયાં. પોતાના ભત્રીજાની મીલને પંજો આપ્યા ગામને દરેળામાં નચાવી રહ્યો હતો. આખા ગામમાં તે મીલ ને દુકાન માથે બસાગત ભેડું હોવાની તેમ દેકના હાડમાંસ ચુસી રહી હતી.

ફોઈયા પાંચર પર આવ્યાં. તેણે ગંગલી ગ્રાવણુનું ઘર અવાવરું દીડું, હવે તેની પાસે કોણુ ભાત ભરડાવે કે તે ગામમાં રહે ?

આગળ ઉપર અભરામ ધાંચીનું છાપરું પણ અવડ પડ્યું હતું, મીલના તેલના ડબ્બાએ તેને ગામપાર ફેર્યો હતો.

ફોઈયા જોતાં જ રહ્યાં, અંજલ ખત્રીની ચાણો સૂતી હતી, વિભરામ મેઝીની કોઠાળ ઉજાગડ હતી, બધે વસવાયાંઓના વાસ પર કાગડાં ઊડતા હતા.

ખિન્ન વદને ફાઇળા ધરે ગયાં. આજથી પાંચ વરસ પર આ પીઅરના ગામની જે સુરત હતી તે આજે બદસુરત થઇ હતી, વાડમાં લાનીગતી દુકાન ને મીલ પર કોધલરી નજર કરી તે ઘરમાં ગયાં ત્યાં રસોઇ તૈયાર જેઠ દાથપગ ધોઇ જમવા બેઠાં.

વહુએ દોડળાં ક્યાં હતાં. ફાઇએ તેમાં તેજ માગ્યું. એ તેજ લાકડાંની ધાણીનું ન હતું તેથી કડાણું લાગ્યું, તેમાં અમી ન હતું. ફાઇજાને પૂરી પણ શીકીફય લાગી કેમકે મીલની ઘડીમાં દળાયેલા લોટમાં સાચો કસ રહેતો નથી. ચોખ્ખામીલમાં જ ખંડાએલા હતા. તે ચૂના જેવા ધોળા હતા. પૌઆ જેવા છૂટા હતા, પણ તેમ અમી કે સ્વાદનું નામ ન હતું. તેણે કઠી પીધી, દૂધના સંચાના પેટમાંથી નીકળેલા ધોળા પાણીની જાસની કઠી પાણી જેવી જ હોયતે.

જેમતેમ ફાઇ જમી બેઠ્યાં ને હરિલાઇ ધરે આવે ત્યારે તેની સામે એક લાંબુ ભાપણુ આપવા તૈયારી કરવા લાગ્યાં. ત્યાં તો એ જ વખતે વાડમાંથી ફાઇની ચીસ મંલગાઇ.

‘ઓ મા, મરી ગયો, મરી ગયો.’

ફાઇજા ને વહુમા વાડમાં દોડી ગયાં. મીલના ડેલામાં બધા દોડાદોડી કરતા હતા, જને ત્યાં ગયાં. હરિલાઇ રેતા હતા, ને ખુસાલ એજન પાસેની ચોકડીમાં લોહી ગળતો પડ્યો હતો. ફાઇજાએ આગળ વધી તેને જાળામાં લીધો. વહુમાએ તો એ કમકમાટી ભર્યો દેખાવ જોઇને ચીસ પાડી.

આજે એજન બગડ્યું હતું. સુરતથી આવેલો કારીગર તે સુધારતો હતો. હરિલાઇ દુકાનમાં હતા. ખુસાલ કુતૂહલને લઇને એજન પાસેજ બેઠો હતો. અચાનક ચોકક કળ દબાતાં એજનનું મોટું પેડું ફરવા લાગ્યું. ખુસાલને તેનો ધક્કો લાગ્યો ને તે ઉભા થ ચોકડીમાં પહોંચ્યો.

‘આ ભૂંડા પેંડાએ જ એને ધક્કો માર્યો હતો.’ પેલા શીલાવીલા થયેલા કારીગરે ફાઇજાને કહ્યું.

‘ભાઇ એ પેંડાએ તો આવ્યું’ તે દિવસથી જ એને ધક્કો માર્યો છે. ‘જેને આ એનું શરીર તેનું સાક્ષી છે.’

ફાઇજાને જેઠ હરિલાઇએ ધૂરકો મૂક્યો.

‘હાયા! હાયા! ફાઇ, મારું તો કયાળ કૂટ્યું.’

‘ભાઇ! કયાળ તો આખા ગામનું કે દહાડનુંય કૂટી ગયું છે.’

વહુમા રડવા લાગી. વોય બાપરે! મારું ઘર ઉજ્જડ થઇ ગયું.’

ફાઇજા બોલ્યાં, ‘અધું ગામ ઉજ્જડ થયું છે તો એક દિવસ તારી હવેલીનો પજ વારો આવેજને?’

ટેએ વજેલા લોકો વાતો કરતા હતા. ‘મીલ માતાએ કસીયા કુંવરનો ભોગ લીધો.’

એ લોકોને હજી ખબર ન હતી કે તેમના કલેષા કુંવરોના એ બધા તો રોગ રોગ બોગ લાઇ રહી છે જ.

એ આખી રાત ત્રણે જણા ખુશાલની પથારી પાસે ઉઘાડી આંખે બેસી રહ્યાં. હરિભાઈની માત્ર શરીરની જ આંખ ઉઘાડી ન હતી. તેની અંતરની આંખને પણ દોષ ગાએ રાત ગાંધીમાં દાખલા દલીલોથી ઉઘાડી દીધી હતી. રહેવારે હરિભાઈએ પાણી મૂક્યું. 'મારે આ ધંધો હરામ છે.'

ગરબર એ જ વખતે ખુશાલે આંખ ઉઘાડી. તેને કળ વળતી જણાઇ. તેણે માગી પાણી પીધું. આશ્વસ્ત થઇ હરિભાઈ ગદાર આવ્યા.

ત્યાં પેસો કારીગર બિભો હતો.

'સાહેબ એંજન ચાલુ કરું ને?'

'ના ભાઈ. હે તારી મજૂરી ને જા તું શહેરમાં. એ ઝાડણી મરવા પડી છે, તો કાલે મરતી હોય તો ભલે આજે મરતી. એને ફરી જીવતી કરી મારે એના ખપ્પરમાં નવા નવા બોગ નથી ધરવા!'

આવેશપૂર્વક આમ બોલી એની એ ઉત્તેજના સાથે હરિભાઈ ડેલામાં આવ્યા. ત્યાં એક ઘણું પર્યો હતો. તે ઉપાડી તેણે એંજનના માથા પર માર્યો. અને પેંછી 'ઝાંઝમાં ને ઝાંઝમાં હરિભાઈ દુકાનમાં ને મીલમાં ભાંગફોડ કરવા લાગ્યા.

પેસો કારીગર વાગવા આવ્યો. 'ભાઈ, રહેવા દો. લોહએ તો એને વેચી દેતો.' પણ આ શું કરો છો?'

'ના ભાઈ! ના. આ ગામ માધેની જગાનો હિતાર મારે બીજે ગામ તથી મોકલવો. મારે તો એના અહીંને અહીં રાષ્ટ્ર રાષ્ટ્ર જેવા ટૂંકડા કરવા છે.'

આ ટૂંકડાનો ઢગ તેજ આ ભગોરનો કુંગર હતો. જે લોહને મારવાડી ફેરીઓ આંભો ખની ગયો.

— રૂમાનીઆ —

શ્રી. વલ્લભાઈ પટેલ

હીટલરની હાકથી પૂર્વમાં આગળ વધતું જર્મની (Drive Noch ostein) આજે બાલ્કન રાજ્યોને ગભરાવી રહ્યું છે. ઉત્તર પૂર્વમાં તે પોલાન્ડને ધમકાવે છે, પણ પોલાન્ડની પોતાની પ્રજા એની સામે ટકી રહી છે. એની ધમકીનો જવાબ આપવા તૈયાર થઈ છે. મને કમને ઇંગ્લેન્ડ, રશિયા, અને ફ્રાન્સ સાથેના સંરક્ષણ સંઘમાં આશ્રય મળ્યું છે. પણ દક્ષિણ પૂર્વમાં આવેલું રૂમાનીઆનું રાજ્ય વિકટ પરિસ્થિતિમાં મુકાયેલું છે. એનેય ઇંગ્લેન્ડ-ફ્રાન્સના સંરક્ષણ સંઘમાં સ્થાન તો મળ્યું છે. પણ એકાગ્રતાવાદીઆ મુમ થયા પછી Little Entete ત્રીરાજ્ય મિત્રમંડળમાંના આકી એમાંના રૂમાનીઆએ એમના વચન અને કારોમાં વિશ્વાસ કેમ મૂકે એ અને એમના આધારે કેમ એસી રહેવું એ પ્રશ્નોનો પ્રેરેશ શુદ્ધિ કરતાં હૃદયમાં વધારે છે. હજાર મહાસુત તરફ પકડે, એ કહેવત પ્રમાણે નાઝી જર્મનીથી ગભરાયેલા રૂમાનીઆએ સંરક્ષણ સંઘનો આસરો લીધો છે.

એકાગ્રતાવાદીઆ આત્મકથા થયા પછી બાલ્કન રાજ્યોમાં જર્મની વગવડીયાની પ્રવૃત્તિને કોઈ અટકાવી શકતું નથી. યુગોસ્લાવીઆ, રૂમાનીઆ, બલ્ગેરીઆ એ બધા રાજ્યો આજે હીટલર નાઝી પડછાયા નીચે અદસ્ય થતાં જાય છે. રાજ્ય કેરોસ રૂમાનીઆની ભયંકર સ્થિતિ સમજે છે. એની જીવાનીની ચાતો જવા દઈએ તો એણે પોતાનો દેશ નાઝીના તાબામાં જાય એ પરિસ્થિતિમાં બચાવવા બધું કયું છે. એ કામમાં બીજા બાલ્કન રાજ્યો તેમજ યુરોપના પ્રમુખ તંત્રવાદી રાજ્યો તરફથી કોઈપણ જનની દુઃક કે પ્રેરણા આપમાં આપી નહિ જેવા પ્રમાણમાં મળ્યા છે. આજે રૂમાનીઆ દિશામાં છે. એક બાજુ રૂમાનીઆ પોલેન્ડ સાથે Rumanian Polish Alliance કરાવી બંધાયું છે. બીજી બાજુ જર્મની સાથે પણ German Rumanian Treaty સંધિનો સંબંધ સ્થાપવો વિના ચાલે એમ નથી. આમ દૂધ દહીં જન્મેમાં પગે રોજવા વિના કેરોસને પાસવે એમ નથી. નાઝી અને નાઝી વિરોધ પક્ષોની યોજનામાં રૂમાનીઆ અગત્યનું સ્થાન ધરાવે છે. એક બાજુ જર્મની રૂમાનીઆમાં આથી ક અને રાજકીય મુશ્કેલી મુશ્કેલી રહ્યું છે ત્યારે બીજી બાજુ નાઝી પ્રવૃત્તિને મુશ્કેલીવાર ઇંગ્લેન્ડ અને ફ્રાન્સની કહેવાતી સાંકળમાં રૂમાનીઆનો ઉપયોગ કરવા બલ્કન ઇંગ્લેન્ડ અને ફ્રાન્સ ઉપર જર્મની આરોપ મૂકે છે.

ભાવિ ભયંકર છે. વિગ્રહની ભયંકરતા અનિવાર્ય છે અને એ વખતે જર્મનીને રૂમાનીઆનાં તેજ, ધર્મ, મકાઈ અને ખતી જ પ્રદાયેની જરૂર પાડે છે. એ દિન પ્રતિદિન વધતે વધુ અગત્યની બનતી જાય છે. ઉપરાંત બીજી બાજુ આફ્રોનીઆ ઇટલીના હાથમાં જવાથી યુગોસ્લાવીઆ, મીસ, તુર્કી અને રૂમાનીઆનો ગભરાટ વધુ તીવ્ર બનતો જાય છે. અને એ પરિસ્થિતિમાં રૂમાનીઆની સ્વતંત્રતાના દિવસો હવે ગળી શકાય એમ છે. ખરી મીતે તે

જર્મની રૂમાનીઆ ઉપર થલે ખરે અંશે સત્તા બોગવે જ છે. તેપણ જર્મનીને એટલી સત્તાથી સંતોષ નથી.

ગયા માર્ચમાં જર્મનીના આફકન વિભાગના આર્થિક ખાતાનો The Reich Balkan Economic Mission નો—ડૉ. હેલ્મથ વોલ્થેટ (Dr. helmuth Wohlthet) એ લુખારેસ્ટની સરકાર સાથે સંખ્યાબંધ વ્યાપારીક અને આર્થિક કરારો કર્યા છે. અને એ બધા કરારોને જર્મન—રૂમાનીઆ સંધિમાં ગુંથી લેવામાં આવ્યા છે. આ કરારો અને સંધિ કોષ્ટ સરળતાપૂર્વક અને રાજ્યપ્રીતિથી રૂમાનીઆએ કર્યા નથી, અને જ્યારે સત્ય બીના ઉઘાડી પડી કે જર્મનીએ આક્રમણની ધમકી આપી હતી ત્યારે જર્મન રેશ Reich ગુરૂએ યદ્ય ગદ્ય ધમકી (Ultimatum) જે ન આપવામાં આવી હોય તો રૂમાનીઆની સરકાર ઉપર શા માટે રૂમાનીઆએ ૫૦૦૦૦૦૦૦ લક્કર એકલું કપું હતું? સંધિ ઉપર સહી કરવાની ફરજ પડી અને રાજ્ય કેરોલે પાંચ લાખના એ સૈન્યને પાછું બોલાવી લીધું. રૂમાનીઆએ તમામો મારીને મોં લાલ રાખ્યું. જર્મની સાથે ધનિષ્ઠ આર્થિક સંબંધ રાખવાની પોતાની ઈચ્છા જાહેર કરવી પડી અને મિત્રતાની પ્રથમ નિશાની રૂપે એક ખીજા પ્રત્યે માનની સાગણીથી જોવાની ઇચ્છા બતાવી. એ વખતે, ઇંગ્લેન્ડે આ બાબતમાં કોષ્ટ પણ રીતે માર્યું ન માર્યું અને પાછી વહી ગયા પછી પાળ બાંધવા એમ્બરલીન ગ્રાહ્યે દમણાં દોડ્યા. એ પાળ કેટલી ટકશે?

રૂમાનીઆના વ્યાપારિક વાહનો અને માર્ગો ઉપર જર્મનીનો પૂરતા પ્રમાણમાં કાબૂ છે. ખાનગી વ્યક્તિગત મુડીદારો મારફતે રૂમાનીઆના રસ્તા, રેલ્વે, વિ. વ્યાવહારીક અને વ્યાપારીક સાધનો હીટલરને પોતાના કીધા છે. ડાન્ચુગ પ્રદેશમાં જર્મની રૂમાનીઆ સાથેના એ રસ્તા અને સાધનો વધારે છે. અને જર્મનીની પાસે રૂમાનીઆમાં પોતાના રસ્તા કરવા ચોગ્રના તૈયાર છે. અને ચોક્કસ વખતમાં રૂમાનીઆ ઇટલી અને જર્મનીની હદમાં આવી જશે—હદ બની જશે.

જેના ઉપર રૂમાનીઆના તેલ, અનાજ, અને ખનીજ પદાર્થોના વેપારનો અને વ્યવહારનો આધાર રહે છે. એ રસ્તાઓ ઉપરના કાબૂથી જર્મનીને સંતોષ નથી. રૂમાનીઆનો ભગભગ બધે જ પરદેશનો વેપાર જર્મનીના હાથમાં છે. આજે ત્યાં તેલનું વાર્ષિક ઉત્પન્ન ૬૬૦૦૦૦૦ ટનનું છે. અને એમાંથી જર્મની સૌથી વધારે લઈ જાય છે, બળી આના એ લાભ પણ આવા ગંભીર ઉત્પન્નનું પ્રમાણ જો ચાલુ રહે તો આર વર્ષમાં રૂમાનીઆમાં તેલનું ટીપું ન રહે.

જેમ ઇંગ્લેન્ડે આપણા દેશમાંથી દુનિદા ઉલ્લોગનો નાશ કરી દેશને ખેતીપ્રધાન બનાવી દીધો તેમ હીટલરની ઇચ્છા પણ રૂમાનીઆને અનોલોગીક અને તદ્દન ખેતી પર છવતો દેશ બનાવી દેવાની છે. આમ કરવાથી જર્મનીને ઇંગ્લેન્ડની માફક બેધડા લાભ થશે. ખેતીમાંથી અનાજ અને કાચો માલ મળશે. એના બદલામાં જર્મનીના કારખાનામાં

લેડી મોન્ટેગ્યુ વાતચીત કરતાં ઘણીવાર એવા પ્રહારો કરતી કે સાંભળનાર વ્યક્તિઓને અનહદ આનંદ મળતો. એકવાર એક પાર્ટીમાં તેણે કહ્યું, 'હું સ્ત્રી હોવાથી મને એક મોટો દિલ્લોસો મળે છે કે મારે કોઈ સ્ત્રીને પરણવું રહેતું નથી !' .

અમેરિકાનો અનિ ધનાઢ્ય પુરૂષ જોટો કેહન એક વખતે ન્યુયોર્કની ઇસ્ટસાઈડમાંથી મોટરમાં જતો હતો ત્યારે તેણે એક નાનકડી દુકાનના પાટિયાં પર નીચે મુગળનું લખાણ વાંચ્યું, 'સેમ્યુઅલ કેહન—જોટો કેહનનો પિત્રાર્ધ' તે તરત જ તેના વકીલને ત્યાં ગયો અને ગમે તે ખર્ચ થાય તે કરી એ પાટીયાંનું લખાણ ફેરવવા માટે વ્યવસ્થા કરવા સૂચન્યું. વકીલે સેમ્યુઅલને મારી જેવી રકમ આપી લખાણ ફેરવવા કહ્યું. સેમ્યુઅલ કખૂલ થયો. થોડા દિવસ પછી જોટો કેહન ત્યાંથી પાછો મોટરમાં જતો હતો ત્યારે તેણે પાટિયાના લખાણ પર નીચે મુગળનો ફેરફાર વાંચ્યો 'સેમ્યુઅલ કેહન—જોટો કેહનનો પહેલાંનો પિત્રાર્ધ !' .

નારવાના સુદ્ધ વખતે આદર્શ ફેરમાને કહેવામાં આવ્યું કે 'દુરમનના માણસો આપ-ણાથી ત્રણ ગણા છે.' રાજાએ જવાબ આપ્યો, 'આ સાંભળી મને આનંદ થાય છે. કારણ કે એ મંજ્યા સંહાર કરવા માટે, તેમજ કેદી પકડવા માટે અને નસાડી મૂકવા માટે આપણે માટે પૂરતી છે !'

આયર્લેન્ડમાં એક જનરલ પાસે એક બીખારણું બીખ માગવા આવી આવી કંટાળે આપતી. એક દિવસે જનરલ અને તેની પત્ની થોડાગાડીમાં બેસી ફરવા જતાં હતાં ત્યાં બાઇએ બીખ માગી કહ્યું, 'સાહેબ ગર્ભ રાત્રે મને સ્વપ્ન આવ્યું. તેમાં તમે મને એ શેર તંબાકુ આપ્યો અને બાઇ સાહેબે મને એક પૌંડ દાનમાં આપ્યો.' જનરલે છેડાઈ પીડા ટાળવા કહ્યું 'બાઇ તને ખબર છે કે સ્વપ્નાની વાંત ખરી પડતી નથી અને તેનાથી ઉત્કટ જ બને છે.' બીખારણે કહ્યું, 'એમ પણ કહાય બને. તમે મને એક પાઉન્ડ આપ્યો અને બાઇ સાહેબ શેર તંબાકુ આપ્યો !'

ગ્રાહક (મારવાડી વેપારીને) ગયા અઠવાડિયે હું તમારે ત્યાંથી સીગરેટનું ડીન લઈ ગયો ત્યારે મેં તમને દશ રૂપિયાની નોટ આપી હતી તમે મને પરચુરસમાં આપેલા રૂપિયામાં એક જોટા રૂપિયો આવી ગયો હતો.

વેપારી— બને જ નહિ. હું ચાલીશ વરસથી વેપાર કરું છું. મેં આજ પર્થત એક જોટા રૂપિયો લીધો નથી કે કોઈને એકે આપ્યો નથી. હું તરત જ જોટા રૂપિયા જોળખી રાકું છું. તે રૂપિયાનું પછી તમે શું કર્યું ?

ગ્રાહક— આ નવું ડીન લીધું તે પેટે મેં તમને હમણા જ આપ્યો અને તમે ગદલામાં મૂક્યો !

તાલુકદારો પોતાને મળેલી રાહતનો લાભ ખેડૂતોને નહિ આપે તો સરકાર તાલુકદારોને રાહત નહિ આપશે એમ મું. સ. દરાવ્યું છે.

મું. સ. મર્વાનુમતે ઠરાવ પસાર ન થાય તો સ્થાનિક સંસ્થાએ તેના મકાન પર રાષ્ટ્રધ્વજ ફરકાવવો નહીં એમ દરાવ્યું છે.

મું. સ. સતારા, ખીનપુર, ગોધરા, સોલાપુર અને અમદાવાદની સરકારી હાઇસ્કૂલોમાં તા. ૧ જુનથી ધંધાદારી શિક્ષણ આપવાની વ્યવસ્થા કરી છે. પહેલી ત્રણ શાળાઓમાં ખેતીવાડી, ચોથીમાં ટેકનીકલ અને પાંચમીમાં વેપારી શિક્ષણ આપશે.

મું. સ.નું આરોગ્ય ખાતું જણાવે છે કે આવતા ચોમાસામાં સુરત વગેરે સ્થળોએ કોલેરાનો ઉપદ્રવ ઘટી નીકળવા સંભવ છે. તેથી સ્થાનિક સંસ્થાઓએ તે અંગે અત્યાયની જ તકેદારી રાખવી જરૂરી છે.

ઉત્તર દરકોઈ તાલુકાના કાલી ગામે પાક નિબંધન જવાથી મહેસુલી પ્રધાન ઓ. શ્રી. મોરારજી દેસાઈએ આખું મહેસુલ મુલતવી રાખ્યું છે.

મું. સ. મકાન માલીકોને ચેતવણી આપી છે કે જો તેઓ ભાડાં વધારશે તો વધાનગાં ભાડાંના નાણા પાછાં આપવા પડશે. રેન્ટ એકટ દુકં મુદતમાં અમલમાં આવશે.

મું. સ. વેડ કરવાના અમલદારો સામે સખત પગલાં લેશે એમ જણાવ્યું છે.

મું. સ. એક ખાસ પરિપત્રદ્વારા અધિકારીઓ, તલાટીઓ, પટેલ, વગેરેને ચેતવણી આપી છે કે ગામડાંઓમાં પ્રવાસ દરમિયાન કોઈ અધિકારીએ ગામ લોકપાસેથી મીજબાની લેવી નહિ અને કોઈ લેશે તો તેની સામે પગલાં ભરવામાં આવશે.

મું. સ. હિંદી પ્રચાર અર્થે હિંદી પ્રચાર પ્રાંતિક બોર્ડ નીમી છે.

મું. સ. શાળાઓના દરેક વિદ્યાર્થી માટે લે તો જ 'વંદેમાતરમ' ગીત ગાવું એમ દરાવ્યું છે.

મું. સ. સ્ત્રીઓને ગ્રામસેવાના કાર્યની તાલોમ આપવા ખાસ સમિતિ નીમી છે.

મું. સ. મહારાષ્ટ્રમાં ૧૧ ગુજરાતમાં ૮ અને કાનડામાં ૫ આ. કે. એ. સ્ત્રી ઇન્સપેક્ટરો રાખવા નક્કી કર્યું છે. અને તે માટે અરજીઓ માગી છે.

મું. સ. દારૂબંધી અંગે ટપાલની ટિકીટો કાઢી છે, જે ટપાલની ટિકીટો જોડે મોડી શકાશે. ૭ આનાની ૧૪૪ મળશે. ઉપરાંત એક કરોડ અને સુમ્માલીલ લાખ દિવાસગીની પેટી ઉપર દારૂબંધી અંગેના લેખલો ચોદવામાં આવશે.

મું. સ. પંદરપુર મ્યુ.ને જરૂરતર કરી છે.

અમદાવાદ જિલ્લાની સ્કૂલબોર્ડે શાળાઓમાં યુનિકોર્મ રાખવાની સરકારની મુસલાને આવકાર આપ્યો છે. રવરેલી કાપડ કે ખાદીનો યુનિકોર્મ મુસવયો છે. શાળાઓમાં મહાસભા સેવાદળના દુકોનોનો અમલ કરવા પણ કહ્યું છે.

મું. સ. તલાટીઓને તેમના મથકે જ રહેવાના સખત દુકોમો આપ્યા છે.

પૂર્ણા

તંત્રી : રણુહોડલ પરાગલ મહેતા

પુસ્તક : ૨

જુલાઈ : ૧૯૩૯

અંક : ૧૨

તમે છાયાં વેચી રાકશો ?

ગયા મહિનાનો જ પ્રસંગ છે.

મેંયદાઈની પરદેશી વસાવટમાં એક ઊકરો આંદાદેશ મારી ખૂંસ પાડતો હતો. તે ઊંચું વેચતો હતો.

" સંમામ સમાચાર ! " " સંમામ સમાચાર ! "

દલુ મેંયદાઈનું થયું ન હતું. સુખવાસી નગરનો શુભાશી છાયાં વેચેલુંમાં પડ્યાં હતાં. પણ આ ઊકરોને છાયાં ન હતી આવી, તે દોડી દોડી ખૂંસ પાડતો હતો.

" સંમામ સમાચાર ! " " સંમામ સમાચાર ! "

" એ ઊકરો ! અહીં જાવ, " એક આત્મીયાન હવેલીના આંદાદેશી અવાજ આવ્યો.

" આવ્યો. હ. " દોડી જઈને ઊકરો શેડને ઊંચું આપ્યું.

શેડે ઊંચું લીધું, ઊકરો પૈસા લીધા, પણ ત્યાં તો જાનેની નગર એક ચર્મ.

" અરે તું !! તમે !! " શેડ અમદાવાદે બેઠો બેઠો.

" હ, " ઊકરો વેલે કહ્યું ને કહ્યું.

" હું દેસાઈમાં શોભા આપવા છાયાં વેચું છું. "

" શોભા જ આપશે કે તો ઘરે ક્યાં ખોટ છે ? " શેડ પ્રશ્ન કર્યો.

" ઘરે તો ભવિષ્યંદાર છે, પણ તે તો આપકમાઈના. મારે તો આપકમાઈનું દાન કરવું છે. "

એ ઊકરો કોણ હતો ?

તે ચીનના મહાપુરુષ આંગ-માઈ-માઈનો પુત્ર હતો.

ઊંધાં ચરમાં

સુનું દણ ખેતર શેલડીનું,
માલિક તો ગામ ભણી ગયો હતો;
તથાપિ ત્યાં રેંટ અખંડ ચાલે
ને પાણીની ધાર જરા ન વૂટે.

પાડાની આંખનું પારા બાંધીને તે દબ્યો હતો;
પાડો ના જાયતો તેથી રેંટ ખેંચ્યો જતો હતો.
નાની આ વાત છે તેણે નાની કો ગણ્યો નહિ.
સારા થે વિશ્વનો સંચો હાથે છે એજ રીતથી.

આવો કવિત્વરસિકો ! રસિકા તમે સૌ,
આવો હિસાબપટ્ટોવિદ અર્થશાસ્ત્રી !
આવો જમદગ્ધર, વિશારદ, ધર્મગોપ્તા,
ગોસ્વામી, શાસ્ત્રવિદ, પોષ, ઈમામ આવો.
છાડો પુરાણ, રચિત, વેદ, કુરાન, ગાધા,
શ્રેણીવિરોધિતવાદી, સમસ્ત ચારત્રો.
સ્વાર્થાન્ધ બુદ્ધિ ત્વજ દૃષ્ટિ વિશાળ સાધો,
સાર્થ વિશ્વહિત એક અખંડ પ્રશ્ન.
રૂપા તમે કંઈ ચતાબ્દિ થકી પુકાર
અન્યાય ધોર થકી જર્જર માનવીના,
પ્રારબ્ધકર્મ, નિયતિ વળી પૂર્વજન્મ
એ વાદની ત્રિવિધ ચાદર તાણી કાળી
દ્રુષ્ટાં તમે દ્વિવિધ પ્રતિ કહેલ
સૈકાન્તનાં અકચ પીડનનાં નિશાન,
ખુલ્લા કરે જન્મ મર્મવિધન્ત આજે
ધારો મડેલ પર શોષિતથી ભરેલ.

* અસલ જાણુશિના સતત ભાર નીચે દબ્યા
વ્યથાકરુણ દંડથી અધમૂખ્યા કિમાનો રૂએ,

* મૂડીવાદનાં છ અનિષ્ટ પરબાજો: (૧) ખેડૂતોની કરજદાર દાસન, (૨) મજૂરોની દાસમારીઓ, (૩) કારખાનામાં મજૂરી-કારનારો આગેમોની દુદંડા, (૪) દાસપ્રથા, (૫) વેત્તા-વૃત્તિ, (૬) યુદ્ધો.

સુણે ગભીર રાત્રિએ મલિન ઝૂપડાંમાં દૂકી
જતાં ધડિક થોભીને ગમનમાર્ગમાં તારસા
અમિત ધનસોભનાં રચિત યંત્ર આગારના
કુટિલ કૂર દંતના દમનચક્ર નીચે દબ્યા
છવે મળૂર ખાપડ ચણુચણી ગરીબી મહિં,
કંકેર શ્રમને સહે ધનિક વર્મા લાભમાં.

કિશોર વયનાં અરે! ગભરૂ ખાલપુષ્પો તણી —
રુદ્રાન્ત કલિકા જલે વિકટ કારખાને તપી,
હુપાર ધનચર્ચણે જીવન-ખામ જેના બચ્યા,
કદાપિ બનશે નહિ નવીન પલ્લવે શોભિતા

અનંત યુગથી અહા! ખીડિત દાસ દારી સહે
ચુલામી તણી કાલિમા જીવિન મૃત્યુના ઘેનમાં,
દમ્ભેલ હૃદયે રૂએ, કસડસી રુદ્રે શબ્દ ના,
ગણે અખિલ વિશ્વને તિમિરપૂર્ણ મૃત્યુચુલા.

સમસ્ત મનુકુલની જનની જાદવી તુલ્ય જે
પુનિતવદના ચુલા, અહહા દુર્દશા નારીની!!
વિલાસભવને! મહિં શરમહીન હા ! નર્તકી!
અવાચ્ય પશુતાતણી મલિન ગંદકીમાં કુળી!

ત્રિશર રણુચરની સુધિત દાગવી વેદિમાં
અખોધ ચતકાટિ માનવયુવા બલિદાન દે,
લંકા સમરક્ષેત્રમાં જીવનરકતથી પોષતા
અદમ્ય ભૂમિલોભને મુકુટધારી રાજેન્દ્રના.

દેજો હવે. હિતર એક પ્રશ્નનો,
પાટા ઉંઘા આંખ પરે ધર્યાં વિના
આ રાક્ષસી યંત્ર કદાપિ ચાલે
નરરકત ભોગી મૂડીવાદ કેરું ?

સેવાનંદ

ગરીબની ધા

‘Thy Kingdom Come’ Bible.

(હૈરવીનો આછેસ લખ. દાદરો.)

રહતી દુનિયાને કોઈ કહેજો, રામનાં ચાશે રાજ,
સાધુમનતો મન્દેશા દેજો, શ્રીગમને કૃષ્ણને કાળ. રહતી

ગારાના દેવ દપારીઆની આંખો, દુનિયાનાં દેવતાં વન્દ,
સ્વામીનાં સાસન તોડવા બેઠું, સૂર્ય, સોમ કરે આક્રન્દ. રહતી

કેણુ જ્ઞાતમ્ ને કેણુ રે સત્યમ્ શ્રુતિ સ્મૃતિના શા અંકુશ ? ।

તીર્થિનિયમનાં ચારે. ગાળિયાં-તોડે છેડે ખુશ ખુશ રહતી

સાદ બેઠા ને બેઠા સુખાઓ, બેઠા કંઈ સાહેબ,
સ્વામીનાં સાસન દેકે સમુદ્રે, કરીએ જગમાં ગેબ. રહતી

કૃતાને અડિયે ગદાને ચડિયે, ન ખપે માનવસ્પર્શ ।

આતે શી વિચારજેષ્ટી ને ધર્મના શા વિમર્શ ? । રહતી

આભાછેટતું ક્યાંથી આવ્યું, આ અદેકે અંગ ?

હાહાની કરણા-ગંગા સુકાઈ, એમાં ન રે તરંગ. રહતી

શું રે ધર્મનો આત્મા શું રે, શું રે સનાતન ધર્મ ?

કર્મનો આત્મા શું રે, શું રે પુરાતન કર્મ ? રહતી

દુનિયાના અણુતો યાદુદી ચીના દલિતો દેશે દાદ,

દેડ હરિજન આંગણે મુણને હરિને પેલો સાદ. રહતી

સીતામાતાની કુહિતા ત્રિનીતા તમ અશ્રુની ઉની સેર,

કાલનું વહાણ વાતાં મુકાશે, કાલ તો રામજી ઘેર. રહતી

કહેવાતો ધર્મ ચગદે છે તુજ આત્મા ભારત માત,

દેદના ઉરમાં બેઠો પ્રભુજી કરતો અશ્રુપાત. રહતી

ઉપદવાળાની ધમરે આંખડી, ચુરસે ગાતીચોળ,

દેખી દુનીયા, દેખ્યા દંબો ને સર્વ અસત્યના દોળ. રહતી

યુગે યુગે ચીરાશે દ્રૌપદીનાં, ચરર કરતાં ચીર,

એનો પણુ ઓળાશે ચોટસો દુઃસાસન ઝંધિર. રહતી

હરિજનજનતાઆરે દ્રૌપદી કરતી કરુણુ પોકાર,

હૃદયામાં રહી દુભાય છે, જગદંબા સાકાર. રહતી

આભડછેટનું અંગ દુઃશાસન, એના તે વ્હેશે રૂધિર,
 લોકમતનો જાગશે પેસો બીમ લડ લખધીર. ૨૩૫
 યુગે યુગે આ દેવો ને દૈત્યો, પીડશે કંઈકે કલંક,
 યુગે યુગે કે પીશે હલાહલ, નાચ મહારા નીલકંઠ. ૨૩૬
 યુગે યુગે દુર્ગા શક્તિના ઉતરશે અવતાર,
 યુગે યુગે જામિંઓ ઉછળશે, થારો પ્રાણુસંચાર. ૨૩૭
 યુગે યુગે પ્રલયનાં તોફાને ડાળારો સમસમુદ્ર,
 યુગે યુગે કંઈ ખેલશે તાંડવ નટરાજનૂ આ રૂ. ૨૩૮

ક્ષત્રનાં હુસુમાકર :

ઉદયની ઉપા

૫૪૩.

હવે વહી મધ બધી, અતળ એ નિશાયા સખે !
 ગઈ જ આવ આયમી, ભિમટતી કુશંકા ઉરે,
 ગયું સકલ એસરી, 'લધુ અતિ દુ' એ જાન ને
 અખંડ નિજ આત્મને વિશુ વિષે ય અદા લસે. ૧

અદશ્ય વિવશા દશા યદ્ય ગઈ હવે સ્વાન્તની
 અદૃષ્ટ સખળું જ એ ગણી ગઈ કયા પ્રાન્તિની;
 કુતકે જડતા નહિં જ્યમ સહવારમાં તારકો,
 વિપાદ સમજો સર્યો; જ્ય ઉરે ન રંચે રહ્યો. ૨

હવે હૃદયમાં વસે નહિજ એ પરાધીનતા,
 દમે ન ભય કે થશે વિશ્વ સર્વ આવાસ આ;
 નહિં મરણ બીક યે હૃદયને મુગ્ધવી શકે,
 અનન્ય દૃઢતા હવે હૃદયમધ્ય આવી વસે. ૩

હવે નવલ પ્રાણુ અંગબરમાં રહ્યા સંચરી,
 ઉપા ઉદયની ઉગી, વદન રક્તિમા પૂરતી.

વિવિત્સુ

....હિંદની ગરીબાઈ....

શ્રી કુંગરશી ધંરમશી સંપદ.

કેાઈ નસીબ સંલેગે હિંદની પ્રજાને ઔદ્યોગિક પરાધીનતા સ્વીકારવી પડી છે. જે દેશ વિપુલ સાધનો અને ઉપયોગી કાચા દ્રવ્યોથી ભરેલો છે, જે દેશમાં પ્રાચીન મુસંસકૃત પ્રજા વસે છે, જે જમીનદારો અને વેપારીઓ નેષ્ટતાં દરેક ગતનાં રસાયનિક દ્રવ્યો દરેક જાતની ભૌતિક કાચી વસ્તુઓ, દરેક ગતની હવા અને ઝગુની અગવડો પૂર્ણ પાડે છે, અને લોકોની સાહસિક ભુદ્ધિ અને હામ, હામ અને હામ છે, તે દેશ આજે તદ્દન પરાવલંબી થઈ રહ્યો છે. આપણે પરદેશીઓથી મુસાઈએ છીએ, આપણું ધન પરદેશી વસ્તુઓના મોહમાં ખેંચાઈ જાય છે. આપણે જગતમાં ગરીબમાં ગરીબ દેશ થઈ રહ્યા છીએ. આપણી ઔદ્યોગિક પડતી થઈ છે. દિવસે દિવસે આપણે વધારે ને વધારે અવનતિ પામીએ છીએ; આપણે જગત યતું નેષ્ટએ આપણી ગરીબાઈના આંકડા દરેક દરેક હિંદીએ વિચારવા નેષ્ટએ તેવા છે.

વાર્ષિક પેદાશ

એક અમેરિકન ખેડૂતની વાર્ષિક પેદાશ નવસે રૂપીઆની આવે છે. એક અંગ્રેજ ખેડૂતની વાર્ષિક આવક ચારસે રૂપીઆની એવરેજ છે. એક યુરોપિયન ખેડૂતની વાર્ષિક પેદાશ ૧૦૦ થી ૪૦૦ મુધીની છે. ત્યારે એક હિંદી ખેડૂતની વાર્ષિક એવરેજ માત્ર રૂ. ૪૫ છે. આપણો ખેડૂત વિલાયતી ખેડૂતની પેદાશ કરતાં આઠગણી ઓછી પેદાશ દર વરસે કરે છે.

એક અમેરિકન ઔદ્યોગિક ધંધાદારીની એવરેજ વાર્ષિક પેદાશ રૂ. ૩૦૦૭ ગણાય છે. એક અંગ્રેજ ઔદ્યોગિક ધંધાદારીની એવરેજ વાર્ષિક પેદાશ રૂ. ૧૨૦૦૭ લગભગ છે. એક હિંદી ઔદ્યોગિક ધંધાદારીની વાર્ષિક પેદાશ એકસોથી વધુ નહીં ગણાય. આ રીતે આપણો દેશ ગરીબમાં ગરીબ છે. આપણે એક ટાંકણી કે રકુ જેવો નાનાં ચીજ માટે પરદેશોં ઉપર આધાર રાખવો પડે છે. આથીજ આપણી ગરીબાઈ વધે છે. શ્રી હાલાર્ડ નવરોજીએ સને ૧૮૭૦ માં એક હિંદીની વાર્ષિક એવરેજ પેદાશ વીસ રૂપીઆ ગણી હતી. સને ૧૮૮૦માં દુકાળ કમીસને અનાવીસ રૂપીઆ ગણી હતી. લોર્ડ કર્ઝનનાં ભાષણોમાં એક હિંદીની વાર્ષિક પેદાશ રૂ. ૩૦૭ ગણાવાઈ હતી. સર રોબર્ટ બ્રીડીને બે પાઉન્ડની ગણાવી હતી. હમણાં મી. શીન્ડલે સીદાને રૂ. ૧૧૬૭ નેટલી ભાગી ગણી છે.

માસિક પેદાશ

હાથમાં હાથી દહિયાં એક હિંદીની માસિક એવરેજ પેદાશ રૂ. ૬ થી વધારે નથી. કદાચ તેથી પણ ઓછી હોવી નેષ્ટએ. બીજા અર્થશાસ્ત્રીઓ આથી પેદાશ ઘણી ઓછી ગણે

છે, આની સરખામણીમાં પરદેશના રહેવાસીઓની પેદાશ ઘણી વધારે છે. એક અમેરિકનની એવરેજ માસિક પેદાશ પાંદડાની છે. એક અંગ્રેજની પૌંડ ૪-૪-૬ છે, એક ફ્રેન્ચની પૌંડ ૩-૪-૪ છે. એક જરમનની પેદાશ પૌંડ ૨-૧૦-૦ છે. એ રીતે હિંદી પરદેશીઓના મુકાબલે બહુ ગરીબ છે.

સરખામણીની દ્રષ્ટિએ પેદાશ

એક હિંદવાસીની પેદાશ અને ધનની કક્ષાઓની ગણતરી અર્થશાસ્ત્રીઓ શાહ અને ખંભાતાએ કરી છે. તે વાંચનારાઓને માટે સ્થિક ગણતરી અત્રે આપવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ.

(અ) ૧૦૦૦ વ્યક્તિઓને દર વરસે એક લાખ રૂપીઆથી વધારે આમદાની થાય છે. આમાં ઘણા રાજાઓ, મોટા જમીનદારો અને ઉદ્યોગપતિઓ અને શાહ સોદાગરોનો સમાવેશ થાય છે.

(આ) ૨૩૦,૦૦૦ વ્યક્તિઓને દર વરસે એવરેજ દશ હજાર રૂપીઆથી વધારે પેદાશ છે. આમાં જમીનદારો કાંઠાખાનાવાલાઓ, વેપારીઓ અને સરકારી મોટા પગારદારોનો સમાવેશ થાય છે.

(ઇ) ૨૭૦,૦૦૦ વ્યક્તિઓને દર વરસે એવરેજ રૂપીઆ ૫૦૦૦ની પેદાશ છે. આમાં નાના વેપારીઓ, નાના કારખાનાવાલાઓ, હજારો અમલદારો અને ઠાકોરોનો સમાવેશ થાય છે.

(ઉ) પચીસ લાખ વ્યક્તિઓની એવરેજ આમદાની રૂપીઆ એક હજારથી વધારે છે.

(એ) સાઠાસણ કરોડ માણસોની એવરેજ પેદાશ લગભગ બસો છે.

(અ) બાકીની પ્રજા એટલે ૩૧ કરોડની વાર્ષિક પેદાશ રૂ. ૫૦ થી વધારે નથી.

સમૃદ્ધિનું ટકાપ્રમાણ

આપણી પ્રજાનું સમૃદ્ધિનાં ટકાનું પ્રમાણ પણ જરા સમજવા જેવું છે. તે નીચે દર્શાવવામાં આવે છે.

(ક) જીવનનાં સંપૂર્ણ ટકા પ્રમાણે સુખ સગવડતાનાં અને મોજપિલાસનાં સાધનો ધરાવે છે. ૦૦૧૮

(ખ) સુખસગવડ ઠીક પ્રમાણમાં ભોગવનારા ૦૦૭૨૧

(ગ) સુખસગવડ સાધારણ પ્રમાણમાં ભોગવનારા ૦૮૪૬

(ધ) સુખસગવડનું ઓછું પ્રમાણ ભોગવનારા ૭૮૩૬

(ડ) જીવનનિર્વાહ જેમ તેમ ચલાવનારા ૧૦૬૧૭

(ચ) જીવનનિર્વાહ ચલાવવા માટે ફાંદાં મારતા અને દુઃખી તથા ગરજી. ૮૮૦૮૫૮
આ ઉપરથી જોવામાં આવશે, કે હિંદની ધણીખરી વસ્તીનો મોટો ભાગ પશુજીવન ગાળે છે. આમાંથી કે થી ધ વર્ગ પોતાનાં કુટુંબ સહિત સુખ સગવડથી જીવી શકે છે. આખી વસ્તીનો એ બે ટકા ભાગ છે. દર ટકા વસ્તી જેમ તેમ જીવન નાપને સાગર સમુદ્રમાં તરવું રાખે છે. બાકીના ૮૮ ટકા પ્રજાની જીવન નીકળો લવસાગરમાં હીલકાં ખાંતી

બિસ્માર, દુઃખી અને ભયભીત હાલતમાં જેમ તેમ પરિણમી ગયા છે. ભુખમરો, સંકટો, વસ્ત્રહીનપણું, ગરીબાઈ, તંગી, મુશ્કેલીઓ વગેરે એવાં લેતી એ વસ્તી કોઈપણ રીતે બે કાળિયો અન્ન મેળવી શરીરને પડી જતાં અટકાવે છે.

મોજશોખ અને ગરીબાઈ

હિંદમાં એક તરફ બહુ નાની સંખ્યાના માણસો મોજશોખ અને વિલાસની અતિ-શ્રમતા ભોગવે છે. લાડી, ગાડી, અને વાડીના વિલાસમાં મગ્ન રહે છે. ત્યારે અહમરોટક પ્રમળને બે-ટંક ખાતાનું અન્ન, શરીરની લાજ સાચવવાને વસ્ત્ર અને શારીરિક દર્દો માટે ઔષધ, માથા ઉપર ઢાંકવાને આશ્રય સ્થાન મળતાં નથી. જેણે ઓરીસ્સાની પ્રમળને કૃત-રાત્રીની સાથે એકવાક માટે લડતાં જોય છે, તેને જ હિંદની અત્યંત ગરીબાઈનું ભાન આવી શકે છે. એક તરફ રાજ, મહારાજ, જમીનદારો અને મહંતા, સોના, ચાંદીમાં મહાયજ્ઞા ભોવામાં આવે છે, ત્યારે બીજી તરફ પ્રમળો મોટો ભાગ હાડપિંજર જેવો થઈ, મરવાની આળસે જીવે છે. આપણે હિંદીઓ આપણી પ્રાચીન સંસ્કૃતિ ઉપર મરી શીટીએ છીએ, પરંતુ આધુનિક દુઃખમય, દયામય અને કંઠાળ જીવન કોળા તાણી આપણી સામે ઊભું છે. ઈન્કલુઝિવેન્સ, કોલેરા, પ્લેગ, વાળો અને બીજા ભયંકર દર્દો હિંદ પાસેથી ભારે આકરી જઠાત લે છે. આ રોગ હિંદીઓની ગરીબાઈને લીધે પોષાય છે.

આયુષ્ય પ્રમાણ

હિંદમાં ગરીબાઈને લીધે હિંદીઓનું આયુષ્ય ઘણું જ ઓછું થઈ ગયું છે. અનેક જાતની આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિમાં સપડાયેલ એક હિંદીનું આયુષ્ય પ્રમાણ ઘણું જ ઓછું છે. જગતના બીજા પ્રદેશો સાથે સરખામણીમાં હિંદી દરેક બાબતમાં અતિ પછાત ભોવામાં આવે છે. યુરોપના ઘણા દેશોમાં એક માણસનું એવરેજ આયુષ્ય ૪૫ થી ૫૫ વર્ષનું દેશ પ્રમાણે છે. જ્યારે ન્યૂઝીલેન્ડમાં એક માણસનું એવરેજ આયુષ્ય ૬૦ વર્ષ ઉપરનું હોય છે. અમેરિકામાં લગભગ પચાસ વર્ષનું છે. જ્યારે હિંદમાં સાત છત્તીસ વર્ષનું સરેરાશ આયુષ્ય દરેક વ્યક્તિનું છે. યુરોપમાં પણ એક સદી અગાઉ ભયંકર મરણ પ્રમાણ હતું; પરંતુ સ્વચ્છતા, સ્વતંત્રતા, આરોગ્ય, ધર્મની બાંધણી, આરોગ્યના નિયમો, મોજનના નિયમો, ભેજસેજ વગરનાં અન્નપાણી વિગેરે અને આયુષ્યવધક ઉપાયોથી ત્યાંનું મરણ પ્રમાણ ઘટાડવામાં કૃતેહ મળી છે. મચ્છરો, માંજો વિગેરે જંતુઓના નિયમ-નથી મેલેરીયા જેવા ભયંકર રોગને યુરોપિયનો દબાવી શક્યા છે. યોગ્ય ખોરાક, યોગ્ય શારીરિક સંભાળના નિયમો, યોગ્ય સ્વચ્છતા, સાચવવાની કાળજીએ સૌથી ભારે સુંદર પરિણામ યુરોપનાં શારીરિક વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ લાવી શક્યા છે.

રસકસ વગરની જમીન

આપણી જમીન પણ રસકસ વગરની થઈ ગઈ છે. પૂરતી પેદાશ આપતી નથી. આપણું ખાતર, હાડકાં, આમડાં વગેરે પદાર્થો પરદેશીઓ લઈ જાય છે. તેના ઉપર મોટા

અર્થા અને નફા ચડાવી પાછા દસગણે ભાવે આપણને જ વેચે છે. એક પાઉનો લોહાનો ટુકડો એક રૂપીઆનો ચાકુ થઈને આવે છે. બે આનાનું ચાકુ, પંદર રૂપિઆના ભુટમાં પરિવર્તન પામે છે. ચાર આનાના રૂમાંથી ત્રણ ચાર રૂપીઆનો ઘાતીએટો પાછો આપણને મળે છે. એ રીતે આપણે પરદેશીઓને પોપચા માટે કમાઈએ છીએ. મુખ્યતાની કંઈ દર છે ?

આપણી જમીનના આકાંઓ તપાસતાં ખેતીનિષ્ઠામાં આપણું પછાતપણું સહજે દેખાઈ આવે છે. આપણી પેઢે યુરોપ અને અમેરિકા પણ જમીનની પેદાશ મેળવવામાં દોઢસો વર્ષ ઉપર અદ્ભુત પછાત હતાં. પરંતુ હાંરી ખેડ સારાં ખાતર, સંભાળપૂર્વક પસંદ કરેલા શુદ્ધ બીજ, યોગ્ય જળાશ્રય અને શાસ્ત્રીય સ્વચ્છ ખેતીની પદ્ધતિથી એમણે ભારે પાકો મેળવવા માંડ્યા છે. આપણે ત્યાં દર એકર માત્ર ૮૦ રૂતલ કપાસ થાય છે. ઇંગ્લંડમાં આપણાથી અઢી ગણો કપાસ એક એકર આપે છે. આપણે ત્યાં એકર દીઠ ૮૦ ગોળ પેદા થાય છે. જનમાં તેથી પાંચ ગણી એટલે પાંચ ટન ખાંડ પેદા થાય છે. આપણે ત્યાં એકર દીઠ આઠ હંદ્રવેટ ચોખા થાય છે, રૂપેનમાં એકર દીઠ તેત્રીસ હંદ્રવેટ પેદા થાય છે. આપણે ત્યાં ઘઉંની પેદાશ કરતાં ઓસ્ટ્રેલીઆની પેદાશ ઘણી ઘાય છે.

ખેડતારની કંગાળ સ્થિતિ

આપણા ખેડૂતો એ આપણું મુંદર અને શ્રેષ્ઠ ધન છે. એમની એટલે ખેતી પર જીવનારા મનુષ્યોની વસ્તીને હિંદમાં લગભગ ખાવીસ કરોડનો અડચટો છે. આવડી મોટી સંખ્યાવાળા ખેડૂતો કરજમાં દબાએલા છે. ખેડૂતો ઇન્કવાયરીના જણાવ્યા પ્રમાણે એમનું કરજ ૮૦૦ થી ૧૦૦૦ કરોડ રૂપીઆનું છે. તેનું વ્યાજ ખાંડથી ચોવીસ ટકા જટણું મોટું ભરણું પડે છે. એટલી પેદાશ ચાકુ અર્થને પહોંચી શકતી નથી, ત્યારે વ્યાજ કેવી રીતે ભરણું ? આનું પરિણામ ભયંકર દરિદ્રતામાં ચાકુ સડવામાં આવે છે.

ખેડારીનો બાહુ

હિંદમાં પાંચ વર્ષ થયાં આખા જગતમાં ખેડારી ચાલે છે- કરોડો ખેડારોને અહ-વાડિક વાર્ષિક મદદો આપી યુરોપ અમેરિકાની સગરો નીભાવે છે. આપણે ત્યાં ખેડારી વધારે હતાં એવી સમગ્ર પંદેરી સરકાર આપી શકતી નથી. આપણે એટલે ખેડૂતોએ પેદા કરેલાં અનાજની અડધી કિંમત પણ જીવજતી નથી. કપાસ અને ભુટના ભાવો પણ અર્ધા છે. એટલે ખેડૂતોને જમીનમાંથી મળેલી વસ્તુઓની અર્ધી કિંમત જીવજે છે. વ્યાજ તેજ આપણું પડે છે, અર્થ એજ છે, પેદાશ અર્ધી થઈ ગઈ છે.

દુકાળ અને આફતો

હિંદ દુકાળોનો મુલક છે. પાંચ વરસમાં એક દુકાળનું વરસ હોય છે. હિંદની પેદાશનો મુખ્ય આધાર વરસાદ ઉપર હોય છે. જો વરસાદ ઓછો થાય છે તો વરસ નવજી અને ઓછી પેદાશવાળું ગણાય છે. કરોડો દુકાળીઆઓ અન્નજળ વગર રખડે છે. પોતાના બાળકોને બૂખ્યાં માથાપે રડતાં રખડતાં મૂકી દે છે. એવા બનાવો અનેક બન્યા

આમાં ખેડૂતો ઉપરનાં કર્તવ્યોનાં વ્યાજનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો નથી. કાંઈ પણ કરના વગરનો ખેડૂત મરવો મુશ્કેલ છે. વામણો, બીજાનાં, દવાદાર, વિગેરેનો સમાવેશ આમાં કરેલ નથી.

સહેરમાં ગરીબાઇ

ડૉ: ગુપ્તાના એરડીમેટ પ્રમાણે મુંબઈ સહેરમાં સાતિરથી એંસી હજાર મનૂરો યુ. પી. અને પંચગળાં વસે છે. તેઓ પાંચ રૂપીઆની એરડીમાં પોતાના બીજાના દશ પંદર જમ્મુ બેગા થઈ રાખે છે. માસિક પાંચ રૂપિઆ આપી વીસીમાં જમે છે: રસ્તાઓ ઉપર બીજાના પાથરી સુધ રહે છે. કાકડાની વચ્ચેઓ અને નજરે જોઈ છે ત્યાં ગંદાઇ, સંક્રમણ દુર્ગંધી, બીરમારપણું, રસ્તાઓનો અભાવ, મજમુત અને સડેલા અનાજથી ભરેલા કુકરડાઓ ન્યાં જુઓ ત્યાં નજરે પડે છે. સહેરનાં ગરીબ વર્ગને રહેવાના સ્થાનો એવાંજ હોય છે. આ થોડો ગ્રાણુ કે સ્વચ્છ કરનાર પદાર્થ કદી વાપરતા નથી, તેમનાં છોકરાંઓ ગલીઓ, ધૂળ, કાદવકચરામાં ઊછરે છે. શરીર ઉપર ગુમડાંઓને ફેલાયેલાંથી પણ વહે છે. તેના ઉપર માંખો ગણાય છે. નાકમાંથી લીટ વહેતું હોય છે. માથાના વાળોમાં અગણિત જુઓ રહે છે. વસ્ત્ર વગરનાં, લગ્નવાની સગવડરહિત, આંખ, દાન, દાંતનાં દોંથી ખીડતાં એ બાળકોનું જીવન પશુઓ કરતાં પણ અધમ છે. ગંદાઇ, વહેમે, અજ્ઞાન, અતારોમ્ય, દોરા ધાગા, જંત્રમંત્ર જેવા અનેક ખરાબ દિવાલોનો તેઓ ભોગ થઈ પડ્યાં હોય છે. હિંદીઓના બાળકોની ગરીબાઇ, દુઃખો અને સહનશક્તિનો પાર આવે તેમ નથી.

મધ્યમ વર્ગની સ્થિતિ

મધ્યમ સ્થિતિમાં કુટુંબોની હાલત આથી પણ ઓછી દયાજનક નથી. સાધારણ ખેડૂત અથવા મનૂર કરતાં જીંદગીનું ધોરણ તેમને મારે હોય છે એમને સાંસારિક રીતરીવાજો પાછળ મોટા ખર્ચા ગળ ઉપરાંત કરવાના હોય છે. આવા મધ્યમ સ્થિતિનાં કુટુંબોની સંખ્યા ઘણી મોટી છે. એમના વચ્ચે ભારે બેકારી ચાલે છે. એ કુટુંબોનો મોટો ભાગ નોકરી ઉપર નીમે છે. મનૂરોને આપવાની વાત કરતાં તેઓ ખુલ્લો જવાબ આપે છે કે અમે શું મહેતાજ છીએ? હમણાં જગતની મંદીથી વેપાર ભારે ઘટયો છે. યુરોપિયન વેપારીઓએ પોતાના અર્ધા કલાકો ઓછા કર્યા છે. દેશી વેપારીઓએ પોતાના મહેતાજીએને રૂબ આપી છે. વારંવાર હડતાલોને લીધે અને ઓછા કલાક કામ કરવાના કારણથી મોક્ષોએ માણસોને રૂબ આપી છે. રેલ્વેવાળાને પેદારા ઓછી થતાં લગભગ મોટી સંખ્યામાં કલાકોને રૂબ આપી છે તે સિવાય સરકારી ખાતાઓમાં પણ કાપકૃપ અને કરકસરનું વાતાવરણ ચાલતું હોવાથી ત્યાં પણ એવીજ સ્થિતિ છે.

મધ્યમ વર્ગનાં કુટુંબો ખર્ચો ઘટાડી રહે તેમ નથી. તેમને સાતિના તેમજ ધર્મનાં, અને કનેલી સંજ્ઞાઓના રીતભાત પાળવી છે. પોતાના બાળકોને કેળવણી આપવી છે. તેમને જિભારી માટે, સાગ્રાં વસ્ત્રો પહેરવાં છે. બીડી, તંબાકુ, સિનેમા, નાટક અને કલાત્મ બીજાં વ્યસનો પણ છે. સારે અવસરે સાતિભોજન કરાવવાં છે. માતાપિતા પાછળ કારજ

કેવાં છે. દીકરાની વડુને પદ્મું કરવું છે. આ સર્વ માટે નાણાં જોઈએ. ગમે તેમ કરી નાણાં મેળવી, દરજ કરી, મોઢા ઉપર ચાપટ લગાવી તે લાંબ બનાવ્યું છે. એમની આર્થિક સ્થિતિ દયાજનક છે.

અન્યજાતીની સ્થિતિ

હિંદનાં દરેક ખૂણામાં મેં પ્રવાસ કર્યો છે. હરિજનો જેમની સંખ્યા સરકારી વસ્તીપત્રક પ્રમાણે ચાર કરોડની છે, તેમની સ્થિતિ અતિ નીચી કક્ષાની છે. મુઝલાહ માંસ, ચામડાં અને હાડકાંની વચ્ચે રાચતાં, દુર્ગંધી પાણી પીતાં એમની સ્થિતિ પશુ જીવનથી નીચી પાવરીની છે. બે કરોડ પ્રાચીન અનાયોનાં વંશજો બીજો, રોડો વગેરે જંગલ-વાસીઓની તો સરખામણી થઈ શકે તેમ નથી.

પરદેશીનો મોહ છોડો

આંટણી આટણી ગરમી છતાં આપણે પરદેશી વસ્તુઓનો મોહ મૂકતા નથી. આપણે પરદેશથી કરોડો રૂપીઆનાં વસ્ત્રો મંગાવીએ છીએ. કરોડો રૂપીઆનો લોહનો સામાન મંગાવીએ છીએ. કરોડોનાં છુટો, કરોડોનાં દમકડાં, દવાઈઓ, ખીરકૂટ વગેરે ખાધાખોરાકીના પદાર્થો તેલ, વારનીમ, કાચનાં સામાન, ફટાકડા, આમકાનો સામાન, ફરનીચર, ધડીઆલો, સાઈકલો, મોટરકારો વિગળીક સામાન એ સર્વે પરદેશીથી આવે છે. આપણે તે ચીજો માટે એક અબજનું વાર્ષિક ખીલ ચુકાવીએ છીએ. હિંદની ગરીબ વસ્તીને એ પાણવે?

સ્વદેશી બનો

આપણી જમીન દેવજમીન ગણાય છે. તેમાં ૩૩ કરોડ દેવતા વસે છે. એ દેવતાઓનો ધણોખરો ભાગ દેતલો દીન, દુઃખ, વહેમ, અજ્ઞાનને અધમતામાં મૂકે છે તે વાંચનારાઓને ઉપર જણાવું હતો.

આપણો ઉદ્ધાર સ્વદેશીનાં આશ્રયથી જ થશે સ્વદેશી વસ્તુ આપણે આર્થિક સ્વરાજ મેળવી શકીશું નહીં.

અલિહાન

શ્રી. પંકજ

૧

ગોંડવાનાના પાર્વતીય પ્રદેશના નિર્જન જંગલને કિનારે એક ઝૂંપડી હતી. ઝૂંપડીની આજુબાજુ જંગલી ફૂતરાઓનું એક જુથ એક સાકડાના કટકા મારે યુદ્ધ કરી રહ્યું હતું. ઝૂંપડીના ઝાંપડી સર થતાં જંગલમાં અનેકો વન્ય પ્રાણીઓ વસતાં હતાં. જંગલનો વિસ્તાર મોટે હતો અને મંડલગદના રાજાની તે સંપત્તિ ગણાતું હતું. મંડલગદના રાજા હસપતશાહના અવસાન પછી આજેક રાજાની વતી તેની માતા દુર્ગાવતી રાજ્ય સલાવતી હતી.

ફૂતરાઓનું યુદ્ધ વધારે બીચણ થયું અને ઝૂંપડીના દાર ખોલીને એક વૃદ્ધાએ ખંદાર બાધી એક સાકડી વતી તે જુથના યુદ્ધનો અંત કરી નાંખ્યો. ફૂતરાઓ વિખેરાઈ ગયા અને વૃદ્ધા થોડીવાર ચૂપ ઉભી રહી, અને પશ્ચિમ દિશા તરફ એકી નજરે જોવા લાગી. દૂરથી માથા પર સાકડાંના બારા લાંબે આવતી એ વ્યક્તિઓ દેખાઈ.

‘હાપપતને આજે બહુ મોડું થયું,’ તે વૃદ્ધા બળપડી.

વૃદ્ધા ઝૂંપડીમાં જવા તૈયાર થઈ પરંતુ કંઈક વિચાર કરી પાછી તેજ જગ્યાએ ફિરર થઈ ગઈ. દૂરથી આવતી વ્યક્તિઓ હવે સ્પષ્ટ દેખાવા લાગી, એક પુરુષ અને એક સ્ત્રી માથે સાકડાંના બારા ઊંચડીને આવતાં હતાં. પુરુષની ખાંધે એક ધનુષ સટકતું હતું અને ફેડમાં એક નાનું ખંજર અને એક મોટો મચ્છુ હતો. પીઠ પાછળ તીરેતો એક બારો અને એક ઝોળી હતી. સ્ત્રીના માથાપર એક બારાના સિંચાય એક હાથમાં એક પોદડું હતું.

‘હાપપત, આજે કેમ આટલું બધું મોડું?’

‘મામ, આજે તો બનરમાં બહુ ધમાલ હતી. સાંજનું છે કે મુગસમાનોની ચડાઈ થવાની છે.’

‘હાં, મુગસમાનોની ચડાઈ એ વળી કેમ આવ્યા?’

‘મામ, એમ ખબર પડી છે કે એઓનું લરકર બહુ મોડું છે. અને લડાઈ મેડી થશે. ગળી માતાએ દરેક પીટાઓ છે કે બધાએ લડવા માટે તૈયાર થવું.’

‘હાં, એવાના શા બાર છે. હાપપત, અહીં તો કોઈ પણ આવીને ‘મામું’ ઘરનું મધું નથી.’

હાપપત પોતાની વૃદ્ધા માતા તરફ જોઈ રહ્યો, જેને પોતાના તરફ જોતો જોઈ વૃદ્ધા બોલી ‘હાપપત, એવિના ચરેલ પળ અહીં આવીને માર આપને તથા છે.’

હાપપતને એ વાતમાં મમજાવું પડી નહીં. તે ચૂપચાપ બારો ઉઠાવા માંગે.

‘ચંદા,’ વૃદ્ધા બોલી, ‘કેમ આજે મધૂની શું કિમત ઉપજી?’

‘માઈ, આ બે વાસણુ આવ્યાં.’ સ્ત્રીએ વાસણુ ઓળીમાંથી કાઢી વૃદ્ધાને ગતાવ્યાં.

‘હીક’ થોડીવારે વૃદ્ધા બોલી.

વૃદ્ધા અને ચંદા થોડીવારે કુટીરની અંદર ગયાં. લખપત બહાર ઢિભો રહી જંગલોની તરફ જોવા લાગ્યો. એકાએક ફૂતરાઓ લસી બિપ્પા. લખપતના ધ્યાનમાં લંઘાણ પડ્યું. તેણે ફૂતરાઓ તરફ દૃષ્ટિ કીધી. દૂરથી બે થોડેસ્વારો આવતા જોઇ. તે અમકયો. જંગલમાં થોડેસ્વાર ! તેમનો વેશ પણ વિચિત્ર લાગતો હતો. શું મુમલમાન હશે ? તેણે કામઠું ઉપાડ્યું અને કાન મુધી બેઠીને એક તીર માણું. એક થોડેસ્વાર ગયડી પડ્યો. ‘યા. અસ્લાહ !’ બોલી બીજો આમ તેમ જોવા લાગ્યો.

લખપતે બીજી તીર કામઠું પર મૂકી દોરી બેઠી. થોડેસ્વારનો થોડો કંઈક કારણસર અમકીને લાગ્યો. લખપત નિશાન ચૂક્યો. તે ધીમે ધીમે નીચે પડેલા સવાર પાસે આવ્યો. વિકાળ દાઢીવાળા અને લયકર દેખાવવાળા તે સવારને મૃત્યુમંત્રી રજૂ હતું. લખપતે તેના કમરપટામાંથી સુંદર તલવાર કાઢી લીધી. થોડાને મકકયો અને પોતાની કુટીર તરફ ચાલી નીકળ્યો.

૨

ભારતસમ્રાટ અકબરની ચિહ્નવાહીનીએ મંગલગઢ પર આક્રમણ કર્યું હતું. હીંદુ મુસ્લિમ એકતાના ખ્યાલવાળા એ રાજાએ એક વિધવા અને અમદાવ રમણી પર પોતાનું જોર અજમાવ્યું. મંગલગઢના રાજા દલપતશાહે એક અને કાલિજર મુધી બીપા માયાં હતા. પગલુ હાલ તેની વિધવા રાણી દુર્ગાવતી રાજ્ય કરતી હતી. રાણીએ સમરત ગોંડવાના પ્રદેશમાં દંદેરો ખીટાવ્યો. અર્ધનસ અને જંગલી ગોડા પોતાના પ્યાદાં જમણ અને દોરોની નક્કા કરવા તીર કમાન લઇને એકઠા થવા લાગ્યા. મંગલગઢના દાર પર એક લાખ ચોદાઓ જોત જોતામાં એકઠા થઈ ગયા. રાણી દુર્ગાવતી જાતે સર્વેને ઉત્સાહ આપતી હતી.

૩

લખપતની કુટીર આગળ બે ત્રણ મહેમાનો હતા, લખપત બધાને પોતાની નવી તલવાર ગતાવતો હતો.

‘આનું કોખડ બહુ મજબૂત છે,’ બીજો બોલ્યો.

‘ધાર પણ ઘણી તેજ છે,’ લખપત બોલ્યો.

‘તારે માટે પણ હું અદોગસ્ત કરતો હતો, પણ થોડો અમકીને લાગ્યો.’

એકાએક એક જણ બોલ્યો. ‘લખપત, જો પેલું શું દેખાય છે ?’

બધાએ નજર માંડી. ત્રીસથી પચીસ થોડેસ્વારની ટૂંકડી આવતી હતી.

‘અરે, આ તો બપોળે બધાને તલવાર મળવાની ! જો પેલું શીંગડું મંગાવ. ભરત રાયકડ, બીમા અને મુમદાને પણ તેડી લઇએ.’

સખપતે શીંગડું વગાડ્યું. ઘોડેસ્વારો ચમક્યા પરંતુ અત્યંત ક્યાંયી આવનો દત્તો, તે પારખી ચક્રવા નહીં, એક તીરે નામકને વીંધી નાખ્યો. ઘોડેસ્વારો કંઈ નિર્બળ પર આવે તે પહેલાં તો બીજા ચાર રસ્તે વિંધાઈને પડ્યા. 'યદ બધા કદાં સે આણી'ના ઉદ્દગાર સાથે ઘોડેસ્વારો ચારે દિશા તરફ જખમેની દુકડીમાં દોડ્યા. સખપતની ટેળાએ ઘોડેસ્વારોને પાસે આવવા દીધા. એકાએક 'માતા દુર્ગાડી જય'ના પોકાર સાથે ચાર ભાગ્યાએ બેઠે સવારને વીંધી નાંખ્યા.

અધા એકલા મધ તરણારોની મહેચ્છા કંવાં સાગ્યા, એક તરણારે ખૂટી અને બીમો ને મોડા આવ્યો તે તલવાર વગર રહી ગયો.

૪

'ગોડામાં વાત કેમ ફેલાતી હશે તે તો કોણ જાણે પરંતુ બીમો જ્યારે ઘેર આવ્યો ત્યારે તેની બહેને પૂછ્યું. 'બીમા, શું તું તલવાર વગર રહી ગયો?' બીમાનું મરતક નીચું ઢળ્યું અને કંઈ બોલ્યો નહીં. અંદર ધનીએ દટ્યું, 'તલવાર નહીં' તો ચથુ પખ મેજ-વચો હતો ને.'

બીમાએ આ ઘૂંટણો પખ પી લીધો. પરંતુ જ્યારે માતાએ કહ્યું, 'બીમા, તેં તો મારા રૂપને લગવ્યું છે' ત્યારે બીમો વળો મુંઝવાઈ ગયો.

૬૬ પિતા અશીખની ગોળા ખાતો ખાતો બોલ્યો, 'અરે બીમાથી એક ચક્રું તો મરોજર તાકીને મરાતું નથી તો વળી તલવાર ક્યાંયી લાવનાનો?'

બીમાને જીભા રહેતું અસંભવ ચઈ પડ્યું, તે તરત પાછો ફર્યો. 'ક્યાં જાયું છે?' પિતા બોલ્યો. 'અરે જીભો તો રહે! માતા બોલી પરંતુ બીમો દોડતો નીકળી ગયો.

૫

'સખપતભાઈ, તું મને મદદ નહીં કરે!'

'શું છે બીમા!'

'ગરે તલવાર તોઈએ છે'

'પરી લઈ જાને!'

અરે! તારી તલવાર લઈને શું કરે? મારે તો જેમ તમે મેજવી છે. તેમ જે તોઈ છે.'

'પખ ભાઈ, ઘોડેસ્વાર આવશે તો ને?'

'તે તો જમે તેમ ચાપ. મારાથી ત્યાં સુધી ઘેર જવાય તેમ નથી.'

સખપત કંઈક વિચાર કરી બોલ્યો, 'હીં, હું આવું છું.' કેશમરગા ઘાટ આગળ કદાચ કંઈ મળી આવશે. સખપત અને બીમો બહાર નીકળ્યા.

૬

‘હુરુર, યહ દેશમગ્ઝ ઘાટ કી તરફ સે ધાત્રા કિયા ગય તો ગોંડવાને કી ફોજ કો હમ દોનો તરફ સે ઘેર લેંગે.’

મુગલોની સેનાના એક ભાગના સેનાપતિને તેના બોમિયાએ કહ્યું. ‘ખન્ને ઘોડા પર બેસી સેનાની આગળ આગળ આવતા હતા.’

‘લેકિન, ગોંડા કી ફોજ બી તો વહાં હોગી,’ સેનાપતિ બોલ્યો.

‘નહીં હુરુર, ગોંડા કો યહ ખ્યાલ (ચપ્પલ) મેં બી ખ્યાલ નહીં હૈ કિ હમ વહાં સે ધાત્રા (છાપો) મારેંગે.’

‘અરહા, અમ ચૂપ ચલો.’

સમરત સેના ચૂપચાપ ચાલવા લાગી. દેશમગ્ઝ ઘાટના એક ખુકકની આથમાં બેઠેલા લખપત અને બીમાએ એ સેનાને જોઈ. ‘લખપત, આ તો મોટું લશ્કર લાગે છે. આપ-ખને કોઈ જોઈ શકે તેમ નથી. ખૂબ તણવાર ભેગી કરશું.’

લખપતે વાતનો જવાબ નહીં આપતાં એક તીર છેડ્યું. બોમિયા વીંધાઈને પડ્યો. મુગલો ચમક્યા, તેઓએ ધાણું કે તેઓ પકડાઈ ગયા છે. ‘અહલાહો અકબરના મગનમેદી અવાજે મુગલ લશ્કરે ઘાટને ગળતી મૂક્યો બીમાએ બીલું તીર માણું. તેઓ ઉપરાધાપરી તીર મારવા લાગ્યા. મુગલસેનાના લાયકર અવાજે ગોંડાની સેનાને પાશુ મેતવી અને રાજકુમાર વિરમદેવ એક ટુકડી સાથે ઘાટ તરફ ચાલી નીકળ્યો. મુગલો ચેલ્યા અને જેવી ‘માતા દુર્ગા કી જય’ની ખૂસ પડી. કે તરત પાછળ હટ્યા. બીમાએ બહાર નીકળી મુગલોની તણવારો એકડી કરવા માંડી. એક ધાવત મુગલે બીમાને તાકીને એક લાલો ફેંક્યો. બીમા વિંધાઈને પડ્યો. રાજકુમાર વિરમદેવની ટુકડી પાસે આવી. તેણે મૃતક મુગલોને જોયા અને દૂર નાસવું મુગલોનું કૈન્ય જોયું. લખપત બહાર આવ્યો અને રાજકુમારને નમ્યો. ધાવલ બીમાને ઊંચકી દૂર પહોંચાડવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી. લખપતે હાથ જોડી રાજકુમારને કહ્યું, ‘મદારાજ, દુરમનની તણવારો હમને આપો.’

રાજકુમાર અનંદથી વિહ્વલ થઈ ગયો અને આનંદપૂર્વક રત્ન આપી.

૭

બીમાના માતાપિતા અને બીજાં સ્વજનો બીમાના અને લખપતના અદૃશ્ય સવાથી ધણા ચિંતિત-હતાં. એકાએક એક શીંગડાના પ્ચનિએ વળને ગળતી મૂક્યું. બીમાના પિતાએ જોયું કે લખપતની સાથે એક ડોળી હતી અને એ માથુસ કંઈ લાગે લાઈને આવતા હતા. તે આગળ વધ્યો. ડોળીમાં ધાવલ બીમાને જોઈ તે રવાઈ ગયો. ડોળી નીચે ઉતારી લખપત બોલ્યો, ‘કાકા, આ બીમાની હવે ખખરદારી કરશે પાટા અને પીંડી રાજકુમારના વૈદ્ય કીધેલી છે.’

હીણ રૂંદે બીમો બોલ્યો, 'લાઈ લખપત, મને જરા બેઠો કર.'

લખપતે બીમાને બેઠો કીધો. બીમાની માતા, પત્ની અને બહેન આવી પહોંચ્યાં. બહેનને ઉદેશી બીમાએ તલવારોનો ભારો જતાવ્યો અને ચંદ્રને સાદે બોલ્યો, 'બહેન, આ તલવારોને સાફ કરતાં કાવશે કે કેમ ?

બહેનની આંખોમાં આંસુ હતાં. બીજા ભાર તરફ આંગળી ચીંધી બીમો, બોલ્યો, 'લખપત, આમાંથી તારી લાભીને ચપ્પુ વણી આવ. જોકે છું કે કેટલાં ચપ્પુ તે વાપરી નાણે છે'

લખપત ચપ્પુ વણવા લાગ્યો, માતાને ઉદેશી બીમાએ કહ્યું, 'માહ, તારું દૂધ લાગ્યું નથી, આ ધા તેના સાફી છે.'

માતા પ્રતિમા સમ જિભી હતી. એકાએકે 'માતા દુર્ગા કી જય'ની જૂમ મંલગાઈ. એક થોડેવારોની ટૂંકડી દેખાઈ. સર્વે તે તરફ જોવા લાગ્યા. ટૂંકડી પાસે આવતાં સર્વેએ રાજમાતાને આજખી, એક સ્વારે જગામ પકડી અને રાણી દુર્ગાવતી ઘોડા પરથી ઉતરી જિભી રહી.

'ક્યાં છે બીમો ?'

લખપતે બીમાને જતાવ્યો. રાજમાતા આગળ વધી. ગળામાંથી એક દાર કાઢીને બીમાના ગળામાં નાંખ્યો અને બોલી, 'બેઠા બીમા, તારા એકલાના પરાક્રમે આજે મંડળગદ મચવા પામ્યું છે. તને આજથી મંગલગદના કિસ્સા પર મુખ્ય રક્ષક નીમવામાં આવ્યો છે.'

બીમાએ મહા પ્રયત્ને ઉત્તર વાળ્યો, 'મા, મારા પિતાજી...ને...કહો કે.....બીમો...કપુર...નથી નીકળ્યો, હું..... મંગલગદનો ચોક્કીદાર..... છું.'

બીમો એકદમ ચૂપ થઈ ગયો. તેનો આત્મા અમરત્વને પામ્યો. રાણી દુર્ગાવતી એક વડી. તે વીરના શય પાસે બેસી રહી. એક દેરી તેના સ્મારકમાં બનાવવાનો હુકમ થયો.

રાણી દુર્ગાવતીના ગયા પછી બીમાની પત્ની પતિના શય પાસે આવી અને બોલી, 'મારે તો એક ચપ્પુ જ બસ છે,' સર્વે દિગ્બૂદ હતા, એકાએક તેણે ચપ્પુ પોતાના વક્ષ સ્થળમાં ખોસી દીધો અને બીમાના શય પર પડવું મૂક્યું. થોડીવાર તરફડી તે પળ શાંત થઈ ગઈ.

લખપત આ દસ્ય જોઈ આંસુભરી આંખે ત્યાંથી સર્વેને બીમાની અંતીમ ક્રિયા મારે બોલાવવા સાક્ષી નીકળ્યો.

તે કાગળે ગોંડવાના પ્રદેશની પ્રત્યેક ટેકરી પર બીમા જેવા પાંત મેળવવાની પ્રાર્થના કરતી ગોંડ રમણીઓ બીમાની પત્નીની છબ્યાં કરતી હતી.

નવસારીના અપ્રસિદ્ધ શિલા-લેખ

શ્રી. મણિભાઈ દિવેદી.

નવસારી કસ્ટોમાં જુના શિલાલેખોની સંખ્યા ઠીક ઠીક પ્રમાણમાં છે. જુનામાં જુનો લેખ સાતસો વર્ષ ઉપરનો છે. આમાંના ઘણા લેખોનો ઉલ્લેખ માત્ર "પાંચ હજાર વર્ષ પૂર્વે" ગૂઝાયેલ છે એ નામના પુસ્તકમાં કરી ગયો છું પણ તે ઉલ્લેખ સમ્પૂર્ણ નથી.

આ લેખમાં નવસારીના બે વધુ શિલાલેખોની વિગત આપું છું.

વડોદરા રાજ્યના ઇતિહાસમાં જોષાજીરાવ ઝેનજી, હરબાજી ખડેરાવ અને ગંગાધર શાસ્ત્રીનાં નામો સારી રીતે જાણીતાં છે.

વડોદરાની ગાદી પર સન ૧૮૦૦માં શ્રી. આનંદગવ ગાયકવાડ બીરાજ્યા, વડોદરાના રેસીડેન્ટની લક્ષાભણ્ણી શ્રી. ગંગાધર શાસ્ત્રીને સન ૧૮૧૨માં દિવાનગીરી આપવામાં આવી અને ગાયકવાડ તથા પેશ્વા સરકારની ભાજગડમાં સન ૧૮૧૫માં પંદરપુરથી પાછા ફરતાં શાસ્ત્રીજીનું દગાથી ખૂન થયું.

શાસ્ત્રીજીએ સન ૧૮૧૨માં નવસારીમાં દુધીઆતળાવની સામે એક ધર્મશાળા બંધાવેલી, એ ધર્મશાળાનું રૂપ આજે પણ દ્રશ્ય થયું છે. અને ત્યાં આજે તે બેએક વરસથી અંગ્રેજ હાઇસ્કૂલનું મકાન બીજું છે પણ ધર્મશાળાના જુના મકાનની બીંતે તીમેના લેખની એક તકતી હતી:—

॥ શ્રી વરદમૂર્તિ જયંતિ ॥

સ્થપિત શ્રીમન્નૃપ વિક્રમાર્ક સંવત ૧૮૬૮	૧૧૧
તથા શ્રીનૃપશાલિવાહન શકે ૧૭૩૩	૧૨
તમાને પ્રજાપતિ નામ સંવત્સરે ઉદયગમે	૧૩
શિશિરે તૈ મંગલપ્રદ કાલ્યુન માસે શુક્ર	૧૪
× તેતિયૌ ૧૨ ગુરુવાસરે તદિને નાગમંડ	૧૫
લભગ (?) પુરોપકારાય ધર્મશાલા નિર્મિતા	૧૬
વેદમૂર્તિરાજ શ્રી ગંગાધર કૃષ્ણ શાસ્ત્રીપદ	૧૭
વર્ધન યાત્રી બાંધપિણિ વિવ્રમાન રાજશ્રી	૧૮
ઝેનજી નાગવણુ સુભેદાર કલ્યાણચરણ	૧૯

હાલ નવું મકાન બંધાતાં એ તકતીનું શું થયું તે જાણમાં નથી. શ્રી હરબાજીના નામનો લેખ હરિદાસેશ્વર મહાદેવનાં મંદિરમાં છે. આ મંદિર હરગવાડના રોકરાની પાછળ આળા સાહેબની હવેલીની સામેની બાજુએ આવેલું છે. શિલાલેખમાં જડેલી તકતીનો લેખ તીએ મુજબ છે:—

“ સકે ૧૭૫૨ વિરોધી નામ ચંવલસરે	૧૨
સંવત ૧૮૮૧ માધ શુકલ ૧૩ ભુવુવાસરે	૧૨
ત દિને શ્રી હરિદાસેશ્વર મહાદેવા ચે	૧૩
દેવાલય હરગાછ ખડેરાવ ગામ્ણી બાંધીએ ત	૧૪
તપાત ચિંતામણુરાવ નારાયણુરાવ મહાગ્ન	૧૫
સેવ તત્પર નવસારી	૧૬

આ ઉપરાંત શ્રી આશાપુરી માતા અને નિત્યકૃષ્ણ મહાદેવમાં બે લેખો છે, તે ૬, સુ. ૧૭૮૫ (વિ. સં. ૧૮૫૧) અને તેની આસપાસના છે અને તેમાં શ્રી, ગોપાળદાસ મેઘા આ બન્ને દેવાલયો અંધાધ્યાનો ઉદ્દેશ્ય છે.

સાચી પણ વિચિત્ર વાતો

પહેલાં સ્વિટ્ઝર્લેન્ડમાં લોકો લાંબામાં લાંબા મનુષ્યને પોતાનો પ્રમુખ ચુરી કાઢતા. નાતકના કાદર લોકોમાં કન્યા પતિની પમ્દગી કરે છે, અને પછી કન્યાનો પિતા ૧૨ના પિતા પાસે વાન કરે છે.

સામેઆમાં ત્રાજવાં પડાવ્યા મિવાય કોઈ યુવક લગ્નનો વિચાર સરખોએ કરતો નથી. યુગન્દમાં પહેલાં પગરખાંની જોડના બદલામાં પત્ની મળી શકતી હતી.

મોરકોના કેટલાક ભાગોમાં ગાંડાઓની પૂજા કરવામાં આવે છે. તેનું કારણ એવું છે કે આ જગતની જગતનો પર દુર્લક્ષ કરવાથી તેઓ માંડ થઈ જાય છે, એવી માન્યતા છે. દર્દીઓના દુઃખી આત્માઓનું સ્વાગત કરવા માટે ગાંડાની હરિપતાઓમાં કુકર રાખવામાં આવે છે.

મર્પઆમાં ધરની ઉપર લીંગણી ટીંગાડવામાં આવી હોય તો એમ સમજવું કે તે ધરમાં લગ્નને ઉમર લાયક કન્યાઓ છે.

આફ્રિકાના કેટલાક ભાગોમાં લોકો નમરકાર કરવાને બદલે ચૂકે છે.

આફ્રિકાના કેટલાક ભાગોમાં હરત ધૂનન વખતે આંગળીના ટળાકા ફોડવામાં આવે છે.

કોશિયામાં વધુને બરિષ્ઠમાં શુ સદન કરવું પડે તેમ છે તે જાતાપણ વરમાળ કન્યાનો કાન ખેંચે છે.

સિયામાં પ્રાચીન કાળમાં પિતા પહેલાં પુત્રીને આજખા મારતો અને પછી તે માજખો પોતાના જમાધને મોંપી દેતો.

દોરાલાલ માનસિંગ કામદાર

મારી પ્રવાસ પોથીમાંથી થોડાંક પૃષ્ઠ

અથવા

સુરતથી અમરનાથ

(૫)

‘મહાત્માઓ’

શ્રી. સેવાનંદજી

૪

‘ઋષિકેશમાં બીજી એક જેવા જેવી મૂર્તિ ‘નાગા બાવા’ છે. તેઓ તદ્દન નમ્ર અવસ્થામાં રહે છે, એજ એમનું એકમાત્ર આકર્ષણ છે. તેઓ જૂલ્યે ચૂકથે પણ વાંચતાં લખતાં શીખ્યા નથી. હાલના કાલના દબાણને લીધે પોતે વગ્નીમાં જાય તેટલો વખત એક કાદ અને રંગબેરંગી ચીથળ વડે તેમને પોતાની કાયા ઢાંકવી પડે છે. રંગીન ચીથળને લીધે તેઓ ખાતમા મરઘડા જેવા દેખાય છે. ગંગાને કિનારે અને વગડામાં ગાયો ચરાવતી વખતે તો તેઓ તદ્દન પ્રાકૃતિક અવસ્થામાં જ રહે છે. માત્રાના દિવસમાં લોકોનાં ટોળેટોળાં—પુરોહિત અને સ્ત્રીઓ—આ નગ્નમૂર્તિના દર્શન કરવા દોડ્યાં આવે છે, જેમની મામે આ કદાવર શરીરનો સાધુ, જેની મુખપ્રાપ્તિ માધુના કરતા ખદારવટીઆને વધારે મળતી આવે છે, તે નગ્ન હાલતમાં ઉભો રહે છે !

ત્રીજાએ વગી લોકોને પોતાની પામે આકર્ષવાને સાત્ર એક ત્રીજી યુક્તિ અમલમાં મૂકી છે અને તે મૌને પથરા મારવાની. તે સ્વર્ગાશ્રમમાં પોતાની પાસે-પથગની ઢગલી કરીને બેસે છે અને જે તેની પાસે આવે તેને છૂટા પથગ મારે છે. તેની આસપાસ પણ આખો દિવસ મૂર્ખ લોકોનું ટોળું જામે છે અને તે પણ થોડીવાર પથરા મારવાનો ઢોંગ કર્યા પછી લોકોને પોતાની આસપાસ બેસવા દે છે. વચમાં વચમાં વિનોદ કરાવવાના હેતુથી એકાદ બે પથરા મારે છે પણ ખરે, જેને પથરા વાગે છે, તે પોતાને લાગ્યશાળી માને છે ! એક ગધેડો તો એવોજ અભિપ્રાય બાધીને ઋષિકેશથી ગયો કે અહિં ‘કોઇ માત્રો મહાત્મા હોય તો આ એક પથરા મારનારો જ છે ! ! !

હવે હું આ ત્રીજા વર્ગના સંન્યાસીઓના કરતાં વધારે ઉંચા વર્ગના સંન્યાસીઓની નીતિ અને કાર્યપદ્ધતિનાં રહસ્ય ઉઘાડાં પાડી દેવાનો પ્રયત્ન કરીશ. અત્યાર આશ્રમમાં મેં જેમનું ‘વર્ણન કર્યું’ તેમનાથી તો-કેવળ મૂર્ખ લોકો જ હોવાય છે, કારણકે તેમની દૂરંટવાની પદ્ધતિ કોયગ કાળની અને ચતુરશ્ચ વિનાની હોવાથી તે ઉઘાડી પડી જાય

છે અને શિક્ષિત વર્ગ તેમનાથી દૂર રહે છે. પણ આ ઉંચા પ્રકારના સંસ્કારીઓ ધણામાં ધણા ભયંકર છે, કારણકે તેમની લૂટ કરવાની રીત અત્યંત કુશળતાપુર્વક ચોખ્ખેલી છે, તેમનાં લૂટ કરવાનાં સંજ્ઞા ઉંચા પ્રકારનાં છે, તેઓ નિઃસ્વર્થતાનું નાટક ભજવવામાં પારંગન છે, અને તેઓ સંસ્કૃત અને અંગ્રેજી સાહિત્ય તથા દર્શનમાં થોડા પ્રવીણ હોવાથી ઉચ્ચ શિક્ષા પ્રાપ્ત લોકોને પોતાની જાગમાં પકડી શકે છે. તેઓમાંના કોઈ કોઈ તો યુનિવર્સિટીઓની ઉંચી પદવીઓ ધરાવે છે.

અંગ્રેજોએ આ દેશને નાણું અને દેશનાજ જાગ વડે સાંત્રીનજ જમાવ્યું તેમ આ સંસ્કારીઓ પણ લોકોને નાણું લોકોને પોતાની જાગમાં પકડવાનાં સાધન ખરીદતા જાય છે. રાજનીતિ અર્થશાસ્ત્ર, વર્તમાન સામાજિક પરિસ્થિતિ, જેમના ઉપર અભિપ્રાય મંદિર કરવાથી વખતે જોખમમાં ભેરવાઈ પડાય તેમનાથી તેઓ કાળજીપૂર્વક દૂર રહે છે; પણ અંગ્રેજી સાહિત્ય, મનોવિજ્ઞાન, દર્શન, ગ્રામીન સંસ્કૃત દર્શનના ઉપરની નવીન સમાલોચનાઓ, એટલા વિષયોને લગતાં અદ્યતન પુસ્તકો અને સામયિકપત્રો તેઓ ખરીદે છે. વાંચે છે અને કદાચ ઉંડું અભ્યાસ ન કરે તો પણ તેમને વિશે ચર્ચા કરવા જેટલું જ્ઞાન તો અવશ્ય મેળવી જાય છે. પછી જ્યારે સુચિશિત લોકો તેમને મળવા આવે છે ત્યારે સુયોગ જોઈને અથવા યુક્તિપૂર્વક સુયોગ ઉભો કરીને તેઓ ધ્રમસંન, કાશીધણ, ટોલરોય, થોરો, રામ્પા શેક્સ, મેટલિક, રવીન્દ્રનાથ, બર્નાડ્સે, સર રાધાકૃષ્ણન, વિલિયમ જેમ્સ, ડૉ. દાસગુપ્તા, મેકમુલ્લર, થોમસ હ્યુસન, વિન્ડરનીટ્ઝ, સર જોન લુકોક્ વગેરે ત્રિખંડવિષયાત પડિતો અને વિચારકોની રચનાઓનાં નામ ગણાવે છે, તેમના વિચારોને વિશે ચર્ચાઓ કરે છે અને એમ કરીને પેલા શિક્ષિત મંડળને આંજી નાંખે છે. આટલું અથવા વધારા અનેકગણું વધારે જ્ઞાન કોલેજોના પ્રેફેસરો ધરાવતા હોય છે પણ તેમના જ્ઞાનથી લોકો જેટલા પ્રભાવિત નથી થતા તેટલા તેઓ કોઈ બોડકા, લીસાલપટ માધાવાળા, ભગવાં વસ્ત્ર પહેરનારા અને ઋષિકેશ કે ઉત્તર કાશીમાં રહેનારા સંન્યાસીના જ્ઞાનથી પ્રભાવિત થઈ જાય છે અને તેજમાં માખી લદખદ, યજ્ઞ જાય તેમ આ ધૂત લોકોની મોહજાગમાં લદખદ થઈ જાય છે.

સામયિક પત્રો તેઓ ઉપલક ઉપલક જોષ જાય છે કે જેથી કરીને તેઓ વર્તમાન પરિસ્થિતિથી અજાણ્યા ન રહી જાય; પણ જ્યારે તેઓ આગગાડીમાં બેસે છે, ત્યારે પત્રો અને પત્રિકાઓના પોતાની સામે એક દગલો બનાવી દે છે અને પછી આંખે હેઠામાં હેઠો દગલો ફેંસી ચરમા ચઢાવીને વાંચવા માંડે છે અથવા વાંચતા હોય એવો દેખાવ કરે છે અને પોતાને કોઈ વાંચતો જુએ છે કે નહિ તે જરા જરા કતરાતી આંખે જોતા જાય છે. રાજગાર સજીને બારીએ બેઠેલી વારાંજના જેમ માદકની વાટ જુએ છે, તેમ આ xxx નદો કોઈ આપુર પૃથ્વીકની રાહ જુએ છે. ડબ્બામાં બેઠેલા લોકોનું ધ્યાન ખેંચવાનો તેમનો પ્રયત્ન નિષ્ફળ જતો નથી; કારણ કે ટાઇમ્સ, સ્ટેટસમેન, મોડર્ન રિવ્યુ, હિન્ડુ જર્નલ, રિવિ-સોશીલ રિવ્યુ, ઈત્યાદિ પત્ર પત્રિકાઓ વાંચનારા મહાત્માના સંગેનો લાજ લેવાને આપુર એવા કોઈને કોઈ તેમને ડબ્બામાંથી જ મળી આવે છે. થોડી વારની વાતચીત વડે

સ્વામીજી મહારાજ તેને પોતાના જ્ઞાનની પ્રભાથી આંજી નાખે છે. તે તેમને પોતાને ઘેર આવવાનું નિમંત્રણ દે છે, પણ સ્વામીજી તેને સખેદ જણાવે છે કે હાલ તો તેઓ પોતાના અમુક મામળા સેવકને શાંતિ આપવા જાય છે, પણ આગળ ઉપર જોઇ લેવાશે એવું કહીને તેઓ પોતાના મજામાંથી એટલે જુક કાઢે છે અને સોનાના પરાવાળી કુશ્મંદા પેન વડે તે શુદ્ધચતુર્ નામ અને ઠેકાણું નોંધી લે છે. મુરતમાં લખવાને સારૂ તેઓ પોતાની પાસે કક્ષાવારી કાપેલાં પાનવાળી ફેન્સી નોટબુક રાખે જ છે. તેમની પાસે અધું જ ફેન્સી અને છેલ્લામાં છેલ્લી 'દયનું' હોય છે; પણ લોકો એવા અભાગીઆ છે કે આ વસ્તુઓ વડે આ મંન્યાશ્રીઓની વિદ્યામિતાનું, ખર્ચાગ્રંથાનું અને શૌપણ્યનીતિનું જોનારને રૂપિયા લાવે એવું જોઈએ તેની જગ્યાએ તેઓ આ કહેવાતા વિરકત મહાત્માઓના પૂર્વજન્મનાં પુણ્યકર્મનાં વખાણ કરવા મંડી જાય છે કે એહોહોહો! કેરા પ્રારબ્ધવાન મહાપુરુષ છે! કવિએ પણ કહ્યું છે ને કે 'ભગ્ય દિરે ન ભજૂન લગાયો.'

તેઓ પોતાના પત્રવ્યવહારમાં ધણાજ નિયમીત રહે છે, કાગળો ઉપર આવકગવકના નંબર લગાવે છે. પોતાના કાગળોની કાર્જન કોપી પણ રાખી મૂકે છે કે વખતે કોઇ દૈયા ફૂટે તેમના પત્રો છપાવવાની ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરે તો કાગળોની શોધખોળ કરવી જ ન પડે! ચંદ્ર લખે તેના હાથમાં કાર્જન કોપી મૂકી દેવાય અને 'The Letters and Teachings of Swami...' એવું પુસ્તક છપાઇને બહાર પડે અને તેની મારફતે વળી નવા અકકલના દુરમનો તેમની જાગમાં પકડાવાને સારૂ ખેંચાઇ આવે. દૈનિક, સાપ્તાહિક અને માસિક પત્રિકાઓમાં તેઓ લેખ પણ અવારનવાર લખી મોકલે છે, તેના કટિંગની શાફલ રાખે છે, એકને એક લેખ એક કરતાં વધારે પત્રોમાં પણ છપાવી મારે છે, કારણ કે જાધા તંત્રીઓ ક્યાં અધું યાદ રાખે છે? આધું કરવાને તેમનો હેતુ પોતાનાં નામ અને વિદ્વતા પ્રતિ લેડોનું લક્ષ ખેંચવાનો હોય છે. વેપારીઓ જે હેતુથી પોતાના માલની જાંડેર ખજાર આપે છે, તેજ હેતુથી આ ત્યાગમૂર્તિઓ લેખ લખે છે. જૂનાગઢ કોલેજમાં કેટલાંક વર્ષ સુધી વિદ્યાવતા પ્રેફેસર અને હાલ મુંબઈ હાઇકોર્ટના એક્સેક્યુટિવ પ્રે. મહેતા સન ૧૯૩૩ ના નવેંબર માસમાં રિપોર્ટ આપી ચઢયા હતા. રિપોર્ટની દર્શનીય મૂર્તિઓમાં એક સ્વામી ની ગણના થાય છે. પ્રે. મહેતા તેમને મળવા ગયા ત્યારે આ મહાત્મા બીજાઓની સાથે (પણ ખરું જોતાં પ્રે. મહેતાને સંભળાવવાને સારૂ) અંગ્રેજીમાં વાત કરતા હતા. તેઓથી કહેવા લાગ્યા, "મારા આર્ટિકલો પાંચીસ પત્રોમાં પ્રકટ થાય છે. હું મહાત્મા ગાંધી કરતાં પણ વધારે કામ કરું છું અને આખા દિવસમાં મારું નામ જાણીતું છે." પ્રે. મહેતાની સાથે તેમનાં એક બહેન દતા, તેમને પ્રે. મહેતાએ કહ્યું, "આ બધું એ આપણને સંભળાવવાને કહે છે!" તે જ દહાડે સાંજના પ્રે. મહેતા અને તેમનાં બહેન બેઠ મને મળવા આવેલાં ત્યારે તેમણે મને જેવું કહેવું તેવું જ મેં ઉપર લખ્યું છે. પણ જાધા કાંઈ પ્રે. મહેતાના જેવા શુદ્ધિમાન નથી હોતા તેથી તેઓ આ કંદોળીઓએ પાથરેલી જાગમાં મંડાય જાય છે. આ રીતે આ

તપોધનો પોતાની પેઢીનો કારોબાર વધારતા જાય છે અને તેમના જૂના આહકમાંથી કેટલાક ખરી મટે છે, ત્યારે તેમની ખોટ પૂરવાંને નવા નવા રંગરૂટ ચાલ્યા આવે છે અને તેમનું સર્વત્ર કથાઓ કરવાના હેતુથી જ તેમની પાસેથી નાના પ્રકારે પૈસા પ્રાપ્ત કરીને આ તપોમૂર્તિઓ તેમના રથૂળ દેહની પુષ્ટિ સાધે છે.

તેઓમાંના કેાઇ કેાઈ તો વકીલ ડાક્ટરોની માફક પોતાના રહેઠાણના દરવાજા ઉપર સાઈનબોર્ડ (નામનાં પાટીઓ) લગાવતા થઈ ગયા છે. એક સ્વામી જેઓ ફક્ત દૂધ, દહિં, બરફી, પેંડા, માવો, મદાર્મ અને પાકાં ફળ, એટલી વસ્તુઓ વડે જ જેમ તેમ કરીને તેમના પાંચ ભૌતિક દેહને નિભાવે છે અને ઘણભાત, ખીચડી, રોટલી એવી વસ્તુઓના તદ્દ નજરે પડ્યું નથી કરતા, તેમણે પોતાના આશ્રમના દરવાજા આગળ 'સ્વામી...ફળાહારી' એવું પાટીયું લગાવી દીધું છે. બીજા એક પોતાની સાથે વિઝિટિંગ કાર્ડ રાખે છે, અને તેના ઉપર અંગ્રેજીમાં...ડબલ એમ. એ. એવું છપાવી રાખ્યું છે. અને ત્યાં જાય છે ત્યાં પોતાના પરિચયને માટે એ કાર્ડને નમ્રતાપૂર્વક આગળ ધરે છે. એક સ્વામી, ડોક્ટર..., જેમનો થોડોક પરિચય તો વાચકને થઈ ચૂક્યો છે. તેમણે પોતાના આશ્રમના પ્રવેશ દ્વાર આગળ અંગ્રેજીમાં 'દર્શન-સાંજના ૪ થી ૫—દસ મિનિટ.' એવા સંબોધવાળું પાટીયું લગાવી રાખ્યું છે. તેની મતલબ મુલાકાત લેનારાઓની મુલાકાતના ઉપર નિષંકલ કરવાની નહિ પણ તેમને વધારે આકર્ષવાની છે અને પોતાના દર્શનની કિંમત વધારવાની છે. આ પાટીયું વાંચનાર જે વધારે ઉંડા ઉતરીને વિચાર કરવા ટેવાયો ન હોય, તો તે એમજ સમજે છે કે આ સાધુ એકાન્તપ્રિય છે અને લોકો તેના દર્શન કરવાને સારૂ પંડા પડી કરીને તેને કાપર કરતા હશે માટે એ વિચારાએ આવી મતલબનું પાટીયું માધું હશે. લોકોનું મનોવિશ્વાસ આ ધૂનલોકો સારી રીતે જાણે છે અને પોતાના દર્શન ઉપર પ્રતિજ્ઞા મૂકીને તેને મોંધું અને દુષપ્રાપ્ય કરવાથી દર્શન કરનારાઓની ઈન્તેજરી વધશે એ વાત તેમના જેવા કુશળ પુરોને શીખવતી પડે એવી નથી. દર્શન કરવાના ઠરાવેલા વખતે પણ દર્શનપ્રાર્થીને એકદમ સહજાઈથી દર્શન કરવા દે એવા તેઓ કાચા નથી; તેથી કરીને એકાદ એ એલકાઓને તેઓ બારણાં આંગળ ખેંચાડી રાખે છે અને કેાઇ દર્શન કરવા આવે તો તેને કહે છે કે 'જરાવાર થોડો, મદાત્માજી હજી સમાધિમાંથી ઉઠ્યા નથી.' મદાત્માજી જાણે અંદર એકા એકા માખી મારતા હોય પણ જટ લઈને દર્શન દે તો તેમને મદાત્મા કાણુ કહે?

આ ત્યાગ અને તપની મૂર્તિઓ પોતાના પંધાનો બહોળો ફેલાવો કરવા સારૂ એજન્ડો અથવા દલાસો પણ રાખે છે. ઋષિશ્રેણમાં તમામ મોટા મોટા સંન્યાસીઓની પાસે તેમના પોત પોતાના દલાસ હોય છે. અત્રે એ દલાસોને તેમણે ઋષિશ્રેણમાં જ નહિ પણ આપેનાં ગામો અને નગરોમાં પણ વિધુક્ત કરી રાખ્યા છે. જેમ રસોઇની વાસ આવવાથી કુતરા ત્યાં આગળ ચાલ્યાં આવે છે, તેમ લોકોને આકર્ષિત કરે એવી ટાપટીપત્રાળા સંન્યાસીઓ આસવાસ, જેમનો કેાઇ ભાવ ન પૂછે એવા સંન્યાસીઓ એમ થવા માટે છે. તેમને ખરી

દહાડામાં ફરાતર વાહ અને શરદાઈઓ પીવાની મળે છે અને આટલું જ તેમને સારૂ પડતું છે. પરંતુ તેમને જ્યારે આ બે પેય પદાર્થો ઉપરાંત લૂગડાં, જળપાત્ર, રોકડા રૂપીઆ પણ મળવા માંડે એટલે તેઓ તેમના દાતારના ભાર ચારણ બનીને આખા ઋષિકેશમાં અને દેશપર્ચેટન કરવા જાય ત્યારે આખા દેશમાં તેમના 'પેટ્રન'નો યશ ફેલાવે છે અને ઋષિકેશમાં કોઈ મહાત્મા હોય તો આ એકજ છે એ વાત તેઓ સૌને કાને પહોંચાડી દે છે. આવા ખુશામતખેરાતું ટાળું એક 'પુરુષાર્થી' (સંન્યાસીઓના સાંકેતિક અર્થમાં) અને 'પ્રાણબધવાળા' મહાત્માની આસપાસ ગોળના ઉપર માખી ભેગી થાય તેમ ભેગું થઈ જાય છે; તેઓ બહાર નીકળે ત્યારે પેલા પરાવજબીઓ (Hangers on) પણ તેમની પાછળ પાછળ ચાલ્યા આવે છે, અને એ રીતે પેલા 'સમર્થ' મહાત્માઓ પોતાની મોટાઈને તથાવતા જાય છે.

પોતાને નામે મહિનામાં ઘણીવાર પાસંલો આવે એ પણ એક પોતાની મોટાઈ અને બંદોળી લાગવગ બતાવવાનું એક સાધન છે, એમ જાણીને ઉપર કહ્યા, તેના કુશળ સંન્યાસીઓ પોતાના નામે ઘણામાં ઘણાં પાસંલો ચાલ્યાં આવે એવી તજવીજ કરતા રહે છે. મારો એક જાણીતો 'મહાત્મા' ઠેક મુંબઈથી દૂધપેરટ અને દૂધણરા ટપાલ મારફતે મંગાવતો. વસ્તુની કિંમતતા જેટલું જ ટપાલ ખર્ચ થાય તેમાં તેને શું ન્દાવું નીચોવવું પડે એમ હતું? તે મારે ઘેર (સુરત) ટળતો, ત્યારે જતી વખતે પોતાની જાછળ પાંચપંદર ચોપડીઓ મૂકતો જતો અને પછી કકડે કકડે મંગાવી લેતો. આવું કરવાનું કારણ મારા સમજવામાં આવતું નહિ. હું તેને પૂછતો કે બધી ચોપડીઓ સામગ્રીજ કેમ નથી મંગાવી લેતા? એક વાર તેના એક શિષ્યે ભરમ ફેડી દીધો કે મને તેમણે એવી મુશ્કેલી રાખી છે કે તારે મારી ચોપડીઓનાં પાસંલ કકડે કકડે મોકલ્યા કરવાં કારણ કે વારંવાર પાસંલો આવવાથી મારી ત્યાં (ઋષિકેશમાં) પ્રતિષ્ઠા જામે છે.'

દલાલો પ્રચારકાય કરીને બિચારા ભોગા 'મુમુક્ષુઓ' એને 'જીતામુઓ'ને આ મહાત્માઓ પાસે તેડી તો લાવે અને એ લોકોમાંથી કોઈ જરાતરા વેદાન્ત 'વિચારી' ગયા ત્યારે તો તેઓ. મહાત્માજીને પ્રશ્ન પૂછે એટલે પોતાનું જ્ઞાન કેટલું વિશાળ છે, તે બતાવી દેવાનો મહાત્માજીને માર્ગ મૂળી જાય; પણ ઘણા જણને પ્રશ્ન પૂછવા, જેટલું પણ જ્ઞાન હોતું નથી અને કોઈ પ્રશ્ન પૂછે નહિ ત્યાં સુધી મહાત્માજી પોતાના જ્ઞાનની પેટલી છોડે પણ કેવી રીતે? આ મુશ્કેલીનો તોડ કાઢવાને સારૂ તેમણે પોતાના ચેલકાઓ અથવા દલાલોમાંથી કોઈ જરાક શિક્ષિત હોય તેને શીખવી રાખ્યું હોય છે કે મુલાકાત કરવા આવનારાઓ કશે પ્રશ્ન ન પૂછે તો તમારે મને પ્રશ્ન પૂછવો. આવા પૂર્વના સંકેત મુજબ પેલા ચેલકાઓમાંથી કોઈ પ્રશ્ન પૂછવા માંડે છે. 'સ્વામીજી! સંપ્રસાદ સમાધિ અને અમંપ્રસાદ સમાધિ એ બેની વચ્ચે ભેદ કયા પ્રકારનો છે અને એ બેમાં ઉત્તમ સમાધિ કયી?' અથવા 'વિદેહ મુક્ત કોને કહેવાય અને જીવનમુક્ત કોને કહેવાય?' અથવા 'સમાધિ વખતે પ્રાણુતી કયા ચક્રમાં સ્થિતિ હોય છે?' અથવા 'જ્ઞાતા, જ્ઞેય અને જ્ઞાનનો ભેદ વિષુદ્ધ થઈ જાય ત્યારે

શું અવશિષ્ટ રહે ?' આવા તેવા ચાંપચાઈ બરેલા સવાજ તેઓ પૂછે છે એટલે સ્વામીજી મહારાજ જટ લઇને પોતાના જાનની પોટલીની માંક છેડે છે અને તેમાં બાંધી રાખેલું જાન બતાવીને ગેલા મૂર્ખ દર્શનાર્થીઓને આંજી નાખે છે. એકવાર એવું બન્યું કે મોટા એક જાળીતા મહાત્માની પાસે ફેટલાક ગથેડાઓ આવ્યા, તે વખતે તેમનો ચેત્રો રસોડામાં કામ કરતો હતો. પેલા આવનારાઓ કાંઈક અમરતુંય પૂછે ત્યારે કાર્યવાહી થકુ થાયને ? સવાજ પૂછવાને 'ટૂન' કરી રાખેલો તેમનો ચેત્રો તો ત્યાં હતો નહિ ! ત્યારે મહાત્માજીએ ચેત્રને બોલાવ્યો અને કહ્યું, 'નિત્યાનંદ ! તેં કાલે મને શો સવાજ પૂછ્યો હતો ?' ચેત્રાએ ગઈ કાલે પૂછેલા સવાજનો જવાબ આપવાની સ્વામીજીને આજે ધૂરસદ મળી અને તે પછી બીજા બહારના માણસો આવી ચડ્યા ત્યારે જ, જોઈ લેતને આ મહાત્માઓના કાવાદાવા.

પોતાની પાસે કેવા મોટા મોટા ગરુડ માન્ય માણસો આવે છે અને કેવા માણસોની આથે પોતાનો પત્રબ્યવહાર ચાલે છે, તેનું પ્રદર્શન કરવાને પક્ષેડી રાખેલા ચેત્રાઓમાંથી એકાદ જાણી આવે વખતે સ્વામીજીને કહે છે, 'સ્વામીજી મહારાજ ! આપે આશ્રાની સેન્ટ ત્લેય કોર્સેનના પ્રેઈસરે આદેશના કાગળનો ધણા દિવસથી જવાબ નથી લખ્યો !' તેના ઉત્તરમાં સ્વામીજી જરાક મંદ રિમત કરીને કહે છે 'હીક, હીક, તું કાલે માંક ફેરુંડાવતે. લખતોના આસિં, કમીશનરે આદેશના કાગળનો પણ જવાબ નથી લખાવો, કાલે બેઠેને લખી નાખીશું.' કાગળના જવાબ લખાયા નથી એ વાત ચેત્રાઓ સ્વામીજીને ત્યારે જ યાદ દેવડાવે છે કે જ્યારે બહારના બે ચાર જાણી તેમની પાસે આવીને બેઠા હોય, જેથી કરીને તેઓ પંજુ બંદો કે સ્વામીની પાસે પ્રેઈસરે અને કમીશનરે પણ આવે છે ખંડાં !

અગાઉ જાણાવેલા એક સ્વામીએ તે એક અંગ્રેજી પત્રમાં પોતાની હખી મર્દિન જીવનચરિત્ર જ લખાવી દીધું છે, અને તેની આરમો પાચસો છૂટક નકસો પોતાની પાસે રાખી મુકી છે. પોતાને વિષે પોતાને મેરેથી કહેવાની યુગ્યજામાંથી ઉમરી જવાને માંક તેઓ મજવા આવનારને પોતાના જીવનચરિત્રની એક પ્રગ બેટ આપવાની કૃપા કરે છે, અને જો તેઓ કોઈના પગ ખાસ પ્રસન્ન થયા હોય તો પોતાની એકાદ બે પુસ્તિકાઓ અને ગૌરાંગ પ્રભુની દબે બે હાથ ઉચા અને વાંકો ટાંડીઓ ગળીને તેમજો પોતાની જાન પડાવી રાખી છે તે પછી આપવાની વિશેષ કૃપા કરે છે.

અમુક નવાજ આદેશ સોનાના યાગમાં દૂધ ભાન આરોગતા દના, તેમને કોઈએ પૂછ્યું કે 'નવાજ આદેશ ! દુનિયાના લોકો શું ખાય છે ?' નવાજ આદેશ બોલ્યા, 'મજ ભાત સોનેડી યાલીમાં દૂધભાત ખાતે છે' તેવી રીતે આ અમાગ ભગવાં રજધારી નવાજ આદેશો ધનવાનો, ખિનાખધારીઓ, શાસ્ત્રોત્તરો ઉંચી કોટીના સરકારી અમલદારો મેનેડરી દુનિયામાં જ રહે છે. તેમને મારે માનવગતિનાં દુઃખદન્ડિનાં અને નેમના જીવનમરણના મહાપ્રશ્નોનો કશો અર્થ જ નથી, તેમનો હિંદુતાન દજ દવેલીઓમાં અને બંગાળીઓમાં વસે છે. રોમ્ય રોહસ માડીઓમાં ફરવા નીકળે છે, અને વૈભવવિલાસમાં આગારે છે, અધારી અધાલી કોટડીઓ અને ખુપડીઓ, તેમાં વમનારંગા પેટમાં ખાડા અને નિરતે જ આંખેવાગાં અમાગીઆં પ્રાપ્તિઓ, તેમની આ જીવન દારુમારીઓ, તેમનાં અકાગ મર-

તેમનાં આગેવાનું લયંકર મરણપ્રમાણ, તેમનાં ચીંથરેલાં પંજર અને અપ્પ આદાર-
સંસારનાં આવી ગંદાં બીજાસ દરથો આ તપસ્વીઓની સુખમય સોનેરી સુખિની સુદરતાનો
ભંગ નથી કરતાં. હિંદુસ્તાનના મજૂરને રોજનો દોડ આનો પણ પૂરો નથી મળતો. પેટ
ભરીને ખાવું એ કોને કહેવાય તે આ દેશનાં કરોડો માનવ પ્રાણીઓ માણતાં જ નથી અને દૂધ
ધીને વેચનારાં ગરીબ કુટુંબો ફક્ત એ પદાર્થોનું દર્શન જ કરે છે, આવું તેવું તેમને કોઈ કંઈ તે
તેઓ કહેશે કે એવું કદિ હોઈ શકે જ નહિ. તેઓ ઉનાળામાં સીમતા, સોડન, ડેલાહી,
મંસુરી, મહાબલેશ્વર, પંચાગની, માથેરાન, ઉટાકમન્ડ, એવા તેવાં કોઈ સ્થળમાં વપતીત
કરી નાખે છે અને મુખ્ય જોવા શહેરમાં આવે ત્યારે મજાગરહિત, વાલકેશ્વર જેવા સ્થાનમાં
કોઈ સર અથવા બેરોનેટના ખર્ચામાં ઉતરે છે. તેમનું દરજું ફરજી, હજીવું મજાનું, સંસારને
સાતમે માળે બેઠેલા ધનવાનો અથવા રાજા મહારાજાઓની સાથે જ થાય છે. દેશનાં ખેડૂતો,
મજૂરો, ખારવાઓ, ખાણ ખોદનારાઓ, કપડાં વણનારાઓ, પત્થર ફોડનારાઓ શું ખાય
છે, કેવી પરિસ્થિતિમાં રહે છે, કેવું જીવન ગુજારે છે, તેનો તેમને કદિ વિચાર
આવતો જ નથી. ઉપર કહ્યા તેવા લોકો દુનિયામાં છે અને સેંકડે સીનેર ટંકા કરતાં
પણ વધારે છે એવું તેઓ કદિ એક ટાણે માટે પણ સાંભળવા તૈયાર નથી. તેમને મનથી
દુનિયામાં આકૃષ્ટનીં કરીઓ છે, કુલુનાં સફરજન છે, કબેરા અને ચમનની દ્રાક્ષ છે, મરકતાં
દોડેમ છે, ખંજાળાની ત્રિચિ છે, મોટા ગાડીઓ છે, કિલોમીટરોની મૌખિક ચર્ચા છે,
કુળમેળાઓના જલસા છે, માલપુડા દૂધપાકના ભંડાર છે, કેન્ટ અને શંકર, હેગલ અને
રામાનુજનાં દર્શનો છે, અને તેમને કપાતા યાજમાં બોજન પીંગ્સનારાં શેડીઓ અને
શેડીઓ છે.

ત્યારે માત્ર ઉપર મિસ મેયોના જેવા દેવદર્શી માનસનો આરોપ મૂકનારા સંજ્ઞનો
મને પૂછશે કે આવળા મોટા સાધુ સમાજમાં કેટલાંક સાધુ તમે દોડો જ નહિ ? તેના
જવાબમાં હું કહીશ કે છેક તેમ પણ નથી સાધુના નામને શોભા આપે અને સંવાસ
આપમે દીપાવે એવી એક વ્યક્તિ કષિકરામાં છે અને તે સ્વામી અદ્વૈતાનંદ-કર્વિઓની
ગળા કરતાં જેમે કલિદાસના નામથી જ ગણતા અટકી ગઈ—બીજું નામ સરસ્વતીને
જડવું જ નહિ,—અને તેથી “અત્તામિકા સાર્વજની ચમૂવ” (અનામિકા નામ સાચું હતું)
તેમ આ ‘અદ્વૈત’—એકલા જ અને બીજો કોઈ જ નહિ—એવા પોતાના નામને સિદ્ધ કરી
જતાવે છે. જૂની અને નવી વિદ્યાઓના સ્રોત સ્થાન જેવા, સરચારિત્રચરણ, પંચપદાર
પરામણ, રાત્ર અને નિષ્કામ કર્મનો સુદર સમન્વય કરનાર આ એક જ વ્યક્તિને હું ‘આકીનો
માધુસમાજમાંથી’,—ભામટા સમાજમાંથી—લુદ્ધ પાડું છું અને તે ગુર્જરી માતાના મપૂત છે,
એમ જણીને મારા મનથી ગુસ્સાતળા મોરવનો અનુભવ કરું છું.

વળી કોઈ મને પૂછશે કે આ એક વ્યક્તિના સિવાય બીજા કોઈ છે જ નહિ ? તેનો
જવાબ મારે જરૂર વિસ્તારથી આપવો પડશે. હોપરહિત, સોભરહિત, અભિમાનરહિત,
વૈરાગ્યવાન વિદ્યાવ્યાસંગી, સંયમી અને ત્યાગી સાધુઓ હજી થોડાક રહી ગયા છે—

આજની પચ્ચીસ વર્ષ પહેલાં વધારે હતા--પણ તેમના બધા જ ગુણ Negative (અ-લાવાત્મક) છે, તેમની જીવનની દિલોસોશી પણ Negative અને તેથી નિષ્ક્રિય છે; તેમનામાં Dynamic (ક્રિયાત્મક) શક્તિનો કેવલાભાવ છે; તેઓ 'વિચાર સાગર' વાંગ્યા કરે છે અથવા જો સંસ્કૃત ભણ્યા હોય તો શતિઓ, ભાષ્યો, ટીકાઓ, કારિકાઓ અને મૂત્રામાં પોતાની જાતને મર્યાદિત કરી રાખે છે; તેમની મૌલિક વિચાર કરવાની શક્તિ કુશિલ થઈ ગઈ છે; તેમને મનથી સંસારના દુઃખનું કારણ સ્વરૂપનું અજ્ઞાન છે; તેમની દિલોસોશી વારિતક જીવનની સાથે લેણપણ સંબંધ રાખતી નથી; તેઓ હજી સંકરંચાર્ય અને વાયસ્વતિ મિશ્રના જમાનામાં જીવે છે; તેમને મનથી સ્થિરીય રાજ્ય એ 'ધર્મ' રાજ્ય છે. તેમના અભિપ્રાય પ્રમાણે શ્રીમતો તેમનાં પૂર્વજન્મનાં પુણ્યોનાં ફળ ભોગવે છે, અને અત્યંત તથા પદ્ધતિ જાતિઓ તેમનાં પૂર્વજન્મનાં પાપકર્મની સજા ભોગવે છે; તેમને મનથી જગતનું અસ્તિત્વ જ નથી તો પછી 'જગતની સેવા' ના કરતાં વધારે અર્થહીન શબ્દ બીજો હોય જ કયો? માનવશરીર એ પાપપુણ્યનું મિશ્ર પરિણામ છે અને સંસાર એ તેને ભોગવી છૂટવાનું ક્ષેત્ર છે, માટે સર્વ કર્મનો પરિણામ કરવો અને સ્વસ્વરૂપનું ચિંતન કર્યા કરવું એ એક જ કર્તવ્ય છે, આવો તેમનો ઉપદેશ છે. તેઓ પોતાની દિલોસોશીમાં મસ્ત રહે છે અને તેમની આંખો આગળ વેગથી બદલાતી દુનિયાની વચ્ચે તેઓ ભારતીય 'રિપવાન વિન્કલ'ની જેમ હજી ઓછામાં ઓછાં એક હજાર વર્ષ પહેલાંની દુનિયાને જ લુપ્ત છે. આજના જીવનનો તુમુજ સંધર્ષ, આજના વિચારકોને મથાવતા મહાન આર્થિક, સામાજિક, અને રાજનૈતિક પ્રશ્નો સમજવા જેટલી પણ તેમનામાં નથી શક્તિ અને નથી હિંમત. આવા મહાત્માઓની પાસે ખેતીને કયો દેશસેવક કે સમાજસેવક પ્રેરણા મેળવવાની આશા રાખે?

ત્યારે હજી ભારત આ પુરાણી, પ્રાણુહીન, આજની દુનિયાથી અત્યંત અલગ વાસ્તવિકતાથી વેગળા, આજની જરૂરીઆતોથી સંપૂર્ણ રીતે ગિનવાકેદ અને બેદરકાર સંસ્થાને શા. સા. પોષણ આપીને જાગવી રહ્યો છે? તેનો ઉત્તર એ છે કે ભારતની વર્તમાન પ્રગતિ બધી દિશામાં એક ગરબી રીતે આગળ નથી ધપી. કોઈ બાબતમાં ભારત બીજા દેશો કરતાં ત્રણથી પાંચ સૈકા જેટલો પાછળ છે. કોઈ કોઈ બાબતમાં તો તેથી પણ વધારે પાછળ છે અને ધર્મ એ તેમાંની એક છે. વળી ભારતની આધુનિક જાગૃતિના પૂર હજી સર્વત્ર ફરી વળ્યાં નથી, એ આ સંસ્થાને જીવતી રાખનાર બીજું એક કારણ છે. નદીમાં પૂર આવે છે, ત્યારે પ્રાણમાં હોય હોય ટીંબા ટેકરાં કોરા રહી જાય છે, અને ચારે દિશાએ ફરી વળેલા પૂરની વચમાં બેઠ જોવા દેખાય છે. આ સંસ્થા અને એવી બીજી કેટલીક બાબતો ભારતીય જાગૃતિના પૂરમાં સૂકા દાપુઓને ઠેકાળે છે. એ પૂર જ્યારે વધારે ચડશે ત્યારે આ દાપુઓ પણ ફળી જશે.

કર્ણ અને અર્જુન

અ : શ્રી 'ક'

[અર્જુનના આલોચી વીધાઇ કર્ણ વ્યારે યુદ્ધક્ષેત્ર પર નીચે પડ્યો, ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ તેને જતલાવી અર્જુનને કહે છે કે 'આ તમારો શ્રેષ્ઠ અંશ છે. ત્યારે શોકવિહવત્ર થઈ અર્જુનને કર્ણનું મસ્તક પોતાની ગોદમાં લીધું અને સેવા કરવા લાગ્યો. કર્ણ અર્જુનની ગોદમાં શીર રાખી વિશ્વાસ કરે છે.]

કર્ણ:—એ કોણ છે ? મને કોણ સ્પર્શ કરે છે ? દુર્યોધન ! હા, દુર્યોધનજ જણાય છે. આવો લાઇ, કર્ણએ તમારે માટે શકિતભર્યુ હુક કીધું. આવો મિત્ર, એને હવે અન્તિમ વિદાય આપો.

અર્જુન:—દુર્યોધન નથી. લાઇ ! હું પાર્થ છું. તમારો અનુજ, તમારો નાનો લાઇ.

કર્ણ:—કોણ પાર્થ ? હા. સારી વાત, આ તો પાર્થ છે. એ શું વાત ? તમારો ચિરંજીવ મૃત-ગાય પડેલો છે, શઅહીન આહત, પરાશૂત પડ્યો છે તેની પાસે તમારે શું જોઈએ ?

અર્જુન:—મને ક્ષમા કરો, લાઇ, મેં મોટો અપરાધ કીધો છે. તમે મારા સહોદર, શ્રેષ્ઠ બ્રાતા હો, એ મેં અત્યારે જ મરણ્યું.

કર્ણ:—સહોદર ! શ્રેષ્ઠબ્રાતા ! શત્રુઓ સાથે આ કેવા પ્રશરનું સંભાળ્યું ! હું તમારો શત્રુ છું, તમે માન શત્રુ હો. આપણાં સોઠામાં એવો સંબંધ છે. શું હું તમારો શ્રેષ્ઠ બ્રાતા છું ? હા, ખેરી વાત હું તમારો મોટો લાઇ છું. આજેજ પ્રાતઃકાળે મેં આસળ્યું કે તમે મારા અનુજ હો. હું તમારો મોટો લાઇ છું. આજેજ સાંભળ્યું—આજ પહેલાં કોઇએ કહ્યું નહિ કે મારી જનની તમારો માતા છે. ચિર-દ્રેષી, ચિર-દ્વેષી ચિરંજીવ સર્પ અને નકુલ એકજ ગર્ભથી પેદા થયેલા ! એ જૂઠા છે, વિધાતાની જૂઠા છે. કર્ણ, તમારા ચિર-દ્રેષી શત્રુ તમારા મોટા લાઇ એ વિધાતાની જૂઠા નહિ તો ખીજું શું ? કર્ણ સારથી પુત્ર છે. એજ કીક છે એજ બરાબર છે, શત્રુના હાથથી મરાયો છું એથી ધણી વ્યથા થાય છે. કલેશ થાય છે, પસાયની ! જાહેર ! કાઇ નથી !

અર્જુન:—ભાઈ, શોક નહિ કરો, દ્રેષ્ય રાખો, સંત થાઓ !

કર્ણ:—શાંત થઈશ. ચિન્તા નહિ કરે. જુઓ નાગ ચિર-આરાધ્ય, મારા પિતા, સર્વ અરત થાય છે. પિતા હવે હું જાઉં છું. હું શાંત થઈ જઈશ. ભાઈ સદાને માટે આજેજ જઈશ, પૃથ્વીપર તમારો કોઇ પ્રતિક્ષ-હી નહિ રહેશે. તમારો દર્ષ તમારું શૈર્ષ, તમારો મથ અખંડ રહેશે. તમે અદિનીય વીર રહેશો. પથ્—નહિ નહિ હવે હું ક્રોધ નહિ કરું, દ્રેષ્ય નહિ કરું. મારામાં હવે હિંસાભાવ પથ્ નથી. હું તમારો વડીલ અંશ છું તમને આશિર્વાદ દઉં છું. તમારી કલ્યાણકામના કરું છું. મૃત્યુ આવી રહ્યું છે. ચિર-શાન્તિ આવી રહી છે. મને જણાય છે કે હવે હું વધારે વાર નથી. એ વાત કહેવા માંડ્યું છું. માત્ર એ વાત. મારા હૃદયની વેદના.

અર્જુન:—સાંભળીશ તમારી બધી વાત સાંભળીશ. કોણ જાણતું હતું કે અન્તકાળમાં આ વેદના, આ વ્યથા સહન કરવી પડશે ?

કુર્ણુ:—હા, ભાઈ, ખરી વાત, ધણી વેદના થાય છે. ઘણું દુઃખ થાય છે. આજ સુધી એ માત્ર હું મારા હૃદયમાં છુપાવતો આવ્યો છું. પાર્થ, મારા ભાઈ, આજ સુધી કોઈએ મને એ વાત નહિ કરી. પાર્થ, વિચાર કરી જુઓ, જાણ્યાકાળથી હું કેટલું અપમાન, અવગણ, વિહ્વાર અને તિરસ્કાર સહનો આવ્યો છું. સંસારમાં અપમાન સિવાય કંઈજ નહિ જોયું. પહે પહે મને કનિષ્ઠત થવું પડ્યું, ક્ષણે ક્ષણે મને મારી વ્યર્થતાનો અનુભવ થયો. મારા જન્મથી મારી મનની કલગત પામી. તેણે મને ફેંકી દીધો. જન્મકાલે મને માતાનો તિરસ્કાર સહન કરવો પડ્યો. કિશોરાવસ્થામાં ત્યારે મારા હૃદયમાં વીરત્વ વ્યગ્રત થયું, આકાંક્ષા પેલા ધધ ત્યારે અસ્ત-ગુરૂ દ્રોણને, મને અસ્ત-વિદ્યા શિખવવા મેં પ્રાર્થના કરીધી. ગુરૂએ સારથી પુત્રને અવગણપૂર્વક ના પાડી. પછી હું જનમદગ્ધ પાસે ગયો, તેની સેવા કરીધી. તેની પાસેથી અસ્તશિક્ષા પ્રાપ્ત કરીધી. પરંતુ હું ક્ષત્રીય છું એમ તેને ખબર પડતાં તેણે મને શાપ દીધો. અને કેવો શાપ ? પ્રતિદ્વન્દ્વી સન્મુખ તારું આ જાણુ વ્યર્થ નીવડશે. આપણી અસ્તપરીક્ષા થતી હતી તે દિવસ તમને વાદ છે ! હું તમારો પ્રતિદ્વન્દ્વી થઈને આવ્યો, હું મારી અસ્ત-કુશળતા દેખાડવા માંગતો હતો, પરંતુ લોકોએ મને સારથી પુત્ર કહીને મારો ઉપદ્રવ કરીધો, અપમાન કરીધું. દુર્યોધને એ સમયે મને અવરવ ગોત્રાન્તિ કરીધો પરંતુ ત્યારે હું મારી અસ્ત-કુશળતા દેખાડવા તૈયાર થયો, ત્યારે ખબર આવી કે કુન્તીને અકસ્માત પીડા થવા લાગી છે અને સભા વિખેરાઈ ગઈ. મારું શિક્ષણ વ્યર્થ થયું, હૃદયની અભિમાન, હૃદયમાં રહી ગઈ, મારી આરા નષ્ટ થઈ ગઈ. જલ્દ ક્ષોભ થયો, જલ્દ વ્યથા થઈ. આજની સમાજનો એ અવિચાર અને અન્યાયનું રમરખું કળી હું બગી ગઈ છું.

અર્જુન—ભાઈ, મત્ર દુઃખનું રમરખું નહિ કરો. હું ગોત્રે કનિષ્ઠત થાઉં છું.

કુર્ણુ—મત્ર દુઃખ તો આદ્યું મયું. પરંતુ હૃદયની વ્યથા હૃદયમાં રહી. મેં સદૈય મારા ભગ્ય સચે નિષ્કળ યુદ્ધ કરીધું અને અને હું પરાભ્ય પાસે. હજી કદું તે સાંભળે, એટલેથી જ મારી વ્યથા સમાપ્ત થઈ નહિ અને બીજાં પણ અપમાન સહન કરવાં પડ્યાં. મારી વ્યર્થતાના બીજા પણ અનુભવ થયા. ત્યારે કૌમર્યનો સ્વયંવર થયો અને કોઈએ ક્ષત્રીય ક્ષત્ર-મેદન કરવાને મમય નીવડ્યો નહિ, ત્યારે હું અભિમાન પૂર્વક ક્ષત્ર-મેદન કરવાને હિમ્મત થયો. ત્યારે વૈષ્યોએ કહ્યું, 'હું સારથી પુત્રને નહિ વડું' અપમાન અને અને સાંજની માથું નાચું રાખી હું ચાલ્યો આવ્યો, મારી શક્તિ વ્યર્થ નીવડી. આરા વ્યર્થ ગઈ, કામના વ્યર્થ ગઈ. પિંજરાંમાં બદ્ધ સિંહની માફક—મને મનમાં જલ્દ ક્રોધ થયો પરંતુ જેમ એક મિંહ મનુષ્યને મોતાની સન્મુખ જુએ, જતાં પોતાના માત્ર એકે અન્ધનને કહીને કંઈ કરી શકતો નથી તેમ મેં અપમાન સહન કરીધું.

અર્જુન—ભાઈ મનુષ્ય ભાગ્યનું રમકડું છે, એની કીડાનું સાધન માત્ર છે.

કુર્ણુ—આજ પ્રાતઃકાલે મેં મારા મનમાં કદ પ્રનિતા કરી—આજ હું મારા ચિત્ર-ધનુ પાર્થનો દંભ નષ્ટ કરીશ, આજે હું અવસ્થ એને મારીશ આજે મારો પથ નિષ્કંટક કરીશ, આજે કુર્ણુના જયધોળાથી મારી પૃથ્વી માથું ઢેરો. એ મમયે જોયું કે કુન્તી કામાં દર્તા તેણે

નીચું નાખી વ્યથિત હૃદયે મને કહ્યું કે 'તું મારો પુત્ર છે.' દાણભરમાં અધિકાર નહોતો. યથો હૃદયમાં હર્ષ થયો, તેમજ વિવાદ પણ થયો. પણ મારી કદ પ્રતિજ્ઞા શિથિલ થઈ ગઈ. મંત્રગદ સર્પ માફક રચણિત થઈ હું રણભૂમિમાં આવ્યો. એ સમયે એક બાહ્યણે આની ભિક્ષા માગી. જ્યારે મેં ભિક્ષા આપનારું સ્વીકાર્યું ત્યારે તેણે મારાં જીવનનો રક્ષક કવચ અને કુણ્ડલ માંગી લીધાં. મેં વગર ભોલપે કવચ અને કુણ્ડલ કાઢી આપ્યાં અને એની સાથે મારા જીવનની અંતિમ આશા પણ ચાલી ગઈ. તો પણ મારી શક્તિ પ્રયણ હતી. તમે જાતે મારો પ્રતાપ જોયો, મારી શક્તિ કેટલી દુર્ધટ હતી ? પરંતુ હાલ રૂઝવું એક પૃસ્તીમાં ધસી ગયું. સિંહ જંધનમાં દસાઈ ગયો. જન્મકાલથી હું મારી અર્થતા જોતો આવ્યો છું. હું વિધાતાના ચાપરૂપ છું. મારું જીવન કીર્તિ-હીન અને નિષ્ફળ થયું, પુત્ર હોઈ માતાથી ત્યજાયો, શિવ્ય જતી ગઈ તિરસ્કાર પામ્યો, વીર હોઈ ખ્યાતિ પ્રાપ્ત કીધી નહિ; વિજય નહિ મેળવ્યો. આકાશના ધુમકેતુ માફક પ્રકાશ કરી હું વ્યર્થ થયો ભાઈ. તમે આપણા વંસના ગર્વ છો, તમારો માતાના રત્ન પર અધિકાર છે. તમે સર્વત્ર યશ પ્રાપ્ત કીધો, સર્વત્ર જય પ્રાપ્ત કીધો. હું અવરથ જાયે છું, પણ શ્રેષ્ઠ નહિ. માર નામ લુપ્ત થઈ જશે, પરંતુ મને એનો ખેદ નથી. મારો તમને એટલો જ અનુરોધ છે કે મારી આ લાંછનની વાત, આ અપમાનની વાત જુસરો નહિ, ભાઈ સમજાવે મનમાં રથાન આપજો. પૂરવી પર જો નહિ જાન્યું, તે સ્વર્ગમાં જનશે, આપણે ભાઈ ભાઈ જાની રહેશું. હવે કંઈ નહિ. હું મરું છું. ભાઈ, તમને આશીર્વાદ દેઉં છું કે તમે સદૈવ સુખી રહો.*

સહિન્દી ઉપરથી.

તરહેવા તથા જમવા માટે ઉત્તમ સ્થાન

જોશી ભાઈ

૬૦, ૨૩૩૨૬, ૬, અ. જોશી ભાઈ

૬૦, ૨૩૩૨૬, ૬, અ. જોશી ભાઈ

સમાલોચના

ગુજરાતી લેખન રચના : શ્રી. રણછોડજી દયાળજી દેસાઈ, એમ. એ., બી. ડી. તથા શ્રી. જયંતિલાલ ઉત્તમરામ મહેતા, બી. એ., બી. ડી. પ્રૌ. લૉગમૅસ ઓન ઝેન્ડ કંપની, લિમિટેડ, મુંબઈ. કિં. ૧-૮૦

અમે, તમે તે તેઓ—અપાય ગુજરાતી બોલીએ છીએ તો જરૂર પણ તે વ્યાકરણની કસોટીએ સર્વાંગ શુદ્ધ હોય છે કે નહિ તેની આપણે દરકાર કરતા નથી. એ એપરવાહ અંગ્રેજના મોઢમાંથી જન્મી છે, અને એ મોઢ આપણી શિક્ષણપ્રથાને આભારી છે.

આજે એ શિક્ષણનું સ્વરૂપ અને ધ્યેય બદલાયાં છે. આગળની પેઢે હવે માતૃભાષાને અભ્યાસક્રમમાં છેદશી પાઠશી પરતું રચાન નથી. તે માધ્યમિક શાળાનતપરીક્ષા લગી હવે શિક્ષણનું વાદન ખતી છે.

એ સમયપ્રમાણે ઓળખી આ 'ગુજરાતી લેખન રચના' નામક પાઠ્યપુસ્તકે તૈયાર રવા મારે અગે રા દેસાઈ અને મહેતાને અભિનંદન આપીએ છીએ.

આમ તો આ પુસ્તક પહેલાં પ્રગટ થયું છે છતાં તે છે તો 'ગુજરાતી વ્યાકરણ અને લેખન' નામની ગ્રંથીનું છેલ્લું પુસ્તક. વળી એ એ ખંડમાં વિભક્ત છે: ૧ વ્યાકરણ. ૨ લેખન.

વ્યાકરણનો વિષય સાધારણ રીતે તીરસ અને ક્લિષ્ટ છે. એથી વ્યાકરણ—પછી તે ગ્રંથનું હોય, સંસ્કૃતનું હોય કે ગુજરાતીનું હોય—ના વર્ગમાંથી ધણા વિદ્યાર્થીઓ માન્યથી મારી ગેરહાજર રહે છે. આવા અપ્રિય વિષયમાં પણ વિદ્યાર્થી—માનસના અભ્યર્ચી શિક્ષકો રસ પેદા કરી શકે છે. એ સત્યને લેખકમહારાજો જુદા નથી એની, પહેલાં ખંડ વાંચનાં ખાતરી થશે. અધરામાં અધગ મિહાંતને પણ તેઓ સરળતાથી અને સ્પષ્ટતાથી સમી શક્યા છે. દરેક વિભાગને અંતે આપેલા મનોમત્તમાં વાક્યોની ને ગદ્યખંડોની પસંદગીનું ધોરણ પણ ઊંચું અને પ્રસંગાપાત્ર છે.

બીજા ખંડ વિશે લખતાં અગાઉ અમારે કહેવું જોઈએ કે એ પહેલાં કરતાં વધારે અગત્યનો છે. એના અભ્યાસે વિદ્યાર્થીની સમજણ અને સર્જનશક્તિ સ્પષ્ટરૂપે પોપણ પામી વિકસિત થશે.

વ્યાકરણની વ્યાખ્યાઓ ગોખી ગોખી પડિત થવા છતાં ધણા જણા, સાહિત્યની કસોટીએ સંદેહ. કહેવાય તેવું એયાર પાનાનું લખાણ પણ નથી લખી શકતા કે નથી સમજી શકતા. એની પોતાની સ્વતંત્ર શૈલિ કે બીજાની શૈલિને ઓળખવાની શક્તિ. અજ્ઞાન—માધ મગ. રિપતિ છે ત્યારે કાવ્યનો રસારવાદ કે અલંકારોની ઓળખાણ ૪ પ્રાતઃકાંડે.

કરીશ, આજે રસર્વસામાન્ય છે. આના મારે, આપણા શિક્ષણક્રમમાં ગોખી મારી પૂરીયા જવાબદાર છે.

આ પુસ્તક જ્યાં જ્યાં પાઠ્યપુસ્તક તરીકે નક્કી કરે ત્યાં ત્યાં એવી તાલીમની જોડ નહિ રહે. એના અભ્યાસે વિદ્યાર્થીઓ માન પરીક્ષા-પાસ નહિ કરે પણ જીવનમાં જરૂરી એવી સાહિત્યપરખની સિદ્ધિ મેળવશે.

લેખકોએ રચના ધારેલી શ્રેણીનાં અન્ય પુસ્તકોની આપણે આતુરતાથી રાહ જોઈશું.

પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિ : ભાષણો ને લેખો. ભાગ ૨ જો. સંચયકર્તા : વડોદરા રાજ્ય પુસ્તકાલય મંડળ. પ્ર૦ પૂ. સ. સ. મંડળ રાવપુરા વડોદરા. કિં० ૧-૮-૦.

આજકાલ લોકહિતની અનેક પ્રવૃત્તિઓ કળીરચતી વડવાઈઓ સમી દેખાઈ રહી છે, છતાં એ (સહકાર, શરાણી, આમોઘોગ, પ્રૌદશિકણ વગેરે) વિશે અંધશ્રદ્ધાવાંગમય ગુજરાતીમાં બહુ ઓછું છે. એનો અર્થ એમ નથી કે ગુજરાત એ વિષયો વિશે ખીલકુલ વિચાર કરતું નથી. પ્રસંગોપાત થતા ઉત્સવોના ટાંકણે થતાં અભિભાષણો ને વિવેચનોમાં એ વિષયો વિશે મહત્વની વિચારણાઓ અને ચિંતન નગરે ચઢે છે. પણ તે સાહિત્ય માત્ર છાપાંઓનાં પાને ચઢી તે પાનાંઓ સાથે પસ્તીના ઢમલામાં સડી સડી મરી જાય છે.

એ દુઃખદ સ્થિતિમાં, ધૂનધોવાઓ જેમ ધૂનમાંથી સોનાકણો શોધી કાઢે છે તેમ, આ પુસ્તકોના સંચયકર્તાઓએ છાપાંઓની પસ્તીમાંથી પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિ વિષેનું સાહિત્ય વણી કાઢી તેને ઉપધાના મ્હોમાંથી બચાવી લીધું છે તે હીકજ ટીકું છે.

લેખોની અને ભાષણોની પસંદગી, તેમાં રહેલા અન્તરગત ગુણોની કલર કરીને— નહિ કે તેના લખનારાઓના નામની રહેમાં પડી, કરી છે. તદ્વિષયક સાહિત્યના વેશનમાં તે વીરડાતું કામ કરશે, તેમજ એ પ્રવૃત્તિમાં તાજાં પગરણ માંડનારાઓને તે પથપ્રદર્શક થશે.

એમાંની સંચિત સામગ્રી ચાર ખંડમાં વિભક્ત છે: ૧ રચાયત પ્રમુખનાં ભાષણો, ૨ પ્રમુખનાં ભાષણો, ૩ અન્ય સમારંભો અંગેનાં પ્રવચનો, ૪ લેખો. એમાંથી દરેક વાચકને પોતપોતાની રુચિ અને જ્ઞાન પ્રમાણેનું સાહિત્ય મળી રહેશે, અમને એ એની ખાસ વિશિષ્ટતા જણાઈ છે.

આ લખાણો સ્વઃ મોતીભાઈ સાહેબની સૂચનાથી સંપ્રદાયા છે તેથી એ ગ્રંથ તેમનેજ અર્પણ થયો છે તે યોગ્ય થયું છે. પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિના પિતા હોઈ તે એ પ્રવૃત્તિના પરિપાક રૂપ સર્વ ક્ષત્ર, પુષ્પ અને પત્રોની અંજલીના તર્પણના અધિકારી છે.

દશલાખનો દરેતાવેજ. લે. ડી. આર મહતા, પ્ર૦ વર્ધમાન એન્ડ સન્સ, મુંબઈ નં-૩ કિં. ૦-૬-૦

આ એક ૧૩૩ પાનાની હીટેકટીવ કથા છે. લેખક મહાશય નવા જણાય છે, છતાં તે રોમાંચક અને સનસનાદી ભરી વાર્તાઓમાં રસ લેતા વાચકને સંતોષી શક્યા છે. કિંમત સસ્તી છે અને વગર રાચક છે એટલે અમારી ખાત્રી છે કે ખજારમાં એનો ઉપાડ સારો થશે.

થેપડા અથવા એક-પર બીજી. લે. નટવરલાલ તળાણ્યા, પ્ર૦ સી સાહિત્ય મંદિર, સુરત. ૦-૩-૦

પોતા થઈ ગયા હતા. તેને તેની, આટઆટલાં વરસ, અમલદારોના કડવા મીઠા મોઢા ગળા જઈ જળવી રાખેલી તોફારી રૂબેને છોડવી પડે તેવી ધારતી લાગતી હતી.

અમૃતલાલ સ્વયંસેવક થયો છે ને કાલે તેની ધરપકડ થવાની છે તેવી ખબર કાલે સેવકલાલને મળી હતી. એવો કાગળ મળતાં જ તેના પેટમાં ધ્રાસ્કો પડ્યો. બપોરે આપા એકા ત્યાંય તેને ભોળન પર લાવ ન રહ્યો.

‘કેમ જોડી ગયા ?’ સેવકલાલની પત્નીએ પૂછ્યું.

‘ભૂખ નથી.’ પતિએ પત્ની તરફ અણખમાનો લાવ બતાવી હિઝળિ જવામ આપ્યો. પણ સેવકલાલની પત્ની તેને એમ છોડી દે તેવી ન હતી. તેણે બીજી પ્રશ્ન કર્યો.

‘કેમ કંઈ અસુખ છે ?’

‘તારે પેટે પેલો અમૃતીએ પાક્યો છે ત્યારથી સુખજ ક્યાં રહ્યું છે કે આજે નવાઈનું અસુખ થાય ?’

‘આજે વળી એ અમૃતીએ તમારું શું બગાડ્યું’ કે તે બચારો પચારા માંડે દર બેઠો છે છતાં તમે તેને વચમાં લાવો છો ?’

માએ તરતજ પુત્રનો પક્ષ લીધો.

એ હમેશાં પુત્રનો જ પક્ષ લેતી આવી હતી.

અમૃતલાલ ધરે રહી સાળામાં ભણતો ત્યારે પણ તેનાં ‘તોફાન’ તો ચાલુ જ હતાં. ગામમાં જ્ઞાતિભોજન થાય કે કનનેડે લાકડે માંકડાંનાં લગ્ન લેવાય ત્યારે તે ચોટી કરવા ને ફુટકરિયો બેંકાવવા દોડી જતો. સામા પક્ષના લોકો મારવા ઘસી આવતા કે તેના જોડીદારો મી જતા, પણ અમૃતલાલ સામી છાતીએ બિભો રહેતો. તેથી બધી ધાંગામસ્તીમાં તેજ છીડે પકડાતો એટલે ચોર ગણાતો. એ વિષે ગામના ને જ્ઞાતિના લોકો માત્ર પાસે ફરિયાદ આવતા. મારતર તે રાતે પુત્રને ધમકાવતા ને ઠપકો આપતા. આપા પ્રમંગો ઘસી વાર બનતા. એ દર વખત મા પુત્રને પિતાના ક્રોધમાંથી બચાવી લેતી. માનેય દીકરાનો ઉધમાત ગમતો તો નહિજ, વળી તેનેય હમેશાં ચિંતા રહેતી કે એકાદ દિવસ અમૃત મરણુ તોલ માર ખાઈ આવશે, છતાં જ્યારે પિતા પુત્રને ઠપકો દેતા ત્યારે તે પુત્રની વકીલ બની જતી.

‘એ કંઈ તમારા જેવો ધરડો નથી કે પગનું ડુંદિયું વાળી આરડામાં ભરાઈ રહે, હોય બાળક છે તે ચરે પણ ખરું.’

આ રીતે બોલી માતા પુત્ર પરનો પિતાનો રોષ પોતા તરફ વાળી લાવતી.

‘તું જ દીકરાને ચડાવ ચડાવ કરે છે ને ‘ચદ જ બેટા શણાએ’નો પાઠ આપે છે. પણ જોઈ એક દિવસ તારે જીંદગીભર પરતાવાનો વારો આવશે.’

‘મારો બેટો મારી કૃષ્ણ લગવે એવું કદાપિ નહિ કરે. કેમ ખરું ને અમૃત ?’

માનો એ પ્રશ્ન સાંભળી અમૃતલાલ મોટી ઉમરનો થયો ત્યાં સુધી તેના સોડીઆમાં ‘હેલું’ છુપાવી હાંપનાં આંસુથી રોતો. એ અચુરથી જવામ સાંભળી માને શેર શેર સોડી ચડતું.

આમ હનુમેશના ક્રમ મુજબ આ વખતે પણ માએ પુત્રની વતી વકીલાત કરી ત્યારે સેવકલાલનો ધુધવાધ રહેશે કોઈ પ્રગટ થયો, જાણે કે જવાબામુખી ફાટયો.

‘ખરી વાત! એને શું કામ વચમાં લાવું? હશેમખેર પચાસ ગાઉ છેડેથી પણ મારો સુખનો કોળીઓ જૂંટવવા બેરો છે ને હું તેની વહાર કરે છે!’

‘તે તમારો કોળીઓ જૂંટવે છે કેવી રીતે?’

‘તેના પાપે મારી પચીસ પચીસ વરગની નોકરી જવા બેઠી છે, અને હજુ તો પ્રથ પૂછે છે?’ એટલું કહી તે રસોડામાંથી ચહાર આંધી આવ્યા હતા.

પતિના વગર જમ્યે બેઠી જવા પછી પત્નીને ગમે પણ કોળીઓ બિતરે? તે હાથ ઘાઇ આગલી પન્સાળમાં આવી ને પતિ પાસે બેસી, તેને આવાસન આપતી હોયતી તેના લાવે બોલી.

‘તો તમે પેન્સન પર બિતરી જવને.’

‘સરકાર કંઈ તારા જેવી બોળી ભરાક નથી કે મારો દૂધ પાક બિહેરેશે. હોકરો તેને ડખ દે છતાં તે મને દૂધના પૈસા પૂરા પાડ્યા કરે!’

ઘોડી વાર બંને મૂંગાં રહ્યાં. પછી ફરી માતા બોલી, ‘આજે અમૃતનો કાગળ છે?’

‘હા. તેણે તારી ને મારી વિદાય લીધી છે.’

‘ક્યાં જવા?’

‘પોતે વગર ભાગતી કોટડીમાં જવા ને મને વગર નોકરીનો કરતો જવા.’

‘હે!! તે કેદમાં જનાર છે,’ અત્યાર લગી પુત્રનો પક્ષ લઇ રહેલી માતા પણ ચમકી ગમે એવી ભાવનાશીલ ને પુત્રની પક્ષપાતી માતા પણ પુત્ર કેદમાં જશે એ વિચારે કંપી બેઠે છે.

‘હા!’

‘લાગણીહીન જેવા હા શું કરેા હો? તમને જરાય લાગતું નથી કે પુત્રનું ત્યાં શું થશે?’

‘લાગે તો છે. ઘણું પણ એ લાગણીને તે થોડો જ માત્ર આપનાર છે? તે કંઈ આપણાં વાયોં અટકવાનો છે?’

‘પણ તમે એકવાર નગરમાં જાઓ ને? તેને ‘અહીં’ તેડી લાવો.’

‘હું કંઈ જતો નથી. એવા કપૂતનું મારે મ્હોં નથી જોતું.’

ત્યારે તો સેવકલાલે ન માન્યું. પણ સાંજ પડતાં લગીમાં તો અમૃતની માએ તેમની ના ની હા કરાવી. અને રાતની ગાડીએ સેવકલાલ રહેરમાં આવવા બિપડ્યા. આજે રહવારમાં આવી પહોંચી સીધા તે અમૃતલાલને મળ્યા હતા.

‘અમૃત હું તને મળતો આવ્યો છું.’

‘જુદુ મોડા પડ્યા પિતાજી, મેં તો તમારા, મારા, સર્વના એવા પિતૃદેશનું તેડું સ્વીકારી લીધું છે.’

‘પણ તારી મા તારી વાટ ચુએ છે.’

‘સાચી વાત ! હશે ! પણ મારી, તેની અને સર્વેની મા ભાગ્યમાના પણ મારી વાટ ચુએ છે તો.’

આવા જવાબો સાંભળી સેવકલાલ ગુસ્સે થયા. તેને ‘લાગુ’-કે અમૃતલાલ પોતાની દૃઢ ખરી કરવાનું કદાચ આમ બતાવવી લાગણીવેગે બતાવવો હતો, તે બિઠ્ઠી બિઠ્ઠા.

‘આમ મારા પેટ પર પણ મૂકવા મેં તને ઉછેરી મોટો કર્યો હતો, નહિ ?’

આ વખતે સેવકલાલ કોઈ કુપ્પ દર્વાસા જેવા જખાતા હતા.

‘હું તમારા પેટ પર પણ મૂકું છું ! એ શું કરો છો પિતાજી ?’

‘તું નહિ તો તારાં કરતૂક બને એકજ છો ને ?’

‘મારાં કરતૂક તમારી આંડે ક્યાં આવ્યાં ?’

‘મરખ તું લપચો છે પણ જણ્યો નથી. લે સાંભળ, તું મરકાર સામે બંડ કરશે એટલે મને નોકરીમાંથી રૂખસદ મળશે.’

‘તો એવી નોકરીમાં પૂજો મુકો’

‘વાહ ! શી મુંઝ મસાદ ! મને રૂળીને માથાપને ખવડાવવાની વાત તો આવી રહી ને હું પોતે જો કંઈ કમાઉં છું તે પર પણ ભાઈસાહેબ આગ મૂકવાનું કરે/છે.’

‘પિતાજી ! તમે આજની લગીમાં જાણ્ય બચાવ્યું છે. એ તમને જૂએ મરવા નહિ દે.’

‘જૂએ મરવા નહિ દે તો મુખે અમનચમન પણ નહિ કરવા દે, સમજ્યો ?’

‘પિતાજી ! હેથમાં કરોડો લેકિને એક ટંકનું ખાવાનું પણ પૂરું મળતું નથી તે જીરનાં એ રિયતિ સારી છે...’

‘હવે એ ભાવજી રહેવા દે. તારે ઘરે આવવું છે કે નહિ ?’

‘ના પિતાજી. હું તો આજે ‘મોટે ઘરે’ જવાનો છું.’

એ પછી સેવકલાલ નિરાશ ચમ પોતાના એક મગાને ઘરે ગયા હતા. ત્યાંથી જમી કરી, એ મગાને સાથે લઈ, અપેર પછી તે ફરી હાતાસયમાં પુત્રને સમગતવવા જવાના હતા ત્યાં તો તેણે પુત્રની ધરપકડની વાત સાંભળી ને તે દોડ્યા સીધા મરેશન તરફ. રખેતે ડેપુટી સાહેબને જાણ થાય કે સેવકલાલ મળે હાજર હતા છતાં પુત્રને બંડ કરવા રીકું છે તો તો તરતજ નોકરીમાંથી રૂખસદ મળે. તેણે પુત્ર કરતાં નોકરીને વંદાવી ગઈ હતી.

ગાડી દોડની જતી હતી. સેવકલાલની આંખ સામે ઉપચાં બધાં દરયો પણ દોડદોડી કરતાં હતાં. તે આંખ મીચી એક ખૂણમાં બિથતા દોડતી તેમ આશ પડ્યા હતા.

એવામાં તેની પાસેના બે પ્રૌઢ ઉનારુઓની વાત તેના કાને અથડાઈ.

‘મનદરલાલ ! પત્રિકાનો તારને પધારો વાંચ્યો ?’

‘ના બાઈ, દરરથલાલ ! કંઈ નવાનૂતી ?’

‘નવાનૂતીની તે શી વાત કરે ? આજે તે. આપણા નગરનું નામ આખા દેશમાં મરશે’

‘નામ તો ગવાય છે સુ‘બર્નુ’ ને ત્યાંના આઝાદ મેદાનનું. ત્યાં કેવા કસિયાકુંવર જેવા કિશોરો દસને મોડે માથાં ફાંલે છે !’

‘પણ એ બધાંને આંછ દે એવી વાત આજે આપણે સાં માંધીમેદાનમાં બની છે.’

‘એમ ! ! ! શું થયું છે ?’

‘આજે અમૃતલાલ પકડાયો છે.’

‘કયો અમૃતલાલ ? પેલો સ્વયંસેવકોનો નામક તો નહિ ?’

‘હા, તેજ.’

‘પણ તેમાં તમે એટલા બધા કુલાઓ છો સા માટે ? ધરપકડો તો દેશભરમાં રોજની હમ્મર હમ્મર થાય છે.’

‘એ ધરપકડ ને અમૃતલાલની ધરપકડની વાત ન્યારી છે.’

આ વાતમાં હવે સેકન્ડલાસને પણ રસ પડવા લાગ્યો. તેણે આંખ મીંચેલી જ રાખી પણ કાન ઉધાડી રાખી સંભા કર્યા.

‘એણે શું કયું છે ?’ મનહરલાલે છગાસાબર્ષા સ્વરે પૂછ્યું.

‘એણે ગાંધી મેદાનના લીમડે રાષ્ટ્રધ્વજ ચઢાવ્યો છે.’

‘એહાહો ! એવા વાવડાઓ તો બધેય ચઢે છે.’

‘ઘડતા હશે પણ ને રાતે, અધરાતે કે ચોરીછપીથી.’

‘તો એ શું ઉધાડે છેગે ગયો હતો ?’

‘હા, આજે નવ વાગે તેણે બધાના દેખતાં વાવડો ચઢાવ્યો છે.’

‘ચોરી કરતા સિપાઇઓએ રોક્યો નહિ ?’

‘તે રોક્યા વિના રહે !’

‘તો પછી ?’

‘પછી અમૃતલાલે જાહેર કર્યું, ‘ભાઇઓ જીવ જાવ તો બસે જન્ય પણ આજે હું વાવડો ચઢાવ્યા વિના પાછો નહિ જાઉં.’

‘એ ભાવળુ માંગળી સિપાઇઓ પીગળી ગયા ?’

‘ના. ભાવળોથી જ પીગળી જતા હોય તો તેમણે ક્યારનુંય ઢાઢનામું આપ્યું હોય. તેઓએ તેમનો ભાવ બરાબર બજાવ્યો હતો. પ્રથમ એક જણે ચૂકીને માગ દીધી. છતાં અમૃતલાલ હસતો રહ્યો. તે બોલ્યો.

‘ભાઇઓ ! હૃદયમાં જેટલો એકવાડ હોય તે મારા પર ટેળી દો કે જેથી તે નિર્મળ થાય.’ માગ થંભી ગઇ કે બીજાએ તેને ધક્કો મારી પાડી નાખ્યો. ફરી હાથે યજ્ઞ અમૃતલાલ બોલ્યો.

‘જુદું ધક્કો મારતાં હાથે આંધ્રો લાગ્યો હોય તો ભાવ મોળી દઉં.’ મનનારનો હાથ થંભી ગયો. એ જોઇ ત્રીજાએ ભાત મારી. ચુક્કાં ખાઇ બેઠાં થઇ અમૃતલાલે એ

પગની પાનીની ધુળ માથે ચઢાવી, લાત મારનાર પણ ખંચાઈ ગો. અધા સિપાઈઓ ચિત્રવત્ થઈ ગયા. અને અમૃતલાલે વાવડો ચઢાવ્યો. તેણે 'વંદન'ની સભાગી આવી તે પેલા સિપાઈઓએ ઝીંઝી પણ ખરી.

આમ વાત-વણસી જતી જોઈ એક આધે ઉભેલો અંગ્રેજ સાજીંટ દોડી આવ્યો. આવતાં વેંતજ તેણે અમૃતલાલને ચાપડ મારી. અમૃતલાલ પણ વાગરંતી ગાલ ધર્યાં લાગ્યા. જાણે કે તેની પૂજા થતી હોયની એમ તેણે મહેકું મલક મલક હસવું હતું.

સાજીંટયા તે જોયું ન ગયું. તેની આંખો લાલધૂમ બની. તેણે હંટર હાથમાં લીધો. સહસ્રાદ આગા પડવા લાગ્યા. છતાં અમૃતલાલે એક ઉની વરાળ પણ ન ફાડી. તે તો બેસતો હતો. 'મારો, બધું! મારો, તમારી એક એક ચાથુકે મારી માતાના યુગ્મ-મીના ક્રિસાની એક એક ગોંઠ છૂટતી જાય છે.'

સાજીંટ પણ ધડીલર રતબ્ધ થઈ રહ્યો. સિપાઈઓ પણ રતબ્ધ બોલા હતા. ગાંધી મેદાનની ચારેકોર વીથ હજાર જોડવા પ્રેક્ષક પ્રજા પણ રતબ્ધ બની હતી. જાણે કે પ્રલય ફાટવા અગાઉની હોયની તેરી ભીષ્ય રતબ્ધતા બધે વ્યાપી રહી હતી.

સાજીંટ કમરપટામાંથી રીવોલ્વર કાઢી અમૃતલાલની છાતીએ ધરી. અમૃતલાલે પોતાના પહેરણનાં બોદિયાં ખુલ્લાં કર્યાં. 'ચલાવો લાઇ, મારાં એવાં સહભાગ્ય ક્યાંથી કે મારે લોકો મા ભારતની વેદી પર જડાય.'

રીવોલ્વર સાજીંટના હાથમાં રહી ગઈ. ત્યાં તો કંઈક નવાજૂતી થઈ છે એવી ખજર સાંભળી ઇલા મેજસ્ટ્રેટ દોડતા આવી પહોંચ્યા હતા તેણે રતબ્ધ બનેલા સિપાઈઓના મોઝા પડેલા ધુધવાટ ઓળખ્યો, અવાજ બોલેલી પ્રજાના કપાળ પર પ્રલય સૂચવતા પડેલાં ત્રીપાં જોયાં. તતજ તેણે સમયસૂચકતા વાપરી. તે અમૃતલાલની ધરપકડ કરી ગાડીમાં બેસાડી લઈ ચાલ્યા ગયા.

પછી તો સિપાઈઓએ ટપોટપ પર ઉતારી સાજીંટના પગ આગળ દબાવ્યાં. 'પાપી પેટને ખતર પોતાના જ લાઇઓને અમારાથી નહિ મરાય.'

પ્રજા પણ જે આટલા દિવસ મેદાનમાં ચેતવણી મનાઈને લઈ લીંબડા પાસે ન હતી આવતી તે ઘોઘપૂર્તા ધસી આવતાં પાણીની પેઠે ધસી આવી. અમૃતલાલની જે ઉપર જે બોલાવા લાગી.

આજ લગી એ લીંબડા પર સરકારી હકુમત હતી. હવે ત્યાં રાષ્ટ્રધ્વજની હકુમત બેઠી છે. વળી એ લીંબડાના ચોરા ફરતે સિપાઈઓની ચોટી હતી ત્યાં હવે પ્રજાની ચોટી બેઠી છે. બધાએ વારા બાંધી ત્યાં રાતદીનો પેટો ગોઠવ્યો છે. 'જોઈએ છે કે કોણ વાવડો ઉતારવા આવે છે? આવનારને અમારાં મઠાં પર ચઢેને જલું પડશે.'

'વાહ છે અમૃતલાલની બહાદુરીને. એણે તો મઠમાંથી પણ મદ પેલા કર્યા. અત્યાર લગી રતબ્ધ બની દશરથલાલની વાર્તા સાંભળી રહેત મનદૂરાલ બોલ્યા.'

‘આવો એકાંતેર પેઢીને અમર કનનાર વીરનર કરોડોમાં એકાદ જ નીવડે છે’
દશરથસાથે વાતાનો ઉપસાહાર કર્યો.

‘એ કોનો પુત્ર છે?’

‘એ આપણા નગરનો નથી. એનાં માઆપ કોઇક કસ્યામાં રહે છે.’

‘તો તો તેઓ આપા સપૂતનાં દર્શન કરવા દોડતાં આવતાં હશે.’

‘મારો જો એ પુત્ર હોયને તો તો હું ત્રિભાલમાં જીડીને આવું.’

‘આ બધી વાત તેઓ પ્રગ્ને મ્હેડે સાંભળશે ત્યારે તેમની છાતી કેટકેટલી ફૂલશે?’

‘ફૂલેજ ને મને ને એને અંધ નથી તોય અમૃતસાગરનું નામ યાદ આવતાં જ હું.
ગાડોએતો અંધ જાઉં છું.’

અત્યાર લગી અંધ આંખે પોતાના પુત્રનાં ગુણગાન સાંભળી રહેલા સેવકસાસ જીડી
એકા થયા તે ગાડીમાં એકા ત્યારે તેનું મ્હેડું પડી ગયેલું ને શરીર લીડું હતું, હવે તે
પ્રકુલ થયું, શરીર પણ ટટાર થયું. તે બારણાં તરફ આવ્યા, તેનાં પગલામાં અડગતા
હતી. ત્યારે ગાડી એક મોટા મેથન જીભી હતી, તે બારણું ઉઘાડી નીચે જીતરી તાર
ઓશીસ તરફ આવ્યા એની ગતિમાં હવે ફિસાહ હતો.

તાર ઓશીસમાં જઈ તેમણે પોતાની નોકરીનું તારથી રાજીનામું લખી રવાના કર્યું.
બીજો એક તાર ધરે કર્યો. તેણે તેમાં અમૃતની માને પહેલી ગાડીએ શહેરમાં આવવા
લખ્યું. એનામાં નગર તરફ જતી એક ગાડી આવી. ધરના રેસનની ટીકીટ ફાડી નાંખી
સેવકસાસે ફરી નગરની ટીકીટ લીધી. ને તે વળતી ગાડીમાં જઈ એકા.

સેવકસાસ કલાકેક અગાઉ પોતાના ‘કપૂત’ પુત્રથી દૂર ભાગતા હતા. હવે તે સપૂત
પુત્રનાં દર્શન કરવા દોડતા જતા હતા.

સ્વપ્નાની વાત

શિશુએ સખીને કહ્યું કંઈ,

નિરખી મંદિરે ત્યાં સખી રહી;

જળા ગંગા વીજળા, કડકડાટ ફૂડ થયા,

ચિરાટ પડ્યા સુનાં જીવનમંદિરે ત્યાં પડ્યા.

પડ્યા સમતાં તમઃ ત્રિષે

ધનધેરી અતિ સ્થામ એ નિશે

પ્રકાશિત ફરી થયું વિમલ તેજના વર્ણને;

મદાપુરુષ અતરીક્ષયતી જીતયાં હૃત્યયે.

મનુસાંઈ ત્રિવેદી

કવર્ધા

શ્રી. દુશ્વરલાલ દસનજી નાયક બી. ઇ.

ભારતની બીજી બાજુ

કવર્ધાનું નામ સાંભળી કેઈ પણ માણસ વિચારમાં પડી જશે. પુત્ર, કુપુત્ર, પાત્ર, કુપાત્ર ઇત્યાદિ શબ્દોની સાથે કદાચ વર્ધા કવર્ધા પણ ગોડવવાની ઇચ્છા થાય એમ સ્વભાવિક છે. પરંતુ મધ્ય પ્રાંતમાં વર્ધા પશ્ચિમમાં છે તો કવર્ધા પૂર્વમાં છે. એ તફાવત ને અંગે પણ કવર્ધા નામ હાંપ શકે. પરંતુ ખરી રીતે જોતાં કવર્ધામાં ક અક્ષરના ફેરવાથી આવતી ખનાબી જરા પણ નથી.

કવર્ધા ઇસ્ટર્ન સ્ટેટ એજન્સી (Eastern State Agency)માં એક નાનું ગળ્યું છે, રાંજ ત્યાંના ધણા ઉત્સાહી અને અધુનિક વિચારના છે. રાજ્યમાં ઇસ્પીટાલ, સ્કૂલ ઇત્યાદિ બનાવી કવર્ધાને એક સુંદર રચાવ દીધું છે. મારા નાના ભાઈને કવર્ધાના સ્ટ્રીટ મેડીકલ ઓફિસરની જગ્યા મળવાથી તેઓ ત્યાં જવા તૈયાર થયા. મેં પણ મધ્ય પ્રાંતનો એ ભાગ જોયો ન હતો એટલે સાથે જવાની તૈયારી કીધી. હમે મુંબઈથી કવર્ધા જવા ઉપડ્યા.

નાગપુરનું રેશન વટાવ્યા બાદ હમે ખરેખર ગોંડ સોડોની વસ્તીવાળા મુલકમાં દાખલ થયા. એઓ અર્ધનગર અને દરિદ્ર પ્રાંત છે. સ્ત્રીસમુદાયના વસ્ત્રો પણ ધણાં જ અદ્ય છે. યોગી અથવા પોશકાંતી પહેરનારી એક શિક્ષિત સ્ત્રી એ પહેરવેશનો સદંતર અભાવ ગોંડોમાં જોઈ કદાચ કંપી પણ ઊઠશે પરંતુ અહીં તો એજ પહેરવેશ કાયમનો છે. વર્ષા, ગર્મી, શરદ ઇત્યાદિ ઋતુઓનો પ્રકોપ કે દયા બધું શરીરના પર પૂર્ણ વેગથી પડે છે અને પરિણામમાં કાળી ચામડી અહીંના વાસીઓને માટે જુવાણુ રૂપ થઈ પડી છે. ગોંડિયાનું રેશન મોટું રેશન છે અને કચ્છી, કાઠિયાવાડી અને ગુજરાતીઓની સારી વસ્તી છે. બીડીનાં પાતરાં અહીં જંગલોમાં પુષ્કળ થાય છે અને પોરબામમાં બીડી બનાવવાનાં કારખાનાં પણ ધણાં છે. રાયપુરના રેશન પર હમે ઉતર્યા. અહીં પણ ગુજરાતીઓની સારી વસ્તી છે.

કવર્ધા રાયપુરથી ૭૨ માઈલ અંદરમાં છે. અને પહેલાં બગદ ગાડી વારેન્સેકો જતા હતા. હવે મોટર સર્વીસ થઈ જવાથી ચાર કલાકમાં-રાયપુરથી કવર્ધા જવાય છે. વયમાં એક શિવનાથ નામની નદી આવે છે, જે વર્ષા ઋતુમાં ધણી ભયંકર થઈ જવાથી ચાર મહીના મોટર ડ્રગ (Drugg) નામના સહેર થઈને જાય છે હમે કવર્ધા જવા ઉપડ્યા.

રસ્તો સારો અને બેઉ બાજુ પથ્થરની નીરંસ જમીન એક અજબ શાંત વાતાવરણ દેખાડે છે. કસ વગરની જમીનમાં દરિદ્ર ગોંડ યુ' ખેતી કરતા હશે તે રહેજે કંઈપી શકાય છે. એમની નગનતા કંઈક પ્રકૃતિને આભારી હશે પરંતુ કંઈક દરિદ્રતાને અંગે પણ હશે.

મેક્ષેન્ડિયાથી પિડાતા અને ખરોડને અંગે મોટા થયેલાં પેટવાળી અનેક વ્યક્તિઓ તમને દેખાશે. કોઈ એમ પણ માનવા તૈયાર ન થશે કે આજ ગોંડાએ રાણી દુર્ગાવતીની સરદારી નીચે અકબરની વિકટવાદીનીને પણ હંફાવી હતી, તે સમય મથે જ્યારે ગોંડાને પણ પેટ પૂરું ખાવાનું મળતું હતું અને પહેરવાનાં કપડાં પણ મળતાં હતાં. મુસ્લિમ વિરોધીઓએ ગોંડાને જયસુર પ્રત્યાદિ રથોમાંથી હાંકી કાઢ્યા અને પછીને ઇતિહાસ એક અનાય પ્રજાના ઇતિહાસના રૂપમાં ફેરવાઈ ગય છે. મોટર રસ્તા કાપતી હતી અને હમારી મોટરમાં જેટલા ગૃહસ્થો સાથે હમે વાતે ચડ્યા.

મોટરની મવીસ એક ગુજરાતી સદ્ગૃહસ્થની છે જાણી મારા આશ્ચર્યની સીમા ન રહી; ધન્ય છે ગુજરાતીઓ! મને ગુજરાતીને માટે ખરેખર ગૌરવ ત્યારે ઉપાન થયું અને એક નવા તથ્યની પણ સમજણ પડી, 'ત્યાં ત્યાં વસે એક ગુજરાતી ત્યાં ત્યાં છેવટ વસ્તુ ગુજરાત'. મોટર મવીસવાળા ગુજરાતી હમને જોઈ થણા ખુશ થયા. ગાયપુર રેલ્વેસ્ટેશન પર આ પીવાની નહીં મળી હોવાથી હમારા હાસ જુરા હતા. ગુજરાતીઓની આ ખદી ખરેખર કાઠી નાંખવા જેવી છે. પણ નેમચંદલાઈ બોલ્યા, 'અરે ગભરાવો છો શું કામ? અહીં રસ્તામાં બે ગુજરાતી હોટલ મળશે ત્યાં પી લઈશું'.

'શું કહો છો! ગુજરાતી હોટલ!'

'હા, હા, ગુજરાતી હોટલ. અહીં તો ગુજરાતી હોટલ ઘણી જગ્યાએ છે. પાતરાં મારે જગતમાં જતા ગુજરાતીઓ આ ક્યાંય પીએ?'

'વાહ એ પણ સાચું'

હોટલ આવી અને હમે આ પીધી. આ હોટલમાં ગુજરાતી વાતાવરણ જોઈ હમે ખુશ થઈ ગયા. બે ત્રણ બીજા ગુજરાતી વીજાસપુર જતા હતા તે પણ ત્યાં આ પીરા બેઠા હતા. વાતોની આપ કે કુત્તાં હમે ત્યાંથી આગળ વધ્યા. મંત્રે સાધનવ વાગે કવર્ધા આવી પહોંચ્યા. રસ્તામાં શિવનાથની પહાડી નદીએ પોતાનું સ્વરૂપ ગદસવાની નેપાળી, મુઝા, માંડી, દલી, તેલ, ખાણી, ચદરનાં, દુનાં, અને તેલ, અગ્રાજી બર્મક્ટ, શાગને, દત્તો.

દિવાન માહેબે આવી હમારું રવાન કરીધું. આ રાજ્યના દિવાન સાહેબ ધણા મજાના માણસ છે અને પ્રજાની ઉન્નતિમાં પુષ્કળ રુચી છે. રાજ્યનો વિસ્તાર ૮૫૦૦ સ્કેવર માઈલનો છે. જેમાં ૪૭૪ સ્કેવર માઈલનો વિસ્તાર જંગલી છે. વસ્તી લગભગ ૮૦૦૦ માણસની છે. જંગલોમાં વાઘ, વર, દરબ, જંગલી બેસો, ચીત્રા ઇત્યાદિ પુષ્કળ છે. એ જંગલના પહાડોમાં બે ત્રણ સુંદર હવા ખાવાનાં સ્થળો પણ છે. કેશમરડા ઘાટ જે મંડલાથી ત્રણ માઈલ છે તે ૩૦૨૯ ફૂટ ઈન્ચાની સપાટીથી ઉંચો છે. જવમસા નામનું સ્થાન પહાડમાં ઘણું રમણીય છે અને રાજ માહેબ ત્યાં ગરમીમાં રહે છે.

કવર્ધા નામની ઉત્પત્તિને માટે પણ વિવદ છે. એ કર્મદા અથવા કળીદ-ધામનું અપભ્રંશ છે એમ કહેવાય છે. કળીદહામ આ તરફ આપ્યા હમે એમ જાગે છે.

રાજકુટુંબ ચાંદા ગિરદલાના રાજપુતોના વંશમાનું છે. એજ રાજપુતોએ મંડલામાં મોડું રાજ્ય સ્થાપન કરીયું હતું અને ગોડાના ગળ થવાથી રાજગોડ કહેવાયા, એઓની રાજધાની મંડલગઢ (આધુનિક મંડલા c. p)માં હતી. એજ રાજવંશના એક રાજા દસ-પનશાહ રાણી દુર્ગાવતી સાથે પરણ્યા હતા. મંડલાના રાજપુતોએ અકબરને પણ ધણે હાર્યા હતા, અને મુસલમાનોને તાબે કદિ થયા નહિ. રાણી દુર્ગાવતી મહોલાના ચંદેલ રાજાની પુત્રી હતી અને ઇતિહાસમાં પોતાનું નામ અમર કરી ગઈ છે, આજે પણ ગોડ પ્રદેશમાં રાણી દુર્ગાવતીનું નામ ઘેર ઘેર ગવાય છે.

આધુનિક કંવધાના રાજકુટુંબનો સંસ્થાપક દિવાન મહાજલીસિંહ (જે પંડરીયાના ત્રગીરદારનો ભાઈ હતો.) હતો. કંવધાનું રાજ્ય એને ઘુલ્લ ભોંસતે, જે તે વખતે નાગપુરનો રાજા હતો તેણે ધનામરૂપે આપ્યું હતું. મહાજલીસિંહે ઘુલ્લ ભોંસલોને મદદ કરીધી હતી, જેથી આ ધનામ મળ્યું, ત્યાર પછી હાંકુર બહાદુરસિંહને બ્રિટીશ સરકારે કાયમ ગ્રામ્ય અને ત્યારબાદ હાંકુર રાજપાસસિંહ આપ્યા અને આધુનિક રાજા ૧૯૩૨માં ગાદીએ આવ્યા.

યથા રાજા તથા પ્રજાનું સૂત્ર સર્વત્ર માન્ય છે. કંવધામાં રામરાજ્ય જેવું છે. બેગારી (જખરદસ્તી મજુરી કરાવવી.) બંધ છે. ફરજિયાત ફેગવણી છે. બાળ અને વૃદ્ધ-વિવાહ ગેરકાયદેસર છે. રેલની બેંક આજા વ્યાજે રૂપિયા ધીરે છે. હિંદી કોર્ટની ભાષા છે. કંવધામાં પ્રજામતની ચુંટણીથી સ્થાપાયેલી મ્યુનિસિપાલિટી છે. દવાખાનું મફત છે. કિસાનોને માલગુજાર અને જમીનદારોના હાથમાંથી મુક્ત કરવામાં આવ્યા છે. શીશિક્ષણ ફરજિયાત છે. રૂંધતને જમીન વેચવાનો હક (જે પહેલાં માલગુજારનો જ હતો) આપવામાં આવ્યો છે. મિલિટરી સર્વીસને માટેની પણ યોજના કરીધી છે.

રાજ્યની આવક ત્રણ લાખ રૂપિયાની છે. જંગલમાં લોખંડ અને ખીજા ખનિજ પદાર્થોની ખાણ છે પરંતુ રેલ્વે ન હોવાથી તેમને જોડવી મુશ્કેલ છે. કંવધાનું મધ સર્વત્ર વખખાય છે, લાખ (lakh) નો પણ અહીં મોટો વેપાર છે.

કંવધાનું દરમ રમણીય છે. ચારે જાણુ પહાડ છે અને હવા પાણી સારાં છે. નાના ભાઈએ ચાન્ડ મંડાળી લીધા પછી બે ત્રણ દિવસ ને અંતરે હું ત્યાંથી નાગપુર જવા ઉપડ્યો.

સાકરીઆ ચણા

શ્રી. લૈયાજી

ફેન્ય સૈન્યમાં નેપોલિયન લેફ્ટેનન્ટ તરીકે હતો ત્યારે એક સૈનિકે તેની પાસે આવી ફરીયાદ કરી; 'જુઓ, આ મારો ફોટ તદ્દન ફાડી ગયો છે. ફોટમાં એવાં મોટાં કાચાં છે કે શરીર તેનાથી ઢંકાવું પણ નથી.' નેપોલિયન સૈન્યની શરીય રિયતિ જાણતો હતો પણ આવી ફરીયાદ કરવાની વૃત્તિને તે ઉત્તેજન આપવા માંગતો ન હતો, તેણે સૈનિકને કહ્યું; 'તારા ધ્યાનમાં રહેવું નથી કે ફોટ જે મદનતર મારો હોય તો તારા શરીર પરના કીર્તિ શાળી ધા ઢંકાઈ જશે! તારી મર્દાનગીના ધા વું શું છુપાવવા માંગે છે ?'

x

x

x

x

આરમો લૂછ શહેનશાહપદે આવ્યો ત્યારે તેના સાથીઓએ તેને ચિંખામંજુ આપી 'તમ્મરા જૂતા દુરમનોને હવે સળ કરો' લૂછએ જવાબ આપ્યો, 'હું ક્યુક ઓફ ઓર્લિયન્સ હતો ત્યારે જે લોકોએ મને માહું લગાડ્યું હતું તેને હું હવે શિક્ષા કરું તે ક્રાન્સના શહેનશાહને શોભાસપદ નથી !'

x

x

x

x

કુન્ડનો પ્રખ્યાત લેખક જનીયન જેલમાં હતો ત્યારે તેને બોધ આપવાના ઇરાદાથી એક કવેકર તેને મળવા ગયો. તેણે જનીયનને કહ્યું; 'જનીયન, હમ્વરે મને તારી પાસે મોકલ્યો છે. તને મળવા માટે મારે દેશની અર્ધી જેલો જોણી વળવી પડી!' જનીયનને જવાબ આપ્યો, 'જે હમ્વરે તને મારી પાસે મોકલ્યો હોય, તો તેણે તેને કહ્યું હશેને કે હું કઈ જેલમાં છું !'

x

x

x

x

સ્વીક્ટે એક સવારે તેના ધર્મોપદેશ વખતે વકીલોને સારી પેટે ઝાટક્યા. બપોરે જમતી વખતે એક વકીલે વેર વાળવાના ઉદ્દેશથી તેને કહ્યું; 'પાદરી! જે સેતાન મરી જાય તો પાદરી તેના મરણ પર પણ પ્રશંસાવાળું લાખણ કરી શકે !' સ્વીક્ટે એ કચનતો સ્વીકાર કરતાં કહ્યું; 'ખરું છે, સેતાનની યોગ્યતા જણાવવી જ જોઈએ, આજે સવારે મેં સેતાનના બચ્ચાઓના ગુણ ગાયા અને જરૂર પડ્યે સેતાનના પણ ગુણો ગાઉ ?'

x

x

x

x

ફેન્ય શહેનશાહ સૈન્યમાં એક આયરિશ ઓફિસર તરીકે હતો. તેના એક મિત્ર વિધે ભલામણ કરવા તે શહેનશાહ પાસે ગયો. શહેનશાહે તેની વાત સાંભળી કહ્યું; 'તમે આયરિશો બહુ પીડા આપો છો !' ઓફિસરે જવાબ આપ્યો. 'શહેનશાહ, તમારા શત્રુઓ પણ એમજ કહે છે !' શહેનશાહે આ સાંભળી તરત જ તેની ભલામણ માન્ય કરી કામ કરી આપ્યું.

x

x

x

x

સેન્ટ બાર્થોલોમ્યુની હોસ્પિટલમાં મજૂરીની જગ્યા ખાલી પડી. એબનીથીએ એ જગ્યા માટે ઉમેદવારી કરી અને પોતાને માટે મત મેળવવા કમિટીના મેમ્બરો પાસે વાગવડતી મળવા ગયો. એક પૈમાદાર ગાંધી પણ કમિટીના મેમ્બર હતા. એબનીથી તેને મળવા ગયો ત્યારે ગાંધીએ તેને ઉદ્ધતાપથી પૂછ્યું, 'આ મારી જગ્યા તમને મળે, તે માટે તમારે મારો મત જોઇએ છે ખરો ને?' કાકરે જવાબ આપ્યો, 'નહિ, નહિ, એક પેનીના અછાં આપ અને જાલદી બાધી આપ- મારે ઉતાવળ છે !'

એડિશનના એક મદદનીશે એડિશનના ફોટોમદ અખતગએની પ્રશંસા કરી, ત્યારે એ પ્રખ્યાત ચિર્માનશાસ્ત્રીએ કહ્યું, 'ફોટો! અરે પણ મારી નિષ્ક્રિયતાને તમને ખ્યાલ નથી નવી રોરેજ એટરીની મેં શોધ કરી તે પહેલાં તે વિગેના માગ ૫૦,૦૦૦ અખતગ નિષ્ક્રિયગયા હતા! ફોટોમદ અખતગ, લખા માયુમ તમને ખ્યાલ નથી પણ હમરે વસ્તુઓ નવા કામ આપતી થઇ શકે એમ છે તે હું જાણુ છું' પણ બનાવી શકતો નથી !'

સર બેઝિલ થોમસન તેના એક પુસ્તકમાં નીચે જણાવેલી વાત લખે છે. 'જર્મનીના ઇમ્પીરીયલ એન્સેલ્ગ પ્રિન્સ મેક્સે મને આ વાત કરી છે. ૧૯૧૪-૧૮ ના મહાયુદ્ધ વખતે લગ્ન બંધ કરવાની વિનંતિ કરવા માટે જે જર્મન મંદારો માર્શલ ફોર્ક પાસે ગયા તેમાં મારો પિત્રાઇ પણ હતો. માર્શલ ફોર્કે સુલેહની શરતો વાચી, તે માલગી જર્મન મંદારો એકાઉ ઉકયા અને તેમાંના એકે કહ્યું. 'કોઇપણ સુધરેલી પ્રજા બીજી પ્રજા પર આવી શરતો મૂકી ન શકે!' ફોર્કે કહ્યું, તમારો આવો અભિપ્રાય જાણી હું ગળુ છું. લીલી શહેર જર્મન મંદારને તાબે થયું ત્યારે તેણે તે શહેર પર જે શરતો મુકી હતી તેના હું કાળજી પૂર્વક કરેલો તપ્તુઓ માત્ર જ વાચુ છું! મારી શરતો તો આ રહી 'કદી તેણે પડી સુલેહની શરતો વાચી.

“ તમારી ફાઉન્ટન પેન આપશે ? ”

‘ લો ને. ’

‘ કોગ કાગળનો ટૂકડો છે ? ’

‘ હો, આ કાગળ. ’

તમે ફગવા જાઓ ત્યારે પોષ્ટ ઓફિસ તરફ જરો શું ?

‘ આલો તે બાલુથી નીકળી જઇય. ’

‘ હું કાગળ લખી રહું ત્યાં સુધી થોલરો ? ’

‘ કંઈ નહિ. લખી કાઢો. મારે ઉતાવળ નથી. ’

‘ પ્રબિડીયું છે ? ’

‘ હો, આ રહુ. ’

‘ આનાની ટિકિટ તે. શું મળશે ? ’

‘ લો તે પણ મળશે. ’

‘ વારુ ત્યારે તમારી પ્રિય યુવતીનું સિગ્નાચુ જગ કહેને. ’

...કોંગ્રેસ સરકાર...

મું. સ. મુંબઈમાં મિલકતવેરા અંગે કડક નિયમો ઘડી રહી છે.

મું. સ. સરકારી સંમતિ વિના જોલમાં કોઇને ફટકાની સજા ન કરવા ફરમાવ્યું છે.

મ. સ. સીંગોન સામે વળતાં પગલાં લેવા વિચાર કરી રહી છે.

મ. પ્રાં. સ. કોમીવાદને મૂળમાંથી જ દાખી દેવા પગલાં લેવા નિર્ણય કર્યો છે.

[મિંધ સરકારે જમીન મહેસુલમાં ૩-દોઢ લાખ જેટલી મહેસુલ માફ કરી છે.]

મું. સ. એક માઠી બહાર પાડી તાલુકદારો તરફથી લેવાતો પૂઝવેરા, હિલકવેરા, ચામકવેરા, ખારીવેરા, ચારતરવેરા ને ગદવેરા વગેરેમાંથી ગામવાસીઓને મુક્ત કર્યા છે અને એ વેરા ગેરકાયદેસર દરખા છે.

મું. સ. નડિયાદમાં ૮૮૦૦૦ રૂપિયાના ખરચે એક જોલ બાંધશે.

મું. સ. પાંચપુરતરફ તૈયાર કરવા અને પસંદ કરવા એક સમિતિ નીમી છે.

મુંબઈતા જુદા જુદા અખાડાઓના દશ હજાર સભ્યોના પ્રતિનિધિઓની મુંબઈમાં શ્રી મુન્શીના પ્રમુખપદે મળેલી પરિષદે દારૂબંધીમાં સરકારને સાથ આપવા ફરમાવ્યું છે.

મું. સ. મ્યુ. માં કામ કરતા હરિજન નોકરો અને ખીજ નીચસી શ્રેણીના નોકરોને પશુ મ્યુ. તરફથી મળતી રમઝો પ્રોવિડન્ટ ફંડ વગેરેનો લાભ મળે તેવી વ્યવસ્થા કરી રહી છે.

મું. સ. જે લાખની તમાવીની રકમ માંડી વાગી છે.

મું. સ. બંધી સરકારી કચેરીઓ અને સ્થાનિક સ્વરાજની સંસ્થાઓને ચોતાના અભણ નોકરોને તાત્કાલિક અક્ષરચાન આપવાનો પ્રયત્ન કરવા સૂચના કરી છે.

મું. સ. શહેરમાં વસતા ગરીબ લોકોનાં રહેઠાણોની સુધારણાનો પ્રશ્ન હાથમાં લીધો છે અને તે અંગે લાગતાવળગતા અમલદારો પાસે ચોક્કસ વિગતો માગી છે.

મું. સ. અમદાવાદ માટે દારૂનિષેધની યોજના અંગે રીસર્ચ એડવાઈઝરી બોર્ડ શ્રી નંદના પ્રમુખપદે નીમી છે.

[ખેરદેશીઓનાં નામો નોંધવાનો કાયદો આ માસની શરૂઆતથી હિંદલદમાં અમલમાં આવ્યો છે. સ્થિતિશરોને આ કાયદો લાગુ પડતો નથી.]

મદુરા મ્યુ. મ. સ. ને વિનંતિ કરી છે કે નોકરો અને ગુમાસ્તાઓનાં આરોગ્ય રક્ષણ ખાતર શહેરની તમામ દુકાનો રાત્રે નવ વાગે તો બંધ ચલીજ જોઇએ.

એમદોવાદ જિલ્લામાં ૬૦ ગામે પાણી પુર પાડવાની યોજના મું. સ. ઘડી રહી છે.

મું. સ. જિલ્લાના કલેક્ટરોને જણાવ્યું છે કે રજીસ્ટરહત ખીજ અમલમાં આવે એ દરમિયાન શાહુકારો ખેડૂતો પર તમાલો ન કરે એ માટે શાહુકારોને એ ખીજ કાયદાનું રૂપ ધારણ કરે ત્યાં સુધી લેણી પડતી રકમ વસુલ કરતા રોકવા.

મું. સ. વ્યાયામના સાધનો માટે ૭૦,૦૦૦ રૂપિયા મંજૂર કર્યા છે. તેમાંથી મુરત જિલ્લાને ફાળે ૩,૦૦૦ રૂપિયા આવશે જે ગામોનાં લોકોને એવા સાધનોની જરૂર હોય તેમણે ગામ તરફથી $\frac{1}{3}$ પૈસા આપવાની કબુલાત સાથે જિલ્લા સરકાર ખોડના એરેમનને લખવું.

મું. સ. ભરૂચ જિલ્લામાં મઘનિષેધનો અમલ તા. ૧ ઓગસ્ટને બદલે તા. ૧ લી સપ્ટેમ્બરથી કરશે.

મું. સ. મુખ્યમંત્રી ત્રણ માર્ગદર્શના અંતરમાં દરિયાની સપાટી પર મઘનિષેધ અમલમાં આવે ત્યારે દારૂતાડી ન પીનાય તે માટે ચાંપતો બંદોબસ્ત કર્યો છે.

મું. સ. ને શેઠ આનંદીલાલ પોદારે આયુર્વેદિક કોલેજ અને હોસ્પિટલ માટે રૂપિયા સાડા ત્રણ લાખ બેટ કર્યા છે.

મ. સ. કેદીઓને અંદામાન મોકલવાનું બંધ કર્યું છે. જેમની ઇચ્છા હોય તેવાને જ મોકલવામાં આવશે.

મું. સ. સાહિત્યના પ્રશાસન માટે ગુજરાત વ. સો.ને ગયે વર્ષ આપેલી મદદ આ વર્ષે પણ ચાલુ રાખી છે.

મું. સ. બધા સમજજોને પહેલા વર્ગના માણસોની સત્તા આપી ન્યાય અને કારોબારી ખાતે અમલ કરવાની દિશામાં પહેલું પગલું ભર્યું છે. હાઇકોર્ટની મંજૂરી પછી સમજજો તેમને મળેલી આ સત્તાનો ઉપયોગ કરી શકશે.

મું. સ. ના કાંદીવસી તાલીમ વર્ગના બીજા વરસનું કામકાજ તા. ૧ સપ્ટેમ્બરથી શરૂ થશે.

મું. સ. દારૂબંધીના સેનાનિઓના વગ તરીકે બેરિસ્ટર ડેંગરેને નીમ્યા છે.

મું. સ. તલાટીઓ અને સર્કલ ઇન્સ્પેક્ટરોએ અક્ષરજ્ઞાન માટે અમલ લોકોને સમજૂત આપવી અને એવા વર્ગો ચાલતા હોય ત્યાં લોકો જઈ શકે એવા પ્રયાંન કરવા દુકમ કર્યો છે.

મું. સ. પ્રાન્તની ટ્રેડીંગ સહકારી મંડળીઓને આપેલી છુટછાટ બંધ કરવા નિશ્ચય કર્યો છે.

મું. સ. રકાઉટની સંસ્થાઓમાં સરકારી અમલદારો હોદ્દા ને લઈ શકે એમ ફરમાવ્યું છે.

મિ. સ. રાષ્ટ્રીય વિદ્યાપીઠના સ્વીકાર કર્યો છે અને એ હીમીવાળાઓને સરકારી નોકરીમાં સમાનતાના ધોરણે લેવા ફરમાવ્યું છે.

મું. સ. ડાયરેક્ટર ઓફ ઇન્ફર્મેશનની ઓફિસ અને સેક્રેટરિયટનું કેળવણી ખાતું એ બેને જુદાં ખાડ્યાં છે.

મ. સ. ગ્રાન્ટ લેતી સ્કૂલોના શિક્ષકોને ધારાસભા કે રથાનિક સંસ્થાઓની ચૂંટણીમાં ભાગ લેવા મનાઈ કરી છે.

પૂર્ણા

તંત્રી : રણછોડજી પરાગજી મહેતા

પુસ્તક . ૩

આગસ્ટ ૧૯૩૯

અંક : ૧

જેડુને ખાતર ધોરી બનનારા ક્યાં ગયા ?

* કાઠિયાવાડના માતળન દેશી ગજયતુ ખેતર છે. વૃદ્ધ અને જર્જરિત જેડુ છે. વાવણીના દિવસો છે. એક બળદ નીરણના વાંકે મરી ગયો છે. મુવા બળદને સ્થાને છુટ્ટો બાપ અને કિશોર બાળક જૂથા છે. આછી ખાતળી વાવણી પતાવવા મથી રહ્યા છે.

અમ્રલી વાર્તા ચાલી આવે છે બાપ બેટાને ને બેટો તેના બેટાને ક'ઠોપક'ઠ કહેતો આવે છે, કહી કહીને સોરઠવાસીઓ સજળ નેત્રે પોરસાય છે.

કે એક હતા રાજ એતું નામ દેખાળદે. વાવણી ટાણે સીમનાં સુખદુઃખ નિહાળવા નીકળ્યા એક ખેતરમાં નજરે પડયુ, જેડુતે માંતીએ જોતરેલા બે બળદો નહોતા એક બળદ હતો, એક બાયડી હતી. બાયડી જેડુની ઘરવાળી હતી વાવણીની મૂંઝવ વહી જતી હતી. જેડુ ખોટી ધાય તો ભૂખે મરે.

ગજ દેખાળદે બાયડીને મોકળી કરાવી, નવો બળદ લઈને એનાં માણુઓ આવ્યા ત્યાં સુધી પોતે જાતે જોતરાયા હતા એ સ્ત્રીને સ્થાને.

ને એના ખેડેલા દથલે, કહે છે કે જેડુને 'નવળગ મોતી' નીપળ્યાં

રાત્રીઓ ! તે દિનતુ જે અચરજ, તે તો આજે ખેતરની અવસ્થા થયેલ છે પણ ક્યાં સીધાવ્યા કાધ દેનારા સજ્જુરિણો !

- ['પુલજળ' માધી]

આજની કુમારીના કાઠ

* લાડકડી ચઢીરે કમાડ છાવાવરને નીરખવારે!

દાદાજી ! મુજને એ વર પરણાવો,

એ વરસુ મારાં મન વર્યાં રે !

કહે બહેની ! તેં ક્યાં દીઠો ને શેં તારાં મન વર્યાં રે ?

દાદાજી ! મેં તો કેલેજે ભણતો રે દીઠો,

એને ખાદીને કપડે મારાં મન વર્યાં રે !

દાદાજી ! મુજને એ વર પરણાવો,

એ વરસુ મારાં મન વર્યાં રે !

કહે બહેની ! તેં ક્યાં દીઠો ને શેં તારાં મન વર્યાં રે ?

દાદાજી ! મેં તો ધરાસણાને ધીંગાણે દીઠો,

એની મૂછડીએ મારાં મન વર્યાં રે !

દાદાજી મુજને એ વર પરણાવો,

એ વરસુ મારાં મન વર્યાં રે !

કહે બહેની ! તેં ક્યાં દીઠો ને શેં તારાં મન વર્યાં રે ?

દાદાજી ! મેં તો આઝાદ મેદાનમાં દીઠો,

એને જખમી કપાળે મારાં મન વર્યાં રે !

દાદાજી મુજને એ વર પરણાવો,

એ વરસુ મારાં મન વર્યાં રે !

કહે બહેની તેં ક્યાં દીઠો ને શેં તારાં મન વર્યાં રે ?

દાદાજી ! મેં તો યરવણ જાતેજો દીઠો,

એની બેડીની ઝબુકારે મારાં મન વર્યાં રે !

દાદાજી મુજને એ વર પરણાવો,

એ વરસુ મારાં મન વર્યાં રે !

સેવાનંદજી.

*પહેલી ચાર પંક્તિઓ પૂરાણા લગ્નગીતની છે. તે પછીની પંક્તિઓમાં ગયા જમાનાની કુમારી કહે છે કે મેં તેના સુંદર અક્ષરો દીઠા, તેના સુંદર વાગા દીઠા ઇત્યાદિ. આજની કુમારી શું ચાહતી હશે તેની કલ્પના આ ગીતમાં રજૂ કરી છે. સે.

....ચોર!....

અધારધેરી અધરાત પૂરી
 થઇ હતી ના હજુ ત્યાં અધોરી
 મને સજાનો ચમકી અચાનક—
 ડંખો હતો મનહર, ના અચાનક.

ભાસે એ અર્ધજગ્યાને ‘જાઓ છું ખંખડાટથી,’
 માંડે એ કાન અધારે, એ હણે ધટ બીંતથી.

ચોળી આંખો અરધ ઊઘતી એ ભયે તરત દેખે,
 કાળા કાળા તિમિરપટ્ટા પાઠ કાંઈ ન પેખે;

માયા કેનાં સૂઝન પડેલા આંતરે આંતરોને—
 એવો ઘેરો તિમિરપટ્ટ ના દેખવા દેય એને.

ફૂદીને યાચ એ ઊભો, દગાવે ચાંપ દીપની;
 ગયું અધારે, ના ભીંત કે બીંતિ ચોરપની.

ચોંટી ગઇ હોય ન બીંતસંગે
 એવી હતી આકૃતિ એક-અંગે
 સફેદ પૂણી સમ, એકદ્રષ્ટ
 તાકી રહી-દેખત એક રપટ.

“ધાળે ધાળે ઘરે ચોર” પાડે એ જૂમ કંપતો;
 ધોળો એ ચોર એ સાથે કંપતો લાગતો હતો.

બાલિષ્ટ ને ઉમ્મરમાં યુવા છતાં
 એ નાસવા ધમ્મત લાગ આવતાં;
 કિંતુ ભરે એ ડગ ખાટલાં ભણી
 કે ચોરનું ચે મુખ ઉજરા ભણી.

એથી એ ભયનો માર્યો ખાટલું પકડી ધૂળે,
 રહી ના નાસવા બારી ચોર ચે અચકી ધૂળે.

‘ધાળે’ તણી ધા અધરાતવેળા
 સૂણી પડેલી ચમકે સજાળા,

ઉધાડતા અર્ગલ એ ધડાધડ,
દોડે પડોશીપડખે પડાપડ.

ધૂજતા બધુને ઘેરી બોલે એ મામટા બધા,
‘ક્યાં છે ચોર? કહાં ચોર? વહારે તારી અમે બધા.’

એ વહારથી બાંધવ ઘેર્યને ઘરી
બતાવતો તરકર આંગળી કરી;
જેના લણી અંગુલિ એ હતી ઠરી
તેણેય સામે નિજ આંગળી કરી.

મામામામી કરે બંને આંગળી “ચોર આ ચ્હો;”
જોયું આ બાણુ તે બાણુ, કોઈને ચોર ના જડયો.

જે ચોર માન્યો પ્રતિબિંબ તે હતું,
માલિકનું માલિક સાથ ડોલતું
દીવાલના દર્પણમા, ધૂજીને,
કહી રહ્યું ચોર સ્વયં સ્વયંને

ભાગી એ ભ્રાતિ ને ભીતિ વીતી, મર્વ હતી પડે,
જુઝારી દીવડો, દાર દાકીને ઊંધવા પડે.

બધા ઊડે ઊડે નજર ન કરે અંતર વિધે
મનુષ્યોના ઢેચે તિમિરઘરમાં તરકર વમે.
જાદી ફંખે આત્મા, ઉપરિ કથને મચ્છરમચો,
તદા દે દેખાડી હૃદયપટ એ દર્પણુ અચો.

એ હાથના પ્રતિબિંબ માન,
છે આપણાં કર્મલ કેરું ગાન;
ભવાધિકારે અજતો રહે એ
દીવો યતા તરકર સાંપડે એ.

‘બતાવે આપણું પાપ આપણે ચોર આપણા.
કોય દી દર્પણે જિંબે ચોરટાણ આપણા.’

મારી પ્રવાસપોથીમાંથી થોડાંક પૃષ્ઠ

અથવા

સુરતથી અમરનાથ.

(૬)

ઋષિકેશની ગહેર સંસ્થાઓ.

શ્રી. સેવાનંદજી

આજથી ૫૦ વરસ પહેલાંનું ઋષિકેશ આપણે પુરાણોમાં ઋષિમુનિઓનાં તપોવનોનાં વર્ણન પાંચીએ છીએ તેમનું સ્મરણ કરાવે એવું હતું. કષ્ટસહિષ્ણુ, કઠોર વૈરાગ્યવાન અને પોતાના શરીરને અને આખા સંસારને મારીનાં દેશં જેવા મહાનાર થોડાંક સાધુ સંન્યાસીઓનાં ઝૂપડાં, મધુત્રીની વાણીઆની દુકાનો અને પાંડાઓનાં જૂઝઘર, એટલાંનું જ ઋષિકેશ બનેલું હતું. સાધુઓ મહા કષ્ટે પોતાની શરીરચાત્રાની લાવતા પશુ તેઓ પોતાની ધૂનમાં એટલા મસ્ત હતા કે તેઓને તેમના શરીરની જૂઝઘરઆતોને વિષે વિચાર કરવા જેટલો અવકાશ જ મળતો ન હતો. બીનારામયજુની યાત્રાએ આત્રનાગ યાત્રાળુઓ—અને જે જમાનામાં આગમીઓ અને મોટર લોરીઓ ન હતી તે જમાનામાં યાત્રાળુઓનાં ધાડાં આજની પેઠે ચાલ્યાં આવતાં ન હતાં—મમરા, ચણુ, શોટની શણે, તેમને પરાણે પરાણે આપી જતા અને બીજું કંઈક જે થોડાંક થોડી મહેનતે તેમને આવી મળતું તેના વડે તેઓ સંતુષ્ટ થઈને નિભાનંદમાં મસ્ત રહેતા. હાલની કાળીકમળીયાળાની સંસ્થાનો આદિ પુરૂષ આજથી પચાસેક વરસ ઉપર ઋષિકેશમાં આવી ચડ્યો ત્યારે આ ગામની ઉપર કહી તેવી અવસ્થા હતી. તેણે સાધુઓની અને યાત્રાળુઓની સેવા કરવાનું મન આપ્યું. ઋષિકેશમાં એક અન્નસત્ર ખોલીને તેણે પોતાના કામની શરૂઆત કરી. કામની પાછળ પાછળ પૈસા ધસડાતા આવ્યા તેમનેય તેણે પોતાના કામનો વિરતાર કર્યો. આજે ઋષિકેશથી ગંગોત્રી અને બીનારામયજુને રસ્તે તેનાં સ્થાપેલાં સદામતો છે પાણીની પરખો છે અને યાત્રાળુઓને, ખાસ કરીને સાધુ સંન્યાસીઓને, એ સરેયાની મહાવતા મળ્યા કરે છે. પણ ત્યારપછી તેનાં તેજ અને યશને જોઈને ખીમ લોકોએ પણ ક્ષેત્રો રચાંપવા માડ્યાં અને નેની આવકમાં, યશમાં અને સેવાના ક્ષેત્રમાં તેની સાથે હદિકાષ કરતાં થઇ ગયાં. આજે તો એ ક્ષેત્રોની વચમાં એવી સ્પર્ધા ત્યાલી રહી છે કે તે જોતાં અર્ચિનના Survival of the fittest (જે જીવવાને સૌથી વધારેયોગ્ય હશે તેજ જીવશે) ના મહા નિયમનું સાચાપણું કળૂજ કરવું જ પડે છે. તેમના દસલો દરદાર અને તેથી પણ વધુ વણે આધેનો રરેશનો સુધી જઈને યાત્રાળુઓને પોતપોતાનાં ક્ષેત્રો તરફ વાળી લાવે છે. મોટર લોરીઓવાળાઓ સાથે પણ ક્ષેત્રોના સંચાલકોએ ગોઠવણ કરી રાખેલી છે કે તેઓજ યાત્રાળુઓને સીધા તેમના ક્ષેત્રોના દરવાજા આગળ ઉતારે. આ

ઉપરાંત ગામમાં પણ તેમના ખાંધીઆ ફર્મા કરે છે અને યાત્રાળુઓના ઉપર નજર રાખ્યા કરે છે. હું જે દહાડે સૌથી પહેલી વાર ઝાંખિકેશ ગયો ત્યારે જેવો હું મોટરમાંથી ઉતર્યો તેવાજ ક્ષણે કમળીવાળાના ક્ષેત્રના દરવાજા આગળ ઉમેરો એક જાણુ મને બાવિક યાત્રાળુ સમજીને કહેવા લાગ્યો-કે “ચલીએ, મહારાજ કા દર્શન કરીજાએ.” મેં કહ્યું “તું જેમ્સા અંદર હવે વેસા તેરા મહારાજ બી હોગા.” એ ક્ષેત્રવાળાઓની પાસે યાત્રાળુઓની આર્થિક સ્થિતિ અને તેમનું ભાવિકપણું માપી લેવાનું જાહેર સંસ્થા યત્ર હોય છે. અને તે યત્ર વડે માપીમાપીને તેઓ તેમની સેવા કરે છે. કેટલાક યાત્રાળુઓ તેમનાં ક્ષેત્રમાં ગહિનાના મહિના સુધી ધામા નાખીને પડી રહે છે અને તેમને ધણા પ્રકારની મગવડ મળે છે. કાષ્ઠ પત્રનો સંપાદક અથવા જાહેર જીવનમાં આગળ પડેલા ભાગ લેનાર આવી ચડે ત્યારે તેનાં તે ક્ષેત્રવાળાઓ તરફથી જાતનાં જિજ્ઞાસાં થાય છે; કારણ કે સંપાદક પોતાના પત્રમાં ક્ષેત્રનાં સેવાકાર્યના સુંદર નોંધ લખીને તેની જાહેર ખબર ફેલાવે અને નામાંકિત આગેવાનનું પ્રમાણપત્ર તેમની વિનંતીએ જીકમાં પડ્યું હોય તો તેની કેમત આજના જમાનામાં કેટલી છે તેની કદર કરતાં તેઓ શીખ્યા છે. પણ સને ૧૯૩૩ના માર્ચ મહિનામાં ભાવનગરનો એક ખાદીધારી યુવાન ઝાંખિકેશમાં આવીને કાળી કમળીવાળાના ક્ષેત્રમાં ઉતર્યો, તેને ત્રીજે દહાડે અંબેડી કાઢ્યો, કારણકે તેમણે જોઈ લીધું કે એ તલમાંથી તેમ નીકળે એમ નથી.

શરૂઆતનાં વર્ષોમાં તો ક્ષેત્રવાળાઓ સાધુસંન્યાસીઓને રાટલા ખવરાવવા અને યાત્રાળુઓના ઉતારાની ગેરવજા કરવી, એવાં તેવાં કામ ઉપરાંત બીજાં એથી વધારે ક્ષેત્રવાળાઓ કામેના પોતાની સેવાના ક્ષેત્રમાં સમાવેશ કરવાની જરૂર જોતા ન હતા. પણ ક્ષેત્રોમાં ધીમે ધીમે આગગાડીએ અને ત્યાર પછી મોટર લારીઓએ તેમના આં સાંકડાં ચિહ્નોમાં જાણુ પાડવા માંડ્યું અને નવા વિચારની લદરીએ તેમના મગજની સાથે નેર કરી કરીને અથડાવા લાગી. યાત્રાળુઓના વિચારોમાં, અભિપ્રાયોમાં ધીમેધીમે થતા ફેરફાર તરફ અને નવા જમાનાની જરૂરીઆતો તરફ તેમનું પરાણે ધ્યાન જોડાવા લાગ્યું. તેઓ સમજી ગયા કે હવે જ્યાં યાત્રાળુઓ પોતાની ચઢાવેલી બેટના જહાજમાં ગંગાજળની લોટી અને જંગલી તુલસીની માળાના પ્રસાદથી રાજ થાય એમ નથી સનાતની કુટુંબોમાં પણ તેમના ધર્મનાં બીતડાંને લાંગી તોડીને નવા વિચારોએ અંદર પ્રવેશ કરવા માંડ્યો છે. આથી કરીને જેમ લીલા ધાસમાં રહેનારી ખડમાંકડી ધાસ સૂઝાવા માંડતાં પોતાની મેજેજ પીળો રંગ ધારણ કરતી થઈ ગય છે, તેમ આ ક્ષેત્રવાળાઓએ પણ જમાનામાં થતા ફેરફારની સાથે પોતાનાં રૂપ રંગ બદલવા માંડ્યાં. સદામતોના ઉપરાંત સંસ્કૃત પાઠશાળાઓ, ધર્મોદ્ધાર દવાખાનાં, વાચનાલય, ધૂળ જેવાં પુસ્તકોની પણ એકાદ લાઇબ્રેરી, આયુર્વેદવિદ્યાલય અને તેને અંગે આલતી ઔષધિનિર્માણશાલા, ભજનાશ્રમ, સેવાસમિતિ, એવાં એવાં કાર્યો ઉભાં થતાં ગયાં, જેથી કરીને સિદ્ધિ સનાતની યાત્રાળુઓ જેઓ ગંગાજળની લોટીઓથી રાજ થાય એવા ન હોય તેમની પાસેથી આવી સંસ્થાઓના નીલાવને બહાને મારી રકમ કઢાવી લેવાય. આ બધામાંથી એકલા વાચનાલયના સિવાય બીજાં બધાં

ખાતાં ઇન્દ્રવરણાંના ફળની જેમ ઉપર ઉપરથી શોભીતાં અને અંદરથી કાળાં ધૂમાડા જેવાં છે. કલકતા તથા ખીખાં ચહેરના દૂધવાળા દૂધાળાં દોરનાં ગરમીને મારી નાખીને તેમનું માંસ વેચી દે છે. અને પછી તેમનાં ચામડાં અને હાડપિંજરની વચ્ચમાં ધાસ બરીને તેનું ખાખુ દોરની આગળ ઉભું કરે છે. દોર તેને પોતાનું ગરમી સમજીને ચાટે છે અને દૂધનો પાનું મૂકે છે. જે પેલા દરમખેર દૂધવાળા દોહી લે છે. આ દોરવાળાઓએ પણ ઉપર કઢી નેવી સંસ્થાઓ બગાળેર આવા હેતુથી જ કુબી કરી છે કે જેથી દોર જેવા મૂખ યાત્રાળુઓને આવી સંસ્થાઓનાં ખાખાં બતલાવીને તેમની પાસેથી નાણું દોહી શકાય. દવાખાતાઓમાં અવનપ્રાણ, આહરીધૂત, કાક્ષાસવ પગેરે દવાઓ તૈયાર થાય તે પૈસાવાળા યાત્રાળુઓને અથવા એન્જીનીઓની મારફત તેઓ વેચી દે છે અને માથુઓ તથા ગરીજ ગુરંગાંઓને સાદું કચરા જેવી દવાની પડીકરીઓ ખાંધી રાખી દોષ છે તે દીધે રાખવામાં આવે છે. જરા ભણેલાં ગણેલાં યાત્રાળુઓ આવે તેમને 'પદ્મ હમારા વાયનાત્રવ હય,' 'ઇધર હમારા દાતવ્ય ઔપધાત્રવ હય,' 'ઇધર હમારી ઔપધિયાં તૈયાર હોતી હય,' એમ બધું બતાવી વળે અને તંઓ ચિલેકની ખાતર અથવા આ બધી વસ્તુઓના ખાલ ચળકાટથી અંગતજ નમને કહેજ કે 'વાહ! બધું ઉત્તમ કામ થાય છે!' કેડા ઉતરીને નપાસ કરવા જોડાં તેમને નવગ્રાસ કે ધીરજ હોતાં નથી. આવી સંસ્થાઓ નીચે છે એજ આપણા દેશની જનતાની છુદ્ધિનું માપ છે. કાળા કંમળીયાળા આયુર્વેદવિવાસવની બીંત ઉપર 'ગંગાજીકા પવિત્ર જસસે તૈયાર કરી હુધ પવિત્ર ઔપધિયા' આણું મોટે મોટે અક્ષરે લખ્યું છે. તેને વાયનાત્રઓમાંથી કેટલા વિચાર કરતા હશે કે ઝાંઝિયામાં તો ગંગા સિવાય બીજું જગાણવજ નથી અને ત્યાંના લોકો ગરે ફરતી વખતે પણ ગંગાજળનો જ ઉપયોગ કરે છે ત્યારે આ જાહેર ખજર શું મહત્ત્વ રાખે છે? એ તો લોકોની ધર્મ-ધનાનો જ લાલ લાઇ લેવાની યુક્તિ સિવાય બીજું શું છે? આવાં પાંખડના પ્રતિ જ્યારે લોકો ફિટકાર કરતા થઇ જશે ત્યારે એ મહત્ત્વને જો જીવનું હશે તો તેઓ પોતાના દાવપેચ બદલશે. પણ તે છતાં ત્યાં સુધી મુખ લોકોના હાથમાં રહેલાઇથી મેગવેલા વધારે પડતા પૈસા હશે ત્યાં સુધી પૈસા ચિતાનાં પણ અકકલવાળા લોકો તેને પડાવી લેવાની નાના પ્રકારની યુક્તિઓ અજમાવના જ રહેશે. આપણા દેશમાં ધર્મચેલાપણું વધારે છે નેથી કમ લોકો તેનો ઉપયોગ કરે છે. પશ્ચિમના મુકલમાં એથી જૂની જનતા યુક્તિઓ વડે અકકલવાળા લોકો જાધા Boobsની પાસેથી નાણું તકડાવી લે છે. ચોરી લૂંટ, કમ્પાઇ, ખોટા ચેક અને હુડીઓ, નાની મોટી વ્યાપારી કમ્પાઇઓ, હાડકાઓ અને વિશ્વયુદ્ધો એ બધાં એકજ મૂળ વસ્તુરિયાતનાં સૂચક છે કે મનુષ્ય મમાજની આર્થિક સમ્બાવરથ (Equilibrium) હજી નથી આવી. ધડિઆળાનું લોભક એકવાર હાથ્યું એટલે પછી તેને પકડીને મખરેવામાં ઉભું ન ગખીએ ત્યાંસુધી તે હાથ્યાજ કરવાનું. એવી રીતે અમુક લોભી માણસોએ જગતની મંપતિને પોતાના તરફ ખેંચીને તેને હમાવી, તેની સામ્બાવરથનો ભંગ કર્યો એટલે તેની પ્રતિક્રિયાઓની પરંપરા શરૂ થઇ ગઇ અને આજે દરજગે વરસ થયાં એ ચાલ્યા કરે છે; એક જણ બીજાને લૂંટે છે, ત્રીજો તેને લૂંટે છે, લૂંટના વ્યક્તિગત અને સામુદાયિક પ્રત્યેનો ચાલ્યાજ કરે છે. આ

પ્રવૃત્તિને આપણા અર્થશાસ્ત્રીઓ જેઓ મૂડીવાદીઓના દલાલ છે તેઓ 'વ્યાપાર,' 'કવ્વનો વિનિમય,' 'આર્થિક વિકાસ,' 'તેજ મંદી' 'ટંકિ' એવાં મોટાં મોટાં નામે આપીને તેની અંદર રહેલી ખીલતતાને લાંકવાનો પ્રયત્ન કરે છે. જ્યાં સુધી સંપત્તિની આધ્યાવરણા જેતું એક નામ 'સોશલિઝમ' છે, તેની સ્થાપના નહિ થાય ત્યાં સુધી સંપત્તિનું લોકક મધ્ય રેખામાં આવવાનું જ નથી. ચોરી, લુટ, દગાઇ વગેરે તેને મધ્યરેખામાં લાવવાના નિષ્ફળ અને અરથાથી પ્રયત્નો છે. પણ હું તો ગંગાજળના મહાદમ્પમાંથી એકદમ સંપત્તિશાસ્ત્રની ચર્ચામાં ધસડાઇ ગયો ! હું એવું કહેવા જતો હતો કે મારે લોકોનો શો દોષ કાઢવો ? આપણા પૂજ્ય માતૃવીચીજી જ્યારે ખીજી ગોળમેજી પરિષદને મારે વિલાયત ગયા ત્યારે તેમણે જ બાબા કાળી કમળીવાળાની માગ્નેત ગંગાજળના સીલગંધ ડબ્બા પોતાની સાથે વિલાયત લઇ જવાને સાફ મંગાવ્યા હતા ! બે લો 'ગંગામતકી જો' !

ગંગામાતા આટલે દૂરથી પણ મને પ્રભુ કરે છે કે તે મારો આટલો મહિમા વખાણ્યો ત્યારે હવે પૂરાજ કરી દેને. ગંગાજીના મહિમાનાં કેટલાંક અંગો તો તેનામાં કુદરતી રીતે સનાતન કાળથી હતાં જ પણ તેમાં આધુનિક સમ્યતાએ થોડો ઉમેરો કર્યો છે. હું જ્યારે નિરાજે ભણતો હતો ત્યારે ભુગોળ વિદ્યાની ચોપડીમાં આપેલી નદીની વ્યાખ્યા શીખ્યો હતો કે નદી એટલે કુદરતની મોટી અર્થવા ગટર. એ રીતે ગંગા એટલે આખા હિમાલયના પ્રદેશનું તમામ મેલું ગંદું ખેંચી લાવનારી એક મહાનગર. ઋષિકેશમાં તથા તેની ઉપરના ગામોમાં મનુષ્યોનાં મુસદ્દાને આખાં આખાં જ ગંગાજીમાં ફેંકી દેવાનો રિવાજ છે. પહાડ ઉપરથી કાપી કાપીને ગંગામાં નાંખેલા લાકડાના રક્ષીપર -રહેપાટ-ઋષિકેશ આગળ એકકા થાય છે. તેમની વચમાં મુઠાં બેરવાઈ જાય છે, ત્યારે પખવાડીમાં સુધી અંદર પડ્યાં પડ્યાં સડે છે. આ બધું જાણે આજુ પડતું હોય તેમ ગંગાના પાણીની અપવિત્રતામાં વધારો કરવા ઋષિકેશ, હરદ્વાર, કાનપુર, લખનૌ, કાશી, અલ્લાહાબાદ વગેરે શહેરોની મ્યુનિસિપાલિટીઓ પોતાના મજમૂતના ભંડાર તેમાંજ ઠાલવે છે. શીયાળામાં ગંગાનું પાણી એટલું ઠંડું થઇ જાય છે કે તે પાચનશક્તિને ખરાબ કરે છે. ઉનાળો બેસે એટલે પહાડો ઉપરનું ખરૂં આગળે તેની સાથે પાણીમાં પુષ્કળ રેતી ધસડાઇ આવે જેને થોડા કલાક દરવા દઇને ગાળી લેતાં પણ રેતીની સુક્ષ્મ કણિકાઓ રહી જાય અને આંતરડાંમાં જઇને એક જાનનો મરડો જેને 'દિલ ડાયરિયા' કહે છે તેને ઉત્પન્ન કરે. ચોમાસામાં તો ગંગાએ ગંગા જ રહેતી નથી પણ હજારો નદી નાળાંઓનાં ગંદા પાણીને પ્રવાહ બની જાય છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે વર્ષા ઋતુમાં ગંગા રજસ્વલા થઇ જાય છે, તેનું આજ કારણ. હિમાલયમાં નાના પ્રકારની ઝેરી વનસ્પતિઓ થાય છે. દાખલા તરીકે 'વીંછી ભુટી' એ વનસ્પતિ મેં જોઈ છે; તેને કાચ અડકાડવાથી અડધા કલાક સુધી વીંછી કરડ્યો હોય એવી વેદના થાય છે. આ બધાં કારણોને લીધે ઋષિકેશ અને હરદ્વારના મૂળવતનીઓ ગંગાનું પાણી પીતા નથી તેમ વર્ષા ઋતુમાં તેમાં નાહતા પણ નથી. પણ તેઓ બાત્રાણુઓની આગળ આ વાતનો ભેદ ઉઘાડતા નથી. હરદ્વારનો એક તીર્થગોર તો ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરે છે કે 'હે પ્રભુ! વધારે નહિ તો હું જીવતો રહું' ત્યાં સુધી આ અધિર ચાલુ રહેવા દેજો. નહિ

તો હું 'ખાઇશ-શું?' તેની બ્લોક સાચી છે જે દહાડે લોકો સમજતા થશે કે ગંગા એટલે હિમાલયની મોટી ગટર અને બરીનાશયણ એટલે કાળાપથરનો ઘડેલો અમુક ઘાટ તે દહાડે શું આટલા બધા લોકો હિમાલયનું અલૌકિક પ્રાકૃતિક સૌન્દર્ય નિહાળવા અને ત્યાંની રહસ્યમય મંજીર શાંતિના ઘૂંટણ ભરવા આવ્યા આવવાના હતા? અને જેઓ એવા હેતુથી આવશે તેઓ 'ગંગા ચ વસુના દેવ' કરીને પાંડવોને દાન દક્ષિણા આપવાના હતા?

ત્યારે ગંગાના પાણીમાં પોરા પેદા થતા નથી એવું આપણે બેઠએ છીએ અને રોગના જંતુઓ પણ તેમાં જીવી શકતા નથી એવું વૈજ્ઞાનિકો કહે છે તેવું શું? ગંગાના પાણીમાં જંતુઓ જીવી શકતા નથી એ વાત તદ્દને સાચી કે પણ નહિ જીવવાનું કારણ એ છે કે તેનામાં જીવનને આધાર આપવા જેટલું બળ નથી. તેથી કરીને એ પાણીમાં જંતુઓ જીવતા નથી અને બહારથી લાવીને નાંખીએ તો પણ મરી જાય છે. એનામાં પ્રાણધારણ કરાવવાની શક્તિનો અભાવ છે, આપણે મોટા જીવ હોવાથી મરી તો ન જઈએ પણ તેના ઉપર જ રહેવાથી આપણી પ્રાણશક્તિ જરૂર ઓછી થઇ જાય એવો મારો દ્વ અભિપ્રાય છે. હું બરાબર ગંગાને કિનારે જ રહેતો હતો પણ પાણીનો દૂવાનું જ પીતો. સ્વામી અખંડાનંદજી પણ મને એવું કરવાની સલાહ આપતા ગયા હતા.

ક્રષિકેશમાં એક ભજનાશ્રમ છે. આવાં ભજનાશ્રમો કલકત્તા, નવદ્વીપ વગેરે ધણાં શહેરોમાં મારવાડીઓ તરફથી ચલાવવામાં આવે છે. ત્યાં દરરોજ સવારના બે થી ત્રણ કલાક સુધી નામસંકીર્તન થાય છે અને એ કામ એકલી સ્ત્રીઓ જ કરે છે. એવી દરેક સ્ત્રીને દરરોજ એક આનો દક્ષિણા મળે છે! મને આ વાતની ખબર ન હતી પણ એક ખાલી જે મારે ઘેર વાસણ માંજવાનું, પાણી ભરવાનું કામકાજ કરતી તે આવતી બંધ થઇ ગઇ, તેને પૂછતાં મને ખબર પડી કે જ્યારે બેઠાં બેઠાં ભજન કરવાથી રોજ ચાર પૈસા હાથમાં આવે તો પછી તે મહેનતનું કામ શા સાર કરે? આ પ્રમાણે આ મારવાડી સંસ્કૃતો ધર્મની જયોતને સતેજ રાખવાને માર પોતાની સાચી કમાણીનો સદ્વ્યય કરે છે!

ક્રષિકેશમાં પાદશાળાઓ અને બ્રહ્મચર્યાશ્રમોની સંખ્યા સારી છે. ચોમાસું પૂરું થાય અને ઘેર ખેતીનું કામકાજ ન હોય એટલે ગરવાલના પહાડી પ્રદેશના અને સંયુક્ત પ્રાંતના ગામડાંઓમાંથી બ્રાહ્મણના છોકરા ક્રષિકેશમાં આવ્યા આવે છે. અને તેઓ પૂરું પાંચરૂં હિન્દી ભણ્યા હોય કે ન ભણ્યા હોય પણ લઘુકોમુદી ભણવા મંડી જાય છે. આઠ મહિના મહેનતા રોટલા ખાઇને 'લધુ' ગોખે અને ખેતીની મોસમ આવે એટલે ઘેર જઈને કામે લાગી જાય અને બીજો વરસે પાછા એ ભગવાન એના એ. દુ' જ્યારે કોઇને પૂછું કે તું શું ભણે છે ત્યારે તેને મોટેથી દુ' 'લધુ' જ સાંભળું. કોઇ 'લધુ'થી આગળ વધે જ નહિ. ભણાવનારને ભણાવવું નથી અને ભણનારને ભણવું નથી. વિદ્યાર્થીને 'લધુ'ને બદલે મક્તના રોટલા ખાવા છે અને ગુરુને પોતાના વિદ્યાર્થીઓને બદલે વાત્રાણુઓને મૂડવા છે.

એક દિવસ ઘણી મળેની વાત જાની. કેટલાક ગુજરાતી મિત્રો ક્રષિકેશ આવી ચડેલા. તેઓ અકરમાન મારી માથે અધર્મ પડ્યા. તેમને દુ' લક્ષમણગૂંચા, 'સ્વર્ગાશ્રમ' એ 'લધુ'

ખતાવવાને તેડી ગયો ત્યારે રસ્તામાં એક પાંદરાગાનું પાટીયું વાંચીને અમે અંદર પેલા વિદ્યાર્થીઓમાંથી કોઈ લાકડાં ચીરતા હતા, કોઈ ગાયોનું વાસીદું કાઢતા હતા પણ લખ્યું તો કોઈ ન હતા. અમે એક બાલુએ ઉભા ઉભા જોયા કરતા હતા તેથી તેઓનું લક્ષ અમારા તરફ ગયું નહિ. પણ જ્યાં એકાદ જણે અમને જોઈ લીધા કે તરત જ બધા ધડ બડ ધડ બડ નાહા અને પાંદરાગાની ઓસરીમાં બેસીને ‘અક્ સવર્ણે દીર્ઘઃ’ ‘જક્ સવર્ણે દીર્ઘઃ’ એવું એકાદ સૂત્ર ગોખવા મંડી ગયા. લાકડાં કાઢવાનું, કે વાસીદું કાઢવાનું કામ ખંડાખ નથી. વિદ્યાર્થીઓ શ્રમપરાયણ થવાના હોયથી કહે તો તે હેંઝડું સારું છે. પણ પાંદરાગાના પંડિતમાં એટલું સમજવાની અકક્કલ ન હતી. તે તો વિદ્યાર્થીઓની પાસે મળૂરી જ કરાવતો હતો. ‘અમારા સમયપત્રકમાં અત્યારે ધરકામ કરવાનો વખત છે,’ એવું તે અમને કહી શકત પણ તેની પાસે સમયપત્રક હોય ત્યારે કેની ?

બનારસ અને કમકતાની મુનિવર્સિટીઓ ગંરકૂતની પ્રથમા, મધ્યમા અને શાસ્ત્રીની પરીક્ષાઓ લઈને પ્રમાણપત્રો આપે છે. તેમનો અભ્યાસક્રમ પહેલાં તો ધણોજ હાર્યમનું હતો. થોડાં વરસ થયાં તેમાં સુધારો થયો છે પણ હજી સુધારાને માટે ધણો અવકાશ છે. સંયુક્ત પ્રાંતના શિક્ષા મંત્રીએ ગયે વરસે આને વિષે વિચાર કરવા અને ગંરકૂતનું અધ્યન કરનારાઓ કેવળ ‘વેદીઓ’ ન બને અને તેમના અભ્યાસક્રમમાં આધુનિકતા આવે એવી યોજના તૈયાર કરવાને સારૂ પંડિતોની એક પરિષદ ઓલાવી હતી. આજથી કેટલાંક વરસ પહેલાં તો એવો અભ્યાસક્રમ હતો કે પ્રથમા અને મધ્યમા પાસ થનારાઓ કાળો ભણે. ન્યાય શીખે, વ્યાકરણના સૂત્રો રચાપે અને ઉઘાપે, ગંરકૂતમાં નિગંધ લખે, એ બધું કરે પણ સંસારની આજની પરિસ્થિતિનું તેમનું જ્ઞાન ગિલકુલ સ્થપ્યું નેવું. અને વ્યવહારમાં તેઓ સાવ બાધા. મારા મિત્ર પંડિત ગોવિંદગમ, જે ઘણાં વરસ ઉપર બનારસની કવીન્સ કોલેજમાં લખ્યું હતા તેઓ એક વાત કહીને અમને હસાવતા હતા. એક વાર વાઇસરોય લોર્ડ કર્ઝન કોલેજ જોવાને આવ્યા ત્યારે તે વખતના પ્રિન્સીપાલ પ્રિન્સિપાલ સાહેબે એક પંડિતનું વાઇસરોયને ઓળખાણ કરાવ્યું. વાઇસરોયે હસ્તમિલન કરવાને સારૂ પોતાનો હાથ લાંબો કર્યો ત્યારે હસ્તમિલન કરવાના રિવાજથી તદ્દન બિનવાકેફ પંડિતજી સમજ્યા કે તે તપખીર માગતા હશે. તેથી તેમણે ઝટ લઈને છોટીઆની ઓટીમાંથી—તેમણે કોટ કે પહેરણ પહેર્યું હતું જ નહિ—તપખીરની દાખડી કાઢી અને તેને ઉઘાડીને લોર્ડ કર્ઝનની સામે ધરી !

મારા આશ્ચર્યમાળ મિત્રો ખોટું ન લગાડે તે. એક બીજી એવીજ હસવા જેવી વાત કહું. મારા વેદાલંકાર મિત્ર જેમનો ઉદ્દેશ્ય મેં એક લેખમાં કર્યો છે તે જ્યારે કાંઈક ગુરકુળમાં લખ્યું હતા ત્યારે એક સર્વદર્શનાચાર્ય પંડિત હતા. તે હતા તો સનાતની પણ તેમની વિદ્યાને લીધે સ્વામી શ્રદ્ધાનંદજી તેમને ગુરકુળમાં લઈ આવ્યા હતાં. લોર્ડ એન્સફર્ડ ગુરકુળ જોવા આવ્યા ત્યારે તે પંડિતની સાથે હાથ મેળવવાને સારૂ વાઇસરોય આગળ વધ્યા ત્યારે પંડિતજી પાછા હડતા હડતા બીંત ભણી જવા લાગ્યા. એમ કરતાં પણ યત્નનો સ્પર્શ ધઈ જવાથી તે પંડિતજીએ ઘેર જઈને ને સચેત્ત સ્નાન કરી નાખ્યું !

પ્રથમા પરીક્ષાના દાવતા સુધરેલા અભ્યાસક્રમમાં કાવ્ય, વ્યાકરણ અને ન્યાયની સાથે સરવાળા, આદ્યાદી, ગુણકાર, અને ભાગાકાર તથા થોડાંક ઇતિહાસ ભૂગોળ રાખ્યાં છે. અને તે પણ વિદ્યાર્થીઓને બહુ અધરાં પડે છે. એવી તેઓ ફરિયાદ કરે છે. પહેલાંના અભ્યાસક્રમમાં તો એટલું પણ ન હતું ત્યારે, તેઓ કેવાં 'વેદીઆ' તૈયાર થતા હશે, તેની વાચક કલ્પના કરી લે. હવે આંધું ભખતર ભણીને તૈયાર થએલા પડિતો અને શાસ્ત્રીઓ આપણી આજની સામાજિક અને રાજનૈતિક સમસ્યાઓ ઉપર જ્યારે લોકોની આગળ પોતાનાં અભિપ્રાય આપતા હશે ત્યારે તે કેવા અદ્યતન હશે અને તેઓ આખા હિંદુસમાજને કેવો સુમાર્ગ અતન્નાવના હશે તેને વિશે એક શબ્દ પણ લખનાની ગરૂર છે ખરી ?

આના સંબંધમાં એક બીજી વાત મને કહી દેશ જેવી લાગે છે. સંસ્કૃતિમાં જે પાઠ્ય પુસ્તકો છે, તે બધા સંપૂર્ણતાની અથવા નિહતાની દૃષ્ટિથી લખાયાં છે, શિક્ષણશાસ્ત્રની દૃષ્ટિથી નથી લખાયાં તેમને લખનારે વિદ્યાર્થીના વય અને જીવિવિકાસને લક્ષમાં લઈને નથી લખ્યાં, તેમાં અંદાજ ઉતરતી કમ નથી. લઘુકૌમુદીમાં સ્વરશાસ્ત્ર (Phonetics) ને લગતી એવી ગદન અને વૈજ્ઞાનિક ચર્ચા છે કે પૂરું હિન્દી પણ ન લખ્યા હોય એવા છાકરા તે શી રીતે સમજવાના હતા ? બાળકોને ઉપયોગનું કોઈ પાઠ્યપુસ્તક છે જ નહિ, અંધકર્તાઓ કહે છે તો ખરા કે 'ચાલાનાં સુલ્લભોપાય' બાળકને સહેલાઈથી સમજાય પડે તે સારું-પણ નીચે દીકામાં 'ચાલ' શબ્દનો અર્થ એવો કરે છે કે જેઓ વ્યાકરણ આદિ શાસ્ત્રો ભણ્યા હોય પણ ન્યાયશાસ્ત્ર ન ભણ્યા હોય ને 'બાળક' એ રીતે તો આજનો એમ. એ પણ બીજા વિષય લઈને પાસ થયો હોય અને ન્યાયશાસ્ત્ર ન ભણ્યો હોય તે પણ તેમને ધોરણે 'બાળક' જ કરે છે અને એવા 'બાળકને' સારું તેમણે પુસ્તકો લખ્યાં છે.

(અપૂર્ણ)

રહેવા તથા જમવા માટે ઉત્તમ સ્થાન

જોશી હિંદુ લોજ

ટે. નં. ૨૩૩૬૬, ટે. જી. જારીલોજ

૬ અવેરી ખાતર, મુંબઈ જેઠા મારકેટ સામે મુંબઈ

જીવનને પણ એક અદ્ભુત સમસ્યા છે. સુખ, દુઃખ, હર્ષ, શોક, આનંદ, ઉત્સાહ, ઇત્યાદિના વિવિધ પ્રકારના બેસોને લીધે પ્રત્યેક જીવન એક વાર્તારૂપે આંપોઆપ ચર્ચાન્ય છે. અનંતની ગોદમાં જવાની તૈયારી કરી રહેલા વૃદ્ધના જીવનની પાછળ પણ એક કસ્ટી છે. સુંદર ગાયા સંતાયેલી હોય છે. એક પુણ્યાત્માની પાછળ પાપ સંતાયેલું હોય છે અને એક પાપીના જીવનમાં કોઈ પણ રથને પુણ્યની ગંગા અવરય વહેતી જોવામાં આવે છે. જગતમાં આજ દરમિયાન અનાદિકાળથી દેખાતું આવે છે.

વયોવૃદ્ધ અને અનુભવસિદ્ધ શિવનાથે પોતાના પુત્ર પ્રેમનાથને અનેકો શિષ્યામણુ આપી પરંતુ પ્રેમનાથ એ શિષ્યામણુનું મૂલ્ય કરવાની પણ એટલું કરતો નહતો. વૃદ્ધોનું કામ તો સર્વોદયી શિષ્યામણુ આપવાનું જ ચાલતું આવ્યું છે અને એજ વૃદ્ધોએ પોતાની યુવાવસ્થામાં કેટલી શિષ્યામણુ માની હતી તે પૂછવાનો તમને અધિકાર નથી કારણકે વડીલો કહે તે કરવું, તેઓના ગુણદોષ નહીં જોવા એમ દરેક ધર્મપુસ્તકો કહે છે. તમારી પાસે એકજ દાંડ આવીને જીવું રહે છે. આરા પાલન કરો અન્યથા પાપી અને કુસંગોની વિશ્વસિતિ ધારણ કરો તમારે મારે બીજો રસ્તો જ નથી.

પ્રેમનાથે પિતાની આજ્ઞાપાલનમાં ધર્મની મર્યાદા ન જોઈ અને તેનો સ્પષ્ટ ભંગ કીધો એટલે તે કુસંગાર તરિકે ખ્યાતિ પામ્યો. યૌવનને આરે પમણું માંડતા એક નવયુવક ને પોતાની મનપસંદ પ્રેયસીને મેળવવાનો જન્મસિદ્ધ અધિકાર અવસ્ય હોવો જોઈએ. પરંતુ ભારતના માતાપિતાઓ સંતાનની ચિંતા પણ પોતાના પરજ વહોરી લે છે અને તેમનું સુખ, દુઃખ, ભવિષ્ય, ઇત્યાદિનો નિર્ણય કરી નાંખે છે. એનું પરિણામ પ્રત્યક્ષ છે. જ્યારે અન્ય દેશોમાં વીરો પાકે છે ત્યારે આપણે ત્યાં નિર્માલ્ય અને બીકાળુ યુવકો ઉત્પન્ન થાય છે. અન્ય દેશોના માતાપિતા દેશસેવામાં પોતાનો સમય અર્પિત કરે છે ત્યારે ભારતમાં તેઓને હોકરો હોકરી પરણાવવામાંથી અને વહેવારિક કાર્યોથીજ પરવાર નથી મળતી. હાય રે અભાગી ભારતવર્ષ! તારો તે એકે ક્યારે પાર થશે ?

“એ નહીં બને !”

“પણ પિતાજી વાત તો સાંભળો !”

“શું સાંભળે કપાળ ! એ છોકરી માણ ઘરમાં નહીં ખરો.”

“પણ હું તો પરણીશ તો એનેજ પરણીશ !”

‘ચિહ્નાર છે તને! પિના આગળ આવું એશરમ વાક્ય ઉચ્ચાંત્તા શરમ નથી આવતી. ? હમે તો કોઈ દિવસ હમારા હમની વાતમાં માયું માયું પણ ન હતું. શું હમારો સંસાર નકામો ગયો ?’

‘પણ પિતાજી હવે દષ્ટિબિંદુ બદલાઈ ગયું છે.’

‘હવે જોયું તારું-દષ્ટિબિંદુ ! વધારે વાત ન કરતાં હું કહું તેમ કર નહિં તો આ ઘરમાંથી આજતો યા.’

યુવક ચૂપ રહ્યો, વૃદ્ધના બોલમાં મજબૂતતા હતી. તે ચૂપચાપ ત્યાંથી ચાલતાં થયો.

૩

મુંબઈની મોહમયી નગરીમાં જેટલો ઉન્માદ દેખાય છે તેટલી માનવતા નથી. મુંબઈમાં શેરબજારમાં, રૂબજારમાં અને અન્ય રથોમાં કરોડો રૂપિયાની ઉથલપાથલ એક દિવસમાં થઈ જાય છે અને એજ નગરીમાં રજકક્ષાકમાં એક પણ ટંક ખાવાનું ન મળવાની વ્યથાથી છટપટ કરતા લુધાણેરા પણ મળશે, મુંબઈ કેટલીયે વાર ઉત્સાહી નવયુવકોના ઉત્સાહ પર એવું કહું પાશ્વી રેડ છે કે તેઓની કાયાપત્ત કરી નાખે છે. કોઈ કહેશે કે એ મહાન-કુખતો વિષય છે. પરંતુ એજ કસોરીનો પત્થર છે અને ખરા સોનાની કિંમત બંધાવે છે. ઘણાં સિદ્ધાંતવાદી નવયુવકો એના આગકાથી સિદ્ધાંતોને એક બાણ મૂકી જીવનમાં એક નવો અનુભવ મેળવે છે. -

પ્રેમનાથ મુંબઈ આવ્યો. બે ત્રણ દિવસ સુધી એક રેલ્વેને ત્યાં ગ્હી નોકરી મેળવવાના કાર્કાં માયાં. ‘હમારે ત્યાં જગ્યા ખાલી નથી’ ‘હાલ કંઈ નથી’ ‘હમે માયસ ગખતા જ નથી’ છત્યાદિ જવાબોને કડે પેટે સાલજવાનો અનુભવ પ્રેમનાથને મળ્યો. પ્રેમનાથને એટલો અનુભવ તો અરણ્ય વધારે પડતો લાગ્યો. એક દિવસ તે દ્રામમાં બેસીને ફોર્ટમાં જતો હતો. તેની પાસે બેઠેલા એક વૃદ્ધનો ઉદ્ગાર એકાએક તેણે સાંભળ્યો, - ‘હાય, હાય, હવે શું થશે ?’

પ્રેમનાથને કંઈક કશ્ણા ઉપજી, તેણે પૂછ્યું, ‘તમને શું તકલીફ છે ?’

વૃદ્ધ પોતાની દષ્ટિ પ્રેમનાથના તરફ સ્થિર કીધી અને બોલ્યો, ‘ભાઈ, તારાજ જેવડો મારો એક છોકરો આજે એકવીસ દિવસ યયાં તાવથી પિડાય છે. હવે તો ઇશ્વર જ માલિક છે.’

‘તમે ક્યાં જાઓ છો ?’

‘હવે તો હું એકદમ પરવારી ગયો છું. આ મારી પત્નીની સોનાની બંગડીઓ ગીરો મૂકવા જાઉં છું.’

થોડીવારે વૃદ્ધ બિતરી ગયો. પ્રેમનાથને વિચાર આવ્યો કે જો પુત્રને માટે વૃદ્ધ આટલો બધો વ્યથિત હતો, તે પુત્ર પાસે વૃદ્ધ શું આશ્વા રાખતો હશે ? શું એક માત્ર પિનાના રેલ્વેની આગળ મનગમતી પ્રેયસી જતી કરવાનું બગિદાન વધારે છે. ? તે મુંજાવા લાગ્યો.

મુંબઈની રાત્રી આનંદ અને ઉત્સાહમાંથી અવરજવ દેખાય છે પરંતુ પ્રેમનાથ ને આજે વિચાર વમળે દુઃખી બનાવ્યો હતો. પ્રેમનાથે જૂતકાળ ઉઠેલી જોયો. આલ્પાવસ્થામાં અમૂક રમકડા ને માટે જ્યારે તે ગદ લેતો ત્યારે પિતાજી તે એકકર્ક ખગ્ગરમાંથી લઈ આવતા. જ્યારે માતાજીનું મૃત્યુ થયું ત્યારે પિતાજીની આંખોમાં આંસુ હતા. પરંતુ પ્રેમનાથને કંઈ પણ ઊંચુંપ આપવા દીધી નહી. પિતાજી એ સર્વેના બદલામાં ફક્ત એક યાગદાન માંગતા હતા. એ દુરામદ ભલે હોય પરંતુ 'શુ' ને પાતનો નિર્ણય કરવાનો અધિકાર તેને પોતાનો હતો? પ્રેમનાથને લાગ્યું કે પિતાજી જેને પરણવા ના પાડતા હતા તે છોકરી ફક્ત તેના કોલેજના જીવનમાં જ આવી હતી. પિતાજી તેને ક્યાં પરબાવવા માંગતા હતા તે તો તેણે પૂછ્યું પણ નહતું. તેના હૃદયનું દંડ પ્રગળ થવા લાગ્યું અને બીજે દિવસે પ્રેમનાથ ગામ આવવા નીકળ્યો.

૫

વૃદ્ધ શિવનાથના જીવનમાં છેલ્લી આશાનો ભંગ થવાથી એક દાશ્યુ વેદના ઉદ્ભવી હતી. પ્રેમનાથના જીવન પર એક મહાન આશા ગળી તેણે અતેકા ચાતનાઓ મઢી હતી અને આજે તે સર્વે ભંગ થઈ હતી. તેણે વિચાર કર્યો કે પ્રેમનાથના લભની બાબતમાં તેની પોતાની હક વ્યર્થ હતી અને વાક તેનો પોતાનો હતો તેને પોતાની પત્નીની જમી સામે આવી મનાવ પૂછતી હતી, કે એક છોકરો પણ ન સચવાયો? વૃદ્ધની આંખોમાં આંસુ ની ધારા નિરંતર વહેવા લાગી કંઈક બારણાનો ખાખખાટ થાય તો 'બેટા પ્રેમ, આજો? બાઈ મારી જૂલ થઈ' ના શબ્દોથી વૃદ્ધ ધર મગની મૂકતો.

ગત્રીની નીરવતાને ભંગ કરતાં વૃદ્ધના બારણાં ખખડી જાય. 'કોણુ બેટા પ્રેમ?' 'હા, પિતાજી.' જવાબ આવ્યો.

વૃદ્ધે હાંધેલાં યઈ બારણા ઉઘાડી નાખ્યાં. પ્રેમનાથ પિતાના ચગણોમાં પડ્યો, 'પિતાજી મને કામા કરો, હું અધગ છું.'

'નહી, બેટા પ્રેમ મારોજ વાંક હતો,' વૃદ્ધ એટલું બોલી વધારે બોલી ન શક્યો. તેનો આંખોમાંથી શ્રાવણ બારરવો વરસવા લાગ્યો.

એવો અવાજ માંજળા એકઠો થયેલા ગામના લોકોને પણ પિતાપુત્રના પ્રશ્નો શું સવવા લાગ્યા કેનો વાંક! પ્રશ્નો ઉત્તર પિતાપુત્રના આંસુ સિવાય ઉલુકો ચિત્કાર કરીને આપતા હતાં.

ગણદેવીના શિલા-લેખ-એક સૂચના.

શ્રી. રણછોડજી, પરાગજી મહેતા.

દક્ષિણ ગુજરાતના પુરાતન ઇતિહાસનાં સંશોધનો શ્રી મણિલાલ દિવેદી કરી રહ્યા છે અને તેમની શોધોને પરિણામે નવસારી, સીસોદરા (આદક) જેવાં ઘણાં સ્થળોની પુરાતન સંસ્કૃતિના અને તાપી ખીણના પ્રદેશની નામ અસર ઉપનિવેશોના પારચય થયા છે. અહીં મારે જણાવવું જાઝમે કે સંશોધનના પ્રયાસો બારે શ્રમ, અધ્યાસ અને અર્ચ માંગે છે. આજે ગુજરાતમાં ક્ષેત્રસંસલા, કે ગુજરાત રીસર્ચ જેવાં મંડળો છે. પણ તે મુનંઈ નગરીમાં, વડોદરામાં પુરાતત્વ સંશોધન ખાતું છે એના નિખ્યતો સરકારી રાહે કામ કરે છે અને શ્રી. દિવેદી આ બધા ભુલાયલા ઇતિહાસની ખજુરોતર એકલે હાથે કરી રહ્યા છે. એ રીતે એમના શ્રમ ખાસ પ્રસંસા માંગે છે.

આવા સંલેગમાં તેમણે શોધેલી કેટલીક ચીજો અન્ય શોધખોળ વિલાગના નામનાવાળા માણસો આવે ત્યાં સુધી દખાવણી રહે છે. અને એથી આ ભૂમિના પુરાતન ઇતિહાસને જોડમે તેરસો વેગ મળી શકતો નથી.

નવસારી પ્રાંતના ગણદેવી તાલુકાના ગણદેવી કંરખામાં એક અતિ મહત્વનો શિલાલેખ છે. આ લેખ સને ૧૯૨૮માં પ્રથમ શ્રી. દિવેદીની નજરે ઝડપાયો. ત્યારપછી વખતોવખત જઈ તેમણે એ લેખ જોવા સમજવા પ્રયાસો કર્યા છે, એમની નોંધપોથીના ઉતારા મુજબ.

“ગણદેવીનો શિલાલેખ ગમજી મંદિરના ચોકમાં આવેલા શિવાલયના ખાજાની બીતે ઉભો કરેલો છે. આ શિવાલયના ધુમ્મટનો લાગ નવો થયેલો જણાય છે. ખાજીનો લાગ જૂનો છે શિવાલયની દીવાલે કાળો લંબચોરસ પથર છે. લોકો તેની પૂજા કરી ચન્દન-સિન્દુર ચઢાવી આ પથર ચરના લખાણને વિકૃત કરે છે. લેખ સંસ્કૃતમાં છે ને માત્રા બાજુપર લખવામાં આવી છે, લેખમાં ‘કુલ ૨૬ પંક્તિ છે. પ્રત્યેક પંક્તિ ૨૨’ લંખાઈની છે. લેખ લગભગ અગ્યારમી સદીનો-આઠસો વર્ષનો પુરાતન હોય એમ જણાય છે અને કદમ્બ રાજવંશના કોઈ રાજાએ આ રચાનમાં કાંઈ બાંધકામ કરાવ્યાનો ઉલ્લેખ છે.”

આ મુજબની તેમની નોંધ છે. ચાલુ સાલના જુન મહિનામાં વડોદરા રાજ્યનાં સંશોધક ખાતાના વડા શ્રી. હીરાનંદજી શાસ્ત્રી નવસારી આવ્યા ત્યારે શ્રી. મણિલાલ દિવેદીએ તેમને આ લેખ જોવા ખાસ આમંત્ર કયો અને સાથે જઈ જતાવી આવ્યા. આ પછી આ લેખનું મહત્વ હાલમાં જાહેરમાં આવ્યું છે.

તેજ મુજબ નવસારી બંગડીવાડના કૂવામાંથી મળેલો શહેનશાહ અકબરના સમયનો શિલાલેખ અને હોરપીટલ પાસેનો લગભગ અગ્યારમી-બારમી સદીના શિલાલેખો શ્રી દિવેદીની નોંધવહી પર વરસો અગાઉ ચઢી ગયા છે. જેની તરફ પણ સંશોધક ખાતાનું ધ્યાન એમના તરફથી ખેંચાયું છે.

વળી શ્રી. દિવેદીને વલ્લીના ધરમેન ખીંગનું એકે તાંત્રપત્ર પણ મળેલું છે. એ લગભગ ચૌદસો વર્ષનું જૂનું ગણાય.

આ કહેવાની મતલબ એટલી જ છે કે દક્ષિણ ગુજરાતમાં પણ ઇતિહાસ સામગ્રી મળી આવે છે. એ સઘળી વ્યવસ્થિત રીતે સરળતાથી બહાર આવે એવા પ્રયાસો કરવા માટે ગુજરાતના આ આપ્તોમાં રસ લેતા બાકીઓએ એક યોજના તૈયાર કરી તે દિશામાં કામ કરવાની જરૂર છે.

—સ્વપ્નવિલોપન—

પ્રવચન પૃથ્વી

હતો સમય તે મીઠો કસરવે બર્ધો ધોવને,
હતો જીવનનો ઝરો વિપુલ શક્તિ ભર્યો મને,
હતો તનમનાટ શો નયનમાં હતાં નર્તને,
ઉદાર ચરિતે ભર્યાં ખમ્મ હતાં મધુ વર્તને ..

હતી નયનમાં કુંળી, મધુસ્વરી પ્રભા નિર્મળી,
હતી હૃદયમાં ભરી સુરભિ કે મીઠી કામળી,
હવે નયનનાં ગયાં નયન-ગું ગયાં ઓગસે ?
હવે હૃદયનું ગયું હૃદય !-ગું રહ્યો ના રહે !

હવે શ્રવણના ગયા શ્રવણ શું ? નહીં સાંભળું,
ઉદાર ઉરજંસરી ગમ્મ પુટી-બળુંને ઝળું !
નથી રસ રહ્યો કંઠી જગત ગોળી આ શું બન્યું ?
હવે હૃદયવાણીકા સળગતી ઉડે ! એ ગણું ? !

અનુક્રમ

ઈન્દ્રધનુ સમી પેટી ગમ્મ ક્યાં કુંળી કલ્પના,
પ્રેમ શીયં મરવેદી-રહીયું માત્ર જલ્પના ?

જ્ઞાતાં કુસુમાકલ

હૂબી મરવાને પાત્ર

શ્રી. 'પ્ર.'

પ્રભાતના મંગલ ચોર્ધાસે અધુરું મુંબઈ સુલાબી ઊંધ લેવું હોય છે અને અધુરું તબે ઉપર થવું હોય છે. એ અર્ધામાં સૌથી પહેલા કદાચ દૂધવાળા જાગતા હશે, પછી જામે છે રેલવાળા ને દ્રામવાળા, શાકવાળા અને ચાવાળા. પાનવાળા એમની પૂઠેજ હોય છે. આ અધાર્થી અલગ તરી આવતો એક બીજો જન-સમૂહ પણ જાણ્યો હોય છે. તે ભદ્રોક્તિનાં સમુદાય છે. તેઓ દુનિયાદારી કે દુકાનદારીના કારોબાર માટે નથી જાહેતા. એ જાહે છે પર-લોકનાં ભાથાં ભરવાં, સમુદ્રસ્તાન કરી પુણ્યકર્મનો મંચ કરવા.

આ પુણ્યકર્મનો જ્યાં સંચય થતો હતો એવા એક સમુદાયે એક દિવસ મોટી ગરબડ મચી. ન્હાનારે ન્હાવું છોડ્યું અને પુખરીએ પૂજા, જાપ કરનારનાં જાપ થઈયાં ને માળા કરનારની માળા. “યુ યયુ ? યુ યયુ ? કોણ હૂબુ ? કોણ હૂબુ ?” બોલતા બોલતા બધા આગળ પાછળ હોડવા લાગ્યા. કમઝો મારી પાણીમાં પડી હૂબતાને બહાર લઈ આવવાની કોઈ પણ લોકને હિંમત ન કરી.

દેવ વા દેવના લકતો જ્યારે મદદે નથી ચડતા ત્યારે કદાચ શીતાન સદાય કરે છે અને દયાળુની દયા જ્યારે અમલી નથી બનતી ત્યારે નિર્દયોની દયા બહાર મૂકે છે. એ દિવસે સમુદ્રના ને એર્ધાસે એવું કંઈક થયું. મ્હોડે મ્હોડે ‘રામરામ’ બોલતો લોકો એ હૂબતા માણસની બહાર ન ચડ્યાં, તેમણે ‘માન બચાવો બચાવો’ની ખૂસો જ પાડ્યા કરી. એમની એ ખૂસો સાંભળી એક માછી જે માછલાં મારવાં જેવું કંઈ કામ કરવા જતો હતો તે પોતાની જાળીને પડતી મૂકી પાણીમાં ફેદી પડ્યો ને હૂબતાની ચોટલી પકડી બહાર ખેંચી લાવ્યો.

તેને લઇને માછી અજાગાં પાણીમાં આવ્યો ચોટલે એ હૂબનારને મદદ કરવા બધાએ પગપડી કરી, કોઈએ તેના પગ તો કે.ઈએ તેના હાથ વા અંગરખું પકડ્યું. જ્યાં લગી જોખમ હતું ત્યાં લગી બધા દારે લિખા ‘કાપ કાપ’ કરતા હતા પણ કદે તે ન રહ્યું ચોટલે બધા મદદ કરવાનું માન ખાટવા દરીશાષ કરવા લાગ્યા પેલા બિચારા માછીના હાથમાં જે એક નાનકડી ચોટલી હતી તે પછી ગઇ. તેને જરની કે મોટાઈની દરકાર પણ ન હતી. કોઈના બાણે ધંધાએલા વાઘને મેને બાધ મારા મેને બાધ મારા’નો પોકાર કરતા ખવાસો રાજદરબારમાં ખેંચી લાવે તેના પાદ ભજવતા આ ભક્તજનો માટે તેણે તે રહેવા દીધાં, તે પોતાને ‘હિંમ્મા’ને કામે ચાલતો ચલો. ‘પુણ્ય’નું કામ તેણે આ ભક્ત જનોને કરવા દીધું.

પછી લોકો અર્ધ ખેલાન એવા એ માણસને પાસેના જ એક નર્સીંગ હોમમાં લઇ ગયા. તીચે ગરબડ અને હો હો થતી સાંભળી સુલાબી ઊંધમાં સ્વપ્ન માણતા દોકતર સાહેબ જાગી ઊઠ્યા, તે તરત જ પોતાનો ઝબ્બો પ્હેરી લઈ મેડીપરથી તીચે આવ્યા.

‘શું છે?’

‘સાહેબ એક જણ રૂપી જઈ હતા.’

‘પણ મેં એને બચાવ્યું છે.’

‘તે કે મેં? પૂછ મગનભાઈને.’

‘તેય નહિ, એણેય નહિ પણ મેં.’ મગનભાઈ બોલ્યા.

દાકતર સાહેબ ચીડાયા, તે બરાડી બોલ્યા. ‘આ કંઈ લડવાની જગ્યા નથી, નીકળો બહાર.’ લડતાં ફતરાંને ધારે પાડી ‘હડે હડે’ કરો ને તે જેમ નાસવા માંડે છે તેમ એ ટોળું વિખરાઈ ગયું.

...

...

...

...

દાકતરે દહીં પર ઉપચાર શરૂ કર્યા. નર્સની મદદથી તેણે તેને ઊંધો સટકાવ્યો ને પીવાઈ ગયેલું પાણી ઓઢાવી કાઢ્યું. પાણી બહાર નીકળતાં તેણે રૂઢી દડા જેવું થયેલું પેટ હેડે એકું. તેમ થતાં છાતીની બબોલમાં દગાઈ ગયેલું કાળજી સ્વરૂપે આવ્યું. એ દગાણે અચિર થયેલું હૃદય શાંત પડ્યું. દરદીનો શ્વાસ કુદરતી બન્યો. તેની નાડી દેકાં જે માવી. તેણે આંખ ઉઘાડી.

તેણે આજી બાજી લેયું, પ્રથમ નગરે તેને કંઈ સમજ ન પડી. ફરી તેણે આંખ ઠીંચી અને થોડી વારે ઉઘાડી. આ વખતે તે પૂરા બાનમાં બોલ્યો.

‘દાકતર સાહેબ મને શા માટે બચાવ્યો!’

‘મરતાને બચાવે એ તો મારો ધર્મ છે. ભાઈ?’

‘પણ હું જીવન કરતાં રૂપી મરવાને જ પાત્ર છું. હું જીવન કરતાં મરજીને જ મારે લાયક છું?’

‘તમે લાગો તો હો સરકારી અને સુખવાસી, છતાં જીવવાપર આટલો બધો અજાગેડ કેમ?’

‘સાહેબ! હું જીવવાનો અધિકારી નથી. હવે હું ઘેર જઈ શું મોડાકું બનાવીશ?’ દરદી હવે તદ્દન સ્વરથ થઈ ગયો હતો. તે બિડી બેઠો થયો.

‘આવું તે કયું પાપ તમે કયું છે કે આટલું પસ્તાવો છો?’

‘પાપ કદાચ બહુ મોટું’ નથી પણ એ દૂધના પ્યાલામાં ઝેરના ટીપાં જેવું છે.’

‘તમારી ખુશી દરો તો એ ઝેરને નાશ કરે અને દૂધને આગળના જેવું જ સુખકારી અને અમૃત જેવું બનાવે એવી દવા આપીશ. પણ-અત્યારે તો નકામો બગાડો છોડી આ દવા આવે છે. તે પીઓ ને સ્વરથ બનો.’

એ પછી આ આવી. દાકતર પણ દહીં લેડે ત્યાં એકાંતે જ આ પાન કરવા લાગ્યા. આ પીતાં પીતાં બંનેએ પરસ્પર પરિચય કર્યો. બંને વાતોએ વળબ્યા. ને એ વાતમાં ને વાતમાં એ દરદીએ પોતાના પાપની વાતો કરવા માંડી.

...

...

...

...

મારું નામ છે જ્યંતિલાલ. મારા મહેરા ને કપડાં પડથીજ તમે કહ્યું છે કે હું સંસ્કારી અને સુખવાસી છું. એ વાત ખરી છે. પણ ભણેલો બૂલે છે તો દરાશન બૂલે છે તેમ મને અવગણુદિ સહી ત્યારે હું આંધળો બન્યો. મેં મંગાવેલાંની સોજત કરતાં દારૂની સોજત વહાવી ગણી અને એ સોજતમાંથી ખીજ અનેકા કુછ દોની સોજત લાગે છે તે તો તમે ગણોજ છે.

હા ! એમાં મોટો વાંક મારા કમનસીબનો છે. જો મારા ઘરની સામેજ વિલાંયતી ઉપહારગૃહ ન હોત તો મારી આ દશા ના થાત. હું નાનો હતો ત્યારે એ ઉપહારગૃહમાં રમવા જતો. ત્યાં ફોનોઆફ, રેડિયો, ને નાચ ચતા તેનું મારે માટે મોડું આકર્ષણ હતું. હું મોટો થતો ગયો છતાં એ આકર્ષણ ન ગયું. એક દિવસ એ આકર્ષણમાં મને 'લોહીના પાણી'—દારૂની મૈત્રિ થઇ.

દુકાન ત્યારે તે રાત માટે બંધ થતી હતી. ધરાડા ચાલી ગયાં. માલિક પણ નોકર આકરને નોકણી સોંપણી કરી જાંઘવા ચાલી ગયો. તે પછી બધા નોકરો છૂટ મળતાં મહેશીઝ માંડી બેઠા. ને તેમની તરસ છીપાવવા લાગ્યા. હું પધારીમાંથી બાપુની ચોરીથી તે દિવસે ત્યાં નાચ હતો તે જોવા છટકી આવેલો હતો. મેં એક બારીની આડમાંથી જોયા ક્યું હતું. એ તણ કલાક જોવા જોવા મેં નાચ જોયો. પછી નોકરઆકરને પ્યાલ્માં રેડી લાલ પાણી નીચું કંધક પીતા જોઇ મનેય તરસ જાપડી એટલે હું તેમના તરસ તૃપાત નજરે જોવા લાગ્યો.

તેમાંના ધણ મને પડોશી શેઠના ડોકરા તરિકે ઓળખતા હતા. તેથી તેમણે મને અંદર લેડ્યો. 'શે ટોરત ! ગણું બીનું કર. જોયા શું કરે છે ?'

મેં માન્યું કે એ શરબત હશે. વાણિયા ડોકરાને તે એ લોકો થોડાજ વટાળવાના છે ? એ વિચારે હું એક જામ 'શરબત' પી ગયો અને તેનો સ્વાદ ખાટો, મીઠો ને તીખો એવો વિચિત્ર લાગવાથી એ ક્યું શરબત હશે એ વિચારતે ઘરે ગઇ સૂઇ ગયો.

તે ચોદાસિયે જીવનના મહો જરૂર અવળા હશે નહિ તો મને તરસ. છીપાવવા 'ઘરે જઇ પાણી પીવું' છોડી એ હોટલમાંનું શરબત પીવાની કુસુદિ ક્યાંથી આવત ? એ શરબતમાં શાં શી બેજવણી હતી તે મેં નથી જાણી પણ એક વાત જાણી છે કે એ કોઈ જાદુગરના મંત્રેલાં પાણીથી વધારે જલદ હતું. એ ઉદરમાં પડ્યું ત્યારથી રોજ રાતે હું એ હોટલ તરફ ખેંચાતો રહ્યો.

રોજ નિશાયર પેઢે હું ચોરીછપીથી એ તરસ છીપાવી આવતો. પછી હું મોટો થયો, પિતામાતા ગૂંચરી ગયાં. હું પરણ્યો ને યોવનનું અમૃત શરીરની પ્યાલીમાં જલકવતી પ્રિયતમા ઘરમાં આવી. તેણે એ રસની પ્યાલી મારે હોઠે ધરી. તે મેં ધરાવા લગી પીધી છતાં લોહીચાટા વાઘની તરસ પેઢે પેન્ના લોહીના પાણીની તરસ તો નહિ મટી તે નહિ. હું મારી પત્ની નહિ જાણે તેમ એ તરસ છીપાવી આવતો. એવી બેચાર પ્યાલી મટગટાવી હું આડે અવળો રખડતો ને મોડી રાતે ઘરે આવતો. ત્યાં સુધીમાં મારો નશો ઉતરી જતો.

હોઈ પત્નીને ખચર ન પડતી કે હું તેને હેતરી રહ્યો છું. તે કહેતી 'નાથ! આજે તો બહુ મોડું થયું?'

હું કહેતો 'પ્રિયે! આજે તો સીનેમામાં ગયો હતો.'

'તો એકલા એકલા જોઈ આવ્યા ને? મને લાઇ ગયા હોત તો?' તે લાડ કરતી કરતી મને ઠપકો આપતી, ઘડીબર માન કરતી ને પછી મારી કોટે વળગી પડતી. આ વખતે હું મન જોડે નંકશી કરતો હવે તો આ પ્રેમામૃતની શિરાઈ છોડી લાલ પાણીની પ્યાલીને નહિ અડકું, પણ મારો એ નિર્ણય એ મયખાનાનાં બારણાં પાસેથી પસાર થતાં મકકમ ન રહેતો. કોઈ કામચલાણી આંખવાળી માથુકનાં કામણે ખેંચાતો હોઈ તેમ હું તે મયખાનાંઓમાં ખેંચાઈ જતો તે રાતે મારે વળી બીજું બહાનું શોધવું પડતું. ને તે મારી બોળા પત્ની માત્રી માનતી.

એવામાં મારાં કરમના બેજે મારી પ્રિયતમા પીપર ગઈ. મારા માથે જે થોડા ઘણા કરપ હતો તેય જતો રહ્યો. એ પાછી ન આવે એટલા દિવસ અહંગ ગરાડી પેડે ઢીંચી ઢીંચી એ તરસને કાયમ માટે છીપાવી દેવી ને પ્રિયા આવે ત્યાર પછી તેનું નામ પણ ન લેવું એ ધરાવે હું જુદાં જુદાં પીકાંઓમાં ફરવા લાગ્યો. મને ખચર ન હતી કે એ માથાવી તરસ તો જેમ જેમ તેને તરપત કરવા મથીએ છીએ તેમ તેમ વધારે ઊધડે છે. હું તેના મકકનમાં બરાબર સપડાયો. એ કપમાંથી છૂટવાને બદલે હું તેમાં કમરપૂરે ગરક બન્યો.

ગઈ સાંજે મારી પત્ની પિયરથી પાછી આવી. એ આવવાની છે ને મારે તેને રૂટેશને લેવા જવાનું છે એ જાણવા છતાં મેં લાલ પાણી પીધું, અને તે એક નહિ પણ ચાર પાંચ પ્યાલી. મેં સારાસારનું લાન ખાધું. પહેલાં તો હું એ ઊતર્યા પછી ઘરે જતો પણ કાલે તો હું સીધોજ ઘરે પહોંચ્યો. અંતરનાં ઉંડાણમાંથી એક અવાજ આવ્યો 'અદ્યા! ક્યાં ગય છે? બધો ભરમ ફૂટી જશે.' પણ મેં તેને દાખી દીધો. કારણ હું ત્યારે મરત હતો. મેં કહ્યું. 'ઘરનો માલિક હું કે મારી વહુ? હું ખાઉં પીઉં છું તે મારી કમાણીના પૈસાનું. તે કંઈ પિયરથી લાવીને નથી આપતી કે હું તેનો ફાલો રહું.' હું ઘરે ગયો. બહાદૂરીનું કામ કરી, મોટો ગદ છતીને જતો હોઈની તેમ હું ઘરે ગયો.

ઘરે પત્ની જિંબરે ઊભી ઊભી મારીજ વાટ જોતી હતી. જેટલું અકબારીયું મને ન જોયેલો હોઈ તે મારાં દર્શન માટે આતુર હતી. હું દાદર પૂરો ચઢ્યો ન ચઢ્યો ત્યાં તો તે લાડ કરતી કરતી મારે કોડે વળગી. પણ જનણે કે તેનો પગ કાંટા પર પડ્યો હોયની તેમ તે ચમકી ને પાછી હતી. દારૂની ગંધ મારે માટે તો ચુલાજની હતી પણ તેને માટે તો નકંતી. તે બે કગલાં પાછળ હતી ગઈ.

'આ શું?' મારા હોઠ પર તેણે પ્રેમના સુધારસની મુગધીની આશા રાખી હતી પણ તેને ત્યાં મળી શરાજની દુર્ગંધ.

તેણે બોર બોર જેવડાં આંસુ પાડ્યાં. મેં નંકશ્ટ થઈ પૂછ્યું 'કાના નામનો છેડો વાળે છે? આવું આવું મેં બહુ કહ્યું. હું બોલતો તો દત્તો બાનમાં પણ જનણે ગાંડાની

પેકે બકતો હતો. કદાચ મને, મારા ખરા પોતાને કાળી રાખી ત્યારે શરાબનો શેતાન બુકતો હતો.

‘આવ ! આવ ! પ્રિયા આમ આવ, આઘી કેમ નાસે છે ? હું કંઈ બૂત નથી, પ્રેત નથી. તારા વિરહે કેટલા દિવસથી સુષ્ક છું ને તું નાસી જાય છે.’ તેને મેં પકડી લીધી, તે ગભરાએલી હરણી જેવી વાવની પાસે દયાની નજરે તાકી રહી. મેં ગળવામાંથી એક બીરની બાટલી કાઢી ને ઉધાડી. તે મેં તેના તરફ ધરી.

હું બેઠો હતો આરામખુરશી પર ને તેને મેં બળબળાવીથી બેસાડી હતી મારા બોળાપર. તે સગિયાં ધ્રુજતી હતી. મેં તેની હડપની પકડી, ‘પ્રિય જરા ચાખી-તો ને. સ્વર્ગનો એ સોમરસ છે ને બહેરતનું એ સરખત છે.’

તે મારા બોળેથી ભીડી જવા જોર કરવા લાગી. મેં બાટલી તેને હોઠે ધરી. તે વીજળીની પેકે ચમકી. બાટલી જઈ પડી ખારીની બહાર ને ચંપ ગઈ કટકા. કટકા. તે જઈ ભીડી ઓરડાને ખૂણે.

મને કોષ આંખો. મારું અપમાન ? અરે મારા અમૃતનું અપમાન ? મેં જોરથી દૂધીને મારી પત્તીને લાત મારી. ‘કમળત’ ! આ બાટલી જેટલા જ તારાથે કટકા કરી નાખું છું.’ હું તેના સ્વામી ન રહ્યો પણ બન્યો દુરમન. કોઈ ગૂંડો એક નિશ્ચયાર અથળા પર હાથે કરે તેમ હું તેના પર ધસ્યો. તેણે મદદ માટે ખૂમ ન મારી. હું તો લાજ ને આબરૂ ઘોળા પી ગયો હતો પણ તેને કુળના માનની પડી હતી. તેથી તેણે કેવલ ‘ઝા ! ઝા !’ કયાં કયું પણ સ્પર્શન ન કરી.

ધરનાં માનમર્યાદા બળબળવાનો તેનો એ યત્ન જાણે મને રૂચો ન હોય. તેમ હું વધારે સુરસે થયો. ‘હત બાગિની ! મારે બોલે બેસી ધરકની પ્યાલી નથી પીવી એમ ? ભલે, તું અહીં બેઠી બેઠી રોયક કર, આ હું તો ચાલ્યો. તું નહિતો બીજી.’

ક્યાંત ઉધાડી એક મોટી નોટ ગળવામાં ચૂકી હું ઘર બહાર નીકળ્યો. મેં પાપના પંથે પગલાં માંડ્યાં.

જયંતિલાલ ને કાકતર બંને વાર્તામાં એક ચિત્ત હતા તે દરમ્યાન જયંતિલાલનો એક મિત્ર તેને શોધતાં શોધતાં ત્યાં આવી બેઠો. તેને તેમણે જોયો નહિ. તે બોલી ઉઠ્યો.

‘જયંતિલાલ ! એ પછીની વાર્તા હવે મને કહેવા દે, કારણ ત્યાર પછી તે જે કયું છે તે બેલાલ અવસ્થામાં કયું છે. એટલે તું તેને પૂરો ન્યાય નહિ આપી શકે.’

એ સાંભળી બંને ચમક્યા. ‘ક્યારે આંખો સાંતિલાલ ?’

‘આ થોડી વાર થઈ.’

‘તે તને બાકીની વાતની શી ખબર કે તું કહેશે ?’

‘તાના ધર હોડવા પછી થોડા કલાકે હું તને શોધવા નીકળ્યો છું’ ને તારા પમને પગસે ઘસી આવ્યો છું. એટલે મને તેની અથેતીની ખબર છે.’

શાંતિલાલે અધુરી વાર્તા આગળ ચલાવી.

...

...

...

...

‘રાતના દશેક વાગ્યા હશે. હાથ આવતી ન હોવાથી હું અગાશી પર આંટાફેરા મારતો હતો. ત્યાં તો મારા પડોશી મને જોઈ કૃપર આવ્યા ને બોલ્યા. ‘શાંતિભાઈ ! તમારા જયંતિલાલે તો આપણાની આખરની દુરાશ કરાવી.’-

‘હે ! ! શું કહો છો ?’

‘માયી વાત. હું જાતે જોઈ આવ્યો છું. ‘ગમમદાસ ડોટેલ’ આગળ ભર રહે તે તેનું લીલામ બેસાવતા હતા.’

‘જરા વધારે સ્પષ્ટતા કરો, કાકા !’ મેં કહ્યું.

‘તો સાંભળ, બહુ હિચાકું કરીને બોલું છું. તે દારૂ પી લટકુ બની બે ચાર દારૂ ડિયાઓ સાથે ભર રહતા પર લયડિયાં ખાતો હતો ને ફગેતી હળુ ઓછી પડી હશે તેથી તે મારા ઘરની વધુ ડોકરીઓ ત્યાંથી જતી હતી તેના પર પડતું મૂકતો હતો.’

બાબી વધુ સાંભળવાની મારામાં ધીરજ ન રહી. ‘હું કપડાં પહેરી ઊપડ્યો બાબી પામે. જહનને જોઉં છું તો તે ખિચારી દગલો થઈ પડેલી, મેં તેને આશ્ચર્ય આપી બેઠી કરી અને હિંમત રાખવા કહ્યું. દીવાનખાનાની અસ્તવ્યસ્ત દશા જોઈ મેં તેની અંધેરે કાંઈક માંડાડેલ અહીં પણ તોફાન કરી મથા છે.

મને જોઈ બાબી રડવા લાગી.

‘ભાઈ ! આ જીંદગી હવે કેમ પૂરી થશે ?’

મેં કહ્યું, ‘બાબી હળુ તો પહેરો દિવસ છે. એટલામાં જુદારી ગયાં ? આ મુંબઈમાં તો દરરોજ હળર હળર સંસારમાં આવી દોળાઓ સળગે છે. વિચાર કરો, એ બાઈઓ એ મારપીટ દરરોજ કેવી રીતે ખમતી હશે ?’

બાબીને શાંત કરી મેં તેને જે બાવનું તે કોળીઆ બે કોળીઆ ખવડાવ્યા ને પડી મૂકા કહ્યું. ‘તમે મૂર્ખ જાઓ. હું બાઈને શોધી લાવું.’

હું બહાર નીકળ્યો. ત્યારે ખારના ટોચા પડ્યા જનશૂન્ય શેરીઓ રાત્રીની ભયંકરતામાં વધારો કરતી હતી. મુંબઈના મોટાં મોટાં મકાનોએ કાળા અંધારને અંધારો આંધો દોષ તે રાક્ષસ જેવાં દેખાતાં હતાં.

એવામાં મેં એક જાણુને ગટરમાં ગુલાટો ખાતો દીડો. અધરાતના સમે દારૂડિયા વિના ખીંતે કોણ ખાખોની મુલાકાત લે ? મને વ્હેમ આવ્યો જયંતિલાલ તો નહિ હોય ? મેં દોડીને તેને બેઠો ક્યાં તે એક દારૂવાળા મીયાંમાહેજ હતા. તેને જોઈ હું બચ્ચડ્યો.

કુળમાં મેના કરી કે એટલે કાંઈ ખુદતા જોઈ શકાયને. અને નહિ એવા અતિવિશ્વાસ પર મુસ્તાક રહેતા આનસાહેબો ક્યારે સમજશે કે તેમના મિયાંસાહેબોની દાદીએ ગટરમાં સ્નાન કરતી હોય છે.

ત્યાંથી હું આગળ વધ્યો. તે એક મૃદુર મહેલમાં મરજ થતી હતી. તપાસ કરતાં માલમ પડ્યું કે એક દારૂડિયા પિતાએ તેના બ્લાઝાં બચ્ચાને નશાની મસ્તીમાં માગ-પર્યા બારી બહાર ફેંકી દીધું છે. મિયાદાની પગની હાડકી તૂટી ગઈ છે. એ જીંદગીભરતું પાંગળું થઈ ગયું. દાકતર સાહેબ ! તમે સાંભળી નવાઈ પામશો કે એ નિર્દય પિતા જાતે પારસી બાપ હતા છતાં, એમના મુરબ્બીએ મદાસર્વદા કહેતા કરે છે કે એને દારૂ પીધએ બીએ ખરા પણ માંડા ચતા નથી.

છોળે દહાડે મુખમાં જે નેત્રા નથી મળતું તે કાળા રાતે મળે છે. એની માલેનો કાળો ધુમાડો દિવસે છુપાઈ રહ્યો હોય છે તે રાતે જોવા થાય છે. એ જોતો જોતો હું જ્યોતિલાલને શોધવા લાગ્યો.

મેં એ ચાર બાજુએ એક અંધારી મલીના ઓરડે રાતાં જોયાં. પૂછપરછ કરતાં તે બોલ્યાં. 'સાહેબ ! આખો દિવસ બજારમાં તે અડધી રાત ઢગી સીતિમાં પાસે બીબ માગી ત્યારે માંડ ચાર આનાનાં ફરિયાં મળ્યાં હતાં તે આખો જૂંટવી ગયો છે ઉંઉં.''

અને એ બાપ ઊંકરાંને બૂખ્યાં તરસ્યાં રાતાં-મૂકી દારૂની શોધમાં ગયો હતો. મને વિચાર આવ્યો. જ્યોતિલાલને કદાચ ઊંકરાં થશે તો તેનીય એક દિવસ આવી દશ નહિ થાય ?' એ બીપણ બચિબના વિચાર માને મને અંધારાં આવ્યાં.

ત્યાં તો બીજી એક ગલી આવી. અહીં એક કુભારજી જેવી સી ઓરડે બેઠી બેઠી પોતાના ધણીને એંહી માળો તે શાપો આપતી હતી. 'મેં તેને શિખોમણ આપી 'બહેન ! સૌભાગ્ય દેવતાને તે અપરાધો કહેવાય ?' તેણે અદ્દહારપથી જવાબ આપ્યો. 'એં દારૂડિયો, દેવાજીએ તે વળી દેવતા ! તો કેમ નહિ ? મારો હાથ ઝાંઝનાર સૌભાગ્યદેવ તો વધોથી દારૂના પીપમાં દૂબી મુક્યો છે. આ જે પડ્યો છે તે તો તેનું ભૂત છે.'

આ પતિપત્નીની આ દશા માટે ઠાણ જવાબદાર છે ?

નાગરિક છૂંટપણાના નામે નરકનાં બારણા પણ ઉપાડાં રહેવાં જોઈએ એવા સિદ્ધાંતનું ગદ્યાપૂરણ પકડનારાઓ આ પ્રશ્નો જવાબ આપજો.

આમ રખડતાં રખડતાં ને ચિત્ર વિચિત્ર અનુભવ પામતાં પામતાં મને જ્યોતિલાલ તો ન મળ્યો પણ મળી તેની બાળ. એક ચોકીદારે કહ્યું. 'તમે વળીએ છો તેવા જુવાન આ સામેની ખાણવાળમાં જમતા હતા, સાથે બેચાર દોરતા હતા તેની જોડે તે રંગરાગ ઉડાવતા હતા.' હું એ વીણી તરફ ગયો. તે રાતના ત્રણ વાગે તો ઉધારી શાની હોય ? મેં તેનું પાટિયું વાંચ્યું. વાંચીને ચમકી ગયો. એ હતી ગોસમાડી ને ડબ્બરોડીની કુકાન. મને રૂંવાડે કંપારી ને ગળામાં ઉમટીની ચળ આવી. શું જ્યોતિલાલે આ બધું ખાધું હશે ? દારૂ ! હે દુષ્ટ દારૂ ! તું તારા સેવન કરનારને ક્યાંથી ઉપડી ક્યાં પછાડે છે ?

તે થોડે ચાલી એક વાડના ઝાંપા આગળ આશ્યો. એટલે એક જુવાન ભરવાડજીને.
'ધનકી જૂરી માંડી. ચાલ! ચાલ!' એમ ખૂસ મારતી જોષ રાગએ તેને ઝાંપો ઉઘાડી આશ્યો.
'કેમ છે?'

'સારું અમીર બાપડ!' છોકરીએ જમીન સુધી વાંકા વળી સલામ ભરી.

'એમ!' રાગએ કહ્યું 'શું બોલી? હું અમીર નથી હું તો એક મ-મ-મવાલી છું. સમજ?'

છોકરી હસી અને જતાં જતાં પણ હરતી રાગએ સાંભળી.

'હું ધારું છું કે' રાગએ નિશ્ચય કીધો 'લુગડાં જોષએ તેટલાં જૂનાં નથી જો કે એ ત્રણ ચાર વાર તો પહેરાયેલાં છે. હું ધારું છું કે આ આવે છે તે મવાલી હશે!'

'મારું કરજો' રાગએ સભ્યતાપૂર્વક પૂછ્યું, 'પણ હું ધારું છું કે તું મવાલી હશે!'

ગામડીઓ બીજો વહયો અને પગથી માથા સુધી ફરીને તેને જોવા લાગ્યો.

'તું મુરખ છે? કે તારે માથું બગાવવું છે? તું મને ગાળ દઈ શું કહેવા માગે છે?'

'આ ભાગ્યી હું તદ્દન અજ્ઞપણો છું' રાગએ મારી માગી. 'અમારા પ્રદેશમાં મવાલી નથી.'

'તારે તમે જાણરાણી, ગામડીઓએ કહ્યું, 'મારતર તું જો મને ખરેખર પૂછતો હોય તો કહું કે મવાલી કદી કામ કરતો નથી. કામ કરવા મરજી નથી, જે હાથ લાગે તે ઉઠાવી જાય અને પાદ રાખજો કે જો કોઈ મવાલી તને રસ્તે મળ્યો, તો તારાં સુંદર કપડાં જશે અને તું ખેતરમાંના ચાડિયા જેવો રહી જશે.'

એટલું કહી તે આગળ આશ્યો, અને રાગ દાડી પર હાથ ફેરવતો બીજો રહી વિચારમાં પડ્યો.

'હવે મને ખબર પડે છે,' તે નિર્ણય પર આવ્યો. 'મવાલીનો પોપાક આ ગામડીઓ કરતાં પણ ખરાબ હોવો જોઈએ. જો હું મારો જહારનો દેખાવ-પોપાક તેમના જેવો કરું નહિ તો હું તેમનામાં બળી રાકીશ નહિ.'

તેથી તે વેલાઓમાં ધુટણે આશ્યો, ધૂળમાં રંગોળાઓ, અને ચોકખા રહી ગયેલા ભાગ પર ધૂળ લગાડવા લાગ્યો. હેંટને લાત મારી-તેને પુટખોલ દમવા ધણું મન થતું. મવાલી જેવો થયો છે, એમ તેને લાગ્યું ત્યાં સુધી આ વિધિ ચાલુ રાખી.

પછી તે સીટી વગાડતો આગળ આશ્યો અને એક ખેતર આવ્યું ત્યાં અટક્યો.

તે જાયતો હતો કે હવે તેને કોઈ ઓળખી શકે એમ ન હતું. ખેડૂતે કહ્યું, 'અહીંથી નીકળ. નહિતર આ ફૂતરાને તારા પર છોડી મૂકીશ' પોતાની આ ફતેહથી ખુશ થઈ તે જતો હતો. એટલે ખેડૂતની સ્ત્રીએ તેને બોલાવ્યો.

'અહીં આવ! સ્ત્રીએ કહ્યું, 'તારે કંઈ ખાવું છે?'

'હા, બાપ' રાગએ જવાબ દીધો, તેણે વિચાર્યું મવાલીને ખૂબ લાગતી હશે.

'તારતો કરવો છે?' તેણે પૂછ્યું.

રાજાએ વિચાર કરી નિશ્ચય કીધો કે કામ શું છે તે જાણવાની મજા પડશે. 'હા. બાપ.' તેણે કહ્યું 'જો બહુ રોકાણ નહિ થાય તો.' 'હા, -વાર નહિ લાગે' તેણે કહ્યું, 'જો તું મન દર્ષને કામ કરે તો, ધની ! આ માણુમને રસોડામાં લખ જઈ રોકડો આપ ને એનાં કપડાં પરની ધૂળ નરો ખખેરી નાંખજો.'

સદલાગે કામ કરનાર છોકરીઓ ધૂળ ખખેરવા આમલ નહિ કીધો, તેથી તેને છૂપો વેશ કાયમ રહ્યો. રોકડો, માણુ તેણે ખૂબ દહેજતથી ખાધો, પછી હીસી હીસી હાથ પીધી, ત્યાર બાદ તે કામે લાગ્યો. કામમાં થોડાં લોકડાં વહેંચવાનાં હતાં. તે કામ તેણે અતિ આનંદથી કર્યું. મહેનત કરવામાં તેને ખૂબ મજા આવી. તેને હંમેશાં કામ કરવા મન થતું પણ તેને કોઈ કામ કરવા દેતું નહિ. મારું કામ જોઈ ખેડૂતની બેરી ખુશ થઈ, તેને બે આની આપી. (હજી એ બે આની એની પાસે છે.)

'જો, તારે કોઈ વખત આ તરફ આવવાનું થાય અને તારે કામ જોઈતું હોય, તો મારી પાસે આવજો.' સ્ત્રીએ કહ્યું, 'હું જોઈશ કે મારો ભત્રો ધરવાળો તને કંઈ કામ આપશે.' અને બાપ જરૂર અપાવશે. 'ધની બોલી, 'ખેડૂત મુકાદમ અને મહેતાના કહવામાં છે. પણ બાપ તો ત્રણેને કાણમાં રાખે છે.'

આ ઉપરથી રાજાએ પોતાની નોંધપોથીમાં લખ્યું 'રાજા જે પ્રમાણે રાજ ચલાવે છે તેજ પ્રમાણે સામાન્ય માણસ પોતાનો શુદ્ધસંસાર ચલાવે છે.

કેટલોક વખત આ જાણુ તરફ તેણે જોયા કર્યું. પછી તેણે બીજી નોંધ લખી.

કામ ગમે આરામ વરતુતઃ એકજ છે, ફરતું પડે તે કામ નહિ તે આરામ.

તે સીટી વગાડતો આગળ ચાલ્યો. થોડું ચાલ્યા પછી તે એક ગામ નજીક આવ્યો ત્યાં તેને રૂઝા શરીરનો ઉદાર દેખાતો પાદરી મળ્યો. તેણે તેને બોલો રાખ્યો.

'મને તવાઈ લાગે છે.' પાદરીએ કહ્યું, 'કે રરતે જતા શુદ્ધય કદું?' 'અવરય' રાજા કબૂલ થયો.

હાથ ધસતાં રાજાએ વિચાર કીધો કે 'હવે મારો છૂપો વેશ કોલેક્ટર નીવડ્યો છે.'

'એ રરતે જતો માણસ કવિવરતું છનામી ગાયન સીટીમાં ઉતારે? તમે સુસિક્ષિત હશે જ !'

'નહિ ! નહિ !' રાજાએ કહ્યું, 'હવે તેણે તદ્દન કંઈ ગામડીઆ જેવું ગાયન ગાવા નિશ્ચય કીધો. કોઈક નાટકી ગાયન ! માન ચાર વારજ તે નાટક જોવા ગયો હતો. બે વખત જાહેર રીતે અને બે વાર વીર સાથે ખાનગીમાં. છેલ્લી વાર રાણી જાણુવા પામી અને તેની એ મુલાકાત અતેની નીવડી.

'મને લાગે છે કે,' પાદરીએ કહ્યું 'હું તમને કંઈ મદદરૂપ નીવડીશ રાયથી રંક પર્વત અરે મવાલી સુદાં જુદા જુદા ધંધાવાળા માણસો એક બીજાને મદદ કરવા જનમ્યા છે, દરેક માણસે ઉત્તમ કામ કરવું જોઈએ, ઉત્તમ સાધન વડે. કામના તરીકે આ છનામી

ગાયન સીટીમાં નહિ પણ વીણામાં જ રોમે. સંગીત સીટી કરતાં સાફ છે. ખેડૂત તેનું ઘર ચલાવે, અને રાગ-ધ્વજ તેને સુખી રાખે, તેનું રાગ ચલાવે.

‘રાગ રાજ નહિ ચલાવે’ રાગ લાગણીવશ થઈ ખોલ્યો, ‘ખીન રાજ ચલાવે છે. તેના પર સત્તા ભોગવતી ઘણી વ્યક્તિઓ છે.’

‘હા. એક કુટુંબના અગ્રેસર પર કુટુંબના નાના માણસો સત્તા ભોગવે. તેમ’ પાદરીએ કહ્યું. ‘દાખલા તરીકે મારી બત્રીશ માફ ધર મંહાણે છે. હમર નાની વાંત તેના કલા મુગ્ધ થાય છે, પણ જ્યારે કંઈ અગત્યનો પ્રશ્ન હોય ત્યારે ધરનાં મુખીની મરજી મુગ્ધ થાય છે. તેમ રાગ પણ-તેણે તેમ યત્ન’ જોઈએ.’

‘અરે!’ રાગએ કહ્યું, ‘દરબારના અમલદારો! વડો પ્રધાન! રાણી! ખાસ કરીને રાણી-એ બધી તમને ખબર નથી!’

‘પણી રાણીઓ!’ રાગએ કહ્યું ‘દરેક સ્ત્રી એક પુરુષની તો રાણી ખરી જ. દરેક પતિ હઠ્ઠે કે તેનો પતિ તેનો રાગ બને. હું એમ ધારું છું’ પણ સ્ત્રીને જાણવું અતિ દુર્ધટ.

‘મારો પણ એવોજ અનુભવ છે.’ રાગએ કહ્યું. ‘હા, તમે માણસના નસીબના દરેકાન વિશે કહેવા માંખો છો. પણ વાદ રાખો! પેનાદાર તેટલા દુઃખી. મવાત્રી રાગ કરતાં વધારે સુખી ને સ્વતંત્ર છે. પહેલું તેને કશી અતિ પરણવું પડતું નથી. જ્યારે રાગને તો પરણવું જ પડે છે.’

‘તમે સુખ શાને કહેો છો?’ પાદરીએ પૂછ્યું. ‘કર્તવ્ય ક્યાંથી ઉત્પન્ન થતા સંતોષ’ સુખ તમે શૂલી જાવ છો? તમે સ્વતંત્રતા કોને કહેો છો? બલમનસાધનો નોકર તે શું ગુલામ છે? બલા દેવન!’ પાદરીએ રાગને ખસાપર હાથ મૂકી કહ્યું ‘ખરાં શું ને ખોટાં શું તે વિશે આપણે હમરો વાદ ઉઠાવી રાખીએ છીએ; પરંતુ ખરાં ને ખોટું શું તે આપણે અન્તઃકરણમાં સંપૂર્ણપણે સમજીએ છીએ. તમારા બોલવા પરથી એમ દેખાય છે કે ધ્વજ તમને જે દરજ્જામાં મૂકવા છે, તેમાં તમે હાલ નથી. તમે તે દરજ્જામાં ફરી જાવ શું તે અશક્ય છે?’

‘ના,’ રાગએ કહ્યું, ‘હું ત્યાં જઈ રહું એમ છું.’

‘તેમ કરવામાં હું તમને કંઈ મદદ કરી શકું એમ છું?’ ‘નહિ.’ રાગએ કહ્યું.

‘ત્યારે?’ પાદરીએ ફરીથી ખસા પર હાથ મૂકી પૂછ્યું.

‘હું ધારું છું કે’ રાગએ કહ્યું, ‘તમે રસ્તો સરળ કાઢો છો. ધ્વજ તમારું લખું કરો! સાહેબ! હું તમને ફરી મગીશ-મવાલી તરીકે નહિ.’ ‘સાફ!’ પાદરી બોલ્યો. ‘પણ સાફ! ઉત્તમ! હું ધારું છું કે યોગ પૈસા તમને મદદરૂપ થઈ પડશે.’

‘તમારો ઉપકાર માનું છું. સાહેબ’ રાગ બોલ્યો. ‘પણ મારે એ ખીનેજાદરી છે, તમારા નામ શિરનામાવાળો કાડ’ આપો. આપની માદગીરી માટે.’

‘બીનીવેન્ડાના પાદરી.’ તે સાથે માણસે કહ્યું, ‘એજ નામ અને એજ સિદનામું.’
‘પણ પાદરી-’ તેણે ગંજવું બોળી કાઢી કાઢી પાછળ પેન્મિલથી લખ્યું.

જો તું ગમ્મ હોય તો, ભલો ગમ્મ થજો:

જો તું પાદરી હોય તો, ભલો પાદરી થજો:

જો તું માલિક હોય તો, ભલો માલિક થજો.

જો તું નોકર હોય તો, ભલો નોકર થજો.

ગમે તેમ અને તેટલો ભલો થજો:

‘લો!’ તેણે કહ્યું, ‘મારાઉપદેશ અનુસાર હું જ વર્તણૂક ગમી શકતો નથી. પણ માનથી બનતો પ્રયત્ન સાથે જ છે. પ્રભુ તમારૂં ભણુ કરો!’ ગમ્મ માથે તે હસ્તધૂનન કરી છૂટો પડ્યો.

રાજાએ કાઢી નોંધપોથીમા મૂક્યો અને બીજી નોંધ લખી.

‘ભલો માણસ સાથે હાથ મેળવવો એ રાજાને પણ માનપ્રદ છે.’

‘હું આજે ધણુ સીખું છું.’ તેને વિચાર આવ્યો. ‘પણ યુનિફોર્મનો હજી કંઈ નિકાલ આવતો નહિ. મારે નિર્ણય પર આવવું જોઈએ.’

તાપ સખત પડતો હતો. તે એક ઝાડના ઊપડા હેઠળ બેસી આ ગૂઢ પક્ષ પર વિચાર કરવા લાગ્યો, અને ત્યાજ ઊઘી ગયો. જાગ્યો ત્યારે તેને લાગ્યું કે તેણે લાખી ઊધ લીધી હતી. વખત જેવા માટે ધડિયાળ કાઢવા જતા, તેને માલમ પડ્યું કે માંકળથી છૂટું કરી કાઢ એ સર્વ ગયું હતું.

‘હા એ પણ ખરું!’ તે બોલ્યો, ‘તું ચોર હોય તો ભલો ચોર થજો!’ પોતાની આ મનઃપર તેને હમવું આવ્યું ‘જો હું રાજા નહિં હોત, તો હાથગમપ્રધાન લેખક થાત! બાદશાહી સામ્રાજ્ય પર હાસ્ય-કટાક્ષ કરત! ગમ્મમાં હાથનો ગુણ હોય તો મારું. તેને કંટાળો ઓછો આવે.’

થોડે દૂર ચાલ્યો ને તેણે કંઈ ગમ્મડ સાંભળી એ બાઈએ ઉશ્કેરાઈ બોલતી હતી અને શાન્તિથી અડગ નહીં એક પુરૂષ તેને જવાબ આપતો હતો. વાંકમાંથી મીઠા રસ્તા પર આવતાં તેણે એક છુટ્ટી વાંદરીને અને બીજી લોહિયાળ ચગકતી સ્ખાંખવાળી મુંદર છોકરીને એક મિપામ માથે તકરાવ કરતા જોયા.

‘લાવ! મને આપી દે.’ મિપામએ કહ્યું.

‘હું નહિ આપું.’ છોકરી બોલી, ‘તે કંઈ તારું નથી, મારું છે. મને રસ્તામાંથી મળ્યું છે.’

‘ત્યારે મારે તને ગેટ પર સર્વ જવી પડશે’ પોલિએ કહ્યું.

‘કેવો મુંદર આખ!’ વાંદરીએ હાંતિયાં કીધાં, ‘કાંઈ ગૂઢ્ય બાઈનું ધડિયાળ છે. એ પણ કેવો ગૂઢ્ય દેખાય છે! ગેટપર? ગેટપર સર્વ જવાશે તું કાણ છે?’

‘હમણાં લઈ જઈશ, ત્યારે ખજાર પડશે.’ પોલિસ બોલ્યો, ‘ચાલ, યુકી ! તું પણ જોડેજ ચાલ. ફોજદારને કહેજો કે રસ્તેથી જઈયું. છ મહિના મહારાજના કેદખાનામાં ગણેલાં સમજોને.’

‘આ ગૃહસ્થાઈ ! સખતા !’ વાંદરી લવી, ‘રાજ થવાનું મળેનું છે ! તે લોકપર હવે છે. તેમનું લોહી ચૂસે છે. તેને માટે મહેલ અને લોક માટે જલ ! અને મહારાજનાં ખચ્ચરો ! અમારાં જેવાં કાટકતાં બિખારી પાસે શું જોઈએ છે ?’

‘બહુ થયું મા,’ પોલિસે સલાહ આપી, ‘ચાલો. શાંતિથી ચાલો.’

‘એણે નથી લીધું. એને અડકીશ નહિ. અડક નહિ હું કહું છું, નહિ તો છૂરી બોઈશ.’

‘આમ જો. દાદીને રહેવા દે.’ હું તારી માથે શાંતિથી આવીશ. ડોસી પ્રત્યે નિર્દય નહિ થા.’

છોકરી બાબુ પર ખસી અને જમણો હાથ જામો કરી એકદમ ફેંક્યો.

‘નહિ, એ તારું કામ નહિ.’ પોલીસે ઝોકરીનો હાથ પકડી લીધો. ‘હું ધારતો હતો કે તારી પાસે છૂરી હશે. છોકરી આમ જો ! હું આ પ્રત્યે નિર્દય થવા માંગતો નથી. પણ મારી ફરજ બળવવાની છે. ગુપ્તગુપ્ત આગળ થા. તેં મારા પર છરીથી હુમલો કરવા કોશિષ કરી, એ વાત હું ફોજદારને નહિ કહું. એ બાબત મને લગતી છે. ને હું માનવીશ ખીજી તો મારી ફરજ છે, તે મારે અદા કરવી પડશે.’

રાત્રીએ કબૂલ રાખી ડોકું ધુણાવ્યું. પોલિસ સારો પોલિસ હતો.

‘શું છે ?’ તેણે પૂછ્યું. ‘મારા ઘડિયાળ માટે તમે તકલીફ લો છો ? મેં તે આ ગરીબ લોકોને આપી દીધું છે, એ લોકોને થોડા પૈસા આપવાનો મારો વિચાર હતો પણ ખાફાઈ ઘેર રહી ગયું છે. પક્ષીઓનાં ઇંડાં એકઠાં કરવાનો મને શોખ છે. અને તેની શોધમાં આ લાગમમાં રવડતો હતો તેથી મારો પોશાક ગદો થઈ ગયો છે.’

ઘડિયાળ વિનાનો અછોડો બતાવવા રાત્રી તરફ પોલિસે જોયું. ‘ફિક ! તમે આપ્યું હશે !’ તેણે જવાબ આપ્યો, ‘તમારા બોલવાની રીતભાત હું-ગૃહસ્થ ગમે તે પોશાકમાં હોય તોપણ તેને પારખી શકું છું પણ સાહેબ આ વાત બહુ રમુજી લાગે છે.’

‘હા ખંદેખંદ.’ રાત્રી કબૂલ થયો, ‘તમને આખીય વાત કહું તો રમુજી લાગે.’

‘એણે મને કશું કે મને રસ્તેથી જોયું છે !’ પોલિસ પગને જમીનપર ધીમે ધીમે ઠોકતાં બોલ્યો.

‘તે બાબુતી હતી કે જો તે એમ કહે કે મને બક્ષીય મળ્યું છે તો તે તમે માનશે નહિ’ રાત્રીએ કારણ બતાવ્યું, ‘પોલિસ ! કેટલાક મૂરખાઓ રવડે છે, તેમનો હું એક છું.’

પોલિસે દાંત કચકચાવ્યા.

‘હા છે ખરા !’ તેણે કબૂલ રાખ્યું, ‘હું એવા ઘણાને ઓળખું છું. પણ જો કોઈ મૂરખાને જીવાન છોકરી સાથે મોજ ઉઘાડવા મન થાય તો, મારે તેમાં વચ્ચે પડવાને જરૂર નથી. કૃષ્ણ, રાધા અને જશદાદા માતા-માફ કરજો-ચાલો સાહેબજી !’

‘હું તમારી સાથે થેડે સુધી આવું છું.’ રામએ કહ્યું.

પોત્રિમયી છૂટા પડ્યો ત્યારે તેણે નોંધપોથીમાં ત્રીજી-નોંધ લીધી.

રામ કેદખાનાં જ ઉઠાડે અને પડેલા છૂટો નહિ ઉઠાડે તે તેને માટે એ શરમભર્યું છે.

‘જો કે’ તેણે વિચાર્યું, ‘પેત્રી ભૂટી વાંદરી તદ્દન ખરાબ હતી, પણ પેત્રી કાળા નવન-વાળી છોકરી સારી નહિ! આવાં કૃત્યો માટે તેણે શરમાવું જોઈએ. કદાચ એ મારી મૂર્ખતા ઉપર હસતી હશે!’

તેની પાછળ વાડમાં કંઈ ખડખડ થયો અને ‘આ લો!’ કહી તેનાં હાથમાં તેનું ઘડિયાળ મૂકી દેવામાં આવ્યું. માથાપર સાત ઝેડો અને કાળાવાળવાળી વ્યક્તિને તરવાળી અસ્પૃશ્ય થતી તેણે જોયું.

‘આહાહા!’ તે બોલી શક્યો. ‘અરેઅર હિતમ શ્રેષ્ઠ! આખરે તું ભત્રી છોકરી નીવડી.’

તેણે થડકતું હાસ્ય અને અસ્પૃશ્ય ગર સાંભળ્યા.

‘બહી મા!’

‘પણ મારી ખારી નથી કે તે બહીની છે,’ તેણે વિચાર કર્યો. ‘કંઈ કહેવાય નહિ. આપણે ધારીએ તેનાં કરતાં લોક વધારે ભણા છે. હું મારી નોંધપોથીમાં નોંધી લઉં.’

તેણે નવી નોંધ લીધી.

નીચા વર્ગની નૈતિક ચલાચલગત ઉમદા વર્ગના લોક જેવી જ છે. સામાન્યતઃ સારાં નમ્રજાંતી ભેળસેળ, સામાની જેવી ભાવના હોય તે પ્રમાણે બન્ને વર્ગ વર્તે છે.

તા. ૬.—૧ જો તક આપો તો નહિ ધારેલી જગ્યાએ ભલાઈ જોવામાં આવશે.

તા. ૬.—૨ વડા પ્રધાન પર અજમાયશ કરીશ.

પુનઃ પ્રાત્ર થએલાં ઘડિયાલે રામને જન્માન્યુ’ કે જન્મવાનો સમય ક્યાંનોય વ્યતિત થયો હતો. તેથી તે વીધીની શોધમાં નીકળ્યો. રસ્તે તેણે એક ગાડાંને ખાદ્ય કાદવમાં ખૂટેલું જોયું. બે માંજીર અજાદને પરાવળીથી મારી ગાડાંને બહાર કાઢવા પ્રયત્ન કરતા હતા.

‘એય!’ રામએ જૂમ મારી, ‘એમ ગાડું બહાર નહિ લીકો. તમે તમારા અજાદને અજાવી ગાડાંને કાદવમાં વધારે ખુટાડો છો. અજાદને છોડી આ આવું પર આધી પછી ગાડું જોડકી આ સીધા રસ્તા પર આપણે મૂકીએ.’

રામ ખાદ્યમાં ઊતરી પડ્યો—સહભાગ્યે તે ઘેણા કાદવવાળી નહિ હતી. ત્રણેએ થઈ

ગાફ બહાર કાઢ્યું અને જળદાને પાપાળી ફરીથી જોડ્યા. રાત્રી પછી જોડે જ ગાડામાં બેસી ગામમાં ગયા.

‘મેં કદી નહિ ધારેલું કે ગૃહસ્થો આટલા બધા ઉપયોગી હશે.’ એક ગાડીવાળો નાગની પ્રશંસા કરતો બોલ્યો, અને રાત્રીએ આની પછી ગાયરીમાં નોંધ લીધી.

રાત્રી પછી ઉપયોગી થઈ શકે.

વીશીવાળાએ ધાયું કે ગાડીવાળાઓને મદદ કરતાં એનો પોશાક કાદવવાળો થયો હશે. રાત્રીને જમવા બેસાડ્યો. રાત્રીને આ ભોજનમાં અંપૂર્ણ મીઠાસા જણાયું. તેને માલમ પડ્યું કે ગામડામાં વીશીનો માલીક એક ગલ્લો પુરૂષ મળ્યોતો. તેથી જંબ્યા પછી તેની સાથે વાતે વળ્યો. તેણે ધાયું કે આની પાસેથી નીચસઃ વર્ગની ખરી દ્રષ્ટિકોટ મળી શકાયે. બાદમાંથી આતુર્યથી તેણે વાત ઉપાડી. વીશીવાળાને તેણે ગલ્લો માણસ કલો. ‘ગલ્લો?’ વીશીવાળો ધૂંક્યો, ‘ના, હું ગલ્લો નથી, બધા મારી પાસે સલાહ પૂછતાં આવે છે કાદ્યું કે હું સપાટામાં જમીન પર પગ મૂકું છું એમનું વસ્તુને જલદી નિર્ણય કરું છું.’ હવામાં પગ રાખી અહર નહિ ઉભા રહેવાય. મને ત્યાં પગ ચોડવી દો, ક્યાં પગ મૂકે તેની પરવા નહિ કરો, મને તેમ મને ત્યાં ઊભા રહેા એટલી જ વાત.’

‘અહા,’ રાત્રીએ કહ્યું, ‘પણ જોના માણસોને ત્યાં ઊભા રહેતાં મુશ્કેલી નડે તેનું કામ?’ રાત્રીએ યુનિફોર્મનો વિચાર કરી નિઃશ્વાસ નાખ્યો. ‘ધારો તમને ત્રણ પાની છે, દરેકને એક ઊંકડું છે. ત્રણેને એકજ, ત્રણનાં કપડાં પહેરાવવાનાં છે—’

‘શા માટે એક જ ત્રણનાં?’ વીશીવાળાએ પુછ્યું.

‘ધારો કે તમારે એમ કરવાનું છે. કોઈ ત્રણ પોશાક આપે છે.’

‘સમજ્યો’ વીશીવાળો કબૂલ થયો ‘અંતઃજન ત્રણ ઊંકડાં કે ત્રણ ઊંકડી, નહિ તો—’

‘અર્થાત્ ઊંકડાં’ રાત્રીએ કહ્યું, ‘તમારે રંગ પસંદ કરવાનું છે, એક આ લાલ કદે, બીજી પીળા અને ત્રીજી તપખીરીઆ માટે તરફેણ કરે. તો તમે કયો રંગ પસંદ કરો?’

‘કાળો’ વીશીવાળાએ તરત કહ્યું. ‘વધારે ડહાપણમયો અને વધુ વખત ટકે છે. લાલ કે તપખીરીઆની વાત જ નહિ સાંભળું. હઝીઝ ના સાંભળું. કાળો રંગજ પસંદ કરું.’

‘ધારો કે ત્રણે માના પોશાકની પસંદગી માટે અભિપ્રાય લેવાના હોય અને તેની સંમતિની જરૂર હોય!’

‘તો ત્રણમત નેહિ થાય તો પોશાક લાવવાનું જ મારી વાળું. એજ ઉપાય!’

‘તમે ગલ્લો પુરૂષ છો,’ રાત્રીએ વીશીવાળાની પ્રશંસા કરી.

‘ફક્ત જલ્કો છું. એમ કરવાથી મારાં કામ તરત પાર પડે છે. તકદા નિર્ણય.’ વીશીવાળાએ કહ્યું: આ ઉપરથી રાત્રીએ પાછી એક નોંધ લીધી.

નીચા વર્ગના ગલ્લો માણસો ધારે છે કે શીઘ્ર અને અરૂઢ નિર્ણયો ખૂબ ગડમથલ કરી ચોક્કસ કરેલા નિર્ણયો કરતાં વધારે સારા છે, અને

સત્તાવાળાંઓએ અડગ રહી તેમને અમલમાં મૂકવા. તા. ૬.—અલક પર અન્નમાયશ કરીશ.

તેની શાણીનું નામ અલક હતું. જરા દીર્ઘ સમય વિચાર કરી, રાગને ઉપરની નાંધ લીધી. ચાર વાગ્યા હતા અને સેક્રેટરીએ જે જગ્યાએ મળવા કહ્યું હતું તે ચાર માઇલ દૂર હતી. તેથી તેણે એક ગામડિયાએ જતાવેલો સીધો ટુકો રસ્તો લીધો. આવો આડકતરો રસ્તો લેવા તેને હંમેશા ધન્ય થતી, પણ એમ કરવા તેને પ્રતિબંધ હતો.

આ સીધા રસ્તે ખાસ ગેરલાભો નડતા, તે એક આખલાના પ્રદેશમાંથી જતો હતો. અગર તો રાગજ આખલાના પ્રદેશમાંથી ગયો. આખલો રાગને અટકાવવા લાગ્યો, રાગને દોટ મૂકી. જન્મથી આવે પ્રયત્ન આવો શ્રમ તેણે કદી વેઠ્યો નહિ. હવે ટોપી ભીડી ગઈ, લાકડી પડી ગઈ અને ખાસી ઓળંગતાં કાદવમાં ઘૂટણ સુધી ખૂંતી ગયો. મહા મહેનતે જેમ તેમ નીકળી આખલો તેની તદ્દન નજીક છે તે જોયા વિના આગળ દોડવાનું જારી રાખ્યું. કાંઠાવાળી વાડમાં યકને તે આખરે એક સાંકડી નાળમાં દોડતો પહોંચ્યો અને ત્યાં ઠોકર વાગતાં નીચે પડ્યો. ત્યાં એક મોટો કદાવર જંગલી માણસ આવ્યો અને રાગને તાડમાંથી ધસડતો ધાસની એક ગંજ પાસે લઇ ગયો. ગંજમાં તેણે એક બખોલ કરી રાખી હતી તેમાં તેને લઇ ગયો અને બખોલનો પ્રવેશ માર્ગ બંધ કરી દીધો.

‘કાંઈનો અવાજ સંભળાતો નથી,’ તેણે અસમ્બતાથી કહ્યું, ‘હું ધાર છું કે તું તેમનાથી છટક્યો છે. જરા ધીમે પડા શાન્ત થા! અહીં વિશ્રાન્ત લો હું પણ તારા જેવીજ દશમાં હતો. ધીરજ પર. ખૂન કીધું છે? દોસ્ત! કંઈ નહિ, તેં ગમે તે કીધું હોય તો પણ હું તને પોક્કિસતે સ્વાધીન નહિ કરું. મરણી, સમજું, કે છંડાની ચોરી કરતાં પકડાયો? પોલીસ થા માટે તારી પાછળ છે? બોલ, દોસ્ત બોલ’

‘નહિ,’ રાગને કાચું પહોળું કીધું, ‘નહિ...અરે દોસ્ત... હું કેટલાયે માઇલ દોડ્યો હોઈશ!’—વસ્તુતઃ તે માત્ર અર્ધો જ માઇલ દોડ્યો હતો. ‘દરેક પળે મને પકડાઇ જવાની ધારતી હતી.’ હમણાં પણ તેણે લયથી આસપાસ જોયું.

‘વારૂ,’ મવાલીએ કહ્યું. રાગને એને ખરો મવાલી ધાર્યો કારણકે તે અતિશય ગંદાં મેઝાં કપડાંવાળોને કદાવરે હતો. ‘અહીં પકડાઇ જવાની ધારતી નથી, અને પકડાશે તો પકડાશે જ. યવાનું તે ચરો જ, હું હંમેશા કહું છું કે ચિંતા કરવાથી શું વળે? આમ જો દોસ્ત, હું કંઈ પૂછવા નથી માંગતો પણ—’ મવાલીએ વિચિત્ર રીતે રાગ તરફ જોયું, ‘તે’ રાગનું નામ સાંભળ્યું છે?’

‘શું?’ રાગને ચીસ પાડી. ‘તું મને ઓળખે છે?’

‘મારી ખાતરી છે,’ મવાલી જણાવ્યો, ‘મારી ખાતરી છે કે તું જ રાગ છે, અને તારા હાથપર તાલુ જ મોહી છે.’

‘વાડમાંથી નીકળતાં એ નીકળ્યું હશે,’ રાગને કારણે દર્શાવ્યું. ‘તે તદ્દન મારી નજીક

આવી રહી હતો અને જો હું પકડાયો હોત-હોસ્ત ! વાત ભયંકર છે, જીવલેણ છે. જો તે આપણને અહીં જુએ !'

'અહીં આપણને તે જોઈ નહિ શકે.' મવાલી ધૂરકયો. 'તે' કરસો ગુન્દો કોઈ પણ માણસ કળી નાખ એમ છે. પૂણી તેણે પોતાની મજબૂત મુકડી તાકી તારા જેવાનું સાથી થવાનું મને પસંદ નથી. એક જૈરી તારી બૂલ કવાડે, તેમાં તું આમ કરે ?'

'પણ ખરી વાત-તો'...રાગ કળૂક કરતાં આલ્યો.

'શૂપ ! બસ થયું.' મવાલી ધૂરકયો, 'એક સળદ બોલ્યો, તો તારે જડણ તોડી નાખેલા.' રાગના મુખ તરફ તેણે મુકડી તાકી 'હા, હું કદું' તે સાંભળાં. હું તને અહીંથી કાઢી નથી મૂકવાનો. મેં હજી સુધી કોઈને પોલિસને સ્વાત્નીન કીધો નથી, અને કરીશ નહિ.'

'પણ.....' રાગએ આરબ્યું. હજી તે શ્રમથી હાંફતો હતો.

મવાલીએ તેને હાસેસો મારી ખસેડ્યો અને રાગ કંઈ વિચાર કરી બોલે તે પહેલાં તે ગંજીમાંથી વાડમાં થઈ બહાર ચાલ્યો. રાગ પણ પાછળ નીકળ્યો અને બૂમ મારી.

'આખસો !' તે બોલ્યો, જો, 'પેસો આખસો.'

ગોળાથી વિ'ધાઈ જખ્ખી થયો હોય તેમ મવાલી ચંબ્યો, પાછો વળ્યો અને વાડ ઉપરથી નેચું.

'આખસો.' તેણે પૂછ્યું. 'કયો આખસો ?'

'મારી પૂઠે પડ્યો હતો તે.' રાગએ સમજ પાડી. મવાલી ખડખડાટ હસ્યો અને પોતાના હાથ નીચેપર અડાલ્યા.

'અરે રામ.' તેણે મોટેથી કહ્યું. 'હું' ધારતો હતો કે—'

'પોલિસ,' 'સ્વાભાવિક એમ જ ધરાવ.' પોલિસથી દૂર નાસ્યાં તારે કંઈ કોરણ હશે,' રાગએ, કહ્યું. 'મારે કંઈ એવું કારણ નથી.'

'આવ, આવ, હોસ્ત. 'મવાલી બોલ્યો, 'તું અગ્ટ' પગ્ટ' સમજાવી કાઢવા ધારે છે, પણ તેમાં તારી બૂલ છે. હવે તું બીમો છે. ત્યારે હું તને મૂર્ખ નથી ધારતો, પાંચ શી' જ' હવે કરતાં તારાથી વધારે કુદાતું નથી અને વર્જન પ્રમાણે તે પાંચ નાજ છે

'કોણ ?' રાગએ પૂછ્યું.

વાડ. મવાલીએ આંખ મારી કહ્યું: 'હું' તો રાગ જયસિંહની વાત કરે છું કેટલાક લોકો તેને શોધે છે.

'શા માટે ?' રાગએ જણવા માગ્યું.

'તેણે પોતાની સ્ત્રીને મારી નાખી છે.' મવાલીએ કહ્યું. 'મારી ખાત્રી છે કે તેની હાલ બહુ જ લાંબી હતી. તું મને વાતોડિયો ધારતો હશે પણ.....' તેણે પોતાનું ખરબચડું માથું ધુણાવ્યું. 'બહુ બોલું છું. દરથી અદે... અસખન ધણી પોતાની સ્ત્રીને કોઈ કોઈ વાર મારે પણ.....'

'અરે !' રાગએ કહ્યું. 'મેં' તો કરી મારી નથી.'

‘ત્યારે તું’ તેમ તાજામાં કેવી રીતે રાખે છે ?’ મવાલીએ પૂછ્યું.

‘હું.....તેમ.....કરી શકતો નથી.’ રાજાએ કહ્યું.

‘અંતઃપ્રદ છે.’ મવાલી બોલ્યો.

પછી રસભરી ચર્ચા ચાલી. રાજા એમ કહેતો કે સ્ત્રીઓને કોઈ પણ વખત મારત્રી નહિ જોઈએ. અને અગીર ઉમરાવ વર્ગમાં એવી શિક્ષાને સ્થાન જ નથી. મવાલી એમ કહેતો કે બેસાં વશ કરવા બહુ મુશ્કેલ છે. મોટે ભાગે તેઓ માર ખાવા યોગ્ય છે. અલગત તેણે કબૂલ કર્યું કે પુરૂષ કરતાં સ્ત્રી કદાવર હોય તો તેમ કરતાં અડચણ પડે ખરી.

‘અલગત.’ તેણે કહ્યું, ‘કદાવર અને ડીમુંજી વચ્ચે તફાવત ખરો. હું એમ કહેવા માગું છું કે તમે જેમ બને તેમ મોટા બની કામ કરો અને ફેટલીક વાર તમે નહિ ધારો તેટલા મોટા થશો.’

‘દોરત !’ રાજાએ કહ્યું, ‘એ માર તત્વજ્ઞાન છે, એવું મેં કદી સાંભળ્યું ન હતું. લવિષ્યમાં એ જ આદર્શ રાખીય. અશ્વત્થઃ તેણે પોતાની ડાવરીમાં નોંધ લીધી.

મવાલીનું તત્વજ્ઞાન: બને તેટલા મોટા બની કામ કરો અને કોઈકવાર તમે ભાગ્ય કરતાં વધારે મોટા થયેલા જોશો તા. કન્-કરેક વર્ગને લાગુ પડે છે. રાજાને મહુ અજમાવીશ.

સેક્રેટરીએ જે જગ્યાએ આવવા કહ્યું હતું ત્યાં મવાલી રાજાને લઈ ગયો. ‘રાજાએ મવાલીને પોતાની ફેટલીક લુદીલુદી ઝખીઓ-સિક્કો પર પાડેલી, લેવાને સમજાવ્યો. આ પેસા અત્યાર સુધી મવાલીની ધ્યાન બહાર હતો. જુદા પડની વખતે રતેદની દરતધરત કરવામાં આવી.

‘બહુ આનંદી માણસ હતો, વીર,’ રાજાએ સેક્રેટરીને મોટરમાં કહ્યું, ‘મહાન ચોદા જેવો દહેરી માણસ, સંમાજના પ્રશ્ન પર ખાસ કરીને ઘણા સંકુચિત વિચાર ધરાવે છે. સૈનિક તાંકે ગૃહ ચલાવવાના નિયમો તને મમરો એમ દેખાય છે કે મવાલીઓ પોતાની ધણીઆણી સાથેજ ઘણી જ મુખ્તાધથી વર્તે છે.’

‘અહાહા !’ સેક્રેટરીએ કહ્યું, ‘મહારાજા સાહેબ ! તમે આ ઓવરકોટ પહેરશો ! રાણીજી તમને આ કપડોમાં જોશે તો—’

‘તો મારે તેને જ કહેવાનું છે, તે જગદી કહેવાની તક મળશે.’ રાજાએ સ્વસ્થતાથી કહ્યું, ‘તે ચહેરાં પોતાના હાથ યાખડતો નિર્દોષ જોશે.

‘મહારાજાને શું થયું છે તે હું જાણી શકતો નથી.’ સેક્રેટરી વગા પ્રધાનને ફોન પર કહેવા ગયો કે રાજા મોઢેજ તમને હમણાં હમણાં બોલાવે છે. એ તદ્દન નવા માણસ થઈ ગયા છે.

જગ્યા પછી જ્યારે રાજાના ત્રણ સુતાધીશોએ તેને બોલતો સાંભળ્યો, ત્યારે તેમણે એમને ‘ધાંધું’ કારણ કે તે સલાહ લેવાને બદલે સલાહ આપતો હતો.

રાજાના ગરીબ લોકોને માટે-ખાસ કરીને મવાલી ભટકના લિખારીઓને આશ્રય

મળે તેવાં અતિથિગૃહો આંધવાની રકીમ તૈયાર કરવા તેણે વડા પ્રધાનને ફરમાવ્યું, 'શરમ બધું છે.' તેણે પોતાના વિચારો પ્રદર્શિત કીધા; 'દૈવત પ્રત્યેની રાજની 'શુદ્ધરથાષ' માત્ર જોડોમાં જ સમાપ્ત થાય છે. આપણે એ પ્રથા બદલવી જોઈએ.'

આવતા અડવાડીઆમાં વીન્ડાની પાદરીની મુદ્દાકાત લેવાનો પ્રોત્સાહન ધરી કાઢવા તેણે સેક્રેટરીને ફરમાવ્યું, 'ફેટલીક સુંદર વસ્તુઓ તેને બેટ આપવા સાથે લેજો, મને શંકા છે કે તે લેવાની દરકાર નહિ કરે.'

તેણે રાણીને કહ્યું, 'મારી મદદ છે કે તમે પણ મારી જોડે આવો. તે ધણી રાણીઓને આજાએ છે. તે કહે છે કે દરેક પત્ની તેના પતિની રાણી છે. મારી ઇચ્છા છે કે કબજ કરીને પણ તેને મળે.'

રાજ્ય નમ્યો, ના ખુશીથી નહિ. અન્તઃકરણમાં તે પોતાની સુંદર રાજવંશી પત્ની માટે મગરૂર હતો. 'હવે,' તેણે કહ્યું, 'યુનિફોર્મનો સવાલ ખૂબ વિચાર કરી મુખ્ય આમતનો મેં નિર્ણય કર્યો છે. નાની વિગતો તમે વિચાર કરી એકમત થઈ સંભાળી લેજો.'

પછી મિલિટરિની તરફેણનો પોતાનો અભિપ્રાય આપ્યો.

'અને એ જ નક્કી. છેવટે કહ્યું, 'મારી ઇચ્છા છે કે એ ત્વરાથી બની જાય.'

સેક્રેટરી અને વડા પ્રધાને સલામ ભરી રજા લીધી. રાણી બેસી રહી અને રાજ્ય તરફ તાકી જોઈ રહી. રાજ્ય સ્વસ્થ બેઠી રહ્યો અને તેને ૬-૧૦ જેટલા જીંથા ધવાની ઇચ્છા થઈ.

'વારૂ.' છેવટે મહારાણી બોલ્યાં, 'તારા વિચારથી એ તફાવત વિરૂદ્ધ છે. મારી ખાતરી છે તમે ખોટા છો. પણ-તમે મોટા માણસ તરિકે વર્ત્યાં.'

રાજ્ય ફરી બોલે યદ્ય પોતાની પત્ની પાસ ગયો અને ખસા પર હાથ મૂકી તેણે તમા માણસ યવામાં મને છું મદદ કર એવી દરખાસ્ત મૂકી.

'અલક ! આપણે હળીમળી કામ કરીએ તો બળવાન ચર્ચિયું.'

'હા.' રાણી બોલી, 'આપણે દરેકને ઉભયતું સામર્થ્ય મળશે.'

'હું એ નોંધા લઉં' તેણે રાણીને કહ્યું.

રજાના દિવસે દૈવતે શીખવેલા રાદાપણોની નોંધની અંતે તેણે લખ્યું. એ સંધ્ય તે પોતાની પ્રજાને શીખવવા માગતો હતો.

પુરૂષ અને સ્ત્રી એક હોય તો દરેકને ઉભયતું સામર્થ્ય મળે છે.

જો વાર્તામાં સાર હોય તો આ નાનીથી ચિચિત્ર કદપના છેવટનો સાર છે. રાજ્ય, રાણી અને અન્ય લોકો તો કદપના માત્ર છે. સાર સ્ત્રી છે અને તે તમને અને મને પણ સાચું પડે. x

અક્કલ ટેકરી

૨

દુનિયાનું મહાન બળ

શ્રી. 'છત્રીચાલા.'

અમારા કસ્યાના વિશાળ તળાવના એક ખૂણામાં એક ટેકરી આવેલી છે. ઉનાળામાં તળાવનું પાણી સુકાઈ જતાં ખૂદલી હવાનો લાલ લેવા સાંજે અમે કેટલાક મિત્રો ત્યાં બેઠા થઈએ છીએ. એકાન્તમાં ત્યાં વિધિવિધ પ્રશ્નોની ઇચ્છાવટ કરીએ છીએ. કોઈ અનુભવના આગમનથી તે સ્થળ સુરક્ષિત હોવાથી ત્યાં બેઠા થયેલા ગ્રહરથો કલ્પના પર મર્યાદા મૂક્યા વિના છૂટથી ચર્ચામાં બિતરે છે અને પોતાની ઉચ્ચતમ ભુદિનું વિના મોકાવે પ્રદર્શન કરે છે. અમારા મંડળના એકાદ સભ્યે એ સ્થળનું નામસ્મરણ કર્યું—અક્કલ ટેકરી અને હું સર્ગવં કહું છું કે એ નામ સમ્ય અને બીનસમ્યોમાં અતિ લોકપ્રિયતા પામી ચૂક્યું છે. એ સ્થળમાં માત્ર એક જ ખામી છે. ત્યાં પીપરડીનું એક ભુદું જાડ છે, તે માર્ક સમ્ય સાથે આવેલા અતિથિને જાણે જાહેર કરે છે કે 'અક્કલ ટેકરીના સભ્યો ની ભુદિ ક્ષતિ છે.' કોઈ ખોડ હોય તો તે પૂરવા કંઈક બીજાં એકાદ લાલ કરી આપે છે. તેમ ત્યાં દેવાહોડી વગરનો જોડો કૂવો નવામંત્રણને સૂચન કરે છે કે અક્કલ ટેકરીના સભ્યોની ચર્ચામાં ઉતરવું તે તેમાં કંપાપાત કરવા સમાન છે !

એક દિવસ સવારથી મારા મનમાં ગમગમન થતી હતી 'દુનિયામાં સૌથી મહાન બળ કયું ?' અગાધ ચિંતન પછી મારા મન સાથે હું કંઈક નિર્ણય પર આવ્યો. પંચુ અમારી અક્કલ ટેકરીના સભ્યો સમક્ષ આ પ્રશ્ન રજુ કરી તેમનો મન જાણવા નિર્ધાર કર્યો. તેજ સાંજે અમારું મંડળ ઝામતાં મેં પ્રશ્ન કર્યો, 'દુનિયામાં સૌથી મહાન બળ કયું ?' અમારાં મંડળના પ્રત્યેક સભ્ય કોઈપણ પ્રશ્નનો તાત્કાલિક તોડ કરી શકે છે. તેમ કરવા માટે તેને વિચાર કરવાની તરફી લેવી પડતી નથી. અક્કલ ટેકરી પર હોય ત્યાં સુધીજ તેણે પ્રદર્શિત કરેલા મતને તે હદતાથી વગળી રહે છે. ત્યાંથી નીકળ્યા પછી શાંતિથી વિચાર કરી સુસ્ત બની જવાળ આપે છે. પંચુ આ સર્વ લેખનો અક્કલ ટેકરી પર હોતાં નથી.

મારા પ્રશ્નના જવાબમાં કનૈયાલાલ તરત ફરી પડ્યા 'ભક્તિ.' કનૈયાલાલ શ્રદ્ધાળુ ભક્ત છે. સોડા પીવી હોય તો ધાવુંનું પવાડું મંગારી તેમાં રેડી પીએ છે. કાચનું ગ્લાસ તેમને ન ખપે. એમની પાસેથી બીજા જવાબની કેમ આશા રખાય ? મેં કહ્યું 'એ રીક છે. પંચુ મારે મતે બીજું જ મહાન બળ છે.'

જવાબો મારે કંઈ જોડ ન હતી. હિન્દુક કાકા તરત બોલ્યા, 'પ્રેમ' દાશની વિદ્વાન આગળ મારા વિરોધ કંઈય ન રહે એટલે મેં અર્ધસમતિ બણી કહ્યું, 'પ્રેમ એ મહાન બળ છે એ ખરું છે પણ હું કંઈક બીજું જ કહેવા માગુ છું.'

‘નતિય સંબંધ’ અમારામાનાં હરેત, ઓછાઓના પ્રતાપાપ્તએ કહ્યું. ‘ફાલાભાઈ તમે, આવો મત આપશે એમ મને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ ન હતો. હું કહ્યુંત કહું છું કે નતિય સંબંધ એ મહાન બળ છે. દુનિયાના ઇતિહાસમાં એને લીધે બધુંકર ત્રાસાપ્તો થઈ છે. મહારાજાઓની ઉચ્ચ પાથત થઈ છે, પણ હું કોઈ બીજું જ બળ વિચારી રહ્યો છું. વળી કાકાના ઉત્તરમાં હું તમારા નિર્ણયનો સમાવેશ કરું છું. પ્રેમની ઝીણવટ ભરેલી વ્યવસ્થા ન કરીએ તો તમારો ઉત્તર કાકાના ખુલાસામાં આવી શકે છે.’

ઉત્તરોની ખોટ ન હતી. ‘મોટાઈ’ નાનાભાઈએ કહ્યું ‘મોટાઈને ત્રણને થોડો મહાન કાર્યો કરે છે,’ મેં જવાબ આપ્યો, ‘કંઈ પણ લોભ ન હોય ત્યારે માત્ર કીર્તિ’ લોકોથી માન્યુસો મદદ કાર્યો કરે છે. પણ એ એવું સર્વવ્યાપક બળ નથી. તેથી એ સૌથી મહાન બળ ન કહી શકાય.’ ચમડી તૂટે પણ દમડી ન છૂટે એ સૂત્રે ચાલનાર અમારા જમીનદાર મિત્ર ઇશ્વરલાલ બોધ્યા, ‘તમારો પ્રજા કંઈ એવો ભારે નથી (મેં અગાઉ કહ્યું જ છે ને કે અમારી અક્ષત ટેકરીના સંખ્યાને કોઈ પણ પ્રજાનો ઉદ્ધેત અગમ્ય નથી) ‘પૈસો,’ મેં જણાવ્યું, ‘એ પણ દીક જ છે. કોઈએ યથાર્થ જ કહ્યું છે કે ‘ઇશ્વર સર્વ શક્તિમાન અને પૈસો તેનો પ્રતિનિધિ.’ પણ હું કંઈક બીજું જ વિચારી રહ્યો છું.’

મારી ચાહુ નાથી સંખ્યા કંઈકે વિચારમાં પડી ગયેલા જણાયા. નાનાભાઈએ વળી પાછી છુદ્ધિ દોઢાવી, ‘આરોગ્ય,’ ‘આરોગ્ય હોય તોજ સ્થિતિ’ રહું અને સ્થિતિમાંથીજ કાર્ય જન્મે એ ખરું પણ મારો એ જવાબ નથી.’

પહેલી વારજ ઉત્તરની મુજબજમાં પડેલા દાકતરે હનુમાનકૃદ્ધો માર્યો. ‘દવા, દવા !ય તોજ રોગ નિર્મૂળ થાય,.....’ દાકતરને તરત જ અટકાવી મેં કહ્યું, ‘તમારી વાહીયાત વાતનો કંઈ જવાબ આપવા જરૂર જણાતી નથી.’

કોઈએ કહ્યું. ‘આપણા મોટા કાકા હોત તો શું જવાબ આપત, તમણે હા ? તે તો કહેત કે ‘બીર’. ‘માદક પદાર્થોથી થોડો ઉરકેરાટમાં આવી કંઈ ને કંઈ કરી બેસે છે. રજપૂતો અંશીજી ખાતને લગ્નપ્રત્યે લડયા છે. નરામાંથી કાર્યની ઉત્પત્તિ થાય છે પણ એ સર્વવ્યાપક બળ નથી. દાકતરના જવાબ આપક આ ખુલાસાનો પ્રતિષ્ઠા કચ્ચે પડેલો નથી.’

મારી ચાહુ ‘નાથી અમારા મંડળના સંખ્યાની અધીરાઈ ધણી વધી ગઈ હતી હવે તેમને વધારે વખત વિમાસણમાં રાખવા સત્તાહ ભારેશું ન હવું કારણ કે તેમ કરવા જતાં તેમના તરફથી અનેક દુમકાઓ થવા સંભવ હોત. તેથી મારે મારો નિર્ણય મત્વર પ્રકટ કરવો એજ ઇષ્ટ હતું. તેથી મેં જણાવ્યું. ‘રૂઢિચંધન’

માન ઉત્તરથી સર્વ સંખ્યા કાણુધં વિચારવમળમાં મુચવાયેલા જણાયા એવી ધાન પગની સુંદર તક સાધી મેં ચાહુ રાખ્યું. ‘રૂઢિચંધન ન હોત તો સો એ સીનેર પુરોગો તેની પત્નીને છોડી દઈ કોઈ બીજી સ્ત્રી ઘરમાં લાવી રાખત. પણ હાલ અંધનમાં જકડાયેલા મને ઇમને રૂઢિને માન આપી અનેક વિટંબનાઓ અને અણુગમે સદન કરી લઈ તેમનું

કુટુંબ નશાવ્યા અય છે. પત્નીના કંઈકે સ્વભાવથી કંટાળેલો હયો પતિ આવા અકારા બંધનમાંથી મુક્ત થવા ઈચ્છા ન રાખે ? પણ કદિ પરવશ તે કંઈ કરી શકતો નથી અને પાનું પડ્યું નબાવી લે છે.’

મારે શરમ સહ કણુત કેવું રહે છે કે પત્નીથી મુક્ત થવાની વાતથી અમારા સર્વ સંબોના મુખ પર આનંદસૂચક ચિન્હો તરવરી ઊઠ્યાં પણ હજી મારે વધારે કંઈ વાત જણાવવી બાકી હતી ‘મે’ તમને કહ્યુંને કે મોઝે સીતેર પુરો પત્નીથી છૂટા થવા આલે છે. ખરે ? પણ હું દરતાપૂરક માનું છું કે મોઝે તેવું પત્નીઓ તેમના પતિથી મુક્તિ માગે છે. પણ બિચારીઓ રૂઢિબંધના અતાચારથી પરવશ પડી રહે છે.’ આ કથન અમારા સંબોને ચોંકાવનારું જણાયું.

‘પહેરવા, ઝોટવા, બોલવા, ચાલવા અને રહેણીકહેણી સર્વમાં રૂઢિનું સામ્રાજ્ય છે, લોકો શું કહેશે એવા બપથી ધણા કામો આપણે રીતમર આરોપી લાંબા ધીએ આપણી રહેણીકહેણીમાં સમાજનાં બંધનો ન હોત તો આપણે સ્વાથી, જૂઠા અને આરિખંખાં ખામીવાળા લોકોને મોટા પર કેવું રોકકું પરખાવતા હોત ! પણ રૂઢિબંધને લાંબા ધીએ જ થઈ શકે છે.

રૂઢિના બંધનને લાંબા કેટલાક મોટા મોટા સમાજવાદી નેતાઓ પણ પિતૃનું શ્રાદ્ધ અને તર્પણ કરાવે છે ! જન્મથી મરણ પર્વત અપાતા સર્વ સંસ્કારોની ગણતરી કરવા જાંબાં તો તો ખાસ્તું મોટું પુસ્તક લેવાય જાય ! એની માત્ર કલ્પના જ કરી લેા. રૂઢિબંધન ન હોત તો, આચારમાં મર્યાદા ન હોત તો કંઈ સ્ત્રીઓ શબ્દે શબ્દે પુરોથી આપત્તિમાં મુકાતી હોત. કંઈ બાળકો અનાય યદ રખડી જાત !

રૂઢિનું સામ્રાજ્ય’ સર્વવ્યાપક છે. તેના વિસ્તારપૂર્વક અહીં ઉદ્ગ્રેષ્ઠ થઈ ન શકે. તેની માત્ર કલ્પના જ કરી લેા, રહેનશાદથી લિખારી સુધીનો સર્વ કોઈ આ બંધનમાં જકડાયેલા છે,

રૂઢિબંધનથી કાયદા છે કે ગેરકાયદા તે જણાવવાનો મારો હેતુ નથી. માત્ર તેવું સામર્થ્ય જ હું રપણ રીતે જણાવવા માગું છું.’

મારા આ નાનકડા પ્રવચનથી અમારી અકલ રેકર્ડીના સંબો વિચારમાં પડેલા જણાયા. સામાન્ય રીતે કોઈ પણ દલીલો અમારા સંબોને ગણરાવી શકતી નથી. તેઓ ખરી ખોટી કોઈ પણ દલીલ આગળ ધરી મુંચવણ વધારે છે પણ ત્યારે આ મારા ખુલાસાથી તેઓ વિચારમાં પડ્યા ત્યારે મને લાગે છે કે હું માત્ર હું તેના કરતાં પણ રૂઢિનું સામ્રાજ્ય વધારે હોતું જોઈએ.

કોંગ્રેસ સરકાર

આ મ. પ્રાન્તની મન્કારી મર્યાબોમા હિંદુતાની ફગિયાન કરવાની જાહેરાત

રી છે

મિ સ હિંદુતાન ગ્રહિત એમેમીએશનનો સ્વીકાર કયો છે

(મુખ્યના ગવર્નરે એક યાદી બહાર પાડી મન્કારી મમા-બોમા હવે દાર નદિ વપનાય એમ જાહેર કર્યું છે)

યુક્ત પ્રાતના કિમાનોને ત્યાંની મહાસલાવાદી સરકારે ૩૦ નાંખ ૩ નાહન આપી છે તાજેમા ૯૦ મદિરો હગિજન માટે ખુલ્લા મુક્યા છે

બિહારમા છ લાખ પ્રૌદ અભણો વાયતા લખતા થયા છે

[કુગામી કોરપોરેશને જે લાટલો હગિજનોને દાખલ કરે તેમનેજ નાયસનમ આપવા ઠગાયું છે]

મદ્રાસ ધારમમામા હગિજન મદિર પ્રવેશ માટે દૂરનીએને મદા આપવું બીવ પસાર થયું.

મુ મ આમરિકામ માટે ચાતુ વર્ષમા ૩૪ લાખ કાદયા છે એમાથી ૧૨ લખ ખાતા સચાનન માટે અને માફીના ૩૫ લાખ આમ ત્રિમમ યોજના પાછળ ખર્ચાશે

યુક્ત પ્રાતમા વર્ધા કેમરશીની કુન ૧૭૦૦ ચાગાઓ ૮મી ઓગસ્ટથી ખાતવાનું ગવ્યુ છું

મુ મ પ્રાન્ત માટે એક મહાસુધી ટ્રીબ્યુનન નીમી છે

મુ મહ સરકારે એક યાદીમા જણાવ્યું છે કે વેચાણ અંગે જે પગનાઓ લેવા પડે છે તે હાય વગાટના કાપડ વેચનાગઓએ લેવાના નથી

અનગ આપ્ર પ્રાન્તની ગ્રાધના સળધમા મદ્રાસ સરકારની અત્યાગ સુધી કેટલીક અનુઓ હિંદી નજરે નકારી છે વગ પ્રાન્ત અસરકારક પગના લેવા વિચારે છે તેઓ આ પ્રજ પ્રથમ કદાનો ગણે છે

મધ્ય પ્રાન્તની સરકારે ૩૬ ઋણ ગહન અદાનનો ગ્રાધી છે

મિધ અને ગુજરાત વચ્ચે પાકી મડક મધાવવાની યોજના કુક મનમા હાય ધગવામા આવશે

મુ મ હતાકાના ઔદ્યોગિક ઝગઝને લગના કાયદાની રૂએ મજૂર અમનદારોની કમર બળવરા સુગન અને સુત સુધનામના વિસ્તાર માટે એક પ્રાતિક ઓફિસર નીમ્યા છે.

ગુજરાતમા પહેલો ને તાલીમ આપવાના વર્ગો નીકળશે એ અંગે પ્રાન્ત આફિસર નેક તાતુકે પગતાને એકત્ર કરેને અમુક અકવાડિયા સુધી ગર્ગો ચલાવશે

શિક્ષણ અને સાહિત્ય

જ્યારે 'નવજીવન' આવતું હતું ત્યારે, કેટલોક સમય 'નવજીવન'ની પ્રતિ તરીકે 'શિક્ષણ અને સાહિત્ય' દર મહિને પ્રમિદ કરવામા આવતું. તે આપને યાદ હશે. તેના નામ પ્રમાણે, તેના ઉદ્દેશ શિક્ષણ સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં ગૃહિષ્ઠ દષ્ટિએ ચર્ચા કરવાનો હતો. આજ આપણી પામે 'નવજીવન' નથી; અને કેળવણીના ક્ષેત્રમા એટલા જથ્થા મહત્વના પ્રયોગો શરૂ થયા છે તથા પુનર્વિનિર્માણ વિચારણા ચાલે છે કે, તે બધાને મગફળિ રીતે રજૂ કરવા તેમાં વ્યવસ્થિત રૂપમા ચર્ચા કે વિચારવિનિમય કરવા માટે 'શિક્ષણ અને સાહિત્ય' જેવી પત્રિકાની અતિ જરૂર છે. એટલે, એ પત્રિકાને હવેથી સ્વતંત્ર માસિક તરીકે ફરી શરૂ કરવાનો ઠગવ અમે કર્યો છે અને તેનો પ્રથમ અંક રેડિયોમારશ્વને દિવસે બહાર પાડવા નિર્ધાર્ય છે. એમાં અમને બનતો મહકોર તથા મક્કિ મઠ આવવા આપને નમ્રતાપૂર્વક વિનંતિ કરું છું.

આજ ન્ને કેળવણીના ક્ષેત્રમા પ્રત્યક્ષ કામ કરતા હો કે તેમા રસ લેતા હો, તો આપના અનુભવે પ્રયોગો તથા વિચારો અમને લખી મોકલવા વિનંતિ છે. શાળાઓના અધ્યાપકો પોતાપોતાની શાળાના, કેળવણીની દષ્ટિએ નોંધવાયેલ પ્રયોગો તથા મનાચાને અમને મોકલી શકે. ગુજરાત ભગમા આજ અનેક કેળવણીકારો પોતાપોતાની રીતે કામ કરી રહ્યા છે. આ માસિક તેમના મૌના અનુભવો, પ્રશ્નો, તથા વિચારવિનિમયનું સ્થાન અને એવી અમે આશા બાંધી છે. એ વ્યાપક ઉદ્દેશને ધ્યાનમા લઇને મૌ પોતાપોતાને સ્થાનેથી અમને મદદ કરે એવી અમારી માંગણી છે.

અમત રૂપે આજ આપણે ત્યાં કેળવણીન એ અંગોનો પ્રયોગ શરૂ થયો છે; પ્રૌઢ શિક્ષણ અને વર્ધા યોજના પ્રમાણેની મુળ કેળવણી આ માસિક આ બે અંગો ખીલવવા માટે ખાત્ર ઉદ્દેશ ધરાવે છે. એટલે એ બે ક્ષેત્રોમા કામ કરતા શિક્ષકો તથા સેવકમણ અમને પોતાના અનુભવો મોકલતા રહે તો જ આ માસિક પોતાના મુખ્ય ઉદ્દેશને પહોંચી વળી શકે.

આ બે અંગોની સાથે મધિમા મનુષ્ય આપણી પ્રાથમિક શાળાઓમા કામ કરતા વિજ્ઞાનો ત્રિશેષ કરીને છે. મુળ કેળવણીનો પ્રયોગ તો એમના જ કાર્યને કેવી રીતે માફ ને વ્યાપક તથા ગંજીને હિતકારી અને એવું કનુ, એ જ વિચારવા માટે છે. પ્રૌઢ શિક્ષણ આપણા પ્રાંતમાં પ્રાથમીય સ્કૂલ ગોડે પોતા તરફથી ચલાવવા ધારે છે. એટલે કે, પોતાની પ્રાથમિક શાળાઓના શિક્ષકો માન્યતા એ કામ તેઓ ચલાવશે. 'શિક્ષણ અને સાહિત્ય' મુખ્યત્વે આ બે ક્ષેત્રોમા કામ કરવાનું હોવાથી, એક રીતે જોતા એ ખાત્ર કરીને આપણી પ્રાથમિક શાળાઓના શિક્ષકો માટેનું માસિક જગે એમ કહેવું જોઈએ અનેક પ્રકારના શિક્ષણ-સુધાનના વિચારોથી આ શિક્ષકો આજ વચ્ચે છે પ્રમાણુભૂત અને સંતાવાર પાસે એમને એકી જ મળે છે. અને એમણે પોતાના, શિક્ષણમા પણ ધણો ઉમેરો કરવાનો હોય જ છે. વર્ગી પ્રજાકીય મરકારે શી પ્રયોગો આદર્યા છે, શા આદરવા વિચારે છે, ચાલુ તત્તમા શા ફેફાર ચોજે છે કે ચોજવા ધારે છે—આ બધું શિક્ષકોએ તો બરોબર જાણવું જોઈએ.